THE
MAHĀBHĀRATA

FOR THE FIRST TIME CRITICALLY EDITED BY

VISHNU S. SUKTHANKAR†
(Aug. 1925—Jan. 1943)

S. K. BELVALKAR
(since April 1943)

WITH THE CO-OPERATION OF

SHRIMANT BALASAHEB PANT PRATINIDHI†; R. N. DANDEKAR; S. K. DE; F. EDGERTON; A. B. GAJENDRAGADKAR †; P. V. KANE; R. D. KARMARKAR; V. G. PARANJPE; V. K. RAJAVADE†; N. B. UTGIKAR†; P. L. VAIDYA; V. P. VAIDYA†; RAGHU VIRA; H. D. VELANKAR; M. WINTERNITZ†; R. ZIMMERMANN†;

AND OTHER SCHOLARS

AND ILLUSTRATED FROM ANCIENT MODELS BY

SHRIMANT BALASAHEB PANT PRATINIDHI
RAJA OF AUNDH

Under the Patronage of the Raja of Aundh; the British Academy, London; the Union Government of the Republic of India; Governments of the States of Bombay, West Bengal, Madras, Bihar, Uttara Pradesh, Hyderabad and Mysore; the Universities of Bombay, Calcutta, Travancore and Poona; the Governments of Burma and Nepal; Several Commercial Firms and Charitable Trusts; and other Distinguished Donors

POONA

BHANDARKAR ORIENTAL RESEARCH INSTITUTE

1953

Reviews and Opinions

His Excellency Sir LESLIE WILSON, Late Governor of Bombay: "I heartily congratulate you and all those who have been working with you on this production. The first critical examination of the Mahābhārata is undoubtedly a *national* work, and I sincerely trust that you will receive wholehearted support in this publication."

The late Professor HERMANN JACOBI: "Your edition furnishes us with *just* what we want. I consider your text as reliable as can be expected under the circumstances .. Your plan of editing the Great Epic is the best that could be devised."

The late Professor HEINRICH LÜDERS: "I was greatly impressed by the arrangements that have been made at the Institute for the collation of the Mahābhārata MSS. The arrangements are such as will ensure great accuracy and perfect clearness in the registration of the various readings. . . . Your work seems to me to merit the highest possible praise both as regards the constituting of the text, and the clarity and succinctness with which the MSS. evidence has been recorded."

The late Professor E. WASHBURN HOPKINS: "Every library or individual possessed of Sanskrit texts will find this new edition of the great Sanskrit epic indispensable."

Indian Culture, Calcutta: "It is appropriate that it should have fallen to Indian scholarship to produce the first critical edition of the *Mahābhārata*. . . . Indians, who have assimilated Western scholarship and adapted it to the special conditions of the task, are fully capable of carrying even so formidable an undertaking to its destined close. . . . In the present edition, one cardinal merit is the richness of the apparatus criticus. . . . The new edition would be invaluable for this merit alone. . . . The methods of constituting the text adopted by the editor are unquestionably sound." — The late Professor A. BERRIEDALE KEITH.

Annals of the Bhandarkar Oriental Research Institute: "The Ādi-parvan, in Dr. Sukthankar's Critical Edition of the Mahābhārata, is now complete, and I have no hesitation in saying that this is the most important event in the history of Sanskrit philology since the publication of Max Müller's edition of the Ṛgveda. . . . His collaborators will be greatly helped not only by the example set by the first editor in the edition itself, but also by the scholarly way in which he has treated, in the Prolegomena, the complicated manuscript tradition, and mastered the whole problem of Mahābhārata text criticism."—The late Professor M. WINTERNITZ.

CARL G. LOHMANN, Secretary, Yale University, New Haven: "The University wishes to take this opportunity of tendering its cordial felicitations to your Institute on its remarkably useful career of scholarship. The great critical edition of the Mahābhārata alone, though only one of your worthy undertakings, is enough to establish your permanent reputation in the world of learning."

The Times of India, Bombay: "The publication of this volume is a literary event of the first magnitude; for it marks the successful accomplishment of the first and most difficult stage of what is probably the greatest undertaking in the field of Oriental Research. . . . There is no doubt that, when completed, this first critical edition of the great epic will be an achievement of international importance reflecting no little credit on the Sanskrit scholarship of India. We have no hesitation in appealing to the Indian public and all lovers of learning to extend their generous help to a work of such monumental importance."

Journal Asiatique, Paris: "Quoi qu'il en soit de cette controverse et quelle que doive être la solution du problème posé, il reste que nous possédons désormais, grâce au zèle, à la science, à la conscience de M. Sukthankar, une édition modèle de l'Ādiparvan, que les recherches ultérieures ne pourront ni modifier, ni enrichir sensiblement, une édition telle que des générations d'indianistes l'avaient souhaitée sans oser l'espérer."—The late Professor SYLVAIN LÉVI.

Acta Orientalia: "It would therefore seem to be proper that the first critical edition [of the Mahābhārata] should be made in India, where so much important material is to be found. And the new edition shows that Indian scholars, who have always been our teachers in Indian traditional lore, now have become our equals in critical acumen and methods. The critical edition of the Mahābhārata may be said to inaugurate a new epoch in the history of Indian lore and Indian philology. . . . The beautiful illustrations are highly interesting as specimens of modern Indian art, and are a very welcome feature of this great national undertaking." —Professor Dr. STEN KONOW (Oslo).

Journal of the American Oriental Society, New Haven (Conn.): "Dr. Sukthankar deserves to be heartily congratulated on the brilliant success of his work. More than that, he deserves the active

Editorial Note

(Droṇaparvan)

EDITORIAL NOTE

After the sad and sudden demise of Dr. V. S. Sukthankar (1943), I was invited by Dr. S. K. Belvalkar, who had taken charge as the General Editor, to undertake the editing of the Droṇa-parvan of the Mahābhārata. As I had previously edited the Udyoga-parvan, which was published by the Institute in 1940, I knew what an arduous and exacting task it was. I was, therefore, reluctant to take up the work, especially as my absorbing duties at the University of Dacca left me little uninterrupted leisure. After my retirement from Dacca in 1947, I became comparatively free ; but for certain personal reasons, it was not possible for me to go and stay at Poona continuously for at least one year for the purpose of studying the enormous mass of collation-sheets, which was absolutely necessary for the undertaking. I paid a brief visit to Poona and laid my difficulties before the Mahābhārata Editorial Board. But very generously they overruled my plea by accepting Dr. Belvalkar's suggestion that the collation-sheets should be sent directly to me at Calcutta. Not only the expenditure, but also the risk of loss in the transmission of some fifty large packing cases containing the collation-sheets, which represented the patient labour of many years, was very great; but Dr. Belvalkar found it possible— thanks to the assistance of the Government of Bombay— to arrange for the microfilming of the entire material to ensure against such mishap. The filmed copy was kept at the Institute, and the original sheets were forwarded to me in due course. All this naturally took time, but I was able to complete the first draft of the text by the middle of 1949. This was followed by the revision of the accompanying critical notes, the laborious writing of which was necessarily spread over a considerable stretch of time. In this connection, I must recognise the unstinted assistance of the Mahābhārata staff of the Institute, and particularly of the late M. V. Vaidya. After about a hundred adhyāyas, i. e., more than half of the constituted text, was completely written out and revised, it was decided to start the printing of the work in the Institute's own Press Department; but preliminary arrangements in that connection could be completed only in June, 1951. As the final page-proofs, revised in the Mahābhārata Department, had to be sent to me from Poona to Calcutta, there was the unavoidable delay in transmission, and the progress was naturally slow; but a matter like this could not, and should not, be hurried. I record all this not only to explain the somewhat inordinate delay, but also to express my gratefulness to the General Editor and the Editorial Board, who very kindly went out of their way to meet my difficulties and give me an opportunity of serving in a cause which is one of national importance.

The Vulgate text of the Drona-parvan, as printed in the Bombay edition, gives 202 adhyāyas, but our constituted text approaches much nearer to the Parvasaṁgraha figure of 170. As the mass of material to be dealt with is still fairly extensive, it is proposed to print the Parvan in three fascicules, of which the present fascicule 25 is the first, issued on the Ṛṣipañcamī day, the 13th of September, 1953. The text in this fascicule goes up to the end of the episode of Abhimanyu's death. The standard and method of text-reconstitution have been generally the same as in the previously published Parvans, but they are of course not without features peculiar to the present Parvan, which will be discussed in detail in the final Introduction to be issued in the last fascicule.

The Drona-parvan, like some of the other Parvans already published, presents a number of fairly large insertions which have to be relegated to the Appendix or treated as star-passages in the critical notes. The largest insertion consists of twenty adhyāyas in the Vulgate, which give the legend of Mṛtyu (Bom. ed. adhy. 52–54), of Sṛñjaya and his son Suvarṇaṣṭhīvin (*ibid.* 55) and the rather lengthy episode of Ṣodaśa-rājakīya (*ibid.* 56–71). These are really secondary elaborations of the same legends and episodes found in the Śānti-parvan (Crit. ed., adhy. 29–31, 248–50), and are therefore omitted from the constituted text of this Parvan.

The present text has been finally constituted on the basis of 35 MSS of different recensions and versions, which are carefully selected out of the completely collated and fully examined 61 MSS. The rejection of so many MSS would appear rather strange, but they are discarded only after careful examination, either as redundant or as not useful for text-critical reasons. It should be noted that for a wider study of the varied manuscript-material and final judicious selection, the original collations were done on a generous scale; but mere overloading of the critical apparatus on that account is not helpful but often confusing. In the Devanāgarī, which is the central version and of which MSS are plentiful, a variety of 11 MSS has been included; but in the other versions, excepting Ś and T, we have selected only five MSS for each. As Ś MSS are comparatively rare, the only two MSS available of this version have been retained, although $Ś_2$ is hopelessly fragmentary and much inferior in value. As in the other Parvans so also here, T MSS occupying, as they do, an intermediate position between N and S recensions, are found to be very largly conflated and therefore of little use for text-critical purposes.

The following 35 MSS of the Droṇa-parvan have been selected to constitute

THE CRITICAL APPARATUS

I N(ORTHERN) RECENSION (23 MSS)

(a) North-western Group

Śāradā (or Kaśmīrī) Version (Ś)

$Ś_1$ = London, India Office Library, No. 3307 (6483b) Dated A. D. **1709**.

$Ś_2$ = London, India Office Library, No 3334

Kaśmīrī Version [K], being Devanāgarī transcript from Ś

K_1 = Lahore, D. A. V. College Library (now transferred to Hoshiarpur, East Panjab), No. 40.

K_2 = Lahore, D. A. V. College Library (now transferred to Hoshiarpur, East Panjab), No. 65. Dated Saṁvat 1697 (ca. A. D **1641**).

K_3 = Poona, Mirikar Collection of the Bharat Itihas Samshodhaka Mandal, No. 207.

K_4 = Lahore, D. A. V. College Library (now transferred to Hoshiarpur, East Panjab), No. 1121.

K_5 = Lahore, D. A. V. College Library, (now transferred to Hoshiarpur, East Panjab), No. 4751. Incomplete

(b) Central Group

Bengali Version (B)

B_1 = Dacca, University Library, No. 981. Dated B. S. 1177 (ca. A. D. **1770**).

B_2 = Dacca, University Library, No. 4796.

B_3 = Dacca, University Library, No. 586. Dated Śaka 1663 (ca. A. D. **1741**).

B_4 = Santiniketan, Viśvabhāratī Library, No. 11B. Dated Śaka 1724 (ca. A. D. **1802**).

B_5 = Dacca, University Library, No. 480. Dated Śaka 1831 (ca. A. D. **1709**).

Devanāgarī Version (D)

(i) Devanāgarī Version of Caturbhuja (Dc)

Dc_1 = Poona, Bombay Govt. Collection (deposited at the BORI), No. 495 of Viśrāmbāg (i).

(ii) Devanāgarī Version of Nīlakaṇṭha (Dn), the "Vulgate"

Dn_1 = Poona, Limaye Collection of the BORI, No. 377.

Dn_2 = Bhor State Library MS.

(iii) Devanāgarī Composite Version (D)

D_1 = Poona, Sardesai Collection of the BORI, No. 18.

D_2 = Madras, Adyar Library, No. XXXVI/4109. Dated Saṁvat 1740 (ca. A. D. 1684).

D_3 = Lahore, D. A. V. College Library (now transferred to Hoshiarpur, East Panjab), No. 4545.

D_4 = Lahore, D. A. V. College Library (now transferred to Hoshiarpur, East Panjab), No. 6767.

D_5 = Poona, Bombay Govt. Collection (deposited at the BORI), No. 566 of 1882–83.

D_6 = Poona, Bombay Govt. Collection (deposited at the BORI), No. 29A of 1879–80.

D_7 = Poona, Bombay Govt. Collection (deposited at the BORI), No. 493 of Viśrāmbāg (i).

D_8 = Poona, Parakhi Collection of the BORI.

II. S(OUTHERN) RECENSION (12 MSS)

Telugu Version (T)

T_1 = Tanjore, Saraswathi Mahal Library, No. 11810.

T_2 = Tanjore, Saraswathi Mahal Library, No. 11827.

Grantha Version (G)

G_1 = Calicut, MS (without number), belonging to the Paḍiññare Kovilakam Collection.

G_2 = Tanjore, Saraswathi Mahal Library, No. 11843.

G_3 = Pudukotah, State Library, No. 346.

G_4 = Poona, BORI Mahābhārata Collection, No. 260.

G_5 = Melkote, Yadugiri Yatiraj Math Library. Incomplete.

Malayālam Version (M)

M_1 = Malabar, Naveri Mana Library, No. 659.

M_2 = Poomulli Mana Library, No. 303. Dated Kollam 1021.

M_3 = Cochin, Vadakanchari Avanapparambu Mana Library, No. 34.

M_4 = Cochin, Paliyam Estate Library, No. 7.

M_5 = Cochin, State Library, No. 29.

TESTIMONIA

Ca = Commentary of Arjuna Miśra, Banaras Skt. College, MS no. 2278 : incomplete.

Cc = Commentary of Caturbhuja Miśra (as in Dc_1).

Cd = Commentary of Devabodha, as found in MS No. 482 / 5757, belonging to the Oriental Institute, Ujjain.

Cn = Commentary of Nīlkaṇṭha (as in $Dn_1. n_3$).

Cv = Commentary of Vādirāja, as found in a transcript procured from Madras (now acquired by the BORI).

Ṛṣipañcamī : 13th Sept., 1953
Calcutta.

S. K. De

ABBREVIATIONS AND DIACRITICAL SIGNS

add. = adding.
addl. = additional.
adhy. = adhyāya(s).
App. = Appendix.
Arj. = Arjunamiśra.
B. = Bombay edition of the Mbh. (Śaka 1799).
BG. = Bhagavadgītā.
C. = Calcutta ed. of the Mbh.
chap. = chapter(s).
comm. = commentary(taries).
cont. = continue(s).
corr. = corrected, correction.
Crit. App. = Critical Apparatus.
Dev. = Devabodha.
ed. = edition.
fig. = figure(s).
fol. = folio(s).
foll. = following.
fragm. = fragment(ary).
hapl. = haplographic(ally).
illeg. = illegible.
inf. lin. = *infra lineam* (below the line).
ins. = insert(s).
int. lin. = *inter lineas* (between the lines).
interp. = interpolate(s).
introd. = introduction, introductory.
K. = Kumbhakonam ed. of the Mbh.
L. = Line.
M. = Madras edition of the Mbh. (by P. P. S. Sastri, 1931–1936).
m *or* marg. = marginal(ly).
Mañj. = Bhāratamañjarī (Kāvyamālā 64).
Manu. = Manusmṛti (ed. N. S. P.).
Mbh. = Mahābhārata.
Nīl. = Nīlakaṇṭha.
O-J. = Old-Javanese.
om. = omit(s), omitting.
orig. = original(ly).
post. = posterior.
pr. m. = *propria manu* (by own hand).
prob. = probably.
r. = repeat(s), repeated.
Rām. = Rāmāyaṇa (ed. N. S. P.).
ref. = refer(ence).
resp. = respective(ly).
sec. m. = *secunda manu* (by another hand).
st. = stanza(s).
supp. = supplementary.
sup. lin. = *supra lineam* (above the line).
transp. = transpose(s), transposition.
v. = verse.
(var.) = with variation(s).
v. l. = varia(e) lectio(nes).

❀ ❀ (in the critical footnotes) enclose citations from commentators.

[ ] besides their normal uses, enclose *additions* to MS. readings.

( ) besides their normal uses, enclose superfluous letters, which should be *omitted* from MS. readings.

* (superior star) in the text indicates an *emendation*.

* * (in the MS. readings) indicate syllables lost through injury to MS.

~~~ printed below (or along the side-margin of) any part of the constituted text indicates that the reading of it is less than certain.

C denotes a "Commentary", prefixed to the abbreviation of the name of a commentator; thus, Cd = Comm. of Devabodha; Ca.n.p.s.v = Comm. of Arjunamiśra, Nīlakaṇṭha, Paramānanda, Vidyāsāgara and Vādirāja. A "p" is added on to denote a "pāṭha" or variant; thus, Cnp = a pāṭha mentioned in the Comm. of Nīlakaṇṭha.
~~~

॥ द्रोणपर्व ॥

जनमेजय उवाच ।
तमप्रतिमसत्त्वौजोबलवीर्यपराक्रमम् ।
हतं देवव्रतं श्रुत्वा पाञ्चाल्येन शिखण्डिना ॥ १
धृतराष्ट्रस्तदा राजा शोकव्याकुलचेतनः ।
किमचेष्टत विप्रर्षे हते पितरि वीर्यवान् ॥ २
तस्य पुत्रो हि भगवन्भीष्मद्रोणमुखै रथैः ।
पराजित्य महेष्वासान्पाण्डवान्राज्यमिच्छति ॥ ३
तस्मिन्हते तु भगवन्केतौ सर्वधनुष्मताम् । C. 7. 5 B. 7. 1. 4 K. 7. 1. 4

☞ Ś2 commences with रिवान्तकः (in 7. 15. 38[c]), K4 commences with 7. 1. 16[cd].

The introductory mantra :

1* नारायणं नमस्कृत्य नरं चैव नरोत्तमम् ।
देवीं सरस्वतीं चैव ततो जयमुदीरयेत् ।

is found only in N (Ś2 K4 missing). Ś1 K1-3 B2 D2 read व्यासं (for चैव) in the second line.

Before the introductory mantra, Ś1 ins.: ॐ स्वस्ति । श्रीगणेशाय नमः । ॐ नमो भगवते श्रीवासुदेवाय । श्रीः ; K1 ॐ स्वस्ति । ॐ नमः श्रीगणेशाय । ॐ नमः कृष्णाय । ॐ नमो विघ्नहर्त्रे । ॐ; K2 ॐ; K3 ॐ श्रीगणेशाय नमः । श्रीकृष्णाय नमः । ॐ; K5 ॐ नमः श्रीगणेशाय । सरस्वत्यै नमः ।; B1 ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ।; B2 ॐ नमो गणपतये । ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ।; B3 श्रीदुर्गा । ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ।; B4 ॐ गणेशाय नमः ।; B5 श्री नमो भगवते वासुदेवाय । ॐ; Dc1 श्रीगुरुगोपालगौरीगणपतिभ्यः ।; Dn2 श्रीगणेशाय नमः ।

2* जयति पराशरसूनुः सत्यवतीहृदयनन्दनो व्यासः ।
यस्यास्यकमलगलितं वाङ्मयममृतं जगत्पिबति ।;

D1 श्रीकृष्णाय नमः । ॐ नमः ; D2 श्रीगणेशाय नमः । श्रीव्यासाय नमः ।; D3 श्रीगणेशाय नमः । श्रीरामो जयति । followed by 2*; D4 ॐ नमो गणेशाय; D5 श्रीगणेशाय नमः ; D6 ॐ श्रीगणपतये नमः ; D7 श्रीगणेशाय नमः । श्रीसरस्वत्यै नमः ।; D8 ॐ नमः श्रीपुराणपुरुषोत्तमाय. — After the introductory mantra, Ś1 K2 cont.:

3* जितं भगवता तेन हरिणा लोकधारिणा ।
अजेन विश्वरूपेण निर्गुणेन महात्मना ।
[(L. 2) Ś1 गुणात्मना (for महा°).]

Of the S MSS. which om. the introductory mantra, T1 begins with : श्रीगणाधिपतये नमः । श्रीसरस्वत्यै नमः ; T2 शुभमस्तु । श्रीरामाय नमः ; G1 with :

4* शुक्लाम्बरधरं विष्णुं शशिवर्णं चतुर्भुजम् ।
प्रसन्नवदनं ध्यायेत्सर्वविघ्नोपशान्तये ।,

followed by श्रीगुरुचरणारविंदाभ्यां नमः ; M1-3, 5 हरिः श्रीगणपतये नमः । अविघ्नमस्तु ; M4 हरिः श्रीगणपतये नमः.

1 Owing to missing first folios, the portion of the text from the beginning up to तस्थौ मृत्यु (in 7. 15. 38[d]) is lost in Ś2 ; and up to 7. 1. 16[ab] in K4. M2 om. the ref. M1-4 om. 1[ab]. — [a]) K5 T1 °सत्त्वौजा (sic) ; D5 G3 °सत्त्वोजो°. — [b]) D4, 5 °पराक्रमी (D5 °मैः). Ca cites सत्त्वं, ओजः, बलं, वीर्यं and पराक्रमः. Cd cites 1[ab] as in text. — [c]) B3 (marg. as in text) शांतनवं (for देवव्रतं). D2, 5 गांगेयं निहतं श्रुत्वा ; D6 M देवव्रतं (D6 °तं च) हतं श्रुत्वा. — [d]) K1, 5 Dn D4, 7 G2, 5 पांचालेन (for °ल्येन). G2 [अ]मितौजसा (for शिखण्डिना).

2 K4 missing (cf. v. l. 1). — [a]) Ś1 तदा * * ; K5 Dc1 D1, 2, 4, 7 G1 M1, 2 ततो राजा ; D3 G3 तथा राजा ; M3-5 महाराजः (M3 °जा). — [b]) K5 Dn2 D2, 3, 5, 6 T G (except G1) °लोचनः ; B3 °चेतसा (for °नः). Ś1 * * व्याकुलचे°. — [c]) D2 अकार्षीच्च ; D8 अकुर्वत (for अचेष्टत). K5 D4, 7, 8 देवर्षे ; G3 * * र्षे (for विप्रर्षे). — [d]) K5 D4, 7 चाब्रवीत् (for वीर्यवान्).

3 K4 missing (cf. v. l. 1). — [a]) G4 damaged. S (except M2, 5 ; G1 *inf. lin.* as in text ; G4 damaged) यस्य (for तस्य). D1, 2, 4, 7 G1, 5 M1, 2 भगवान्. — [b]) G2 भीष्मद्रोणैर्महारथैः. — [c]) K5 D4, 7 संविजित्य ; Dn1 पराक्रम्य (for °जित्य). M4 महाभागान् (for महेष्वासान्). — [d]) M1, 3, 4 पांचाल्यान् (for पाण्डवान्). B3 राष्ट्रम् (for राज्यम्). K5 Dc1 (by corr. as in text) D4, 7 ऐच्छत (for इच्छति).

यद्चेष्टत कौरव्यस्तन्मे ब्रूहि द्विजोत्तम ॥ ४

वैशंपायन उवाच ।

निहतं पितरं श्रुत्वा धृतराष्ट्रो जनाधिपः ।
लेभे न शान्तिं कौरव्यश्चिन्ताशोकपरायणः ॥ ५
तस्य चिन्तयतो दुःखमनिशं पार्थिवस्य तत् ।
आजगाम विशुद्धात्मा पुनर्गावल्गणिस्तदा ॥ ६
शिबिरात्संजयं प्राप्तं निशि नागाह्वयं पुरम् ।
आम्बिकेयो महाराज धृतराष्ट्रोऽन्वपृच्छत ॥ ७
श्रुत्वा भीष्मस्य निधनमप्रहृष्टमना भृशम् ।
पुत्राणां जयमाकाङ्क्षन्विललापातुरो यथा ॥ ८

धृतराष्ट्र उवाच ।

संसाध्य तु महात्मानं भीष्मं भीमपराक्रमम् ।
किमकार्षुः परं तात कुरवः कालचोदिताः ॥ ९
तस्मिन्विनिहते शूरे दुराधर्षे महौजसि ।

4 K4 missing (cf. v. l. 1). — [a]) Dn2 D3 भगवति; D2. 5 सुदुर्धर्षे (for तु भगवन्). Ca as in text. — [b]) Ca. d cite केतौ (as in text). B2. 4 Dc1 ·धनुर्भृतां (for °स्मताम्). Dn1 क्षितौ सर्वे धनुर्धराः. — [c]) D5 अचेष्टंत. — [d]) Ś1 D8 पितामह; D2 8 G2 Ca तपोधन (for द्विजोत्तम).

5 K4 missing (cf. v. l. 1). After the ref., T G2–5 read 8. — [a]) K1 Dn2 निहितं; D4 न हितं; D7 विहितं (for निहतं). K1–3 ज्ञात्वा; D6 दृष्ट्वा (for श्रुत्वा). G1 M1. 2 हतं देवव्रतं श्रुत्वा. — [b]) Ś1 Dn1 D3. 7 जनाधिप; K5 नराधिपः; D5 जनेश्वरः; D8 [अं]-बिकासुतः. — [c]) K5 Dc1 Dn1 D2. 5. 6 T G4 कौरव्य. — [d]) Ca. d cite चिंता, and शोक. D2. 5 विषं पीत्वेव मानवः.

6 K4 missing (cf. v. l. 1). — [b]) The portion of the text from शं up to विधवेव व (in 26[a]) is lost in Ś1 on a missing folio. Dn2 D3 T1 G1. 3–5 M कौरवस्य (for पार्थि°). — [c]) G4 damaged. — [d]) A few MSS. गावल्गनिस्. — For 6, D2. 5 subst.:

5* निःश्वासपरमो राजा ध्यायन्नास्ते ह्यधोमुखः ।
अस्तं प्राप्ते दिनकरे निशि गावल्गणिस्तदा ।
खिद्यमानेन मनसा जगाम गजसाह्वयम् ।

[(L. 2) D2 क्षते (for निशि).]

— After 6, K2 Dn2 S ins.:

6* व्यासप्रसादाद्विज्ञाय सर्वं वृत्तान्तमुत्तमम् ।
सैनिकानां च सर्वेषां सेनयोरुभयोस्तदा ।

[(L. 1) K2 Dn2 T G2 सर्व- (for सर्वं). —(L. 2) T G2–4 अपि (for तदा).]

7 Ś1 K4 missing (cf. v. l. 1, 6). — [b]) D5 आशु (for निशि). D8 तदा (for पुरम्). — [c]) G4 damaged. K1 Dc1 अंबिकेयो; D4 आस्ति°. K1–3 G5 महाराजो; D7 °राजन्.

8 Ś1 K4 missing (cf. v. l. 1, 6). T G2–5 read 8 after the ref. in 5. — [a]) Ca. d cite निधनं (as in text). D8 श्रुत्वा भीष्मवधं राजा. — [b]) D2. 5 तदा (for भृशम्). D8 पांचाल्येन शिखंडिना (= 1[d]). — B1 reads 8[cd] on marg. — [c]) B1–3. 5 Dc1 अन्विच्छ(B1 °क्ष)न् (for आकाङ्क्षन्). — [d]) Dn2 D8 T G1–3. 5 M विललाप सु(Dn2 स)दुःखितः; D2. 5 °पार्तया गिरा. — After 8, D2. 5 ins.:

7* धार्तराष्ट्रान्मृतान्सर्वान्मन्ये संजय संयुगे ।

9 Ś1 K4 missing (cf. v. l. 1, 6). D2. 5 om. the ref. G1 M om. 9[ab]. — [a]) Ca. dp संशोच्य; Cd संसाद्य (for संसाध्य). B1–3. 5 Dc1 T1 संशोच्य तं; Dn2 D1 संसोच्य तु; D2. 5 आपगेयं; D6 संसाध्य तं; T2 G2–5 संकाल्य तु. — [b]) B4 G2 भीष्म; Dn1 पर- (for भीम-). — [c]) Dn2 D8 S अचेष्टन् (for अकार्षुः). K5 D4. 7. 8 पुनस् (for परं). — [d]) K5 Dn1 D4. 6 -नोदिताः. — For 9[cd], D2. 5 subst.:

8* हतं श्रुत्वा मम सुतः किमकार्षीच्च संजय ।

— After 9, the sequence in T G2–5 is: 11[cd], 11[ab], 10*, 10, 11[ab] (r), 9*; while the sequence in Cv is: 11[cd], 11[ab] and 10*.

10 For the sequence in T G2–5, cf. v. l. 9. Ś1 K4 missing (cf. v. l. 1, 6). D2 reads 10 on marg. — [a]) Dn2 D3. 6 T G2–5 तु; G1 M च (for वि-). Dn2 D3 S वीरे (for शूरे). — [b]) B Dc1 सुदुर्धर्षे; Dn2 D8 T G2–5 भीष्मे युधि; G1 M युधि भीष्मे (for दुराधर्षे). B3 (marg. as in text) Dc1 [s]मितौजसि; B4 Dn1 महात्मनि (for महौजसि). — [c]) K1 किन्वास्मिन्; K2 Cd किं नु स्वित्; D3. 6 किं नु वै; D8 किं नु श्वित् (sic); T1 G1. 4 M कस्य स्म;

किं नु स्वित्कुरवोऽकार्षुर्निमग्नाः शोकसागरे ॥ १०
तदुदीर्णं महत्सैन्यं त्रैलोक्यस्यापि संजय ।
भयमुत्पादयेत्तीव्रं पाण्डवानां महात्मनाम् ॥ ११
देवव्रते तु निहते कुरूणामृषभे तदा ।
यदकार्षुर्नृपतयस्तन्ममाचक्ष्व संजय ॥ १२

संजय उवाच ।
शृणु राजन्नेकमना वचनं ब्रुवतो मम ।
यत्ते पुत्रास्तदाकार्षुर्हते देवव्रते मृधे ॥ १३
निहते तु तदा भीष्मे राजन्सत्यपराक्रमे ।
तावकाः पाण्डवेयाश्च प्राध्यायन्त पृथक्पृथक् ॥ १४ C. 7.15 B. 7.1.15 K. 7.1.15

T2 G2 तस्य तं; G3 कस्य (submetric); G5 तस्य स; Ca भिन्नं स्वित् (for किं नु स्वित्). S [ऽ]स्मार्षुर् (G5 [ऽ]स्मासु; M3 [ऽ]स्मासुर्) (for ऽकार्षुर्). — ^{d}) Dn1 निहते जाह्नवीसुते. — After 10, T G2-5 read for the second time 11^{ab} and thereafter ins.:

9* संग्रामाः कुरवो युद्धे केऽत्रातिष्ठन्परंतपाः ।

[Before the above, G4 (wrongly) ins. भीष्मतः कौरवेयाणां. G5 तत्र (for केऽत्र).]

11 For the sequence in T G2-5 and Cv, cf. v. l. 9. Ś1 K4 missing (cf. v. l. 1, 6). B4 om 11^{ab}; D2 reads it on marg. K5 Dn2 D4. 7. 8 G1 M repeat 11^{ab} after 11. — ^{a}) K1 त (before corr. त्व) दुत्तीर्णं; D1 तदुद्दीर्णं; Ca तदुदीर्यं; Cd तदुदीर्णं (as in text). B2. 3. 5 महासैन्यं. K5 D4. 7 (all first time) तदुदीर्णबलं सैन्यं; K5 Dn2 D4. 7. 8 (all second time) समर्थं तन्महासैन्यं; D2 तदुदीर्य ततो द्रोणो; G1 M (all first time) तत्तु दृप्तं प्रमुदितं; G1 (second time). 2. 5 (both first time) M1. 2 (both second time) तद्विदीर्णं महत्खंडं; M3-5 (all second time) तदपूर्वमहत्खंडं; Cv तद्वितीयं महत्खंडं. — ^{b}) B5 त्रिलोक्यस्यापि; D2 महाभागपि. T G2-5 (all both times) Cv भीषणं (for संजय). — After the first occurrence of 11^{ab}, T G2-5 Cv ins.: while K5 Dn2 D4. 7. 8 G1 M ins. after the repetition of 11^{ab}:

10* भीष्मतः कौरवेयाणामभियास्यति कः पुमान् ।

[K5 Dn2 D4. 7. 8 किं पुनः; G1 M1. 2 अभीतः (for भीष्मतः). T1 के तु नः; G3. 4 के न नः (for कः पुमान्). T2 G2 अभियास्यंति के तु नः; G1 M अपिधास्यति कः पुनः; G5 विधास्यति किं नु नः; Cv अपि यास्यति किं नु तत् (for the post. half).]

— K5 Dn2 D4. 7. 8 cont. after 10*: Dn1 D2. 5 ins. after 11:

11* को हि दौर्योधने सैन्ये पुमानासीन्महारथः ।
यं प्राप्य सुमहायुद्धे तन्नः शंस महाभये ।

[(L 1) Dn2 D5. 8 दुर्योधने. Dn1 नासीन् (for आसीन्). — (L 2) D2. 5 यं प्राप्य समरे वीरा (for the prior half). D2. 5 न त्रस्यंति; D8 तत्र शंस.]

— D1 om. (hapl.) 11^{c}–12^{d}. — ^{c}) T G2. 5 Cv उत्पादयंस्; G3. 4 °यत्. — ^{d}) S महद्बलं (M3 °द्भयं) (for महात्मनाम्). Cv बाधेनाम (sic) महद्बलं.

12 Ś1 K4 missing (cf. v. l. 1, 6). D1 om. 12 (cf. v. l. 11). 12^{bcd} is mostly damaged in G4. — ^{b}) D2 अधिपे (for ऋषभे). — ^{c}) K5 D8 M2 यदाकार्षुर्; B1 D2 T G3 किम°. — ^{d}) D7 तान् (for तन्). K1 समाचक्ष्व.

13 Ś1 K4 missing (cf. v. l. 1, 6). G3 om. the ref. — ^{a}) K5 D4. 7. 8 शृणुष्वै (D4. 7 °ष्वे) कमना राजन्. — ^{b}) B2-4 Dc1 Dn1 transp. वचनं and ब्रुवतो. — ^{c}) M1. 2 तत् (for ते). B1-4 Dc1 [अ]कुर्वन् (for [अ]कार्षुर्). Dn1 राजानो यदकार्षुस्ते. — ^{d}) K5 Dn1 D4. 7 नृप; T G3 4 तदा; G2 तव; G5 तथा (for मृधे).

14 Ś1 K4 missing (cf. v. l. 1, 6). G4 damaged. — ^{a}) G3 तथा (for तदा). T G3 M4 संख्ये; G1 संधे; G2 M1-3. 5 संखे; G5 वीरे (for भीष्मे). D2. 5 हते भीष्मे महाप्राज्ञे. — ^{b}) S (G4 damaged) भीष्मे (for राजन्). K1-3 भीम-; D6 शक्र-; G5 सम्यक्- (for सत्य-). — After 14^{ab}, D6 reads 16 for the first time, repeating it in its proper place. — ^{d}) K1. 5 प्रध्यायंत; K2. 3 D1 प्राद्रवंत; Dc1 D2. 6 प्राध्मायंत; D5 प्रध्मा°; S (G4 damaged) प्रव (M1 °म)-दंतः; Cd प्राध्यायन्त (as in text). T G1. 3 परस्परं (for पृथक्पृथक्).

15 Ś1 K4 missing (cf. v. l. 1, 6). — ^{a}) K3 विजिताश्च; Ca. d विस्मि° (as in text). B1. 5 [अ]प्रहृष्टाश्. — 15^{bc} is damaged in G5. — ^{b}) B1. 2 Dc1 क्षत्रधर्मान्; B3 °धर्मा; B5 स्खलंतश्च; D5 Cv क्षत्रधर्मे (Cv °र्मं). K2. 3 D1. 8 T G1. 2 M (except M1) निशम्य ते; B Dc1 Dn D2. 3. 5 Cv विशां पते; G3 नियम्य ते. — After 15^{ab}, B5 ins.:

12* जुगुप्समानाः परमं क्षात्रं कर्म विशां पते ।

ताश्च प्रहृष्टाश्च क्षत्रधर्मं निशाम्य ते ।
स्वधर्मं निन्दमानाश्च प्रणिपत्य महात्मने ॥ १५
शयनं कल्पयामासुर्भीष्मायामिततेजसे ।
सोपधानं नरव्याघ्र शरैः संनतपर्वभिः ॥ १६
विधाय रक्षां भीष्माय समाभाष्य परस्परम् ।
अनुमान्य च गाङ्गेयं कृत्वा चापि प्रदक्षिणम् ॥ १७
क्रोधसंरक्तनयनाः समवेक्ष्य परस्परम् ।
पुनर्युद्धाय निर्जग्मुः क्षत्रियाः कालचोदिताः ॥ १८
ततस्तूर्यनिनादैश्च भेरीणां च महास्वनैः
तावकानामनीकानि परेषां चापि निर्ययुः ॥ १९
व्यावृत्तेऽहनि राजेन्द्र पतिते जाह्नवीसुते ।
अमर्षवशमापन्नाः कालोपहतचेतसः ॥ २०
अनादृत्य वचः पथ्यं गाङ्गेयस्य महात्मनः ।
निर्ययुर्भरतश्रेष्ठाः शस्त्राण्यादाय सर्वशः ॥ २१
मोहात्तव सपुत्रस्य वधाच्छांतनवस्य च ।
कौरव्या मृत्युसाद्भूताः सहिताः सर्वराजभिः ॥ २२
अजावय इवागोपा वने श्वापदसंकुले
भृशमुद्विग्नमनसो हीना देवव्रतेन ते ॥ २३

— c) K3 D1 अधर्मं (for स्व°). K5 B5 Dn2 D3 निंद्यमानाश्च. D2 ते (for च). B1–4 Dc1 जुगुप्समानाः परमं; S (G5 damaged) श्रुत्वा धर्मा(G4 * *)नुपादाय (G4 °पा * *); Cv स्वधर्मं निन्दमानास्ते.

16 Ś1 missing (cf. v. l. 6). 16^{ab} is missing in K4 (cf v. l. 1). G1 M om. 16. G4 mostly damaged. D6 reads 16 for the first time after 14^{ab}. — b) D1 [अ]मितकर्मणे; T G2. 3. 5 भरतर्षभ (for [अ]मिततेजसे). — K4 reads 16^{c}–17^{c} on marg. — c) K Dn1 D1, 4. 7. 8 नरव्याघ्राः; D2. 5 च विजयः.

17 Ś1 missing (cf. v. l. 6). K4 reads 17^{abc} on marg. — a) B Dc1 भीष्मस्य (for भीष्माय). — b) S प्रणिपत्य महात्मने (G1 M पितामहं). — K1 om. 17^{cd}; D3 G1. 2. 4. 5 M om. (hapl.) 17^{c}–18^{b}. — c) B1 अभिवाद्य (for अनुमान्य). — d) K2. 3 B1. 5 Dn2 D1. 4. 7. 8 चाभि-; K5 चाति-; Dn1 चैव (for चापि).

18 Ś1 missing (cf. v. l. 6). D8 G1. 2. 4. 5 M om. 18^{ab} (cf. v. l. 17). — b) K1 समवीक्ष्य; K4 अभिवीक्ष्य; B4 T G3 समवेत्य; D4. 7 समाभाष्य. — D2. 5 om. 18^{cd}. — c) S संजग्मुः (for निर्जग्मुः). — d) Dn1 D3. 4. 6. 7 -नोदिताः (for -चो°).

19 Ś1 missing (cf. v. l. 6). — a) T G3. 4 तत्र (for ततस्). D2. 5 -निनादेन (for °दैश्च). — b) Dn2 D8 शूराणां च; D2. 5 भेरीशंख- (for भेरीणां च). D6 महत्स्वनैः; G2 महारवैः. Bom. ed. भेरीणां निनदेन च. — d) G4 damaged. K1–3 Dn2 D1. 3. 6. 8 चैव; K4. 5 B5 D7 च वि-; B1. 3. 4 Dc1 D2. 5 G2 चाभि- (for चापि).

20 Ś1 missing (cf. v. l 6). G1. 2. 4. 5 M om. 20–21. — a) Dn1 निवृत्ते; T2 G3 तस्मिन्; Cd व्यावृत्ते (as in text). Bomb ed. [ऽ]र्यम्णि; Cd ऽहनि (as in text). — b) K5 D7. 8 निहते (for पतिते). T G3 शंतनोः (for जाह्नवी). — d) K1 कालेन (for कालोप). K5 D7 -बुद्धयः (for -चेतसः).

21 Ś1 missing (cf. v. l. 6). G1. 2. 4. 5 M om. 21 (cf. v. l. 20). — a) K4 तस्य; T1 तत्तु (for पथ्यं). — b) D2. 5 सुतास्तव (for महात्मनः). — c) K4 भरतश्रेष्ठ. — d) D4 अस्त्राण्यादाय. K5 Dn1 D4. 7. 8 T1 (*sup. lin.*). 2 सत्वराः; G3 निर्ययुः (for सर्वशः).

22 Ś1 missing (cf. v. l. 6). 22^{ab} is mostly damaged in G4. — a) D5 सु-; T G2–5 M5 (*sup. lin.* as in text) च (for स-). K1 मोहात्तव समुत्तस्थुर्; B5 D3 मोहात्तु (D3 °च्च) तव पुत्रस्य; Dn1 सौहार्दात्तव पुत्रस्य; D2 महतो वसुपु°. — c) K1. 4 Dc1 D5 T G M3–5 कौरवा; M1. 2 °वान्. K2. 3 D1 मृत्यु(K3 °त)संभूताः; K5 मृत्योराधीनाः; B2–5 Dc1 D3. 6 Cnp मृत्युनाहूताः; T G2–5 °नाज्ञप्ताः; Cd °सांभूताः. — d) = 42^{b}.

23 Ś1 missing (cf. v. l. 6). G5 om. 23. — a) K2. 3 D1 अजाद्य; B3 (marg.) अविमर्ष; D5 आजावय. S (G5 om.) अजा इव (G2 °जावयो) वने गोपान् (G2–4 °पा); Cv अजावय इवागोपा (as in text). Cd cites अगोपका (gloss: रक्षकहीनाः). — b) S (G5 om.) विना (G2 राजन्; G3. 4 नाना-) (for वने). K4 -विष्ठिता; K5 Dn1 D4. 7 -सेविते; D8 -चेष्टितैः; Cd -शंकने (sic) (for -संकुले). Cv as in text. — After 23^{ab}, S (G5 om.) ins.:

13* कर्णं कर्णेति चक्रन्दुः शेषा भारत पार्थिवाः ।

[Cf. 32^{ab}. G1 M कर्णेति चुक्रुशू राजन् (for the prior half).]

पतिते भरतश्रेष्ठे बभूव कुरुवाहिनी ।
द्यौरिवापेतनक्षत्रा हीनं खमिव वायुना ॥ २४
विपन्नसस्येव मही वाक्चैवासंस्कृता यथा ।
आसुरीव यथा सेना निगृहीते पुरा बलौ ॥ २५
विधवेव वरारोहा शुष्कतोयेव निम्नगा ।
वृकैरिव वने रुद्धा पृषती हतयूथपा ॥ २६
स्वाधर्षा हतसिंहेव महती गिरिकन्दरा ।
भारती भरतश्रेष्ठ पतिते जाह्नवीसुते ॥ २७
विष्वग्वातहता रुग्णा नौरिवासीन्महार्णवे ।
बलिभिः पाण्डवैर्वीरैर्लब्धलक्षैर्भृशार्दिता ॥ २८
सा तदासीद्भृशं सेना व्याकुलाश्वरथद्विपा ।
विषण्णभूयिष्ठनरा कृपणा द्रष्टुमाबभौ ॥ २९
तस्यां त्रस्ता नृपतयः सैनिकाश्च पृथग्विधाः ।
पाताल इव मज्जन्तो हीना देवव्रतेन ते ।
कर्णं हि कुरवोऽस्मार्षुः स हि देवव्रतोपमः ॥ ३०
सर्वशस्त्रभृतां श्रेष्ठं रोचमानमिवातिथिम् । C. 7. 32 B. 7. 1. 32 K. 7. 1. 33

— ^{c}) K4 यथा; D8 यथा हि (for भृशम्). — ^{d}) = 30^{d}. D7 ह (for ते). D4 हीना देवव्रते हते.

24 Ś1 missing (cf. v. l. 6). — ^{a}) G4 damaged S (except G5; G4 damaged) पातिते (for प°). K1 D4. 7 भरतश्रेष्ठ.

25 Ś1 missing (cf v. l. 6). K4 om. 25^{ab}. — ^{a}) D5 G3 -सस्यैव; Ca d -स(Ca -श)स्येव (as in text). — ^{b}) Dn2 D3 एव; G1 M इव (for चैव). Dc1 D5 तथा (for यथा). — ^{c}) B1–3. 5 Dc1 महा-; T G2–4 रणे (for यथा). Cv as in text. — ^{d}) K5 Dn1 D4. 7 निर्जिते च (Dn1 °तेव) (for निगृहीते). G5 यथा (for पुरा). K3 D1 निगृहीता पुरा बभौ; Cv as in text.

26 Ś1 missing up to विधवेव व (cf. v. l. 6). — ^{a}) Ca. d cite विभ्रवेव (as in text). S (G4 partly damaged) विधवा तु यथा नारी. — ^{b}) K4. 5 G5 शुष्कतोयेन; M3–5 नष्टतोयेव; Ca मुञ्च°; Cd शुष्क° (as in text). — After 26^{ab}, D8 ins.:

14* लक्ष्मीरिव सुरैस्त्यक्ता श्रुतिहीना यथा द्विजाः ।

— ^{c}) T G2–5 यथा (for वने). — ^{d}) D8 ऋषभी; Ca. v पृषती (as in text). Cv as in text.

27 ^{a}) Ś1 सुधर्मा; K2 शरभी; K3 बभूव; K5 B3 स्वधर्षा; B1. 3 m सरमा; B1 (marg.) दुर्धर्षा (also सुगमा); Dc1 स्वाधर्म्य-; Dc1 (marg. *sec. m.*) D1. 5 Cv शरभा; Dn1 स्वघृष्य-; D2 सहसा; D6 G1 M सुधर्षा; D7 स्वाधर्ष्या; D8 श्राप्यर्षा; T G3. 4 यथा वा; G2. 5 यथा नि-; Ca स्वाधर्मा (also सुगमा); Cd आधर्षा (for स्वाधर्षा). — ^{b}) S पर्वतस्येव (T1 °स्येह; G1 M2 °स्य वि-; M1 °स्याव-) कंदरा (G1 M1–4 गह्वरा; M5 [*sup. lin.*] वै गुहा). — ^{c}) D1 भारते; D2. 5 भीष्मे च; S सा सेना (for भारती). K2. 4. 5 B5 Dn2 D1. 3 G3. 5 M1. 2 भरतश्रेष्ठे. — ^{d}) B4 S (except G3. 5) पातिते (for प°).

28 ^{a}) K4. 5 B4 Dn D2–8 °वाताहता; G5 °वाताहत-. Cd cites विष्वग्वाताः. B1. 2. 4 Dc1 मग्ना; B3 Dn1 भग्ना; B5 -[आ]रोहा; D1 रुग्ला; S क्षुब्धा; Cd रुग्ना (for रुग्णा). — After 28^{a}, Dn1 reads 30^{cd}, om. 28^{b}. — ^{b}) G4 partly damaged. — ^{c}) Dn1 वीर्य-; S ह(G3 दी)सैर् (for वीरैर्). — ^{d}) Ś1 K1. 3 D1 °लक्ष्यैर्; Cd °लक्षैर् (as in text). K5 Dn1 D4. 7. 8 प्रहारिभिः; G2 भृशाकुला (for °र्दिता).

29 ^{a}) D5 तथा (for भृशं). B2. 3. 5 सा तथा (B5 °दा) कौरवी सेना; S सा तथा निहता सेना. — ^{b}) M3. 4 -नर- (for -रथ-). — ^{c}) Ś1 K2 B2–4 Dn2 D2. 5. 7 विपन्न-; B5 विशंक-; G1 विषण्णा (for विषण्ण-). K1 -मना (for -नरा). — ^{d}) K4 T G1. 3 M द्रष्टुर्; Dn1 भृष्टम्; D4. 7 भ्रष्टम् (for द्रष्टुम्). D7 आबहौ (for °भौ). K1. 5 D2. 5. 8 कृपणा दुःखकर्षि(K5 D8 °र्शि)ता; K2 B Dc1 °णा त्रस्त(K2 ध्वस्त-; B3. 4 भ्रष्ट-; Dc1 ग्रस्त)मानसा; D1 कृपायुक्तैव सा बभौ; D3 कृपणा नष्टभा बभौ; D6 क्षतना पृतना वभौ (sic); G2 कृपणा इव सा बभौ; G5 corrupt.

30 D8 om. 30^{abcd}. — ^{a}) Ś1 K2 D1. 3. 6 तस्यास्त्रस्ता; K1. 5 Dn1 D2. 4. 5. 7 ततस्तु ते; G1 M अथ त्रस्ता; Cd तस्यां दृष्टा. — ^{b}) G4 partly damaged. D4. 7 सैन्यकाश्च. — Dn1 reads 30^{cd} after 28^{a}. — ^{c}) K4 Dn1 पातालम् (for °ल). — ^{d}) = 23^{d}. — ^{e}) T G M1. 2. 5 कर्णस्य; M3. 4. 5 (*sup. lin.*) कर्णं स्म. K3 D1. 2 [ऽ]कार्षुः (for ऽस्मार्षुः). Cv as in text. — ^{f}) G3 मेघ- (for देव-). B Dc1 सर्वे देवव्रतोपमं.

31 K5 D4. 7 om. 31. B3 reads 31^{ab} on marg. — ^{a}) K3 -धर्म- (for -शस्त्र-). — ^{b}) B3 (also as in

बन्धुमापद्गतस्येव तमेवोपागमन्मनः ॥ ३१
चुक्रुशुः कर्ण कर्णेति तत्र भारत पार्थिवाः ।
राधेयं हितमस्माकं सूतपुत्रं तनुत्यजम् ॥ ३२
स हि नायुध्यत तदा दशाहानि महायशाः ।
सामात्यबन्धुः कर्णो वै तमाह्वयत माचिरम् ॥ ३३
भीष्मेण हि महाबाहुः सर्वक्षत्रस्य पश्यतः ।
रथेषु गण्यमानेषु बलविक्रमशालिषु ।
संख्यातोऽर्धरथः कर्णो द्विगुणः सन्नरर्षभः ॥ ३४
रथातिरथसंख्यायां योऽग्रणीः शूरसंमतः ।
पितृवित्ताम्बुदेवेशानपि यो योद्धुमुत्सहेत् ॥ ३५
स तु तेनैव कोपेन राजन्गाङ्गेयमुक्तवान् ।
त्वयि जीवति कौरव्य नाहं योत्स्ये कथंचन ॥ ३६
त्वया तु पाण्डवेयेषु निहतेषु महामृधे ।
दुर्योधनमनुज्ञाप्य वनं यास्यामि कौरव ॥ ३७
पाण्डवैर्वा हते भीष्मे त्वयि स्वर्गमुपेयुषि ।
हन्तास्म्येकरथेनैव कृत्स्नान्यान्मन्यसे रथान् ॥ ३८
एवमुक्त्वा महाराज दशाहानि महायशाः ।
नायुध्यत ततः कर्णः पुत्रस्य तव संमते ॥ ३९
भीष्मः समरविक्रान्तः पाण्डवेयस्य पार्थिव ।
जघान समरे योधानसंख्येयपराक्रमः ॥ ४०

text) स्पृहणीयम्; Ca. d रोचमानम् (as in text). T G3.4 M3–5 [अ]नलं; G5 श्रिया (for [अ]तिथिम्). G2 रोचमानमनेकधा. — c) S बंधून् (for बन्धुम्). Cv as in text. — d) Cd तमेषाम् (for तमेव). K1.2.4 B Dc1 Dn2 D1.3.6.8 तमेषाम(B4 °मा)गमन्मनः; S (G4 damaged) Cv तेषामासीद्गतं मनः.

32 a) G4 damaged. — b) K5 D4.5.7 ततो; S शेषा (for तत्र). G5 भरत- (for भारत). — c) D7 अस्माभिः (for °कं). K5 D2.5.8 राधेयो हि हितोस्माकं; D6 °यो हि महात्मानं. — d) D2.5 सूतसूनुस्; D4.7 °पुत्रस् (for °पुत्रं). K5 D2 तनुत्यजः; D5 °त्यजां.

33 a) Dn1 तु (for हि). D4–6.8 सहिता युध्यत तदा. — b) Dn2 महारथः; S [ए]क एव च (for महायशाः). — c) Dc1 D8 सामान्य- (for °त्य-). Ś1 च; D4 हि (for वै). S सामात्य(G2 सपुत्र-; G3 सामास्यो)बांधवः कर्णः (G5 °र्णं). — d) Ś1 K4.5 B1.4 Dn1 D1.2.4–8 आनयत (for आह्व°). S (G3 lacuna; G4 damaged) सेनां तां (T °नां स्वां; G2 °नांतः; G5 °नां तु) सम(G5 °मु)चूचुदत्.

34 For the incident, cf. 5. 165. — a) D5 तु; T1 G3 स; G2 [अ]पि (for हि). — b) K4 D8 M3–5 शृण्वतः (for पश्यतः). — After 34c, D4 repeats 34bc. f) B2.3 Dc1 द्विरथः (for द्विगुणः). Ś1 K5 D4.7.8 स (for सन्). K5 Dn1 D4.7 नराधिपः (for नरर्षभः). B5 त्रिगुणः स रथर्षभः; D2.5 S दोषानुक्त्वा (D2.5 °न्दत्त्वा) महारथः; D6 द्विगुणो भरतर्षभ.

35 Before 35, G2 ins. संजयः. — a) G2 पृषाति- (for रथाति-). — b) D5 अग्रणीः (for योऽग्र°). D6 शत- (for शूर-). B1 -सत्तमः; T G2–5 उत्तमः (for -संमतः). — c) B Dc1 Ca. d -वित्तेश- (for -वित्ताम्बु-). D1 G4 सासुरानपि देवेशान्; D3.6 पितृवित्तांबुपे सैन्ये. — d) K5 D1 रणे (for अपि). D3.6 योद्धुमुत्सहते तु यः; T G2–5 अपि योद्धुं समुत्सहेत्.

36 Cf. 5. 165. 27. — a) T G2–5 M3–5 च (for तु). — c) S युध्य(G5 बुध्य)ति (for जीवति). — d) Ś1 K4.5 B Dc1 Dn D2–5.7.8 कदाचन (for कथं°).

37 a) B1.3 [अ]द्य; B4 [अ]थ (for तु). B2 Dc1 त्वयाद्य पांडुपुत्रेषु. — b) Dn1 D6 महात्मसु (for °मृधे). — c) M1 (*inf. lin.* as in text). 2 अनुप्राप्य (for °ज्ञाप्य). — d) D2.5 [अ]हं ध्रुवं (for कौरव).

38 a) K5 D7 च (for वा). K2.4.5 B2–4 Dc1 Dn2 D3 भीष्म; D8 भीष्मं. S हते वा युधि पार्थैस्तु (T G3.4 °र्थैन). — b) S समेयुषि; Cd उपे° (as in text). — d) Cd cites कृत्स्नान् (as in text). D2 मन्यते भवान् (*sup. lin.* पथान्) (for °से रथान्). Dn1 कृत्स्नां पांडववाहिनीं.

39 a) K5 Dn1 D4.7.8 T G2.3.5 महातेजा; B4 °बाहुर् (for °राज). — b) K4.5 D4.7.8 महामनाः; S [ए]क एव सः (G1 M च) (for महायशाः). — c) K3 B1–3 Dc1 D5.6 तदा (for ततः). — d) Dn1 transp. पुत्रस्य and तव. K5 D4.7 तन्मतं; D2.5 दुर्मतेः (for संमते).

40 a) K3 स रथ-; K5 परम-; B1–3 Dc1 त्वमर-; S त्वमित- (G3 °ति-) (for समर-). — b) K3 D1 भारत; D2.5 पार्थिवः (for °व). — c) D2.5 चार्बुदं (for समरे). G1 M यौधान्. — d) K2 B5 D5.8

तस्मिंस्तु निहते शूरे सत्यसंधे महौजसि ।
त्वत्सुताः कर्णमस्मार्षुस्तर्तुकामा इव प्लवम् ॥ ४१
तावकास्तव पुत्राश्च सहिताः सर्वराजभिः ।
हा कर्ण इति चाक्रन्दन्कालोऽयमिति चाब्रुवन् ॥ ४२
जामदग्न्याभ्यनुज्ञातमस्त्रे दुर्वारपौरुषम् ।
अगमन्नो मनः कर्णं बन्धुमात्ययिकेष्विव ॥ ४३
स हि शक्तो रणे राजंस्त्रातुमस्मान्महाभयात् ।
त्रिदशानिव गोविन्दः सततं सुमहाभयात् ॥ ४४

वैशंपायन उवाच ।

तथा कर्णं युधि वरं कीर्तयन्तं पुनः पुनः ।
आशीविषवदुच्छ्वस्य धृतराष्ट्रोऽब्रवीदिदम् ॥ ४५
यत्तद्वैकर्तनं कर्णमगमद्वो मनस्तदा ।
अप्यपश्यत राधेयं सूतपुत्रं तनुत्यजम् ॥ ४६
अपि तन्न मृषाकार्षीद्युधि सत्यपराक्रमः ।
संभ्रान्तानां तदार्तानां त्रस्तानां त्राणमिच्छताम् ॥ ४७
अपि तत्पूरयांचक्रे धनुर्धरवरो युधि ।

G1–4 M ·पराक्रमान्·

41 a) B2. 3 Dc1 G1 M1. 2 च (for तु). K4 निहिते. B1 G5 M3–5 वीरे; G3 भीष्मे (for शूरे). — b) B2. 3 Dc1 [ऽ]मितौजसि (for महौ°). S तव पुत्रा महारथं (M3–5 °थाः). — c) Dc1 त्वत्पुत्राः (for त्वत्सुताः). S कर्णं राजंस्तदा जग्मुस् (G1 M1. 2. 5 °दा-स्मार्षुस्; G5 °थागच्छत्; M3. 4 °थास्मार्षुस्). — d) B2–4 Dc1 तितीर्षव; G5 कर्तुकामा (for तर्तु°). Dn1 D4. 7 [आ]हवप्लवं; D8 इवाप्लवं; G4 इवार्णवं.

42 a) D8 तावंतस् (for तावकास्). — b) = 22^{d}. — c) K5 Dn1 D4. 7. 8 हे (for हा). K1 G2 चक्रंदुः; K4. 5 Dn1 D7 चक्रंदन्; D2. 5 चाक्रंदस् (D2 °द·); T G1. 3. 4 M1. 2 चाक्रंदुः; Cd आक्रन्दन् (as in text). B2–4 Dc1 एहि कर्णेति चाक्रंदन्. — d) D2. 5 च(D5 त)रंतः सुमहाभयात्. — After 42, D2. 5 ins. (cf 32^{cd}):

15* एवं ते स्म हि राधेयं सूतपुत्रं तनुत्यजम् ।

D2. 5 cont.: K4 Dn2 D8 ins. after 42:

16* चुक्रुशुः सहिता योधास्तत्र तत्र महाबलाः ।

[D2. 5 महाबलं.]

43 b) K4 मंत्रे; D3 T1 शस्त्रैर्; D6 अरि-; G1 3–5 M3–5 अस्त्रैर्; M1. 2 अस्त्रं (for अस्त्रे). Ś1 K1–3 D1 अस्त्रदुर्धर्षपौरुषं; G2 अस्त्रेषु वरपौ°. — c) K4 D3 G5 आगमन्नो; D6 आगमद्वो. D2. 5 Cv आ(Cv अ)गमन्मनसा कर्णं. — d) S बंधून् (for बन्धुम्). G3 आत्ववधिकेषु; Ca. d आत्ययि° (as in text). D5 ध्रुवमात्यंतिकेपि च; Cv मन्युनाभ्यधिकंष्विह.

44 G1. 2. 4. 5 M om. 44. — a) D4 ह (for हि). K1–3 D4 (also as in text) T G3 जेतुं (for राजंस्). D5 सहितोक्तो रणे रा°. — b) K4. 5 Dn1 D4. 7. 8 -मनाः (for -भयात्). — d) D1 सुमहद्-; T G3 स्मासुराद् (for सुमहा-). Ś1 B D6 -यशाः; K4 -भये (for -भयात्). Dc1 सर्वतस्तु महायशाः. — For 44^{cd}, Dn2 D3 subst.: while, B5 ins. after 44:

17* देवानिव यथा विष्णुस्त्रायते महतो भयात् ।

45 K4 G5 om. the ref. — a) D1 transp. तथा and कर्णं. Ś1 (before corr.) सुता (for वरं). B Dc1 S तथा तु संजयं (G1. 2 M °ये) कर्णं (T G3–5 °र्णे). — b) K5 Dn D5. 7 कीर्तयंतः; T G M1. 2 कीर्त्य(G4 °र्त)माने. D3 राजन्कीर्तयतां पुनः; M3–5 कीर्तयाने महौजसि. — After 45^{ab}, K1. 5 Dn1 D4. 7. 8 ins.:

18* गावल्गणिं संजयं तु शोकव्याकुललोचनः ।

— c) B1–3 Dc1 इव (for -वद्). S अशीत(G4 °तीत·; M3. 4 °धीत·; M5 °धीर)मिव निःश्वस्य.

46 Before 46, K4 B Dc1 Dn2 D1–3. 5 S (except G5) ins. धृतराष्ट्र उ° (resp. धृतराष्ट्रः). After the ref., K4 reads 47^{cd}. K4 om. 46^{ab}. — a) B3–5 यत्तु; D3. 5. 6 यत्र (for यत्तद्). — b) K5 D4. 7 नो (for वो). K1 तथा (for तदा). — K4 transp. 46^{cd} and 47^{ab}. — c) Ś1 युधि पश्यत; K1 अस्य प°; K4 अप्यपश्यंत; K5 Dn1 D3. 8 अथ पश्य(D8 °श्यं)त; B4 अपि प°; Dn2 अथाप°; D5 अमन्यंत च; D6 अभ्यपश्यत; D7 अप्यवस्यत. Ca. d cite अपश्यत (as in text). S (G4 damaged) अप्यरक्षत्स राधेयः. — d) S सूतपुत्रस्तनुत्यजः.

47 K4 transp. 46^{cd} and 47^{ab}. — a) Dc1 अपि तत्र; D6 सहितं न (for अपि तन्न). Dn2 D3. 5 [अ]-कार्षीर्; Cv कर्णः (for [अ]कार्षीद्). — b) Dc1 (before corr. as in text) D2 G5 कच्चित् (for युधि). — K4 reads 47^{cd} after the ref. in 46. — c) S (except G5) संभग्नानां; Ca. d संभ्रान्तानां (as in text). K1–3 G2 तथा (for तदा). — d) Ś1

C. 7. 50 B. 7. 1. 51 K. 7. 1. 52 यत्तद्विनिहते भीष्मे कौरवाणामपावृतम् ॥ ४८
तत्खण्डं पूरयामास परेषामादधद्भयम् ।
कृतवान्मम पुत्राणां जयाशां सफलामपि ॥ ४९

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

२

संजय उवाच ।
हतं भीष्ममाधिरथिर्विदित्वा
भिन्नां नावमिवात्यगाधे कुरूणाम्
सोदर्यवद्व्यसनात्सूतपुत्रः
संतारयिष्यंस्तव पुत्रस्य सेनाम् ॥ १
श्रुत्वा तु कर्णः पुरुषेन्द्रमच्युतं
निपातितं शांतनवं महारथम् ।
अथोपायात्तूर्णममित्रकर्शनो

इच्छथ (for °ताम्).

48 ^{a}) K4 अपि नस्; B2 (marg. as in text) मुदितः; D2.5 अपि यः; G1 M3–5 अपीच्छां (for अपि तत्). Ś1 K1.3 D1.2 पारयांचक्रे; K4 तार°; B2 (marg. as in text).3 Dc1 पूरयामास; G5 पूजयांचक्रे. —^{c}) G4 damaged. B2–4 Dc1 यद्वै; D6 यं तद् (for यत्तद्). K2.4 विनिहिते; B2.3 Dc1 निपातिते; B4 निनिहते. Ś1 K1–3 शूरे; D7 lacuna; M3–5 खंडं (for भीष्मे). —^{d}) K2.3 अपाकृतं; B3 अनावृतं; B4 मनोगतं; B5 अपाश्रितं; T G2–5 M3–5 महाव्रते (G5 °तौ); G1 M1.2 यशोभृते; Ca. d अपावृतम् (as in text).

49 ^{a}) K3 तत्खड्गं; K5 ततः कथं (hypermetric); B4 तत्कर्णः; B5 तं खंडं; D8 तत्सांद्रं (for तत्खण्डं). Cv तत्खण्डं पूरयन्. K2 B5 D1 T G2–5 M3–5 पूरयन्कर्णः (for °यामास). B1–3 Dc1 कर्णो वैकर्तनः खंडं; G1 M1.2 तत्क्षणात्पूरयन्खंडं. —^{b}) Ś1 चाददद्; K1–3 च दधद्; B2 आददद्; D5 च ददद्; D6 विदधद्; D7 आदधन्; D8 तदधद्; T1 आददाद्; T1 (*sup. lin.*).2 G3.4 आदधाद् (for °धद्). —After 49^{ab}, K2.4 Dn D1.2.4.5.7.8 ins.:

19* स हि वै पुरुषव्याघ्रो लोके संजय कथ्यते ।
आर्तानां बान्धवानां च क्रन्दतां च विशेषतः ।
परित्यज्य रणे प्राणांस्त्त्राणार्थं च शर्म च ।

[(L. 1) Dn1 हैकः (for हि वै), and कल्पते (for कथ्यते). —(L. 2) D5 वै (for the first च). —(L. 3) Dn1 D4.7 त्राता संजय संयुगे; D2.5 त्राणार्थं शम(D5 °र्म)संयुतः (D5 °ते) (for the post half).]

—^{d}) G4 damaged. D4 यथाशां (for जयाशां). K5 D8 सकलाम्. B3 इव; Dn2 D8 S (G4 damaged) इति (for अपि). Dn1 तत्त्वं कथय संजय.

Colophon. Ś2 missing. G4 damaged. —*Sub-parvan:* Dn1 द्रोणाभिषेक. —*Day of Droṇa's Generalship:* K2 प्रथमे दिवसे. —*Adhy. name:* K5 कर्णप्रशंसा; Dn2 धृतराष्ट्रप्रश्नः. —*Adhy. no.* (figures, words or both): K3.4 B1.2.5 Dc1 Dn1 D8 S (G4 damaged) 1. —*Śloka no.:* Dn1 54.

2

☞ This adhy. is missing in Ś2 (cf. v. l. 7. 1. 1).

1 Before the ref., G3 ins. श्रीकृष्णाय नमः. S transp. 1 and 2. —^{a}) G4 damaged. K3 B Dc1 Dn2 G2 अथाधिरथिर्; D1 अथाति°; T G3 चाति°; G5 आदि° (for आधि°). D6 हतं भीष्मसमाधिरथिर्वि°. —^{b}) G4 damaged. Ś1 इवागाधे; Dc1 (marg. by corr. as in text) इत्यगाधे; Dn1 इवावगाधे; G5 त्यगाधे (sic) (for इवात्य°). K5 B4 D4.7.8 G1 M1.2 भिन्नां सेनां (B4 निमज्जतीं; G1 M1.2 भिन्नां जले) नावमिवात्यगाधे; T G2.3 भिन्नां नावं वारिधावत्यगाधे. —^{d}) = (3^d). Ś1 संतारयिता; G1 स तारयिष्यंस्; M1.2 तितार°. K1 B1.3–5 D1.5 (marg. as in text).6 T G2.3 पुत्रसेनां; G5 पुत्रश्च सेनां (for °स्य सेनाम्).

2 K5 om. (hapl.) 2–3. Dc1 reads 2–3 on marg. (*sec. m.*). S transp. 1 and 2. —^{a}) D3 M3–5 om. तु. —^{b}) B3 (marg. as in text) महारथी; S रिपुघ्नं. —^{c}) G4.5 damaged. Dn2 S

धनुर्धराणां प्रवरस्तदा वृषः ॥ २

हते तु भीष्मे रथसत्तमे परै-
　निमज्जतीं नावमिवार्णवे कुरून् ।
पितेव पुत्रांस्त्वरितोऽभ्ययात्ततः
　संतारयिष्यंस्तव पुत्रस्य सेनाम् ॥ ३

कर्ण उवाच ।

यस्मिन्धृतिर्बुद्धिपराक्रमौजो
　दमः सत्यं वीरगुणाश्च सर्वे ।
अस्त्राणि दिव्यान्यथ संनतिर्ह्रीः
　प्रिया च वागनपायीनि भीष्मे ॥ ४

ब्रह्मद्विषघ्ने सततं कृतज्ञे
　सनातनं चन्द्रमसीव लक्ष्म ।
स चेत्प्रशान्तः परवीरहन्ता
　मन्ये हतानेव हि सर्वयोधान् ॥ ५

नेह ध्रुवं किंचन जातु विद्यते
　अस्मिँल्लोके कर्मणोऽनित्ययोगात् ।　C. 7 5[illegible] B. 7 2. 6 K. 7 2. 5

अथोपयात्; D8 °न्वयात्; D8 अथो ययौ (for अथोपायात्). Ś1 K (K5 om.) B1 Dn2 D2. 5. 6 -कर्षणो; D4 -कर्शने; D8 -कर्शनौ; T G2. 3 -घाती; M4. 5 -तापनो (for -कर्शनो). B2–5 Dc1 D1 अथोपयायात्स-(B5 °यातः स)हसारिकर्षणो; Dn1 अथोपयात्तूर्णमरिप्रबर्हो. — ^{d}) G4 damaged. Ś1 तथा वृषः; K4 तदा वृषा; B Dc1 Dn2 D1. 3 T तदा नृप (D1 °पः); D5 तदानीं; G1. 3. 5 M क्षितौ वृषा. G2 धनुर्धराणां प्रवरोत्तमो वृषा.

3 K5 om. 3 (cf. v. l. 2). Dc1 reads 3 on marg. (*sec. m.*). — ^{a}) G5 damaged. M4 रथि- (for रथ-). B5 -यूथपे (for -सत्तमे). Ś1 K1 3 परे; S (G4 damaged) तदा (for परैर्). — ^{b}) G^{4} damaged from नि up to the end of the stanza. D8 निमज्जतो (for °तीं). G3 [अ]प्लुवे (for [अ]र्णवे). B5 तदा (for कुरून्). D5 निमज्जतो नावमिवाकुरूनवै. — ^{c}) Ś1 [ऽ]भ्यधात्; K1 [ऽ]त्यधात्; S (G4 damaged) [ऽ]भ्यगात् (for ऽभ्ययात्). K2 D4. 7. 8 S (G5 damaged) तदा (for ततः). — ^{d}) = 1^{d}. K2 निधारयिष्यंस्; K4 संतारइष्यंस्; D4. 7 संसारयिष्यंस्. Ś1 K2 B (except B2) Dn D1. 4. 5 7 T G2. 3. 5 पुत्रसेनां (for पुत्रस्य सेनाम्). — After 3, S ins:

20* संमृज्य दिव्यं धनुराततज्यं
　स रामदत्तं रिपुसंघहन्ता ।
बाणांश्च कालानलतुल्यकल्पा-
　नुल्लाळयन्वाक्यमिदं बभाषे ।

[(L. 1) G5 संसृज्य. M1 देवं (for दिव्यं). G1 आनतज्यं. — (L. 3) T1 G2. 5 -वायु-; T2 G3 -संघ-; G4 -सूर्य-; M5 (*inf. lin.*) -सर्प- (for -तुल्य-). — (L. 4) T2 उल्लावयन्; G2 विस्माप°; G5 मल्लाळ° (for उल्लाळ°).]

4 T2 G2. 5 om. the ref. — ^{a}) B3 (marg.; by corr. as in text) तस्मिन्; Cd यस्मिन् (as in text). K5 Dc1 सत्य- (for बुद्धि-). K1 D2 -पराक्रमोजो; B3 °क्रमौजसः; D4 °क्रमं च; D5 °क्रमौजा; D7 °क्रमश्च. S यस्मिन्धृतिर्धर्मदमौ (G4 °मो) बलं (G1 M2–4 °ल-) ह्रीः (G5 श्रीः). — ^{b}) B1. 5 Dn2 D3 सत्यं दमो (by transp.); B2–4 Dc1 D1 सत्यं स्मृतिर्; Dn1 दमश्च सत्यं; D2 नयः सत्यं; D5. 6 तपः सत्यं. D2 वीर्य- (for वीर-). S सत्यं च दानं च पराक्रमं च (G1. 2 M1. 2. 5 [*inf. lin.*] °मश्च). — ^{c}) G4 damaged. Dn2 T G2. 3 शस्त्राणि (for अ°). D5 [अ]ति- (for [अ]थ). M3 संनतिं. D5 हि; S (G4 damaged) श्रीर् (M3 च श्रीर्) (for ह्रीः). — ^{d}) Ś1 प्रिया (for प्रिया च). K4 अनया इति; K5 ह्यनपायि; B Dc1 Dn1 D1. 3. 6 अनसूया च; D5 अनपायिनि. D4 प्रिया च वा**नपायिनी च; D7. 8 प्रिया च वाचा (D7 °च्च) ह्यनपायिनी च; S धीश्चापि भीष्मे नियताः (G1. 3 M1 °ता) सदैव (G3 °वा).

5 ^{a}) D8 -द्विषघ्नः. D4 (before corr.). 5 (marg. *sec. m.* as in text). 7 कृतघ्ने (for °ज्ञे). B2–5 Dc1 सदा कृतज्ञे द्विजशत्रुघातके. — ^{b}) Dn2 D7 सनातने; T2 G1 3–5 M1. 2. 5 °तना; G2 सत्यव्रते; M3 सनातनाच्; Ca. d सनातनं (as in text). G3 चांद्रमसीव; Cd चन्द्र° (as in text). B1 Dc1 D1 T G2–5 M3–5 लक्ष्मीः; Cd लक्ष्म (as in text). — ^{c}) K2 परवीरहर्ता; D4. 7 प्रसमीक्ष्य चैवं. — ^{d}) K4 om. मन्ये हता. D6 हतान्येव. B1–4 Dc1 च (for हि). B2–4 Dc1 D2. 5 -वीरान् (for -योधान्). S सर्वानन्यानातुरानद्य मन्ये.

6 ^{a}) G4 damaged. B3 Dc1 विद्यां; D8 त्रिद्यं (for विद्यते). — ^{b}) N (Ś2 missing) लोके ह्य(Dc1 य)स्मिन्; G1 M3–5 ह्यस्मिँल्लोके; G5 अस्माल्लोके. K4 M5 कर्मणा; Ca. d °णो (as in text). Ca cites नित्ययोगो; Cd °योगिनो. — 6^{cd} = (var.) 8. 26. 47^{cd},

C. 7. 57
B. 7. 2. 6
K. 7. 2. 6

सूर्योदये को हि विमुक्तसंशयो
भावं कुर्वीताद्य महाव्रते हते ॥ ६
वसुप्रभावे वसुवीर्यसंभवे
गते वसूनेव वसुंधराधिपे ।
वसूनि पुत्रांश्च वसुंधरां तथा
कुरूंश्च शोचध्वमिमां च वाहिनीम् ॥ ७

संजय उवाच ।

महाप्रभावे वरदे निपातिते
लोकश्रेष्ठे शांतनवे महौजसि ।
पराजितेषु भरतेषु दुर्मनाः
कर्णो भृशं न्यश्वसदश्रु वर्तयन् ॥ ८
इदं तु राधेयवचो निशम्य ते
सुताश्च राजंस्तव सैनिकाश्च ह ।
परस्परं चुक्रुशुरार्तिजं भृशं
तदाश्रु नेत्रैर्मुमुचुर्हि शब्दवत् ॥ ९
प्रवर्तमाने तु पुनर्महाहवे
विगाह्यमानासु चमूषु पार्थिवैः ।
अथाब्रवाद्धर्षकरं वचस्तदा
रथर्षभान्सर्वमहारथर्षभः ॥ १०

कर्ण उवाच ।

जगत्यनित्ये सततं प्रधावति
प्रचिन्तयन्नस्थिरमद्य लक्षये ।
भवत्सु तिष्ठत्स्विह पातितो रणे
गिरिप्रकाशः कुरुपुंगवः कथम् ॥ ११

— c) K3 om. हि. Cv as in text. — d) D6 युद्धं; Ca. d भावं (as in text). B4 D1 G5 [आ]र्ये- (for [अ]द्य). Dn1 महाबले (for °व्रते). K4 lacuna; D1 मृते (for हते). Cv as in text.

7 b) B2 (marg. as in text). 3 Dc1 वसूनां च (for °नेव). Ś1 K2. 4. 5 Dn D3. 5–8 वसुंधराधिपाः (D8 °पः); K1 °रानृपः; K3 D1 °रानृपाः. — c) Cv मित्रांश्च (for पुत्रांश्च). D3. 4. 6 वसुंधरांस्.

8 D5 om. the ref. — a) D2. 5 वसुदे (for वरदे). — b) K2 B Dc1 Dn2 D3 लोकेश्वरे; D8 लोकत्रये; T G2. 4. 5 °ज्येष्ठे (for °श्रेष्ठे). B3. 4 Dc1 D2. 5 T G2–5 M3–5 [ऽ]मितौजसि (for महौ°). Bom ed. लोकश्रेष्ठे शास्तरि चामितौजसि. — c) B5 [उ]ग्रतरेषु; G1 M1. 2 [उ]परतेषु (for भरतेषु). Dn1 पराजिते भारत तावके बले. — d) T G2–4 पराजितो; G1 M1. 2 भृशं कर्णो (by transp.). K4 om. भृशं. K5 निःश्वसद्; T G1–4 M1. 2 निःश्वसन् (for न्यश्वसद्). D4. 7 -कंठः; D5 -लोचनः (for वर्तयन्). Ś1 कर्णं भृशं श्वसदश्रु प्रवर्तयन्; Dn1 कर्णो भृशं साश्रुकंठस्तदानीं; G5 पराजितो निवसन्नश्रवत्तयन् (sic); M3–5 विनिश्वसन्नश्रु च वर्तयन्वृषा.

9 a) D6 om. from इदं up to चु (in 9c). K4. 5 B1–4 Dc1 Dn1 D2. 3. 5 च; D8 lacuna (for तु). K2 B5 Dn1 D2. 5 G5 निशम्य; K4 निशाम्य ते (for निशम्य ते). — b) D4. 7. 8 सुतास्तु. K5 B5 Dn D2–5. 8 सैनिकाश्च; S °काश्च ये (for °काश्च ह). — c) Dn2 D6 आर्तवद् (for आर्तिजं). K2 Dc1 मुहुस्; D4. 7. 8 तदा (for भृशं). T अंबुजार्तिजं; G1. 4. 5 M1. 3–5 अंबु चार्तिजं; G2 शुशुरार्तिजं (sic); G3 अंबु चार्तजं; M2 अंबु वार्तिजं (for आर्तिजं भृशं). — d) D1 हि (sic), D4. 7. 8 तथा (for तदा). G3–5 [आ]शु (for [अ]श्रु). B Dc1 D1. 2 च; D6 स- (for हि). Dn1 D4. 7 M3. 4 शब्दं (for शब्दवत्).

10 a) Ś1 प्रवत्स्यर्थमाने; K1 D2. 3. 8 प्रवर्त्य°; D5 प्रवत्स्य°. Dn1 तुमले (for तु पुनर्). K5 च (for तु). S महारवे तदा (for पुनर्महाहवे). — b) Ś1 K4. 5 B2. 3 Dn2 विनाद्य°; K2. 3 D3 विनद्य°; D2 निर्मथ्य°; D5 निवर्त्य° (for विगाह्य°). Dn2 पार्थिवे; D3 सर्वशः. B5 विगाह्यमानेषु धनुःसु पार्थिवैः; Dn1 D4. 7. 8 प्रयोज्यमानेषु रथेषु पार्थिवैः (Dn1 °षुमानपि); D6 विनद्यमाने बहुभिश्च पार्थिवैः; S महारथानां (M3–5 तथा परेषां) च मुदे (T G3. 4 मुदा; G2 मुखे; G5 मदे) समुत्थिते (G5 °मद्धिते). — c) Dn1 कर्णोऽब्रवीद् (for अथा°). B5 D3. 6 धैर्य-; D8 प्रहर्ष-; T G2–5 धर्म- (for हर्ष). B2 तथा वचो; B4 Dc1 तदा वचो (by transp.). D2. 5 उवाच वीरो रुचिरं वचस्तदा. — d) S नरर्षभः (M5 °र्षभान्) (for रथर्षभान्). K4 -महान् (for -महा-). K5 -नरर्षभाः (for -रथर्षभः).

11 N (Ś2 missing) G4. 5 om. the ref. — a) D8 प्रधाविनि; T G2–4 प्रभाविते; G1 प्रधापिते; G5 M प्रधाविते; Cd प्रधावयति (sic). — b) D3 T2 G3–5 विचिंतयन्. K1 अभ्यलक्ष्ययें (for अद्य लक्षये). — c)

निपातिते शांतनवे महारथे
दिवाकरे भूतलमास्थिते यथा ।
न पार्थिवाः सोढुमलं धनंजयं
गिरिप्रवोढारमिवानिलं द्रुमाः ॥ १२
हतप्रधानं त्विदमार्तरूपं
परैर्हतोत्साहमनाथमद्य वै ।
मया कुरूणां परिपाल्यमाहवे
बलं यथा तेन महात्मना तथा ॥ १३
समाहितं चात्मनि भारमीदृशं
जगत्तथानित्यमिदं च लक्षये ।
निपातितं चाहवशौण्डमाहवे
कथं नु कुर्यामहमाहवे भयम् ॥ १४
अहं तु तान्कुरुवृषभानजिह्मगैः
प्रवेरयन्यमसदनं रणे चरन् ।
यशः परं जगति विभाव्य वर्तिता
परैर्हतो युधि शयिताथ वा पुनः ॥ १५
युधिष्ठिरो धृतिमतिधर्मतत्त्ववा-
न्वृकोदरो गजशततुल्यविक्रमः ।
तथार्जुनस्त्रिदशवरात्मजो यतो
न तद्बलं सुजयमथामरैरपि ॥ १६ C. 7. 67 B. 7. 2. 16 K. 7. 2. 16

D4.7 तिष्ठस्स हि; D5 °स्सु नि-; G5 °स्स्वपि. D1 G2 मृधे; D4.7.8 क्षितौ (for रणे). — d) Dc1 लोक- (for गिरि-). K3 -प्रकारः; G5 -प्रभावः (for -प्रकाशः). S परैः (for कथम्).

12 a) T G2–5 नरर्षभे; G1 M रथर्षभे (for महारथे). — b) K5 B5 S भूतलमाश्रिते; D4.7.8 भूमिसमास्थिते. — d) B5 G4 M3 [अ]नलं; D4 [अ]नल- (for [अ]निलं).

13 a) D6 -प्रमाणं (for -प्रधानं). D2.5 आर्तमाकुलं; S आर्त(T G2 °र्ति)मातुरं (for आर्तरूपं). — b) Ś1 K1–3 D1 अनंतम् (for अनाथम्). S परैरभि(G1 M1–3 °पि; M4.5 °ति)ग्रस्तमनाथवद्द्रुतं. — d) Ś1 B1 D5 G2–5 transp. यथा and तथा.

14 a) D5 ईहितं (for ईदृशं). Cv as in text. — b) B2 m.3 (marg. as in text).4 m Dc1 Cv भारम् (for [अ]नित्यम्). D2 G3–5 M3–5 Cv अहं (for इदं). Dn1 हि; Dn2 तु (for च). Dn1 चिंतयन्; D4.7.8 लक्षयन् (for °क्षे). G1 M1.2 जगत्तथानित्यम(G1 °मि)हानुलक्षये. — c) K5 B5 निपातिते. D4 आहव- (for चा°). Ś1 K1–3 D1 -शौंडमा(Ś1 K2 °सा)ह सः (for °माहवे). Cv as in text. — d) D4.7 न; D6 च (for नु). B2 (marg. as in text).3–5 Dc1 ईदृशे (for आहवे). D6 भृशं (for भयम्). Ś1 K1–3 D1 कथं न कुर्यां च महाहवे (K3 °र्णवे) भयं; M1–4 कथं नु कुर्याम महाहवे भयं.

15 a) K1 वृषभान्; D5 पुरुषर्षभान् (for कुरुवृष°). D6 महाहवे (for अजिह्मगैः). S अहं हि तं कुरुवृषभं महाबलं. — b) Ś1 K2.3 B3.4 Dc1 (before corr. as in text) Dn2 D3 Ca प्र(Dn2 प्रा)वेशयन्; B1.2 D8 Cd प्रवेदयन्; B5 प्राण्वेशयन्; D2 प्रवेशये; D5 प्रवेपयन्; D6 विदारयन्; T G2–5 प्रधावितं; G1 प्रसादितं; M1.2 प्रसाधितं; M3–5 प्रयापितं; Cap. dp. np प्रवेरयन् (as in text). K5 D3 -सदने (for °नं). Ś1 रणे रिपून्; B5 रणोत्सवे; Dn1 रणेचरः; D1 चरन्रणे (by transp.); D2.5 वशे चर(D5 °रा)न्; S विचिंतयन्. — c) Ś1 K1.3 D1 भर्तिता; T G2–5 वर्तये; G1 M वर्तयन्; Cd वर्तिता (as in text). — d) Ś1 K1.2 B2.5 शरैर् (for परैर्). D8 जितो (for हतो). K3 B2–4 Dc1 भुवि; B2 (marg.) रधि (for युधि). D2.5 शयनाय (for शयिताथ). S परैर्हतः (T °र्हि तैः) स इव भवामि वा पुनः.

16 a) G3 partly damaged. K4 D4.5.7 धृतमति-; Dn1 D8 धातिमतिः. B1.5 Dc1 T2 G4 -सत्यसत्त्ववान्; B2–4 T1 -सत्यसंधवान्; Dn1 -सत्यधर्मवित्; D3.6 -धर्मतत्त्ववाग्; D4.7.8 -धर्मसाधनो; G1 M °सत्त्ववान्; G2 -दाक्ष्यसत्त्ववान् (for -धर्मतत्त्व°). Ca.d cite धृति° (as in text). — b) D3 गजराज-; G1 M [ऽ]युतगज- (for गजशत-). B3 (marg. as in text) -मत्त- (for -तुल्य-). — c) B1 T G1.2.5 M अथ; G4 अथो (for तथा). Ś1 K2.3 D1 -वरार्जुनो (for °त्मजो). Ś1 यथा; K2 B (B3 marg. as in text) Dc1 Dn2 D2.4.6–8 युवा; G3 damaged; G4 यमो; Ca.d यतो (as in text). — d) G3 damaged. B5 नैतद् (for न तद्). K2 संजयम्; Dn1 सुगमम् (for सुजयम्). B2–4 Dc1 D1.2 इह (for अथ). G5 न तद्बलं सजयमथामथामरैः (sic).

17 a) K1 [ऽ]प्यत्र (for यत्र). B1 यतः (for बले).

C. 7. 68
B. 7. 2. 17
K. 7. 2. 17

यमौ रणे यत्र यमोपमौ बले
　ससात्यकिर्यत्र च देवकीसुतः ।
न तद्बलं कापुरुषोऽभ्युपेयिवा-
　न्निवर्तते मृत्युमुखादिवासकृत् ॥ १७
तपोऽभ्युदीर्णं तपसैव गम्यते
　बलं बलेनापि तथा मनस्विभिः ।
मनश्च मे शत्रुनिवारणे ध्रुवं
　स्वरक्षणे चाचलवद्व्यवस्थितम् ॥ १८
एवं चैषां बुध्यमानः प्रभावं
　गत्वैवाहं ताञ्जयाम्यद्य सूत ।
मित्रद्रोहो मर्षणीयो न मेऽयं
　भग्ने सैन्ये यः सहायः स मित्रम् ॥ १९
कर्तास्म्येतत्सत्पुरुषार्यकर्म
　त्यक्त्वा प्राणाननुयास्यामि भीष्मम् ।
सर्वान्संख्ये शत्रुसंघान्हनिष्ये
　हतस्तैर्वा वीरलोकं गमिष्ये ॥ २०
संप्राक्रुष्टे रुदितस्त्रीकुमारे
　पराभूते पौरुषे धार्तराष्ट्रे ।

— b) M1. 2 ससत्यको (for ससात्यकिर्). M4 स (for च). — c) G2. 4. 5 स (for न). T G4. 5 कः; M3–5 वै; Cd का- (as in text). — d) B1–4 Dc1 Dn1 G1 M1. 2 इवासुभृत्; D2. 5 °स्त्रभृत्; D6 °सुकृत्; M3–5 °सुहृत् (for °सकृत्).

18 a) K1. 2 D1. 4. 8 ततो (for तपो). K1 [ऽ]ति-दीर्णं; K2. 3 D1 [ऽ]प्यु°; D3 G4 ह्यु°; D8 [ऽ]भ्य-त्तूर्णं; Cd ऽभ्युदीर्णं (as in text). K4 साम्यते; K5 Dn D2–5. 7. 8 शाम्यते; B Dc1 बाध्यते; D6 साध्यते; S धार्यते; Ca. d शाम्यति (for गम्यते). — b) Ś1 K Dn2 D2. 4. 5. 7. 8 बली; Ca. d बलं (as in text). B Dc1 [ए]व (for [अ]पि). T G1. 3–5 M [अ]रिणा (for तथा). K4 तपस्विभिः; K5 [अ]स्त्रमस्त्रभिः; D2. 5 G5 मनस्विनः; T G1. 3. 4 M °ना; Ca. d °भिः (as in text). G2 बलं बलेनाप्रतिमं मनस्विना. — c) B4 om. from मनश्च up to रक्षणे (in 18^{d}). K5 Dn1 D4. 7 बलं (for मनश्). D4 रणे (for च मे). Dn2 D3 -विदारणे ध्रुवं; D4. 7 -निवारणेव. — d) D4. 7 स्वरक्षणाच्च्; Cd °रक्षणे (as in text). K4 B3 (marg.) D3. 5 वाबल-वद्; D2 वाचल°; G3 चांचल°. Cd cites अचलवत् (as in text). G5 स्वरक्षणे चाचलमव्ययस्थितं. — After 18, D3. 6 ins.:

21* अथाब्रवीत्सूतपुत्रः स्वसूतं
　हन्तास्म्यहं पाण्डवसोमकांश्च ।

19 a) B5 तेषां; D3 ध्रुवं (for एवं). K4 S तैषां; B5 चैवं; Dn2 वैषां (for चैषां). Cd cites एषां (as in text). K3 बुद्धिमनः-; K5 बुध्यमानाः; B1. 3 (marg.). 5 Dc1 बाधमानः; B4 वृध्य°; D2. 6 युध्य°; D5 युध्यमान-; S जानमानः (for बुध्य°). K5 B3 om. प्रभावं. B3 (marg.) प्रभावो. — b) B2 मंदैवाहं; D2 गच्छे त्वहं; D3 मत्वैवाहं; D4. 7 गत्वैहं वा; D5 गच्छे चाहं; S गंता चाहं (for गत्वैवाहं). Cd cites गत्वैव (as in text). T G2–5 तज्जयायैव; G1 M1. 2 ताञ्जयायेह; M3–5 तज्जयायेह; Cv ताञ्जयाम्यद्य (as in text). Dc1 सूतः; Cv सूत (as in text). — c) = 8. 26. 53^{c}. S स्याद् (for [ऽ]यं). — d) K1 om. भग्ने. B Dc1 समेयात् (for सहायः). Dn1 D3. 6 मित्रः. D4. 7 भग्ने सैन्यं यश्च रक्षेत्स मित्रं.

20 a) K3. 5 D6 कर्तास्मि तत्; K4 °स्मेतत्; T1 G3 आरभ्यैतत्; T2 G1. 2. 5 M3–5 आहुर्ह्यें (G2 °ह्यैं)तत्; G4 आर**; M1. 2 आहुरेतत्. K1 D2. 4. 5. 7 सत्पुरु-षार्थ-; K2 Dn1 °षाय; K3 °षैरार्य-; Dn2 D3 पुरु-षार्य-; D6 पुरुषाय; D8 सुपुरुषार्य-; S (G4 damaged) सत्पुरुषस्य. Ś1 कर्तास्म्येतत्सुपुरुषाकर्म क्रूरं. ❀ Cd: सत्पुरुषेति संबुद्धौ । आर्यकर्म पंडितकृत्यं । ❀ — b) = 8. 26. 53^{d}. K5 अद्य यास्यामि; D3. 6 तोषयिष्यामि; D8 अनुयास्याम्येव (for अनुयास्यामि). S त्यक्त्वा प्राणान्योधयेयं स (G1 M1. 2 °नाहवे यत्स-; G5 °न्योधयेद्यत्स-; G5 [by corr.] M3–5 °न्योधयेद्यः स)पत्नैः. — c) K1 -संघे (for -संघान्). D6 सर्वां संख्ये शत्रुसेनां हनिष्ये; S सर्वाञ्शत्रू-नाहवेहं (G3 °वे सं-) ह°. — d) D6 हतस्तैर्वाहं; S तैर्वा हतो (by transp.). Ś1 K1–3 D1. 4. 7 वीरलोकान्; T G2–5 मृत्युलोकं. B2. 3 (marg.). 4 Dc1 प्रपत्स्ये; B3 पतिष्ये (for गमिष्ये).

21 21^{ab} = (var.) 8. 26. 50. D5 om. (hapl.) 21. — a) K1 संप्राक्रुद्धे; K3 सम्राट्रुष्टे; Dn1 समा-क्रुष्ये; D4. 7. 8 समाक्रु(D7 °कु)ष्टे; T G1. 3–5 M विप्र-कृ(G1 M °क्रु)ष्टे; Cd संप्राकृष्टे; Ca °क्रुष्टे (as in text). K1 रुधिते; K2 D1 G1 M रुदिते; T G3–5 विदित- (for रु°). G2 बले च तैर्विदितस्त्री-

मया कृत्यमिति जानामि सूत
तस्माच्छत्रून्धार्तराष्ट्रस्य जेष्ये ॥ २१
कुरूनक्षन्पाण्डुपुत्राञ्जिघांसं-
स्त्यक्त्वा प्राणान्घोररूपे रणेऽस्मिन् ।
सर्वान्संख्ये शत्रुसंघान्निहत्य
दास्याम्यहं धार्तराष्ट्राय राज्यम् ॥ २२
निबध्यतां मे कवचं विचित्रं
हैमं शुभ्रं मणिरत्नावभासि ।
शिरस्त्राणं चार्कसमानभासं
धनुः शरांश्चापि विषाहिकल्पान् ॥ २३
उपासङ्गान्षोडश योजयन्तु
धनूंषि दिव्यानि तथाहरन्तु ।
असींश्च शक्तीश्च गदाश्च गुर्वीः
शङ्खं च जाम्बूनदचित्रभासम् ॥ २४
एतां रौक्मीं नागकक्ष्यां च जैत्रीं
जैत्रं च मे ध्वजमिन्दीवराभम् ।
श्लक्ष्णैर्वस्त्रैर्विप्रमृज्यानयस्व
चित्रां मालां चात्र बद्ध्वा सजालाम् ॥ २५ C. 7. 76 B. 7.2.25 K. 7.2.25

कुमारैः; Cv as in text. — [b]) G4 partly damaged. B4 D1.2 पराहते; Dn1 D8 T G M1.2 °जिते (for °भूते). — [c]) D8 यथा (for मया). T G3.4 तेषाम् (for कृत्यम्). Dn2 D8 इव (for इति). G2.5 मया कार्यं साद्य(G2 °ध्य)मद्यैव सूत. — [d]) K1 कंडून्; Dn2 धास्ये; D2 शत्रुं; D8 जेष्ये (for शत्रून्). B1–4 Dc1 अद्य राज्ञो वि-; Dn1 धार्तराष्ट्रस्य; D6 °राष्ट्रान्वि-. Dn2 D8 शत्रून्; D2 कृष्ये (for जेष्ये). D1 तस्माद्रा-ज्ञस्त्वद्य शत्रून्विजेष्ये.

22 [a]) Ś1 K1.2 -सुतान् (for -पुत्रान्). Dn1 हनिष्यंस्; D8 च जित्वा (for जिघांसंस्). — [b]) K4 om. from त्यक्त्वा up to सर्वान् (in 22[c]). D6 -रूपान् (for -रूपे). S त्यक्त्वा प्राणाननु(M3–5 °भि)यास्यामि भीष्मं (=20[b]). — [c]) G4 damaged. B4 सर्वानहं; T G2.3 M3–5 °न्वाहं; G1 M1.2 °न्संख्ये. D4.7.8 -गणान् (for -संघान्). B1.2.5 Dn2 निपात्य; T G3 विजित्य; G5 नि ** (for निहत्य). — [d]) G5 damaged. D4.7 ददाम्यहं; S (G5 damaged) तस्मै (G4 **; M3 तस्मै स) दास्ये (for दास्याम्यहं).

23 [a]) D4 अनायितां; D6 निर्बध्यतां; D7 आना-यतां; D8 आनीयतां; G5 *** तां (for निबध्यतां). — [b]) D5 तद्वै (for हैमं). K4 om. शुभ्रं मणि-. K1–3 B2.5 D2.5 G1 शुभं; B3 T G2 चित्रं; Ca.d शुभ्रं (as in text). G1 M3–5 सर्व- (for मणि-). T G2.3 -मत्स्याव- (for -रत्नाव-). G4 सुलक्षणं मत्स्यभावावभासि; G5 हैमं चित्रं मणिमच्चारुभासं. — [c]) G2 शिरस्त्राणं सूर्य-रश्मिप्रभासं. — [d]) Dn1 D2 शराश्च. K2–5 B Dc1 Dn D1–4.6–8 T2 चाग्नि- (for चापि). Dc1 (before corr.) S विषाग्नि- (for °हि-). Dn1 D2 -कल्पाः. D5 धनु शराश्चाहिविषाग्निकल्पाः.

24 [a]) G4 damaged. Cd cites उपा° (as in text). D4.7.8 सौम्य सं- (for षोडश). B5 योजनस्तु; D8 °यध्वं. K4 उपासंगान्योजयन्षोडशस्तु. — [b]) S समा-हरंतु (for तथा°). — [c]) K4 om. शक्तीश्च. K5 असांश्च शक्तीश्च; Dn1 अस्त्राण्यनेकानि; Dn2 असींश्च चक्रांश्च; D2.5 प्रासांश्च शक्तीश्च; D3 शरांश्च श°; D6 प्रासांश्च चक्राणि; T G2 असीञ्शतघ्नी(G2 °घ्नीं)श्च; G1 M असिं च शक्तिं च; G3.4 असिं (G4 °सि-) शतघ्नीश्च; G5 असिं शतघ्नं च. K4 D3.6 G1 M गदां च (D6 om. च) गुर्वीं. — [d]) B2.3 Dc1 T G M1.2 -चित्रनाभं (Dc1 marg. °ळं); M3–5 -मित्रनाभं.

25 [a]) K4 D6 एतां च; K5 पताकां; B2–4 Dc1 D3 इमां; T G2–5 M5 Cv स्फीतां; G1 M1.2 पीतां; M3.4 सितां (for एतां). K5 रुक्मिं; T G2–5 रौद्रीं; M1.2 रौग्मीं; Cv रौक्मीं (as in text). Ś1 नागकंठीं; K4 °कक्ष्यं; B1 (marg.) कांचनतप्त-; D3 नागकच्छां; M4 om.; several MSS. and Cd नागकक्षां; Ca °कक्ष्यां (as in text). K4 च जैत्री; K5 °त्रां; B Dc1 D5.8 S Cv विचित्रां (T1 G2.4 °त्रं; G3.5 °त्र-) (for च जैत्रीं). Ca जैत्रां; Cd °त्रीं (as in text). — [b]) K5 B1 Dn1 D2.4–6 जैत्रं चेमं (D4 °दं); B2.3 Dc1 ध्वजं जैत्रं; B4 D1.3 ध्वजं चित्रं; B5 चेमं ध्वजं; D7 चेदं ध्वजं; T G2–4 छत्रं श्वेतं (T1 G2 °त-); G1 M छत्रं चैव; G5 छत्रः श्वेतं (for जैत्रं च मे). B Dc1 D1 दिव्यम्; D6 रथम् (for ध्वजम्). Dn1 D7 इंदी-वरांकं. K1 जैत्रं च गोत्रजमिंदीवराभं. — [c]) B2 D8 सूक्ष्मैर्; B5 शुक्लैर्; Dc1 D4 शुक्लैर्; D3 श्लक्ष्मैर् (for श्लक्ष्णैर्). K1 शस्त्रैर्; G4 damaged (for वस्त्रैर्). K4 Dn2 G1.5 M1.2 [आ]नयध्वं; D2 G4 °यंतु (for °यस्व). — [d]) K3 B2.4 चारुबद्धां; K5 चित्रबद्धां; B1.3 Dc1 चानुबद्धां; D1 चात्र बद्धां; S तत्र बद्धा (for

C. 7. 77
B. 7. 2. 26
K. 7. 2. 26

अश्वानग्र्यान्पाण्डुराभ्रप्रकाशा-
न्पुष्टान्स्नातान्मन्त्रपूताभिरद्भिः ।
तप्तैर्भाण्डैः काञ्चनैरभ्युपेता-
ञ्शीघ्राञ्शीघ्रं सूतपुत्रानयस्व ।। २६

रथं चाग्र्यं हेमजालावनद्धं
रत्नैश्चित्रं चन्द्रसूर्यप्रकाशैः ।
द्रव्यैर्युक्तं संप्रहारोपपन्नै-
र्वाहैर्युक्तं तूर्णमावर्तयस्व ।। २७

चित्राणि चापानि च वेगवन्ति
ज्याश्चोत्तमाः संहननोपपन्नाः ।
तूणांश्च पूर्णान्महतः शराणा-
मासज्य गात्रावरणानि चैव ।। २८

प्रायात्रिकं चानयताशु सर्वं
कन्याः पूर्णं वीरकांस्यं च हैमम् ।
आनीय मालामवबध्य चाङ्गे
प्रवादयन्त्वाशु जयाय भेरीः ।। २९

प्रयाहि सूताशु यतः किरीटी
वृकोदरो धर्मसुतो यमौ च ।
तान्वा हनिष्यामि समेत्य संख्ये
भीष्माय वैष्यामि हतो द्विषद्भिः ।। ३०

यस्मिन्राजा सत्यधृतिर्युधिष्ठिरः
समास्थितो भीमसेनार्जुनौ च ।

चा°). D4.7.8 बध्नामि मूर्ध्नि (for बद्ध्वा सजालाम्). K B1–4 Dc1 Dn1 D2.3.5.6 सलाजां; Dn2 सलाजं; T [अ]स्त्रजालां; G1 M1–3 सुजालां; G5 सजालं (for °लाम्). Ca. d cite लाजाः. B5 चित्राणि चापानि च वेगवंति (= 28[a]).

26 [a]) K1 अद्भयान्; D5 चोग्र्यान्; G3 अग्रान्; Cd अग्र्यान् (as in text). K4 G1.3.5 M3 पांडरा(M3 °वा)भ्र-; Dn2 पांडराभ-; D5 पांडुरान्सु-. M5 -प्रकारान् (for °शान्). —[b]) Dn1 तुष्टांगास्तान् (for पुष्टान्स्नातान्). B5 कृष्णान्; D5 हृष्टान् (for पुष्टान्). S वेद- (for मन्त्र-). —[c]) D4.7.8 G5 Cv चित्रैर्; Ca. d तप्तैर् (as in text). —[d]) Ś1 शीघ्राञ्शीघ्रैः; S शीघ्रं शीघ्रान् (by transp.).

27 D5 om. (hapl.) 27. —[a]) G4 partly damaged. D8 हैम-. K1 B1–4 Dc1 D1.2.6 G1 -मालावनद्धं; Dn1 -जालायुतं च. —[b]) B5 वज्रैश् (for रत्नैश्). K2 चित्रैश्; Dn1 मिश्रं (for चित्रं). B2.4 Dc1 D1 सूर्यचंद्र- (by transp.). Ś1 K B1.5 Dc1 D1–4.6–8 -प्रकाशं. —[c]) T2 G3.4 दिव्यैर् (for द्रव्यैर्).

28 [a]) D4.7.8 चारूणि (for चित्राणि). —[b]) D1.7 संनहनोप-. —[c]) D4.7 शरांश्च (for शराणाम्). S तूणानि पूर्णानि च वर्मवद्भिर् (G3.4 मर्मभिद्भिर्; G5 मर्मवद्भिर्; M3–5 बाणमुख्यैर्). —[d]) K4.5 B1–3 Dn1 D2.5.8 आसाद्य; Dn2 आमृष्ट-; D3 असह्य-; D6 आश्रय्य (for आसज्य). T G M1.2 तत्रा°; M3–5 मुख्या°; Cd गात्रा° (as in text).

29 [a]) K1–3 D1 प्रायाणिकं; K5 प्रयाणकं; D3 प्रायानिकं; G3 प्रापात्मिकं (for प्रायात्रिकं). Cd प्रायात्रिकान्यानयत. S (except M3–5) चानय सर्वमाशु (for °ताशु सर्वं). —[b]) K1 कल्पः पूर्णं; K3 कन्यापूर्णं; K4 कांत्या पूर्णं; B Dc1 D2 दध्ना पूर्णं; Dn1 कन्यास्तूर्णं; Dn2 D3.6 कन्यापूतं; D4.7.8 कन्या लाजा; T G M1.2 पूर्णं कांत्या; M3–5 पूर्णा (M5 °र्णां) कांत्या (for कन्याः पूर्णं). Cv वीरकांश्यं च हैमम्. ❀ Cv: वीरा एव वीरकाः तेषामांश्यं अंसयोग्यं माङ्गल्यमित्यर्थः । ❀ —[c]) T G2.3 अवलंब्य; G4 अपनीय (for अवबध्य). B2–4 Dc1 शीर्षे; B5 चांगं (for चाङ्गे). G5 आनीलमवलमध्यचांगे (sic). —[d]) Ś1 प्रवायत्वा(*sup. lin.* त्वा)व-; K1 M3.4 °यत्वाशु; K2 °यत्याशु; K4 °यंतां वि-; K5 प्रावादयंतां वि-; B2 प्रवादयन्नाशु; Dn1 प्रचोदयंतां वि-; D5 प्रवादयंत्याशु; D7.8 प्रावादयंत्वाशु; T G2–5 प्रवादयित्वा वि-; G1 M1.2.5 °यित्वाशु. D4 जयाशु; D8 जघान (for जयाय). K4 B5 D5.8 S (except G2) भेरीं; Dn1 D4.7 भेरी.

30 [a]) D3 [अ]द्य (for [आ]शु). —[b]) K1–3 D8 -पुत्रो (for -सुतो). M3–5 वा (for च). —[c]) T G2 M3 संघे; G1.4 M1.2.5 संख्ये. —[d]) K1.2 भीष्मस्य; Cd भीष्माय (as in text). K4 D6 चैष्यामि; K5 चेष्यामि; Dc1 वै यामि; G1 M3–5 यास्यामि (for वैष्यामि). D5 G1 हते (for हतो). T G2.5 भीष्मो यथैषा(G5 °थेष्या)मि हतो द्विषद्भिः.

31 With 31, cf. 8. 37. 51. —[a]) S यत्र (for यस्मिन्). D4.7 -द्युतिर् (for -धृतिर्). —[b]) B4 समा-

वासुदेवः सात्यकिः सृञ्जयाश्च
　मन्ये बलं तदजय्यं महीपैः ॥ ३१
तं चेन्मृत्युः सर्वहरोऽभिरक्षे-
　त्सदाप्रमत्तः समरे किरीटिनम् ।
तथापि हन्तास्मि समेत्य संख्ये
　यास्यामि वा भीष्मपथा यमाय ॥ ३२
न त्वेवाहं न गमिष्यामि तेषां
　मध्ये शूराणां तत्तथाहं ब्रवीमि ।
मित्रद्रुहो दुर्बलभक्तयो ये
　पापात्मानो न ममैते सहायाः ॥ ३३

संजय उवाच ।

स सिद्धिमन्तं रथमुत्तमं दृढं
　सकूबरं हेमपरिष्कृतं शुभम् ।
पताकिनं वातजवैर्हयोत्तमै-
　र्युक्तं समास्थाय ययौ जयाय ॥ ३४
संपूज्यमानः कुरुभिर्महात्मा
　रथर्षभः पाण्डुरवाजियाता ।
ययौ तदायोधनमुग्रधन्वा　C. 7. 86 B. 7. 2. 35 K. 7. 2. 35

श्रितो; Dc1 °सीनो; Dn1 D6. 8 T G2. 4 °स्थितौ; D3 यत्र स्थितौ; M3–5 सुसंनद्धौ (M3 °द्धो) (for समास्थितो). D4. 7 भीमसेनो यमौ (for °नार्जुनौ). T G3 तौ (for च). — c) K3 यस्मिन्कृष्णः; Dc1 Dn1. n2 (marg.) D3–5. 8 M3–5 सवासुदेवः (for वासुदेवः). Dn1 सात्यकि-; G1 M1. 2 सत्यकः. D8 संजयाश्च. G2. 5 वासुदेवः संजयाः (G5 संजयः) सात्यकिश्च. — d) Ś1 यदजय्यं; Dn1 D2–5. 7. 8 तदजेयं. D5 महीजैः; G5 च सर्वे (for महीपैः). T G1–4 M यमौ पां(G1 पं)चालाः केकयाश्चैव सर्वे (G1 M1. 2 °या दुर्जयाश्च; M3–5 °या मत्स्यकाश्च).

32 = (var.) 8. 26. 59. — a) K5 न चेन्; B2. 5 M5 तांश्चेन्; T G2. 3. 5 तिष्ठेन्; G1. 4 M1. 2 Cv तिष्ठन् (for तं चेन्). K1. 3. 5 B2–4 Dc1 D1. 6 [ऽ]भिरक्षते; B5 °रतिष्ठेत् (sic); T G2. 3 हि रक्षंस्; G4. 5 Cv [ऽ]भिरक्षन् (for °क्षेत्). — M3 om. 32^{b}; M4. 5 om. 32^{bc}. — b) B1 Dn1 सदाप्रमत्तं; Dc1 °प्रवृत्तः; T G1. 2 M1. 2 तथाप्रमत्तः; G5 कथं प्र°. — c) K1 तथा तं; K3 तथाति-; D5 (before corr. as in text) तथा नि- (for तथापि). K2 हर्तास्मि (for हन्तास्मि). D8 तमेत्य (for स°). T G M1. 2 तं वा हनि(G1 वापयि-; M1. 2 वा वधि)ष्यामि समेत्य संखे (T G2. 3 °ख्ये). — d) B2 G1. 2. 5 M1. 2 वा भीष्ममुखो; Dc1 D6 °मथो; T G3. 4 M3–5 भीष्माभिमुखो (for वा भीष्मपथा). Cd cites भीष्मपथा (as in text). K3 -पथाय सद्यः; D2 °पि चाहं; D4. 5. 7 °य चाहं (for -पथा यमाय). Ś1 भीष्माय वैक्ष्यामि हतो द्विषद्भिः (= 30^{d}).

33 With 33, cf. 8. 37. 53. — a) Dn2 T G2–5 न त्वेव चाहं; M2 नरो वाहं (for न त्वेवाहं). Ś1 B1 गमिष्यामि; D1 न गणिष्यामि; D5 नागमिष्यामि (for न गमि°). B3 lacuna; G3. 5 येषां (for तेषां). Cv as in text. — b) K4 B3–5 Dc1 D4. 7 M4. 5 मध्यं (for मध्ये). K4. 5 Dn1 D4. 5. 7 8 कुरूणां; G2 शूरस् (for शूराणां). K4 Dn1 D5 सत्यमेतद्; K5 न वृथा; B Dn2 D1 G5 तत्र चाहं; Dc1 तव चाहं; D4. 8 तदहं; D7 तदयं; T G2–4 तच्च सर्वं; G1 M तच्च सत्यं (for तत्तथाहं). — c) Ś1 K1. 4. 5 D4. 7 G2 मित्रद्रोहो; Cv °द्रुहो (as in text). K4. 5 Dc1 Dn D3. 4. 8 दुर्बलशक्तयो; Cv दुर्बलाभक्तयो; Ca. d °लभक्तयो (as in text). K5 B5 वै (for ये). K3 मित्रद्रुहो दुर्भणिष्यामि येषां. — d) D4. 7 नाम नैते; S मम न स्युः (for न ममैते).

34 a) K2 संसिद्धि-; K3 B Dc1 Dn2 D1. 3. 4. 6–8 समृद्धि-; T G1–3 M1. 2 तं सिद्धि-; G4 कं सिद्धि-; G5 तत्सिद्धि-. K5 -पूर्वं (for -मन्तं). Dn1 T G3 M4. 5 transp. रथम् and दृढं. M3 रथं (for दृढं). — b) K1. 2 D7 T2 G1. 3. 4 M1. 2. 5 सुकूबरं; K4. 5 शुक्लां(K5 °क्लं)बरं. K1 Dn2 D3. 4. 6–8 -परिस्कृतं. Ś1 K1–3 D3. 4. 6–8 च; Dn2 दृढं; D1 lacuna (for शुभम्). — c) D4. 7. 8 वायु- (for वात-). T G2–5 हयैर्युतं (for हयोत्तमैर्). — d) T G3–5 स तं; G2 सम्यक् (for युक्तं). K2 ध्वजं (for ययौ). B Dc1 जयाय सः (for जयाय).

35 a) D6 T G2. 3. 5 स पूज्य-; G4 सुपूज्य-. Dc1 (before corr.) बहुभिर् (for कुरुभिर्). Dn1 D2. 5 महारथैर्; G3 महात्मना (for °त्मा). — b) K4 Dn1 D2. 5 महारथः; K5 D6 नरर्षभः; D3 रथर्षभैर् (for °भः). Ś1 पांडुरथाभि(*sup. lin.* जि)याता; K3 Dn1 D5. 8 पांडुरवाजियातः (Dn1 °यंता; D5 °यायिनः; D8 °यानाः); K4 D2 पांडर(D2 °डुरि)वाजियानः; B Dc1 Dn2 D1. 3 देवगणैर्यथेंद्रः; D6 पांडवाजिजातः; T G M1. 2. 4. 5 पांडरवाजिवाहः (G1 M1. 2 °वाहनः); M3 पांडवो** वाहः. — c) D7 om. from तदा up to

C. 7. 86
B. 7. 2. 35
K. 7. 2. 45

यत्रावसानं भरतर्षभस्य ॥ ३५
वरूथिना महता सध्वजेन
सुवर्णमुक्तामणिवज्रशालिना ।
सदश्वयुक्तेन रथेन कर्णो
मेघस्वनेनार्क इवामितौजाः ॥ ३६
हुताशनाभः स हुताशनप्रभे
शुभः शुभे वै स्वरथे धनुर्धरः ।
स्थितो रराजाधिरथिर्महारथः
स्वयं विमाने सुरराडिव स्थितः ॥ ३७

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

३

संजय उवाच ।
शरतल्पे महात्मानं शयानममितौजसम् ।
महावातसमूहेन समुद्रमिव शोषितम् ॥ १
दिव्यैरस्त्रैर्महेष्वासं पातितं सव्यसाचिना ।
जयाशां तव पुत्राणां संभग्नां शर्म वर्म च ॥ २
अपाराणामिव द्वीपमगाधे गाधमिच्छताम् ।

शालिना (in 36[b]). G4 ययौ तदा योधमुदग्रधन्वा· —[d]) G1 M1. 2 भरतर्षभाणां; M3. 4. 5 (*sup. lin.*) कुरुपुंगवानां·

36 D7 om. 36[ab] (cf. v. l. 35). —[a]) B2–4 Dc1 सुध्वजेन; G3 lacuna. —[b]) Dn2 सवर्ण·. K5 ·मुक्ताफल· (for °मणि·). Ś1 K3 B2 ·वज्रमालिना; K4 B1. 3. 4 Dc1 Dn D2. 3. 5 ·रत्नश(B3. 4 Dc1 °मा)लिना; B5 D4. 6. 8 ·वज्रशोभिना (D8 °नाः); some S MSS. °षालिना. —[c]) B4 तदश्व·. —[d]) Dn2 D6 ·स्वरेण (for ·स्वनेन). K4 [अ]मितौजसा; G1 M [आ]बभासे. T G2–5 मृधे (G2 दृढे) घनेनार्क इवावभासे (T1 °बभासे; G3 °बभाषे; G5 °वुभासे).

37 [a]) D8 हुताशनः (for °शनाभः). K4 B1 D3 G3 स हुताशनप्रभः (K4 °भुः; D3 °शनाभे); D8 G5 M3 सुहुताशनप्रभे. —[b]) K4. 5 Dn1 D3–5. 7. 8 जै(D7 जौ)·त्ररथे; Dc1 वै सु° (for वै स्व°). Dn2 सभान्वरे सौम्यरथै धनुर्धरन् (sic); S शुभः शुभे सर्वधनुर्धरे (T G3. 4 M5 °रो) रथे. —[c]) Dn1 G5 स्थिरो; G3 स्थिति (sic) (for स्थितो). K2 [ऽ]पि राजा; D6 [ऽ]स्य राजा (for रराज). S [अ]तिभृशं (for [आ]धिरथिर्). Ś1 स्वयं वै; Dn2 D6 महारथे; D3 महात्मा (for °रथः). —[d]) T G3. 4 यथा (for स्वयं). D1 वर· (for सुर·). D4 अव· (for इव). M3 स्थितं. G2 यथा विमाने च सुराधिपः स्थितः; G5 °ने वरसारथिः स्थितः.

Colophon: Ś2 missing. — *Sub-parvan*: B1 द्रोणाभिषेक· — *Day of Droṇa's Generalship*: K2 प्रथमो दिवसः· — *Adhy. name*: K5 B4 Dn2 D6 G1 M1. 2 कर्णनिर्याणं; B3. 5 D3 कर्णनिर्यानं; Dn1 कर्णनियोगं. — *Adhy. no.* (figures, words or both): K3. 4 B5 Dc1 Dn1 D2. 3. 8 S 2 (as in text). — *Śloka no.*: Dc1 36; Dn1 37.

3

☞ This adhy. is missing in Ś2 (cf. v. l. 7. 1. 1).

1 G3, om. the ref., ins. श्रीकृष्णाय नमः before 1. —[b]) D3 S अपराजितं (for अमितौजसम्). — G4 om. 1[cd]. —[c]) Dn2 S (G4 om.) ·समुत्थेन (for ·समूहेन). — After 1, K5 (marg.) B5 D4. 7. 8 ins.:

22* उत्पाद्य पृथिवीं गुर्वीं पातितां सव्यसाचिना ।
उद्यम्याप्यथ वा मेरुं लीलयाक्षिप्तमम्भसि ।

[(L. 1) K5 B5 उत्पाद्य (for °द्य). D4 सर्वां; D7 lacuna (for गुर्वीं). Cv उत्साद्य चाखिलामुर्वीं (for the prior half.). B5 प्रक्षिप्तां; D4 पातिर्नं (for पातितां). — K5 B5 om. line 2.]

On the other hand, D6 S ins. after 1:

23* उत्साद्य चाखिलामुर्वीं सर्वक्षत्रान्तकं गुरुम् ।

[D6 ·क्षत्रात्मकं· Cv cites post. half as above.]

2 B3 reads 2[a]–5[b] on marg. —[a]) B5 Dn1 महात्मानं (for महेष्वासं). — Ś1 om. 2[c]–3[b]. —[c]) K3–5 B Dc1 Dn D2. 3. 5. 6 G5 Cv जयाशा· S धार्तराष्ट्राणां;

स्रोतसा यामुनेनेव शरौघेण परिप्लुतम् ॥ ३
महान्तमिव मैनाकमसह्यं भुवि पातितम् ।
नभश्च्युतमिवादित्यं पतितं धरणीतले ॥ ४
शतक्रतोरिवाचिन्त्यं पुरा वृत्रेण निर्जयम् ।
मोहनं सर्वसैन्यस्य युधि भीष्मस्य पातनम् ॥ ५
ककुदं सर्वसैन्यानां लक्ष्म सर्वधनुष्मताम् ।
धनंजयशरव्याप्तं पितरं ते महाव्रतम् ॥ ६
तं वीरशयने वीरं शयानं पुरुषर्षभम् ।
भीष्ममाधिरथिर्दृष्ट्वा भरतानाममध्यमम् ॥ ७
अवतीर्य रथादार्तो बाष्पव्याकुलिताक्षरम् ।
अभिवाद्याञ्जलिं बद्ध्वा वन्दमानोऽभ्यभाषत ॥ ८
कर्णोऽहमस्मि भद्रं ते अद्य मा वद भारत ।
पुण्यया क्षेमया वाचा चक्षुषा चावलोकय ॥ ९
न नूनं सुकृतस्येह फलं कश्चित्समश्नुते ।
यत्र धर्मपरो वृद्धः शेते भुवि भवानिह ॥ १०
कोशसंजनने मन्त्रे व्यूहप्रहरणेषु च । C. 7. 100 B. 7. 3 II K. 7. 3. II

Cv तव पुत्राणां (as in text). —^{d}) K3 B Dc1 Dn D2. 3. 5. 6 G5 संभग्ना. D4 transp. शर्म and वर्म. K1. 3 शर्व (for शर्म). T G3 वर्मणः; G2. 4 वर्म नः (for वर्म च). Cv cites शर्म and वर्म (as in text).

3 Ś1 om. 3^{ab} (cf. v. l. 2). B3 reads 3 on marg. —^{a}) K1. 3 D5. 7 T G4 अपराणाम्. D8 अपागमितमद्वीपम्. —^{c}) K4. 5 Dn D3. 4. 6. 8 श्रोतसा. B4 Dc1 D5 T G2. 4 यामुनेनैव (G4 °नै*). —^{d}) K3–5 Dn2 D1. 3. 4 शरौघेन; G4 *रो येन.

4 B3 reads 4 on marg. —^{a}) D4 repeats from महा up to सह्यं (in 4^{b}) after 5^{ab}. K4 महामेरिव; B2–4 Dc1 D1 महेंद्रेणेव; D2 इंद्रेणैव च; D5 इंद्रेणमिव (for महान्त°). —^{b}) K4 प्रसह्य; B5 असक्यं; G1 M अहार्यं. Dn1 D2. 3. 5 महावीर्यं निपातितं; T G3. 5 अहार्यमिव (G5 °मपि) पातितं (G3 °तौ); G2 अर्णवे विनि°; G4 आहार्यमिव पा°. — D2. 5 om. 4^{d}–5^{a}. —^{d}) T G2–5 शक्रस्ये(G4 °स्यै)वामृतं हृतं.

5 For the repetition in D4, cf. v. l. 4. D2. 5 om. 5^{a} (cf. v. l. 4). B3 reads 5^{ab} on marg. —^{a}) B4 Dc1 (before corr. as in text) शतक्रतुम्; Dn1 °क्रतुर् (for °क्रतोर्). —^{b}) B5 शक्रेण (for वृत्रेण). K2 Dc1 Dn D2. 4–7 निर्जितं (for निर्जयम्). S सहस्राक्षस्य दुर्जे(G1 M निर्जे-; G5 निर्दे)यं. —^{c}) K4 -सैन्यानां; Dn1 D2–8 S -लोकस्य (for -सैन्यस्य). —^{d}) G1 M1. 2. 4. 5 भीष्ममि- (for °स्य). D6 घातनं (for पा°). T G2–5 M3 युधि भीष्मं निपातितं.

6 B4 om. 6^{b}. —^{b}) Dn2 लक्ष्यं (for लक्ष्म). Ś1 K5 Dc1 -धनुर्भृतां (for °ष्मताम्). —^{c}) K2 B Dc1 D6 -शरैर् (for -शर-). —^{d}) B1 मे (for ते). B5 पातितं तु महाव्रतं; D3 S वृद्धं कुरुपितामहं.

7 ^{a}) Dn1 सुप्तं; D2 श्रेष्ठं; S श्रेष्ठं (for वीरं). —^{b}) M2 पुरुषर्षभ. Dn1 तथैव च नरर्षभं. —^{c}) K5 Dn1 D2. 5 तूर्णम् (for भीष्मम्). D3 T G2–5 कर्णस्त्वतिरथं द्द(D3 °धिरथिर्द-; G5 °तिरथिर्द)ष्ट्वा; G1 M कर्णस्त्वाधिरथिर्दृष्ट्वा. —^{d}) K4 कौरवाणां; K5 Dn1 D3 T1 G4 भारतानां. K5 Dn1 D2. 3. 5. 7. 8 S पितामहं; B Dc1 Dn2 D1. 6 महाद्युतिं (D1 °ति) (for अमध्यमम्).

8 ^{a}) K4 Dn2 तूर्णं; D6 कर्णो (for आर्तो). S प्रस्कंद्य स रथात्तूर्णं. — After 8^{a}, D3 S ins.:

24* शोकमोहपरिप्लुतः ।

पद्भ्यामेव जगामार्तो.

[(L. 1) G5 °प्लुतं. — (L. 2) G1 M1. 2 [अ]थ गत्वार्तो (G1 °र्थो); G2 [अं]तिकं गत्वा; M3–5 तु गत्वार्थो (M4 °र्तो; M5 °र्थो).]

—^{b}) K4. 5 Dn2 D8 बाष्पव्याकुलितेक्षणः (K4 °णं); B1. 5 Dc1 G1 M °पर्याकुलेक्षणः; B4 °व्याद[ज ?]मिताक्षरं; Dn1 D2. 3. 5 T G2–5 °व्याकुललोचनः. —^{c}) Dn2 अभिवंद्य. Dc1 मूर्ध्ना; Dn1 D3–5. 7. 8 S कृत्वा° (for बद्ध्वा). —^{d}) K1. 3. 4 Dn2 D3. 4 G5 M4 वंद्यमानो; Dn1 भीष्मं कर्णो. K1 [ऽ]त्यभाषत.

9 ^{b}) D3 G1. 5 M मां (for मा). Ś1 K B Dc1 Dn2 D1. 4. 6–8 वद मामपि (K3 B1–4 Dc1 मामभि-; K4 -मानो हि; K5 मामिह; B5 D6 मामिति) भारत; Dn1 विद्धि मामपि भा°; D2 वद मामभिभाषतः; D5 वंदमानोपि भारत. —^{c}) B1 सौम्यया (for पुण्यया). B (except B5) Dn1 D6 G4 क्षेम्यया. —^{d}) K4 B5 मां वि- (for चाव-). Dn2 भजमानं विलोकय.

10 ^{a}) K1 कृतं (for नूनं). —^{c}) G1 M नित्यं (for वृद्धः). —^{d}) Ś1 भवांस्तरां; K1 भवातुरः; K2. 3 °दृशः; K4 B5 निपातितः; K5 Dn1 D4. 5. 7 भवान्श्वसन्; D1 °नपि; D2 भवांस्तु यत्; D3 भवान्हतः; D6 भवांछनन्; D8 भवां पृनन्; G5 भवा** (for भवानिह).

. 7.100 . 7.3.12 . 7.3.11

नाथमन्यं न पश्यामि कुरूणां कुरुसत्तम ॥ ११
बुद्ध्या विशुद्धया युक्तो यः कुरूंस्तारयेद्भयात् ।
योधांस्त्वमप्लवे हित्वा पितृलोकं गमिष्यसि ॥ १२
अद्य प्रभृति संक्रुद्धा व्याघ्रा इव मृगक्षयम् ।
पाण्डवा भरतश्रेष्ठ करिष्यन्ति कुरुक्षयम् ॥ १३
अद्य गाण्डीवघोषस्य वीर्यज्ञाः सव्यसाचिनः ।
कुरवः संत्रसिष्यन्ति वज्रपाणेरिवासुराः ॥ १४
अद्य गाण्डीवमुक्तानामशनीनामिव स्वनः ।
त्रासयिष्यति संग्रामे कुरूनन्यांश्च पार्थिवान् ॥ १५
समिद्धोऽग्निर्यथा वीर महाज्वालो द्रुमान्दहेत् ।
धार्तराष्ट्रान्प्रधक्ष्यन्ति तथा बाणाः किरीटिनः ॥ १६
येन येन प्रसरतो वाय्वग्नी सहितौ वने ।
तेन तेन प्रदहतो भगवन्तौ यदिच्छतः ॥ १७
यादृशोऽग्निः समिद्धो हि तादृक्पार्थो न संशयः ।

11 a) K2 शोका-; K3 Dn1 D1 शोक-; B1–3 Dc1 कोष-; Dn2 शरे; G5 damaged (for कोश-). G5 *जनने (for -संज°). B1–3. 5 मंद्रे; T G3. 4 मंत्र- (for मन्त्रे). Ś1 शोकसंजननं मम; D4. 7 कोशसंमनने शस्त्रये. — b) B (except B5) Dc1 D6 व्यूहे; Dn2 व्यूढ- (for व्यूह-). Ś1 K3 D1. 2. 5. 8 व्यूहसंजननेष्वपि (Ś1 D1 °नेषु च; K3 °ने तथा); K1 D4. 7 व्यूहसंरक्षणेषु च (K1 न); K2 शोकसंजननेषु च; K4 मूढसंहरणेषु च; K5 व्यूहसंवलनेषु च; Dn1 °संभरणेषु च; G5 damaged. — c) K4. 5 B (except B3) Dn D2. 4–8 अद्य (for अन्यं). K4 B3 प्रपश्यामि; D8 न पश्याम. S नाहमन्यं प्रपश्यामि. — d) B2–4 Dc1 -पुंगव; D2. 7 -सत्तमः (for °म).

12 a) Ś1 युद्धे (for युक्तो). — b) Ś1 K1. 2 D6. 8 त्रायते; Dn2 D4. 7 त्रायसे (for तारयेद्). D1 कुरूणां त्रासते भयात्. — c) T G3. 4 सोस्मांस्; G1 M यौधांस्; G2 सर्वांस् (for योधांस्). K2 त्वं सप्लवे; Dn1 D2. 3 उपप्लवे; D5 उपप्लवो; D7 त्वामप्लवे (for त्व°). Cd cites अप्लवे (as in text). K4 B Dc1 Dn2 D6 Cvp योधांस्तु (D6 °श्च) बहुधा (K4 B5 °शो) हत्वा (B2–4 Dc1 Cvp भित्त्वा). Cv as in text. — d) K4 प्रियं; Dn2 पित्र्यं (for पितृ-). D4. 7 -लोकान् (for -लोकं). K4. 5 Dc1 Dn1 D4. 5 गमिष्यति.

13 b) B5 सिंहा (for व्याघ्रा). — M3. 4 om. (hapl.) 13cd. — d) D6 कुल- (for कुरु-).

14 a) K2 अभि (for अद्य). S -घोषेण (for -घोषस्य). — c) K1. 3 संभ्रमिष्यंति; B2 विद्रवि°; B3. 4 Dc1 वित्रसि°; Dn2 M3 संत्रयिस्यं(M3 °ष्यं)ति; D6 समभिष्यंति; G2 संत्रसंत्येव. — d) D3. 4. 7. 8 S वज्रघोषाद्; D6 सहस्राक्षाद् (for वज्रपाणेर्). B2–5 Dc1 गावः सिंहस्वनादिव.

15 b) B5 D8 स्वनाः. Dn1 शराणां सुमहास्वनः. — c) K1. 3 भ्रामयिष्यति; B1. 5 D3 त्रासयिष्यंति; D8 असयिष्यति. B2–4 Dc1 D1 बाणानां (for संग्रामे). S निपातः शरधाराणां. — d) S कुरून्संत्रासयिष्यति.

16 a) D8 समृद्धो (for समिद्धो). Dn1 महाज्वालो (for यथा वीर). S अग्नेरिव समि(G4 °मृ-; G5 °मु)द्धस्य. — b) Dn1 यथा वीर (for महाज्वालो). K5 द्रुमान्गुरून्; B2. 3 Dc1 वनं दहेत्; Dn1 D2. 5 महाद्रुमान् (for द्रुमान्दहेत्). S महा(G1 M3–5 यथा)ज्वाला वने द्रुमान्. — c) K4 स्वधक्ष्यंति; Dn2 तु ध°; D3 च ध°; D4. 8 हनिष्यंति; D7 दहिष्यंति. — d) G2 महा- (for तथा).

17 a) K1 वने वने (for येन येन). D2. 3. 5 प्रचरतो; S प्रवह(G4 damaged; M4. 5 [sup. lin.] °हर)ति. — D1 om. (hapl.) 17bc. — b) D4. 5 वाय्वग्नि-. K1 सहितो. S वायुरग्निर्म(G5 M °ग्नि म)हावने. — c) K5 B4 D7 प्रदहतौ; T G1. 5 M1–3 प्रदहति; G2 प्रभवति; G3. 4 M4. 5 प्रवह(M4. 5 [sup lin.] °हर)ति. — d) K1–3 D1 यदृच्छया; Dn1 D4. 7. 8 यदीच्छतः. K4 B Dc1 Dn2 भूरिगुल्मतृणद्रुमान्; S भगवान्वायुतेजसा.

18 a) K5 D7. 8 G1. 3. 4 M यादृगग्निः. B2. 4 Dc1 D2 समुद्भूतस्; Dn1 D3. 5 समिद्धस्तु; Dn2 D6 समृद्धो हि. K2 यादृशो हि समिद्धोग्निस्. — b) K2 तादृग्वातो; Dn1 °शो वै; D2. 3. 5 °शोसौ (for °क्पार्थो). Dn1 D1–3. 5 S धनंजयः (for न संशयः). — After 18ab, T G2–5 ins.:

25* तादृगेव हि कौन्तेयो दवाग्निरिव पर्वते ।

[T1 G2 वर्धते (for पर्वते).]

— K1. 2 om. (hapl.) 18cd. — c) Ś1 K3 नरश्रेष्ठ; G1 M1. 2 °व्याघ्रस् (for °व्याघ्र). — After 18, S ins.:

26* निर्दहन्तमनीकानि प्रवक्ष्यति जनार्दनः ।

[T G2–4 निर्दयं त्वद्-; G5 °हेत्त्वद्- (for °हन्तम्). T G2. 4 प्रधक्ष्यति; G3 प्रवक्ष्यति; G5 प्रधक्ष्यंति.]

यथा वायुर्नरव्याघ्र तथा कृष्णो न संशयः ॥ १८
नदतः पाञ्चजन्यस्य रसतो गाण्डिवस्य च ।
श्रुत्वा सर्वाणि सैन्यानि त्रासं यास्यन्ति भारत ॥१९
कपिध्वजस्य चोत्पाते रथस्यामित्रकर्शिनः ।
शब्दं सोढुं न शक्ष्यन्ति त्वामृते वीर पार्थिवाः ॥२०
को ह्यर्जुनं रणे योद्धुं त्वदन्यः पार्थिवोऽर्हति ।
यस्य दिव्यानि कर्माणि प्रवदन्ति मनीषिणः ॥ २१
अमानुषश्च संग्रामस्त्र्यम्बकेन च धीमतः ।
तस्माच्चैव वरः प्राप्तो दुष्प्रापश्चाकृतात्मभिः ॥ २२
तमद्याहं पाण्डवं युद्धशौण्ड-
ममृष्यमाणो भवतानुशिष्टः ।
आशीविषं दृष्टिहरं सुघोर-
मियां पुरस्कृत्य वधं जयं वा ॥ २३ C. 7.114 B. 7.3.25 K. 7.3.28

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

19 [a]) K5 निनदं; Dn1 D2.5 निर्घोषं (D2 °षः) (for नदतः). —[b]) Ś1 K1–3 B1 D1 रुवतो; Dn1 धनुषो; Dn2 स्तनतो; D2 रणितं; D5 स्फुरतो; D6 (by corr.) रसनं (for °तो). ❀ Cd (reading वमतः): शब्दं कुर्वतः। ❀ —[c]) K5 transp. सर्वाणि and सैन्यानि. S भूतानि (for सैन्यानि). —[d]) B2 कौरव (for भारत). D2.5 त्रासयि(D2 °मे)ष्यंति भारत; S वित्रसत्यं(G3 °संति; G5 °स्यंत्य)मितौजसः (G5 °सा).

20 [a]) B2 संपाते; Dc1 चोत्पातं; Dn1 चोत्पातो; Dn2 वात्पाते; D4.7 चान्यानि; T G2–5 M5 चापस्य; G1 M1–4.5 (*sup. lin.*) चोपांते (for चोत्पाते). —[b]) K1 B1–3.5 D2 5 -कर्षणः; K2.4 D1.6 -कर्षिणः; Dc1 Dn1 D4 -कर्शन; D3 -कर्षण; D7.8 कर्शनः; G4 damaged. Ś1 रथस्यामिततेजसः. —[d]) T G2–5 सर्वे (for वीर).

21 [a]) B1 Dn1 रणे सोढुं; B2–4 Dc1 D1 योधयितुं; G3 रथे योद्धुं. —[b]) G2 त्वामृते (for त्वदन्यः).

22 [a]) K1.3.5 B (except B5) Dc1 Dn2 D2–7 अमानुषैश्च; D1 मानुषाश्च स; T G2–4 M1.2 अमानुषं च. Cd cites अमानुषैः. K4 B1.2.5 Dn2 D2–4.7 T G2 संग्रामं; Dc1 °मे; D6 °मैस्. —[b]) A few MSS. त्र्यंबकेण. K4.5 B3 Dn1 D4.6.8 G1.5 M च धीमता; B2.3 (marg.).4 Dc1 D5 महात्मना. D2 वासहेतुरधीमतां. —[c]) K3.4 B D G5 वरं (for वरः). B5 D6 प्राप्तं; Dn1 D2 प्राप्तिर्; G1 M लब्धो. —[d]) K3.4 B Dc1 D4.6–8 दुष्प्रापम्; Dn1 D2.5 दुरापम्; D3 दुष्प्राप्यम् (for °पश्च). Ś1 K5 योकृतात्मभिः; K1.2 D1 ह्यकृता°; K3.4 B Dc1 Dn D2–8 अकृता° (for चाकृता°). — After 22, N (Ś2 missing) ins.:

27* कोऽन्यः शक्तो रणे जेतुं पूर्वं यो न जितः सुरैः ।
जितो येन रणे रामो भवता वीर्यशालिना ।
क्षत्रियान्तकरो घोरो देवदानवपूजितः ।

[(L. 1) K5 कोस्ति; D4 नान्यः (for कोऽन्यः). K1 जनितः; D5 निर्जितस् (for न जितः). K5 B Dc1 Dn1 D2.5 त्वया; D6 [ऽ]सुरैः (for सुरैः). K4 पूर्वो नु जितस्त्वया (for the post. half). — After line 1, B (except B4) Dc1 Dn1 ins.:

28* पाण्डुपुत्रो बलश्लाघी माधवेन च रक्षितः ।

[Dc1 Dn1 रण- (for बल-).]

— (L. 2) B5 यो न पुरा (for येन रणे). D6 बाहु- (for वीर्य-). — (L. 3) K4 Dn2 D3 रामो; B2.3 Dc1 रौद्रो (for घोरो). K5 -सेवितः; B2 Dn1 -दर्पहा (for -पूजितः).]

— Dn cont.:

29* सोऽप्यद्य निहतः शेते शरैः प्रोतः शिखण्डिना ।

[Dn1 सोयं निहितः (sic) शेते (for the prior half), and प्राप्तः (for प्रोतः).]

23 [a]) K4 तमद्याहं च; D6 तं दुःसहं; D8 तमथाहं; S (except G5) अहं ह्ये(M2 न्ये)कः (for तमद्याहं). — D3 reads 23[b] twice. —[b]) K3 आमृष्य-. K3–5 B Dn1 (marg.) D7 चानुशिष्टः; Dn2 [अ]नुसृष्टः; D6 [अ]नु पृष्टतः (for [अ]नुशिष्टः). —[c]) Dn1 D2.4.5.7.8 दृष्टिहणं (D7 °हरणं); S °विषं (for °हरं). B3 Dc1 यथोग्रं; S यथोरगं (for सुघोरम्). —[d]) K5 transp. वधं and जयं. K2 D2–4.6–8 धनंजयं; D5 वनं जयं (for वधं जयं). D3 तं; D4.7.8 हि (for वा). K4 शूरं क्षणेनात्र बलान्निहंतुं; B Dc1 D1 शूरं शक्ष्या(Dc1

४

C. 7. 115
B. 7. 4. 1
K. 7. 4. 1

संजय उवाच ।
तस्य लालप्यतः श्रुत्वा वृद्धः कुरुपितामहः ।
देशकालोचितं वाक्यमब्रवीत्प्रीतमानसः ॥ १
समुद्र इव सिन्धूनां ज्योतिषामिव भास्करः ।
सत्यस्य च यथा सन्तो बीजानामिव चोर्वरा ॥ २
पर्जन्य इव भूतानां प्रतिष्ठा सुहृदां भव ।
बान्धवास्त्वानुजीवन्तु सहस्राक्षमिवामराः ॥ ३
स्वबाहुबलवीर्येण धार्तराष्ट्रप्रियैषिणा ।
कर्ण राजपुरं गत्वा काम्बोजा निहतास्त्वया ॥ ४
गिरिव्रजगताश्चापि नग्नजित्प्रमुखा नृपाः ।
अम्बष्ठाश्च विदेहाश्च गान्धाराश्च जितास्त्वया ॥ ५
हिमवद्दुर्गनिलयाः किराता रणकर्कशाः ।

श्लाघ्या)म्यस्त्रबलाभि(B5 °वंतं नि)हंतुं; Dn1 शूरं शक्या-म्यस्त्रबला जयं च; Dn2 शूरं स्वरक्षणे शस्त्रबलाभिहंतुं; S शक्यास्म्येनं (M3-5 °स्यहं) ह्य(T G1, 4 श)स्त्रबलेन हंतुं.

Colophon om. in B4 (Ś2 missing). — *Sub-parvan :* B1 द्रोणाभिषेक. — *Day of Droṇa's Generalship:* K2 प्रथमो दिवसः. — *Adhy. name:* K5 कर्णविलापः: D6 भीष्मकर्णसमागमः; G1 M1, 2 भीष्मदर्शनं. —*Adhy. no.* (figures, words or both): K2 B1, 2, 5 Dc1 D3, 8 S 3 (as in text). —*Śloka no.:* Dc1 25; Dn1 23,

4

☞ This adhy. is missing in Ś2 (cf. v. l. 7. 1. 1).

1 Dn1 repeats 1^{a}–2^{b} after App. I (No. 2). — ^{a}) K4 प्रलपतः; Dn2 लालपतः. B Dc1 D1 T G2, 3, 5 तस्य लालप्यमानस्य. — ^{b}) K1-3, 5 B Dc1 D1, 2, 5, 8 कुरुवृद्धः (D8 °द्धु-) (for वृद्धः कुरु-). — ^{c}) Ś1 K5 B5 Dn D2-4, 7, 8 -कालोत्तरं; K1-3 °पमं; D5 °घतं; D6 °त्तमं (for °चितं). D8 वाचा; G3 पुण्यं (for वाक्यम्). — ^{d}) B2 D1 प्रीति- (for प्रीत-). D4, 7, 8 S भीष्मः शांतनवोब्रवीत्. — After 1, D4, 7, 8 ins. a passage given in App. I (No. 1).

2 For the repetition of 2^{ab} in Dn1, cf. v. l. 1. Before 2, D2 ins. भीष्म उ°. — ^{a}) D4 damaged. — ^{c}) K1-3 D1 सैन्यस्य (for सत्यस्य).

3 ^{b}) K4 Dn1 D3, 6 T G1, 2, 4, 5 M भवान् (for भव). Cd cites प्रतिष्ठा (as in text). G3 सुहृदा प्रहृष्टा महान्. — ^{c}) D4 damaged. Ś1 D3 त्वां नु; K3 त्वनु-; Dn1 D7 S त्वोप-; D8 चोप- (for त्वानु-). — ^{d}) D4, 7, 8 S स्वादु(T G3, 4 °प)वृक्षमिवांडजाः. — After 3, N (except D4, 7; Ś2 missing) ins.:

30* मानहा भव शत्रूणां मित्राणां नन्दिवर्धनः ।
कौरवाणां भव गतिर्यथा विष्णुर्दिवौकसाम् ।

[(L. 1) D3 सर्व- (for भव). K1 नंद-; B1-4 Dc1 मान- (for नन्दि-). D6 सुहृदानंदवर्धनः (for the post. half). — (L. 2) B5 तु भगवान्; Dn1 भवान्नेता (for भव गतिर्).]

4 ^{b}) Dc1 -हितैषिणा; Dn2 T G2 -जयै° (for -प्रियै°). — ^{c}) B3 राजपुरीं. — ^{d}) D4 partly damaged. Ś1 D1 T2 कांभोजा. K1 निहितास्; K3 विहितास्; B Dc1 Dn2 D3 T G2 निर्जितास् (for निहतास्).

5 T G2-5 om. 5-6. — ^{a}) D4 damaged. B5 D7, 8 -गतांश् (for -गताश्). — ^{b}) Ś1 K5 Dn1 D2, 6 रथाः; K4 Dn2 D3, 5 तथा; B1 त्वया; B5 नृपान्; G1 M रणे (for नृपाः). D4, 7, 8 राजन्यप्रमुखान्रणे. — ^{c}) Dn2 (marg.) सदा मत्ता (for विदेहाश्च). — ^{d}) D4, 7, 8 निर्जितास् (for च जितास्). D3 तथा (for त्वया). — After 5, D4, 7, 8 ins.:

31* तथातिबलवान्राजा जरासंधोऽद्भुतोपमः ।
समरे समरश्लाघी न त्वयाभ्यधिको रणे ।

[(L. 1) D4 damaged from जा up to पमः. D7 [ऽ]द्भुतोपमाः (for ऽद्भुतोपमः).]

6 Dn1 T G2-5 om. 6 (for T G2-5, cf. v. l. 5). — ^{c}) D4 partly damaged. —^{d}) Ś1 यथा (for त्वया). D5 गिरा (for पुरा). B (except B5) Dc1 G1 M त्वया कर्ण पुरा कृताः (B1 कृताः पुरा); D4, 7 त्वयैकेन रणे जिताः. — After 6, K4, 5 B Dc1 Dn2 D1, 3, 4, 6-8 G1 M ins.:

32* उत्कला मेकलाः पौण्ड्राः कलिङ्गान्ध्राश्च संयुगे ।
निषादाश्च त्रिगर्ताश्च बाह्लीकाश्च जितास्त्वया ।

[(L. 1) K4 मेलकाः (for मेकलाः). K4 पुंड्राः; D8 प्रौढाः; D6 गोपाः (for पौण्ड्राः). G1 M पुष्कला मेख(G1 °घ)लाः पुंड्राः (for the prior half). D4 कलिंगोढाश्च; D7

दुर्योधनस्य वशगाः कृताः कर्ण त्वया पुरा ॥ ६
तत्र तत्र च संग्रामे दुर्योधनहितैषिणा ।
बहवश्च जिता वीरास्त्वया कर्ण महौजसा ॥ ७
यथा दुर्योधनस्तात सज्ञातिकुलबान्धवः ।
तथा त्वमपि सर्वेषां कौरवाणां गतिर्भव ॥ ८
शिवेनाभिवदामि त्वां गच्छ युध्यस्व शत्रुभिः ।
अनुशाधि कुरून्संख्ये धत्स्व दुर्योधने जयम् ॥ ९
भवान्पौत्रसमोऽस्माकं यथा दुर्योधनस्तथा ।
तवापि धर्मतः सर्वे यथा तस्य वयं तथा ॥ १०
यौनात्संबन्धकाल्लोके विशिष्टं संगतं सताम् ।
सद्भिः सह नरश्रेष्ठ प्रवदन्ति मनीषिणः ॥ ११
स सत्यसंगरो भूत्वा ममेदमिति निश्चितम् । C. 7.128 B. 7. 4. 14 K. 7. 4. 14

°गोंद्राश्च; D8 °गोधाश्च; G1 M1. 2 °गोष्टाश्च; M3–5 °गोष्ट्राश्च. — (L. 2) D6 त्रिबर्गाश्च (for त्रिगर्ताश्च). Some MSS. वाह्लीकाश्च. D7. 8 त्वया जिताः (by transp.).]

7 Ś1 K1–3 D2. 5 om. 7. Dn1 repeats 7 after 12. T1 G2 read 7^{ab} twice. — ^{a}) Dn2 ते सर्वे (for संग्रामे). — ^{b}) Dn1 बहवश्चामितौजसः. — ^{c}) K4 B1. 5 हता वीरास्; K5 जिता वीर; Dn2 D3. 8 हता वीर (for जिता वीरास्). Dn1 जिता वीर त्वया कर्ण; D4. 7 सर्वे त्वया जिताः कर्ण; S बहवो निर्जिताः कर्ण. — ^{d}) D4. 7 महार्णव- (for त्वया कर्ण). K4. 5 B5 Dn2 D3. 6. 8 [अ]मितौजसा (D6. 8 °सः) (for महौ°). Dn1 दुर्योधनहितैषिणा; S त्वयार्णवसमौ(G5 °महौ)जसा. — After 7, D4. 7. 8 (Dn1 after the second occurrence of 7), ins. a passage given in App. I (No. 2). Thereafter, Dn1 repeats 1^{a}–2^{b} and ins. 33*.

8 G4 om. (hapl.) 8^{a}–10^{a}. Before 8, D7 ins. भीष्म उ°. — ^{a}) B5 जीवेत् (for तात). — ^{b}) K1 D3 सजाति-. B5 सकुलज्ञातिबांधवः. — K2. 3 ins. after 8^{ab}: Dn1 after the second occurrence of 1^{a}–2^{b}:

33* क्षेमं विन्दति सर्वत्र शत्रुहानिं च विन्दति ।

— ^{c}) B5 अथ (for अपि). K5 Dn1 D2 तस्मात्त्वं (for सर्वेषां). Ś1 तथा भारत तस्मात्त्वं; K2. 3 तथा कुरु समस्तानां. — ^{d}) D4. 7 कुरूणां तु (for कौरवाणां).

9 G4 om. 9 (cf. v. l. 8). — ^{a}) K4 Dn2 D3 [अ]पि (for [अ]भि-). K3 G1. 3. 5 M त्वा (for त्वां). — ^{b}) D4 गत्वा (for गच्छ). D6 शक्तितः (for शत्रुभिः). — ^{c}) D4 अनुशास्व; D7 °शाश्व; S (G4 om.) °शास्य (for °शाधि). D4. 7. 8 चान्यान्; D6 S (G4 om.) सर्वान् (for संख्ये). — ^{d}) Ś1 रक्ष्यन्; K1 राजन्; Dn1 D1. 2. 5 दास्यन्; Dn2 दद; D3 धास्यन्; D4. 7 [आ]धत्स्व; D8 धास्य (for धत्स्व). D4. 7. 8 G1 M य(M3. 5 [*sup. lin.*] व)शः (for जयम्). K2. 3 निमग्नान्भय(K3 °व)सागरे; K3 (*inf. lin.*) *** दुर्योधने जयं. — After 9, K2 ins.:

34* तथा कुरु मनुष्येन्द्र यथा दुर्योधने जयम् ।

10 G4 om. 10^{a} (cf. v. l. 8). — ^{a}) Ś1 (before corr.) भ्रातृ-; K2 Dn1 D4. 7 पुत्र- (for पौत्र-). Ś1 K1. 2 B3. 5 Dc1 -सखो; K5 B2 D1. 2 -सखा (for -समो). — D4. 7 om. (hapl.) 10^{cd}. — ^{c}) B3 तथा हि; Dn1 तथापि (for तवापि). D6 पूज्या; G1 M सौम्य (for सर्वे). — ^{d}) B3 transp. वयं and तथा. M5 (*inf. lin.*) तव (for तथा). Dn1 यथा दुर्योधनस्तथा.

11 B5 om. (hapl.) 11–12. — ^{a}) Ś1 K1–3 D1 यावत्; G1 M1. 2 योनि-; M3. 4 ये* (for यौनात्). Ś1 सांबंधकं; K1 सा***; K2 संबलवल्; K5 संबंधनाल्; D1. 3 संबंधिकाल्; D7. 8 सांबंधिकाल् (D7 °का). — ^{b}) S विशिष्टः संगमः सतां (G2 भवेत्). — D8 reads 11^{cd} twice. — ^{c}) Dn1 सदा सख्यं (for नरश्रेष्ठ). D4. 7. 8 (second time) S सद्भिः संगम(D4. 7. 8 °त-; G1 M °ति)मिच्छं(D4 °च्छ)ति. — ^{d}) Dn1 निगदंति (for प्रवदन्ति). D4. 7. 8 (second time) S Cv तस्मात्प्राज्ञाः (D4 G5 Cv °त्प्राज्ञः; D7. 8 °त्प्रज्ञाः) परैरपि.

12 B5 om. 12 (cf. v. l. 11). — ^{a}) B1 समेत्य (for स सत्य-). K5 -संमतो; B (B5 om.) Dc1 Dn1 D1. 2. 4. 5. 7. 8 G1 M1–3 -संगतो (for °रो). — ^{b}) D7 ममेति कृत-; D8 ममेतिमिति (sic); S ममैतदिति. K5 D4. 7 निश्चयः; B3. 4 Dc1 Dn1 G1 M निश्चितः; D2. 5 निश्चयात्; D8 निश्चिताः. — After 12, Dn1 repeats 7 and thereafter ins. a passage given in App. I (No. 2); after that, it repeats 1^{a}–2^{b} and ins. 33* and cont.: D4. 7. 8 ins. after 12:

35* तथा हि कौरवान्युद्धे ध्रुवं जेष्यन्ति पाण्डवाः ।
क्षत्रधर्मार्जिताल्लोँकानवाप्स्यन्ति न संशयः ।
युध्यस्व निरहंकारो बलवीर्यव्यपाश्रयात् ।
धर्मो हि युद्धादधिकः क्षत्रियस्य न विद्यते ।
संजय उवाच ।
एवमुक्तस्तु भीष्मेण युद्धाय कृतनिश्चयः ।

C. 7. 128
B. 7. 4. 14
K. 7. 4. 14

कुरूणां पालय बलं यथा दुर्योधनस्तथा ॥ १२
इति श्रुत्वा वचः सोऽथ चरणावभिवाद्य च ।
ययौ वैकर्तनः कर्णस्तूर्णमायोधनं प्रति ॥ १३
सोऽभिवीक्ष्य नरौघाणां स्थानमप्रतिमं महत् ।
व्यूढप्रहरणोरस्कं सैन्यं तत्समबृंहयत् ॥ १४
कर्णं दृष्ट्वा महेष्वासं युद्धाय समवस्थितम् ।

[(L. 3) D4 बलवीर्यै. —(L. 4) D4 om. हि.]

On the other hand, S ins. after 12:

36* यथा च कुरवो युद्धे योधयन्ति स्म पाण्डवान् ।
तथा कर्ण त्वया कार्यं दुर्योधनहितैषिणा ।

[(L. 1) G1 कुरुशार्दूल; G3 कौरवो युद्धे. —(L. 2) Prior half in G5 unintelligible.]

13 Before 13, K5 S ins. संजय उवाच (resp. संजयः). D1 reads 13 twice. Dn1 D4.7.8 om. 13^{ab}. — a) K4 B5 Dc1 तस्य; K5 साधु (for सोऽथ). B1–4 D1 S निशम्य वचनं तस्य. — b) Ś1 B2 D5 -वंद्य (for -वाद्य). Dn2 वा (for च). — D4 reads from 13^{c} up to line 4 of 37* twice. — d) B2–4 Dc1 Dn1 D4.7.8 समीपं (Dn1 D4.7 प्रमुखे; D8 प्रमुखैः) सर्वधन्विनां. — After 13, Dn1 D4.7.8 ins.: S ins. after 14:

37* अथ तत्र महेष्वासो व्यादिशद्रथिनो वरान् ।
वारणांस्तत्प्रकारेण चकार तदनन्तरम् ।
सादिनश्च पदातांश्च यथाशास्त्रं बृहस्पतिः ।
स्थापयामास तथा पुत्राणां ते जयप्रियः ।
ततः पक्षौ प्रपक्षौ च विधाय भरतर्षभ । [5]
पक्षकोट्यां पुनर्द्वाभ्यां पक्षौ द्वाभ्यां सुहृद्वृतः ।
एवमेतन्मया व्यूहं कर्णेन विहितं पुरा ।
प्रेक्षणीयममन्यन्त राजानः कुरुभिः सह ।
नृत्यन्तमिव तं व्यूहं दिधक्षन्तमिवाहितान् ।
कृतं बृहस्पतिमतं मत्वा कर्णेन धीमता । [10]
बलं व्यूहशरीरस्य सारानीकं परस्परम् ।

[G3 om. lines 1–6. —(L. 1) S (G3 om.) [उ]रासि (for तत्र). G1 M महेष्वासान्; G2 °ष्वासा. T G1.2.5 M व्यादिश्य (for °शद्). T G1.4 M [ऽ]युतं; G2 युतः; G5 युगं (for वरान्). —(L. 2) S (G3 om.) -प्रमाणेन (for -प्रकारेण). D8 कदनं महत् (for तदनन्तरम्). —(L. 3) S (G3 om.) सादिनो (G5 °तो) थ. Dn1 D8 पदातीश्च; T G1.2.4 M °तींश्च; G5 °दींश्च. G1 M1.2 शास्ति (for -शास्त्रं). T G2.4 M5 बृहस्पतेः; G5 अकल्पयन्. —(L. 4) S (G3 om.) च ततः (G5 °दा) (for तथा). S (G3 om.) जये धृतः (for जयप्रियः). —(L. 5) G2 मूल- (for ततः). G1 पक्षः; M पक्ष- (for पक्षौ). Dn1 च विन्यस्य; G2 प्रपक्षे च (for °क्षौ च). G2 पुरुषर्षभ (for भरत°). —(L. 6) Dn1 D8 पक्षकौ द्यां; D7 °काद्या; T G5 Cv पक्ष(G5 °क्षि)कोटी; G1 पक्षः कोट्या; G2 पक्षकोट्याः; G4 °कोटीः; M1.2 पक्षं कोट्या; M3 5 पक्षकोटिः (M5 °टि). S (G3 om.) पश्चाद्द्वा (G5 पश्चाद्या-; M3–5 सहस्रा)भ्यामबृंहयत् (G1 °न्) (for the post. half). —(L. 7) T G3 एतं (for एतन्). D8 S (except G4) महाव्यूहं. M2 विहितः. S पुनः (for पुरा). —(L. 8) Dn1 D8 राजानं. — Dn1 D4.7.8 om. line 9. —(L. 10) D7 कृतं हयस्पतिमत; T G2–4 कृतं बृहस्पत्युशनसोर्; G1 M कृतं शुक्रबृहस्पत्योर्; G5 damaged (for the prior half). T G M3–5 मते; M1.2 मतो (for मत्वा). M1.2 द्रोणेन (for कर्णेन). S (G5 damaged) दुर्जयं (for धीमता). — Dn1 D4.7.8 om. line 11. —(L. 11) M4 व्यूहं (for व्यूह-). G1 M3–5 सारानीक-; G2 °त्सारं; M1.2 °भिक-. G1 M -पुरःसरं (for परस्परम्). Cv cites post. half as above.]

14 D4.7 om. 14. — a) Ś1 K1.3 D1 M3 नरौघानां. — b) B1–4 बले (for महत्). — Dn1 D8 (hapl.) om. 14^{cd}. — c) K1.4 D5 व्यूह-; T2 व्यूहं; G4 व्यूढं; M3–5 व्यूढः; Ca व्यूढ° (as in text). K4 -प्रहरणोरश्चं; G1 °रस्तः; M1.2 °रस्कः; M3–5 प्रहरणोपेतः. Cd cites च्युतप्रहणारुस्कं. — d) K1 lacuna. K4 तत्सैन्यं (by transp.); D3 स सैन्यं. G1 M अव- (G1 °प) बृंहयन्. — Ś1 K B Dc1 Dn2 D1–3.5.5.6 ins. after 14: Dn1 D8 after 14^{ab}:

38* हृषिताः कुरवः सर्वे दुर्योधनपुरोगमाः ।
तमागतं महाबाहुं सर्वानीकपुरःसरम् ।

[(L. 1) Ś1 K1–3 संहताः; K5 Dn2 हर्षिताः (for हृषिताः). —(L. 2) K4 तथापातं; B1–4 Dc1 D1.2 उपागतं; B5 तथागतं; Dn2 D3 तथायांतं (for तमागत). B5 नरव्याघ्रं; Dn1 महाबाहुः (for °बाहुं).]

On the other hand, S ins. after 14, 37*.

15 a) S (except M5) द्रोणं (for कर्णं). K1.2 D1 ययुर्हर्षं; K3.5 B Dc1 Dn D2–7 महात्मानं (for महेष्वासं). — b) K4.5 B1.3.5 D2.5 T G2.3.5 M3–5 समुपस्थितं (for समव°). — c) G1 M क्ष्वेलिता-.

क्ष्वेडितास्फोटितरवैः सिंहनादरवैरपि । धनुःशब्दैश्च विविधैः कुरवः समपूजयन् ॥ १५

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

५

संजय उवाच ।

रथस्थं पुरुषव्याघ्रं दृष्ट्वा कर्णमवस्थितम् ।
हृष्टो दुर्योधनो राजन्निदं वचनमब्रवीत् ॥ १

सनाथमिदमत्यर्थं भवता पालितं बलम् ।
मन्ये किं तु समर्थं यद्धितं तत्संप्रधार्यताम् ॥ २

कर्ण उवाच ।

ब्रूहि तत्पुरुषव्याघ्र त्वं हि प्राज्ञतमो नृप ।
यथा चार्थपतिः कृत्यं पश्यते न तथेतरः ॥ ३

ते स्म सर्वे तव वचः श्रोतुकामा नरेश्वर ।
नान्याय्यं हि भवान्वाक्यं ब्रूयादिति मतिर्मम ॥ ४

दुर्योधन उवाच ।

भीष्मः सेनाप्रणेतासीद्वयसा विक्रमेण च ।
श्रुतेन च सुसंपन्नः सर्वैर्योधगुणैस्तथा ॥ ५

तेनातियशसा कर्ण घ्नता शत्रुगणान्मम । C 7.139 B 7.5.6 K 7.5.6

Dn1 D4.7 G1 M -स्फोटितोत्कुष्टैः; D8 °तोत्कृष्टैः; T G2–4 °ताक्रुष्टैः; G5 °तोत्रष्टैः. ❀ Ca. d: क्ष्वेडितं आवार (Ca नाराच)शब्दः, आस्फोटरवः कूर्पर(Ca दर्प)शब्दः । ❀ — d) Dn1 D4.7.8 सह; D5 तथा (for अपि). —D4 om. 15^{ef}. — e) Dn1 D7 जय-; S बाण- (for धनुः-). G4 -शब्देन (for -शब्दैश्च). — f) Ś1 समनादयन्; K1.2 D1 °वारयन्; Dn1 °पूजयत्; T G3 °पूरयन् (for °पूजयन्).

Colophon om. in D4 (Ś2 missing). — *Sub-parvan:* B1 द्रोणाभिषेक. — *Day of Droṇa's Generalship:* K2 प्रथमदिवसे. — *Adhy. name:* K5 भीष्मवाक्यं; D2 कर्णागमनं; G1 M1.2 कर्णभीष्मसंवादः. — *Adhy. no.* (figures, words or both): K3.4 B1.2.5 Dn1 D2.3.8 S 4 (as in text); Dc1 5. — *Śloka no.:* Dn1 39.

5

☞ This adhy. is missing in Ś2 (cf. v.l. 7. 1. 1).

1 D4 om. 1^{ab}. — b) B1 व्यवस्थितं; D5.8 उप° (for अव°). — c) S राजा (for राजन्). — d) S कर्ण (G8 वीरं) (for इदं).

2 a) Ś1 K1–3 D1 सनादम् (for °थम्). B3.4 Dn1 D1.4.7.8 S (except T2) इव (for इदम्). K1 अत्याथ; K4 Dn2 D3 अद्यैव; B3 D1.5 मन्येहं; B4 मत्यर्थं; Dn1 D4.7.8 पश्यामि; S (except T2) मेत्यर्थं (for अत्यर्थं). — b) B4 भारतं (for भवता). Dn1 D4.7.8 भवता पालिता वयं. — c) K4 B2 (marg.).4 मन्ये किं नु; B5 मन्ये कर्ण; Dc1 मन्ये कर्तुं; D1.2 अत्र किं नु; D4.7.8 मन्यसे किं (for मन्ये किं तु). B3.4 समर्थं च; T G2–5 तदेतद्वै (for समर्थं यद्). G1 M किं तु त्वं मन्यसे मेद्य. — d) K4 दत्तं सन्; B1 कार्यं तत् (for हितं तत्). Ś1 K1.2 मे (for सं-). B3.4 T G2–5 यद्धितं तत्प्र(B3.4 संप्र)धार्यतां.

3 a) K4 B1.2.3 (marg.) Dc1 Dn2 D1 नः; K5 G1 M1.2 त्वं; D5 वै; M3.4 तं (for तत्). — b) S नृषु (for नृप). — c) Ś1 सार्थं भवान्; K1 चार्थ्यं नृपैः; K2 वीरश्चार्थ-; Dn1 (marg.) Ca अर्थपतिः; D4.7 पथ्यं यतः; D8 पथ्यं नृपाः (for चार्थपतिः). Cd cites अनुपतिः. G5 कृच्छ्रं (for कृत्यं). K3 यथा कृत्यं चार्थप्राज्ञ. — d) B Dc1 वीक्ष्यते; D8 पश्यंते. K2.3 तथेतरत्.

4 G1.2.4.5 M1–4 om. 4. — a) K4 ते तु; D2 ते च; T1 G3 M5 वयं; T2 तस्मात् (for ते स्म). — b) Dc1 जनेश्वराः; D6 नरेश्वराः. — c) K4 न चान्याय्यं; D5 नान्यथा हि; T G3 M5 तन्नयाय्यं हि (for नान्याय्यं हि).

5 b) T G2–4 M5 (*sup. lin.* as in text) यशसा (for वयसा). Ś1 K1.2 वयसा (Ś1 स्वयमा-) क्रमणेन च. — c) Ś1 चैव; K2 ह्येष; K3.5 B Dc1 Dn2 D1–3.

C. 7. 199 B. 7.5.6 K. 7.5.6 सुयुद्धेन दशाहानि पालिताः स्मो महात्मना ॥ ६
तस्मिन्नसुकरं कर्म कृतवत्यास्थिते दिवम् ।
कं नु सेनाप्रणेतारं मन्यसे तदनन्तरम् ॥ ७
न *ऋते नायकं सेना मुहूर्तमपि तिष्ठति ।
आहवेष्वाहवश्रेष्ठ नेतृहीनेव नौर्जले ॥ ८
यथा ह्यकर्णधारा नौ रथश्चासारथिर्यथा ।
द्रवेद्यथेष्टं तद्वत्स्यादृते सेनापतिं बलम् ॥ ९
स भवान्वीक्ष्य सर्वेषु मामकेषु महात्मसु ।
पश्य सेनापतिं युक्तमनु शांतनवादिह ॥ १०
यं हि सेनाप्रणेतारं भवान्वक्ष्यति संयुगे ।
तं वयं सहिताः सर्वे प्रकरिष्याम मारिष ॥ ११

कर्ण उवाच ।

सर्व एव महात्मान इमे पुरुषसत्तमाः ।
सेनापतित्वमर्हन्ति नात्र कार्या विचारणा ॥ १२
कुलसंहननज्ञानैर्बलविक्रमबुद्धिभिः ।
युक्ताः कृतज्ञा ह्रीमन्त आहवेष्वनिवर्तिनः ॥ १३

5. 6 चोप- (for च सुं-). K4 Dn1 D4. 7. 8 श्रुतेनैवो(K4 D8 °न चो)पपन्नश्च (K4 °श्चोसौ). — d) G1 M यौध- (for योध-). K1–3 D1 T2 -गणैस् (for -गुणैस्). K5 यथा; T G3. 4 युधि; G1 M युतः; G2 युतं (for तथा).

6 a) S (except G5) -रथिना (for -यशसा). — b) D6 हत्वा (for घ्नता). Dn1 D4. 7. 8 हताः शत्रुगणा मम. — c) K5 सुबुद्धेन (for सुयु°). — d) K5 D2 S (except G5) पालिताः स्म; D5 °तानि.

7 b) Ś1 कृते सत्यागते दिवः; Dn1 कृत्वा संप्रस्थिते दिवं; D6 कृतवत्याश्रिते दिवं. — c) Ś1 K5 G1 किं नु; K1 कं तु; K4 Dn1 कर्तुं; B1 कं त्वं; B2. 5 D1 कर्णं; Dn2 D6. 8 किं तु; G5 त्वं तु (for कं नु). — d) D2. 5 मन्यते.

8 a) Ś1 K2. 3 D2. 3. 5. 8 न ह्यृते; K1 न हृते; K4 ऋते; K5 न ह्यतो; B Dc1 Dn1 D6 न विना; Dn2 तदृते; D1 न हतं; S ऋते तु (for न *ऋते). Dn1 सैन्यं (for सेना). D4. 7 न ह्यवैनायका (D7 °की) सेना. — b) Dn2 M3. 4 नापि तिष्ठते (Dn2 °ति); D7 उपतिष्ठति; T G M1. 2. 5 नावतिष्ठते (G1. 5 M1. 2 °ति) (for अपि तिष्ठति). — T G3–5 ins. after 8^{ab}: G1 M subst. for 8^{cd}:

39* आहवेषु विशेषेण भ्रष्टनेत्रेष्विवाञ्जनम् ।

[G1 M3–5 आहवे तु (for °वेषु). G3. 4 हृष्ट- (for भ्रष्ट-).]

— c) Dn2 आहवे; D4. 6–8 आहवे च (for °वेषु). — d) Ś1 नेत्र-; B3. 5 कर्ण-; Dn D3. 4. 6. 7 नेत्रा (for नेतृ-). K5 इव (for जले).

9 a) Ś1 यथा चाकर्ण-; G4 यथास्य कर्ण-; M3 तथा ह्य°. — b) K4 Dn2 D3. 6 वा (for च). — c) Ś1 K1–3 D4. 8 भवेद्; K5 प्राद्रवेद् (hypermetric); D7 भयेद् (for द्रवेद्). — d) Ś1 K1–3 B1 D1 T G3–5 सेनापतेर्; D4. 7 °पतौ; G2 °पतिर् (for °पतिं). — After 9, N (Ś2 missing) ins.:

40* अदैशिको यथा सार्थः सर्वं पापं समर्छति ।
अनायका तथा सेना सर्वान्दोषान्समर्छति ।

[(L. 1) K4. 5 B4 D1–5. 7. 8 Ca. v अ(K5 D8 Cv आ)-देशिको; D6 अदिशंको; Cd आदै°. D4 सार्थे (for °र्थः). K4 D4. 7 सर्वपापं; K5 B Dc1 सर्वं (K5 °र्वः) कृच्छ्रं; Dn2 D2. 5. 6 सर्वापायं; D8 सर्वान्दोषान्. K1. 2 B4. 5 D2. 4. 5. 7 समृच्छति; K4 तमर्छति; K5 समेच्छति; B2. 3 समर्हति; D6 स गच्छति; Cd समर्छति (as above). — K1 Dc1 om. (hapl.) line 2. — (L. 2) K5 अनाथा हि (for °यका). Ś1 (marg. as above) सर्वं पापं (for सर्वान्दोषान्). D5. 6 समृच्छति.]

10 a) D4. 7 समतां; Cd स भवान् (as in text). D5 वीर (for वीक्ष्य). K5 योधेषु (for सर्वेषु). — b) D2. 5 सैनिकेषु (for माम°). — c) T G2–4 पश्यन् (for पश्य). B4 शुद्धम् (for युक्तम्). — d) Cd cites अनु (as in text). K5 अनुशांतमिहादिश; S °शास्तु भवानिह.

11 b) D4 सर्वान् (for भवान्). — c) B1 तद्; Dc1 M3 ते (for तं). Ś1 संहताः; K1. 2 संहिताः (for स°). — d) K5 प्रकरिष्यामि; G5 प्रहरिष्याम. S नायकं (for मारिष). K4 B Dc1 Dn2 D8 करिष्यामो नरोत्तम (Dn2 °मं).

12 b) D8 M3. 4 (*inf. lin.* as in text). 5 सर्वे (for इमे). — c) G2 इच्छंति (for अर्हन्ति).

13 a) K4 -संस्मरण-; Dc1 D8 -संनहन- (for -संहनन-). Cd cites संहननं. K4 S -ज्ञान- (for -ज्ञानैर्).

युगपन्न तु ते शक्याः कर्तुं सर्वे पुरःसराः ।
एक एवात्र कर्तव्यो यस्मिन्वैशेषिका गुणाः ॥ १४
अन्योन्यस्पर्धिनां तेषां यद्येकं सत्करिष्यसि ।
शेषा विमनसो व्यक्तं न योत्स्यन्ते हि भारत ॥ १५
अयं तु सर्वयोधानामाचार्यः स्थविरो गुरुः ।
युक्तः सेनापतिः कर्तुं द्रोणः शस्त्रभृतां वरः ॥ १६
को हि तिष्ठति दुर्धर्षे द्रोणे ब्रह्मविदुत्तमे ।
सेनापतिः स्यादन्योऽस्माच्छुक्राङ्गिरसदर्शनात् ॥ १७
न च स ह्यस्ति ते योधः सर्वराजसु भारत ।
यो द्रोणं समरे यान्तं नानुयास्यति संयुगे ॥ १८
एष सेनाप्रणेतॄणामेष शस्त्रभृतामपि ।
एष बुद्धिमतां चैव श्रेष्ठो राजन्गुरुश्च ते ॥ १९
एवं दुर्योधनाचार्यमाशु सेनापतिं कुरु ।
जिगीषन्तोऽसुरान्संख्ये कार्त्तिकेयमिवामराः ॥ २०
संजय उवाच ।
कर्णस्य वचनं श्रुत्वा राजा दुर्योधनस्तदा ।
सेनामध्यगतं द्रोणमिदं वचनमब्रवीत् ॥ २१
वर्णश्रैष्ठ्यात्कुलोत्पत्त्या श्रुतेन वयसा धिया । C. 7 156 B. 7.6.2 K. 7.6.2

— b) K4 -बलबुद्धिपराक्रमैः. — c) M1.2 युक्तां; M5 (*inf. lin.*) इमे (for युक्ताः). K3 B4 Dc1 (marg.) G3.5 श्रुतज्ञा (for कृ°). Ś1 K B5 Dn2 D1–3.6 धीमंत (for ह्री°). — d) B1–3 Dc1 [अ]पलायिनः (for [अ]-निवर्तिनः).

14 a) Dn1 D4.7.8 शक्यं ते (for ते शक्याः). — b) K4 सेना- (for सर्वे). — c) K4 B Dc1 Dn2 D1–3 एव तु; D8 एवानु- (for एवात्र). K5 D8 योक्तव्या (for कर्तव्यो).

15 a) K4 D6 -स्पर्धिनस्. Dn1 D4.7 एषां; D1 ह्येषां; G2 राज्ञां (for तेषां). D8 मन्ये न स्पर्धिनामेषां. — b) K4 ययेक्यं; B5 Dc1 यद्येवं; G2 °क- (for °कं). Ś1 K4.5 Dc1 D5 सत्क(K4 स क)रिष्यति; D1.2 यं करिष्यसि; D8 संक°; S त्वं क°. — c) D2.5 भूत्वा; S [ऽ]त्यर्थं; Cd व्यक्तं (as in text). — d) B2 G5 योत्स्यंति हि; B3.4 °ति च; D2.5 T G1–4 M °तीह. K4 B5 Dc1 Dn2 D1.3 न योत्स्यंति (Dc1 D1 °ते) हितास्तव; K5 °ति हिते तव; Dn1 तथा पश्यंति भारत; D4.7.8 न योत्स्यंति हि भावतः.

16 a) K4 B4.5 Dn2 D1.3 च; K5 नः (for तु). K4 -योधस्य; T G2–5 -सैन्यानाम्; G1 M -यौधानाम्. — K4 om. 16b–17c. — c) K2 युक्तं (for युक्तः). B4 Dn1 D6 सेनापतिं कर्तुं; S °पतित्वाय. — d) B1–4 Dc1 सर्व- (for द्रोणः).

17 K4 om. 17abc (cf. v. l. 16). G4 om. 17a–19b. — a) Dn2 D8 दुर्धर्षो; S (G4 om.) संग्रामे. — b) Ś1 शस्त्रविदुत्तमे; K5 शस्त्रभृतां वरे; B1 ब्रह्मर्षिसत्तमे; Dc1 °विदुत्तमः; Dn2 च पुरुषोत्तमे; D7 ब्रह्मविदुत्वान्मे; S (G4 om.) ब्राह्मण(M1 ब्रह्मांड)पुंगवे. — c) S (G4 om.) इहान्यो(G2 इवान्य-; G5 इहोन्यो)स्मात् (for स्यादन्यो°). B2–5 Dc1 सेनापतित्वयोग्योन्यः.

18 G1.2.4.5 M om. 18 (for G4, cf. v. l. 17). B4 om. 18ab. — a) Ś1 योधयते; K1 स ह्यस्तितो; B1.3.5 Dc1 Dn2 D1.2 सोप्यस्ति ते (Dc1 नो) (for स ह्यस्ति ते). B2 न च सोप्यस्ति योधोन्यः; D4.7.8 न च ते ह्यस्ति (D4 °ति-) योधोत्र; T न च सो ह्यस्ति योधस्ते; G3 न च सो ह्यस्ति सोय (sic). — c) K4 B Dc1 Dn2 D1–3 द्रोणं यः (by transp.). T G3 समरं (for °रे). D5 यो द्रोणे समरे याते. — d) K3 B3–5 Dc1 D1 T G3 अनुयास्यति; D5 नाति°; D7 वानु° (for नानु°). K1–3 D1 दंसि(K1 °शि)तं (for संयुगे).

19 G4 om. 19ab (cf. v. l. 17). — a) G3 येन (for एष). — b) K4 च वै; K5 D5.8 S (G4 om.) वरः (for अपि). — c) K4 B2 T G1.3.5 M श्रेष्ठः (for चैव). G2 एष सर्वरथश्रेष्ठो. — d) K4 एष (for श्रेष्ठो). B1 तव (for च ते). S ब्राह्मणः स्थविरो गुरुः.

20 a) K1 B2.3 Dc1 Dn D1.2.6.8 S एनं (for एवं). — c) K4 पुरः (for ऽसुरान्). K5 B5 सर्वे; B1–4 D6 सर्वान्; G1.4 M1–4 संखे (for संख्ये). — After 20, B1 Dn2 ins. an addl. colophon [*Sub-parvan:* B1 द्रोणाभिषेक. — *Adhy. no.* (figures only) B1 Dn2 5].

21 Ś1 K1–3.5 Dn1 D1.4.5.7.8 T G3.4 om. the ref. — a) B1–3 Dc1 तु वचः (for वचनं). — b) K1.4 तथा (for तदा). — c) K1.2.5 D1.4.6–8 -मध्यगतो (K5 °ते); D8 -मध्ये गतो.

22 K4 om. 22. Before 22, N (Ś2 missing; K4 om.) G5 ins. दुर्योधन उ° (resp. दुर्योधनः). — a) Ś1 K1–3 D1.5 -श्रेष्ठ-; D2 -श्रेष्ठः; G3 -श्रेष्ठ्यात् (for

C. 7. 55 B. 7. 5. 2 K. 7. 6 2 वीर्याद्दाक्ष्यादधृष्यत्वादर्थज्ञानान्नयाज्जयात् ॥ २२
तपसा च कृतज्ञत्वाद्वृद्धः सर्वगुणैरपि ।
युक्तो भवत्समो गोप्ता राज्ञामन्यो न विद्यते ॥ २३
स भवान्पातु नः सर्वान्विबुधानिव वासवः ।
भवन्नेत्राः पराञ्जेतुमिच्छामो द्विजसत्तम ॥ २४
रुद्राणामिव कापाली वसूनामिव पावकः ।
कुबेर इव यक्षाणां मरुतामिव वासवः ॥ २५
वसिष्ठ इव विप्राणां तेजसामिव भास्करः ।
पितॄणामिव धर्मोऽथ आदित्यानामिवाम्बुराट् ॥ २६
नक्षत्राणामिव शशी दितिजानामिवोशनाः ।
श्रेष्ठः सेनाप्रणेतॄणां स नः सेनापतिर्भव ॥ २७
अक्षौहिण्यो दशैका च वशगाः सन्तु तेऽनघ ।
ताभिः शत्रून्प्रतिव्यूह्य जहीन्द्रो दानवानिव ॥ २८
प्रयातु नो भवानग्रे देवानामिव पावकिः ।
अनुयास्यामहे त्वाजौ सौरभेया इवर्षभम् ॥ २९
उग्रधन्वा महेष्वासो दिव्यं विस्फारयन्धनुः ।

-श्रे°). Dn1 वर्णश्रेष्ठा कुलोत्पन्ना. — ^{b}) D6 G1 M (M5 *inf. lin.* as in text) तपसा; Ca. d वयसा (as in text). — ^{c}) D5 धैर्याद्वाक्याद् (for वीर्याद्दाक्ष्याद्). — ^{d}) B5 चार्थ- (for अर्थ-). B1 Dn2 नयार्जवात्; B4 °दपि; T G2-4 °न्वयात् (for °जयात्). G5 अर्थज्ञानाथवान्वयात्.

23 ^{a}) K5 व्यवसायात्; D6 S वयसा च (for तप°). — ^{b}) G1 M अर्हः; Cd वृद्धः (as in text). D7 असि; T G3-5 M3. 5 (*sup. lin.*) तथा; G1 M1. 2. 4. 5 सदा; G2 शुभैः (for अपि). — ^{c}) K1 G3 भवान्स नो; K4 भवसि ना-; K5 भवेस्स मे; Dn1 भवान्समो; Dn2 G4 [ऽ]भवस्स नो; D4. 7. 8 भवान्स मे (for भवत्समो). Ś1 K2. 3 युक्तो भवान्गुरुर्युद्धे. — ^{d}) Ś1 K2. 3 विशिष्टे(Ś1 °शेषे)षु विशिष्यते.

24 After 24^{ab}, D6 reads for the first time, 27^{a}, repeating it in its proper place. — K1 om. (hapl.) 24^{c}-25^{d}. K4 om. 24^{c}-25^{b}. — ^{c}) B3 तव प्रीताः; B4 Cdp भवन्नीताः; D3 त्वया नेत्रा; D6 भवान्नेता; G3 भवान्नता; Cd भवन्नेत्राः (as in text). Dn2 D5 पराजेतुम्. — ^{d}) Dn1 D3 G1 M1. 2 इच्छामि; D4. 7 °म. K2. 3 D1 -पुंगव (for -सत्तम).

25 K1 om. 25; K4 om. 25^{ab} (cf. v. l. 24). — ^{a}) Ś1 K2 3 D1 नः शंभुर्; K5 नो रुद्रो; Dn1 D4. 7. 8 वै शंभुर्; Dn2 T2 G2-5 M1. 2 कापालिर् (for °ली). Cd cites कपाळी (sic); Cdp रुद्रः. D2. 5 रुद्राणां प्रवरो रुद्रो. — ^{b}) D3 om. (hapl.) from पावकः up to मिव (in 26^{b}).

26 D3 om. up to मिव (cf. v. l. 25). — ^{a}) K1. 2 D1. 2. 5. 6 G5 वशिष्ठ. Ś1 (orig.) योगीनां; Ś1 (marg.) K1. 3 D1 चर्षीणां (for विप्राणां). — ^{b}) Ś1 K1-3. 5 B2-5 Dc1 Dn1 D1-5. 7. 8 धर्मेंद्रो; B1 धर्मज्ञो; Dn2 धर्मेष्टो; G4 धर्मो वा; G5 धर्मोयं (for धर्मोऽथ). K4 भुजंगानां यथा शेषः; D6 यः पितॄणां राजेंद्रो (submetric). — ^{d}) G4 [अ]थादित्यानाम्; G5 ह्या° (for आ°). N (Ś2 missing) यादसा(K4 पितॄणा-; D6 जादसा)मिव चां- (K3 Dn2 वां)बुराट्.

27 D6 reads 27^{a} for the first time after 24^{ab}. — ^{b}) S वीरुधा(G3 वरूथा)मंशुमानिव. — After 27^{ab}, S Cv ins.:

41* सर्वेषामेव लोकानां विश्वस्य च यथा क्षयः ।
विश्वोत्पत्तिस्थितिलये श्रेष्ठो नारायणः प्रभुः ।

[(L. 1) G1 M अपि; G5 इव; Cv इह (for एव). T G2 विराट् (for क्षयः). — (L. 2) G3. 4 -स्थितिलय-; G5 स्थितिः शेष-; Cv -स्थितिश्चैव. G1 M विश्वो विश्वपतिस्त्वीशः (for the prior half).]

— ^{c}) S एवं (for श्रेष्ठः). — ^{d}) Dn1 S मम (for स नः).

28 ^{a}) S (G5 partly damaged) एकादशेमा वशगा. — ^{b}) Ś1 सेनागाः (for वशगाः). B5 सदा (for ऽनघ). S (G5 partly damaged) अक्षो(G1. 3 M3. 5 °क्षौ)हिण्यस्तवानघ. — ^{c}) Ś1 भ्रातृ-; K1-3 याहि; K5 तान्नः (for ताभिः). D2. 5 शत्रून्प्रतिव्यूह्य भवान्. — ^{d}) T G2-5 दितिजान् (for दानवान्).

29 ^{a}) Dn1 अस्माकं (for प्रयातु). Dn1 T1 च; T2 G M स (for नो). — ^{c}) K5 -योस्यामहे (for -यास्या°). B1-4 Dc1 वयं त्वामनुयास्यामः. — ^{d}) Cd वृषम् (for ऋषभम्).

30 K4 om. 30^{abc}. — ^{a}) K5 उग्रधन्वानमग्रेषु. — ^{b}) Some S MSS. विष्फारयन्. K5 द्युतिखस्वननादिता; B1-4 Dc1 दिव्यास्त्रग्रामपारगः. — ^{c}) D3. 4. 7. 8 नौ (for नो). K3 B Dc1 D1 अग्रेभवं त्वां तु (B1 [marg.] °सरं त्वां तु; B5 °भवंतं त्वां; Dc1 °भवंतु त्वां) दृष्ट्वा;

अग्रे भवन्तं दृष्ट्वा नो नार्जुनः प्रसहिष्यते ॥ ३०
ध्रुवं युधिष्ठिरं संख्ये सानुबन्धं सबान्धवम् ।
जेष्यामि पुरुषव्याघ्र भवान्सेनापतिर्यदि ॥ ३१
एवमुक्ते ततो द्रोणे जयेत्यूचुर्नराधिपाः ।
सिंहनादेन महता हर्षयन्तस्तवात्मजम् ॥ ३२
सैनिकाश्च मुदा युक्ता वर्धयन्ति द्विजोत्तमम् ।
दुर्योधनं पुरस्कृत्य प्रार्थयन्तो महद्यशः ॥ ३३

द्रोण उवाच ।

वेदं षडङ्गं वेदाहमर्थविद्यां च मानवीम् ।
त्रैयम्बकमथेष्वस्त्रमस्त्राणि विविधानि च ॥ ३४
ये चाप्युक्ता मयि गुणा भवद्भिर्जयकाङ्क्षिभिः ।
चिकीर्षुस्तानहं सत्यान्योधयिष्यामि पाण्डवान् ॥ ३५

संजय उवाच ।

स एवमभ्यनुज्ञातश्चक्रे सेनापतिं ततः । C. 7. 173 B. 7. 7. 5 K. 7. 7. 5

K5 अग्रे प्रयांतु नो दृष्ट्वा; S दृष्ट्वा भवंतं संग्रामे. — ^{d}) D4. 7. 8 मार्जुनः (for ना°). Ś1 प्रहसिष्यति; K1–3 D1. 4. 7. 8 प्रसहिष्यति; K4. 5 B Dc1 Dn D2. 3. 5. 6 प्रहरिष्यति; M2 प्रहनिष्यते (for प्रसहिष्यते).

31 ^{a}) Dn2 एवं (for ध्रुवं). G1. 4 M (except M4) संखे. — ^{b}) S (except G5) ससैन्यं सहबांधवं. — ^{c}) S जेतास्मि (G1 M3–5 °स्मः) (for जेष्यामि). K4 D3 जेष्यामि भरतश्रेष्ठ (D3 °ष्ठं).

32 Before 32, K4. 5 (*sup. lin.*) B Dc1 Dn2 D1–8 ins. संजय उ°. — ^{a}) Dc1 T M3–5. तदा (for ततो). K4. 5 B Dc1 Dn2 D2. 3 5. 6 द्रोणं (for द्रोणे). — ^{b}) B5 धराधिपाः; D6 नरर्षभाः. — ^{c}) B2–4 Dc1 D6 S संहृष्टा (for महता). — ^{d}) B2–4 Dn1 D4. 7. 8 तवात्मजान्; T G3. 4 तु पार्थिवं.

33 ^{a}) T G3 4 वेगिताश्च (for सैनिकाश्च). — ^{b}) B2–4 Dc1 वर्धयित्वा; S °यंतो. — Ś1 K1–3. 5 B5 D1. 2. 5. 6 om. 33^{cd}. — ^{d}) K4 प्रथ° (for प्रार्थ°). B2–4 Dc1 युद्धायैव मनो दधे. — K4 B4. 5 Dn2 ins. after 33 (B5 after 43*) an addl. colophon [*Sub-parvan :* B5 द्रोणाभिषेक. —*Adhy. no.:* K4 B5 5].

— After 33, Dn1 D7. 8 ins.:

42* मेनिरे निहितान्पार्थानात्मनश्चोत्तमं यशः ।

Dn1 D7. 8 cont.: Ś1 K1–3. 5 B5 D1. 2. 5. 6 ins. after 33^{ab}: B1. 3 (marg.) D3. 4 after 33:

43* दुर्योधनं तदा राजन्द्रोणो वचनमब्रवीत् ।

[B1. 3. 5 D2. 3. 5 ततो (for तदा). D3 transp. राजन् and द्रोणो. K3 इदं (for द्रोणो).]

34 B4 D2. 5 om. the ref. — ^{a}) S (except G1) वेदा(G3 देवा)न्षडंगान्. D3 वेद्म्याहम्; G4 वेदांगम् (for वेदाहम्). — ^{b}) K4 अर्थं; B5 अनु-; D8. 9 अथ (for अर्थ-). Ś1 भारत; K1–3 मानद; B5 मानुषीं (for मानवीम्). D4. 7. 8 आथर्वं चैव मानवं. — ^{c}) Ś1 K3 D1 त्रैय्यंबक-; K5 त्रैंबकं च. Ś1 -महेष्वेव; K1–3 D1 म(K3 D1 -म)हेष्वस्त्रम्; K4 अथो शास्त्रं; K5 महेष्वासम्; Dc1 अथाद्यस्त्रं. — ^{d}) Ś1 K4 B Dc1 Dn2 D2. 6 G1 (?) शस्त्राणि (for अ°). T G2–4 [अ]-न्यानि यानि (for विविधानि).

35 ^{a}) K1 वचोप्युक्ता; K4 Dn2 D2 ये वा°; D4 ये ना°. — ^{c}) G (except G2) M चिकीर्षंस् (for °र्षुस्). B2. 5 G1 M1. 2 सर्वान्; B4 समान्; D5 सत्यं (for सत्यान्). — ^{d}) D4. 7. 8 पांडवं (for °वान्). — After 35, N (Ś2 missing) ins.:

44* पार्षतं तु रणे राजन्न हनिष्ये कथंचन ।
स हि सृष्टो वधार्थाय ममैव पुरुषर्षभ ।
योधयिष्ये तु सैन्यानि नाशयन्सर्वसोमकान् ।
न च मां पाण्डवा युद्धे योधयिष्यन्ति हर्षिताः ।

[(L. 1) Dn2 om. from पार्षतं up to तु (in line 3). B5 च (for तु). K4 om. from the post. half of line 1 up to the prior half of line 4. K5 B2 कदाचन (for कथं°). B1. 3. 4 Dc1 न हनिष्यामि कर्हिचित्; Dn1 हनिष्येहं कथंचन (for the post. half). — (L. 2) D3. 6 ममैष (for °व). K3 D2 पुरुषर्षभः; B2–4 Dc1 नृपपुंगव; D7. 8 भरत(D8 °वते)र्षभ (for पुरुष°). — (L. 3) K5 corrupt; B1. 5 D2. 3 योधयिष्यामि (for °यिष्ये तु). K2 om. post. half of line 3 and prior half of line 4. Ś1 K1. 3. 5 D1 -सैनिकान् (for -सोमकान्). — (L. 4) K5 मे (for मां).]

36 ^{a}) S एवमुक्तोभ्य(G1 M1–3. 5 °क्तैभ्य-; G5 °क्तो ह्य)नुज्ञातश्च. — ^{b}) K1–3 S तदा (for ततः). — ^{c}) Dn1 D4. 7. 8 श्रीमांस् (for द्रोणं). D7 T G2–5 राजा (for राजन्). K4 om. from राजन् up to वादित्रघो (in 38^{a}).

173 .7.5 .7.5 द्रोणं तव सुतो राजन्विधिदृष्टेन कर्मणा ॥ ३६
अथाभिषिषिचुर्द्रोणं दुर्योधनमुखा नृपाः ।
सेनापत्ये यथा स्कन्दं पुरा शक्रमुखाः सुराः ॥ ३७
ततो वादित्रघोषेण सह पुंसां महास्वनैः ।
प्रादुरासीत्कृते द्रोणे हर्षः सेनापतौ तदा ॥ ३८
ततः पुण्याहघोषेण स्वस्तिवादस्वनेन च ।
संस्तवैर्गीतशब्दैश्च सूतमागधबन्दिनाम् ॥ ३९
जयशब्दैर्द्विजाग्र्याणां सुभगानर्तितैस्तथा ।
सत्कृत्य विधिवद्द्रोणं जितान्मन्यन्त पाण्डवान् ॥ ४०

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

६

संजय उवाच ।
सेनापत्यं तु संप्राप्य भारद्वाजो महारथः ।
युयुत्सुर्व्यूह्य सैन्यानि प्रायात्तव सुतैः सह ॥ १
सैन्धवश्च कलिङ्गश्च विकर्णश्च तवात्मजः ।

---

37 K4 om. 37 (cf. v. l. 36). — a) B1 T G2–5 तथा (for अथ). Ś1 -शिषिचुर्; D4. 7. 8 -सि° (for -षि°). — b) B4 (also) D6 -पुरोगमाः; D4. 7. 8 -मुखा रथाः (for -मुखा नृपाः). — After 37^{ab}, S ins.:

45* स्वस्तिवादरवैश्चान्यैः श्लक्ष्णैः पुण्यैर्मनोरमैः ।

— c) B D1. 7 सैनापत्ये; T G M1. 2 सेनापतिं. D6 पुरा स्कंदो; G2. 5 तदा (G5 °था) स्कंदं. — d) D4. 7. 8 transp. पुरा and सुराः. G5 यथा (for पुरा). D6 यथा च सुरसत्तमैः.

38 K4 om. up to घो (cf. v. l. 36). Dn1 om. 38. D2. 5 om. 38^{ab}. — a) G5 तथा (for ततो). — D8 om. (hapl.) 38^{b}–39^{a}. — b) K4 B1. 5 Dn2 D3 शंखानां च; B2–4 Dc1 युयुत्सूनां (for सह पुंसां). B1. 2. 4 Dc1 महास्वनः; B3 °स्वनां; S °त्मनां (for °स्वनैः). — c) B2. 3 Dc1 अथ; B4 अथो; T1 G1. 3–5 M1. 2 ततो; T2 G2 M3–5 तदा (for कृते). D2. 5 महास्वनः प्रादुरासीद्. — d) B2–4 Dc1 S कृते; D2. 5 द्रोणे (for हर्षः). B2–4 Dc1 नृप; S रवः (for तदा).

39 D8 om 39^{a} (cf. v. l. 38). — b) Ś1 स्वनिनाद-; D4. 7. 8 स्वस्तिवाचः; S साशीर्वाद- (for स्वस्तिवाद-). — Dn1 D4. 7. 8 transp. 39^{cd} and 40^{ab}. — c) K4 Dn2 D3. 6 वीर-; K5 नुत- (for गीत-). K4 -नादैश्च; B4. 5 -वाद्यैश्च (for -शब्दैश्च). S सूतमागधवंदीनां. — d) K5 -बंदिभिः (for °नाम्). S संस्तवैर्गी(G4 °र्जि)तमंगलैः.

40 Dn1 D4. 7. 8 transp. 39^{cd} and 40^{ab}. — a) K4 D7 द्विजाग्राणां; B4 **तीनां; S मनोज्ञैश्च (for द्विजाग्र्याणां). — b) Ca. d cite सुभगा° (as in text); Cdp सुभटा°. B1 D1. 3. 4. 7. 8 तदा; Dn1 ततः (for तथा). K4 सुभगैर्नर्तवैस्तथा; S नर्त(G5 नृत्त)नैस्तत्र तं (G1 M1. 2 सं-) प्रति. — After 40^{ab}, K5 D2. 5. 6 ins.:

46* प्रादुरासीन्महाशब्दः कृते सेनापतौ द्विजे ।
सेनापत्ये महात्मानं सर्वे संहृष्टमानसाः ।

[(L. 1) K5 महान् (for महा-). — (L. 2) K5 D2 सैनापत्ये. K5 ते (for सं-). D6 सर्वशत्रुनिबर्हणं (for the post. half).]

— c) K5 Dc1 Dn1 D4. 7. 8 संस्कृत्य (for सत्कृत्य). B1–4 Dc1 D1 विधिना (for °वद्). — d) N (Ś2 missing) मेनिरे पांडवाञ्जितान्.

Colophon om. in K3 (Ś2 missing). — *Subparvan:* K5 B4 D2 द्रोणाभिषेक. — *Day of Droṇa's Generalship:* K2 प्रथमे दिवसे. — *Adhy. name:* K4 Dn सेनापत्या(K4 °ति)भिषेकः; D3 सेनाभिषेकः; D8 द्रोणसेनापतिनिरूपणं; G1 M1. 2 सेनापतिकरणं. — *Adhy. no.* (figures, words or both): B1. 2 Dn1 D2. 8 S 5 (as in text); B5 6; Dc1 7. — *Śloka no.:* Dc1 42; Dn1 43.

6

☞ This adhy. is missing in Ś2 (cf. v. l. 7. 1. 1).

1 B4 om. the ref. G3 ins. श्रीकृष्णाय: नमः before the ref. D1 ins. ॐ after the ref. K4 om. 1. — a) B (except B4) G3 सैनापत्यं; Cd सेनापत्यं (as in text). Dn1 D4. 7 ततः प्राप्य; D8 corrupt; G1 M तु संप्राप्तो; Cd सुसंप्राप्य (for तु संप्राप्य). — b)

दक्षिणं पार्श्वमास्थाय समतिष्ठन्त दंशिताः ॥ २

प्रपक्षः शकुनिस्तेषां प्रवरैर्हयसादिभिः ।

ययौ गान्धारकैः सार्धं विमलप्रासयोधिभिः ॥ ३

कृपश्च कृतवर्मा च चित्रसेनो विविंशतिः ।

दुःशासनमुखा यत्ताः सव्यं पार्श्वमपालयन् ॥ ४

तेषां प्रपक्षाः काम्बोजाः सुदक्षिणपुरःसराः ।

ययुरश्वैर्महावेगैः शकाश्च यवनैः सह ॥ ५

मद्रास्त्रिगर्ताः साम्बष्ठाः प्रतीच्योदीच्यवासिनः ।

शिबयः शूरसेनाश्च शूद्राश्च मलदैः सह ॥ ६

सौवीराः कितवाः प्राच्या दाक्षिणात्याश्च सर्वशः ।

तवात्मजं पुरस्कृत्य सूतपुत्रस्य पृष्ठतः ॥ ७

हर्षयन्सर्वसैन्यानि बलेषु बलमादधत् ।

ययौ वैकर्तनः कर्णः प्रमुखे सर्वधन्विनाम् ॥ ८

तस्य दीप्तो महाकायः स्वान्यनीकानि हर्षयन् ।

हस्तिकक्ष्यामहाकेतुर्बभौ सूर्यसमद्युतिः ॥ ९

न भीष्मव्यसनं कश्चिद्दृष्ट्वा कर्णममन्यत ।

विशोकाश्चाभवन्सर्वे राजानः कुरुभिः सह ॥ १०

हृष्टाश्च बहवो योधास्तत्राजल्पन्त संगताः ।

न हि कर्णं रणे दृष्ट्वा युधि स्थास्यन्ति पाण्डवाः ॥ ११

कर्णो हि समरे शक्तो जेतुं देवान्सवासवान् । C. 7. 189 B. 7. 7. 21 K. 7. 7. 21

D_7 G_5 भरद्वाजो. —^{c}) D_6 सर्व- (for व्यूह्य). —^{d}) Ś$_1$ K_{1-3} $D_{1.6}$ वृतः (for सह).

2 ^{a}) $K_{1.4.5}$ $D_{5.6}$ सैंधवा(D_6 °वै)श्च कालिंगा(K_4 °ग-; D_5 °गै)श्च. —^{c}) S पक्षम् (for पार्श्वम्). After पार्श्वं, D_{n2} reads for the first time the portion of the text from कृतवर्मा (in 4^{a}) up to प्रपक्षाः (in 5^{a}), repeating the same in its proper place. —^{d}) K_3 $G_{1.3-5}$ M दंसिताः; K_4 D_{n2} सैनिकाः (for दंशिताः).

3 K_4 reads 3 twice. —^{a}) $G_{3.4}$ प्रपक्षं; Cd अपक्षः; Ca. v प्र° (as in text). —^{b}) G_2 प्रवरैश्च महारथैः. — Ś$_1$ K_{1-3} $D_{1.5}$ om. (hapl.) 3^{cd}. —^{c}) K_4 युक्तो (for ययौ). —^{d}) G_5 विम*; $M_{3.4}$ विमलः.

4 For the repetition in D_{n2}, cf. v. l. 2. —^{c}) K_4 योधाः (for यत्ताः). —^{d}) D_{n1} $M_{3.4}$ सव्य- (for सव्यं). K_4 $B_{1.5}$ D_{n2} S पक्षम् (for पार्श्वम्).

5 For the repetition in D_{n2}, cf. v. l. 2. —^{a}) Ś$_1$ D_{n1} $D_{3-5.7.8}$ प्रपक्षः. Ś$_1$ D_1 कांभोजाः; K_4 lacuna; D_8 कांबोजः. T G_2 तेषां पक्षः प्रपक्षश्च; G_{3-5} तेषां पक्षप्रपक्षाश्च. —^{b}) K_5 B_5 -पुरोगमाः (for -पुरःसराः).

6 K_4 om. (hapl.) 6. —^{a}) S अंगास् (for मद्रास्). —^{b}) B D_{c1} -मालवाः (for -वासिनः). —^{c}) Ś$_1$ B D_{n2} D_3 T G_2 शिवयः; K_1 शिवश्च; $K_{2.3}$ शिवा(K_3 °बा)श्च (for शिबयः). K_5 सूरसेनाद्याः; $D_{5.7.8}$ सूरसेनाश्च. —^{d}) B_3 G_1 M मद्राश्च (for शूद्राश्च). K_1 मलवैः; K_5 $D_{2.5}$ दरदैः; B_5 मानवैः; $D_{3.6}$ मालवैः; D_4 मलैः (submetric); D_7 मलयैः (for मलदैः). B_1 शूद्राश्च नरपुंगवाः; T G_{2-5} मलदैः (G_2 °दाः) सहसैंधवाः ($G_{2.5}$ °वैः).

7 ^{d}) Ś$_1$ $K_{1.3}$ D_1 सूतपुत्रं च; D_{c1} D_{n1} $D_{4.7.8}$ °पुत्रश्च (for °पुत्रस्य). B_{2-4} पृष्ठगाः; D_{c1} पृष्ठगः (for °तः).

8 D_{n2} reads 8^{ab} twice. —^{a}) $K_{3.4}$ $B_{2.4}$ D_{n2} (first time) D_3 हर्षयंतः स्वसैन्यानि; D_{c1} °यंतश्च सै°; D_{n2} (second time) प्रवरः सर्वयोधानां. —^{b}) K_4 D_{n2} (second time) D_3 आदधुः; D_5 आदरात्; D_6 आदधात्; T_1 आददन्; T_2 $G_{3.4}$ आदधन् (for °धत्). B_3 स्ववीर्यरणमादधत्; D_{n2} (first time) प्रायात्तव सुतैः सह. —^{c}) D_{n1} श्रुत्वा (for कर्णः). —^{d}) $D_{4.7.8}$ प्रमुखैः; G_4 प्रमुखः (for प्रमुखे).

9 ^{a}) $G_{3.4}$ M_{3-5} तस्य दीप्ता महाकायाः. —^{b}) D_5 तानि (for स्वानि). —^{c}) $K_{4.5}$ D_{c1} D_n हस्तिकक्षो; B °कक्षा-; $D_{1-3.5}$ °कक्ष्यो; $D_{4.8}$ °कक्षौ; D_6 °कक्षी; D_7 °कक्ष्यैर्; G_4 °कक्ष्य- (for °कक्ष्या-). K_1 -महेष्वासा (for -महाकेतुर्). —^{d}) Ś$_1$ -समप्रभः; K_4 D_{n2} D_3 इवोदितः (for -समद्युतिः).

10 S transp. 10^{ab} and 10^{cd}. —^{a}) S (except G_5) किंचिद्. — K_4 om. 10^{c}–11^{c}. —^{c}) S विशोकाः समपद्यंत.

11 K_4 om. 11^{abc} (cf. v. l. 10). —^{a}) D_{c1} पृष्टे; D_{n2} D_4 दृष्ट्वा (for हृष्टाश्च). G_1 $M_{3.4}$ यौधास्. —^{b}) $K_{2.5}$ D_5 तत्र जल्पंति (K_2 °त); D_{n1} $D_{4.7.8}$ तदाजल्पंत; D_6 तत्राजल्पत. S तत्र जल्पति संयुगे.

C. 7. 189 B. 7. 7. 22 K. 7. 7. 22 किमु पाण्डुसुतान्युद्धे हीनवीर्यपराक्रमान् ॥ १२
भीष्मेण तु रणे पार्थाः पालिता बाहुशालिना ।
तांस्तु कर्णः शरैस्तीक्ष्णैर्नाशयिष्यत्यसंशयम् ॥ १३
एवं ब्रुवन्तस्तेऽन्योन्यं हृष्टरूपा विशां पते ।
राधेयं पूजयन्तश्च प्रशंसन्तश्च निर्ययुः ॥ १४
अस्माकं शकटव्यूहो द्रोणेन विहितोऽभवत् ।
परेषां क्रौञ्च एवासीद्व्यूहो राजन्महात्मनाम् ।
प्रीयमाणेन विहितो धर्मराजेन भारत ॥ १५
व्यूहप्रमुखतस्तेषां तस्थतुः पुरुषर्षभौ ।
वानरध्वजमुच्छ्रित्य विष्वक्सेनधनंजयौ ॥ १६
ककुदं सर्वसैन्यानां लक्ष्म सर्वधनुष्मताम् ।
आदित्यपथगः केतुः पार्थस्यामिततेजसः ॥ १७
दीपयामास तत्सैन्यं पाण्डवस्य महात्मनः ।
यथा प्रज्वलितः सूर्यो युगान्ते वै वसुंधराम् ॥ १८
अस्यतामर्जुनः श्रेष्ठो गाण्डीवं धनुषां वरम् ।
वासुदेवश्च भूतानां चक्राणां च सुदर्शनम् ॥ १९
चत्वार्येतानि तेजांसि वहञ्श्वेतहयो रथः ।
परेषामग्रतस्तस्थौ कालचक्रमिवोद्यतम् ॥ २०
एवमेतौ महात्मानौ बलसेनाग्रगावुभौ ।
तावकानां मुखं कर्णः परेषां च धनंजयः ॥ २१

— d) T G2–5 जये; G1 M युद्धे (for युधि).

12 b) S अपि ध्रुवं (for सवासवान्). — c) K5 D8 किं तु (for किमु). K4 B2–4 Dc1 S किं पुनः (K4 किं तु [submetric]) पांडवान्युद्धे.

13 a) K4 हि पुरा; B5 हि रणे; T G2. 4 समरे (for तु रणे). — b) Dn1 D4. 7. 8 बाहु (D8 बल)-दर्पिना; T G2. 3. 5 बलशालिनः (for बाहुशालिना). — c) K4 ततस् (hypermetric) (for तांस्). Ś1 K1. 3 घोरैर् (for तीक्ष्णैर्). B3 शितैर्बाणैर् (for शरैस्तीक्ष्णैर्). — d) Ś1 D4. 7. 8 संघशः; K1–3 D1 सर्वशः; K4 B2–4 Dc1 Dn2 D3 संयुगे; B1. 5 संगरे; Dn1 [अ]संशयः (for [अ]संशयम्).

14 a) G2 सेना (for ऽन्योन्यं). T G3–5 एवं ब्रुवंत्यस्ताः (G4 °स्तं) सेना. — b) K5 D2. 5 -रोमा (for -रूपा). — c) T G3. 4 पूजयंत्यश्च. K5 ते (for च). — d) T G3. 4 प्रशंसंत्यश्च. B3 (marg. as in text) निर्ययुः परवीरहा.

15 Before 15, Dn1 D4. 7. 8 ins. संजय उवाच. — c) Dn1 च स; Ca. d क्रौञ्च (as in text). — d) D6 transp. व्यूहो and राजन्. — f) T G2–5 मारिष (for भारत).

16 b) D2. 5 प्रतस्थुः (for तस्थतुः). K5 पुरुषावुभौ (for °षर्षभौ). S आस्थितौ (T G2. 5 °तो) भरतर्षभ. — c) K5 D4. 5 उत्सृज्य; Dc1 Dn2 D7 उत्सृत्य; Dn1 उद्धृत्य (for उच्छ्रित्य).

17 a) G2 M3. 4 ककुदः. — b) B2 Dn2 D8 धाम; B5 Dn1 लक्ष्य (for लक्ष्म). Ś1 -धनुर्भृतां. — d) Dn1 D4. 7. 8 पांडवस्यामितौजसः.

18 G5 damaged. — a) Dn1 D4. 7. 8 तापयामास (for दीप°). — b) B4 Dn1 D4. 7. 8 कौरव्यस्य (for पाण्डवस्य). — d) G1 M1. 2 वसुंधराः. — After 18, K5 ins.:

47* अर्जुनेन तथा राजन्तापिता भारती चमूः ।

while B Dc1 Dn2 D3. 6 ins. after 18:

48* दीप्यन्दृश्येत हि तथा केतुः सर्वत्र धीमतः ।

[Dn2 प्रदहन्दृश्यते तद्वत् (D6 राजन्) (for the prior half). Dn2 D3 पार्थस्य (for सर्वत्र). Dc1 केतुः कल्याणदर्शनः; D6 तथा केतुर्महात्मनः (for the post. half).]

19 G5 damaged. — a) B Dc1 D3 योधानाम्; G2. 5 अगृह्णताम् (hypermetric) (for अस्यताम्). — d) K5 D2. 5 T1 G2 अस्त्राणां च; T2 G3. 4 चक्रं चास्य (for चक्राणां च).

20 b) K2 वयंश्च; D1 वहेच्; G5 वाह-; Ca वहः; Cd वाहः; Cdp रवः (for वहञ्). Ś1 K1. 2 D1 चैव (for श्वेत-). K1 D1 हयै; K3 -हये (for -हयो). Dn1 [ऽ]र्जुनः (for रथः). — c) K5 D2. 5 चाग्रतस् (for अग्रतस्). — d) K4 Dc1 D6 इवोदितं (for °द्यतम्).

21 a) N (Ś2 missing) एवं तौ सु (Dn2 तु; D3 स) महात्मानौ. — b) B (except B4) Dc1 पर-; Dn1 चलत्- (for बल-). S -सागरगाव् (for -सेनाग्र°). Ca. d cite बलं; Cd अग्रे also. — c) K1–3 D1 मुखः; K5 B Dc1 Dn D2. 6. 8 मुखे (for मुखं). — d) Dc1 S तु (for च). D5 संजातो वै न संजयः.

ततो जाताभिसंरम्भौ परस्परवधैषिणौ ।
अवेक्षेतां तदान्योन्यं समरे कर्णपाण्डवौ ॥ २२
ततः प्रयाते सहसा भारद्वाजे महारथे ।
अन्तर्नादेन घोरेण वसुधा समकम्पत ॥ २३
ततस्तुमुलमाकाशमावृणोत्सदिवाकरम् ।
वातोद्धूतं रजस्तीव्रं कौशेयनिकरोपमम् ॥ २४
अनभ्रे प्रववर्ष द्यौर्मांसास्थिरुधिराण्युत ।
गृध्राः श्येना बडाः कङ्का वायसाश्च सहस्रशः ।
उपर्युपरि सेनां ते तदा पर्यपतन्नृप ॥ २५
गोमायवश्च प्राक्रोशन्भयदान्दारुणान्रवान् ।
अकार्षुरपसव्यं च बहुशः पृतनां तव ।
चिखादिषन्तो मांसानि पिपासन्तश्च शोणितम् ॥ २६
अपतद्दीप्यमाना च सनिर्घाता सकम्पना ।
उल्का ज्वलन्ती संग्रामे पुच्छेनावृत्य सर्वशः ॥ २७
परिवेषो महांश्चापि सविद्युत्स्तनयित्नुमान् ।
भास्करस्याभवद्राजन्प्रयाते वाहिनीपतौ ॥ २८
एते चान्ये च बहवः प्रादुरासन्सुदारुणाः ।
उत्पाता युधि वीराणां जीवितक्षयकारकाः ॥ २९ (7.208 | 7.7.41 | 7.7.40

22 a) B2–4 Dc1 D4.7.8 यत्तौ; S यौ तौ (for ततो). Dc1 जाता च. Dc1 M1.2 -संरब्धौ (for -संरम्भौ). Dn2 D3.6 तौ जा(Dn2 D3 या)तावतिसंरब्धौ. — b) B1 -हितैषिणौ; Dn1 -जयैषिणौ (for -वधै°). — c) Ś1 Dn1 D3.6 अवे(Ś1 °वै)क्षतां; K1.4 B5 D2 अवे(B5 °व)क्ष्येतां (for अवेक्षेतां). S दृष्ट्वान्योन्यं रणे कोपात्. — d) T G3.4 पेततुः; G1.2 वेप(G2 °पि)तुः; G5 निपेतुः (for समरे). D6 कृष्णपांडवौ. — After 22, D3.6 ins.:

49* दिधक्षन्तौ रणे क्रुद्धौ नेत्राभ्यामितरेतरम् ।
निश्वसन्तौ महावीर्यौ धुन्वानौ धनुषी दृढौ ।
समुच्छ्रितपताकेन ध्वजेन रथिनां वरः ।
आचार्यः कुरुपाण्डूनां संग्रामशिरसि स्थितः ।

23 a) B5 एवं; Dn2 तथा (for ततः). S संप्रयाते तु सहसा. — c) B Dc1 Dn2 D3.6 आर्तनादेन; D4.7.8 महानादेन (for अन्तर्ना°). K1–3 घोषेण (for घोरेण). S सिंहनादेन महता. — d) K1 Dn1 समकंपयत् (for °कम्पत).

24 a) D (except Dc1 Dn2 D1.3) तुमलम्. — c) B5 रथोद्धूतं; D7 वाताधरं; D8 वातोद्धुतं; G5 ततोद्धूतं (for वातोद्धूतं). — d) Dn1 कौशेयकसमप्रभं; Cv as in text. Cd cites कौशेयं.

25 a) Dn1 प्रववर्षे; D3.6 प्रत्यवर्ष (for प्रववर्ष). B Dc1 Dn2 ववर्ष द्यौरनभ्रापि; S अनभ्रे वर्षति व्योम्नि. — b) K5 -रुधिरान्विता; Dc1 °णि च; Dn1 °ण्यतः; G3 °ण्यथ (for °ण्युत). — c) K4 सेना (for श्येना). Ś1 Dn2 Cd वडाः; K1–3 D1 वटाः; K4.5 B1.3 Dc1 Ca बलाः; B2.4.5 Dn1 D2.5.6 बकाः; D3 शिवाः; D8 बराः (for बडाः). D2.5 काका (for कङ्का). S (except G2) गृध्राः कंका (G4 °क-) वलाः (M1.2 °ळ-) श्येना. — d) Dn2 महौजसः (for सहस्रशः).

26 b) K4 भयदा; D4.7.8 भैरवान् (for भयदान्). K5 स्वरान् (for रवान्). Dn1 सर्वतो भैरवान्रवान्; T1 G2 दारुणा भैरवस्वनाः; T2 G1.3–5 M भैरवा दारुणस्वराः (G5 °नाः). — c) D7 आकार्षुर्; D8 अपकार्षुर् (hypermetric) (for अका°). Dn1 आकर्षुश्चापसव्यं च. — d) K4 S transp. बहुशः and पृतनां. K1 च तत् (for तव). — e) K4 D1.4.6.8 विखादिषंतो; D2.5 G5 चखादि° (for चिखादि°). — f) G5 लोहितं (for शोणितम्).

27 a) B (except B4) Dc1 S अ(Dc1 प्रा)पतन् (for अपतद्). K4 B (except B4) Dc1 D5 S दीप्यमानाश् (for °माना). — b) D2.5 [अ]तिकंपना (for सकम्पना). K5 B (except B4) Dc1 सनिर्घाताः स(Dc1 सु)कंपनाः; S निर्घाताश्च सुदारुणाः. Ca.d cite सकम्पनाः. — c) K5 B1–3 S ज्वलंत्यः; Dc1 ज्वलंतः (for ज्वलन्ती). S सेनांते (for संग्रामे). — After 27c, K5 reads निर्घाताः सकंपनाः। श्मशाने रुते नारा- (sic). — d) K5 D2.5 शब्देन (for पुच्छेन). K4 सर्वतः; D6 रोदसी (for सर्वशः). S उच्चैरावृत्य सर्वतः (G2 संस्थिता; G4 सर्वशः).

28 a) Ś1 K1–4 D5 परिवेशो. D8 महांतश्चो (?); S महांश्चैव. — K1 om. 28b. — c) K5 (*sup. lin.*) [उ]दये (for [अ]भवद्).

29 b) B4 दुरासदः (for सुदारुणाः). — c) S उत्पातास्तव सेनायाः (G2–4 °यां). — d) Dn1 जीवन- (for जीवित-). D3 -कारणाः (for °काः). S प्रयाते सत्यविक्रमे.

30 b) B2–4 Dc1 Dn D4.7.8 Cd -जयैषिणां (for

209
7.41 ततः प्रववृते युद्धं परस्परवधैषिणाम् ।
7.41 कुरुपाण्डवसैन्यानां शब्देनानादयज्जगत् ॥ ३०

ते त्वन्योन्यं सुसंरब्धाः पाण्डवाः कौरवैः सह ।
प्रत्यघ्नन्निशितैर्बाणैर्जयगृद्धाः प्रहारिणः ॥ ३१

स पाण्डवानां महतीं महेष्वासो महाद्युतिः ।
वेगेनाभ्यद्रवत्सेनां किरञ्शरशतैः शितैः ॥ ३२

द्रोणमभ्युद्यतं दृष्ट्वा पाण्डवाः सह सृञ्जयैः ।
प्रत्यगृह्णंस्तदा राजञ्शरवर्षैः पृथक्पृथक् ॥ ३३

संक्षोभ्यमाणा द्रोणेन भिद्यमाना महाचमूः ।
व्यशीर्यत सपाञ्चाला वातेनेव बलाहकाः ॥ ३४

बहूनीह विकुर्वाणो दिव्यान्यस्त्राणि संयुगे ।
अपीडयत्क्षणेनैव द्रोणः पाण्डवसृञ्जयान् ॥ ३५

ते वध्यमाना द्रोणेन वासवेनेव दानवाः ।
पाञ्चालाः समकम्पन्त धृष्टद्युम्नपुरोगमाः ॥ ३६

ततो दिव्यास्त्रविच्छूरो याज्ञसेनिर्महारथः ।
अभिनच्छरवर्षेण द्रोणानीकमनेकधा ॥ ३७

द्रोणस्य शरवर्षैस्तु शरवर्षाणि भागशः ।
संनिवार्य ततः सेनां कुरूनप्यवधीद्बली ॥ ३८

संहृत्य तु ततो द्रोणः समवस्थाप्य चाहवे ।
स्वमनीकं महाबाहुः पार्षतं समुपाद्रवत् ॥ ३९

वृ°). S तुमुलं रो(G5 लो)महर्षणं. — c) K1.3.4 -सेनानां; B2 Dc1 G5 -योधानां; B3.4 T G1-4 M -यौधानां (for -सैन्यानां). Dn1 कुरूणां पांडुसैन्यानां. — d) Ś1 शब्देनानर्दयन्; K1.2 °नंदयन्; K3 B Dc1 Dn2 D1.3 °पूरयज् (D3 °यन्); D2.4.7.8 G1.2 M3.4 °नादयन्; D6 °नादयज् (submetric) (for शब्देनानादयज्). D4.7.8 दिशः; G2 नभः (for जगत्).

31 a) D3 तेन्योन्यं च (for ते त्वन्योन्यं). S समारब्धाः (for सुसं°). D5 ते त्वन्योन्यसंरब्धाः (submetric). b) B2 Dc1 S सह कौरवैः (by transp.); B3.4 सहकौरवाः Ś1 कौरवाः पांडवैः सह. — c) N (except Ś1; Ś2 missing) शस्त्रैर् (for बाणैर्). — d) K1.4.5 D (except D1) T G2 जयगृध्राः. T G1.3-5 M प्र(G5 स)मन्यवः (for प्रहारिणः).

32 a) B1 D3.6 G2 महतां. — b) K4 D5 महामतिः (for °द्युतिः). — c) K5 प्राद्रवत्; D4.7.8 [अ]भ्यपतत् (for [अ]भ्यद्रवत्). D3.6 सैन्यं. — d) Dn2 D3.6 परान्; D2.5 शनैः (for शितैः).

33 a) K2 अभ्यद्धृतं; B3.4 Dc1 अभ्युदितं; S अभ्यागतं (for अभ्युद्यतं). — c) Ś1 K B2-4 Dc1 Dn1 D5.6 ततो; T G2.4 तथा (for तदा).

34 a) Ś1 K1.5 Dn2 D3.5 संक्षोभ्यमाना; D2 T1 विक्षोभ्यमाणा. — G5 om. (hapl.) 34b-36a. — b) K5 (sup. lin. as in text) D5 तिष्ठमाना; B5 क्षोभ्यमाना (for भिद्य°). S (G5 om.) च सा (for महा-). — c) D4.7.8 च (for स-). — d) K2.5 D8 G1.3 M1.2 वातेनैव. B2.3 (marg.).4 Dc1 मेघानीवा(B3 °स्तीरा)-निलेरिता (sic); B3 मेघा इवानिलेरिताः.

35 D4 om. 35a-36b. G5 om. 35 (cf. v. l. 34). — a) B4 बहूनीव; Dn1 S (G5 om.) °न्यपि; D5.6 °निह; D7.8 °नि हि (for °नीह). — b) B2-4 Dc1 वीर्यवान् (for संयुगे). — c) D2 अपातयत् (for अपीड°). K1 अपीडयत्रणेनैव. — d) D6 -संजयान् (for -सृञ्जयान्).

36 D4 om. 36ab (cf. v. l. 35). G5 om. 36a (cf. v. l. 34). — a) S (G5 om.) हन्यमाना (for वध्य°). — K2 om. 36cd. — c) K1 पांचालः; B4 T पंचालाः; M3-5 पांडवाः (for पाञ्चालाः).

37 a) K5 स हि (for ततो). — b) Dn2 महाबलाः; D3 S °बलः (for °रथः). — c) K2 T G3-5 अच्छिनत्; K4 Dn1 अभिंदत् (for अभिनत्). — d) Dc1 अनेकशः (for °कधा).

38 a) Ś1 द्रोणश्च; D5 द्रोणस्तु. B4.5 G2 शरवर्षेण; Dn D3 T G1.3-5 M °वर्षाणि; D4.7.8 °वर्षं तु (for °वर्षैस्तु). K5 D2.5 च (for तु). — b) Dn1 D4.7.8 T G2-5 शरवर्षेण; Dn2 D3 G1 M °वर्षैस्तु (for °वर्षाणि). B Dc1 T G1.2.4.5 M पार्षतः; G3 संयुगे (for भागशः). — c) B Dc1 S सर्वान् (for सेनां). — d) K5 D2.5 अभ्यवधीद् (D5 °धाद्); Dn1 अप्यवधद्; D6 अभ्यद्रवद्; S अभ्यपतद् (for अप्यवधीद्). B2-4 Dc1 कुरूनप्याजघान ह; Dn2 D3 कुरूणां न्यवधीद्बली.

39 a) K2 D4.7.8 संहृत्य; B Dc1 संवृत्य; D8 संहृष्य; D6 संहन्य; S संगृह्य; Bom. ed. संयम्य (for संहृत्य). Dn1 च (for तु). — b) T G2-4 समुपस्थाप्य (for समव°). — d) S समभिद्रवत् (M1 °वन्) (for समुपा°).

स बाणवर्षं सुमहदसृजत्पार्षतं प्रति ।
मघवान्समभिक्रुद्धः सहसा दानवेष्विव ॥ ४०
ते कम्प्यमाना द्रोणेन बाणैः पाण्डवसृञ्जयाः ।
पुनः पुनरभज्यन्त सिंहेनेवेतरे मृगाः ॥ ४१
अथ पर्यपतद्द्रोणः पाण्डवानां बलं बली ।
अलातचक्रवद्राजंस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ४२
खचरनगरकल्पं कल्पितं शास्त्रदृष्ट्या
चलदनिलपताकं ह्रादिनं वल्गिताश्वम् ।
स्फटिकविमलकेतुं तापनं शात्रवाणां
रथवरमधिरूढः संजहारारिसेनाम् ॥ ४३

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

७

संजय उवाच ।
तथा द्रोणमभिघ्नन्तं साश्वसूतरथद्विपान् ।
व्यथिताः पाण्डवा दृष्ट्वा न चैनं पर्यवारयन् ॥ १
ततो युधिष्ठिरो राजा धृष्टद्युम्नधनंजयौ ।
अब्रवीत्सर्वतो यत्तैः कुम्भयोनिर्निवार्यताम् ॥ २
तत्रैनमर्जुनश्चैव पार्षतश्च सहानुगः । C. 7.226 B. 7.8.3 K. 7.8.3

40 [a]) S स तु बाणमयं वर्षं. — [b]) T G2 4.5 प्रासृजत्; G1 M व्यसृजत्, G3 द्राहिणात् (for असृजत्). — [c]) K4 Dc1 Dn2 D3.6 G3 मघवा (for मघवान्). Dn1 G5 सहसा (G5 समरे) क्रुद्धः (for समभिक्रुद्धः). — [d]) Dn1 समंताद्दानवान्प्रति.

41 [a]) Dn2 वध्यमाना; D3 काल्य°; D4.7.8 G2 हन्य° (for कम्प्य°). — [b]) G4 पार्षत- (for पाण्डव-). D6.7 -संजयाः (for -सृञ्जयाः). — [d]) Ś1 सिंहेनेव वने (for °नेवेतरे).

42 [a]) B2-5 Dc1 D1 T1 G4 तथा (for अथ). K1-4 D3 पर्यापतद्; B Dc1 D1.3 पर्यचरद्; D2 पर्यतपद् (for पर्यपतद्). D4 अन्वपर्यपतद्द्रोणः; D7 अजापर्यतद्द्रोणः (sic). — [b]) K2.5 B2-5 D (except Dn D1.3.6) बलं बले; S अनीकिनीं (for बलं बली).

43 [a]) K5 (*sup. lin.* as in text) खचरशरणकल्पं; Cv °नगरकल्पं (as in text), D3 शस्त्रवृष्ट्या ज्वलंतं (for कल्पितं शास्त्रदृष्ट्या). — [b]) Dn2 चलदनल- (for °निल-). B2-4 Dc1 पवनधु(Dc1 °धु)तपताका; D3 ज्वलदनलपताका; T G2 M2-5 पवनचलपताकं; M1 पवनवनचलाकं (for चलदनिलपताकं). K5 D5 -पताका (for -पताकं). Ś1 K1.3-5 Dn2 D6 ह्रा(Dn2 ह्रा)दितं; K2 ह्रादिनं; B1.5 Dn1 D2-4.7.8 ह्रादनं; B2-4 Dc1 शोभितं; D5 ह्रादितं; G2 हेषितैर्; G5 ह्रादिनी (for °नं). Dn2 वेगिताश्वं; D3 वल्गितं च; D5 चालिताश्वं; D7.8 वि(D8 शि)शिताश्वं (for वल्गि°). — [c]) D5 स्फुटितविमलकेतुस्. B Dc1 त्रासनं; D5 तापितं (for तापनं). — [d]) S शत्रुसेनां (G2 °सैन्यं) जगाहे (for संजहारारिसेनाम्).

Colophon: Ś2 missing. — *Sub-parvan.*: Editions द्रोणाभिषेक. — *Day of Drona's Generalship*: K2 प्रथमे दिवसे. — *Adhy. name.*: K5 B5 Dn D2.3 सेनानिर्याणं; G1 M1 2 द्रोणसमरावतारः. — *Adhy. no.* (figures, words or both): K2.3 B1.2 Dn1 D2.3 S 6 (as in text); K4 B5 7; Dc1 8. — *Śloka no.*: Dc1 46; Dn1 44.

7

☞ This adhy. is missing in Ś2 (cf. v. l. 7. 1. 1).

1 G3 ins. श्रीकृष्णाय नमः before the ref. D1 ins. ॐ after the ref. — [a]) K4.5 B5 D1.5 ततो; T तदा (for तथा). D4.7.8 S अरीन्घ्नंतं (for अभिघ्नन्तं). — [b]) Ś1 K1.3 D1 -द्विपं; G1 M -द्विपाः (for -द्विपान्). K4 साश्वसूतमथ द्विपं. [c]) S राजन् (for दृष्ट्वा). — [d]) K2 परिवारयन्; S प्रत्यवा° (for पर्यवा°).

2 [c]) B (except B5) Dc1 सर्वयत्नेन (for सर्वतो यत्तैः). D6 यत्नैः; S यत्नात् (for यत्तैः).

3 [a]) K5 D4.6-8 तत्रैवम्; B1 Dn1 अथैनम् (for तत्रैनम्). — [b]) K5 D2.5.6 सहानुजः; G1 M महारथः (for सहानुगः). T G2-5 धृष्टद्युम्नश्च पार्षतः.

पर्यगृह्णंस्ततः सर्वे समायान्तं महारथाः ॥ ३
केकया भीमसेनश्च सौभद्रोऽथ घटोत्कचः ।
युधिष्ठिरो यमौ मत्स्या द्रुपदस्यात्मजास्तथा ॥ ४
द्रौपदेयाश्च संहृष्टा धृष्टकेतुः ससात्यकिः ।
चेकितानश्च संक्रुद्धो युयुत्सुश्च महारथः ॥ ५
ये चान्ये पार्थिवा राजन्पाण्डवस्यानुयायिनः ।
कुलवीर्यानुरूपाणि चक्रुः कर्माण्यनेकशः ॥ ६
संगृह्यमाणां तां दृष्ट्वा पाण्डवैर्वाहिनीं रणे ।
व्यावृत्य चक्षुषी कोपाद्भारद्वाजोऽन्ववैक्षत ॥ ७
स तीव्रं कोपमास्थाय रथे समरदुर्मदः ।
व्यधमत्पाण्डवानीकमभ्राणीव सदागतिः ॥ ८
रथानश्वान्नरान्नागानभिधावंस्ततस्ततः ।
चचारोन्मत्तवद्द्रोणो वृद्धोऽपि तरुणो यथा ॥ ९
तस्य शोणितदिग्धाङ्गाः शोणास्ते वातरंहसः ।
आजानेया हया राजन्नविभ्रान्ताः श्रियं दधुः ॥ १०
तमन्तकमिव क्रुद्धमापतन्तं यतव्रतम् ।
दृष्ट्वा संप्राद्रवन्योधाः पाण्डवस्य ततस्ततः ॥ ११
तेषां प्रद्रवतां भीमः पुनरावर्ततामपि ।

— After 3^{ab}, T G2–5 M3–5 read 6^{ab} for the first time, repeating the same in its proper place; while G1 M1.2 read the same after 3^{ab}. — ^{c}) K1–3 B Dc1 Dn1 D1 प्रत्य(K1 °ति)गृह्णंस्; K5 पर्यगृह्णत् (for पर्यगृह्णंस्). B2–4 Dc1 तथा. S तत्र (for सर्वे). — ^{d}) K3 B5 T समापेतुर्; G M °गच्छन् (for °यान्तं). Dn2 D3 महारथं. — After 3, Ś1 reads 6^{ab}, while Dn1 reads 5^{ab}.

4 G5 damaged. — ^{a}) Ś1 B2 केकयो; K5 Dc1 D4.7 कैकया; Dn D2.3.5.6.8 M4.5 कैकेया; M3 केकेया (for केकया). — ^{b}) Ś1 K1.3.4 B5 Dn D3.6 G3–5 च (for ऽथ). M1.2 धृष्टद्युम्नो महारथः. — ^{c}) Dn2 D3.6 M2 मत्स्यो; T G1.5 M1.4 मात्स्यो; G2 M3.5 मात्स्यौ; G3.4 मात्स्या (for मत्स्या). — ^{d}) B4 G1.5 M द्रुपदश्च (for °दस्य). Dn2 D3 [आ]त्मजस्तथा; S [आ]त्मजैः सह (G5 om. ह) (for [आ]त्मजास्तथा).

5 Dn1 reads 5^{ab} after 3. G5 damaged. — ^{a}) K3.4 om. (hapl.) from संहृष्टा up to चेकितानश्च (in 5^{c}). Ś1 च संरब्धा; K2.5 D1 च संक्रुद्धा; D2.5 सुसंक्रुद्धा (for च संहृष्टा). — K1.2 D1 om. (hapl.) 5^{bc}. — ^{b}) Dn1 D4.7.8 M3 च (for स-). — ^{c}) Dn2 D3 संहृष्टो (for संक्रुद्धो). — ^{d}) D4 महारथाः.

6 Ś1 reads 6^{ab} after 3. T G2–5 M3–5 read 6^{ab} for the first time after 3^{ab}, while G1 M1.2 read the same after 3^{ab}. — ^{b}) Dn1 वशानुगाः; S (all [except G1 M1.2] first time) [अ]नुसैनिकाः (for [अ]नुयायिनः). — ^{c}) K1 Dn1 कुलवीर्याणि; T2 G3–5 बलवीर्यानु- (for कुल°). — ^{d}) D7.8 T G3–5 [अ]शेषतः (for [अ]नेकशः).

7 ^{a}) B Dc1 संरक्ष्य(B2 °क्ष)माणां; Dn1 निगृह्यमाणां; D4.7.8 संवृष्य(D7 °ष्य)माणां; S सं(T स)भिद्यमानां; Ca.d संगृह्यमाणां (as in text). G1 M स्वां (for तां). — ^{b}) B (except B5) Dc1 transp. पाण्डवैर् and वाहिनीं. — ^{c}) K1 Dn1 आवृत्य; Cd व्यावर्त्य; Ca व्यावृत्य (as in text). B1–4 Dc1 Dn1 क्रोधाद्; B5 राजन् (for कोपाद्).

8 ^{a}) K2 Dn2 D3 तीव्र- (for तीव्रं). D6 क्रोधम्; S वेगम् (for कोपम्). — ^{b}) D6 रथी. Dn1 D2 समरदुर्जयः (for °दुर्मदः). S विष्वग्वात (G2 °तो) इवो- (G2 यथो)द्ध(M3.4 °द्य)तः. — ^{d}) B Dc1 अभ्रवृंदमिवानिलः; D4.7.8 S महाभ्राणीव मारुतः.

9 ^{b}) K5 अभिधावस्; D2.5 अपिप्लावंस्; D3 अभिबाधंस् (for अभिधावंस्). K3 B5 D1 इतस्ततः; G1 M समंततः (for ततस्ततः). B4 विधायंस्ततस्तथा (submetric); T G2–5 अभ्यधावत्समंततः. — ^{c}) Ś1 K1 D2.5 चकार (for चचार). Ś1 K1 B3 D7.8 G2 मत्तवद्; Cd [उ]न्मत्तवद् (as in text). — ^{d}) G1 M वृद्धश्चैवातिवेगितः.

10 ^{b}) T G3–5 M3–5 पवन-; G1.2 M1.2 परम- (for ते वात-). — ^{c}) Ś1 आजानीया; K5 अजानेया; D8 कुलीनाश्च; Cd आजानेया (as in text). — ^{d}) B1.3.5 Dn2 अविश्रांताः; D6 विभान्निव (sic); D8 सविभ्रांताः (for अविभ्रान्ताः). B शिवं ययुः (for श्रियं दधुः). T G3–5 अवि(T G5 °वि)भ्रन्वै शिवं पुनः; G1 M अविभ्रन्नशिवं वपुः; G2 अविभ्रद्वैशसं पुनः.

11 ^{b}) K5 D5 पातयंतं (for आपतन्तं). G5 दृढव्रतं (for यतव्रतम्). — ^{c}) G1 M4.5 यौधाः (for योधाः). — ^{d}) T G2–4 कौंतेयाश्च; G5 कौरवस्य; M3–5 कौंतेयस्य (for पाण्डवस्य). T G3.4 इतस्ततः; G1 M1.2 सहस्रशः (for ततस्ततः).

वीक्षतां तिष्ठतां चासीच्छब्दः परमदारुणः ॥ १२
शूराणां हर्षजननो भीरूणां भयवर्धनः ।
द्यावापृथिव्योर्विवरं पूरयामास सर्वतः ॥ १३
ततः पुनरपि द्रोणो नाम विश्रावयन्युधि ।
अकरोद्रौद्रमात्मानं किरञ्शरशतैः परान् ॥ १४
स तथा तान्यनीकानि पाण्डवेयस्य धीमतः ।
कालवन्न्यवधीद्द्रोणो युवेव स्थविरो बली ॥ १५
उत्कृत्य च शिरांस्युग्रो बाहूनपि सभूषणान् ।
कृत्वा शून्यान्रथोपस्थानुदक्रोशन्महारथः ॥ १६
तस्य हर्षप्रणादेन बाणवेगेन चाभिभो ।
प्राकम्पन्त रणे योधा गावः शीतार्दिता इव ॥ १७
द्रोणस्य रथघोषेण मौर्वीनिष्पेषणेन च ।
धनुःशब्देन चाकाशे शब्दः समभवन्महान् ॥ १८
अथास्य बहुशो बाणा निश्चरन्तः सहस्रशः ।
व्याप्य सर्वा दिशः पेतुर्गजाश्वरथपत्तिषु ॥ १९
तं कार्मुकमहावेगमस्त्रज्वलितपावकम् ।
द्रोणमासादयांचक्रुः पाञ्चालाः पाण्डवैः सह ॥ २०
तान्वै सरथहस्त्यश्वान्प्राहिणोद्यमसादनम् ।
द्रोणोऽचिरेणाकरोच्च महीं शोणितकर्दमाम् ॥ २१
तन्वता परमास्त्राणि शरान्सततमस्यता । C. 7. 245 B. 7. 8. 22 K. 7. 8. 22

12 [a]) Ś1 K4 B (except B3) Dc1 Dn D2. 3. 5 T G2–5 प्राद्रवतां; D4 प्रभद्रतां (for प्रद्रवतां). —[b]) B1 इति (for अपि). —[c]) K1. 4 Dn2 D2–4 वीक्ष्यतां; B (except B5) Dc1 पश्यतां (for वीक्षतां). Dn1 शब्द; Dn2 वासीत्; D3 चापि (for चासीत्). —[d]) Dn1 आसीत् (for शब्दः).

13 [d]) B3 D5 सर्वशः (for सर्वतः). S समालंबत सस्वनः.

14 G4 om 14[ab]. —[b]) D2 रणे (for युधि). S (G4 om.) नाम विश्राव्य चात्मनः.

15 [a]) B (except B5) Dc1 तेष्वनीकेषु; S पांडवेयस्य (for तान्यनीकानि). D6 शतशोथान्यनीकानि. —[b]) K1 पांडवीयस्य; B3 पांडुपुत्रस्य (for पाण्डवेयस्य). B1. 2 (marg. as in text). 4 पांडुपुत्रस्य (B2 °पुत्रेषु) मारिष; S तान्यनीकानि भारत (G5 चाहवे). — G3 om. 15[c]–16[d]. —[c]) K3 D2. 4. 5. 7. 8 चा(K3 अ)वधीद्; B Dc1 Dn2 D1. 6 व्य(D6 ह्य)चरद्; S (G3 om.) न्यहनद् (for न्यवधीद्).

16 G3 om. 16 (cf. v. l. 15). —[a]) T G2. 4 तु (for च). Dn1 उग्रान् (for °ग्रो). —[b]) Dn2 D8 बाहून् (for बाहून्). Ś1 स भीषणान्; K2 B Dc1 D1. 2. 4. 7. 8 T G4. 5 सुभूषणान्; Dn1 G2 सुभूषितान्; G1 M1–4 च भूषणान् (for सभूषणान्). —[c]) Ś1 रथोपस्थाद् (for °पस्थान्). —[d]) D3 अनुक्रोशन् (for उदक्रो°). B2. 3 Dc1 T G2. 4 M3–5 महारवान्; B5 G1. 5 M1. 2 °रथान् (for °रथः).

17 [a]) G2 तथा तस्य (for तस्य हर्ष-). —[b]) Dn1 G1. 5 M बाणवर्षेण (for °वेगेन). K1 B1. 5 D1. 3. 6 वा विभो; B2–4 Dc1 वा प्रभो (B4 °भौ); Dn1 वै तथा; Dn2 चातिभोः; D2. 5 चाभिभोः; G5 च प्रभो (for चाभिभो). —[c]) D4 प्राकंपत; D5 प्रकंपंत; S (except G2) अकंपंत (for प्राकम्पन्त). K4 शूरो; G1. 2 M यौधा (for योधा). —[d]) S मूत्रं चापि प्रसुस्रुवुः.

18 [a]) K5 बाणस्य (for द्रोणस्य). Dn2 D3. 6 रथनिर्घोषैर् (for °घोषेण). —[b]) D4. 7. 8 नेमि- (for मौर्वी-). Ś1 T G2–4 -निर्घोषणेन; Dn1 -निष्कर्ष° (for -निष्पेष°). D8 मौर्वीभिः पेषणेन च. —[c]) Dn2 D3. 6 रथ- (for धनुः-).

19 [a]) B1 D4. 7. 8 तथा (for अथ). B Dc1 D1. 6 S धनुषो; D3 वहवो (for बहुशो). —[b]) B5 Dn D4. 7. 8 T G2 निःसरंतः; G5 निर्ययुर्वै (for निश्चरन्तः). —[d]) B Dc1 S नागाश्व-; Dn1 रथाश्व-; Dn2 वराश्व-; D3. 6 नराश्व- (for गजाश्व-). T G3. 4 -पंक्तिषु (for -पत्तिषु).

20 Dc1 reads 20[ab] on marg. (*sec. m.*). —[a]) D4. 7. 8 तत् (for तं). Ś1 K4 D8 G5 कार्मुकं. K4 आदधानम् (for -महावेगम्). —[b]) Ś1 Dn1 अस्त्रं. —[c]) S द्रोणमावारयांचक्रुः. —[d]) B4 D1 G3. 4 पंचालाः (for पाञ्चालाः). D1 पांडवाः (for °वैः). Ś1 K (except K5) पांडवाः (Ś1 पावकैः) सह मारिष.

21 [a]) K1. 5 स तान्विरथ- (for तान्वै सरथ-). K4 D4. 7. 8 -हस्ता(K4 °स्त्या)श्वान्. B1–4 तान्स (B1 °न्वै) कुंजरपत्त्यश्वान्; S सनागरथपत्त्यश्वान्. —[c]) Dn1 ह्यकरोच् (for [अ]करोच्). B Dc1 चक्रे चिरेण च द्रोणो (B5 द्रोणस्तु); S अचिराद(G1 M °रेणा)करोद्द्रोणो.

द्रोणेन विहितं दिक्षु बाणजालमदृश्यत ॥ २२

पदातिषु रथाश्वेषु वारणेषु च सर्वशः ।
तस्य विद्युदिवाभ्रेषु चरन्केतुरदृश्यत ॥ २३

स केकयानां प्रवरांश्च पञ्च
पाञ्चालराजं च शरैः प्रमृद्य ।
युधिष्ठिरानीकमदीनयोधी
द्रोणोऽभ्ययात्कार्मुकबाणपाणिः ॥ २४

तं भीमसेनश्च धनंजयश्च
शिनेश्च नप्ता द्रुपदात्मजश्च ।
शैब्यात्मजः काशिपतिः शिबिश्च
हृष्टा नदन्तो व्यकिरञ्शरौघैः ॥ २५

तेषामथो द्रोणधनुर्विमुक्ताः
पतत्रिणः काञ्चनचित्रपुङ्खाः ।
भित्त्वा शरीराणि गजाश्वयूनां
जग्मुर्महीं शोणितदिग्धवाजाः ॥ २६

सा योधसंघैश्च रथैश्च भूमिः
शरैर्विभिन्नैर्गजवाजिभिश्च
प्रच्छाद्यमाना पतितैर्बभूव
समन्ततो द्यौरिव कालमेघैः ॥ २७

शैनेयभीमार्जुनवाहिनीपा-

---

22 ^{b}) Dn$_2$ D$_5$ G$_1$ M संततम् (for सततम्). — ^{c}) K$_4$ G$_1$ M विततं; B$_3$ निहितं (for विहितं). — ^{d}) B$_4$ T$_2$ G$_2$ शरजालम्; D$_7$ बाल° (for बाण°). Dn$_2$ D$_8$ समंततः (for अदृश्यत).

23 ^{a}) Ś$_1$ K$_{1.2}$ D$_1$ रथाग्रेषु; Dn$_1$ तथाश्वेषु (for रथाश्वेषु). B$_{1-3}$ T$_1$ पदातिस्यंदनाश्वेषु; D$_5$ पदातिरथचाश्वेषु. — ^{b}) Ś$_1$ सर्वतः (for सर्वशः). T$_1$ रथेष्वपि सहस्रशः. — ^{c}) K$_2$ इवार्केषु; D$_6$ इवाकाशे (for इवाभ्रेषु). — ^{d}) D$_5$ वरकेतुर् (for चरन्केतुर्).

24 ^{a}) D (except D$_{1.5.6}$) T$_1$ कैकयानां (for केक°). Ś$_1$ राजन्; K$_{1.2.4}$ D$_1$ सर्वान् (for पञ्च). — ^{b}) B Dc$_1$ Dn$_2$ D$_{2.6}$ M$_{1.2}$ पंचालराजं (for पाञ्चाल°) Dn$_1$ युधि सं- (for च शरैः). K$_{1-4}$ D$_1$ विमृद्य; K$_5$ B$_5$ Dn D$_{2.5}$ T G$_{2-4}$ प्रमृज्य; B$_{1-4}$ Dc$_1$ D$_{3.6.8}$ G$_5$ प्रमथ्य (for प्रमृद्य). — ^{c}) B$_{1-3.5}$ अदीनयोधं; B$_4$ D$_2$ T G$_{2-5}$ °सत्त्वो; Dn$_2$ अपींदयोधी (sic) (for अदीनयोधी). — ^{d}) B$_3$ [ऽ]भ्यगात् (for °यात्).

25 ^{b}) K$_5$ शनेश्च् (for शिनेश्च्). K$_{2.3.5}$ B$_{1.3}$ Dn$_2$ D$_6$ G$_1$ M$_{3-5}$ द्रुपदात्मजाश्च् (for °त्मजश्च्). — ^{c}) K$_5$ Dn$_2$ D$_6$ शै(Dn$_2$ सै)ब्यात्मजाः; B$_3$ Dc$_1$ D$_8$ सै-(Dc$_1$ शि)ब्यात्मजः; T G$_{2-5}$ M$_{3-5}$ तथार्जुनिः; G$_1$ M$_{1.2}$ शौरेः सुतः (for शैब्यात्मजः). S च (G$_1$ M स) शैब्यो (for शिबिश्च). — ^{d}) K$_2$ B दृष्ट्वा (for हृष्टा). G$_1$ [ऽ]पकिरञ्; M$_{1.2}$ [ऽ]वकिरञ्; M$_3$ [ऽ]प्यकिरञ् (for व्यकिरञ्). — After 25, T G$_{1.2.5}$ M ins.:

50* श्रेणीकृताः संयति मोघवेगा
द्वीपे नदीनामिव काशरोहाः ।

[(L. 1) G$_5$ श्रेणीकृतात्. T G$_2$ मेघवेगा; G$_5$ घोरवेगाद् (for मोघवेगा). — (L. 2) G$_1$ M पाशवाहाः (for काशरोहाः).]

26 T G$_{1.2.5}$ M read 26^{ab} twice. — ^{a}) B$_{3.4}$ Dc$_1$ D$_2$ तेषामथ; Dn$_1$ तेषां महद् (for तेषामथो). B$_5$ ते द्रोणबाणाः समरे प्रयुक्ताः; Dn$_2$ D$_{3.6}$ ते द्रोणबाणाशनि-(Dn$_2$ °सन-; D$_3$ °शत)वेगयुक्ताः; T G$_{1.2.5}$ M (all first time) तेषां शरा द्रोणशरैर्निकृत्ताः; S (all [except G$_{3.4}$] second time) ते द्रोणबाणासनविप्रमुक्ताः. — ^{b}) D$_3$ तेषामथ द्रोणधनुर्विमुक्ताः (= 26^{a}); G$_{1.2.5}$ M (all first time) भूमावदृश्यंत वि(G$_1$ च नि)वर्तमानाः. — ^{c}) B$_1$ गजाश्वनृणां; Dn$_1$ गजादिकानां; G$_4$ गजांश्च यूनां (for गजाश्वयूनां). — ^{d}) Ś$_1$ K (except K$_5$) B$_5$ D$_1$ -दिग्धगात्राः; B$_{1-4}$ °पत्राः (for °वाजाः). S जग्मु(G$_1$ M ययु)र्महीं बर्हिणबर्ह(G$_1$ M$_2$ °र्हि)वाजाः.

27 ^{a}) B$_3$ योधसिंहैश्च; Dn$_1$ °संघैः स; G$_1$ M यौधसंघैश्च. — ^{b}) D$_{4.7.8}$ विचित्रैर्; G$_1$ M विभग्नैर् (for विभिन्नैर्). G$_{3.4}$ रथ- (for गज-). — ^{c}) S सहसा (for पतितैर्). — ^{d}) K$_3$ B Dc$_1$ D$_1$ S समावृता (for समन्ततो). S लोहिताभ्रैः (M$_3$ °द्रैः); Ca. d कालमेघैः (as in text).

28 ^{a}) Dn$_2$ D$_3$ सैनेय-; D$_6$ सैन्येन (for शैनेय-). K$_5$ Dn$_2$ D$_{2.5}$ T -वाहिनी (D$_5$ °नीं) तां (Dn$_2$ या; T यां); B Dc$_1$ D$_{3.4.6-8}$ -वाहिनीपाः (B Dc$_1$ °शं; D$_{3.6}$ °नां) (for -वाहिनीपान्). — ^{b}) Ś$_1$ D$_1$ शैवा-(D$_1$ °ब्या)भिमन्यू; K$_{3.4}$ Dn$_2$ D$_6$ सैब्या(Dn$_2$ °ब्या-; D$_6$ °न्या)भि°; K$_5$ Dn$_1$ शैब्याभिपन्नान् (K$_5$ °मन्यौ) (for °भिमन्यू). D$_{4.6.8}$ सह (D$_8$ स हि) काशिराज्ञः (D$_{6.8}$ °जः); T G$_{1-4}$ M च सकाशिराजौ (G$_4$ °जं) (for सह काशिराज्ञा). B Dc$_1$ सौभद्रपांचालसका-

शैब्याभिमन्यू सह काशिराज्ञा ।
अन्यांश्च वीरान्समरे प्रमृद्रा-
द्रोणः सुतानां तव भूतिकामः ॥ २८
एतानि चान्यानि च कौरवेन्द्र
कर्माणि कृत्वा समरे महात्मा ।
प्रताप्य लोकानिव कालसूर्यो
द्रोणो गतः स्वर्गमितो हि राजन् ॥ २९
एवं रुक्मरथः शूरो हत्वा शतसहस्रशः ।
पाण्डवानां रणे योधान्पार्षतेन निपातितः ॥ ३०
अक्षौहिणीमभ्यधिकां शूराणामनिवर्तिनाम् ।
निहत्य पश्चाद्धृतिमानगच्छत्परमां गतिम् ॥ ३१
पाण्डवैः सह पाञ्चालैरशिवैः क्रूरकर्मभिः ।
हतो रुक्मरथो राजन्कृत्वा कर्म सुदुष्करम् ॥ ३२
ततो निनादो भूतानामाकाशे समजायत ।
सैन्यानां च ततो राजन्नाचार्ये निहते युधि ॥ ३३
द्यां धरां खं दिशो वारि प्रदिशश्चानुनादयन् ।
अहो धिगिति भूतानां शब्दः समभवन्महान् ॥ ३४
देवताः पितरश्चैव पूर्वे ये चास्य बान्धवाः । C. 7.258 B. 7.8.35 K. 7.8.36

शिराजं; D2.7 शैब्या(D2 °ब्यो)भिमन्युः स हि काशिराज्ञः (D2 स काशिराजं); G5 शैब्याभिमन्युश्च स काशिराजौ. — ^{c}) B1 धीमान्; Dn1 सैन्यान्; D4.7.8 योधान्; G5 lacuna (for वीरान्). B Dc1 T G2–5 सहसा (for समरे). Ś1 K2.3.5 Dn2 D1.3 प्रमृद्नद्; K1.4 समृद्धाद्; B Dc1 ममर्द; Dn1 विमृद्नद्; D4 प्रमृद्मद्; D5 समुद्भवान्; D6 प्रगृह्य; G3.4 प्रवृत्तान्; G5 प्रमुक्ता (for प्रमृद्नाद्).

29 ^{a}) S भारतेंद्र (for कौरवेन्द्र). — ^{b}) D4 om. समरे महात्मा. B Dc1 S महांति (for महात्मा). — ^{c}) G2 बालसूर्यो; Cd कालसूर्यो (as in text). — ^{d}) B1 हतो (for द्रोणो). Ś1 K1–3 स्वर्गमिवाद्य; K4 °ह्याद्य; D2.6 °तोधि- (for °मितो हि). K5 च राजन्; B2 Dn2 D5 विराजन् (for हि राजन्). B1.3–5 Dc1 स्वर्गममित्रघाती. — After 29, Dn2 D3.6 ins.:

51* स तु कृत्वा महत्कर्म द्रोणः परबलार्दनः ।

30 ^{a}) K (except K5) विप्रो (for शूरो). — ^{b}) Ś1 हतः (for हत्वा). — ^{c}) Ś1 युद्धा; G1 M यौधान् (for योधान्). — ^{d}) D3 [अ]भिपालितान् (for निपातितः).

31 ^{a}) G5 M1–3 अक्षोहिणीम्. Dn2 om. (hapl.) भ्यधिकां शूराणाम. D4.7.8 अभ्यधिकं. — ^{c}) G5 निपत्य (for निहत्य). T G2–5 द्युतिमान् (for धृति°). — ^{d}) B3.4 Dc1 D4.5.7.8 अगमत् (for अगच्छत्).

32 ^{a}) K1 B D4 T G2 पंचालैर्. — ^{c}) M1.2.5 रुग्मरथो. — ^{d}) Dn2 स दुष्करं; T G2–4 सुदारुणं (for सुदुष्करम्).

33 S reads 33^{a}–34^{b} after 36^{ab}. K2 om. (hapl.) 33^{b}–34^{c}. — ^{b}) B2–4 Dc1 आश्चर्यैः (for आकाशे). S समपद्यत (for °जायत). — ^{c}) M1.2 सेनानां. B (except B5) Dc1 G1 M तदा (for ततो). — ^{d}) D6 च हते; D7 निहिते (for निहते). K5 सति (for युधि). K4 D1 आचार्ये विनिपातिते; D3 आचार्येपि हते युधि; T आचार्यो (T1 °र्या) निहतो युधि.

34 For the sequence in S, cf. v. l. 33. K2 om. 34^{abc} (cf. v. l. 33). G5 damaged. — ^{a}) B1.2 Dc1 G1 M धरां खं द्यां (by transp.); D4.7.8 द्यां विनाद्य; T धरा व्योमं; G2 धरां नभो; G3–5 धरां (G4 °रा) व्योम. K5 lacuna; D3 च; D5 वि- (for खं). B1.5 Dc1 Dn1 D1–3.5.6 दिशो वापि; D4.7.8 दिशश्चापि; S दश दिशः (for दिशो वारि). — ^{b}) D4.7.8 विदिशश्च (for प्रदि°). Dc1 चैव; D8 चापि; T G2–4 अन्व- (for अनु-). — ^{c}) B (except B4) Dc1 S हाहा (for अहो). D5 शब्दानां (for भूतानां). — ^{d}) B5 Dn2 D3.6 भृशं (for महान्).

35 ^{a}) S देवाश्च (for देवताः). — ^{b}) Dn2 D6 सर्वे; D4 पूर्वं; D8 सर्वं (for पूर्वे). M1 एवास्य (for ये चास्य). Ś1 बंधवः; S (except G5) मानवाः (for बान्धवाः). — ^{c}) K1 निहितं. — ^{d}) K4 D7 G5 भरद्वाजं.

36 For the sequence in S, cf. v. l. 33. — ^{a}) B1 D4 च (for तु). B5 महाराज (for जयं लब्ध्वा). — ^{b}) S (except G5) सिंहनादं. — ^{c}) B5 Dn2 D2.3 सिंहनादेन. — After 36, S ins.:

52* विचित्रजाम्बूनदभूषितध्वजं
महारथं रुक्मरथं निपातितम् ।
निशम्य कश्चिद्धि न हर्षमेयिवान्
ऋते मृधे द्रुपदसुतात्ससृञ्जयात् ।

C. 7. 259 B. 7. 8. 35 K. 7. 8. 35 ददृशुर्निहतं तत्र भारद्वाजं महारथम् ॥ ३५
पाण्डवास्तु जयं लब्ध्वा सिंहनादान्प्रचक्रिरे ।
तेन नादेन महता समकम्पत मेदिनी ॥ ३६

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

८

धृतराष्ट्र उवाच ।
किं कुर्वाणं रणे द्रोणं जघ्नुः पाण्डवसृञ्जयाः ।
तथा निपुणमस्त्रेषु सर्वशस्त्रभृतामपि ॥ १
रथभङ्गो बभूवास्य धनुर्वाशीर्यतास्यतः ।
प्रमत्तो वाभवद्द्रोणस्ततो मृत्युमुपेयिवान् ॥ २
कथं नु पार्षतस्तात शत्रुभिर्दुष्प्रधर्षणम् ।
किरन्तमिषुसंघातान्रुक्मपुङ्खाननेकशः ॥ ३
क्षिप्रहस्तं द्विजश्रेष्ठं कृतिनं चित्रयोधिनम् ।
दूरेषुपातिनं दान्तमस्त्रयुद्धे च पारगम् ॥ ४
पाञ्चालपुत्रो न्यवधीद्दिष्ट्या स वरमच्युतम् ।

[(L. 1) G_5 -भूषणध्वजं. — (L. 2) $M_{1.2}$ रुग्मरथं. — (L. 3) G_1 M Cv निशाम्य. G_1 M तु (for हि). — (L. 4) T $G_{2.5}$ द्रुपदसुतात्म(G_5 °न्स)संजयात् (G_5 °यान्).]

Colophon: $Ś_2$ missing. — *Sub-parvan:* B_1 द्रोणाभिषेक. — *Day of Droṇa's Generalship:* K_2 प्रथमदिवसे. — *Adhy. name:* K_5 D_6 द्रोणवधः; Dn_1 द्रोणपतननिवेदनं; Dn_2 द्रोणवधोपवर्णनं; $D_{2.5}$ सेनाप्रतर्दनं; D_4 संजयवाक्यं; G_1 $M_{1.2}$ द्रोणयुद्धसंक्षेपः. — *Adhy. no.* (figures, words or both): $B_{1.2}$ Dn_1 $D_{2.8}$ S 7 (as in text); B_5 8; Dc_1 9. — *Śloka no.:* Dc_1 Dn_1 36.

8

☞ This adhy. is missing in $Ś_2$ (cf. v. l. 7. 1. 1).

1 B_4 om. 1–4. — [a]) G_5 कुर्वाणा. D_4 कर्म (for द्रोणं). Ca. d as in text. — [b]) G_5 जग्मुः (for जघ्नुः). D_6 -संजयाः. — [c]) D_4 द्रोणं (for तथा). K_5 B_1 अस्त्रेण (for अस्त्रेषु). — [d]) B (B_4 om.) Dc_1 -भृतां वरं (for -भृतामपि).

2 B_4 om. 2 (cf. v. l. 1). — [a]) $Ś_1$ Cd रथसंघो; $K_{1.3}$ D_4 °संगो; Ca °शब्दो (for °भङ्गो). K_5 D_5 [ऽ]भवच्चास्य; B_5 बभूवाथ; D_2 [ऽ]भवद्वास्य (for बभूवास्य). S रथः (G_5 रथं) पर्य(G_5 om. पर्य)पतद्वा(G_1 M_{1-4} °च्चा)स्य. — [b]) K_3 B_5 D_7 $G_{1.2.5}$ M धनुर्वाशीर्यतान्यतः (B_5 $G_{2.5}$ °तास्य तत्; D_7 G_1 M °दस्यतः); K_5 किं धनुर्व्यवशीर्यत; Dn_1 धनुर्भंगोथ वास्यतः; $D_{2.5}$ धनुर्वास्य व्यशीर्यत; D_3 धनुर्वासीर्यदस्य च; D_4 धनुर्यासीद्यदस्यतः; D_6 धनुरासीय चापतत्; D_8 धनुर्वासी व्यदीर्यत. Cd cites अस्यतः (as in text). — [c]) Dn_1 श्रमं तु चागमद्द्रोणस्; D_4 अप्रमत्तो भवेद्द्रोणो. — [d]) $D_{4.7.8}$ यतो; T $G_{1.3-5}$ M यथा; G_2 भवेन् (for ततो). K (except K_5) मोहम् (for मृत्युम्).

3 B_4 om. 3 (cf. v. l. 1). — [a]) $K_{1.2.4}$ $D_{1.3}$ वा; B_1 Dn तु (for नु). — [b]) $Ś_1$ $D_{4.6.7}$ दुष्प्रधर्षणः (D_6 °र्षिणं). — [c]) K_5 किरंतः शर-; Dc_1 M_{3-5} किरंतमिव (for किरन्तमिषु-). T G_{2-4} -संघांस्तान्.

4 B_4 om. 4 (cf. v. l. 1). — [a]) T_2 G_3 क्षिप्रहर्षं (for °हस्तं). K (except K_5) D_1 द्विजन्मानं (for °श्रेष्ठं). — [b]) $Ś_1$ किरंतमिषुसंचयान्. — [c]) D_4 नादम्; Ca. d दान्तम् (as in text). — [d]) K_1 $G_{3.4}$ अत्र ($G_{3.4}$ अस्त्रे) युद्धे च; K_4 D_1 M_3 मंत्रयुद्धे च; K_5 B (B_4 om.) Dc_1 D_6 अस्त्रयुद्धेषु; Dn_1 G_1 $M_{1.2.5}$ मंत्रे युद्धे च; Dn_2 D_8 शस्त्रयुद्धेषु (for अस्त्रयुद्धे च).

5 [a]) Dc_1 [ऽ]प्यवधीद्; Dn_2 [ऽ]न्वधीद्; S न्यहनद् (for न्यवधीद्). — [b]) Dn_1 $G_{3.4}$ दृष्ट्वा (for दिष्ट्या). K_1 lacuna for स वरमच्युतम्. K_2 G_5 प(G_5 न)रमच्युतं (for वरम°). K_3 दृष्टा वा नरम्; B $D_{2.6}$ दिव्यास्त्रधरम्; Dc_1 D_1 इष्वस्त्रधरम्; Dn_2 D_3 दिव्यास्त्रवरम्; $D_{4.7.8}$ दृष्टद्युम्नस्तम्; D_5 Cd ईश्वा(Cd इष्वा)सधरम्; T $G_{1.2}$ M इष्वासव(G_1 M_{1-3} °प)रम्

कुर्वाणं दारुणं कर्म रणे यत्तं महारथम् ॥ ५
व्यक्तं दिष्टं हि बलवत्पौरुषादिति मे मतिः ।
यद्द्रोणो निहतः शूरः पार्षतेन महात्मना ॥ ६
अस्त्रं चतुर्विधं वीरे यस्मिन्नासीत्प्रतिष्ठितम् ।
तमिष्वस्त्रवराचार्यं द्रोणं शंससि मे हतम् ॥ ७
श्रुत्वा हतं रुक्मरथं वैयाघ्रपरिवारणम् ।
जातरूपपरिष्कारं नाद्य शोकमपानुदे ॥ ८

न नूनं परदुःखेन कश्चिन्म्रियति संजय ।
यत्र द्रोणमहं श्रुत्वा हतं जीवामि न म्रिये ॥ ९
अश्मसारमयं नूनं हृदयं सुदृढं मम ।
यच्छ्रुत्वा निहतं द्रोणं शतधा न विदीर्यते ॥ १०
ब्राह्मे वेदे तथेष्वस्त्रे यमुपासन्गुणार्थिनः ।
ब्राह्मणा राजपुत्राश्च स कथं मृत्युना हृतः ॥ ११
शोषणं सागरस्येव मेरोरिव विसर्पणम् । C. 7. 272 B. 7. 9. 12 K. 7. 9. 12

(for दिष्ट्या स वरम्). — $Ś_1$ K_{1-4} D_1 om. 5^{cd}. T_1 (first time) repeats 5^{cd} after 7^{ab}. — ^{c}) G_2 दुष्करं (for दारुणं). — ^{d}) D_2 महाव्रतं; S (except G_5) °बलं (for °रथम्).

6 ^{a}) K (except K_5) D_1 नित्यं (for व्यक्तं). B (except B_1) Dc_1 $D_{3.6}$ हि दैवं; Dn_2 हि दिष्टं (by transp.); D_4 दृष्टं हि. Cd cites दिष्टं (as in text). Dn_1 बलवान्. — After 6^{ab}, D_4 reads 9^{cd} for the first time, repeating it in its proper place. D_4 om. 6^{cd}. — ^{c}) K_1 निहितः. S यत्र द्रोणो हतः शूरः. — ^{d}) K_5 $B_{1.2}$ (marg. also as in text).$_4$ (marg.) Dc_1 Dn_1 $D_{2.5.8}$ T G_{2-4} दुरात्मना; D_3 महाबलः (for महात्मना).

7 S repeats 7 after 34. — ^{a}) Dn_2 T_2 G_{2-5} (last five first time) शस्त्रं; Cv अस्त्रं (as in text). T G_{2-5} (all first time) Cv शूरे (for वीरे). S (second time) अस्त्रं चतुष्पात्सकलं. B_3 S नित्यं (for आसीत्). — After 7^{ab}, T_1 (first time) repeats 5^{cd}. — ^{c}) K_5 तमप्यस्त्र-; T (both times) G_1 (second time).$_{2-5}$ (all both times) M (second time) तमिष्वास- (for तमिष्वस्त्र-). K_3 B (B_2 marg. also as in text) Dc_1 Dn $D_{1.2}$ -धराचार्यं; $D_{4.7}$ -विदां वर्यं; D_8 -विदां वीर्यं; $G_{1.5}$ (both first time) -पराचार्यं; G_1 $M_{1.2}$ (all second time) -महावीर्यं (for -वराचार्यं). — ^{d}) S (second time) द्रोणं जघ्नुः कथं रथाः.

8 ^{a}) D_2 रौक्मरथं. — ^{b}) K_1 -परिवारिणं; B Dc_1 D_2 °वारितं; $M_{3.4}$ °वारणः; Ca. d °वारणम् (as in text). — D_4 reads 8^{cd} twice. — ^{c}) K_4 Dn_1 $D_{3.4}$ (both times).$_{6-8}$ Cd -परिस्कारं; B_{2-5} Dc_1 -शिरस्त्राणं (for -परिष्कारं). — ^{d}) Dn_2 $D_{3.6}$ दुःखम् (for शोकम्). K (except K_5) $D_{1.3.6}$ उपानुदे; B (except B_1) त्यजाम्यहं; Dc_1 Dn D_2 उपाददे; D_5 उपद्रवे (for अपानुदे). D_4 (both times) नव्यशोकेन मुदेत; $D_{7.8}$ नाद्य शोको न मां तु(D_8 नु)देत्.

9 ^{a}) D_8 ननु तं (for न नूनं). Dn_1 -दोषेण (for -दुःखेन). $Ś_1$ K_{1-4} D_1 नूनं परमदुःखे न; K_5 $D_{2.5}$ न नूनं म्रियते कश्चित्. — ^{b}) D_4 G_5 कश्चिन् (for कश्चिन्). K_4 म्रियते; G_2 युज्यति (for म्रियति). K_3 B Dc_1 Dn_1 म्रियते कोपि (Dn_1 चापि). K_5 $D_{2.5}$ परदुःखेन संजय. — Dc_1 repeats 9^{cd} after line 1 of 53*. D_4 reads 9^{cd} for the first time after 6^{ab}. — ^{c}) K_5 $D_{2.5}$ यतो; Dn_1 यच्च (for यत्र). Dc_1 (second time) Dn_1 G_5 हतं; T $G_{2.4}$ रणे (for अहं). D_4 (second time) द्रोणवधं (for °महं). — ^{d}) Dn_1 अहं (for हतं). D_4 (first time) जीवति (for जीवामि). K_5 D_5 नो म्रिये; B_1 मन्युना; B_{2-5} Dc_1 (both times) Dn_1 $D_{3.6}$ Ca. d मंदभाक्; D_4 (both times).$_{7.8}$ संजय (for न म्रिये). — After 9, B Dc_1 ins.:

53* दैवमेव परं मन्ये न सुनीतं न पौरुषम् ।
मदीयो नायको यत्र गुणश्रेष्ठो हतः परैः ।

[After line 1, Dc_1 repeats 9^{cd}. — Dc_1 om. line 2.]

10 ^{b}) B_3 T G_{2-5} transp. हृदयं and सुदृढं. B_2 हृदयं मम संजय. — ^{c}) T $G_{3.4}$ श्रुत्वाथ; G_1 $M_{1.2.4.5}$ श्रुत्वा यन् (M_4 तन्) (by transp.); G_2 श्रुत्वा तु; G_5 श्रुत्वेमं. M_3 श्रुत्वायं सुदृढं द्रोणं. — ^{d}) T G_{2-4} शतधेदं. D_6 विशीर्यति; T $G_{2.3}$ न दीर्यते; G_5 च दीर्यते (for विदीर्यते).

11 ^{a}) $Ś_1$ ब्राह्मवेदे; B Dc_1 Dn_2 $D_{3.6}$ ब्राह्मे दैवे (for ब्राह्मे वेदे). Dn_2 तथान्यास्त्रे. — ^{b}) $D_{4.7}$ समुपासन् (for यमुपा°). — ^{d}) $K_{2.3}$ B Dc_1 $D_{1.3}$ S (except G_{3-5}) हृतः (for हतः). D_4 स कथं मृत्युमश्नुते; $D_{7.8}$ °मी(D_8 °मे)यिवान्. — After 11, D_4 reads for the first time 13^{cd}, repeating it in its proper place.

12 ^{b}) $B_{1.2}$ Dc_1 S मेरोः पर्यसनं यथा; $B_{3.4}$ मेरोः पप्रतनं यथा. Cd cites पर्यसनं. — ^{c}) G_1 $M_{1.2}$ पातनं

पतनं भास्करस्येव न मृष्ये द्रोणपातनम् ॥ १२
दृप्तानां प्रतिषेद्धासीद्धार्मिकानां च रक्षिता ।
योऽत्याक्षीत्कृपणस्यार्थे प्राणानपि परंतपः ॥ १३
मन्दानां मम पुत्राणां जयाशा यस्य विक्रमे ।
बृहस्पत्युशनस्तुल्यो बुद्ध्या स निहतः कथम् ॥ १४
ते च शोणा बृहन्तोऽश्वाः सैन्धवा हेममालिनः ।
रथे वातजवा युक्ताः सर्वशब्दातिगा रणे ॥ १५
बलिनो घोषिणो दान्ताः सैन्धवाः साधुवाहिनः ।
दृढाः संग्राममध्येषु कच्चिदासन्न विह्वलाः ॥ १६
करिणां बृंहतां युद्धे शङ्खदुन्दुभिनिस्वनम् ।
ज्याक्षेपशरवर्षाणां शस्त्राणां च सहिष्णवः ॥ १७
आशंसन्तः पराञ्जेतुं जितश्वासा जितव्यथाः ।
हयाः प्रजविताः शीघ्रा भारद्वाजरथोद्वहाः ॥ १८
ते स्म रुक्मरथे युक्ता नरवीरसमाहिताः ।

(for पतनं). — d) K3 मृष्येद्; K4 D3 मृषे; Cd सहे (for मृष्ये). Dn2 द्रोणघातनं.

13 a) B Dc1 Dn2 D3. 6 T G2–5 M3 दुष्टानां (for दृप्तानां). T G2–5 प्रतिरो(G2 °यो)द्धासीद् (for प्रतिषेद्धासीद्). — b) B Dc1 Dn2 D2. 3. 5. 6 S धार्मिकाणां. T G3–5 तु (for च). Ś1 रक्षणे; K2–4 D1 रक्षकः (for रक्षिता). — D4 reads 13cd for the first time after 11. — c) B1–3. 5 Dc1 योहासीत्; D4 (first time) **पक्षी; D6 योत्यार्थी; S अत्याक्षीत् (for योऽत्याक्षीत्). B4 कृपणार्थाय; B5 मत्सुतस्यार्थे; T G2–4 स नृपस्यार्थे (for कृपणस्यार्थे). — d) D4 (first time) ईयिवान्; D4 (second time). 5. 8 परंतप; T G2–5 सुदुस्त्यजान् (for परंतपः).

14 b) Dn1 यत्र विद्यते; D4. 7. 8 शर्म वर्म च; D6 यत्र विक्रमे (for यस्य विक्रमे). — c) D2. 5 °त्युशनःकल्पो; M3. 4 °त्युशनसोस्तुल्यो (hypermetric). — d) K1. 3. 4 द्रोणः (for बुद्ध्या). K1 निहितः. — After 14, T G2–5 ins.:

54* गुणानां सर्वयोधानां स्थितिरासीन्महाद्युतिः ।
यं मृत्युर्वशगस्तिष्ठेत्स कथं मृत्युना हतः ।

15 a) T G2. 4. 5 हि (for च). Dn1 शूरा (for शोणा). — b) Dn2 D3. 6 सदा वै (for सैन्धवा). B Dc1 S छन्ना जालैर्हिरण्मयैः. — c) G1 M शूरा (for रथे). B1 D3. 8 वायुजवा; D6 बाणजवा (for वातजवा). — d) K3 B Dc1 D2 -शस्त्रातिगा; Dn1 -सत्त्वातिगा; Ca. d -शब्दातिगा (as in text). S (except G2. 5) सर्वशब्दा(G1 °स्त्रा)तिपातिनः.

16 a) Dc1 वाजिनो (for बलिनो). B1 D2 हेषिणो; Dn2 Cd शुष्मिणो; D5 घोणिनो (for घोषिणो). — c) D1 दृष्ट्वा (for दृढाः). Dn2 D4. 7. 8 S (except G3) संग्राममध्ये तु (for °मध्येषु). — d) K4 कश्चिन्; Dc1 D4. 5 क्वचिद् (for कच्चिद्). K4 G4 विह्वलः.

17 a) Ś1 Dc1 बृहतां; K1–3 बृंहितं (for बृंहतां). S वारणारव(G1 M °पार-; G5 °वर)गा युद्धे. — b) K4 -निस्वनैः; K5 Dn1 -निःस्वनां; B1–3 Dc1 Dn2 D4–6. 8 -निस्वनान्; B4. 5 D3 -निःस्वनान्; Dn1 (also) -निःस्वने; D2 -निस्वनात्; D7 -निश्रितान्; S -घोषिणः (for -निस्वनम्). — c) Ś1 K3 D1 पतनं; K1. 2 lacuna; K4 यत्तने; K5 आक्षेप-; D2. 5 व्याक्षेपं; D4 व्याक्षेप- (for ज्याक्षेप-). Dn2 D6 -शरवर्षाणि. — d) K5 D5 अस्त्राणां; T G3. 4 मुख्यानां; G1 M उक्तानां; G2 शंखानां; G5 मुखानां (for शस्त्राणां). B2 प्रशक्तानां सहिष्णवः.

18 a) K5 D4. 7. 8 आशंसंते (for °सन्तः). Dc1 D7 परं जेतुं; D4 पराजेतुं. — b) Dn2 D3. 6 जितायासा; G3–5 जिताश्वासा (for जितश्वासा). B1 जितश्रमाः; D4. 7. 8 गतव्यथाः (for जितव्यथाः). — G5 om. (hapl.) 18c–19b. — c) Ś1 K3 B Dc1 D6 S (G5 om.) Cv पराजि(Ś1 °वि)ताः; D4 प्रव्रजिताः (for प्रजविताः). Ś1 K1. 2. 4 B5 Dn2 D1. 6. 8 Cv शीघ्रं (for शीघ्रा). D3 हयाः पराजिताश्चैव. — d) Ś1 K1. 4 महारथ- (for भारद्वाज-). K1 -रथोद्वहः; K5 -रथोन्विताः; Dn1 -रथोद्धताः; D5 -रथोचिताः (for -रथोद्वहाः).

19 G5 om. 19ab (cf. v. l. 18). — a) K5 D5 तस्मिन्; D7. 8 तेन; S (G5 om.) ते च (for ते स्म). Ś1 रुक्मरथं. — b) K2 -समाहितः; D5 -समाहताः; S (G5 om.) -समास्थिताः (for -समाहिताः). — c) Ś1 (marg.) K1 नात्यतरंस्; Dc1 Cd नाभ्यभवंस्; Dn2 नात्यचरंस् (for नाभ्यतरंस्). D8 भ्राता (for तात). D4. 7 कथं नात्यतरन्ते वै (D7 °भ्राता); S कथं नात्य(T G3. 4 °भ्य)चरञ्शीघ्रं. — T G1–4 M ins. after 19; G5 after 20ab:

55* तं तु रुक्मरथं दृष्ट्वा विद्रवन्ति स्म शत्रवः ।
दिव्यमस्त्रं विकुर्वाणं संगताः सर्वतः परे ।

[(L. 1) M1. 2 किं (for तं). G5 कांस्तत्र कुरथं दृष्ट्वा

कथं नाभ्यतरंस्तात पाण्डवानामनीकिनीम् ॥ १९
जातरूपपरिष्कारमास्थाय रथमुत्तमम् ।
भारद्वाजः किमकरोच्छूरः संक्रन्दनो युधि ॥ २०
विद्यां यस्योपजीवन्ति सर्वलोकधनुर्भृतः ।
स सत्यसंधो बलवान्द्रोणः किमकरोद्युधि ॥ २१
दिवि शक्रमिव श्रेष्ठं महामात्रं धनुर्भृताम् ।
के नु तं रौद्रकर्माणं युद्धे प्रत्युद्ययू रथाः ॥ २२
ननु रुक्मरथं दृष्ट्वा प्रद्रवन्ति स्म पाण्डवाः ।
दिव्यमस्त्रं विकुर्वाणं सेनां क्षिण्वन्तमव्ययम् ॥ २३
उताहो सर्वसैन्येन धर्मराजः सहानुजः ।
पाञ्चाल्यप्रग्रहो द्रोणं सर्वतः समवारयत् ॥ २४
नूनमावारयत्पार्थो रथिनोऽन्यानजिह्मगैः ।
ततो द्रोणं समारोहत्पार्षतः पापकर्मकृत् ॥ २५
न ह्यन्यं परिपश्यामि वधे कंचन शुष्मिणः ।
धृष्टद्युम्नादृते रौद्रात्पाल्यमानात्किरीटिना ॥ २६
तैर्वृतः सर्वतः शूरैः पाञ्चाल्यापसदस्ततः । C. 7 287 B. 7. 9 27 K. 7. 9. 29

(for the prior half). G1 M शात्रवाः; G5 सर्वशः (for शत्रवः). —G5 om. line 2. — (L. 2) G1 M1-4 विकुर्वाणाः (for °र्वाणं). G1 M सहिताः (for संगताः).]

20 [a]) K (except K3) Dn D1. 3. 4. 6. 8 -परिस्कारम् (for °ष्कारम्). — [b]) S (except G5) आस्थितो (for आस्थाय). B5 D2. 5 रथमत्तमं (for °मुत्तमम्). — After 20[ab], G5 ins. 55*. — [d]) G5 संक्रंदतो. Ca. d cite शूरसंक्रन्दनः. T G3. 4 यथा (for युधि). K1 शूराः संक्रुद्धनो युधि.

21 D5 om. (hapl.) 21. — [a]) K4 B4 विद्या (for विद्यां). T G2-5 विद्यास्त (G3 °स्त्व-; G4 °स्व)स्योपजीवंति. — [b]) B2. 5 D4 G1 M सर्वलोके; Dn1 D7. 8 सर्वे लोका (D7 लोके; D8 लोक-) (for सर्वलोक-). K3 B Dc1 -धनुर्धराः; D4 °ष्मतः (for °र्भृतः).

22 [b]). B1 श्रेष्ठं सर्व-; B2 m (orig. as in text) Dc1 Dn2 महात्मानं; D3 महामंत्रं; Cd महामात्रं (as in text). K1. 2. 4 B1 D1 धनुष्मतां; Dc1 °र्भृतं (for °र्भृताम्). — [c]) B1 क्षिन्वंतं; B4 के न तं; Dn1 के नु ते; Dn2 D3. 7 S (except G2. 5) के तु तं; D5 किं तु तं (for के नु तं). Ś1 रौद्रकर्माणो. — [d]) Ś1 रणे (for युद्धे). K2 प्रत्युदियू (for प्रत्युद्ययू).

23 [a]) B2 कथं; Dn2 D3. 6 तं तु; T G2. 3. 5 के तु; G1 M के तं; G4 ते (submetric) (for ननु). — [b]) K B (except B2) Dn D1-3. 5. 6 T G2. 5 प्राद्रवंति; G1. 3. 4 M विद्रवंति (for प्रद्रवन्ति). D8 साश्वासारथिप्रद्रवाः. — [c]) Dn2 दिव्यशस्त्रं. B5 Dn2 D3. 6 प्रकुर्वाणं (for विकुर्वाणं). — Ś1 K1-3 om. (hapl.) 23[d]-24[c]. — [d]) D3 छिन्वंतम्; D8 छिंदंतम्; Cd क्षिण्वन्तम् (as in text). T G2 M3-5 अव्ययां (for अव्ययम्). K4 D1 सर्वतः समवारयन्; B (except B4) Dc1 रणे तस्मिन्महाबलं; G4 सेनां क्षीवंतमव्ययां.

24 Ś1 K1-3 om. 24[abc] (cf. v. l. 23). S repeats 24[ab] after 26. — [b]) K5 D5 सहानुगः (for °नुजः). — G5 om 24[c]-27[b]. — [c]) D1 पंचाल्य-; S (G5 om.) पांचाल- (G1 M1. 2 °लः). B5 पांचालं प्रयतो द्रोणं. Ca. d cite पांचजन्यप्रग्रहः. Cv पाञ्चाल्यग्राहको द्रोणः. — [d]) K4. 5 B Dc1 Dn2 G4 पर्यवारयत्; Dn1 D3. 6 T G2 पर्यवारयन्; G1. 3 M प्रत्यवारयत् (M1. 2 °यन्) (for समवारयत्).

25 G5 om. 25 (cf. v. l. 24). — [c]) Dn1 D4. 7. 8 समहरत्; S (G5 om.) तदारौ (G1 °रो)त्सीत् (for समारोहत्). — [d]) K2 पार्श्वतः (for पार्षतः). S (except M3; G5 om.) क्रूर- (for पाप-).

26 G5 om. 26 (cf. v. l. 24). — [a]) B4 D2 ह्यहं; B5 हितं (for ह्यन्यं). D5 नाहमन्यं प्रपश्यामि; G2 न परेषु च पश्यामि. — [b]) K5 Dn1 D4 वधं; D7. 8 बंधं (for वधे). Ś1 K1-3 कांचन-; K5 किंचन; D2 कं ननु; D4 किंचिन्न (for कंचन). S (G5 om.) हंतारं तस्य शुष्मिणः. — [c]) B2 वीरात्; D4 द्रोणात् (sic); S (G5 om.) पापात् (for रौद्रात्). — After 26, S repeats 24[ab]; while S (except G2; G5 om.) ins.:

56* उत्सृज्य सर्वसैन्यानि द्रोणमेवाभिदुद्रुवे ।

[G1 M द्रोणमेकमभिद्रवन् (M2. 4 °वत्) (for the post. half).]

27 G5 om. 27[ab] (cf. v. l. 24). — [a]) D4 धृतः; D6 हतः (for वृतः). B4. 5 शूरः; S (G5 om.) क्षुद्रैः (for शूरैः). — [b]) K4 D1 तथा; D2. 5 तव (for ततः). K2 पंचाल्यापसदस्ततः; K3 Dn2 D6 पांचाल्यापसदै (K3 °षद)स्ततः; S (G5 om.) पांचालापश (G3. 4 °स)दैस्तथा (G2. 4 °दा). Cd cites अपसदः. — [c]) K2. 4 Dc1 Dn2 D6 कैकेयैश्च; K5 B2 Dn1 D3. 4. 7. 8 M3 कैकयैश्च (for केकयैश्च). K1 चेदिकानूषैर्; G1. 3. 5

केकयैश्चेदिकारूषैर्मत्स्यैरन्यैश्च भूमिपैः ॥ २७
व्याकुलीकृतमाचार्यं पिपीलैरुरगं यथा ।
कर्मण्यसुकरे सक्तं जघानेति मतिर्मम ॥ २८
योऽधीत्य चतुरो वेदान्सर्वानाख्यानपञ्चमान् ।
ब्राह्मणानां प्रतिष्ठासीत्स्रोतसामिव सागरः ।
स कथं ब्राह्मणो वृद्धः शस्त्रेण वधमाप्तवान् ॥ २९
अमर्षणो मर्षितवान्क्लिश्यमानः सदा मया ।
अनर्हमाणः कौन्तेयः कर्मणस्तस्य तत्फलम् ॥ ३०
यस्य कर्मानुजीवन्ति लोके सर्वधनुर्भृतः ।
स सत्यसंधः सुकृती श्रीकामैर्निहतः कथम् ॥ ३१
दिवि शक्र इव श्रेष्ठो महासत्त्वो महाबलः ।
स कथं निहतः पार्थैः क्षुद्रमत्स्यैर्यथा तिमिः ॥ ३२
क्षिप्रहस्तश्च बलवान्दृढधन्वारिमर्दनः ।
न यस्य जीविताकाङ्क्षी विषयं प्राप्य जीवति ॥ ३३

M °कारूशैर् (for °कारूषैर्). —^{d}) S (except G5 M1.2) मात्स्यैर्. D3 च बहु- (for अन्यैश्च). Ś1 K1.2 मत्स्यसैन्यैश्च भूमिपैः.

28 G5 damaged. —^{a}) T G2–4 व्याकुलीभूतम् (for °कृतम्). —^{c}) K1 Dn1 D4 मुक्तं; K4 शक्ते; D1 सक्ते; S (G5 damaged) युक्तं (for सक्तं). —^{d}) S (G5 damaged) जघानैकं सहायवान्.

29 ^{a}) Ś1 K1.3 योधीते (for योऽधीत्य). —^{b}) K3 B Dc1 D2 M1.2 Cv सांगान्; K5 धर्मान्; G3 सख्यान् (for सर्वान्). —^{d}) M4 (*inf. lin.* as in text) पारगः (for सागरः). — After 29^{cd}, N (Ś2 missing) ins.:

57* क्षत्रं च ब्रह्म चैवेह योऽन्वतिष्ठत्परंतपः ।

[K5 क्षत्रं स्वं; B1.2.5 D5 क्षात्रं च; Dn1 कृतं च (for क्षत्रं च). D4 ब्रह्म क्षत्रं च (for क्षत्रं च ब्रह्म). K5 B4 [ऽ]भ्यतिष्ठत् (for ऽन्वति°). B (except B4) Dc1 यस्मिन्विद्याश्च संश्रिताः (for the posterior half).]

On the other hand, S ins. after 29^{cd}:

58* दृप्तानां प्रतिषेद्धा च चक्षुरासीदचक्षुषाम् ।
अमर्षी चावलिप्तेषु धार्मिकेषु च धार्मिकः ।

[Cf. 13. —(L. 1) G1 M प्रतिषेद्धासीच्; G2 प्रतिहंतासीच् (for °षेद्धा च).]

30 ^{a}) K1–4 D1.2.4.6 G2 अमर्षिणो; K5 °र्षणो; B1.2.4 Dn1 D3.7.8 °र्षिणा; D5 °र्षितो; Cd.v °र्षणो (as in text). —^{b}) Ś1 K B2 m (orig. as in text). 3.4 Dn1 D1–5.8 G2 क्लिश्यमानान् (B3 D8 °ना); D7 क्लेश्यमानान् (for क्लिश्यमानः). B3 Dn1 मया सदा (by transp.); D3 महायुवान्; S मयासकृत् (M3 मया सह). —^{c}) Ś1 K B1 Dn D1–3 अनर्हमाणान् (Dn2 °मानाः; D2.3 °मानान्; D6.7 °माना); Dc1 अमर्षमाणः. Ś1 K B1.5 Dc1 Dn1 D1–6.8 G5 कौंतेयान्; D7 क्षौंतेयान्; G2 कौंतेयैः (for कौन्तेयः). ❀ Ca. d: अनर्हमानः अनर्हो मानो यस्य । ❀ —^{d}) Ś1 अर्हतस् (for कर्मणस्). Ca d cite कर्मणः.

31 ^{a}) Ś1 K1.4 कर्मोप-; D4.7.8 शिल्पेन (for कर्मानु-). S -वर्तते (for -जीवन्ति). —^{b}) G5 लोकः (for लोके). —^{c}) G1 M धृतिमान् (for सुकृती). T G2–5 सत्यसंधः सत्यधृतिः. —^{d}) M4.5 परैः (for कथम्). T G2–5 श्रीकामैः स कथं हतः; M3 श्रिया मे निहतः परैः.

32 ^{b}) B (except B5) महारथः (for °बलः). —^{c}) K3 transp. स and कथं. —^{d}) S transp. यथा and तिमिः.

33 ^{a}) Dn2 भगवान् (for बलवान्). D6 क्षिप्रं हतश्च भगवान् (sic); S क्षिप्रहस्तो महाबाहुर्. —^{b}) T G1–3 M दृढवर्मारिवर्मभि(T G2 °भृ)त्; G4.5 दृढवर्माणि (G5 °कर्मारि-) वर्मभृत् (G5 °हृत्). — After 33^{ab}, D4.7 ins.:

59* वा कथं निहतः पापै रणे ब्राह्मणपुंगवः ।

[D4 स (for वा).]

—G1 M om.-33^{cd}. —^{c}) S (G1 M om) तस्य (for यस्य). K2 B3.4 D1.2 विजयाकांक्षी (for जीविता°). —^{d}) Ca. d गोचरं; Cv विषमं (for विषयं).

34 D8 om. 34. K2 reads 34^{ab} twice. —^{a}) K2 (first time). 3 यं नो; K2 (second time) यं वो; K4 यद्धौ; D3 यौ द्वौ; G5 यद्वा (for यं द्वौ). K4 D7 S जहतुः (for जहतः). K2 (first time) कर्णौ; K2 (second time) शब्दो; K3 कर्णौ (for शब्दौ). —^{b}) S जीवनार्हं (for °मानं). Ś1 K (K2 both times) Dn1 D1.4.5.7 कथंचन (for कदाचन). —^{c}) Ś1 K1.2 ब्रह्मा च; K4 ब्राह्मं च; K5 D1.3.6.7 ब्राह्मयश्च; D2.5 ब्रह्मणो; D4 ब्राह्मणश्च (hypermetric) (for ब्राह्मश्च). —^{d}) T G2–5 ज्याशब्दश्च; G1 M धनुर्घोषो (for ज्याघो-

यं द्वौ न जहतः शब्दौ जीवमानं कदाचन ।
ब्राह्मश्च वेदकामानां ज्याघोषश्च धनुर्भृताम् ॥ ३४
नाहं मृष्ये हतं द्रोणं सिंहद्विरदविक्रमम् ।
कथं संजय दुर्धर्षमनाधृष्ययशोबलम् ॥ ३५
केऽरक्षन्दक्षिणं चक्रं सव्यं के च महात्मनः ।
पुरस्तात्के च वीरस्य युध्यमानस्य संयुगे ॥ ३६
के च तत्र तनुं त्यक्त्वा प्रतीपं मृत्युमाव्रजन् । C. 7. 301
द्रोणस्य समरे वीराः केऽकुर्वन्त परां धृतिम् ॥ ३७ B. 7. 9 41 K. 7. 9. 46

षश्च). D (except Dc1 D1. 5; D8 om.) T G2- धनुष्मतां (for धनुर्भृताम्). — After 34, N (Ś1 missing) ins :

60* अदीनं पुरुषव्याघ्रं ह्रीमन्तमपराजितम् ।

[K1 अधीतं (for अदीन). D2, 5 om. the post half.]

On the other hand, S repeats 7 after 34.

35 D2, 5 om. from नाहं up to सिंह (in 35^b). — ^{a}) S Cd मन्ये; Ca मृष्ये (as in text). — ^{b}) S स हि लोकभयोत्स्वत. — ^{c}) S को हि शक्तो (G1 M4 शक्नो) रणे जेतुम्. — ^{d}) K1 अनावृष्यं; K2 °वृष्यं; K4 Dc1 D1, 3 °धृष्यं; Dn2 अप्रधृष्य-; D6 अप्रहृष्य (for अनाधृष्य-). K1-4 D1, 2 महाबलं; D8 यथाबलं (for -यशोबलम्). — N (Ś1 missing) ins. after 35: T2 after 37^{ab}:

61* पश्यतां पुरुषेन्द्राणां समरे पार्षतोऽवधीत् ।
के पुरस्तादयुध्यन्त रक्षन्तो द्रोणमन्तिकात् ।
के नु पश्चादवर्तन्त गच्छतो दुर्गमां गतिम् ।

[T2 om. lines 1-2. — (L. 1) B5 संमुखे (for समरे). — (L. 2) K1. 3. 4 lacuna; K2 D1 गच्छंतं दुर्लभां गतिं (for the post. half). — K2 D1 om. line 3. — (L. 3) K1. 3. 4 om. the prior half. B4 के च; Dc1 Dn D3 T2 के तु; D4. 7. 8 के तं (for के नु). B1 अयुध्यंत (for अवर्तन्त). Dc1 गच्छंतो; D6 गच्छतं (for गच्छतो). Ś1 K1. 4. 5 D2. 3. 5. 8 गच्छंतं (K5 D2 °तो) दुर्लभां गतिं; B5 गच्छंतो दुर्गतिं गतिं; T2 गच्छतां दुर्बला गतिं.]

On the other hand, S (T2 continuing) ins. after 35:

62* ब्रह्मकल्पोऽभवद्ब्राह्मे क्षात्रे नारायणोपमः ।
ब्रह्मक्षत्रे च यस्यास्तां वशे स्थाणोरिवाखिले ।
सर्वान्हि मामकान्युद्धे सहाश्वरथकुञ्जरान् ।
युधिष्ठिरस्य तपसा हतान्मन्यामहे कुरून् ।

[(L. 1) T G2-5 भवेद्ब्राह्मे. — (L. 2) G2 M3 ब्रह्मक्षेत्रे. G1 M [अ]खिलं (for [अ]खिले). — (L. 3) T G2. 3. 5 वीरान्; G4 वीरा (for युद्धे). — (L. 4) G5 भूतान् (for हतान्).]

36 ^{a}) B4 कक्षं (for चक्रं). — ^{b}) B1 तु (for च). S के सव्यं के च पृष्ठतः.

37 ^{a}) T G3. 4 के तु; G2. 5 के नु (for के च). Ś1 K1-4 D1. 4. 7. 8 G5 M3-5 तनूस्; K5 D2 धनुस; Dc1 D3 G1 M1. 2 तनूं; Dn1 तनुस् (for तनुं). — After 37^{ab}, T2 ins. 61*. — ^{c}) G1 M शूराः; Cv वीराः (as in text). — ^{d}) D4 lacuna for के. K5 B5 कुर्वंति; B2 [ऽ]कुर्वंश्च (for ऽकुर्वन्त). K5 B1 Dn1 D5 परां गतिं; G2. 5 पराजितं (for परां धृतिम्). Cv कं कुर्वीति (sic !) परां गतिं. — After 37, N (Ś1 missing) ins. :

63* कच्चिन्नैनं भयान्मन्दाः क्षत्रिया व्यजहन्रणे ।
रक्षितारस्ततः शून्ये कच्चिन्नैको हतः परैः ।
न स पृष्ठमरेस्त्रासाद्रणे शौर्यात्प्रदर्शयेत् ।
परामप्यापदं प्राप्य स कथं निहतः परैः ।

[(L. 1) Ś1 K1. 2. 5 D1 केचिन्नैनं; B1 कच्चिन्नैवं; B2. 3 Dc1 कच्चिचैनं; B5 कच्चिन्नूनं; D5 कच्चिन्नैव; D6 केचिन्नैव (for कच्चिन्नैन). Dn1 तस्य हया (for नैनं भयान्). Ś1 K1. 2. 4 D1 व्यजयन्; B Dc1 विजहू; D8 व्यहरस् (for व्यजहन्). — (L. 2) K1 रक्षितारास्. K5 तथा (for ततः). Ś1 शून्याः; K1-3 D1 शूराः; K4 सुराः (for शून्ये). K5 काश्चिन्नैको; Dn1 कच्चित्त्वेको; D2 कच्चित्तैनं; D5 कच्चिचैको (for कच्चिन्नैको). K1-4 D1 केचिन्नैके हताः परैः (D1 °रे) (for the post. half). — After line 2, D4. 7. 8 ins. :

64* यः स देवान्सगन्धर्वान्सयक्षोरगराक्षसान् ।
जेतुमुत्सहते द्रोणः स कथं निहतः परैः ।

— D7. 8 om. lines 3-4. — (L. 3) K2 सं-; K5 Dn1 D2. 5 च (for स). Ś1 K1-4 Dn1 D1. 3 इह; K5 D5 अव-; Dn2 D6 अति-; D4 इव (for अरेस्). B1-4 न स (B2 च) पृष्ठमर(B1 °म)त्रासाद्; Dc1 न स पृष्ठममित्राणां (for the prior half). Ś1 K1-3 Dn D1. 3. 5 द्रोणः; K4. 5 द्रोणे (for रणे). B2 शौर्यं; Cv शौर्यात् (as above). D4 द्रोणसूर्यात् (for रणे शौर्यात्). Ś1 K1. 3. 5 B5 Dn1 अ(K5 Dn1 प्र)दर्शयत् (B5 °येत्); K2. 4 D1 अदर्शयन् (K4 °यः) (for प्रदर्शयेत्). — (L. 4) D4 पराम् (for पराम्). K5 अप्यापदां; Dn1 अथापदं (for

C. 7.303 B. 7.9.43 K. 7.9.49 एतदार्येण कर्तव्यं कृच्छ्रास्वापत्सु संजय ।
पराक्रमेद्यथाशक्त्या तच्च तस्मिन्प्रतिष्ठितम् ॥ ३८
मुह्यते मे मनस्तात कथा तावन्निवर्त्यताम् ।
भूयस्तु लब्धसंज्ञस्त्वा परिप्रक्ष्यामि संजय ॥ ३९

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

९

वैशंपायन उवाच ।
एवं पृष्ट्वा सूतपुत्रं हृच्छोकेनार्दितो भृशम् ।
जये निराशः पुत्राणां धृतराष्ट्रोऽपतत्क्षितौ ॥ १
तं विसंज्ञं निपतितं सिषिचुः परिचारकाः ।
जलेनात्यर्थशीतेन वीजन्तः पुण्यगन्धिना ॥ २
पतितं चैनमाज्ञाय समन्ताद्भरतस्त्रियः ।

अप्यापदं). B3 4 प्राप्तः (for प्राप्य). K3 B (except B1) D (except Dn2 D6) transp. कथं and स. K5 निहितः. Dn1 शरैः; D1 परः (for परैः).]

38 G5 om. 38. — b) G2 कृच्छ्रेषु (for कृच्छ्रासु). — cd) B1. 3. 4 यथाशक्ति; B2 यथा शांतं (for यथाशक्त्या). S (G5 om.) यथा(G1 M यद्यथा-; hypermetric)शक्ति च युध्येत द्विषद्भिः स्वांश्च पालयेत् (G3 °यन्). — T G1–4 M ins. after 38; G5 after 37 :

65* कच्चिन्नैनं भयात्क्षुद्राः पार्थेभ्यः प्रददू रणे ।
गोप्तृभिस्तैः समुत्सृष्टः कच्चिन्नैष परैर्हतः ।
धृष्टद्युम्नं हि पश्यामि निघ्नन्तमिव ब्राह्मणम् ।
वार्यमाणं रणे तात द्रौणिनामिततेजसा ।

[G5 om. line 1. — (L. 1) T G2–4 कश्चिन्नैन. G1 M प्रजह्रु (for प्रददू). — (L. 2) G3. 4 गोत्रभिस् (for गोप्तृभिस्). G1. 2 समुत्सृष्टं. — (L. 3) G1 M च; G5 प्र- (for हि).]

39 a) K1–3 D1 दह्यते (for मुह्यते). D4. 7. 8 चैव (for तात). — b) K5 कथां; B4 Dn2 कथं (for कथा). D5 कथ्यतां च; D6 कथं तात (for कथा तावन्). B4 G5 निवार्यतां (for निवर्त्यताम्). D4. 7 दह्यते मे मनो भृशं; S (except G5) मा तावत्किंचिदुच्यतां. — After 39ab, D4. 7. 8 ins. :

66* क्षणमेकमहं सूत न शक्ष्यामीति जल्पितुम् ।

— c) D4. 7. 8 च (for तु). K1 [अ]लब्ध- (for लब्ध-). B3. 5 D2 -संज्ञं; Dn1 -संज्ञास् (for -संज्ञस्). K5 B Dc1 Dn1 D2. 7 त्वां; D3 तां; S सन् (for त्वा). Dn2 D6 भूयस्त्वां लब्धसंज्ञत्वात्. — d) K1. 2 B5 Dn D2–4. 6. 8 G5 परिपृच्छामि; K5 D5 °वक्ष्यामि (for °प्रक्ष्यामि).

Colophon : Ś2 missing. — *Sub-parvan :* B1 द्रोणाभिषेक. — *Adhy. name :* Ś1 K1–3 Dn1 D1 धृतराष्ट्रप्रश्नः; K5 D2. 5 धृतराष्ट्रचिंता; Dn2 D3. 6 धृतराष्ट्रपरिदेवनं (D3 °वेदनं); D4 धृतराष्ट्रचिंताध्यायः; G1 M1. 2 धृतराष्ट्रशोकः. — *Adhy. no.* (figures, words or both) : K2. 3 B1. 2 Dn1 D2. 8 S 8 (as in text). — *Śloka no. :* Dc1 73.

9

☞ This adhy. is missing in Ś2 (cf. v. l. 7. 1. 1).

1 a) D4 उक्त्वा तु (hypermetric); D7. 8 उक्त्वा (for पृष्ट्वा). — b) K5 तत् (for हृत्). D6 आवृतो (for अर्दितो). Dn1 D4. 7. 8 हृदि (Dn1 तस्थौ) शोकार्दितो भृशं. — c) D4. 7. 8 आशां (D7. 8 °शा) निराशीकृत्वा तु.

2 a) D4. 7. 8 तु पतितं (for निप°). — b) K4. 5 B Dc1 Dn2 D1. 2 T G2. 3. 5 परिचारिकाः (for °चारकाः). — c) B1. 2. 5 Dn1 D3 T G2–4 जलेनात्यंतशीतेन; B2 (marg.) व्यजनेनाप्यर्थ°. — d) K1 जीविताः; K4 जीवंत-; B4. 5 Dc1 D2 G2. 5 वीजंत्यः; Dn2 व्यजंतः; D3 वीज्यंतः; D4 जीवंतः; D5 वीज्यंतं; D6 वीज्य तं; T G3. 4 जीवंत्यः (for वीजन्तः). B1–3 वीजयंतः (B3 °त्यः) सुगंधिना.

3 a) K5 B3 Dc1 Dn2 D4. 5. 7. 8 चैवम्; G1 M1. 2 च तम्; G3. 4 चैकम् (for चैनम्). B4 D2 आलोक्य; D1 आस्थाय (for आज्ञाय). — b) T G2–5 समस्ता (for समन्ताद्). D4 रुदतस् (for भरत-). — c) K5 परिबोद्धुं (for °वव्रुर्). K1. 4 D4 महाराज; K2 °राजन्; B5 S °त्मानं (for °राजम्). — d) K1 स भृशं;

परिवव्रुर्महाराजमस्पृशंश्चैव पाणिभिः ॥ ३
उत्थाप्य चैनं शनकै राजानं पृथिवीतलात् ।
आसनं प्रापयामासुर्बाष्पकण्ठ्यो वराङ्गनाः ॥ ४
आसनं प्राप्य राजा तु मूर्छयाभिपरिप्लुतः ।
निश्चेष्टोऽतिष्ठत तदा वीज्यमानः समन्ततः ॥ ५
स लब्ध्वा शनकैः संज्ञां वेपमानो महीपतिः ।
पुनर्गावल्गणिं सूतं पर्यपृच्छद्यथातथम् ॥ ६
यत्तदुद्यन्निवादित्यो ज्योतिषा प्रणुदंस्तमः ।
आयादजातशत्रुर्वै कस्तं द्रोणादवारयत् ॥ ७
प्रभिन्नमिव मातङ्गं तथा क्रुद्धं तरस्विनम् ।
आसक्तमनसं दीप्तं प्रतिद्विरदघातिनम् ।
वाशितासंगमे यद्वदजय्यं प्रतियूथपैः ॥ ८
अति चान्यान्रणे योधान्वीरः पुरुषसत्तमः ।
यो ह्येको हि महाबाहुर्निर्दहेद्घोरचक्षुषा ।
कृत्स्नं दुर्योधनबलं धृतिमान्सत्यसंगरः ॥ ९
चक्षुर्हणं जये सक्तमिष्वासवररक्षितम् । C. 7. 316 B. 7. 10. 11 K. 7. 10. 11

K3. 4 B5 संस्पृशंश्च; D4. 7. 8 पस्पृशुश्च (for अस्पृशंश्च). B4 चापि (for चैव). S (except G2) सं(M1. 2. 5 अ)-स्पृशंत्यश्च पाणिभिः.

4 ^{a}) Dn1 भूयः (for चैनं). — ^{b}) Dn1 राजानं भूमितो बलात्. — Ś1 om. (hapl.) 4^{cd}. — ^{d}) B3 अश्रुकंठा; T G2–4 M3–5 बाष्पकंठा; G5 बाष्पकर्णा (for बाष्पकण्ठ्यो).

5 ^{a}) D4. 7. 8 स (for तु). — ^{b}) K5 [अ]ति-; B3 T2 G2–5 तु; T1 च (for [अ]भि-). — K4 om. 5^{c}–6^{e}. — ^{c}) Ś1 K1–3. 5 Dn1 D5 [ऽ]चेष्टत (for ऽतिष्ठत). — ^{d}) D6 वीक्ष्यमाणः (for वीज्यमानः). D5 विमनाः सततं ततः.

6 K4 om. 6^{abc} (cf. v. l. 5). — ^{a}) K5 D5 तथा (for लब्ध्वा). — ^{b}) S मुहुर्मुहुः (for महीपतिः). — ^{c}) Ś1 K3 D6 गावल्गनिं. — ^{d}) K1. 3 यथाक्रमं; D4 यथा कथं; D5 यथा तथा (for यथातथम्).

7 Before 7, all MSS. (except K1–3. 5; Ś2 missing) ins. धृतराष्ट्र उवाच. — ^{a}) B1. 2. 3 (marg.). 4 योसावुद्यन्; B5 Dc1 D3 M4. 5 यः स उद्यन्; Dn1 यस्त-दोद्यन्; T G2–5 यः सदोद्यन् (for यत्तदुद्यन्). — ^{b}) K1 Dn D3. 5. 6 ज्योतिषां; S तेजसा (for ज्योतिषा). T G2–5 प्रणुदेत् (for °दंस्). B तापयन्समरे स्थितः; D4. 7. 8 वैश्वानरसमप्रभः. — ^{c}) K4 D2 T G3. 4 वा; K5 Dn1 D4. 7. 8 G1. 5 M वः (for वै). B Dc1 D6 अजातशत्रुमायांतं; Dn2 D3 आसीदजातशत्रुः स. ❋ Ca. d यदायात् । यदि(7^{a})त्यव्ययं । यः स इत्यर्थः । ❋ — ^{d}) Dn2 D3. 6 कथं (for कस्तं). K4 Dn2 D3 T G2–4 द्रोणम् (for द्रोणाद्). — After 7, G1 M read 25 for the first time, repeating it in its proper place.

8 ^{b}) B5 D2. 4. 6–8 G5 यथा (for तथा). T G3. 4 क्रोधात् (for क्रुद्धं). — ^{c}) Ś1 K B2 (marg.; orig. as in text) Dn2 D1. 3. 5. 6 प्रसक्त-; B1 Dc1 T G2–5 असक्त- (for आसक्त-). D1 -वदनं (for -मनसं). Ś1 K D5. 6 T G2–5 M3–5 दृप्तं; Dn1 (marg.). n2 D1. 2 दृष्ट्वा; D3 हृष्टं (for दीप्तं). D4. 7. 8 आसक्तमिव सल्सिहं (D7 संसिहं). — ^{d}) K3 B5 -गामिनं; G1 M1. 2 -घट्टिनं; M3–5 -घट्टनं (for -घातिनम्). Dn2 D3. 6 मत्तद्विरदगामिनं. — ^{e}) K4. 5 B Dc1 Dn D2–5. 8 वासिता-; D7 वासिना-; M3. 4 बाधिता- (for वाशिता-). K5 D5 यत्तम्; T G2–5 M3–5 यांतम्; G1 M1. 2 सक्तम् (for यद्वद्). — ^{f}) K1 अजयं; D3. 6 अवार्यं; D4. 7. 8 दुर्जयं; D5 अजेयं (for अजय्यं). G1 M1. 2 मदोत्कटमिव द्विपं; M3–5 वृत्तं यूथपयूथपैः.

9 G1 M1. 2 om. 9^{ab}. — ^{a}) K4 प्रति च; B1 अभि च; Dc1 M3–5 अतीव; D8 अपि च; T G2–5 अतीत्य (for अति च). K1–3 अतिगान्यान्; B4 निजवान; D4 अचिन्यान् (sic) (for अति चान्यान्). B1–4 Dc1 S (G1 M1. 2 om.) वीरान् (for योधान्). B5 Dn2 D3. 6 अभिहन्या(B5 °न्य)द्रणे धन्वी. — ^{b}) Ś1 K Dn D1. 6 वीरं. Ś1 K Dn D1 -सत्तमं; B5 उत्तमः; D4 lacuna (for -सत्तमः). G2 द्रावयन्हंति सत्तमः. — ^{c}) B1. 3. 4 D3 S स (for यो). K1–4 D1 वै; D4. 7. 8 T G [ऽ]पि (for हि). B (except B5) Dn2 D3 महा-बाहुः; D4. 7. 8 °बुद्धिर् (for °बाहुर्). — ^{d}) D4. 7. 8 दहेद्घोरेण चक्षुषा. — D5 om. 9^{e}–10^{e}. — ^{e}) Dn2 रक्ष (for कृत्स्नं). — ^{f}) D4 धृतमान्. K1 सत्यसंगराः.

10 K4 om. 10^{e}–12^{a}. D5 om. 10^{abc} (cf. v. l. 9). — ^{a}) K1 चक्षुर्हीनं; K5 °हरं; D7 °हणं-; T G3. 4 °ष्मंतं; G2 °ष्माणं (for °हणं). B1 युक्तम्; Dc1 Dn2 D1. 3 शक्तम् (for सक्तम्). D4 जयेत्युक्तम् (for जये सक्तम्). G5 चक्षुषैराजयै सक्तम् (sic). — ^{b}) Ś1 K (K4 om.) Dn1 D1. 3 G5 इष्वस्त्र- (for इष्वास-). B2 -वरधा-

C. 7.316 B. 7.10.11 K. 7.10.11 दान्तं बहुमतं लोके के शूराः पर्यवारयन् ॥ १०
के दुष्प्रधर्षं राजानमिष्वासवरमच्युतम् ।
समासेदुर्नरव्याघ्रं कौन्तेयं तत्र मामकाः ॥ ११
तरसैवाभिपत्याथ यो वै द्रोणमुपाद्रवत् ।
तं भीमसेनमायान्तं के शूराः पर्यवारयन् ॥ १२
यदायाज्जलदप्रख्यो रथः परमवीर्यवान् ।
पर्जन्य इव बीभत्सुस्तुमुलामशनिं सृजन् ॥ १३
ववर्ष शरवर्षाणि वर्षाणि मघवानिव ।
इषुसंबाधमाकाशं कुर्वन्कपिवरध्वजः ।
अवस्फूर्जन्दिशः सर्वास्तलनेमिस्वनेन च ॥ १४
चापविद्युत्प्रभो घोरो रथगुल्मबलाहकः ।
रथनेमिघोषस्तनितः शरशब्दातिबन्धुरः ॥ १५
रोषनिर्जितजीमूतो मनोऽभिप्रायशीघ्रगः ।
मर्मातिगो बाणधारस्तुमुलः शोणितोदकः ॥ १६

विनं; Dc1 -धररक्षितं; D2 -वररक्षिणं; D4 -वरसं**; T G3-5 -परिरक्षितं (for -वररक्षितम्). B5 इष्वासधरमच्युतं; Dn2 D3 इष्वस्त्र(Dn2 काष्टासु)वरमच्युतं. — c) D2 दातं; D4 वृतं (for दान्तं). G1. 2. 5 M transp. बहुमतं and लोके. T G3 4 दांतं लोके मतं द्रोणं. — d) D3 शूराः के (by transp.). B Dc1 Dn1 त(B5 स)मवारयन् (Dc1 °यत्) (for पर्यवारयन्). T1 G3. 4 अन्यः कस्तमपानुदत्; T2 G1. 2. 5 M कस्तं द्रोणाद(G2. 5 °णम)पानुदत्.

11 K2 om. (hapl.) 11–12. K4 om. 11 (cf. v.l. 10). — a) Dn1 दुप्रधृष्यं; D6 दुष्प्रदर्षं (for दुष्प्रधर्षं). D5 महाराज (hypermetric) (for राजानम्). — b) Dn1 D2. 3. 7. 8 इष्वस्त्र- (for इष्वास-). K5 B4. 5 Dn1 D2. 5. 7 -धरमच्युतं; B1 -वरमुत्तमं; B2. 3 Dc1 -धरमुत्तमं; D6 -धररक्षितं (for -वरमच्युतम्). — c) Dc1 तमासेदुर्; D3 समापेदुर् (for समासेदुर्). Dn1 नरव्याघ्राः. — d) B1 यत्र; D3 अत्र; D6 असु (for तत्र). S मदीया वै युधिष्ठिरं.

12 K2 om. 12 (cf. v.l. 11). K4 om. 12a (cf. v.l. 10). — a) D4 त**व. Ś1 B1 D2 T2 G2-4 [अ]भिपद्याथ; K1 D7. 8 °पत्या च; B2. 3. 5 Dc1 °पत्याशु; B4 °पत्यास्तु (for °पत्याथ). D1 तरसेवाभिपन्वाथ. — b) B (except B4) उपागमत्; G5 अपाद्रवत् (for उपाद्रवत्). Ś1 K1. 3 Dc1 D1. 4. 7. 8 धृतिमान्सत्यसंगरः (K1 °संगराः; D1 °सागरः) (= 9f); D6 युद्धे द्रोणमुपाद्रवन्. — After 12ab, Ś1 K1. 3. 4 B1. 2. 3 (last two marg.). 5 Dc1 (marg.) Dn2 D1. 3. 6 ins.:

67* यः करोति महत्कर्म शत्रूणां वै महाबलः ।
महाकायो महोत्साहो नागायुतसमो बले ।

[(L. 1) B1. 3 यत्; D5 lacuna (for यः). D3 महाहवे (for °बलः). — (L. 2) D6 महामायो (for महोत्साहो). K4 D3. 6 बली (for बले).]

— d) B (except B5) Dc1 S वीराः (for शूराः).

13 G5 damaged. — a) B1 यदियाज्; D4. 7. 8 यथा वै; S स यदा (for यदायाज्). Ś1 K4. 5 Dn प(Ś1 Dn2 ज)वनप्रख्यो; K1-3 प्रवरप्रख्यो (K1 °क्षो); B3 D8 जलदप्र(B3 °प्रे)क्षो; D5 पवनिप्रख्यो (for जलदप्रख्यो). D3. 6 यदायात्यचलप्रख्यो. — b) K4 रथं; Dn2 D3. 6 रथी (for रथः). T G1-4 M रथघोषेण; G5 रथघो** (for रथः परम-). — d) Dn1 D5. 8 तुमलाम्. K3. 4 B2. 3. 5 Dc1 Dn1 D1. 5. 8 T1 G2. 5 अशनीं (for °निं). B5 इव; D2. 5 व्रजन् (for सृ°). Dn2 D3. 6 तुमुलाशनिमुत्सृजन्; D4 तु**मशनी सृजन्; M3-5 तुमुलाशनिनिस्वनः.

14 a) B Dc1 S विसृजन् (for ववर्ष). B (except B5) Dc1 Dn1 (marg.). n2 D1. 3. 6 -जालानि (for -वर्षाणि). — b) D2. 7 lacuna; D5 ववर्ष (for वर्षाणि). D6 मघवानिव नित्यशः; G5 वर्षाणीव पुरंदरः. — N (Ś2 missing) T1 read 14cd after 18. — e) B1 व्यस्फूर्जंतं; D6 अवस्फूर्य; T G3. 4 अवास्फूर्जन्; G2. 5 अवासृजन् (for अवस्फूर्जन्). — f) K5 B5 D3. 5. 6 वै (for च). Dn2 तलाक्षेमिस्वनेन वै; G5 रथनेमि****.

15 a) S -महावेगो (M3 °गा) (for -प्रभो घोरो). — b) T G2. 4. 5 M3. 4 रथबृंद-; G1 M1. 2. 5 रथवृंद- (for रथगुल्म-). G4 M1. 2. 5 -वलाहकः. — c) Hypermetric. K1-3 रथानां घोषस्तनितः; K4. 5 B5 Dc1 Dn1 D1. 2. 5 स(D2 सु)नेमिघोष°; Dn2 रथघोषनि°; D3 रथनिर्घोष°; D4 रथनेमिघोषांश्च (submetric); D6 रथनेमिश्वि[स्व]नो घोरः; D7. 8 रथनेमिघोषवांश्च; S नेमिस्वनाभिस्तनितः. — d) Ś1 शरशब्दोति-. Dn2 -वंधुरः; D4. 7. 8 -दुर्धरः (for -बन्धुरः). S क्षुर(G5 क्षुद्र-; M3 पुर-; M4. 5 खुर)संघातनिस्वनः.

16 a) Ś1 K5 D5 G1. 2. 5 M रोषनिर्मि(Ś1 °र्दि)त-; K1 घाषानामत-; Dn2 D3. 6 T G3. 4 रोषनिर्मुक्त-; D4. 7. 8 रोषनर्दित- (for रोषनिर्जित-). B (except B1) रोषानिलसमुद्धूतो. — b) S -सर्वगः. — c) K B Dc1 Dn1

सप्लावयन्महीं सर्वां मानवैरास्तरस्तदा ।
गदानिष्टनितो रौद्रो दुर्योधनकृतोद्यमः ॥ १७
युद्धेऽभ्यषिञ्चद्विजयो गार्ध्रपत्रैः शिलाशितैः ।
गाण्डीवं धारयन्धीमान्कीदृशं वो मनस्तदा ॥ १८
कच्चिद्गाण्डीवशब्देन न प्रणश्यत वै बलम् ।
यद्वः स भैरवं कुर्वन्नर्जुनो भृशमभ्यगात् ॥ १९
कच्चिन्नापानुदद्द्रोणादिषुभिर्वो धनंजयः ।
वातो मेघानिवाविध्यन्प्रवाञ्शरवनानिलः ॥   C. 7. 328 B. 7. 10. 23 K. 7. 10. 23

D2 G1 बाणधरस्; D4 °सारस्; T G2.4 क्षुराधारस्; G3 क्षुरधारा- (for बाणधारस्). G5 M मर्मातिगक्षुरध(G5 M1.2 °धा)रस्. — ^{d}) Dc1 Dn1 D4.5.7.8 तुमलः (for तुमुलः). Dc1 शोणितोदकैः (for °दकः).

17 ^{a}) B3.4 संपूरयन्; D4 सं*तयन् (for संप्लावयन्). K (except K1) महीं सर्वां; B Dc1 Dn2 D1.3 G1.2.5 M दिशः सर्वा; Dn1 महीं कृत्स्नां (for महीं सर्वां). T G3.4 दिशश्च प्रदिशः सर्वा. — ^{b}) S (except G2) आस्तृणोत् (for आस्तरंस्). K5 Dn1 D2 तथा; B Dc1 Dn2 D3.4.6–8 S महीं; D5 यथा (for तदा). — ^{c}) Ś1 K B5 Dn D1–3.5.6 गदानिस्त(K3 B5 °निस्व-; K5 °भ्यस्त-; Dn1 °सिस्त-; D2.5 °भिःस्त)नितो रौद्रो; B1–4 Dc1 भीमनिस्त(B1.4 °स्व)नितो रौद्रो; D4.7.8 पदातिस्तनिते रौद्रे. — ^{d}) B Dc1 Dn2 D3.4.6.7 -पुरोगमान् (for -कृतोद्यमः). — For 17^{cd}, S subst.:

68* गदासावद्युल्कालल शात्रवाणां भयंकरः ।

[G1 M -विद्युत्को रौद्रः; G5 °त्कलितः (for °त्कालिलः).]

18 ^{a}) K5 Dn1 D4.5.7.8 यदा; D1 यद्वो (for युद्धे). Dn1 D5 [अ]भिषिंचद् (for ऽभ्यषिञ्चद्) K3 विजयं. S युद्धेभिवर्षन्कौंतेयो. — ^{b}) Ś1 K4 गार्ध्रपक्षैः; K1 गाद्धपक्षैः; K2 गाद्रपक्षैः; D1 गार्द्धे पत्रैः; D4 गार्द्धपत्रैः; T1 G M गृध्रपत्रैः (for गार्ध्रपत्रैः). K5 B4 Dn1 D4.7.8 शिलासितैः. — ^{c}) K5 गांजीवं. D3 धारयत्. T G2–5 धनुरादाय; G1 M धनुरायच्छत् (M2 °च्छन्) (for धारयन्धीमान्). — ^{d}) Ś1 K1.2 कीदृशो. Ś1 K1–3 वै (for वो). B1 तथा (for तदा). S क्व तदा प्रत्यवस्थितः. — After 18, N (Ś2 missing) T1 read 14^{cd}. Ś1 K B Dc1 Dn D1–3.5.6 T1 ins. after 14^{cd}: D4.7 after 20^{cd}:

69* यदायात्कथमासीद्वस्तदा पार्थं समीक्ष्य ह ।

[B4 D1.2 आसीत्तु; T1 आनीत्वा (for आसीद्वस्). D7 यदा*त्कथमासीद्वस् (for the prior half). Ś1 स नः; K Dn D3.5 मनः; D6 तथा (for तदा). K5 समीक्ष ह; B1.3–5 Dc1 अवे(B4 °पे)क्ष्य ह; B2 Dn1 D1.3 समीक्ष्य तं; Dn2 D4.6 समीक्ष्य तु; D7 समीक्षतां (for समीक्ष्य ह). T1 मनः सर्वं महीक्षितां (for the post. half).]

19 D4.7.8 om. 19^{a}–20^{b}. — ^{a}) K1.2 D1 T कश्चिद्. K5 गांजीव-. — ^{b}) Dn1 om. न. K1.2.4 वो (for वै). Ś1 प्रणश्येत वो; K3 D1 S प्रणश्यति मे (K3 D1 वै); B1–3.5 प्राणश्यत वै (B5 तद्) (for प्रणश्यत वै). K5 प्रणेष्यन्नस्य वै बलं; D2 न प्रीणतस्तेन वै बलात् (hypermetric); D5 प्राणस्तस्य वै बलात् (submetric). — ^{c}) K5 G1–4 M यदा; Dc1 युद्धं; T यथा (for यद्वः). B5 सु-; T1 च; T2 G1.3–5 M वो (for स). — ^{d}) G4 भयम् (for भृशम्). Ś1 K B4.5 Dc1 D1.5.6 अन्वया(Ś1 D6 °गा)त्; B1–3 अभ्ययात्; Dn1 D2 अन्वियात्; Dn2 D3 मुंचति; T G2–5 M3–5 अत्यगात् (for अभ्यगात्). — After 19, S reads 20^{cd}.

20 D4.7.8 om. 20^{ab} (cf. v. l. 19). — ^{a}) K1.2 कश्चिन्. K1–4 द्रोणम्; B1.2.4.5 Dn2 D1.3 प्राणान्; G5 द्रोणान् (for द्रोणाद्). B3 Dn1 D6 कच्चिन्नापानु(B3 °गानु-; D6 °पानु)दत्प्रा(D6 °दन्प्रा)णान् (Dn1 °णात्); Dc1 कच्चिद्धरेनुदत्प्राणान्; D2 कच्चिन्नपोनुदत्प्राणान्; D5 कच्चिन्नावानुदन्प्राणान्. — ^{b}) Ś1 K1–3 D2 वा; Dn1 यो (for वो). — After 20^{ab}, S ins.:

70* वायुर्मेघानिवादित्याद्रेणूनिव महाबलः ।

— S reads 20^{cd} after 19. — ^{c}) Dn1 इवाविध्य; D3.6 इवाविश्य (for इवाविध्यन्). — ^{d}) K1.2 प्रवन्; K5 प्रावान्; D2.8 प्रावात्; D3.6 प्रायात्; D5 प्रावपन् (hypermetric) (for प्रवान्). K4 स्वर- (for शर-). B2 (marg.) -बलानिव (for -वनानिलः). B1.3–5 प्रवाच्छ(B3.5 प्रावाञ्श-; B4 स्रावाञ्श)रबलानि च; B2 प्रवाच्छरबलेष्विव; Dc1 प्रावाच्छरगणानिव; Dn2 D3 प्राया(D3 °वा)च्छरवनाबिलः (D3 °निव); D7 प्रधावाञ्शवरानिलः; S बलवान्भीमविक्रमः. — After 20^{cd}, D4.7 ins. 69*, while S ins.:

71* को हि शक्तो रणे जेतुं मानवः पार्थमीक्षितुम् ।

— ^{e}) K5 गांजीव-; D7 गांडिव-. — ^{f}) B5 D1.2 T2 G2 रणे (for नरः). Ś1 B5 D1 T2 G2 नरो (for रणे). — After 20, N (Ś2 missing) ins.:

72* यमुपश्रुत्य सेनाग्रे जनः सर्वो विदीर्यते ।

[K5 B1.3 Dn1 D4 उपाश्रु(K5 D4 °श्रि)त्य; D7.8

7.329 7.10.24 7.10.24 को हि गाण्डीवधन्वानं नरः सोढुं रणेऽर्हति ॥ २०
यत्सेनाः समकम्पन्त यद्वीरानस्पृशद्भयम्
के तत्र नाजहुर्द्रोणं के क्षुद्राः प्राद्रवन्भयात् ॥ २१
के वा तत्र तनूस्त्यक्त्वा प्रतीपं मृत्युमाव्रजन् ।
अमानुषाणां जेतारं युद्धेष्वपि धनंजयम् ॥ २२
न च वेगं सिताश्वस्य विशक्ष्यन्तीह मामकाः ।
गाण्डीवस्य च निर्घोषं प्रावृड्जलदनिस्वनम् ॥ २३
विष्वक्सेनो यस्य यन्ता योद्धा चैव धनंजयः ।
अशक्यः स रथो जेतुं मन्ये देवासुरैरपि ॥ २४
सुकुमारो युवा शूरो दर्शनीयश्च पाण्डवः ।
मेधावी निपुणो धीमान्युधि सत्यपराक्रमः ॥ २५
आरावं विपुलं कुर्वन्व्यथयन्सर्वकौरवान् ।

अपाश्रित्य. B5 व्यशीर्यंते; Dn1 विमुह्यति; D4 विशीर्यंति; D7. 8 विशीर्यंते (for विदीर्यते).]

21 ^{a}) K5 यत्सैन्यं; B3. 4 यच्छूराः; Dn1 के सैन्याः; G1 M1. 2 यः सेना: (for यत्सेनाः). Dn2 समकंपंतः. D4 तं सेनां मम धर्षतं; D7. 8 तं च (D7 om. च) सेनाममर्षतं. — ^{b}) M3–5 दीनान् (for वीरान्). D3. 6 G3 भास्पृशद्; D5 G4 भास्पृशन्. G5 भयात्. Dn1 के धीरा नास्पृशन्भयं; D4. 7 के वीरा ना(D4 स्प)स्पृशन्भयात्. — D8 om. (hapl.) 21^{cd}; G4 om. 21^e–22^1. ^{c}) B1–4 Dc1 तदा (for तत्र). B1–4 Dn2 D8 S (G4 om.) न जहुर् (for नाजहुर्). — ^{d}) K1 क्षुद्रः प्राद्रवद्.

22 G4 om. 22 (cf. v. l. 21). B1 reads 22 twice. B1–4 Dc1 transp. 22^{ab} and 22^{cd}. — ^{a}) D4. 7. 8 च (for वा). B1 (second time) नृपं; Dn2 D3. 6 G2. 3 तनुं; T M1. 2. 4 तनूंस् (for तनूस्). — ^{b}) B1 (second time) मन्युम्.* B2 (also as in text). 3. 4 Dc1 प्रतीपं तमथाव्रजन्; Cv as in text. — ^{c}) Cv अमानुषाणां जा[ज्ञा]तारं. — ^{d}) B2–4 Dc1 प्रधनेषु (for युद्धेष्वपि). Ś1 धनुर्भृतां; K1–4 D1 गतव्यथं; Dn2 धनंजयः; D5 हि निर्भयं (for धनंजयम्) Cv as in text.

23 Dn2 om. (hapl.) 23^a–24^b. — ^{a}) D4. 7. 8 हि; S वै (for च). — ^{b}) K3 B5 D2 T1 विसहिष्यंति; K4 विपेक्षंतीह; D4 8 सहिष्यंतीह; D5 विषक्षं°; D6 प्रसह्यं°; T2 G M2–5 प्रसहिष्यं(G3. 4 °ष्य)ति; M1 प्रतिस्पर्ध्यंति (for विशक्ष्यन्तीह). K1–4 Dn1 D1 T G1–4 M2–5 मानवाः (K1 °वः) (for मामकाः). — ^{c}) K5 गांजीवस्य; D7 गांडिवस्य. — ^{d}) K2. 3. 5 B5 Dn1 D1. 2. 4. 7. 8 T1 G1 M3. 4 -निःस्वनं. B1. 4 Dc1 पर्जन्यनिनदोपमं; T2 G2–5 प्राद्रवज्ज(G5 °वज्र)लदस्वनं.

24 Dn2 om. 24^{ab} (cf. v. l. 23). K1 om. 24^a. — ^{a}) D5. 7. 8 स्वयं; T G3. 4 यत्र (for यस्य). Ś1 K2. 3 दिव्यास्त्रमंत्रतंत्रज्ञो; G1. 2 M विष्वक्सेनश्च (G2 °नोस्य) संयंता; G5 विष्वक्सेनस्य संयामं. — ^{b}) B Dc1 D1 3. 6 यस्य योद्धा; Dn1 योद्धा यस्य; S यत्र योद्धा (for योद्धा चैव). B1 धनुर्धरः (for धनंजयः). — ^{c}) D4 न शक्यः (for अशक्यः). K1 स रणे; K4 D7. 8 समरे (for स रथो). S अजय्यं तं (G1 M अजेयं तं) रथं मन्ये. — ^{d}) Dn2 D8 सर्वैर् (for मन्ये). D7 om. देवासुरैरपि. S देवैरपि सवासवैः.

25 D7 om. 25. G1 M read 25 for the first time after 7. — ^{a}) Dn2 स (for सु-). S (except G5) वीरो (for शूरो). — ^{b}) K1 lacuna. Ś1 K4 D1 दर्शनीयो मनोहरः; K2. 3 दर्शनीयोतिसौभगः. — ^{c}) Dc1 नकुलो (for निपुणो). G1 M (all first time) ह्रीमान् (for धीमान्). — ^{d}) S (G1 M all both times) युद्धे (for युधि). K5 D5 दृष्ट- (for सत्य-). — After 25, G3. 4 ins. 73*.

26 With 26^{ab}, cf. 76*. B3 reads 26 on marg. G3. 4 transp. 26 and 27. — ^{a}) G3. 4 तुमुलं (for विपुलं). — ^{b}) D4 व्यथ*न्. K2 सर्वसैनिकान्; B Dc1 कौरवान्रणे; G3. 4 भैरवान्र(G4 °वं र)णे (for सर्वकौरवान्). — After 26^{ab}, S1 K2 D1 read 33 for the first time, repeating it in its proper place; while K1. 3. 4 read 33 after 26^{ab}, repeating 33^{cd} in its proper place. — ^{c}) B D2. 7 द्रोणं (for धीमान्). Dc1 यदा गावल्गणे द्रोणं; Dn1 यदायात्तं नकुलं द्रोणं (hypermetric); D4 यदायाश्रुपकुलो द्रोणं (sic); G3. 4 यदाभ्ययात्तदा द्रोणं. — ^{d}) G3. 4 वीराः (for शूराः). B1. 2. 4 Dc1 Dn2 G4 तमवारयन् (for पर्य°). — T G1. 2. 5 M subst. for 26 : G3. 4 ins. after 25 :

73* तं रथानां वरं वीरं सदा युद्धेषु दुर्मदम् ।
नकुलं पाण्डवश्रेष्ठं के वीराः पर्यवारयन् ।

[(L. 1) T G3–5 रथं (for वरं). G2 रथिनां रथिनं वीरं (for the prior half). Cv cites the prior half as above. G2–5 दुर्जयं (for दुर्मदम्). — (L. 2) G1 पांडवं (for पाण्डव-). M4 ये (for के). G4 प्रत्यवारयन्.]

यदायान्नकुलो धीमान्के शूराः पर्यवारयन् ॥ २६
आशीविष इव क्रुद्धः सहदेवो यदाभ्ययात् ।
शत्रूणां कदनं कुर्वञ्जेतासौ दुर्जयो युधि ॥ २७
आर्यव्रतममोघेषुं ह्रीमन्तमपराजितम् ।
द्रोणायाभिमुखं यान्तं के शूराः पर्यवारयन् ॥ २८
यः स सौवीरराजस्य प्रमथ्य महतीं चमूम् ।
आदत्त महिषीं भोज्यां काम्यां सर्वाङ्गशोभनाम् ॥ २९
सत्यं धृतिश्च शौर्यं च ब्रह्मचर्यं च केवलम् ।
सर्वाणि युयुधानेऽस्मिन्नित्यानि पुरुषर्षभे ॥ ३०
बलिनं सत्यकर्माणमदीनमपराजितम् ।
वासुदेवसमं युद्धे वासुदेवादनन्तरम् ॥ ३१
युक्तं धनंजयप्रेष्ये शूरमाचार्यकर्मणि ।
पार्थेन सममस्त्रेषु कस्तं द्रोणादवारयत् ॥ ३२
वृष्णीनां प्रवरं वीरं शूरं सर्वधनुष्मताम् । C. 7. 342 B. 7. 10. 27 K. 7. 10. 27

27 B4 D5 om (hapl) 27–28; K5 reads the same on marg. G3.4 transp. 26 and 27. —ᵃ) K5 आशीविषम्. D4.7.8 आशीविषमिव क्रुद्धं. —ᵇ) Dn2 D6 यदा(D6 °द)भ्यगात्; T यदा(T1 °द)भ्यधात्; G1–4 M यद(G2 °म)भ्ययात् (for यदाभ्ययात्). K5 D7.8 सहदेवं समागतं (D7 °तः); D4 के शूराः पर्यवारयन्. — After 27ᵃᵇ, D4 ins.:

74* सहदेवं समायान्तं परसेनाविदारणम् ।

— K4 om. 27ᶜ–28ᵈ. —ᶜ) Ś1 transp. शत्रूणां and कदनं कुर्वन्. K5 D4.7.8 कर्तुं (for कुर्वन्). B5 Dn2 D2.3 कदनं (D2 वधं) करिष्यञ्शत्रूणां (hypermetric); Dn1 करिष्यन्कदनं तत्र. —ᵈ) Dn2 श्वेताश्वो (for जेतासौ). K5 D4.7.8 जेतारमपराजितं; B1–3 Dc1 D6 रणे जेता सुदुर्जयः; B5 जेता शत्रुंजयो युधि. — For 27ᶜᵈ, S subst.:

75* अमोघबाणः सिद्धेषुः शत्रुभिर्युधि दुर्जयः ।

[G1 M3–5 युद्ध- (for युधि).]

28 K4 B4 D5 G3.4 om. 28 (for K4 B4 D5, cf. v.l. 27). K5 reads 28 on marg. B3 reads 28ᵃᵇ on marg. —ᵃ) K5 D2 आर्यवृत्तम्; D3 अर्थव्रतम् (for आर्यव्रतम्). — For 28ᵃᵇ, T G1.2.5 M subst.:

76* आरावं तुमुलं कुर्वन्व्यथयन्भैरवं रणे ।

[Cf. 26ᵃᵇ. T G1 M3.4 व्यथयन्; M1.2.5 व्यथयद्.]

—ᶜ) Dn1 [अ]भिमुखे; D1 विमुखं. Dn2 D2.3 सहदेवं तमा(Dn2 °था)यां(D3 °या)तं; T G1.2.5 M यदा(G2 °द)भ्ययात्तदा द्रोणं. —ᵈ) T G1.2.5 M वीराः (for शूराः). B3 समवारयन्; D7 पर्यतारयन्; T1 G2.5 तमवारयन् (for पर्यवारयन्).

29 D7.8 om. 29ᵃᵇ. —ᵃ) T1 यस्य (for यः स). K5 सः; B Dc1 Dn2 D3.4.6 तु; G1 M1.2 च (for स). —ᵇ) S प्रसह्य (for प्रमथ्य). —ᶜ) B3 Dc1 आददे (for आदत्त). K2 B1.2.4.5 Dc1 Dn2 D2.6 भोजां; B3 भोज्यः; Dn1 भार्यां; G5 काम्यां (for भोज्यां). —ᵈ) K5 काशां; D4.8 काश्यां; D7 कास्यां; T G3.4 कन्यां; G5 भोज्यां (for काम्यां). D5 -भूषणां (for -शोभनाम्).

30 ᵃ) B (except B2) धृतिं (for धृतिश्च). K4 D5 वीर्यं (for शौर्यं). —ᵇ) B4 वाक्ये माधुर्यकेवलं. —ᶜ) D4.7.8 युध्यमाने (for युयुधाने). Ś1 K1.3 D3.6 स (for ऽस्मिन्). —ᵈ) K4.5 Dn2 D1 M3.4 पुरुषर्षभ (for °र्षभे).

31 B4 om. 31ᵃᵇ.) K1–4 D1 धन्विनं (for बलिनं). K5 D2.5 सत्वकमाणम्; B2.3 सत्यधमाणम्; D6 श्रुतकर्माणम् (for सत्यक°). Ś1 धनिनं गुरुकर्माणम्. —ᵇ) T G2–4 अभीतम्; G5 अहीनम् (for अदीनम्). — After 31, S reads 37ᵃᵇ for the first time, repeating it in its proper place.

32 S om. 32ᵃᵇ. —ᵃ) Dn1 धनंजये (for °जय-). B5 -प्रख्यं; Dn2 -प्रेष्यं; D1 -प्रैख्ये; D4.7 -हिते; D6 -प्रेष्यौ (for -प्रेष्ये). D5 युक्तं धनुर्धरं पश्येत्. —ᵇ) D4 lacuna for र्यक. — For 32ᵃᵇ, B1–4 Dc1 subst.:

77* धनंजयोपदेशेन श्रेष्ठमिष्वस्त्रकर्मणि ।

—ᵈ) T G1–3.5 M1.2 कथं; M3–5 के तं (for कस्तं). G1.5 M अवारयन्. K2 यशसा विक्रमेण च (= 33ᶜᵈ).

33 Ś1 K2 D1 read 33 for the first time, after 26ᵃᵇ; while K1.3.4 read 33 after 26ᵃᵇ, repeating 33ᶜᵈ here. D6 repeats 33ᵃᵇ after 42. —ᵃ) K4 D1 (first time) कुरूणां (for वृष्णीनां). K5 B5 Dn1 D4.5 G2–4 शूरं (for वीरं). —ᵇ) Ś1 (both times) K3–5 D5.6 (second time) मुख्यं; K1.2 (second time) D1 (first time) मुखं; B1.2 Dc1 श्रेष्ठं; B5 Dn1 D4.8 वीरं; D6 (first time) वरं; D7 lacuna (for शूरं). B1–4 Dc1 -धनुर्भृतां. —ᶜ) K1 समशस्त्रेषु; B1 M3–5 सममस्त्रेण. —ᵈ) D4.7.8 यः समो (for

I. 342 7. 10. 37 7. 10. 37 रामेण सममस्त्रेषु यशसा विक्रमेण च ॥ ३३
सत्यं धृतिर्दमः शौर्यं ब्रह्मचर्यमनुत्तमम् ।
सात्वते तानि सर्वाणि त्रैलोक्यमिव केशवे ॥ ३४
तमेवंगुणसंपन्नं दुर्वारमपि दैवतैः ।
समासाद्य महेष्वासं के वीराः पर्यवारयन् ॥ ३५
पाञ्चालेषूत्तमं शूरमुत्तमाभिजनप्रियम् ।
नित्यमुत्तमकर्माणमुत्तमौजसमाहवे ॥ ३६
युक्तं धनंजयहिते ममानर्थाय चोत्तमम् ।
यमवैश्रवणादित्यमहेन्द्रवरुणोपमम् ॥ ३७
महारथसमाख्यातं द्रोणायोद्यन्तमाहवे ।
त्यजन्तं तुमुले प्राणान्के शूराः पर्यवारयन् ॥ ३८
एकोऽपसृत्य चेदिभ्यः पाण्डवान्यः समाश्रितः ।
धृष्टकेतुं तमायान्तं द्रोणात्कः समवारयत् ॥ ३९
योऽवधीत्केतुमाञ्शूरो राजपुत्रं सुदर्शनम् ।

यशसा). Ś1 K1 (both first time). 2 (both times). 3. 4 D1 (last three first time). 5 कस्तं द्रोणादवार (K1 °द) यत्.

34 ^{a}) D2. 5 सत्त्वं (for सत्यं). B Dc1 D1. 2. 4. 7. 8 स्मृतिः; D6 मनः (for दमः). Dn1 मतिस्थैर्यं; S च शौर्यं च (for दमः शौर्यं). — ^{b}) K1. 4 M (M5 *inf. lin.*; also as in text) ब्रह्म चास्त्रम्; K2 ब्रह्मशास्त्रम्; K3. 5 B Dc1 Dn D1–3. 5. 6 ब्राह्मं (K5 D2. 6 ब्राह्मयं) चा- (Dn2 वा) स्त्रम् (for ब्रह्मचर्यम्). D4. 7. 8 ब्राह्मण्यं चास्त्र- मुत्तमं. — G1 M1–4 om. 34^{cd}. — ^{c}) Ś1 K1 सात्वतं (K1 °तस्); Ca. d सात्वते (as in text). K5 कर्माणि; B1–3 Dc1 नित्यानि (for सर्वाणि). — For 34^{cd}, T G2–5 M5 subst.:

78* यस्मिन्नित्यानि सन्ति स्म वीरे सत्यपराक्रमे ।

35 ^{a}) D3. 4 G2 तमेव. — ^{b}) K1. 2 D7 G2 देवतैः (for दैवतैः).

36 ^{a}) K5 B4 D3 G3. 4 D4. 7. 8 पांचालमुत्तमं. B5 Dn1 T G3–5 वीरम् (for शूरम्). — ^{b}) G3. 4 उत्तमाभिजनं (for °भिजन-). — ^{d}) K1 M1. 2 उत्तमोजसम्.

37 K2 om. (hapl.) 37^{a}–38^{b}. S reads 37^{ab} for the first time after 31. — ^{a}) B4 युद्धे (for युक्तं). K5 -हितं; G4 (first time) -रथे (for -हिते). Dn1 D4. 7. 8 युक्तं धनंजयेनेह (Dn1 °जयस्यार्थे). — ^{b}) G3 (first time) मामनर्थाय. K5 D2. 5 चोद्यतं; Dn1 चोत्थितं; Dn2 नोदितं; D3 चोदितं; D6 चोच्छ्रितं; T1 (both times). 2 (first time) G3. 4 (both both times). 5 (first time) कल्पितं (for चोत्तमम्). B Dc1 G1. 2. 5 M (last eight both times) मामनर्थार्थमुत्थितं (B2–4 °मुद्यतं; Dc1 °मुत्तमं); D4. 7 समानार्थार्थदुःखित; T2 (second time) ममानर्थार्थमर्थितं. — ^{c}) Ś1 यमवैश्रवणा- युक्तं (sic); K1. 3. 4 D1 कुबेरयमयोस्तुल्यं. — After 37, D6 reads 40^{ab} for the first time, repeating it in its proper place.

38 K2 D6 om. 38^{ab} (for K2, cf. v. l. 37). — ^{a}) Ś1 K1. 4 B Dc1 Dn1 D2–5. 7. 8 M4 महारथं (for °रथ-). Ś1 K4 B1. 2 D2. 5 समाज्ञातं; K1 Dn2 G1 M1–4 समाज्ञानं; B5 समाज्ञाय; Dc1 महाज्ञानं; Dn1 समायातं; D3 समायत्तं; D4. 7. 8 समायांतं (for -समा- ख्यातं). — ^{b}) K1. 4. 5 B1–4 Dn1 D1–5 [उ]द्यतम् (for [उ]द्यन्तम्). B5 द्रोणमभ्युद्यतं रणे; D3 यथा शक्रस्तु आहवे; T G3–5 द्रोणायांतं महाहवे; G1 M द्रोणं यांतं महाहवे. — K5 reads 38^{cd} on marg. — ^{c}) K3 गृह्णंतं (for त्यजन्तं). B4 Dn1 समरे; D2 तुमुलान्; D4. 5. 7. 8 तुमले (for तुमुले). D2 बाणान् (for प्राणान्). — ^{d}) K5 B1–3. 5 Dc1 D7. 8 वीराः. B5 D7. 8 समवारयन् (for पर्य°). T G2–5 सात्यकिं (G2 पार्षतं) के न्यवारयन्; G1 M सत्यकं को (M3–5 के) न्यवारयत्.

39 K2 om. 39^{ab}. — ^{a}) Ś1 K1. 3–5 Dn D2–6. 8 एकोपवृत्तश्च; G3. 4 °पवृत्य (for °पसृत्य). — ^{b}) Dc1 पांचालान्यः; Dn2 D3. 6 पांडवेभ्यः (for पाण्डवान्यः). — ^{c}) K3. 5 B Dc1 Dn1 D2. 4. 6 S (except G1 M1. 2) समायांतं; Dn2 D3 समायात्तं; D1 समाज्ञातं; D5 समासाद्य; D7 अथायांतं (for तमायान्तं). — ^{d}) Dc1 Dn2 द्रोणं; D3 द्रोणः (for द्रोणात्). B1–3. 5 तं न्यवा- रयत्; B4 Dc1 Dn1 तमवारयत् (Dc1 Dn1 °यन्); D5 पर्यवारयन्; D7 समाचारयत्; T G1. 2 समपारयत् (T G2 °वारयन्) (for समवारयत्). D2 के शूराः पर्यवारयन्.

40 Ś1 K1–4 D1. 3 om. (hapl.) 40. K5 reads 40 on marg. B4 reads 40 twice. D6 reads 40^{ab} for the first time after 37. — ^{a}) Dn2 D3. 6 (second time) यश्चापि (for योऽवधीत्). B2. 3. 4 (first time) Dc1 S वीरो; B4 (second time) वीरान् (for शूरो). — ^{b}) B1. 5 सुदारुणं; B2. 3. 4 (both times) Dc1 Dn1 दुरासदं; B2 (marg.) महाबलं (for सुदर्शनम्). — ^{c}) S (except T G2) अपरांते. Dn2 D3 -गिरिद्वारि. K5

अपरान्तगिरिद्वारे कस्तं द्रोणादवारयत् ॥ ४०
स्त्रीपूर्वो यो नरव्याघ्रो यः स वेद गुणागुणान् ।
शिखण्डिनं याज्ञसेनिमम्लानमनसं युधि ॥ ४१
देवव्रतस्य समरे हेतुं मृत्योर्महात्मनः ।
द्रोणायाभिमुखं यान्तं के वीराः पर्यवारयन् ॥ ४२
यस्मिन्नभ्यधिका वीरे गुणाः सर्वे धनंजयात् ।
यस्मिन्नस्त्राणि सत्यं च ब्रह्मचर्यं च नित्यदा ॥ ४३
वासुदेवसमं वीर्ये धनंजयसमं बले ।
तेजसादित्यसदृशं बृहस्पतिसमं मतौ ॥ ४४
अभिमन्युं महात्मानं व्यात्ताननमिवान्तकम् ।
द्रोणायाभिमुखं यान्तं के वीराः पर्यवारयन् ॥ ४५
तरुणस्त्वरुणप्रख्यः सौभद्रः परवीरहा ।
यदाभ्यद्रवत द्रोणं तदासीद्वो मनः कथम् ॥ ४६
द्रौपदेया नरव्याघ्राः समुद्रमिव सिन्धवः ।
यद्द्रोणमाद्रवन्संख्ये के वीरास्तानवारयन् ॥ ४७
ये ते द्वादशवर्षाणि क्रीडामुत्सृज्य बालकाः । C. 7. 357 B. 7. 10. 52 K. 7. 10. 52

$D_{4.7}$ अपरानपि निर्वासीद्; Dn_1 $D_{2.5.6}$ अपक्रांतं गिरि-द्वा($D_{2.5}$ °रेर्द्वा)रि. — ^{d}) D_4 lacuna for कस्तं and दवारयत्. K_5 $B_{2.3.4}$ (first-time). $_5$ Dc_1 Dn $D_{3.6.7}$ द्रोणात्कः स(B_{2-5} Dc_1 Dn_1 °त्कस्त)मवारयत् (Dn_1 °यन्); $B_{1.4}$ (second time) द्रोणात्कस्तं न्यवारयत्.

41 B_{2-5} Dc_1 om. (hapl.) 41–42. D_5 om. 41^{ab}. — ^{a}) $K_{3.5}$ B_1 D (Dc_1 D_5 om.) स्त्रीपुंसयोर् (for स्त्रीपूर्वो यो). D_7 reads from नरव्याघ्रो up to युधि (in 41^d) on marg. D_8 नरव्याघ्र. S स्त्रीपुंसोः पुरुषव्याघ्र (T °घ्रं; G_1 M °घ्रो). — ^{b}) G_5 यस्तु (for यः स). Dn_1 गुणागुणं (for °गुणान्). — D_6 reads 41^c–42^d on marg. — ^{c}) D_8 G_{3-5} याज्ञसेनम्. — ^{d}) $Ś_1$ Dn D_7 अग्लान-; D_4 अज्ञान- (for अम्लान-). K_2 -मानसं; K_4 D_1 -समयं; B_1 -वपुषं (for -मनसं). S अत्यंतम-पराजितं.

42 B_{2-5} Dc_1 om. 42 (cf. v. l. 41). D_6 reads 42 on marg. — ^{b}) D_8 $G_{3.4}$ हेतुर्. D_4 मृत्यु- (for मृत्योर्). — ^{d}) Dn_1 D_6 T G_{2-5} शूराः (for वीराः). D_2 G_1 M समवारयन्; G_5 प्रत्यवारयन् (for पर्यवा°). — After 42, D_6 repeats 33^{ab}.

43 D_1 reads 43–45 twice. — ^{a}) K_1 D_7 अ- (D_7 आ)त्यधिका. $B_{2.4}$ Dc_1 विद्या; Dn_1 सर्वे (for वीरे). — ^{b}) $B_{2.3}$ Dc_1 गुरोः सर्वा; Dn_1 गुणा वीरे (for गुणाः सर्वे). — ^{c}) D_7 अस्मिन् (for यस्मिन्). D_8 चास्त्राणि. T G_{2-5} यस्य शस्त्राणि दिव्यानि; G_1 $M_{1.2}$ तस्मिन्नस्त्राणि दिव्यानि. — ^{d}) D_2 सर्वदा; S नित्यशः (for नित्यदा).

44 For the repetition in D_1, cf. v. l. 43. — ^{a}) B (except B_1) Dc_1 युद्धे (for वीर्ये). — ^{c}) K_5 T G_{2-5} -संकाशं (for -सदृशं).

45 For the repetition in D_1, cf. v. l. 43. — ^{b}) = 66^d. — ^{c}) D_1 (both times) यातं (for यान्तं). — ^{d}) K_2 किं (for के). B_{2-4} Dc_1 Dn_1 $D_{2.8}$ शूराः (for वीराः). K_{1-4} B_1 D_2 G_2 स(K_2 B_1 D_2 G_2 त)मवारयन्; B_5 तं न्यवा° (for पर्यवा°).

46 G_5 om. (hapl.) 46–47. D_1 repeats 46^{ab} after 47. — ^{a}) K_2 तरुणिस्; D_1 (both times) तरुणास् (for तरुणस्). $K_{1.2}$ Dn_2 G_4 M_5 तरणि-; $K_{3.4}$ D_1 (both times). $_8$ तरुणि-; K_5 T $G_{2.3}$ तरुण-; Dn_1 D_6 त्वरणि-; G_1 M [ऽ]तरुण- (for त्वरुण-). K_1 -प्रख्याः; Bom. ed. -प्रज्ञः. B Dc_1 तरुणो दर्शनीयश्च; $D_{4.7.8}$ तरुणार्कसमप्रख्यः. — ^{b}) D_4 reads -वीर- twice. — ^{c}) B_1 $D_{1.6}$ यदाभ्यधावद्वै द्रोणं; B_{2-4} Dc_1 D_2 °भ्यधावत्स द्रोणं; B_5 °भ्यधावद्द्रोणं स; T G_{2-4} °भ्ययात्स तं द्रोणं. — ^{d}) D_5 के शूराः पर्यवारयन्.

47 D_5 G_5 om. 47 (for G_5, cf. v. l. 46). — ^{a}) B_5 महेष्वासाः; G_1 M महात्मानः (for नरव्याघ्राः). D_2 द्रौपदेयान्नरव्याघ्रान्. — ^{c}) B_2 यं; $D_{6.8}$ G_1 M ये (for यद्). Dn_2 $D_{3.4.6}$ प्रा(D_4 स)द्रवन्. $G_{1.2}$ M_{1-4} संख्ये. K_5 D_2 प्रा(D_2 आ)द्रवंतो रणे द्रोणं. — ^{d}) $Ś_1$ $B_{1.2.4}$ Dc_1 Dn_1 शूरास् (for वीरास्). $K_{3.4}$ B_5 G_3 न्यवारयन्. K_5 Dn_2 $D_{2-4.6.7}$ के शूराः पर्य(K_5 D_2 सम)वारय(D_4 om. रय)न्. — After 47, D_1 repeats 46^{ab}.

48 K_4 D_1 om. (hapl.) 48–49. — ^{a}) $Ś_1$ D_2 M_1 एते; Dc_1 D_6 ये च; Dn_2 D_3 पंच-; D_8 ते ते; T G_{3-5} येपि (for ये ते). D_5 यदाभ्यधावत द्रोणं. — ^{b}) K_1 व्रीडाम् (for क्रीडाम्). — ^{c}) $Ś_1$ $K_{1.2}$ अभ-वद् (for अवसन्). K_5 भीष्मं. $D_{3.6}$ अस्त्राण्येवाभ्यस-न्भीष्मे. — ^{d}) G_1 M_{1-4} बिभ्रंतो. G_3 वृत्तम् (for व्रतम्).

C. 7. 358
B. 7. 10. 52
K. 7. 10. 52

अस्त्रार्थमवसन्भीष्मे बिभ्रतो व्रतमुत्तमम् ॥ ४८
क्षत्रंजयः क्षत्रदेवः क्षत्रधर्मा च मानिनः ।
धृष्टद्युम्नात्मजा वीराः के तान्द्रोणादवारयन् ॥ ४९
शताद्विशिष्टं यं युद्धे समपश्यन्त वृष्णयः ।
चेकितानं महेष्वासं कस्तं द्रोणादवारयत् ॥ ५०
वार्धक्षेमिः कलिङ्गानां यः कन्यामाहरद्युधि ।
अनाधृष्टिरदीनात्मा कस्तं द्रोणादवारयत् ॥ ५१
भ्रातरः पञ्च कैकेया धार्मिकाः सत्यविक्रमाः ।
इन्द्रगोपकवर्णाश्च रक्तवर्मायुधध्वजाः ॥ ५२
मातृष्वसुः सुता वीराः पाण्डवानां जयार्थिनः ।
तान्द्रोणं हन्तुमायातान्के वीराः पर्यवारयन् ॥ ५३
यं योधयन्तो राजानो नाजयन्वारणावते ।
षण्मासानभिसंरब्धा जिघांसन्तो युधां पतिम् ॥ ५४
धनुष्मतां वरं शूरं सत्यसंधं महाबलम् ।
द्रोणात्कस्तं नरव्याघ्रं युयुत्सुं प्रत्यवारयत् ॥ ५५
यः पुत्रं काशिराजस्य वाराणस्यां महारथम् ।
समरे स्त्रीषु गृध्यन्तं भल्लेनापहरद्रथात् ॥ ५६
धृष्टद्युम्नं महेष्वासं पार्थानां मन्त्रधारिणम् ।

49 K4 D1 om. 49 (cf. v. l. 48). — b) Ś1 K1. 2 B3. 5 क्षत्रवर्मा; D4 °धर्मश्च; M3. 4 क्षमधर्मा. K1. 2 Dn1 मारिष; B1. 2. 4 मानदः; B3 मानद; B5 भारत; G1 M1–4 मानितः (for मानिनः). D5 G4 क्षत्रधर्माति- (G4 °व)मानिनः. — c) G1 M धृष्टद्युम्नात्मजान्. K1 S वीरान्; B4 धीराः (for वीराः). — d) Dn1 S कस् (for के). B2 Dn G1. 3. 4 M अवारयत्.

50 B4 om. (hapl.) 50–51. M3 om. (hapl.) 50. — a) Dc1 Dn1 शक्राद्; D6 एतद्; S (M3 om.) यस्माद् (for शताद्). Dn2 D4 G2–4 संयुद्धे; D1 युयुद्धे; D5 ये युद्धे; T युद्धेषु; G1 M1. 2. 4. 5 नो युद्धे; G5 संग्रामे (for यं युद्धे). — b) Ś1 समपद्यंत; B (B4 om.) D2. 4 G1. 5 M1. 2. 4. 5 समम(G1 M1. 2. 4. 5 °मं)न्यंत; Dc1 प्रसरंतीह; Dn1 समपश्यंति; Dn2 प्रशंसंतीह; D6 प्रवदंतीह; T G3. 4 नावमन्यंत (for समपश्यन्त). — d) D8 अवारयेत्.

51 B4 D2 om. 51 (for B4, cf. v. l. 50). — a) D5 वार्धकेपि (for °क्षेमिः). — b) B1 Dn2 D3 G5 M3. 4 अहरद् (for आ°). — c) Ś1 K1–4 D4. 5. 7. 8 M3 अनावृ(D7 °द)ष्टिर् (for °धृष्टिर्).

52 Ś1 K1–3 om. (hapl.) 52–55. — a) S केकया (G3 कैकेया) भ्रातरः पंच. — b) K5 D2. 5 धर्मज्ञाः (for धार्मिकाः). K5 Dn1 D2. 4. 5. 7. 8 -वादिनः; Dn2 D3 -संगराः (for -विक्रमाः). — c) B1 -वर्णाभा; B2 G1 M3. 4 -वर्णाश्चा; B2 (marg.). 3. 4 Dc1 D1 -संकाशा; Dn2 -मर्माश्च; D6 -कर्णाश्च (for -वर्णाश्च). B5 T G2–5 इंद्रगो(G3–5 °को)पसवर्णाश्च. — d) B1 Dn2 D3. 6 रक्तवर्णायुधध्वजाः; B5 रक्तवर्मासुर°; D7 G1 M1. 2. 5 [आ]रक्तवर्णायुध°; D8 रक्तचर्मा°; T1 G2–4 रुक्मवर्णा°; G1 M रुक्म(M1. 2 °क्म)वर्मा°; G5 रक्तबाणा°.

53 Ś1 K1–3 om. 53 (cf. v. l. 52). — a) Dn2 D3. 5. 6 G3–5 मातृष्वसृ- (for °ष्वसुः). — b) S जयैषिणः (for जयार्थिनः). — d) D1 वीरान्. D8 पर्यवारयत्; G5 प्रत्यवारयन् (for पर्यवा°).

54 Ś1 K1–3 om. 54 (cf. v. l. 52). D6 om. (hapl.) 54–55. — a) G3 योधयंतं; M1 यौधयंतो. T G2–4 राजानं. — b) D4. 7 वारणाह्वये (for °वते). — c) K4 षण्मासादपि (for °नभि-). B4 Dc1 D1. 2. 7 G5 अपि(D2. 7 °ति)संरब्धा; Dn1 G2 अभिसंरब्धं (G2 °ब्धान्); Dn2 D3 भृशसंरब्धा (D3 °ब्धान्); T अभिसंरुद्धा (for °संरब्धा). — d) Dn2 D3 जिघांसंतं. D1 प्रति; D7. 8 पतिः (for पतिम्).

55 Ś1 K1–3 D6 om. 55 (cf. v. l. 52, 54). K5 om. from 55 up to the end of adhy. 10. — a) B4 S वीरं (for शूरं). — b) D5 सत्यसत्त्वं (for °संधं). B1–4 महारथं; S जितेंद्रियं (for महाबलम्). D4 सत्यसं*** बलं. — d) K4 B5 Dn2 D2. 3. 5 G1 M पर्यवारयत् (K4 D3 M1. 3. 4 °यन्); Dc1 T G2–5 समवारयत् (T G2 °यन्) (for प्रत्यवारयत्).

56 K5 om. 56 (cf. v. l. 55). — a) Dn2 D3 पुत्रं यः (by transp.); G2 यः पुत्रः. — b) D1 M वारणस्यां; G2 सर्वज्ञस्य (for वाराणस्यां). T G2. 4 महारथः (for °रथम्). — c) K1 lacuna for समरे. D3 G2 समरेस्त्रेषु. D3 om. षु. Ś1 गृध्नंतं; D6 गृह्णंतं; G5 M1. 2 गृध्रंतं (for गृध्यन्तं). — d) K1 बलेन; G4 फल्लेन (for भल्लेन). K4 B1. 3–5 Dc1 Dn2 D1. 2. 5. 6 T G3. 4 [अ]पाहरद्; B2 [अ]पातयद् (for [अ]पहरद्).

57 K5 om. 57 (cf. v. l. 55). — a) D4 lacuna for धृष्टद्युम्नं. — b) Dn1 अनुचारिणं; Dn2 D6 अस्त्रधारिणं; D4 T2 G3–5 मंत्रधारणं (for मन्त्रधारिणम्).

युक्तं दुर्योधनानर्थे सृष्टं द्रोणवधाय च ॥ ५७
निर्दहन्तं रणे योधान्दारयन्तं च सर्वशः ।
द्रोणायाभिमुखं यान्तं के वीराः पर्यवारयन् ॥ ५८
उत्सङ्ग इव संवृद्धं द्रुपदस्यास्त्रवित्तमम् ।
शैखण्डिनं क्षत्रदेवं के तं द्रोणादवारयन् ॥ ५९
य इमां पृथिवीं कृत्स्नां चर्मवत्समवेष्टयत् ।
महता रथवंशेन मुख्यारिघ्नो महारथः ॥ ६०
दशाश्वमेधानाजह्रे स्वन्नपानाप्तदक्षिणान् ।
निरर्गलान्सर्वमेधान्पुत्रवत्पालयन्प्रजाः ॥ ६१
पिबन्त्यो दक्षिणां यस्य गङ्गास्रोतः समापिबन् ।
तावतीर्गा ददौ वीर उशीनरसुतोऽध्वरे ॥ ६२
न पूर्वे नापरे चक्रुरिदं केचन मानवाः ।
इति संचुक्रुशुर्देवाः कृते कर्मणि दुष्करे ॥ ६३
पश्यामस्त्रिषु लोकेषु न तं संस्थास्नुचारिषु । C. 7. 372 B. 7. 10. 68 K. 7. 10. 68

—c) Dn1 दुर्योधनस्यार्थे. —d) B1 धृष्टं (for सृष्टं).

58 K5 om. 58 (cf. v. l. 55). —a) S द्रोणं (for योधान्). —b) K2 धारयंतं; Dn2 D3. 6 S वारयंतं; D4 वारयेत (for दारयन्तं). —c) D4 यातं. K2 द्रोणाभिमुखमायांतं. —d) Dn D4. 7. 8 शूराः (for वीराः).

59 Ś1 K1–3. 5 om. (hapl.) 59 (for K5, cf. v. l. 55). —a) D4 *त्संग; T2 उत्सर्गं (for उत्सङ्ग). Dn D2–6. 8 एव (for इव). Dc1 संबद्धं (for संवृद्धं). —b) Dn1 [आ]त्मसंभवं; Dn2 [अ]स्त्रविक्रमं; D3. 6 [आ]शुविभ्र(D3 °क्र)मं (for [अ]स्त्रवित्तमम्). —c) K4 B Dc1 Dn D1. 3. 4. 6 शिखंडिनं. K4 B Dc1 D1. 2 T शस्त्रगुप्तं; G M क्षत्रगुप्तं (for क्षत्रदेवं). —d) K4 B5 के वा; B1–4 Dc1 को वा; Dn1 G5 कस्तं; D1. 2 के च; T G3. 4 के तु (for के तं). B1–4 Dc1 Dn1 अवारयत् (for °यन्).

60 K5 om. 60 (cf. v. l. 55). —a) B2–4 Dc1 transp. य and इमां. Dn1 D5 S (except G3. 4) सर्वां (for कृत्स्नां). B5 य इमां रथघोषेण. —b) Dn1 D5 परिवेष्टयत्; D8 परिवेष्टयेत् (for समवेष्टयत्). B5 महता समरेषु यत्; D8 वर्मवत्स*वेष्टयन्. —c) Ś1 K (K5 om.) B1–4 D रथघोषेण (for °वंशेन). B5 चर्मवत्पृथिवीं कृत्स्नां. —d) Ś1 K1–4 D6 मुख्याग्निघ्नन् (Ś1 °घ्नो); D4 lacuna. M महाबलः. Dn1 D1. 2. 5. 8 मुख्याग्निघ्नन्महारथान्.

61 K5 om. 61 (cf. v. l. 55). —a) D2 [आ]दद्रे (for [आ]जह्रे). D4 दशाश्वमेधानायज्ञे. —b) K2. 3 स्वन्नपानार्थ-; Dc1 D8 स्वन्नपानान्स- (D8 °स्त-); Dn2 स्वर्णपानाप्त-; D2 अन्नपानादि-; D3 स्वर्णपात्रान्स-; D4 समाप्तानाप्त-; D5 अन्नपानाप्त-; D6 स्वर्णदानाप्त-; D7 समस्तानाप्त-; S समाप्तवर- (M1 om. वर) (for स्वन्नपानाप्त-). —c) Ś1 निर*त्वात्; K1 निरभमत्वात् (hypermetric); K3 निर**न्; B2 निराकुलान्; D1. 4 नि*र्गलान्; D6 निर्मलान् (submetric) (for निरर्गलान्). Ś1 K1–4 Dn D1. 3–5 सप्तमेधान्; T सर्वमेधान् (for सर्वमेधान्). D8 निर्मलान्सप्तमेधांश्च; G1 M निरर्गलांस्तु त्रीन्मेधान्; G5 निर्गलान्सर्वमेधाश्वान्. —d) G3. 4 पालयत्. K4 प्रजां.

62 K5 om. 62 (cf. v. l. 55). B2 reads 62[ab] twice. —a) Ś1 K1. 2 D1 पिबंत्यो; K4 B2 (second time) पिबंतो; Dn1 यावंत्यो; D2 यावंतो; D8 यावत्यो; D4. 7 पीवर्यो (for पिबन्त्यो). Dn1 D2–4. 7. 8 दक्षिणा. Dn1 चास्य (for यस्य). —b) D3. 7 गंगाश्रोतः. Dn1 विंदवन्दः; D5 समापिबत् (for समापिबन्). K1 गंगास्रोतसि तत्पराः; B2 (second time) गंगास्नानमपामिव; D4 गंगाश्रोतसि***. — For 62[ab], B (B2 also) Dc1 Dn2 D6 Ca. d subst.:

79* गङ्गास्रोतसि यावत्यः सिकता अप्यशेषतः ।

[B D6 Ca. d गंगाश्रोतःसु (B5 °श्रोतस्तु) याव(D6 °वं)त्यः (for the prior half). B1 स्युरशेषतः; B3–5 D6 सत्य°; Dc1 संत्यनेकशः (for अप्यशेषतः). B2 शक्ताः पातुमशेषतः; Ca. d सिकताः स्युरशेषतः (with the remark: इति पाठः साधुः in both) (for the posterior half).]

On the other hand, S subst. for 62[ab]:

80* विसृष्टा दक्षिणा यस्य गङ्गाजलमवारयत् ।

—c) T1 तावतीर्या; G1 M1–4 तावद्गाः (M3 °द्गौः) स; M5 तावतीः स (for तावतीर्गा). D5 विप्रान्; T G2–5 धीमान् (for वीर).

63 K5 om. 63 (cf. v. l. 55). —c) Dn2 D8 इदं (for इति). B1–4 Dc1 यं; M3–5 तं (for सं-).

64 K5 om. 64 (cf. v. l. 55). —a) B3–5 D6 पश्यामि. D4 lacuna for लोकेषु. —b) K1 सस्थातु-; B1 संस्थासु-; B2 संस्थानु-; B3–5 Dc1 Dn2 D3. 6 संस्थान-; Dn1 सस्थाणु-; D4. 7. 8 संस्थाणु-; D5 स्थ-

जातं वापि जनिष्यं वा द्वितीयं वापि संप्रति ॥ ६४
अन्यमौशीनराच्छैब्याद्धुरो वोढारमित्युत ।
गतिं यस्य न यास्यन्ति मानुषा लोकवासिनः ॥ ६५
तस्य नप्तारमायान्तं शैब्यं कः समवारयत् ।
द्रोणायाभिमुखं यान्तं व्यात्ताननमिवान्तकम् ॥ ६६
विराटस्य रथानीकं मत्स्यस्यामित्रघातिनः ।
प्रेप्सन्तं समरे द्रोणं के वीराः पर्यवारयन् ॥ ६७
सद्यो वृकोदराज्जातो महाबलपराक्रमः ।
मायावी राक्षसो घोरो यस्मान्मम महद्भयम् ॥ ६८
पार्थानां जयकामं तं पुत्राणां मम कण्टकम् ।
घटोत्कचं महाबाहुं कस्तं द्रोणादवारयत् ॥ ६९
एते चान्ये च बहवो येषामर्थाय संजय ।
त्यक्तारः संयुगे प्राणान्कि तेषामजितं युधि ॥ ७०
येषां च पुरुषव्याघ्रः शार्ङ्गधन्वा व्यपाश्रयः ।
हितार्थी चापि पार्थानां कथं तेषां पराजयः ॥ ७१
लोकानां गुरुरत्यन्तं लोकनाथः सनातनः ।

स्थान- (for संस्थास्नु-). K4 D1 न तं स्थाष्णु (D1 °स्नु) चरिष्णु च; S न च स्था(G1 M1. 2 तस्स्था-; M3-5 तं स्था)स्नु च(G5 प)रिष्णु च. — c) K3 B1. 3-5 D1. 2. 7 T चापि; G1 M वाथ (for वापि). Ś1 K3 B Dc1 D1. 2 जनिष्यंतं; Dn2 D3 भविष्यं वा; T G2 भविष्यद्वा; G3. 4 जनिष्या(G4 °ष्य)द्वा (for जनिष्यं वा). Dn1 जातं वा जनयिष्यंति. — d) D6 न समं (for द्वितीयं). K2 B4. 5 Dc1 Dn D1-3. 5-8 चापि (for वापि). K2 B Dc1 सांप्रतं; D8 न प्रति (for संप्रति). D4 द्वितीयं वासवं प्रति; S न च संप्रति वर्तते.

65 K5 om. 65 (cf. v. l. 55). — a) G1 M1-4 अन्यद् (for अन्यम्). D8 अन्यस्त्वौशीनराच्छैब्याद्. — b) Ś1 K1. 4 Dn2 D5. 8 धुरं; D4 ध्रुवं (for धुरो). G1 M3-5 अस्य तु (for इत्युत). M1. 2 धुरो वोधारमस्य तु. — G3 om. 65c-66d. — c) Ś1 K1-4 [अ]नुयास्यंति; B5 न जानंति; D4 न यास्यं वा (for न यास्यन्ति). — d) B2. 3 Dc1 T G1. 4. 5 M मनुष्या.

66 K5 G3 om. 66 (cf. v. l. 55, 65). Dc1 reads 66bc on marg. (*sec. m.*). — b) K1-3 D3 शूरं; K4 सूरं; Dn2 सैब्यं; D5 नैब्यं (for शैब्यं). Ś1 नैवं कस्तमवारयत्; B1-4 शैब्यं (B4 सेब्यं) के प्रत्यवारयत्; G1. 2. 4. 5 M के वीराः पर्यवारयन्. — Ś1 K1-3 om. (hapl.) 66c-69d. G1 M1. 2 om. 66c-67d. — c) B2 (marg. as in text). 3. 4 द्रोणाभिमुखमायांतं. — d) = 45b.

67 Ś1 K1-3. 5 G1 M1. 2 om. 67 (cf. v. l. 55, 66). For the repetition of 67ab in D4, see below. — a) D4 (both times) विराटं स (for विराटस्य). — D4 om. 67bc. — b) M3-5 मात्स्यस्य. B2-4 -कर्षिणः; Dc1 -कर्शिनः; D8 -कर्शिनं (for -घातिनः). — c) Dn1 यांतं च; D2. 5 युक्तं स; D7. 8 यांतं स; M3-5 प्रेक्षंतं (for प्रेप्सन्तं). B2-4 Dc1 विजयं (Dc1 °ये) संख्ये (B2. 3 Dc1 युद्धे); Dn1 D2. 5. 7. 8 समरे वीरं (for समरे द्रोणं). Dn2 D3. 6 द्रोणस्याभिमुखं यांतं. — d) B2-4 प्रत्यवारयन्. — After 67, D4 reads 69ab for the first time repeating it in its proper place, followed by the repetition of 67ab.

68 Ś1 K1-3. 5 om. 68 (cf. v. l. 55, 66). — a) B4 मन्ये (for सद्यो). — c) D5 रक्षसां; D8 राक्षसां. K4 B1. 4. 5 Dn2 D1-3. 6. 8 वीरो (for घोरो). — d) D4. 7 महाभयं. Dn1 यस्मान्मे सुमहद्भयं.

69 Ś1 K1-3. 5 om. 69 (cf. v. l 55, 66). For the repetition in D4, cf. v. l. 67. — a) G5 पालयन् (for पार्थानां). D7 om. जय. K4 lacuna; B5 D8 च; Dn2 D6 वै (for तं). — c) Dc1 S महाकायं; D1 °त्मानं (for °बाहुं). — d) S हैडिंबं के (G5 M1. 2 °बं को; M3. 4 °बीं के) न्यवारयन् (G5 M1-4 °यत्). — After 69, S ins. a passage given in App. I (No. 3).

70 K5 om. 70 (cf. v. l. 55). — b) G4 M1 एषाम्. — c) B2-4 Dc1 D5 समरे (for संयुगे). — d) Ś1 अजितैर्. Dn1 किमेषां न जितं युधि.

71 K5 om. 71 (cf. v. l. 55). — a) K1 G1 एषां. Dn1 D5. 8 -व्याघ्र. — b) B1 गदाधरः; M4 व्युपाश्रयः (for व्यपाश्रयः). — Dn1 D4. 7 om. (hapl.) 71cd. — c) Ś1 K1. 3 D6. 8 G5 हितार्थं; K4 हितार्थे; B3 Dn2 हितार्थश्च (for हितार्थी). S चैव (for चापि).

72 K5 om. 72 (cf. v. l. 55). — a) K2 B4. 5 Dn2 D3. 6 गुरुरत्यर्थं; D2. 5 °राद्यः स; D3 °रूपंश्च (for °रत्यन्तं). — b) B5 लोकनाथ-; D5 सर्वलोक- (for लोकनाथः). Dn2 om. नः. K4 लोकनाथसनातनं. — c) Ś1 K1-4 B4 D5 रथे; D4. 7 नरो (for रणे). T G3. 4 लोकनाथो; G2 सदा नाथो (for रणे नाथो). — d) D4. 7 दिव्ये. Ś1 दिव्यात्मजः; B2-4 Dc1 °त्मकः;

नारायणो रणे नाथो दिव्यो दिव्यात्मवान्प्रभुः ॥ ७२
यस्य दिव्यानि कर्माणि प्रवदन्ति मनीषिणः ।
तान्यहं कीर्तयिष्यामि भक्त्या स्थैर्यार्थमात्मनः ॥ ७३

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

१०

धृतराष्ट्र उवाच ।
शृणु दिव्यानि कर्माणि वासुदेवस्य संजय ।
कृतवान्यानि गोविन्दो यथा नान्यः पुमान्क्वचित् १
संवर्धता गोपकुले बालेनैव महात्मना ।
विख्यापितं बलं बाह्वोस्त्रिषु लोकेषु संजय ॥ २
उच्चैःश्रवस्तुल्यबलं वायुवेगसमं जवे ।
जघान हयराजं यो यमुनावनवासिनम् ॥ ३
दानवं घोरकर्माणं गवां मृत्युमिवोत्थितम् ।
वृषरूपधरं बाल्ये भुजाभ्यां निजघान ह ॥ ४
प्रलम्बं नरकं जम्भं पीठं चापि महासुरम् । C. 7. 386 B. 7. 11. 5 K. 7. 11. 5

B5 °त्मवित्; Dn2 D3.6 °त्मना; G2–4 °र्थवान् (for °त्मवान्). K1–4 D1 दिव्यो दिव्यपराक्रमः; G5 दिव्या दिव्यार्थवान्प्रभुः.

73 K5 om. 73 (cf. v. l. 55). — a) T2 G2 transp. दिव्यानि and कर्माणि. B1 चित्राणि (for दिव्यानि). — d) B1.5 धैर्यार्थम् (for स्थैर्या°). K2 भक्त्या स्थैर्यान्ममात्मनः; Dn2 D3.6 कार्यार्थमिह चात्मनः.

Colophon om. in K5; Ś2 missing. — *Sub-parvan:* Editions द्रोणाभिषेकपर्व. — *Adhy. name:* K1.3 प्रश्नः; K2 Dn1 G1 M1.2 धृतराष्ट्रप्रश्नः; D2.4.5 धृतराष्ट्रचिंता. — *Adhy. no.* (figures, words or both): K3 B1.2 Dn1 D3 S 9 (as in text); D3 10. — *Śloka no.:* Dc1 73; Dn1 75.

10

☞ This adhy. is missing in Ś2 (cf. v. l. 7. 1. 1). K5 om. this adhy. (cf. v. l. 7. 9. 55).

1 G5 om. the ref. — a) Cd transp. दिव्यानि and कर्माणि. — c) S विश्वात्मा (for गोविन्दो). — d) D4 यथा नान्यत्करिष्यति.

2 a) B5 Dn1 D4 संवर्धि(B5 °र्धे)तो (for संवर्धता). B1–4 Dc1 गोकुले वर्धमानेन. — b) B4 रामेणैव; T G2–5 बालेन च (for बालेनैव). — After 2ab, D4.7.8 ins.:

81* शकटं पूतनां हत्वा भग्नौ च यमलार्जुनौ ।
[D4.8 पूतना. D4 हित्वा.]

— c) K1 विज्ञापितं; G1 M प्रख्यापितं (for विख्या°). T G3–5 बाल्ये (for बाह्वोस्). — d) K4 संजयः; D7 संजये (for संजय).
— For 3–5, S subst.:

82* पूतनां शकुनिं हत्वा केशिनं चैव वाजिनम् ।
ऋषभं धेनुकं चैव अरिष्टं च महाबलम् ।
वृकं हत्वा महाबाहुं धृत्वा गोवर्धनं गिरिम् ।
चाणूरं मुष्टिकं चैव रङ्गमध्ये निहत्य च ।

[(L. 1) T G2.3.5 शकटं (for शकुनिं). M1.2 पूतना शकट मुक्त्वा (for the prior half). T G2 वाजिनः. — (L. 3) T G2 गवां मुक्त्वा (T2 मोक्ता); M1.2 वृकान्हत्व[!] (for वृकं हत्वा). M3.4 महाबाहुर्. G1.3.5 वृकान्मुक्त्वा (G3 गवां मोक्त्वा; G5 गा[*inf. lin.* दा]वं मुक्त्वा) महाबाहुर् (for the prior half). G3 कृत्वा (for धृत्वा). — (L. 4) T G2 चाणूर-. G3 मूषिकं (for मुष्टिकं).]

3 a) Ś1 तुल्यबलो. — b) B1–3 Dc1 मातरिश्व- (for वायुवेग-). Ś1 -समो (for -समं). D6 बले (for जवे). — c) Ś1 जगाम (for जघान). B1–4 Dc1 हयराजं तं; B2 (marg.).5 Dn2 D3 हयराजानं; D5 च हयं राजन्; D6 समरे राजा (for हयराजं यो). Cd cites हयराजं (as in text). — d) B (B2 also as in text) Dc1 -तीर-; D4 तट-; D6 -जल- (for -वन-).

4 b) D4.7 इव स्थितं; D8 उपस्थितं (for इवोत्थितम्). — c) Ś1 K1.3.4 D1 बालो; D4.7 लोके (for बाल्ये). — d) Dn1 D4.7 जानुभ्यां (for भुजाभ्यां). B4 च; B5 सः; Dn2 तं (for ह).

C. 7. 38
B. 7. 11.
K. 7. 11.

मुरुं चाचलसंकाशमवधीत्पुष्करेक्षणः ॥ ५
तथा कंसो महातेजा जरासंधेन पालितः ।
विक्रमेणैव कृष्णेन सगणः शातितो रणे ॥ ६
सुनामा नाम विक्रान्तः समग्राक्षौहिणीपतिः ।
भोजराजस्य मध्यस्थो भ्राता कंसस्य वीर्यवान् ॥ ७
बलदेवद्वितीयेन कृष्णेनामित्रघातिना ।
तरस्वी समरे दग्धः ससैन्यः शूरसेनराट् ॥ ८
दुर्वासा नाम विप्रर्षिस्तथा परमकोपनः ।
आराधितः सदारेण स चास्मै प्रददौ वरान् ॥
तथा गान्धारराजस्य सुतां वीरः स्वयंवरे ।
निर्जित्य पृथिवीपालानवहत्पुष्करेक्षणः ॥ १०
अमृष्यमाणा राजानो यस्य जात्या हया इव ।
रथे वैवाहिके युक्ताः प्रतोदेन कृतव्रणाः ॥ ११
जरासंधं महाबाहुमुपायेन जनार्दनः ।
परेण घातयामास पृथगक्षौहिणीपतिम् ॥ १२
चेदिराजं च विक्रान्तं राजसेनापतिं बली ।
अर्घे विवदमानं च जघान पशुवत्तदा ॥ १३
सौभं दैत्यपुरं स्वस्थं शाल्वगुप्तं दुरासदम् ।

5 ^{a}) K1 जंवूं; B1–4 Dc1 पीठं (for जम्भं). —^{b}) Ś1 K1.3.4 पीतं चापि; B1.2.4 मुरुं जंभं; B3 मुरं जंवं; Dc1 मुरं जंभं; D8 अरिष्टं च (for पीठं चापि). B1 महामुज्ञं (for °मुरम्). —^{c}) K1.4 D4.8 मुरं; K2 सुरं; Dn1 मरु-; D1 मुमुं (for मुरुं). B5 Dn D3–8 चामर-; D2 चांतक- (for चाचल-). B1–4 Dc1 हयग्रीवं महाकायम्. —^{d}) B2–4 Dc1 पुरुषोत्तमः (for पुष्करेक्षणः).

6 ^{a}) K4 कंसो; D6 केशी (for कंसो). S महाराजो (G5 °बाहुर्) (for °तेजा). —^{c}) D2 कर्णेन; M कृष्णस्य (for कृष्णेन). —^{d}) D2 क्षणशः; D5 गणशः (for सगणः). K1.3.4 B1.5 Dn2 D2.5.6 पातितो; D4.7.8 शासितो (for शातितो). B2–4 Dc1 निहतः सगणो रणे; S सानुबंधाश्रयो हतः.

7 ^{a}) D8 सुनाम; G1 M3–5 सुदामा (for सुनामा). K1.2.4 Dn1 D1 नाम विख्यातः; K3 रणविख्यात-; B5 रणविक्रांतः; Dc1 बलविक्रांतः; D7 चाथ मित्रघ्नः (for नाम विक्रान्तः). D4 corrupt. —^{b}) D8 सम्यगक्षौहिणी-; T G1.5 M1–4 समग्रा(M1.2 सहस्रा)क्षोहिणी-. B2.3 Dc1 -वृतः (for -पतिः). —B4 om. 7^{cd}. —^{c}) Dn1 D5.8 G1 M भोजराजन्य-; D3.4.7 °राजश्च (for °राजस्य). Cv as in text. —^{d}) D4 भ्रातरं सत्यवीर्यवान्. Cv cites भ्राता (as in text).

8 ^{c}) Ś1 K1–4 Dn1 D1.4.5.7.8 मनस्वी; Cd तरस्वी (as in text). —^{d}) Ś1 T G2–5 ससेनः; K1.2.4 D (except Dc1) स शूरः (for ससैन्यः). T G3–5 -सेनवान् (for °राट्).

9) Ś1 दुर्वासाश्चैव. T2 G3 विप्रेंद्रस्; G1.2.4.5 M विप्रश्च (for विप्रर्षिस्). —^{b}) Dn2 D8 तपः; D6 ततः (for तथा). —^{d}) Dn2 D3.6 T G2–5 वरं (for वरान्).

10 ^{a}) G4 तदा (for तथा). D6 गंधार-. M2 -राजन्य- (for -राजस्य). —^{b}) Dn2 D5.6.8 T2 G3–5 Ca.d वीर-; Dc1 धीरः (for वीरः). —^{d}) B D1.2.6.8 T1 आवहत्; Dn1 अहनत्; G5 अहरत्; Cd अवहत् (as in text). B2–4 S पुरुषर्षभः; D1 पुष्करेक्षयाः (for °क्षणः).

11 ^{a}) Cv राजानं (for °नो). —^{b}) T G3–5 [ऽ]भवन्; G2 [ऽ]वहन् (for यस्य). Dn2 D3 यस्य याता; G1 M सिंधुजाता (for यस्य जात्या). —^{c}) D4 रथे वैवाहके युक्ताः; D7.8 रथैर्वैवाहिकैर्युक्ताः; Cv वैवाहिके रथे युक्ताः. —^{d}) K1 D4 कृतव्रणः; D7 क्षतव्रणाः (for कृत°). Cv प्रतोदनकृतव्रणाः.

12 ^{a}) B1–3 Dc1 S (except G2) महाराज (for °बाहुम्). —^{b}) D4 उपयाने (for उपायेन). —^{c}) T G3 भीमेन; Ca.d परेण (as in text). —^{d}) K1 पृथगक्षौहिणीं पतिं; B1.3.5 Dc1 D2.7.8 S समग्रा(D7.8 °हस्रा)क्षौ(T G1 M1–4 °क्षो)हिणीपतिं; B2.4 समग्राक्षौहिणीश्वरं.

13 ^{b}) K3 गज-; D3 राजन् (for राज-). K4 D7 G1 बलिं; M3–5 कृतं (for बली). —^{c}) K2.4 B3 D5 अर्घ्यें; Dc1 Dn1 D4 अर्थे; D8 यज्ञे (for अर्घे). D6 विवादमाने (for विवदमानं). Ś1 K3.4 D1 वै; B2–4 Dc1 तु (for च). K1 अर्वेण विवदामानं (sic); S अर्घ्येण विवदितं वीरं. —^{d}) G1 M जघान पुरुषोत्तमः.

14 ^{a}) K1–4 दैत्यपतिं; D2.5 °वरं; D6 दैत्यं परं; D7 यज्ञे पुरं (for दैत्यपुरं). —^{b}) K1–4 D7 S

समुद्रकुक्षौ विक्रम्य पातयामास माधवः ॥ १४
अङ्गान्वङ्गान्कलिङ्गांश्च मागधान्काशिकोसलान् ।
वत्सगर्गकरूषांश्च पुण्ड्रांश्चाप्यजयद्रणे ॥ १५
आवन्त्यान्दाक्षिणात्यांश्च पार्वतीयान्दशेरकान् ।
काश्मीरकानौरसकान्पिशाचांश्च समन्दरान् ॥ १६
काम्बोजान्वाटधानांश्च चोलान्पाण्ड्यांश्च संजय ।
त्रिगर्तान्मालवांश्चैव दरदांश्च सुदुर्जयान् ॥ १७
नानादिग्भ्यश्च संप्राप्तान्व्रातानश्वशकान्प्रति ।
जितवान्पुण्डरीकाक्षो यवनांश्च सहानुगान् ॥ १८
प्रविश्य मकरावासं यादोभिरभिसंवृतम् ।
जिगाय वरुणं युद्धे सलिलान्तर्गतं पुरा ॥ १९
युधि पञ्चजनं हत्वा पातालतलवासिनम् ।
पाञ्चजन्यं हृषीकेशो दिव्यं शङ्खमवाप्तवान् ॥ २०
खाण्डवे पार्थसहितस्तोषयित्वा हुताशनम् । C. 7. 402 B. 7. 11. 21 K. 7. 11. 21

(except G5) साल्वगुप्तं; D6 सुगुप्तं च (for शाल्वगुप्तं). —c) Ś1 वि*त्वा (for विक्रम्य). —d) D4 भारत (for माधवः).

15 a) K4 अंगा वंगाः; T G1. 3 5 M अंगवंग-; G4 अंकवंक- (for अङ्गान्वङ्गान्). K4 Dc1 D5. 7 G3. 4 M1–3 कलिंगाश् (for कलिङ्गांश्). —b) B1 Dn2 T1 G4 मगधान्. K1 कैशि- (for काशि-). K4 B1–3 Dn2 D2–8 -कोशलान्; Dc1 -कौशलान्; Dn1 -कौशिकान्; G2. 4 -कौसलान् (for -कोसलान्). —c) K1–3 Dn1 D2. 7 वत्सवर्ग-; B1. 2 (marg.). 3–5 D1 व(B2 m वा)-त्स्यगार्ग्य-; B2 मात्स्यगार्ग्य-; D3 वत्सदंतान्; D6 तथा वत्स-; D8 वत्स्यवर्ग- (for वत्सगर्ग-). Dc1 वात्स्यंगार्ग्यं-कलिंगांश्च; Dn2 करूषां मालवांश्चैव; S वत्सभर्ग(G1 M वत्सकांश्च; G5 वात्स्यभर्ग्यं)करूशांश्च. —d) B2–5 Dc1 Dn2 पौंड्रांश्; Dn1 D4 पुंढ्रांश्; D1 मुंडांश्; D5 पुंड्राश्; D7 पुढ्रांश्; M3. 4 पुण्यांश् (for पुण्ड्रांश्). B2–4 Dc1 चैव; T G1. 3. 4 M3–5 चाथ (for चापि). D4 [अ]जयन् (for [अ]जयद्).

16 a) K1 आवर्त्यान्; K4 T आवंत्यां; G5 आवंत्या (for आवन्त्यान्). Dn1 दक्षिणात्यांश् (for दाक्षि°). —b) D1 पार्वतेयान्. K1 दशीकरान्; B5 G3 कशेरकान्; Dc1 दुरासदान्; Dn2 D3 कसेरुकान्; D4 दसेकरान्; T G2. 4 M5 कशेरुकान्; G1 M1–4 दशेरुकान्; G5 करेणुकान् (for दशेरकान्). —c) Ś1 कश्मीरकान्; Dc1 काश्मीरजान् (for °रकान्). K3 B D1 औरसिकान्; D3 जातुधानान्; D5 औकरसान्; D8 केसरकान्; T G2. 3 औरभ(G2 °भ्र)कान्; G1 M1. 2 औदरिकान्; G4 औभरकान्; G5 औरभृतान् (for औरसकान्). —d) K1 समर्दकान्; B Dc1 Dn2 समुद्गलान्; Dn1 D2. 4. 5. 7. 8 सबर्ब(D7. 8 °बुं)रान्; D1 समदरान्; D6 समाधय; T G2–5 समंत(G2 °द)कान् (for समन्दरान्).

17 a) Ś1 D1 कांभोजान्. Dn1 D1 वारधानांश्च; Dn2 D3 वाटधाना(Dn2 °नां)स्तु; D6 बाह्लिकांश्चैव; S माल(T G1 M °ळ)वांश्चैव (for वाटधानांश्च). —b) Ś1 D5 चोड्रान्; K1 चोड्यान्; K2. 3 चोंड्रान्; Dn1 चौंडान्; Dn2 D3 पुंद्रान्; D4 लोचान्; D6 सुद्रान्; T G1. 5 M चोळान्; G4 चौलान् (for चोलान्). Dn2 D3 अन्यांश्च; D6 पांडुश्च (for पाण्ड्यांश्च). T G2–5 माधवः (for संजय). —c) B3 (marg. as in text) विदर्भान् (for त्रिगर्तान्). Dn2 मालवास्वष्टान्; D3 मालवान्स्वस्थान्; T G2–5 मगधांश्चैव (for मालवांश्चैव). —d) Ś1 K4 वरदांश्च; B5 दारदांश्च; Dn2 D6 पारदांश्च (for दरदांश्च). Dn2 सदुर्जयान्. S (except G1) क(M द)रदांश्चैव दुर्जयान्.

18 a) D3 om. च. Dn1 संप्राप्ता; Dn2 संभ्रांतान् (for संप्राप्तान्). —b) Dn1 D5 जातानश्व-; Dn1 जानानांश्च (for व्रातानश्व-). B1. 4. 5 Dn2 D3 खशां-(Dn2 वसां)श्चैव शकांस्तथा; B2. 3 Dc1 D4. 7. 8 नृपांश्चैव (D4. 7. 8 राजानश्च) शकांस्तथा; D6 (orig.) रतिचोलाशकान्प्रति; D6 (marg. sec. m.) एतानन्यान्प्रकामतः; T G1–4 M आंध्रान्म्ले(G1 M1. 2 अंध्रम्ले-; G4 आंधान्म्ले-; M3–5 अंध्रान्म्ले)च्छगणानपि; G5 आंध्रम्लेच्छगणानपि. —d) G5 (*inf. lin.* as in text) सवनांश्च (for यवनांश्च). Ś1 K (K5 om.) B1. 4 Dn D1–5. 7. 8 यवनं च स(K1 म)हानुगं; D6 धनंजयसहानुगं.

19 b) D7 वादीभिर् (for यादोभिर्). D1 यादोगणनिषेवितं; D6 जादोरतिससंवृतं (sic). —d) Dn2 D2. 3. 5. 6 तदा (for पुरा). Ś1 सलिलाब्धिगतं पुरा.

20 a) B5 युद्धे; G1 M तत्र (for युधि). —b) T G5 M3 पाताळतलं. M1. 2 -वासिनः (for -वासिनम्). B5 दैत्यं पातालवासिनं. —d) Ś1 K1. 3. 4 D1 transp. दिव्यं and शङ्खम्. K4 om. वाप्त.

21 c) K4 om. सर्वं. —d) Ś1 K1. 2 चक्रे (for चक्रं). Ś1 महायशाः; [illegible]–4 Dc1 तथैव च; B4 D5 महाबलं; G1 M1. 2 जनार्दनः (for महाबलः).

C. 7. 402
B. 7. 11. 21
K. 7. 11. 21

आग्नेयमस्त्रं दुर्धर्षं चक्रं लेभे महाबलः ॥ २१
वैनतेयं समारुह्य त्रासयित्वामरावतीम् ।
महेन्द्रभवनाद्वीरः पारिजातमुपानयत् ॥ २२
तच्च मर्षितवाञ्शक्रो जानंस्तस्य पराक्रमम् ।
राज्ञां चाप्यजितं कंचित्कृष्णेनेह न शुश्रुम ॥ २३
यच्च तन्महदाश्चर्यं सभायां मम संजय ।
कृतवान्पुण्डरीकाक्षः कस्तदन्य इहार्हति ॥ २४
यच्च भक्त्या प्रपन्नोऽहमद्राक्षं कृष्णमीश्वरम् ।
तन्मे सुविदितं सर्वं प्रत्यक्षमिव चागमत् ॥ २५
नान्तो विक्रमयुक्तस्य बुद्ध्या युक्तस्य वा पुनः ।
कर्मणः शक्यते गन्तुं हृषीकेशस्य संजय ॥ २६
तथा गदश्च साम्बश्च प्रद्युम्नोऽथ विदूरथः ।
आगावहोऽनिरुद्धश्च चारुदेष्णश्च सारणः ॥ २७
उल्मुको निशठश्चैव झल्ली बभ्रुश्च वीर्यवान् ।
पृथुश्च विपृथुश्चैव समीकोऽथारिमेजयः ॥ २८
एते वै बलवन्तश्च वृष्णिवीराः प्रहारिणः ।

22 a) Dc1 समासाद्य (for °रुह्य). — b) K1.3.4 D1 तोषयित्वा; Dn2 D3.6 द्राव° (for त्रास°). Ś1 K1.3.4 D1 मनस्विनीं; K2 मनीषिणीं; D5 [अ]मरावतिं (for °वतीम्). — c) D4 ·भुवनाद् (for ·भवनाद्). Ś1 महेंद्रात्तत्पुरं गत्वा; K1–4 D1 महेंद्रांतःपुरं (K4 °रे) गत्वा. — d) Ś1 अवाप्तवान्; Dn2 D3.6 उपाहरत् (for °नयत्).

23 a) Dn2 D3 तत्तु; D5.6 तत्र (for तच्च). — After 23^{ab}, Dn1 D4.7.8 ins.:

83* गोवर्धनस्योद्धरणे ज्ञात्वा वै समसज्जत ।

[Dn1 समजातयः; D7 समसज्जतां (for °सज्जत).]

— c) D2 राजा (for राज्ञां). Dn1 नाप्यजितं; Dn2 वाप्य°; D2 T G2.4 चाप्यजितः; D7 चाथ जितं; G5 च न कृतः; M3 चाविदितं; M4 चाविजितं (for चाप्य°). B2 Dn M3.4 किंचित्; D2.5 T G2–5 कश्चित् (for कंचित्). B1 D3 राज्ञश्चाप्यजितान्कांश्चित्. — d) B2.5 Dc1 Dn2 D2–4.6–8 S शुश्रुमः. D5 कृष्णं नेह न शुश्रुमः.

24 a) T1 G3 अस्या यन्; T2 G2.4 अस्यां यन्; G1 M यच्च वै; G5 अस्यायं (for यच्च तन्). — b) Dn1 केशवः (for संजय). — B3 reads 24^{c}–25^{d} on marg. c) T G2–5 तदन्यः क (by transp.). B1 D2 इव (for इह). S करिष्यति (for इहार्हति). Ś1 तद्वचाञ्श्रोतुमर्हति; B2–4 Dc1 कोन्यः कर्तुं तथार्हति.

25 B3 reads 25 on marg. — a) Dn1 तत्र; D2 तच्च; D3.6 यत्र (for यच्च). Ś1 B1 D2.6 प्रसन्नो (for प्रपन्नो). — c) G5 सुविस्तरं (for °दितं). — d) Ś1 चामवत्; K (K5 om.) D3.4.7.8 चागतं; B1.4 Dc1 Dn D1.6 चागमं; B2.3.5 D2.5 T G4 M3–5 चागमात् (for चागमत्). Ca. d cite अगमम् and Cap. Cdp आगमात्.

26 a) B नांतं (for नान्तो). — b) D3 बुद्धि· (for बुद्ध्या). — c) B1.5 Dc1 Dn D1.3.4.6–8 कर्मणां; D2 कर्मणा (for कर्मणः). D2 om. गन्तुं.

27 a) D7.8 तदा; M3.5 यथा (for तथा). D6 [अं]गदश्च (for गदश्च). Ś1 सांभश्च; Dn2 D5.6 शांबश्च (for साम्बश्च). — b) Ś1 K1.2 Dn D3–5.7.8 प्रद्युम्नश्च; D2 धृष्टद्युम्न·; D6 विद्युम्नश्च (for प्रद्युम्नोऽथ). Ś1 वितूरथः; K1 विदूरतः; K2–4 S (except G2) विडूरथः; Dn1 महारथः; D7 विह्वरथः (for विदूरथः). — c) Ś1 K1.2.4 D4 अ(D4 आ)गाहवो; B1–3.5 D1.2.5 अगावहो; B4 असावहो; Dc1 अगावणो; Dn1 अवगाहो; D6 अंगावोह·; D7.8 आगवेहो; T G2–4 आशावहो; G5 आशाप्लवो (for आगावहो). M3 आगावबुध्यायुक्तस्य. — d) K1 चारुदोमः स·; G5 चारुदोष्णश्च (for °देष्णश्च). Ś1 K2–4 B (except B4) Dc1 Dn2 D1.2.5.6 G2 स· (for च).

28 a) D5 उल्मूको; T1 उल्मको; G1 M उन्मुको (for उल्मुको). K1 निशिठश्चैव; Dn1 D4.7.8 निषध·(Dn1 °त)श्चैव (for निशठ°). — b) Ś1 झल्ली वर्धश्च; K1 लल्मी वभ्रुश्च; K2 गल्ली बभ्रुश्च; B1.3–5 Dn1 D1.4 झिल्ली बभ्रुश्च; Dn2 सिल्लौ बभ्रुश्च; D2.5 झल्लि(D2 झिल्लि)·चक्रश्च; D3 सल्लो बभ्रुश्च; D6 शठो बभ्रुश्च; D7 झिल्ली भ्रभ्रुश्च; T G2–5 विबभ्रुश्चैव; M3.4 झाल्लिबभ्रश्च; M5 झाल्लिर्बभ्रुश्च (for झल्ली बभ्रुश्च). — c) G3 प्रयुश्च; G5 प्रथुश्च (for पृथुश्च). D7 विष्टथुश्च; G5 विप्रथुश्च (for विपृथुश्च). — d) K3 B Dn D1.7 शमीको(D7 °कौं)·थ; D2.5 श(D5 स)मीकश्च; D4 समीकोथ; G1 M3 समि(M3 संमी)कोथ (for समीकोऽथ). Dc1 रिपुंजयः; M1.2 [अ]रिमेजय (for [अ]रिमेजयः). K2 D3 समीको वरिमजयः; T G2–5 समक्रोधो नु (G2 समं क्रोधाश्च; G5 समक्रोधश्च) संजय.

29 a) B Dn2 D3 एतेन्ये; Dc1 कृत्येते (for एते

कथंचित्पाण्डवानीकं श्रयेयुः समरे स्थिताः ॥ २९
आहूता वृष्णिवीरेण केशवेन महात्मना ।
ततः संशयितं सर्वं भवेदिति मतिर्मम ॥ ३०
नागायुतबलो वीरः कैलासशिखरोपमः ।
वनमाली हली रामस्तत्र यत्र जनार्दनः ॥ ३१
यमाहुः सर्वपितरं वासुदेवं द्विजातयः ।
अपि वा ह्येष पाण्डूनां योत्स्यतेऽर्थाय संजय ॥ ३२
स यदा तात संनह्येत्पाण्डवार्थाय केशवः ।
न तदा प्रत्यनीकेषु भविता तस्य कश्चन ॥ ३३
यदि स्म कुरवः सर्वे जयेयुः सर्वपाण्डवान् ।
वार्ष्णेयोऽर्थाय तेषां वै गृह्णीयाच्छस्त्रमुत्तमम् ॥ ३४
ततः सर्वान्नरव्याघ्रो हत्वा नरपतीन्रणे ।
कौरवांश्च महाबाहुः कुन्त्यै दद्यात्स मेदिनीम् ॥ ३५
यस्य यन्ता हृषीकेशो योद्धा यस्य धनंजयः ।
रथस्य तस्य कः संख्ये प्रत्यनीको भवेद्रथः ॥ ३६
न केनचिदुपायेन कुरूणां दृश्यते जयः ।
तस्मान्मे सर्वमाचक्ष्व यथा युद्धमवर्तत ॥ ३७
अर्जुनः केशवस्यात्मा कृष्णोऽप्यात्मा किरीटिनः । C. 7. 419 B. 7. 11. 38 K. 7. 11. 38

वै). — ^{b}) B2–4 Dc1 वृष्णिपुत्राः (for °वीराः). B4 महाबलाः (for प्रहारिणः). — ^{c}) G5 कथं वै (for कथंचित्). — ^{d}) K1–4 D1 समरस्थिताः; B2–4 Dc1 समरार्थिनः (for समरे स्थिताः). Dn1 (marg.) चयेयुः समरे श्रिताः.

30 ^{a}) G4 आहृता (for आहूता). — ^{c}) K1 D6 शंसयितं; D1 शंशयितं; D7. 8 शंशयिकं (for संशयितं). B5 कृत्स्नं (for सर्वं).

31 ^{a}) D4 lacuna for बलो. — ^{b}) A few MSS. कैलाश-. — ^{c}) D7 om. हली. — ^{d}) T G M1. 2. 5 यत्र तत्र (by transp.); M3. 4 यत्र यत्र. K1 मनीषिणः (for जनार्दनः). — After 31, S ins. :

84* एक एव द्विधा भूतो दृश्यते मानुषैर्भुवि ।

32 G5 om. 32. — ^{a}) G3. 4 पितुर्यमाहुः पितरं. — For 32^{ab}, T G1. 2 M subst. :

85* पितृणामपि यः पूर्वो वेदेषु परिपठ्यते ।
[G1 देवेषु (for वेदेषु).]

— G3. 4 om. 32^{cd}. — ^{c}) K1 वार्ष्णेयः; B1–4 Dc1 चार्थाय (for वा ह्येष). B5 सोपि संजय पांडूनां; T G1. 2 M सोपि कृच्छ्रेषु पार्थानां. — ^{d}) Dn1 योत्स्यत. B5 वीर्यवान्; T G1. 2 M केशवः (for संजय). B1–4 Dc1 योत्स्यते केशवः स्वयं; D4 योत्स्येर्थाय स***.

33 T G2 M5 om. (hapl.) 33^{ab}. — ^{a}) D4 यत् (for स). K2 D4. 7 तदा; K3 सदा (for यदा). B (except B5) Dc1 युध्येत (for संनह्येत्). K1 सदा तात संनह्येभ्यो; G3. 4 सोपि कृच्छ्रेषु पार्थानां. — ^{b}) K1–4 G3–5 योत्स्यतेर्थाय; B1. 3. 4 पांडवार्थे हि (for °वार्थाय). K3 Dc1 D1. 8 संजय; K4 संजयः; B3 युद्धतः (for केशवः). — ^{c}) B1–4 Dc1 D1 प्रतिसंयोद्धा; B5 प्रत्यनीकाय; S प्रत्यनीको(M2 °के)न्यो (for प्रत्यनीकेषु). — ^{d}) Dc1 reads from ता तस्य up to महात्मनः (in 43^{d}) twice. Ś1 K2–4 Dn D1. 2. 4. 5. 7 तत्र; K1 तव; B2 तात (for तस्य). D3 भविता शं कथंचन; D6 शिष्टः स्यातोथ कश्चन.

34 For the repetition in Dc1, cf. v. l. 33. — ^{a}) Dn1 यद्यस्मत्; D2 यद्धि स्म (for यदि स्म). — ^{b}) K3 B Dc1 (both times) D1. 8 S नाम (for सर्व-). K1 -पार्थिवान् (for -पाण्डवान्). — ^{c}) B2 (marg.). 3. 4 Dc1 (both times) [ऽ]र्थे हि (for ऽर्थाय). Dn1 transp. तेषां and वै. D6 वार्ष्णेयो योधयंस्तेषां. — ^{d}) B3 शरम्; B4 D2. 5 अस्त्रम् (for शस्त्रम्).

35 For the repetition in Dc1, cf. v. l. 33. — ^{a}) Ś1 K1–4 तत्र (for ततः). Dn1 D5 T G1–4 M नरव्याघ्रान्; G5 °व्याघ्र (for °व्याघ्रो). — ^{b}) K4 नरपतिं; Dn1 भूमिपतीन्; D6 रण°; S नारायणो (for नरपतीन्). — ^{c}) K2 कौरवश्च (for °वांश्च).

36 For the repetition in Dc1, cf. v. l. 33. — ^{b}) B3 4 Dc1 (both times) transp. योद्धा and यस्य. — ^{c}) D8 खेटे; G1 M1–4 संख्ये; G3. 5 शक्तः (for संख्ये). — ^{d}) Ś1 K1. 4 Dn1 D4–8 प्रत्यनीके (for °नीको). K1 D4 [ऽ]भवद्रथः; T G3. 4 भवेद्रथ (T °थः); G5 भवेद्युधि (for भवेद्रथः).

37 For the repetition in Dc1, cf. v. l. 33. — ^{c}) D1 om. मे. S संजयाचक्ष्व (for सर्वमाचक्ष्व). Ś1 K1. 4 B5 D4. 7. 8 तस्मात्सर्वं (B5 D4. 7. 8 तन्मे सर्वं) स(K4 म)माचक्ष्व.

38 For the repetition in Dc1, cf. v. l. 33,

C. 7.419
B. 7.11.38
K. 7.11.38

अर्जुने विजयो नित्यं कृष्णे कीर्तिश्च शाश्वती ॥ ३८
प्राधान्येन हि भूयिष्ठममेयाः केशवे गुणाः ।
मोहाद्दुर्योधनः कृष्णं यन्न वेत्तीह माधवम् ॥ ३९
मोहितो दैवयोगेन मृत्युपाशपुरस्कृतः ।
न वेद कृष्णं दाशार्हमर्जुनं चैव पाण्डवम् ॥ ४०
पूर्वदेवौ महात्मानौ नरनारायणावुभौ ।
एकात्मानौ द्विधाभूतौ दृश्येते मानवैर्भुवि ॥ ४१
मनसापि हि दुर्धर्षौ सेनामेतां यशस्विनौ ।
नाशयेतामिहेच्छन्तौ मानुषत्वात्तु नेच्छतः ॥ ४२
युगस्येव विपर्यासो लोकानामिव मोहनम् ।
भीष्मस्य च वधस्तात द्रोणस्य च महात्मनः ॥ ४३
न ह्येव ब्रह्मचर्येण न वेदाध्ययनेन च ।
न क्रियाभिर्न शस्त्रेण मृत्योः कश्चिद्विमुच्यते ॥ ४४
लोकसंभावितौ वीरौ कृतास्त्रौ युद्धदुर्मदौ ।
भीष्मद्रोणौ हतौ श्रुत्वा किं नु जीवामि संजय ॥ ४५
यां तां श्रियमसूयामः पुरा यातां युधिष्ठिरे ।
अद्य तामनुजानीमो भीष्मद्रोणवधेन च ॥ ४६
तथा च मत्कृते प्राप्तः कुरूणामेष संक्षयः ।

Before 38, K4 ins. अर्जुन उवाच. —[b]) B2–4 Dc1 (both times) D8 S कृष्णश्चात्मा; D4 कृष्णस्यात्मा; D5 कृष्णो ह्यात्मा (for कृष्णोऽप्यात्मा). —[c]) D4. 7. 8 वै जयो; T G2–5 तु जयो (for विजयो). B4 M1. 2 नित्य: (for नित्यं). —After 38, B Dc1 ins.:

86* सर्वेष्वपि च लोकेषु बीभत्सुरपराजितः ।

39 For the repetition in Dc1, cf. v. l. 33. —[a]) B Dc1 (both times) [ए]व (for हि). S तु भूयिष्ठा (for हि भूयिष्ठम्). —[b]) T G3 अमोघाः (for अमेयाः). —[c]) Dn1 मूढो (for मोहाद्). T G1–4 M तु वशिनं (G3 M3. 4 °नः); G5 वशीकृतं (for दुर्योधनः). D7. 8 कृष्णे (for कृष्णं). —[d]) B Dc1 (both times) D3 यो न (for यन्न). Ś1 lacuna for यन्न वे. K1 यः पश्यतीह; K2. 3 द्वेषयत्येव; D5 न मन्यतीह; S न सर्वो वेत्ति (for यन्न वेत्तीह). D4. 7. 8 महाबलं (for [इ]ह माधवम्). D6 जानात्येव हि मानवं.

40 For the repetition in Dc1, cf. v. l. 33. —[a]) K1 D2 देवयोगेन; D4. 8 मृत्युपाशे(D8 °से)न; D7 मृत्युपाशिने (sic); T G M1. 2. 5 देवपाशेन; M3. 4 देवमायेन (for दैवयोगेन). —[b]) D4. 8 दैवदंड-; D7 दैवदंडश्च (hypermetric) (for मृत्युपाश-). K1–4 D1 -वशीकृतः; D5 -तिरस्कृतः (for -पुरस्कृतः). S वैष्णवेन समावृतः.

41 For the repetition in Dc1, cf. v. l. 33. —[a]) D5 पूर्वौ देवौ (for पूर्वदेवौ). —[b]) K4 om. (hapl.) from नर up to एकात्मानौ (in 41[c]). —[c]) D4. 7. 8 द्विधा कृत्वा; M1. 2 द्विधाभूतो (for द्विधाभूतौ). —[d]) K1. 3. 4 D3–5 G3 दृश्यते (for दृश्येते). B1. 4 G1 M1. 2 मानुषैर्भुवि; B2. 3 Dc1 (both times) मानुषैरपि; Dn1 D6 मानवौ भुवि (for °वैर्भुवि).

42 For the repetition in Dc1, cf. v. l. 33. —[a]) B2–4 Dc1 (both times) चापि; G5 [अ]पीह (for [अ]पि हि). Ś1 K1. 2. 4 D6 दुराधर्षौ (for हि दुर्धर्षौ). —[b]) Ś1 K4 D3 एनां; D5 एतौ (for एतां). Ś1 मनस्विनौ (for यश°). —[c]) Ś1 K1–4 ममेच्छंतौ; D1 समेक्षंतौ; M3. 5 यदीच्छंतौ; M4 lacuna (for इहेच्छन्तौ). D2. 5 नाशयेतामहिंसंतौ; D3 नाशयेतामहच्छत्रून् (sic). —[d]) D3. 6 मनुष्यत्वात् (for मानुष°). K3 D2 च; T G2–5 न (for तु). T G2–5 चेच्छतः; G1 M3. 4 नेच्छतां; M1. 2. 5 नैच्छतां (for नेच्छतः).

43 For the repetition in Dc1, cf. v. l. 33. —[a]) B4 लोकस्येव (for युग°). —[b]) B2. 5 Dn2 D3. 6 इह (for इव). —[c]) D4 भीष्मस्येव हि (hypermetric); D7. 8 भीष्मस्यैक- (for भीष्मस्य च). T G2–5 वधं (for वधस्).

44 [a]) Ś1 B3. 4 न ह्येवं; Dn2 D3 नार्जवाद्; D6 नार्जवान् (for न ह्येव). —[c]) K1. 4 Dn1 D1. 5–7 G1 शास्त्रेण; B1. 2. 5 D2 चास्त्रेण; B4 Dc1 चेष्टाभिर् (for शस्त्रेण). —[d]) B (except B1) D6 निवार्यते; Dc1 निवारितः (for विमुच्यते). S मृत्योरध्वनि मु(G5 °ध्वाक्ष मु-; G5 [*inf. lin.*] °ध्वा विमु-; M3. 4 °ध्वनि प)च्यते.

45 [d]) K1 D4. 5 किं तु; Dc1 किमु (for किं नु). Ś1 जीवासि (for जीवामि).

46 [a]) Dn1 D5. 6 असूयाम; D4 अयास्यामः; D7. 8 अपश्यामः (for असूयामः). —[b]) B3 परां (for पुरा). B Dc1 D6 दृष्ट्वा; Dn1 D8 यांतीं; D2. 5 जातां; D3 जाता (for यातां). K4 पुण्यात्ताम् (submetric) (for पुरा यातां). S पांडवस्य महात्मनः. —[d]) B1–4 Dc1 Dn2 D3. 6 ह; B5 Dn1 D2. 5 हि (for च).

पक्वानां हि वधे सूत वज्रायन्ते तृणान्यपि ॥ ४७
अनन्यमिदमैश्वर्यं लोके प्राप्तो युधिष्ठिरः ।
यस्य कोपान्महेष्वासौ भीष्मद्रोणौ निपातितौ ॥ ४८
प्राप्तः प्रकृतितो धर्मो नाधर्मो मानवान्प्रति ।
क्रूरः सर्वविनाशाय कालः समतिवर्तते ॥ ४९
अन्यथा चिन्तिता ह्यर्था नरैस्तात मनस्विभिः ।
अन्यथैव हि गच्छन्ति दैवादिति मतिर्मम ॥ ५०
तस्मादपरिहार्येऽर्थे संप्राप्ते कृच्छ्र उत्तमे ।
अपारणीये दुश्चिन्त्ये यथाभूतं प्रचक्ष्व मे ॥ ५१

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

११

संजय उवाच ।
हन्त ते वर्णयिष्यामि सर्वं प्रत्यक्षदर्शिवान् ।
यथा स न्यपतद्द्रोणः सादितः पाण्डुसृञ्जयैः ॥ १
सेनापतित्वं संप्राप्य भारद्वाजो महारथः । C. 7. 435 B. 7. 12. 2 K. 7. 12. 2

47 [a]) G1 M यथा (for तथा). D7. 8 प्राज्ञः (for प्राप्तः). Ś1 K1-4 तथा च मत्कृतेनाहो; B1. 5 Dc1 D1. 2 मत्कृते चाप्यनुप्राप्तः. — [b]) D6 एव (for एष). D7 संजयः; D8 संजय; G2. 3 संशयः (for संक्षयः). — [c]) B1. 2 (both marg.), 3-5 Dc1 Dn1 पापानां; Dn2 D3. 4. 6-8 बंधूनां (for पक्वानां). K2-4 D1. 2 हि नृणां; D4. 7. 8 संक्षयः (for हि वधे). — [d]) D5 वज्रायंति (for वज्रायन्ते). K4 तृणा मखे; D1 तृणान्युत (for तृणान्यपि). D7. 8 विदूषंते नृणामपि.

48 [a]) B D1 S अनंतम् (for अनन्यम्). — [b]) T G3. 4 काल- (for लोके). — [c]) B2 क्रोधान्; B3 कोपे (for कोपान्).

49 [a]) D4. 7. 8 प्रकृतिनौ (D4 °नो); T G3-5 प्रकृतिजो (for °तितो). D5 प्राप्तस्तु प्राकृतो धर्मो. — [b]) K1 माधवो; Dn1 T1 G3 न धर्मो; D4 नाधर्मौ (for °र्मो). B Dc1 Dn2 D3 न धर्मो मामकान्प्रति. — [c]) B4 अतः; T G2. 4. 5 शूराः; G3 शूरः (for क्रूरः). T G3-5 सर्वे (for सर्व-). — [d]) K1-4 संप्रति; B1 (marg.) संनति-; Dn D3. 4. 7. 8 समभि-; D6 तं नाति-; G1 M संनाति- (for समति-). B1 Dc1 D1. 2 T G2-5 कालोयं (B1 Dc1 कालो वै; D1. 2 कालोसौ; G5 कालो *) नातिवर्तते.

50 [a]) Dn1 M3 अन्यथा चिंतितो ह्य(M3 °तोप्य)-र्थो; M4 °ताप्यर्था. — [b]) G1 M तपस्विभिः (for मन°). T G2-5 नरैराशापरायणैः. — [c]) G3 om. हि. Ś1 K1-4 D2. 5 प्रवर्तंते; B5 D6-8 विपद्यंते; Dn1 D1. 4 प्रपद्यंते; Dn2 विपत्स्यंते; D3 विपच्यंते (for हि गच्छन्ति). — [d]) Ś1 K1-4 B2-4 Dc1 Dn1 D4. 7. 8 दैवयोगात् (for दैवादिति). D5 दैवयोगात्मविन्मम; D6 दैवेनेह विशां पते.

51 [a]) K3 D4 अपरिहार्यार्थे. — [b]) K1 B3-5 कृच्छ्रम्; D2. 7 कृत्स्न (for कृच्छ्र). D3 -सत्तमे (for उत्तमे). Dn1 प्राप्ते कृच्छ्रे तथोत्तमे; G5 संप्राप्तः कृच्छ्रमुत्तमं. — [c]) S (except G1) अवार(G3 °रि)णीये (G5 °यन्) (for अपारणीये). T G2. 5 M1. 2 निश्चित्य; G1 निश्चित्ये (for दुश्चिन्त्ये).

Colophon om. in K5: Ś2 missing. — *Sub-parvan:* Editions द्रोणाभिषेक. — *Adhy. name:* K1-3 धृतराष्ट्रप्रश्नः; Dn D2. 5. 6 वासुदेव(D6 श्रीवासुदेव)प्रशंसा; D4 धृतराष्ट्रवाक्यं. — *Adhy. no.* (figures, words or both): K3 B1. 2 Dn1 D3 S 10 (as in text). — *Śloka no.:* Dc1 52.

11

☞ This adhy. is missing in Ś2 (cf. v. l. 7. 1. 1).

1 M3. 4 om. the ref. — After the ref. S ins.:

87* शुश्रूषस्व स्थिरो भूत्वा शंसतो मम भारत ।

[(G1 स्थितो (for स्थिरो).]

— [a]) K3 Dc1 Dn2 D2. 3. 6 G2. 5 कथयिष्यामि; K5 D5 संप्रवक्ष्यामि; Dn1 D4. 7. 8 की(D7 कि)र्तयिष्यामि; T G1. 3. 4 M वर्त° (for वर्ण°). Cd as in text. — [b]) Ś1 K1. 2 M1. 2 सर्व-; G1 M3-5 यथा (for

C. 7. 425 B. 7. 12. 2 K. 7. 12. 2 मध्ये सर्वस्य सैन्यस्य पुत्रं ते वाक्यमब्रवीत् ॥ २
यत्कौरवाणामृषभादापगेयादनन्तरम् ।
सेनापत्येन मां राजन्नद्य सत्कृतवानसि ॥ ३
सदृशं कर्मणस्तस्य फलं प्राप्नुहि पार्थिव ।
करोमि कामं कं तेऽद्य प्रवृणीष्व यमिच्छसि ॥ ४
ततो दुर्योधनश्चिन्त्य कर्णदुःशासनादिभिः ।
तमथोवाच दुर्धर्षमाचार्यं जयतां वरम् ॥ ५
ददासि चेद्वरं मह्यं जीवग्राहं युधिष्ठिरम् ।
गृहीत्वा रथिनां श्रेष्ठं मत्समीपमिहानय ॥ ६
ततः कुरूणामाचार्यः श्रुत्वा पुत्रस्य ते वचः ।
सेनां प्रहर्षयन्सर्वामिदं वचनमब्रवीत् ॥ ७
धन्यः कुन्तीसुतो राजा यस्य ग्रहणमिच्छसि ।
न वधार्थं सुदुर्धर्ष वरमद्य प्रयाचसि ॥ ८
किमर्थं च नरव्याघ्र न वधं तस्य काङ्क्षसि ।

सर्वं). Dn1 -दर्शनात् (for -दर्शिवान्). — c) K1. 2. 4 transp. यथा and स. Dn2 D3. 6 सोभ्यपतद्; D4. 7 संन्यप°; D5 संख्येप°; S सत्यपरो (for स न्यपतद्). — d) K1 सादिताः; G2 पातितः; G4 सूदितः (for सादितः). D7 -संजयैः (for सृञ्जयैः).

2 b) D4. 7. 8 महाबलः (for °रथः). S द्रोणो हर्षमुपेयिवान्. — c) Dn2 D8 सैन्यस्य सर्वस्य (by transp.); S सैन्यस्य राजानं. — d) S इदं वचनमब्रवीत्.

3 Before 3, S ins. द्रोणः. — a) K4. 5 D1 यः (for यत्). — c) K1 सैनापत्येन. B3–5 यद्; G1 M1. 2 मा (for मां). T G2. 5 सेनापत्ये त्वया राजन्. — d) D3 अथ; D5 न च (for अद्य). T G2. 4 सत्कृतवानहं; G3. 5 °वाहनं (for °वानसि). B4 मामद्य कृतवानसि. — After 3, S ins :

88* अनुरूपं फलं तस्य कर्मणो लभ्यतां त्वया ।

4 b) K5 Dc1 D2. 3. 5–8 G2. 3. 5 आप्नुहि (for प्राप्नुहि). B2–4 Dc1 D1 भारत; Dn2 D4 मानव; D2 पांडव; G2 कौरव (for पार्थिव). — c) B5 transp. करोमि and कामं. Ś1 (orig.) कामुकं; Ś1 (marg.) कर्म किं (for कामं कं). K5 B5 Dn D2–6 T G2–4 किं (for कं). — d) Dn1 वृणुष्व तं (for प्रवृणीष्व). Dn1 T G1. 3 M3. 5 यदि(M3 °दी)च्छसि (for यमिच्छसि). Dn2 D3. 6 वृणीष्व किमिहेच्छसि; G5 *णीष्व वरमिच्छसि.

5 Before 5, S ins. संजयः. — a) K1 चिंत्यं; B Dc1 Dn2 D3. 6 S राजा; D2 चिंत्यः (for चिन्त्य). — c) Dc1 Dn2 D1. 3 T G3. 4 संमंत्र्योवाच; G1. 2. 5 M समथ्यौं(G2. 5 M3 °थौं)वाच (for तमथो°). — d) M1. 2 वरः (for वरम्).

6 Before 6, S (except G3) ins. दुर्योधनः. — b) K2 D4 जीवग्राह्यं; Ca. d °ग्राहं (as in text). — c) D5 G5 रथिनं (for रथिनां). Dc1 Dn1 D4. 7. 8 T श्रेष्ठ (for श्रेष्ठं). — d) Dn1 S -सकाशम् (for -समीपम्). B1–4 Dc1 उपानय (for इहानय). — After 6, S ins.:

89* इच्छेयं वै महात्मानं धर्मात्मानं युधिष्ठिरम् ।
भ्रातॄणां पश्यतामेव जीवग्राहेण मे द्विज ।
प्रीणाम्यनेन कार्येण ससुहृज्जनबान्धवः ।

[(L 2) Cv post. half as above. — (L. 3) G2–5 वृणौ(G2. 5 °णो)म्येतेन (for प्रीणाम्यनेन).]

7 Before 7, S ins. संजयः. — c) Dn2 D3 सेनाः (for सेनां). Dn1 सर्वान्; Dn2 D3. 6 राजन् (for सर्वाम्).

8 a) B1–3. 5 Dn2 D1 राजन्; B4 G4 यस्य (for राजा). — b) D3 यस्त्वं; G4 जीव- (for यस्य). D4. 7. 8 त्वं ग्राहम् (for ग्रहणम्). B4 ग्रहणं त्वमिहेच्छसि. — After 8^{ab}, D4. 7. 8 read 9^{ab} for the first time, repeating it in its proper place. — c) K2–4 B Dn D1. 2. 5. 8 सुदुर्धर्षं. S न वधं तस्य दुर्धर्षं. — d) G2 वधम् (for वरम्). B1. 3–5 T G1. 3–5 M प्रयाचसे; G2 प्रयच्छसे (for प्रयाचसि). D7. 8 वरमेनं न याचसे; Cv as in text.

9 D4. 7. 8 read 9^{ab} for the first time after 8^{ab}. — a) D4 (first time). 7 (both times). 8 (first time) तु (for च). — b) K1. 2 Dn1 M3–5 वधं तस्य न; B1 वधं न तस्य; D5 न वधस्तस्य (for न वधं तस्य). B4 कांक्षते; B5 D2. 4. 8 (last two second time) S कांक्षसे (for काङ्क्षसि). D4 (first time). 7 (both times). 8 (first time) वधं कर्तुं न वांछसि. — c) D4 नाशंस*; T G2–5 नाशंससे (for °ससि). K2. 3 क्रिया; Dn1 क्षयाम् (for क्रियाम्). Ś1 K1–4 अद्य; K5 G1 M एनां (for एतां). — d) D7 यतो; D8 lacuna; T G2–5 मम; G1 M1. 2. 4 मयि; M3. 5 महीं (for मत्तो). K4 B1 दुर्योधनो. D4 स्वयं (for ध्रुवम्).

नाशंससि क्रियामेतां मत्तो दुर्योधन ध्रुवम् ॥ ९
आहो स्विद्धर्मपुत्रस्य द्वेष्टा तस्य न विद्यते ।
यदिच्छसि त्वं जीवन्तं कुलं रक्षसि चात्मनि ॥ १०
अथ वा भरतश्रेष्ठ निर्जित्य युधि पाण्डवान् ।
राज्यांशं प्रतिदत्त्वा च सौभ्रात्रं कर्तुमिच्छसि ॥ ११
धन्यः कुन्तीसुतो राजा सुजाता चास्य धीमतः ।
अजातशत्रुता सत्या तस्य यत्स्निह्यते भवान् ॥ १२

द्रोणेन त्वेवमुक्तस्य तव पुत्रस्य भारत ।
सहसा निःसृतो भावो योऽस्य नित्यं प्रवर्तते ॥ १३
नाकारो गूहितुं शक्यो बृहस्पतिसमैरपि ।
तस्मात्तव सुतो राजन्प्रहृष्टो वाक्यमब्रवीत् ॥ १४
वधे कुन्तीसुतस्याजौ नाचार्य विजयो मम ।
हते युधिष्ठिरे पार्थो हन्यात्सर्वान्हि नो ध्रुवम् ॥ १५
न च शक्यो रणे सर्वैर्निहन्तुममरैरपि । C. 7. 449 B. 7. 12. 16 K. 7. 12. 18

10 D4 7 8 read 10[ab] twice. —[a]) B3 Dn D5. 6 अहो स्विद्; D3. 4 (second time) 7 (first time). 8 (second time) अहोस्व; D7 (second time) अथ वा (for आहो स्विद्). B Dc1 D4 (second time). 7 (first time). 8 (second time) S धर्मराजस्य (for °पुत्रस्य). —[b]) D4 (first time). 7 (second time). 8 (first time) हिंसा (for द्वेष्टा). B3 D4 (second time). 7. 8 (both first time) यस्य; T G M2. 3. 5 कश्चिन् (for तस्य). M1 कश्चिद्द्वेष्टा कश्चिन्न विद्यते (hypermetric). —[c]) Ś1 K1–4 D1 यत्त(K1 °त्त्व)मिच्छसि; K5 Dn1 D2. 5 येनेच्छसि त्वं; B1–4 M4 यदीच्छसि त्वं; D3 G1 M1–3. 5 त(D3 य)मि°; T G2–5 तदि° (for यदि°).

11 [b]) Dn1 पांडवं. —[c]) Ś1 राज्यं मां; K4. 5 B Dc1 Dn D1–3. 5 राज्यं सं°; D4 राज्यं*; D7. 8 राज्यार्धं (for राज्यांशं). Dn1 तु (for च). D6 राज्यं संधाय दत्त्वा च. —[d]) D5 सौभ्रात्र्यं; M3. 4 सौभद्रं; M5 सौहार्दं (for सौभ्रात्रं). K5 Dn D2. 3. 5 अर्हसि (for इच्छसि).

12 [b]) B3–5 Dc1 Dn1 D1. 6 T G2–4 सुजातं; G5 सुजातां (for °ता). B3. 4 S तस्य; D2. 5 यस्य (for चास्य). —[c]) B5 Dn1 T G2–5 तस्य; D5 यस्य; D7. 8 नित्यं (for सत्या). —[d]) Dn2 यस्य (for तस्य). D2 यस्मिन्प्रियो; D4 *त्स्निह्यते; D5 ह्यस्पृशते (for यत्स्निह्यते). K1. 3 तस्य यत्स्नेह्यते भयात्; S यस्य (T G3. 4 येन) संस्नि(M1. 2 °सि)ह्यते भवान्.

13 Before 13, S (except G3. 4) ins. संजयः. —[a]) Ś1 B5 Dc1 Dn1 D1 चैवम्; K1 त्वेहम्; M2 त्वेतद् (for त्वेवम्). —[c]) Ś1 K1–3 D2 विस्मृतो; K4 B1 D6 Ca d निसृतो; D5 विस्मितो; G5 निर्वृतो (for निःसृतो). —[d]) Dn2 यः स; T G2–4 यस्तु; G1. 5 M यश्च (for योऽस्य). B Dc1 S (except M3. 4; M5 also as in text) हृदि स्थितः (for प्रवर्तते).

14 [a]) K1 D4 नाकरोद्; G3 नाकारं (for नाकारो). K1 व्यूहितुं; G3 गूहितं (for गूहितुं). Dn2 D3 नायं गृहीतुं शक्यो वै. —[b]) G5 (marg) न ह्येवाभिनिगूहितुं. —[d]) D5 [अ]पहृष्टो (for प्रहृष्टो). D7. 8 पृष्टो वाक्यमथाब्रवीत्.

15 Before 15, Dc1 Dn1 G M3–5 ins. दुर्योधनः. —[a]) D4 7 अथ; D8 M3–5 [अ]स्य (for [आ]जौ). G2 वधे युधिष्ठिरस्याजौ. —[b]) Ś1 न चाशा (for नाचार्य). S आचार्य (G3 °र्यो) न जयो मम. —[c]) B4 D2 पार्था (for पार्थो). —[d]) B3. 4 D2 हन्युः (for हन्यात्). B5 D6 सर्वं हि नो; D4 सर्वानपि (for सर्वान्हि नो). B5 बलं (for ध्रुवम्). S सर्वानस्मान्वधि(G1 M °न्हनि)ष्यति.

16 [a]) K5 D5 न हि; D4. 6–8 न स; S नैव (for न च). B D2 शक्या (for शक्यो). K4 B1–4 Dc1 सर्वे; B5 D2 पार्था; D6 पार्थो; D7 सर्वैर् (for सर्वैर्). —[b]) K1 निहर्तुम् (for निहन्तुम्). — After 16[ab], S ins.:

90* यदि सर्वे हनिष्यन्ते पाण्डवाःससुता मृधे ।
ततः कृत्स्नं वशे कृत्वा निःशेषं नृपमण्डलम् ।
ससागरवनां स्फीतां विजित्य वसुधामिमाम् ।
विष्णुर्दास्यति कृष्णायै कुन्त्यै वा पुरुषोत्तमः ।

[(L. 2) M1–4 क्षिप्रं; M5 क्षत्रं (for कृत्स्नं). Cv कृत्य (for कृत्वा). —(L. 4) M3–5 कृत्स्नां वै (for कृष्णायै). M3. 5 स (for वा).]

—[c]) D7. 8 T G3. 4 एष (for एव). K2 B Dc1 Dn2 D2–4. 6 तेषां (for चैषां). K1 शोमः (sic) (for शेषः) D5 यद्येक एव; G1 M यद्येक ए(M1 °को ये)षां; G2. 5 यद्यैष चैषां (for य एव चैषां). —[d]) K4. 5 Dn2 D1. 3 G2 सर्वान् (for स एव). M1. 2 अशेषयेत् (for न शेष°). Ś1 K2. 3 D5. 6 G4. 5 सर्वानस्मान(K2 °र्थान्-; D6 °स्मान्स)शेषयेत्; K1 सर्वाञ्शत्रुनशोषयन्; Dn1 D7. 8

C. 7. B. 7.12.16 K. 7.12.20 य एव चैषां शेषः स्यात्स एवास्मान्न शेषयेत् ॥ १६
सत्यप्रतिज्ञे त्वानीते पुनर्द्यूतेन निर्जिते ।
पुनर्यास्यन्त्यरण्याय कौन्तेयास्तमनुव्रताः ॥ १७
सोऽयं मम जयो व्यक्तं दीर्घकालं भविष्यति ।
अतो न वधमिच्छामि धर्मराजस्य कर्हिचित् ॥ १८
तस्य जिह्मममिप्रायं ज्ञात्वा द्रोणोऽर्थतत्त्ववित् ।
तं वरं सान्तरं तस्मै ददौ संचिन्त्य बुद्धिमान् ॥ १९
द्रोण उवाच ।
न चेद्युधिष्ठिरं वीर पालयेदर्जुनो युधि ।
मन्यस्व पाण्डवं ज्येष्ठमानीतं वशमात्मनः ॥ २०
न हि पार्थो रणे शक्यः सेन्द्रैर्देवासुरैरपि ।
प्रत्युद्यातुमतस्तात नैतदामर्षयाम्यहम् ॥ २१
असंशयं स शिष्यो मे मत्पूर्वश्चास्त्रकर्मणि ।
तरुणः कीर्तियुक्तश्च एकायनगतश्च सः ॥ २२
अस्त्राणीन्द्राच्च रुद्राच्च भूयांसि समवाप्तवान् ।
अमर्षितश्च ते राजंस्तेन नामर्षयाम्यहम् ॥ २३
स चापक्रम्यतां युद्धाद्येनोपायेन शक्यते ।
अपनीते ततः पार्थे धर्मराजो जितस्त्वया ॥ २४

सोस्मान्सर्वानशेषयेत्; T G3 एष वास्मान्न शेषयेत्; M3–5 स वा चास्मान्न शेषयेत्.

17 a) Ś1 K1–3 च (for तु). — b) D6 द्यूतवि- (for द्यूतेन). —After 17^{ab}, S ins :

91* तस्मिञ्जीवति चानीते ह्युपायैर्बहुभिः कृतैः ।

[T G2 जानीते; G5 चायाते (for चानीते). G1 M3–5 [ऽ]त्युपायैर् (for ह्युपायैर्). M3–5 कृते (for कृतैः)]

— c) K4 योज्यंति (for यास्यन्ति). D6 पुनर्यास्यंत एवायं; S पुनरेष्यंत्यरण्यानि. — d) B Dc1 D2.4 पांडवास् (for कौन्तेयास्) K1 कौंतेयस्तस्य विक्रमं.

18 K1 om. 18. — a) S नित्यो (M3 4 °त्या) (for व्यक्तं). — d) D5 कस्यचित् (for कर्हिचित्).

19 Before 19, S ins. संजयः. — b) Ś1 K1–4 B D7 8 [ऽ]थ (for ऽर्थ-). — c) Ś1 उत्तरं (for तं वरं).

20 D4 om. the ref — a) S कुंतीसुतं (for युधिष्ठिरं). B1.5 Dc1 Dn2 D2.3 5–7 वीरं; B3.4 Dn1 D1 वीरः; S पार्थं (for वीर). — b) B D1 पालयति (for पालयेद्). G2 यदि (for युधि). M3–5 अर्जुनः पालयिष्यति. — c) T G2–5 मन्येहं (for मन्यस्व). K3–5 B Dn D2–4, 6–8 G1 M मन्यस्व पांडवश्रे(K4.5 Dn D6 °ज्ये)ष्ठम्.

21 a) B4 स (for हि). B Dc1 शक्यो (for पार्थो). B1–4 Dc1 पार्थ.; B5 जेतुं; T1 G1 2, 4 5 M यत्तः; T2 यत्तं; G3 युक्तः (for शक्यः). — b) D6 सर्वैर्; S शक्यो (for सेन्द्रैर्). K4 D4, 5, 7 8 युधि (for अपि). B5 Dn1 पार्थः सेंद्रैः (Dn1 सेंद्रैरपि) सुरासुरैः. — After 21^{ab}, D6 ins :

92* स्थिते पार्थे धर्मराजो नैव शक्यो मया रणे ।

— c) K1 D7 प्रत्युद्यातम्; D8 प्रद्युतूद्यातम् (corrupt) (for प्रत्युद्यातुम्). K5 इतस्तात; Dn1 अतंते वै (sic) (for अतस्तात). Dn2 D3 ततः पार्थे धर्मराजे; D4 प्रत्युतयानुमतस्तात (sic). — d) S नैतस्माद्ध(G5 नैतास्माद्ध)र्षयाम्यहं.

22 a) K2 D4 om. स. B1–4 Dc1 स हि शूरः कृतास्त्रश्च. — b) Dn1 मत्पूर्वस्य (for °र्वश्च). K1.2 D1 शास्त्रकर्मणि; K4 Dn2 D3 S शस्त्र°; D7 Cv चात्र क° (for चास्त्रक°). — c) B Dc1 D6 सुकृतैर्युक्त; D5 कीर्तियुक्ताश्च; S सुकृती युक्त (M3–5 यत्त) (for कीर्तियुक्तश्च). — d) Ś1 K2.5 D1. 5. 7 8 [अ]प्येकासन-; D2 [अ]प्येकाग्रानु; Ca d. v cite एकायन- (as in text). B1.3 4 Dc1 ह; D4 यः (for सः).

23 a) K4 D7 अस्त्राणींद्राश्च. K1 रुद्रश्च; K4 D1 रुद्राश्च; B4 lacuna, D7.8 रुद्राश्च (for रुद्राच्च). — b) K1 4 5 D1 भूयश्च; K2.3 B Dc1 Dn D2, 8 भूयः स; D5 [अ]भूयः स (for भूयांसि). D4 6–8 भूयः सम्यगवाप्तवान्; T G2–5 भूयांसि समुपात्तवान्. — B4 reads 23^{cd} twice. — c) K2 अमर्षितस्ते; Dc1 अमर्षंतश्च; T G4 अमर्षितं च (for °तश्च). K2 transp. ते and राजंस्. — d) B (B4 both times) Dc1 D6 ततो (for तेन). K5 S सततं (K5 ते ततो; G1 M ततस्तं; G4 न तेदं) मर्षयाम्यहं.

24 a) Ś1 K D6 चापक्रा(K3.4 D6 °क्र)मितुं; B1–4 G5 त्वपक्र(B1–3 °क्रा)म्यतां; Dc1 D7 चापक्राम्यतां; T G1–4 M त्वपाक्रम्यतां (for चाप°). B3 Dn2 D3.6 युद्धे (for युद्धाद्). — b) K1 यो नोपायेन (sic); Dn1 अन्योपायेन (for येनो°). — c) Dn1 अपक्रांते (for अपनीते). M3–5 भवेत् (for ततः).

25 a) D7.8 ग्रहेन (for ग्रहणं). T G2–5 हि यथा;

ग्रहणं चेज्जयं तस्य मन्यसे पुरुषर्षभ ।
एतेन चाभ्युपायेन ध्रुवं ग्रहणमेष्यति ॥ २५
अहं गृहीत्वा राजानं सत्यधर्मपरायणम् ।
आनयिष्यामि ते राजन्वशमद्य न संशयः ॥ २६
यदि स्थास्यति संग्रामे मुहूर्तमपि मेऽग्रतः ।
अपनीते नरव्याघ्रे कुन्तीपुत्रे धनंजये ॥ २७
फल्गुनस्य समक्षं तु न हि पार्थो युधिष्ठिरः ।
ग्रहीतुं समरे शक्यः सेन्द्रैरपि सुरासुरैः ॥ २८

संजय उवाच ।

सान्तरं तु प्रतिज्ञाते राज्ञो द्रोणेन निग्रहे ।
गृहीतं तममन्यन्त तव पुत्राः सुबालिशाः ॥ २९
पाण्डवेषु हि सापेक्षं द्रोणं जानाति ते सुतः ।
ततः प्रतिज्ञास्थैर्यार्थं स मन्त्रो बहुलीकृतः ॥ ३०
ततो दुर्योधनेनापि ग्रहणं पाण्डवस्य तत् ।
सैन्यस्थानेषु सर्वेषु व्याघोपितमरिन्दम ॥ ३१　C. 7. 464 B. 7. 12. 31 K. 7. 12. 34

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

G1 हि वधात्; M3–5 हि वधस् (for चेज्जयं). Ś1 K1–3 D1 तच्च; K4 तं च (for तस्य). B Dc1 ग्रहणे हि जयस्तस्य; M1. 2 ग्रहणं हि वधार्थस्य. — [b]) B Dc1 D2 न वधे (for मन्यसे). S धर्मराजस्य मन्यसे — [c]) K1 येतेन (for एतेन). K3. 4 B Dc1 Dn1 D1–8 M3–5 चा- (D5 वा)भ्युपायेन; K5 Dn2 वाभ्युपायेन T G2–5 अनेनैवाभ्यु(T °व ह्यु)पायेन. — [d]) Dc1 क्षिप्रं (for ध्रुवं). Ś1 K Dn D1–8 ग्रहणं समुपे(Ś1 K4 Dn1 D1 °पै)ष्यति.

26 [b]) S सत्यवादिनमाहवे. — [d]) D5 शमम् (for वशम्).

27 [a]) D5. 7 स्थास्यंति (for स्थास्यति). — [b]) D4. 5 तेग्रतः; S पांडवः (for मेऽग्रतः). — [c]) D2 अपयाते; D8 आनीतेन (for अपनीते). Ś1 (before corr.; *sup. lin.* as in text) ततः पार्थे (for नरव्याघ्रे). — [d]) D7 G5 कुंतीपुत्रो. D4 धनंजयः.

28 [a]) K1 D6 फाल्गुणस्य; B Dc1 Dn D1–5. 7. 8 फाल्गुनस्य; G1 M अर्जुनस्य (for फल्गुनस्य). B1 D1. 4. 7. 8 समीपे; Dc1 समक्षे (for समक्षं). Dn1 हि (for तु). — [b]) B Dc1 Dn2 D2. 3. 6 S शक्यो (for पार्थो). — [c]) A few MSS. गृहीतुं. K3 B Dn2 D1. 3. 6 S राजन्; K4 शक्यं (for शक्यः).

29 G2 om. the ref. After the ref. S ins.:

93* एवमुक्ते तदा तस्मिन्युद्धे देवासुरोपमे ।

— Bom. ed repeats 29[ab] after the ref. in 7. 12. 1. — [a]) K2 सातुरं; K5 Dn1 D2–8 Bom. ed. सांतरे (for सान्तरं). G1 M1. 2 प्रतिज्ञां ते. — [b]) K1 B3 D3 G4 Ca विग्रहे; D8 निग्रहं; Cd निग्रहे (as in text). — [c]) D8 ग्रहीतुं (for गृहीतं). S एवा(M4 °व)मन्यंत (for तमम°). — [d]) K4 सुबालिसाः; G2 च बालिशाः (for सुबा°). Dn1 तव पुत्रो युधिष्ठिरं.

30 S transp. 30 and 31. — [a]) B5 Dn1 D3. 6 च (for हि). — [b]) K1–3 D8 जानामि (for जानाति). — [d]) D1 बहलीकृतः; Ca. d बहु° (as in text). T G2–4 स तु मंत्रो बलीकृतः; G5 संमंत्र्य बहुलीकृतं.

31 [a]) D3 ततोपि (for ततो). S दुर्योधनश्चापि. — [b]) D4. 7. 8 तु (for तत्). — After 31[ab], S ins.:

94* स्कन्धावारेषु सर्वेषु यथास्थानेषु मारिष ।

— [c]) M3. 4 om. सर्वेषु. — [d]) D2. 6 सुघोषितम् (for व्याघो°). D4 घोणापितमनिंदित (sic); S घोषयामास पार्थिवः (M3–5 सर्वशः).

Colophon. Ś2 missing. — *Sub parvan:* Editions द्रोणाभिषेक. — *Day of Droṇa's Generalship:* K2 प्रथमदिवसे. — *Adhy. name:* K5 Dn1 D5 युधिष्ठिरग्रहणमंत्रः; D3 दुर्योधनवरप्रदानं; D4 द्रोणवरप्रदानं; D6 युधिष्ठिरग्रहणं; G1 M1. 2 जीवग्राहप्रतिज्ञानं; G5 द्रोणप्रतिज्ञा. — *Adhy. no.* (figures, words or both): K2 B1. 2 Dn1 D8 T G1–4 M 11 (as in text); K3 G5 12. — *Śloka no.:* Dc1 31; Dn1 32.

१२

C. 7. 453
B. 7. 13. 1
K. 7. 13. 1

संजय उवाच ।

ततस्ते सैनिकाः श्रुत्वा तं युधिष्ठिरनिग्रहम् ।
सिंहनादरवांश्चक्रुर्बाणशङ्खरवैः सह ॥ १
तत्तु सर्वं यथा वृत्तं धर्मराजेन भारत ।
आप्तैराशु परिज्ञातं भारद्वाजचिकीर्षितम् ॥ २
ततः सर्वान्समानाय्य भ्रातॄन्सैन्यांश्च सर्वशः ।
अब्रवीद्धर्मराजस्तु धनंजयमिदं वचः ॥ ३
श्रुतं ते पुरुषव्याघ्र द्रोणस्याद्य चिकीर्षितम् ।
यथा तन्न भवेत्सत्यं तथा नीतिर्विधीयताम् ॥ ४
सान्तरं हि प्रतिज्ञातं द्रोणेनामित्रकर्शन ।
तच्चान्तरममोघेषौ त्वयि तेन समाहितम् ॥ ५
स त्वमद्य महाबाहो युध्यस्व मदनन्तरम् ।
यथा दुर्योधनः कामं नेमं द्रोणादवाप्नुयात् ॥ ६

अर्जुन उवाच ।

यथा मे न वधः कार्य आचार्यस्य कथंचन ।
तथा तव परित्यागो न मे राजंश्चिकीर्षितः ॥ ७
अप्येवं पाण्डव प्राणानुत्सृजेयमहं युधि ।
प्रतीयां नाहमाचार्यं त्वां न जह्यां कथंचन ॥ ८

12

☞ Ś2 is missing for this adhy. (cf. v. l. 7. 1. 1).

1 T2 om. the ref. After the ref., Bom. ed. repeats 7. 11. 29^{ab}. —a) K1. 3. 4 ते ततः (by transp.); K2 ते तस्मै. D4 दृष्ट्वा (for श्रुत्वा). —b) D3 तद् (for तं). Dn1 -विनिग्रहं (for -निग्रहम्). —d) B4 यान-; Dn2 D3 वाद्य-; D1 बाणं (for बाण-). M3 om. शङ्ख. K2 -शब्दरवैः (for -शङ्ख°).

2 a) Ś1 K1–4 Dn1 D1 तत्र; Dn2 D3 तं तु; D2. 5. 6 तच्च; T G2–5 ततः (for तत्तु). D2 -न्यायं (for वृत्तं). —b) G2 धार्तराष्ट्रेन (for धर्मराजेन). Ś1 lacuna for भारत. —c) Ś1 lacuna; K1–3 D1 चरैर्; Cd आप्तैर् (as in text). D6 एव; S चारैः (for आशु). K5 G1 प्रतिज्ञातं (for परि°).

3 B4 reads 3^{ab} twice. —a) Dc1 अनुज्ञाप्य; Dn1 समानाय; S समानीय (for समानाय्य). Ś1 K1–4 ततः स (Ś1 K4 om. स) सर्वान्समानाय. —b) K1 G5 सर्वांश्च; K3 B (B4 both times) Dc1 D2 अन्यांश्च; K4 सैन्यश्च; K5 D1. 5 सैन्याश्च; D3 सैन्यं च; D7. 8 सैन्यांस्तु (for सैन्यांश्च). Ś1 सर्वतः; T G2–5 भारत (for सर्वशः). G1 M भ्रातॄन्सैन्याधिपानपि. —c) K5 D2. 5 तं; S वै (for तु).

4 Before 4, S (except G5) ins. युधिष्ठिरः. —a) Ś1 Dn1 D4–8 मे (for ते). —b) K4 Dn2 D3 द्रोणस्यास्य; Dn1 M यद्द्रोणस्य; D8 इंद्रोस्याद्य (sic); T G2–5 द्रोणस्य च (for द्रोणस्याद्य). —c) D4. 7. 8 यथा तत्त्वेन तन्न स्यात्. —d) D8 om. था.

5 a) Dn1 यत्; S तु (for हि). D6 प्रतिज्ञानं. —b) K1 B1. 3 4 D5 -कर्षणा; K2. 3 B5 Dn2 D1–3 -कर्षण; K4 -कर्मणां; B2 -कर्षिणा; Dn1 D6–8 M3–5 -कर्शिना; D2 -कर्शणा; T G M1. 2 -घातिना (for -कर्शन). —c) K1 अमोघेष्वा- (sic); K4 ममोद्योषौ; K5 अथाद्योषा; B1 महेष्वासं; B2–5 Dc1 D1 महेष्वास; Dn1 अमोघास्तैस्; Dn2 D3 अनाधृष्ये; D2. 6–8 S (except T) अमोघेषो (for °घेषौ). D2 तथांतरममो **; D5 अथांतरममोघो वै. —d) Dn2 D3. 6 सुसंहितं (for समाहितम्). K5 श्रूयते सुसमाहितं.

6 b) Dn2 D6 तदनंतरं; Cd. v मदनन्तरम् (as in text). —c) Ś1 यथा ग्रहणजो दोषो; K1–4 D1 यथा ग्रहणजं दो(K4 जो)षं. —d) Ś1 Dn1 न मां; K1–4 D1 नाहं; K5 B1 नैनं; M1. 2 नष्टं; M3–5 नेष्टं (for नेमं). K3 D1 अवाप्नुयां; D3 अवासवान् (for अवाप्नुयात्).

7 a) B1 S (except T G1. 2) transp. मे and न. —d) D7. 3 मम (for न मे). Dn2 चिकीर्षतः.

8 a) K5 अथैवं; B1 अप्येव; Dn1 अद्यैवं; Dn2 D3. 6 S अद्यैव; D7 यथैवं (for अप्येवं). K1 D4 पांडवे; D3 lacuna; D6 पांडवः. —b) G3 उत्सृजेयुर् (for उत्सृजेयम्). —c) B Dc1 D2 Cd प्रतीपो; D4. 7. 8 गृह्णीयां. D6 Cd आचार्ये. T G3. 4 प्रतियाम्यहमाचार्यं; G1. 5 M प्रतियाताहमाचार्यं; G2 प्रतियाता महाचार्यं. —d) K5 त्वां च; B Dc1 Dn2 D4. 7. 8 त्वां वा; D3 त्वां नो; D5 त्वं च; G4 तन्न (for त्वां न). K2. 3

त्वां निगृह्याहवे राजन्धार्तराष्ट्रो यमिच्छति ।
न स तं जीवलोकेऽस्मिन्कामं प्राप्तः कथंचन ॥ ९
प्रपतेद्द्यौः सनक्षत्रा पृथिवी शकलीभवेत् ।
न त्वां द्रोणो निगृह्णीयाज्जीवमाने मयि ध्रुवम् ॥ १०
यदि तस्य रणे साह्यं कुरुते वज्रभृत्स्वयम् ।
देवैर्वा सहितो दैत्यैर्न त्वां प्राप्स्यत्यसौ मृधे ॥ ११
मयि जीवति राजेन्द्र न भयं कर्तुमर्हसि ।
द्रोणादस्त्रभृतां श्रेष्ठात्सर्वशस्त्रभृतामपि ॥ १२
न स्मराम्यनृतां वाचं न स्मरामि पराजयम् ।
न स्मरामि प्रतिश्रुत्य किंचिदप्यनपाकृतम् ॥ १३

संजय उवाच ।

ततः शङ्खाश्च भेर्यश्च मृदङ्गाश्चानकैः सह ।
प्रावाद्यन्त महाराज पाण्डवानां निवेशने ॥ १४
सिंहनादश्च संजज्ञे पाण्डवानां महात्मनाम् ।
धनुर्ज्यातलशब्दश्च गगनस्पृक्सुभैरवः ॥ १५
तं श्रुत्वा शङ्खनिर्घोषं पाण्डवस्य महात्मनः ।
त्वदीयेष्वप्यनीकेषु वादित्राण्यभिजघ्निरे ॥ १६
ततो व्यूढान्यनीकानि तव तेषां च भारत ।
शनैरुपेयुरन्योन्यं योत्स्यमानानि संयुगे ॥ १७
ततः प्रववृते युद्धं तुमुलं लोमहर्षणम् । C. 7. 484 B. 7. 13. 19 K. 7. 13. 19

D1 जह्ये; K4 ह्येक; D8 G4 जह्यात् (for जह्यां). Ś1 K1–4 D1 कदाचन (for कथं°). D2 भवेयं वै कथंचन.

9 ^{a}) Dn1 [आ]वहे (for [आ]हवे). B2. 4. 5 Dn2 D1–3 M4 राज्यं (for राजन्). — ^{b}) K1 यमिच्छतः; K5 D2 यदिच्छति; D4 यदीच्छसि; D6 यदिच्छसि (for यमिच्छति). — D7. 8 om. 9^{c}–10^{d}. — ^{c}) K5 Dn1 D2. 5 च (for स). G1 M1–3 तज् (for तं). — ^{d}) K4 T G3 कामः; G4 कर्म- (for कामं). K2 प्राप्ति; K5 प्राप्तात्; B1. 2. 5 Dc1 D2–4 G5 प्राप्ता; B3 प्राप्ते; Dn1 लब्धा; Dn2 प्राप्य; D1 प्राप्ये; M1 2 प्राप्तं (for प्राप्तः). Ś1 कदाचन (for कथं°). G2 कामं सम्यगवाप्नुयात्.

10 With 10^{ab}, cf. 5. 80. 48^{ab}. D7. 8 om. 10 (cf. v. l. 9). — ^{a}) K1 Dc1 Dn1 D4–6 T प्रपते; K4 प्रतपेद्; M3–5 निपतेद् (for प्रपतेद्). K1 सनक्षत्रः. — ^{b}) K1 सकली-; Cd शकली- (as in text). — ^{c}) K1. 2 M1–3. 5 त्वा; T त्वाद् (for त्वां). D6 विगृह्णीयाज् (for निगृ°). — ^{d}) G1 M1. 2 ध्रुवः (for ध्रुवम्).

11 ^{a}) D7. 8 कुरु(D8 °रू)णां संगरे साह्यं. — K3 om. 11^{c}–12^{b}. — ^{c}) B Dc1 S विष्णुर् (for देवैर्). D1 सहितैर् (for सहितो). B Dc1 S देवैर्; D6 विष्णुर् (for दैत्यैर्). D7. 8 देवा चा(D8 om. चा)-सहीता दैत्यैर्. — ^{d}) K1 G5 त्वा (for त्वां). T G3 M5 प्राप्नोति; G1. 2 M1–4 प्राप्तो हि; G4. 5 प्राप्ता हि (for प्राप्स्यति). D6 S रणे (for मृधे).

12 K3 om. 12^{ab} (cf. v. l. 11). — ^{b}) Dn1 विद्यते तव; Dn2 D3 कर्तुमिच्छसि (for °मर्हसि). — ^{c}) Dn1 अस्त्रविदां (for °भृतां). M1. 2 श्रेष्ठान् (for श्रेष्ठात्). — After 12, B D (except D1. 4. 5. 7) Bom. ed. ins.:

95* अन्यच्च ब्रूयां राजेन्द्र प्रतिज्ञां मम नित्यदा ।

[B2 3 Dn2 D3 प्रतिज्ञा (for °ज्ञां). Bom. ed. निश्चलां (for नित्यदा).]

13 K5 om. 13^{a}. — ^{a}) K4 अनृतं तावन्; Dc1 अनृता वाचां; D2 अनृतां वाणीं; T G1–5 अनृतं प्रोक्तं; G1 M अनृतं कर्तुं (for अनृतां वाचं). — ^{d}) D7 om. अपि. K4 अन्यथा कृतं; K5 D5. 7. 8 अनुपाकृतं; B Dc1 Dn2 D3 Ca अनृतं कृतं (for अनपाकृतम्). S विस्मृत्य मनसा कृतं.

14 T om. the ref. — ^{a}) Ś1 तत्र (for ततः). K1 D4 शंखश्. — ^{b}) D3. 8 तु (for च). S मृदंगाश्च सहस्रशः. — ^{c}) K4. 5 Dn2 D5 G2. 5 प्रवाद्यंत (for प्रावा°). Ś1 महारण्ये (for महाराज).

15 ^{a}) K1 Dn1 D7 G1 M सिंहनादाश् (for °नादश्). T G2–5 संजातः; G1 M संजज्ञुः (for संजज्ञे). — ^{b}) G5 निवेशने (for महात्मनाम्). — ^{d}) G3 सुभैरभः (for °वः).

16 ^{a}) B3 सिंह- (for शङ्ख-). — ^{b}) D4. 7. 8 पांडवानां (for पाण्डवस्य). K5 B1. 2. 5 Dn2 D1–3 महौजसः; B3 महायशः; D4. 6–8 महौजसां (for महात्मनः). S पांडवेयस्य धीमतः. — ^{c}) S सैन्येषु (for [अ]नीकेषु). — ^{d}) G4 [अ]पि (for [अ]भि-). Ś1 K1. 5 B1 D3 -जज्ञिरे (for -जघ्निरे).

17 ^{a}) K4 D1 [अ]नेकानि; T G2–5 सैन्यानि (for [अ]नीकानि).

18 ^{b}) Dn1 D4. 5. 7. 8 तुमलं (for तुमुलं). Ś1 S

C. 7. 484 B 7. 12. 19 K. 7. 19. 13 पाण्डवानां कुरूणां च द्रोणपाञ्चाल्ययोरपि ॥ १८
यतमानाः प्रयत्नेन द्रोणानीकविशातने ।
न शेकुः सृञ्जया राजंस्तद्धि द्रोणेन पालितम् ॥ १९
तथैव तव पुत्रस्य रथोदाराः प्रहारिणः ।
न शेकुः पाण्डवीं सेनां पाल्यमानां किरीटिना ॥२०
आस्तां ते स्तिमिते सेने रक्ष्यमाणे परस्परम् ।
संप्रसुप्ते यथा नक्तं वनराज्यौ सुपुष्पिते ॥ २१
ततो रुक्मरथो राजन्नर्केणेव विराजता ।
वरूथिना विनिष्पत्य व्यचरत्पृतनान्तरे ॥ २२
तमुद्यतं रथेनैकमाशुकारिणमाहवे ।
अनेकमिव संत्रासान्मेनिरे पाण्डुसृञ्जयाः ॥ २३
तेन मुक्ताः शरा घोरा विचेरुः सर्वतोदिशम् ।
त्रासयन्तो महाराज पाण्डवेयस्य वाहिनीम् ॥ २४
मध्यंदिनमनुप्राप्तो गभस्तिशतसंवृतः ।
यथादृश्यत घर्मांशुस्तथा द्रोणोऽप्यदृश्यत ॥ २५
न चैनं पाण्डवेयानां कश्चिच्छक्नोति मारिष ।
वीक्षितुं समरे क्रुद्धं महेन्द्रमिव दानवाः ॥ २६
मोहयित्वा ततः सैन्यं भारद्वाजः प्रतापवान् ।
धृष्टद्युम्नबलं तूर्णं व्यधमन्निशितैः शरैः ॥ २७
स दिशः सर्वतो रुद्ध्वा संवृत्य खमजिह्मगैः ।
पार्षतो यत्र तत्रैव ममृदे पाण्डुवाहिनीम् ॥ २८

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

(except G5) रोमहर्षणं (for लोम°). — c) D3 पांडवानां च (hypermetric) (for पाण्डवानां). — d) B5 Dn D4 6. 8 S (except G4) पांचालयोर् (for -पाञ्चाल्ययोर्).

19 b) K1 द्रोणानेक-; D4 °नीके; D5 T G2–5 °नीकं (for °नीक-). K1–3 D1 -निशातने; K5 D5 T G2–5 विशां पते; B1. 2. 5 -विशातनं; B3 Dn2 D3 -विनाशने; B4 -विनाशनं (for -विशातने). — c) D7 संजया (for सृञ्जया). B4 D2 युद्धे (for राजंस्). — d) Dn2 D3. 6 तद्दै; D4. 8 मूर्ध्नि (for तद्धि). K5 तद्विद्धि द्रोणपालितं.

20 a) T G3. 4 धार्तराष्ट्रस्य (for तव पुत्रस्य). — b) M3. 4 रथोदारान् (for °दाराः).

21 a) D2 आस्थिते; D4 अश्रांते (for आस्तां ते). D7. 8 सैन्ये; T G2–4 आस्तां; G1 M3–5 चास्तां; M1. 2 चांतां (for सेने). G5 ते सेनेस्तमितेयुस्तां. ❀ Cd: स्तिमिते, स्तिमितव्यापारे। ❀ — b) K1. 5 B2 D (except Dc1 D1. 2. 5) रक्षमाणे; K4 रक्ष्यमाने; S कांक्षमाणे (for रक्ष्यमाणे). — c) D3 संप्रयुक्ते; T G2–4 समासक्ते; G5 समासत्ते (for संप्रसुप्ते). — d) K2 वनराज्यं; D4. 7. 8 G2–4 M3–5 °राजी; T G1. 5 °राजि (for °राज्यौ). D5 वनराजीव पुष्पिते.

22 a) G5 द्रोणो रथे (for रुक्मरथो). D6 साजाव् (sic) (for राजन्). — b) K2 B3 D4 अर्केनेव; B4 रथेनैव; Dn1 अर्केण च; D1 T G2–4 अर्केणैव (for °णेव). K4 B1 D2 G3 विराजिता (for °जता). D6 अर्कवाद्धि विराजते. — c) B3. 5 Dn1 D5 वरूथिनी; Dn2 वरूथिनीं; Ca d वरूथिना (as in text). Ś1 K1–3 वरूथिनावनिष्पत्य; D6 वरूथिनीं विनिःपात्य. — d) D4 6 व्यचरन् (for व्यचरत्).

23 a) K2–5 B Dc1 Dn2 D2. 3 G2 4. 5 तमुद्यंतं; D4 तमुद्यत-; D6 तमुद्यंत- (for तमुद्यतं). D5 तं रुक्मरथमेकं वै.

24 a) Ś1 शरव्राता; K1. 2. 4 शरा राजन्; Dn1 शरा दिव्या (for शरा घोरा). — b) Ś1 K1–4 B1. 3 Dc1 D1 M5 सर्वतोदिशः (for °दिशम्). — c) Ś1 K4 नाशयंतो; K1 वासयंतौ; K2. 3 वासयंतो (for त्रासयन्तो). — d) Ś1 K1 पांडवीयस्य; Dn2 D3. 6 पांडवस्य च (for पाण्डवेयस्य).

25 c) K2. 3. 5 B Dc1 Dn D1–4. 7 T G2 यथा दृश्येत; D5 यथा वृध्यति (for यथादृश्यत). — d) K2 Dc1 [s]स्य दृश्यत; D4. 7. 8 G1 M व्यदृश्यत (for ऽप्यदृश्यत). D2 तथासौ संप्रदृश्यत; D5 तथा स प्रत्यदृश्यत.

26 a) B3 चैवं (for चैनं). — b) K1 शक्नोहि; D7 क्षुक्नौति (sic) (for शक्नोति). B Dc1 Dn2 S भारत; D1 मारिषः; D3 मानुषः (for मारिष). — c) K4 वीक्ष्य तं; Dn2 वीक्षतुं; M4. 5 ईक्षितुं (for वीक्षितुं). T क्रुद्धो (for क्रुद्धं). — d) D2 दानवः.

27 a) Dn2 D3. 6 तु तत् (for ततः). T G2. 3 सेनां; G5 सेना (for सैन्यं). — c) D4 दृष्टद्युम्न- (for धृष्ट°). K5 सैन्यं; G1 M सर्वं (for तूर्णं).

१३

संजय उवाच ।

ततः स पाण्डवानीके जनयंस्तुमुलं महत् ।
व्यचरत्पाण्डवान्द्रोणो दहन्कक्षमिवानलः ॥ १
निर्दहन्तमनीकानि साक्षादग्निमिवोत्थितम् ।
दृष्ट्वा रुक्मरथं युद्धे समकम्पन्त सृञ्जयाः ॥ २
प्रततं चास्यमानस्य धनुषोऽस्याशुकारिणः ।
ज्याघोषः श्रूयतेऽत्यर्थं विस्फूर्जितमिवाशनेः ॥ ३
रथिनः सादिनश्चैव नागानश्वान्पदातिनः ।
रौद्रा हस्तवता मुक्ताः प्रमथ्नन्ति स्म सायकाः ॥ ४
नानद्यमानः पर्जन्यः सानिलः शुचिसंक्षये ।
अश्मवर्षमिवावर्षत्परेषामावहद्भयम् ॥ ५
व्यचरत्स तदा राजन्सेनां विक्षोभयन्प्रभुः । C. 7. 500 B. 7. 14. 6 K. 7. 14. 6

28 K4 D1 om 28ab. — a) Ś1 K2.3 Dn1 D5 संवृताः; K1 संवृतुः; K5 संहिताः; D6 सत्वरो (for सर्वतो). Ś1 K1.2.5 Dn1 D2.5 कृत्वा; Dc1 रुद्धा; Dn2 रुध्यन्; D3 रुंधन्; D4.6–8 हत्वा; S गत्वा (for रुद्धा). — b) K5 स्वम् (for खम्). Ś1 खं च संवृत्य जिह्मगैः. — c) T G2.3.5 M3–5 तत्रैनाम्; G1 M1.2 तत्रैताम्; G4 तत्रैनम् (for तत्रैव). — d) K4 मसृजे; D1 मसृते; T G1–3 M अभिनत्; G5 अहिनत् (for मसृदे). G4 om. पाण्डु. K5 कुरुवाहिनीं; Dn1 पांडवं बलं; M4 पांडुवाहिनी (for °वाहिनीम्).

Colophon: Ś1 missing. — *Sub-parvan:* Editions द्रोणाभिषेक. — *Day of Droṇa's Generalship.* K1.3 प्रथमे युद्धदिवसे; K2 प्रथमदिवसे. — *Adhy. name:* K4.5 सेनाविमर्दः; Dn1 सेनाविमर्दनं; Dn2 D3.6 पांडवनिर्याणं; D2 सेनाप्रतर्दनं; D4 युद्धप्रवर्तनः; G1 M1.2 युधिष्ठिरार्जुनसंवादः — *Adhy no.* (figures, words or both): K2.3 B1 Dn1 D2.8 S 12 (as in text). — *Śloka no.* Dc1 Dn1 28.

13

☞ Ś1 is missing for this adhy. (cf. v.l 7.1.1).

1 D2 om. the ref. — a) Dc1 तु; D2 ते (for स). — b) Dc1 D4.7.8 तुमलं; Dn1 सुमहन्; D5 तुमळं; Cd तुमुलं (as in text). Dn1 D4.8 S भयं; D7 क्षयं (for महत्). — c) D5 अचरत्; T G2.5 M1.2 व्यधमत्; G3.4 व्यथमत् (for व्यचरत्). B पृतनां; D5 पांडवीं; G1 M पार्थिवान् (for पाण्डवान्). Dn2 D3.6 व्यचरत्पांडवानीकं. — d) Ś1 कक्ष्यम् (for कक्षम्).

2 a) K1 निर्दहंतम् (for निर्दहन्तम्). — b) Dn1 कक्षाद् (for साक्षाद्). M4 अहिम् (for अग्निम्). K4 इह (for इव). — c) B D2 क्रुद्धं; T G2.3 संख्ये; G1 M यांतं; G4.5 संखे (for युद्धे). — d) K1 पांडवाः (for सृञ्जयाः).

3 K4 D1 om. 3ab. — a) Ś1 प्रतितं; K3 B4 Dn2 D2.3.6 S सततं (for प्रततं). Ś1 K2 च यथासंख्ये; K3 B1–4 Dc1 Dn2 D7.8 कृष्यतः संख्ये; B5 Dn1 कर्षतः संख्ये; D6 चास्यतः संख्ये (for चास्यमानस्य). Ca d cite स्फार्यतः (for the v. l कृष्यत.). K1 यतनं कुर्वतः संख्ये; K5 D4.5.7.8 प्रसभं चरतः संख्ये. — b) K3 Dn1 S (except G1) [ऽ]पि; D6 तु (for ऽस्य). — c) G5 ज्याशब्द (for ज्याघोषः). B1–4 Dc1 शुश्रुवे (for श्रूयते). — d) G1.3.4 M विष्फूर्जितम्; G5 विस्फारितम् (for विस्फूर्जितम्).

4 a) T G2 पत्तिर्; G1.3–5 M पत्तीन् (for चैव) — b) K5 गजान् (for नागान्). T G3–5 M द्वि(T1 द्वी)पान्द्वि(M3 °न्द्वी)पगतानपि. — c) K2 D4.5 रौद्रं; M4.5 (*sup. lin.*) रणे (for रौद्रा). B1 युक्ताः (for मुक्ताः). T G2–5 द्रोणचापविनिर्मुक्ताः. — d) K5 प्रमथ्यंति; B1.2 प्रमृद्नंति; B3.4 D1 संमृद्नंति; B5 प्रसृजंति; Dc1 प्रगृह्णंति; D6 प्रदहंति; T प्रमथ्नंति; G1.4 M प्रमथंति (for °थ्नन्ति). K1.3.4 D4 च (for स्म). B D3 शायकाः (for सायकाः).

5 a) Ś1 D8 नानद्यमानः; K1 नानद्यं°; D4 तानर्दं°; D6 नानर्द°; Cd नानद्य° (as in text). K5 पर्जन्याः. — b) K4 B1 सालिनः; K5 सानिलाः; B3.4 सलिलं; B5 शालिनः; D5 सानिळः; T G1.3–5 M साशनिः; G2 शासनिः (for सानिलः). — c) K1.3.4 Dc1 D3 इवावर्षन्; D5 °काशं (for इवावर्षत्). — d) K1.3 स एषाम्; Dc1 परैः (submetric) (for परेषाम्). K5 चाददद्; B5 आहरन्; Dn1 D8 S आदधद्; D4 आद*द्; D5 आददन् (for आवहद्).

6 G5 om. 6–7. — a) K2.5 B D (except Dc1 D6.7) विचरन्; K3 T व्यचरन् (for व्यचरत्). Dn2 D3 महाराज; T G1.2.4 M दिशः सर्वाः (G4 °र्वां)

C. 7. B. 7. 14. 6 K. 7. 14. 6 वर्धयामास संत्रासं शात्रवाणाममानुषम् ॥ ६
तस्य विद्युदिवाभ्रेषु चापं हेमपरिष्कृतम् ।
भ्रमद्रथाम्बुदे तस्मिन्दृश्यते स्म पुनः पुनः ॥ ७
स वीरः सत्यवान्प्राज्ञो धर्मनित्यः सुदारुणः ।
युगान्तकाले यन्तेव रौद्रां प्रास्कन्दयन्नदीम् ॥ ८
अमर्षवेगप्रभवां क्रव्यादगणसंकुलाम् ।
बलौघैः सर्वतः पूर्णां वीरवृक्षापहारिणीम् ॥ ९
शोणितोदां रथावर्तां हस्त्यश्वकृतरोधसम् ।
कवचोडुपसंयुक्तां मांसपङ्कसमाकुलाम् ॥ १०
मेदोमज्जास्थिसिकतामुष्णीषवरफेनिलाम् ।
संग्रामजलदापूर्णां प्रासमत्स्यसमाकुलाम् ॥ ११
नरनागाश्वसंभूतां शरवेगौघवाहिनीम् ।
शरीरदारुशृङ्गाटां भुजनागसमाकुलाम् ॥ १२
उत्तमाङ्गोपलतलां निस्त्रिंशझषसेविताम् ।
रथनागह्रदोपेतां नानाभरणनीरजाम् ॥ १३
महारथशतावर्तां भूमिरेणूर्मिमालिनीम् ।

(for तदा राजन्). G3 ाबद्दशन्सदशः सर्वाः. — b) Ś1 विक्षतयन्; K3 B D2 संक्षोभयन्; D8 संक्षोभयः (for विक्षोभयन्). K5 M विभुः; T G2. 4 मुहुः; G3 जहुः (for प्रभुः). — d) K4 D1 शत्रवानाम् (for शात्रवाणाम्). S (G5 om.) शत्रूणामतिमानुषं.

7 G5 om. 7 (cf. v. l. 6). — b) A few MSS. -परिस्कृतं (for °ष्कृतम्). — c) D7. 8 तथा रणे (for रथाम्बुदे). Dc1 भ्रमद्रथवरे यस्मिन्; D4 भ्रामयन्यथांबुदे तस्मिन् (hypermetric); D6 बृहद्रथवरे तस्मिन्; S (G5 om.) भ्राजमानं (G4 °ने) रथे तस्मिन्. — d) T G2–4 महाभयं; G1 M महाप्रभं (for पुनः पुनः).

8 a) Ś1 K2–5 B1 D1. 5 धीरः (for वीरः). B2 Dn2 D3. 4. 6–8 S (except G2. 5) सत्यवाक्; D5 सहसा (for सत्यवान्). B2 प्रज्ञो. — b) K4. 5 धर्मनित्य-. Ś1 K3 सुदारुणं; K1. 2 सुदारुणां; B1–3. 5 Dc1 Dn1 D3. 4. 6–8 सदा पुरा; B4 D1. 2 सदा पुनः; T G3–5 दुरासदः; G1 M महाद्युतिः (for सुदारुणः). — c) Ś1 -काल- (for -काले). K1 भूयस्वं; K3 यंत्रेव; K5 वा तत्र; B2 यमवद्; D1 संक्रुद्धो (for यन्तेव). B1 (marg.) यम इव कालवन्मेघो; B2 (marg). 3–5 Dn2 D3. 6 युगांतकालवन्मेघो (B2 °न्मोघा); Dn1 D4 7. 8 युगांते कालवद्रौद्रो; D2 युगांतकालवद्घोरां; D5 युगांतकाळो यत्नेन; T G2–5 युद्धकाले प्रयत्नेन; G1 M युगांत इव यत्नेन. — d) K4 रौद्रं; B1 5 S रौद्रीं (for रौद्रां). K5 B5 Dn2 D4–8 G1. 5 M प्रास्यंदयन्; B3 प्रास्यं नयन्; B8 D1 प्रस्कंदयन्; B4 D2 प्रावर्तयन् (for प्रास्कन्दयन्).

9 a) D8 -वेगं; S -शैल- (for -वेग-). — b) Dn1 -संकुलं (for -संकुलाम्). S शरवेगमहारवां (M4. 5 °ह्रदां). — c) Ś1 K Dn D1. 3. 5. 6 दीर्णां; D4. 7 कीर्णां; D8 कीर्ण- (for पूर्णां). — d) K Dn1 D1. 2. 4–6 ध्वज- (for वीर-). Ś1 ध्वजवृक्षापहारिणीं.

10 b) Ś1 K1. 3–5 D2–6 -रथरोधसं (for -कृत°). — c) K1 कवचोद्गुल्य-; B2. 3. 5 °त्पल-; D4 °द्रुत-; D7 °द्रुप-; T G2–4 M कवचद्वी(T G2 °द्वि)प-; G5 कंबद्धद्वीप- (for कवचोडुप-). — d) Dn2 D1. 3 शरनक्र- (for मांसपङ्क-). D4 G2 मांसशोणितसंकुलां. — Dn2 ins. after 10^{cd}: D6 subst. for 10^{cd}:

96* केशशैवालसंयुक्तां मांसासृक्कर्दमारुणाम् ।

[D6 -कर्दमाकुलां.]

11 Ś1 K2–4 D1. 6 om. (hapl.) 11. Dn1 om. (hapl.) 11–12. D4 om. (hapl.) 11^{a}. — b) Dn2 D8 उष्णीषां (for उष्णीष-). S -चय- (for -वर-). — c) K5 D3 5 -जल(D5 °ळ)जाकीर्णां; Dn2 D4 7. 8 -जलदाकीर्णां; S -रजसा पूर्णां (for -जलदापूर्णां). ❀ Ca. d संग्रामेति संग्रामा एव जलदाः । अतिप्रसरणसाधर्म्यात् । ❀ — d) Dn2 D3. 4 प्राशमत्स्य- (for प्रास°). S अत्युग्रां वीरसेवितां.

12 Dn1 om. 12 (cf. v. l. 11). — a) D6 -नागासृक्- (for -नागाश्व-). K3 B Dc1 D2 -कलिलां; T G3. 4 -संबाधां; M3–5 -संभ्रांतां (for -संभूतां). — b) Ś1 रथवेगौघ-; D1 रथवेगाश्व (for शरवेगौघ-). K5 -मालिनीं; Dn2 D3 -गामिनीं (for -वाहिनीम्). — c) K3 -सुंगाटां; K4 -संसद्य; K5 D2 -संघातां; Dc1 D1. 5–7 G5 -संघट्टां; S (except G5) -संघाटां (for -शृङ्गाटां). — d) Ś1 K Dn2 D1–8 हयनाग- (for भुजनाग-). B Dc1 रथकच्छपसंकुलां.

13 D3 om. 13^{ab}. — a) Ś1 K1. 2 उत्तमांगोपलतुलां; K4 B Dc1 Dn2 D1 M4. 5 °पलतटां; Dn1 °पलमलां; D8 °पलशतां; D5 °पळचितां; T G2–5 मत्तद्विपोपलवतीं; G1 M1. 2 उत्तमांगोपलकुलां. — b) B1 -व्याघ- (for -झष-). K1. 2 D1 G1 M -संकुलां (for -सेविताम्). — d) Ś1 K B1–3. 5 Dc1 Dn2 D1–4. 8 -भूषितां; B4

महावीर्यवतां संख्ये सुतरां भीरुदुस्तराम् ॥ १४
शूरव्यालसमाकीर्णां प्राणिवाणिजसेविताम् ।
छिन्नच्छत्रमहाहंसां मुकुटाण्डजसंकुलाम् ॥ १५
चक्रकूर्मां गदानक्रां शरक्षुद्रझषाकुलाम् ।
बडगृध्रसृगालानां घोरसंघैर्निषेविताम् ॥ १६
निहतान्प्राणिनः संख्ये द्रोणेन बलिना शरैः ।
वहन्तीं पितृलोकाय शतशो राजसत्तम ॥ १७
शरीरशतसंबाधां केशशैवलशाद्वलाम् ।
नदीं प्रावर्तयद्राजन्भीरूणां भयवर्धिनीम् ॥ १८
तं जयन्तमनीकानि तानि तान्येव भारत । C. 7. 514 B. 7. 14. 20 K. 7. 14. 20

-सेवितां (for -नीरजाम्).

14 ^{a}) D6 नानारथ- (for महा°). K5 Dn1 D2. 5. 6 -वरावर्तां; G1 M1. 2 -शरावर्तां (for -शतावर्तां). Ś1 महारथावर्तयुतां. — ^{b}) G1 M1. 2 भूरि- (for भूमि-). — ^{c}) S आर्य(T G2 °र्या)वृत्त- (for महावीर्य-). G1 M3. 4 संघे; M1. 2 संखे (for संख्ये). Cv as in text. —D4. 8 om. 14^{d}. — ^{d}) B1 जीव-; D6 Cv भीम- (for भीरु-). M3 सुतां भीरुसुदुस्तरां. — Ś1 K B Dc1 Dn D1–3. 5–7 ins. after 14: D4. 8 after 14^{c}:

97* शरीरशतसंबाधां गृध्रकङ्कनिषेविताम् ।
महारथसहस्राणि नयन्तीं यमसादनम् ।

[Dn1 D4. 8 om. line 1. — (L. 1) B5 कंकगृध्र-. K5 -संघ-; D3 -काक- (for -कङ्क-). Ś1 -समाकुलां (for -निषेविताम्). — Ś1 K2–4 D1 om. line 2. — (L. 2) K5 D2. 5. 7 आर्य(D7 °र्या)वृत्तवतां (D2 °ता) सख्ये; Dn1 D3 आर्यव्रतवतां सख्ये; D4. 8 lacuna; D6 आर्यवृत्तधरां संख्ये (for the prior half). Dn1 D4 नयत्रीं; D7 नयीत्रीं; D8 नयित्रीं (for नयन्तीं).]

— T G2 read 16^{ab} after 14.

15 K4 om. 15–16. B5 om. 15. Ś1 K2. 3 Dn1 D1 om 15^{ab}. G1. 3–5 M read 15 after 16^{ab}. — ^{a}) K1 भूरि-; B1 Dc1 D2. 4 शूल- (for शूर-). B1 -बाण- (for -व्याल-). G2 -झषाकीर्णा (for -समा°). T G1. 3–5 M शूरव्यालमृगा(G5 °ग)कीर्णां. — ^{b}) T G2–5 -वारिज- (for -वाणिज-). K1 B1–4 Dc1 Dn2 D2–5. 7. 8 प्राणिवा(B2 Dn2 °रा)जिनिषेवितां; D6 प्राणिवारिजशोभितां. — ^{c}) K3 B3. 4 Dn2 छिन्नक्षत्र-; D8 छिन्नच्छत्र-; T G1. 4. 5 M भिन्नच्छत्र- (for छिन्नच्छत्र-). — ^{d}) D1 मुकुटां रज-; S मुद्गरोडु(G5 °ड्डु)प- (for मुकुटाण्डज-). Dn2 -सेवितां (for -संकुलाम्).

16 K4 om. 16 (cf. v.l. 15). K2 om. (hapl.) 16^{ab}; T G2 read it after 14. — ^{a}) D6–8 T G2. 3 चक्रकूर्म- (for °कूर्मां). B5 नक्रगदां; D6 महानक्रां; G2 -गदासक्तां (for गदानक्रां). — ^{b}) Ś1 -क्षुर-; S (except G4) -शंकु- (for -क्षुद्र-). B4 -वसाकुलां; D6 -समाकुलां; D7. 8 -महानषां (for -झषाकुलाम्).

— After 16^{ab}, G1. 3–5 M read 15. — ^{c}) K1. 2 D1–3. 5 वट-; K3 Dn1 बट-; B1. 4 बक; B2. 3. 5 Dc1 Dn2 D6 G2 बल-; T1 वळ-; T2 G1. 3–5 M वळ- (for बड-). Ś1 K1–3. 5 Dn1 D1. 5 -पलाशानां; B2 Dc1 Dn2 D3. 4. 6 -शृगालानां (for -सृगालानां). — ^{d}) Dn1 T G3–5 घोरैः संघैर्; D3 घोरैः सर्वैर्; D4. 7. 8 घोरशब्दैर्; M1 °संखैर् (for °संघैर्). — After 16, S ins.:

98* नदीं प्रास्यन्दयन्द्रोणः केशशैवलशाद्वलाम् ।

[G1 M1. 2. 5 प्रास्कंदयन् (for प्रास्यन्द°). G3 -शाध्वलाः (for -शाद्वलाम्).]

17 D7 om. 17^{a}–18^{b}. — ^{a}) T G2–5 सा ततः (for निहतान्). G5 पृतना (for प्राणिनः). D4. 8 आर्यवृत्तवतां संख्ये; G1 M सा तदा (M1. 2 °था) प्राणिभिः संख्ये (G1 M1. 2 °खे; M4 °घे). — ^{b}) G1 M विहिता (for बलिना). B2–5 Dc1 Dn2 D3. 6 रणे; D8 शनैः; T G3–5 कृता (for शरैः). — ^{c}) D3. 5. 8 वहंती. — ^{d}) K5 Dn2 D6 राजसत्तमान् (for °सत्तम). — For 17^{cd}, S subst.:

99* उवाह शतशो राजन्पितृलोकाय वाहिनीम् ।

[T G2–5 पर- (for पितृ-).]

18 D7 om. 18^{ab} (cf. v.l. 17). — ^{a}) G1. 3. 4 M -संबाधा. — ^{b}) Ś1 वस्त्र- (for केश-). Ś1 K1 -शेवल-; K2 B3 D6 -शैवाल- (for -शैवल-). K1 Dc1 Dn D2–5 -शाड्वलां. S क्रव्यादगणसंकुला. — ^{c}) Dn2 D7. 8 नदी (for नदीं). D7 प्रवर्तयद् (for प्राव°). S बभूव सा नदी राजन्. — ^{d}) Dn D6–8 भयवर्धनीं; S घोरदर्शना (T G3 °र्शिनां) (for भयवर्धिनीम्).

19 ^{a}) K4 Dc1 Dn2 D2. 3 G3. 5 M3–5 तर्जयंतम्; K5 संजयंतम् (for तं जयन्तम्). T G3. 4 मज्जयंती (T1 °ति) ह्यनीकानि. — ^{b}) K1–3 [अ]त्र; G1 M च (for एव). B Dc1 तानि तानि महारथं; T G2–5 तानि तानि नरर्षभ (G2 °भः; G5 °भं). — ^{c}) Ś1 तूर्णमभ्यद्रवन्द्रोणं; T ततो ह्यभ्य°; G3 ततो ह्यस्य द्र°.

20 ^{a}) S तानपि प्राद्रवञ्शूरास्. — ^{b}) B5 हृदय-

C. 7. 3.4 B. 7. 14. 20 K. 7. 14. 20

सर्वतोऽभ्यद्रवन्द्रोणं युधिष्ठिरपुरोगमाः ॥ १९
तानभिद्रवतः शूरांस्तावका दृढकार्मुकाः ।
सर्वतः प्रत्यगृह्णन्त तदभूल्लोमहर्षणम् ॥ २०
शतमायस्तु शकुनिः सहदेवं समाद्रवत् ।
सनियन्तृध्वजरथं विव्याध निशितैः शरैः ॥ २१
तस्य माद्रीसुतः केतुं धनुः सूतं हयानपि ।
नातिक्रुद्धः शरैश्छित्त्वा षष्ट्या विव्याध मातुलम् ॥ २२
सौबलस्तु गदां गृह्य प्रचस्कन्द रथोत्तमात् ।
स तस्य गदया राजन्रथात्सूतमपातयत् ॥ २३
ततस्तौ विरथौ राजन्गदाहस्तौ महाबलौ ।
चिक्रीडतू रणे शूरौ सशृङ्गाविव पर्वतौ ॥ २४
द्रोणः पाञ्चालराजानं विद्ध्वा दशभिराशुगैः ।
बहुभिस्तेन चाभ्यस्तस्तं विव्याध शताधिकैः ॥ २५
विविंशतिं भीमसेनो विंशत्या निशितैः शरैः ।
विद्ध्वा नाकम्पयद्वीरस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ २६
विविंशतिस्तु सहसा व्यश्वकेतुशरासनम् ।

न्विन ; D2 5 दृढकार्मुकान् ; S जितकाशिनः (for दृढकार्मुकाः). — ^{c}) K1 प्रतिगृह्णंत ; K2 प्रत्यगृह्णतु ; K5 B1–3. 5 Dc1 Dn D3. 5. 7. 8 °गृह्णंस्ते ; D1 °गृह्णस्ते ; D4 °गृह्णंते (for °गृह्णन्त). S प्रत्यगृह्णंस्ततो (G4 °दा) राजन्. — ^{d}) S तदा(G1. 3 M °द)भूद्रोमहर्षणं.

21 ^{a}) Dn2 शममायस् ; S यतमानस् ; Cd शतमायस् (as in text). — ^{b}) Dn1 D4. 7. 8 S उपाद्रवत् (for समाद्र°). — ^{c}) D6 सनियंत्र- ; D7 संनियंतृ- ; D8 सनिद्यंद- (sic) ; T G2–4 सहयंतृ (for सनियन्तृ). S -ध्वजहयं (for -ध्वजरथं). — Dn2 om. 21^{d}–22^{c}. — ^{d}) D1 om. (hapl.) from निशितैः up to विव्याध (in 22^{d}). B3. 5 दशभिः (for निशितैः).

22 Dn2 om. 22^{abc} ; D1 om. up to विव्याध (for both, cf. v. l. 21). — ^{a}) D2 तस्य माद्रवतीसूनुर्. — ^{b}) D2 केतुं (for सूतं). Ś1 (also) रथानपि ; M3. 4 हयानि च (for हयानपि). — ^{c}) K5 G4 तानि ; G1 M अति- (for नाति-). — ^{d}) Ś1 शक्त्या (for षष्ट्या). B Dc1 S सौबलं ; D5 मातुळं (for मातुलं). Dn2 विव्याध स च मातुलं. — After 22, S ins. :

100* भित्त्वा च शरवर्षेण शकुनिं प्रत्यवारयत् ।

[M3. 5 महतां (for भित्त्वा च). T G2–5 शरवर्षाणि (for °वर्षेण).]

23 ^{a}) Ś1 K1. 3 4 D1 च (for तु). S गदां गृहीत्वा शकुनिः. — ^{b}) Ś1 K2. 4 प्रचक्राम ; K1 D1 [अ]पचक्राम ; K3 प्रचक्रामद् (for °स्कन्द). K4 M1. 2 रथोत्तमः ; D4 M3 °त्तमान् (for °त्तमात्). — ^{c}) G4 एतस्य (for स तस्य). — ^{d}) Dn2 D3 तथा सूतमपोथयत् ; S सूतमापातयद्रथात्.

24 ^{a}) S विर(G5 °त)थौ रथि(G5 °ति)नां श्रेष्ठौ. — ^{b}) B1 महारथौ ; B4 °रणौ (for °बलौ). — ^{c}) Dn2 S राजन् (for शूरौ). Ś1 K1–4 Dn1 D1 चिक्रीडतुर्मृधे शूरौ ; K5 Dn2 D3–8 चि(D8 वि)क्रीडतुस्तदा (D6 °था) शूरौ (D3 वीरौ). — ^{d}) D5 गोवृषौ (for पर्वतौ).

25 ^{a}) Ś1 K4 B1. 2. 5 Dc1 D6 पंचाल- (for पाञ्चाल-). S -दायादं (for -राजानं). — ^{b}) Ś1 विध्यन् ; D6 विव्याध (hypermetric) (for विद्ध्वा). S विव्याध (G3. 4 °थ) दशभिः शरैः (G3 शितैः). — T G2. 4 5 ins. after 25^{ab} : G1 M after 25 :

101* तयोस्तत्र महाराज बाणवर्षैः प्रकाशितम् ।
खद्योतैरिव चाकाशं प्रदोषे पुरुषर्षभ ।

[(L. 2) G5 भरतर्षभ (for पुरुषर्षभ).]

— T G2. 4. 5 om. 25^{cd} ; G3 om. (hapl.) 25^{c}–26^{b}. — ^{c}) D4 बहुशस् (for बहुभिस्). K5 चाप्यस्तस् ; Dn2 D3. 6 चाभ्यस्तं ; D4 चाभ्यस्ते ; D5 चाप्यस्तं ; D8 चान्यस्तैस् ; G1 M3–5 चाविद्धस् (for चाभ्यस्तस्). B5 बहूनन्यांश्च समरे. — ^{d}) K3 B2–4 ततोधिकैः ; G1 M ततः शरैः (for शताधिकैः). B5 समं व्याधत सायकैः.

26 G3 om. 26^{ab} (cf. v. l. 25). — ^{b}) Ś1 K5 D5 विविधैः (for निशितैः). — ^{c}) Dn2 D5. 6 विद्धो (for विद्ध्वा). K1. 2. 4 D1 शूरस् ; Dc1 वीरं (for वीरस्). Ś1 विध्यन्नकंपयच्छूरस्. — D4 om. (hapl.) 26^{d}–28^{a}.

27 D4 om. 27 (cf. v. l. 26). — ^{a}) Ś1 K1. 2. 4 च (for तु). S प्रहसन् (for सहसा). — ^{b}) Ś1 विद्धकेतु- ; Dn2 D3 हतकेतु- ; D5 ध्वस्तकेतुः ; D8 व्यस्तकेतु- ; G4 विश्वकेतु- ; G5 अश्वकेतु- (for व्यश्वकेतु-). — ^{d}) Ś1 अपोथयत् ; Dn1 D3 अपूजयत् (for °यन्). K1. 3. 4 सर्वे तं चाभ्य(K4 °प्य)पूजयन्. — For 27^{cd}, S subst. :

102* चक्रे तं सर्वसैन्यानि प्रहृष्टान्यभ्यपूजयन् ।

28 D4 om. 28^{a} (cf. v. l. 26). B4 om. 28^{ab}. — ^{a}) Ś1 K1. 4 Dn1 D1. 5 स तं न ; D3 न तत्र ; D6

भीमं चक्रे महाराज ततः सैन्यान्यपूजयन् ॥ २७
स तन्न ममृषे वीरः शत्रोर्विजयमाहवे ।
ततोऽस्य गदया दान्तान्हयान्सर्वानपातयत् ॥ २८
शल्यस्तु नकुलं वीरः स्वस्रीयं प्रियमात्मनः ।
विव्याध प्रहसन्बाणैर्लाडयन्कोपयन्निव ॥ २९
तस्याश्वानातपत्रं च ध्वजं सूतमथो धनुः ।
निपात्य नकुलः संख्ये शङ्खं दध्मौ प्रतापवान् ॥ ३०
धृष्टकेतुः कृपेनास्ताञ्छित्त्वा बहुविधाञ्शरान् ।
कृपं विव्याध सप्तत्या लक्ष्म चास्याहरत्त्रिभिः ॥ ३१
तं कृपः शरवर्षेण महता समवाकिरत् ।
निवार्य च रणे विप्रो धृष्टकेतुमयोधयत् ॥ ३२
सात्यकिः कृतवर्माणं नाराचेन स्तनान्तरे ।
विद्ध्वा विव्याध सप्तत्या पुनरन्यैः स्मयन्निव ॥ ३३
सप्तसप्ततिभिर्भोजस्तं विद्ध्वा निशितैः शरैः ।
नाकम्पयत शैनेयं शीघ्रो वायुरिवाचलम् ॥ ३४
सेनापतिः सुशर्माणं शीघ्रं मर्मस्वताडयत् । C 7.531 B. 7.14.37 K. 7.4.37

शतैर्न (for स तन्न). K1 वीराः; S (except G2) भीमः (for वीरः). — D4 reads 28^{b} twice. — ^{b}) B (B4 om) Dn2 D8 G2 विक्रमम् (for विजयम्). — ^{c}) S तस्याश्वान् (G5 om श्वान्) (for ततोऽस्य). Dn1 राजन्; M3 5 शांतान् (for दान्तान्). — ^{d}) D6 वाहान् (for हयान्). Ś1 K4 5 D1. 5 हयान्सर्वान्न्य-पातयत्; K1. 3 °र्वान्व्यपातयत्; Dn2 D3. 4 7. 8 °न्हत्वा न्यपातयत्; S सैंधवान्समपोथ (T °पोध-; G1 2 °योध)यत्. — After 28, S reads 39–44; while N (Ś2 missing) ins.:

103* हताश्वान्स रथाद्राजन्गृह्य चर्म महाबलः ।
अभ्ययाद्भीमसेनं तु मत्तो मत्तमिव द्विपम् ।

[(L. 1) D4. 8 तु (for स). D4 हयाद् (for रथाद्) K1 ब्रह्म गृह्य; K5 खड्गं गृह्य; B1 चर्म गृह्य (by transp.); D4 गज गृह्य Dn1 बलाद्बली (for महाबलः). —(L. 2) K1 अत्ययाद् (for अभ्य°).]

29 ^{a}) K1 4 D1 वीरं; D8 वीर; S शूरं (for वीरः). — ^{b}) Ś1 स*यं; K1 D1 स्वस्रेयं. — ^{c}) D8 सहसा (for प्रहसन्). D4 विव्याध स ह बाणौघैर् — ^{d}) K2 5 D3 5 8 T G1 3–5 M लीलया; K4 B1. 3. 4 Dc1 Dn2 D2. 4. 6 लालयन्; B2 म्लालयन्; B5 मानयन्; Dn1 लोलया; G2 लीलयन् (for लाडयन्).

30 ^{b}) K5 सूतपुत्रम् (for ध्वजं सूतम्). K2 3 च सशरं; K4 D1 च मुकुटं; T G2–5 शरमथो (for सूत मथो). — ^{cd}) S नि(T G3–5 वि)पातयित्वा नकुलो दध्मौ शंखं मुदान्वितः. — For 30^{cd}, D4. 7 subst.:

104* चिच्छेद समरे यत्तः स च युद्धादुपारमत् ।

[D4 स ययौ*दुपारमत् (for the post. half).]

31 ^{b}) D7 स्थित्वा; M1. 2 जित्वा (for छित्त्वा). D7 om. from बहुविधान् up to विप्रो (in 32^{c}). — ^{c}) Ś1 शल्यं (for कृप). — ^{d}) Ś1 च व्यहनत्; K1 3 चाव्याहनत्; K4 चाभ्यहनत्; Dc1 चाभ्याहरन्; Dn1 D5 चास्य हरत्; D6. 8 वास्याहरत् (for चास्याहरत्). T G1–4 M ध्वजं (G1 M लक्षं) चास्य त्रिभिः शरै; G5 पुनरन्यैः स्मयन्निव (= 33^{d}). Cd cites लक्ष्म (as in text).

32 D7 om. 32^{ab} (cf. v. l. 31). G5 om. 32. — ^{b}) B Dc1 समवारयत्; Dn D5–6 8 °वाकिरन् (for °वाकिरत्). — ^{c}) Ś1 K1–3 B1 D1. 2. 4. 5. 8 विव्याध (for निवार्य). Dn1 वीरो (for विप्रो). S (G5 om.) निहत्य M5 °कृत्य तांञ्छरान्क्षिप्रं. — ^{d}) Dn2 D3 T G2–4 M2 धृष्टकेतुर् (for °केतुम्). K1–3 B1 Dn1 D1. 2. 4. 5. 7 8 G1 अमर्षणं; B4 अमोघयत्; D6 T G2–4 अपोथयत्; M2 अबोधयत्.

33 G4 om (hapl.) 33^{d}–34^{a}. G5 reads 33 on marg in Telugu. — ^{d}) G2 स्तनांतरे (for स्मयन्निव).

34 G4 om. 34^{a} (cf. v. l. 33). — ^{a}) B Dc1 Dn2 S (G4 om.) तं भोजः सप्तसप्तत्या; Dn1 D4 सप्तसप्ततिभोजस्तं (D4 °तिर्भीमेन). — ^{b}) B G5 विद्ध्वाशु; Dc1 T G1. 3 4 M विद्ध्वा सु-; Dn1 D8 विव्याध; G2 विद्ध्वा स्म (for तं विद्ध्वा). — ^{c}) Dn2 D4 नाकंप*त; D6 नाकंपयत्स; D7 नाकंपयति (for नाकम्पयत). — ^{d}) K5 शीघ्रैर्; D4 शीघ्र-; D5 शिघ्र-; T G2–5 M5 वीरो; G1 M1–4 विवान् (for शीघ्रो). K2–5 Dn1 D3–8 T G M1. 2 यथाचलं (for इवाचलम्).

35 D3 reads 35^{ab} twice. — ^{a}) B2–4 Dc1 D2. 4. 5 7 सभापतिः (for सेना°). D3 (second time) सात्यकिः कृतवर्माणं. — ^{b}) B Dc1 Dn2 D1. 2 G1 M भृशं (for शीघ्रं). T G3. 4 तोमरेण ह्यताडयत्; G2. 5 भृशं मर्माण्यताडयत् — D4 om. (hapl.) 35^{cd}; D5. 8 om. (hapl.) 35^{c}–36^{b}. — ^{c}) K1 lacuna; G3. 4 तत् (for तं). — ^{d}) D6 जानुदेशे; Cd जत्रु° (as in

C. 7. 531 B. 7. 14. 37 K. 7. 14. 37 स चापि तं तोमरेण जत्रुदेशे *अताडयत् ॥ ३५
वैकर्तनं तु समरे विराटः प्रत्यवारयत् ।
सह मत्स्यैर्महावीर्यैस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ३६
तत्पौरुषमभूत्तत्र सूतपुत्रस्य दारुणम् ।
यत्सैन्यं वारयामास शरैः संनतपर्वभिः ॥ ३७
द्रुपदस्तु स्वयं राजा भगदत्तेन संगतः ।
तयोर्युद्धं महाराज चित्ररूपमिवाभवत् ।
भूतानां त्रासजननं चक्रातेऽस्त्रविशारदौ ॥ ३८
भूरिश्रवा रणे राजन्याज्ञसेनिं महारथम् ।
महता सायकौघेन छादयामास वीर्यवान् ॥ ३९
शिखण्डी तु ततः क्रुद्धः सौमदत्तिं विशां पते ।
नवत्या सायकानां तु कम्पयामास भारत ॥ ४०

text). Ś1 [ऽ]भ्यपीडयत्; K1.3 [अ]त्यता°; K2.4.5 B3–5 Dc1 Dn1 D1–3.6.7 G1–3.5 M [ऽ]भ्यता°; B1 व्यता°; B2 T G4 ह्यता°; Dn2 त्वता° (for *अता°).

36 D5.8 om. 36^{ab} (cf. v. l. 35). — ^{a}) Dn1 वैकर्तनस्. S वीरं वैकर्तनं कर्णं. — ^{b}) Dn1 विराटं. K5 B3 Dn1 D2.4.6.7 प्रत्यताडयत् (for °वारयत्). — ^{c}) S (except G1 M1.2) मात्स्यैर्. D8 महावीर्यस् (for — ^{d}) = 26^{d}.

37 ^{a}) K5 Dn1 D2.5 तस्य (for तत्र). Dn2 D3.6 तत्तस्य पौरुषमभूत्; S तत्राद्भुतमपश्याम (G3 M1.2 °मः). — ^{b}) T G2–5 लाघवं; G1 M पौरुषं (for दारुणम्). D5 पुत्रस्य तव दारुणं; D8 पतत्सूतस्य दा°. — ^{c}) K3 स्वत्-; B5 S तत् (for यत्).

38 D8 om. 38. — ^{a}) Dn2 D3.6 च (for तु). Ś1 K (except K3) Dn1 D5 राजन् (for राजा). — ^{c}) D7 द्वंद्वं (for युद्धं). — After 38^{cd} (D8 after 37^{cd}), N (Ś2 missing) ins.:

105* भगदत्तस्तु राजानं द्रुपदं नतपर्वभिः ।
सनियन्तृध्वजरथं विव्याध पुरुषर्षभः ।
द्रुपदस्तु ततः क्रुद्धो भगदत्तं महारथम् ।
आजघानोरसि क्षिप्रं शरेणानतपर्वणा ।
युद्धं योधवरौ लोके सौमदत्तिशिखण्डिनौ । [5]

[D8 om. line 1. — (L. 2) Ś1 K2.3 B1 D1.3–6 पुरुषर्षभ; K1 Dn1 D2 °र्षभं. — (L. 3) D7 स्वयं राजा (for ततः क्रुद्धो). D5 om. the post. half of line 3 and prior half of line 4. B3.4 महाबलं (for °रथम्). — After line 3, Ś1 reads 39^{cd} for the first time, repeating it in its proper place. — (L. 4) K1–4 रणे (for [उ]रसि). Ś1 K Dn D3.4.6–8 क्रुद्धः (for क्षिप्रं). K (except K3) D1.4.7 नत- (for [आ]नत-). — (L. 5) D4 युद्धे (for युद्धं). K5 युद्धवरौ (for योध°). K1.2.5 Dn1 D1.2.5 सोमदत्ति-; K4 सौमदत्त-. K4 Dn2 -सिखंडिनौ.]

while, G3.4 M ins. after 38^{ef}: G5 after 45:

106* श्रोतॄणां वीक्षितॄणां च मोहकारणमाहवे ।

— G3.4 om. 38^{ef}. — ^{f}) K1.2.4 D1 स्म; K5 D4.7.8 सु-; Dn2 D8 तु (for ऽस्त्र-). Dn1 चक्रातेस्त्रविदां वरौ.

39 S reads 39–44 after 28. — ^{a}) D4.8 सौमदत्ती; D7 सोमदत्ती (for भूरिश्रवा). — ^{b}) Ś1 G1 महाबलं; D5 °बळं (for °रथम्). — Ś1 reads 39^{cd} for the first time after line 3 of 105*. — ^{c}) D7 सहसा (for महता). — ^{d}) S हृष्टवान् (G1.2.5 M °वत्) (for वीर्य°).

40 For the sequence in S, cf v. l. 39. — ^{a}) Dn1 D6 च (for तु). K1 रणे (for ततः). — ^{b}) K5 D4.5 M1.2 सोमदत्तिं; D6 सौमदत्तं; G4 सोमदत्तं (for सौमदत्तिं). Ś1 Dn1 प्रतापवान्; D8 विशां पतिं; T G2–5 M1.2 महाहवे; G1 M2–5 अथाहवे (for विशां पते). — For 40^{cd}, S subst.:

107* छादयामास नाराचैस्तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत् ।

— After 40, S ins.:

108* ऋक्षचर्मपिनद्धौ तु चक्रतुस्तौ परस्परम् ।
बाह्यमाभ्यन्तरं मार्गं संप्लवन्तौ यशस्विनौ ।
ददृशाते महात्मानौ सपक्षाविव पर्वतौ ।
पिशिताशनसंयुक्तौ वाहैरुद्बाणपातिभिः ।
बृहत्पताकौ तूणीरौ घोररूपौ भयानकौ । [5]
कालमेघाविव गर्जौ लोकानां भर्त्स्यं गर्जनैः ।
रथघोषेण महता व्यास्थितौ स्यन्दनोत्तमौ ।
बृहत्पताकौ तूणीरौ पैशाचैर्वाहनैर्युतौ ।

[(L. 1) G3–5 असिचर्म- (for ऋक्ष°). G4.5 तौ (for तु). T असिचर्मणि सिद्धौ तौ (for the prior half). T चक्रतुस्तु. G3–5 खरस्वनं (for परस्परम्). — (L. 2) G4 यशस्विनं. — (L. 4) G4 वाहैरुद्बणपाणिभिः; G5 बाणैरुल्बणवर्षिभिः (for the post. half). — (L. 5) G3–5 बृहत्पताक- (for °ताकौ). — (L. 6) G5 गतौ (for गजौ).

राक्षसौ भीमकर्माणौ हैडिम्बालम्बुसावुभौ ।
चक्रातेऽत्यद्भुतं युद्धं परस्परवधैषिणौ ॥ ४१
मायाशतसृजौ दृप्तौ मायाभिरितरेतरम् ।
अन्तर्हितौ चेरतुस्तौ भृशं विस्मयकारिणौ ॥ ४२
चेकितानोऽनुविन्देन युयुधे त्वतिभैरवम् ।
यथा देवासुरे युद्धे बलशक्रौ महाबलौ ॥ ४३
लक्ष्मणः क्षत्रदेवेन विमर्दमकरोद्भृशम् ।
यथा विष्णुः पुरा राजन्हिरण्याक्षेण संयुगे ॥ ४४
ततः प्रजविताश्वेन विधिवत्कल्पितेन च ।
रथेनाभ्यपतद्राजन्सौभद्रं पौरवो नदन् ॥ ४५
ततोऽभियाय त्वरितो युद्धाकाङ्क्षी महाबलः ।
तेन चक्रे महद्युद्धमभिमन्युररिंदमः ॥ ४६
पौरवस्त्वथ सौभद्रं शरव्रातैरवाकिरत् ।
तस्यार्जुनिर्ध्वजं छत्रं धनुश्चोर्व्यामपातयत् ॥ ४७
सौभद्रः पौरवं त्वन्यैर्विद्ध्वा सप्तभिराशुगैः ।
पञ्चभिस्तस्य विव्याध हयान्सूतं च सायकैः ॥ ४८ C. 7. 547 B. 7. 14. 53 K. 7. 14. 5[illegible]

G5 भर्त्स तर्जनैः (for भर्त्स्य गर्जनैः). —(L. 7) G5 ह्यास्थितौ (for व्या°). —(L. 8) G3–5 बृहत्पताक- (for °ताकौ).]

41 For the sequence in S, cf. v. l. 39. —ᵃ) K2 B Dc1 D1. 2 S (except G5) रौद्र-; K5 घोर- (for भीम-). D4 7. 8 युयुधानेतिकर्माणौ. —ᵇ) K5 Dn1 D4. 8 है (K5 D8 हे) डंबालंबुसाव्; B Dc1 Dn2 D8 हैडिंबा (Dn2 °बी) लंबुषाव्; D3 °बालंबमाव्. S रणे (for उभौ). —ᶜ) D6 ह्यद्भुतं (for ऽत्यद्भुतं). —ᵈ) B Dc1 Dn D1. 3. 4. 7. 8 -जयैषिणौ; D6 -ययै° (for -वधै°).

42 For the sequence in S, cf. v. l. 39. —ᵃ) D5 -वृतौ (for -सृजौ). B2 (marg.) दीप्तौ; D3 दृष्टौ (for दृप्तौ). —ᶜ) D3 4. 7. 8 अंतर्हितं. D5 ततस्तौ तु (for चेरतुस्तौ). S अंतर्धानेन (G1 M °र्दधाते) द्रष्टृणां. —ᵈ) D4 7. 8 भूत-; G1 M वीरौ; G4 भृश- (for भृशं). G5 -कारिकौ (for कारिणौ).

43 For the sequence in S, cf. v. l. 39. —ᵃ) D4. 7. 8 युयुत्सुर्; G5 यथादे* (for चेकितानो). Ś1 विविंदेन; B1 [ऽ]प्य°; D2 तु विंदेन; D4 8 [ऽ]नुविंदेन. —ᵇ) Ś1 K1–3 D1 तद्धि; D3 त्वभि- (for त्वति-). — After 43ᵃᵇ, G1 M1. 2 ins.:

109* तयोस्तु युद्धमभवत्परस्परवधैषिणौ ।
युधिष्ठिरः स्वयं राजा दुर्योधनमयोधयत् ।
तौ पुत्रौ तव दुर्धर्षौ युयुधाते परस्परम् ।

—ᵈ) K5 B1. 5 Dn2 D3. 4 S बलिशक्रौ; D6 (by corr.) बलशुक्रौ. Ś1 महासुरौ; B2. 5 °रथौ; T G3–5 °रणे (for °बलौ).

44 For the sequence in S, cf. v. l. 39. —ᵃ) G1 M लक्ष्मणः (for लक्ष्मणः). Ś1 K (except K5) क्षत्रदेवश्च. —ᵇ) K1–3 चक्रतुर् (for अकरोद्). S महत् (for भृशम्). — D8 om. (hapl.) 44ᵈ–45ᶜ. —ᵈ) Ś1 K3. 5 हिरण्याक्षेन.

45 D8 om. 45ᵃᵇᶜ (cf. v. l. 44). —ᵃ) B4 D2 प्रचलिताश्वेन; G2 प्रजविना° (for प्रजविता°). D4 महता यत्रनश्चैव; D7 महता जविताश्वेन —ᶜ) K1 [अ]त्यपतद्; K5 B3 Dn1 D5 T G1–4 M1 2 [अ]भ्यद्रवद् (for °पतद्). Ś1 K1. 3 4 Dn1 D4 राजा (for राजन्). —ᵈ) Ś1 D7 सौभद्रः. K4 D7. 8 पौरवम्. K4 D3–6. 8 [अ]नदत्. — After 45, G5 ins. 106*.

46 ᵃ) Ś1 D2 ततोभियाय; K5 ततोभ्ययात्स; B2 ततो भीमाय; B5 Dn2 D3 °भ्यधावत्; D5 °भीधाय; D6 °भिधावत् (for ततोऽभियाय). S तेनाभिया (G1. 2 M °या) तस्त्वरितः (G2 °ते). —ᵇ) K2 युद्धकांक्षी; Dn2 D3 युद्धकाले (for युद्धाकाङ्क्षी). D4 [ऽ]भिमन्युरपि पौरवं; S शतमन्योः सुतात्मजः. —ᶜ) B2. 5 Dn2 D8 महा- (for महद्). S तस्मिंश्चक्रे (G4 °श्च ते) महामन्युम् (G5 °नुम्). —ᵈ) M4 अभिमन्युम्. B1 Dn1 D4. 5 अरिंदम.

47 ᵃ) Dn1 तु स- (for स्त्वथ). —ᵇ) Dn D3. 6 शरवर्षैर् (for °व्रातैर्). K1 Dc1 Dn1 D4 6. 8 अवाकिरन्. —ᶜ) K4 अर्जुनं; D4. 6 अर्जुन- (for अर्जुनिर्). T G2–4 धनुश्चित्रं; G1 M धनुश्छत्रं; G5 धनुश्छित्त्वा (for ध्वजं छत्रं). —ᵈ) S ध्वजं (for धनुश्च).

48 ᵃ) K5 Dn1 D2. 4. 5. 7 सौभद्रं. Ś1 K5 Dn1 D5. 7. 8 पौरवस्; D4 त्वरितस् (for पौरवं). S (except G2) च (for तु). —ᵇ) T G2–5 सायकैः (for आशुगैः). —ᵈ) Ś1 K (except K5) Dn2 D1. 3. 6 शीघ्रगैः; B1. 8 शायकैः (for सायकैः).

49 ᵃ) Ś1 K1–4 M3. 4 स हर्षयन्; K5 B4 Dc1 G1 प्रह° (for संह°). —ᵇ) B2 G3. 4 निनदन्; B3 व्यन-

C. 7. 548 B. 7. 14. 54 K. 7. 14. 54

ततः संहर्षयन्सेनां सिंहवद्विनदन्मुहुः ।
समादत्तार्जुनिस्तूर्णं पौरवान्तकरं शरम् ॥ ४९
द्वाभ्यां शराभ्यां हार्दिक्यश्चकर्त सशरं धनुः ।
तदुत्सृज्य धनुश्छिन्नं सौभद्रः परवीरहा ।
उद्बवर्ह सितं खड्गमाददानः शरावरम् ॥ ५०
स तेनानेकतारेण चर्मणा कृतहस्तवत् ।
भ्रान्तासिरचरन्मार्गान्दर्शयन्वीर्यमात्मनः ॥ ५१
भ्रामितं पुनरुद्भ्रान्तमाधूतं पुनरुच्छ्रितम् ।
चर्मनिस्त्रिंशयो राजन्निर्विशेषमदृश्यत ॥ ५२
स पौरवरथस्येषामाप्लुत्य सहसा नदन् ।
पौरवं रथमास्थाय केशपक्षे परामृशत् ॥ ५३
जघानास्य पदा सूतमसिनापातयद्ध्वजम् ।
विक्षोभ्याम्भोनिधिं तार्क्ष्यस्तं नागमिव चाक्षिपत् ५४
तमाकलितकेशान्तं ददृशुः सर्वपार्थिवाः ।
उक्षाणमिव सिंहेन पात्यमानमचेतनम् ॥ ५५
तमार्जुनिवशं प्राप्तं कृष्यमाणमनाथवत् ।
पौरवं पतितं दृष्ट्वा नामृष्यत जयद्रथः ॥ ५६
स बर्हिणमहावाजं किङ्किणीशतजालवत् ।

दन् (for विनदन्) B5 सिंहद्विरदवन्मुहु·. — c) Dn2 D3 S (except G5) सम(Dn2 D3 °मा)चत्त (for समादत्त). — After 49, N (S2 missing) ins.:

110* तस्य संधितमाज्ञाय सायकं घोरदर्शनम् ।

[B तं तु; Dc1 तेनु- (for तस्य). Ś1 K1-3 D1 तद्धितम्; D2.5 संधानम्; D6 सचितम् (for संधितम्). Ś1 आदाय.]

50 b) B4 चिच्छेद (for चकर्त). — K5 reads 50c on marg. — c) D7.8 S (except G1 M1.2) शीर्णं (for छिन्नं). — B4 om. (hapl) 50e–75b. — e) K1 उद्धार; K2.3 तद्धार; B5 उद्ववाह; D7 उधारह; D8 उद्यद्दहं; Ca d उद्ववर्ह (as in text). B3 Dc1 Dn1 S शितं (for सितं). S1 उदवहायतत्खड्गम् (sic); K4 तदधानस्ततः षड्गम्; K5 उद्ववर्हायनं षड्गम्; D2.5 उद्वाहाथ तं (D5 °हायतं) खड्गम्. — f) Ś1 K1-3 B5 D4-6 T2 G3.4 आदधानः. Dn1 G4 शरासनं; D6 स चर्म च; D7.8 शरांतरं; Cd शरावरम् (as in text).

51 B4 om 51 (cf. v. l. 50). — a) K5 D7 नैक·; G3.4 [अ]नेन (for [अ]नेक·). B1.2 (marg) G5 ·धारेण (for तारेण). Cd cites अनेकभावेन. D4 स तेनाने*शरेण; D6 शतेनानेकधारेण. — b) D4 वर्मणा (for चर्मणा). D6 -हस्तवान् (for °वत्). — c) B1.2 G4 मार्गं (for मार्गान्). K2.5 D1.2.5 भ्रांतासिनाचरन्मार्गान्; B5 T G2-4 भ्रांतासिराचरन्मा°; Dc1 विभ्रांतासिश्चरन्मा°; D4 भ्रांतासि व्यचरन्मा°; D6-8 भ्रांतासिर्व्य(D8 °र्वि)चरन्मा°; G5 भ्रांतासि विचरन्मा°. — d) D1.5 वीरम् (for वीर्यम्). Dn2 D3 वीर्यलाघवं; D6 °लाघवान् (for °आत्मनः).

52 B4 om. 52 (cf. v. l. 50). — a) K1-3 त्रासितं (for भ्रामितं). — b) K5 अधूतं; Dn2 D2.6 आनतं; T1 आयुतं; T2 आयूतं (for आधूतं). Ś1 K2.4 5 D5 उद्धृतं; K1 D1 उद्धतं; K3 B (B4 om) Dn D2-4 6 उत्थितं (for उच्छ्रितम्). — c) D4 वर्म· (for चर्म·) — d) M4 अविशेषो (for निर्विशेषम्). M4 om. अदृश्यत. M3 5 अविशेषो ह्यदृश्यत.

53 B4 om 53 (cf. v. l. 50). — a) D4 पौरवस्य (hypermetric) (for पौरव·). Ś1 K1-3 D7 8 T2 स पौरवरथस्यै(Ś1 °स्यो.षाम्; B1.2 °रथस्येशाम्; B3 °रथस्तेषाम्. Cd cites ईशां. — b) D4 अप्लुत्य (for आप्लुत्य). Ś1 K (except K5) धनं (for नदन्). — c) Dn2 D3 आसाद्य (for आस्थाय). K (except K5) रथे पौरवमास्थाय. — d) K5 केशमध्ये; D5 °पक्षं; Cd °पक्षे (as in text). Ś1 K1 3.4 B1 परामृषत्; T1 G3 °मृषन् (for °मृशत्).

54 B4 om. 54 (cf. v. l. 50). D7 om. 54-55. — b) D5 [अ]पातयन्. — c) Ś1 D6 विक्षिप्य; D5 विक्षोभि· (for विक्षोभ्य). K5 [अं]बुनिधेस् (for [अ]म्भोनिधिं). K5 Dn1 तार्क्षस्; D4 पार्थस् (for तार्क्ष्यस्). — d) T G M3.5 चाग्रहीत् (for चाक्षिपत्).

55 B4 D7 om. 55 (cf. v. l. 50, 54). — a) K B (B4 om.) Dc1 Dn2 D1.2.8 तमागलित·; D4 °गलेन; S (except G3) °कुलित· (for °कलित·). — b) K5 दशपक्षपरामृशत्. — d) B3.5 Dn2 D5 G1.2 M अचेतसं (for °तनम्).

56 B4 om. 56 (cf. v l. 50). — b) Ś1 K1 2 4 D4.7.8 क्लिश्य(D7 °श्य)मानम्; K5 कृश्यमाणम् (for कृष्य°). — c) K5 B5 T G2 पातितं (for पतितं).

57 B4 om. 57 (cf. v. l. 50). — a) T2 बर्हण·; G2 Ca बर्हिणं (for बर्हिण·). Ś1 K B1 Dn D1-8 स

चर्म चादाय खड्गं च नदन्पर्यपतद्रथात् ॥ ५७
ततः सैन्धवमालोक्य कार्ष्णिरुत्सृज्य पौरवम् ।
उत्पपात रथात्तूर्णं श्येनवन्निपपात च ॥ ५८
प्रासपट्टिशनिस्त्रिंशाञ्शत्रुभिः संप्रवेरितान् ।
चिच्छेदाथासिना कार्ष्णिश्चर्मणा संरुरोध च ॥ ५९
स दर्शयित्वा सैन्यानां स्वबाहुबलमात्मनः ।
तमुद्यम्य महाखड्गं चर्म चाथ पुनर्बली ॥ ६०

वृद्धक्षत्रस्य दायादं पितुरत्यन्तवैरिणम् ।
ससाराभिमुखः शूरः शार्दूल इव कुञ्जरम् ॥ ६१
तौ परस्परमासाद्य खड्गदन्तनखायुधौ ।
हृष्टवत्संप्रजह्राते व्याघ्रकेसरिणाविव ॥ ६२
संपातेष्वभिपातेषु निपातेष्वसिचर्मणोः ।
न तयोरन्तरं कश्चिद्ददर्श नरसिंहयोः ॥ ६३
अवक्षेपोऽसिनिर्ह्रादः शस्त्रान्तरनिदर्शनम् । C 7. 564 B. 7.14.70 K. 7.14.70

बर्हिबर्हावत(D8 °न)तं ; B2. 3. 5 Dc1 (marg) T1 G1 स बर्हिणं महाराज. Cd cites बर्हिबर्हावततं. — d) D6 पर्यचरद् (for °पतद्). — After 57, S reads 59.

58 B4 om. 58 (cf. v. l. 50). S reads 58 after 60ab. S transp. 58ab and 58cd. — b) K2 कार्ष्णिम्. D5 पार्थिवं (for पौरवम्). S कार्ष्णिः पौरवमुत्सृजन् (G5 °जत्). — After 58ab, G5 subst. 111* for 60cd. G5 repeats 58cd after 60cd. — c) Dn1 रथं (for रथात्). — d) B1 Dc1 Dn1 D4. 7 8 T G2. 5 (second time) ह (for च).

59 B4 om 59 (cf. v. l. 50). S reads 59 after 57. — a) B1. 2 Dn2 D3. 5 प्राश- (for प्रास-). D4 -पट्टिस- ; T G1. 2. 4 M -पट्टस- ; G5 -पट्टासि- (for -पट्टिश-). — b) Ś1 K3 B1-3 Dc1 Dn2 संप्रचोदितान् ; K2. 4 संप्रवीरि° ; K5 परिवारि° ; B5 परिचोदि° ; D3 6 संप्रणोदि° ; D5 8 समवेरि° (for संप्रवेरि°). D2 भ्रातृभिः समरेरितान् ; S सौभद्रेणाहितेरि(G1 °ति- ; G5 °र). तान्. — c) K4 D1 चिच्छेदाशु ; B (B4 om.) Dc1 D2 चिच्छेद च ; Dn1 प्रचिच्छेद् ; D4 चिच्छेदापि (for चिच्छेदाथ). S अपश्याम महाराज. — d) Ś1 च (for सं-). S विधूतानसिच(G3 °व)र्मणा.

60 B4 om. 60 (cf v. l. 50). — a) S दर्शयन्सर्वसैन्यानां. — b) K5 D4. 5 8 S (except G2) आत्मवान् ; D7 आहवान् (for आत्मनः). — After 60ab, S reads 58. T G2 om. 60cd. — c) K1. 3 D1. 4 7 8 समुद्यम्य ; K4 समपद्य ; D6 तमुद्दिश्य (for तमुद्यम्य). B5 महत् (for महा-). — d) D6 चर्मणाथ (for चर्म चाथ). Dc1 पुनर्नवं ; D2 महाबली (for पुनर्बली). — After 60, G5 repeats 58cd. — For 60cd, G1. 3. 4 M subst. : G5, after 58ab :

111* दुधाव सहसा खड्गं चर्म चातिरथः पुनः ।

[G3. 4 दुद्राव. G4 °रथी (for °रथः).]

61 B4 om. 61 (cf. v. l. 50). — a) D4. 5 बृहद् (for वृद्ध-). — After 61ab, D7 reads 63c–64c. — b) D6. 8 स(D8 सं)साराभिमुखं (D8 °खः). G1. 2. 5 M शौरिः (for शूर.). K1 समगाभिमुखाः शूराः. — d) K4 सार्दूल. B3 विक्रमं (for कुञ्जरम्).

62 B4 om. 62 (cf. v. l. 50). Dc1 reads 62 on marg. (*sec m*). — a) D7. 8 आयांतौ ; S आप्लुत्य (for आसाद्य). — b) B1 -नखावुभौ ; Dn1 °कुलं ; D6 °युधैः (for °युधौ). D7. 8 अभिमन्युजयद्रथौ. — c) Dn1 D7. 8 संप्रचक्राते ; D4 संप्रचक्षाते (for °जह्राते). — d) Dn1 D8 युद्धं ; D5 व्याघ्रौ ; D7 युद्धं ते (hypermetric) (for व्याघ्र-). Dn4 केशरिणाव् (for केसरि°).

63 B4 om 63 (cf. v. l 50). For the sequence in D7, cf v. l 61. — a) K4 [अ]पि पातेषु ; B (B4 om) Dc1 D1 G5 [अ]भिघातेषु ; Dn1 D5 [अ]निपातेन (Dn1 °षु) ; D2 निपातेषु (for [अ]भिपातेषु). — b) S1 K1. 3 [अ]पि चर्मणोः ; Dn2 S [अ]सिचर्मणां ; D4 [अ]भिवर्मणो. (for [अ]सिचर्मणोः). — c) K1. 2. 4 नोभयोर् (for न तयोर्). K5 om. न्तरं. B5 किंचिद् (for कश्चिद्). — d) Dc1 D2 ददृशे (for ददर्श).

64 B4 om. 64 (cf. v. l. 50). For the sequence in D7, cf. v. l. 61. — a) K1 2. 4 D1. 5. 7. 8 अवाक्षेपोसि- ; K3 अचाक्षेपोपि (sic) ; K5 अथाक्षेपोसि- ; D4 अथाक्षेपासि- ; T G1. 3-5 M अवक्षेपासि- ; G2 अवेक्षा चासि- (for अवक्षेपोऽसि-). Ca cites अवाक्षेपः ; Cd स्वराक्षेपः. B2 T G1-4 -निर्ह्रादं ; D2. 5-8 -निह्रादः ; M3-5 -निर्ह्रादे (for -निर्ह्रादः). — b) B1 Dn2 D8 -विदर्शनं ; B1 (marg.). 2 (marg. ; also as in text). 5 G1 M1. 2 -विसर्जनं ; T G2-5 -विवर्जनं ; M3-5 -विसर्जने (for -निदर्शनम्). Cd अस्त्रांतरनिदर्शनं ; Ca as in text. — c) D5 -निपातैश्च ; M3 -निपाते (for निपातश्च). T G M1. 2. 4. 5 बाह्यंतरनिपातं (M4. 5 °ते) च. Ca cites बाह्ये ; Cd राज्ये (?) ; Ca. d अभ्यन्तरे. — d) M3-5 न विशेषम् (for निर्विशेषम्). D7 अदृश्यते ; G1

C. 7. 564 B. 7. 14. 73 K. 7. 14. 70 बाह्यान्तरनिपातश्च निर्विशेषमदृश्यत ॥ ६४
बाह्यमाभ्यन्तरं चैव चरन्तौ मार्गमुत्तमम् ।
ददृशाते महात्मानौ सपक्षाविव पर्वतौ ॥ ६५
ततो विक्षिपतः खड्गं सौभद्रस्य यशस्विनः ।
शरावरणपक्षान्ते प्रजहार जयद्रथः ॥ ६६
रुक्मपक्षान्तरे सक्तस्तस्मिंश्चर्मणि भास्वरे ।
सिन्धुराजबलोद्धूतः सोऽभज्यत महानसिः ॥ ६७
भग्नमाज्ञाय निस्त्रिंशमवप्लुत्य पदानि षट् ।
सोऽदृश्यत निमेषेण स्वरथं पुनरास्थितः ॥ ६८
तं कार्ष्णिं समरान्मुक्तमास्थितं रथमुत्तमम् ।
सहिताः सर्वराजानः परिवव्रुः समन्ततः ॥ ६९
ततश्चर्म च खड्गं च समुत्क्षिप्य महाबलः ।
ननादार्जुनदायादः प्रेक्षमाणो जयद्रथम् ॥ ७०
सिन्धुराजं परित्यज्य सौभद्रः परवीरहा ।
तापयामास तत्सैन्यं भुवनं भास्करो यथा ॥ ७१
तस्य सर्वायसीं शक्तिं शल्यः कनकभूषणाम् ।
चिक्षेप समरे घोरां दीप्तामग्निशिखामिव ॥ ७२
तामवप्लुत्य जग्राह सकोशं चाकरोदसिम् ।

°श्यतां (for °श्यत).

65 B4 om. 65 (cf. v. l. 50). — a) Ś1 K1. 3. 4 D1 सबाह्याभ्यंतरं; B2 Dc1 Dn2 D3. 5 G5 बाह्यमभ्यं°; D4 बाह्याभ्यं° (submetric) (for बाह्यमाभ्य°). S मार्गं (for चैव). — b) Ś1 चरतौ; Ca. d चरन्तौ (as in text). S संप(G4 °पा)तंतौ यशस्विनौ. — c) D3 4 G4 ददृशाते (for ददृशाते). — d) G1. 5 (*inf. lin.* as in text) M पक्षिणौ (for पर्वतौ).

66 B4 om. 66 (cf. v l. 50). — a) K2 विपक्षत; T त्रिक्षिपतत् (for °पतः). G3 खड्गौ (for खड्गं). — b) K5 च सस्वनं; M4 तरस्विनः (for यशस्विनः). — D2 5 om. 66^{cd}. — c) G4 शरावरेण. Ca. d as in text. — d) Dn2 D3 विजहार; Ca. d प्रज° (as in text). G3 जयद्रथं.

67 B4 om. 67 (cf. v l. 50). — a) K3 B (B4 om.) Dc1 Ca. d ·पत्रांतरे; Dn1 D7 8 -पुंखांतरे (for -पक्षान्तरे). K4 B1. 2 शक्तस्; D5 रक्तस्; M1 2 सक्तं; Ca. d सक्तस् (as in text). — b) Ś1 K1–3 भारत; K5 Dn1 D4–8 भास्करः; B1 भास्वति; D2. 5 7 भास्वर; D6 भास्करे (for भास्वरे). — c) D8 सिंधूराज-. Ś1 -बलोद्वृत्तः; K5 ततोद्धूतः; Dn1 D8 -बलोधूतः; D7 ·बलोद्धुतः; M -करोद्धूतः (for -बलोद्धूतः). — d) K5 सोभिद्यत (for सोऽभज्यत).

68 B4 om. 68 (cf. v. l. 50). — a) Dn2 D3. 6 भग्नमादाय; D5 भग्नमाख्याय; M4. 5 (*inf. lin.* as in text) भग्नमास्थाय. — b) K5 अपासर्प्यं; B1–3. 5 सोव- (B2 °प)प्लुत्य; D2. 5 अपासर्पत्; D7. 8 अवद्रुत्य (for °प्लुत्य). — c) B (B4 om.) Dc1 M3 अदृश्यत (for सोऽदृश्यत). K5 D5 महाबाहुः (for निमेषेण). — After 68, T G1. 2 M read 71.

69 B4 om. 69 (cf. v. l. 50). G3–5 read 69 after 71. — a) K5 D5 दृष्ट्वा; Dc1 Cd कार्ष्णिः; Dn1 D3. 4. 6 कार्ष्णि- (for कार्ष्णिं). — b) K4 B5 Dn2 D3 रथ- सत्तमं (for °मुत्तमम्). S अभिज्ञाय रथे स्थितं. — c) T G3. 4 सहसा (for सहिताः).

70 B4 om. 70 (cf. v. l. 50). — a) K5 षड्गं. — b) D4 समुत्थाप्य; T G2–5 समुत्सृज्य (for °त्क्षिप्य). T G4 महारथं; G2 M1 °बलं; G3 °रथः (for °बलः). — c) G2 ·दायादं. — d) K1. 4 D5 प्रेक्ष्यमाणो.

71 B4 om. 71 (cf. v. l. 50). T G1. 2 M read 71 after 68. — a) Ś1 K1 Dc1 D4–8 पराजित्य (for परित्यज्य). — c) D4 om. ताप. — d) K5 M2 भवनं; T2 G3 4 गमनं (for भुवनं). K5 भास्वरो; Cv as in text. — After 71, G3–5 read 69.

72 B4 om. 72 (cf. v. l. 50). — a) D8 शक्तीं; S शल्यः (for शक्तिं). — b) K1 शाल्यः; S शक्तिं (for शल्यः). K2 D6 S -भूषितां (for -भूषणाम्). — c) S प्रजहार भुजाग्रेण.

73 B4 om. 73 (cf. v. l. 50). — a) D4 **ववायु-; D7. 8 तामेवाप्लुत्य (for तामवप्लुत्य). D6 तामेव प्रतिज- ग्राह. — b) K4 B2 D1 विकोषं; B1. 3. 5 D2 G4. 5 विकोशं; T G3 विक्रोशं (for सकोशं). S कृतवानसिं (G1 M1. 2 °सि) (for चाकरोदसिम्). Ś1 स केशेषु* रोदसिं; K1–3 करे फल्गुननंदनः. — c) Dn2 (marg.) महासर्पं यथाकाशे. — Dn3 om. 73^{d}–74^{e}. — d) D5 पतंगम् (for पतन्तम्). K4 उरगोपरि; D1 उरुगोपरि (for उरगोत्तमम्). D3. 6 पतंतीमुरगोपमां; D4 पन्नग-

वैनतेयो यथा कार्ष्णिः पतन्तमुरगोत्तमम् ॥ ७३
तस्य लाघवमाज्ञाय सत्त्वं चामिततेजसः ।
सहिताः सर्वराजानः सिंहनादमथानदन् ॥ ७४
ततस्तामेव शल्यस्य सौभद्रः परवीरहा ।
मुमोच भुजवीर्येण वैडूर्यविकृताजिराम् ॥ ७५
सा तस्य रथमासाद्य निर्मुक्तभुजगोपमा ।
जघान सूतं शल्यस्य रथाच्चैनमपातयत् ॥ ७६
ततो विराटद्रुपदौ धृष्टकेतुर्युधिष्ठिरः ।
सात्यकिः केकया भीमो धृष्टद्युम्नशिखण्डिनौ ।
यमौ च द्रौपदेयाश्च साधु साध्विति चुक्रुशुः ॥ ७७
बाणशब्दाश्च विविधाः सिंहनादाश्च पुष्कलाः ।
प्रादुरासन्हर्षयन्तः सौभद्रमपलायिनम् ।
तन्नामृष्यन्त पुत्रास्ते शत्रोर्विजयलक्षणम् ॥ ७८
अथैनं सहसा सर्वे समन्तान्निशितैः शरैः ।
अभ्याकिरन्महाराज जलदा इव पर्वतम् ॥ ७९
तेषां च प्रियमन्विच्छन्सूतस्य च पराभवात् ।
आर्तायनिरमित्रघ्नः क्रुद्धः सौभद्रमभ्ययात् ॥ ८० C. 7. 581 B. 7. 14. 67 K. 7. 14. 67

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

मुत्तमं (submetric); T G2–5 पतंती(T G2 °ति)मुरगांगनां (G4 °गां गद्गां); M पतंतीं नागकन्यकां.

74 B4 om. 74 (cf. v. l. 50). Dn2 om. 74^{abc} (cf. v. l. 73). G1 M1. 2 read 74 after 76. — c) D4 lacuna for ताः सर्वे. — d) K1. 3 D1. 7 अथो न(D1 °थोच्च)दन् (for अथानदन्). Dn2 वैनतेयो यथा नदन्.

75 B4 om. 75^{ab} (cf. v. l. 50). — a) S शल्याय. — c) S प्रजहार महाशक्तिं. — d) K3 B1 Dn2 वैदूर्य-; D7 सुवर्ण- (for वैडूर्य-). K5 Dn1 D3. 6 G1. 3–5 M -विकृ(D6 °वृ)तां सितां (D6 G1 M शितां; G3–5 स्थिरां); B3. 5 -विकृताजिनां.

76 a) D4 om. रथ. K1. 3 D2. 4. 5. 7. 8 आस्थाय (for आसाद्य). S सा कार्ष्णिभुजनिर्मुक्ता. — b) B2 Dn1 D5 निर्मुक्ता; S सहसा (for निर्मुक्त-). — c) K5 शल्यं (for सूतं). K5 सूतस्य; D4 *ल्यस्य; D6 शल्यं च (for शल्यस्य). — After 76, G1 M1. 2 read 74.

77 c) K4 सात्यकी. Ś1 B2 G2. 4. 5 केकयो; K1 कीकया; K5 B3 Dc1 Dn1 D2–8 कैकया; Dn2 कैकयो (for केकया). — d) D3 दृष्टद्युम्न- (for धृष्ट°).

78 a) D4 बाणनादाश्च; S साधुवा(G1 M1. 2 °ना)दाश्च (for बाणशब्दाश्च). — b) B2. 4. 5 च दुःसहाः; B3 सुदुःसहाः (for च पुष्कलाः). — d) K (except K5) T G2–5 अपराजितं; Dn1 अपलायनं; D1 अन्वियात् (sic), D4 अपलायितः (for °यिनम्). — After 78^{abcd}, S ins.:

112* परिवव्रुः स्म ते सर्वे पाण्डवानां महारथाः ।
हर्षयन्तश्च सौभद्रं रोषयन्तः सुतांश्च ते ।

[(L. 1) T स; G1 M च (for स्म). — (L. 2) G2 च ते सुतान् (by transp.).]

— D1 om. 78^{e}–80^{f}. — e) Ś1 K2 D4. 5 [अ]मृष्यत (for [अ]मृष्यन्त). Ś1 पुत्रस् (for पुत्रास्). — f) K3 शत्रौ (for शत्रोर्). Ś1 K2. 4. 5 D2. 5 शत्रौ वि(K2. 5 D2. 5 °त्रोर्वि)जयमुत्तमं; G1 नादं विज्ञाय लक्षणं.

79 D1 om. 79 (cf. v. l. 78). — a) S सहिताः (for सहसा). B4 om. from सर्वे up to यात् (in 80^{f}). — c) K1. 2. 4 अवाकिरन्; B5 अथा° (for अभ्या°). — d) T G2–5 तोयदा (for जलदा).

80 B4 D1 om. 80 (cf. v. l. 79, 78). K5 reads 80^{ab} on marg. — a) Ś1 तथा च; K1–4 तथा स्व-; S (except G3) तेषां तु (for तेषां च). K5 D7. 8 प्रियमथ (for च प्रियम्). K2. 4 अन्विष्यन् (for °च्छन्). — b) D7 सूतस्यास्य (hypermetric) (for सूतस्य). K3 lacuna; T G2–5 M1. 2 तु (for च). Dc1 D2. 5. 6 G3 पराभवं; M1. 2 °भवान् (for °भवात्). — c) D3 (marg.). 6 शल्योयं निर्; Cd. v आर्तायनिर् (as in text). — d) Ś1 K1–3 अन्वयात्; K4 अन्वियात्; B3 अभ्यगात् (for अभ्ययात्).

१४

C. 7. 582
B. 7. 15. 1
K. 7. 15. 1

धृतराष्ट्र उवाच ।
बहूनि सुविचित्राणि द्वंद्वयुद्धानि संजय ।
त्वयोक्तानि निशम्याहं स्पृहयामि सचक्षुषाम् ॥ १
आश्चर्यभूतं लोकेषु कथयिष्यन्ति मानवाः ।
कुरूणां पाण्डवानां च युद्धं देवासुरोपमम् ॥ २
न हि मे तृप्तिरस्तीह शृण्वतो युद्धमुत्तमम् ।
तस्मादार्तायनेर्युद्धं सौभद्रस्य च शंस मे ॥ ३
संजय उवाच ।
सादितं प्रेक्ष्य यन्तारं शल्यः सर्वायसीं गदाम् ।
समुत्क्षिप्य नदन्क्रुद्धः प्रचस्कन्द रथोत्तमात् ॥ ४
तं दीप्तमिव कालाग्निं दण्डहस्तमिवान्तकम् ।
जवेनाभ्यपतद्भीमः प्रगृह्य महतीं गदाम् ॥ ५
सौभद्रोऽप्यशनिप्रख्यां प्रगृह्य महतीं गदाम् ।
एह्येहीत्यब्रवीच्छल्यं यत्नाद्भीमेन वारितः ॥ ६
वारयित्वा तु सौभद्रं भीमसेनः प्रतापवान् ।
शल्यमासाद्य समरे तस्थौ गिरिरिवाचलः ॥ ७
तथैव मद्रराजोऽपि भीमं दृष्ट्वा महाबलम् ।
ससाराभिमुखस्तूर्णं शार्दूल इव कुञ्जरम् ॥ ८

Colophon om. in B5 D7. Ś2 missing. — *Sub-parvan*: Editions द्रोणाभिषेक. — *Day of Droṇa's Generalship*: K1 युद्धप्रथमदिवसे; K2 प्रथमदिवसे; K3 प्रथमे युद्धदिवसे; B2 D6 प्रथमयुद्धे; B3 Dn2 D3 प्रथमदिनयुद्धे. — *Adhy. name*: K5 जयद्रथपराजयः; Dn1 D2. 5 द्वंद्वयुद्धं; D4 शल्यसारथेः पातनं; G1 M1. 2 अभिमन्युयुद्धं. — *Adhy. no.* (figures, words or both): K2. 3 B1. 2 Dn1 D2. 3 S 13 (as in text). — *Śloka no.*: Dc1 84; Dn1 82.

14

☞ Ś2 is missing for this adhy. (cf. v. l. 7. 1. 1).

1 ^{a}) Ś1 बहून्यहो; K1 बहूनि हि; K2–5 Dn1 D2 4. 5. 7 8 बहूनीह; D6 चिह्नानीह (for बहूनि सु-). — K5 reads 1^{c}–2^{d} on marg. — ^{d}) Ś1 K5 च चक्षुषां; K1–3 पुनः पुनः; D2 5 स्वचक्षुषे; D6 सचक्षुषी; D8 M5 सचक्षुषं; T G4 च चक्षुषे (for सचक्षुषाम्). — After 1, S (except G3) ins.:

113* न हि देवासुरं युद्धमीदृग्रूपं भवेदिति ।
चिन्तयामि च युद्धानि श्रुत्वा घोराणि संजय ।

[(L 1) T G2. 4. 5 भूतं (for -रूपं). — (L. 2) G1 M3–5 [इ]ह; M1. 2 ह (for च).]

2 K5 reads 2 on marg. — ^{a}) S लोकेस्मिन् (for लोकेषु). — ^{c}) Dn1 transp. कुरूणां and पाण्डवानां.

3 Ś1 K1. 2. 4 D1. 2. 5 om. (hapl.) 3^{ab}. — ^{b}) S (except G3) अद्भुतं (for उत्तमम्). — ^{c}) B5 आर्तायं मे (for °यनेर्).

4 M3 om. the ref. — ^{a}) Ś1 (*inf. lin.*) प्रेष्य (for प्रेक्ष्य). — After 4^{ab}, D6 reads 6^{ab}. M3 om. 4^{cd}. — ^{c}) Dn1 T G2. 3 [अ]नु(Dn1 °न)दत्; D1 तदा; D8 G5 नदत् (for नदन्). D4. 7 8 नादं; T G2. 3. 5 शीघ्रं (for क्रुद्धः). — ^{d}) Dn1 D4 प्रचस्कंदे; T G2. 3. 5 प्रस्कंद्य च (for प्रचस्कन्द). — After 4, T G2 read 6.

5 S (except G4) reads 5 after 8. — ^{b}) S (except T G4) पाश- (for दण्ड-). — ^{c}) Ś1 K5 Dn1 [अ]भ्यद्रवद्; B3 °नदद् (for °पतद्). Ś1 भीमं (for भीमः). K1–4 D1 जवेनाभ्य(K2 °भि)द्रवंतं (K4 °वत्तं) तं.

6 K4 D1 M3 om (hapl.) 6^{ab}. T G2 read 6 after 4. B3 reads 6^{ab} on marg. D6 reads 6^{ab} after 4^{ab}. — ^{a}) Dn1 हि; G5 [ऽ]भि (for ऽपि). — ^{b}) T G1–3. 5 M (M3 om) आदाय स्वरथाद्गदां. — ^{c}) S (except G4) आह्वयत् (for अब्रवीत्). K4 सल्यं (for शल्यं). — ^{d}) D2 स्मयन् (for यत्नाद्). K1 कारिताः; D4 भारत (for वारितः). D6 यद्भीमसेनेन वारितः (hypermetric).

7 ^{a}) G5 [अ]थ (for तु). — ^{b}) M3–5 परंतपः (for प्रतापवान्). — ^{d}) S (except G4) मेरुर् (for गिरिर्).

8 ^{b}) B (except B5) Dc1 महाबलः; T G2. 3 °रथं; G1 M °गदं; G5 °गदां (for °बलम्). — ^{c}) D2. 5 [अ]भिमुखं (for °मुखस्). — ^{d}) Ś1 K1. 2 D1 शार्दूलम् (for शार्दूल). Ś1 K1–4 D1 कुंजरः (for कुञ्जरम्).

ततस्तूर्यनिनादाश्च शङ्खानां च सहस्रशः ।
सिंहनादाश्च संजज्ञुर्भेरीणां च महास्वनाः ॥ ९
पश्यतां शतशो ह्यासीदन्योन्यसमचेतसाम् ।
पाण्डवानां कुरूणां च साधु साध्विति निस्वनः ॥ १०
न हि मद्राधिपादन्यः सर्वराजसु भारत ।
सोढुमुत्सहते वेगं भीमसेनस्य संयुगे ॥ ११
तथा मद्राधिपस्यापि गदावेगं महात्मनः ।
सोढुमुत्सहते लोके कोऽन्यो युधि वृकोदरात् ॥ १२
पट्टैर्जाम्बूनदैर्बद्धा बभूव जनहर्षिणी ।
प्रजज्वाल तथाविद्धा भीमेन महती गदा ॥ १३
तथैव चरतो मार्गान्मण्डलानि च भागशः ।
महाविद्युत्प्रतीकाशा शल्यस्य शुशुभे गदा ॥ १४
तौ वृषाविव नर्दन्तौ मण्डलानि विचेरतुः ।
आवर्जितगदाशृङ्गावुभौ शल्यवृकोदरौ ॥ १५
मण्डलावर्तमार्गेषु गदाविहरणेषु च ।
निर्विशेषमभूद्युद्धं तयोः पुरुषसिंहयोः ॥ १६
ताडिता भीमसेनेन शल्यस्य महती गदा ।
साग्निज्वाला महारौद्रा गदाचूर्णमशीर्यत ॥ १७   C. 7.598 B. 7.15.17 Y. 7.15.21

— After 8, S (except G_4) reads 5.

9 ^{a}) K_1 Dn_2 D_3 T G_{2-4} -निनादैश्च; $K_{2.4}$ $D_{6.7}$ -निनादश्च (for -निनादाश्च). — ^{b}) $Ś_1$ K_{1-3} शंखनादाः (K_2 °दः) (for शङ्खानां च). $Ś_1$ च सर्वशः (for सहस्रशः). — ^{c}) Dn_2 $D_{3.4.6.7}$ G_{2-5} सिंहनादश्च (for °नादाश्च). D_6 तु (for च). K_5 Dn $D_{3.4.5}$ (marg. sec m.).$_8$ T G_{2-5} संजज्ञे; D_5 संजग्मुर्; $D_{6.7}$ संयज्ञे (for संजज्ञुर्). — ^{d}) K_4 Dn_2 $D_{3.6}$ $G_{2.4.5}$ महास्वनः; T G_3 °स्वरः (for °स्वनाः).

10 ^{a}) K_4 गणसो; S गणशो (for शतशो). T [अ]भि- (for हि). — ^{b}) $Ś_1$ अद्यून-; $K_{1.3.4}$ D_1 अदीन- (for अन्योन्य-). S -गतचेतसां (for -सम°). K_2 B Dc_1 Dn_2 $D_{3.6}$ अन्योन्यमभि(Dn_2 °ति)धावतां. — ^{d}) $K_{2.3.5}$ Dn_1 $D_{1.8}$ T G_{1-4} M_{3-5} निःस्वनः; $M_{1.2}$ वादिनां (for निस्वन).

11 G_5 om. 11^{ab}. ^{a}) $Ś_1$ को (for न). D_5 न हि मद्राधिपो मान्यः. K_{1-3} om. 11^{c}–12^{b}. — ^{c}) D_5 om (hapl.) from वेगं up to त्सहते (in 12^{c}). K_1 लोके; Dn_2 $D_{3.6}$ युद्धं (for वेगं).

12 K_{1-3} om 12^{ab}; D_5 om. up to त्सहते (for both, cf. v. l. 11). — ^{b}) M_{3-5} महावेगं (for गदा°). — ^{d}) B Dc_1 D_1 G_5 transp. कोऽन्यो and युधि. D_4 G_1 M युद्धे (for युधि).

13 ^{a}) K_1 यद्वै; $D_{7.8}$ पदैर् (for पट्टैर्). Dn_1 $D_{4.8}$ नद्धा; $M_{3.4}$ बद्धा (for बद्धा). — ^{b}) $Ś_1$ K_{1-3} Dn_1 $D_{2.5}$ विबभौ (for बभूव). $K_{3.4}$ B Dn_1 $D_{1.3.6-8}$ G_{3-5} -हर्षणी (D_8 °णा); D_5 -हारिणी (for -हर्षिणी). — ^{c}) K_5 प्रज्वलंतस्; Dn_1 $D_{2.5}$ प्रज्वलंती (for °जज्वाल). K_5 B (except B_1) Dc_1 $D_{1.2.5.6}$ तदावि(D_2 °न)द्धा (for तथाविद्धा). S अग्निज्वालेव चाविद्धा. — T G_{1-3} M ins. after 13: G_5 after 14:

114* साग्निर्दीप्ता महारौद्रा गदा सा शुशुभे तदा ।

[M_{3-5} साग्निर् (for साग्नि-). G_1 $M_{1.2}$ सा गदा (by transp.), M_{3-5} सधूमा. G_2 शुशुभे सा गदा तदा.]

14 D_1 om (hapl.) 14; G_5 om. 14^{ab}. — ^{a}) D_4 [आ]चरतो. D_3 मार्गं (for मार्गान्). — ^{b}) Dn_2 $D_{3.5.6}$ विभागशः; D_2 च सर्वशः (for च भागशः). — ^{c}) D_4 महाविष्णु-; T G_3 M विद्युद्गर्भ- (for महाविद्युत्-). — ^{d}) Dn_1 $D_{4.7.8}$ महती; D_5 च शुभा (for शुशुभे). T तदा (for गदा). — After 14, G_5 ins. 114*.

15 ^{a}) $K_{1.3}$ न(K_3 नं)दंतौ (for नर्दन्तौ). $M_{3.5}$ वृषावित्र विनर्दंतौ. — ^{b}) D_6 विरेचतुः. — Dc_1 om. 15^{c}–20^{d}. — ^{c}) K_3 B (except $B_{2.3}$) Dn_2 $D_{1.2}$ S (except G_{3-5}) आवर्तित- (for °र्जित-). D_5 आवर्जितं महाशृंगाव्; Ca. d as in text. — After 15, S ins.:

115* कोपताम्रेक्षणौ वीरौ शत्रुसंघविमर्दनौ ।
महामात्रौ महोत्साहौ गदायुद्धविशारदौ ।

[(L. 1) G_1 M क्रोध- (for कोप-). G_1 M -विमर्दिनौ (for -विमर्दनौ). — (L. 2) T G_2 महामंत्रौ; G_1 M °बलौ (for °मात्रौ).]

16 Dc_1 om. 16 (cf. v. l. 15). — ^{a}) T G_{2-5} -वेगेषु (for -मार्गेषु). — ^{b}) S (except G_5) -प्रहरणेषु (for -विहर°).

17 Dc_1 om. 17 (cf. v. l. 15). D_4 om. (hapl.) 17^{a}–24^{b}. After 17^{ab}, $D_{2.5}$ read 20^{cd} for the first time, repeating it in its proper place. Before 17^{cd},

C. 7. 599
B. 7. 15. 18
K. 7. 15. 72

तथैव भीमसेनस्य द्विषताभिहता गदा ।
वर्षाप्रदोषे खद्योतैर्वृतो वृक्ष इवाबभौ ॥ १८
गदा क्षिप्ता तु समरे मद्रराजेन भारत ।
व्योम संदीपयाना सा ससृजे पावकं बहु ॥ १९
तथैव भीमसेनेन द्विषते प्रेषिता गदा ।
तापयामास तत्सैन्यं महोल्का पतती यथा ॥ २०
ते चैवोभे गदे श्रेष्ठे समासाद्य परस्परम् ।
श्वसन्त्यौ नागकन्येव ससृजाते विभावसुम् ॥ २१
नखैरिव महाव्याघ्रौ दन्तैरिव महागजौ ।
तौ विचेरतुरासाद्य गदाभ्यां च परस्परम् ॥ २२
ततो गदाग्राभिहतौ क्षणेन रुधिरोक्षितौ ।
ददृशाते महात्मानौ पुष्पिताविव किंशुकौ ॥ २३
शुश्रुवे दिक्षु सर्वासु तयोः पुरुषसिंहयोः ।
गदाभिघातसंह्रादः शक्राशनिरवोपमः ॥ २४

K1 ins. संजय उवाच. D2. 5 om (hapl) 17ᶜ–18ᵇ. — ᶜ) Ś1 K1 ग्निज्वालं; K2. 5 Dn D3. 5. 6 8 अग्निज्वाला; D7 अग्निज्वालं (for साग्निज्वाला). Ś1 महादीप्तं; K2 D7 °रौद्रं (for °रौद्रा). K4 साग्निज्वालां महारौद्रां. — ᵈ) B2–5 D1 तदा तूर्णम्; Dn D3. 5. 8 गदाचूर्णम्; G5 गदा-चूर्ण्यम् (for गदाचूर्णम्). S असुंचत (for अशीर्यत). B1 तदा तूर्णं व्यशीर्यत; D7 तदा मूलमदृश्यत.

18 Dc1 D4 om. 18 (cf. v. l. 15, 17). D2. 5 om. 18ᵃᵇ (cf. v. l. 17). B3 reads 18–19 twice. — ᵇ) B1 प्रेरिता द्विषता गदा; D3 सुवर्णविकृता गदा. — ᶜ) G1. 5 M3. 4 वर्षप्रदोषे. — ᵈ) Dn1 वृक्षाव् (for वृक्ष). D5 बभौ (for [आ]बभौ). — After 18, Dn1 reads 21ᶜ–23ᵇ.

19 For the repetition in B3, cf. v. l. 18. Dc1 D4 om. 19 (cf. v. l. 15, 17). — ᵃ) K2 च (for तु). — ᵇ) D7. 8 T G M1. 3–5 धीमता; M2 धीमतां (for भारत). — ᶜ) K1. 5 B1 Dn1 D2 5 व्योम संदीपयामास; K3 B2. 3 (both times). 4. 5 Dn2 D1. 3 6–8 व्योम दीपयमाना सा; K4 व्योम संदीपमाना सा; S आकाशं दीपयंती सा. — ᵈ) B3 (second time) ससृजे पारकं मृदुः; S पावकं चासृजद्बहु.

20 Dc1 D4 om. 20 (cf. v. l. 15, 17). D7. 8 om. 20ᵃᵇ. — ᵇ) K1–3 transp. द्विषते and प्रेषिता. D3 द्विषति (for द्विषते). Dn1 प्रेरिता (for प्रेषिता). S प्रेषिता शत्रुतापनी (G5 °नि). — After 20ᵃᵇ, S ins.:

116* भीमरूपा महावेगा गदा शल्यं रणेऽनुदत् ।

[T G1. 2 M भीमवेगा महारौद्रा (T G2 °रूपा) (for the prior half). G3. 4 [ऽ]नदत् (for ऽनुदत्).]

— D2. 5 read 20ᶜᵈ for the first time after 17ᵃᵇ. — ᶜ) K4. 5 तपयामास; B1. 2 पातया°; S त्रासया° (for तापया°). — ᵈ) K1 महती (for पतती). S महावेगोग्रदर्शना.

21 For the sequence in Dn1, cf. v. l. 18. D4 om. 21 (cf. v. l. 17). — ᵃ) D2. 5 एते चैव; T G2–5 ते गदानां (for ते चैवोभे). D5 नृपश्रेष्ठ (for गदे श्रेष्ठे). K5 पतिते वै गदाश्रेष्ठे; B Dc1 Dn2 D3 6–8 M3–5 ते गदे (M3. 4 °दा) गदिनोः (B Dc1 Dn2 °नां; D8 °नौ) श्रेष्ठे; G1 M1. 2 ते गदा तु तयोः श्रेष्ठे. — D7. 8 om. (hapl.) 21ᶜ–22ᵈ. — ᶜ) K2 वसंत्यौ (for श्वसन्त्यौ). Cd नागकन्ये वा. S तथा वि(G1. 2 M व्य)सृजतां वह्निं (G2 °ह्निर्). ❀ Cd वा शब्द इवार्थे । ❀ — ᵈ) S नागकन्ये इवोज्ज्वले. — After 21, S ins.:

117* पुनः शल्येन भीमस्य गदाग्राद्गदया हतात् ।
संघर्षणादुत्थितोऽग्निर्दीपयामास मेदिनीम् ।
पुनश्च भीमसेनेन शल्यस्य महती गदा ।
ताडिता सहसा राजन्विससर्जाथ पावकम् ।

[(L. 2) G3. 4 संकर्षणाद् (for संघ°). M संघर्षादुत्थितो (M3 °तं) वह्निर् (for the prior half). — G5 om. line 3. — (L. 3) G2 भीमसेनस्य (for °सेनेन). — (L. 4) G2 गदया (for सहसा).]

22 For the sequence in Dn1, cf. v. l. 18. D4. 7. 8 om. 22 (cf. v. l. 17, 21). D5 om. 22ᵃᵇ. — ᵃ) B4 om. (hapl.) from महा up to रिव (in 22ᵇ). — ᵇ) Ś1 K B1 D1 महाद्विपौ (for °गजौ). — ᶜ) K1. 2. 4 G1 M1. 2 विरेजतुर्; T G3. 4 M5 वि(G3 वी)रेद°; G2 विनेद°; M3. 4 विदेर° (for विचेर°). — ᵈ) B S गदाग्राभ्यां; Dc1 Dn1 पादाग्र्याभ्यां (for गदाभ्यां च).

23 For the sequence in Dn1, cf. v. l. 18. D4 om. 23 (cf. v. l. 17). — ᵃ) K5 ततो गदायाभिहतौ; Dc1 Dn1 ततो पदाग्र्या°; S तौ गदाग्राह(G1. 2 M1. 2 °ग्रहि-; G5 °ग्राहि)तैर्गात्रैः. — ᵇ) Dn2 रुधिरौक्षितौ. — ᶜ) K4 G3. 4 ददर्शाते (for ददृशाते). — ᵈ) B1 Dn1 S किंशुकाविव पुष्पितौ (G5 किंशुकौ).

24 D4 om. 24ᵃᵇ (cf. v. l. 17). — ᵃ) D6 शुश्रुभे;

गदया मद्रराजेन सव्यदक्षिणमाहतः ।
नाकम्पत तदा भीमो भिद्यमान इवाचलः ॥ २५
तथा भीमगदावेगैस्ताड्यमानो महाबलः ।
धैर्यान्मद्राधिपस्तस्थौ वज्रैर्गिरिरिवाहतः ॥ २६
आपेततुर्महावेगौ समुच्छ्रितमहागदौ ।
पुनरन्तरमार्गस्थौ मण्डलानि विचेरतुः ॥ २७
अथाप्लुत्य पदान्यष्टौ संनिपत्य गजाविव ।
सहसा लोहदण्डाभ्यामन्योन्यमभिजघ्नतुः ॥ २८
तौ परस्परवेगाच्च गदाभ्यां च भृशाहतौ ।
युगपत्पेततुर्वीरौ क्षिताविन्द्रध्वजाविव ॥ २९
ततो विह्वलमानं तं निःश्वसन्तं पुनः पुनः ।
शल्यमभ्यपतत्तूर्णं कृतवर्मा महारथः ॥ ३०
दृष्ट्वा चैनं महाराज गदयाभिनिपीडितम् ।
विचेष्टन्तं यथा नागं मूर्छयाभिपरिप्लुतम् ॥ ३१
ततः सगदमारोप्य मद्राणामधिपं रथम् ।
अपोवाह रणात्तूर्णं कृतवर्मा महारथः ॥ ३२
क्षीबवद्विह्वलो वीरो निमेषात्पुनरुत्थितः ।
भीमोऽपि सुमहाबाहुर्गदापाणिरदृश्यत ॥ ३३ C. 7. 614 B. 7. 15. 33 K. 7. 15. 37

S (except G5) शुश्रुवुर्. — c) D7 -संह्लादाः (for -संह्लादः). S गदासंघातनिर्ह्रा(G5 °संह्ला)दाः (T °दः). — d) Ś1 K1–3 चित्राशनिरि(Ś1 °र)वोपमः (K1 °माः); D2 4. 5 शक्राशनिरिवापरः; D6 °शनिस्वरोपमः; D7. 8 °रिवोपमः; T G3 °रिवाबभौ; G1 2. 4 M °रवा इव; G5 °समस्वनः.

25 b) S (except G3–5) सव्यं (for सव्य-). — c) S न च (G3 स) स्म व्यथते (T G2. 4 5 विव्यथे; G3 व्यथितो) भीमो. — d) B2 पीड्यमान (for भिद्य°).

26 D3 om. 26. — a) K4 °तस्य; B1 Dc1 D4 तदा; B5 अथ (for तथा). B1 वेग (for भीम-). — b) K1 महाबलैः (for °बलः). — c) G1. 2. 4. 5 M हसन् (for धैर्यान्). T G3 स मद्राधिपतिस्तस्थौ. — d) Ś1 K1–3 वज्राद् (for वज्रैर्). Ś1 K1–4 Dn2 [अ]चलः; D5 [आ]वृतः (for [आ]हतः).

27 a) Ś1 K Dn1 D1. 2. 5 उत्पेततुर्; D6 संपे° (for आपे°). S गदामार्गान् (G3. 4 °र्गात्) (for महावेगौ). — b) K5 समुत्सृज्य; G1 M समुद्यत- (for °च्छ्रित-). B1. 5 D4. 7. 8 M -गदावुभौ; D6 -महागजौ (for -महागदौ). — c) T G3. 4 पुनरावृत्त-; G1. 5 M3–5 °रावर्त-; G2 M1. 2 °रावृत्य (for °रन्तर-). Cd cites अन्तर° as in text.

28 a) K (except K5) D1 अवप्लुत्य; D4. 7 अथोत्प्लुत्य (for अथा°). — b) K1 सक्षिपत्य; K5 Dn2 संनिपात्य; Dc1 समुत्पत्य (for संनिपत्य). G1 M2 गदाविव (for गजा°). — K4 D1 om. (hapl.) 28c–29d. — c) B4 लौह-; Cd लोह- (as in text). D4 -दंष्ट्राभ्याम् (for -दण्डाभ्याम्).

29 K4 D1 om. 29 (cf. v. l. 28). — a) K1 -वेगैश्च; Dc1 D4. 7. 8 -वेगात्तु (for -वेगाच्च). G1 M तौ परस्परमासाद्य. — b) Dc1 परस्पर- (for गदाभ्यां च). Dn1 सु- (for च). Dn1 -भृशं हतौ; T दृढं हतौ; G M दृढाहतौ (for भृशाहतौ).

30 a) Dn1 अति- (for ततो). B2–4 Dn2 D3. 6 ततो विह्वलमापन्नं; D5 °मात्मानं; S तथा (G1 M तदा) विह्वलगात्रं तं. — b) K1. 4 D1 3 5. 6 G5 निश्वसंतं (for निःश्व°). — c) K5 D2. 5. 6 अभ्य(D6 °भ्या)द्रवत्; Dc1 आपततं (for अभ्यपतत्). — d) D2 (*inf. lin.*) महाबलः (for °रथः).

31 D2 om. (hapl.) 31–32. B1 reads 31–32 on marg. — a) D3 चैव; D6 चैतं; G2 चैवं (for चैनं). — G2 om. (hapl.) 31bc. — b) B2 D5 [अ]भिनिपातितं; Dn1 D4. 7. 8 परिपीडितं; Dn2 D3. 6 [अ]भिप्रपीडितं; T G3. 4 भीमपीडितं (for [अ]भिनिपीडितम्). — c) Ś1 K2 विवेष्टंतं; K4 विचेष्टितं (for विचेष्टन्तं). K2. 4 D1 महानागं (for यथा नागं). S वेष्टमानं महाराज. — d) G3 मूर्छना- (for मूर्छया). Ś1 (orig.) [अ]ति-; Ś1 (marg.) हि (for [अ]भि-). D5 परि

32 D2 om. 32 (cf. v. l. 31). B1 reads 32 on marg. — a) B D3 स्वरथम्; D5 तं रथम्; T1 स रथम् (for सगदम्). — b) Dn1 ईश्वरं (for अधिपं). Ś1 K5 Dn D7. 8 रथे; B Dc1 D3–6 रणे (for रथम्). — c) D4. 8 अपोवाहद् (for °वाह). Ś1 K2 D8 रथात्तूर्णं; T G2–5 रणाद्राजन्; G1 M [अ]भिगत्वा तं (for रणात्तूर्णं). — d) G1 M तूर्णमायोधनाद्बहिः.

33 a) D5 क्षिबवद्; Cd क्षीब° (as in text). D7. 8 विह्वलं (for विह्वलो). S भूमौ निपातितो (T G4 °तौ) वीरो. — c) K5 च; Dn2 D5 स; D4. 7. 8 हि (for

C. 7. 515 B. 7. 15. 34 K. 7. 15. 38 ततो मद्राधिपं दृष्ट्वा तव पुत्राः पराङ्मुखम् ।
सनागरथपत्त्यश्वाः समकम्पन्त मारिष ॥ ३४
ते पाण्डवैरर्द्यमानास्तावका जितकाशिभिः ।
भीता दिशोऽन्वपद्यन्त वातनुन्ना घना इव ॥ ३५
निर्जित्य धार्तराष्ट्रांस्तु पाण्डवेया महारथाः ।
व्यरोचन्त रणे राजन्दीप्यमाना यशस्विनः ॥ ३६
सिंहनादान्भृशं चक्रुः शङ्खान्दध्मुश्च हर्षिताः ।
भेरीश्च वादयामासुर्मृदङ्गांश्चानकैः सह ॥ ३७

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

१५

संजय उवाच ।
तद्बलं सुमहद्दीर्णं त्वदीयं प्रेक्ष्य वीर्यवान् ।
दधारैको रणे पाण्डून्वृषसेनोऽस्त्रमायया ॥ १
शरा दश दिशो मुक्ता वृषसेनेन मारिष ।

सु-). D7 महाबाहो (for -महाबाहुर्). S भीमसेनो महाबाहुर्.

34 [a]) Ś1 अथ (for ततो). — [b]) S धार्तराष्ट्राः (T G3.4 °ष्ट्रः) (for तव पुत्राः). — [c]) K1 -रथपत्याश्वाः; D4.7.8 रथवंतश्च; T G3.4 °पत्त्यश्चः (for °पत्त्यश्वाः). B1.4 सनागपत्त्यश्वरथाः. — [d]) D2.7.8 मारिषः.

35 [a]) D5.7.8 तैः (for ते). K1 अर्पमानास्; B3 Dn2 D3 T G3.4 वध्य°; D5 अर्च्य° (for अर्द्य°). B1 पांडवैरर्द्यमानास्ते. — [c]) B2.3.5 व्यद्रवंत; D6 [ऽ]भ्यपद्यंत; S व्य(M1.3–5 वि)कीर्यंत (for ऽन्वपद्यन्त). — [d]) B2.3.5 Dc1 Dn2 D3.6 वातभग्ना; S वायुनुन्ना (for वातनुन्ना). D4 द्रुमा इव; T G2–5 यथा घनाः (for घना इव).

36 [a]) K1 च; T G1.2.4.5 M3–5 ते; G3 तैः (for तु). D4 M1.2 निर्जित्य धार्तराष्ट्रास्ते (D4 °श्च). — [b]) Dn2 पांडुपुत्रा (for पाण्डवेया). D4 समकंपंत मारिष (= 34[d]). — [c]) K1 व्यचरंत (for व्यरोचन्त). Dn1 तूर्णं (for राजन्). — [d]) B Dc1 T G2–5 M3–5 इवाग्नयः; G1 M1.2 यथाग्नयः (for यशस्विनः).

37 [a]) D6 सिंहनादाः (for °नादान्). Dn2 D3.6 पृथक् (for भृशं). — [b]) D4.7.8 शंखशब्दां(D4 °ब्दा)श्च (for शङ्खान्दध्मुश्च). Dn1 स-; D6 प्र- (for च). D5 सर्वशः (for हर्षिताः). — [c]) D6 नादयामासुर् (for वादया°). — [d]) D3.8 मृदंगाश्च. B2.3.5 Dn2 D3.6 मुरजैः (for चानकैः). — For 37, S subst.:

118* अथ मड्डुकभेरिमहामुरजाः
　　पणवानकदुन्दुभिझर्झरिभिः ।
　　विनदन्ति भृशं सह शङ्खरवै-
　　र्विविधैश्च नरोत्तम सिंहरवैः ।

[(L. 1) G2 मंडुक- (for मड्डुक-). — (L. 2) T झर्झरीभिः; G5 निर्झरिभिः. — (L. 4) G4 नृपोत्तम (for नरो°).]

Colophon: Ś1 missing. — *Sub-parvan*: Editions द्रोणाभिषेक. — *Day of Droṇa's Generalship*: K1.3 प्रथमे युद्धदिवसे; K2 प्रथमदिवसे. — *Adhy. name*: K5 D2.5 द्वंद्वयुद्धे शल्यपराजयः; D3 शल्यपराजयः; D4 शल्यभंगः; D6 शल्यभीमयुद्धं; G1 M1.2 शल्ययुद्धं. — *Adhy. no.* (figures, words or both): K3 B1.2 Dn1 D2.3 S 14 (as in text). — *Śloka no.*: Dn1 38.

15

☞ Ś1 is missing up to 38[c] (cf. v. l. 7. 1. 1).

1 D4 वैशंपायन उवाच (for संजय उवाच). — [a]) B3 नष्टं (for दीर्णं). — [b]) Ś1 वीक्ष्य (for प्रेक्ष्य). — [c]) B4 राजन्; Dn1 D5 पांडुन् (for पाण्डून्). — [d]) K5 D5 [ऽ]थ; D2 ह्यस्त्र (hypermetric) (for ऽस्त्र-). D4.7.8 वृषसेनो जनाधिप (D8 °पः).

2 Ś1 missing (cf. v. l. 1). — [a]) D8 सहस्रशो (for दश दिशो). D4 मुक्त्वा (for मुक्ता). — [b]) B1 संयुगे; S तेजसा (for मारिष). — [c]) D4.7.8 निपेतुस्; T G2.4 विप्रचेरुस् (hypermetric); G1.5 M प्रविचे(G1 °च्चे)रुस् (hypermetric) (for विचेरुस्).

विचेरुस्ते विनिर्भिद्य नरवाजिरथद्विपान् ॥ २
तस्य दीप्ता महाबाणा विनिश्चेरुः सहस्रशः ।
भानोरिव महाबाहो ग्रीष्मकाले मरीचयः ॥ ३
तेनार्दिता महाराज रथिनः सादिनस्तथा ।
निपेतुरुर्व्यां सहसा वातनुन्ना इव द्रुमाः ॥ ४
हयौघांश्च रथौघांश्च गजौघांश्च समन्ततः ।
अपातयद्रणे राजञ्शतशोऽथ सहस्रशः ॥ ५
दृष्ट्वा तमेवं समरे विचरन्तमभीतवत् ।
सहिताः सर्वराजानः परिवव्रुः समन्ततः ॥ ६
नाकुलिस्तु शतानीको वृषसेनं समभ्ययात् ।
विव्याध चैनं दशभिर्नाराचैर्मर्मभेदिभिः ॥ ७
तस्य कर्णात्मजश्चापं छित्त्वा केतुमपातयत् ।
तं भ्रातरं परीप्सन्तो द्रौपदेयाः समभ्ययुः ॥ ८
कर्णात्मजं शरव्रातैश्चक्रुश्चादृश्यमञ्जसा ।
तान्नदन्तोऽभ्यधावन्त द्रोणपुत्रमुखा रथाः ॥ ९
छादयन्तो महाराज द्रौपदेयान्महारथान् ।
शरैर्नानाविधैस्तूर्णं पर्वताञ्जलदा इव ॥ १०
तान्पाण्डवाः प्रत्यगृह्णंस्त्वरिताः पुत्रगृद्धिनः ।
पाञ्चालाः केकया मत्स्याः सृञ्जयाश्चोद्यतायुधाः ११
तद्युद्धमभवद्घोरं तुमुलं लोमहर्षणम् । C 7. 630 B 7. 16. 12 K. 7. 16. 12

D8 च (for ते). —[d]) B3 वल- (for नर-). K4 -वाह-; D1 -वाहे (for -वाजि-). Ś1 K1.2 D1.3.4 -रथध्वजान्; S -महाद्विपान् (for -रथद्विपान्).

3 Ś2 missing (cf. v. l. 1). —[b]) K5 Dn1 D2.5 विचेरुस्ते; Dn2 D3 निश्चरंति; G1 M निश्चेरुस्ते (for विनिश्चेरुः). —[c]) K5 महातीका (sic); B1.4 S महाराज (for °बाहो). —[d]) B2.3.5 Dc1 D6 ग्रीष्ममासे; B4 D1 घर्मकाले; Dn2 ग्रीष्मे मासे (for ग्रीष्मकाले) S दीप्यमाना गभस्तयः.

4 Ś2 missing (cf. v. l. 1). —[b]) Dn1 सादिनो रथिनस् (by transp.); D4 रथेन रथिनः. —[c]) K5 सहिता (for सहसा). —[d]) B1.2.4 G2 वातरुग्णा; B3.5 Dn2 °रुग्ना; Dc1 D3.6 °भग्ना (for °नुन्ना). Dn1 D4.7.8 द्रुमा इव (by transp).

5 Ś2 missing (cf. v. l 1). —[a]) T G1–3 M1.3–5 गजौघांश्; M2 lacuna (for रथौ°). —[b]) B4 lacuna; T G1–3 M1.3–5 रथौघांश् (for गजौ°). Dn D3.4.8 G4 सहस्रशः; M1 महारथः (for समन्ततः). —[c]) K4 आपतयद्. T G3.5 तापयञ्छतशो राजन्; G1 M1.2 कंपयन्समरे रा°; G2.4 पातयञ्छतशो रा°; M3–5 पातयन्समरे रा°. —[d]) T G3.4 समरेथ; G5 रणे शत- (for शतशोऽथ). D5 परिवव्रुः समंततः.

6 Ś2 missing (cf. v. l. 1). —[a]) B4 Dn1 D4.7.8 एव; Dc1 D2 एकं (for एवं). S कर्णात्मजं रणे दृष्ट्वा. —[b]) K5 D5 महाबलं (D5 °ळं) (for अभीतवत्). — D4 om. 6[c]–7[b]. —[c]) S (except G6) राजानः सहिताः सर्वे.

7 Ś2 missing (cf. v. l 1). D4 om. 7[ab] (cf. v. l. 6). —[a]) D7.8 च (for तु). —[c]) K1 समं ययुः; B3 समाह्वयत् (for समभ्ययात्). — K1 om (hapl.) 7[c]–8[d].

8 Ś2 missing (cf. v. l. 1). K1 om. 8 (cf. v. l. 7). —[a]) S कर्णसुतश् (for कर्णात्मजश्). —[b]) M1.2 जित्वा (for छित्त्वा). —[c]) Ś1 K2.5 B3 Dn1 D4.7.8 भ्रातरः (for भ्रातरं). D3 G1.2 M अभीप्संतो; D5 परिप्संतो; T G3–5 अभिघ्नंतं (for परीप्सन्तो).

9 Ś2 missing (cf. v. l 1). —[b]) D2 [अ]जस्रम् (for [अ]दृश्यम्). Dn1 D4.6–8 ओजसा (for अञ्जसा). Ś1 चक्षुश्चादृश्य संजयाः. —[c]) Ś1 K1–3 Dn2 तं; D1 ते (for तान्). Dn2 D3 द्रवंतो; D5 नर्दंतो; D6 तुदंतो (for नदन्तो). B1 [ऽ]पि (for ऽभि-). —[d]) D7 G5 -महारथाः (for -मुखा रथाः).

10 Ś2 missing (cf. v. l. 1). G5 damaged —[a]) D3 द्रावयंतो; D8 निजयंतो (for छादयन्तो). K5 D2.5 नरव्याघ्रान् (D2.5 °व्याघ्र) (for महाराज). —[b]) G5 महारथाः. —[d]) Ś1 K5 D (except Dc1 D1.2.5) T G2 पर्वतं (for पर्वताञ्). K5 यथा (for इव).

11 Ś2 missing (cf. v. l. 1). —[a]) G5 पांडवाः प्रत्यगृह्णंत. —[b]) K3 -गृद्धिणः; D4 -गृध्रिनः (for -गृद्धिनः). —[c]) B4.5 पंचालाः; D4.7.8 पांचाल्याः (for पाञ्चालाः). K5 Dc1 Dn2 D3–8 कैकया; Dn1 S सृंजया (for केकया). D8 T G1.4.5 M5 मात्स्याः (for मत्स्याः). —[d]) Dn1 कैकेयाश्; S के(G3 कै)कयाश् (for सृञ्जयाश्). D5 [उ]दितायुधाः (for [उ]द्यता°).

12 Ś2 missing (cf. v. l. 1). —[b]) B4.5 M2 सुम-

C. 7.630
B. 7.16.12
K. 7.16.12

त्वदीयैः पाण्डुपुत्राणां देवानामिव दानवैः ॥ १२
एवमुत्तमसंरम्भा युयुधुः कुरुपाण्डवाः ।
परस्परमुदीक्षन्तः परस्परकृतागसः ॥ १३
तेषां ददृशिरे कोपाद्वपूंष्यमिततेजसाम् ।
युयुत्सूनामिवाकाशे पतत्रिवरभोगिनाम् ॥ १४
भीमकर्णकृपद्रोणद्रौणिपार्षतसात्यकैः ।
बभासे स रणोद्देशः कालसूर्यैरिवोदितैः ॥ १५
तदासीत्तुमुलं युद्धं निघ्नतामितरेतरम् ।
महाबलानां बलिभिर्दानवानां यथा सुरैः ॥ १६
ततो युधिष्ठिरानीकमुद्धूतार्णवनिस्वनम् ।
त्वदीयमवधीत्सैन्यं संप्रद्रुतमहारथम् ॥ १७
तत्प्रभग्नं बलं दृष्ट्वा शत्रुभिर्भृशमर्दितम् ।
अलं द्रुतेन वः शूरा इति द्रोणोऽभ्यभाषत ॥ १८
ततः शोणहयः क्रुद्धश्चतुर्दन्त इव द्विपः ।
प्रविश्य पाण्डवानीकं युधिष्ठिरमुपाद्रवत् ॥ १९
तमविध्यच्छितैर्बाणैः कङ्कपत्रैर्युधिष्ठिरः ।
तस्य द्रोणो धनुश्छित्त्वा तं द्रुतं समुपाद्रवत् ॥ २०
चक्ररक्षः कुमारस्तु पाञ्चालानां यशस्करः ।

हलू; Dn1 D4. 5. 7. 8 तुमलं (for तुमुलं). K4 रोमहर्षणं (for लोम°). T G M1. 3–5 सुमहाद्भुतदर्शनं.

13 Ś2 missing (cf. v.l. 1). —[a]) N (Ś2 missing) एवं युयुधि(D7. 8 °ष्ठि)रे वीराः. —[b]) N (Ś2 missing) संरब्धाः (for युयुधुः). Ś1 कुरुपांडवैः; D8 कुलपांडवा. (for कुरु°). —[c]) D4. 7. 8 उदीक्षंत; D5 उदेक्षंत (for उदीक्षन्तः).

14 Ś2 missing (cf. v.l. 1). —[b]) K1 वायूंष्यसिमिततेजसां (hypermetric); Dn1 वपुष्यामितते°; D2. 5 धनूंष्यमितते°; D4 व*ष्यमित°. —[c]) Dn1 D5 G5 युयुत्सुनाम् (for युयुत्सू°).

15 Ś2 missing (cf. v.l. 1). —[a]) D4 भीमः कर्णः कृपो द्रोण-. —[b]) D4 द्रौणिः. K5 Dn1 D4. 6. 8 -सायकैः; G1 M -सत्यकैः (for -सात्यकैः). —[d]) D4. 7. 8 कालमेघैर् (for °सूर्यैर्). D4 इवोद्यतैः. B1. 3. 5 Dc1 D2 कालसूर्य इवोदितः. — After 15, S ins.:

119* प्रजानां संक्षये घोरे यथा सूर्योदयो भवेत् ।
शूराणामुदयस्तद्वत्स आसीत्पुरुषर्षभ ।

[(L. 1) T G2 घोरो (for घोरे). — (L. 2) G3. 4 आसीत्स (by transp.). G1 M तदासीद्भरतर्षभ (for the post. half).]

16 Ś2 missing (cf. v.l. 1). —[a]) Dc1 Dn1 D4. 5. 7. 8 तुमलं (for तुमुलं). —[c]) D8 om. भिर्. S (except G3) महारथानां बलिनां. —[d]) S (except G3. 4) यथामरैः (for यथा सुरैः).

17 Ś2 missing (cf. v.l. 1). —[b]) Ś1 K2 D8 उद्धृत्ताणंव-; K1 उद्धूताराविं-; K5 Dn1 D2. 5 उद्धु(Dn1 °द्ध-; D2 °च्छ्रि-; D5 °च्छि)ताणंव-; S उदीर्णा° (for उद्धूता°). Ś1 K2. 3. 5 B (except B1) Dc1 D6 S -निःस्वनं; D4 -संनिभं (for -निस्वनम्). —[c]) K5 D4 5 अभवत् (for अवधीत्). —[d]) Dn1 प्रविद्रुत- (for संप्रद्रुत-). K4 -महारथः.

18 Ś2 missing (cf. v.l. 1). —[a]) Dn2 D3 तत्र भग्नं; D8 तत्प्रभग्न (for तत्प्रभग्नं). —[b]) Dn2 D3 भीमम्; G5 बलम् (for भृशम्). Dn1 संप्रमर्दितं. —[c]) D8 द्रवेन; T द्रूतेन; Ca. d द्रुतेन (as in text). — After 18, S ins. a passage given in Appendix I, (No. 4).

19 Ś2 missing (cf. v.l. 1). —[b]) K1. 2. 5 Dn2 D2. 8 चतुर्दंष्ट्र; D5 °र्द्रिक्षु (for °र्दन्त). —[d]) S अभिद्रवत् (for उपा°).

20 Ś2 missing (cf. v.l. 1). Ś1 K2–4 D1 om. (hapl.) 20. —[a]) B1. 4 आविध्यत् (for अवि°). Dn शतैर् (for शितैर्). —[d]) D8 तद् (for तं). T G2–5 समभिद्रवत् (for समुपा°).

21 Ś2 missing (cf. v.l. 1). —[a]) K2 कुमारस्य; T G3–5 सुकुमारः; G1 M कुमारस्तं (M2 °रं तं) (for °रस्तु). Cd cites कुमारः (as in text). —[b]) B1. 4 Dn2 D1. 3 पंचालानां; G5 M3–5 पांडवानां. B3 D6 यशस्विनां; Dn1 महारथः (for यशस्करः). — After 21[ab], S (except M3) reads 25[ab] for the first time, repeating it in its proper place. S reads 21[cd] twice. —[c]) T M1. 2 (all second time) वारय; G1 M3–5 (all second time) वारयन् (for दधार). K1 *यंतं (for आयान्तं). —[d]) K1–4 B3 Dc1 D1 वेलेव मकरालयं (K4 D1 °करं); S (all first time) वेलेवोद्धूत(G1 M °द्वृत्त-; G2. 4. 5 °द्धूत)मर्णवं; G1 M3–5 (all second time) शरवर्षेण विष्ठितः.

दधार द्रोणमायान्तं वेलेव सरितां पतिम् ॥ २१
द्रोणं निवारितं दृष्ट्वा कुमारेण द्विजर्षभम् ।
सिंहनादरवो ह्यासीत्साधु साध्विति भाषताम् ॥ २२
कुमारस्तु ततो द्रोणं सायकेन महाहवे ।
विव्याधोरसि संक्रुद्धः सिंहवच्चानदन्मुहुः ॥ २३
संवार्य तु रणे द्रोणः कुमारं वै महाबलः ।
शरैरनेकसाहस्रैः कृतहस्तो जितक्लमः ॥ २४
तं शूरमार्यव्रतिनमस्त्रार्थकृतनिश्रमम् ।
चक्ररक्षमपामृद्नात्कुमारं द्विजसत्तमः ॥ २५
स मध्यं प्राप्य सेनायाः सर्वाः परिचरन्दिशः ।
तव सैन्यस्य गोप्तासीद्भारद्वाजो रथर्षभः ॥ २६
शिखण्डिनं द्वादशभिर्विंशत्या चोत्तमौजसम् ।
नकुलं पञ्चभिर्विद्ध्वा सहदेवं च सप्तभिः ॥ २७
युधिष्ठिरं द्वादशभिर्द्रौपदेयांस्त्रिभिस्त्रिभिः ।
सात्यकिं पञ्चभिर्विद्ध्वा मत्स्यं च दशभिः शरैः ॥२८
व्यक्षोभयद्रणे योधान्यथामुख्यानभिद्रवन् । C. 7. 647 B. 7. 16. 29 K. 7. 16. 40

22 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — a) B4 om. निवारितं. S द्रोणे निवारिते तेन. — b) Dn1 यशस्विना (for द्विजर्षभम्). S सुकुमारेण मारिष. — c) T G1–4 M चासीत् (for ह्यासीन्). Ś1 K1. 3. 4 सिंहनादो रणे ह्यासीत्; B3 सिंहनादो महान्ह्या°; G5 सिंहनादस्ततश्चासीत्. — d) Ś1 D5 भाष्यतां; D1. 3 भाषितं; D4 भाषत; T G3 M नि(G3 निः)स्वनः; G2. 4. 5 च स्वनः (for भाषताम्).

23 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — a) S सुकुमारस् (for कुमारस्तु). — b) K5 D5 महामनाः (for °हवे). — d) B1. 2 Dc1 व्यनदन्; Dn2 D3. 6 विनदन्; D1 त्वानदन्; D5 च नदन् (for चानदन्). S सिंहनादमथाकरोत्.

24 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — a) K1 तरणे (sic); B1. 5 Dn1 च रणे; D3 तु ततो; T G4 तु रथे (for तु रणे). B (except B3) Dc1 D2 द्रोणं; M2 द्रोण- (for द्रोणः). — b) K4. 5 B1. 2. 4. 5 Dc1 D2. 5 कुमारः (for °रं). B1 स; B2–4 Dc1 सु-; B5 D2 तु (for वै). B3. 4 Dn2 D3 6 महाबलं (for °बलः). T G2–5 M1. 2 सुकुमारं महारथः (G2. 3 °थं); G1 M3–5 सुकुमारं समाचिनोत्. — c) T G2–5 रथैर् (for शरैर्). — d) K1 जितश्रमः; B3 (marg. as in text) गतक्लमः (for जित°).

25 Ś2 missing (cf. v. l. 1). T G M1. 2. 4. 5 read 25^{ab}, for the first time, after 21^{ab}; while M3 reads 25^{ab} after 21^{ab}. — a) S (all [except M3] both times) स (for तं). T G2 (all second time) आर्यं (for आर्य-). Dn D2–4. 7. 8 -प्रतिमम्; D5 -प्रतिभम् (for -व्रतिनम्). — b) D7. 8 S (all [except M3] first time) श(D8 अ)स्त्र- (for अस्त्रार्थ-). B1 Dn1 D2 G3. 4 (last two first time) -निश्चयं (for -निश्रमम्). K2–4 D1 अनस्त्रमकृतश्रमं; B2–5 Dc1 महा(B2. 5 Dc1 मंत्रा)स्त्रकृतनिश्चयं; S (all [except M3] second time) कृत्वा च कृत(G1 M तल)-निस्वनं. — M3 om 25^{c}–26^{b}. — c) K1 अथागृह्णात्; K3 Dn2 D3 5 अपामृद्नत् (Dn2 D5 °न्); B परामृद्ना-(B3 °ज्या)त्; D4. 7. 8 अथायांतं; D6 पराह्लादन्; T G2–4 अवामृद्नात्; G5 अपान्मुक्तात् (for °मृद्नात्). — d) K (except K5) D1 द्विजपुंगवः; D2. 4 °सत्तम. S (M3 om.) सुकुमारं रथर्षभं. — After 25, D4. 7. 8 ins :

120* बाणैर्निवारयामास पश्यतां सर्वधन्विनाम् ।

26 Ś2 missing (cf. v. l. 1). M3 om 26^{ab} (cf. v. l. 25). — a) T G2–5 मध्यमं (for स मध्यं). — b) K4 G2 सर्वैः. K2. 3 5 B D प्रविचरन् (Dn2 D8 °द्); T G1. 3–5 M1. 2. 4. 5 समचरद् (T2 G1 °न्); G2 स व्यचरद् (for परिचरन्). — c) B3–5 Dc1 ततः (for तव). — d) K5 D2. 5. 6 S महारथः; B Dc1 द्विजर्षभः (for रथर्षभः).

27 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — b) B3. 5 Dc1 D6 सप्तत्या (for विंशत्या). Dn2 [उ]त्तमौत्तमं; A few MSS. [उ]त्तमोजसं (for [उ]त्तमौजसम्). — c) Ś1 नकुलं च (hypermetric) (for नकुलं). — K1 om. (hapl.) 27^{d}–28^{c}. — d) D4 पंचभिः (for सप्तभिः).

28 Ś2 missing (cf. v. l. 1). K1 om. 28^{abc} (cf. v l. 27). — a) D8 सहदेवं (for युधिष्ठिरं). — b) D3 द्रौपदेयांश्च (hypermetric) (for द्रौपदेयांस्). — d) K1 मत्स्यं. S विराटं नवभिः शरैः.

29 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — a) B3 G1. 4 M वि(B3 व्य)क्षोभयन् (G4 °यद्) (for व्यक्षोभयद्). Dn2 योद्धान्; S मुख्यान् (for योधान्). — b) Dc1 D2 यथामुख्यम्; D7 यथामुख्यान्; T G2–5 अथ यो(G3 यौ)-धान्; G1 M रथयूथान् (for यथामुख्यान्). K5 Dn

C. 7 647 B. 7.15.29 K. 7.16.40 अभ्यवर्तत संप्रेप्सुः कुन्तीपुत्रं युधिष्ठिरम् ॥ २९
युगंधरस्ततो राजन्भारद्वाजं महारथम् ।
वारयामास संक्रुद्धं वातोद्धूतमिवार्णवम् ॥ ३०
युधिष्ठिरं स विद्ध्वा तु शरैः संनतपर्वभिः ।
युगंधरं च भल्लेन रथनीडादपाहरत् ॥ ३१
ततो विराटद्रुपदौ केकयाः सात्यकिः शिबिः ।
व्याघ्रदत्तश्च पाञ्चाल्यः सिंहसेनश्च वीर्यवान् ॥ ३२
एते चान्ये च बहवः परीप्सन्तो युधिष्ठिरम् ।
आववुस्तस्य पन्थानं किरन्तः सायकान्बहून् ॥ ३३
व्याघ्रदत्तश्च पाञ्चाल्यो द्रोणं विव्याध मार्गणैः ।
पञ्चाशद्भिः शितै राजंस्तत उच्चुक्रुशुर्जनाः ॥ ३४
त्वरितं सिंहसेनस्तु द्रोणं विद्ध्वा महारथम् ।
प्राहसत्सहसा हृष्टस्त्रासयन्वै यतव्रतम् ॥ ३५
ततो विस्फार्य नयने धनुर्ज्यामवमृज्य च ।
तलशब्दं महत्कृत्वा द्रोणस्तं समुपाद्रवत् ॥ ३६
ततस्तु सिंहसेनस्य शिरः कायात्सकुण्डलम् ।

D4.6.8 T G2 M2.5 अभिद्रवत् (for °द्रवन्). — S reads 29^{cd} after 121*. — ^{c}) K4 अभिवर्तत; K5 अभ्यवर्षत (for °वर्तत). Dn2 D8 तं प्रेप्सुः; D5 संप्रेक्ष्य; D8 संक्रुद्धः (for संप्रेप्सुः).

30 Ś2 missing (cf. v.l. 1). — ^{a}) K5 B1 D6 T G2–4 राजा; Cv राज्ञः (for राजन्). — ^{b}) B1 G1 M महारथः (for °रथम्). — ^{c}) Ś1 K Dn1 D2.5 संक्रुद्धो (for संक्रुद्धं). — ^{d}) K1.2 B2–5 Dc1 Dn1 D5 वातोद्धतम् (for °द्धूतम्). T G वेलेवोद्वृत्त(G3 °द्धूत-; G5 °द्धृत)मर्णवं.

31 Ś2 missing (cf. v.l. 1). — ^{a}) T विध्याथ; G M विद्धाथ (for विद्ध्वा तु). — D4 om. 31^{c}–32^{d}. — ^{c}) B1 Dn2 D1–3.7.8 T2 तु (for च). D7.8 बाणेन (for भल्लेन). — ^{d}) S (except G2.3.5) रथनीळाद् (for °नीडाद्). B1.3.4 Dn1 D2.5 अपातयत्; G3 °सरत् (for °हरत्). — After 31, S ins :

121* तं विजित्य महातेजा भारद्वाजो महामनाः ।

— After the above, S reads 29^{cd}.

32 Ś2 missing (cf. v.l. 1). D4 om. 32 (cf. v l. 31). G4 om. 32^{a}–33^{b}. — ^{a}) Ś1 K1.5 Dn1 D2.5 ततो विराटो द्रुपदः. — ^{b}) K3 केकयः; K5 D2.3 7 कैकयाः; B3 Dc1 Dn D5 कैकेयाः; D6 केकजा; D3 कैकया (for केकयाः). G1 M सत्यकः (for सात्यकिः). Ś1 K1 शिविः; T G1 2.5 M बलः (for शिबिः). B1 केकयाः सात्वतैः सह. —Ś1 K1 D1 om. 32^{c}–33^{d}. — ^{c}) K2.3 D8 व्याघ्रदंतश्च (for °दत्तश्च). D7 पांचाल्या; T G3.5 पांचालः (for पाञ्चाल्यः). — K2–4 om. (hapl.) 32^{d}–34^{a}. D8 reads 32^{d}–34^{a} on marg. (*sec. m.*).

33 Ś2 missing (cf. v.l. 1). Ś1 K1–4 D1 om. 33; G4 om 33^{ab} (for both, cf. v.l 32). D8 reads 33 on marg — ^{c}) Dn1 D3.6 तत्र (for तस्य).

34 Ś2 missing (cf. v.l 1). K2–4 om. 34^{a} (cf. v.l. 32). D4 om. 34^{a}–38^{b}. M3–5 om. 34. T G M1.2 transp. 34 and 35. D8 reads 34^{a} on marg. — ^{a}) Ś1 D3 व्याघ्रदंतश्च; B D1.5 G3 °दत्तस्तु (for °दत्तश्च). G1 2 M1 2 पांचालो (for पाञ्चाल्यो). — ^{c}) Ś1 K1–3 D1.2 पंचाशता (for °शद्भिः). B4.5 D8 सितै; D5.6 G1 शरै; T G2–5 M1.2 ततो (for शितै). B5 D8 बाणैस् (for राजंस्). — ^{d}) S1 K (except K4) B1.2 Dn D1.3.4.6.8 संचुकुशुर्; T G2–5 ते चुकुशुर् (for उच्चुक्रुशुर्). K1 गणाः (for जनाः).

35 Ś2 missing (cf. v.l 1). D4 om 35 (cf. v. l. 34). B4 om 35-36. T G M1.2 transp. 34 and 35. — ^{a}) Dn1 D5.7.8 S त्वरितः (for त्वरितं). B3 च (for तु). — ^{b}) K1 विव्याध (hypermetric) (for विद्ध्वा). D7 8 G1.3 4 M महारथः (for °रथम्). — ^{c}) Dn1 D5 प्राहसन्; Dn2 D3.6 प्रहसन्; D7.8 प्राहरत्; S प्रा(M3 प्र)णदत् (for प्राहसत्). T G2–5 नादं; G1 M नादांस् (for हृष्टस्). — ^{d}) D3 समयन्वै; S रोषयंश्च (for त्रासयन्वै). B1–3.5 Dn2 D1 3 6 T G2–4 महारथान्; Dc1 महारथात्; G1 M महारथः (for यतव्रतम्).

36 Ś2 missing (cf v l 1). B4 D4 om. 36 (cf. v. l. 35, 34). G3 damaged. — ^{a}) Ś1 K1–3 विस्फूर्ज्य (K1 °र्ज्यै); Dn2 उत्पाट्य; D3 6 उत्फाल्य; S (except G3–4) विस्फार्य (for विस्फार्य). Ś1 K1.2–5 D2.5.8 स धनुः; G3 समरे (for नयने). — ^{b}) K1.3 Dc1 D8 अवसृज्य; K4 °मृष्य; Dn1 °मृश्य (for °मृज्य). — D7 repeats 36^{cd} after 37. — ^{c}) Ś1 बल-; K3 तलं (for तल-). K1 मह*त्वा (for महत्कृत्वा). — ^{d})

व्याघ्रदत्तस्य चाक्रम्य भल्लाभ्यामहरद्बली ॥ ३७
तान्प्रमृद्य शरव्रातैः पाण्डवानां महारथान् ।
युधिष्ठिरसमभ्याशे तस्थौ मृत्युरिवान्तकः ॥ ३८
ततोऽभवन्महाशब्दो राजन्यौधिष्ठिरे बले ।
हृतो राजेति योधानां समीपस्थे यतव्रते ॥ ३९
अब्रुवन्सैनिकास्तत्र दृष्ट्वा द्रोणस्य विक्रमम् ।
अद्य राजा धार्तराष्ट्रः कृतार्थो वै भविष्यति ।
आगमिष्यति नो नूनं धार्तराष्ट्रस्य संयुगे ॥ ४०
एवं संजल्पतां तेषां तावकानां महारथः ।
आयाज्जवेन कौन्तेयो रथघोषेण नादयन् ॥ ४१
शोणितोदां रथावर्तां कृत्वा विशसने नदीम् ।
शूरास्थिचयसंकीर्णां प्रेतकूलापहारिणीम् ॥ ४२
तां शरौघमहाफेनां प्रासमत्स्यसमाकुलाम् ।
नदीमुत्तीर्य वेगेन कुरून्विद्राव्य पाण्डवः ॥ ४३
ततः किरीटी सहसा द्रोणानीकमुपाद्रवत् ।
छादयन्निषुजालेन महता मोहयन्निव ॥ ४४
शीघ्रमभ्यस्यतो बाणान्संदधानस्य चानिशम् ।
नान्तरं ददृशे कश्चित्कौन्तेयस्य यशस्विनः ॥ ४५　C. 7. 664 B 7. 16. 46 K. 7. 16. 58

S क्रुद्धस्तान्समभि(G1 M1. 2 °मुपा)द्रवत्.

37 Ś2 missing (cf. v. l. 1). D4 om. 37 (cf. v. l. 34). — a) B4 त्वरितं; S ततस्तत् (for ततस्तु). G5 देवस्य (for -सेनस्य). — b) Ś1 K1 4 D3. 5. 6 व्याघ्रदंत(K4 D6 °त्त /स्य (for °दत्तस्य). Dn2 वाक्रम्य (for चाक्रम्य). — d) B3–5 D3 T G1–4 M3. 4 आहरद्; Dc1 अहनद् (for °रद्). — After 37, D7 repeats 36cd.

38 Ś2 resumes from रिवान्तकः (in 38d). D4. 7 G4 om. 38ab (for D4, cf v l. 34). — a) Ś1 B Dn1 D2 T G2. 3 प्रसृज्य; Dn2 D3 6 प्रगृह्य; D8 प्रमथ्य (for प्रमृद्य). — c) K1 4 -समभ्यापे; B1 2. 4 5 Dc1 D1 2 G3 4 रथाभ्याशे (B1. 2. 4 °से); Dn1 D4. 8 -समाभ्यासे; D5 G5 -समाभ्याशे (for -समभ्याशे). K5 Dn2 D3 6 युधिष्ठिरस्य सो(Dn2 D3. 6 चा)भ्यासे; B3 युधिष्ठिरमथाभ्यासे. — d) Ś1 [अं]तिकं; D4 7. 8 [अ]प्रतः (for [अ]न्तकः).

39 a) S आसीन् (for ऽभवन्). K4 Dc1 Dn D1. 6–8 S (except G3) महान्छब्दो (for महाशब्दो). Ś1 (marg) ततोभवद्धाहाशब्दो. — c) B (except B2) Dc1 Dn2 D1 3 8 हतो; D6 घ्नतो (for हृतो). G1 M यौधानां (for योधानां).

40 a) D7 अब्रवन्; S जजल्पुः (for अब्रुवन्). — c) D6 अथ (for अद्य). Dn1 कृतार्थो वै (for धार्तराष्ट्रः). K1 अत्यजद्धार्तराष्ट्रं तं. — d) Dn1 धार्तराष्ट्रो (for कृतार्थो वै). S पांडवं सं(T1 G3 स)निगृह्य च. — After 40cd N ins.:

122* अस्मिन्मुहूर्ते द्रोणस्तु पाण्डवं गृह्य हर्षितः ।

[B2 तस्मिन् (for अस्मिन्). B3 वीक्ष्य (for गृह्य). Ś1 (before corr.) गर्वितः.]

— e) B1 वै (for नो). S Cv आहरिष्यति नो मूलं. — f) S धृत(T G2. 5 M3. 4 धार्त)राष्ट्रं प्रहर्षयन्.

41 a) D5 संकल्पतां (for संज°). — b) S (except G1 2 M1. 2) पांडवानां (for तावकानां). — B4 om. 41c–43d. — c) S प्रायाज् (for आयाज्). — After 41, K5 B3 (marg.) Dn2 D3. 4. 6–8 ins :

123* मा भैषीरिति संवार्य शरैर्द्रोणमवारयत् ।

[K5 भैष्टेति (submetric); D4. 7. 8 भैष्टति च (sic) (for भैषीरिति). K5 D4. 7. 8 संभाष्य; D6 संचार्य (for संवार्य). K5 अवारयन्; D8 अचारयत् (for अवारयत्).]

42 B4 om 42 (cf. v. l. 41). — a) S महारौद्रीं (for रथावर्तां). — b) G3 क्षिप्त्वा (for कृत्वा). B1–3 विशसनीं (B3 °नां); Dc1 Dn2 D3 6 विशश्र(Dc1 D6 °सि)नीं (for °सने). — c) K5 D5 नरास्थिचय-; D4 शूरास्थियव-; G5 शूरसंचय- (for शूरास्थिचय-). — d) K5 प्रेतकल्पापहारिणीं; B2 °लोकाप°.

43 B4 om 43 (cf. v. l. 41). — a) Ś1 शूरौघ- (for शरौघ-). K1 -महापेतां; D6 °सेनां; S °वर्तां (for °फेनां). D4. 7. 8 तां शरौघां महावेगां. — b) Dn1 ग्राहमत्स्य-; Dn2 प्राश° (for प्रास°). B5 -सदाकुलां (for -समा°). — c) T G3 स ताम् (for नदीम्).

44 b) Dn2 D3. 6 उपागतः; D4. 7 8 अपातयत् (D8 °यन्); T G2–5 अभिद्रवत् (for उपाद्रवत्). — c) D4. 7. 8 इव (for इषु-).

45 a) Ś K1 D4. 5. 7. 8 M3. 5 अभ्यसतो; D2 अप्यसतो (for अभ्य°). D6 सद्यमन्यसतो बाणान् (sic). — b) K1 B4 संददानस्य. Ś1 च निर्मिशं (hypermetric);

C. 7. 663
B. 7. 16. 47
K. 7. 16. 59

न दिशो नान्तरिक्षं च न द्यौर्नैव च मेदिनी ।
अदृश्यत महाराज बाणभूतमिवाभवत् ॥ ४६
नादृश्यत तदा राजंस्तत्र किंचन संयुगे ।
बाणान्धकारे महति कृते गाण्डीवधन्वना ॥ ४७
सूर्ये चास्तमनुप्राप्ते रजसा चाभिसंवृते ।
नाज्ञायत तदा शत्रुर्न सुहृन्न च किंचन ॥ ४८
ततोऽवहारं चक्रुस्ते द्रोणदुर्योधनादयः ।
तान्विदित्वा भृशं त्रस्तानयुद्धमनसः परान् ॥ ४९
स्वान्यनीकानि बीभत्सुः शनकैरवहारयत् ।
ततोऽभितुष्टुवुः पार्थं प्रहृष्टाः पाण्डुसृञ्जयाः ।
पाञ्चालाश्च मनोज्ञाभिर्वाग्भिः सूर्यमिवर्षयः ॥ ५०
एवं स्वशिबिरं प्रायाज्जित्वा शत्रून्धनंजयः ।
पृष्ठतः सर्वसैन्यानां मुदितो वै सकेशवः ॥ ५१
मसारगल्वर्कसुवर्णरूप्यै-
र्वज्रप्रवालस्फटिकैश्च मुख्यैः ।
चित्रे रथे पाण्डुसुतो बभासे
नक्षत्रचित्रे वियतीव चन्द्रः ॥ ५२

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ समाप्तं द्रोणाभिषेकपर्व

K_5 $D_{4.7.8}$ चानिशं; Dn_2 D_3 वासवेः; G_4 चादिशं (for चानिशम्). — ^{c}) K_5 D_5 ददृशुः केचित्; $B_{2.3.5}$ Dn_1 दृश्यते किंचित्; Dc_1 दृश्यते कश्चित् (for ददृशे कश्चित्).

46 ^{b}) D_8 न व्योम न च मेदिनी. — ^{c}) K_3 B Dc_1 D_2 T G M_3 अदृश्यंत (for अदृश्यत). Dn_1 तदा राजन् (for महाराज). — M_3 om. (hapl.) 46^{d}–47^{a}. — ^{d}) B_{2-5} Dc_1 बाणभूता; G_1 बाणभूत (for °भूतम्). K_5 B_{2-5} Dc_1 $D_{1\ 2}$ G_5 इवाभवन्.

47 M_3 om. 47^{a} (cf. v. l. 46). — ^{a}) K_5 D_5 $M_{4.5}$ महाराज (for तदा राजंस्). — ^{c}) S बलिना (for महति). — ^{d}) B_4 om. ते. K_5 गांजीव- (for गाण्डीव-). Dn $D_{3\ 4.6-8}$ -धन्विना (for -धन्वना).

48 ^{a}) Dn_1 चास्तमनं (for चास्तमनु-). K_5 सूर्यश्चास्तमनं प्राप्तं. — ^{b}) $K_{2.3}$ B_5 G_2 तमसा (for रजसा). K_1 Dn_1 $D_{4.5.7.8}$ चापि; K_5 चैव; Dn_2 $D_{3.6}$ चाति- (for चाभि-). — ^{c}) $K_{2.3}$ न ज्ञायत (for नाज्ञा°). K_5 D_5 ततः (for तदा). Dn_1 तदा न ज्ञायते शत्रुर्. — ^{d}) $D_{4.7.8}$ नाति- (for न च). B_4 D_1 S कश्चन (for किंचन).

49 ^{a}) D_5 ततोवरोहं; T G M_4 ततोपहारं (for ततोऽवहारं). — ^{c}) Dn_2 D_3 तद् (for तान्). Ś विजित्वा (for विदित्वा). K_4 [अ]त्र सं-; B (except B_2) पुनस् (for भृशं). K_1 भ्रस्तान् (for त्रस्तान्). — ^{d}). D_3 युद्धेन (for अयुद्ध-). Dn_2 D_6 युद्धे विमनसः परान्.

50 ^{b}) Dn_1 T G M_3 अपहारयत् (Dn_1 °यन्); M_5 अभ्य° (for अव°). — ^{c}) K_1 [ऽ]ति-; T G_3 हि (for ऽभि-). — ^{d}) K_1 प्रहृष्टः; Dn_1 दृष्ट्वा वै (for प्रहृष्टाः). G_3 सह- (for पाण्डु-). K_1 -सृंजयः (for °सृञ्जयाः). D_5 हृष्टाः पांडवसृंजयाः. — ^{e}) D_1 $G_{1.3-5}$ पंचालाश्च; D_4 पांचाल्याश्च; D_7 **लाश्च.

51 ^{a}) $Ś_1$ $K_{1.3}$ Dn_2 $D_{4\ 7.8}$ स; K_5 च (for स्व-). — ^{b}) S जितशत्रुर् (for जित्वा शत्रून्). — Dc_1 om. 51^{cd}. — ^{d}) S मुदितः सहकेशवः.

52 $Ś_2$ partly damaged. — ^{a}) $Ś_1$ Dn_2 $D_{1\ 2.4.8}$ सुसार-; $K_{1.3.4}$ D_6 ससार-; K_2 समाल्य-; D_3 संसार-; D_7 सुमार-; G_2 तुषार- (for मसार-). D_2 -वत्यर्क-; D_6 -गुल्वक-; T $G_{3.4}$ -गल्लर्क-; G_2 -बालार्क- (for -गल्वर्क-). Cd cites ससारः and गल्वर्कः. G_4 om. -सुवर्ण-. $Ś_2$ K_{1-3} -रौप्यैर्; B_{3-5} Dn_2 $D_{1-3.6}$ G_2 -रूपैर् (for -रूप्यैर्). K_5 ससागरान्वर्षसुवर्णरूप्यैर्; D_5 सुभाव*त्यर्कसुवर्णरोप्यैर्. — ^{b}) $Ś_1$ K_3 -प्रवाड-; K_1 -प्रवाडु-; $K_{4.5}$ T_2 G_4 -प्रवालैः; D_5 T_1 G_5 -प्रवाळैः; G_1 M -प्रवाळ- (for -प्रवाल-). K_1 -स्फुटिकैश्च (for -स्फटिकैश्च). S जुष्टे (for मुख्यैः). — ^{c}) S तस्मिन्रथे पांडुसुतो रराज. — ^{d}) K_2 D_4 नक्षत्रचित्रैर् (for °चित्रे). D_4 जयतीव (for वियतीव). B_2 चित्रं (for चन्द्रः).

Colophon. —*Sub-parvan*: Editions द्रोणाभिषेक. —*Day of Droṇa's Generalship*: $Ś_1$ $K_{1.3.5}$ Dc_1

१६

संजय उवाच ।

ते सेने शिबिरं गत्वा न्यविशेतां विशां पते ।
यथाभागं यथान्यायं यथागुल्मं च सर्वशः ॥ १
कृत्वावहारं सैन्यानां द्रोणः परमदुर्मनाः ।
दुर्योधनमभिप्रेक्ष्य सव्रीडमिदमब्रवीत् ॥ २
उक्तमेतन्मया पूर्वं न तिष्ठति धनंजये ।
शक्यो ग्रहीतुं संग्रामे देवैरपि युधिष्ठिरः ॥ ३
इति तद्वः प्रयततां कृतं पार्थेन संयुगे
मातिशङ्कीर्वचो मह्यमजयौ कृष्णपाण्डवौ ॥ ४
अपनीते तु योगेन केनचिच्छ्वेतवाहने ।
तत एष्यति ते राजन्वशमद्य युधिष्ठिरः ॥ ५
कश्चिदाह्वयतां संख्ये देशमन्यं प्रकर्षतु ।
तमजित्वा तु कौन्तेयो न निवर्तेत्कथंचन ॥ ६
एतस्मिन्नन्तरे शून्ये धर्मराजमहं नृप । C. 7. 679 B. 7. 17. 7 K. 7. 17. 7

Dn2 D1. 2. 5. 6 (*sec. m.* marg.) प्रथमो युद्धदिवसः; K2 प्रथमो दिवसः; B1 प्रथममाह्निकं; B3. 4 प्रथमदिनयुद्धं; Dn1 G1 M1–3. 5 प्रथमदिवसः; D3 प्रथमदिवसयुद्धः; D4. 7 प्रथममहः. D8 प्रथमदिवसावहारः; G5 प्रथमापहारः. —*Adhy. name:* K5 व्याघ्रदत्तसिंहसेनवधः; B1. 2. 5 Dc1 द्वंद्वयुद्धं; D2. 5 सेनाविमर्दनं (D5 °दः); G1 M1. 2 सेनाप(M1. 2 °व)हारः; —*Adhy. no.* (figures, words or both): K2. 3 B1. 2 Dn1 D2. 3 T G1. 3–5 M 15 (as in text); G2 16. —*Śloka no.:* Dc1 52; Dn1 51.

16

1 a) Ś1 श्चिबिरं (for शिबिरं). **C**d as in text. — b) Ś2 विविशाते; Dn1 निवेशेतां; Dn2 D4. 7. 8 निवि° (for न्यवि°). T G3. 4 हि भारत; G2 निशामुखे; G5 यथातथं (for विशां पते). — G2. 4. 5 om. 1^{cd}. — c) Ś2 damaged. Ś1 D4. 8 यथा न्याय्यं (for यथान्यायं). T G1. 3 M यथान्यायं यथागुल्मं (G1 M यथाभागं). — d) Ś1 K D1. 2. 4. 7. 8 यथोद्देशं; Dn1 यथादेशं; Dn2 D3. 6 यथायोगं (D6 °ग्यं); T G3 यथाभागं (for यथागुल्मं). K1–3 भागशः; B1 संघशः; G1 M भारत (for सर्वशः).

2 a) T G1. 3–5 M1. 5 कृत्वापहारं (for °वहारं). — b) K1 -दुर्मदः (for -दुर्मनाः). — c) T G M1. 2 इदं वाक्यम् (for दुर्योधनम्). Dn1 अभिवीक्ष्य; M3–5 तदा वाक्यं (for अभिप्रेक्ष्य). — d) Ś2 damaged. S (except G2) सव्रीलम् (for सव्रीडम्).

3 a) Ś K1–4 D2. 5 एव; K5 D4. 7. 8 एवं (for एतन्). — c) Some MSS. गृहीतं. S समरे (for संग्रामे). — After 3, Dn1 reads 6^{ab}, for the first time, repeating it in its proper place.

4 G3 M3 om. (hapl.) 4–5. B1 reads 4–5 on marg. — a) D4. 7. 8 तद्वः (for तद्वः). Dn1 इति तद्वचनं तेन; S (G3 M3 om.) इति म(T G2. 4. 5 त)द्वचनं सत्यं. — b) D4. 7. 8 कृतः (for कृतं). S (G3 M3 om) जानीध्वं साधु संयुगे. — c) Ś2 माभिशंके; K1 माविशंके; K5 Dc1 D2 M5 मात्रिशंकीर्; Dn1 नातिशंकीर्; G2 मातिशंकिर् (for °शङ्कीर्). D4. 7. 8 मे त्वम् (for मह्यम्). B2. 4. 5 D6 पश्यतां सर्वसैन्यानाम्; Dn2 D3 माशंकिष्वावमस्माकम्. — d) D6 आयातौ; T G2. 4. 5 अजय्यौ (for अजेयौ).

5 G3 M3 om. 5 (cf. v. l. 4). B1 reads 5 on marg. K4 om. 5^{b}–6^{c}. — c) Ś1 तत आनीय; D3 तत्पतिष्यति (for तत एष्यति). Dn2 नो; G1 M1. 2. 4. 5 मे (for ते). Ś2 संग्रामे (for ते राजन्). — d) Ś2 अत्र; B4 G4 एष (for अद्य).

6 K4 om. 6^{abc} (cf. v. l. 5). Dn1 reads 6^{ab} for the first time after 3. — a) D5 कच्चिद् (for कश्चिद्). Ś K1. 3 B4. 5 Dn2 आहूयतां; B1–3 Dc1 D1–8 आहूय तं (for आह्वयतां). D4. 7. 8 सैन्याद्; G1 M युद्धे; G4 संखे (for संख्ये). Dn1 (both times) कश्चिदाहूय संग्रामे; G2 बलेन नीयतां संख्ये; G5 दैवेनेव गतः संखे. — b) S हतोऽर्जुनं (G2 °नः); **C**d प्रकर्षतु (as in text). — c) D4 reads तमजित्वा तु on marg. B Dc1 D1 S न (for तु). — d) Ś1 K1 D5 निवर्तेच्च; K3 B Dc1 D1. 2. 8 S निवर्तेत; D4 न निवर्तेत (hypermetric) (for न निवर्तेत्).

7 a) K4 D1 शूरे; T G2–5 शून्यं; G1 M शूरं (for शून्ये). — b) Dn1 अहं पुनः; D4. 7. 8 T M1. 2

C. 7. 679 B. 7. 17. 7 K. 7. 17. 7 ग्रहीष्यामि चमूं भित्त्वा धृष्टद्युम्नस्य पश्यतः ॥ ७
अर्जुनेन विहीनस्तु यदि नोत्सृजते रणम् ।
मामुपायान्तमालोक्य गृहीतमिति विद्धि तम् ॥ ८
एवं ते सहसा राजन्धर्मपुत्रं युधिष्ठिरम् ।
समानेष्यामि सगणं वशमद्य न संशयः ॥ ९
यदि तिष्ठति संग्रामे मुहूर्तमपि पाण्डवः ।
अथापयाति संग्रामाद्विजयात्तद्विशिष्यते ॥ १०
द्रोणस्य तु वचः श्रुत्वा त्रिगर्ताधिपतिस्ततः ।
भ्रातृभिः सहितो राजन्निदं वचनमब्रवीत् ॥ ११
वयं विनिकृता राजन्सदा गाण्डीवधन्वना ।
अनागःस्वपि चागस्कृदस्मासु भरतर्षभ ॥ १२
ते वयं स्मरमाणास्तान्विनिकारान्पृथग्विधान् ।
क्रोधाग्निना दह्यमाना न शेमहि सदा निशाः ॥ १३
स नो दिव्यास्त्रसंपन्नश्चक्षुर्विषयमागतः ।
कर्तारः स्म वयं सर्वं यच्चिकीर्षाम हृद्गतम् ॥ १४
भवतश्च प्रियं यत्स्यादस्माकं च यशस्करम् ।

-अहं नृपं; M3-5 युधिष्ठिरं (for अहं नृप). — c) K1 Dn2 D4 7 G3. 4 गृहीष्यामि (for ग्रही°). D4 8 चमूर् (for चमूं).

8 a) K4 अर्जुनस्य (for अर्जुनेन). S परित्यक्तो (for विहीनस्तु). — b) S न चेत्त्रासात्पलायति (G4 °ते). — c) B3 यम् (for माम्). Ś समुपायां(Ś2 °या)तम्; K1 2 समुपायातुम्; D6 मां तु चायांतम् (for मामुपायान्तम्). Dn2 D3 मामुपायात्तमालक्ष्य; D4 7. 8 मामुपालोक्य चा(D8 मा)यांतं. — d) G1 M गृहीत (for °तम्). Ś2 इव (for इति). D5 वर्धते (for विद्धि तम्). B1 गृहीतं विद्धि पांडवं.

9 a) Dc1 एतत् (for एवं). K4 5 B Dn D1-8 एवं तेहं (K5 ते हि) महाराज. — For 9[ab], S subst.:

124* क्षोभयित्वा बलं तेषां पाण्डवानां महात्मनाम् ।

[T2 फलं (for बल).]

— c) S तमानेष्यामि (for समाने°). Ś K1-3 D1 हि रणे; D2. 5 ह रणे (for सगणं). — d) K2 3 वश्यमद्य; S वशं तव (for वशमद्य).

10 a) S स्थास्यति (for तिष्ठति). — b) S भारत (for पाण्डवः). — c) K5 अपयाति न; B3 तथापयातं; B4 अथापिनेष्ये; D3 अथापयातं; D4. 7. 8 अथ प्र(D7 प्रा)याति (for अथापयाति). Cd cites अपयाति (as in text). T G1-4 M यद्यप्येष्य(G3. 4 °पेक्ष्य-; M1. 2 °पेष्य)ति संत्रासाद् (G2 °सान्). — d) K4 विजयस्; S ग्रहणात् (for विजयात्). K2 तु; D4. 7. 8 ते (for तद्). K5 विजयाशा विशिष्यते; D8 विजयात्तेवशिष्यते.

11 Before 11, MSS. ins. संजय उवाच. — a) K4 D1-8 तद्वचः; B Dc1 Dn2 D6 वचनं (for तु वचः). — b) D8 तदा (for ततः).

12 a) K5 Dn हि (Dn2 च) निकृता; T G2 विनिष्कृता (for विनिकृता). K5 तेन (for राजन्). — b) K5 सह (for सदा). D7 गांडिव-. K1. 4. 5 Dn1 D4. 6-8 G3 धन्विना (for -धन्वना). — c) D4 अनागस्त्वपि. K5 B D1 चागस्तद्; Dc1 °स्तु; D4 7 °स्त्वद् (for °स्कृद्). D6 अनागासि कृता ह्येवं; S अनागसोपि चाकस्मात्. — d) K4 D1 कृतमस्मासु भरतर्षभः (K4 °भ) (hypermetric); B कृतमस्मासु तेन वै; Dc1 स एवास्मासु तेन वै; Dn2 अयमस्मासु वर्तते; D3 उपस्तस्मासु तेन वै (sic); D6 तस्माद्युद्धाय वै सदा; S प्रेष्याः प्रभवता (T G2 °तां) यथा.

13 B2 reads 13-16 on marg. — a) D4 तदयं (for ते वयं). Ś K1-4 D1 प्रस्मारमाणा (Ś1 °णान्); Dc1 Dn2 G5 स्मरमाणांस्तान् (for °णास्तान्). — b) Dn2 S विप्रका(M4 °हा)रान्; D6 विप्रकाशान्; Cd विनिकारान् (as in text). K4 D1 पृथक् (for -विधान्). — c) D4. 7 दह्यमाना वै (hypermetric). — d) Ś2 नश्येमहि; B2 न स्वपामः; Cdp न हि शेम; Cd न शेमहि (as in text). B1-4 Dc1 D3 निशि (for निशाः). Dn1 निशाः सदा (by transp). B5 Dn2 D6 न स्वपामो निशां तदा (Dn2 D6 °मोनिशं सदा); D4. 7. 8 वसामः (D4 °मि) सहितानिशं; T G2-5 ह्यशेष(T G3 °ष्म; G5 °षा)बहुलाः (G3 °ळाः) समाः; G1 M शयेम बहुलाः समाः; Cv नाशीमहि दिवानिशम्.

14 B2 reads 14 on marg. — a) K2 मनो-; K4 तं वै (for स नो). K2. 5 B Dn2 D2. 6 दिष्टयास्त्र-; D8 दिष्टयार्थ- (for दिव्यास्त्र). Dn1 -निर्दग्धाश् (for -संपन्नश्). K1 स नो दिव्यास्त्रमापन्नश्; D4. 7 सेनाहि(D7 °दि)ष्टार्थसंपन्नश्; D5 स नो दिष्टास्त्रसंपन्नाश्. — b) K4 आगतं; K5 आत्मनः (for आगतः). — c) Dc1 कर्तारं. D3 om. स्म. K4. 5 B1. 3 4 Dn2 D5. 6 सर्वे; B2. 5 Dc1 D2. 8 कर्म (for सर्वं). D4. 7 कर्तार-

वयमेनं हनिष्यामो निकृष्यायोधनाद्बहिः ॥ १५
अद्यास्त्वनर्जुना भूमिरत्रिगर्ताथ वा पुनः ।
सत्यं ते प्रतिजानीमो नैतन्मिथ्या भविष्यति ॥ १६
एवं सत्यरथश्चोक्त्वा सत्यधर्मा च भारत ।
सत्यवर्मा च सत्येषुः सत्यकर्मा तथैव च ॥ १७
सहिता भ्रातरः पञ्च रथानामयुतेन च ।
न्यवर्तन्त महाराज कृत्वा शपथमाहवे ॥ १८
मालवास्तुण्डिकेराश्च रथानामयुतैस्त्रिभिः ।
सुशर्मा च नरव्याघ्रस्त्रिगर्तः प्रस्थलाधिपः ॥ १९
माचेल्लकैर्ललित्थैश्च सहितो मद्रकैरपि ।
रथानामयुतेनैव सोऽशपद्भ्रातृभिः सह ॥ २०
नानाजनपदेभ्यश्च रथानामयुतं पुनः । C. 7. 693 B. 7. 17. 21 K. 7. 17. 21

स्तव संकल्पं; S यदि (G1. 2 M अपि) कुर्याम तत्कर्म. — ᵈ) B4 D4 चिकीर्षसि; D3 5 °र्षामि (for °र्षाम). K1 सवयाश्चिकीर्षसि इद्वृतं (hypermetric).

15 B2 reads 15 on marg. — ᵃ) Ś2 भवतां (for भवतश्). D3 यस्माद्; G1–4 M तस्याद्; G5 तस्माद्; (for यत्स्याद्). — S transp. 15ᶜᵈ and 16ᵃᵇ. — ᶜ) D4 एकं; D6–8 G5 एवं (for एनं). Ś K (except K5) D1 निकृष्यामो; D4. 7. 8 करिष्यामस् (for हनिष्यामो). — ᵈ) B2. 3 विकृष्य; D3 निष्क्रम्य; D4 7. 8 त्वाकृष्य (for निकृष्य). Ś1 K1. 3 अधि; K2. 4 5 D1. 2. 5 अपि; D7 बलिः (for बहिः).

16 B2 reads 16 on marg. S transp 15ᶜᵈ and 16ᵃᵇ. — ᵃ) D5. 6 G3 अद्य तु (for अद्यास्तु). — After 16ᵃᵇ, K1 reads 17ᶜᵈ. — ᶜ) D5 प्रतिजानामि. — ᵈ) K5 D7 8 नैव (for नैतन्).

17 Before 17, B (B2 marg.) Dc1 Dn2 D3 6 ins संजय उवाच. K5 transp 17ᵃᵇ and 17ᶜᵈ. — ᵃ) K5 सत्यपरोश्; B4 महारथश्; D8 सत्यवचश् (for °रथश्). — ᵇ) S2 K1–3 T G2–5 सत्यकर्मा; K5 D1. 8 °वर्मा; D4. 7. 8 °धर्मश् (for °धर्मा). Ś2 K1 3 तथैव च (for च भारत). — Ś2 K2. 3 D2. 3. 5 G2 om (hapl.) 17ᶜᵈ. K1 reads 17ᶜᵈ after 16ᵃᵇ. — ᶜ) Ś1 B Dc1 Dn2 D1. 6 सत्यव्रतश्च; K1. 5 Dn1 D4. 7. 8 °श्रवाश्च; T G3 5 °वर्मापि; G4 °धर्मोपि (for °वर्मा च). D6 सत्यश्च; D8 सत्येष्टः (for सत्येषुः). — ᵈ) B5 सत्यकर्म; T G3–5 °धर्मा (for °कर्मा). S (G2 om.) च भारत (for तथैव च).

18 ᵃ) Ś2 सर्वे (for पञ्च). — ᵇ) G1 M ह (for च). — ᶜ) S (except G1 M1. 2) न्यवर्तत. — ᵈ) S कर्तुं समयबंधनं.

19 ᵃ) D7 पुंड्रपश्; S (except G2. 5) मालवास्. Ś1 K3. 4 तुंडकेराश्; Ś2 तुंडकीराश्; K1 तुंडरेकाश्; K2 तुंडवेकाश्; D2 तुडिकेराश्; D5 तुंडकेशाश्; D6 तंडिकेराश् (for तुण्डिकेराश्). — ᵇ) The portion from रथा up to प्रदिशः (in 7. 17. 3ᵃ) is lost in Ś2 on a missing fol. K4 रथानामत्रिभिर्युतैः. — After 19ᵃᵇ, Ś1 K1–4 D1 read 21ᶜᵈ for the first time, repeating it in its proper place. Ś1 K1–3 D1 om. 19ᶜᵈ. K4 om 19ᶜ–21ᵇ. — ᶜ) K5 महाराज; D4. 5 नरव्याघ्र; T G1. 3. 4 M4. 5 रथव्याघ्रस् (for नर°). — ᵈ) Dn1 S त्रैगर्तः.

20 Ś2 missing (cf. v. l. 19). K4 om. 20 (cf. v l. 19). — ᵃ) K3 मावेल्लैकैर्; K5 मावेलिकैर्; B Dc1 D2. 5 मावेल्लकैर्, Dn1 मावेलेश्च; Dn2 मामेल्लकैर्; D1 सालेल्लकैर्; D4 7 8 माचेल्लिकैर् (for °ल्लकैर्). D7 ललित्थश् (for ललित्थैश्). D8 मावेल्लकैर्द्रलिह्यैश्च; D6 मावेलकर्लिलत्थैश्च; T1 माचिल्लकैतिर्विंध्रैश्च; T2 G3. 4 माचिल्लकैर्लि(G4 °र्मि)लिंध्रैश्च; G1 M मच्छि(M3–5 °च्छ)ल्लैश्च लिलिंध्रैश्च; G2 मच्चिल्लकैः सिलिंध्रैश्च; G5 मच्चालकैः सलिंधैश्च. — ᵇ) K5 D5 सहितैर् (for सहितो). — ᶜ) Dn2 D6 [अ]पि; S (except G5) [ए]वम् (for [ए]व). — ᵈ) B Dc1 D1. 2 सोगमद्; D7 साशयत; T G1–4 M अगमद्; G5 यमगद्; G5 (*inf. lin.*) प्रागमद्; Cd प्रस्खलत् (for सोऽशपद्). — After 20, S ins.:

125* मलदाश्च करूशाश्च दरदाश्च महारथाः ।
तङ्कणाश्च परादाश्च युगपत्ते समागताः ।

[(L. 1) M3–5 मगधाश् (for मलदाश्). G1 M1. 2. 4. 5 दरदानां; M3 °थानां (for °दाश्च). — (L. 2) M3. 4 कंकणाश् (for तङ्कणाश्). T G2 युगपत्ये (for °पत्ते). M3–5 समाहिताः (for °गताः).]

21 Ś2 missing (cf. v. l 19). K4 om. 21ᵃᵇ (cf. v. l. 19). — ᵃ) D2. 5 नानापदेश्यश्च तथा. — ᵇ) D8 अयुतेन च (for अयुतं पुनः). — Ś1 K1–4 D1 read 21ᶜᵈ for the first time after 19ᵃᵇ. — ᶜ) K5 B2 S समुच्छ्रितं; D8 °वतं (for °स्थितं). — ᵈ) K1. 2 (both both times) Ca. d संशप्तार्थम्; K3 (both times *inf. lin.*) संगमार्थम्; K3 B Dn1 D1 (both times). 2. 4. 6–8 G1 M शपथार्थम्; K4 (both times) Dn2 संशयार्थम्; K5 संश्रयोर्थम्; Dc1 शपथार्थे; T G2–4 संशप्तार्थं; G5 संशप्तानां (for संशप्तार्थम्). K5 उपागताः; Dn2 °गतः;

C. 7. 693 B. 7. 17. 21 K. 7. 17. 21 समुत्थितं विशिष्टानां संशप्तार्थमुपागतम् ॥ २१
ततो ज्वलनमादाय हुत्वा सर्वे पृथक्पृथक् ।
जगृहुः कुशचीराणि चित्राणि कवचानि च ॥ २२
ते च बद्धतनुत्राणा घृताक्ताः कुशचीरिणः ।
मौर्वीमेखलिनो वीराः सहस्रशतदक्षिणाः ॥ २३
यज्वानः पुत्रिणो लोक्याः कृतकृत्यास्तनुत्यजः ।
योक्ष्यमाणास्तदात्मानं यशसा विजयेन च ॥ २४
ब्रह्मचर्यश्रुतिमुखैः क्रतुभिश्चाप्तदक्षिणैः ।
प्राप्य लोकान्सुयुद्धेन क्षिप्रमेव यियासवः ॥ २५
ब्राह्मणांस्तर्पयित्वा च निष्कान्दत्त्वा पृथक्पृथक् ।
गाश्च वासांसि च पुनः समाभाष्य परस्परम् ॥ २६
प्रज्वाल्य कृष्णवर्त्मानमुपागम्य रणे व्रतम् ।
तस्मिन्नग्नौ तदा चक्रुः प्रतिज्ञां दृढनिश्चयाः ॥ २७
शृण्वतां सर्वभूतानामुच्चैर्वाचः स्म मेनिरे ।
धृत्वा धनंजयवधे प्रतिज्ञां चापि चक्रिरे ॥ २८
ये वै लोकाश्चानृतानां ये चैव ब्रह्मघातिनाम् ।

S समागतं (for उपागतम्). D_3 संशयामसुपागमन्.

22 $Ś_2$ missing (cf. v. l. 19). — ^{a}) K_5 $D_{2\ 5}$ M_{3-5} आघाय; B D_1 आनर्च्य; Dc_1 Dn D_3 आनाय्य (for आदाय). — ^{b}) Dn_1 transp. हुत्वा and सर्वे. Dn_2 D_3 कृत्वा (for हुत्वा). — ^{c}) D_8 च शरीराणि; Cd. v कुशचीराणि (as in text). — ^{d}) D_7 चक्राणि (for चित्राणि).

23 $Ś_2$ missing (cf. v. l. 19). — ^{a}) K_2 D_1 ते वै; $B_{3\ 4}$ Dn_2 ते तु; $D_{4.8}$ ततो (for ते च). Dn_1 -शरत्राणा; $D_{4.7.8}$ S -तल° (for -तनु°). — ^{b}) K_1 कृताख्याः (for घृताक्ताः). — ^{c}) B_5 $D_{4.7.8}$ मौंजी-; Ca. d मौर्वी- (as in text). — ^{d}) G_3 $M_{1.2}$ -दाक्षिणां (for -दक्षिणाः).

24 $Ś_2$ missing (cf. v. l. 19). — ^{a}) K_5 $D_{2.4.7.8}$ यज्विनः; D_3 युवानः; D_5 यज्वीनः (for यज्वानः). $K_{1.5}$ लोकाः; K_3 लौक्याः; B_5 $D_{4.8}$ लोके; D_7 लोकैः; S सर्वे; Cd लोक्याः (as in text). — ^{c}) Dn_1 योत्समाणास्; D_7 मोक्षमाणास्; S योद्धुकामास्; Ca. d योक्ष्यमाणास् (as in text). Dn_2 तदान्योन्यं; $G_{2.5}$ सदात्मानं; M_{3-5} तथा° (for तदा°). — ^{d}) D_2 विजयाय; $D_{7.8}$ S विक्रमेण (for विजयेन). $Ś_1$ K Dn_1 $D_{1.5}$ यशसे विजयाय च (K_4 D_1 वा).

25 $Ś_2$ missing (cf. v. l. 19). — ^{a}) $K_{4.5}$ $D_{2.5}$ ब्रह्मचर्यैः (for °चर्य-). $K_{4.5}$ -श्रुति(K_4 °त)मुख्यैः; D_1 -श्रुतमुखैः; D_8 -स्तुतिमुखैः; S -श्रुत(G_2 °ति)सुतैः (G_2 °खैः) (for -श्रुतिमुखै.). Ca cites क्रतुमुख्यैः; Cd क्रतुमुखैः. Cv cites ब्रह्मचर्यं श्रुतिमुखाः. — $M_{3.4}$ om. 25^{b}–26^{d}. — ^{c}) K_4 $B_{4.5}$ Dc_1 $D_{1.5}$ प्राप्यान्; B_2 आयान्; D_6 प्राप्त-; T G_3 M_5 प्राप्तान्; $G_{2.4.5}$ प्राप्तुं; Cv प्राप्य (as in text). — ^{d}) $G_{2.5}$ जिघांसवः; M_5 इया° (for यिया°).

26 $Ś_2$ missing (cf. v. l. 19). $M_{3.4}$ om. 26 (cf. v. l. 25). — ^{a}) G_1 $M_{1.2}$ तु (for च). Dn_1 ब्राह्मणान्पूजयित्वा ते. — ^{b}) T G_{3-5} M_5 निष्कं. S ($M_{3.4}$ om.) पुनः पुनः (for पृथक्पृथक्). — T G $M_{1.2.5}$ ins. after 26: $M_{3.4}$ after 25^{a}:

126* द्विजमुख्यैः समुदितैः कृतस्वस्त्ययनाशिषः ।
मुदिताश्च प्रहृष्टाश्च जलं संस्पृश्य निर्मलम् ।

[(L 1) $M_{3.4}$ om. the prior half.]

27 $Ś_2$ missing (cf. v. l. 19) — ^{a}) D_3 यद्वात्स्य-; D_5 आज्वाल्य (for प्रज्वाल्य). K_1 कृष्णवर्त्मनि; D_1 °वर्तमानम् (hypermetric); D_6 °वर्माणम् (for °वर्त्मानम्). S ते ज्वालयित्वा ज्वलनम्. — ^{b}) K_5 B_{1-3} D (except $D_{1.2}$) $G_{1.5}$ $M_{1.2.4.5}$ उपगम्य (for उपा°). K_3 B_5 Dn_1 $D_{2.4.5.8}$ S रणव्रतं; D_1 रणे द्रुतं; $D_{6.7}$ रणवृतं (for रणे व्रतम्). — ^{c}) T G_3 रणे; $G_{1.2.5}$ M ततश् (for तदा). — B_4 om. 27^{d}. — ^{d}) D_3 प्रतिज्ञांश्च (hypermetric). T $G_{2.4.5}$ दृढनिश्चयां.

28 $Ś_2$ missing (cf. v. l. 19). — ^{a}) D_1 शृणुतां (for शृण्वतां). Dn_1 -भूपानाम् (for -भूतानाम्). — ^{b}) K_1 वाचा; D_2 वचः; D_5 वाचं (for वाचः). K_1 स्म भाषिरे; K_2 स मेनिरे; K_5 स्म सर्वशः; B Dc_1 D_3 बभाषिरे; Dn_1 समीरिताः; Dn_2 Cd शशंसिरे; $D_{1.2.5}$ समीरिरः; $D_{4.8}$ समीडिरे; D_7 समीरिरे; Cdp भवार्थिनः (for स्म मेनिरे). S अ(G_1 M इ)त्युच्चैर्वाक्य-(M °च)मीरयन् (G_4 °यत्). — ^{c}) K_3 सर्वे; K_5 Dn_2 $D_{1.4.7.8}$ Ca धृता; B_{1-4} धृतां; B_5 दृढां; Dc_1 वृतां; Dn_1 प्रीता; $D_{2.5}$ वृता; D_3 भृता; D_6 दृढं; Cd धूत्ता (for धृत्वा). S धृत्या(M °ता)र्जुनवधे शूराः. — ^{d}) D_1 प्रतिज्ञाश्. S अथ (for चापि). K_5 $D_{2.5}$ च प्रचक्रिरे (for चापि च°).

29 $Ś_2$ missing (cf. v. l. 19). K_4 om. 29^{ab},

पानपस्य च ये लोका गुरुदाररतस्य च ॥ २९
ब्रह्मस्वहारिणश्चैव राजपिण्डापहारिणः ।
शरणागतं च त्यजतो याचमानं तथा घ्नतः ॥ ३०
अगारदाहिनां ये च ये च गां निघ्नतामपि ।
अपचारिणां च ये लोका ये च ब्रह्मद्विषामपि ॥ ३१
जायां च ऋतुकाले वै ये मोहादभिगच्छताम् ।
श्राद्धसंगतिकानां च ये चाप्यात्मापहारिणाम् ॥ ३२
न्यासापहारिणां ये च श्रुतं नाशयतां च ये ।
कोपेन युध्यमानानां ये च नीचानुसारिणाम् ॥ ३३
नास्तिकानां च ये लोका येऽग्निहोत्रापितृत्यजाम् ।
तानाप्नुयामहे लोकान्ये च पापकृतामपि ॥ ३४
यद्यहत्वा वयं युद्धे निवर्तेम धनंजयम् । C. 7. 707 B. 7. 17. 35 K. 7. 17. 36

— a) D4.7 यो (for ये). K1 वृतिनां; K3 B4.5 D2 [अ]व्रतिनां; K5 B1–3 Dc1 Dn D3.6.8 [अ]नृतिनां; D4.7 [अ]कृतिनां (for [अ]नृतानां). S अनृतस्य च ये लोका. — b) B2 वै च; D6 च स्युर्; S लोका (for चैव). Dn1 ब्रह्मघातिनं; M3 °घातिनः (for °घातिनाम्). — c) K1 मद्यपानां; B Dc1 Dn1 D2.3.5.7 मद्यपस्य; D1 पाननस्य (sic); G2 सुरापस्य; Cd पान° (as in text). — D4 om. (hapl.) 29^{d}–31^{c}. — d) M4 -गतस्य (for -रतस्य). D3 वा (for च).

30 Ś2 missing (cf. v. l. 19). D4 om. 30 (cf. v. l. 29). — a) K1 ब्रह्मस्वं हारिणश्चैव; B1 D7 ब्रह्मस्वाहा°; B3 (also as in text).4 Dc1 Dn2 S °हारिणां (G3–5 °ण)श्चैव; D6 ब्रह्मत्वहारिणां चैव. — b) E1 Dc1 Dn2 D5.6 G1.5 M -पिंडापहारिणां; G3.4 °लापिनां (for °पहारिणः). T रथापिंडाप्रलापिनां; Ca d as in text. — c) Hypermetric. B2 शरणागतांश् (for °गतं). B Dc1 D2.6 S च त्यजतां; D5 त्यजतां च (for च त्यजतो). — d) Dn2 D6 याचमानांस्; Cd °मानं (as in text). B (except B4) Dc1 तथा घ्नतां; Dn1 D2.7.8 च निघ्नतः (D2 °तां); D5 च ये घ्नतां (for तथा घ्नतः). T G2.3.5 याचमानाभिघातिनां; G1 M याचमाननिघातिनां; G4 यच्चमाभिघातिनां (sic).

31 Ś2 missing (cf. v. l. 19). D4 om. 31^{abc} (cf. v. l. 29). D2.5 om. 31^{ab}. — a) Dn2 D1.3.6–8 आगार-; G4 भूतार- (for अगार-). Ś1 K1.4.5 D1 -दाहिनो; K2 -दायिनो (for -दाहिनां). B D3 G4 चैव; T G3.5 चापि (for ये च). — b) K1 lacuna; B4 लोका च (hypermetric); D3 वै (for च). K3 गां निघ्नतस्; K4 D1 स्त्रीघातिनाम्; Dn1 D3 गा निघ्नताम् (for गां निघ्नताम्). Ś1 K1.3 तथा; D2 तदा (for अपि). — B4 om. 31^{cd}. — c) K5 अपवादिनां; B1.5 Dn2 D8 °कारिणां; D3 °वारिणां; S अति(G1 M °भि)चारिणां (for अप°). Ca.d cite अपकारिणः. Ś1 K1.2 लोका ये (by transp.); Dc1 लोकाश्च. D5 अपचारीणीनां लोका (sic). — d) Ś1 om. ये.

32 Ś2 missing (cf. v. l. 19). D5 om. (hapl.) 32–34. — a) K4 भार्यां च; K5 जायायां; B Dc1 Dn2 स्वजायां; D1.3.6 स्वभार्यां; D2 जायां वा (for जायां च). K2 ऋतुदाने वै; K5 B3–5 Dn D2–4.6–8 °कालेषु; B1 Dc1 °कालेपि; B2 °काले च (for °काले वै). S भार्यां चाप्यृतुकालेषु (G1 M1.2 °ले तु). — b) B3 D2 मोहाद्वै (for ये मोहाद्) K5 B (except B3) नाभिगच्छतां; Dn1 D4.7.8 नोप° (for अभि°). K4 Dn2 D1.3.6 यो मोहाच्चाभि(D1.6 °धि)गच्छति; Dc1 मोहाद्वै नानुगच्छतां; S ये लोका (G3 °को) नाभिगच्छतां. — c) K2 श्रद्धा; Dn2 श्राद्धे; D4.7.8 श्राद्धं; Ca श्राद्ध (as in text). D3 -मैथुनिकानां; D8 -संगतकानां; Ca -सङ्गतिकानां; Cd -संगतिकानां (as in text). B Dc1 Dn2 ये (for च). G2 श्राद्धसंत्यागिनां चापि. — d) K2 स्वात्मा-; Dn D3 वात्मा- (for [अ]प्यात्मा).

33 Ś2 missing (cf. v. l. 19). D5 om. 33 (cf. v. l. 32). S transp. 33^{ab} and 33^{cd}. — a) K2.3.5 D2 चैव; G2 चापि (for ये च). — b) Dn2 D6 श्रुतिं; Cd सृतं; Ca श्रुतं (as in text). K5 नाश*तां; D4 न्यासव्रती (for नाशयतां). Ś1 K2.3 श्रुतेनुशयतां च ये. — K2 om. 33^{cd}. — c) D2 क्लीबेण. T G1.3 M सांख्यमानानां; G2 सांत्व°; G4 साध्य°; G5 निंद्य° (for युध्य°). — d) B1.2 D3 S Cv ये च दी(T G3 ही)नानुसारिणां; B2 (marg.).3.5 ये च दीनापहारिणां; B4 ये च दीनान्नहारिणां; D4.7 ये च नीचानुचारिणां.

34 Ś2 missing (cf. v. l. 19). D5 om. 34 (cf. v. l. 32). — b) K4 D1.4.6–8 येग्निहोत्र-; K5 Dn1 अग्निहोत्र; B Dc1 Dn2 D2.3 S येग्निमातृ- (for येऽग्निहोत्रा-). K5 -परित्यजां (for -पितृ°). — After 34^{ab}, S Cv ins.:

127* सत्यमाक्रमतां ये च प्रत्यादित्यं प्रमेहताम् ।

[T G2.5 सस्यम् (for सत्यम्). T G2 प्रमेहिना; G3.4 °हितां (for °हताम्). Cv प्रत्यादित्यं प्रमेहताम् (as above).]

35 Ś2 missing (cf. v. l. 19). — a) S निवर्तेम

C. 7 707 B. 7.17.35 K. 7.17.36 तेन चाभ्यर्दितास्त्रासाद्भवेम हि पराङ्मुखाः ॥ ३५
यदि त्वसुकरं लोके कर्म कुर्याम संयुगे ।
इष्टान्पुण्यकृतां लोकान्प्राप्नुयाम न संशयः ॥ ३६
एवमुक्त्वा ततो राजंस्तेऽभ्यवर्तन्त संयुगे ।
आह्वयन्तोऽर्जुनं वीराः पितृजुष्टां दिशं प्रति ॥ ३७
आहूतस्तैर्नरव्याघ्रैः पार्थः परपुरंजयः ।
धर्मराजमिदं वाक्यमपदान्तरमब्रवीत् ॥ ३८
आहूतो न निवर्तेयमिति मे व्रतमाहितम् ।
संशप्तकाश्च मां राजन्नाह्वयन्ति पुनः पुनः ॥ ३९
एष च भ्रातृभिः सार्धं सुशर्माह्वयते रणे ।
वधाय सगणस्यास्य मामनुज्ञातुमर्हसि ॥ ४०
नैतच्छक्नोमि संसोढुमाह्वानं पुरुषर्षभ ।
सत्यं ते प्रतिजानामि हतान्विद्धि परान्युधि ॥ ४१

युधिष्ठिर उवाच ।

श्रुतमेतत्त्वया तात यद्द्रोणस्य चिकीर्षितम् ।
यथा तदनृतं तस्य भवेत्तद्वत्समाचर ॥ ४२

(for वयं युद्धे). —b) Dn1 D4.7.8 निवर्तामो; D5 निवर्तेयं; S वयं संख्ये (T G2 संख्ये; G3 सर्वे) (for निवर्तेम). —c) Ś1 K1.4 Dc1 तेन वा; G5 ते चैव (for तेन च). D4.8 त्रस्ता; D5 त्राणाद्; D7 तत्रस्ता (hypermetric) (for त्रासाद्). —d) T G2-4 M4 य(G3 श)चास्याम:; G1 M1-3.5 यदि स्याम: (M3 °म); G5 यास्यामहि (for भवेम हि).

36 Ś2 missing (cf. v. l. 19). —a) T G2-5 [अ]पि (for तु). K5 D5 S कर्म (for लोके). —b) K5 D5 S लोके (for कर्म). — Ś1 K2-4 D1 om. (hapl.) 36c–37b. —c) D2.5 पुण्यकृतांल्लो; D4.7.8 °कृतो (for °कृतां). K1 B Dc1 Dn2 D3.6 इष्टाँल्लोका-न्प्रा(K1 Dc1 °ना)प्नुयाम (B Dn2 D6 °मो). —d) K1 B Dc1 Dn2 D3.6 वयमद्य; D2 आप्नुयाम; D4.7 आप्नुयायो; D8 आप्नुयामो; G2 M1.2.5 प्राप्नुयामो (for °याम). D4.7 ह (for न). K5 महद्यशः; Dn1 न संसयः; S सुवर्चसः (for न संशयः).

37 Ś2 missing (cf. v. l. 19). Ś1 K2-4 D1 om 37ab (cf. v. l. 36). Before 37, K5 ins संजय उवाच —a) K5 महाराजस्; B4 तदा राजंस् (for ततो राजंस्). —b) K1 G1 M ते न्यवर्तंत; K5 तेभ्योवर्तंत (for तेऽभ्यवर्तन्त). T G2-5 संयुगं. —c) D1 आहुयंतो. S महाबाहुं (for ऽर्जुनं वीराः). —d) K5 पितृ-राज-; Cd प्रतिजुष्टां; Ca पितृ° (as in text).

38 Ś2 missing (cf. v. l. 19). —a) K4 आहू-तस्; B5 आहूय (for आहूतस्). D3 नरव्यग्रः; S °व्याघ्रः (for °व्याघ्रैः). —d) Dn2 युद्धायातुरम्; Cd अपदान्तरम् (as in text).

39 Ś2 missing (cf v. l. 19). S transp 39 and 40. —a) K4 om. न. —c) K1.4.5 B1.2 D (except D1) सं(K1 स)सप्तकाश्च (for संशप्त°). Dc1 मे; T G2.4.5 ते; G3 के; M1.2 मा (for मां). —d) B Dc1 D6 T G2-5 M3-5 आह्वयंते (B1 °तो) (for °यन्ति). B1 D3 S महामृधे; B4 पुन.** (for पुनः पुनः).

40 Ś2 missing (cf. v. l, 19). Before 40, G1.5 M ins अर्जुनः. S transp. 39 and 40. K5 om. 40ab. —a) K4 D3 T G1.2 M हि; B1 Dn2 G4.5 वै; D4.7.8 मां (for च). —b) D4.7.8 बलात् (for रणे). —c) T G2-5 वधार्थं (for वधाय). D7 repeats सग-णस्यास्य. D8 सरणस्यास्य (for सगण°). —d) Ś1 K1.4.5 D5 समनु-; K2 Dn1 ममानु- (for मामनु-).

41 Ś2 missing (cf. v. l. 19). —a) B3 न तत्; D4 एवं; D5 एतत्; D7 एव; D8 नैवं (for नैतत्). Ś1 K1.2.4 संवोढुम् (for संसोढुम्). S न शक्नोमि च संसोढुम्. —b) Dn1 पुरुषोत्तम; S भरतर्षभ (for पुरुषर्षभ) —c) S -जानेहं (for -जानामि). —d) Ś1 हताद्विद्धि; D6 हतान्युधि (for हतान्विद्धि). - After 41, S ins.:

128* न ह्यर्जुनो रणे राजन्मिथ्या किंचित्प्रवक्ष्यति ।
हतांस्त्रैगर्तकान्पश्य मा स्म ते कश्मलं भवेत् ।

42 Ś2 missing (cf v. l. 19). —a) K3.5 B D (except D1) श्रुतं ते (Dn1 D8 मे) तत्त्वतस्तात (K5 °स्त्वतस्तावद्; B2 °द्वचस्तात); S अश्रौषी(T1 °षि)स्तात तत्प्रोक्तं. —b) K5 द्रोणस्य तु (for यद्द्रोणस्य). —c) K1 D7 तथा (for यथा). S यथानृतं तस्य (M3-5 °च्च) भवेत्. —d) K4 तद्वै; K5 त्वं तत्; B Dc1 Dn2 D1.3.6 तत्त्वं (for तद्वत्). S तथा नीतिर्विधीयतां.

43 Ś2 missing (cf. v. l 19). —a) Dn1 बुद्धि-मान् (for बलवान्). —b) D4.7 कृतार्थश् (for °स्त्रश्). B1.3 D4.7.8 जितक्लमः; Dn1 महाबलः (for जितश्रमः).

द्रोणो हि बलवाञ्शूरः कृतास्त्रश्च जितश्रमः ।
प्रतिज्ञातं च तेनैतद्ग्रहणं मे महारथ ॥ ४३

अर्जुन उवाच ।

अयं वै सत्यजिद्राजन्नद्य ते रक्षिता युधि ।
ध्रियमाणे हि पाञ्चाल्ये नाचार्यः काममाप्स्यति ४४
हते तु पुरुषव्याघ्रे रणे सत्यजिति प्रभो ।
सर्वैरपि समेतैर्वा न स्थातव्यं कथंचन ॥ ४५

संजय उवाच ।

अनुज्ञातस्ततो राज्ञा परिष्वक्तश्च फल्गुनः ।
प्रेम्णा दृष्टश्च बहुधा आशिषा च प्रयोजितः ॥ ४६
विहायैनं ततः पार्थस्त्रिगर्तान्प्रत्ययाद्बली ।
क्षुधितः क्षुद्विघातार्थं सिंहो मृगगणानिव ॥ ४७
ततो दौर्योधनं सैन्यं मुदा परमया युतम् ।
गतेऽर्जुने भृशं क्रुद्धं धर्मराजस्य निग्रहे ॥ ४८ C. 7. 720 B. 7. 17. 48 K. 7. 17. 49

— c) B1 तु (for च). B1–3 Dc1 Dn2 D2. 5. 6 तेनैव; D8 मे नैतद्; G3–5 तस्यैतद् (for तेनैतद्). — d) K4 च (for मे). B1. 2. 5 D1 T G1 M1–4 महारथः; Dn1 बलादिति; Dn2 D3 महाबल (for °रथ). D4. 7. 8 ग्रहणं मम भारत.

44 Ś2 missing (cf. v. l. 19). M3. 4 om. the ref. After the ref, S ins.:

129* सर्वथा न निवर्तेयमाहूतोऽहं परंतप ।
त्रिगर्तो भ्रातृभिः सार्धं स मामाह्वयते भृशम् ।
तवापि तु रणे रक्षा विहिता मे जनाधिप ।
निरपेक्षो गमिष्यामि वधायैषां दुरात्मनाम् ।

[(L 1) T G1. 2 स (for न). G2–4 M3 आहूतोयं (for °तोऽहं). — (L 2) T G3. 4 मृधे; G2 रणे (for भृशम्). — (L. 3) G5 तथापि (for तवापि) G2 च (for तु). — (L. 4) G4 दुरासदां (for °त्मनाम्).]

— a) S (except G5) एष (for अयं). — b) K4 G5 वा; K5 B Dc1 Dn D1–4. 6–8 T G2–4 त्वां (for ते). G3 यदि (for युधि). D5 अद्य त्वां रक्षयिष्यति. — c) D4 7. 8 जीवमाने; Cd ध्रियमाणे (as in text). B4 D2 च; S तु (for हि). K4 पांचाले. — d) B1 कालमेष्यति; G5 (marg as in text) कर्ममाप्स्यति.

45 Ś2 missing (cf. v. l. 19). G5 partly damaged. — a) G1 M पुरुषव्याघ्र (for °व्याघ्रे). — b) K1 **जित्य****; T G2–4 सत्याजित्यनिवर्तिनि; G1 M सत्यजित्यरिभिर्युधि; G5 सत्याजित्यनि***. — c) S प-(G4 व)रैर् (for सर्वैर्). Ś1 K5 Dn2 D7. 8 समेतैर्वो; S सहामात्यैर् (for समेतैर्वा). — d) B (except B1) Dn1 D6 कदाचन (for कथंचन).

46 Ś2 missing (cf. v. l. 19). M3–5 om. the ref. — b) K4 परिमुक्तश्च (for °ष्वक्तश्च). Dn1 तु (for च). K (except K2) B D च फाल्गुनः; S तथैव च (for च फल्गुनः). — G3 om 46^{ef}. — c) S (G3 om) ततो (for प्रेम्णा). B3–5 दिष्टश्च; D4. 7 8 दृढं; D6 युक्तश् (for दृष्टश्च). — d) Ś1 K1 ह्याशिषा (for आ°). S (G3 om) चैव योजितः (G4 °ताः) (for च प्रयोजितः). K2 3 5 B1 3 Dn1 D5. 6 ह्याशिषश्च (K3 °षा च; D5 °षाश्च) प्रयोजिताः; K4 ह्यासिभिश्च नियोजिताः; B2. 4. 5 Dc1 Dn2 D2. 3 ह्याशिषश्चास्य (D2 °पि) योजिता; D1 ह्याशीर्भिश्च नियोजितः; D4. 7. 8 ह्याशिषश्चान्वयुंजत.

47 Ś2 missing (cf. v. l. 19). — a) B1 Dn1 विधायैवं; D4. 7 8 विहायैवं; S वधायैव (G3 °वं) (for विहायैनं). — b) Dn2 D3 आह्वयद्; D4. 7. 8 प्रत्यगाद्; D6 अभ्ययाद् (for प्रत्य°). S त्रि(M3 त्रै)गर्तानां बलं ययौ. — c) G3 क्षीयतो (for क्षुधितः). K4. 5 क्षुधि घातार्थं; B3 तद्विघातार्थं; T G2–5 द्विप° (for क्षुद्वि°).

48 Ś2 missing (cf v. l. 19). — a) K5 T G3. 5 तदा; G4 तदो (for ततो). K1. 2. 5 Dn1 D5. 6 दुर्योधनं; G1 M1. 2 दुर्योधनः (for दौर्योधनं). M1. 2 राजा (for सैन्यं). — b) M1. 2 युतः (for युतम्). — c) K1 मतेर्जुने; K3 B Dc1 ऋतेर्जुनं (for गतेऽर्जुने). K2 D4 7 8 क्रुद्धे (for क्रुद्धं). — For 48^{cd}, S subst.:

130* ग्रहणे धर्मराजस्य कृतोत्साहं महामृधे ।

[M4 ग्रहेण (for ग्रहणे). G1 M1. 2 अमन्यत (for महामृधे).]

49 Ś2 missing (cf. v. l. 19). — a) K5 B1 D2. 3 5. 8 T G1. 2. 4 5 M ततोन्योन्यं तु. Ś1 K2. 3 B1. 5 G2 ते सैन्ये; K1 ते सर्वे; D2 तत्सैन्यं (for ते सेने). G3 ततोन्योन्यं कृते सैन्ये. — b) S (except G2) अंजसा (for ओजसा). — After 49^{ab}, S ins.:

131* वेगेन शङ्खानापूर्य हर्षयुक्ते महास्वने ।

[G3 हर्षयुक्तो; G5 वेगयुक्ते (for हर्ष°).]

C. 7.721 B. 7.17.49 K. 7.17.50 ततोऽन्योन्येन ते सेने समाजग्मतुरोजसा । गङ्गासरय्वोर्वेगेन प्रावृषीवोल्बणोदके ॥ ४९

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

१७

संजय उवाच ।

ततः संशप्तका राजन्समे देशे व्यवस्थिताः ।
व्यूह्यानीकं रथैरेव चन्द्रार्धाख्यं मुदान्विताः ॥ १
ते किरीटिनमायान्तं दृष्ट्वा हर्षेण मारिष ।
उदक्रोशन्नरव्याघ्राः शब्देन महता तदा ॥ २
स शब्दः प्रदिशः सर्वा दिशः खं च समावृणोत् ।
आवृतत्वाच्च लोकस्य नासीत्तत्र प्रतिस्वनः ॥ ३
अतीव संप्रहृष्टांस्तानुपलभ्य धनंजयः ।
किंचिदभ्युत्स्मयन्कृष्णमिदं वचनमब्रवीत् ॥ ४
पश्यैतान्देवकीमातर्मुमूर्षूनद्य संयुगे ।
भ्रातॄंस्त्रैगर्तकानेवं रोदितव्ये प्रहर्षितान् ॥ ५
अथ वा हर्षकालोऽयं त्रैगर्तानामसंशयम् ।

— ^{c}) $K_{2.4.5}$ B_{2-5} Dn D_{1-3} $G_{1.2}$ M -सरय्वौ; D_{6} (marg.) -सरौय्वो; G_{5} -सरयुवोर् (hypermetric) (for -सरय्वोर्). — ^{d}) $D_{4.7}$ प्रावृषीवाल्वणोदके.

Colophon. $Ś_{2}$ missing. — *Sub-parvan:* G_{5} संशप्तकवध. — *Day of Droṇa's Generalship:* K_{1} $_{3}$ D_{1} द्वितीययुद्धदिवसे; K_{2} द्वितीयदिवसे; G_{1} M_{1} $_{3}$ द्वितीयेहनि. — *Adhy. name:* K_{5} Dn_{1} त्रैगर्तप्रतिज्ञाया (Dn1 °यां) अर्जुननिर्या(Dn_{1} °प्रया)णं; D_{2} $_{5}$ त्रिगर्तप्रतिज्ञा (D_{2} °ज्ञायां) अर्जुननिर्याणं; D_{8} संसप्तकयुद्धं; G_{1} $M_{1.2}$ संशप्तकप्रतिज्ञा; G_{5} धनंजययानं. — *Adhy no.* (figures, words or both): $K_{2.3}$ B_{1} Dn_{1} $D_{1.2.8}$ T $G_{1.3-5}$ M 16 (as in text); G_{2} 17. — *Śloka no.:* Dc_{1} 48; Dn_{1} 49.

17

1 $Ś_{2}$ is missing up to प्रदिशः (in 3^{a}) (cf v. l 7. 16. 19). — ^{a}) $K_{3.4}$ $_{5}$ B_{1} $_{2}$ Dc_{1} Dn $D_{2-4.6}$ $_{7}$ संसप्तका; D_{5} संमप्तकान् (for संशप्तका). — ^{b}) Dn_{1} D_{2} $_{5}$ समा(Dn_{1} °म)दाय (for समे देशे). — ^{c}) D_{2} व्यूहौनिकं (sic); D_{5} व्यूह्यलीकं; S व्यूढा G_{3} °ह्रा)नीकै (for व्यूह्यानीकं). $K_{4.5}$ Dn $D_{3.5}$ रणायैव; Dc_{1} (before corr.) रथेनेव (for रथैरेव). K_{1-3} D_{1} व्यूह्या(D_{1} °ह)नीकं रणा(K_{2} °था)यैव; D_{4} $_{6-8}$ व्यूहं कृत्वा (D_{6} व्यूह्यानीत्वा) रणे चैव. — ^{d}) $Ś_{1}$ चक्रुराख्यां; $K_{1.4}$ चक्रुर्व्याख्यं (K_{4} °ख्यां); K_{2} चक्रुर्व्यग्र; K_{3} चक्रुर्त्रैश्यां; K_{5} Dn_{2} $D_{2.3.5}$ चंद्राकारं; Dn_{1} चंद्रार्काभं; D_{1} चक्रुर्व्याख्या; D_{4} चंद्राद्धरि; D_{7} चंद्राद्धरिखं (hypermetric); S चंद्रार्घा(T_{1} G_{2} °र्था)ख्यैर् (for चन्द्रार्धाख्यं). $Ś_{1}$ $K_{2.3.5}$ B_{1} D (except D_{1}) T G_{2-5} मुदा युताः (for मुदान्विताः).

2 $Ś_{2}$ missing (cf. v. l. 1). — ^{b}) D_{6} हर्षात्तु (for हर्षेण). Dn_{2} माधवं (for मारिष). — After 2^{ab}, S ins.:

132* अतीव संप्रहृष्टास्ते ह्युपलक्ष्य धनंजयम् ।

[$G_{4.5}$ [ऽ]पि (for हि).]

— ^{d}) S शब्दे(G_{2} नादे)नापूरयन्दिशः.

3 $Ś_{2}$ is missing up to प्रदिशः (cf. v. l. 1). — ^{a}) K_{1} शब्दाः; Dn_{2} T G_{2-5} दिशः (for शब्दः). B_{5} प्राज्ञशः (for प्रदिशः). — ^{b}) S नभ(G_{1} M दिश)श्चैव (for दिशः खं च). B_{3} तदावृणोत् (for समा°). — ^{c}) D_{7} आवृत्तत्वाच्. — ^{d}) S महानासीत् (for नासीत्तत्र). K_{5} प्रतिनिःस्वनः (hypermetric).

4 ^{a}) N (except Ś K_{1} $D_{5.7}$) सोतीव (for अतीव). K_{1} सं*हृष्टांस् (for संप्रहृ°). — ^{b}) $D_{3.4}$ उपालभ्य; S ज्ञात्वा तत्र (for उपलभ्य). — ^{c}) M_{3-5} अप्युत्स्मयन् (for अभ्यु°).

5 Before 5, S (except G_{1} $M_{1.2}$) ins. अर्जुनः. — ^{a}) Dc_{1} D_{5} पश्यतां; D_{6} S पश्येमान् (D_{6} G_{5} °मां; G_{2} °तान्) (for पश्यैतान्). $D_{4.7.8}$ S देवकीपुत्र (for °मातर्). — ^{b}) $D_{4.7}$ मुमूर्षुंस्. Dn_{1} चैव (for अद्य). — After 5^{ab}, G_{2} ins. 133*. — ^{c}) Dn_{1} $D_{4.6.8}$ त्रिगर्तकान् (for त्रैग°). $K_{1.5}$ Dc_{1} Dn $D_{3.4.6.8}$ एव; D_{7} एवं च (hypermetric); S एतान् (for एवं). D_{5}

कुनरैर्दुरवापान्हि लोकान्प्राप्स्यन्त्यनुत्तमान् ॥ ६
एवमुक्त्वा महाबाहुर्हृषीकेशं ततोऽर्जुनः ।
आससाद रणे व्यूढां त्रैगर्तानामनीकिनीम् ॥ ७
स देवदत्तमादाय शङ्खं हेमपरिष्कृतम् ।
दध्मौ वेगेन महता फल्गुनः पूरयन्दिशः ॥ ८
तेन शब्देन वित्रस्ता संशप्तकवरूथिनी ।
निश्चेष्टावस्थिता संख्ये अश्मसारमयी यथा ॥ ९
वाहास्तेषां विवृत्ताक्षाः स्तब्धकर्णशिरोधराः ।
विष्टब्धचरणा मूत्रं रुधिरं च प्रसुस्रुवुः ॥ १०
उपलभ्य च ते संज्ञामवस्थाप्य च वाहिनीम् ।
युगपत्पाण्डुपुत्राय चिक्षिपुः कङ्कपत्रिणः ॥ ११
तान्यर्जुनः सहस्राणि दश पञ्चैव चाशुगैः । C. 7. 733 B. 7. 18. 12 K. 7. 18. 14

भ्रातॄंस्त्रिगर्तानेवं च. —[d]) Ś रोचितव्ये (for रोदि°). S प्रहृष्य(M_3 °ष्ट)तः (for प्रहर्षितान्).

6 [b]) B (except B_4) D_6 त्रिगर्तानाम् (for त्रैग°). Ś$_1$ $K_{1.4}$ B_1 D_1 M_8 असंशयः; K_5 Dn_1 D_6 T G न संशयः; $D_{4.7.8}$ अजायत (for असंशयम्). —[c]) K_4 D_1 शकुनैर्; T $G_{3.4}$ ये नरैर् (for कुनरैर्). Dn_2 D_3 कुपुरुषैर्दुरापान्हि; D_4 कुनटैर्दुरवापान्हि; D_5 कुरवैर्दुरवापां हि; D_8 पुनरन्यैर्दुरापान्हि. —[d]) K_1 D_5 प्राप्स्यति. S संयुगे (for [अ]नुत्तमान्). —T $G_{1.3-5}$ M ins. after 6: G_2 after 5[ab]:

133* मया हता हि संग्रामे लोकान्प्राप्स्यन्ति पुष्कलान् ।

[T स या (for मया). G_4 हृना; G_5 हतान् (for हता). G_2 प्राप्स्यति. G_2 संयुगे (for पुष्कलान्).]

7 Before 7, T G_2 ins संजयः. —[a]) Dc_1 $D_{2.4.6-8}$ महाबाहुं; D_5 °बाहो; T G_3 ततः पार्थो; $G_{1.2.4.5}$ M हृषीकेशं (for महाबाहुर्). —[b]) $G_{1.2.4.5}$ M महाबाहुस् (for हृषीकेशं). K_1 धनंजयः (for ततोऽर्जुनः). T G_3 वासुदेवं महाबलः. —[c]) S ततो (for रणे). Ś $K_{2.4}$ D_1 वीरस्; K_1 वीरास्; Dn_2 $D_{5.6}$ व्यूहं; D_8 व्यूढांस् (for व्यूढां). —[d]) Ś$_2$ $K_{3.5}$ B Dc_1 Dn $D_{2.5.6}$ G_2 त्रिगर्तानाम् (for त्रैग°). Ś$_1$ $K_{1.2}$ पताकिनीं; Dn_1 वरूथिनीं (for अनीकिनीम्).

8 [a]) Dc_1 Dn_1 आज्ञाय (for आदाय). —[b]) $K_{1.4.5}$ D (except $D_{5.6}$) -परिस्कृतं (for °ष्कृतम्). —[c]) D_7 om. दध्मौ. B_2 (marg.; orig. as in text) घोषेण (for वेगेन). —Ś K_{1-3} om. (hapl.) 8[d]–9[a]. —[d]) K_4 $B_{1.5}$ D_1 $G_{1.2}$ M घोषेण; B_{2-4} Dc_1 Dn D_{2-8} फाल्गुनः; T G_4 घोरेण (for फल्गुनः). D_1 दिशं (for दिशः). G_3 घोरेणापूरयन्दिशं.

9 Ś K_{1-3} om. 9[a] (cf. v. l. 8). —[a]) K_5 $B_{2.3.5}$ D (except Dn_2 $D_{1.3}$) महता; G_4 वित्रासं (for वित्रस्ता). —[b]) K_4 B_{1-3} D (except D_1) संसप्तक-; K_5 समसप्तक- (hypermetric) (for संशप्तक-). —[c]) B_5 विचेष्टा; D_5 निचेष्टा. Dn_1 $D_{4.8}$ [अ]धिष्ठिता; D_7 G_1 M [अ]विष्ठिता (M_3 °तं); T G_{2-4} [अ]विस्मिता; G_5 [अ]निश्चिता) (for [अ]वस्थिता). $G_{1.5}$ M संखे. Ś$_1$ $K_{1.2}$ निश्चेष्टका स्थिता संख्ये. —[d]) Ś K (except K_2) B Dc_1 Dn $D_{1.2.5-8}$ G_2 ह्यश्म- (for अश्म-). M_3 तथा (for यथा). D_4 ह्यश्मसारमयाप्यथ. —After 9, S ins:

134* सा सेना भरतश्रेष्ठ निश्चेष्टा शुशुभे तदा ।
चित्रपट्टे यथा न्यस्ता कुशलैः शिल्पिभिर्नरैः ।
स्वनेन तेन सैन्यानां दिवमावृण्वता तदा ।
सस्वना पृथिवी सर्वा तथैव च महोदधिः ।
व्यूढानीकैस्तु तैः सर्वैः पृथिव्यां समरार्णवे । [5]
स्वनेन सर्वसैन्यानां कर्णास्तु बाधिरीकृताः ।

[(L. 2) G_5 चित्रे पटे यदा न्यस्ताः (for the prior half). —(L 3) G_3 सैन्यानि (for सैन्यानां). M_2 आवृण्वते; M_3 °ण्वता (for °ण्वता). —G_1 M_{1-4} om. line 4. T G_{2-5} om. line 5. —(L. 6) G_1 स्वनैस्तु (for स्वनेन). M_{3-5} -भूतानां (for -सैन्यानां).]

10 [a]) D_6 निवृत्ताक्षाः (for विवृ°). —[b]) Ś K (except K_3) Dn_2 $D_{1.2.5}$ G_5 $M_{1.2}$ त्रस्तकर्ण; B_2 (marg as in text) श्रस्तकर्ण-; Dn_1 ध्वस्तकर्ण-; G_1 स्रस्त°; M_{3-5} ततस्तब्ध- (for स्तब्धकर्ण-). —[c]) Dc_1 विश्रब्ध-; $D_{2.5}$ विध्वस्त- (for विष्टब्ध-). Ś$_1$ -चरणौ. K_1 पूर्वं (for मूत्रं). $D_{4.7.8}$ विशुश्रुवू (D_4 विषू*वू) रणे मूत्रं. —[d]) Ś$_2$ G_1 M पुरीषं (for रुधिरं). Ś$_2$ विसस्रवुः; K_1 प्रसस्रवुः; $K_{4.5}$ Dn_2 D_5 प्रसुश्रुवुः; Dn_1 $D_{3.4.6-8}$ प्रशुश्रुवुः; D_1 प्रसस्रुवुः (for प्रसु°). —After 10, S ins.:

135* ततो व्युपारमच्छब्दः प्रहृष्टास्ते ततोऽभवन् ।

[T $G_{3.4}$ ततोप्युपारमत्; G_5 °प्युपाहरत् (for °व्युपारमत्). G_2 ततोभवत्.]

11 [a]) D_8 उपालभ्य (for उप°). $B_{1.4}$ $D_{1.4}$ T G_{2-5} ततः; G_1 M तु ते (for च ते). —[b]) S पर्य-

C. 7. 733
B. 7. 18. 12
K. 7. 18. 14

अनागतान्येव शरैश्चिच्छेदाशुपराक्रमः ॥ १२
ततोऽर्जुनं शितैर्बाणैर्दशभिर्दशभिः पुनः ।
प्रत्यविध्यंस्ततः पार्थस्तानविध्यत्त्रिभिस्त्रिभिः ॥ १३
एकैकस्तु ततः पार्थं राजन्विव्याध पञ्चभिः ।
स च तान्प्रतिविव्याध द्वाभ्यां द्वाभ्यां पराक्रमी ॥ १४
भूय एव तु संरब्धास्तेऽर्जुनं सहकेशवम् ।
आपूरयञ्शरैस्तीक्ष्णैस्तटाकमिव वृष्टिभिः ॥ १५
ततः शरसहस्राणि प्रापतन्नर्जुनं प्रति ।
भ्रमराणामिव व्राताः फुल्लद्रुमगणे वने ॥ १६
ततः सुबाहुस्त्रिंशद्भिरद्रिसारमयैर्दृढैः ।
अविध्यदिषुभिर्गाढं किरीटे सव्यसाचिनम् ॥ १७
तैः किरीटी किरीटस्थैर्हेमपुङ्खैरजिह्मगैः ।
शातकुम्भमयापीडो बभौ यूप इवोच्छ्रितः ॥ १८
हस्तावापं सुबाहोस्तु भल्लेन युधि पाण्डवः ।
चिच्छेद तं चैव पुनः शरवर्षैरवाकिरत् ॥ १९
ततः सुशर्मा दशभिः सुरथश्च किरीटिनम् ।

वस्थाप्य (for अवस्थाप्य च). — c) D5 पांडुपुत्रस्य (for °पुत्राय). — d) K1 -पत्रिभिः (for -पत्रिणः).

12 a) D4. 7. 8 G1 M तानर्जुनः; T G2-5 ततोर्जुनः (for तान्यर्जुनः). — b) K4 Dc1 D1 पंचभिश्च; Dn1 पंचैवं; M3. 4 पंच च; M5 पंचापि (for पञ्चैव). S चाशुगान् (for चाशुगैः). — c) S अनागतानेव (for °तान्येव). Ś1 शिरश्च; K1 शरैश्च; Dn1 तदा (for शरैश्च). — d) B3 छित्वा च (for चिच्छेद). Ś K (except K5) Dc1 D1. 2 -पराक्रमी; D6 °क्रमैः; Cd -पराक्रमः (as in text).

13 a) B5 ते चार्जुनं; T G3. 4 ततोर्जुनः (for ततोऽर्जुनं). K4 D4. 7. 8 सितैर्बाणैर्; K5 D5 शतैर्बाणैर्; T G2-5 शरवातैर् (for शितैर्बाणैर्). B2 (marg.) Dc1 तेर्जुनं निशितैर्बाणैर्. — b) B4 om. दशभिः. — c) K5 D2 तदाविध्यंस्; Dn1 अत्य°; D1 प्राविध्यंत; D5 तदाविध्यत्; T G3. 4 प्रत्यविध्यत्; G2 प्रत्यविध्यं (for °विध्यंस्). K5 D5 तदा (for ततः). — G1 om. 13d. — d) D8 M3 आविध्यत् (for अवि°).

14 a) D8 च (for तु). Ś K1-3 तदा (for ततः). M1. 2 पार्थः (for पार्थं). — b) S (except G1) पुनर् (for राजन्). — Ś K1-3 om. 14c-15b. — c) T G2-5 अपि (for प्रति-).

15 Ś K1-3 om. 15ab (cf. v. l. 14). — a) Dn1 हि; D5 सु- (for तु). K4 B1 Dn2 D1. 3 M3-5 संक्रुद्धास्; Dc1 संरध्वास् (for °ब्धास्). — b) Dn1 अर्जुनं; D1 त्वर्जुनं (for तेऽर्जुनं). D4. 7 -केशव (for -केशवम्). — c) Ś K1. 3 Dn2 D8 अपूरयन्; D4. 7. 8 आधूर° (for आपूर°). Dn2 D8 G1 M तूर्णं (for तीक्ष्णैस्). — d) Ś1 G3. 4 तडाकम्; K1. 4. 5 B Dn D1. 3. 5 G2 तडागम्; D4. 7. 8 मैनाकम्; G1 M2 तटाकैर् (for °कम्).

16 a) T G3 व्रात- (for शर-). — b) Ś1 प्रपतन्; D6 प्रपयन्; D7 प्राप्तपन् (for प्रापतन्). B3. 5 Dc1 संप्राप्तान्यर्जुनं प्रति; S प्रपतंत्य°. — c) K1 व्रातैः; D4 व्रातात्; Cd व्राताः (as in text). — d) D2 T2 G3-5 M4 फुल्लं; M1. 2 फुल्लान्. Ś K1-3 -द्रुमवने; K4 D1 -पद्मगणे; B2. 3 Dc1 D2 -द्रुमगणं; D4. 7 °शते; D8 °शतैर्; S °गणान् (for °गणे). K5 -वने गणे; D1 -गणे वृते; D8 -वनांतरे (for -गणे वने). K4 वृते (for वने).

17 a) Ś1 स्व- (for सु-). T G2-5 तु शरैर्; G1 M दशभिर् (for त्रिंशद्भिर्). — b) Ś1 वज्र-; K1 रौद्र- (for अद्रि-). — c) Dc1 प्राविध्यद् (for अवि°). D4. 7. 8 पत्रिभिर् (for इषुभिर्). S अविध्यद्दशभिर्बाणैः (G1 M °भिश्चान्यैः). — d) Ś1 D6 किरीटं (for किरीटे). Ś1 D6 S सव्यसाचिनः.

18 a) G5 ततः (hypermetric) (for तैः). Ś विषक्तः; Ś1 (before corr.) K2. 3 विमुक्तः; K1 विमुक्ताः; K4. 5 Dn2 D1-3. 5-8 विषक्तैः; Dn1 विव्यक्तैः (for किरीटी). — b) S रुक्म- (for हेम-). — c) Ś K2. 3 D8 शातकौंभ-; K1 शांतकौंभ-; D5 शांतकुंभ-; D7 शौतकौंभ- (for शातकुम्भ). Dn2 शातकुंभमिवापीडो; Cd शातकुंभमयापीते. — d) Ś1 K1. 2. 4 इंद्र; K3 B5 Dn2 D1. 4 सूर्यं; G3. 5 धूप (for यूप). Ś K1. 3 इवोच्छ्रितैः; K4 Dn1 D1. 4 इवोत्थितः (D1 °तैः) (for °च्छ्रितः).

19 a) Dn1 D3. 5. 6. 8 हस्ताबापं. Dn1 D4. 5. 7. 8 च (for तु). — b) Dn1 तु स (for युधि). S स तु भल्लेन पांडवः. — c) K4 Dn2 विच्छेद (for चिच्छेद). — d) K4. 5 Dn1 इवाकिरन् (K4 °त्); D4. 6 G4 अवाकिरन् (for °किरत्).

20 b) Dn1 D2 G1 M3. 4 सुरथस्तु; D4. 7 सरथश्च (for सुरथश्च). G4 किरीटिनः (for °टिनम्). — c) Ś K1-3 D5 सुशर्मा; K4. 5 D1 सुवर्मा; Dn2 D3. 4.

सुधर्मा सुधनुश्चैव सुबाहुश्च समर्पयन् ॥ २०
तांस्तु सर्वान्पृथग्बाणैर्वानरप्रवरध्वजः ।
प्रत्यविध्यद्ध्वजांश्चैषां भल्लैश्चिच्छेद काञ्चनान् ॥ २१
सुधन्वनो धनुश्छित्त्वा हयान्वै न्यवधीच्छरैः ।
अथास्य सशिरस्त्राणं शिरः कायादपाहरत् ॥ २२
तस्मिंस्तु पतिते वीरे त्रस्तास्तस्य पदानुगाः ।
व्यद्रवन्त भयाद्भीता येन दौर्योधनं बलम् ॥ २३
ततो जघान संक्रुद्धो वासविस्तां महाचमूम् ।
शरजालैरविच्छिन्नैस्तमः सूर्य इवांशुभिः ॥ २४
ततो भग्ने बले तस्मिन्विप्रयाते समन्ततः ।
सव्यसाचिनि संक्रुद्धे त्रैगर्तान्भयमाविशत् ॥ २५
ते वध्यमानाः पार्थेन शरैः संनतपर्वभिः ।
अमुह्यंस्तत्र तत्रैव त्रस्ता मृगगणा इव ॥ २६
ततस्त्रिगर्तराट् क्रुद्धस्तानुवाच महारथान् ।
अलं द्रुतेन वः शूरा न भयं कर्तुमर्हथ ॥ २७
शप्त्वा तु शपथान्घोरान्सर्वसैन्यस्य पश्यतः । C. 7.749 B. 7.18.23 K. 7.18.31

ᵃ–ᵇ S (except M3.4) सुधन्वा (for सुधर्मा). D8 सुधनश्चैव; T G M1.2 च सुबाहुश्च; M5 सुबाहुश्चैव (for सुधनुश्चैव). —ᵈ) G1 M1 2.5 सुबाणश्च (for सुबाहुश्च). Ś1 K1.2 समा(K2 °म)र्दयन्; Ś2 K4 Dc1 D3.5 समर्प(Ś2 K4 °र्द)यत्; K3 B Dn2 D1.2 M3.4 समार्पयत् (B2–5 °यन्); Dn1 तमर्दयत्; D4.7.8 समाहितः; D6 समर्थयन् (for °र्पयन्).

21 ᵃ) K5 B3 T G1.3.4 M4.5 च; D5 तान् (for तु). D5 पृथक्चासौ (for पृथग्बाणैर्). —ᵇ) K1 Dn2 D3.6 वारयन् (for वानर). D3.6 -प्लवगध्वजः. —ᶜ) K1 प्रत्यविध्यद्; D5 6 G3 °विध्य (for °विध्यद्). G3 ध्वजं. T G2.5 तेषां (for चैषां). —ᵈ) K1 कांचनात्; Dc1 सायकान्; Dc1 (before corr.) कार्मुकान्; S वीर्यवान् (for काञ्चनान्).

22 D3 om. 22. —ᵃ) K1 सुधन्विनो. G5 वत-श्छित्त्वा (for धनुश्छित्त्वा). —ᵇ) K3 न्यवधत्; D4.7.8 व्यधमत्; D5 विधमत् (for न्यवधीत्). K5 हयांश्च न्यवधच्छरैः; B Dc1 हयांश्चास्यावधीच्छरैः; Dn1 हयांश्चैवावधीच्छरैः; Dn2 D6 हयांस्तानवधीच्छरैः; S हयांश्च जवनान्श(G3.5 °च्छ)रैः. —ᶜ) K4 अथास्य शिरसस्त्राणं. —ᵈ) D2.4.5.7 अपातयत् (for °हरत्). — After 22, S ins.:

136* जहार पार्थः सैन्येषु सहस्रे द्वे च योधिनाम् ।

[G1 M जघान (for जहार). G5 पर- (for पार्थः). G5 देहिनां (for योधिनाम्).]

23 ᵃ) B1.4.5 Dn2 D3 S नि- (for तु). —ᵇ) Dn1 ध्वस्तास् (for त्रस्तास्). K5 तत्र; D3 तस्थुः; T G2–4 सर्व- (for तस्य). — After 23ᵃᵇ, S Cv ins.:

137* भूयिष्ठं प्रतिरुद्धास्ते हतैर्योधैर्यशस्विनः ।

[Cv ये (for ते). G5 हतयोंधो (sic); Cv हतैर्योधा (for हतैर्योधैर्). G1 M1–4 सहस्रशः (for यशस्विनः). M5 हयैर्यो*स*स्रशः (for the post. half).]

—ᶜ) K5 Dn2 D2.3.5 प्राद्रवंत; Dn1 प्रद्रवंत (for व्यद्रवन्त). B3.5 Dc1 रणाद् (for भयाद्). K1 भीताद् (for भीता). S विदुद्रुवुस्तदा योधा (G1 M भीता; G3 यौधा). —ᵈ) K3 B4.5 Dc1 (by corr.) T G1.3 4 M3–5 यत्र; G5 तेन (for येन).

24 ᵃ) Dc1 जवेन (for जघान). Ś2 संरब्धो; Dn1 कौंतेयः (for संक्रुद्धो). —ᵇ) Dn1 संक्रुद्धस् (for वासविस्). —ᶜ) K5 अवच्छन्नैस्; D4 अवच्छिन्नैस् (for अवि°).

25 ᵃ) S बाणैर् (for भग्ने). —ᵇ) B Dc1 D1 G1 M विप्रलीने; T G2–5 प्रविलीने (for विप्रयाते). —ᵈ) G3 त्रिगर्तान् (for त्रैग°). S मृत्युर् (for भयम्).

26 ᵃ) D7 om. ते. S हन्यमानाः (for वध्य°). —ᶜ) B1 3.5 Dc1 व्यभ्रमंस्; Dn2 D3 6 व्यमुह्यंस्; D4 मुह्यंतस्; D5 आमुह्यंस् (for अमुह्यंस्). S मुहुर्मुहुस्ततस्त्रस्ताः (G5 °स्तत्र तत्राः). —ᵈ) T G4 M सिंहान्; G1–3.5 सिंहं (for त्रस्ता). Dn2 D3.4.6.8 योषिन्म(Dn2 °न्मं)दवशा(Dn2 D3 °सा)दिव; D7 योषिन्मदवशा दिवः.

27 ᵃ) Dn1 D2.4 5 7.8 ततस्त्रिगर्तः संक्रुद्धस्; D6 त्रिगर्तराजः संक्रुद्धस्. —ᶜ) K5 द्रवेन; D2.5 द्रवेण; T दूतेन; Cd द्रुतेन (as in text). D6 शूरा वो (by transp.). Cv as in text. —ᵈ) G5 मा (for न).

28 ᵃ) K5 B2–5 Dc1 Dn2 D1–3.7 8 G2 शप्त्वाथ; B1 कृत्वा च; Dn1 T G1.3–5 M शप्त्वा च; D5 उक्त्वा तु-; D6 दृष्ट्वाथ (for शप्त्वा तु). —ᵃ) Ś1 K1 नत्वा; K3 नुत्वा; D8 मत्वा (for गत्वा). Ś K1–3 Dn2 D4.7.8 दुर्योधनं (for दौर्यो°). Ś2 संख्ये; K1–3 सैन्ये (for सैन्यं). —ᵈ) B3 नु; Dn2 D3.6 वा (for वै).

C. 7. 749
B. 7. 18. 28
K. 7. 18. 31

गत्वा दौर्योधनं सैन्यं किं वै वक्ष्यथ मुख्यगाः ॥ २८
नावहास्याः कथं लोके कर्मणानेन संयुगे ।
भवेम सहिताः सर्वे निवर्तध्वं यथाबलम् ॥ २९
एवमुक्तास्तु ते राजन्नुदक्रोशन्मुहुर्मुहुः ।
शङ्खांश्च दध्मिरे वीरा हर्षयन्तः परस्परम् ॥ ३०
ततस्ते संन्यवर्तन्त संशप्तकगणाः पुनः ।
नारायणाश्च गोपालाः कृत्वा मृत्युं निवर्तनम् ॥ ३१

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

१८

संजय उवाच ।
दृष्ट्वा तु संनिवृत्तांस्तान्संशप्तकगणान्पुनः ।
वासुदेवं महात्मानमर्जुनः समभाषत ॥ १
चोदयाश्वान्हृषीकेश संशप्तकगणान्प्रति ।
नैते हास्यन्ति संग्रामं जीवन्त इति मे मतिः ॥ २
पश्य मेऽस्त्रबलं घोरं बाह्वोरिष्वसनस्य च ।
अद्यैतान्पातयिष्यामि क्रुद्धो रुद्रः पशूनिव ॥ ३
ततः कृष्णः स्मितं कृत्वा परिणन्द्य शिवेन तम् ।

Ś K_{1-4} D_1 नित्यशः; K_5 B Dc_1 Dn D_{2-8} मुख्यशः (for मुख्यगाः).

29 ^{a}) S (except $M_{1.3.4}$) नापहास्याः (for नाव°). — ^{b}) K_5 तेन (for [अ]नेन). — ^{c}) Dn_1 जवेन (for भवेम). K_3 भये समाहिताः सर्वे. — ^{d}) $Ś_1$ निवर्तेत; $Ś_2$ K_1 D_6 °र्तेत; $K_{2.4.5}$ D_2 °र्तत; D_4 °र्त्यामो; $D_{7.8}$ °र्तामो (for °र्तध्वं). K_1 महाबलं; D_5 $M_{4.5}$ महाबलाः; T G_2 M_{1-3} महारथाः (for यथाबलम्).

30 ^{a}) K_5 $D_{5.6}$ S ततो (for तु ते). — ^{b}) T $G_{3.4}$ विक्रोशंतो; $G_{1.5}$ M उत्क्रोशंतो (G_5 °ते) (for उदक्रोशन्). G_2 उत्क्रोशंतस्ततस्तत. — ^{c}) Dc_1 $D_{5.8}$ दधिरे (for दध्मिरे). S शंखान्प्रदध्मुस्ते वीरा. — ^{d}) Ś K_{1-3} पुनः पुनः (for परस्परम्).

31 ^{b}) K_4 $B_{1.2}$ D संसप्तक- (for संशप्तक-). — After 31^{ab}, G_4 reads 7. 18. 1^{cd}. — ^{c}) K_3 D_1 नारायणाच् (for °यणाश्च्). $C_{a.d}$ cite नारायणाश्च् (as in text). K_3 B Dc_1 Dn_2 $D_{2.3.5.6}$ G_5 गोपाला. G_2 नादयाना दिशः सर्वा; Cv as in text. — ^{d}) $Ś_2$ K_5 D_1 G_2 कृत्वा मृत्युं; B Dc_1 Dn_2 $D_{2.6}$ Cv मृत्युं कृत्वा (by transp.). K_1 निवर्तिनं; Cv निवर्तनम् (as in text).

Colophon. — *Sub-parvan*: K_5 संशप्तकवध. — *Day of Droṇa's Generalship*: $Ś_2$ $K_{1.2}$ द्वितीयदिवसे; K_3 D_1 द्वितीययुद्धदिवसे. — *Adhy. name*: K_5 सुधन्ववधः; $B_{1.3}$ Dc_1 $D_{3.6}$ संसप्तकप्रतिज्ञा; Dn_1 संसप्तकभंगे नीवर्तनसप्तकभंगे निवर्तनं; D_2 संसप्तकयुद्धं; G_1 $M_{1.2}$ संशप्तकयुद्धं. — *Adhy. no.* (figures, words or both): $K_{2.3}$ $B_{1.2}$ Dn_1 $D_{2.3}$ S (except G_2) 17 (as in text); D_3 18. — *Śloka no.*: Dc_1 Dn_1 31.

18

1 ^{a}) T G_{2-5} च (for तु). D_6 विनिवृत्तांस् (for संनिवृ°). K_5 Dn_1 D_5 संनिवृत्तांस्तु तान्दृष्ट्वा. — ^{b}) K_4 D (except D_1) संसप्तक- (for संशप्तक-). T G_3 पुरः (for पुनः). — G_4 reads 1^{cd} after 7. 17. 31^{ab}. — ^{d}) $B_{3.4}$ S प्रत्यभाषत (for सम°).

2 ^{a}) K_5 Dc_1 D_{4-8} नोदयाश्वान् (for चोदया°). — ^{b}) $K_{1.4}$ D (except $D_{1.6}$) संसप्तक- (for संश°). — ^{c}) Dn_1 $D_{4.7.8}$ नैते यास्यंति संग्रामाज्.

3 ^{a}) K_5 $D_{2.5}$ मे सुबलं; B_3 शस्त्रबलं; Dc_1 मेद्य बलं; S चास्त्र(G_3 °स्त्रं)बलं (for मेऽस्त्रबलं). S महा (for घोरं). — ^{b}) Dn_2 D_3 $G_{1.2}$ बाह्वोरिष्वासनस्य च; D_6 T $G_{3.4}$ बाहोरिष्व°. — ^{c}) D_8 अद्यैनान् (for अद्यैतान्). K_5 वारयिष्यामि; Dn_2 D_3 निहनि°; $D_{7.8}$ घातयि° (for पातयि°). Dn_1 अथ हंस्ये गणानेतान्; D_4 अद्यैव तान्घातयिष्यामि (hypermetric); T G $M_{1.2}$ अद्य ह्येको (G_3 °तो) गणानेतान्; M_{3-5} अद्य ह्येको रणे हन्यां. — ^{d}) T $G_{1-3.5}$ $M_{1.2}$ हन्यां; G_4 हन्याद्; M_{3-5} एतान् (for क्रुद्धो).

प्रावेशयत दुर्धर्षो यत्र यत्रैच्छदर्जुनः ॥ ४
बभ्राजे स रथोऽत्यर्थमुह्यमानो रणे तदा ।
उह्यमानमिवाकाशे विमानं पाण्डुरैर्हयैः ॥ ५
मण्डलानि ततश्चक्रे गतप्रत्यागतानि च ।
यथा शक्ररथो राजन्युद्धे देवासुरे पुरा ॥ ६
अथ नारायणाः क्रुद्धा विविधायुधपाणयः ।
छादयन्तः शरव्रातैः परिवव्रुर्धनंजयम् ॥ ७
अदृश्यं च मुहूर्तेन चक्रुस्ते भरतर्षभ ।
कृष्णेन सहितं युद्धे कुन्तीपुत्रं धनंजयम् ॥ ८
क्रुद्धस्तु फल्गुनः संख्ये द्विगुणीकृतविक्रमः ।
गाण्डीवमुपसंमृज्य तूर्णं जग्राह संयुगे ॥ ९
बद्ध्वा च भृकुटीं वक्त्रे क्रोधस्य प्रतिलक्षणम् ।
देवदत्तं महाशङ्खं पूरयामास पाण्डवः ॥ १०
अथास्त्रमरिसंघघ्नं त्वाष्ट्रमभ्यस्यदर्जुनः ।
ततो रूपसहस्राणि प्रादुरासन्पृथक्पृथक् ॥ ११
आत्मनः प्रतिरूपैस्तैर्नानारूपैर्विमोहिताः ।
अन्योन्यमर्जुनं मत्वा स्वमात्मानं च जघ्निरे ॥ १२
अयमर्जुनोऽयं गोविन्द इमौ यादवपाण्डवौ । C. 7.765 B. 7.19.13 K. 7.19.13

4 ^{a}) B1 क्रुद्धः (for कृष्णः). Dn1 च तं (for स्मितं). D4.7 दृष्ट्वा (for कृत्वा). — ^{b}) K3 5 B4 D2. 5. 6 प्रतिनंद्य; K4 परिनिंद्य; B1 D7 8 परिनंद्य; B2 Dc1 Dn2 D3 अभिनंद्य; B3. 5 अतिनंद्य; D4 परिवंद्य (for परिगन्द्य). — For 4^{ab}, S subst.:

138* एवं ब्रुवाणं बीभत्सुं केशवः शत्रुवाहिनीम् ।

— ^{c}) Ś K1 4 दुर्धर्षे (for दुर्धर्षो). — ^{d}) D7 यत्रैव (for यत्रैच्छद्).

5 ^{a}) B3–5 Dn1 D7. 8 बभ्राज; D2 भ्राजते; D6 विभ्राज (for बभ्राजे). D1 om स रथो. K4 रथेत्यर्थम्; B1 Dn1 रथोत्यंतम्; D8 रथो राजन् (for रथोऽत्यर्थम्). Dc1 S स रथो भ्राजतेत्यर्थम्. — ^{b}) Ś1 Dn1 D8 मुह्यमानो; Ś2 मुह्यमाने; D4.7 उह्यमाने; S (except M1. 2. 5) ऊह्यमानो (for उह्य°). T G2–5 महाहयैः; G1 M हयोत्तमैः (for रणे तदा). — ^{c}) T G2–4 M3 ऊह्यमानम्. — ^{d}) D5 पांडुरं हयैः; S पांडु (G1 3–5 M3. 4 °ड) रैर्घनैः (for पाण्डुरैर्हयैः).

6 ^{c}) Dc1 D6 तथा (for यथा). K1 चक्ररथो (for शक्र°). — ^{d}) D4. 7. 8 क्रुद्धो (for युद्धे). Ś2 तदा (for पुरा).

7 ^{a}) D6 विद्धा (for क्रुद्धा). — ^{c}) In Ś2, the portion from शरव्रातैः up to भार (in 7. 19. 5^{b}) is lost on a missing folio.

8 Ś2 missing (cf. v. l. 7). D3 om. (hapl.) 8. — ^{a}) B1 Dn2 D6 T G5 अदृश्यं तं; G3. 4 अदृश्यंत (for अदृश्यं च). — ^{b}) D4. 7. 8 तं (for ते). Dc1 Dn1 भरतर्षभं.

9 Ś2 missing (cf. v. l. 7). — ^{a}) Ś1 K (except K5) संक्रुद्धः; D2 अयुध्यत्; D3 क्रुद्धश्च (for क्रुद्धस्तु). K3–5 B D G2 फलगुनः. G1. 4 5 M3–5 संख्ये; M1. 2 सघे (for संख्ये). — ^{c}) K1 2 D8 उपसंसृज्य (D8 °त्य); K3 B Dc1 धनुरासृज्य; Dn2 D3 धनुराकृष्य; S अनुसंमृज्य (for उप°). — ^{d}) D8 तूणं (for तूर्णं). Dn2 D3 संकुले (for संयुगे). S तूणी (G1 °णिं; G5 °णीं; M1 2 °णीं) संस्पृश्य चाहवे.

10 Ś2 missing (cf. v. l. 7). Ś1 K2. 3 om. 10^{ab}. — ^{a}) K4 D1 बभ्राम; K5 D5 वद्धाथ; D8 वद्धा च; T G2. 3 स बद्धा; G4 स कृत्वा; G5 संबद्धा (for बद्ध्वा च) B4 D1 2 4. 5. 7. 8 G5 भृकुटिं; B5 Dn2 भृकुटी- (for भृकुटीं). K1 Dn1 D4. 7 चक्रे; B5 युक्तः (for वक्त्रे). Dc1 तथा च भ्रकुटीं चक्रं.

11 Ś2 missing (cf v. l. 7). — ^{a}) S (except G5) ततोऽस्त्रम् (for अथास्त्रम्). — ^{b}) Ś1 K1. 2. 5 D4. 7 G1 M1 2 अभ्यसद् (for °स्यद्). — ^{c}) K1–3 भूप (for रूप-).

12 Ś2 missing (cf v l. 7). — ^{a}) T G2. 3. 5 अर्जुनः; G1. 4 M अर्जुन- (for आत्मनः). K5 D2. 5 प्रतिरूपैस्तु; Dn1 °रूपश्च; D4. 7 8 °रूपस्थैर् (for °रूपैस्तैर्). — ^{b}) D6 नानारूप- (for °रूपैर्). — ^{c}) B (except B2) D1 अन्योन्येनार्जुनं. — ^{d}) Ś1 K1–3 निजघ्निरे; K4 विजघ्निरे (for च जघ्निरे). K5 Dn1 D2–8 स्वकीयाने (D3 °नि) व जघ्नि (D5 °घ्नी) रे; S परस्परमथाघ्नत (G3 °ता; G5 M3. 4 °तः).

13 Ś2 missing (cf. v. l. 7). D6 om. 13. — ^{a}) Hypermetric. Dn1 अर्जुन (for अर्जुनोऽयं). Dn2 D3 अर्जुनोयमयं कृष्ण. — ^{b}) K3 Dn2 D3 M1. 2 इमौ पांडवयादवौ; D2 स्वयं केशवपांडवौ; D4. 7. 8 इमौ

C. 7. 765
B. 7. 19. 13
K. 7. 19. 13

इति ब्रुवाणाः संमूढा जघ्नुरन्योन्यमाहवे ॥ १३
मोहिताः परमास्त्रेण क्षयं जग्मुः परस्परम् ।
अशोभन्त रणे योधाः पुष्पिता इव किंशुकाः ॥ १४
ततः शरसहस्राणि तैर्विमुक्तानि भस्मसात् ।
कृत्वा तदस्त्रं तान्वीराननयद्यमसादनम् ॥ १५
अथ प्रहस्य बीभत्सुर्ललित्थान्मालवानपि ।
माचेल्लकांस्त्रिगर्तांश्च यौधेयांश्चार्दयच्छरैः ॥ १६
ते वध्यमाना वीरेण क्षत्रियाः कालचोदिताः ।
व्यसृजञ्शरवर्षाणि पार्थे नानाविधानि च ॥ १७
ततो नैवार्जुनस्तत्र न रथो न च केशवः ।
प्रत्यदृश्यत घोरेण शरवर्षेण संवृतः ॥ १८
ततस्ते लब्धलक्ष्यत्वादन्योन्यमभिचुक्रुशुः ।

माधवपांडवौ. — c) Ś1 K2 3 संपूर्णा; K4 D1 स्वात्मानं; D4 ते मूढा (for संमूढा). — d) M3.4 जघ्नन् (for जघ्नुर्). S अंजसा (for आहवे). — After 13, S ins.:

139* अन्योन्यं समरे जघ्नुस्तावका भरतर्षभ ।

[G2 अन्योन्यमनसा (for अन्योन्यं समरे)]

14 Ś2 missing (cf. v. l. 7). — b) S पांडवेन महात्मना. — After 14^{ab}, S ins.:

140* रुधिरोक्षितगात्रास्ते प्रेक्षमाणाः परस्परम् ।
[M5 तु (for ते).]

— c) Dn1 D4.7 8 मूढाः; G1 M यौधाः (for योधा). — d) K2 किंशुकाः पुष्पिता इव; Dn1 किंशुका इव पुष्पिताः. — After 14, S ins.:

141* रुधिरोत्पीडनास्ते तु रुधिरेण समुक्षिताः ।
चन्दनस्य रसेनेव व्यभ्राजन्त रणाजिरे ।
ततः प्रहस्य बीभत्सुर्व्याक्षिपद्गाण्डिवं भृशम् ।
न्यहनत्तान्शरैस्तीक्ष्णैस्तमः सूर्य इवांशुभिः ।
हतावशिष्टास्ते भूयः परिवार्य धनंजयम् । [5]
साश्वध्वजरथं चक्रुरदृश्यं शरवृष्टिभिः ।

[(L. 1) G5 रुधिरोत्पीडमानास्ते; M4.5 °त्पीडिनस्ते तु (for the prior half). — (L. 2) S (except G1 M1.2.5) रसैनैव. G1 M महारथाः (for रणाजिरे). — (L. 3) G3.4 प्रसह्य (for प्रहस्य). — After the prior half of line 3, G1 M1.2.5 read 16^{bc}, for the first time, repeating it in its proper place, while M3.4 read 16^{bc} after the prior half of line 3. G1 3.4 M व्याक्षिपन् (for °क्षिपद्). G3.4 धनुः (for भृशम्). — (L 4) G5 न्यहनस् (for न्यहनत्). G1 M दीप्तैस् (for तीक्ष्णैस्). — (L. 6) G5 साथ (for साश्व-).]

15 Ś2 missing (cf. v l. 7). — b) D8 om. तै. K5 B1 Dn2 D8 तैर्मुक्तानि च; S (except G2) विप्रमुक्तानि (for तैर्विमुक्तानि). — c) T G M1.2 ततस्तु; M3–5 विशस्त्रान् (for तदस्त्रं). — d) K1–3 -साधनं (for -सादनम्).

16 Ś2 missing (cf. v l. 7). — a) S (except G5) ततः (for अथ). K1 प्रशस्य; Dn2 D3.6 क्रुद्धस्तु (for प्रहस्य). — G1 M1.2.5 read 16^{bc} for the first time after the prior half of line 3 of 141*; while M3.4 read 16^{bc} after the prior half of the same line. — b) K2.3 B2–4 कलिंगान्; Dn2 लिलित्थान्; T G1 (both times).3–5 M1 2 (last two both times).3 4.5 (both times) लिलिं(G3 °ळिं)धान्; G2 सिलिंध्रान् (for ललित्थान्). Ś1 K2 D5 मानवानपि; B2–4 Dc1 मालवाञ्शकान्; G1 (both times).3 4 M1.2 (last two both times).3.4 5 (both times) माळवानपि (for मालवानपि). — c) Ś1 साचेल्लकांस्; K1–3 सचेल(K1 3 °ल्ल)कांस; B (except B2) Dc1 Dn1 D2.5 मावेल्लकास; Dn2 मालवांश्च; D1.4.7.8 मांचेल्लिकां(D1 °का)स्; D6 मेकलांश्च; T G2.4.5 मच्चिल्ल(G4 °ल्लि)कांस्; G1 M1.2 (all both times).3.4.5 (both times) मच्छिल्लिकांस्; G3 मच्चिल्लगांस् (for माचेल्लकांस्). — d) K2.4 Dc1 T G2.3 M1.2 योधेयांश्च; D4 योधयश्च; D7 योधयेश्च (for यौधेयांश्च). K1 B2 D1 G3 चार्दयन् (for चार्दयत्). Dn1 D6 योधानाच्छादयच्छरैः; Dn2 योधेयांस्थादयंश्छरैः; D2.3.5 यो(D3 यौ)धेयाञ्छादयां(D2 °य)ञ्छरैः; G5 योधेयांश्चा**ञ्छरैः.

17 Ś2 missing (cf. v. l. 7). G5 reads 17 twice. — a) B (except B1) Dc1 D1 S (G5 both times) हन्यमाना (for वध्य°). — b) B1 कालमोहिताः; Dn1 D2.4–8 °नोदिताः (for °चोदिताः). — c) M3.5 असृजन् (for व्यसृजन्). B4.5 G5 (both times) -जालानि (for -वर्षाणि). — d) Ś1 Dn2 D3 ह; K4 D1 वै (for च). D2 पार्थे नानाविधे नृणां.

18 Ś2 missing (cf. v. l. 7). — a) S न च (for नैव). K1 तात (for तत्र). — b) B1 नैव; T G2–5 नापि (for न च). — c) B (except B4) Dc1 D3 S प्रत्यदृश्यंत (for °दृश्यत). — d) B D3 S संवृताः (for संवृतः).

19 Ś2 missing (cf. v. l. 7). — a) K2.4.5 B D

हतौ कृष्णाविति प्रीता वासांस्यादुधुवुस्तदा ॥ १९
भेरीमृदङ्गशङ्खांश्च दध्मुर्वीराः सहस्रशः ।
सिंहनादरवांश्चोग्रांश्चक्रिरे तत्र मारिष ॥ २०
ततः प्रसिष्विदे कृष्णः खिन्नश्चार्जुनमब्रवीत् ।
क्वासि पार्थ न पश्ये त्वां कच्चिज्जीवसि शत्रुहन् ॥ २१
तस्य तं मानुषं भावं भावज्ञोऽऽज्ञाय पाण्डवः ।
वायव्यास्त्रेण तैरस्तां शरवृष्टिमपाहरत् ॥ २२
ततः संशप्तकव्रातान्साश्वद्विपरथायुधान् ।
उवाह भगवान्वायुः शुष्कपर्णचयानिव ॥ २३
उह्यमानास्तु ते राजन्बह्वशोभन्त वायुना ।
प्रडीनाः पक्षिणः काले वृक्षेभ्य इव मारिष ॥ २४
तांस्तथा व्याकुलीकृत्य त्वरमाणो धनंजयः ।
जघान निशितैर्बाणैः सहस्राणि शतानि च ॥ २५
शिरांसि भल्लैरहरद्बाहूनपि च सायुधान् ।
हस्तिहस्तोपमांश्चोरूञ्शरैरुर्व्यामपातयत् ॥ २६
पृष्ठच्छिन्नान्विचरणान्विमस्तिष्केक्षणाङ्गुलीन् । C. 7. 773 B. 7. 19. 27 K. 7. 19. 31

S -लक्षत्वाद् (for -लक्ष्यत्वाद्). — b) K5 इति; D4.5.7.8 अति-; M1 अपि (for अभि-). — Dn1 reads 19cd twice. — c) D6 इमौ (for इति). Ś1 K (except K3) B4 Dn1 (both times).n2 D1-5.7.8 प्रीत्या; B1 तदा (for प्रीता). — d) Ś1 K2 वासाश्च. Ś1 [आ]दुद्रुवुस्; K2 D2 [आ]दुदुहुस्. Ś1 D1.2 सह; K5 B1 Dc1 Dn1 (first time).n2 D3.4.6 च ह (for तदा). K1.3 D5 वासांस्या(K1 °साश्च; K3 °सास्या)-दुद्रुवुः सह; K4 D8 वासांश्चाधुधुवुः सह (D8 °वुश्च ह); Dn1 (second time) ननृतुस्ते मुदं ययुः; S शंखान्दध्मुश्च ते तदा.

20 Ś2 missing (cf. v. l. 7). — a) Dn2 S -शब्दांश्च (T1 °ब्दं) (for -शङ्खांश्च). K1.4 D1 भेरीमृ(K1 °न्मृ)दंगान्शंखांश्च; K2 भेरीन्मृदंगांश्च शंखान्; D4.7.8 भेरीशंखमृदंगाश्च. — b) S चक्रुर्वीराः प्रहृष्टवत्. — c) K5 Dn2 D2.3.5.6 [ए]व (for [उ]ग्रांश्च). — d) S प्रचक्रुस् (for चक्रिरे). Dn1 चोग्रांस्तत्र हि मारिष.

21 Ś2 missing (cf. v. l. 7). — a) Ś1 K1-3 B (except B4) Dc1 Dn D1.2 T G1.2 M1.2 प्रमिस्विदे; K4 D3-5.7.8 G3.4 M3-5 प्रसस्विदे; K5 प्रशश्विदे; D6 प्रापिषिदे; G5 प्रशस्यते (for प्रसिष्विदे). Cd cites सिस्विदे. — b) Dn2 प्रस्विन्नो; D3.6 स खिन्नो (for खिन्नश्च). — c) K1 पश्येतां; B1.3.5 पश्येयं; S पश्यामि (for पश्ये त्वां). — d) K1 कश्चिज्; D6 क्वचिज् (for कच्चिज्). D4.7.8 भारत (for शत्रुहन्).

22 Ś2 missing (cf. v. l. 7). — a) Dn1 D4.7.8 T G1.2 M तन् (for तं). K1 B4 तस्य तद्भाषितं श्रुत्वा; B2.3.5 Dc1 तस्य तद्वचनं श्रुत्वा; G4 तस्य तन्मानसगतं. — b) G2 जीवज्ञो (for भावज्ञो). Ś1 K2-5 B1 Dn D1-8 आज्ञाय स (B1 अवज्ञाय; Dn1 आज्ञायाथ; D2 आश्रित्य स; D4.7.8 समाज्ञाय) धनंजयः; K1 B3-5 Dc1 त्वरमाणो धनंजयः; G5 भावयज्ञाय पांडवः. — c) D1 तरसा (for तैरस्तां). Cd cites अस्तां (as in text). G4 वायव्यास्ते तानस्त्रान् (submetric). — d) T2 G3.5 शस्त्र- (for शर). K2 D5 उपाहरत्; Dn2 D3 उवाह तां; G1 M अपानुदत् (for °हरत्).

23 Ś2 missing (cf. v. l. 7). — a) K1 B1 Dc1 Dn2 D2.3.5.6.8 संसप्तक-; Dn1 ससप्तक; D4.7 तं सप्तक- (for संशप्तक-). K4 D1 -गणान् (for -व्रातान्). S संशप्तकरथव्रातान्. — b) K4 G1 M साश्वध्वज-; B3-5 Dn1 D1.2.4.5 G3.4 °द्वीप- (for °द्विप-). G3.5 -रथायुतान्, G4 -नरायुतान् (for -रथायुधान्). — d) Dn2 D3 -वनानिव; D4.7 G2 -चयानि च; G3 -चयानिह (for -चयानिव).

24 Ś2 missing (cf. v. l. 7). — a) K4 उह्यमानास्, T G2-5 गृह्यमाणास्; M3-5 ऊह्यमानास् (for उह्य°). Dn2 D3.6 ततो (for तु ते). — b) Dc1 Dn1 D5 बहु शोभंत. — c) K1 उडीनाः; K4 प्रोद्दीनाः; K5 Dn1 D2.3.5 उड्डीनाः; B3.4 Dc1 D4.6-8 S प्रलीनाः; D1 प्रोड्डीनाः; Cv प्रडीनां; Ca d प्रडीनाः (as in text)

25 Ś2 missing (cf. v. l. 7). — a) K5 D5 तदा; Dn2 D3.6 ततो; G5 lacuna (for तथा).

26 Ś2 missing (cf. v. l. 7). — a) Dc1 Dn2 D3 G2.4 अहनद्; G3 असरद् (for अह°). — c) D2.5 चोरुन्; D6 चैव (for चोरून्). — d) B3 Dn2 D3.4.7.8 G1 M क्षुरैर्; B4 बाणैर् (for शरैर्). Dn1 न्यपातयत् (for अपा°).

27 Ś2 missing (cf. v. l. 7). — a) K4 छिन्नपृष्ठान् (for पृष्ठच्छिन्नान्). D3 आपृष्ठच्छिन्नचरणान्. — b) K3.4.5 Dn2 विमस्ति(K4.5 °स्त)केक्षणांगुलीन्; B2.3.5 Dc1 Dn1 D6 बाहुपृष्ठे(Dn1 °पार्श्वे)क्षणाकुलान्; T G3.4

C. 7.779
B. 7.19.27
K. 7.19.31

नानाङ्गावयवैर्हीनांश्चकारारीन्धनंजयः ॥ २७
गन्धर्वनगराकारान्विधिवत्कल्पितान्रथान् ।
शरैर्विशकलीकुर्वंश्चक्रे व्यश्वरथद्विपान् ॥ २८
मुण्डतालवनानीव तत्र तत्र चकाशिरे ।
छिन्नध्वजरथव्राताः केचित्केचित्क्वचित्क्वचित् ॥ २९
सोत्तरायुधिनो नागाः सपताकाङ्कुशायुधाः ।
पेतुः शक्राशनिहता द्रुमवन्त इवाचलाः ॥ ३०
चामरापीडकवचाः स्रस्तान्त्रनयनासवः ।
सारोहास्तुरगाः पेतुः पार्थबाणहताः क्षितौ ॥ ३१
विप्रविद्धासिनखराश्छिन्नवर्मर्ष्टिशक्तयः ।
पत्तयश्छिन्नवर्माणः कृपणं शेरते हताः ॥ ३२
तैर्हतैर्हन्यमानैश्च पतद्भिः पतितैरपि ।
भ्रमद्भिर्निष्टनद्भिश्च घोरमायोधनं बभौ ॥ ३३
रजश्च महदुद्भूतं शान्तं रुधिरवृष्टिभिः ।
मही चाप्यभवद्दुर्गा कबन्धशतसंकुला ॥ ३४
तद्बभौ रौद्रबीभत्सं बीभत्सोर्यानमाहवे ।
आक्रीड इव रुद्रस्य घ्नतः कालात्यये पशून् ॥ ३५
ते वध्यमानाः पार्थेन व्याकुलाश्वरथद्विपाः ।

विमस्तांत्रेक्षणांगुली(G3 °ळी)न्; G5 त्रिमस्तक्षेणांगुळीन् (sic). — c) D6 वरांगावयवैर्हीनांश्च. — d) D5 [आ शु (for [श]रीन्).

28 Ś2 missing (cf. v. l. 7). — b) Dn1 विविधान् (for विधिवत्). D3 कुंतितान्; D7 लंलितान् (for कल्पितान्). K5 रवान्; M3-5 नवान् (for रथान्). — d) G5 चाश्व- (for व्यश्व-). S (except G4, 5) -ध्वजान् (for -द्विपान्). D4, 7, 8 चक्रे व्य(D8 °कैर्व्यं)श्वांस्ततस्ततः.

29 Ś2 missing (cf. v. l. 7). — a) D4 मुंडं; D8 तुंड- (for मुण्ड-). — b) G5 om. the second तत्र. Some MSS. चकासिरे. — c) D5 -रथध्वज- (for -ध्वजरथ-). B4 D2 G4 छिन्ना रथध्वजव्राताः. — d) Ś1 K1, 2 तत्र केचित्; K3 B D (except D4, 7, 8) केचित्तत्र; T G2-5 केचिद्योधाः (for केचित्केचित्). G4 पृथक्पृथक् (for क्वचित्क्वचित्).

30 Ś2 missing (cf. v. l. 7). — a) B Dc1 सांतरायुधिनो; D1 सोत्तरायु°; Ca सोत्तरासाधनः; Cd °युधिनं (for °युधिनो). G2 दंताः (for नागाः). Dn1 सोत्तरीयवतो नागाः; D5 सांतरा रथिनो नागाः. — b) B4 Dn2 D2 T G2-5 सपताकांकुशध्वजा°; D4, 7, 8 सपत्राः (D8 °त्रा) सांकुशायुधाः. — c) Dn2 D3 शक्राशनिहताः पेतुर्. — D3 om. (hapl.) 30^{d}–31^{c}. — d) D6 यद्वद्रुमवंत (hypermetric) (for द्रुमवन्त). G2 सद्रुमा इव पर्वताः.

31 Ś2 missing (cf. v. l. 7). D3 om 31^{abc} (cf. v. l. 30). — a) B (except B1) Dc1 D4, 7, 8 S चामरापी(D8 °पिं)डकधराः; D5 °पिंडकत्रचाः. — b) K1, 2 स्रस्तांत-. K1-3 D1 -नयनांसकाः (for -नयनासव.) Dc1 D5 त्रस्तांत्रनयनासवः; D6 संभ्रांतनयनासवः. — d) M1, 2 पार्थबाणाहताः क्षितौ.

32 Ś2 missing (cf v. l. 7). — a) K1 D5 त्रिप्रसिद्धासिनखराश्च; Dn1 विषविद्धा°; D3 विप्रवद्धासनवराश्च; D6 विप्रविद्धासनशराश्च; S विप्रविद्धासिनाराचाश्च. — b) Dn2 D3 छिन्नचर्मासि-; D4, 7, 8 M5 °चर्मर्ष्टि; D6 °घर्मर्ष्टि-; T G3, 4 °वर्मेष्टि- (for °वर्मर्ष्टि-). — c) D5 पातयन्श्छिन्न- (for पत्तयश्छिन्न-). Ś1 K1 Dn D8 -चर्माणः; B1, 2 (marg) Dc1 D7, 8 -मर्माणः (for -वर्माणः). — d) B Dc1 D2, 4, 6, 8 M3 कृपणाः (for कृपणं). Ś1 K1, 3 D1 शिश्यिरे; K4, 5 D2, 4, 5, 7, 8 शिश्यिरे; Dn1 शांसिरे (for शेरते). Dn2 D3 कृपाणैर्निशितैर्हताः; G5 शेरते बहवो हताः. — After 32, Dn1 reads 35^{cd}.

33 Ś2 missing (cf. v l. 7). — a) D8 तु (for च). — b) K5 Dn D5, 6 महद्भिः (for पतद्भिः). D4, 8 पातितैर् (for पतितैर्). — c) T G M1, 2 कूजद्भिर् (for भ्रमद्भिर्). Ś1 K1-3 Dn1 निः(K1 Dn1 नि)स्वनद्भिश्; K5 निष्पत°; Dn2 D3 निश्वस°; D7 निष्टने° (for निष्टन°). M3-5 विकूजद्भिर्निष्टनद्भिर्. — d) B Dc1 क्रूरम् (for घोरम्) D6 प्रति (for बभौ). S क्रूरं विशसनं बभौ. Cd cites आयोधनं (as in text).

34 Ś2 missing (cf. v l. 7). — a) Dc1 T2 G3, 4 सुमहद्भूतं; D6 T1 G2 सुमहद्भूतं; G1 M महदुद्भूतं; G5 सुसमुद्भूतं (for महदुद्भूतं). — b) S लोहित- (for रुधिर-). — c) Dn1 रुद्रा; D8 उग्रा (for दुर्गा). — d) S कबंधायुत (for कबन्धशत-).

35 Ś2 missing (cf v. l. 7). — a) B4 om. बीभत्सं. K1 Dn1 D4, 7, 8 रौद्रबीभत्सुं. — b) Ś1 K1, 2 Dn D2, 3 या(D3 यां)तमाहवे (for यान°). D5 सांतर्यतमहाहवे. Ca, d cite यानं (as in text). — Dn1 reads 35^{cd} after 32. — c) K3 B Dc1 D1 S आक्रीडम्; Cd आक्रीड (as in text). K5 एव (for इव).

तमेवाभिमुखाः क्षीणाः शक्रस्यातिथितां गताः ॥ ३६
सा भूमिर्भरतश्रेष्ठ निहतैस्तैर्महारथैः ।
आस्तीर्णा संबभौ सर्वा प्रेतीभूतैः समन्ततः ॥ ३७
एतस्मिन्नन्तरे चैव प्रमत्ते सव्यसाचिनि ।
व्यूढानीकस्ततो द्रोणो युधिष्ठिरमुपाद्रवत् ॥ ३८
तं प्रत्यगृह्णंस्त्वरिता व्यूढानीकाः प्रहारिणः ।
युधिष्ठिरं परीप्सन्तस्तदासीत्तुमुलं महत् ॥ ३९

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

१९

संजय उवाच ।
परिणाम्य निशां तां तु भारद्वाजो महारथः ।
बहूक्त्वा च ततो राजन्राजानं च सुयोधनम् ॥ १
विधाय योगं पार्थेन संशप्तकगणैः सह ।
निष्क्रान्ते च रणात्पार्थे संशप्तकवधं प्रति ॥ २
व्यूढानीकस्ततो द्रोणः पाण्डवानां महाचमूम् । C. 7.794 B. 7.20.3 K. 7.20.3

36 Ś2 missing (cf v l. 7). — b) D7 T G4 व्याकुलाश्च (for °लाश्च-). — c) Dn2 D3 छिन्नाः (for क्षीणाः). — d) K5 D4 8 [आ]तिथ्यतां; D7 तिथ्यतां (for [आ]तिथितां). Dn1 ययुः (for गताः).

37 Ś2 missing (cf. v. l. 7). Ś1 K2-4 D1 om. 37. — c) Dn2 D3.6 विबभौ; D5 च बभौ (for संबभौ). — d) K1 प्रेतैर्; K5 D2.5.8 प्रेत- (for प्रेती-). S प्रेतैरिव सचेतनैः.

38 Ś2 missing (cf. v. l. 7). — a) Ś1 K2.5 D1.5 क्रुद्धः; K1.4 D2 क्रुद्धाः (for चैव). — b) D6 प्रसक्ते; Cd प्रमत्ते (as in text). K5 D2.5 प्रमुक्ते सव्यसाचिना. — After 38ab, Dn2 D3 read 7. 19. 2cd for the first time, repeating it in its proper place, while D6 reads it here only. — c) Ś1 K1 2 व्यूढानीके; K4 °नीकं; K5 व्यूहानीकस्; D6 व्यूढानीकैस् (for °नीकस्). — d) T G2-5 अपीडयन्; G1 M अभिद्रवत् (for उपा°).

39 Ś2 missing (cf. v. l. 7). — b) K5 व्यूहानीकाः (for व्यूढा°). D3 व्यूढानीकाप्रहारिणः; S व्यूढानीकेन पांडवाः. — c) M5 अभीप्संतस् (for परीप्सन्तस्). — d) Dc1 Dn1 D2.4.5 7.8 तुमलं (for तुमुलं).

Colophon. Ś2 missing. — *Sub-parvan:* K5 D2.5 G1 M1.2 संशप्तकवध. — *Day of Droṇa's Generalship:* K1.3 D1 द्वितीय(D1 °ये)युद्धदिवसे; K2 द्वितीयदिवसे; Dn2 द्वितीयेह्निके; D3 द्वितीयेह्नि. — *Adhy. name:* K3 त्रैगर्तसैन्यवधः; Dn1 D3.6 संसप्तकयुद्धं. — *Adhy no* (figures, words or both): K3 B1 2 Dn1 D2 8 S 18 (as in text); D3 19. — *Śloka no.:* Dc1 Dn 39.

19

1 Ś2 missing up to भार (in 1b) (cf. v l 7. 18. 7). — a) D3.6 G5 M3 परिणम्य (for °णाम्य). D7 तं (for तां). — b) K1 D7 G3 भरद्वाजो (for भार°). G5 प्रतापवान् (for महारथः) — c) K4 5 Dn1 बहु वत्वा. K4 D1 तु; K5 D2 5 स (for च). Ś1 K1.2 D1 तथा (for ततो). K2 B Dc1 Dn2 D3 6 उक्त्वा तुबहु राजेंद्र (B2-5 °द्रं); G3-5 M2.5 बहुधोक्त्वा ततो (G5 वचो; M3 5 तदा) राजन्. — d) K3 B Dc1 Dn2 D2 3 6 S वचनं वै (D2 च); K4.5 राजंतं च (K4 om. च); D1 राजानं तं (for राजानं च).

2 Ś2 missing (cf. v l. 1). — a) K5 Dn1 D2.4.5.7 8 पार्थस्य (for पार्थेन). S विधाय गोप्तॄन्पार्थस्य. — b) K1.4 B1 D (except D1) संसप्तक- (for संशप्तक-). Ś1 K1 2 -गणान्प्रति; D6 -गणैः पुनः (for -गणैः सह). — Dn2 D3 read 2cd for the first time after 7. 18 38ab, while D6 reads it after 7. 18. 38ab only. — c) B Dc1 D1 तदा; Dn1 रणे; D4.7.8 S रणं (for रणात्). T G3 4 प्राप्ते (for पार्थे). — d) K4 Dc1 Dn1 n2 (both times) D2.3 (both times). 4-8 संसप्तक (for संशप्तक-). K5 -वधान्; Dc1 D4 7 8 बलं; Dn2 (first time) -रथं (for -वधं).

3 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — b) T G2 अनी-

C. 7. 794 B. 7. 20. 3 K. 7. 20. 3 अभ्ययाद्भरतश्रेष्ठ धर्मराजजिघृक्षया ॥ ३
व्यूहं दृष्ट्वा सुपर्णं तु भारद्वाजकृतं तदा ।
व्यूहेन मण्डलार्धेन प्रत्यव्यूहद्युधिष्ठिरः ॥ ४
मुखमासीत्सुपर्णस्य भारद्वाजो महारथः ।
शिरो दुर्योधनो राजा सोदर्यैः सानुगैः सह ॥ ५
चक्षुषी कृतवर्मा च गौतमश्चास्यतां वरः ।
भूतवर्मा क्षेमशर्मा करकर्षश्च वीर्यवान् ॥ ६
कलिङ्गाः सिंहलाः प्राच्याः शूराभीरा दशेरकाः ।
शका यवनकाम्बोजास्तथा हंसपदाश्च ये ॥ ७
ग्रीवायां शूरसेनाश्च दरदा मद्रकेकयाः ।
गजाश्वरथपत्त्यौघास्तस्थुः शतसहस्रशः ॥ ८
भूरिश्रवाः शलः शल्यः सोमदत्तश्च बाह्लिकः ।
अक्षौहिण्या वृता वीरा दक्षिणं पक्षमाश्रिताः ॥ ९
विन्दानुविन्दावावन्त्यौ काम्बोजश्च सुदक्षिणः ।
वामं पक्षं समाश्रित्य द्रोणपुत्राग्रगाः स्थिताः ॥ १०
पृष्ठे कलिङ्गाः साम्बष्ठा मागधाः पौण्ड्रमद्रकाः ।

किर्नीं (for महाचमूम्). — c) Dn2 D3 प्रत्ययाद् (for अभ्य°). D5 भरतश्रेष्ठं. — d) D5 धर्मराजं (for धर्म-राज-).

4 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — a) K3 B Dc1 Dn1 D1 व्यूढं; T G1–4 M व्यूढां; G5 व्यूढान् (for व्यूहं). D6 तु सौवर्णं; S सुपर्णेन (for सुपर्णं तु). — b) B Dc1 भारद्वाजेन तं तदा; D4. 7 भारद्वाजन(D4 °त)तं तदा; S भारद्वाजस्य तां चमूं (G5 °मून्). — c) S मंडलार्धेन (T G2 °र्थेन; G5 °र्धं तु) तं व्यू(G5 तद्व्यू)हं. — d) Ś1 Dn2 D3 प्रतिव्यूह्य; K1. 2 D6 प्रतिव्यूह (for प्रत्यव्यूहद्).

5 Ś2 missing up to भार (cf. v. l. 1). — a) D3 सुखम् (for मुखम्). Ś1 K (except K5) D1 अस्य; B Dc1 Dn2 G1. 2 M1. 2 त्वासीत; D4. 7. 8 आस्तां; T G3–5 M3–5 चासीत् (for आसीत्). — b) Dn1 महा-यशाः (for °रथः). — d) Ś1 B3 4 S (except G2) सोदरैः; B1 सौदर्यैः; Dc1 Dn2 D3. 8 सौदर्यैः; D4. 6. 7 सौदार्यैः (for सोदर्यैः). M5 सानुजैः (for °गैः). B Dc1 S वृतः (for सह).

6 a) B4 D1. 2 कृतवर्मासीद्; D4. 7 8 गौ(D7 गो)-तमश्चास्य (for कृतवर्मा च). — b) K4 D1 [अ]च्यंतां (for [आ]स्यतां). D5 स्वयं; G2 गतः (for वरः) B3 गौतमश्चास्य भारत; D4. 7. 8 कृतवर्मास्त्रवित्तमः. — c) K3 B Dc1 भूत-शर्मा; K5 Dn1 D5. 6 कृतवर्मा; Dn2 D3 कृतशर्मा (for भूतवर्मा). K4 क्षेमसर्मा; B1. 2 °कर्मा; Dn1 T G2–5 °धन्वा; Dn2 D6 °शर्मा च (hypermetric); D4. 7 °चर्मा; D8 M °वर्मा; G1 °वर्मं (for °शर्मा). — d) B D1. 2 करकाक्षश्च; Dc1 करकाख्यश्च; Dn2 कर्माक्षश्चैव; D5. 6 कद(D6 °री)कर्षश्च; D7 करकश्रेष्ठ्ये; D8 करकर्णश्च; T G2–5 करंभश्च सु-; G1 M1 करवर्षश्च (for °कर्षश्च).

7 Ś1 K1–4 D1 om. 7. — a) S (except T G2. 5) सिंहळाः. — b) K5 D5 T G3 शूराभीर-; B2. 3. 5 Dn1 शूद्राभीरा; D4 7. 8 शूरानीरा (for शूराभीरा). K5 T G3 M5 कशेरुकाः; B4 G1 3. 4 M2–4 दशेरुकाः; D5 दपेरकाः; D6 दशीरकाः; G5 दशैत्रकाः; M5 कशेरुकाः (for दशेरकाः). — d) B Dc1 S (except T) हंसप-थाश्च (for °पदाश्च).

8 a) K5 गैवेयाः (for ग्रीवायां). K1 शर- (for शूर-). B (except B1) तु (for च). — b) K5 Dn D3 5 6 मद्रकैकयाः; D7 8 मंडुकैः सह; G1 M मद्र-केकयैः (for °केकयाः). — c) D4 गवाश्वरथ-; D8 गजाश्च रथ-; T G1–3 M रथाश्वगज-; G4. 5 रथाश्च गज (for गजाश्वरथ-). D5 पत्तौघास्; G1 M -पत्त्यौ(M5 °त्यो)घैस् (for -पत्त्यौघास्). — d) K4 D5 तस्थौ (for तस्थुः). B Dc1 S तस्थु' परमदंसिताः (B Dc1 T1 °शिताः; G3. 4 °सितैः; G5 °शितैः).

9 a) K3 B Dc1 तथा; K4 lacuna (for शलः). — b) Ś2 D4 सौ(D4 सो)मदत्तिश्च; S (except G2) सोमदत्तोथ (for °दत्तश्च). K4 D1 वीर्यवान् (for बाह्लिकः). — c) D6 S (except G5 M5) अक्षोहिण्या; D7 त्र्यक्षो° (for अक्षौ°). D8 S शूरा (for वीरा). — d) K3 4 B Dc1 Dn D1–3 6 पार्श्वम् (for पक्षम्). K3 B Dc1 Dn D1. 3. 6 आस्थि(B1 °ग)ताः (for आश्रिताः).

10 a) Dc1 D4 बिंदानुबिंदाव्; D7 विंदानुबिंदाव्; G3 बिंदानुविंदाव् (for विन्दानुविन्दाव्). — b) Ś K3 D1 कांभोजश्. — c) N पार्श्वं (for पक्षं). Ś2 उपा-श्रित्य (for समा°). — d) K4 द्रोणपुत्रानुगाः स्थिताः; B Dc1 Dn1 D1. 2. 5 °पुत्राग्रतः स्थिताः; Dn2 D3 द्रोण-पुत्रादयस्तथा; D4. 7. 8 °पुत्रमुखाः स्थिताः; D6 द्रोणपुत्र-पुरोगमाः; S स्थिता द्रोणसुताग्रगाः (G5 M1. 2 °ग्राः; G5 [*inf. lin.*] °तः).

गान्धाराः शकुनिप्राग्याः पार्वतीया वसातयः ॥ ११
पुच्छे वैकर्तनः कर्णः सपुत्रज्ञातिबान्धवः ।
महत्या सेनया तस्थौ नानाध्वजसमुत्थया ॥ १२
जयद्रथो भीमरथः सांयात्रिकसभो जयः ।
भूमिंजयो वृषक्राथो नैषधश्च महाबलः ॥ १३
वृता बलेन महता ब्रह्मलोकपुरस्कृताः ।
व्यूहस्योपरि ते राजन्स्थिता युद्धविशारदाः ॥ १४
द्रोणेन विहितो व्यूहः पदात्यश्वरथद्विपैः ।
वातोद्धूतार्णवाकारः प्रवृत्त इव लक्ष्यते ॥ १५
तस्य पक्षप्रपक्षेभ्यो निष्पतन्ति युयुत्सवः ।
सविद्युत्स्तनिता मेघाः सर्वदिग्भ्य इवोष्णगे ॥ १६
तस्य प्राग्ज्योतिषो मध्ये विधिवत्कल्पितं गजम् ।
आस्थितः शुशुभे राजन्नंशुमानुदये यथा ॥ १७
माल्यदामवता राजा श्वेतच्छत्रेण धार्यता ।
कृत्तिकायोगयुक्तेन पौर्णमास्यामिवेन्दुना ॥ १८ C. 7. 810 B. 7. 20. 18 K. 7. 20. 19
नीलाञ्जनचयप्रख्यो मदान्धो द्विरदो बभौ ।

11 b) Dn2 D3 मंडकाः (for मागधाः). Ś K1–3 पांडुमद्रकाः; B Dc1 पौंड्रमद्रकाः; D4. 8 पौंड्रमस्तकाः (for पौण्ड्रमद्रकाः). — c) K1 M1 गांधारः. Ś K3–5 B4 Dn1 D1. 2. 5 शकुनाः (D5 °ना) प्राच्याः; K1 B1 Dc1 शकुनिः (K1 °नः) प्राच्याः; B2. 3 शकुनिः प्राड्याः (B2 [marg] °च्याः); B5 T G4 शकुनिप्राड्याः (B5 °च्याः); Dn2 G1. 5 M शकुनिव्याघ्राः (G1 5 M °प्राग्राः); D3. 6 शाकुनाः (D6 °ना) प्राच्याः; D4. 7 8 शुनकाः (D4 °का) प्राच्याः; G2. 3 शकुनाः प्राड्याः (G2 °ड्या) (for शकुनिप्राग्याः). — d) Ś1 K2–4 पार्वतेयाः. B1–3 Dc1 D1 वशातयः.

12 K5 om 12a–13b. — a) Dc1 पृष्ठे (for पुच्छे). — c) B4 सार्धं (for तस्थौ). — d) B1–3 5 Dc1 T G2–5 नानाजन-; B4 तस्थौ जन-; G1 M नानादेश- (for °ध्वज-). K1 -समुत्थिताः; B1 G5 -पदोत्थया; Dn D2. 3 5 -समुच्छ्रयाः (Dn1 °यः); D4. 6–8 -समु(D7 °म)-च्छ्रया; T G2–4 -समृद्धया (for -समुत्थया).

13 K5 om. 13ab (cf v. l. 12). — b) Ś2 सांयात्रिकमहो जयः; K2 °सहोजयः; K4 D1 संपा(K4 °या)-तिरथभो जयः; B1. 3–5 Dc1 संपा(Dc1 °म)तिर्ऋषभो जयः; B2 D2. 5 संपातिर्यासभो जयः; Dn1 संयातिर्वासनो जयः; Dn2 शर्यातिश्च सतां जयः; D3 संयातिश्च सतं-जयः; D4. 7 सर्यातिर्यासनेज(D4 °क)यः; D6 सर्यातिश्च शतंजयः; D8 शर्यातिर्यासमेजयः; S संया(G2 °पा)तिः सं(G1 M1. 2 सृं)जयो जयः. — c) D1 भूमिजन्यो (for भूमिंजयो). Dc1 वृषक्काथो; Dn1 वृष. क्राथो; Dn2 D3. 6 जयक्रोधो; D4. 7 विषक्रोधो; D8 विषक्राथो (for वृष°). Ś K (except K3) D5 भूमिंजयोभिषक्रा(K1 °षः क्रां)थो; S भूमिंजयश्च पृषतो (G1. 5 M वृषको). — d) Dn1 नैमिषश्च; D6 (*inf. lin.* as in text) नैषधस्य; T G2–4 निशठश्च; G1 M निषधश्च; G5 निशंकश्च (for नैषधश्च). Ś K1–3 Dn1 G5 महारथः (for °बलः).

14 b) K2 -पुरस्कृता; K5 D2. 5 -पुरःसराः; G5 -पुर*ताः (for पुरस्कृताः). Cv as in text. — c) D7 गृहस्य (for व्यूहस्य). B1. 4 Dc1 D2 [उ]रसि ते; B2. 3. 5 [उ]परितो; Dn D3 4. 7. 8 S परितो (for [उ]परि ते). — d) T2 G2–4 युधि (for युद्ध-).

15 a) D4. 7 8 रचितो; D5 सहितो (for विहितो). — b) S पत्त्यश्वरथकुंजरैः. — c) K5 ततो (for वातो-). K1 वातोद्धूतार्णवाकाराः. — d) K3–5 B2. 3 (both marg) 4 D1. 8 S प्रनृत्त; B1 प्रवृत्य; Dn2 D5. 6 प्रमत्त (for प्रवृत्त). B4 दृश्यते (for लक्ष्यते).

16 a) B (except B2) Dc1 यस्य (for तस्य). Ś1 प्रपषेभ्यो; K1 -प्रयथेन्यो; K2 -प्रयथेभ्यो; K4 -प्रपातेभ्यो; G3 प्रपातेन; Ca d प्रपक्षेभ्यो (as in text). — b) Ś2 D6 निष्पतंतो; K5 तिष्ठन्ति-; D1. 2. 4. 5. 8 निपतंति; S निष्क्रा(G5 °ष्क्र)मंति (for निष्पतन्ति). — c) G5 विद्युत्स्तनिता मेघौघा. — d) S Cv दिवि (for सर्व-). Ś K3 इवोष्णगौ; K1 इवोरगौ; Dn2 इवोल्मके (for इवोष्णगे).

17 a) Dn2 D3 राजन्; D6 राजा (for मध्ये). — b) D6 कल्ठितं; G2 कल्पिते (for कल्पितं). G2 गजे (for गजम्). — c) K5 B1 आस्थितं (for आस्थितः). S आस्थितोभूत्स भगवान्. — d) S (except G5) Cv उदयं (for उदये).

18 a) Ś K1–4 राज्ञा; K5 D (except Dc1 Dn2 D6) राजन् (for राजा). — b) Ś K1–3 राजता; K5 D5 भारत; D6 शोभिना; S वीर्यवान् (for धार्यता). Cv as in text. — c) K5 कार्तिके (for कृत्तिका-). — d) K5 Dn D3. 6 पूर्ण(K5 °र्णि)मास्याम् (for पौर्ण°). B1. 4 इवोडुराट् (for इवेन्दुना).

19 a) B3. 5 -प्रेक्ष्यो (for -प्रख्यो). — c) Ś1 K2–4

C. 7 810
B. 7. 10 19
Y. 7 20 19

अभिवृष्टो महामेघैर्यथा स्यात्पर्वतो महान् ॥ १९
नानानृपतिभिर्वीरैर्विविधायुधभूषणैः ।
समन्वितः पार्वतीयैः शक्रो देवगणैरिव ॥ २०
ततो युधिष्ठिरः प्रेक्ष्य व्यूहं तमतिमानुषम् ।
अजय्यमरिभिः संख्ये पार्षतं वाक्यमब्रवीत् ॥ २१
ब्राह्मणस्य वशं नाहमियामद्य यथा प्रभो ।
पारावतसवर्णाश्व तथा नीतिर्विधीयताम् ॥ २२
धृष्टद्युम्न उवाच ।
द्रोणस्य यतमानस्य वशं नैष्यसि सुव्रत ।
अहमावारयिष्यामि द्रोणमद्य सहानुगम् ॥ २३
मयि जीवति कौरव्य नोद्वेगं कर्तुमर्हसि ।
न हि शक्तो रणे द्रोणो विजेतुं मां कथंचन ॥ २४
संजय उवाच ।
एवमुक्त्वा किरन्बाणान्द्रुपदस्य सुतो बली ।
पारावतसवर्णाश्वः स्वयं द्रोणमुपाद्रवत् ॥ २५
अनिष्टदर्शनं दृष्ट्वा धृष्टद्युम्नमवस्थितम् ।
क्षणेनैवाभवद्द्रोणो नातिहृष्टमना इव ॥ २६
तं तु संप्रेक्ष्य पुत्रस्ते दुर्मुखः शत्रुकर्शनः ।

B_{3-5} D_{c1} D_{n1} D_1 अतिवृष्टो; B_2 D_6 आतिवृष्टैर्; D_8 आभिदृष्टो; T $G_{1.3-5}$ °वृष्ट्या (for °वृष्टो). $D_{4.7.8}$ G_3 यथा मेघैर् (for महामे°).

20 ^{a}) B_5 D_{c1} -भूपतिभिर् (for -नृपतिभिर्). — ^{b}) $D_{2.5}$ -पौरुषैः; D_4 -दक्षिणैः; $D_{7.8}$ -लक्षणैः (for -भूषणैः). — ^{c}) Ś$_1$ K_2 पार्वतीयः; Ś$_2$ पर्वतीयैः; K_4 पार्वतेयैः (for °तीयैः).

21 ^{a}) D_{n1} वीक्ष्य (for प्रेक्ष्य). — ^{b}) Ś K_{1-3} तं व्यूहम् (by transp.). D_{n2} D_3 व्यूहं द्रोणेन कल्पितं. — ^{c}) D_5 अजेयम् (for अजय्यम्). $G_{1.5}$ $M_{1-3.5}$ संखे; G_4 संघे (for संख्ये).

22 ^{a}) $D_{4.7.8}$ वशे नाहम्; T G_{2-5} वशं नाद्य; G_1 M यथा नाहं (for वशं नाहम्). — ^{b}) K_1 $D_{4.7.8}$ इयाम्यद्य (for °मद्य). Cd cites इयां (as in text). $K_{2.5}$ D_5 यथा विभो; D_{n1} $D_{4.7.8}$ महाहवे (for यथा प्रभो). T G_{3-5} गच्छेयं भरतर्षभ (G_4 °त); G_1 M वशं गच्छेयमद्य वै; G_2 गच्छेयं पुरुषर्षभ. — ^{c}) Ś$_2$ परावत-; $D_{4.7.8}$ पारापत (for पारावत-). Ś $K_{1.2.4}$ D_1 -समाश्वास्य (for -सवर्णाश्व). T G_{2-5} पारापताश्व (T °वताश्व; G_2 °वतश्च) भद्रं ते.

23 D_1 धृतराष्ट्र (for धृष्टद्युम्न). — ^{b}) K_2 वश्यं. Ś$_2$ B_1 D_{n2} D_3 T $G_{1.2}$ M_{1-3} नेष्यसि; K_1 नेषसि; K_2 नेष्यामि; D_{n1} नेष्यति; D_5 एष्यसि (for नैष्यसि). G_1 M संयुगे (for सुव्रत). D_2 वशमेष्यति शत्रुशः. — ^{d}) B_1 न संशयः; D_4 महानुगं; T G_4 सहानुगः (for °नुगम्).

24 ^{a}) K_2 D_4 यदि (for मयि). D_{n2} S कौंतेय (for कौरव्य). — ^{b}) G_4 मोद्वेगं (for नोद्वेगं). — ^{c}) S न हि द्रोणो रणे शक्तो. — D_5 om. (hapl.) 24^{f}–26^{e}. — ^{d}) K_5 $M_{3.5}$ मा (for मां). D_{n1} मां च जेतुं कथंचन.

25 D_5 om. 25 (cf. v. l. 24). — ^{b}) S (except G_5) [आ]त्मजो (for सुतो). — ^{c}) $D_{4.8}$ पाराय(D_8 °प)त- (for पारावत-). Ś$_1$ -सुपर्णाश्वः; Ś$_2$ -सवर्णश्च; $K_{1.2}$ -सुपर्णस्य; K_8 -सपर्ण* (for -सवर्णाश्वः). — ^{d}) S अभिद्रवत् (for उपा°).

26 D_5 om. 26^{abc} (cf. v. l. 24). — ^{a}) $K_{1.3.4}$ अरिष्ट- (for अनिष्ट-). D_{c1} D_{n1} मत्वा (for दृष्ट्वा). — ^{b}) B_3 T G_{3-5} उपस्थितं (for अवस्थितम्). — ^{d}) D_3 विभुः (for इव). — After 26, S ins.:

142* स हि जातो महारौद्रो द्रोणस्य निधनं प्रति ।
मर्त्यधर्मतया तस्माद्भारद्वाजो व्यमुह्यत ।
नाशकत्तं ततः कश्चिदनीके प्रतिवीक्षितुम् ।
ततः किरन्निषूंस्तीक्ष्णान्द्रुपदस्य वरूथिनीम् ।
भारद्वाजो ययौ तूर्णं पार्षतं वर्जयन्युधि ।
द्रुपदस्य महत्सैन्यं वारयामास ब्राह्मणः ।

[(L. 1) G_2 महाराज (for °रौद्रो). — (L. 2) G_2 भरद्वाजो. G_1 M_1 [ऽ]प्यमुह्यत (for व्यमु°). — (L. 3) $M_{3.4}$ नाशकंतं. T G_2 तत्र कं (T_2 तं) (for तं ततः). T G_2 $M_{1.2}$ किंचिद्; G_{3-5} काच्चिद् (for कश्चिद्). T G_2 अनीकं (for अनीके).]

27 D_3 om. 27. — ^{a}) K_5 B_1 तत्र; $D_{4.7.8}$ ते तु (for तं तु). S ते पुत्रो (by transp.). — ^{b}) Ś K B D_{n2} $D_{1.2.5.6}$ शत्रुकर्षणः (D_5 °णं). — ^{c}) B_1 $D_{1.2.5.6}$ T G_{2-5} चिकीर्षुर् (for °र्षन्). — ^{d}) B_5 D_{c1} अथाह्वयत्; D_6 निवारयन् (for अवारयत्).

प्रियं चिकीर्षन्द्रोणस्य धृष्टद्युम्नमवारयत् ॥ २७
स संप्रहारस्तुमुलः समरूप इवाभवत् ।
पार्षतस्य च शूरस्य दुर्मुखस्य च भारत ॥ २८
पार्षतः शरजालेन क्षिप्रं प्रच्छाद्य दुर्मुखम् ।
भारद्वाजं शरौघेण महता समवारयत् ॥ २९
द्रोणमावारितं दृष्ट्वा भृशायस्तस्तवात्मजः ।
नानालिङ्गैः शरव्रातैः पार्षतं सममोहयत् ॥ ३०
तयोर्विषक्तयोः संख्ये पाञ्चाल्यकुरुमुख्ययोः ।
द्रोणो यौधिष्ठिरं सैन्यं बहुधा व्यधमच्छरैः ॥ ३१
अनिलेन यथाभ्राणि विच्छिन्नानि समन्ततः ।
तथा पार्थस्य सैन्यानि विच्छिन्नानि क्वचित्क्वचित् ॥ ३२
मुहूर्तमिव तद्युद्धमासीन्मधुरदर्शनम् ।
तत उन्मत्तवद्राजन्निर्मर्यादमवर्तत ॥ ३३
नैव स्वे न परे राजन्नज्ञायन्त परस्परम् ।
अनुमानेन संज्ञाभिर्युद्धं तत्समवर्तत ॥ ३४
चूडामणिषु निष्केषु भूषणेष्वसिचर्मसु ।
तेषामादित्यवर्णाभा मरीच्यः प्रचकाशिरे ॥ ३५
तत्प्रकीर्णपताकानां रथवारणवाजिनाम् । C. 7. 827 B. 7. 20. 35 K. 7. 20. 39

D1.2.5.6 T G2–5 चिकीर्षुर् (for °र्षन्). — d) B6 Dc1 अथाह्वयत् ; D8 निवारयन् (for अवारयत्).

28 K2 om. (hapl.) 28–29. B1 D5 (*sec. m.*) read 28–29 on marg. — a) Dc1 Dn1 D4.5.7.8 तुमलः. — b) D8 समरूपम्. B Dc1 S सुघोरः सम(G5 °मु)पद्यत. — c) D4.7 पार्षतश्च (for °तस्य). — d) S संयुगे (for भारत).

29 K2 om. 29 (cf. v. l. 28). B1 D5 (*sec. m.*) read 29 on marg. — b) G1 M आच्छाद्य (for प्रच्छाद्य). G2 भूतलं (for दुर्मुखम्). — c) Ś K1.4 Dn1 G3 शरौघेन. — d) D7 महतां. Dn1 S समवाकिरत् (Dn1 G5 °रन्).

30 K4 D1 om. (hapl.) 30. — a) K1 अपारितं ; Dn1 आचरितं ; D8 (before corr.) आवरितं (for आवा°). — b) D2 कृधायस्तस् ; D5 वृथा° ; D8 भृशायुश्च ; S (except G3) भृशं यत्तस् (for भृशायस्तस्). Cd cites आयस्तः. — d) Ś2 Dn2 D3.6 समवारयत् ; T G2–5 °योधयत् ; G1 M °वाकिरत् (for °मोहयत्).

31 a) K1 विसक्तयोः ; K5 B2 (orig.) D5 विमु° ; B2 (marg.) विश° (for विष°). G1.5 M1.2 संखे ; G4 M3 संवे (for संख्ये). — b) K4 T G2–4 M1.2 पांचाल- (for पाञ्चाल्य-). S -पुत्रयोः (for -मुख्ययोः). — After 31^{ab}, T G3 ins. :

143* अभवत्तुमुलं युद्धं परस्परवधैषिणोः ।

— c) K2.3 द्रोणं. Ś2 K1–3 D5 युधिष्ठिरं. Ś K1–4 संख्ये (for सैन्यं). — d) K5 D5 बहुशो (for बहुधा). K4 विधमत् (for व्यध°). S transp. बहुधा and व्यधमद्.

32 a) K2 अनेन च (for अनिलेन). — Dn1 om. 32^{cd}. — c) D4.7.8 ततः (for तथा). Dn2 D3.6 पार्षत- (for पार्थस्य). S तथा सैन्यानि पांडूनां. — d) S दृश्य(G3.4 M5 °श्यं)ते स्म (for विच्छिन्नानि). B4 om. the second क्वचित्.

33 a) D7 om. (hapl.) from तद्युद्धम् up to संज्ञा (in 34^{c}). K5 एव ; D5.6 अपि (for इव). K1 G5 अभवद् (for इव तद्). — c) B3.4 युद्धं (for राजन्). — After 33, S ins. :

144* नैव खं न दिशो भूमिर्बभासे न च भास्करः ।

[T2 G3.4 द्यौ (for खं). T G2–4 न भासे न ; M3–5 न बभासे (by transp.).]

34 D7 om. up to संज्ञा (cf. v. l. 33). — b) D5 om. from अज्ञायन्त up to युद्धं (in 34^{d}). Ś2 K3.4 B3–5 Dn D2.3 आज्ञायंत ; K5 आज्ञायत ; D1 आज्ञायंत्य ; T G2–4 विज्ञायंत ; G1 M व्यज्ञायंत (for अज्ञायन्त). — c) Ś2 ज्ञायमानं तु ; K3.4 D1 ज्ञायमानेन ; D4 असुनानेन (for अनुमा°). Ś1 मुह्यमानमसंज्ञाभिर्. — d) Dn1 युतं युद्धमवर्तत ; D5 युद्धं निर्मर्यादमवर्तत (hypermetric).

35 a) G1 M1.2.4.5 चूळामणिषु (for चूडा°). — b) M2 [अ]पि (for [अ]सि-). Ś K1–3.5 B D (except Dn2 D8) [अ]पि व(K5 म)र्मसु ; K4 [अ]थ वर्मसु (for [अ]सिचर्मसु). — G1 reads 35^{cd} twice. — d) N रश्मयः (for मरीच्यः). K5 D7.8 प्रचकासिरे ; D1 प्रचकाशी* ; D5 संप्रकाशिरे (for प्रचकाशिरे).

36 b) D2 (marg. as in text) गजानां परमद्विपैः (= 38^{b}) ; S रथवाजिनृहस्तिनां. — c) Ś K1–4 D5 बलाकासदृशाभ्राभं (D5 °तं) ; K5 D1 °भ्रां(D1 °भ्रा)त-

C. 7. 827
B. 7. 20. 35
K. 7. 20. 39

बलाकाशबलाभ्राभं ददृशे रूपमाहवे ॥ ३६
नरानेव नरा जघ्नुरुदग्राश्च हया हयान् ।
रथांश्च रथिनो जघ्नुर्वारणा वरवारणान् ॥ ३७
समुच्छ्रितपताकानां गजानां परमद्विपैः ।
क्षणेन तुमुलो घोरः संग्रामः समवर्तत ॥ ३८
तेषां संसक्तगात्राणां कर्षतामितरेतरम् ।
दन्तसंघातसंघर्षात्सधूमोऽग्निरजायत ॥ ३९
विप्रकीर्णपताकास्ते विषाणजनिताग्नयः ।
बभूवुः खं समासाद्य सविद्युत इवाम्बुदाः ॥ ४०
विक्षरद्भिर्नदद्भिश्च निपतद्भिश्च वारणैः ।
संबभूव मही कीर्णा मेघैर्द्यौरिव शारदी ॥ ४१
तेषामाहन्यमानानां बाणतोमरवृष्टिभिः ।
वारणानां रवो जज्ञे मेघानामिव संप्लवे ॥ ४२
तोमराभिहताः केचिद्बाणैश्च परमद्विपाः ।
वित्रेसुः सर्वभूतानां शब्दमेवापरेऽव्रजन् ॥ ४३
विषाणाभिहताश्चापि केचित्तत्र गजा गजैः ।
चक्रुरार्तस्वरं घोरमुत्पातजलदा इव ॥ ४४
प्रतीपं ह्रियमाणाश्च वारणा वरवारणैः ।

सदृशं; B8 (marg. as in text) °सबलाभ्रातं; Dc1 Dn2 °सहिताभ्रांतं (Dc1 °भ्राभं); D3. 6 °सदृशाभासं; D4. 7. 8 °संयुताभ्राभं; D4 (marg. *sec. m.*) °श्रयुताभ्राभं; T G3. 4 बलाकसदृशाभं तद्; G5 बलाभ्राभं बलानां हि· — d) D4. 6–8 सदृशं (for ददृशे). D8 om. हवे.

37 a) D6 नरान्वर· (for नरानेव). D4. 7. 8 T G2 M3–5 राजन् (for जघ्नुर्). K4 D1 नराश्चैव नराज्जघ्नुर्· — b) T G1–4 M जघ्नुरुग्रा; G5 **रुग्र (for उदग्राश्च). K4 B2 महाहयान्; Dn1 हयान्हयाः (by transp.). — c) Dn D3. 5 रथाश्च; T G2–5 रथिनो (for रथांश्च). — d) B2. 3. 5 Dc1 Dn2 D3. 6 वारणान् (for वारणा). B2–5 Dc1 Dn2 D3. 6 व(Dn2 D3 प)रवारणाः; D4. 7. 8 वारणात्रणे (for वरवारणान्).

38 a) K5 संमूर्छित·; D4. 8 समुत्थित· (for समुच्छ्रित·). — b) S द्विपानां (for गजानां). Ś2 च पर· (for परम·). — c) Dn1 D4. 7. 8 तुमलो; D2. 5 तुमलं. D2. 5 घोरं. — d) D2. 5 संयुगं; D4 संग्रामः (for संग्रामः). B Dc1 T समपद्यत; G M °जायत (for °वर्तत).

39 M3 om. (hapl.) 39. — a) K1 B1–3 संशक्त· (for संसक्त·). D8 ·गात्राणि (for ·गात्राणां). — b) Dn2 D3. 6 निघ्नताम् (for कर्षताम्). — c) D4 ·संहर्ष·; D7 ·सहर्ष·; D8 ·संघर्ष· (for ·संघात·). B1–3 Dc1 Dn1 D4. 7 ·संहर्षात्; D6 ·संकर्षात् (for ·संघर्षात्).

40 a) D4 विप्रकीर्णः (for °कीर्ण·). — b) Ś K1–3 ·जनिताश्र(K1 °श्रि)याः (for °ताग्नयः). — c) D4 बभूव. D8 सं· (for खं). B8 समापद्य (for °साद्य). S बभु(T G2 °भ्रु·; G5 M1. 2 °हु)राकाशमावार्य (G5 °विश्य). — d) Ś K1. 3 सविद्युत्क (K3 °त्का); K2 सविद्युर्कम् (sic) (for सविद्युत). K1 D4 इवांबुदः·

41 D4 om. 41a–42b. — a) Ś1 K B Dn D1. 2. 6 विक्षिपद्भिर्; D3. 5 विक्षपाद्भिर् (for विक्षरद्भिर्). Ś K1–3 Dn D2. 3. 5–8 पतद्भिश्च; K4 यतद्भिश्च; K5 क्षितद्भिश्च (sic); Dc1 निपतद्भिश्च (hypermetric) (for नदद्भिश्च). — b) B4 lacuna; Dn1 D8 निष्पतद्भिश्च; Dn2 D3. 6 नदद्भिश्चैव (for निपतद्भिश्च). — c) G1 M सा बभूव (for संबभूव). — d) D2 मेघोघैरिव. K4 सारदी; Dn2 D6 शारदा; S वार्षि(G1 °र्ष)की (for शारदी).

42 D4 om. 42ab (cf. v. l. 41). — a) Dn2 D3. 6 बहुशो हन्यमानानां. — b) Dc1 रणे (for बाण·). B4 ·ऋष्टिभिः (for ·वृष्टिभिः). — c) Ś K1. 2 रवैर्; S रणे (for रवो). D5 (marg. as in text) जज्ञे. — d) D1 एव (for इव). K5 निःस्वनः; S (except G5) संप्लवः (for संप्लवे).

43 Ś1 K (except K5) om. 43b–44a. — b) Ś2 D1 om. (hapl.) from बाणैश्च up to केचित् (in 44b). — c) Dn1 विविशुः (for वित्रेसुः). K5 B Dn1 D2. 5 सवनागानां; Dn2 D3 °तो नागाः; D6 पर्वतो नागाः (for सर्वभूतानां). S वित्रस्ताः सर्वशब्दानां. — d) Dn1 शब्द; Dn2 D3 शब्दाद्; D6 शब्दान् (for शब्दम्). T G2 परं सृजन्; G1 M3–5 [आ]हवे सृजन् (M5 °जत्); G3–5 [अ]परं सृजन् (for [अ]परेऽव्रजन्).

44 Ś1 K (except K5) om. 44a. Ś2 D1 om. up to केचित् (for both, cf. v. l. 43). — a) K5 D (except Dc1; D1 om.) T G2–5 ·हताः केचित् (for ·हताश्चापि). — b) Dn2 D3. 6 महागजैः (for गजा गजैः). K5 Dn1 D2. 4. 5. 8 तत्र त(D5 ततस्त)त्र महागजैः. — c) B4 Dc1 D2 आर्तस्वनं (for °स्वरं). Ś K1–3 अ(Ś2 आ)क्रोशंत स्वयं घोरम्·

उन्मथ्य पुनराजह्रुः प्रेरिताः परमाङ्कुशैः ॥ ४५
महामात्रा महामात्रैस्ताडिताः शरतोमरैः ।
गजेभ्यः पृथिवीं जग्मुर्मुक्तप्रहरणाङ्कुशाः ॥ ४६
निर्मनुष्याश्च मातङ्गा विनदन्तस्ततस्ततः ।
छिन्नाभ्राणीव संपेतुः संप्रविश्य परस्परम् ॥ ४७
हतान्परिवहन्तश्च यन्त्रिताः परमायुधैः ।
दिशो जग्मुर्महानागाः केचिदेकचरा इव ॥ ४८
ताडितास्ताड्यमानाश्च तोमरर्ष्टिपरश्वधैः ।
पेतुरार्तस्वरं कृत्वा तदा विशसने गजाः ॥ ४९
तेषां शैलोपमैः कायैर्निपतद्भिः समन्ततः ।
आहता सहसा भूमिश्चकम्पे च ननाद च ॥ ५०
सादितैः सगजारोहैः सपताकैः समन्ततः ।
मातङ्गैः शुशुभे भूमिर्विकीर्णैरिव पर्वतैः ॥ ५१
गजस्थाश्च महामात्रा निर्भिन्नहृदया रणे ।
रथिभिः पातिता भल्लैर्विकीर्णाङ्कुशतोमराः ॥ ५२
क्रौञ्चवद्विनदन्तोऽन्ये नाराचाभिहता गजाः ।
परान्स्वांश्चापि मृद्नन्तः परिपेतुर्दिशो दश ॥ ५३
गजाश्वरथसंघानां शरीरौघसमावृता । C. 7.845 B. 7.20.53 K.7.20.57

45 ^{a}) B Dc1 D2 प्रतीपा (for प्रतीपं). K4.5 ह्री- (K5 हृ)यमाणाश्च ; B Dn2 D2 क्रिय° ; Dn1 ह्रियमाणास्तु ; D3 नुद्यमानाश्च (for ह्रियमाणाश्च). D4.7.8 प्रतीताद्रियमाणाश्च. — ^{b}) T वारणान् (for वारणा). — ^{c}) Dn1 D4.7.8 प्रमथ्य (for उन्मथ्य). K5 B1.4.5 D (except D1.4.7.8) G2 आजघ्नुः (B4 5 °ग्मुः) (for आजह्रुः). — ^{d}) K1 D4 S (except G2) प्रेषिताः (for प्रेरिताः).

46 ^{a}) Ś1 महादंडैर् ; K1.3 °मंड- ; K2 °पिंडैर् (for °मात्रा). B Dc1 महामात्रैर्महामात्रास्. — ^{b}) D6 वारिताः (for ताडिताः). — ^{c}) Ś1 धरणीं (for पृथिवीं). K5 om. जग्मुर्. — ^{d}) K4 D1 शक्ति- (for मुक्त-).

47 ^{b}) K4 D1 विनदंतः समंततः. — ^{c}) D7 छिन्नाभ्राणां च (for °भ्राणीव). D2 om. संपेतुः. — ^{d}) K4 संप्रविस्य ; B2 (marg) °दिश्य ; D4 °पद्य ; D6 (before corr.) °सृश्य ; D6 (by corr.) °विद्य ; D7.8 °मृद्य ; S °मथ्य (for °विश्य). — After 47, Dn1 reads 49^{ab}.

48 Ś1 damaged. — ^{a}) D8 हितान् (for हतान्). T G2–5 हताः प(G5 °तान्प)रिपतंति स्म ; G1 M हताः (M1–4 °याः) परिपतंतश्च. — ^{b}) K1 यंत्रिणा ; Dn1 D4.7.8 यंत्रितान् (for यन्त्रिताः). S पतिता भुवि (for परमायुधैः). B Dc1 D1.8 पतितान्प(B2 पीडितान्प- ; B5 भूमौ च प)तितायुधान्. — ^{c}) Dn1 दिशं (for दिशो). K5 न नागास्ते ; Dn1 D8 महाभागाः ; D7 °रामाः (for °नागाः). — ^{d}) Dn1 एकं (for एक-). S वायुना खचरा इव.

49 Dn1 reads 49^{ab} after 47. — ^{b}) Dn2 D8 तोमरासि- (for °रर्ष्टि-). K4.5 D (except D2) -परस्वधैः (for -परश्वधैः). — ^{c}) K2.4 B4 D1.2.6 T G2–5 आर्तस्वनं (for °स्वरं). — ^{d}) G M वरा (for तदा). K2 विशश्वने ; G5 °सिरे ; Cd °सने (as in text).

50 K1 om. 50–51. — ^{a}) D5 शिलोपमैः (for शैलो°). — Ś K2–4 D3 om. (hapl.) 50^{c}–51^{b}. — ^{d}) D4.7.8 त्रि- (for च).

51 K1 om. 51. Ś K2–4 D3 om. 51^{ab} (for all, cf. v. l. 50). D1 om. 51^{ab}. B4 om. 51^{b}–53^{a}. — ^{b}) Dn1 सतोरणैः ; G1 M सतोमरैः (for समन्ततः). — ^{c}) S तैर्गजैः (for मातङ्गैः).

52 B4 om. 52 (cf. v. l. 51). — ^{b}) Dn2 विच्छिन्न- ; D3.6 विभिन्न- (for निर्भिन्न-). Dc1 रथे (for रणे). — For 52^{ab}, S subst. :

145* गजैर्गात्रवरैः क्षुण्णा विषाणश्च निपातिताः ।

— ^{c}) B1 D3 पतिता (for पातिता). S गजा निपातितारोहा. — ^{d}) B1 D2.6.7 G5 -तोमरैः (for -तोमराः). D4.8 विकीर्ण(D8 °र्णौ)कुशतोमरैः.

53 B4 om. 53^{a} (cf. v. l. 51). — ^{a}) K1 विनदंतस्ते ; Dc1 G1.5 M निनदंतोन्ये ; D5 T G2–4 निनदं- (D5 °द्)त्यन्ये (for विनदन्तोऽन्ये). — ^{b}) B4 समचाभिहता गजाः ; D6 नानास्त्राभिहता गजाः. — ^{c}) Ś1 D7.8 [अ]भि- (for [अ]पि). K1 [अ]भिमर्दंतः ; D4 [अ]भिमृद्यत ; S न जानंतः (for [अ]पि मृद्नन्तः). Dn1 परान्स्वांश्चाभिमृद्नंतः ; D3 परान्स्वांश्च प्रमृद्नंतः ; D5 परस्वांश्च विमृद्नंतः. — ^{d}) K5 दशो (for दिशो).

54 ^{a}) B Dc1 D1.6 -योधानां (for -संघानां). — ^{b}) S शरीरौ(G5 °रैरो)घैः (for शरीरौघ-). Ś1 -परिप्लुता (for -समावृता).

C. 7. 845 B. 7. 20. 53 K. 7. 20. 57 बभूव पृथिवी राजन्मांसशोणितकर्दमा ॥ ५४
प्रमथ्य च विषाणाग्रैः समुत्क्षिप्य च वारणैः ।
सचक्राश्च विचक्राश्च रथैरेव महारथाः ॥ ५५
रथाश्च रथिभिर्हीना निर्मनुष्याश्च वाजिनः ।
हतारोहाश्च मातङ्गा दिशो जग्मुः शरातुराः ॥ ५६
जघानात्र पिता पुत्रं पुत्रश्च पितरं तथा ।
इत्यासीत्तुमुलं युद्धं न प्रज्ञायत किंचन ॥ ५७
आ गुल्फेभ्योऽवसीदन्त नराः शोणितकर्दमे ।
दीप्यमानैः परिक्षिप्ता दावैरिव महाद्रुमाः ॥ ५८
शोणितैः सिच्यमानानि वस्त्राणि कवचानि च ।
छत्राणि च पताकाश्च सर्वं रक्तमदृश्यत ॥ ५९
हयौघाश्च रथौघाश्च नरौघाश्च निपातिताः ।
संवृत्ताः पुनरावृत्ता बहुधा रथनेमिभिः ॥ ६०
स गजौघमहावेगः परासुनरशैवलः ।
रथौघतुमुलावर्तः प्रबभौ सैन्यसागरः ॥ ६१
तं वाहनमहानौभिर्योधा जयधनैषिणः ।
अवगाह्यावमज्जन्तो नैव मोहं प्रचक्रिरे ॥ ६२
शरवर्षाभिवृष्टेषु योधेष्वजितलक्ष्मसु ।

---

55 a) Dc1 (also *sec. m.* as in text) प्रमृज्य. — b) K3 B Dc1 D1.2 समुत्क्षिप्ताश्च (for °त्क्षिप्य). K4.5 Dn D3.6 [अ]थ (for च). D4 चारणैः (for वा°). — d) K1 महारथः; D4.7.8 S रथा हताः; D6 महात्मभिः (for °रथाः).

56 a) Dc1 (by corr.) दीना (for हीना). — d) Ś2 समंततः; B Dc1 D1 भयातुराः; D4.7.8 हतेश्वराः (for शरातुराः).

57 a) K5 B3 D6 [अ]थ (for [अ]त्र). K4 पुत्रः (for पुत्रं). S जघान पितरं पुत्रः. — b) K4 च पुत्रश्च (hypermetric) (for पुत्रश्च). B3.4 रणे (for तथा). S पिता पुत्रमताड(G5 °य)यत्. — c) Dn1 D4.6.7.8 तुमकं. — d) D7 तत् (for न). Ś1 K2 B Dc1 D1.2.7.8 T G2.5 M5 प्राज्ञायत.

58 a) K4.5 Dn1 D2.3.5 [ऽ]वसीदंति; B Dc1 Dn2 D1 °सीदंते; S च सीदंति (for ऽवसीदन्त). — b) B1 S लोहित- (for शोणित-). B1.3–5 Dc1 Dn2 -कर्दमैः (for -कर्दमे). — c) Dn1 D8 दीप्यमानाः (for °मानैः). D4.7 परिक्षित्वा; D5 परीक्षिप्ता (for परि°). — d) K5 B5 Dn1 वातैर्; Cd दावैर् (as in text).

59 a) K5 सेव्यमानानि (for सिच्य°). — b) Ś2 S (except G1 M1.2) शस्त्राणि (for व°). — c) Ś K1.2.4 जैत्राणि (for छ°). — d) Dn1 सर्वं; D3.5 सर्व- (for सर्वं).

60 K5 reads 60^{a}–63^{b} on marg. — ab) D4.7 M2 हयोघाश्च (for हयौ°). Ś2 K5 B1.2 Dc1 Dn2 D3.4.6–8 न(Dc1 श्च)रौघाश्च रथौघाश्च (by transp.). M4.5 गजौघाश्च (for रथौ°). T G M1.2 गजौघाश्च; M3–5 रथौघाश्च (for नरौ°). D5 निपातितैः. — c) Ś1 K4 Dn2 D1–3.5.6 संवृताः; K5 D4.7.8 मृदिताः; B संकृत्ताः; Dc1 संक्षुण्णाः; T G2–4 निकृत्य; G1 M निकृत्ताः; Cv निकृताः (for संवृत्ताः). K3.5 B D G1 M आवृत्य; K4 आवृता; T G2–5 Cv उत्पत्य (for आवृत्ता). — d) S Cv तुरगा (for बहुधा).

61 K5 reads 61 on marg. — a) M1.2 गजोघ- (for गजौघ-). Dn1 -महावेगैः; D5 G4.5 M4 °वेग- (for °वेगः). — b) Dn2 पराशुजन- (for परासुनर-). Ca cites परासुं; Cd परासुर्. Ś K1.4 -शतशै(K4 °शै)वलः; K2 D7 -नरशैवला: (D7 °लः) (for °शैवलः). — c) Ś2 D4 (marg. *sec. m.* as in text) -तुमु(D4 °म)-लावृत्तः; Dc1 Dn D3.5.7.8 -तुमलावर्तः; D6 -तुमुला-युद्धः; S (except G3) -तुरगावर्तः (for -तुमुला°). — d) D4 -सागरे; M1.2 -सागरं.

62 K5 reads 62 on marg. — a) Dn2 D3 वाहनैर्; T G2–5 वारण- (for वाहन-). — b) G1 M यौधा Ś K1.2 -धनैषिभिः; K4 D1 -जयैषिणः (for -धनै°). K5 Dn1 D4.7 योधा धनजयैषिणः; B3 योधा जयपरै°; Dn2 D3.6 योधा जन(D6 °य)वधै°. — D3 om. (hapl.) 62^{c}–63^{d}. — c) Ś2 K2 अवमज्जंत; K1 D5.7.8 च मज्जंतो (K1 °त); K3 B Dc1 Dn1 D1.2 [अ]थ मज्जंतो (K3 °त; Dn1 °ते) (for अवम°). Dn2 अवगाह्यानिमज्जंतो; D4 अवगाह्यत मज्जंतो; D6 अवगाह्यानुसज्जंतो. — d) D5 च चक्रिरे; S अकुर्वत (for प्रचक्रिरे).

63 D3 om. 63 (cf. v. l. 62). K5 reads 63^{ab} on marg. — a) Dn2 -सृष्टेषु (for -वृष्टेषु). B3 (marg. as in text) शरवर्षविवृत्तेषु; Cv as in text. — b) D6 यौधैश्च; G1 M यौधेषु. K3 B D2 [अं]चित-; K4.5 D1.6 G2 [आ]हित-; Dc1 [अ]हत-; Dn1 D7.8

न हि स्वचित्ततां लेभे कश्चिदाहतलक्षणः ॥ ६३
वर्तमाने तथा युद्धे घोररूपे भयंकरे ।
मोहयित्वा परान्द्रोणो युधिष्ठिरमुपाद्रवत् ॥ ६४

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि एकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥

२०

संजय उवाच ।
ततो युधिष्ठिरो द्रोणं दृष्ट्वान्तिकमुपागतम् ।
महता शरवर्षेण प्रत्यगृह्णादभीतवत् ॥ १
ततो हलहलाशब्द आसीद्यौधिष्ठिरे बले ।
जिघृक्षति महासिंहे गजानामिव यूथपम् ॥ २
दृष्ट्वा द्रोणं ततः शूरः सत्यजित्सत्यविक्रमः ।
युधिष्ठिरं परिप्रेप्सुमाचार्यं समुपाद्रवत् ॥ ३
तत आचार्यपाञ्चाल्यौ युयुधाते परस्परम् । C. 7. 859 B. 7 21 4 K. 7.21.4

Cd [आ]चित-; Dn2 [आं]चित-; D4 [आ]वित-; D5 चित्त-; T G1. 3–5 M Ca [आ]हत-; Cv [आ]हव- (for [अ]जित-). — ^{c}) B5 तेषु (for हि स्व-). K3 B1. 2 (marg.). 3. 4 Dc1 Dn1 D2 T2 न तेष्वचित्ततां (T2 °चिंतितं) लेभे; T1 G1. 3–5 M न चै(T1 G3–5 ते)षु चिंतनं लेभे; G2 न तेष्वभ्यंतरं लेभे. — ^{d}) K3 B4 D2. 5 आहित-; G5 आहव- (for आहत-). T G2–4 कश्चि(T2 किंचि-)दाहवलक्षणं.

64 ^{a}) T G2–5 महायुद्धे (for तथा युद्धे). — ^{b}) D8 S भयानके (for भयंकरे). — ^{c}) T G3. 4 परं (for परान्). — ^{d}) Dn2 अपाद्रवत्; T G1–3. 5 M अभि°; G4 अभाषत (for उपाद्रवत्).

Colophon. — *Sub-parvan:* Editions संशप्तकवध. — *Day of Drona's Generalship:* Ś2 K3 D1 द्वितीय- (Ś2 °ये)युद्धदिवसे; K1. 2 द्वितीयदिवसे. — *Adhy. name:* K5 व्यूहरचनायां व्याकुलयुद्धवर्णनं; Dn1 व्यूहयुद्धं; D2. 5 व्यूहरचना. — *Adhy. no.* (figures, words or both): K3 B1. 2 Dn1 D2. 8 S 19 (as in text). — *Śloka no.:* Dc1 64; Dn1 63.

20

1 ^{a}) Ś K1. 3 तथा (for ततो). K4 B5 Dc1 Dn1 ततो (K4 तथा) युधिष्ठिरं द्रोणो. — ^{b}) G5 (*inf. lin.* as in text) उपक्रमं.

2 ^{a}) Ś2 K1 ततो हलाहलः शब्द. — ^{b}) Dn2 D8. 6 ह्यासीद् (for आसीद्). — ^{c}) D2 महासैन्ये; M3–5 यथा सिंहे (for महासिंहे).

3 ^{a}) K4 D1 G M तथा; T तदा (for ततः). Ś K1–3 D1. 4. 7. 8 शूरं; B2 क्रुद्धः; T G2–5 वीरः (for शूरः). — Dn1 om. 3^{c}–4^{d}. — ^{c}) D5 युधिष्ठिर-. Ś1 B1. 2. 5 D6 अभिप्रेप्सुम्; K3. 5 D2. 5 S परिप्रेप्सुर्; B4 Dc1 Dn2 D1. 3. 4. 7. 8 अभिप्रेप्सुर् (for परिप्रेप्सुम्). — ^{d}) M3–5 समभिद्रवत् (for समुपा°).

4 Dn1 om. 4 (cf. v. l. 3). — ^{a}) D8 T G2–4 -पांचालौ. — ^{b}) B Dc1 महाबलौ (for परस्परम्). S (except G5) युद्धायाभिसमीयतुः (G3 °युः). — ^{c}) B8 विक्षोभयंतस्. S तौ (G1 M ते) सेने (for तत्सैन्यम्). — After 4, N (Dn1 after 3^{ab}) ins.:

146* ततो द्रोणं महेष्वासं सत्यजित्सत्यविक्रमः ।
अविध्यन्निशिताग्रैश्च परमास्त्रं विदर्शयन् ।
ततोऽस्य सारथेः पञ्च शरान्सर्पविषोपमान् ।
अमुञ्चदन्तकप्रख्यान्संमुमोहास्य सारथिः ।
अथास्य सहसाविध्यद्धयान्दशभिराशुगैः ।
दशभिर्दशभिः क्रुद्ध उभौ च पार्ष्णिसारथी ।
मण्डलं तु समावृत्य व्यचरत्पृतनामुखे ।
ध्वजं चिच्छेद च क्रुद्धो द्रोणस्यामित्रकर्शनः ।
द्रोणस्तु तत्समालक्ष्य चरितं तस्य संयुगे ।
मनसा चिन्तयामास प्राप्तकालमरिंदमः ।

[Dn1 om. line 1. — (L. 1) Dn1 D3. 6 तथा (for ततो). K3 B (except B2) Dc1 Dn2 D1 महेष्वासः (for °ष्वासं). — (L. 2) K3 B Dc1 Dn2 D1–3. 6

C. 7. 859
B. 7. 21. 4
K. 7. 21. 4

विक्षोभयन्तौ तत्सैन्यमिन्द्रवैरोचनाविव ॥ ४
ततः सत्यजितं तीक्ष्णैर्दशभिर्मर्मभेदिभिः ।
अविध्यच्छीघ्रमाचार्यश्छित्त्वास्य सशरं धनुः ॥ ५
स शीघ्रतरमादाय धनुरन्यत्प्रतापवान् ।
द्रोणं सोऽभिजघानाशु विंशद्भिः कङ्कपत्रिभिः ॥ ६
ज्ञात्वा सत्यजिता द्रोणं ग्रस्यमानमिवाहवे ।
वृकः शरशतैस्तीक्ष्णैः पाञ्चाल्यो द्रोणमर्दयत् ॥ ७
संछाद्यमानं समरे द्रोणं दृष्ट्वा महारथम् ।
चुक्रुशुः पाण्डवा राजन्वस्त्राणि दुधुवुश्च ह ॥ ८
वृकस्तु परमक्रुद्धो द्रोणं षष्ट्या स्तनान्तरे ।
विव्याध बलवान्राजंस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ९
द्रोणस्तु शरवर्षेण छाद्यमानो महारथः ।
वेगं चक्रे महावेगः क्रोधादुद्वृत्य चक्षुषी ॥ १०
ततः सत्यजितश्चापं छित्त्वा द्रोणो वृकस्य च ।

निशिताग्रेण; D4. 7. 8 °ग्रेषु (for °ग्रैश्च). K1. 4 D5 विमर्दयन्; B3 D4. 7. 8 निदर्श° (for विदर्श°). Ś D1 परमास्त्रविदर्दयन्; K2 परमास्त्रैर्विदंडयन् (for the posterior half). — (L. 3) K5 B2–5 Dc1 Dn2 तथास्य; B1 अथास्य (for ततोऽस्य). D8 -शिरोपमान् (for -विषोप°). — (L. 4) Ś1 K1. 2 Dc1 Dn2 D3. 4. 6 स मुमोह (for संमुमोह). — (L. 5) Dn2 D3 तरसा (for सहसा). K5 अष्टाभिर् (for दशभिर्). — (L. 6) K5 D2. 3. 5 तौ; D6 वै (for च). Dn1 D4. 7. 8 तथोभौ (for उभौ च). Dn2 om. च पार्ष्णिसारथी. — (L. 7) Dc1 च (for तु). Ś2 व्यचरन्; K3 B Dc1 D1. 2. 4 विचरन्; D6 संचरन् (for व्यचरत्). — (L. 8) B1 transp. ध्वजं and चिच्छेद च. K4 बहुक्रोधो (hypermetric); Dn2 D3. 5. 6 संक्रुद्धो (for च क्रुद्धो). Ś1 K1. 3 D1. 6 -कर्षिणः; K2 B Dn2 D2. 3. 5 -कर्षणः (for -कर्शनः). K4 -कार्षिणी; Ś2 द्रोणस्यामितविक्रमः (for the posterior half.). — (L. 9) Ś2 B5 D1. 2. 7. 8 समालोक्य (for °लक्ष्य). — (L. 10) D1. 2. 5 अरिंदम.]

5 ^{a}) T1 G2 सत्यजित् (submetric); T2 G3–5 स सत्यजित् (for सत्यजितं). — K4 om. (hapl.) 5^{b}–7^{c}. Ś2 reads 5^{b} on marg. After 5^{ab}, G3 reads 7^{ab} for the first time, repeating it in its proper place. M3 reads 5^{c} after 6. — ^{c}) B2 Dn1 आविध्यत् (for अवि°). D6 आसाद्य; S (except M3. 4) आचार्य. — ^{d}) Ś2 छित्त्वा चास्य (hypermetric) (for छित्त्वास्य). D4 सदश्वं (for सशरं). G1 M1–4 छित्त्वास्य धनुराशुगैः. — After 5, T G2–4 M1 ins.:

147* आचार्यस्तस्य वै चापं चिच्छेद त्रिभिराशुगैः ।

6 K4 om. 6 (cf. v. l. 5). — ^{a}) Dn1 आसाद्य (for आदाय). T G3. 4 स शीघ्रमादाय तदा (T2 °था). — ^{c}) Dn1 चापि; D2. 5 स नि- (for सोऽभि-). K1 D4 [आ]शुर्. B Dc1 S द्रोणमभ्यहनद्राजंस् (S °न्बलैस्). — ^{d}) K1. 3 D1 विंशद्भिः; K5 Dn1 D4. 6–8 S त्रिंशद्भि°; B Dc1 त्रिंशता (for विंशद्भिः). S मर्मभेदिभिः (for कङ्कपत्रिभिः). — After 6, M3 reads 5^{c}.

7 K4 om. 7^{abc} (cf. v. l. 5). G3 reads 7^{ab}, for the first time after 5^{ab}. — ^{a}) K1 B Dc1 दृष्ट्वा; D1 श्रुत्वा (for ज्ञात्वा). D6 T G1. 2. 3 (both times) M1. 2. 4 सत्यजितं (for °जिता). D6 द्रोणस् (for द्रोणं). — ^{b}) Ś K1–3. 5 D2. 5 ताप्यमानं; Dn1 व्यथमानम्; D3. 4. 7 ताड्यमानम्; D6 तापयानम्; T G2. 5 ग्रसमानम् (for ग्रस्य°). Ś K1–3 D3 महाहवे; B1 D1 इहाहवे; D4 इवाहनत् (for इवाहवे). Dn2 ताड्यमानापिमाहवे (sic); D8 ताड्यमानसिबाहवे (sic). — ^{c}) D4 विध्वन्; T G3. 4 वृतः (for वृकः). — ^{d}) T G1. 2. 4 M1. 2 पांचालो (for पाञ्चाल्यो). K1 Dn1 D6 आर्दयन्; K3. 5 B Dc1 D2. 3. 5 आर्दयत्; Dn2 आर्द्र°; D4. 7. 8 अभ्ययात् (for अर्दयत्).

8 ^{a}) K3 संछिद्यमानं; M3 संछाद्यमानः (for °मानं). — ^{b}) D4. 7. 8 महारथाः (for °रथम्). — ^{c}) Dn2 D3. 6 तुष्टुवुः (for चुक्रुशुः). — Ś K1–4 D1 om. (hapl.) 8^{d}–9^{c}. — ^{d}) D6 (by corr.) वाद्याणि; D8 अस्त्राणि (for वस्त्राणि). Dn2 प्रदुधुवुः; S [आ]दु(G5 °द)धुवुश्च (for दुधुवुश्च). D2. 5 स (for च). G2 हि (for ह).

9 Ś K1–4 D1 om. 9^{abc} (cf. v. l. 8). G5 damaged. — ^{a}) Dn2 D3. 6 M1. 2 च (for तु). K5 परमं; Dn1 D4 परमः (for परम-). — ^{b}) B5 दृष्ट्वा (for षष्ट्या). — ^{c}) K5 T G2–4 बलवद् (for बलवान्).

10 ^{b}) Dn1 पुनः पुनः (for महारथः). — Dc1 om. 10^{cd}. — ^{c}) D4 तदावेगा (sic); T G2–5 महाघोरं; M3–5 °बाहुः (for °वेगः). — ^{d}) G3 घोराद्; G4 घोरम्; G5 बाणं (for क्रोधाद्). K1 D2–4. 6. 7 G3 उद्धृत्य; K2 उद्धत्य; G5 चोद्धृत्य (for उद्वृत्य). G1 M1. 2 लोचने (for चक्षुषी).

षड्भिः ससूतं सहयं शरैर्द्रोणोऽवधीद्वृकम् ॥ ११
अथान्यद्धनुरादाय सत्यजिद्वेगवत्तरम् ।
साश्वं ससूतं विशिखैर्द्रोणं विव्याध सध्वजम् ॥ १२
स तन्न ममृषे द्रोणः पाञ्चाल्येनार्दनं मृधे ।
ततस्तस्य विनाशाय सत्वरं व्यसृजच्छरान् ॥ १३
हयान्ध्वजं धनुर्मुष्टिमुभौ च पार्ष्णिसारथी ।
अवाकिरत्ततो द्रोणः शरवर्षैः सहस्रशः ॥ १४
तथा संछिद्यमानेषु कार्मुकेषु पुनः पुनः ।
पाञ्चाल्यः परमास्त्रज्ञः शोणाश्वं समयोधयत् ॥ १५
स सत्यजितमालक्ष्य तथोदीर्णं महाहवे ।
अर्धचन्द्रेण चिच्छेद शिरस्तस्य महात्मनः ॥ १६
तस्मिन्हते महामात्रे पाञ्चालानां रथर्षभे ।
अपायाज्जवनैरश्वैर्द्रोणात्त्रस्तो युधिष्ठिरः ॥ १७
पाञ्चालाः केकया मत्स्याश्चेदिकारूषकोसलाः ।
युधिष्ठिरमुदीक्षन्तो हृष्टा द्रोणमुपाद्रवन् ॥ १८
ततो युधिष्ठिरप्रेप्सुराचार्यः शत्रुपूगहा ।
व्यधमत्तान्यनीकानि तूलराशिमिवानिलः ॥ १९
निर्दहन्तमनीकानि तानि तानि पुनः पुनः । C. 7 879 B. 7.21.25 K 7.21.25

11 a) D5 ततः सत्यस्य चापं च. — b) K1 भित्त्वा (for छित्त्वा). — c) B3 सहवं; T G2–4 सरथं (for सहयं). — d) D4 भृशं (for वृकम्). G5 शरैर्द्रोणोब्रवीद्वृतं.

12 b) K4 D1 वेगवत्तमं. — d) B1. 2 (marg. also) सप्तभिः (for सध्वजम्).

13 a) B3 Dn1 D2 स तं; D6 एतन् (for स तन्). — K5 om. (hapl.) 13^{b}–14^{c}. — b) K4 पांचालेन. K1 अर्दयन्; K2 अंदनं; K4 B2 Dn2 D1. 4. 5 G2 अर्दितं (G2 °तो); B5 अर्दतं (for अर्दनं). K3 S रणे; D6 प्रति (for मृधे). Dn1 पांचाल्येनावमर्दनं. — c) G3 सत्य- (for तस्य). — d) D2. 5 transp. सत्वरं and व्यसृजच्. K4 Dn2 D1 विसृजत्; D4. 7. 8 विसृजन् (for व्यसृजत्).

14 K5 om. 14^{abc} (cf. v. l. 13). — a) D8 transp. ध्वजं and धनुर्. B (except B4) Dc1 ध्वजान् (for ध्वजं). B1. 2. 5 Dn1 D2. 5. 6 T G3. 4 यष्टिम्; M3–5 मुष्टाव् (for मुष्टिम्). — b) Dn2 D2. 3. 5 तौ; D6 वै (for च). Ś1 K1. 2 प्राष्टिसारथी; G1. 3. 4 M प्राष्टि- (G1 M °ष्ठि)सारथी (for पार्ष्णि°). — c) Dn1 D5 अवाकिरन् (for °रत्). — d) S शरैः शत- (for शरवर्षैः). Ś2 समंततः (for सहस्रशः).

15 a) Ś1 K1–3 तथा संछिन्नमार्गे(Ś1 °ने)षु; S स तथा (T2 °दा) भि(M1. 2. 5 छि)द्यमानेषु. — b) D7 यतः पुनः (for पुनः पुनः). — c) Dn2 परमक्रुद्धः (for परमास्त्रज्ञः). — d) K4 द्रोणाश्वं; K5 द्रोणोश्वं (for शोणाश्वं). D4 शोणितोश्वं स योधयत्. — After 15, G1 M ins.:

148* अवाकिरच्छरैस्तूर्णं भारद्वाजं समन्ततः ।
हयेषु च विषक्तेषु विमुखोऽभवदाहवे ।

[(L. 2) G1 M1. 2 विमुखी-.]

16 a) M1 ततस्तजितम् (for स सत्यजितम्). K4. 5 आलोक्ष्य (sic); B Dc1 D4 S आलोक्य (for आलक्ष्य). — b) K5 Dc1 D1. 7 तथा दीर्णं; B1 ततो दीप्तं; B5 भग्नोदीर्णं; Dn2 D3 तत्रोदीर्णं; D6 ततो दीर्णं; S ततस्तूर्णं (for तथोदीर्णं). — After 16^{ab}, G1 M ins.:

149* वेगेन महतामृद्वाद्वातो द्रुममिवोच्छ्रितम् ।
ततः पाञ्चालपुत्रस्य युद्धे सत्यजितस्तथा ।

[(L. 1) M3. 4 वातोद्धूत- (for वातो द्रुमम्).]

17 a) D4 हते तस्मिन् (by transp.). Dc1 महेष्वासे; D5 महाप्राज्ञे (for महामात्रे). — b) B4 पंचालानां. B Dc1 Dn1 D4 महारथे; D2 नरर्षभ; D5. 6 नरर्षभे; G1 M1. 2 यशस्करे (for रथर्षभे). — c) D4 अपातयज् (hypermetric) (for अपायाज्). — d) S भीतो (for त्रस्तो).

18 a) B4 D1 पंचालाः; Dn1 पांचाल्याः (for पाञ्चालाः). K5 D (except Dc1 Dn1 D1) कैकया (for केकया). G2. 4. 5 M1. 2 मात्स्याश्च (for म°). — b) S चेदिकारूश- (for °रूष-). K1. 5 B5 Dc1 Dn D1. 3–8 -कोशलाः; B1–3 -कोषलाः; T G2–5 -कौसलाः (for -कोसलाः). K4 चेदिका हृष्टकोशलाः. — c) B D1 T G M1. 2 अभीप्संतो; Dc1 M3–5 परीप्संतो (for उदीक्षन्तो). — d) B4 D2. 6 G5 दृष्ट्वा; Dn1 D4 हृष्टो; D5 हृष्टं (for हृष्टा). D4. 6 उपाद्रवत् (for °द्रवन्).

19 a) K (except K2) B (except B1) Dc1 Dn D2. 3. 5. 6 युधिष्ठिरं (for °ष्ठिर-). — b) Dn2 D3 आचार्यो हि महारथ (D3 °थः). — c) D7 व्याधमत्. — K2 om. (hapl.) 19^{d}–20^{a}. D7 repeats 19^{d} after the second occurrence of 20^{a}. — d) Ś2 K4. 5 B Dc1

C. 7. 879 B. 7. 21. 25 K. 7. 21. 25 द्रोणं मत्स्यादवरजः शतानीकोऽभ्यवर्तत ॥ २०
सूर्यरश्मिप्रतीकाशैः कर्मारपरिमार्जितैः ।
षड्भिः ससूतं सहयं द्रोणं विद्धानदद्भृशम् ॥ २१
तस्य नानदतो द्रोणः शिरः कायात्सकुण्डलम् ।
क्षुरेणापाहरत्तूर्णं ततो मत्स्याः प्रदुद्रुवुः ॥ २२
मत्स्याञ्जित्वाजयच्चेदीन्कारूषान्केकयानपि ।
पाञ्चालान्सृञ्जयान्पाण्डून्भारद्वाजः पुनः पुनः ॥ २३
तं दहन्तमनीकानि क्रुद्धमग्निं यथा वनम् ।
दृष्ट्वा रुक्मरथं क्रुद्धं समकम्पन्त सृञ्जयाः ॥ २४
उत्तमं ह्याददानस्य धनुरस्याशुकारिणः ।
ज्याघोषो निघ्नतोऽमित्रान्दिक्षु सर्वासु शुश्रुवे ॥ २५
नागानश्वान्पदातींश्च रथिनो गजसादिनः ।
रौद्रा हस्तवता मुक्ताः प्रमथ्नन्ति स्म सायकाः ॥ २६
नानद्यमानः पर्जन्यो मिश्रवातो हिमात्यये ।
अश्मवर्षमिवावर्षत्परेषां भयमादधत् ॥ २७
सर्वा दिशः समचरत्सैन्यं विक्षोभयन्निव ।

Dn2 D2–5 T G2.3.5 M5 (*inf. lin.*) [अ]नलः (for [अ]निलः).

20 K2 om. 20a (cf. v. l. 19). D7 reads 20a twice. After the second occurrence of 20a, D7 repeats 19d. — c) T1 G2–5 मात्स्याद् (for मत्स्याद्).

21 b) M3.4 कार्मार-. Cd cites कर्मारः. K2 काश्मीरपरिमोहितैः. — c) Dc1 सरथं (for सहयं). D5 षड्भिश्च सहयं द्रोणं. — d) Ś1 K1–3 D7.8 भित्त्वा; K5 हत्वा (for विद्ध्वा). D5 विद्ध्वा चैव (for द्रोणं विद्ध्वा). D4 [अ]नदन् (for [अ]नदद्). K4 D1 बली (for भृशम्). S द्रोणं विद्ध्वा ननाद च (G1 M1.2 ह). — After 21, N ins.:

150* क्रूराय कर्मणे युक्तं चिकीर्षुः कर्म दुष्करम् ।
अवाकिरच्छरशतैर्भारद्वाजं समन्ततः ।

[(L. 1) B3 (before corr.) क्रुद्धाय. D5.7.8 कर्मणो (for °णे). Ś2 K2.3 B3–5 D8 युक्तश्च. Ś1 K1.4 B1.3.5 Dc1 D1.2.7 चिकीर्षुं; Dn1 चिकीर्षन् (for चिकीर्षुः). — (L. 2) The portion from अवाकिरच् in line 2 of 150* up to तान्दृष्ट्वा (in 7. 21. 7a) is lost in Ś2 on a missing folio. K4 D4.6 अवाकिरञ्. Ś1 K1.2.4 Dn2 D4.6–8 शि(D4 श)तैर्बाणैर्; Dn1 शरव्रातैर् (for °शतैर्).]

22 Ś2 missing (cf. v. l. 21). — a) Ś1 K2 चानदतो; K1 च नदतो; K4 D1 चापततो; B (except B1) नानर्दतो (for नानदतो). — b) K4 D1 अपाहरत्; D8 सकुंडलां. — c) Ś1 K1–3.5 Dn D2–5.7.8 [अ]पातयत (for °हरत्). K4 क्षुरेण पातयत्तूर्णं; D6 शरेणापातयत्तूर्णं; T G2–5 M3–5 क्षुरेणैवाहर(T G2 °न)द्द्रोणस्; G1 M1.2 क्षुरेणापहरद्द्रोणस्.

23 Ś2 missing (cf. v. l. 21). — a) G2–5 मात्स्याञ् (for मत्स्याञ्). — b) K3–5 B1–4 Dc1 Dn1 D1–3.6 करूषान्; T G2–4 कारूशान्; G1.5 M3–5 करूशान्; M1.2 कुरूशान् (for कारूषान्). Ś1 K D (except Dc1 D5) कोश(Ś1 K2.3 D1 °स)लान् (for केकयान्). — c) B4 पंचालान् (for पाञ्चालान्). S पार्थान् (for पाण्डून्). — d) D5 प्रतापवान् (for पुनः पुनः).

24 Ś2 missing (cf. v. l. 21). — b) K1.5 D4–6 G1.4 M1.2 अग्निर् (for अग्निं). D4.7 वने (for वनम्). — c) M1.2 रुग्मरथं (for रुक्म°). B Dc1 T G2 वीरं; D4 युद्धे; G1.3–5 M वीराः (for क्रुद्धं). — d) Ś1 K4 D1 अकंपंत स्म; K1 संकंपतुः स-; K2 अकंपंतः स- (for समकम्पन्त).

25 Ś2 missing (cf. v. l. 21). — a) Dn1 उद्भ्रांतं (for उत्तमं). K5 B D (except D1) ह्या(Dn2 D3 चा)ददानस्य (for °धानस्य). S (except G1 M1.2) उभाभ्यां संदधानस्य. — b) K1.3 अद्याशु-; B2 (also marg.) अप्याशु-; G1 M1.2 अत्याशु- (for अस्याशु-). K5 G3.4 धनुषोस्याशुकारिणः; T G2.5 M3–5 धनुष्योप्याशु°.

26 Ś2 missing (cf. v. l. 21). — b) G1 M रथांश्च (for रथिनो). K2 D2 -सादिभिः (for -सादिनः). T G2–5 तथोभौ पार्ष्णि(G3.4 प्राष्टि-; G5 प्राष्ठि)सारथी. — c) K2 B3 Dn1 D5 G3–5 रौद्र-; D4 षड्ग- (for रौद्रा). D5 संख्ये (for मुक्ताः). — d) K5 D5.6 G1 M प्रमथंति; D7 °थ्नंति; G5 प्रमृथ्नंति (for प्रमथ्नन्ति). K4 च; D2 [अ]स्य (for स्म). B1.2.4 D3 शायकाः; D5 सायकैः (for सायकाः).

27 Ś2 missing (cf. v. l. 21). — a) Ś1 तानद्यमानः; B1–4 Dc1 Dn2 D6 नानर्द(B3.4 °र्ध)मानः (for नानद्य°). — b) D5 मिश्रीभूतो; D6 मिश्रवाते; G3–5 Cv विष्वग्वातो; Cd मिश्रवातो (as in text). G1 M मिश्रवातस्तपात्यये. — c) Dn2 D6 अश्मवर्षैर्; S (except G1 M1.2) °वृष्टिम् (for °वर्षम्). K3–5 B4.5 Dn2

बली शूरो महेष्वासो मित्राणामभयंकरः ॥ २८
तस्य विद्युदिवाभ्रेषु चापं हेमपरिष्कृतम् ।
दिक्षु सर्वास्वपश्याम द्रोणस्यामिततेजसः ॥ २९
द्रोणस्तु पाण्डवानीके चकार कदनं महत् ।
यथा दैत्यगणे विष्णुः सुरासुरनमस्कृतः ॥ ३०
स शूरः सत्यवाक्प्राज्ञो बलवान्सत्यविक्रमः
महानुभावः कालान्ते रौद्रीं भीरुविभीषणाम् ॥ ३१

कवचोर्मिध्वजावर्तां मर्त्यकूलापहारिणीम् ।
गजवाजिमहाग्राहामसिमीनां दुरासदाम् ॥ ३२
वीरास्थिशर्करां रौद्रां भेरीमुरजकच्छपाम् ।
चर्मवर्मप्लवां घोरां केशशैवलशाड्वलाम् ॥ ३३
शरौघिणीं धनुःस्रोतां बाहुपन्नगसंकुलाम् ।
रणभूमिवहां घोरां कुरुसृञ्जयवाहिनीम् ।
मनुष्यशीर्षपाषाणां शक्तिमीनां गदोडुपाम् ॥ ३४ C. 7. 895 B. 7. 21. 42 K. 7. 21. 42

D1.3 इवात्रषंन् (for °वर्षत्). —d) S परेषु (for परेषां). Dn1 आदधे ; D2 G3 °धन् ; D7.8 °दत् (for °धत्).

28 Ś2 missing (cf. v. l. 21). —a) K1 D4 दिशाः (for दिशः). K1.3 Dc1 D3.6.8 समचरन् ; K5 समंताच्च (for समचरत्). —b) G5 M3–5 सेनां (for सैन्यं) Ś1 सैन्यान्विद्रावयन्निव ; K1–4 D1 सर्वा(K4 D1 सैन्या)न्विद्रावयन्नयी ; K5 तत्सैन्यं क्षोभयन्निव ; T G2–4 सेनां संक्षोभयन्मुहुः ; G1 M1 सेनां विक्षोभयन्प्रभुः. —c) K2 बले ; Dc1 ततः ; Dn2 D3 रणे (for बली).

29 Ś2 missing (cf. v. l. 21). —b) A few MSS. -परिस्कृतं (for °ष्कृतम्). —c) K1.2 B3.5 D2.6 G5 पश्याम ; K5 B1.2 Dc1 Dn2 D1 3.4.7.8 T G2–4 पश्यामो ; B4 D5 पश्यामि (for [अ]पश्याम). —d) K4 om. द्रोणस्यामि-. S [अ]मित्रघातिनः (for [अ]मिततेजसः). — After 29, N (Ś2 missing) ins. :

151* शोभमानां ध्वजे चास्य वेदीमद्राक्ष्म भारत ।
हिमवच्छिखराकारां चरतः संयुगे भृशम् ।

[(L. 1) D3 शोभमाना. D3 वेदी चादर्शि (for वेदीमद्राक्ष्म). — D3 om. line 2. — (L. 2) D8 शिखराकारा (for °कारां). D4 चरता. D1 शंयुगे. D5 तदा (for भृशम्).]

30 Ś2 missing (cf. v. l, 21). T G2–5 M3–5 om. 30. —a) K4 D6 पांडवानीकं. —c) Ś1 K (except K5) D6 दैत्यगणान्. —d) K4 M1.2 -नमस्कृतं (for °स्कृतः).

31 Ś2 missing (cf. v. l. 21). —a) K2.4 B2.3.5 Dn1 D4.5.7.8 G4 M4 सत्यवान् ; T G1–3 M1–3.5 सत्त्ववान् (for सत्यवाक्). —b) K4.5 D (except Dc1 Dn2 D3.6) दृढ- (for सत्य-). —c) K4 B Dc1 D1 कल्पांते ; D2 कालांतां (for कालान्ते). —d) Ś1 K1.3 B1 Dc1 Dn2 D1.2.4.7.8 रौद्रां ; K2 Dn1 D5.6 रौद्रं (for रौद्रीं). K4 D1 भीम- ; D8 भीरुं (for भीरु-). B1.3.5 Dc1 D2 -विभीषणीं ; Dn1 D5.6 -विभीषणं (for °षणाम्). K5 रौद्रांतिकविभीषणां ; S रौद्रीं प्रावर्तयन्नदीं.

32 Ś2 missing (cf. v. l. 21). —a) Ś1 K2 कवचोदां ; M3 4 कवचोर्मीं (for °चोर्मि-). S -रथावर्तां (for -ध्वजा°). —b) K1.2.4 Dn2 D3.5 मत्स्य(Dn2 D3 रथ)-कूला(K1.2 °र्मा)पहारिणीं. — Ś1 reads 32^{cd} in Devanāgarī. —c) Dn2 -महाग्राहाव् (for °ग्राहाम्). S गजाश्वमकराकीर्णाम्. —d) Dn2 D3 शोणितौघां ; T1 असिग्राहां (for °मीनां).

33 Ś2 missing (cf. v. l. 21). D7 reads 33^{a}–34^{a} on marg. —a) K1.3 -कर्करां ; B3 -मकरां (for -शर्करां). B2 घोरां ; D3 रौद्रीं ; S दुर्गां (for रौद्रां). —b) T1 G2–5 M3.4 -मंडूक- ; T2 G1 M1.2.5 -मड्डुक- (for -मुरज). —c) Ś1 K1 B2 D3 वर्मचर्म- ; Dc1 चर्मकर्म- (for चर्मवर्म-). —d) Ś1 K1 केशशेवल ; K2 D4 G3 केशशैवाल-. Ś1 K B3–5 D1.6 -शाद्वलां ; B1.2 -साद्वलां (for -शाड्वलाम्). Dn1 केशशाड्वलशैवलां.

34 Ś2 missing (cf. v. l. 21). D7 reads 34^{a} on marg. —a) Ś1 K (except K4) D1 शरौघिनीं ; Dn2 D3.6 शरोर्मिणीं ; T G3.4 शवौघिनीं ; G2 शवौघिणीं (for शरौ°). Some MSS. धनुश्रोतां. — T G2–5 M3–5 om. 34^{cd}. —c) B Dc1 तीव्रां (for घोरां). D4 रणभूमिसमां घोरां ; D5 रणभूमिं महाघोरां ; G1 M1.2 रथद्वीपां महाघोरां. —d) G1 M1.2 वहंतीं कुरुसृंजयान्. —f) Ś1 K2.3 गदोत्तमां ; K1 D7 गदोद्रुमां ; D6 गदाद्रुमां ; T G2–5 M3–5 गदाकुलां (for गदोडुपाम्).

35 Ś2 missing (cf. v. l. 21). D3 om. (hapl.) 35^{ab}. —a) Ś1 K1.2 D1 -श्वसनां ; S -विततां (for -वसनां). Dn1 D7.8 उष्णीषफेन(Dn1 °ना)मश्वानां. —b) B D (except Dn2 D5.6 ; D3 om.) विकीर्णान्त्र- (for निष्कीर्°). —c) Ś1 K (except K5) D1 वीरोप-

C. 7. 896
B. 7. 21. 4-
K. 7. 21. 42

उष्णीषफेनवसनां निष्कीर्णान्त्रसरीसृपाम् ।
वीरापहारिणीमुग्रां मांसशोणितकर्दमाम् ॥ ३५
हस्तिग्राहां केतुवृक्षां क्षत्रियाणां निमज्जनीम् ।
क्रूरां शरीरसंघाटां सादिनक्रां दुरत्ययाम् ।
द्रोणः प्रावर्तयत्तत्र नदीमन्तकगामिनीम् ॥ ३६
क्रव्यादगणसंघुष्टां श्वशृगालगणायुताम् ।
निषेवितां महारौद्रैः पिशिताशैः समन्ततः ॥ ३७

तं दहन्तमनीकानि रथोदारं कृतान्तवत् ।
सर्वतोऽभ्यद्रवन्द्रोणं कुन्तीपुत्रपुरोगमाः ॥ ३८
तांस्तु शूरान्महेष्वासांस्तावकाभ्युद्यतायुधाः ।
राजानो राजपुत्राश्च समन्तात्पर्यवारयन् ॥ ३९
ततो द्रोणः सत्यसंधः प्रभिन्न इव कुञ्जरः ।
अभ्यतीत्य रथानीकं दृढसेनमपातयत् ॥ ४०
ततो राजानमासाद्य प्रहरन्तमभीतवत् ।

हारिणीम्. Dn1 T G M1.2 रौद्रां; M3-5 रौद्रीं (for उग्रां).

36 Ś2 missing (cf. v. l. 21). —a) D7 हस्तिग्रहां. S ध्वजनगां (G3 om नगां) (for केतुवृक्षां). —b) Ś1 K1.2 निमज्जिनीं. —c) B5 युवा- (for क्रूरां). B3 प्रवीर- (for शरीर-). Ś1 K2.4.5 B Dc1 Dn2 D2.3.5.7.8 G5 -संवट्टां; Dn1 -संघास्थां; D1 -संघारां; D4 -संघुष्टां; D6 -संघातां (for -संघाटां). —e) D8 प्रवर्तयत्. —f) K5 B3.4 Dn1 D5 वाहिनीं; D4 -गामिनी (for -गामिनीम्).

37 Ś2 missing (cf. v. l. 21). T G2-5 M3-5 om. 37. —a) D7 om. from क्रव्याद° up to शृगाल (in 37b). K3-5 B4.5 D2 -संजुष्टां; Dn2 D3 6 -भूयिष्ठां; D5 -संवट्टां (for -संघुष्टां). —b) K (except K3) D6 G1 M1.2 श्वसृगाल-. —d) Dn1 पिशाचोघैः (for पिशिताशैः).

38 Ś2 missing (cf. v. l. 21). —b) S नरो(G1.5 M रथो)दाराः प्रगल्भवत् (T प्रगल्भयत्; G3 प्रवल्भयत्; G4 प्रवल्गयन्). —c) D3 G1 [ऽ]भ्यद्रवद् (for °द्रवन्). —d) D3 -युगोपमाः (for -पुरोगमाः). —After 38, N (Ś2 missing) ins.:

152* ते द्रोणं सहिताः शूराः सर्वतः पर्यवारयन् ।
गभस्तिभिरिवादित्यं तपन्तं भुवने यथा ।

[(L. 1) D6 सर्वाः (for शूराः). D5 सहिताः (for सर्वतः). B4 Dn2 D1 प्रत्यवारयन् (for पर्य°). —D4 om. line 2. —(L 2) D7 om. वादि-. D6 तपनं (for तपन्तं). K4 B Dc1 D3.4 भुवनं (for भुवने).]

39 Ś2 missing (cf. v. l. 21). D3.4 om. 39. —a) N (Ś2 missing; D3.4 om.) तं तु शूरं (Dn2 युधिष्ठिरं) महेष्वासं; T तांस्तु शूरा महेष्वासास्. —b) Ś1 K1 Dc1 Dn2 D6 तावका उ(Dc1 ह्यु)द्यतायुधाः; D8 काभ्युद्युतायुधाः; G1 M3-5 °काश्चोद्यतायुधाः. —d) D8 S (except T G2) सर्वतः (for समन्तात्).

—After 39, N (Ś2 missing; D3.4 after 38) ins :

153* शिखण्डी तु ततो द्रोणं पञ्चभिर्नतपर्वभिः
क्षत्रवर्मा च विंशत्या वसुदानश्च पञ्चभिः ।
उत्तमौजास्त्रिभिर्बाणैः क्षत्रदेवश्च सप्तभिः ।
सात्यकिश्च शतेनाजौ युधामन्युस्तथाष्टभिः ।
युधिष्ठिरो द्वादशभिर्द्रोणं विव्याध सायकैः । [5]
धृष्टद्युम्नश्च दशभिश्चेकितानस्त्रिभिः शरैः ।

[(L. 1) K4 Dn1 च (for तु). — K4 om. line 2. —(L. 2) Ś1 K1 5 Dc1 Dn D3 5.6 क्षत्रधर्मा; D4.7.8 कृतवर्मा (for क्षत्र°). Dc1 (by corr.) वसुदान. — D5 om. line 3. D4 reads lines 3–4 twice. —(L. 3) B3 (marg. as in text) क्षत्रधर्मश् (for °देवश्). Ś1 K4 Dn D6 तु; D3 lacuna (for च). —(L. 4) Ś1 K Dn1 D4 (both times).5.7 8 तु (for च). —(L. 6) Ś1 K Dn1 D2 4.5.7.8 तु (for च). D5 शतभिश् (for दश°). K5 om शरैः.]

40 Ś2 missing (cf. v l. 21). G5 partly damaged. —a) S (G5 damaged) स सत्यसंधः शोणाश्वः. —c) Dc1 अत्यतीत्य (for अभ्य°). —d) D4 वृहत्सेनम्; D7.8 बृहत्सेनम्; T G M1.2 वृषसेनं (for दृढसेनम्). T G2-5 M3-5 समभ्ययात्; G1 M1.2 समर्पयत् (for अपात°).

41 Ś2 missing (cf. v. l. 21). G5 partly damaged. —a) D3 om. मा. —b) K4 D1 अदीनवत् (for अभीत°). —c) B (except B5) भीमं; T G2-4 तीक्ष्णैः; G5 बाणैः; M3-5 क्षेमिं (for क्षेमं). D4.7.8 विव्याध पत्रिभिः क्षेमं. —d) Ś1 K1 D8 महतः; D5 हसंतः (for स हतः). D4 भुवि (for रथात्).

42 Ś2 missing (cf. v. l. 21). D6 om. 42. B3 reads 42a on marg. —a) D7 यथा; G5 damaged (for प्राप्य). D5 सेनानां (for सैन्यानां). —K3 om. 42b–44a. —b) B1 परिचरन्; T G3-4 M3-5 तु विच.

अविध्यन्नवमिः क्षेमं स हतः प्रापतद्रथात् ॥ ४१
स मध्यं प्राप्य सैन्यानां सर्वाः प्रविचरन्दिशः ।
त्राता ह्यभवदन्येषां न त्रातव्यः कथंचन ॥ ४२
शिखण्डिनं द्वादशभिर्विंशत्या चोत्तमौजसम् ।
वसुदानं च भल्लेन प्रेषयद्यमसादनम् ॥ ४३
अशीत्या क्षत्रवर्माणं षड्विंशत्या सुदक्षिणम् ।
क्षत्रदेवं तु भल्लेन रथनीडादपाहरत् ॥ ४४
युधामन्युं चतुःषष्ट्या त्रिंशता चैव सात्यकिम् ।
विद्ध्वा रुक्मरथस्तूर्णं युधिष्ठिरमुपाद्रवत् ॥ ४५
ततो युधिष्ठिरः क्षिप्रं कितवो राजसत्तमः ।
अपायाज्जवनैरश्वैः पाञ्चाल्यो द्रोणमभ्ययात् ॥ ४६
तं द्रोणः सधनुष्कं तु साश्वयन्तारमक्षिणोत् ।
स हतः प्रापतद्भूमौ रथाज्ज्योतिरिवाम्बरात् ॥ ४७
तस्मिन्हते राजपुत्रे पाञ्चालानां यशस्करे ।
हत द्रोणं हत द्रोणमित्यासीत्तुमुलं महत् ॥ ४८
तांस्तथा भृशसंक्रुद्धान्पाञ्चालान्मत्स्यकेकयान् । C. 7. 915 B. 7. 21. 61 K. 7. 21. 65

रन्; G5 तु व्यचरद् (for प्रविचरन्). — c) K1 भ्राता; G1 M1. 2 त्राणं (for त्राता). D4 सोभ्यवद् (sic); D7. 8 सोभवद् (for ह्यभवद्). T ततोभ्यद्रवदन्येषां; G3. 4 तत्राभ्यभवद्°. — d) K1 भ्रातव्यः; B1 G1. 3 M1. 2 त्रातव्यं (for त्रातव्यः). B3. 4 कदाचन; T G1–3 M1. 2. 5 परंतपः; G4. 5 परंतप (for कथंचन).

43 Ś1 missing (cf. v. l. 21). K2 om. 43 (cf. v. l. 42). G5 damaged. — b) G3. 4 चोत्तमोजसं. — c) S (except T2 G2; G5 damaged) तु (for च). — T G2–4 om. (hapl.) 43d–44c. — d) G5 damaged. Ś1 B D1 प्रैषयद्; D7 नाप्रेषयद् (sic) (for प्रेषयद्). G1 M रथनीळादपाहरत्.

44 Ś1 missing (cf. v. l. 21). K2 om. 44a (cf. v. l. 42). T G2–4 om. 44abc (cf. v. l. 43). G5 M3 om. 44. D5 reads 44 twice. — a) K5 B1. 2 Dc1 Dn1 -धर्माणं (for -वर्माणं). Ś1 K1. 3. 4 D1 स मध्यं प्राप्य सैन्यानां (= 42a). — b) K3 विंशत्या सु- (for षड्विंशत्या). K5 सुदर्शनं (for सुदक्षिणम्). — c) B1 क्षत्रधर्मं; B4. 5 क्षेत्रदेवं; G1 M1. 2. 4. 5 जलसंधं (for क्षत्रदेवं). Dc1 च भल्लेन; D3. 6 ततस्तूर्णं (for तु भल्लेन). — d) T2 G1 3. 4 M1. 2. 4. 5 रथनीळा(T2 °ला)द्. B3. 4 Dc1 Dn1 D2–4. 5 (first time) T G2 अपातयत्; D6 अपाहरन् (for अपाहरत्). D5 (second time) प्रेषयद्यमसादनं (= 43d).

45 Ś1 missing (cf. v. l. 21). D5 om. (hapl.) 45. — a) K1 om. तुःषष्ट्या. — b) Ś1 K Dn1 D2 विंशत्या; Dc1 (by corr.) त्रिंशत्या; Dn2 त्रिंसद्भिश्; D3. 4. 6–8 त्रिंशद्भिश् (for °शता). D7 सात्यकीं. S सात्यकिं (G1 M3–5 सत्यकं) त्रिंशता (G5 °तां) शरैः. — M3 om. 45c–46b. — c) K2 रुद्धा (for विद्ध्वा). G2–5 M1. 2 प्रेप्सुः; M4. 5 प्राप (for तूर्णं). T G1 विद्ध्वा रुक्मरथं प्रेप्सुः. — d) S (M3 om.) कुंतीपुत्रं युधिष्ठिरं.

46 Ś1 missing (cf. v. l. 21). M3 om. 46ab (cf. v. l. 45). G5 damaged. — b) Ś1 K D (Dc1 by corr. as in text) गुरुतो; B1. 2 (marg. as in text). 4. 5 विक्लवो; B2 (also) स राजा; Cd कितवो (as in text). D5 G1 M1 राजसत्तम. — c) G4 अवार्यंज् (sic) (for अपायाज्). — d) K4 D4 S (except G5 M3–5) पांचालो. K4 अभ्ययत्; K5 °गात् (for °यात्).

47 Ś1 missing (cf. v. l. 21). Dn1 om. 47–48. — a) K5 G1 M सधनुष्केतुं; B2 Dc1 D3. 6–8 सधनुष्कं च; Dn2 सधनुर्ज्यां च (for सधनुष्कं तु). — b) B1. 3–5 D1–3 5 आक्षिणोत्; B2 D4. 7. 8 आवृणोत्; Cd अक्षिणोत् (as in text). — c) K1 महतः; D5 हसतः (for स हतः). Dn2 आपतद् (for प्राप°). — d) G3–5 यथा (for रथाज्). — After 47, S (except G4) ins.:

154* तं हत्वा विबभौ द्रोणः कुरुभिः परिवारितः ।

[G1 M1. 2 transp. तं and हत्वा. G3 छित्त्वाभिबभौ.]

— After 154*, S (G4 om.) reads 52.

48 Ś1 missing (cf. v. l. 21). Dn1 om. 48 (cf. v. l. 47). — b) B3. 4 पंचालानां. D3. 5 यशस्विनि; S रथर्षभे (for यशस्करे). — c) Cd cites ह्नत (for हत). K3 हतो द्रोणो; G4 ह्नतान्द्रोणं. Ś1 K1. 2 हतो द्रोणो हतो द्रोण; Dn2 D2–8 T G1–3. 5 ह्नत (G1. 2 °तं) द्रोणं ह्नत (G1. 2 °तं) द्रोणम्. — d) B Dc1 S निस्वनो महान्; Dn2 D3. 6–8 तुमुलो (D7. 8 °मलं) महान् (D6–8 °हत्).

49 Ś1 missing (cf. v. l. 21). — a) B1 (marg.) D8 तांस्तदा; D7 तांस्त*. K5 भृशसंक्रुद्धः; B1. 3. 4 D1 G1 M भृशसंरब्धान्; B2. 5 सदशारब्धान्; Dc1

C. 7.916 B. 7.21.61 K. 7.21.65 सृञ्जयान्पाण्डवांश्चैव द्रोणो व्यक्षोभयद्बली ॥ ४९

सात्यकिं चेकितानं च धृष्टद्युम्नशिखण्डिनौ ।
वार्धक्षेमिं चित्रसेनं सेनाबिन्दुं सुवर्चसम् ॥ ५०

एतांश्चान्यांश्च सुबहून्नानाजनपदेश्वरान् ।
सर्वान्द्रोणोऽजयद्युद्धे कुरुभिः परिवारितः ॥ ५१

तावकास्तु महाराज जयं लब्ध्वा महाहवे ।
पाण्डवेयात्रणे जघ्नुर्द्रवमाणान्समन्ततः ॥ ५२

ते दानवा इवेन्द्रेण वध्यमाना महात्मना ।
पाञ्चालाः केकया मत्स्याः समकम्पन्त भारत ॥ ५३

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥

सह संरब्धान्; Dn2 D3 नृपसंक्रुद्धान्; D6 नृपतिक्रुद्धान्; T G2-5 भृशसंविग्ना(G3. 4 °ग्ना)न् (for भृशसंक्रुद्धान्). — b) B1. 2 M4. 5 पांचाल्यान्; B4. 5 Dc1 D1 पंचालान् (for पाञ्चालान्). K5 Dn D3. 4. 6-8 -कैकयान् (for -केकयान्). D5 पांचालात्मजकेकयान्. — c) K4 संजयान्. K4. 5 D1. 5. 7. 8 पांडवांश्चैको; S पांडवेयांश्च. — d) Dn1 सर्वान् (for द्रोणो). D6 विक्षोभयद्; G1 M3-5 व्याक्षेपयद्; M1. 2 व्यापक्षयद् (for व्यक्षोभयद्). S (M5 inf. lin.) बलात् (for बली).

50 Ś2 missing (cf. v. l. 21). — a) G1 M सत्यकं; G5 सत्यकिं. — c) Dn2 D3-5. 8 वार्धक्षेमं; D5 (marg. sec. m.) वृद्धक्षेमं. K5 B (except B4) Dn D1. 2. 4 चैत्रसेनिं; D5 चैत्रसेनं. G3 वार्धिक्षेमिं चित्रसेनं. — d) K3 बिंदुं सुवर्णवर्चसं.

51 Ś2 missing (cf. v. l. 21). Ś1 K1-3 om. 51ab. — a) K4 D1 अन्यांश्च (for चा°). D5 चैव (for च सु-). — b) B3 क्रूरान् (for नाना-). D6 अन्यान्कुनपक्षेश्वरान् (sic); D8 जनानामापदेश्वरान्. — c) Dn1 संख्ये (for युद्धे).

52 Ś2 missing (cf. v. l. 21). G4 om. 52. S (G4 om.) reads 52 after 154*. — a) B Dc1 D2. 4. 7. 8 च (for तु). — b) T G1-3. 5 M1. 2 महारणे; M3-5 ततो रणे (for महाहवे). — c) K2 राजन् (for जघ्नुर्). — d) Dn2 क्रीडमाणान्; G1 M द्रवतस्तान्; G3 द्रुपदास्तान्; G5 द्रुपदास्तु (for द्रवमाणान्). —After 52, S (except G4) ins. :

155* वार्धक्षेमिस्तु वार्ष्णेयो द्रोणं विद्ध्वा शरोत्तमैः ।
नवभिश्चावनीपालः पुनर्विव्याध पञ्चभिः ।
चित्रसेनस्ततो द्रोणं पाञ्चालस्त्वर्दयच्छरैः ।
पुनर्विव्याध संक्रुद्धः सेनाबिन्दुश्च पञ्चभिः ।
सुवर्मा पञ्चभिश्चैव धृष्टद्युम्नश्च पञ्चभिः ।
शिखण्डी नवभिर्बाणैश्चेकितानश्च पञ्चभिः ।
सात्यकिश्च चतुःषष्ट्या राजन्विव्याध सायकैः ।
सुचित्रा दशभिर्बाणैर्द्रोणं विद्ध्वानदद्बली ।
तं द्रोणः समरे राजञ्शरवर्षैरवाकिरत् ।
अपातयत्ततो द्रोणः सुचित्रं सहसारथिम् ।
साश्वश्च समरे राजन्हतो वै प्रापतत्क्षितौ ।
पात्यमानो महाराज बभौ ज्योतिरिवाम्बरात् ।

[(L 1) T G2. 3 वार्धक्षेमस्. G1 (inf. lin. as in text) पांचाल्ये; M1. 2 पांचाल्यौ (for वार्ष्णेयो). —(L. 2) M4 अवनीपाल. — G5 M3. 5 om. (hapl.) lines 3-6. — (L. 3) G3 पांचालं (for °लस्). G1 M4 चार्दयत् (for त्वर्द°). — (L. 4) G1 M1. 2 त्रिभिर् (for पुनर्). G1 M1. 2. 4 सेनाविंदुश्. — (L. 5) T2 सुशर्मा; G1 M1. 2. 4 सुपर्वा (for सुवर्मा). — (L. 7) T G1-3 M1. 2 सत्यकश् (for सात्यकिश्). —(L 9) G1 M1 2. 4 तान् (for तं). —(L. 10) G1 M तदा (for ततो). —(L. 11) G1 M साश्वं च. G1 M स हतः (for हतो वै). G1 M1. 2 भुवि (for क्षितौ).]

53 Ś2 missing (cf. v. l. 21). — b) G1 M1. 2 महात्मनः. — c) Ś1 K (except K3) Dn1 D2. 4. 5. 7. 8 सृंजयाः; Dc1 Dn2 D3. 6 कैकया (for केकया). K1 G2 M2 मात्स्याः (for मत्स्याः). — d) G1 M1. 2 मारिष (for भारत).

Colophon— *Sub-parvan :* Editions संशप्तकवध. — *Day of Droṇa's Generalship :* K1. 3 D1 द्वितीययुद्धदिवसे; K2 द्वितीयदिवसे. — *Adhy name :* K5 पांडवसेनापराजये सत्यभृत्प्रभृतिसप्तमहारथवधः; Dn1 D2 पांडवसेनापराजयः; D5 सेनापराजयः. — *Adhy. no.* (figures, words or both) : Ś1 K2. 3 B1. 2 Dn1 D8 S 20 (as in text). — *Śloka no. :* Dc1 65; Dn1 61.

२१

धृतराष्ट्र उवाच ।
भारद्वाजेन भग्नेषु पाण्डवेषु महामृधे ।
पाञ्चालेषु च सर्वेषु कश्चिदन्योऽभ्यवर्तत ॥ १
आर्यां युद्धे मतिं कृत्वा क्षत्रियाणां यशस्करीम् ।
असेवितां कापुरुषैः सेवितां पुरुषर्षभैः ॥ २
स हि वीरो नरः सूत यो भग्नेषु निवर्तते ।
अहो नासीत्पुमान्कश्चिद्दृष्ट्वा द्रोणं व्यवस्थितम् ॥ ३
जृम्भमाणमिव व्याघ्रं प्रभिन्नमिव कुञ्जरम् ।
त्यजन्तमाहवे प्राणान्संनद्धं चित्रयोधिनम् ॥ ४
महेष्वासं नरव्याघ्रं द्विषतामघवर्धनम् ।
कृतज्ञं सत्यनिरतं दुर्योधनहितैषिणम् ॥ ५
भारद्वाजं तथानीके दृष्ट्वा शूरमवस्थितम् ।
के वीराः संन्यवर्तन्त तन्ममाचक्ष्व संजय ॥ ६
संजय उवाच ।
तान्दृष्ट्वा चलितान्संख्ये प्रणुन्नान्द्रोणसायकैः ।
पाञ्चालान्पाण्डवान्मत्स्यान्सृञ्जयांश्चेदिकेकयान् ॥ ७ C. 7. 926 B. 7. 22. 7 K. 7. 22. 7

21

☞ Ś$_2$ is missing up to तान्दृष्ट्वा (in 7^a) (cf. v. l. 7. 20. 21).

1 D$_{1.2.5-8}$ G$_5$ om. the ref. K$_4$ संजयः (for धृतराष्ट्र). — ^{b}) B$_5$ केकयेषु; D$_2$ lacuna (for पाण्डवेषु). T G$_{2-5}$ महात्मसु; G$_1$ M °त्मना (M$_4$ °नां) (for °मृधे). — ^{c}) Ś$_1$ B$_4$ पंचालेषु. D$_8$ lacuna; D$_{4.7.8}$ तु (for च). — ^{d}) K$_{2-4}$ D$_1$ कः स्विद्; D$_2$ किं स्विद्; G$_{3-5}$ कच्चित् (for कश्चिद्). G$_1$ M नात्र; G$_{3-5}$ नान्यो (for अन्यो). D$_{4.7.8}$ S न्यवर्तत (for ऽभ्यवर्तत).

2 Ś$_2$ missing (cf. v. l. 1). D$_4$ om. (hapl.) 2^a–3^b. — ^{a}) T G$_{2-5}$ योद्धुं; G$_1$ M शुद्धां (for आर्यां). Cv योद्धुं युद्धमतिं कृत्वा. — ^{b}) B$_5$ यशस्विनां; D$_6$ (by corr.) °स्करां (for °स्करीम्). Cv as in text. — ^{c}) Dc$_1$ (before corr. as in text) D$_7$ आसेवितां (for असे°).

3 Ś$_2$ missing (cf. v. l. 1). D$_4$ om. 3^{ab} (cf. v. l. 2). — ^{a}) K$_4$ ह (for हि). K$_5$ सूता; Dn$_2$ शूरो (for सूत). B Dc$_1$ D$_{2.3.6}$ स हि वीरोन्नतः (B$_2$ °रोत्तमः) शूरो; S स (G$_1$ M य) एष (G$_5$ °व; M$_4$ °षु) पुरुषव्याघ्रो. — ^{b}) K$_5$ या भग्नेषु; G$_1$ M भग्नेषु न (for यो भग्नेषु). — ^{c}) M$_{1.2}$ ह (for न). G$_1$ M$_{3-5}$ (M$_{4.5}$ also as in text) अ (M$_4$ आ) हो नैव निवृत्तोन्यो. — ^{d}) Dn$_1$ D$_5$ S द्रोणं दृष्ट्वा (by transp.). Dn$_1$ व्यवस्थितः.

4 Ś$_2$ missing (cf. v. l. 1). — ^{a}) Ś$_1$ लभमाणम्; Dn$_2$ D$_7$ जंभ° (for जृम्भ°). — D$_8$ om. (hapl.) 4^b–5^a. — ^{d}) Ś$_1$ K Dn$_1$ D$_{4.5.7}$ सततं; B$_2$ समर्थं (for संनद्धं). Dc$_1$ युद्धदुर्मदं (for चित्रयोधिनम्).

5 Ś$_2$ missing (cf. v. l. 1). D$_8$ om. 5^a (cf. v. l. 4). — ^{a}) B$_1$ महारौद्रं; T$_2$ G$_{1.3.4}$ M रथव्याघ्रं (for नर°). — ^{b}) D$_4$ द्विपानाम् (for द्विषताम्). K$_3$ B$_{3.4}$ Dn D$_{1.3.6}$ G$_3$ भय-; D$_7$ भव- (for अघ-). — T G (except G$_1$) om. 5^{cd}. M$_3$ om. 5^c–6^b. — ^{c}) D$_8$ ऋतज्ञं (for कृतज्ञं). — ^{d}) Dn$_2$ D$_{3.4.6}$ G$_1$ M (M$_3$ om.) -हिते रतं (for -हितैषिणम्).

6 Ś$_2$ missing (cf. v. l. 1). M$_3$ om. 6^{ab} (cf. v. l. 5). — ^{a}) G$_5$ भरद्वाजं. D$_6$ T G$_{2-4}$ M$_{4.5}$ रथानीके; G$_1$ M$_{1.2}$ तदा° (for तथा°). — ^{b}) M$_{4.5}$ द्रोणम् (for शूरम्). G$_1$ M$_{1.2}$ व्यवस्थितं (for अव°). T G$_{2-5}$ शूरं दृष्ट्वा व्यवस्थितं. — ^{c}) K$_5$ Dc$_1$ D$_{1.4.7}$ G$_{1.4}$ M शूराः (for वीराः). — Dc$_1$ reads 6^d–7^c on marg. (*sec. m.*). — ^{d}) Dn$_2$ M$_{1.2}$ संजयः.

7 Ś$_2$ missing up to तान्दृष्ट्वा (in 7^a) (cf. v. l. 1). Dc$_1$ Dn$_1$ D$_{1.2.5-8}$ G$_5$ om. the ref. Dc$_1$ reads 7^{abc} on marg. — ^{a}) D$_5$ बलितान्; D$_6$ बलिनः (for चालितान्). G$_{1.4.5}$ M$_{1.2}$ संख्ये. — ^{b}) B$_5$ प्रच्छन्नान् (for प्रणु°). B$_1$ D$_8$ -शायकैः (for -सायकैः). — ^{c}) K$_4$ B$_4$ D$_{1.2}$ पंचालान् (for पाञ्चा°). T G$_{2-4}$ M$_{1.2}$ मात्स्यान्. Dn$_1$ पांडवान्संजयान्मत्स्यान्. — ^{d}) Dn$_1$ पांचालांश्च (for सृञ्जयांश्च). K$_2$ चैव; S च स- (for चेदि-). K$_5$ Dc$_1$ Dn D$_{3-8}$ -कैकयान् (for -केक°).

8 ^{a}) Dn$_2$ S -प्रसु(G$_5$ °यु)केन (for -विसु°). — ^{b}) Ś K$_{2-4}$ D$_6$ शरौघेन (for °घेण). Ś K$_5$ B$_1$ Dn$_2$ D$_1$.

C. 7. 927 B. 7. 22. 8 K. 7. 22. 8 द्रोणचापविमुक्तेन शरौघेणासुहारिणा ।
सिन्धोरिव महौघेन ह्रियमाणान्यथा प्लवान् ॥ ८
कौरवाः सिंहनादेन नानावाद्यस्वनेन च ।
रथद्विपनराश्वैश्च सर्वतः पर्यवारयन् ॥ ९
तान्पश्यन्सैन्यमध्यस्थो राजा स्वजनसंवृतः ।
दुर्योधनोऽब्रवीत्कर्णं प्रहृष्टः प्रहसन्निव ॥ १०
पश्य राधेय पाञ्चालान्प्रणुन्नान्द्रोणसायकैः ।
सिंहेनेव मृगान्वन्यांस्त्रासितान्दृढधन्वना ॥ ११
नैते जातु पुनर्युद्धमीहेयुरिति मे मतिः ।
यथा तु भग्ना द्रोणेन वातेनेव महाद्रुमाः ॥ १२
अर्द्यमानाः शरैरेते रुक्मपुङ्खैर्महात्मना ।
पथा नैकेन गच्छन्ति घूर्णमानास्ततस्ततः ॥ १३
संनिरुद्धाश्च कौरव्यैर्द्रोणेन च महात्मना ।
एतेऽन्ये मण्डलीभूताः पावकेनेव कुञ्जराः ॥ १४
भ्रमरैरिव चाविष्टा द्रोणस्य निशितैः शरैः ।
अन्योन्यं समलीयन्त पलायनपरायणाः ॥ १५
एष भीमो दृढक्रोधो हीनः पाण्डवसृञ्जयैः ।
मदीयैरावृतो योधैः कर्ण तर्जयतीव माम् ॥ १६
व्यक्तं द्रोणमयं लोकमद्य पश्यति दुर्मतिः ।
निराशो जीवितान्नूनमद्य राज्याच्च पाण्डवः ॥ १७

Ś1.5.7 8 [आ]सु-; Dc1 सु-; D3.6 [अ]स्र- (for [अ]सु-). D4 शरौघाणां सुरारिणा. — c) K5 Dn1 T2 G4.5 महौघेण; Cdp जलौघेन; Cd महौघेन (as in text). — d) Ś2 Dn1 ह्रियमानान्.

9 b) Dn2 D3.6 S -रवेण (T2 °णेन) (for -स्वनेन). — c) K2.4 B3.4 Dc1 Dn2 D1.2.5 -नरांश्चैव; K3 B2 (marg.) Dn1 G3 M (except M2) -नराश्चैव; K5 D4.7.8 -नरैश्चैव; B2.5 D3 -नराश्वेन (for -नराश्वैश्च). — d) Dn1 समंतात् (for सर्वतः). K4.5 B Dc1 D1. 2 4.5.7.8 समवारयन् (for पर्य°).

10 a) D5 सोपश्यत् (for तान्पश्यन्). — b) G1 M -वर्जितान् (for -संवृतः). D5 राजभिः परिसंवृतः; T G2-5 राजा राजन्विनिर्जितान्.

11 Before 11, Ś1 K2 B1.3 (both marg.) Dc1 D1-3.6.8 G2-5 ins. दुर्योधन उ°. — a) Dn2 om. from पश्य up to रिति (in 12b). B4 पंचालान्. — b) B1.4.5 D3 -शायकैः. — c) G2.3 एव (for इव). B5 D5 अन्यांस्; D3.6 मग्नांस्; S अस्त्रैस् (for वन्यांस्). — d) T G (except G1) सादितान् (for त्रासि°). K1 D (except Dc1 D1; Dn2 om.) T G3-5 -धन्विना (G4 °नः) (for -धन्वना).

12 Dn2 om. up to रिति (cf. v. l. 11). — a) Ś K1-3 D7.8 न ते; B3 नैव (for नैते). S यौद्धुम् (for युद्धम्). — b) B2 (marg.).3 4 ईहेरन्; Cd ईहेयुर् (as in text). S इहे (G3.4 M3-5 °है)ष्यंतीति मे मतिः. — c) K5 D8 यथा प्र-; D4.5.7.8 S तथा हि (D5 M1 °था तु; G1 M2 °थाति-; G5 °था प्र-) (for यथा तु). G4 मग्ने. — d) D7 om. (hapl.) from वातेनेव up to द्रोणेन (in 14b). D5 G3.5 वातेनैव (for °नेव). D4 यथा द्रुमाः.

13 D7 om. 13 (cf. v. l. 12). — a) Ś1 K1.4.5 D8 एतै; Ś2 तीव्रै; B5 एभी; G5 damaged (for एते). Dn1 अर्द्यमानाः शरव्रातै. — b) Dn2 महात्मनः. — c) Ś2 K4 मिथ्या; K5 Dn1 यथा (for पथा). Ś1 K1 मिथ्या नैते न गच्छंति. — d) K1 पूर्णमानास्; Dc1 हन्य°; D3 चूर्ण° (for घूर्ण°). Ś1 K1-3 Dn1 पुनः पुनः; D4 T G3 इतस्ततः; G1.4.5 M (M5 also as in text) यत° (for तत°).

14 D7 om up to द्रोणेन (cf. v. l. 12). — a) D2 संरुद्धाः कौरवेयैश्च. — b) D4.7.8 S विशेषतः (for महात्मना). — c) Ś2 K1.2 वै; K4 [ऽ]व-; D1.7.3 S [ऽ]स्र (for ऽन्ये). — d) K1.2.4 D5-7 T1 G2 M1.2 [ए]व (for [इ]व).

15 a) Dn2 चान्विष्टा; D4 7 8 चा(D4 वा)दिष्टा (for चाविष्टा). — c) K4 D1.5-7 S अव(K4 चैव; D1.5 7 सम-; D8 संप्र)लीयंते (for समलीयन्त).

16 a) T G3-5 द्रोणो (for भीमो). N (except B Dc1) रणे (D1 महा-) (for दृढ-). Ś1 K4 B5 Dc1 Dn1 D1 4.7.8 क्रोधी; Ś2 K1-3.5 Dn2 D2.3.5.6 क्रुद्धो (for -क्रोधो). — b) K4 D8 T2 G4 हीन-; D4 दीनः (for हीनः). — c) S वीरैः (for योधैः). — d) B Dc1 D2.6 S (G5 by corr. as in text) नंदयति (for तर्ज°).

17 B1 reads 17ab on marg. — a) B1 बाणमयं (for द्रोण°). D4.7 लोके. — b) D4.7.8 अव- (for

कर्ण उवाच ।

नैष जातु महाबाहुर्जीवन्नाहवमुत्सृजेत् ।
न चेमान्पुरुषव्याघ्र सिंहनादान्विशक्ष्यते ॥ १८
न चापि पाण्डवा युद्धे भज्येरन्निति मे मतिः ।
शूराश्च बलवन्तश्च कृतास्त्रा युद्धदुर्मदाः ॥ १९
विषाग्निद्यूतसंक्लेशान्वनवासं च पाण्डवाः ।
स्मरमाणा न हास्यन्ति संग्राममिति मे मतिः ॥ २०
निकृतो हि महाबाहुरमितौजा वृकोदरः ।
वरान्वरान्हि कौन्तेयो रथोदारान्हनिष्यति ॥ २१
असिना धनुषा शक्त्या हयैर्नागैर्नरै रथैः ।
आयसेन च दण्डेन व्रातान्व्रातान्हनिष्यति ॥ २२
तमेते चानुवर्तन्ते सात्यकिप्रमुखा रथाः ।
पाञ्चालाः केकया मत्स्याः पाण्डवाश्च विशेषतः ॥ २३
शूराश्च बलवन्तश्च विक्रान्ताश्च महारथाः ।
विशेषतश्च भीमेन संरब्धेनाभिचोदिताः ॥ २४
ते द्रोणमभिवर्तन्ते सर्वतः कुरुपुंगवाः । 7.944 7.22.25 7.22.25

श्च). Ś2 पश्यतु (for पश्यति). — ^{c}) D7. 8 निराशा. B2 (marg.) S जीविते. B3 तूर्णं (for नूनम्). — D4 lacuna for 17^{d}. — ^{d}) B Dc1 Dn2 D3. 6 राजा च; D7. 8 राज्यस्य (for राज्याच्च). Dn1 D7. 8 पांडवा (D7 °वैः). S राज्येपि च स (T G2 °ज्ये वापि स; G1 M °ज्ये चापीह) पांडवः.

18 ^{a}) D4. 7. 8 T G (except G1) नैव (for नैष). S महातेजा (for °बाहुर्). — D2 om. 18^{cd}. — ^{c}) D4 न पुमान्; D6 नैवे° (for न चे°). K2 B2. 3 Dn1 D3 4. 6. 7 G1 M1 2 पुरुषव्याघ्र°; K5 °व्याघ्रान् (for °व्याघ्र). — ^{d}) K2 (marg) S सहिष्यते (G2 स मन्यते); K4 Dn1 D1 विषक्ष्यते (Dn1 °ति); K5 D2 विचक्षते; B Dc1 सहिष्यति; Dn2 D3 विषह्यते; D5 विसर्पयेत्; Ca विसह्यते; Cd विवक्ष्यते (for विशक्ष्यते).

19 Dn1 om. (hapl.) 19–21; B2 reads the same on marg. — ^{a}) K5 नाद्यापि (for न चापि). Ś2 K2 युद्धं; B3. 4 सर्वे (for युद्धे). — ^{b}) Ś2 K2 त्यजेरन्; K1. 3 D6 भजे°; D4. 7. 8 भज्येयुर् (for °रन्). — D4 om. (hapl.) 19^{c}–20^{d}. — ^{d}) K4 D1 कृतार्था (for °स्त्रा).

20 Dn1 D4 om. 20 (cf. v. l. 19). B2 reads 20 on marg. — ^{a}) Ś1 (*sup. lin.* as in text) -संक्लेशाद्; Ś2 -संक्लेशं. — ^{b}) Ś K Dn2 D3. 5 वनवासांश्च; D6 °वासांश्च; T2 वने वासं च (for वनवासं च). — ^{c}) Dn2 D3 स्मरमाना.

21 Dn1 om. 21 (cf. v. l. 19). B3 reads 21 on marg. — ^{a}) K1. 3 निह(K3 °हि)तो; K4. 5 D2. 4. 8 निकृत्तो; B Dc1 Dn2 D3 6 G5 निवृत्तो; T G1–4 M आवृतो (M3 °चो) (for निकृतो). S (except G1 M1. 2) [ऽ]पि (for हि). D4 महाबाहो. — ^{c}) K5 वरान्वारां; Dn2 D3. 6 चमूवीरान् (D6 °वरां); T G2–4 परावरान्; G1 M2 परान्परान्; G5 M1. 5 परान्वरान् (for वरान्वरान्). D5 वरान्वरांश्च ते योधान्. — ^{d}) T G (except G1) वधिष्यति (for हनि°).

22 Ś K (except K5) D1 G5 om. (hapl) 22; D3 reads it on marg — ^{b}) M3 नाग- (for नागैर्). B1 रथैरपि; Dn1 G1 M रथैर्नरैः (by transp.); Dn2 D3 वरै रथैः. T G2–4 रथैर्नागैर्हयैर्नरैः. — ^{c}) B3 तु (for च). — ^{d}) K5 Dn1 तीव्रांस्तीव्रान्; Dn2 D3 6 तीव्राश्च स; D2. 5 तीव्रान्वीरान्; D4 7. 8 तीव्रान्व्रातान्; T G2–4 प्रासान्प्रासान् (for व्रातान्व्रातान्).

23 ^{a}) D2 तमेव (for तमेते). K3 B Dc1 D1 तमेन- (B2 °व)मनुवर्तंते; S त इमे (G1 M1. 2 य इमे; M3–5 न चैते) विनि°. — ^{b}) S सत्यक(G5 सात्यकि)प्रवरा रथाः. — K2 om. (hapl.) 23^{c}–24^{b}. T G2 repeat 23^{cd} after 157*. G3–5 read 23^{c}–24^{b} after 157*. — ^{c}) B4 D8 पंचालाः. K5 D (except Dc1 D1) कैकया. T (both both times) G1. 2 (both times) M1. 2 मात्स्याः. — ^{d}) D7 पांडवाश्च विशेषिणः (*sic*); S (T G2 all both times) पांडवेयाश्च सर्वशः.

24 For the sequence in G3–5, cf. v. l. 23. K2 om. 24^{ab} (cf. v. l. 23). — ^{a}) G1 M हि (for च). — ^{b}) Dn1 महाबलाः (for °रथाः). — After 24^{ab}, T G2 ins 156*; while G3–5 ins. 158*. — ^{cd}) D1 विनिघ्नंतश्च; D4 विशेषणा (for विशेषतश्च). Ś K (except K1) Dn D3–8 हि (for च). Ś K1–4 D6 संरंभाद् (for संरब्धेन). Dn D3–5. 7. 8 संरंभादभि- (Dn2 D3. 6 °दिति)नो(Dn2 D3 °चो)दिताः (for ^{d}). K5 विशेषतो हि संरंभादिति भीमेन नोदिताः; D2 विशेषतो भीमसेनसंरंभाररिनो°. — G1 M ins after 24: T G2 after 24^{ab}:

C. 7.956 B 7.23.7 K 7.23.8 दर्शनीयास्तु काम्बोजाः शुकपत्रपरिच्छदाः ।
वहन्तो नकुलं शीघ्रं तावकानभिदुद्रुवुः ॥ ३
कृष्णास्तु मेघसंकाशाः सहदेवमुदायुधम् ।
भीमवेगा नरव्याघ्रमवहन्वातरंहसः ॥ ४
हेमोत्तमप्रतिच्छन्नैर्हयैर्वातसमैर्जवे ।
अभ्यवर्तन्त सैन्यानि सर्वाण्येव युधिष्ठिरम् ॥ ५
राज्ञस्त्वनन्तरं राजा पाञ्चाल्यो द्रुपदोऽभवत् ।
जातरूपमयच्छत्रः सर्वैः स्वैरभिरक्षितः ॥ ६
ललामैर्हरिभिर्युक्तैः सर्वशब्दक्षमैर्युधि ।
राज्ञां मध्ये महेष्वासः शान्तभीरभ्यवर्तत ॥ ७
तं विराटोऽन्वयात्पश्चात्सह शूरैर्महारथैः ।
केकयाश्च शिखण्डी च धृष्टकेतुस्तथैव च ।
स्वैः स्वैः सैन्यैः परिवृता मत्स्यराजानमन्वयुः ॥ ८
ते तु पाटलपुष्पाणां समवर्णा हयोत्तमाः ।

3 ^{a}) K B4 D (except Dc1 D1) च (for तु). Ś K2 कांभोजाः. — ^{b}) G5 ·वर्ण· (for पत्र). Ś2 T G2–4 ·तनुच्छदाः; D5 ·परिच्छदैः; G1 M ·समच्छदाः (for ·परि°). — ^{c}) K5 B2.3 Dc1 Dn D3–8 शीघ्रास्; S युद्धे (for शीघ्रं). — ^{d}) Ś1 अनुदुद्रुवु·. S तावका·न्शीघ्र(G3 °न्शक्र)मभ्य(T G2–4 °त्य)युः.

4 ^{a}) K1 T G2 हृष्टास् (for कृष्णास्). — After 4^{a}, N (Cv cites prior half of l. 3) ins:

161* प्रावहन्नुत्तमाजसम् ।
दुर्धर्षायाभिसंधाय क्रुद्धं क्रुद्धाय भारत ।
तथा तित्तिरिकल्माषा हया वातसमा जवे ।
अवहंस्तुमुले युद्धे·.

[(L 1) B3–5 Dc1 अवहन् (for प्राव°). D6 प्रवहंश्चोत्तमौजसं. —(L 2) D6 दुर्धर्षम् (for °र्षाय). K4 [अ]भिसंरब्धं; K5 °संयातं; D8 [अ]तिसंधाय (for [अ]भि°). B Dc1 क्रुद्धाः; D8 क्रुद्धः (for क्रुद्धं). K2 B Dc1 D1.2 युद्धाय (for क्रुद्धाय). —(L. 3) K1 3 4 Dc1 Dn2 D1.3 5.8 तित्तिर·. — Ś K1–4 D1 om. line 4. —(L. 4) D6 आवहंस्· Dc1 Dn1 D4.5.7.8 तुमले. Dc1 घोरे (for युद्धे).]

— Ś K1–4 D1 om. 4^{b}–5^{b}. — ^{b}) K5 उदायुधे; D6 मुदा युतं; S हयोत्तमाः (for उदायुधम्). — After 4^{b}, K5 B Dc1 Dn D2.3.5–8 Cv ins.:

162* दन्तवर्णास्तु राजानं कालवाला युधिष्ठिरम् ।

[B3 (marg.) कृष्णपुच्छा; Cd कालवाला (as above).]
— After the above, Dn1 reads 6, for the first time, repeating it in its proper place. Dn1 om. 4^{cd}. — ^{c}) G2 महामेघा (for भीमवेगा). — ^{d}) T G1–4 M पांडवं हयाः (for वातरंहसः). G5 अभवत्पांडवं रथौ (*inf. lin.* प्रति).

5 Ś K1–4 D1 om. 5^{ab} (cf. v. l. 4). Dn1 reads 5 after 7^{ab}. — ^{a}) Dn2 D3.6 T G1 3.4 हेमोत्तर·; D5 (orig.) महोत्तम·; D5 (marg.) हयो° (for हेमो°). T G3 4 ·प्रतिच्छंदैर् (for °च्छन्नैर्). — ^{b}) D5.6 T2 G3.5 जवैः. — ^{c}) Dn1 अध्यवर्तंत; D2.6 S (except T G2.5) अभ्यवर्तत. — ^{d}) Ś1 S (except G5) युधिष्ठिरः.

6 Dn1 reads 6, for the first time, after 162*. — ^{a}) D4 राजा (for राज्ञस्). Ś1 B2.4 Dc1 Dn2 G2 त्वनंतरो. Ś2 D4 7.8 राजन् (for राजा). — ^{b}) D4 S (except G5) पांचालो. D7 M3 भवेत् (for ऽभवत्). — ^{c}) K5 ·छत्रैः; B1 Dc1 D7 ·छत्राः. K2 जातरूपमयैश्छत्रैः; D6 °समाछत्रः; D8 °मयश्छत्रः. — ^{d}) N (Dn1 both times) सर्वैस्तै(Dc1 °र्वस्त्रै)र्. Ś1 K5 Dn2 D3–5.7 ·लक्षितः; T G5 ·वीक्षितः (for ·रक्षितः).

7 ^{a}) D4 हयभिर् (for हरि°). Ś K Dn1 D1.2 5 युद्धे; B Dc1 युक्तः (for युक्तैः). — ^{b}) Dc1 ·कर्म· (for ·शब्द·). Dn2 D3 ·सहैर् (for ·क्षमैर्). Ś2 हयैः (for युधि). — After 7^{ab}, Dn1 reads 5. Dn1 om. 7^{cd}. — ^{c}) S (except G2.5) राज· (for राज्ञां). — ^{d}) T G (except G1) शांतारिर् (for शान्तभीर्). S निरवर्तत (for [अ]भ्यव°).

8 ^{a}) D2 तान् (for तं). — ^{b}) B Dc1 Dn1 D4.7.8 सर्वैर् (for शूरैर्). Ś K (except K5) D1 महारथिभिः (for °रथैः). — M3–5 om. 8^{cdef}. — ^{c}) Ś K1.4 केकयश्; K5 B3 Dn D2.4–8 कैक(Dn2 °के)·याश्च·. — ^{d}) G1 M1.2 धृतकेतुश्च वैशसे. — ^{e}) D7.8 तैस्तैः (for स्वैः स्वैः). D6 transp. सैन्यैः and परिवृता. D5 G5 परित्राता. — ^{f}) D4 अभ्ययुः (for अन्वयु). Ś K (except K5) मत्स्यराजं (K4 °जा) तथान्वयुः.

9 ^{a}) B1–4 Dc1 Dn1 D1.2 M2 तं तु; B5 कर्ण·; T G M1.3–5 तस्य (for ते तु). N (except D3.4 6–8) M2 पाटलि·. Dn2 ·वर्णानां; D4 ·युक्तानां (for ·पुष्पाणां). — ^{b}) S (except M2) तुल्य· (for सम·). D4

वहमाना व्यराजन्त मत्स्यस्यामित्रघातिनः ॥ ९
हारिद्रसमवर्णास्तु जवना हेममालिनः ।
पुत्रं विराटराजस्य सत्वराः समुदावहन् ॥ १०
इन्द्रगोपकवर्णैस्तु भ्रातरः पञ्च केकयाः ।
जातरूपसमाभासः सर्वे लोहितकध्वजाः ॥ ११
ते हेममालिनः शूराः सर्वे युद्धविशारदाः ।
वर्षन्त इव जीमूताः प्रत्यदृश्यन्त दंशिताः ॥ १२
आमपात्रनिभाकाराः पाञ्चाल्यममितौजसम् ।
दान्तास्ताम्रारुणा युक्ताः शिखण्डिनमुदावहन् ॥ १३
तथा द्वादशसाहस्राः पाञ्चालानां महारथाः ।
तेषां तु षट् सहस्राणि ये शिखण्डिनमन्वयुः ॥ १४
पुत्रं तु शिशुपालस्य नरसिंहस्य मारिष ।
आक्रीडन्तो वहन्ति स्म सारङ्गशबला हयाः ॥ १५
धृष्टकेतुश्च चेदीनामृषभोऽतिबलोदितः ।
काम्बोजैः शबलैरश्वैरभ्यवर्तत दुर्जयः ॥ १६
बृहत्क्षत्रं तु कैकेयं सुकुमारं हयोत्तमाः । C. 7. 972 B. 7 23. 23 K. 7. 23. 24

-वर्ण-; D6 -वर्णैर् (for -वर्णा). D6 M3 हयोत्तमैः. — c) Ś2 K2 D4 वाहमाना; D6. 8 उ(D8 वा)ह्य° (for वह°). D4 विराजंत. S वहंतः समशोभंत. — d) S (except G5) मात्स्यस्य. B5 -कर्शिनः (for -घातिनः).

10 T G (except G1) om. 10. — a) Ś2 B Dc1 Dn1 D1 2. 5. 6 हरिद्रा- (D5 °द्र-). D4 -कर्णास् (for -वर्णास्). K5 च (for तु). M2–4 हारिद्रकसवर्णास्तु. — c) G1 M पुत्रं राज्ञो विराटस्य. — d) K2 B Dc1 Dn1 D1. 8 सत्वरं. K4 B2 3 D4. 7. 8 समुपावहन्; B5 °दाहरन्. G1 M शंखं च तुरगावहन्.

11 a) K1 D6 -कर्णैस्तु; B4 D2 -वर्णैश्च; T G1. 2 M3–5 -वर्णाश्चा (for -वर्णैस्तु). G3–5 इंद्रकोपक(G3 4 °स)वर्णाश्चा. Cd cites इंद्रगोपकः. — b) Ś1 हैययाः; K1. 5 Dn2 D3–8 कैकयाः. — c) Ś2 Dn2 D3. 6 जातरूपमयाभासः; K1 B (except B2) Dc1 Dn1 D4 7. 8 °समाभासाः; S जातरूपा इवाभांति (G1 M °भासन्). — d) Ś K (except K5) संध्या-; D5 रूपैर् (for सर्वे). B4. 5 रोहितक- (for लोहि°). D7 repeats from ध्वजाः up to तौजसम् (in 13b) after 23c. T G (except G1) ते सर्वे लोहितध्वजाः.

12 For the repetition in D7, cf. v. l. 11. D4 om. 12a–13b. T G2–5 M3–5 om. 12ab. D8 reads 12 twice. — a) K4 वीराः; G1 M1. 2 सर्वे (for शूराः). — b) Ś2 G1 M1. 2 सुवर्णकनक(Ś2 °विकृत)ध्वजाः. — d) K2 3 D6 S (except T G2) दंसिताः.

13 For the repetition in D7, cf. v. l. 11. D4 om. 13ab (cf. v. l. 12). — a) Ś2 D2. 5. 6. 7 (second time) आम्र(Ś2 °म)पत्र-. K4 -शिवाकाराः; B Dc1 Dn1 -निकाशास्तु (Dc1 °काशाश्च; Dn1 °काशाश्चाः); D1 -नवाकाराः (for -निभाकाराः). S आम्रपल्लववर्णास्तु. — b) K1. 3. 4 B2 अमितौजसः. Ś1 K5 Dc1 D2. 3. 5. 6. 7 (both times). 8 पांचाल्यस्या(Ś1 °ल्याद्या)मितौजसः; Dn2 °स्योत्तमौजसः; S सुधन्वानं महौजसं (T °सः). — c) D4 दसास् (for दान्तास्). D1 ता आरुणा; D4 तंबरुणा (for ताम्रारुणा). B Dc1 D5 S दत्तास्तुंबुरुणा दिव्याः (D5 युक्ताः); G5 (by corr.) दत्ताभास्वरुणा दिव्याः. — d) D6–8 उपावहन्.

14 a) K5 ते तु (for तथा). — b) B1. 4 D5 G2 पंचालानां. — c) K1. 2. 4 येषां. — d) Ś1 K3. 4 B2–4 ते; Ś2 K1. 2 तं (for ये). D8 अभ्ययुः.

15 a) Ś1 च (for तु). — b) Ś1 नरसिंहं च (for °सिंहस्य). — c) D4 आक्रीडन्त्वावहंति स. — d) Dc1 D6 शारंगाः (D6 °ग-). K4 D4–6. 8 -सबला. Ś2 इव (for हयाः). K1 (before corr.) सारंगशबलाशयाः.

16 a) B D2. 5 G1 M तु (for च). D4 तेषां तु षट् सहस्राणि (= 14c). — b) G5 अधिपो (for ऋषभो). Ś1 बलोद्यतः; Ś2 K (except K5) D1 °र्जितः (K1 °ताः); D4 8 °चितः; S -बलान्वितः (for -बलोदितः). — D4 om. 16c–17d. — c) Ś कांभोजः; K1 Dn2 कांबोजः (Dn2 °जाः). K4 B1. 3 सबलैर्; G3 4 शबळैर्. — d) Dn1 T G1. 2. 4 M1. 2 अभ्यवर्तत. Dc1 Dn1 दुर्जयाः (Dc1 °य); S संयुगे (for दुर्जयः).

17 D4 om. 17 (cf. v. l. 16). — a) B1–3 बृहत्क्षेत्रं तु (B1 च); Dn2 D3 °द्भातुं च; D6 °च्छत्रं च (for °त्क्षत्रं तु). K5 कौंतेयं; D6–8 कैकेय्यं (D6 °या). — b) Dn2 सकुमारं; G3. 4 सुकुमारा. — c) Ś2 K1. 2. 4 D1. 8 पलाश- (K4 °स-); Dn2 D7 पालाल-. Ś2 D5 6 -धूम्र-. K1 -वर्णाभः; B Dc1 Dn1 Cv -संकाशाः (for -वर्णाभाः). — d) K1 सैंधवः. K4 D1 सैंधवाः शीघ्रवाहनं; S °वास्तमुदावहन्.

18 Ś2 Dn2 om. (hapl.) 18. — b) D8 वाहि-

C. 7. 973 B. 7. 23. 24 K. 7. 23. 24 पलालधूमवर्णाभाः सैन्धवाः शीघ्रमावहन् ॥ १७
मल्लिकाक्षाः पद्मवर्णा बाह्लिजाताः स्वलंकृताः ।
शूरं शिखण्डिनः पुत्रं क्षत्रदेवमुदावहन् ॥ १८
युवानमवहन्युद्धे क्रौञ्चवर्णा हयोत्तमाः ।
काश्यस्याभिभुवः पुत्रं सुकुमारं महारथम् ॥ १९
श्वेतास्तु प्रतिविन्ध्यं तं कृष्णग्रीवा मनोजवाः ।
यन्तुः प्रेष्यकरा राजन्राजपुत्रमुदावहन् ॥ २०
सुतसोमं तु यं धौम्यात्पार्थः पुत्रमयाचत ।
माषपुष्पसवर्णास्तमवहन्वाजिनो रणे ॥ २१
सहस्रसोमप्रतिमा बभूवुः
पुरे कुरूणामुदयेन्दुनाम्नि ।
तस्मिञ्जातः सोमसंक्रन्दमध्ये
यस्मात्तस्मात्सुतसोमोऽभवत्सः ॥ २२
नाकुलिं तु शतानीकं शालपुष्पनिभा हयाः ।

जाताः (for बाह्लि°). — D5 G5 om 18^{cd}. — ^{d}) B (except B1) क्षत्रदेवम्; D1 ऋक्षदेवम्; D4. 7. 8 क्षत्रव(D4 °घ)र्मम् (for °देवम्). K5 उपावहन्. — Ś1 K B Dc1 Dn1 D2–4. 6–8 ins after 18 Ś2 Dn2 after 17 : D5 after 18^{ab}:

163* रुक्मभाण्डप्रतिच्छन्नाः कौशेयसदृशा हयाः ।
क्षमावन्तोऽवहन्संख्ये सेनाबिन्दुमरट्टजाः ।

[D5 reads lines 1–2 on marg. (*sec m*). — (L. 1) K1. 4 प्रतिच्छिन्नाः. — (L. 2) D4 corrupt. D2. 5 सुशोभना (for क्षमावन्तो). K4 सैन्ये (for सख्ये). K5 सुशोभमानान्यवहन् (for the prior half). B3–5 सेनाबिंदु- (for °बिन्दुम्). Ś1 शरट्टजाः; K1. 5 सरट्ट(K5 °ध्व)जाः; K4 B1 (orig.) अरिं ध्वजाः (B1 °जं); B1 (marg.). 2–5 -च(B5 -सु)रध्वजं; B1 (marg. also) Dc1 अरिंदमः (Dc1 °मं); Dn1 D1 अरिध्वजं (D1 °जाः); Dn2 D3 -महाध्वजाः (D3 °जं); D8 -महाजवाः (for अरट्टजाः).]

19 D4 om. 19^{a}–20^{b}. — ^{a}) K5 संख्ये (for युद्धे). — G5 om. 19^{b}–20^{b}. — ^{b}) Dc1 (marg. *sec. m.* as in text) Dn1 सौभवर्णा (for क्रौञ्च°). — ^{c}) Ś2 काशस्य. Ś2 K3 Dn1 Cv [अ]भिभवः (Dn1 °वं); K2 [अ]तिसुवः; K4 [अ]भ्य°; K5 Dn2 D8 [अ]भिसुवं; G2 M3. 4 [अ]भ्य(G2 °व्य)वहन् (for [अ]भिभुवः). K1 काश्यपश्याभिभवः पुत्रं (sic); D6 काश्यकाभिरवः पुत्रं; T G3. 4 M5 काश्यं च सुमहाबाहुं. — ^{d}) S (G5 om.) यशस्विनं (for महारथम्).

20 D4 G5 om. 20^{ab} (cf. v. l. 19). — ^{a}) Ś2 K2–4 Dn2 D3. 5. 6 श्वेताश्वाः; K1 °श्च (for °स्तु). K1 Dc1 D5. 7 T G4 M1. 2 प्रतिविध्यं. Ś1 (*sup. lin*) D7. 8 च; Ś2 K1–3 Dc1 Dn1 D1 3 5. 6 तु (for तं). Ś1 श्वेतास्तु कृष्णविंध्यं च; K5 °स्तु प्रतिविंध्यस्य. — ^{b}) S (G5 om.) हयोत्तमाः (for मनोजवाः). — ^{c}) Ś1 यंतृ-; Ś2 Dc1 Dn1 D4. 6 यं तु; B1 यस्तु; Cd यन्तुः (as in text). K2 प्राज्ञाकरा; B2–5 प्रैष्य°; D4 प्रेक्ष्य°; Cd प्रेष्य° (as in text). — ^{d}) Dn2 D3 महारथं (for उदावहन्). — For 20^{cd}, S subst (cf. 29^{cd}):

164* युवानमवहन्युद्धे यन्तुः प्रेष्यकराः हयाः ।
[T2 प्रेक्ष्यकराः.]

21 D5 om. 21^{ab}. — ^{a}) D8 स्तुतसोमं; G5 श्रुत° (for सुत°). Ś D4 यं धौम्यं (S2 °म्यः); B1 यं सोम्यं; B2 4. 5 Dc1 Dn1 यं (B4 यः) सौम्यं; B3 यं सैन्यं; Dn2 D3 6 युध्यंत (Dn2 °ते); S यो(G1 M यौ)धाढ्यं (for यं धौम्यात्). Cv श्रुतसोमं तु द्रौपद्यां. ❀ Ca d: सुत(Ca स्वतः)सोमनिरुक्तिमाह सहस्रे Ca °जे)त्यादिना । ❀ — ^{b}) Dn2 D3. 4. 6 G1 M पार्थं- (for पार्थः). B Dc1 Dn1 अजीजनत्; Dn2 D3. 6 महाहयाः; D1 अपातयत्; G1 M1. 2 महाबलं; M3. 5 हयोत्तमाः (for अयाचत). T G2–5 भीमपुत्रं महाबलं (G2 °रथं). — ^{c}) Ś2 शमी-; B2. 4 D3 मास- (for माष-). Ś K (except K5) D1 -पत्र- (for -पुष्प-). K1 -सवर्णस्तम्; K5 Dn2 D3. 6 °र्णाश्च; Dn1 D5 °र्णस्तु; D4. 7. 8 °र्णाभाः (for °र्णास्तम्). S (except G2) ऊर्णापुष्पसमा वर्णैर्. — ^{d}) D4. 7. 8 प्रावहन्.

22 ^{a}) K2 B Dc1 Dn1 D2. 3 सहस्रसोमप्रतिमो (D2 °मा) बभूव (B2 [marg.] °वु); Ca सहस्रशोस[? सोम]- प्रतिमा बभूवुः; Cd corrupt. — ^{b}) B2 (marg) पूर्वे; Dn2 D3. 6 सर्वे; D2. 5 परे (for पुरे). B2 (marg) उदयेंदुरिंद्रः; Dn2 D3. 6 °यें(Dn2 °मिं)द्रप्रस्थे; D4. 7. 8 उदये सु(D8 °येंदु)नाम्नः; Ca. d °येन्दुनाम्नि (as in text). — ^{c}) Ś1 जाते; D4 प्रजातः (for जातः). Ś2 K1. 3 D1 सम ; K4 समं (for सोम-). B2 (marg.) -संस्कंदमध्ये (for -संक्रन्द°). Ca cites संस्कन्दः; Cd संक्रंदः. — ^{d}) Ś K1. 2 त(K2 य)स्मादस्मात्; K4 तस्मात्तस्मात् (for यस्मा°). K5 सोमसुतो; Ca स्वतः सोमो; Cd सुतसोमो (as in text). — For 22, S subst. :

165* सहस्रसोमप्रतिमा हयाः कनकभूषणाः ।

आदित्यतरुणप्रख्याः श्लाघनीयमुदावहन् ॥ २३

काञ्चनप्रतिमैर्योक्त्रैर्मयूरग्रीवसंनिभाः ।

द्रौपदेयं नरव्याघ्रं श्रुतकर्माणमावहन् ॥ २४

श्रुतकीर्तिं श्रुतनिधिं द्रौपदेयं हयोत्तमाः ।

ऊहुः पार्थसमं युद्धे चाषपत्रनिभा हयाः ॥ २५

यमाहुरध्यर्धगुणं कृष्णात्पार्थाच्च संयुगे ।

अभिमन्युं पिशङ्गास्तं कुमारमवहन्रणे ॥ २६

एकस्तु धार्तराष्ट्रेभ्यः पाण्डवान्यः समाश्रितः ।

तं बृहन्तो महाकाया युयुत्सुमवहन्रणे ॥ २७

पलालकाण्डवर्णास्तु वार्धक्षेमिं तरस्विनम् ।

ऊहुः सुतुमुले युद्धे हया हृष्टाः स्वलंकृताः ॥ २८

कुमारं शितिपादास्तु रुक्मपत्रैरुरश्छदैः ।

सौचित्तिमवहन्युद्धे यन्तुः प्रेष्यकरा हयाः ॥ २९

रुक्मपृष्ठावकीर्णास्तु कौशेयसदृशा हयाः । C 7. 887 B. 7 23. 37 K. 7. 23. 38

वीरं तमवहन्युद्धे हेषमाणाः समन्ततः ।

23 ^{a}) K1 5 D6 ना(K1 न)कुलं; Dn1 D2. 5 M1 2 नाकुलीं. Dn2 D3 6 च (for तु). — ^{b}) K1. 3 4 D1 साल-; Dn2 ताल-; G2 काश- (for शाल-). T G1. 2–5 M साल(T1 काश-; T2 G3–5 सोम-; M1. 2 साल्व)-पुष्प(M1. 2 °ष्पा)समा इव. — ^{c}) K5 -तरुणाः; T G M1. 2 -तेजसः (for -तरुण-). B2 (marg). 3–5 Dc1 Dn1 तरुणादित्यसंकाशाः; M3 4 आदित्यतेजःप्रख्यास्तु; Ca d v as in text. — After 23^{abc}, D7 repeats from ध्वजाः (in 11^{d}) up to 13^{b}. — ^{d}) S ज्वलंतोभ्य(T1 °तो ह्य)वहन्हयाः.

24 Ś2 reads 24^{a}–25^{a} on marg. — ^{a}) K3 B Dc1 Dn1 D6 कांचनापिहि(D6 °लिह)तैर्. K4 5 D1. 2. 5 युक्तैर् (for योक्त्रैर्). S कांचनापीड(G5 °पिघ)नैर्गात्रैर्. — ^{b}) T2 मायूर-. Ś2 -संनिभैः. — ^{c}) D7. 8 नरव्याघ्र. — ^{d}) T G (except G1) श्रुतवर्माणम् (for °कर्माणम्). Ś2 श्रुतकीर्तिमुदावहन्.

25 Ś2 reads 25^{a} on marg. — ^{a}) Ś2 श्रुतकर्माणमन्यं च. — ^{c}) D4 पार्थसुतं (for °समं). — D4. 7. 8 om. (hapl.) 25^{d}–28^{c}. — ^{d}) Ś1 K1. 3 चाप-; B चास-; Dn2 D3. 6 वंश-; G4 वार्ष- (for चाष-). Ś1 -दंड-; B2 (marg.) -पक्ष-; Cv -पंच- (for -पत्र-). S विभुं (G5 °भुः) (for हयाः).

26 D4 7. 8 om. 26 (cf. v. l. 25). — ^{a}) Ś1 G4 अध्य(G4 °त्य)र्ध-; Ś2 K1 अभ्यर्थं- (K1 °र्धं-); Cd अध्यर्ध- (as in text). D5 यं तमाहुश्चातिरथं. — ^{b}) Ś1 T G2–4 पार्थात्कृष्णाच्च (by transp.); D5 कृष्णनाथश्च. — ^{cd}) Ś2 कृशांगस्तं; K5 पिशंगाश्च; Dc1 Dn1 °स्ते; Dn2 D3. 5 °स्तु; D6 °श्चाः (for °स्तं). Cd cites पिशङ्गाः (as in text). D2. 5 हयाः (for रणे). S सोभिमन्युः पिशंगैस्तु भृशमश्वैर्व्यवर्तत.

27 D4. 7. 8 om. 27 (cf. v. l. 25). Ś1 D3 om. (hapl.) 27. — ^{a}) Dn2 हरिताश्च विनीताश्च. — ^{b}) B5 स (for यः). B3 D5 T1 समाहितः (for °श्रितः). — ^{c}) K1. 2 T G3 4 वहंतो; G2 सुतं ते (for बृहन्तो). Ś2 महाकंका; K1 °कर्मा; K3 4 D1 °कर्का; K5 D5 (marg. as in text) °क(D5 °का)र्णा (for °काया). Ca d cite कर्काः. — ^{d}) S हयाः (for रणे). Dn1 युयुत्सुमिव संयुगे.

28 D4 7 8 om 28^{abc} (cf. v l 25) G1 M1. 2 om. (hapl) 28–29. — ^{a}) Ś2 पलाश-. K1 -कांडवर्णस्; T G2. 3. 5 -कूटवर्णा(T G2 °र्णं स् (for -काण्ड°). G4 रुक्मपुष्पावकीर्णास्तु (cf. 30^{a}); M3–5 आरकूटसवर्णास्तु. — ^{b}) K4 D5 वार्धक्षेमीं (for °क्षेमिं). Dn2 D3 नरेश्वरं; T G3 4 तरस्विनः (for °स्विनम्). — ^{c}) Dn D5 सुतुमले. — ^{d}) B1 5 Dc1 Dn1 कृष्णाः; B2 (marg.) कंकाः (for हृष्टाः). Ś1 तरस्विनः (for स्वलंकृताः).

29 G1 M1. 2 om. 29 (cf. v. l. 28). — ^{a}) K4. 5 D4. 7. 8 सितिपादास्; Ca d. v शिति° (as in text). — ^{b}) T G2–4 M3–5 रत्न-; G5 रक्त- (for रुक्म-). B5 D4. 7. 8 S (G1 M1. 2 om) -चित्रैर् (for -पत्रैर्). — ^{c}) K5 सौविंदम्; D4 सौविचित्तम्; D5 यौचित्तम्; D5 (marg.) सौचित्तम् (for सौचित्तिम्). Dn2 D3. 8 आवहन्. B3 संख्ये (for युद्धे). — ^{d}) Ś2 Dn1 D4. 5 यं तु (for यन्तुः). T2 प्रेक्ष्यकरा; M3 प्रेष्यकरान् (for °करा).

30 Ś2 K1–3 om. (hapl.) 30^{ab}. D6 reads 30^{ab} after 33. — ^{a}) K5 -तीर्णास् (for -कीर्णास्). S रुक्मपुष्पावकीर्णास्तु. — D2 om. 30^{cd}. — ^{c}) Dn2 D8 सवर्ण-. Dn2 कांताः (for क्षान्ताः). — ^{d}) K1. 4 शो(K4 श्रे)णिवंतम्; D4. 6 श्रोणिमंतम्. — After 30, Ś K (except K1) B3 (marg.) Dn2 D1. 2 5. 6 read 43^{ab}, for the first time, repeating it in its proper place.

C. 7. 987 B. 7. 23. 27 K. 7. 23. 38 सुवर्णमालिनः श्रान्ताः श्रेणिमन्तमुदावहन् ॥ ३०
रुक्ममालाधराः शूरा हेमवर्णाः स्वलंकृताः ।
काशिराजं हयश्रेष्ठाः श्लाघनीयमुदावहन् ॥ ३१
अस्त्राणां च धनुर्वेदे ब्राह्मे वेदे च पारगम् ।
तं सत्यधृतिमायान्तमरुणाः समुदावहन् ॥ ३२
यः स पाञ्चालसेनानीर्द्रोणमंशमकल्पयत् ।
पारावतसवर्णाश्वा धृष्टद्युम्नमुदावहन् ॥ ३३
तमन्वयात्सत्यधृतिः सौचित्तिर्युद्धदुर्मदः ।
श्रेणिमान्वसुदानश्च पुत्रः काश्यस्य चाभिभो ॥ ३४
: परमकाम्बोजैर्जवनैर्हेममालिभिः ।
भीषयन्तो द्विषत्सैन्यं यमवैश्रवणोपमाः ॥ ३५
प्रभद्रकास्तु पाञ्चालाः षट् सहस्राण्युदायुधाः ।
नानावर्णैर्हयश्रेष्ठैर्हेमचित्ररथध्वजाः ॥ ३६
शरव्रातैर्विधुन्वन्तः शत्रून्विततकार्मुकाः ।
समानमृत्यवो भूत्वा धृष्टद्युम्नं समन्वयुः ॥ ३७
बभ्रुकौशेयवर्णास्तु सुवर्णवरमालिनः ।

31 ^{a}) T G_{2-5} M_5 शुभ्रा; G_1 M_{1-4} शुद्धा (for शूरा). — ^{b}) K_3 B Dc_1 Dn_1 हेमपृष्ठाः; K_5 $D_{2.5}$ Cd °भांड- (K_5 Cd °डाः) (for °वर्णाः). K_1 स्वलंकृतः; Dn_2 D_3 स(D_3 सु)वाहिनः (for स्वलंकृताः). — ^{c}) $D_{2.4-6}$ काशिराज-. K_1 हयश्रेष्ठः; B Dc_1 Dn_1 नरश्रेष्ठं ($B_{2.3}$ °व्याघ्रं); $D_{4.7.8}$ हयाः श्रेष्ठाः (for हयश्रेष्ठाः). — After 31, D_5 reads 35^{ab}.

32 Dn_2 om. (hapl.) 32–33. D_6 om. (hapl.) 32. — ^{a}) S यो(G_1 M अ-; G_4 सो)श्रूयत (for अस्त्राणां च). — ^{b}) Ś$_1$ $K_{1.2.4}$ ब्रह्मवेदे. $B_{1.3}$ T G $M_{1.2}$ पारगः; M_{3-5} भारत (for पारगम्). D_4 ब्राह्मणे वेदपारगं. — ^{cd}) B_5 समुपावहन्. S ह्री(G_5 श्री)मान्सत्यधृतिः शूरो (G_5 वीरो) द्रोण(G_{3-5} °णं)प्रेप्सुः परंतपः (G_5 °प).

33 Dn_2 om. 33 (cf. v. l. 32). Ś $K_{1.3.4}$ D_1 om. (hapl) 33. D_5 transp. 33 and 34. B_1 reads 33 on marg. — ^{a}) K_5 B_1 यस्तु; B_{2-5} Dc_1 Dn_1 यश्च; T यस्य (for यः स). K_2 पंचाल-. $D_{4.5}$ -सेनानी; T G_{2-5} -सैन्यानां; G_1 M -दायादो (for -सेनानीर्). — ^{b}) D_6 द्रोणार्थं समकल्पयत्; Cv as in text. — ^{c}) $D_{4.7.8}$ पारापत-. $K_{2.5}$ $D_{3.5}$ -स(K_5 -सु)वर्णास्तु; B Dc_1 $D_{2.4.6-8}$ °स्तं; Dn_1 °भं (for -सवर्णाश्वा).

34 D_5 transp. 33 and 34. — ^{a}) $B_{3.5}$ तमन्वगात् (for °यात्). Ś$_2$ K_1 D_1 सत्यधृतिं. — ^{b}) K_5 B_1 (marg.) D_4 सौविचित्तिर्; D_8 सौचित्तीं; T G_{2-5} सौविंदो; G_1 $M_{1.2}$ सोवध्यो; M_{3-5} सौविंध्यो (for सौचित्तिर्). B_5 यत्र (for युद्ध-). $D_{7.8}$ -दुर्मदाः. — ^{c}) B_1 D_5 श्रोणिमान्. B_4 $D_{7.8}$ वसुमानश्च. D_4 श्रेणिमानश्च वसुदा. — ^{d}) D_4 कास्यस्य (for काश्यस्य). Ś$_2$ K_5 $D_{3.4.5.8}$ T G (except G_1) M_{3-5} चाभिभूः (Ś$_2$ °भोः; $D_{2.4.5.8}$ °भुः); $K_{1.2}$ B_4 D_7 चाविभो (B_4 D_7 °भुः); $B_{1-3.5}$ Dc_1 Dn $D_{3.6}$ वा (Dn_2 $D_{3.6}$ वै) विभुः (for चाभिभो).

35 D_5 reads 35^{ab} after 31. — ^{a}) Ś$_2$ Dc_1 Dn_1 युक्तः; $K_{1.4}$ D_1 युक्ता (K_1 °क्ताः); S ययुः (for युक्तैः). Ś K_4 D_1 -कांभोजैर्. — ^{b}) K_4 हेममालिनैः. — ^{c}) D_5 -सेनां (for -सैन्यं).

36 ^{a}) K_5 $D_{2.5}$ च (for तु). K_1 प्रभद्रकस्तु पांचालः. — ^{b}) B_1 S (except T G_2) षट्सहस्रा उदायुधाः; Dn_1 खड्गहस्ता उ°. — After 36^{ab}, the sequence in T G_2 is: 42, 37–38, 44, 40–41, 36^{cd}, 43, 39. G_{3-5}, on the other hand, read 39–41 after 36^{ab}. — ^{c}) Ś$_2$ -हयैर्युक्तैर्; K_{3-5} B Dc_1 Dn $D_{1.2.4.7}$ हयैः श्रेष्ठैर् (for हयश्रे°). G_5 नानावर्णमयैः श्रेष्ठैर्. — ^{d}) B_2 D_2 हेमवर्ण- (for °चित्र-). Ś$_2$ $K_{1.5}$ $D_{2.5}$ -रथध्वजैः; $B_{1.2}$ -वरध्वजाः (for -रथ°). S हेमरूप्यमणिध्वजैः (G_2 °परिच्छदैः).

37 For the sequence in T G_2, cf. v. l. 36. — ^{a}) T न्यरुंधंतः; G_1 M निरुध्यंतः (G_1 °त); G_2 निरुंधंतः; $G_{3.4}$ न्यरुध्यंत (for विधुन्वन्तः). K_1 शरव्राता विधन्वंतः; G_5 शरातैर्निरुद्धंतं (sic). — ^{b}) $M_{1.2}$ -कार्मुकान्. — ^{d}) Dn_2 G_1 $M_{1.2}$ समभ्ययुः.

38 For the sequence in T G_2, cf. v. l. 36. B_2 om. 38^{ab}. — ^{a}) Dn_1 M_5 Cd बभ्रुः; D_6 बिभ्रत्; G_5 बभौ. B_3 च (for तु). — ^{b}) Ś $K_{1.2.4}$ D_1 सुवर्णवन-; B_3 °र्णमणि-; Dn_2 D_3 °र्णांबर-; D_5 °र्णकृत- (for °र्णवर-). — ^{c}) Ś$_2$ $K_{2.3.5}$ B Dn_1 $D_{1.2.5.8}$ T $G_{1.2}$ अम्लान-; D_7 अज्ञान- (for अग्लान-). B_2 -मनसं. — ^{d}) D_1 G_5 चेकितान-(G_5 °ना)हयोत्तमाः.

39 For the sequence in T G (except G_1), cf.

ऊहुरग्लानमनसश्चेकितानं हयोत्तमाः ॥ ३८
इन्द्रायुधसवर्णैस्तु कुन्तिभोजो हयोत्तमैः ।
आयात्सुवश्यैः पुरुजिन्मातुलः सव्यसाचिनः ॥ ३९
अन्तरिक्षसवर्णास्तु तारकाचित्रिता इव ।
राजानं रोचमानं ते हयाः संख्ये समावहन् ॥ ४०
कर्बुराः शितिपादास्तु स्वर्णजालपरिच्छदाः ।
जारासंधिं हयश्रेष्ठाः सहदेवमुदावहन् ॥ ४१
ये तु पुष्करनालस्य समवर्णा हयोत्तमाः ।
जवे श्येनसमाश्रित्राः सुदामानमुदावहन् ॥ ४२
शशलोहितवर्णास्तु पाण्डुरोद्गतराजयः ।
पाञ्चाल्यं गोपतेः पुत्रं सिंहसेनमुदावहन् ॥ ४३
पाञ्चालानां नरव्याघ्रो यः ख्यातो जनमेजयः ।
तस्य सर्षपपुष्पाणां तुल्यवर्णा हयोत्तमाः ॥ ४४
माषवर्णास्तु जवना बृहन्तो हेममालिनः ।
दधिपृष्ठाश्चन्द्रमुखाः पाञ्चाल्यमवहन्द्रुतम् ॥ ४५
शूराश्च भद्रकाश्चैव शरकाण्डनिभा हयाः । C. 7.1000 B. 7.23.53 K 7.23.54

v. l. 36. G3 om. (hapl.) 39^{ab}. — ^{a}) S (G3 om.) -सवर्णास् (for °र्णैस्). — ^{b}) K1 कुंतिभोजोत्तमोत्तमैः; K3 °त्तमैर्हयैः; S (G3 om) कुंति(M1.2 °ती)भोजमुदावहन्. — ^{c}) K1 स्ववश्यैः; B Dc1 Dn D1.4.6–8 स-(D4 सु)दश्वैः (for सुवश्यैः). D4 पुरजित्. S आपरसु न विषीदंतो (G1 M °तं). — ^{d}) S मातुलं.

40 For the sequence in T G (except G1), cf. v. l. 36. — ^{a}) B1–3 D7 अंतरीक्ष-. K5 च (for तु). — K3 om. (hapl.) 40^{b}–43^{a}. — ^{b}) Ś2 K1.3.4 Dn2 D3 तारकै(Dn2 D3 °का)श्च; G1 M1.2 ताराभिश्च (for तारका-). G2–5 M3–5 तारकाभिश्चिता इव. — ^{c}) D4 तु (for ते). — ^{d}) G5 भूयः (for हयाः). S शंखम् (for संख्ये). T G2–5 उदावहन्.

41 For the sequence in T G (except G1), cf. v. l. 36. K3 om. 41 (cf. v. l. 40). K1.3 om. (hapl.) 41–42. D4 om. (hapl.) 41. Ś2 reads 41 after 43. — ^{a}) Ś1 कर्षराः; G5 कर्पूराः. K4.5 D7.8 सिति- (for शिति-). D5 च (for तु). — ^{b}) S हेम- (for स्वर्ण-). — ^{c}) Ś2 K4.5 Dn1 D5.6 G2.5 जरासंधिं (for जारा°). K4 B4 D2 हयाः श्रेष्ठाः. —After 41, G1 M read 43^{ab} for the first time, repeating it in its proper place.

42 For the sequence in T G2, cf. v. l. 36. K1–3 om. 42 (cf. v. l. 40, 41). Ś K4 D1 om. (hapl.) 42. — ^{a}) B (except B1) Dc1 Dn1 ते तु; T1 G3.4 श्वेत-; Cv ये तु (as in text). K5 पुष्कल-. B2 D7.8 -मालस्य; Dc1 Dn1 -जालस्य; S Cv -सारस्य (for -नालस्य). — ^{b}) S तुल्यवर्णा (for सम°). — D4 repeats 42^{cd} after 44. — ^{d}) G1 M (M5 *inf. lin.* as in text) सुनामानम्.

43 For the sequence in T G2, cf. v. l. 36. K3 om 43^{a} (cf. v. l. 40). D4 om. (hapl) 43. Ś K (except K1) B3 (marg) Dn2 D1.2.5.6 read 43^{ab} for the first time after 30. G1 M read 43^{ab} for the first time after 41. — ^{b}) T G2–5 M (last five both times) Cv पांडरोद्गतराजयः. — M3 om. 43^{cd}. — ^{d}) Ś2 सूर्यसेनम्; G5 सिंहसोमम् (for °सेनम्). Ś1 K (except K5) Dn2 D1.2.5.7.8 समावहन्. — Ś2 reads 41 after 43.

44 For the sequence in T G2, cf. v. l. 36. — ^{a}) K1 B4 D1.4.7 G3.4 पंचालानां. Dn2 D3.8 नरव्याघ्र; T G2–5 रथश्रेष्ठो (T °ष्ठा; G2 °ष्ठे); G1 M1.2 रथव्याघ्रो (for नर°). — ^{b}) S निवृत्तो (G2 °त्ते) (for यः ख्यातो). T1 G3.4 M1.2 जनमेजय. — ^{c}) D8 तस्मात्स वर्षपुष्पाणां; G5 तस्य चापि पयोदानां. — ^{d}) Ś K1.2.4 शुद्धवर्णा (for तुल्य°). — After 44, D4 repeats 42^{cd}.

45 K4 om. (hapl) 45–54. — ^{a}) K5 Dn2 मास्य-; B4 मास- (for माष-). K1 -वर्णस्. B Dc1 Dn D2.3.6 च; D8 सु- (for तु). Ś2 K1.3 D8.7 यवना (K1 °नोर्) (for जवना). — ^{b}) B2 D8 वहंतो (for बृहन्तो). — ^{c}) K1 -पृष्ठश्च; B1 -पुष्टाश्च (for -पृष्ठाश्च). Ca पांसुमुखाः; Cd पशुमुखाः (for चन्द्रमुखाः). — ^{d}) Dn2 S पांचालम्. B4 रणे; S हयाः (for द्रुतम्).

46 K4 om. 46 (cf. v. l. 45). — ^{a}) Ś K1.3 D1–3.6 पुंड्राश्च; B1 पुत्राश्च (for शूराश्च). Ca तत्रकाश्च; Cd भद्रकाश्च (as in text). D4.5.8 पुंड्रा(D4 °द्रा-; D8 °द्रां)श्च भद्रकांश्चैव (D4 °शश्च); D7 मुद्रांश्च भद्रकां च (submetric); T G2–4 M1.2 यौ(T2 G3 यो)धाश्च मद्रकाराश्च (T G2 °का राजन्); G1 M3–5 यौधेया मद्रकेयाश्च. — D1 om. 46^{c}. — ^{d}) K1 दंडदारम्.

C. 7. 1000 B. 7. 23. 53 K. 7. 23. 54 पद्मकिञ्जल्कवर्णाभा दण्डधारमुदावहन् ॥ ४६
बिभ्रतो हेममालाश्च चक्रवाकोदरा हयाः ।
कोसलाधिपतेः पुत्रं सुक्षत्रं वाजिनोऽवहन् ॥ ४७
शबलास्तु बृहन्तोऽश्वा दान्ता जाम्बूनदस्रजः ।
युद्धे सत्यधृतिं क्षैमिमवहन्प्रांशवः शुभाः ॥ ४८
एकवर्णेन सर्वेण ध्वजेन कवचेन च ।
अश्वैश्च धनुषा चैव शुक्लैः शुक्लो न्यवर्तत ॥ ४९
समुद्रसेनपुत्रं तु सामुद्रा रुद्रतेजसम् ।
अश्वाः शशाङ्कसदृशाश्चन्द्रदेवमुदावहन् ॥ ५०
नीलोत्पलसवर्णास्तु तपनीयविभूषिताः ।

— After 46, N (K4 om ; B5 after 47^{ab}) ins.:

166* रासभारुणवर्णाभाः पृष्ठतो मूषकप्रभाः ।
वल्गन्त इव संयत्ता व्याघ्रदन्तमुदावहन् ।
हरयः कालकाश्चित्राश्चित्रमाल्यविभूषिताः ।
सुधन्वानं नरव्याघ्रं पाञ्चाल्यं समुदावहन् ।
इन्द्राशनिसमस्पर्शा इन्द्रगोपकसंनिभाः । [5]
कोशैश्चित्रान्तराश्चित्राश्चित्रायुधमुदावहन् ।

[D1 om. the prior half of line 1. D5 om. lines 1–2. B3 (marg) repeats and B5 reads the prior half of line 1 after line 6. — (L. 1) K5 रासभासुरवर्णाभाः ; B3 (marg.) चित्राभा हेमवर्णाश्च (for the prior half.). B5 om. the post. half of line 1. K1 3 मू(K5 मु)षक- ; K2. 3 B1–4 Dc1 D1–6 मूषिक- ; D8 मुष्क-. — After line 1, B3 (marg.) reads 47^{ab}. — (L. 2) K5 Dn2 D6. 7 संपन्ना (for संयत्ता). K5 B Dc1 Dn1 D4. 7. 8 व्याघ्रदत्तम्. — D1. 3 om. (hapl.) lines 3–4. — (L. 3) K5 D6 का(D5 क)लिकाश्च. K5 चित्रायुध- (for °त्रमाल्य-). — (L. 4) Dn2 पांचालानामुदावहन् (for the post half). — K3 om. (hapl.) lines 5–6. — (L. 5) D5 इंद्रायुध- (for °शनि-). — (L. 6) B Dn2 D3 कल्का(B °र्का)श्च ; Dc1 D2 5 कायैश्च ; Dn1 वक्कांश्च ; D4. 7. 8 कंक- (for कोशैश्च). D6 कोकाश्चित्राननाश्चित्राश्च (for the prior half). B4 चित्रसेनम् ; Dn1 चित्रवृषम् ; D4 माल्यायुधम् (for चित्रा°). — After line 6, B3 repeats and B5 reads the prior half of line 1, followed by a repetition of 47^{b}.]

47 K4 om. 47 (cf. v. l. 45). B3 (marg.) reads 47^{ab} after line 1 of 166*. — ^{a}) B (except B2) Dc1 Dn1 तु (for च). D6 चित्रिता नेमिमालैश्च ; S हेममालास्तु बिभ्राणा(G1 M °भ्रंत)श्च. — After 47^{ab}, B5 ins. 166*. B3 repeats 47^{b} after the repetition of the prior half of line 1 of 166*, while B5 repeats 47^{b} after the prior half of line 1. — ^{b}) Dn2 D6. 8 चक्रवाकोपमा हयाः ; S °कोदरोपमाः (G1 M °रोदराः). — ^{c}) Some MSS. कोशलाधिपतेः. — ^{d}) B1. 3. 4 सुक्षेत्रं.

48 K4 om. 48 (cf v. l. 45). — ^{a}) K5 D2. 5 T G1. 2 M शबलास्ते (K5 D2. 5 °श्च ; M1. 2 °श्वा); Dc1 Dn D3. 4. 6–8 सबलास्तु (D3 °श्च); G3–5 शबळास्ते (G5 °स्तु) (for °लास्तु). Dn1 D7 बृहंतश्च ; G5 वहंतोश्वा (for बृहन्तोऽश्वा). — ^{b}) Ś2 K1 2 धौत- (for दान्ता). Ś K (K4 om) Dn2 D2. 3 -प्रभाः (K1 °भः) (for -स्रजः). — ^{c}) Dn2 D3 युधि (for युद्धे). Ś1 K1 3 D1 क्षौमिम् ; K2 क्षोमम् ; K5 B Dn1 D3 S क्षेमि(Dn1 °म)म् ; D4 क्षितिम् (for क्षैमिम्). D5 द्विसत्यधृतिं क्षैमीम् (submetric). — ^{d}) D4 corrupt. K3 संवहन् ; D5 आवहन्. S अ(G4 आ)वहन्नतिशो- (G1 M1. 2 °न्पथि शो ; G4 °न्तोदिशो)भनाः.

49 K4 om. 49 (cf. v. l. 45). B2 reads 49^{a}–51^{b} on marg. — ^{a}) D6 शुद्धेन (for सर्वेण). — ^{b}) D4 कनकेन (for कवचेन). — ^{c}) D4. 6 अस्त्रैश् (for अश्वैश्). G5 तु (for च). K1. 2 D5. 8 धनुष(D5. 8 °षा)श्च (for °षा). G4 वेषैः (for चैव). K5 धनुषा रथवाहैश्च. — ^{d}) B (except B5) D5. 6 G2 [ऽ]भ्यवर्तत ; Dn2 D3 भ्यव° ; G4 ह्यव° (for न्यव°). K5 नैतैर्नीलोऽभ्यवर्तत.

50 K4 om. 50 (cf. v. l. 45). B2 reads 50^{a}–51^{b} on marg. — ^{a}) Ś K1 2. 5 Dn2 D3–5. 7. 8 समुद्रदे- (D3–5 °द्रं दे- ; D7 °द्रा दे)वपुत्रं तु. — ^{b}) D4. 7. 8 सामुद्रं. Ś1 K2 स(Ś2 सा)मुद्रादुग्रतेजसं ; T G2–4 समुद्रारुणसप्रभं ; G1 M समुद्रानूरसंभवं (M3–5 °सप्रभं); G5 समुद्रावहसंनिभं. — ^{c}) K1 अश्वः शशांकसदृशश्. — ^{d}) B Dc1 Dn1 D2 M4 चंद्रसेनम्.

51 K4 om. 51 (cf. v. l. 45). B2 reads 51^{ab} on marg. — ^{a}) D5 S (except M3–5) च (for तु). — ^{c}) Ś2 शल्यं ; Dn2 D6 सैन्यं ; G3 सैह्यं (for शैब्यं). B Dc1 Dn1 D2 संख्ये (for युद्धे). — ^{d}) Ś2 दिव्य- (for चित्र-). S (except G1) -माला (for -माल्या). — After 51, Ś2 K1–3 read 54–55 ; T1 G3 read 54.

शैब्यं चित्ररथं युद्धे चित्रमाल्यावहन्हयाः ॥ ५१
कलायपुष्पवर्णास्तु श्वेतलोहितराजयः ।
रथसेनं हयश्रेष्ठाः समूहुर्युद्धदुर्मदम् ॥ ५२
यं तु सर्वमनुष्येभ्यः प्राहुः शूरतरं नृपम् ।
तं पटच्चरहन्तारं शुकवर्णावहन्हयाः ॥ ५३
चित्रायुधं चित्रमाल्यं चित्रवर्मायुधध्वजम् ।
ऊहुः किंशुकपुष्पाणां तुल्यवर्णा हयोत्तमाः ॥ ५४
एकवर्णेन सर्वेण ध्वजेन कवचेन च ।
धनुषा रथवाहैश्च नीलैर्नीलोऽभ्यवर्तत ॥ ५५
नानारूपै रत्नचित्रैर्वरूथध्वजकार्मुकैः ।
वाजिध्वजपताकाभिश्चित्रैश्चित्रोऽभ्यवर्तत ॥ ५६
ये तु पुष्करपत्रस्य तुल्यवर्णा हयोत्तमाः ।
ते रोचमानस्य सुतं हेमवर्णमुदावहन् ॥ ५७
योधाश्च भद्रकाराश्च शरदण्डानुदण्डजाः । C. 7. 1015 B. 7. 22. 68 K. 7. 23. 68

52 K4 om. 52 (cf. v. l. 45). G4 om. (hapl.) 52–53. — ^{a}) Dn1 D5 कलाप-; S (except T1; G4 om) क(G1 M1.2.4 का)लाय-. K5 -सदृशाः; D1 -वर्णाश्च (for °स्तु). Cv कालायससवर्णास्तु. — ^{b}) G1.5 M1.2 -रोहित- (for -लोहित-). Cv as in text. — ^{c}) Dn1 रथसेन-; T G3 पांड्य(G3 °डु)राजं (for रथसेनं). — ^{d}) Dn1 तमूहुर् (for समू°). Dn1 D4 T G3.5 युद्धदुर्मदाः.

53 K4 G4 om. 53 (cf. v. l. 45, 52). — ^{a}) B5 वर्णा; S (except G2; G4 om.) यं च (for यं तु). D4.7.8 S (except T; G4 om.) -मनुष्येषु. — ^{b}) K5 प्राह. K1.2 B3–5 Dc1 Dn1 D1.5 S (G4 om.) शूरतमं. D7 नृप; S (G4 om.) बुधाः (for नृपम्). — ^{c}) T G3 -यंतारं (for -हन्तारं). K1 तं पटुश्चरहर्तारं; D4 °ट्टचरनिहंतारं (hypermetric). Ca cites पटच्चरहन्तारः. Cd पटच्चरनिहन्तारं. — ^{d}) K2 शूलवर्णा; D3.6 G1 M शुक्ल° (for शुक°). Dn2 D3.4.7 हया वहन् (by transp.); D1 हयोत्तमाः. D8 शुकवर्णाहं मुदावहन् (sic).

54 K4 om. 54 (cf. v. l. 45). Ś2 K1–3 read 54–55 after 51; T1 G3 read 54 after 51. — ^{a}) Ś K (K4 om.) Dn2 D1.3.5 चित्रमाल्याश् (for °माल्यं). — ^{b}) Dn2 D3.5 -ध्वजाः. B4 D7.8 चित्रवर्णायुधध्वजं; B5 °वर्माबर°; D6 °माल्यायुधध्वजाः; T G (except G1) °वर्ग(T °र्म)रथध्वजं. — ^{c}) B2 (marg.) 3.5 -वर्णानां (for -पुष्पाणां). — ^{d}) Ś2 तुल्यरूपा; B Dc1 Dn1 D6 समवर्णा (for तुल्य°).

55 For the sequence in Ś2 K1–3, cf. v. l. 54. K5 om. 55. — ^{a}) Ś2 K1–3 D1 क(Ś2 का)च-; K4 कंचन- (hypermetric) (for एक-). — ^{b}) G5 रथेन (for ध्वजेन). — ^{c}) D2 -वाही; D4 -नादैश् (for -वाहैश्). — ^{d}) Dc1 Dn1 D2.5 G1 M न्यवर्तत; G3 ह्याव° (for ऽभ्यव°).

56 S transp. 56 and 57. — ^{a}) In Ś2, the portion from ना up to 7. 23. 10 is lost on a missing folio. K1 B1 नानावर्णै (for °रूपै). B4 D1.2 G3 रत्नचिह्नैर् (for °चित्रैर्). K5 नानाकारैश्च विविधै. — ^{b}) D8 वरूप्य-; T सांकुश- (for वरूथ-). K3 B Dc1 D1.7 -रथ- (for ध्वज-). K5 रत्नचित्रैर्ध्वजांशुकैः. — ^{c}) T G2–5 M3–5 वाजिभिश्च पताकाभिश्; G1 M1.2 °भिर्वर्मणा चैव. — ^{d}) Dc1 Dn1 D2.5 S न्यवर्तत.

57 Ś2 missing (cf. v. l. 56). S transp. 56 and 57. — ^{a}) T G3 श्वेत-; G1 M3–5 ते तु; G2.4 तेषु; G5 M1.2 ते च (for ये तु). B2.3 G2.5 -वर्णस्य; B3 (marg.; also as in text).5 Dc1 Dn1 -पर्णस्य; D1.2.6.7 -पुत्रस्य; T -सारस्य; G3 damaged; G4 -वर्णास्यास् (for -पत्रस्य). — ^{b}) Dn2 D3.6 तुल्यरूपा (for °वर्णा). — D5 om. 57^{cd}. — ^{c}) S तं (for ते). — ^{d}) S हेमरूपम् (for °वर्णम्).

58 Ś2 missing (cf. v. l. 56). T G3 om. (hapl.) 58. — ^{a}) K5 वाहास्तु; D1.3.5 G2.4 वो(G4 बो)धाश्च; D4.7.8 G1 M बो(D4 यो)धांश्च; Cv गोधाश्च (for योधाश्च). D4.7.8 G5 भद्रकां(G5 °का)श्चैव; G1.2.4 M Cv भद्रका(G1 M3–5 °कां)श्चैव. ❀ Ca d योधाद्या देशविशेषाः (Cd भेदाः) ततो जाताः। ❀ — ^{b}) B1–3.5 Dc1 Dn1 -दंडयः; B4 Dn2 D3.6 -दंडकाः (for -दण्डजाः). D4.7.8 S (T G3 om.) शरकांड(D4.7.8 M1–3.5 °दंड)निभा हयाः; D5 °दंडास्तु दंडजाः. — ^{c}) Ś1 K1.2.4 D1 S (T G3 om.) कुक्कुटांडाश्च (for °टाण्डाभा). D4 श्वेताश्वकुकुटांडाभा; D5 श्वेतोंडाः कुंकुटोंडाश्च (sic); D7 श्वेताश्च तु * टांडांभा (corrupt); D8 °श्च कर्कटांडाभा. — ^{d}) S (T G3 om.) दंडधारम् (for °केतुम्). B (except B2) Dc1 Dn हयावहन्; D7 उपा° (for उदा°). — After 58, N (Ś2 missing) Cv ins.:

167* केशवेन हते संख्ये पितर्यथ नराधिपे ।
भिन्ने कपाटे पाण्ड्यानां विद्रुतेषु च बन्धुषु ।

Cr 7. 1015 B. 7. 23. 63 K. 7. 23. 59 श्वेताण्डाः कुक्कुटाण्डाभा दण्डकेतुमुदावहन् ॥ ५८

आटरूषकपुष्पाभा हयाः पाण्ड्यानुयायिनाम् ।

अवहन्रथमुख्यानामयुतानि चतुर्दश ॥ ५९

नानारूपेण वर्णेन नानाकृतिमुखा हयाः ।

रथचक्रध्वजं वीरं घटोत्कचमुदावहन् ॥ ६०

सुवर्णवर्णा धर्मज्ञमनीकस्थं युधिष्ठिरम् ।

राजश्रेष्ठं हयश्रेष्ठाः सर्वतः पृष्ठतोऽन्वयुः ।

वर्णैश्चोच्चावचैर्दिव्यैः सदश्वानां प्रभद्रकाः ॥ ६१

भीष्मादवाप्य चास्त्राणि द्रोणाद्रामात्कृपात्तथा ।
अस्त्रैः समत्वं संप्राप्य रुक्मिकर्णार्जुनाच्युतैः ।
इयेष द्वारकां हन्तुं कृत्स्नां जेतुं च मेदिनीम् ।
निवारितस्ततः प्राज्ञैः सुहृद्भिर्हितकाम्यया ।
वैरानुबन्धमुत्सृज्य स्वराज्यमनुशास्ति यः ।
ससागरध्वजः पाण्ड्यश्चन्द्ररश्मिनिभैर्हयैः ।
वैडूर्यजालसंछन्नैर्वीर्यद्रविणमाश्रितः ।
दिव्यं विस्फारयंश्चापं द्रोणमभ्यपतद्बली ।

[(L. 1) D4 नराधिप. — (L. 2) Ś1 K1.4 कवाटे; Ca d कपाटे (as above). Cv भिन्नैकपादयोधानां (for the prior half). D4.7.8 धन्विषु; D6 पांडुषु (for बन्धुषु). Cv post. half as above. — (L. 3) Ś1 भीष्मादवापदस्त्राणि (for the prior half). Ś1 K1–3.5 D2.4.5.7.8 तथा कृ(Ś1 क्रमात्कृ-; K1–3 D4 द्रुमात्कृ)पात् (by transp.); K4 कृपाद्रमात्. ❀ Cv भीष्मादिभ्यः अस्त्राण्यवाप्य. ❀ — (L. 5) K2.5 द्वारिकं. D7 om. from हन्तुं up to सुहृद् (in line 6). D4.8 जेतुं (for हन्तुं). Ś1 K1.3.4 D1 इयेष द्वारि- (Ś1 D1 °र)कामतुं: (for the prior half). D5 transp. कृत्स्नां and जेतुं. ❀ Cv: द्वारकान् सपत्नान् हन्तुं कृत्स्नां मेदिनीं जेतुं च इयेषेति योजना। ❀ — (L. 7) Ś1 स्वं राज्यम्; D4 सराज्यम्. — (L. 8) Dn1 चित्र- (for चन्द्र-). — (L. 9) B वैदूर्य-. B2.3 (marg. as above) -मणि-; B4 -नाल- (for -जाल-). K1.3.4 Dn1 D2.4.5.8 -संछि(Dn1 °प)न्नैर्; Dc1 (marg. as above) -संजन्नैर् (for -संछन्नैर्). K1 B1 आस्थितः; B5 Dn1 आश्रितैः; D4 लालसः (for आश्रितः). — (L. 10) Ś1 K1.2.4 द्रोणस्य (for द्रोणम्). B Dc1 Dn D3.6 अभ्यद्रवद् (for °पतद्).]

59 Ś2 missing (cf. v. l. 56). — a) B1.2.3 (last two marg.).5 अटरूषक-; Ca. d अटरूषकं. K5 B Dc1 Dn D1–3.5 T -वर्णाभा(T °श्च); D6 कर्णाभा (for -पुष्पा°). G1–3.5 M आरकूटस(G5 °क)वर्णाश्च; G4 आरक्षवर्णकूटाश्च; Cv आरकूटकवर्णाभा. — b) K5 B Dn1 D2.3.6 -यायिनः (Dn1 D3 °नं) (for -यायिनाम्). S रांकवा(T G2 पर्यंका-; M4 रांकव)स्तर(M4 °रु)णाः पृथक्. — c) K1 D4.6–8 आवहन्; G1 M न्यवर्तन् (for अवहन्). S यो(G1.3.4 M3–5 यौ)ध- (for रथ-). — After 59abc, Dn1 reads for the first time the post. half of line 1 and line 2 of 168*, repeating the same in its proper place.

60 Ś2 missing (cf. v. l. 56). G5 om. 60a–61b. — a) S (except T G2; G5 om.) रूपेण (for वर्णेन). Dn2 D3.6 नानावर्णेन रूपेण. — b) K1 S (G5 om.) नानामुखमुखा (K1 °कृता) हयाः; D4 °कृतिहया मुखाः. — c) T G2–4 -छत्रध्वजं (for -चक्रध्वजं). Ś1 K D2.4–6 रथचक्रध्वजवरं. — d) D4 उदाहृतं (for °वहन्). G3 घटोत्कचहता वहन्. — After 60, N (Ś2 missing) ins.:

168 * भरतानां समेतानामुत्सृज्यैको मतानि यः ।
गतो युधिष्ठिरं भक्त्या त्यक्त्वा सर्वस्वमीहितम् ।
लोहिताक्षं महाबाहुं बृहन्तं तं वरध्वजम् ।
महासत्त्वा महाकाया सौवर्णे स्यन्दने स्थितम् ।

[(L. 1) K1.4.5 D4.7.8 भारतानां. D4.7.8 च सर्वेषाम् (for समेतानाम्). Dn1 reads, for the first time, the post. half of line 1 and line 2 after 59abc. K1.3 Dn1 (both times) मतानि वः (Dn1 नः); K2.4 °निव (for °नि यः). — (L. 2) Ś1 D4.7 युधिष्ठिरे (Ś1 °रो). K3 B2.5 Dc1 Dn1 (both times) D1.2.5.6 त्यक्त्वा सर्वमभीप्सितं; K5 °र्वं समीहितं; B1 °र्वमहीक्षितः (for the post. half). — (L. 3) D3 transp. बृहन्तं and तं. Ś1 K3 D1–3 अरट्टजाः; K1 अरद्वटः; K4 B2 (marg. as above) D5 अरि(D5 °र)ध्वजाः; B5 रथध्वजं (for वर°). K2 बृहंतं मलयध्वजाः; K5 वहंतमपरध्वजाः; Dn2 D4.6–8 बृहंतममर(Dn2 °मारित-; D4 °मधुर)-ध्वजं (Dn2 °जाः) (for the post. half). — (L. 4) K4 महादांता; K5 Dn2 D2.3.5.6 वहंदांता (Dn2 D3.6 °ति स) (for महाकाया). Ś1 D4.7.8 महासत्त्वं महादांतं (Ś1 °ता); K1–3 महादांता महासत्त्वा (for the prior half). Dn1 D4.8 सौवर्ण- (for सौवर्णे).]

Dn2 D3 cont.:

169* नानाध्वजपताकेन नानाकवचवाजिना ।

61 Ś2 missing (cf. v. l. 56). G5 om. 61ab (cf. v. l. 60). — a) Ś1 -धर्मा; D4 -वर्मा (for -वर्णा). K5 सुवर्णवर्णाभरणम्; Dn2 D3 T G2–4 M सर्व(Dn2 D3 हेम)वर्णा(M3.4 °धर्मा)स्तु धर्मज्ञम् (Dn2 °ज्ञा); G1 आरकूटकवर्णास्तु. — b) Dn2 D3 आवहंश्च; T G2–4

ते यत्ता भीमसेनेन सहिताः काञ्चनध्वजाः ।
प्रत्यदृश्यन्त राजेन्द्र सेन्द्रा इव दिवौकसः ॥ ६२

अत्यरोचत तान्सर्वान्धृष्टद्युम्नः समागतान् ।
सर्वाण्यपि च सैन्यानि भारद्वाजोऽत्यरोचत ॥ ६३

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥

२३

धृतराष्ट्र उवाच ।
व्यथयेयुरिमे सेनां देवानामपि संयुगे ।
आहवे ये न्यवर्तन्त वृकोदरमुखा रथाः ॥ १

संप्रयुक्तः [illegible] ाय [illegible] ति पूरुषः ।
तस्मिन्नेव तु सर्वार्था दृश्यन्ते वै पृथग्विधाः ॥ २
दीर्घं विप्रोषितः कालमरण्ये जटिलोऽजिनी । C. 7. 1048 B 7. 24. 3 K. 7. 24. 3

M आपदर्थं; G1 धर्मराजं (for अनीकस्थं). Cv as in text. — c) G1 M1. 2 राज्ञः श्रेष्ठं; G3 (*sup. lin.*) हयश्रेष्ठं; M5 राजश्रेष्ठ (for °श्रेष्ठं). K4 रथ-; B3 हयाः (for हय-). — d) Dn2 सर्वतो (for पृष्ठतो). D4 सर्वमुदावहन् (submetric); D7. 8 सर्वतः समुदावहन्; S हृष्यंतः (M3. 4 °तं) पृष्ठतो ययुः (M3–5 °तोन्वयुः). — e) K3 B Dc1 Dn1 om. च. S उच्चावच- (for °वचैर्). K3 B Dc1 Dn1 D1. 2. 4. 7. 8 अन्यैः; S -प्रख्यैः (for दिव्यैः). — f) K5 सहस्वानं; G3 मृदवानां (for सदश्वानां). Ś1 K (except K2) D (except Dc1 Dn1) रथव्रजाः (K1 D2. 5–8 °ध्वजाः); B4 सुभद्रकाः (for प्रभ°). — After 61, N (except K3; Ś2 missing) T G3 ins.:

170* संन्यवर्तन्त युद्धाय बहवो देवरूपिणः ।

[Ś1 D1. 2. 4. 5 संन्यवर्तंत; G3 °वर्धंत. K5 D5 वहंतो (for बहवो). K5 दिव्य- (for देव-). K4 बलदेवस्य रूपिणः (for the post. half).]

62 Ś2 missing (cf. v. l. 56). — a) K5 संजीता; B1 संयंता; B3. 4 ये यत्ता (for ते यत्ता). Cv as in text. — b) T G2–5 कांचनप्रभाः. D2 नानाविधरथध्वजाः. — c) G3 प्रत्यादृश्यंत; G5 इत्यदृ°.

63 Ś2 missing (cf. v. l. 56). — a) Ś1 K2–4 B5 Dn1 D1. 3. 6 अभ्यरोच(Dn1 D6 °चं)त; B2. 3 प्रत्यरो°; T G3–5 अत्यदृश्यत; G2 °रिच्यत (for °रोचत). D4. 7. 8 अभ्यरोचंत ते सर्वे. — b) D4. 5. 7. 8 G1. 3. 5 M1. 2 धृष्टद्युम्न- (for °द्युम्नः). D4 -पुरोगमाः; D7. 8 -समागताः (for समागतान्). — c) K1. 2. 4 एव च; K3 B4 D1. 2 अति च; B1–3. 5 Dc1 अतीत्य; Dn1 तानि; D4 अरि- (for अपि च). T G1. 3–5 M अति सर्वाणि सैन्यानि; G2 अति सैन्यानि सर्वाणि. — d) Ś1 (by corr. as in text) न्यवर्तंत; K2. 5 B Dc1 Dn1 D1. 6. 8 G2 M3–5 व्यरोचत; K3. 4 [ऽ]भ्यरोचत (K4 °चितः); Dn2 D3 व्य(D3 [ऽ]भ्य)योधयत्; G1 M1. 2 व्यराजत (for ऽत्यरोचत). — After 63, N (Ś2 missing) T G3 ins. a passage given in App. I (no. 5).

Colophon om. in N (Ś2 missing). — *Subparvan:* editions संशप्तकवध. — *Day of Droṇa's Generalship:* K3 द्वितीययुद्धदिवसः. — *Adhy. name:* T G3 अश्ववर्णनं; G5 अश्वकथनं. — *Adhy. no.* (figures, words or both): S 22 (as in text).

23

☞ Ś2 is missing up to 10 (cf. v. l. 7. 22. 56).

1 b) B3 इव (for अपि). K5 B Dc1 Dn1 D1 S संजय (for संयुगे). — c) G1 M1. 2 transp. ये and आहवे. D3. 7. 8 [ऽ]भ्यवर्तंत (for न्यव°). T G2–5 आहवेष्वभ्यवर्तंत. — d) B4 वृकोदरमुखा नृपाः; Dn1 °रथा मुखाः; D4 °महारथाः; S भीमसेनपुरोगमाः.

2 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — a) K1. 3 G5 किलेवायं (G5 °श्चोर्) (for किलै°). D6 असंयुक्तः किलैकोयं; T G3. 4 यः प्रयुक्तः कुले चायं. — b) B (except B4) दिष्ट्या; T G3. 4 M1. 5 (*sup. lin.*) दिष्टे; G1 M1 (*sup. lin.*). 2. 4. 5 दिष्टाद्; G2 दिष्टो; G5 दिष्ट्यो (sic); M3 दिष्टाद् (for दिष्टैर्). D5. 7 पुरुषः; S पौरुषात्. — c) B Dn1 D2. 3 T G1. 3–5

C. 7. 1048
B. 7. 24. 3
K. 7. 24. 3.

अज्ञातश्चैव लोकस्य विजहार युधिष्ठिरः ॥ ३
स एव महतीं सेनां समावर्तयदाहवे ।
किमन्यद्दैवसंयोगान्मम पुत्रस्य चाभवत् ॥ ४
युक्त एव हि भाग्येन ध्रुवमुत्पद्यते नरः ।
स तथाकृष्यते तेन न यथा स्वयमिच्छति ॥ ५
द्यूतव्यसनमासाद्य क्लेशितो हि युधिष्ठिरः ।
स पुनर्भागधेयेन सहायानुपलब्धवान् ॥ ६
अर्धं मे केकया लब्धाः काशिकाः कोसलाश्च ये ।
चेदयश्चापरे वङ्गा मामेव समुपाश्रिताः ॥ ७
पृथिवी भूयसी तात मम पार्थस्य नो तथा ।
इति मामब्रवीत्सूत मन्दो दुर्योधनस्तदा ॥ ८
तस्य सेनासमूहस्य मध्ये द्रोणः सुरक्षितः ।
निहतः पार्षतेनाजौ किमन्यद्भागधेयतः ॥ ९
मध्ये राज्ञां महाबाहुं सदा युद्धाभिनन्दिनम् ।
सर्वास्त्रपारगं द्रोणं कथं मृत्युरुपेयिवान् ॥ १०
समनुप्राप्तकृच्छ्रोऽहं संमोहं परमं गतः ।

M च; G2 न (for तु). Ś1 K1.2 (marg. as in text).3 सर्वैर्षां; K5 D2.4.5.7.8 सर्वांशा; D1 सर्वैर्या; D6 सर्वांगा; T G3.4 सत्त्वांशा; G1.2.5 M संदृश्या (G2 °श्य) (for सर्वार्था). —d) Ś1 B Dc1 Dn1 G2 प्रदृश्यंते; K2 दृश्यंते ते; K4 °तेन्ये; D1 °त्यन्ये; T G3–5 °तेर्थाः; G1 M °ते च (for °ते वै). Dn2 दिश्यंते वै पृथग्विधाः.

3 Ś2 missing (cf. v. l. 1). —a) D6 शीघ्रं (for दीर्घं). M1 हि प्रोषितः (for विप्रो°). K5 काले; D6 कालौ. —b) Ś1 जने (for ऽजिनी). S अरण्येषु (G5 °ण्ये तु) जटाजिनी. —c) D3 अज्ञातं.

4 Ś2 missing (cf. v. l. 1). K1.3 om. (hapl.) 4a–6b. —a) D3.7.8 G1 M एष; G3 एवं (for एव). —b) Ś1 M4 समवर्तयद्; B2 (marg.) समाप्लावयद्; Ca समावर्त° (as in text). —c) G2.4.5 M2 देव- (for दैव-). —d) D4 वा भवेत्; D6 चानयात्; D7.8 चाभवे (for °वत्). T G3.4 मम पुत्रा(G3 °त्र)हवाश्रया (T1 °याः); G1.2.5 M1.2 °त्रा(G5 °त्र)-भवाय च (G5 वा); M3–5 °त्रभयाय च.

5 Ś2 missing (cf. v. l. 1). K1.3 om. 5 (cf. v. l. 4). —a) Dc1 Dn1 युक्तम्. D2 भोग्येन; G1 M1 (*inf. lin.* as in text).2 चान्येन. —b) K5 D3.4 उत्पाद्यते. G5 पुनः (for नरः). —c) G1 M1.5 यथा (for तथा). D4.7.8 क्लिश्यते; M1 (*sup. lin.* as in text) तुष्यते (for [आ]कृष्यते). —d) B2.3.5 Dn1 transp. न and यथा. K2.5 D4 M3–5 तथा (for यथा). Dn2 D8 यथा स्वयमिहेच्छति; T G3.4 न यथा वचसृच्छति.

6 Ś2 missing (cf. v. l. 1). K1.3 om. 6ab (cf. v. l. 4). —a) T G3.4 नूनं (for द्यूत-). Ś1 आस्थाय; D4 आलोक्य (for आसाद्य). —c) S स पुनर्भाग्ययोगेन. —d) D3.4 स(D4 सा)हायम् (for °यान्). D7.8 S (except G1 M1.2) नारायणमुपाश्रितः.

7 Ś2 missing (cf. v. l. 1). —a) Ś1 K1.3.5 D3.8 अर्धा मे; K1 (marg.) B Dc1 Dn D1.2 अद्य मे; T G3–5 स्वधर्मं; G2 अथेमे (for अर्धं मे). Some MSS. कैकया. K4 T G3–5 लब्ध्वा; Dn2 मात्स्याः (for लब्धाः). —b) Dn2 D4 काशिका (for काशिकाः). K1 Dc1 Dn D3.5–8 कोशलाश्च; K5 D4 को(D4 कौ)-शिकाश्च (for कोसलाश्च). S काशयः कौ(G1 M3–5 °यः को-; M1.2 °याः को)सला(M1.2 °ल)स्तथा. —c) D7 वेनयश्च (for चेदयश्च). Ś1 K1.2 D4.7.8 परे (for [अ]-परे). K3 (marg.) Dc1 वंश्या; K3 (orig.) B1.2 (marg. as in text).3.4 Dn1 वश्या (for वङ्गा). S चेदीनां चार्धं(T °नां चार्थ-; G1 M1.2 °नामंश-; G3 °नां नार्ध-; M3–5 °नां चांश)मपरे. —d) T G3–5 M1.2 तम्; G2 तान् (for माम्). K4 D3 एवं (for एव).

8 Ś2 missing (cf. v. l. 1). —a) G1 M जीयते (for भूयसी). —b) Dn2 D4 नो यथा; G1 M1.2 वा तथा; M3–5 नित्यशः (for नो तथा). T G3 ममैव न तु पार्थतः. —c) G1 सूतं. —d) K1 D2.5 G3 M3–5 तथा; B Dc1 Dn1 पुरा (for तदा).

9 Ś2 missing (cf. v. l. 1). —b) S [ऽ]भिवी-(G1 M °र)क्षितः (for सुर°). —d) B3 च मे (for अन्यद्).

10 Ś2 missing (cf. v. l. 1). D7 om. (hapl.) 10a–11b. —a) D8 राज्ञो. G2.5 महाबाहुः. —b) B1.3 युद्धे; Dn2 शस्त्र-; D2 मध्ये (for सदा). Dn2 -नंदनं. G4 सदा युद्धेभिनंदिनं. —c) S ब्रह्मास्त्रविदुषं द्रोणं (G2 शूरं). —d) K1 द्रोणम्; K5 M3 (for मृत्युर्).

भीष्मद्रोणौ हतौ श्रुत्वा नाहं जीवितुमुत्सहे ॥ ११
यन्मा क्षत्ताब्रवीत्तात प्रपश्यन्पुत्रगृद्धिनम् ।
दुर्योधनेन तत्सर्वं प्राप्तं सूत मया सह ॥ १२
नृशंसं तु परं तत्स्यात्त्यक्त्वा दुर्योधनं यदि ।
पुत्रशेषं चिकीर्षेयं कृच्छ्रं न मरणं भवेत् ॥ १३
यो हि धर्मं परित्यज्य भवत्यर्थपरो नरः ।
सोऽस्माच्च हीयते लोकात्क्षुद्रभावं च गच्छति ॥ १४
अद्य चाप्यस्य राष्ट्रस्य हतोत्साहस्य संजय ।
अवशेषं न पश्यामि ककुदे मृदिते सति ॥ १५
कथं स्यादवशेषं हि धुर्ययोरभ्यतीतयोः ।
यौ नित्यमनुजीवामः क्षमिणौ पुरुषर्षभौ ॥ १६
व्यक्तमेव च मे शंस यथा युद्धमवर्तत ।
केऽयुध्यन्के व्यपाकर्षन्के क्षुद्राः प्राद्रवन्भयात् १७
धनंजयं च मे शंस यद्यच्चक्रे रथर्षभः । C. 7. 1063 B. 7. 24. 18 K. 7. 24. 18

11 D7 om. 11[ab] (cf. v. l. 10). — [a]) K1. 3 B5 [ऽ]यं (for ऽहं). Dc1 Dn1 समर्थश्चाप्तकृच्छ्रोहं. — [b]) D5. 6 समोहं. B Dc1 Dn1 मोहं परममास्थि(B °ग)तः.

12 [a]) All MSS. (except Ś1 K1. 3 G1 M) मां (for मा). G3. 4 तातः. — [b]) D4. 7. 8 पुरा वै (for प्रपश्यन्). Dc1 reads (*sec. m.*) from पुत्रगृद्धिनम् up to मया सह (in 12[d]) on marg. Ś1 पुत्रगृद्ध्रिणं; D4 °गृद्धितं; G1 °गाद्धिनं; G3 °गृद्धितां; M2 °गांधिनं. — [cd]) S transp. सर्वं and प्राप्तं.

13 [a]) Ś2 नृशंस्यं; D7 नृशंसुं. Dn2 G4 M3–5 तं परं; G1 M1. 2 परमं (for तु परं). B1 Dn1 तस्मात्; B4 D1. 2. 5. 7 न (B4 D1 नु) स्यात्; Dn2 S तात (for तत्स्यात्). D3. 6 नृशंसत्वं परं नः स्यात्. — [b]) K2 (marg. as in text) G5 युधि (for यदि). D5 त्यक्तो दुर्योधनो यदि. — [c]) Ś1 K1. 2 (marg. as in text). 3. 4 D6 चिकीर्षें(K1 °र्षों)हं; Ś2 चकर्षेहं. T G1. 3. 4 M पुत्रशेषस्तु रक्ष्यः स्यात्(G1 M रक्ष्योयं); G2 °षस्त्वया रक्ष्या; G5 °षं तु रक्ष त्वं. — [d]) Ś1 K2–4 D1 कृत्स्नं च; K2 (marg.). 5 B Dc1 Dn1 D2–8 कृत्स्नं न; Dn2 न कृत्स्नं; S न सर्व- (for कृच्छ्रं न). Ś2 K1 च (for न). M3–5 हरणं (for मरणं). K3 B1 Dc1 D7. 8 व्रजेत् (for भवेत्).

14 [b]) K4 Dn2 D6 नृपः (for नरः). — [c]) S अस्माच्च (G5 °त्तु) (for सोऽस्माच्च). D5 सोस्माल्लोकाच्च हीयते.

15 [a]) Ś यद्यदा(Ś2 °द्य); K1 D1 यदवा (D1 °या); K2–4 यद्द्य; K5 अथा च; Dc1 Dn1 D4. 6. 8 अद्य(Dc1 Dn1 °थ) वा; T G3–5 अस्य च (for अद्य च). G3–5 [अ]द्य; M3 [अ]नु (for [अ]स्य). K4 D1 लोकस्य; Dn1 शब्दस्य; T G3 राज्यस्य (for राष्ट्रस्य). — [b]) Ś K1. 4 Dc1 हतोत्साहस्य; S कृ(G1 M1–3 ह)तोत्सेधस्य. — [c]) D5 अथ (for अव-). T G (except G1) गच्छामः (G5 °मि) (for पश्यामि). — [d]) S कुरूणामीदृशे सति.

16 [a]) Ś1 D4 एव शेषं; K3. 4 B Dc1 D1 अवशेषो; Dn2 अर्धशेषं; D5 दिव° (for अव°). S अर्थस्य त्वव- (G1 M चाप्य)शेषस्य. — [b]) K4 दर्पयोर्; D6 वृषयोर् (for धुर्य°). B1 अप्यलं तयोः; B3. 4 Dn D3. 5. 6 G1 M अप्यतीतयोः; Dc1 अत्य°; D4 अभ्यनीकयोः; G5 ह्यपनीतयोः (for अभ्यती°). — [c]) K3 B Dc1 D1–3 उपजीवामः; Dn2 D4. 7. 8 अनुजीवामि; D6 °जानामि (for °जीवामः). S यो दीर्घमन्वजीविष्ट (G1 M1. 2 °न्विजेविष्ट; G2 °नुजीविष्ट). — [d]) D3 रक्षिणौ; D4. 7. 8 क्षेमिणौ (for क्षमिणौ). S क्षेमेण पुरुषोत्तमः (G1. 4 M1. 2 °षोत्तम; G5 °षर्षभः; M3–5 °षोधमः). — After 16, D4. 6. 7 ins :

171* तौ द्रोणभीष्मौ निहितौ किमन्यद्भागधेयतः ।

[D4 तौ भीष्मद्रोणनिहतौ (for the prior half).]

17 [a]) D2 मां (for मे). Ś K1. 2 (marg. as in text) D1 शेषं (for शंस). S यु(G1 M व्य)क्तमेतद्धि (G1 M1. 2 °कं हि) मे शंस. — S K (except K5) D1. 6 om. (hapl.) 17[b]–18[a]. — [c]) B1 (marg.) G1 M1. 2 [ऽ]प्यु(B1 °प्य)पाकर्षन्; Dc1 Dn1 D2 व्यपाकुर्वन्; Dn2 °कार्षुः; T G3. 4 ह्यपाकर्षन् (for व्यपा°). — [d]) B1. 4 प्रापतन्.

18 Ś K (except K5) D1. 6 om. 18[a] (cf. v. l. 17). — [a]) B1 धनंजयस्य. K4 शेषं (for शंस). — [b]) K3 यम्यश्चक्रे (sic); K4 यदि चक्रे; Dn2 D3 यच्चक्रे स; D6 यच्च चक्रे; D7 प्रत्यच्चाक्र (sic); D8 प्रत्युच्चक्रे; T G3. 4 योर्थं(T °र्धं) चक्रे; G2 को व्यधाद् (for यद्यच्चक्रे). Ś1 रथोत्तमः; Dc1 Dn G4 नरर्षभः; D3. 4 T G3 रथर्षभ. G5 केऽभ्यधावत्प्रथर्षभाः. — [c]) M3 यस्माद्. K5 मे (for नो). — [d]) Ś1 भातृव्यश्च; K2 °भ्यश्च; D6 °व्याद्धि; S °व्याणां (for °व्याच्च). B Dc1 Dn1 वृकोदरात्; D4. 6–8 S भयंकरात् (for विशेषतः).

C. 7. 1063
B. 7. 24. 18
K. 7. 24. 18

तस्माद्भयं नो भूयिष्ठं भ्रातृव्याच्च विशेषतः ॥ १८
यथासीच्च निवृत्तेषु पाण्डवेषु च संजय ।
मम सैन्यावशेषस्य संनिपातः सुदारुणः ।
मामकानां च ये शूराः कांस्तत्र समवारयन् ॥ १९

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥

२४

संजय उवाच ।
महद्भैरवमासीन्नः संनिवृत्तेषु पाण्डुषु ।
दृष्ट्वा द्रोणं छाद्यमानं तैर्भास्करमिवाम्बुदैः ॥ १
तैश्चोद्धूतं रजस्तीव्रमवचक्रे चमूं तव ।
ततो हतममन्याम द्रोणं दृष्टिपथे हते ॥ २
तांस्तु शूरान्महेष्वासान्क्रूरं कर्म चिकीर्षतः ।
दृष्ट्वा दुर्योधनस्तूर्णं स्वसैन्यं समचूचुदत् ॥ ३
यथाशक्ति यथोत्साहं यथासत्त्वं नराधिपाः ।
वारयध्वं यथायोगं पाण्डवानामनीकिनीम् ॥ ४
ततो दुर्मर्षणो भीममभ्यगच्छत्सुतस्तव ।

19 ^{a}) Ś$_1$ D$_8$ यदासीच् (for यथा°). S सं- (for च). — ^{b}) K$_1$ पांडवेषु*; K$_5$ B Dc$_1$ Dn$_1$ D$_{1-3,5,7,8}$ °वेयेषु; D$_4$ °वेषु न (for °वेषु च). D$_4$ संश्रयः. — D$_2$ om. 19^{cdef}. — ^{c}) Ś$_1$ K$_1$ D$_8$ -शेषश्च; K$_3$ -शेषाच्च; K$_4$ -शेषाश्च (for शेषस्य). S मम सेनावशेषेण (G$_1$ M °षस्य). — ^{d}) D$_4$ संनिपातं सुदारुणं. — After 19^{abcd}, N (D$_2$ after 19^{ab}) ins.:

172* कथं च वो मनस्तात संनिवृत्तेष्ववर्तत ।

[D$_{7,8}$ वा (for च). Ś$_1$ परस् (for मनस्). K$_{4,5}$ संनिवर्तेषु (for °वृत्तेषु). Ś K$_{1-3}$ D$_1$ वर्तते (for [अ]वर्तत). B Dc$_1$ Dn$_1$ निवृत्तेष्वभवत्तदा; D$_4$ संनिवृत्ते व्यवर्तत (for the post. half).]

— ^{e}) B$_2$ सोमकानां (for माम°). K (except K$_5$) B$_3$ D$_{1,5}$ G$_1$ M$_{1,2,5}$ के; M$_3$ ते (for ये). — ^{f}) Ś$_2$ के तत्र; D$_5$ तांस्तत्र; S तत्र तान् (for कांस्तत्र).

Colophon. — *Sub-parvan:* Editions: संशप्तकवध. — Day of Droṇa's Generalship: Ś$_2$ K$_3$ D$_1$ द्वितीययुद्धदिवसः; K$_{1,2}$ द्वितीयदिवसः. — *Adhy. name:* K$_5$ D$_{2-4}$ T G$_3$ धृतराष्ट्रप्रश्नः (K$_5$ D$_3$ °श्नं). — *Adhy. no.* (figures, words or both): K$_3$ B$_{1-3}$ Dn$_1$ D$_{3,8}$ S 23 (as in text); K$_5$ 21; D$_3$ 24. — *Śloka no.:* Dc$_1$ Dn$_1$ 20.

24

1 ^{a}) B$_1$ महा- (for महद्-). K$_5$ आसीच्च (for आसीन्नः). — ^{c}) T G$_{2-4}$ दृष्ट्वा द्रोणं छादितं तैस्; G$_5$ दृष्ट्वा तच्छादितं द्रोणं. — ^{d}) T G$_{2-4}$ तं (for तैर्).

2 ^{a}) Dn$_2$ G$_1$ M चोद्धतं; D$_4$ चोद्धूतं; T G$_{2-5}$ चोत्थितं (for चोद्धूतं). Ś$_2$ चोग्रम् (for तीव्रम्). — ^{b}) K$_5$ B$_2$ ततः; B$_1$ (marg.) द्रुतं (for तव). D$_6$ अंबरेश्वरमेव च (sic). — ^{cd}) Ś$_2$ K$_{1-4}$ transp. हतं and द्रोणं. Ś$_2$ K (except K$_5$) B$_{1,2}$ (both marg. also as in text) अपश्याम; B Dc$_1$ Dn$_1$ D$_2$ अमंस्याम; G$_1$ M$_{1,2}$ अमन्यामो; G$_5$ मन्यमानो (for अमन्याम). K$_5$ तथा हतमिमेमन्यु (sic); M$_{3-5}$ हतं मन्यामहे द्रोणं (for ^{c}). M$_{3-5}$ तथा (for द्रोणं). G$_5$ गते (for हते). D$_5$ द्रोणं दृष्ट्यपथोत्थितं (for ^{d}).

3 ^{a}) M$_{1,2}$ तं (for तांस्). D$_{7,8}$ दृष्ट्वा (for शूरान्). Ś$_1$ महेष्वासाः. — ^{b}) K$_1$ D$_{7,8}$ G$_{1,5}$ M$_{3,5}$ क्रूर- (for क्रूरं). Ś$_1$ K$_4$ चिकीर्षितं; D$_5$ G$_1$ M °र्षवः. — ^{d}) D$_{4,8}$ समनूनुदत्. Ś$_1$ स्वसैनिकमचूचुदत्.

4 Before 4, D$_{4,6-8}$ ins. दुर्योधन उवाच. — ^{b}) Ś$_2$ यथातत्त्वं; D$_{4,7,8}$ °सत्वं; G$_4$ °शक्ति (for °सत्त्वं). Ś$_1$ D$_2$ नराधिप; Dc$_1$ जनाधिपाः. — After 4, G$_1$ M$_{1,2,4,5}$ ins.:

आराद्दृष्ट्वा किरन्बाणैरिच्छन्द्रोणस्य जीवितम् ॥ ५
तं बाणैरवतस्तार क्रुद्धो मृत्युमिवाहवे ।
तं च भीमोऽतुदद्बाणैस्तदासीत्तुमुलं महत् ॥ ६
त ईश्वरसमादिष्टाः प्राज्ञाः शूराः प्रहारिणः ।
बाह्यं मृत्युभयं कृत्वा प्रत्यतिष्ठन्परान्युधि ॥ ७
कृतवर्मा शिनेः पुत्रं द्रोणप्रेप्सुं विशां पते ।
पर्यवारयदायान्तं शूरं समितिशोभनम् ॥ ८
तं शैनेयः शरव्रातैः क्रुद्धः क्रुद्धमवारयत् ।
कृतवर्मा च शैनेयं मत्तो मत्तमिव द्विपम् ॥ ९
सैन्धवः क्षत्रधर्माणमापतन्तं शरौघिणम् ।
उग्रधन्वा महेष्वासं यत्तो द्रोणादवारयत् ॥ १०
क्षत्रधर्मा सिन्धुपतेश्छित्त्वा केतनकार्मुके ।
नाराचैर्बहुभिः क्रुद्धः सर्वमर्मस्वताडयत् ॥ ११
अथान्यद्धनुरादाय सैन्धवः कृतहस्तवत् ।
विव्याध क्षत्रधर्माणं रणे सर्वायसैः शरैः ॥ १२
युयुत्सुं पाण्डवार्थाय यतमानं महारथम् । C. 7. 1076 B. 7. 24 13 K. 7. 24. 13

173* एवमुक्त्वा स्वयं भीममभ्ययात्तनयस्तव ।
क्रूरं दृष्ट्वा तु ते पुत्रं भीमसेनोऽभ्यवर्तत ।

5 Before 5, K5 D4. 6–8 ins. संजय उवाच. K5 D4. 7. 8 transp. 5^{ab} and 5^{cd}, followed by a repetition of 5^{cd} in K5 D4. —^{a}) Ś2 K2. 4. 5 D1. 3. 5 दुर्मर्षणो; B1 Dc1 दुर्योधनो (for दुर्मर्षणो). D4. 7. 8 दुर्मर्षणस्ततो भीमम्; M3 एवमुक्त्वा स्वयं भीमम्. —^{b}) D4. 7. 8 S अभ्ययात्तनयस्तव. —^{c}) D6 सेनां; G1 M दूराद् (for आराद्). D5 बाणान्. K5 D4 (both first time). 7. 8 सेनां (D7 स तां) तु दृष्ट्वा (D4 [first time] दृष्ट्वा तु) बहुलां. —^{d}) Dn1 om. from द्रोणस्य up to प्रत्य (in 7^d). D2 जिघृक्षुस्तस्य जीवितं.

6 Dn1 om. 6 (cf. v. l. 5). —^{a}) Ś2 अवतस्तात; K1–4 D1 आहतस्तात (D1 °र); Dn2 एव तेगात्तं (sic); D6 सर्वतस्तत्र (for अवतस्तार). K5 T G1. 3–5 M1. 2 बाणैरेवाव (K5 °रवह°; G1 M1. 2 °रवत) तस्तार. —^{b}) Ś2 K Dn2 D1. 3–5. 7. 8 नृत्यन्; B Dc1 D2. 6 मृत्युर् (for मृत्युम्). S नित्यमिवाहि (G5 °महोहि°; M4 °मिवाह) तं. —^{c}) D4. 7. 8 तु (for च). K2 B1. 2 Dc1 D4. 5. 7. 8 नुदन्; K5 D6 तुदन्; B2 (marg) 3 Dn2 D2 [ऽ]नुदद्; S [ऽ]र्दयद् (M3–5 °न्) (for ऽतुदद्). K1 भीमसेनस्तु तद्बाणैस्; K4 °सेनोतुदन्बाणैस्. —^{d}) Dc1 D4. 5. 7. 8 तुमलं; D3 तुमुलो.

7 Dn1 om. up to प्रत्य (cf. v. l. 5). —^{a}) Ś2 K (except K5) D1 ते (Ś2 before corr. तं) चेश्वर-; G5 नरेश्वर- (for त ई°). M1. 2 -समाविष्टाः; Cd °दिष्टाः (as in text). —^{b}) Dn2 D6 सर्वे; D1. 7 प्राज्ञं (for प्राज्ञाः). —^{c}) B4 D2 राज्यं; Ca. d बाह्यं (as in text). Ś1 K5 B2 D1 त्यक्त्वा; Ca. d कृत्वा (as in text). —^{d}) Ś K1 प्रत्युत्तिष्ठन्. B1 परा; D5 नरा (for परान्). S युयुधुः पांडवैः सह.

8 ^{a}) K1 (before corr.) हतवर्मा. K5 D2. 3. 5 च शैनेयं; B Dc1 D6–8 शिनेः पौत्रं; Dn2 सिनेः पुत्रं (for शिनेः पुत्रं). —^{b}) K1. 2. 5 B (except B2) Dn D1–3. 8 G1 द्रोणं प्रेप्सुं (Dn D3 °प्सु; D2. 3 °प्सुर्); D5. 7 G5 द्रोणप्रेप्सुर् (for °प्रेप्सुं). —^{c}) D5 प्रत्यवारयद् (for पर्य°). —^{d}) Ś1 -शोभिनं; Dn2 शोधिनं. B Dc1 S शूरं स (B2 शूरः स-; M3–5 किरन्स) मरशोभिनं.

9 ^{a}) G5 शैनेयः शरसंव्रातैः. —^{b}) K5 क्षुद्रः; B1. 3. 5 शितैः (for क्रुद्धः). S तदाकिरत् (G5 °न्) (for अवारयत्). —^{c}) Dn1 D4. 6–8 S तु (for च). —^{d}) G5 द्विपः.

10 ^{a}) K1. 3. 4 B4 Dc1 Dn2 D1. 4. 7. 8 G1. 5 M क्षत्रवर्माणम्; K2 (also as in text) कृतवर्माणम्. —^{b}) B शितैः शरैः (for शरौघिणम्). K2 Dc1 D2 आयांतं निशितैः शरैः. —^{d}) Dc1 यांतं; Dn2 यथा; M1. 2 यत्तं (for यत्तो). D8 द्रोणम् (for द्रोणाद्).

11 D7. 8 M3 om. (hapl.) 11. —^{a}) Ś K1 (by corr.). 4 Dc1 D1. 2. 4 G1 M (M3 om.) क्षत्रवर्मा; D6 छत्रधर्मा. —^{b}) B4 कार्मुकम्; D2. 5 ते वर्म- (for केतन-). Cd cites केतनं. K5 B1–3. 5 Dn1 D6 -कार्मुकं; B4 आहवे (for -कार्मुके). —^{c}) B Dc1 D1 S दशभिः (for बहुभिः). K5 क्षुद्रः (for क्रुद्धः).

12 ^{a}) D2 अथास्य (for °न्यद्). —^{b}) D6 G2 -हस्तवान्. — D4 om. (hapl.) 12^c–13^d. —^{c}) B1 विसाव्य (for विव्याध). Ś K1. 2 (*sup. lin.* as in text). 3. 4 B1 Dc1 D1. 7. 8 G1 M क्षत्रवर्माणं; D6 (marg. as in text) छत्रध° (for क्षत्रध°). —^{d}) K3 चरैः (for शरैः). S मनोगतिभिराशुगैः (M5 *inf. lin.* °यसैः).

13 D4 om. 13 (cf. v. l. 12). —^{a}) Dn1 M युयुत्सुः; Dn2 D2. 3 युयुत्सं. —^{b}) S रोचमानं महाहवे. —^{c}) K4 सुबाहुं. Dn1 D2. 5 भारतं; M3–5

C. 7. 1077 B. 7. 25. 13 K. 7. 25. 13

सुबाहुर्भ्रातरं शूरं यत्तो द्रोणादवारयत् ॥ १३
सुबाहोः सधनुर्बाणावस्यतः परिघोपमौ ।
युयुत्सुः शितपीताभ्यां क्षुराभ्यामच्छिनद्भुजौ ॥ १४
राजानं पाण्डवश्रेष्ठं धर्मात्मानं युधिष्ठिरम् ।
वेलेव सागरं क्षुब्धं मद्रराट् समवारयत् ॥ १५
तं धर्मराजो बहुभिर्मर्मभिद्भिरवाकिरत् ।
मद्रेशस्तं चतुःषष्ट्या शरैर्विद्ध्वानदद्भृशम् ॥ १६
तस्य नानदतः केतुमुच्चकर्त सकार्मुकम् ।
क्षुराभ्यां पाण्डवश्रेष्ठस्तत उच्चुक्रुशुर्जनाः ॥ १७
तथैव राजा बाह्लीको राजानं द्रुपदं शरैः ।
आद्रवन्तं सहानीकं सहानीको न्यवारयत् ॥ १८
तद्युद्धमभवद्घोरं वृद्धयोः सहसेनयोः ।
यथा महायूथपयोर्द्विपयोः संप्रभिन्नयोः ॥ १९
विन्दानुविन्दावावन्त्यौ विराटं मत्स्यमार्छताम् ।
सहसैन्यौ सहानीकं यथेन्द्राग्नी पुरा बलिम् ॥ २०
तदुत्पिञ्जलकं युद्धमासीद्देवासुरोपमम् ।

मागधं (for भ्रातरं). K4 B3.4 वीरं (for शूरं). — d) Dn2 D6–8 S यांतं (for यत्तो).

14 a) Ś1.2 (*sup. lin.* as in text) K2.5 B1.4 D3.5 G4 सुधनुर्. K4.5 D6 बाणान्. — b) Ś2 परिघोत्तमौ. — c) K1 शिति-; K4.5 Dn1 D2.4.7.8 सित-; Dc1 Dn2 D6 श्वे(D6 स्वे)त-; T G1.4.5 M3 शीत- (for शित-). Dn2 -बाणाभ्यां (for -पीताभ्यां). — d) B5 D5 शराभ्याम्; M1.2 कराभ्याम् (for क्षुरा°). — After 14, K5 Dn2 D6.7 ins.:

174* दुःशासनस्तु संयान्तं द्रोणाय नकुलं युधि ।
सव्यदक्षिणमस्यन्तं शूरः शूरं न्यवारयत् ।

[(L. 1) K5 D7 -समायांतं (for तु संयान्तं). Dn2 D6 तदा (for युधि). — (L. 2) D7 आयांतं (for अस्यन्तं). K5 सूरं सूरो; D7 शूरं शूरो (by transp.).]

15 a) D4 राजानः. B2.4.5 Dc1 पांडवं; D4 पांडवः. B2 Dc1 ज्येष्ठ; Dn1 -श्रेष्ठ. — b) Ś K (except K3) D (except Dc1 D1) धर्मनित्यं (for धर्मात्मानं). — c) D5 क्रुद्धं; D7 दुष्टं (for क्षुब्धं). — d) K5 Dn2 D6 (before corr.) मद्रराज(D6 [before corr.] °ड्र)मवारयत्.

16 B5 om. (hapl.) 16ab. — a) Ś K (except K5) D1 तं राजा बहुभिर्बाणैर्. — b) Dc1 D6 मर्मच्छिद्भिर्; D4.7 °विद्भिर्; G5 °भेदैर् (for °भिद्भिर्). Ś1 अवारयत्; Ś2 अताडयत्; K1 Dn1 D5 अवाकिरन्; K5 इवाकिरत् (for अवा°). T G3.4 शरैर्मर्माण्यवाकिरत्; G2 शरैर्मर्मस्वताडयत्. — c) D3 तु (for तं). — d) D4 नदन् (for [अ]नदद्).

17 a) B (except B1) Dn2 D6 नानदंतः. — b) Dn1 अचकर्तत् (for उच्चकर्त). B4.5 च (for स-). — c) D5 शराभ्यां (for क्षुराभ्यां). N (except Ś1 Dn2 D6) पांडवो ज्येष्ठस् (for °वश्रेष्ठस्).

18 ab) Dn2 D6 च (for [ए]व). S transp. बाह्लीको and राजानं. — c) B1 प्रद्रवंतं; Dn2 D6 अर्दयंतं (for आद्रवन्तं). Ś D6 महानीकं (Ś1 °कः); K2 B3.5 D8 G1 सहानीकः; B4 lacuna (for °नीकं). — d) Ś K1–3 D1 सहानीकं; D8 द्रुपदेन (for सहानीको). D3 [ऽ]भ्यवारयत्.

19 G4 om. (hapl.) 19–22. — b) Dn D3.5.6 S (G4 om.) क्रुद्धयोः (for वृद्धयोः). D4 सहसैन्ययोः. — d) Dn2 प्रतिमत्तयोः; S (G4 om.) सहयूथ(T G2 °थ)योः (for संप्रभिन्नयोः).

20 G4 om. 20 (cf. v. l. 19). — a) Dc1 D4.7.8 बिंदानुबिं(D4 °विं)दावावंत्यौ. — b) S (G4 om.) मात्स्यम्. Dn2 D6 विराटमा(Dn2 °सु)र्छंतां शरैः (Dn2 °रान्). — cd) Ś K1.4 D4 महासैन्यौ (K4 D4 °न्यः); K2.5 B1 Dn1 D2.5–8 सहसैन्यः (K5 D2.5 °न्यैः; B1 Dn1 D6 °न्यं); K3 महावीरौ; G1 M सहसेनं (for °सैन्यौ). Ś1 महाधीरौ; Ś2 K1.2.4 महावीरो (Ś2 °यौं; K1 °रौ); K3 महासैन्यौ; K5 Dn D5.6 G1 M सहानीकौ (K5 D5 °कैर्; Dn2 °को) (for °नीकं). — Dc1 reads 20d–22a on marg. D4.7 यथेंद्राग्नि (sic). K5 महा- (for पुरा). Ś2 K1.2 (marg. as in text) बडिं; B5 बली; Dn1 बलिः. T G2.3.5 सहसेनं यथेंद्राग्नी पुरा बलिमिवाध्वरे.

21 G4 om. 21 (cf. v. l. 19). Dc1 reads 21 on marg. — a) B2 (marg. as in text) तद्वत् (for तदुत्-). G1 M उत्पिंजालिकं; Cd उत्पिंजलकं (as in text). Ś K D (except Dc1 Dn2) तद्युद्धमभव(K5 D3.5 °द्धं सुमह)द्घोरं; Cv तदुत्पिच्छलिकं युद्धं. — b) Ś K (except K5) D1 तयोर्; D4.8 महद् (for आसीद्). Dn1 D7 महा(D7 °ह)देवासुरोपमं. — c) Some MSS. कैकयैः. S (except G1 M1.2; G4 om.)

मत्स्यानां केकयैः सार्धममीताश्वरथद्विपम् ॥ २१
नाकुलिं तु शतानीकं भूतकर्मा सभापतिः ।
अस्यन्तमिषुजालानि यान्तं द्रोणादवारयत् ॥ २२
ततो नकुलदायादस्त्रिभिर्भल्लैः सुसंशितैः ।
चक्रे विबाहुशिरसं भूतकर्माणमाहवे ॥ २३
सुतसोमं तु विक्रान्तमापतन्तं शरौघिणम् ।
द्रोणायाभिमुखं वीरं विविंशतिरवारयत् ॥ २४
सुतसोमस्तु संक्रुद्धः स्वपितृव्यमजिह्मगैः ।
विविंशतिं शरैर्विद्ध्वा नाभ्यवर्तत दंशितः ॥ २५
अथ भीमरथः शाल्वमाशुगैरायसैः शितैः ।
षड्भिः साश्वनियन्तारमनयद्यमसादनम् ॥ २६
श्रुतकर्माणमायान्तं मयूरसदृशैर्हयैः । C. 7. 1050 B. 7. 25. 27 K. 7. 25. 26

म(T G2. 5 मा)त्स्यैः सार्धमवंतीनाम्. — d) K1 D6 अवी(D6 °ती)ताश्व-; Dn1 G1 अमीताश्व (for °ताश्व-). D2. 5 -द्विपैः (for -द्विपम्).

22 D1 G4 om. 22 (for G4, cf. v. l. 19). — a) K4. 5 S (except M3–5; G4 om.) ना(T2 न)कुलिस्; D4. 6 ना(D4 न)कुलं. T G3. 5 शतानीको (for °नीकं). — b) B5 G1 M भूतवर्मा; D5 क्रूरकर्मा; G5 हृतवर्मा (for भूतकर्मा). K3. 4 D8 M1. 2. 4 सभापतिं; Dn1 स भूपतिः; Dn2 सतां पतिः; D3. 5 महाहवे; G1 सभां प्रति (before corr. पतिं) (for सभापतिः). K5 T G2. 3 भूत(K5 कृत-; G3 हृद्)वर्माणमाहवे. — c) T G3. 5 -संघानि; G2 -वर्षाणि (for -जालानि). — d) Ś2 यत्तं; D5 यातं. S (G4 om.) द्रोणप्रेप्सुमवारयत्.

23 a) Ś1 -पुत्रस्तु (for -दायादस्). Ś2 K1. 2. 4 D1 नाकुलिस्तु ततः क्रुद्धस्. — b) K1 वल्लैः. Ś1 सुदंसितः; Ś2 अजिह्मगैः; K2 सुसंधितैः; Dn1 D1. 4 सुशंसितैः; Dn2 D6 सुसंयत्तैः (D6 °त्तः); D2. 5 सुपुंखिभिः; D8 सुसंस्कृतैः; S समाहितैः (for सुसंशितैः). — Ś2 reads 23^{c}–25^{b} on marg. — d) K5 कृत-; D2. 5 क्रूर-; T G2–5 हृत- (G3 °द-) (for भूत-). K5 S -वर्माणम् (for -कर्मा°).

24 Ś2 reads 24 on marg. — a) D3. 5. 8 श्रुतसोमं; S (except M3–5) श्रुतकीर्तिं (for सुतसोमं). S भै(G3. 4 है)मेयम् (for विक्रान्तम्). — b) K3. 4 B5 D1. 2. 5 G2 आयांतं तं (for आपतन्तं). Ś1 K1. 3. 4 D1. 6 शरौघिनं. — c) Ś1 K (except K5) अभिगतं (for °मुखं). S यांतं (for वीरं). — d) G1 अवाकिरत् (for °रयत्).

25 G4 om. 25. Ś2 reads 25^{ab} on marg. — a) D2. 3. 5. 8 श्रुतसोमस्; S (except M3–5; G4 om.) श्रुतकीर्तिं (for सुतसोमस्). M3 संक्रुद्धं. — b) K5 M स्वं (for स्व-). T G3. 5 सु(T1 सं)पीताजिह्मगैः शरैः; G2 स्वपितृव्यमजिह्मगैः शरैः (hypermetric). — After 25^{ab}, D4 ins. :

175* अविध्यत्संगरे सोऽपि पुनः पुनर्ननादयत् ।

— c) D4 विविंशतिः. T शनैर्; M1. 2 शितैर् (for शरैर्). K3 B5 D1. 2 भित्त्वा (for विद्ध्वा). M3–5 विंशद्भिः सुशितैर्विद्ध्वा. — d) Ś K (except K3) D5 न (K1 ना) न्यवर्तत; B4 सोऽभ्य°; Dn1 नाल्य°; D3 संन्य°; D4 नाभि° (for नाभ्य°). S (except T G2; G4 om.) दंसितः. — After 25, Dn2 S (G4 after 24) ins. :

176* साल्वो भीमरथः शूरं श्रुतसेनं महाहवे ।
द्रोणायाभिमुखं यान्तं शरौघेण न्यवारयत् ।

[(L. 1) Dn2 शल्वो. Dn2 भीमरथं. Dn2 G5 M3–5 शूरः. — (L. 2) G5 [अ]भियुधे (for [अ]भिमुखं). Dn2 lacuna; M1 व्यवारयत् (for न्यवा°).]

26 a) Dn2 om. from अथ up to कर्माण (in 27^{a}). Dn1 भीमरथं. Ś K (except K4) साल्वम्; D5 शल्वम्. S स तु भीमरथं साल्वम्. — b) K4 Dc1 Dn1 D3. 6–8 सितैः; K5 शरैः; D5 त्रिभिः (for शितैः). S मनो(G1 M अंजो)गतिभिरायसैः. — c) K5 साश्वं; B4 साल्व- (for साश्व-). K5 -सयंतारम्. — d) G3 आनयद्.

27 Dn2 om. up to कर्माण (cf. v. l. 26). — a) Ś1 K5 वर्माणम्; D2. 5 -धर्माणम् (for -क°). B3 अनयद् (for आयान्तं). S सुतसोमं (G? M3–5 श्रुतकीर्तिं) समायांतं. — c) K5 B5 Dn1 D2. 4. 7 G5 चित्रसेनिर्; T G1–4 M चित्रसेनो. — d) Ś1 K5 B Dc1 Dn1 D2. 3. 6 G1. 2. 5 M पौत्रम्; D4 पुत्रम्; T G3. 4 पुत्रो (for पौत्रो). Ś1 K4 B1–3 Dc1 Dn1 D3. 4. 6 G1. 2. 5 M अवारयत्; K4 निवा°; D7. 8 [ऽ]भ्यवा° (for न्यवा°). — After 27, S (except G4) ins. :

177* तमार्जुनिः शरैश्चक्रे पितृव्यं जर्जरच्छविम् ।
शरैश्च द्रौपदीपुत्रं चित्रसेनः समावृणोत् ।
किरन्तं शरजालानि प्रभिन्नमिव कुंजरम् ।
श्रुतकर्माणमायान्तं दौःशासनिरवारयत् ।

C. 7. 1081
B. 7. 25. 27
K. 7. 25. 26

चैत्रसेनिर्महाराज तव पौत्रो न्यवारयत् ॥ २७
तौ पौत्रौ तव दुर्धर्षौ परस्परवधैषिणौ ।
पितॄणामर्थसिद्ध्यर्थं चक्रतुर्युद्धमुत्तमम् ॥ २८
तिष्ठन्तमग्रतो दृष्ट्वा प्रतिविन्ध्यं तमाहवे ।
द्रौणिर्मानं पितुः कुर्वन्मार्गणैः समवारयत् ॥ २९
तं क्रुद्धः प्रतिविव्याध प्रतिविन्ध्यः शितैः शरैः ।
सिंहलाङ्गूललक्ष्माणं पितुरर्थे व्यवस्थितम् ॥ ३०
प्रवपन्निव बीजानि बीजकाले नरर्षभ ।
द्रौणायनिर्द्रौपदेयं शरवर्षैरवाकिरत् ॥ ३१
यस्तु शूरतमो राजन्सेनयोरुभयोर्मतः ।
तं पटच्चरहन्तारं लक्ष्मणः समवारयत् ॥ ३२
स लक्ष्मणस्येष्वसनं छित्त्वा लक्ष्म च भारत ।

[(L. 1) G_3 आर्जुनः. — (L. 2) T G_2 द्रौपदीपुत्रश्. T $G_{2.3}$ चित्रसेनं. — (L. 4) Prior half = 27^a. T G_2 श्रुतवर्मागम्.]

28 S repeats 28 after the first occurrence of 37 after 180*. —^{a}) B_1 पौत्रौ तौ (by transp.); B_3 $D_{6.8}$ तौ पुत्रौ. T G_{2-5} (all first time) तौ पेततुश्च दुर्धर्षौ; T G_{2-4} (all second time) तव पौत्रौ च दु°. —^{c}) A few MSS. पितृणाम्; G_3 (second time) पुत्राणाम्. —^{d}) S (all both times) चक्राते (for चक्रतुर्). T (both second time) G_1 (both times).$_2$ (second time).$_{3.4}$ M (all both times) अद्भुतं; G_5 (both times) अत्युतं (for उत्तमम्). Dn_2 चक्रतुर्युद्धदुर्मदौ. — After 28, $D_{4.7.8}$ ins.:

178* महारथं तु सौभद्र सर्वयुद्धविशारदम् ।

29 ^{a}) B_4 D_1 अग्रे तं (for अग्रतो). S तिष्ठंतं तु पितुःशास्त्रे. —^{b}) K_1 Dn_1 D_{6-8} प्रतिविंध्यं; G_1 प्रत्यविंध्यं (for प्रति°). $B_{2.4}$ महाहवे; S तमायसैः (for °हवे). —^{c}) Ś $K_{1.3.4}$ D_1 द्रौणायनिः पितुर्मार्गान्. —^{d}) K_4 सह मारयत्; B_3 D_5 स(D_5 त)मवाकिरत्; D_1 °धारयन्; D_8 तमवारयत् (for सम°). S आततायिनम(M_{3-5} °मा)र्दयत्. —After 29, $D_{4.7.8}$ ins. 179*.

30 $D_{4.7.8}$ om. (hapl.) 30–31. —^{a}) $K_{3.4}$ Dc_1 Dn_2 $D_{1.5}$ T G तं क्रुद्धं; K_5 संक्रुद्धः. D_5 प्रतिविंध्योपि (for °विव्याध). —^{b}) B_5 प्रतिविंध्यं. $K_{4.5}$ D_6 शतैः शरैः; G_1 शरैः शितैः (by transp.); M_{3-5} तमायसैः. —^{c}) K_1 -लक्ष्मणां; $K_{4.5}$ Dn_2 -लक्ष्म्या(Dn_2 °क्ष्या)णं. —^{d}) Ś K (except K_5) D_1 द्रोणस्याग्रे व्यवस्थितः (Ś$_2$ $K_{2.3}$ °तं).

31 $D_{4.7.8}$ om. 31 (cf. v. l. 30). —^{a}) M_3 जालानि (for बीजानि). —^{b}) Ś $K_{1.2}$ $B_{4.5}$ Dc_1 $D_{1.3}$ नरर्षभः; $B_{1.2}$ (marg.).$_3$ Dn_1 S कृषीवलः; Dn_2 D_6 च कर्षकः (for नरर्षभ). — After 31^{ab}, D_3 ins. line 1 and the prior half of line 2 of 179*. B_2 reads 31^{cd} on marg. —^{c}) Ś$_1$ द्रौणायणिर्; Ś$_2$ $K_{2.4.5}$ B Dc_1 द्रौ(K_2 द्रो)णायनिं; $D_{1.2}$ G_1 द्रौ(G_1 द्रो)णायनि-; $D_{3.6}$ द्रौ(D_6 द्रो)णायणिं; T_1 G_{2-4} M_3 द्रोणायनिर् (for द्रौणा°). Ś$_1$ K (except K_5) द्रौपदेयान्; Ś$_2$ Dn_2 $D_{1.2}$ °देयाः; B Dc_1 $D_{3.6}$ °देयः (for °देयं). —^{d}) S शरजालैर् (for °वर्षैर्). Ś$_2$ $K_{2.3.5}$ $D_{1.6}$ G_5 अवाकिरन्; D_5 °रयत्. — Ś K B (except B_5) Dc_1 Dn $D_{1-3.5.6}$ ins. after 31: $D_{4.7.8}$ after 29:

179* आर्जुनिं श्रुतकीर्तिं च द्रौपदेयं महारथम् ।
द्रोणायाभिमुखं यान्तं दौःशासनिरवारयत् ।
तस्य कृष्णसमः कार्ष्णिस्त्रिभिर्भल्लैः सुसंशितैः ।
धनुर्ध्वजं च सूतं च छित्त्वा द्रोणान्तिकं ययौ ।

[$D_{4.7.8}$ om. lines 1–2. D_3 ins. line 1 and the prior half of line 2 after 31^{ab}. — (L. 1) K_2 $B_{1.4}$ Dn_1 D_1 तु (for च). — (L. 2) D_1 यातं. K_2 निवारितं (for अवारयत्). — (L. 3) Dn_1 कीर्तिस् (for कार्ष्णिस्). Ś$_1$ सुदसितः; K_1 Dn_1 $D_{4.5}$ सुशसितैः; K_2 सुसंसितैः; K_5 °धितैः; Dn_2 $D_{6.8}$ °स्कृतैः; D_3 °हतैः (for °शितैः). — (L. 4) K_4 lacuna; Dn_2 $D_{3.6}$ छत्रं (for सूतं).]

32 ^{a}) Ś$_2$ K_{1-3} Dn_1 D_{4-8} शूरतरो. —^{b}) $K_{3.4}$ B Dc_1 D_1 S transp. सेनयोः and उभयोः. $D_{2.5}$ शैनेयोर् (for सेनयोर्). T G $M_{1.2}$ स्मृतः; M_4 प्रभुः (for मतः). —^{c}) T G_3 पाटच्चर-. $K_{1.3}$ -हर्तारं; G_4 -यंतारं. Cv as in text. —^{d}) $G_{1.2}$ M लक्षणः.

33 ^{a}) G_1 M लक्षणस्य. D_6 ज्यासंगं (for [इ]ष्वसनं). T G_{2-5} लक्ष्मणस्येष्वसं छित्त्वा. —^{b}) M_{3-5} लक्ष्मं (for लक्ष्म). Dn_2 D_6 सायकैः; G_1 M मारिष (for भारत). T G_{2-5} लक्ष्मणं चापि मारिष. —^{d}) Dc_1 (by corr.) लक्ष्मणः; G_1 M लक्षणे. —^{d}) K_1 Dn_2 शोभत. D_4 विसृजते बहु शोभत (hypermetric). — After 33, S ins.:

180* ततोऽभिमन्युः कर्माणि कुर्वन्तं चित्रयोधिनम् ।
आर्जुनिः कृतिनं शूरं लक्ष्मणं समयोधयत् ।

लक्ष्मणे शरजालानि विसृजन्बह्वशोभत ॥ ३३
विकर्णस्तु महाप्राज्ञो याज्ञसेनिं शिखण्डिनम् ।
पर्यवारयदायान्तं युवानं समरे युवा ॥ ३४
ततस्तमिषुजालेन याज्ञसेनिः समावृणोत् ।
विधूय तद्बाणजालं बभौ तव सुतो बली ॥ ३५
अङ्गदोऽभिमुखः शूरमुत्तमौजसमाहवे ।
द्रोणायाभिमुखं यान्तं वत्सदन्तैरवारयत् ॥ ३६
स संप्रहारस्तुमुलस्तयोः पुरुषसिंहयोः ।
सैनिकानां च सर्वेषां तयोश्च प्रीतिवर्धनः ॥ ३७
दुर्मुखस्तु महेष्वासो वीरं पुरुजितं बली ।
द्रोणायाभिमुखं यान्तं कुन्तिभोजमवारयत् ॥ ३८
स दुर्मुखं भ्रुवोर्मध्ये नाराचेन व्यताडयत् ।
तस्य तद्विबभौ वक्त्रं सनालमिव पङ्कजम् ॥ ३९
कर्णस्तु केकयान्भ्रातॄन्पञ्च लोहितकध्वजान् ।
द्रोणायाभिमुखं यातान्शरवर्षैरवारयत् ॥ ४०
ते चैनं भृशसंक्रुद्धाः शरव्रातैरवाकिरन् । C. 7. 1106 B. 7. 25. 43 K. 7. 25. 43

[(L. 2) G1. 2 M लक्षणं.]

— After the above, S reads 37 for the first time repeating it in its proper place, followed by a repetition of 28.

34 a) Dn2 महाप्रज्ञं.

35 a) Ś1 D4. 6–8 स; K4 D8 तु (for तम्). Ś K Dn D2–8 शर- (for इषु-). — b) Ś1 Dc1 D7. 8 याज्ञसेनिं. — c) G1 M -गणं (for -जालं).

36 a) D4 अगदो; M1. 2 अंगजो. K2 B Dc1 D2. 5. 6 G1 M1. 2 [ऽ]भिमुखं. B Dc1 D2 वीरम् (for शूरम्). Dn2 G4 अंगदाभिमुखः शूरम्. — d) B Dc1 शरौघेण; D8 दौःशासनिर् (for वत्सदन्तैर्). B Dc1 D8 न्यवारयत; D5. 6 S अवाकिरत् (for °रयत्). —After 36, T G3 ins. line 2 of 181*.

37 D4 om. (hapl.) 37–38. S reads 37 for the first time after 180*. — a) Dc1 Dn1 D2. 5. 7 तुमलस्. Ś2 संप्रहारः सुतुमुलस्. — b) S (all both times) तयोरासीन्महात्मनोः. — c) S (all both times) श्रोतॄणामीक्षितॄणां च. — d) T G1 (all both times). 2 (first time). 3–5 M1. 2 (all both times). 3–5 (all first time) भृशं प्रीतिविवर्धनः (G1. 2 M1. 2. 4 [all first time] °नं). — After 37, S ins.:

181* अङ्गदं पञ्चभिर्बाणैरविध्यत्स परंतपः ।
अङ्गदो दशभिर्बाणैः पुनरेनमवाकिरत् ।
ततः समभवद्युद्धमन्योन्यमितरेतरम् ।
वीराणां जयकाङ्क्षाणामतीव बलपौरुषात् ।

[G4. 5 om. lines 1–2. — (L. 1) G1 M1. 2 अंगजं. — T G3 ins. line 2 after 36. — (L. 2) T G2. 3 निशितैर् (for दशभिर्). G2 पुनः पुनर् (for पुनरेनम्). G1 M अवारयत् (for °किरत्). — (L. 3) G1 M इतरेतरैः (for °तरम्). — (L. 4) G1 M1. 2 -कामानाम्; G2. 5 M3–5 -कांक्षीणाम्.]

38 D4 om. 38 (cf. v. l. 37). — a) Ś K1. 4 Dn1 D1. 7. 8 च (for तु). Ś2 K (except K3) D (except Dc1 Dn2; D4 om.) महेष्वासं. — b) Dn1 D8 G5 पुरजितं. — After 38^{ab}, K4 reads 39. Ś K1. 3 D1 om. (hapl.) 38^{cd}; K3 reads it on marg. — c) K4 द्रोणायाभिमुखायातान्. — d) N (Ś K1. 3 D1. 4 om.) वत्सदंतैरवारयत् (B2 [marg.] Dn2 D5 °किरत्) (= 36^{d}).

39 K4 reads 39 after 38^{ab}. — a) K1. 5 B1 D1. 4 सुदुर्मुखं. — b) B3–5 Dc1 नाराचेनाभ्यपीडयत्; Dn2 D2. 5. 6 °नाभ्यताडयत्; S °नाहन(G5 °र)द्दृढं. — c) Ś2 K3 B Dc1 Dn2 D1. 2. 5. 6 T तद्धि बभौ; Dn1 D4. 7. 8 विद्धं बभौ (for तद्विबभौ). — d) S (except T G2) सनाळम्.

40 a) Some MSS. कैकयान्. — c) K5 Dn1 D2. 3. 5. 6 अभिमुखान्. B1 (before corr.). 2. 3. 5 Dc1 Dn2 यातः; D4 यांतान् (sic); G1 यांतं. Ś1 K1–4 D7. 8 M5 द्रोणायाभिमुखायातान् (D7 °यांतिन्; D8 °यांतान् [both sic]). — d) S शरौघेण (for शरवर्षैर्). K5 B1. 3. 5 Dc1 Dn D4–8 अ(K5 इ)वाकिरत् (D4–8 °न्); S न्य(G2 व्य)वारयत् (for अवा°).

41 B1 om. (hapl.) 41^{ab}. — a) S त एनं. Dn2 M3 -संतप्ताः (for -संक्रुद्धाः). — B4 om. 41^{b}–45^{c}. — b) Ś1 K2. 5 B2 Dn2 D6 G1 M1. 2 -वर्षैर्; M3 -जालैर् (for -व्रातैर्). Ś K (except K2) Dn1 D1–4. 7. 8 अ(K4 इ)वारयन् (Dn1 °त्); D6 इवाकिरन्; M1. 2 अवाकिरत्. — c) D4 च मां; S (except T G5) ए(M3. 4 हि)तान् (for च तांश्). — d) Ś2 समंततः (for पुनः पुनः).

C. 7.1107
B. 7.25.43
K. 7.25.44

स च तांश्छादयामास शरजालैः पुनः पुनः ॥ ४१
नैव कर्णो न ते पश्च ददृशुर्बाणसंवृताः ।
साश्वसूतध्वजरथाः परस्परशराचिताः ॥ ४२
पुत्रस्ते दुर्जयश्चैव जयश्च विजयश्च ह ।
नीलं काश्यं जयं शूरास्त्रयस्त्रीन्प्रत्यवारयन् ॥ ४३
तद्युद्धमभवद्धोरमीक्षितृप्रीतिवर्धनम् ।
सिंहव्याघ्रतरक्षूणां यथेभमहिषर्षभैः ॥ ४४
क्षेमधूर्तिबृहन्तौ तौ भ्रातरौ सात्वतं युधि ।
द्रोणायाभिमुखं यान्तं शरैस्तीक्ष्णैस्ततक्षतुः ॥ ४५
तयोस्तस्य च तद्युद्धमत्यद्भुतमिवाभवत् ।
सिंहस्य द्विपमुख्याभ्यां प्रभिन्नाभ्यां यथा वने ॥ ४६
राजानं तु तथाम्बष्ठमेकं युद्धाभिनन्दिनम् ।
चेदिराजः शरानस्यन्क्रुद्धो द्रोणादवारयत् ॥ ४७
तमम्बष्ठोऽस्थिभेदिन्या निरविध्यच्छलाकया ।
स त्यक्त्वा सशरं चापं रथाद्भूमिमथापतत् ॥ ४८
वार्धक्षेमिं तु वार्ष्णेयं कृपः शारद्वतः शरैः ।

42 B4 om. 42 (cf. v. l. 41). — a) T G2–5 न वै (for नैव). — b) Dn2 दृश्यंते (for ददृशुर्). K5 Dn1 D3.4.7.8 S शर- (for बाण-). — c) D4 -रथद्वीपाः (for -ध्वजरथाः). — d) Ś K (except K5) Dn1 D3.4.6 G3 -शरार्दिताः; Dn2 -समाचितान् (for -शराचिताः).

43 B4 om. 43 (cf. v. l. 41). — a) K1.2.5 B (B4 om.) Dc1 D6–8 T G2 पुत्रास्ते. — b) D4 विजयश्च जयश्च ह. — c) K4.5 कास्यं; Dn1 D5 कांस्यं; D6 काशं (for काश्यं). D4 जयः (for जयं). Ś2 शूरस्; K4 D8 शूरांस्. K2.3 B (B4 om.) Dc1 D1.2 नीलकाश्यजयत्सेनांस्; T G1.3 M नीलकाश्य(G3 °श्म)-जयाञ्छूरांस्; G2 नीलकान्ध्रजयञ्छूरांस्; G4 नीलकांत्यजय- [; G5 नीलकस्य जयाञ्छूरांस्. — d) K1 प्रत्यवारयत्; Dn1 पर्यवारयत्; S समवारयन् (G4.5 °त्).

44 B4 om. 44 (cf. v. l. 41). — b) Dn1 D2.3 ईक्षितुः; Dn2 D5.6 वीक्षतां; D4.7.8 इंद्रिय-; G3–5 वीक्षितृ- (for ईक्षितृ-). — c) D7 सिंहं. K4.5 Dn1 D4 -तरि(K4 °र)क्षाणां. — d) B (B4 om.) Dc1 यथर्क्ष-; D1 यथेन (sic); G4 यथेश्व-; G5 यथेह (for यथेभ-). Dn2 D5 यथेभै(Dn2 °लै)रभिहर्षितैः. Cd cites ऋषभः. — After 44, Dn2 D6 ins.:

182* बृहद्वनुर्बृहच्चैव जयमित्रो जयस्तथा ।
धृष्टद्युम्नसुतान्वीरान्पुत्रास्ते समवारयन् ।

[(L. 1) D6 बृहद्धनुबृहश्चैव (for the prior half).]

45 B4 om. 45abc (cf. v. l. 41). — a) Ś K1 क्षेमधूर्ते (Ś1 °र्तं); K4 °धौर्तृं (sic); K5 °मूर्ति-; Dn1 D4 °धूर्तिर्; D1 °धूत-; D5 G2 क्षे(D5 हे)-मधूर्तौ (for °धूर्ति-). K4 -महंतौ; G3.4.5 -ग्रहौ तौ (for -बृहन्तौ). — b) Ś1 D7.8 भ्रातरं; T G3–5 सानुगौ (G4 °गाः); G1.2 M सात्वत- (for भ्रातरौ). Ś1 सात्वतौ; K1 D8 सांत्वता (D8 °तं); K4 सात्वितो; Dn1 D4 सात्वतां; D3 सात्यकिं; S प्रवरौ (G2 °रो; G5 °रा) (for सात्वतं). D4.7.8 रणे (for युधि). — c) G1.5 M1.2 अभिमुखौ. D3.4 Cv यातं; S यांतौ. — d) Ś2 शरवर्षैस् (for शरैस्तीक्ष्णैस्). K5 ततुक्षुतुः; Cd अतक्षतुः. S शल्यपुत्रो न्यवारयत्.

46 a) K5 [अ]त्र; D3.5 तु (for च). Dn2 युद्धं हि (for तद्युद्धम्). S तयोः समेतयोर्युद्धम्. — b) K5 इत्यद्भुतम्; Dn2 तदद्भु°; D5 तदद्भू°; D8 अत्यद्भूतम्. — d) D4 महावने (for यथा वने).

47 a) Ś1 K1.3.5 D8 G3–5 तदा (for तथा). K1 (before corr.) अस्वष्टम्; K4 आम्लिष्टम्; D7 अंबुष्टम्. — b) D6 नैक-; D7 एक-; G1 M1.2 एनं (for एकं). B1 युद्धाभिमानिनं. — c) K1 चेदिराजा. Ś1 D7.8 शरानस्यत्; K5 Dn2 D3 पराक्रम्य; D5 (before corr.) शरान्पश्यन्; D6 परं शक्त्या; S स्वया (M3–5 °यं) शक्त्या (for शरानस्यन्). — d) Dn1 क्रुद्धाद्; S क्रुद्धं (G5 °द्ध-). D4 अवारयन्.

48 D6 om. 48. — a) K3 B Dc1 D2 ततोंबष्ठो; D5 तथांबष्ठो. D4 has lacuna for अस्थिभेदिन्या and 48b. Dn2 -लेहिन्या (for -भेदिन्या). — b) Ś2 K2 B1.2.4.5 D1.2 निरभिद्यत्; K4 B3 D8 °वध्यत्; K5 पर्यविध्यत्; Dc1 Dn2 D3.5.7 निरविध्य; Dn1 °व्यध्य (for °विध्यत्). Ś K3.4 खजाकया (K4 °यका); K1 स्वजीकया; M1.2.5 (sup. lin.) द्विजांकया (for शला°). — c) Dn1 स छित्त्वा; G4.5 सात्यकेः (for स त्यक्त्वा). D3 सरथं (for सशरं). G2 सज्यमेव शरं चापं. — d) Ś1 क्षितिम्; S भूमौ (for भूमिम्). K2 B1 D5 अ(D5 न्य)पातयत्; B2–5 Dc1 उपागमत् (Dc1 °न्); Dn1 इहापतत्; D2.3.7.8 अवा°; D4 इवा°; S पपात ह (for अथापतत्).

49 a) Ś1 वार्धक्षेमिस्; K4 D3.6 G4 °क्षेमं (for

अक्षुद्रः क्षुद्रकैर्द्रोणात्क्रुद्धरूपमवारयत् ॥ ४९
युध्यन्तौ कृपवार्ष्णेयौ येऽपश्यंश्चित्रयोधिनौ ।
ते युद्धसक्तमनसो नान्या बुबुधिरे क्रियाः ॥ ५०
सौमदत्तिस्तु राजानं मणिमन्तमतन्द्रितम् ।
पर्यवारयदायान्तं यशो द्रोणस्य वर्धयन् ॥ ५१
स सौमदत्तेस्त्वरितश्छित्त्वेष्वसनकेतने ।
पुनः पताकां सूतं च छत्रं चापातयद्रथात् ॥ ५२
अथाप्लुत्य रथात्तूर्णं यूपकेतुरमित्रहा ।
साश्वसूतध्वजरथं तं चकर्त वरासिना ॥ ५३
रथं च स्वं समास्थाय धनुरादाय चापरम् । C 7.1119 B.7 25.56 K.7.25.57

°क्षेर्मि). B (except B_{4}) Dc_{1} $D_{5.6}$ च (for तु). $Ś_{1}$ कार्ष्णेयं ; $M_{1.2}$ वार्ष्णेयः. —^{b}) K_{1} चारमूतः (for शारद्वतः). D_{5} त्रिभिः (for शरैः). —^{c}) $Ś_{2}$ आक्रुद्धः; K_{5} क्षुद्रश्च ; D_{5} अंगदः ; D_{6} अक्षुद्रं (for अक्षुद्रः). D_{2} क्षुद्रकं ; G_{5} क्षुद्रकान् (for क्षुद्रकैर्). $Ś_{1}$ द्रोणः ; Dc_{1} $D_{1.6}$ बाणैः ; D_{5} योधैः ; D_{7} द्रोणैः ; G_{5} lacuna (for द्रोणात्). —^{d}) K_{1} रुद्ध- ; G_{5} M_{3-5} क्रूर- (for क्रुद्ध-). M_{3-5} -चापाद् (for -रूपम्). D_{5} द्रोणात्क्रुद्धै-रवातरत् ; D_{6} द्रोणात्क्रुद्धो न्यवारयत्.

50 ^{a}) $Ś_{2}$ वध्यंतौ ; K_{4} D_{4} युध्यतौ ; T $G_{3.4}$ युद्धे तौ ; G_{2} युध्येते. —^{b}) G_{2} बलिनौ (for येऽपश्यंश्). —^{c}) K_{1} T तौ ; G_{5} तद् (for ते). $Ś_{2}$ $K_{3.5}$ B D युद्धासक्त- (for युद्धसक्त-). K_{1} T -मनसौ. —^{d}) D_{1} नान्यां. K_{5} विदधिरे (for बुबु°). B Dc_{1} Dn $D_{2.4-8}$ नान्यां (D_{2} °न्या) बुबु(D_{5} युयु)धिरे क्रियां ; S (except G_{1} $M_{1.2}$) नान्ये यु(T $G_{3.4}$ °न्यैर्यु- ; G_{2} °न्यो यु)युधिरे नृपाः.

51 ^{a}) K_{4} Dn_{2} G_{5} सौमदत्तस् ; Dn_{1} $D_{5.7.8}$ G_{4} सोमदत्तिस्. B_{5} च (for तु). —^{b}) Ś $K_{1.4.5}$ Dn_{1} D_{3} अतंद्रितः ; Dn_{2} D_{5} अव(D_{5} °वा)स्थितः ; G_{1} M महाबलं (for अतन्द्रितम्). —^{d}) $G_{2.5}$ यशो द्रोणं वि-(G_{2} व्य)वर्धयन् ; G_{4} यशो द्रौणिर्व्यवर्धयन्.

52 ^{a}) K_{5} G_{4} सोमदत्तेस् ; $B_{2.3.5}$ Dc_{1} Dn_{1} $D_{4.6-8}$ T सौमदत्तिस्. K_{5} Dn_{1} $D_{2-4.8}$ $G_{2.4}$ $M_{3.4}$ त्वरितं. Dn_{2} D_{5} सौ(D_{5} सो)मदत्त(D_{5} °त्ति)स्तु त्वरि-तस्. —^{b}) $Ś_{1}$ $K_{1.5}$ छित्त्वेष्वसनकेतने ; B Dc_{1} Dn_{2} $D_{5.6}$ तस्येष्व(D_{5} °ष्वा)स° ; $D_{1.4.7.8}$ चित्रेष्व° ; S छित्त्वा केतनकार्मुके ($G_{3.4}$ °कौ). —^{c}) $Ś_{2}$ ततः (for पुनः). G_{5} पताकाः. D_{4} पुनः परां च भूमिं च. —^{d}) D_{4} पत्रं (for छत्रं). G_{1} $M_{1.2}$ क्षितौ (for रथात्).

53 ^{a}) B_{2} अथोत्प्लुत्य ; B_{3} Dn_{2} D_{5} तथाप्लुत्य ; D_{6} तथोत्पत्य ; S अवप्लुत्य. —^{b}) K_{2} (marg.) सौमदत्तिर् (for यूपकेतुर्). B_{1} (marg. as in text) अमित्रजित् ; T G_{2-5} अरिंदमः. —^{c}) Dn_{1} M_{3} साश्वसूतं (for °सूत-). T G_{2-4} -ध्वजं चैव ; $G_{1.5}$ $M_{1.2.4.5}$ (orig.) -ध्वजं चैनं ; $M_{3.5}$ (*inf. lin.*) -ध्वजं छत्रं (for -ध्वजरथं). —^{d}) S निचकर्त. Ś K D (except Dc_{1} D_{1}) महासिना.

54 ^{a}) $D_{7.8}$ चमूं (for च स्वं). S अथ (G_{5} पुनः) स्वरथमास्थाय.) $Ś_{1}$ आधाय. —^{c}) S (except M_{3-5}) राजा (for राजन्). —^{d}) Ś $K_{1.5}$ Dn_{1} D_{3} $_{5}$ प्रामथ(D_{3} °थ्य)त् ; K_{4} प्रमंथ्यात् (for व्यधमत्). K_{2} पांडवीचमूं ; $D_{7.8}$ पांडवां चमूं ; S पांडुवाहिनीं. —After 54, N ins. :

183* पाण्ड्यमिन्द्रमिवायान्तमसुरान्प्रति जग्मुषम् ।
समर्थः सायकौघेन द्वीपं सिन्धुरिवावृणोत् ।
गदापरिघनिस्त्रिंशपट्टिशायोघनोपलैः ।
कडङ्गरैर्भुशुण्डीभिः प्रासतोमरसायकैः ।

[(L. 1) B_{1} lacuna for पाण्ड्य. B_{3} दैतेयान् (for असुरान्). $B_{4.5}$ Dc_{1} दुर्जयं ; D_{2} जग्मुषः (for °षम्). — (L. 2) $B_{1.4}$ संरब्धः ; Dc_{1} सगर्वः ; Dn_{2} समाच्छेत् ; $D_{4.6}$ (marg.).$_{7.8}$ शकुनिः ; D_{6} (orig.) ववर्ष (for समर्थः). $K_{4.5}$ D_{5} द्विपं. $Ś_{2}$ D_{5} सिंधुम्. K_{2} (by corr.) B Dc_{1} वृषसेनो न्यवारयत् (for the post. half). — D_{6} ins. lines 3–4 after line 6 of 184*. — (L. 3) $K_{4.5}$ -निस्त्रंश- ; $D_{4.8}$ -निस्तृंश- ; D_{7} -निस्तंश-. $K_{1.2.4}$ B_{3} Dn_{2} D_{1} -पट्टिशा($K_{1.2}$ °सा)योधनोपमैः ($K_{1.2}$ °लैः) (for the post. half). — (L. 4) $Ś_{2}$ काडंगरैर् ; B_{4} षडं° (for कडं°). K_{3} भूसुरीभिः ; $K_{4.5}$ $D_{3.8}$ भुशं(K_{4} °सं- ; K_{5} °षं)डीभिः (for भुशु°). Ca. d cite कडंगरैः. K_{1} कडत्थारैर्भूसुरीभिः ; K_{2} कडंकटैर्मुसुंडीभिः ; Dn_{1} भिंडि-मालैर्भुशुंडिभिः ; $D_{2.5}$ कडंकरैर्भृशंडी(D_{5} °डि)भिः ; $D_{4.7}$ करं(D_{7} °डं)गरैर्भुशंढीभिः ; D_{6} कारंडकैर्भुशंडीभिः (for the prior half). $Ś_{1}$ K_{5} B (except B_{2}) प्रासैस् (for प्रास-).]

D_{6} cont. :

184* तस्य सिन्धुपतेर्वाहान्व्यधमत्पाण्ड्यराट् स्वयम् ।
वीरो वीरेण संक्रुद्धो द्रोणायाभिमुखं व्रजन् ।
अलम्बुषस्तु संक्रुद्धो घटोत्कचमवारयत् ।
सृगर्क्षयुद्धे तिष्ठन्तं रथे वीरो रथेषुभिः ।
तां पाण्डवीं महासेनां देवसेनोपमां रणे ।
अवाकिरच्छरौघेण असुरा इव तारकः ।

C. 7. 1120
B. 7. 25. 56
K. 7. 25. 57

स्वयं यच्छन्हयान्राजन्व्यधमत्पाण्डवीं चमूम् ॥ ५४
मुसलैर्मुद्गरैश्चक्रैर्भिण्डिपालैः परश्वधैः ।
पांसुवाताग्निसलिलैर्भस्मलोष्टतृणद्रुमैः ॥ ५५
आरुजन्प्ररुजन्भञ्जन्निघ्नन्विद्रावयन्क्षिपन् ।
सेनां विभीषयन्नायाद्द्रोणप्रेप्सुर्घटोत्कचः ॥ ५६
तं तु नानाप्रहरणैर्नानायुद्धविशेषणैः ।
राक्षसं राक्षसः क्रुद्धः समाजघ्ने ह्यलम्बुसः ॥ ५७
तयोस्तदभवद्युद्धं रक्षोग्रामणिमुख्ययोः ।

[After line 6, D6 ins. lines 3–4 of 183*.]

On the other hand M3–5 ins. after 54:

185* पार्थमिन्द्रमिवायान्तं द्रोणं प्रति निजघ्नुषम् ।
समाच्छेत्सायकौघेन स्वयं राजा न्यवारयत् ।
स नृपं साश्वयन्तारमरातिघ्नमरातिहा ।
अमृद्नात्तं पृषत्केन दुर्योधनमरिंदमम् ।
स ज्यां मृद्नत्पृषत्केन स्पृष्ट्वा वृक्षमिवाशनिः ।
वीरो विस्मापयन्युद्धे द्रोणायाभिमुखोऽव्रजत् ।
अलम्बुसस्तु संक्रुद्धो घटोत्कचमवारयत् ।
वृकर्क्षयुक्ते तिष्ठन्तं रथे वीरो वरेषुभिः ।

55 a) Ś K1 मुसु(K1 °शु)लैर्; K5 Dc1 Dn D3–6. 8 मुशलैर्; B (except B5) मुषलैर्. B5 चापि; Dn1 चित्रैर्; G5 चैव (for चक्रैर्). — b) Ś1 दिंडिपाल-; Ś2 K (except K5) D1. 2. 7. 8 भिंडिपा(D7. 8 °मा)ल-; B Dc1 भिंदिपाल- (B1 °लैः); Dn1 D4 भिंडि(D4 °ड)मालैः; D3 भिंडपाल-; D6 भिंडिमाणा; T1 G2 भिंडि(G2 °दि)वालैः (for भिण्डिपालैः). K4 Dc1 Dn D2–5. 7. 8 परश्वधैः. D6 भिंडिमालाभिपट्टिशैः. — c) Dc1 Dn D4. 6–8 पांशु-; G2 पाद- (for पांसु-). Dn1 G2 -पाताग्नि- (for -वाता°). D4 -शलयैर् (for -सलिलैर्). K5 D2. 3. 5 पांशु(K5 °सु)वर्षेण महता. — d) K5 Dn2 D2 साश्म-; D5 शाल्म- (for भस्म-). B1 -काष्ठ- (for -लोष्ट-).

56 a) K1. 3 lacuna for न्प्ररुजन्भञ्ज. D1 अरुजन् (for आरुजन्). Ś1 संरुजन्; K4 D1 निरु°; B1 व्यरु°; B4 lacuna; B5 प्रम°; D4 प्रारु° (for प्ररु°). Ś1 बीजन्; K4 आह्वन्; D3 M3 भुंजन्; D5. 8 निघ्नन् (for भञ्जन्). K5 आजघ्नुः प्रसभं राजन्; D2 आरुदन्प्रणुदंस्तर्जन्. — b) D5 भंजन्; D8 सेनां (for निघ्नन्). D2 सेनां विभीषयन्परान्. — c) Dn2 D5 ते भीषयन् (for विभी°). G1 M आगाद् (for आयाद्). D2 विद्रावयन्क्षिपाघ्निघ्नन्; T G2–5 सेनां विभीषणोऽस्येति. — d) Dn D2. 3. 6 द्रोणं (for द्रोण-).

57 a) S तस्य (for नाना-). — b) Ś K2. 3 D (except D1. 5) नानायुध- (for °युद्ध-). Ś K (except K5) D1 -विभीषणैः; B1 -विशेषितैः; Dn1 D5 -विभूषणैः; Dn2 -विभूषितैः; D6 -प्रहारणैः (for -विशेषणैः). — c) S राक्षसो राक्षसं क्रुद्धं. — d) K4 B Dc1 Dn2 D4. 6. 7 अलंबुषः (D4 °सा; D7 °षः). S क्रद्धोऽभ्यघ्न(G2 °भ्या-या)दलंबुसः (G2 °षः).

58 a) K5 बभूव तद्; Dn D5 S समभवद् (for तदभ°). — b) Ś K D3. 5 घोररूपं भयावहं. — c) G1 M याहक्ताहक् (by transp.). — T G3 ins. after 58: D3. 6 after 60^{ab}: D4. 5. 7. 8 after 61: M3–5 after 59:

186* भारद्वाजस्तु सेनान्यं धृष्टद्युम्नं महारथम् ।
तमेव राजन्संपश्यन्नतिक्रम्य तथा बहून् ।
महता शरजालेन किरन्तं शत्रुवाहिनीम् ।
अवारयन्महाराज सामात्यं सपदानुगम् ।
तथान्ये पार्थिवा राजन्बहुत्वान्नानुकीर्तिताः ।
समसज्जन्त ते सर्वे यथायोगं यथाबलम् ।
हयैर्हयाः समाजग्मुः कुञ्जरैरेव कुञ्जराः ।
पदातयः पदातैश्च रथैरेव रथर्षभाः ।
अकुर्वन्नार्यकर्माणि तत्र ते पुरुषर्षभाः ।
कुलवीर्यानुरूपाणि संसृष्टाश्च परस्परम् ।

[(L. 1) D3. 6–8 तु दृष्ट्वाथ; D4 सुसंक्रुद्धो (for तु सेनान्य). — (L. 2) T G3 M3. 5 आयांतं (for संपश्यन्). D3. 6 महारथान्; D4. 5. 7. 8 रथान्ब(D4 °था ब)हून्; T परान्रवान्; G3 परान्नृपान् (for तथा बहून्). — (L. 3) D4. 5. 7. 8 अरिवाहिनीं. — (L 4) T महाराजं (for °राज). D3. 6 सामात्यः सपदानुगः; D4. 5. 7. 8 स(D4 म)-हामात्य(D5. 7 °त्यः)पदानुगं (for the post. half). — G3 ins. lines 5–6 after 59. — (L. 5) T G3 नातिकीर्तिताः. — (L. 6) T G3 सर्वे ते (by transp.). — (L. 7) D5. 7 M3–5 समाजघ्नुः; T G3 तथा जग्मुः (for समाजग्मुः). — (L 8) T पदातीभी; G3 °तिभी; M3–5 °तींश्च (for °तैश्च). T G3 महारथाः (for रथर्षभाः). D3 6 द्वंद्वशो भरतर्षभ; D4. 5. 7. 8 द्वद्वशस्ते (D8 °स्ति) नरर्षभ (for the post. half). — (L. 9) D3 अकुर्वंत. G3 आयुकर्माणि. T G3 तत्रैव (for तत्र ते). — D3 om. line 10. — (L. 10) T G3 कुरु- (for कुल-). T G3 -रूपाणां; M3–5 -रूपाश्च. D3. 6 संहृष्टाश्च; T G3 संस्पृ-

ताद्दग्याद्दक्पुरा वृत्तं शम्बरामरराजयोः ॥ ५८
एवं द्वंद्वशतान्यासन्रथवारणवाजिनाम् ।
पदातीनां च भद्रं ते तव तेषां च संकुलम् ॥ ५९
नैताद्दशो द्दष्टपूर्वः संग्रामो नैव च श्रुतः ।
द्रोणस्याभावभावेषु प्रसक्तानां यथाभवत् ॥ ६०
इदं घोरमिदं चित्रमिदं रौद्रमिति प्रभो ।
तत्र युद्धान्यदृश्यन्त प्रततानि बहूनि च ॥ ६१

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥

२५

धृतराष्ट्र उवाच ।
तेष्वेवं संनिवृत्तेषु प्रत्युद्यातेषु भागशः ।
कथं युयुधिरे पार्था मामकाश्च तरस्विनः ॥ १
किमर्जुनश्चाप्यकरोत्संशप्तकबलं प्रति ।
संशप्तका वा पार्थस्य किमकुर्वत संजय ॥ २
संजय उवाच ।
तथा तेषु निवृत्तेषु प्रत्युद्यातेषु भागशः ।
स्वयमभ्यद्रवद्भीमं नागानीकेन ते सुतः ॥ ३ C 7. 1131 B. 7. 26. 3 K 7. 25. 3

(for संस्°). D4. 5. 7 तत्र ते पुरुषर्षभाः (for the post. half).]
— After the above D5. 6 read 61, followed by a repetition of 60[ab], D5 repeating 60[ab] and 61[cd] and D6 repeating 60[ab] and 61 respectively in their proper places; D4. 5. 7. 8 on the other hand repeat 60.

59 [b]) B5 नर- (for रथ-). —[d]) Dn1 समाकुलं; D3. 5. 7. 8 T G2. 3. 5 च संकुले; G1 M च संयुगे. — After 59, G3 ins. lines 5–6 of 186*: M3–5, on the other hand ins. 186*.

60 D4. 5. 7. 8 repeat 60 after 186*. D5 reads and D6 repeats 60[ab], preceded by 61, after 186*. M3 repeats 60[a] after 60. —[a]) D6 (second time) न ताद्दशो (for नैता°). —[b]) Ś1 च न च; K1. 4 वै न च; K3 वै च न; K5 न च वि-; D5 चैव न; D6 (second time) नैव न (for नैव च). K4 M3 (first time) स्मृतः. — After 60[ab], D5. 6 ins. 186*. —[c]) K3 B1. 2. 4. 5 Dc1 D2. 3. 4 (first time). 6 G1 M1. 2 -भावे तु; K5 -भावेन; B3 -भावार्थे; M4 (inf. lin.) -काले तु (for -भावेषु). D4. 5. 7. 8 (all second time) द्रोणस्य भा(D8 भ)रतानां च. —[d]) K4 D6 प्रशक्तानां; Cd प्रमत्ता°; Cv प्रसक्ता° (as in text). D4. 5 (both first time). 6 यथाभवन्; D4 (second time) च भारत; S परस्परं (for यथाभवत्).

61 D5. 6 read 61 (D6 for the first time) after 186*. D5 repeats 61[cd] after 60[cd]. —[c]) D5 (first time) S [अ]वर्तंत (for [अ]दृश्यन्त). —[d]) S प्रतना- (G5 प्रतता)नां (for प्रततानि). D5. 6 (both first time) प्रतीतानि महांति च. — After 61, D4. 5. 7. 8 ins. 186*.

Colophon. — *Sub-parvan:* Editions -संशप्तकवध. — *Day of Droṇa's Generalship:* Ś1 K3 द्वितीयदिवसः; K1. 3 D1 द्वितीययुद्धदिवसः. — *Adhy. name:* K5 Dn1 D1. 2 T G1–3. 5 M1. 2 द्वंद्वयुद्धं (D1. 2 °द्धः); Dn2 अभिमन्युयुद्धरचना; D5 द्वंद्वयुद्धवर्णने वीरसंमीलनः. — *Adhy. no.* (figures, words or both): K3 B1–3 Dn1 D2. 8 S 24 (as in text); K3 D5 25. — *Śloka no.:* Dc1 Dn1 63.

25

1 [a]) D4 तेष्येवं; T तेष्वेव. —[b]) D6 प्रत्युत्पातेषु. — D4 om. (hapl.) 1[c]–3[b]; Ś1 reads it on marg. —[c]) Ś1 K5 Dn2 D6 युधिष्ठिरे (for युयुधिरे). Dn2 D5. 6 वीरा (for पार्था).

2 D4 om. 2 (cf. v. l. 1). Ś1 reads 2 on marg. —[b]) K4 D (except D1; D4 om.) संसप्तक-. Ś1 K4 D1 -गणान्; K1–3 -बलान्; Dn1 -गणं (for -बलं). S तत्र तात प्रतापवान्. —[c]) K4 D (except D1; D4 om.) संसप्तका. Dn2 D5. 6 तु; D7 lacuna (for वा).

C. 7. 1132
B. 7. 26. 4
K. 7. 26. 4

स नाग इव नागेन गोवृषेणेव गोवृषः ।
समाहूतः स्वयं राज्ञा नागानीकमुपाद्रवत् ॥ ४
स युद्धकुशलः पार्थो बाहुवीर्येण चान्वितः ।
अभिनत्कुञ्जरानीकमचिरेणैव मारिष ॥ ५
ते गजा गिरिसंकाशाः क्षरन्तः सर्वतो मदम् ।
भीमसेनस्य नाराचैर्विमुखा विमदीकृताः ॥ ६
विधमेदभ्रजालानि यथा वायुः समन्ततः ।
व्यधमत्तान्यनीकानि तथैव पवनात्मजः ॥ ७
स तेषु विसृजन्बाणान्भीमो नागेष्वशोभत ।
भुवनेष्विव सर्वेषु गभस्तीनुदितो रविः ॥ ८
ते भीमबाणैः शतशः संस्यूता विबभुर्गजाः ।
गभस्तिभिरिवार्कस्य व्योम्नि नानाबलाहकाः ॥ ९
तथा गजानां कदनं कुर्वाणमनिलात्मजम् ।
क्रुद्धो दुर्योधनोऽभ्येत्य प्रत्यविध्यच्छितैः शरैः ॥ १०
ततः क्षणेन क्षितिपं क्षतजप्रतिमेक्षणः ।
क्षयं निनीषुर्निशितैर्भीमो विव्याध पत्रिभिः ॥ ११
स शरार्पितसर्वाङ्गः क्रुद्धो विव्याध पाण्डवम् ।
नाराचैरर्करश्म्याभैर्भीमसेनं स्मयन्निव ॥ १२

—^{d}) $K_{2.5}$ Dn_{1} D_{5-8} T_{2} G_{1} M_{3-5} अकुर्वंत; K_{4} अ(?)कुर्वंति.

3 D_{4} om. 3^{ab} (cf. v. l. 1). Ś$_{2}$ reads 3^{ab} on marg. —^{a}) B_{2} (marg.) प्रवृत्तेषु (for निवृ°). Ś$_{2}$ तेष्वेवं संनिवृत्तेषु (= 1^{a}). —^{d}) K_{5} नागानीकेषु.

4 ^{a}) K_{5} सुनाग; B_{5} मातंग; S सुप($M_{1.2.4}$ °व)र्णं (for स नाग). $D_{4.5.7.8}$ नागेषु (for नागेन). —^{b}) Dc_{1} गोवृषेण च; D_{3} वृषेणेव च; D_{4} lacuna; $D_{7.8}$ गोवृषेनैव (for °णेव). K_{1} गोवृषेण यथा वृषः; T $G_{1.3-5}$ $M_{1.2}$ वृ(G_{1} $M_{1.2}$ ऋ)षभेणे(G_{4} °णै)व चर्षभः; G_{2} M_{3-5} ऋ(G_{2} वृ)षभेण यथर्षभः. Cd cites गोवृषः. —^{c}) Ś$_{1}$ (*sup. lin.*) K_{5} राजा; S राजंस् (for राज्ञा). —^{d}) Ś K_{1-4} D_{1} भीमसेनस्तमा(Ś$_{1}$ K_{3} °मुपा·; Ś$_{2}$ °मथा)द्रवत्; K_{5} नागानीकेष्वपा°; Dn_{2} गजानीकमुपा°; T G_{2-5} तथा नाग इवा°; G_{1} M तथा नागानुपा°.

5 ^{a}) G_{1} M सु- (for स). G_{3} -कुशलं. Ś$_{1}$ प्राज्ञो; T G_{2-4} प्राप्तो (for पार्थो). —^{b}) Dn_{1} बल- (for बाहु-). D_{7} च समन्वितः (hypermetric); S चात्मनः (for चान्वितः). —^{d}) Ś$_{2}$ K_{1} Dn_{1} अचिरेणेव; T G_{4} चिरेणैव च (for अचिरेणैव). B_{4} Dn भारत; D_{7} मारिषः; S पांडवः (for मारिष). — After 5, D_{5} ins.:

187* तत्र युद्धान्यदृश्यन्त प्रहसानि बहूनि च ।

6 ^{a}) Ś$_{1}$ शैल-; Ś$_{2}$ K (except K_{5}) D_{1} सा(K_{4} शा)ल- (for गिरि-). —^{b}) $D_{3.6}$ मदान् (for मदम्). Dn_{2} क्षरंत इव तोयदाः; S क्षरंतोतिमदा म(T G_{2-4} °दान्म)दं. —^{c}) G_{2} भीमसेनेन. —^{d}) B_{2} (marg.) विदलीकृताः; $D_{4.7.8}$ विमदाः कृताः; Ca. d °दीकृताः (as in text). Dn_{1} $D_{3.6}$ S विमदा (D_{3} °दैं) विमुखीकृताः.

7 ^{a}) T_{2} $G_{4.5}$ व्यधमेद्. K_{1} पत्रजालानि; G_{4} अस्त्र° (for अभ्र°). $D_{4.6-8}$ विधमेता(D_{6} °मत्य)भ्रजालानि. —^{b}) $B_{1.4.5}$ Dc_{1} $D_{3.6}$ समुद्धतः; $B_{2.3}$ समुद्गतः; Dn_{2} D_{2} समुत्थि(Dn_{2} °स्थि)तः (for समन्ततः). T G_{2-5} पश्चाद्वातो यथा तथा; G_{1} M पश्चाद्वातो वि(M_{3} °तोपि)वान्यथा. —^{d}) S नागानां मारुतिः शरैः.

8 D_{4} om. 8^{a}–9^{b}. —^{a}) $K_{4.5}$ भुवनेष्वपि; B_{2} Dc_{1} भवनेष्विव. —^{d}) G_{1} उद्यतो.

9 D_{4} om. 9^{ab} (cf. v. l. 8). —^{a}) B Dc_{1} Dn_{2} $D_{3.6}$ ते भीमबाणा(Dn_{2} $D_{3.6}$ °वेगा)भिहताः; G_{2} °बाणैः संस्यूताः. —^{b}) K_{1} (before corr.) D_{6} T संसूता; K_{1} (by corr.) संसक्तं; B_{2} संसृता; $D_{5.7.8}$ निस्यू(D_{7} °स्फु)ता; G_{5} संस्नाता (for संस्यूता). G_{5} दुद्रुवुर् (for विबभुर्). G_{2} प्रदिशो विविशुर्गजाः. —^{d}) $G_{3.4}$ M (except M_{3}) -वलाहकाः.

10 ^{a}) T G (except G_{5}) $M_{1.2}$ तदा (for तथा). M_{3-5} गजानां कदनं घोरं. —^{d}) $B_{2.4.5}$ D_{8} न्यविध्य- (B_{2} व्यधम-; D_{8} प्राविश)न्निशितैः शरैः; Dn_{2} $D_{3.6}$ अविध्यद्(Dn_{2} विव्याध द)शभिः शरैः.

11 ^{a}) D_{3} क्षितिप; T G_{5} क्षिपतं (sic); G_{1} M_{3-5} क्षितिपः. —^{b}) $K_{4.5}$ B_{5} D (except Dc_{1} $D_{3.6}$) S (except M_{3-5}) क्षतजप्रतिमेक्षणं. — B_{3} reads 11^{c}–21^{b} on marg. —^{c}) Dn_{1} भयं (for क्षयं). —^{d}) M_{5} भीमं.

12 B_{3} reads 12 on marg. —^{a}) Ś K B_{1} Dn_{1} $D_{1.2.4-8}$ G_{5} शराचित-; Dn_{2} शरांकित-; D_{3} शरार्चित- (for °र्पित-). K_{4} -सर्वांगं. —^{b}) Ś$_{2}$ $K_{1.2.4}$ D_{1} क्रुद्धं (for क्रुद्धो). $G_{1.3}$ M_{3-5} पांडवः. —^{c}) K_{5} रवि-; G_{5} lacuna (for अर्क-). Ś$_{2}$ K_{1-3} -वर्णाभैर्

तस्य नागं मणिमयं रत्नचित्रं ध्वजे स्थितम् ।
भल्लाभ्यां कार्मुकं चैव क्षिप्रं चिच्छेद पाण्डवः ॥ १३
दुर्योधनं पीड्यमानं दृष्ट्वा भीमेन मारिष ।
चुक्षोभयिषुरभ्यागादङ्गो मातङ्गमास्थितः ॥ १४
तमापतन्तं मातङ्गमम्बुदप्रतिमस्वनम् ।
कुम्भान्तरे भीमसेनो नाराचेनार्दयद्भृशम् ॥ १५
तस्य कायं विनिर्भिद्य ममज्ज धरणीतले ।
ततः पपात द्विरदो वज्राहत इवाचलः ॥ १६
तस्यावर्जितनागस्य म्लेच्छस्यावपतिष्यतः ।
शिरश्चिच्छेद भल्लेन क्षिप्रकारी वृकोदरः ॥ १७
तस्मिन्निपतिते वीरे संप्राद्रवत सा चमूः ।
संभ्रान्ताश्वद्विपरथा पदातीनवमृद्नती ॥ १८
तेष्वनीकेषु सर्वेषु विद्रवत्सु समन्ततः ।
प्राग्ज्योतिषस्ततो भीमं कुञ्जरेण समाद्रवत् ॥ १९
येन नागेन मघवानजयद्दैत्यदानवान् ।
स नागप्रवरो भीमं सहसा समुपाद्रवत् ॥ २०
श्रवणाभ्यामथो पद्भ्यां संहतेन करेण च ।
व्यावृत्तनयनः क्रुद्धः प्रदहन्निव पाण्डवम् ॥ २१ C. 7. 1148 B. 7. 26. 22 K. 7. 26. 22

(for -रश्म्या°). —^{d}) $M_{3.5}$ भीमसेनः. $Ś_2$ (marg. as in text) स्म(? स)मंततः (for स्मयन्निव).

13 B_8 reads 13 on marg. —^{b}) K_5 D_{c1} $D_{2.3.5}$ S (except T M_5) -चित्र- (for -चित्रं). B_4 रथे; Dn $D_{4.7.8}$ G_5 ध्वज- (for ध्वजे). —^{d}) S क्षुराभ्याम- (G_1 M क्षिप्रमभ्य)हनद्बली.

14 B_8 reads 14 on marg. —^{a}) K_5 B_8 (marg.) D_{c1} Dn $D_{3-6.8}$ विक्षोभयिषुर् (D_{n2} D_8 °यितुम्); G_1 $M_{1.2}$ सुमोक्ष° (for चुक्षोभ°). D_4 अभ्यगाद्; G_1 M_{1-4} अभ्यायाद्; G_3 आगाद् (submetric). —^{d}) S वंगो (T $G_{3.5}$ °को) (for अङ्गो). B_1 आश्रितः; $D_{4.5.7.8}$ संस्थितः.

15 B_8 reads 15 on marg. —^{a}) N (except $Ś_1$) नागेंद्रम् (for मातङ्गम्). —^{b}) $K_{4.5}$ $D_{1.4.5.7.8}$ अंबुदप्रतिनि(K_5 $D_{1.8}$ °निः)स्वनं. —^{c}) K_4 कुंभांतरं. —^{d}) $B_{4.5}$ D_{c1} D_2 नाराचैर् (for °चेन). S आर्पयद्.

16 B_8 reads 16 on marg. —^{a}) G_1 M स तस्य कायं निर्भिद्य. —^{b}) B_1 D_5 ममज्जुर्; $B_{4.5}$ D_2 S न्यमज्जद्. B_1 अवनीतले.

17 B_8 reads 17 on marg. —^{a}) K_5 $D_{4.8}$ T $G_{3.4}$ वर्जित- (for [आ]वर्जित-). Cd cites आवर्जितम्. D_{n2} D_{4-8} -कायस्य (for -नागस्य). —^{b}) B_8 च; $B_{4.5}$ D_{n2} $D_{4.5.7.8}$ [अ]धः; D_2 [अ]थ; $D_{3.6}$ [अ]पि; T G_{2-5} M_1 [अ]ति-; M_{2-5} [अ]भि- (for [अ]व-). D_{n1} म्लेच्छस्याप्यधितिष्ठतः. — G_4 om. (hapl.) 17^{c}–19^{b}. —^{c}) $D_{4.5.7.8}$ वेगेन (for भल्लेन).

18 G_4 om. 18 (cf. v. l. 17). B_8 reads 18 on marg. —^{b}) D_8 om. (hapl.) from त सा up to विद्रव (in 19^{b}). $D_{4.7}$ संप्राद्रवदथो चमूः. —^{c}) $K_{1.2}$ $D_{4.5}$ संभ्रांता(K_2 °तां)श्च (for °ताश्व-). $Ś_2$ $K_{1.2}$ D_1 -द्विपरथान्; D_4 द्विपरथ- (for -द्विपरथा). —^{d}) $Ś_1$ चैव मृद्नती; $Ś_2$ K_2 D_1 च विमृद्न(D_1 °घ्न)ती; K_1 च विमर्द्दती; D_4 अवमृघ्नती; D_8 आवमृद्नती (for अव°).

19 G_4 om. 19^{ab} (cf. v. l. 17); D_8 om. up to विद्रव (cf. v. l. 18). B_8 reads 19 on marg. —^{a}) $Ś_1$ B D_{c1} D_{n2} $D_{1.3.6}$ G_2 भग्नेषु (for सर्वेषु). —^{c}) S तदा (for ततो). $D_{4.7.8}$ क्रुद्धः; G_3 राजन् (for भीमं). —^{d}) S कुंजरेणाभ्युपाद्रवत् (G_2 °गमत्).

20 K_1 om (hapl.) 20. B_8 reads 20 on marg. K_5 om. 20^{ab}. —^{a}) D_4 बलवान् (for मघ°). G_4 तेन नादेन मघवान्. —^{b}) S विजिग्ये (for अजयद्). K_3 -पुंगवान्; G_5 (before corr.) -मानवान् (for -दान°). — After 20^{ab}, Ś K_{2-4} B D_{c1} Dn $D_{1-3.5-8}$ ins.:

188* तदन्वयेन नागेन भीमसेनमुपाद्रवत् ।

[$Ś_1$ तदा मतेन; $Ś_2$ K_{2-4} D_1 मदपूर्णेन (for तदन्वयेन).]

— $D_{6.8}$ om. (hapl.) 20^{cd}. D_4 om. 20^{c}–21^{d}.

21 D_4 om. 21 (cf. v. l. 20). B_8 reads 21^{ab} on marg. —^{a}) B D_{c1} चरणाभ्याम् (for श्रव°). B D_{c1} अथो द्वाभ्यां; T G_{2-5} M_{3-5} अथोभाभ्याम्; G_1 $M_{1.2}$ स मभाभ्याम् (for अथो पद्भ्यां). —^{b}) D_5 स हतेन; S आयतेन; Ca d संह° (as in text). —^{c}) M_{3-5} विवृत्त- (for व्यावृत्त-). G_1 $M_{1.2}$ व्यावृत्य नयने क्रुद्धः. —^{d}) K_2 (marg.).$_3$ B D_{c1} D_2 प्रमथ्नन्; D_5 प्रहसन्; D_6 प्रसरन् (for प्रदहन्). K_2 इह (for इव). D_1 पांडवः. S सम्यग्यंत्रा(G_1 M °तृ)निचोदितः. — K_2

C. 7. 1156
B. 7. 26. 29
K. 7. 26. 29

ततः सर्वस्य सैन्यस्य नादः समभवन्महान् ।
हा हा विनिहतो भीमः कुञ्जरेणेति मारिष ॥ २२
तेन नादेन वित्रस्ता पाण्डवानामनीकिनी ।
सहसाभ्यद्रवद्राजन्यत्र तस्थौ वृकोदरः ॥ २३

ततो युधिष्ठिरो राजा हतं मत्वा वृकोदरम् ।
भगदत्तं सपाञ्चालः सर्वतः समवारयत् ॥ २४
तं रथै रथिनां श्रेष्ठाः परिवार्य समन्ततः ।
अवाकिरञ्शरैस्तीक्ष्णैः शतशोऽथ सहस्रशः ॥ २५

(marg.). 4. 5 Dn D1–3. 5–8 ins. after 21: D4 after 20[ab]:

189* वृकोदररथं साश्वमविशेषमचूर्णयत् ।
पद्भ्यां भीमोऽप्यथो धावंस्तस्य गात्रेष्वलीयत ।
जानन्नञ्जलिकावेधं नापाक्रामत पाण्डवः ।
गात्राभ्यन्तरगो भूत्वा करेणाताडयन्मुहुः ।
लालयामास तं नागं वधाकाङ्क्षिणमव्ययम् ।
कुलालचक्रवन्नागस्तदा तूर्णमथाभ्रमत् ।
नागायुतबलः श्रीमान्कालयानो वृकोदरम् ।
भीमोऽपि निष्क्रम्य ततः सुप्रतीकाग्रतोऽभवत् ।
भीमं करेणावनम्य जानुभ्यामभ्यपातयत् ।
ग्रीवायां वेष्टयित्वैनं स गजो हन्तुमैहत ।
करवेष्टं भीमसेनो भ्रमं दत्त्वा व्यमोचयत् ।
पुनर्गात्राणि नागस्य प्रविवेश वृकोदरः ।
यावत्प्रतिगजायातं स्वबलस्थमवैक्षत ।
भीमोऽपि नागगात्रेभ्यो विनिःसृत्यापयाज्जवात् ।

[D4 reads and D6. 7 repeat lines 1–2 after 23. D8 repeats line 1 after 23. —(L. 1) K5 Dn2 D4 अवशेषम्; D3. 7. 8 (last two second time) सविशोकम्; D6 (first time) अविशकम् (for अविशेषम्). D6 (second time) अविशोकविचूर्णयत् (for the post. half). —(L. 2) D5 transp. the prior and the post. half. D7 (second time) corrupt. Dn2 D3. 8 पद्भिर् (for पद्भ्यां). K5 Dn1 D5 [ऽ]भ्य(K5 °प्य)धावंश्च (for ऽप्यथो धावंस्). D6 (second time) भीमो (for तस्य). D8 तस्य गात्रे व्यलीयत (for the post. half). —D4 om. lines 3–9. —(L. 3) K5 अंजलिना वध्यं; Dn2 °कावेधे; D2. 5 आंगुलिकवेधं; D5 (by corr.) अंजलिकवेधिं; D6 नसालिकविधिं; D7 आंजलिकाविधिं. —(L. 4) K2 D5 गात्राभ्यंतरतो. —(L. 5) D3. 6 चालयामास. K2 D1. 5. 7 वधकांक्षिणम्. Dn2 D3. 6 अव्ययः. D8 वधाकाक्षिमयं दृढः (for the post. half). —(L. 6) D3. 6 तथा (for तदा). Dn2 [अ]धमत् (for [अ]भ्रमत्). —(L. 7) K2 D2. 5 -बली; D3. 6 -बलं; D7. 8 -बल- (for -बलः). D7. 8 -प्राणः (for श्रीमान्). —(L. 8) Dn2 D5. 7. 8 विनिष्क्रम्य (for ऽपि नि°). Dn2 स- (for सु-). Dn1 स्थितः (for ऽभवत्). —(L. 9) K2 Dn2 D5. 7. 8 [अ]वनाम्य; K5 निःपश्य; D6 [अ]वमत्य (for [अ]वनम्य). K4 D1 अभ्यताडयत्; D8 तमपातयत्. —After the above, Dn2 reads 22[c]–23[b]. —(L. 10) D4 ग्रीवां तिष्ठति त्वैनं (for the prior half). D4. 5. 7. 8 समाजे (for स गजो). K5 Dn1 D8 ईहत (D8 °ते); D6 ऐक्षतः. —(L. 11) D7. 8 करवेष्टनाद् (hypermetric). K5 स मोचयत्; D4. 5. 7. 8 व्यमुंचत. —(L. 13) K2 Dn1 D1. 3. 5. 6 यावत्प्रतिगजा- (D3. 6 °जो-; D5 °जं)यातं (for the prior half). K4 स्वं (for स्व-). K5 स्वबलं समवैक्षत; Dn2 D4. 5. 7. 8 स्वे (D8 स्व-) बले प्रत्यवै° (for the post. half). —(L. 14) K4 Dn D6. 7 विनिसृत्य.]

22 Dn2 reads 22[c]–23[b] after line 9 of 189*. —[a]) Ś1 Dn1 D3–8 अहो विनि-; Ś2 K1–4 D1 हतो भीमो; Dc1 B अहो धिङ्कि; G1 M हा हा धिङ्कि- (for हा हा विनि-). —[d]) D3. 6 नः श्रुतं (for मारिष).

23 For the sequence in Dn2, cf. v. l. 22. —[a]) D3. 6 संत्रस्ता; D7. 8 विश्रस्ता. B Dc1 Dn2 D1. 2 G2 तेन नागेन संत्रस्ता. —[d]) D3 शत्रुसंस्थो; S तत्र यत्र (for यत्र तस्थौ). —After 23, D4 reads lines 1–2 of 189*, while D6. 7 repeat lines 1–2 and D8 line 1 of 189*.

24 Ś K1. 3 D7 om. (hapl.) 24[ab]; K3 reads it on marg. —[c]) K4 B Dn2 D2. 3. 5–8 सपांचाल्यः (D8 °लैः); D4 च पांचाल्यः. Ś2 K1. 3 भगदत्तः सपांचालान् (K3 °ल्यः). —[d]) Ś1 निपुणः (for सर्वतः). K1 Dn1 समवारयन्; S पर्यवारयत्. —After 24, G1 M ins.:

190* भीमोऽपि दोर्भ्यां नागेन्द्रं निपीड्यामोचयद्बली ।

25 [a]) Ś1 तै; K1 ते (for तं). B4. 5 Dc1 Dn2 D2 रथं (for रथै). Dn2 D3. 6 रथिनः. Ś2 Dc1 D1 श्रेष्ठः. S स रथैः पृतनाश्रेष्ठैः. —[b]) Ś K (except K5) D1 परिवृत्य (for °वार्य). D1 परंतपाः (for समन्ततः). D4. 7. 8 सर्वतः समवारयन्. —[c]) D4 शतैस् (for शरैस्). S कीर्यंते विशिखैस्तीक्ष्णैः.

26 [b]) Ś K1 D2. 4 M3 समाचरत्; B4 °हरन्; M4 °रचत् (for °चरन्). —[c]) T G3. 4 तत्क्षणे; G1. 2. 6

स विघातं पृषत्कानामङ्कुशेन समाचरन् ।
गजेन पाण्डुपाञ्चालान्व्यधमत्पर्वतेश्वरः ॥ २६
तदद्भुतमपश्याम भगदत्तस्य संयुगे ।
तथा वृद्धस्य चरितं कुञ्जरेण विशां पते ॥ २७
ततो राजा दशार्णानां प्राग्ज्योतिषमुपाद्रवत् ।
तिर्यग्यातेन नागेन समदेनाशुगामिना ॥ २८
तयोर्युद्धं समभवन्नागयोर्भीमरूपयोः ।
सपक्षयोः पर्वतयोर्यथा सद्रुमयोः पुरा ॥ २९
प्राग्ज्योतिषपतेर्नागः संनिपत्यापवृत्य च ।
पार्श्वे दशार्णाधिपतेर्भित्त्वा नागमपातयत् ॥ ३०
तोमरैः सूर्यरश्म्याभैर्भगदत्तोऽथ सप्तभिः ।
जघान द्विरदस्थं तं शत्रुं प्रचलितासनम् ॥ ३१
उपसृत्य तु राजानं भगदत्तं युधिष्ठिरः ।
रथानीकेन महता सर्वतः पर्यवारयत् ॥ ३२
स कुञ्जरस्थो रथिभिः शुशुभे सर्वतो वृतः ।
पर्वते वनमध्यस्थो ज्वलन्निव हुताशनः ॥ ३३
मण्डलं सर्वतः श्लिष्टं रथिनामुग्रधन्विनाम् ।
किरतां शरवर्षाणि स नागः पर्यवर्तत ॥ ३४
ततः प्राग्ज्योतिषो राजा परिगृह्य द्विपर्षभम् ।
प्रेषयामास सहसा युयुधानरथं प्रति ॥ ३५ C. 7. 1169 B. 7. 26. 43 K. 7. 26. 42

M क्षणेन (for गजेन). B4 -पंचालान्; G5 -पांचाल्यान् (for °लान्). — d) D5 बोधयन्; D6 पोथयत् (for व्यधमत्).

27 a) D4. 7. 8 तम् (for तद्). D1. 4. 5 अ(D4 उ)-द्भुतम्. Dn1 D5. 7. 8 अपश्यामो. — b) D4 सोमदत्तस्य (for भग°). Ś K Dn D1. 4. 5. 7. 8 विक्रमं (for सं-युगे). — c) Dn1 यथा (for तथा). Ś1 K4. 5 Dn D2 चरतः. Ś2 K1–3 D1 तथावृत्तस्य चरतः. — d) S रणे स्वयं (for विशां पते).

28 b) G1 M1. 2 अभिद्रवत् (for उपा°). — c) K2 तिर्यक्पातेन; D2 वीर्ययुक्तेन; D4. 5 (marg. as in text). 7. 8 तिर्यग्ग्रामेण (D5 °ग्रासेन); T G1–4 M गि-(G3 भू)रिप्रख्येन (for तिर्यग्यातेन). G5 नागेन महता युक्तः. — d) K1 आशुकामिना; K5 Dn1 °पातिना (for °गामिना). S श्रीमताभि(G1 M °ताति-; G3 °ता हि)विराजता.

29 a) Dn2 D8 ततो (for तयोर्). — b) D4 भीम-सेनयोः (for °रूपयोः). — c) S द्रुमवतोर् (for पर्वत-योर्). — d) D2. 6 द्रुमवतोः (for सद्रुमयोः). T G2–5 धरणीधरयोरिव; G1 M यथा पर्वतयोरिव.

30 b) Ś1 K4. 5 B Dc1 Dn D1. 2. 4. 5. 7. 8 M3. 4 Ca. d संनिवृत्य (for °पत्य). K4 B (B2 marg. as in text) Dc1 Dn2 Ca [अ]पसृत्य; D3. 6 G1 M1–4 [अ]व-(M3. 4 °प)सृत्य; D4. 5. 7. 8 [उ]पसृत्य; T1 [अ]पहृत्य; T2 G2–5 M5 [अ]व(T2 °प)सृज्य; Cd [अ]पवृत्य (as in text). — After 30ab, G5 ins.:

191* प्राग्ज्योतिषानाधिपतेर्गत्वा ना[ग]मबोधयत् ।

— G5 om. 30c–32d. — d) S (G5 om.) ग(T1 G2 ह)त्वा नागमबोध(G1 M °पोथ)यत्.

31 G5 om. 31 (cf. v. l. 30). Dn1 om. (hapl.) 31–32. — a) G3 -संकाशैर् (for -रश्म्याभैर्). — b) T G2. 4 हि (for ऽथ). — c) Dn2 (also as in text) D3 T G2–4 द्विरदश्रे(G2 °श्रे)ष्ठं; D8 °दं पृष्ठे; G1 M °दारूढं (for °दस्थं तं). — d) K5 शीघ्रं (for शत्रुं). K4 D1 M3–5 शत्रुमा(K4 D1 °त्रुं प्र)चलिताश्व(M3–5 °स)नं. — After 31, G1 M ins.:

192* ततो युधिष्ठिरो दृष्ट्वा दशार्णाधिपतिं हतम् ।
महता रथवंशेन प्राग्ज्योतिषमभिद्रवत् ।

32 Dn1 G5 om. 32 (cf. v. l. 31, 30). — a) B Dc1 Dn2 Cv व्यवच्छिद्य; D6 (marg. as in text) व्यवस्थितं; S (G5 om.) परिच्छाद्य (for उपसृत्य). Ś K D1. 2. 5 च; Cv तु (as in text). — b) K4 B5 Dn2 T G3. 4 भगदत्तो (K4 B5 °त्तं) युधिष्ठिरं. — c) G1. 3. 4 तथानीकेन (for रथा°). S (G5 om.) सर्वेण (for महता). — d) Ś1 प्रत्यवारयन्; D4–6 पर्यवारयन्; S (G5 om.) समवारयत् (G2 M3 °किरत्).

33 c) K4 कुंजरोपि (for °रस्थो). — b) D3. 6 दिशः (for वृतः). — cd) S किरन्निषुसहस्राणि रश्मी-निव दिवाकरः.

34 a) Ś K1 शिष्टं; D5 क्लिष्टं (for श्लिष्टं). — b) Ś1 उग्रधन्वनां. — c) M5 किरंस्तान् (sic) (for किरतां). B1 शरवर्षेण. — d) S प्रत्यवर्तत; Ca. d पर्य° (as in text).

35 b) Ś2 Dn1 प्रतिगृह्य; Dn2 D8 परिवार्य (for °गृह्य). B Dc1 D1 महागजं; Dn1 D4. 8 द्विजर्षभं;

C. 7. 1170
B. 7. 26. 42
K. 7. 26. 44

शिनेः पौत्रस्य तु रथं परिगृह्य महाद्विपः ।
अभिचिक्षेप वेगेन युयुधानस्त्वपाक्रमत् ॥ ३६
बृहतः सैन्धवानश्वान्समुत्थाप्य तु सारथिः ।
तस्थौ सात्यकिमासाद्य संप्लुतस्तं रथं पुनः ॥ ३७
स तु लब्ध्वान्तरं नागस्त्वरितो रथमण्डलात् ।
निश्चक्राम ततः सर्वान्परिचिक्षेप पार्थिवान् ॥ ३८
ते त्वाशुगतिना तेन त्रास्यमाना नरर्षभाः ।
तमेकं द्विरदं संख्ये मेनिरे शतशो नृपाः ॥ ३९
ते गजस्थेन काल्यन्ते भगदत्तेन पाण्डवाः ।
ऐरावतस्थेन यथा देवराजेन दानवाः ॥ ४०
तेषां प्रद्रवतां भीमः पाञ्चालानामितस्ततः ।
गजवाजिकृतः शब्दः सुमहान्समजायत ॥ ४१
भगदत्तेन समरे काल्यमानेषु पाण्डुषु ।
प्राग्ज्योतिषमभिक्रुद्धः पुनर्भीमः समभ्ययात् ॥ ४२

S गजोत्तमं (for द्विपर्षभम्). —[c]) D6 प्रेरयामास. —[d]) T G M1. 2 सा(G1. 5 M1. 2 स)त्यकाय विशां पते; M3–5 सात्यकेः स्यंदनं प्रति. — After 35, S ins.:

193* आपतन्तं तु संप्रेक्ष्य नागं सात्वतपुंगवः ।
अविध्यत्पञ्चभिर्बाणैः शितैराशीविषोपमैः ।

[(L. 1) T G2. 4. 5 आग(G2. 5 °प)तं तु स; G3 आगतस्तु स; M3–5 तमापतंतं (for आपतन्तं तु).]

M3–5 cont.:

194* सोऽतिविद्धो बलवता सत्यकेन विशां पते ।
व्यवर्तत परित्रासान्मण्डलानि शरार्दितः ।
[(L. 1) M4 द्विपवरः (for बलवता).]

36 Dn1 om. 36–37. —[a]) K5 D4. 5 शने: (for शिनेः). Ś2 B1 D3. 6 पुत्रस्य (for पौत्रस्य). Ś2 K D1. 4. 5. 7. 8 T G3–5 स (for तु). B1 बलं (for रथं). Ś1 युयुधानस्य स रथं. —[b]) Ś1 प्रति-; G1 M1. 2 धुरि (for परि-). B3 महागजः; S स नागराट् (for महाद्विपः). —[c]) S समाचिक्षेप (for अभि°). —[d]) B2 G1 M3 युयुधानं (for °धानस्). Ś1 त्वपाद्रवत्; B2 तमाक्रमत्; S तु पुप्लु(G5 °प्लु)वे (for त्वपाक्रमत्).

37 Dn1 om. 37 (cf. v. l. 36). —[a]) K1. 3 बृहंतः (K1 °ताः); D1 वहतः; D7 बृहंती; D8 बृहंतान् (for बृहतः). S दांतान् (for अश्वान्). —[b]) Ś K (except K3) Dn2 D1 समुत्सृज्य (for °त्थाप्य). Ś K B2. 4. 5 Dc1 Dn2 D1–3 [अ]थ; B1 D4–8 स; B3 च (for तु). Ś1 सारथेः; K4 सारथी. —[c]) M3–5 सत्यकम् (for सात्यकिम्). K3 आस्थाय (for आसाद्य). K4 तस्थौ सात्यकिना सार्धं. —[d]) Ś1 B2 सं(B2 स)प्रतस्थे; Ś2 B2 (marg. also as in text) संप्लुतस्थे (Ś2 °स्थं); K4 संप्लुत्य तं; K5 जग्मतुस्तौ; Dc1 Dn2 संप्लुतः स्वं (Dn2 स्व-); D2 सुप्लुतस्तं; D3. 6 स प्लुतस्तु; D4. 5. 7. 8 स प्लुतस्तु (D4 °तं तु); S सोत्य-(G1 M1. 2 °त्य-; M3–5 °भ्य)तिष्ठद् (for संप्लुतस्तं). Ca. d cite संप्लुतः (as in text). D1 प्रति (for पुनः).

38 [a]) D5 च (for तु). K1 M1 लब्धांतरं; K3 [अ]लब्ध्वांतरं. —[c]) S निष्पतन्सततं (G1 M °न्सहसा) सर्वान्. — K5 om. 38[d]. —[d]) K4 पांडवान् (for पार्थि°).

39 [a]) S (except G2) -गामिना (for -गतिना). Ś2 K (except K5) D1 ते त्व(K3. 4 त्वा)स्य गतिवा(K4 °ना)तेन; D3. 6 ते त्वाशुगतिनागेन. —[b]) K (except K5) D1 त्रास्यमाणा(D1 °ना); D3 त्रासमाना; G2. 5 त्रस्य° (for त्रास्य°). Dn2 नराधिपाः; S (except T1 G2) रथर्षभाः (for नर°). —[c]) G5 एनं (for एकं). D4 मेने; G1. 3 M1. 2 संखे; M3 संघे (for संख्ये). —[d]) D4 संख्ये च (for मेनिरे). K2 (marg.) B Dc1 D1 द्विपान्; S गजान् (for नृपाः).

40 [a]) K4 D1 कल्पांते (for काल्यन्ते). —[b]) Dn1 धीमता; S पार्थिवाः (for पाण्डवाः). — D7. 8 om. 40[c]–42[b]. —[c]) Ś K (except K3) D1. 2. 5 ऐरावणस्थेन.

41 D7. 8 om. 41 (cf. v. l. 40). —[a]) K1. 2 Dn2 D1. 4 G5 प्राद्रवतां. D5 वीरः; D6 T G2. 3 M5 संख्ये; G1. 4. 5 M1–3 संखे; M4 संघे (for भीमः). —[b]) Ś1 B4 Dc1 पंचालानाम्; M3–5 पांडवानाम् (for पाञ्चाला°). D1 om. from इतस्ततः up to भीमः (in 42[d]). —[c]) S रथ- (for गज-). T G3. 4 -गजे; G1 M3–5 -भवः; G2. 5 -गजः; M1. 2 -गतः (for -कृतः). —[d]) Dn2 D2 स (for सु-).

42 D7. 8 om. 42[ab] (cf. v. l. 40); D1 om. up to भीमः (cf. v. l. 41). —[b]) D4 कल्प्यमानेषु पांडवः. —[c]) Dn2 अधि-; D7 अति- (for अभि-). G4 M3–5 -क्रुद्धं K5 प्राग्ज्योतिषवधे क्रुद्धः. —[d]) Dn2 D3. 6 भीमसेनः; D7. 8 पुनर्भीमं (for °भीमः). D5 समन्वयात्.

तस्याभिद्रवतो वाहान्हस्तमुक्तेन वारिणा ।
सिक्त्वा व्यत्रासयन्नागस्ते पार्थमहरंस्ततः ॥ ४३
ततस्तमभ्ययात्तूर्णं रुचिपर्वाकृतीसुतः ।
समुक्षञ्शरवर्षेण रथस्थोऽन्तकसंनिभः ॥ ४४
ततो रुचिरपर्वाणं शरेण नतपर्वणा ।
सुपर्वा पर्वतपतिर्निन्ये वैवस्वतक्षयम् ॥ ४५
तस्मिन्निपतिते वीरे सौभद्रो द्रौपदीसुताः ।
चेकितानो धृष्टकेतुर्युयुत्सुश्चार्दयन्द्विपम् ॥ ४६
त एनं शरधाराभिर्धाराभिरिव तोयदाः ।
सिषिचुर्भैरवान्नादान्विनदन्तो जिघांसवः ॥ ४७
ततः पार्ष्ण्यङ्कुशाङ्गुष्ठैः कृतिना चोदितो द्विपः ।
प्रसारितकरः प्रायात्स्तब्धकर्णेक्षणो द्रुतम् ॥ ४८
सोऽधिष्ठाय पदा वाहान्युयुत्सोः सूतमारुजत् ।
पुत्रस्तु तव संभ्रान्तः सौभद्रस्याप्लुतो रथम् ॥ ४९
स कुञ्जरस्थो विसृजन्निषूनरिषु पार्थिवः ।
बभौ रश्मीनिवादित्यो भुवनेषु समुत्सृजन् ॥ ५० C.7.1185 B.7.25.59 K.7.25.59

43 ª) D1 अभ्यद्रवतो; M3–5 अभिपततो (for °द्रवतो). — ᵇ) K5 B2 -युक्तेन (for -मुक्तेन). — ᶜ) Dn1 वित्रासयन्; S व्यद्राव° (for व्यत्रास°). Dn2 D4 नागास्. — ᵈ) D7.8 पुनः (for ततः). D4 ते पार्थाहरयत्पुनः (corrupt); S ते पार्थमवहन्हयाः.

44 ª) Ś2 तमाह्वयात्; T G (except G1) समम्ययात् (for तमभ्य°). — ᵇ) K1 D3 [आ]कृती(D6 °ते)-सुतः (sic); D3 [आ]कृतेः सुतः. Dn1 D4.5.6 (marg.) सुपर्वा रुचिरप्रभः; T G3–5 सुपर्वा पार्वतीसुतः; G1 M सुपर्वा पर्वताधिपः (M2 °तीसुतं). — ᶜ) Ś2 K4 D1.3 समुक्षन् (D3 °त्); K1.2 B1.5 T G3–5 स मुंचन्; K3 समघ्नन्; K5 अवर्षन्; B2 स क्षुण्णन्; Dn2 स सृज (corrupt); D3.6 संवपन् (for समुक्षन्). Ś2 B5 D3 T G2–5 -वर्षाणि (for -वर्षेण). — G5 reads 44ᵈ on marg. — ᵈ) G5 गजस्थो (for रथ°). K4 मेघ- (for ऽन्तक-).

45 ª) B Dc1 Dn2 D3.6 स रुचि- (for रुचिर-). S ससखं तं (G1 M1.2 स चरंतं; M3–5 स रथस्थं) सुपर्वाणं. — ᵇ) K2 समरे (for शरेण). Ś1 K3.4 B Dc1 D1–3.6 [आ]नत- (for नत-). Ś2 स शरैर्नतपर्वभिः; G1 M1.2 शरैः संनतपर्वभिः. — ᶜ) K3 Dn2 सपर्वा; K5 Dn1 सुवर्चाः; D2 सुधन्वा; D4.5.6 (before corr. as in text).7.8 स राजा; T G M1.2 जघान; M3–5 विकिरन् (for सुपर्वा). Dn1 M3–5 -पतिं (for -पतिर्). — ᵈ) Dn1 निन्ये चैनं यमक्षयं; S प्रेषयन्वै (M3–5 °द्वै) यम°.

46 ᵇ) Ś K2.3 B4 Dc1 D2.3 G4 द्रौपदीसुतः. — ᵈ) Ś1 चाययुर्; K2 मंदयन् (for चार्द°). B3.5 Dc1 भृशं; Dn1 गजं; D4 नृपं; S शरैः (for द्विपम्).

47 ª) K5 पर्वतं; D2 त एवं; D4.7.8 तपंतं (for त एनं). D8 M5 (sup. lin.) शत- (for शर-). — ᵇ) Dc1 D4 G3 तोयदः. — K4 B (B3 marg.) Dc1 Dn2 D1.3 repeat 47ᶜᵈ after 196*; D3 after युयु (in line 1 of 196*). — ᶜ) B1 (second time) विभिदुर् (for सिषिचुर्). Dn2 D3.6 (all first time) S ववर्षुर्भै(Dn2 D3 सिषिचुर्भै-; D6 अमुंचन्भै-; M5 ववृषुर्भै) रवं नादं. — ᵈ) K1 Dn1 D1 (both times) T G M1.2 निनदंतो (G5 °ते; M1.2 °तं); B1–4 (all second time).5 (both times) विसृजंतो; Dn2 (second time) नदंतोपि (for विनदन्तो). Ś1 जिघांसया; D6 (second time) जिघांसतः.

48 B3 reads 48ª–49ᵇ on marg. — ª) K3 ततस्तेनांकुशांगुष्ठैः. — ᵇ) Ś2 K5 Dn1 D4.5.7.8 नोदितो (for चोदितो). B1 Dn1 M3–5 गजः (for द्विपः). — ᶜ) D2 कोपात् (for प्रायात्). — ᵈ) Ś1 क्रुद्ध-; D5 स्वधः- (for स्तब्ध-). D3.6 स्तब्धकर्णेक्षणोद्यतः; G5 *ब्धकी*****.

49 B3 reads 49ᵃᵇ on marg. — ª) K5 D3.6 अधिष्ठाय (for सोऽधि°). Ś1 (sup. lin.) वाहन् (for वाहान्). — ᵇ) Ś2 D4.5 आरुजन्; K5 आमजत् (for आरु°). — After 49ᵃᵇ, D6 ins.:

195* रथं बभञ्ज संक्रुद्धश्चण्डवातो यथा द्रुमम् ।

— D6 cont.: K4 B (B3 marg.) Dc1 Dn2 D1.3.6 ins. after 49ᵃᵇ:

196* युयुत्सुस्तु रथाद्राजन्नपाक्रामत्त्वरान्वितः ।
ततः पाण्डवयोधास्ते नागराजं शरैर्द्रुतम् ।

[(L. 1) After युयु, D3 repeats 47ᶜᵈ. Dc1 अपक्रामत्. — (L. 2) Dn2 D3.5 गज- (for नाग-). D3 गजराजकरैर्द्रुताः (for the post. half).]

— After 196*, K4 B (B3 marg.) Dc1 Dn2 D1.3 repeat 47ᶜᵈ. — ᵈ) G1 M1.2 [आ]रुहद्; M3–5 [आ]व्रजद्; Ca. d आप्लुतो (as in text).

50 ᵇ) K2 G1 M1.2.5 पार्थिव. — ᶜ) D5 रश्मिभिर् (for रश्मीनिव). — ᵈ) K1–4 D1 प्रसारयन्; T

C. 7. 1186 B. 7. 26. 60 K. 7. 26. 60 तमार्जुनिर्द्वादशभिर्युयुत्सुर्दशभिः शरैः ।
त्रिभिस्त्रिभिर्द्रौपदेया धृष्टकेतुश्च विव्यधुः ॥ ५१
सोऽरियत्नार्पितैर्बाणैराचितो द्विरदो बभौ ।
संस्यूत इव सूर्यस्य रश्मिभिर्जलदो महान् ॥ ५२
नियन्तुः शिल्पयत्नाभ्यां प्रेषितोऽरिशरार्दितः ।
परिचिक्षेप तान्नागः स रिपून्सव्यदक्षिणम् ॥ ५३
गोपाल इव दण्डेन यथा पशुगणान्वने ।
आवेष्टयत तां सेनां भगदत्तस्तथा मुहुः ॥ ५४
क्षिप्रं श्येनाभिपन्नानां वायसानामिव स्वनः ।
बभूव पाण्डवेयानां भृशं विद्रवतां स्वनः ॥ ५५
स नागराजः प्रवराङ्कुशाहतः
पुरा सपक्षोऽद्रिवरो यथा नृप ।

G3–4 सभा(G2 °मं)सृजन् (for समुत्सृ°). — After 50, M3–5 ins.:

197* स भीमेनाथ बहुधा दन्ताभ्यामवपीडयन् ।
मोक्षितो युद्धशौण्डेन नागायुतबलो गजः ।

51 After 51, D3. 6 S ins.:

198* चेकितानश्चतुःषष्ट्या सोत्तरायुधिकं पुनः ।
प्रत्यविध्यच्छरैः सर्वान्भगदत्तस्त्रिभिस्त्रिभिः ।

[(L. 1) D3. 6 शराणां युधि तं पुनः; T G3–5 सोत्तराभ्यधिकं पुनः; G2 °मायुधिकः पुनः (for the post. half). — (L. 2) G5 ततः (for शरैः). D3. 6 विव्याध तान्प्रत्यविध्यद् (for the prior half).]

52 a) K1–4 B2–5 Dc1 D1. 2 G2 सोति-; B1 Dn2 D3–8 T G3. 4 सोपि; G5 असौ; M5 सोनि- (for सोऽरि-) Dn D3. 6 M3–5 यंत्रार्पितैर् (Dn2 °तो); D4 यत्ता°; T G3. 4 वीरा°; G5 वीर्याहतो (for -यत्नार्पितैर्). K5 वैर्मित्रा(? वैरमित्रा)र्पितैर्बाणैर्; G1 M1. 2 सोरिभिर्बहुभिर्बाणैर्. — b) Dn2 D3. 6 अर्दितो (for आचितो). — c) Dn1 संस्रात; T G3. 4 संस्यू(G3 °सू)तैर् (for संस्यूत). — d) Dn2 पर्वतो (for जलदो). Dn2 G1 M यथा (for महान्).

53 a) G1 M1. 2 स यंतृ- (for नियन्तुः). Dn D2. 4 शल्य- (for शिल्प-). Ś2 K1–3. 5 Dn2 D1–3. 7. 8 -यंत्रा- (D3 °त्ता)भ्यां; K4 Dn1 -पत्राभ्यां (for -यत्नाभ्यां). T G2. 3 स यंत्रशिल्पियत्नाभ्यां; G4 स यंत्रशिल्पयत्ताभ्यां; G5 सरुयंतुशिल्पाभ्यां (corrupt); M3–5 स यंतृयत्नशिल्पाभ्यां. — In Ś2 the portion of the text from 53b up to the end of 7. 26 is lost on a missing folio. — b) Ś1 K Dn2 D1–6 प्रेरितो (for प्रेषितो). Dn2 [s]पि; D3. 6 [s]ति- (for ऽरि-). K1 -शरार्दिताः. S प्रेषितोति(G1 M1. 2 °तोरु-; G5 °तोत्रि-; M3–5 °तोरि)शराहतः (G2 °तो हताः). — c) G5 तं (for तान्). K1 नागाः; M3. 4 नागान् (for नागः). Dn2 परितो व्यधमन्नागः. — d) B1. 3–5 Dc1 D3–8 -दक्षिणान्; T G3. 4 -दक्षिणः (for -दक्षिणम्). B2 स रिपून्मरुदाक्षणान् (sic).

54 Ś2 missing (cf. v. l. 53). — b) Dn1 -वर्गं (for -गणान्). — c) Ś1 Dc1 D1 अवे(D1 °वि)ष्टयत D4. 5. 7 अचेष्टयत; S सं(M5 स)कालयति (for आवेष्टयत). — d) D7 तदा (for तथा).

55 Ś2 missing (cf. v. l. 53). — a) K1 B1 D4–6 सेनाभि(D6 °वि)पन्नानां; D8 श्येनवि° (for श्येनाभि°). — b) D4 वायवानाम् (for °सानाम्). B3 अभि- (for इव). — D4. 5. 7 ins. after 55ab : D3. 6 S after 55:

199* रजश्च सुमहद्राजन्नन्तरिक्षं समाचिनोत् ।

[M2 रथश् (for रजश्). D4 समुहते (hypermetric) (for सुमहद्). D3–7 समावृणोत; G2 °छिनोत् (for °चिनोत्).]

— D4. 5. 7 cont.:

200* स रेणुमार्गो वियति भाति दण्ड इवोत्थितः ।
समुच्छ्रितो भृशार्ताया सेनाया सुभुजो यथा ।

[(L. 1) D4 निर्याति (for वियति). D4 इवोच्छ्रितः (for °त्थितः).]

— D4. 5. 7 cont.: D3. 6 S ins. after 199*:

201* अभिधावेति कौन्तेयं सचोदयदिवार्जुनम् ।

[D4. 6 T G2–4 अभिधावति (for °वेति). D3. 6 संनोदयद् (for संचो°). D4. 5. 7 बोधयन्निव चार्जुनं; T G2. 4 संचोदयति चा° (for the post. half).]

— Ś1 K1. 3 om. (hapl.) 55cd; K3 B3 read it on marg. D7 repeats 55c–57b after 7. 26. 3. — d) S तथा (for भृशं). T1 G3. 4 परं (for स्वनः).

56 For the repetition in D7, cf. v. l. 55. Ś2 missing (cf. v. l. 53). — a) Dn2 D4. 5. 8 नागराज- (for °राजः). Dn2 D7 (both times). 8 -प्रवरोंकुशाहतः; G1 M1. 2 प्रबलोद्धतो द्रुतं (for प्रवराङ्कुशाहतः). T G2–5 M3–5 स नागराट् प्रबल(M3–5 स्वमद)बलोद्धतो (G2 °भ्रतो; G4 °द्धूतो) द्रुतं. — b) K4 om. from यथा up to जनितो (in 57b). D4. 7 (both times)

भयं तथा रिपुषु समादधद्भृशं
वणिग्गणानां क्षुभितो यथार्णवः ॥ ५६
ततो ध्वनिर्द्विरदरथाश्वपार्थिवै-
र्भयाद्द्रवद्भिर्जनितोऽतिभैरवः ।
क्षितिं वियद्द्यां विदिशो दिशस्तथा
समावृणोत्पार्थिव संयुगे तदा ॥ ५७
स तेन नागप्रवरेण पार्थिवो
भृशं जगाहे द्विषतामनीकिनीम् ।
पुरा सुगुप्तां विबुधैरिवाहवे
विरोचनो देववरूथिनीमिव ॥ ५८
भृशं ववौ ज्वलनसखो वियद्रजः
समावृणोन्मुहुरपि चैव सैनिकान् ।
तमेकनागं गणशो यथा गजाः
समन्ततो द्रुतमिव मेनिरे जनाः ॥ ५९

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥

२६

संजय उवाच ।
यन्मां पार्थस्य संग्रामे कर्माणि परिपृच्छसि ।
तच्छृणुष्व महाराज पार्थो यदकरोन्मृधे ॥ १
रजो दृष्ट्वा समुद्भूतं श्रुत्वा च गजनिस्वनम् । C. 7.1196 B. 7.27.1 K. 7.27.2

नृपोत्तम (D4 °मः); T G M1.2 यथाद्रवत्; M3–5 यथा वै (for यथा नृप). —c) Ś1 K5 Dc1 Dn2 D1.2.4.7 (both times).8 तदा; S महद् (for तथा). B5 शत्रुषु (for रिपुषु). B5 चादधद्; D5 समादधन् (for °दधद्). Ś1 K1 D1 महद्; K3 महा (for भृशं). —d) K5 प्रचक्रमे सां-; B D (D7 both times) वणिग्जनानां (for वणिग्गणानां).

57 For the repetition in D7, cf. v. l. 55. Ś2 missing (cf. v. l. 53); K4 om. up to जनितो (cf. v. l. 56). —a) S तथा (for ततो). Dn2 D3.6 -वराश्व-; D2 -रथाश्व- (for -रथाश्व-). D3 -वर्तयन्; S -मानवैर् (for -पार्थिवैर्). — Ś1 K1.3 om. 57b. —b) D4 भयाद्रविद्भिर्; S भयाद्रवद्भिर् (for °द्रवद्भिर्). K4 [s]थ (for ऽति-). —c) G1 M क्षितिर् (for क्षितिं). G1 M द्यौः (for द्यां). S प्रदिशो (for विदिशो). Dn2 तथा दिशः (by transp.). D6 च; G4 तदा (for तथा). —d) K3 B Dc1 Dn2 D2.3.5.8 ततः (for तदा). समानवगाः प्रातसत्त्वमुत्सृत. — After 57, Ś1 ins.:

202* समन्ततस्तत्र जनाधिपेश्वर ।

58 Ś2 missing (cf. v. l. 53). —b) D3.8 जगाह; D4 जग्राह. S वरूथिनीं (for अनीकिनीम्). — K1.3.4 D1 om. 58c–59b; K3 reads it on marg. —c) S [अ]भि(G4 हि)गुप्तां (for सुगुप्तां). S महाहवे (for इवा°).

59 Ś2 missing (cf. v. l. 53); K1.3.4 D1 om. 59ab (cf. v. l. 58). K3 reads 59ab on marg. —a) Ś1 Dn2 बभौ (for ववौ). G1 M -सखा (for -सखो). Ś1 जयद्रथः (for वियद्रजः). —b) K5 स रथगजाश्व-; S (except G3) मुहुरमितश्च (for मुहुरपि चैव). Dn2 सैन्यकांस्ततः (for चैव सैनिकान्). T G3.4 सैनिकाः (for °कान्). —c) D2–8 एव (for एक-). S (except G2) शतशो (for गणशो). D8 महा- (for यथा). K3.8 B1.2.4.5 Dn1 D3.6 S गजान्; K5 गजं; B3 द्विपाः; Dc1 द्विपान् (for गजाः). —d) K5 समन्त्रितान् (for °न्ततो). D5 [s]द्रुतम् (for द्रुतम्). K3 B D2 अथ (for इव). K1 गजाः; D2 जनः (for जनाः). S समंततो द्रुतमभिकांक्षते जनः.

Colophon. Ś2 missing. —*Sub-parvan*: B1 संशप्तकवध. —*Day of Droṇa's Generalship*: K1.3 D1 द्वितीययुद्धदिवसः; K3 द्वितीयः. —*Adhy. name*: Ś1 K3.8 Dn2 D1–3.6 भगदत्तवधः; K5 भगदत्तजये पाण्डवसेनापलायनः; Dn1 गजविजयः; D5 भगदत्तविजयः; T G3.5 भगदत्तयुद्धं; G1 M1.2 सुप्रतीकयुद्धं. —*Adhy. no.* (figures, words or both): K3 B1.2 Dn1 D3 S 25 (as in text); D2 24. —*Śloka no.*: Dc1 63; Dn1 61.

26

☞ This adhy. is missing in Ś2 (cf. v. l. 7, 25 53).

C. 7. 1196 B. 7. 27. 2 K. 7. 27. 2 भज्यतां भगदत्तेन कौन्तेयः कृष्णमब्रवीत् ॥ २
यथा प्राग्ज्योतिषो राजा गजेन मधुसूदन ।
त्वरमाणोऽभ्यतिक्रान्तो ध्रुवं तस्यैष निस्वनः ॥ ३
इन्द्रादनवरः संख्ये गजयानविशारदः ।
प्रथमो वा द्वितीयो वा पृथिव्यामिति मे मतिः ॥ ४
स चापि द्विरदश्रेष्ठः सदाप्रतिगजो युधि ।
सर्वशब्दातिगः संख्ये कृतकर्मा जितक्लमः ॥ ५
सहः शस्त्रनिपातानामग्निस्पर्शस्य चानघ ।
स पाण्डवबलं व्यक्तमद्यैको नाशयिष्यति ॥ ६
न चावाभ्यामृतेऽन्योऽस्ति शक्तस्तं प्रतिबाधितुम् ।
त्वरमाणस्ततो याहि यतः प्राग्ज्योतिषाधिपः ॥ ७
शक्रसख्याद्द्विपबलैर्वयसा चापि विस्मितम् ।
अद्यैनं प्रेषयिष्यामि बलहन्तुः प्रियातिथिम् ॥ ८
वचनादथ कृष्णस्तु प्रययौ सव्यसाचिनः ।
दार्यते भगदत्तेन यत्र पाण्डववाहिनी ॥ ९
तं प्रयान्तं ततः पश्चादाह्वयन्तो महारथाः ।

---

1 B3 reads the ref. on marg. — [ab]) Dn1 G1–4 M मा (for मां). K5 पार्थिव (for पार्थस्य). S transp. संग्रामे and कर्माणि. — [cd]) K3 B Dc1 महाबाहो; Dn2 महाभाग (for महाराज). B Dc1 Dn1 रणे (for मृधे). S शृणु राजन्यथा पार्थश्चकार कदनं महत्.

2 [a]) D7 राजा (for रजो). D7 S (except G2, 5) समुद्भूतं (for °द्भूतं). — [b]) S जननिस्वनं (for गज°). Dn2 D3, 6 भगदत्तेन मारिष. — [c]) K3 Dc1 Dn1 S भगदत्ते विकुर्वाणे.

3 Before 3, Ś1 K1, 3, 4, 5 Dn1 D1, 4–8 ins. अर्जुन उवाच. — [a]) Ś1 K1–4 Dn1 D1, 2, 4–8 एष (for यथा). G5 प्राग्ज्योतिषेश्वरो राजा. — [c]) K3 B [ऽ]भिनिष्क्रांतो; K5 Dn2 D3, 6 व्यतिक्रांतो; Dc1 विनिष्क्रांतो (for ऽभ्यतिक्रान्तो). — [d]) Ś1 K2 B1, 3 Dn2 D2, 4, 5, 7, 8 G3 [ए]व (for [ए]ष). Some MSS. निःस्वनः. — After 3, D7 repeats 7. 25. 55[c]–57[b].

4 [a]) B5 [अ]पि वरः; Dn1 D4, 8 [अ]वरजः; T G1–4 M [अ]नवमः; G5 [अ]वनः; Ca. d [अ]नवरः (as in text). G1, 4 M संखे (for संख्ये). K1 इंद्राद्या दानवाः संख्ये. — K5 om. (hapl.) 4[b]–5[c]. — [b]) K1 -विशारदाः. — [c]) Bom. ed. प्रथमो गजयोधानां.

5 K5 om. 5[abc] (cf. v. l. 4). — [a]) K2 D4 वा (for च). — [b]) Dn2 D3, 6 व(D6 ब)ली; G1, 5 M भुवि (for युधि). T G2–4 मदः प्रतिगजो भुवि. — [c]) B4, 5 सर्वशस्त्रातिगः; Dn2 °धन्वाधिकः; D3 °सत्त्वाधिकः (for सर्वशब्दातिगः). G1, 4 M संखे (for संख्ये). — [d]) Ś1 T G3, 4 कृतवर्मा (for कृतकर्मा). K1–4 -श्रमः; Dn2 -क्रमः (for -क्लमः).

6 [a]) K5 D2, 3, 5 सोढा; D4, 7, 8 समः; G4 सह; Ca. d सहः (as in text). Dc1 (marg. as in text) Dn1 सर्व- (for शस्त्र-). D4 -प्रतापानाम्; D8 -प्रपातानाम् (for -निपातानाम्). — [b]) T G3, 4 अस्त्रस्पर्शस्य. G5 वा पुनः (for चानघ). — [c]) K2 B Dc1 Dn1 D4, 8 T G M1, 2 सर्वम् (for व्यक्तम्). — After 6, S ins.:

203* सिंहनादं महत्कृत्वा धनुर्बाणरवैः सह ।
विद्राव्यमाणं संपश्य हतभूयिष्ठनायकम् ।
दृष्ट्वा विनद्य सहसा मम सेनां प्रमृद्गति ।

[(L. 1) G1 M बाणशंख- (for धनुर्बाण-). — (L. 3) T G4 [अ]नुविश्य (for विनद्य). M3–5 सैन्यं (for सेनां). G4 प्रवर्तते; M3, 5 विमृद्गति (for प्र°).]

7 [a]) S पुमानन्यः (for [ऋ]तेऽन्योऽस्ति). — [b]) Ś1 शब्दस्; K5 कश्चित् (for शक्तस्). Dn2 D1, 3, 6 T G M1, 2 संप्रति- (for तं प्रति-). K4 D1 -पादितुं; B1, 4 -वारितुं (for -बाधितुम्). M3–5 शक्तः संरक्षितुं बलं (M3 बभौ). — [d]) D6 S यत्र (for यतः). Ś1 D4 प्राग्ज्योतिषेश्वरः; B1 S °षो नृपः.

8 [a]) Ś1 K1, 2 B4 Dn2 G2 शक्रसं(Dn2 °स)ख्ये; K3 शक्रसह्यो; B1 Dc1 Dn1 शतसंख्याद् (B1 °ख्यो); B2 शक्रसख्यैर्; D4, 6–8 शक्रसख्युर्; T G4, 5 शक्रसंख्यं (for शक्रसख्याद्). Dn1 M -बलाद्; Dn2 D6, 7 -वरं; T G2–5 -बलं (for -बलैर्). — [b]) K4 M3–5 [अ]तिविस्मितं; Dn1 G1 M1, 2 [अ]पि विस्मितः; T G3, 4 च विनिर्जितं; G5 [अ]पि विनिर्मितं (for [अ]पि विस्मितम्). K5 बलेन सुदर्पितं (submetric). Ca. d cite विस्मितं (as in text). — [c]) K3 B Dn1 D7, 8 अथ (for अद्य). S [ए]त्र. — [d]) Ś1 बलसख्युः; K1, 2 °हर्तुः; K5 °वंतं; Cd °हन्तुः (as in text).

9 [a]) S कृष्णस्तु वचनात्तस्य. — [b]) S प्रययौ य(M5 प्रापयद्य)त्र तद्बलं. — [c]) K2, 4, 5 B5 Dn D6 दीर्यते; S कार्यते (for दार्यते). — [d]) S पांचालाः सह पांडवैः.

10 [a]) K2, 5 D2, 5 प्रयातं. — [b]) D5 आह्वयंतं (for

संशप्तकाः समारोहन्सहस्राणि चतुर्दश ॥ १०
दशैव तु सहस्राणि त्रिगर्तानां नराधिप ।
चत्वारि तु सहस्राणि वासुदेवस्य येऽनुगाः ॥ ११
दार्यमाणां चमूं दृष्ट्वा भगदत्तेन मारिष ।
आहूयमानस्य च तैरभवद्धृदयं द्विधा ॥ १२
किं नु श्रेयस्करं कर्म भवेदिति विचिन्तयन् ।
इतो वा विनिवर्तेयं गच्छेयं वा युधिष्ठिरम् ॥ १३
तस्य बुद्ध्या विचार्यैतदर्जुनस्य कुरूद्वह ।
अभवद्भूयसी बुद्धिः संशप्तकवधे स्थिरा ॥ १४
स संनिवृत्तः सहसा कपिप्रवरकेतनः ।
एको रथसहस्राणि निहन्तुं वासवी रणे ॥ १५
सा हि दुर्योधनस्यासीन्मतिः कर्णस्य चोभयोः ।
अर्जुनस्य वधोपाये तेन द्वैधमकल्पयत् ॥ १६
स तु संवर्तयामास द्वैधीभावेन पाण्डवः ।
रथेन तु रथाग्र्याणामकरोत्तां मृषा तदा ॥ १७
ततः शतसहस्राणि शराणां नतपर्वणाम् ।
व्यसृजन्नर्जुने राजन्संशप्तकमहारथाः ॥ १८
नैव कुन्तीसुतः पार्थो नैव कृष्णो जनार्दनः । C. 7.1213 B. 7.27.19 K. 7.27.20

°यन्तो). D4 महाबलाः (for °रथाः). — cd) K1.4 D (except D1) संसप्तकाः. D6 सहस्रशः (for चतुर्दश). K5 संसप्तका महाराज तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रुवन्.

11 Ś1 K5 om. 11. K1.3 om. (hapl.) 11bc. — b) K4 D1 महारथाः (D1 °थः); Dn1 नराधिपाः; Dn2 D2.3.5–7 जनाधिप; G5 महाबलं (for नराधिप). — c) K3.4 B1.2.4.5 Dn1 D1 च (for तु). G2 चत्वारिंशत्. Cv as in text. — d) K3 Dn D3.5.6 च (for ये). Cv धेनुपाः; Cvp चात्मजाः (for येऽनुगाः).

12 a) K5 हन्यमानं बलं दृष्ट्वा. — b) S संयुगे (for मारिष). — d) M4 [अ]भजद् (for [अ]भवद्). S वै मनो (for हृदयं).

13 a) K1 D8 न; K4.5 Dn2 D2 तु (for नु). K5 धर्म्यं (for कर्म). S किं नु (G4 तु) नि(M3–5 नै)-श्रेयसं कृत्यं. — b) K3 B Dc1 Dn1 D1 भवेद्येति चिंतयन् (B1 चिंतये; B2–5 चिंतया); S भवेदत्रेत्यचिंतयत् (T G3 °यन्). — c) K4 यतो वा; K5 B Dc1 Dn1 D3.6 इह वा; D2 ततो वा; S न चैव (for इतो वा). Ś1 K1.3.4 [अ]पि (for वि-). — d) S पालयेयं च पांडवान्.

14 a) T G M1.2 तथा (for तस्य). B [ए]वम्; Dc1 Dn1 [ए]व (for [ए]तद्). K5 इत्येवं चिंत्यमानस्य; M3–5 बुद्ध्या विचार्यमाणस्य. — b) K5 फाल्गुनस्य महात्मनः; T G3–5 M1.2 [अ]सकृत्कुरुनंदनः (G5 °न; M1.2 °ने); M3–5 [अ]सकृत्तस्य भूपते. — c) G1 M परमा (for भूयसी). T G2–5 अकरोत्परमां बुद्धिं. — d) Dc1 Dn D2.3.5–7 संसप्तक- (for संशप्तक-). Dn2 D3.6 स्थिता; T G2–4 स्थितां; G5 स्थिरां (for स्थिरा). D4 संशप्तकवधं प्रति.

15 b) G1 M -लक्षणः (for -केतनः). — c) T G2–5 शूरो (for एको). S -सहस्राणां. — d) Dn2 निहंता; S बहूनां (for निहन्तुं).

16 b) Ś1 K2.3 D2.4.5.7.8 संवित्; K5 स हि (for मतिः). — c) K5 वधोपायैस्. — d) T G2–4 यावद्; G1.5 M या तु (G5 च) (for तेन). M1.2 अकल्पयन् (for °यत्). D3.6 तद्द्वैधं समकल्पयत्; Cv as in text.

17 a) Ś1 K Dc1 Dn D2 तं; B D5.6.8 तां; D3 तांस् (for स). D1 तं तु दोलायमानोभूद्; D4 तांस्तु संवर्तमाना सा. — b) G1 M द्वैधीभावे (M1.2 °वं) महामतिः. — c) B Dc1 Dn D3.6 वधेन (for रथेन). K5 D2 नराग्र्याणाम् (for रथा°). T G3–5 वधे संशप्तकाख्यानाम्; G1 M वधेन तद्रथाख्यानाम्; G2 वधे तत्र रथाख्यानाम्. — d) Ś1 K1.3–5 Dn2 D3 G1 तन्; D1.4.5.7.8 तं; G3 च (for तां). K4 मया तदा; T G3–5 तदानघ; G1 M मृषानघ (for मृषा तदा).

18 a) B1.3 S शर-; B4 तस्मिन् (for शत-). — b) K3 शरेण (for शराणां). S प्रयुतान्यर्बुदानि च. — c) D1 असृजन् (for व्य°). K4 बाणान्; S क्रुद्धाः (for राजन्). — d) K4.5 Dc1 Dn D2–8 संसप्तक- (for संशप्तक-). K4 -महारथान्; S -रथर्षभाः (for -महारथाः).

19 a) D3.6 न च (for नैव). — b) D6 न च (for नैव). — Ś1 K1.3 D4 om. (hapl.) 19c–20b. — c) D6 रथा (for रथो). — d) Dn2 D5 [अ]दृश्यंत; D8 संदृश्यंत (for दृश्यन्ते स्म). — For 19, S subst.:

204* ततो नैवार्जुनोपेन्द्रौ न रथः साश्वकेतनः ।
दृश्यन्ते शरवर्षेण प्रबलेन समावृताः ।

[(L. 1) G3 [अ]र्जुनोपेतौ. — (L. 2) T G2.5 दृश्यते (for दृश्यन्ते). M3–5 महता सु- (for प्रबलेन). T G2.

C. 7. 1213 B. 7. 27. 19 K. 7. 27. 20 न हया न रथो राजन्दृश्यन्ते स्म शरैश्चिताः ॥ १९
यदा मोहमनुप्राप्तः सस्वेदश्च जनार्दनः ।
ततस्तान्प्रायशः पार्थो वज्रास्त्रेण निजघ्निवान् ॥ २०
शतशः पाणयश्छिन्नाः सेषुज्यातलकार्मुकाः ।
केतवो वाजिनः सूता रथिनश्चापतन्क्षितौ ॥ २१
द्रुमाचलाग्राम्बुधरैः समरूपाः सुकल्पिताः ।
हतारोहाः क्षितौ पेतुर्द्विपाः पार्थशराहताः ॥ २२
विप्रविद्धकुथावल्गाश्छिन्नभाण्डाः परासवः ।
सारोहास्तुरगाः पेतुर्मथिताः पार्थमार्गणैः ॥ २३
सर्ष्टिचर्मासिनखराः समुद्गरपरश्वधाः ।
संछिन्ना बाहवः पेतुर्नृणां भल्लैः किरीटिना ॥ २४
बालादित्याम्बुजेन्दूनां तुल्यरूपाणि मारिष ।
संछिन्नान्यर्जुनशरैः शिरांस्युर्वीं प्रपेदिरे ॥ २५
जज्वालालंकृतैः सेना पत्रिभिः प्राणभोजनैः ।
नानालिङ्गैस्तदामित्रान्क्रुद्धे निघ्नति फल्गुने ॥ २६
क्षोभयन्तं तदा सेनां द्विरदं नलिनीमिव ।

3. 5 समावृतः.]

— After 19, S ins.:

205* ततस्तेन शरौघेण महता समवास्तृतः ।
नाशकन्नाम बीभत्सुरमित्रान्प्रतिबाधितुम् ।

[(L. 1) T G2. 3 च समावृतः; G4. 5 च तिरस्कृतः (for समवास्तृतः).]

20 Ś1 K1. 3 D4 om. 20^{ab} (cf. v. l. 19). — ^{a}) K4 D1. 3 तदा (for यदा). D7. 8 सोहम् (for मोहम्). S [इ]व (for [अ]नु-). — ^{b}) B4 D1 सिष्विदे हि; Dn2 D2. 3 सखेदश्च (D3 °दं च) (for सस्वेदश्च). S प्रस्विन्न(G2 प्रभिन्न)श्चाच्यु(G5 °प्य)तोभवत्. — After 20^{ab}, M2 ins.:

206* ततो जनार्दनः पार्थं प्रत्युवाच हसन्निव ।
वज्रमस्त्रं तु संधाय जहि संशप्तकानिह ।

— ^{c}) B5 तदा (for ततस्). Dn2 निहितान्; D3. 6 सहितान्; S अहितान् (for प्रायशः). — ^{d}) Ś1 K B1. 5 Dn D3. 5. 6 ब्रह्मास्त्रेण (for वज्रास्त्रेण). D3. 6 [अ]भि- (for नि-). S वज्रेणास्त्रेण जघ्निवान्.

21 ^{a}) T G2–5 पार्श्वं(G5 पांत्व)संछिन्नाः. — ^{b}) Ś1 K1–3. 5 Dn D1–5. 7. 8 -ज्यांगुलि- (for -ज्यातल-). — ^{c}) S केतनानि हताः (T °तः; G1 M1. 2 °याः) प्रोता.

22 D8 om. 22^{ab}. — ^{a}) K1 D4 द्रुमाचलांबुद(K1 °ध)धरैः. — ^{b}) B4 समकायाः; M3–5 तुल्यरूपाः (for समरूपाः). — ^{c}) Ś1 K1–3 रथारोहाः (for हता°). — ^{d}) Ś1 K1–4 D4. 5. 7 पार्थशरैर्हताः; B1 °शरार्दिताः (for पार्थशराहताः).

23 ^{ab}) B1 विप्रविद्धद्र(marg. °त्र)थावन्याश्च; B2 °विद्धकुथावंधाश्च (marg.) °वर्णाश्च (also °वन्याश्च); D2. 5 (marg.) °विद्धकुथांगास्तु; D3. 6 °विद्धांकुशावर्ताश्च; D4 °विद्धाकुथाश्चावर्ताश्च; D5 °विद्धकुशाविल्गाश्च; D7. 8 °विद्ध-कुथावर्ताश्च; T G3. 4 M3–5 °विद्ध(G3 °द्ध्य)कशावल्गाश्च; G1 M1. 2 °विद्धकशाप्रासाश्च; G2 °विद्धांकुशावल्गाश्च; G5 °विद्धांकुशवराश्च. K1. 3. 4 D1 छिन्नदंडाः (for °भाण्डाः). Dn2 D6 S छिन्नभांड(Dn2 °कांड-; D6 °कांडाः; G5 °पांडु)प्रकीर्णकाः. K2 विप्रविद्धकुथावर्माच्छिन्नभांडाः परासवः. — ^{d}) G4 -सायकैः (for -मार्गणैः). D4 मथिताः पार्थिवा रणे.

24 M3–5 om. 24. — ^{a}) K1 Dc1 सर्ष्टिश्च(Dc1 °व)र्मासिनखराः; K5 सार्ष्टिवर्मा°; D8 सृष्टिचर्मा°; T G2–4 सार्ष्टिचर्मा°; G5 संधिचर्मा°. — ^{b}) K1. 5 B1 D (except D1) -परस्वधाः (for °श्वधाः). — D5 om. (hapl.) 24^{c}–25^{b}. — ^{c}) K3 D1 विच्छिन्ना. — ^{d}) Dn1 D4. 7. 8 किरीटिनः.

25 D5 om. 25^{ab} (cf. v. l. 24). — ^{a}) K1 D1 बालादित्यांबुजेंद्राणां; K5 °जाक्षानां. — ^{d}) B2 D6 G2 [उ]र्व्यां (for [उ]र्वीं).

26 G5 om. 26. — ^{a}) B4 जंघाश्च (for जज्वाल). B4 D1. 7 अलंकृता (for °कृतैः). K1 B5 सेनां; Dn1 सेनाः. S (G5 om.) सारो(G1. 2 M1–4 सलो)हालंकृतैः सैन्यैः (G1 M2 सेनां). — ^{b}) K2. 3 B3–5 Dc1 Dn2 D5. 7. 8 प्राणिभोजनैः; D3. 6 प्राणभंजनैः. — ^{c}) K1–4 B Dc1 Dn2 D1–3. 6 नानारूपैस् (for °लिङ्गैस्). D3. 6 तथाविद्धाः; D4. 5. 7. 8 तथामित्रान्; T G2–4 सदामित्रान्; M3–5 शरव्रातैः (for तदामित्रान्). — ^{d}) K3–5 B D फाल्गुने (for फल्गुने). S (G5 om.) क्रुद्धोभ्यघ्नद्धनंजयः.

27 ^{a}) Dc1 Dn2 D8 M5 क्षोभयंतस्. B1. 2. 5 D3. 6 S (except T G4) तथा (for तदा). — ^{b}) Dn2 D2. 4. 5 द्विरदो(D2 °दां) (for द्विरदं). G1. 3. 4 M1. 3. 4 नलिनीम्. G5 प्रभिन्नमिव कुंजरं. — ^{c}) D4. 7. 8 सूत-गणाः.

धनंजयं भूतगणाः साधु साध्वित्यपूजयन् ॥ २७
दृष्ट्वा तत्कर्म पार्थस्य वासवस्येव माधवः ।
विस्मयं परमं गत्वा तलमाहत्य पूजयत् ॥ २८
ततः संशप्तकान्हत्वा भूयिष्ठं ये व्यवस्थिताः ।
भगदत्ताय याहीति पार्थः कृष्णमचोदयत् ॥ २९

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि षड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥

२७

संजय उवाच ।
यियासतस्ततः कृष्णः पार्थस्याश्वान्मनोजवान् ।
अप्रैषीद्धेमसंछन्नान्द्रोणानीकाय पाण्डुरान् ॥ १
तं प्रयान्तं कुरुश्रेष्ठं स्वांस्त्रातुं द्रोणतापितान् ।
सुशर्मा भ्रातृभिः सार्धं युद्धार्थी पृष्ठतोऽन्वयात् ॥ २
ततः श्वेतहयः कृष्णमब्रवीदजितं जयः ।
एष मां भ्रातृभिः सार्धं सुशर्माह्वयतेऽच्युत ॥ ३
दीर्यते चोत्तरेणैतत्सैन्यं नः शत्रुसूदन । C. 7. 1229 B. 7. 28. 4 K. 7. 28. 4

---

28 ^{a}) S तु (for तत्-). B_2 दृष्ट्वा तत्पार्थकर्माणि. — ^{b}) D_6 (marg. as in text) साधुभिः (for माधवः). — ^{d}) G_5 [आ]गत्य (for [आ]हत्य). N ($Ś_2$ missing) प्रांजलिस्तमुवाच ह. — After 28, N ($Ś_2$ missing) ins.:

207* कर्मैतत्पार्थं शक्रेण यमेन धनदेन च ।
दुष्करं समरे यत्ते कृतमद्येति मे मतिः ।
युगपच्चैव संग्रामे शतशोऽथ सहस्रशः ।
पतिता एव मे दृष्टाः संशप्तकमहारथाः ।

[(L. 2) D_8 यत्तु (for यत्ते). K_1 [अ]स्येति; D_4 [अ]ध्येति (for अद्येति). — (L. 4) $K_{1.2}$ $D_{2.4.5.7.8}$ पातिता (for पतिता). $Ś_1$ $K_{1.3.4}$ D (except D_1) संसप्तक- (for संश°). K_1 -महारथः.]

29 ^{a}) $K_{1.3}$ D (except D_1) संसप्तकान् (for संश°). K_5 दृष्ट्वा (for हत्वा). B_1 Bom. ed. संस (Bom. ed. °श)प्तकांस्ततो हत्वा. — ^{b}) B_1 Dn_1 $D_{2.5}$ (marg.) भूयिष्ठा (for °ष्ठं). — ^{d}) B Dc_1 कृष्णं पार्थोऽभि-; $D_{3.6}$ कृष्णं पार्थस्तु; T $G_{1.3-5}$ M वासुदेवम् (for पार्थः कृष्णम्). $K_{4.5}$ D_4 पार्थकृष्णमनो (K_4 °चो)दयत्; G_2 यतोयं समचोदयत्.

Colophon. $Ś_2$ missing. — *Sub-parvan*: K_5 D_2 T $G_{1.2.5}$ $M_{1.2}$ संशप्तकवध. — *Day of Droṇa's Generalship*: K_{1-3} D_1 द्वितीययुद्धदिवसः; T G_3 द्वितीयेह्नि. — *Adhy. name*: $Ś_1$ K_{1-3} Dn_1 D_6 (marg.).$_8$ भगदत्तवधः; D_7 भगध्यवधः (sic). — *Adhy. no.* (figures, words or both): K_5 24; B_{1-3} Dn_1 D_8 S 26 (as in text). — *Śloka no.*: Dc_1 30.

27

1 $Ś_2$ resumes. — ^{a}) K_5 Dn_1 $D_{4.7.8}$ तु कृष्णस्य (K_5 Dn_1 D_4 °ष्णोस्य) (for ततः कृष्णः). Dn_2 $D_{3.6}$ यियासोस्तस्य कृष्णस्तु; S ततोसौ (T_2 °तः स; $G_{1.4}$ M °त्रासौ) बलवान्कृष्णः. — ^{b}) G_1 M कृष्णस्य (for पार्थस्य). $Ś_2$ $B_{1-3.5}$ Dc_1 $D_{4.5.7}$ महाजवान्; Dn_1 महीतवान्. T G_{2-4} तत्राश्वान्वै मनोजवान्. — M_3 om. (hapl.) 1^{c}–2^{b}. — ^{c}) B Dc_1 $D_{2.6}$ संप्रैषीद्; G_5 अनैषीद् (for अप्रैषीद्). B_3 Dn_2 D_1 -संछिन्नान्; D_4 -संकाशान् (for -संछन्नान्). — ^{d}) $K_{1.5}$ $D_{3.4}$ पांडवान्; K_4 B S (M_3 om.) पांडरान्; D_2 सत्वरं; Bom. ed. संत्वरन् (for पाण्डुरान्).

2 M_3 om. 2^{ab} (cf. v. l. 1). — ^{a}) Dn_1 D_5 प्रयातं (for प्रयान्तं). D_1 कुरुश्रेष्ठः; D_5 T G_{3-5} °श्रेष्ठ (for °ष्ठं). — ^{b}) $K_{2.3}$ B G_2 स्वान्भ्रातॄन् (for स्वांस्त्रातुं). D_4 -पांडवान्; D_8 -पालयन् (for -तापितान्). — $K_{1.3}$ om. (hapl.) 2^{d}–3^{c}. — ^{d}) $D_{5.7}$ G_2 युद्धार्थं (for °र्थी). D_4 पृष्ठतोन्वयात्ततः (submetric).

3 $K_{1.3}$ om. 3^{abc} (cf. v. l. 2). — ^{b}) Ś $K_{4.5}$ D (except Dc_1) युधि; K_2 भुवि (for जयः). S अब्रवीत्समितिंजयः. — ^{c}) $Ś_1$ Dn_1 D_7 मा (for मां). — ^{d}) T_2 युधि (for ऽच्युत). $K_{1.3}$ एवमा (K_3 °ष मा)ह्वयतेच्युत.

4 ^{a}) B_4 उत्तमेन (for उत्तरेण). K_1 B_5 Dc_1 (marg.) Dn_2 $D_{3.5.6}$ $G_{3.4}$ एव (D_8 °वं) (for एतत्). — ^{b}) T G_{1-4} $M_{1.2}$ शत्रुकर्शन; Bom. ed. मधुसूदन. Dn_2 $D_{3.6}$ त ($D_{7.8}$ म)दसैन्यं शत्रुकर्षण; G_5 सैन्यं नोमित्र-

C. 7. 1229
B. 7. 28. 4
K 7. 28. 4

द्वैधीभूतं मनो मेऽद्य कृतं संशप्तकैरिदम् ॥ ४
किं नु संशप्तकान्हन्मि स्वान्रक्षाम्यहितार्दितान् ।
इति मे त्वं मतं वेत्थ तत्र किं सुकृतं भवेत् ॥ ५
एवमुक्तस्तु दाशार्हः स्यन्दनं प्रत्यवर्तयत् ।
येन त्रिगर्ताधिपतिः पाण्डवं समुपाह्वयत् ॥ ६
ततोऽर्जुनः सुशर्माणं विद्ध्वा सप्तभिराशुगैः ।
ध्वजं धनुश्चास्य तथा क्षुराभ्यां समकृन्तत ॥ ७
त्रिगर्ताधिपतेश्चापि भ्रातरं षड्भिरायसैः ।
साश्वं ससूतं त्वरितः पार्थः प्रैषीद्यमक्षयम् ॥ ८
ततो भुजगसंकाशां सुशर्मा शक्तिमायसीम् ।
चिक्षेपार्जुनमादिश्य वासुदेवाय तोमरम् ॥ ९
शक्तिं त्रिभिः शरैश्छित्त्वा तोमरं त्रिभिरर्जुनः ।
सुशर्माणं शरव्रातैर्मोहयित्वा न्यवर्तत ॥ १०
तं वासवमिवायान्तं भूरिवर्षशरौघिणम् ।
राजंस्तावकसैन्यानां नोग्रं कश्चिदवारयत् ॥ ११
ततो धनंजयो बाणैस्तत एव महारथान् ।
आयाद्विनिघ्नन्कौरव्यान्दहन्कक्षमिवानलः ॥ १२
तस्य वेगमसह्यं तु कुन्तीपुत्रस्य धीमतः ।
नाशक्नुवंस्ते संसोढुं स्पर्शमग्नेरिव प्रजाः ॥ १३
संवेष्टयन्ननीकानि शरवर्षेण पाण्डवः ।
सुपर्णपातवद्राजन्नायात्प्राग्ज्योतिषं प्रति ॥ १४
यत्तदानामयज्जिष्णुर्भरतानामपायिनाम् ।

कर्शैन — G_5 om. 4^{cd}. — ^{d}) K_4 D_{c1} Dn D_{2-8} संसप्त-कैर्; T G_2 त्रैगर्तकैर्. D_8 [इ]ह (for [इ]दम्).

5 ^{a}) D_{n1} D_{3-7} G_1 किं तु; G_5 अहं (for किं नु). $K_{2,4}$ D_{c1} Dn D_{3-8} संसप्तकान्; T G_{2-4} त्रैगर्तकान् (for संशप्त°). — ^{b}) $Ś_2$ D_5 रक्ष्यामि (for रक्षामि). T G_{1-4} M स्वान्वा रक्षामि चार्दितान्; G_5 स्वाननुभीताननु-पागमे. — ^{c}) B_4 D_{n2} $D_{2,8}$ वेत्सि (for वेत्थ). S इति वेत्थ (G_5 °द) हृदि द्वैधं. — ^{d}) Ś त्वत्र किं; K_1 किं न्वत्र; K_2 D_1 किं त्वत्र; K_4 किं तत्र (by transp.); K_5 अत्र किं. D_8 तव (for भवेत्).

6 ^{a}) D_{n2} D_8 ब्रुवति (for उक्तस्तु). — ^{b}) D_{n2} संप्रवर्तयेत्; D_4 पर्यवारयत्; S पर्य(M_3 परि)वर्तयत् (for प्रत्यवर्तयत्). — D_4 om. (hapl.) 6^{cd}. — ^{d}) B_1 समुपाहरत्; B_3 °द्रवत् (for °ह्वयत्). T G_{2-5} पांडवं प्रति चाह्वयत्; G_1 M पांडवं प्रत्युपाह्वयत्.

7 D_{n1} om. 7^{c}–8^{b}. — ^{c}) D_{n2} D_6 S (except G_5) तस्य ध्वजं धनुश्चैव; D_5 धनुर्ध्वजं चास्य तथा. — ^{d}) D_6 शराभ्यां (for क्षुराभ्यां). $Ś_2$ क्षुराभ्यां संचकर्त ह.

8 D_{n1} om. 8^{ab} (cf. v. l. 7). — ^{a}) K_4 D_1 [अ]स्य (for [अ]पि). D_{n2} $D_{3,6}$ S ततस्त्रिगर्ताधिपतेर्. — ^{b}) B D_{c1} D_{n2} $D_{3,6}$ [आ]शुगैः (for [आ]यसैः). — ^{c}) D_{n2} त्वरितं; G_2 सरथं (for त्वरितः). — ^{d}) S प्रेषयद्वै यमक्षयं.

9 ^{a}) $K_{4,5}$ D_{n1} $D_{3,4,6-8}$ भुजंग- (for भुजग-). K_1 -संकाशं; D_4 °काशा. S निर्मुक्तोरगसंकाशां. — ^{c}) B_5 आसाद्य; Dn S उद्दिश्य; $D_{3,6}$ उद्यम्य (for आ-दिश्य). — ^{d}) S वासुदेवं च (for °देवाय).

10 ^{a}) K_5 Dn D_{2-8} transp. त्रिभिः and शरैः. M_{3-5} शितैश् (for शरैश्). — ^{d}) B_4 $D_{1-3,5,6}$ न्यवर्त-यत् (for °र्तत).

11 11^{ab} = 7. 29. 35^{ab}. — ^{a}) D_8 तं वासवसमा-यांतं. — ^{b}) Bom. ed. भूरिवर्षं. Ś $K_{1,3}$ $D_{2,8}$ -शरौ-घिनं. T $G_{3,4}$ वासवीं भूरिवर्षि(G_3 °र्षं)णं (G_4 °र्षिणीं); $G_{2,5}$ वासविं भूरिवर्षिणं (G_5 °णः). — ^{c}) K_4 तावक-सैन्यानि. — ^{d}) K_5 D_{c1} नाग्रे; B_3 नोग्रः; M_{3-5} नैनं (for नोग्रं). K_2 T G_{2-4} किं(G_4 कं)चिद् (for कश्चिद्). S (except G_5) न्यवारयत्.

12 ^{a}) D_6 वाजैस् (for बाणैस्). — ^{b}) B D_{c1} D_1 G_2 सर्वान् (for तत). T $G_{1,3-5}$ M त्वरिता(G_1 M त्वदीया)न्रथसत्तमान्. — ^{c}) D_6 अयाद्; S प्रायाद् (for आयाद्). — ^{d}) $Ś_1$ कक्ष्यम् (for कक्षम्).

13 ^{a}) K_1 असहं तु; D_{n1} असंसह्यं; D_{n2} $D_{3,6}$ अशक्यं तु (for असह्यं तु). K_3 B D_{c1} $D_{1,2,4,5,7,8}$ T_1 $G_{1,2}$ $M_{1,2}$ तं; M_{3-5} तत् (for तु). — ^{c}) $Ś_1$ D_4 अशक्नुवंस्. $Ś_2$ $K_{1,2}$ संवोढुं (for संसोढुं). D_{n1} शक्नुवंस्ते न वै सोढुं.

14 ^{a}) $D_{5,6}$ स वेष्टयन्; G_2 संश्लेषयन् (for संवेष्ट°). — ^{c}) K_5 -यानवद् (for -पात°). S सुपर्ण इव नागेंद्रम्. — ^{d}) B_{1-3} D_{c1} D_{n2} $D_{3,6}$ प्रायात् (for [आ]यात्).

15 ^{a}) K_1 या तु (for यत्तद्). K_2 D_5 (marg.) यत्तदा ह्यजयजि(D_5 °यं जि)ष्णुर्; D_{c1} $D_{5,6}$ यत्तदानामयं जिष्णुर्; D_{n1} यत्तदा ह्यनयज्जिष्णुर्; D_8 यत्तदानीमयाज्जि-

धनुः क्षेमकरं संख्ये द्विषतामश्रुवर्धनम् ॥ १५
तदेव तव पुत्रस्य राजन्दुर्द्यूतदेविनः ।
कृते क्षत्रविनाशाय धनुरायच्छदर्जुनः ॥ १६
तथा विक्षोभ्यमाणा सा पार्थेन तव वाहिनी ।
व्यदीर्यत महाराज नौरिवासाद्य पर्वतम् ॥ १७
ततो दश सहस्राणि न्यवर्तन्त धनुष्मताम् ।
मतिं कृत्वा रणे क्रुद्धा वीरा जयपराजये ॥ १८
व्यपेतहृदयत्रास आपद्धर्मातिगो रथः ।
आर्छत्पार्थो गुरुं भारं सर्वभारसहो युधि ॥ १९
यथा नडवनं क्रुद्धः प्रभिन्नः षष्टिहायनः ।
मृद्नीयाच्चद्वदायस्तः पार्थोऽमृद्नाच्चमूं तव ॥ २०
तस्मिन्प्रमथिते सैन्ये भगदत्तो नराधिपः ।
तेन नागेन सहसा धनंजयमुपाद्रवत् ॥ २१
तं रथेन नरव्याघ्रः प्रत्यगृह्णादभीतवत् ।
स संनिपातस्तुमुलो बभूव रथनागयोः ॥ २२
कल्पिताभ्यां यथाशास्त्रं रथेन च गजेन च ।
संग्रामे चेरतुर्वीरौ भगदत्तधनंजयौ ॥ २३
ततो जीमूतसंकाशान्नागादिन्द्र इवाभिभूः ।
अभ्यवर्षच्छरौघेण भगदत्तो धनंजयम् ॥ २४
स चापि शरवर्षं तच्छरवर्षेण वासविः । C. 7. 1250 B. 7. 28. 25 K. 7. 28. 25

ष्णुट्; S नासीत्तदागते जिष्णौ. — b) T G2–4 भारतानाम् (for भर°). Ś2 K1–3 D1 [अ]मायिनां; K4 B Dc1 Dn2 D2. 3 [अ]पापिनां; Dn1 T G2–4 [अ]नामयं; D4 [अ]-पलायिनां (hypermetric); D5 [अ]यायीनां; G1 M1. 2. 4. 5 [अ]नामयः; M3 अनात्मनां (for अपायिनाम्). — c) D7 क्षेमंकरं (for क्षेमकरं). S स्वेषां क्षेम(G3. 4 °मं)करे संख्ये (T G2. 3 °ख्ये; G4 M3 °घे). — d) Dn1 अश्रुसाधनं; S अघवर्धने (for अश्रुवर्धनम्).

16 a) Dn1 तदेवं; S तथैव. — b) K1 सुद्यूत- (for दुर्द्यूत-). G2 -वेदिनः; G3 -देवनः (for -देविनः). — c) S कृते (G5 °तं) क्षत्रियनाशाय. — d) T G2–5 धनुरादाय चार्जुनः.

17 a) B5 S ततो (for तथा). Ś2 K D1. 2. 4. 5 7. 8 विक्षोभ्यमाना. — b) T G1. 3–5 M1. 2 पुत्रस्य तव; G2 M3–5 तव पुत्रस्य (for पार्थेन तव). — c) Bom. ed. व्यशीर्यत (for व्यदी°). T G1–4 M तदा राजन्; G5 तदा सेना (for महाराज).

18 a) K4 देवसहस्राणि; S रथ°. — cd) B1 वीरा; B2–5 Dc1 D2 क्रूरां (for क्रुद्धा). Ś K1. 4 वीरराज-; B1 क्रूरां राजन् (for वीरा जय-). S मरणाय मतिं कृत्वा आत्मनो वार्जुनस्य वा.

19 a) Dn1 व्यपेतहृदयास्. K2 -त्रासान्; K5 Dn2 D1–3 -त्रासा; Dn1 त्रस्ता; T G3–5 -त्रासम् (for -त्रास). — b) K5 आचकुस्तं महारथाः; Dn2 D3 आपद्धर्मातिगा रथाः; D2 आववुस्तं महारथाः; D4. 5. 7. 8 वव्रुस्ते तं (D4 °स्तेनं) महारथाः; S आपद्धर्मार्थकोविदः (G2 M3 °दं). — d) S सर्वलोकमहारथः.

20 G3 om. 20a–21b. — a) Ś2 K3 नडवरं; K1 नरवरं; K4. 5 B Dc1 Dn D1. 2. 4. 6 T G3 नलवनं; D5. 7. 8 ताल(D5 °ळ)वनं; G2. 4. 5 M1. 2. 4. 5 नळवनं. T G1. 2. 4. 5 M नागः (for क्रुद्धः). — b) D6 S (G3 om.) षाष्टि(D6 °ष्ठि)हायनः. — c) D3 अत्रस्तः; S (G3 om.) आयत्तः (for आयस्तः). — d) K1 [ऽ]मृद्नम्; D5–7 °मृद्नन् (for °द्नाच्).

21 G3 om. 21ab (cf. v. l. 20). — a) G1 M1. 2 प्रमृदिते (for प्रमथिते). — b) Dc1 महीपतिः; T G1. 2. 4. 5 M1. 2 महारथः; M3–5 प्रतापवान् (for नराधिपः). — d) G1 M अभिद्रवत् (for उपा°).

22 G5 om. 22–23. — a) B3. 4 D7. 8 नरव्याघ्र; D3. 6 °व्याघ्रं (for °व्याघ्रः). — b) B Dc1 D1 धनंजयः; T G2–4 [अ]थार्जुनः; G1 M तदार्जुनः (for [अ]-भीतवत्). — c) K4. 5 Dn1 D2. 4. 5. 8

23 G5 om. 23 (cf. v. l. 22). — b) Ś2 K1. 2 G1 M गजेन च रथेन च. — c) Ś1 K1–4 D1 संग्रामं (for °मे).

24 B4 om. 24–25. — a) Dn2 D3 -संकाशे (for °शान्). — b) Dn2 D3 नाग; D6 M3–5 नागान्; G5 नागम् (for नागाद्). M3–5 भिंदन् (for [इ]न्द्र). K3 B1–3. 5 Dc1 D2 प्रभुः; Dn2 D3 [अ]वभौ (for [अ]भिभूः). — c) B5 प्रत्यवर्षत; Dn2 अभि°; D3 अङ्ग° (for अभ्य°). Ś K1–4 Dn2 शरौघेन.

25 B4 om. 25 (cf. v. l. 24). — a) S ततस्तु (for स चापि). K3 B5 Dc1 D3 T G2–4 तं (for तत्).

C. 7. 1250
B. 7. 28. 25
K. 7. 29. 25

अप्राप्तमेव चिच्छेद भगदत्तस्य वीर्यवान् ॥ २५
ततः प्राग्ज्योतिषो राजा शरवर्षं निवार्य तत् ।
शरैर्जघ्ने महाबाहुं पार्थं कृष्णं च भारत ॥ २६
ततः स शरजालेन महताभ्यवकीर्य तौ ।
चोदयामास तं नागं वधायाच्युतपार्थयोः ॥ २७
तमापतन्तं द्विरदं दृष्ट्वा क्रुद्धमिवान्तकम् ।
चक्रेऽपसव्यं त्वरितः स्यन्दनेन जनार्दनः ॥ २८
संप्राप्तमपि नेयेष परावृत्तं महाद्विपम् ।
सारोहं मृत्युसात्कर्तुं स्मरन्धर्मं धनंजयः ॥ २९
स तु नागो द्विपरथान्हयांश्चारुज्य मारिष ।
प्राहिणोन्मृत्युलोकाय ततोऽक्रुध्यद्धनंजयः ॥ ३०

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥

२८

धृतराष्ट्र उवाच ।

तथा क्रुद्धः किमकरोद्भगदत्तस्य पाण्डवः ।
प्राग्ज्योतिषो वा पार्थस्य तन्मे शंस यथातथम् ॥ १

संजय उवाच ।

प्राग्ज्योतिषेण संसक्तावुभौ दाशार्हपाण्डवौ ।
मृत्योरिवान्तिकं प्राप्तौ सर्वभूतानि मेनिरे ॥ २

— b) Ś K D (except Dc1) मारिष (for वासविः). — For 25^{cd}, Ś K Dn D1–3. 5–8 subst.:

208* सन्यवारयदस्त्राशु लघुत्वात्पाकशासनिः ।

[Ś1 K5 Dn D2. 3. 5–8 विनिवार्य तमर्थ(D8 °ध्य)स्य (for the prior half).]

— After 25, Dn D2. 3. 5–8 ins.:

209* ववर्ष शरवर्षं तु पुनरेव धनंजयः ।

26 D4 om. 26. — b) K5 B2. 4 D2. 5 तं (for तत्). Bom. ed. निवारयत्. D7 शरवर्षेण निवार्य तान् (hypermetric); D8 शरवर्षैर्निवारितान्; S शरवर्षे निवारिते (G1 निपातिते). — cd) Dn2 महाबाहुः (for °बाहुं). Ś2 B Dc1 Dn2 D5. 7. 8 मारिष (for भारत). S संरक्तनयनो रोषात्पार्थं पुनरवाकिरत्.

27 D2 om. 27^{ab}. — a) B4 ततस्तु. S स (T G2–4 तं) तथा शरवर्षेण. — b) D5. 6 च (for [अ]भि-). B1. 2 व्यवकीर्य; Dc1 प्रविकीर्य. Dn1 सहसा चाभ्यवार्य तौ; S पार्थं समभिद्रु(M3. 5 °द्रु)त्य वै (M1. 2 च). — c) K5 D4–8 नोदयामास; G5 प्रेषया° (for चोदया°). — d) D3. 6 (marg. as in text) युद्धाय (for वधाय).

28 b) B1 क्रूरम्; D4 यांतम्; D5. 8 व्यात्तम् (for क्रुद्धम्). — c) Dn1 D4. 7. 8 T G1. 3. 4 M1–4 त्वरितं (for °तः). G5 अपचक्राम वेगेन.

29 G5 om. 29. — a) K2 स; B Dc1 Dn2 S (G5 om.) तं (for सं-). Ś2 K1. 3. 4 [इ]व (for [अ]पि). Ś1 येनेषुं; Ś2 K3. 4 मेने तं; G2 चैवेष; Cd नेयेष (as in text). D4 संप्राप्तममितेयेन. — b) Ś2 K1. 3 पुरावृत्तं; Cd परा° (as in text). — c) T1 परुषा; T2 पुरुषा; G1 M सरोषो; G2–4 सरुषा (for सारोहं).

30 b) Ś K1–4 D1 [आ]भज्य; B3–5 Dc1 Dn2 D4 [आ]रुह्य (for °ज्य). D4. 7. 8 मानद (for मारिष). — d) Ś2 K1 क्रव्याद्; B Dn1 D2 क्रुद्धो (for ऽक्रुध्यद्). S ततश्चु क्रोध फल्गुनः (G5 पांडवः).

Colophon. — *Sub-parvan:* Editions संशप्तकवध. — *Day of Droṇa's Generalship:* Ś2 द्वितीयदिवसः; D1 द्वितीययुद्धदिवसः. — *Adhy. name:* Ś2 K1–3 Dn D1. 2. 4. 7. 8 भगदत्तवधः; K5 भगदत्तार्जुनसमागमः; D5 भगदत्तवधेर्जुनसमागमः; T G1–3. 5 M1. 2 भगदत्तार्जुनयुद्धं. — *Adhy. no.* (figures, words or both): K2 B1–3 Dn1 D2. 3 S 29; K5 25. — *Śloka no.:* Dn1 29.

28

1 a) Ś K1. 2. 4 D1 M5 ततः; B1 अथ (for तथा). — b) Ś1 भगदत्तश्च (for °दत्तस्य). — c) Dn2 [ऽ]पि (for वा). D4 (before corr.) क्रुद्धस्य (for पार्थस्य). — d) Ś K (except K5) D1 वद (for शंस). D8 यथा तथा.

तथा हि शरवर्षाणि पातयत्यनिशं प्रभो ।
भगदत्तो गजस्कन्धात्कृष्णयोः स्यन्दनस्थयोः ॥ ३
अथ कार्ष्णायसैर्बाणैः पूर्णकार्मुकनिःसृतैः ।
अविध्यद्देवकीपुत्रं हेमपुङ्खैः शिलाशितैः ॥ ४
अग्निस्पर्शसमास्तीक्ष्णा भगदत्तेन चोदिताः ।
निर्भिद्य देवकीपुत्रं क्षितिं जग्मुः शरास्ततः ॥ ५
तस्य पार्थो धनुश्छित्त्वा शरावापं निहत्य च ।
लाडयन्निव राजानं भगदत्तमयोधयत् ॥ ६
सोऽर्करश्मिनिभांस्तीक्ष्णांस्तोमरान्वै चतुर्दश ।
प्रेरयत्सव्यसाची तांस्त्रिधैकैकमथाच्छिनत् ॥ ७
ततो नागस्य तद्वर्म व्यधमत्पाकशासनिः ।
शरजालेन स बभौ व्यभ्रः पर्वतराडिव ॥ ८
ततः प्राग्ज्योतिषः शक्तिं हेमदण्डामयस्मयीम् ।
व्यसृजद्वासुदेवाय द्विधा तामर्जुनोऽच्छिनत् ॥ ९
ततश्छत्रं ध्वजं चैव छित्त्वा राज्ञोऽर्जुनः शरैः ।
विव्याध दशभिस्तूर्णमुत्स्मयन्पर्वताधिपम् ॥ १० C. 7. 1266 B. 7. 29. 11 K. 7. 29. 11

2 a) K5 प्राग्ज्योतिषे तु (for °तिषेण). Ś2 संक्रुद्धाव्; K4 संसिक्ताव्; B1. 4. 5 Dn1 T G2. 5 M5 संयुक्ताव्; D4. 5. 7. 8 सहसा (for संसक्ताव्). — b) K4 B3 दासार्ह- (for दाशार्ह-). — c) B4 Dn2 मृत्यु- (for मृत्योर्). B1 Dn2 D3. 6 दंष्ट्रांतरं; B2–5 Dc1 दंष्ट्रांतिकं; D1 G5 इवांतकं; D4. 7. 8 इवांति(D4 °त)क- (for °न्तिकं). G5 प्रांते (for प्राप्तौ).

3 ab) Dn2 यथा (for तथा). Ś1 B2–4 Dc1 तु; B1. 2 (marg.). 5 स्म (for हि). D4 -वर्षेण (for -वर्षाणि). Ś K (except K5) D1 विभो (for प्रभो). S महता शरवर्षेण ववर्ष बलवान्रणे. — c) B3. 5 भगदत्त- (for °दत्तो). T G1–4 M द्विपस्कंधात्; G5 द्विपारूढः (for गजस्कन्धात्).

4 a) B1 कार्षायसैर्; D5–7 काष्ण्यर्या° (for कार्ष्णा°). — b) K4 D4. 6–8 -निसृतैः; D3 -निस्वनैः (for -निःसृतैः). — B3 reads 4^{cd} on marg. — c) Dn2 D6. 7 अविध्य; D3 अभिद्यन् (for अविध्यद्). — Ś K1. 3. 4 D1. 3 om. (hapl.) 4^{d}–5^{c}. — d) K5 Dn D4–8 स्वर्ण- (for हेम-). K5 Dn1 D7. 8 -सितैः (for -शितैः).

5 Ś K1. 3. 4 D1. 3 om. 5^{abc} (cf. v. l. 4). — a) B4. 5 -समाकीर्णा (for °स्तीक्ष्णा). — b) K3. 5 Dn1 D2. 4. 5. 7. 8 नोदिताः (for चो°). — c) K5 अविध्यन् (for निर्भिद्य). — d) B2 किंचिज् (for क्षितिं). B Dc1 Dn2 सु(B1 स)वाससः (for शरास्ततः). S ते सुपुंखा ययुः क्षितिं.

6 b) K4. 5 शरं चापं; B Dc1 Dn D2. 3. 6 G5 परिवारं (Dn2 °रान्); D4. 5. 7. 8 हस्ताला(D5 °वा-; D7 °चा)पं; T G1–4 M परिवा(G2 °चा)पं; Cd परीवारं (for शरावापं). K4. 5 निहन्य; S निपात्य (for निहत्य). — c) Ś1 (*sup. lin.* as in text) क्रीडयन्; B Dc1 Dn D2. 5 T G2 लाल°; D4 चाळ°; G1. 3–5 M लाळ° (for लाड°). D3. 6 लाडयित्वा च राजानं.

7 a) D1 सार्क-; D3 सोग्नि-; G1 M अर्क- (for सोऽर्क-). D7 -निभांस्तीक्ष्णं; T G2–5 -निपातीनि; G1 M -निकाशानि (for -निभांस्तीक्ष्णांस्). Dn1 सोग्निस्पर्शसमांस्तीक्ष्णास्. — b) S तोमराणि (for °रान्वै). — c) Ś2 K5 B Dc1 प्रेरयन्; D2. 4. 5. 7. 8 प्रेषयन् (D2. 7 °त्) (for °रयत्). D4 सव्यसाचिनं (for °साची तांस्). B Dc1 D3. 6 तु (for तांस्). S प्रेषितानि च बीभत्सुस्; Bom. ed. अप्रेषयत्सव्यसाची. — d) B4 क्रोधैकैकम्; Bom. ed. द्विधै° (for त्रिधै°). B1 (marg.) S अशा- (B1 [marg.] °पा)तयत् (for अथाच्छिनत्).

8 B3 reads 8–9 on marg. — a) Ś K Dn2 D3. 6 तस्य (for ततो). Ś2 K4 Dn2 D7 धर्मं (Ś2 °र्मं); D1 वर्मा; T G2–4 वर्षं; G5 वक्त्रं (for वर्मं). — c) B Dc1 Dn2 D3. 6 महता; Dn1 D5. 7. 8 च (D5 वि-) बभौ (for स बभौ). — After 8^{abc}, B Dc1 Dn2 D3. 5. 6 ins.:

210* तद्व्यशीर्यत भूतले ।
विशीर्णवर्मा स गजः शरैः सुभृशमर्दितः ।
बभौ शिरसि मातंगो·

[(L. 2) D3 आर्दितः. — (L. 3) Dc1 corrupt. B बभौ धारानिपाताक्तो.]

— d) Ś1 (*sup. lin.* as in text) T G3 व्यग्रः (for व्यभ्रः).

9 B3 reads 9 on marg. — a) Dn2 प्राग्ज्योतिषस्ततः शक्तिं. — b) K1 अयास्मयीं; K5 D2. 5 (marg. *sec. m.*) अयोमयीं. — d) K5 S (except G2) त्रिधा (for द्विधा).

10 a) D6 धनुश्च (for ध्वजं). — d) Bom. ed. पर्वतेश्वरं (for °ताधिपम्).

C. 7. 1257 B. 7. 29. 12 K. 7. 29. 12

सोऽतिविद्धोऽर्जुनशरैः सुपुङ्खैः कङ्कपत्रिभिः ।
भगदत्तस्ततः क्रुद्धः पाण्डवस्य महात्मनः ॥ ११
व्यसृजत्तोमरान्मूर्ध्नि श्वेताश्वस्योन्ननाद च ।
तैरर्जुनस्य समरे किरीटं परिवर्तितम् ॥ १२
परिवृत्तं किरीटं तं यमयन्नेव फल्गुनः ।
सुदृष्टः क्रियतां लोक इति राजानमब्रवीत् ॥ १३
एवमुक्तस्तु संक्रुद्धः शरवर्षेण पाण्डवम् ।
अभ्यवर्षत्सगोविन्दं धनुरादाय भास्वरम् ॥ १४
तस्य पार्थो धनुश्छित्त्वा तूणीरान्संनिकृत्य च ।
त्वरमाणो द्विसप्तत्या सर्वमर्मस्वताडयत् ॥ १५
विद्धस्तथाप्यव्यथितो वैष्णवास्त्रमुदीरयन् ।
अभिमन्त्र्याङ्कुशं क्रुद्धो व्यसृजत्पाण्डवोरसि ॥ १६
विसृष्टं भगदत्तेन तदस्त्रं सर्वघातकम् ।
उरसा प्रतिजग्राह पार्थं संछाद्य केशवः ॥ १७
वैजयन्त्यभवन्माला तदस्त्रं केशवोरसि ।
ततोऽर्जुनः क्लान्तमना केशवं प्रत्यभाषत ॥ १८

---

11 b) Ś K (except K5) D1 सुपक्षैः; D3-8 सुमुक्तैः (for सुपुङ्खैः). — c) S तु सं- (for ततः). — d) B Dc1 जनाधिप (B1. 3. 5 °पः); S नराधिपः (G3. 5 °प) (for महात्मनः).

12 a) K1-3 D6 व्य(K1 वि)सृजंस् (for °जत्). — Ś K1. 3. 4 D1. 4. 7. 8 om. 12cd. — c) G1 M तेनार्जुनस्य.

13 Ś2 partly damaged. — a) T G2-5 परिवृत्त-; G1 M1. 2 °वर्तं (for °वृत्तं). G2 -किरीटस् (for किरीटं). Ś1 K1. 3 D1 तैर्; K2 D4. 7. 8 तद्; B1 Dn2 D3. 5. 6 M3-5 तु (for तं). K5 किरीटं तु परावृत्य; D2 किरीटं परिवृत्तं तु. — b) K5 विनयन्; B4 शम°; D1. 7. 8 ना(D1 न)म°; D2. 5 (by corr.) व्यप°; D4 भयमन् (sic); D5 (before corr.). 6 (by corr. sec. m.) व्यनयन्; T G2-5 व्यथ°; Ca d यम° (as in text). K5 Dn2 D2. 3. 5. 6 इव; G2 आह (for एव). K5 B1. 2. 4. 5 D फाल्गुनः; B3 पांडवः (for फल्गुनः). — c) Dn1 D2. 5-7 सुहृष्टः; Dn2 सुहृदः; Cd. v सुदृष्टः (as in text). D1. 4 लोके (for लोक). — d) T राजैनम्.

14 Ś2 partly damaged. — a) K1 T G3-5 उक्त्वा (for उक्तस्). Dn2 स; G4 च (for तु). Dn2 संरुद्धः (? °ब्धः); S बीभत्सुं (for संक्रुद्धः). — b) Ś2 पांडवः; S पार्थिवः (for पाण्डवम्). — d) Ś1 पांडुरं; Ś1 (sup. lin.) B2 भासुरं; K1 D1. 5 (before corr.). 6-8 भास्करं; T G2-5 वीर्यवान्; G1 M वेगवत् (for भास्वरम्). — After 14, D3 6 ins.:

211* तौ विध्यमानौ नाराचैर्भगदत्तेन भारत ।
जग्मतुर्नैव संमोहं चुक्षुभाते न चाच्युतौ

15 Ś2 partly damaged. — b) K2 G5 तूणीरौ; D6 तूणीरं; Cd °रान् (as in text). Dn2 संनियम्य; G3 °हत्य (for °कृत्य). — c) D4. 5. 7. 8 पुनः पार्थो (for त्वरमाणो). B1 [ऽ]थ (for द्वि-). — d) Ś1 Dn2 D3 -मर्माणि; D5 -वर्मसु (for -मर्म°). Dn1 ताडयत् (for [अ]ताड°).

16 a) K4 व्यधस् (sic); D3 द्विधस् (sic); M3. 4 वृद्धस् (for विद्धस्). B Dc1 Dn2 S ततोति(G5 ततोपि)-व्यथितो; Dn1 तथाति°; D3 (before corr. marg. sec. m. as in text) स नाति° (for तथाप्य°). — b) Ś2 damaged. K1. 3 B3 Dn D1. 3. 8 G1 M3-5 उदीरय(K3 °ये)त्. — c) D2. 5 (before corr. as in text) सुसंक्रुद्धो; G5 [अं]कुशे वृद्धो (for °शं क्रुद्धो). — d) K1 व्यसृजन् (for °जत्). S पांडवं प्रति (for °वोरसि). — After 16, D4-7 ins.:

212* तदस्त्रमुद्यतं दृष्ट्वा वासुदेवः प्रतापवान् ।
अर्जुनः पृष्ठतं कृत्वा प्रतिजग्राह वीर्यवान् ।
[D5 om. line 2.]

17 a) Ś2 निसृष्टं (for विसृ°). — b) Ś1 damaged. K5 B D (except D1) -घाति वै (for -घातकम्). — c) K1 B2 तरसा (for उरसा).

18 b) M3-5 तदा सा (for तदस्त्रं). — After 18ab, K2 Dn2 D4. 6-8 S ins.:

213* पद्मकोशविचित्रा च सर्वर्तुकुसुमाकुला ।
ज्वलनार्केन्दुवर्णाढ्या तारकोज्ज्वलपावका ।
तया पद्माभिशोभिन्या वायुकम्पितलोलया ।
शोभतेऽभ्यधिकं शौरिरतसीपुष्पसंनिभः ।
केशवः केशिमथनः शार्ङ्गधन्वारिमर्दनः ।
सन्ध्याभ्रैरिव संछन्नः प्रावृट्काले नगोत्तमः ।

[(L. 1) D4. 6 (marg. sec. m.). 8 पद्माशोक- (for पद्मकोश-). K2 Dn2 D4. 6-8 -विचित्राढ्या (for °त्रा च). Dn2 सर्वत्र (for सर्वर्तु-). K2 Dn2 D6-8 -कुसुमोत्करा

अयुध्यमानस्तुरगान्संयन्तास्मि जनार्दन ।
इत्युक्त्वा पुण्डरीकाक्ष प्रतिज्ञां स्वां न रक्षसि ॥ १९
यद्यहं व्यसनी वा स्यामशक्तो वा निवारणे ।
ततस्त्वयैवं कार्यं स्यान्न तु कार्यं मयि स्थिते ॥ २०
सबाणः सधनुश्चाहं ससुरासुरमानवान् ।
शक्तो लोकानिमाञ्जेतुं तच्चापि विदितं तव ॥ २१
ततोऽर्जुनं वासुदेवः प्रत्युवाचार्थवद्वचः ।
शृणु गुह्यमिदं पार्थ यथा वृत्तं पुरानघ ॥ २२ C. 7. 1178 B. 7. 29. 25 K. 7. 29. 25

(K2 °रा) (for °माकुला). — T G M1. 2 om. line 2. — (L. 2) Dn2 -वर्णाभा; M3-5 -बालाभा (for -वर्णाढ्या). D6 (marg. sec. m. as above) बालभार्क इव वर्णाभा (hypermetric) (for the prior half). D8 नक्षत्रोज्ज्वल- (for तारको°). Dn2 D6 M3-5 स्तब(Dn2 D6 पाव)-कोज्ज्वलपल्लवा (for the post. half). — (L. 3) K2 D4. 7. 8 पद्माढ्य-; Dn2 D6 पद्माव- (for पद्मामि-). Bom. ed. नया पद्मनलाढिन्या (for the prior half). Dn2 D6 वात- (for वायु-). K2 D4. 7. 8 वातालंबनलोल(K2 °शोभ)या; Cv वामकम्पितलोकद्या (for the post. half). — (L. 4) K2 Dn2 D4. 6-8 शुशुभे (for शोभते). D3 चाधिकं; G5 ह्यधि° (for ऽप्यधि°). — (L. 5) K2 Dn2 D4. 6-8 -दमनः (for -मथन.). K2 Dn2 D4. 6-8 शत्रु(Dn2 °स्त्र)-मध्ये (for शार्ङ्गधन्वा). — (L. 6) K2 D4. 6-8 संध्याभ्रेण (for °भ्रैर्). T G2 संछिन्नः (for °छन्नः).]

— [c]) T G1. 5 M तमर्जुनः (for ततो°). M3. 5 (sup. lin. as in text) क्लीबमनाः; Cd भ्रांत° (for क्रान्त°).

19 Before 19, Dn2 ins अर्जुन उवाच. — [a]) G1 M युध्यमानस्तु तुरगान्. — [b]) D4 संयत्ता (for संयन्ता). B1-3 Dc1 तवानघ; B4. 5 [इ]ति चानघ; Dn2 D3. 6 M2-5 तवार्जुन; D4. 5. 8 जनार्दनः (for °र्दन). — [d]) T G (except G2) M2-5 Cv त्वं; M1 तं(?) (for स्वां). D3. 6 निकृंतसि; G5 नरर्षभ (for न रक्षसि). — After 19, M3-5 ins.:

214* इदमस्त्रमवस्थाप्य प्राप्तं मां देवकीसुत ।
किमर्थं पुरुषव्याघ्र स्वयं प्रतिगृहीतवान् ।

20 [a]) D5. 6 च; S (except G5) हि (for वा). — [b]) B3 (marg. as in text). 3-5 वा विधारणे; S प्रतिवा° (for वा निवा°). — [c]) B3 तदा (for ततस्). Ś2 K1 D1 T G3-5 त्वयैव; K4 तवैव; Dn1 त्वदीयं (for त्वयैवं). — [d]) D1 तद् (for न). K5 तत्; D4 च; D6 वा (for तु). B4 स्थिरे (for स्थिते).

21 [b]) Ś1 -देवासुर- (for -सुरा°). K3 5 B1-3 Dn2 D2. 3. 5. 6 -मानुषान् (D5 °षं) (for -मानवान्). — [d]) S तवैव (G1 M1. 2 °व वै) विदितं हि तत्.

22 Before 22, B3 Dn2 D2. 3. 6 ins. संजय उवाच. — [b]) T अर्थविद्; Cd अर्थवत् (as in text).

— Before 22[cd], T G1. 3. 5 M1 2 ins वासुदेव उवाच; G4 श्रीकृष्ण. — K2 D7. 8 repeat 22[cd] after 26. — [c]) B1. 2 3 (marg as in text) वृत्तम् (for गुह्यम्). K1. 3 B1 G2 इमं (for इदं). K4 D1 तात (for पार्थ). D4 शृणु पार्थ गुह्यमिदं. — [d]) Ś2 K B D (except D1. 7. 8) transp. यथा and पुरा. B5 तत्वं (for वृत्तं). K2 D7. 8 (all second time) S पुरातनं; D3 मयानघ; D5 तथानघ. — D3 S ins. after 22: K2 D7. 8 after the second occurrence of 22[cd]: D4 after 26:

215* येयं लोकधरा देवी सर्वभूतधरा धरा ।
सकामा लोककर्तारं नारायणमुपस्थिता ।
स संगम्य तया सार्धं प्रीतस्तस्यै वरं ददौ ।
सा वव्रे विष्णुमदत्तं पुत्रमस्त्रं च वैष्णवम् ।
बभूव च सुतस्तस्यां नरको नाम विश्रुतः । [5]
अस्त्रं च वैष्णवं तस्मै ददौ नारायणः स्वयम् ।

[D4 om lines 1-2. —(L. 1) D6-8 M3-5 लोकहिता (for °धरा). K2 D7. 8 M5 सर्वलोक- (for °भूत-). — (L 2) K2 D6-8 सा सर्व-; G2-4 सा कामाल् (for सकामा). G5 -भर्तारं (for -कर्तारं). D7 8 उपास्थिता; M4 उपाहिता (for उपस्थिता). — (L. 3) G5 संगत्य (for संगम्य). — (L. 5) K2 D4. 6-8 G1. 5 M1. 2 तस्या (for तस्यां). G2 नामतः (for विश्रुतः). — (L. 6) G2 M3-5 तस्यै; G4 तस्य (for तस्मै).]

D3 S cont.:

216* तदेतन्नरकस्यासीदस्त्रं सर्वाहितान्तकम् ।
तस्मात्प्राग्ज्योतिषं प्राप्तं सर्वशस्त्रविघातनम् ।
नास्यावध्योऽस्ति लोकेऽस्मिन्मदन्यः कश्चिदर्जुन ।
तस्मान्मया कृतं ह्येतन्मा तेऽभूद्बुद्धिरन्यथा ।
संजय उवाच ।
अनुनीय तु दाशार्हः पाण्डवं त्वरितोऽब्रवीत् । [5]
जहि प्राग्ज्योतिषं क्षिप्रं वाक्यशेषं च मे शृणु ।

[(L. 1) D6 एवं (for एतत्). D6 सर्वाहितांतकृत्; G2 °तातिकं (for °तान्तकम्). — (L. 2) cf. 33[a]. T G2 प्राग्ज्योतिषा; G3. 4 °तिपात् (for °तिषं). D6 M3-5 -शत्रु- (for -शस्त्र-). D6 -विनाशनं; G1 M1. 2 -विघातकं; M3-5

G. 7.1278
B. 7.29.28
K.7.29.32

शृणु शश्वह्ल
आत्मानं प्रविभज्येह लोकानां हितमादधे ॥ २३
एका मूर्तिस्तपश्चर्यां कुरुते मे भुवि स्थिता ।
अपरा पश्यति जगत्कुर्वाणं साध्वसाधुनी ॥ २४
अपरा कुरुते कर्म मानुषं लोकमाश्रिता ।
शेते चतुर्थी त्वपरा निद्रां वर्षसहस्रिकाम् ॥ २५
यासौ वर्षसहस्रान्ते मूर्तिरुत्तिष्ठते मम ।
वरार्हेभ्यो वराञ्श्रेष्ठांस्तस्मिन्काले ददाति सा ॥ २६

तं तु कालमनुप्राप्तं विदित्वा पृथिवी तदा ।
प्रायाचत वरं यं मां नरकार्थाय तं शृणु ॥ २७
देवानामसुराणां च अवध्यस्तनयोऽस्तु मे ।
उपेतो वैष्णवास्त्रेण तन्मे त्वं दातुमर्हसि ॥ २८
एवं वरमहं श्रुत्वा जगत्यास्तनये तदा ।
अमोघमस्त्रमददं वैष्णवं तदहं पुरा ॥ २९
अवोचं चैतदस्त्रं वै ह्यमोघं भवतु क्षमे ।
नरकस्याभिरक्षार्थं नैनं कश्चिद्वधिष्यति ॥ ३०

-निधानकं (for -विधातनम्). —(L. 3) cf. 33^{cd} D5 T नास्ति; G5 नान्यो (for नास्य). D6 भूतेपु (for लोकेऽस्मिन्). D6 om. the ref. —(L. 5) D6 वाक्यन् (for त्वरितो). —(L. 6) M3.4 lacuna; M5 वाक्य- (for क्षिप्रं). M5 -शेष तु त्वं च मे शृणु (for the post. half).]

23 a) Dn2 D3.6 S पार्थ (for शश्वल). — a) M3-5 चतुर्धा (for आत्मानं). D4.7 प्रतिभज्य (for प्रवि°). B3 Dn2 D3.6 [अ]हं (for [इ]ह). — d) B4 हितकाम्यया (for °मादधे). S विधानमिदमादधे.

24 a) Dn1 D4 G5 एक-; Ca. d एका (as in text). K2 तपश्चर्यं; Dn1 तपः कुर्यां (for तपश्चर्यां). — b) Dn2 D3.6 कुरुते भुवि सुस्थिता. — d) B4 S साध्वसाधु वा (T G2-4 च); D4 साधु साध्विति (for साध्वसाधुनी).

25 D4 om. 25–26. — a) S कर्म कुरुते (by transp.). — b) Dn2 D3.6 मानुषं धर्ममास्थिता; D7.8 °षीं तनुमाश्रिता. ❀ Ca. d अपरा क्षेत्रज्ञरूपा मानुषे लोके कर्म कुरुते । ❀ — c) T G2.4.5 चतुर्थ- (for चतुर्थी). D5 तु परा; S मूर्तिस्तु (for त्वपरा). Ś1 चतुर्थी त्वपरा शेते. Cd cites शेते and अपरा (both as in text). — d) Ś1 K1 D1 वार्ष- (for वर्ष-). Ś K1-3 Dn1 D1.2.7 -सहस्रिकीं; K4.5 Dn2 D3.5.6 °स्रकीं; T °स्रकां; Bom. ed. °स्रिकं (for °स्रिकाम्).

26 D4 om. 26 (cf. v. l. 25). — a) D7.8 सा (for [अ]सौ). — b) Dn2 वर्तिष्यते (for उत्तिष्ठते). — c) S वरार्हाय (for °र्हेभ्यो). Dn2 D3.6 इष्टांस (for श्रेष्ठांस्). — d) K4 तत्तत्- (for तस्मिन्). B5 प्रयच्छति; D5 ददामि ते (for °ति सा). — After 26, K2 D7.8 repeat 22^{cd}; while D4 ins. 215*.

27 D8 om. 27. — b) Ś K (except K5) D1 तथा; S पुरा (for तदा). — G5 om. (hapl.) 27^{c}–29^{b}.
— c) Ś2 K1.2.4 Dn1 D1.3.6 (before corr. as in text) G1.2 प्रयाचत; K3.5 Dn2 D2.5 अया°; D4 प्रत्राचयत (hypermetric) (for प्रायाचत). K3-5 B Dc1 D2.3.6 यन्मां; D5 मां यं (by transp.); S (G5 om.) पार्थ. — d) B Dc1 D2.3.6 S (G5 om.) तच्छृणु (for तं शृणु).

28 G5 om. 28 (cf. v. l. 27). — ab) B Dc1 M3-5 दानवानां (for असुराणां). Ś K (except K5) B1-3 Dc1 Dn1 D1.4.7.8 T G3.4 चा(Dn1 वा)प्यवध्यस् (for च अव°). Dn1 मम (for ऽस्तु मे). — D4 om (hapl.) 28^{c}–30^{b}. — cd) Ś K (except K5) Dn2 D8 उपेतं (for उपेतो). Ś K1.2 Dn2 D1.5 तं मे त्वं; K5 त्वं मे तं; D2.6 तमेवं (for तन्मे त्वं). S (G5 om.) एवं वरं वृणे देव तवानघ (T G3 तव नाथ; G4 देवनाथ) ममास्त्विति.

29 G5 om. 29^{ab} (cf. v. l. 27); D4 om. 29 (cf. v. l. 28). — a) Ś2 K (except K5) D1 दत्त्वा (for श्रुत्वा). — b) B2 (marg.) पृथिव्यास्; Cd जगत्यास (as in text). D6 (by corr.) तनयं (for तनये). S (G5 om.) जगत्या भरतर्षभ. — c) K3 B2-4 Dc1 Dn2 D3.6 T G1.3-5 M Cd प्रायच्छं; G2 प्रथितं (for अददं). Dn1 अमोघास्त्रं चाददं च. — d) Ś1 transp. वैष्णवं and तदहं. B Dc1 Dn2 D3.6 परमं (for तदहं). B1 तदा (for पुरा). S परमं वैष्णवं पुरा.

30 D4 om. 30^{ab} (cf. v. l. 28). — ab) K4 Dn1 अमोघं; D1 अवोघं (sic); D8 अमोचं (for अवोचं). B2 Dc1 D5.7.8 वा (for च). D8 मे (for वै). K3 B1 Dn2 अमोघं (for ह्यमोघं). K2 Dn2 D5 क्षिते; Cd क्षमे (as in text). S एतदस्त्रममोघं मे (M3-5 ते) भविष्यति वसुंधरे. — c) G5 [अ]पि (for [अ]भि-). G1 M नरकस्य रक्षणार्थं तु (hypermetric). — d) B1

अनेनास्त्रेण ते गुप्तः सुतः परबलार्दनः ।
भविष्यति दुराधर्षः सर्वलोकेषु सर्वदा ॥ ३१
तथेत्युक्त्वा गता देवी कृतकामा मनस्विनी ।
स चाप्यासीद्दुराधर्षो नरकः शत्रुतापनः ॥ ३२
तस्मात्प्राग्ज्योतिषं प्राप्तं तदस्त्रं पार्थ मामकम् ।
नास्यावध्योऽस्ति लोकेषु सेन्द्ररुद्रेषु मारिष ॥ ३३
तन्मया त्वत्कृतेनैतदन्यथा व्यपना ।
वियुक्तं परमास्त्रेण जहि पार्थ महासुरम् ॥ ३४
वैरिणं युधि दुर्धर्षं भगदत्तं सुरद्विषम् ।
यथाहं जघ्निवान्पूर्वं हितार्थं नरकं तथा ॥ ३५
एवमुक्तस्ततः पार्थः केशवेन महात्मना ।
भगदत्तं शितैर्बाणैः सहसा समवाकिरत् ॥ ३६ C. 7. 1292 B. 7. 29. 39 K. 7. 29. 45

नैतत्; D6 नैतं (for नैनं). D4 विशिष्यति; D7. 8 हनि° (for वधि°).

31 [a]) Ś1 पृथ्वि (for गुप्तः). —[b]) Ś1 Dn1 पुत्रः (for सुतः). K4 तव (for पर-). T G (except G5) M1. 2 सुतः परमधार्मिके. —[c]) G5 सुदुर्धर्षः (for दुराधर्षः).

32 [a]) Ś K1–4 D1 4. 7. 8 भगवता; K5 Dn1 D2. 5 भगवती; Dn2 D3. 6 T G2–4 तु सा देवी; G1 M तदा देवी; G5 तथा देवे (for गता देवी). Cd cites देवी (as in text). —[b]) K5 कृतकर्मा; S °कार्या (for °कामा). Ś2 K (except K5) D1 गता क्षमा; Dn2 D3. 6 यशस्विनी; T G2–4 वसुंधरा; G1. 5 M मही तदा (G1 M2 गता; G5 तथा; M1 धरा) (for मनस्विनी). —After 32[ab], D4 ins.:

217* व्यजायत धरा देवी पुत्रं पुत्रशतावरम् ।

—[c]) T G2 तथा हि (for स चापि). —[d]) D3. 6 दानवः (for नरकः). Ś K D (except Dc1) -सूदनः (for -तापनः).

33 [b]) S वेत्थ (for पार्थ). D4. 7. 8 ins. after 33[ab]: D6 after 34:

218* तदस्त्रं देवगन्धर्वयक्षपन्नगराक्षसान् ।
सर्वान्समागतान्हन्यात्किं पुनस्त्वां धनंजय ।
भोगिनां चैव दुर्धर्षं मया दत्तं सुरासुरैः ।
जहि प्राग्ज्योतिषं पार्थ पुरा सर्वान्हिनस्ति सः ।

[(L. 1) D6 ततस्तु (for तदस्त्रं). —(L. 3) D6 वर (for चैव). D6 भगदत्तं (for मया दत्तं).]

—[c]) G5 नान्यो (for नास्य). Ś K1–3 D1 त्रि- (for ऽस्ति). D4 नगरे; D7. 8 नागेषु; S लोकेस्मिन् (for लोकेषु). —[d]) B4 भारत; Cd मारिष (as in text). S मदन्यः कश्चिदर्जुन.

34 [a]) D5 यन् (for तन्). Dc1 D2. 5 (before corr. as in text) त्वत्कृते च; S °ते हि (for °तेन). —[b]) Ś1 व्यवनाश्रितं; Ś2 K1. 3. 4 D1 ह्य(Ś2 व्य-; K3 D1 ह्यु)पपादितं; K2 ह्युपसादितं; K5 B3 व्यपनायि(K5 °शि)तं; B1. 2. 5 Dn2 व्यपलापितं; B2 (marg.). 4 Dc1 D2 Cd °नामितं (for °नाश्रितम्). S अन्यथैवोपनिर्मितं; Ca अन्यथा व्यपलासितं. —[c]) K3 B1 (marg.) 2. 3 Dc1 D2–4 6–8 विमुक्तं; D5 (by corr. *sec. m.*) त्रिमुक्तः (for वियुक्तं). —[d]) G2 महारथं (for °सुरम्). —After 34, D6 ins. 218*.

35 [a]) Dn2 D4. 6 युद्ध-; D3 यु*; Bom ed जहि (for युधि). —[c]) D5 तथा (for यथा). B1 जघ्ने चाहं यथा पूर्वं. —[d]) K3 B1 Dn2 D3. 6 तदा (for तथा). —For 35, S subst:

219* अवध्योऽयं महास्त्रेण भगदत्तः सुरासुरैः ।
यथाहं नरकं लोकहितार्थमहनं पुरा ।

[(L. 2) G5 अथाहं; M1. 2 यथाह. G1 M1. 2 लोके (for लोक-).]

36 Before 36, S ins. संजय उ°. —[a]) K5 तदा (for ततः). —[c]) K1. 2 D6 शतैर्; K5 Dn2 D7. 8 सितैर् (for शितैर्). —[d]) K5 Dn1 D4 समवाकिरन्. —After 36, K2 (marg.) D4. 7. 8 ins.:

220* घण्टां काञ्चनसंछन्नां विश्वकर्मविनिर्मिताम् ।
काञ्चनशृङ्खलानद्धां सव्यां चिच्छेद पाण्डवः ।
सा हता शरघातेन वज्रनिष्पेषसंनिभा ।
पपात दूरपातेन चन्द्रबिम्बसमुज्ज्वला ।
दक्षिणापि हता राजन्घण्टा बाणैः किरीटिनः ।
पपात दूरमध्वानं गत्वा सूर्य इव क्षितौ ।
भगदत्तेन निर्मुक्तः सुप्रतीकोऽपि वेगतः ।
हनुमान्सूर्यबिम्बस्य ग्रसनार्थमिवोद्यतः ।

[(L. 1) D4 -संछिन्नां (for -संछन्नां). —(L. 5) K2 पिहिता (for [अ]पि हता). K2 किरीटिना. —(L. 8) D7. 8 [उ]त्सुकः (for [उ]द्यतः).]

On the other hand, D6 after 36 ins. 222*.

C. 7. 1293
B. 7. 29. 40
K. 7. 29. 46

ततः पार्थो महाबाहुरसंभ्रान्तो महामनाः ।
कुम्भयोरन्तरे नागं नाराचेन समार्पयत् ॥ ३७
समासाद्य तु तं नागं बाणो वज्र इवाचलम् ।
अभ्यगात्सह पुङ्खेन वल्मीकमिव पन्नगः ॥ ३८
स तु विष्टभ्य गात्राणि दन्ताभ्यामवनिं ययौ ।
नदन्नार्तस्वरं प्राणानुत्ससर्ज महाद्विपः ॥ ३९
ततश्चन्द्रार्धबिम्बेन शरेण नतपर्वणा ।
बिभेद हृदयं राज्ञो भगदत्तस्य पाण्डवः ॥ ४०
स भिन्नहृदयो राजा भगदत्तः किरीटिना ।
शरासनं शरांश्चैव गतासुः प्रमुमोच ह ॥ ४१

37 cd) B4 D1 क्षंतरं. Ś K (except K5) D1 4 सम (Ś1 °मा)र्दयत्; B2 Dc1 Dn1 D2. 5 समर्प°; D1 समर्थं°; D8 समार्पयन् (for °यत्). Dn2 D3 6 अविध्य-दर्जुनो नागं कुंभयोरंतरं भृशं = (var.) line 2 of 221*. — For 37, S subst :

221* ततः संधाय विशिखं दीप्यमानमिवानलम् ।
अविध्यदर्जुनो नागं कुम्भयोरन्तरे भृशम् ।

38 a) D2. 5 च; D6 स (for तु). B Dc1 Dn1 D4. 7 8 स समासाद्य तं नागं; S तस्याददानस्य धनुर्- — b) K5 Dn1 D2. 5 भित्त्वा; S ह्रि(T1 G1 ह्री)पं (for बाणो). Ś2 M3–5 वज्रम् (for वज्र). — c) Ś2 अत्य**; B3 अभ्ययात्; D6 अत्यगात् (for अभ्य°). Dc1 मल्लेन (for पुङ्खेन). S अत्यगात्स शरोत्पुंखो. — d) Ś1 K1 वाल्मीकम्; B4 Dn1 D8 T G3 वल्मीक (for °कम्). — K3 (marg.). 4 Dn2 D1. 3 ins. after 38: Dn1 after line 3 of 227*: D4. 5. 7. 8 (marg.) after 223*: D6 after 36 :

222* स करी भगदत्तेन प्रेर्यमाणः पुनः पुनः ।
न करोति वचस्तस्य दरिद्रस्येव कामिनी ।

[(L. 1) D4. 7 गजो (for करी). Dn1 भगदत्तस्य (for °त्तेन) D4. 7 नोद्यमानः (for प्रेर्यमाणः). K3 Dn2 D5. 8 मुहुर्मुहुः (for पुनः पुनः). D6 स वीरो भगदत्तस्य शरदाहेन पीडितः. — D8 reads line 2 twice. — (L. 2) K3 (marg.) Dn D5. 8 (first time) योषिता (Dn °तः) (for कामिनी). D4. 7. 8 (second time) दारा इव दरिद्रस्य अविधेयत्वमागमत्]

On the other hand, D4. 5. 7. 8 ins. after 38 :

223* मध्ये विदीर्णस्तस्थौ स प्रास्यन्दत पुनः पुनः ।
स्यन्दमानं ततो नागं चरणाभ्यामनोदयत् ।

[(L. 1) D4 हस्ती (for तस्थौ). — D8 om. line 2.]

39 a) K3 मत्तो (for स तु). — b) K4. 5 B1 Dc1 Dn D2. 3. 5. 6 T1 G2. 3. 5 M3–5 अवनीं (for अवनिं). S गतः (for ययौ). D4. 7. 8 दंताभ्यामगमन्महीं. — c) Ś2 damaged. B2 (marg. as in text) आर्तस्वरः; B4 T1 °स्वनं; G5 अतिस्वरं (for आर्त°). — After 39, Bom. Kumbh. ed ins. :

224* ततो गाण्डीवधन्वानमभ्यभाषत केशवः ।
अयं महत्तरः पार्थ पलितेन समावृतः ।
वलीसंछन्ननयनः शूरः परमदुर्जयः ।

Bom. Kumbh. ed. cont. : B (B1–3 marg.) Dn2 D3. 5. 7 ins. after 39 :

225* अक्ष्णोरुन्मीलनार्थाय बद्धपट्टः सदा नृपः ।
देववाक्यात्प्रचिच्छेद शरेण भृशमर्जुनः ।
छिन्नमात्रेंऽशुके तस्मिन्रुद्धनेत्रो बभूव सः ।

[(L. 1) Dn2 -चैलः (for -पट्टः). Bom. Kumbh. ed. ह्यसौ (for सदा). D3 5 नृप (for नृपः). — (L 3) B1–3 -गात्रे (for -मात्रे). B पटे (for [अ]शुके). Dn2 संछिन्ने चांशुके तस्मिन्; D5 छिन्नमात्रांशुके त° (for the prior half).]

Bom. Kumbh. ed. cont. :

226* तमोमयं जगन्मेने भगदत्तः प्रतापवान् ।

40 B4 om. 40ab. — a) Dn2 D3. 6 -रूपेण; S -तुल्येन (for -बिम्बेन). — b) Ś K (except K5) D1 शितेन; B1–3 Dc1 बाणेन (for शरेण). B1. 2. 5 Dc1 Dn2 D2 3. 6 [आ]नत- (for नत-). S शरेणामित्रकर्शनः (G5 M3–5 °र्शिना). — After 40ab, Dn1 ins :

227* बिभेद सकलो देहो द्विधाभूतो बभूव ह ।
राज्ञा बलवता तेन जानुभ्यां धारितो रणे ।
अर्जुनं प्रति युद्धे न चिरकालं दधार सः ।
एवं युद्धं तदा तेन राज्ञा तेन दुरात्मना ।
किरीटी चार्धबिम्बेन शरेणानतपर्वणा ।

[After line 3, Dn1 ins. 222*.]

— c) M3–5 वीरो (for राज्ञो). — d) Dn1 मारिष (for पाण्डवः).

41 cd) K1 चैवं (for चैव). K6 गतायुः; D1 °सुः (for °सुः). Dc1 प्रमुमोह च (for °मोच ह). S मुक्त्वा शरासनं बाहू प्रसार्यैव (T G3 °र्य न्य-; G3. 4 °र्यान्व-; G5 °र्यावा)पत(G1 °गम)द्गजात्.

शिरसस्तस्य विभ्रष्टः पपात च वराङ्कुशः ।
नालताडनविभ्रष्टं पलाशं नलिनादिव ॥ ४२
स हेममाली तपनीयभाण्डा-
त्पपात नागाद्गिरिसंनिकाशात् ।
सुपुष्पितो मारुतवेगरुग्णो
महीधराग्रादिव कर्णिकारः ॥ ४३
निहत्य तं नरपतिमिन्द्रविक्रमं
सखायमिन्द्रस्य तथैन्द्रिराहवे ।
ततोऽपरांस्तव जयकाङ्क्षिणो नरा-
न्बभञ्ज वायुर्बलवान्द्रुमानिव ॥ ४४

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८

२९

संजय उवाच ।
प्रियमिन्द्रस्य सततं सखायममितौजसम्
हत्वा प्राग्ज्योतिषं पार्थः प्रदक्षिणमवर्तत
ततो गान्धारराजस्य सुतौ पर्‌ C. 7. 1[illegible] 3 B. 7. 30. 2 K. 7. 30. 2

42 [ab]) Dn1 शिरसा (for °सस्). K2 B Dc1 Dn3 D2. 4 7. 8 विभ्रष्टं (for °ष्टः). K1. 3. 4 D1 महांकुशः; K2 B (except B4) Dc1 Dn3 D5 (before corr.). 7 8 वरांकुकं (for °कुशः). S पपात पततस्तस्य शिरसः (M3–5 °स्थं) पूर्वमंकुशं. — B2 om. 42[cd]. — [c]) D4 तल·; T G2–5 M1. 2 नाळ; M3–5 कंठ· (for नाल-). K4. 5 Dn3 G3 4 ·ताडित·; B1 ·पातेन; B5 ·सादन·; T G2 ·तासन· (for ·ताडन·). — [d]) S नळिनाद्·

43 [ab]) M3–5 transp. तपनीयभाण्डात् and गिरिसंनिकाशात्. D4 8 ·भांडः; G5 ·पांडरात् (for ·भाण्डात्). Cd cites तप° (as in text). Ś1 K1. 2. 4 D1 ·संनिवेशात्; Ś2 damaged (for °काशात्). — [c]) Dn2 D5 8 G2–4 सपुष्पितो (for सुपु°). D (except Dc1 D1) S ·भग्नो (for ·रुग्णो). K4 सपुष्पितो वातसुवेगभग्नो·

44 [a]) T G1 2 M1 2 ·विक्रमः (for ·विक्रमं). — [b]) B4 सहायम् (for सखायम्). Dc1 (before corr.) सखा महेंद्रस्य (for सखायमिन्द्रस्य). K3. 5 B Dc1 Dn D2. 5. 7 तदा; D3. 6 तम्; D4. 8 तद् (for तथा). D4. 5. 8 इंद्रिर् (for ऐन्द्रिर्). S सखा(T G2–5 °हा)यमिंद्रस्य स इंद्रसंभवः. — [c]) K5 तथा (for ततो). D2. 4 ततः परांस् (for ततोऽपरांस्). T G2–5 रणे; G1 M नृपान् (for नरान्). — [d]) Dn D3. 5. 6 S इव द्रुमान् (by transp.).

Colophon. — *Sub-parvan:* Editions संशप्तकवध. — *Day of Droṇa's Generalship:* Ś2 K1. 3 द्वितीय· (K1. 3 द्वितीययुद्ध·)दिवसः; G1 M1 2 द्वितीयेऽह्नि. — *Adhy name:* Ś K1–3 5 B (B2 m) D S भगदत्तवधः. — *Adhy. no.* (figures, words or both): K5 26; B2 25; Dn1 D3. 8 S 28 (as in text). — *Śloka no.:* Dc1 45; Dn1 46.

29

D4. 8 ins before the ref: K2 (marg) D5. 7 after the ref.:

228* पूर्वदैत्यं महावीरं भगदत्तं महाबलम् ।
कृष्णौ दशार्हबीभत्सू जघ्नतुर्युधि दुर्जयम् ।
नागायुतबलप्राणं शूरमाहवशोभिनम् ।
सुप्रतीकोऽपि बलवान्नागायुतसमो बली ।
वैष्णवास्त्रेण संयुक्तो अंकुशेन च वीर्यवान् ।
त्रीणि तेजांसि तत्रैव त्रेताग्निरिव चाध्वरे ।
भगदत्तं रणे शूरं निहन्यात्कोऽर्जुनं विना ।
अर्जुनोऽपि महावीर्यो हत्वा पितृसखं रणे ।
क्षत्रधर्मं विचिन्त्याजौ धिग्धिगित्येव चाब्रवीत् ।
तमादित्यसमं कान्त्या भूमौ निपतितं दिवः ।
प्रसमीक्ष्य तदा पार्थो रेणुना त्ववगुण्ठितम् ।

[(L. 1) D5 पूर्वं (for पूर्व·). — D8 om. line 2. — (L. 2) D4 (by corr.) वैष्ण· (for कृष्णौ). D4 (before corr.) वैष्णवास्त्रेण संयुक्तेन (hypermetric) (for

C. 7. 1303
B. 7. 30. 2
K. 7. 30 2

आछ्तामर्जुनं संख्ये भ्रातरौ वृषकाचलौ ॥ २
तौ समेत्यार्जुनं वीरौ पुरः पश्चाच्च धन्विनौ ।
अविध्येतां महावेगैर्निशितैराशुगैर्भृशम् ॥ ३
वृषकस्य हयान्सूतं धनुश्छत्रं रथं ध्वजम् ।
तिलशो व्यधमत्पार्थः सौबलस्य शितैः शरैः ॥ ४
ततोऽर्जुनः शरव्रातैर्नानाप्रहरणैरपि ।
गान्धारान्व्याकुलांश्चक्रे सौबलप्रमुखान्पुनः ॥ ५
ततः पञ्चशतान्वीरान्गान्धारानुद्यतायुधान् ।
प्राहिणोन्मृत्युलोकाय क्रुद्धो बाणैर्धनंजयः ॥ ६
हताश्वात्तु रथात्तूर्णमवतीर्य महाभुजः ।
आरुरोह रथं भ्रातुरन्यच्च धनुराददे ॥ ७
तावेकरथमारूढौ भ्रातरौ वृषकाचलौ ।
शरवर्षेण बीभत्सुमविध्येतां पुनः पुनः ॥ ८
स्यालौ तव महात्मानौ राजानौ वृषकाचलौ ।
भृशं निजघ्नतुः पार्थमिन्द्रं वृत्रबलाविव ॥ ९
लब्धलक्ष्यौ तु गान्धारावहतां पाण्डवं पुनः ।
निदाघवार्षिकौ मासौ लोकं घर्माम्बुभिर्यथा ॥ १०
तौ रथस्थौ नरव्याघ्रौ राजानौ वृषकाचलौ ।

---

the prior half). —(L. 5) D5 संयुक्तं (for संयुक्तो). D4 सांकुशेन स; D5 अंकुशेनैव (for °शेन च). —(L. 6) D7 वा (for च). —(L. 7) K2 को हन्याद्; D4 हन्यात्को हि (for निहन्यात्को). — K2 om. lines 8–9. —(L. 9) D5 विनिंद्य (for विचिन्त्य). —(L. 10) D5 कीर्त्या (for कान्त्या). —(L. 11) D4 रणेन (for रेणुना). D5 चैव (for त्वव-).]

1 [a]) B1 सहस्रं (for सततं). T G2–4 ततस्तं प्रियमिंद्रस्य. —[b]) T G2–4 सहायस् (for सखायम्). —[d]) D3. 6 अवर्तयत् (for °र्तत).

2 [a]) K4 गंधार- (for गान्धार-). —[b]) S पुत्रौ (for सुतौ). M3–5 परमदुर्जयौ (for °पुरंजयौ). —[c]) Ś K1. 2. 4 Dc1 D1 Cd आछंता(Ś1 °त्ता)म्; K3 अर्दं°; K5 प्राछं°; D3 अछं°; S अभ्ये° (for आछं°). G1. 2. 5 M संखे; G4 संचे (for संख्ये). —[d]) S विसृजंतम- (M3–5 °ताव)जिह्मगान्.

3 [a]) G5 वीरं (for वीरौ). —[b]) S पूर्वं (for पुरः). G4 धन्विनां. Dn2 D3 पुनः पार्थिव धन्विनौ. —[c]) Dn1 आविध्येतां; G4 अव° (for अवि°). Dn1 महावेगौ (for °वेगैर्). —[d]) Dc1 आयुधैर् (for आशुगैर्). G5 द्रुतं (for भृशम्).

4 [a]) Dn2 वृषकस्य तु (hypermetric) (for वृषकस्य). —[b]) G1 M1. 2 छत्र-; G3. 4 चित्रं (for छत्रं). K (except K5) Dn1 ध्वजं रथं (by transp.); D4. 6 G3. 4 रथध्वजं; G1 M1. 2 ध्वजं रणे. —[c]) Dn2 D3. 6 व्यहनत् (for व्यधमत्). —[d]) K5 D4. 7. 8 सितैः (for शितैः).

5 [a]) D7. 8 -शतैर् (for -व्रातैर्). —[b]) Dn1 T G2–5 -प्रहरणान् (for °रणैर्). S युधि (for अपि). —[c]) Bom. ed. आकुलांश्च (for व्याकु°). S गांधारानाकुलीकुर्वन्. —[d]) S अचल- (for सौबल-).

6 [a]) Ś1 पंचशतिं; Ś2 Dn2 D3. 6 पंचाशतान्; K5 B2 Dc1 Dn1 D4. 7. 8 M3–5 पंच(K5 °चा)शतं (for °शतान्). K5 Dn1 D2. 5 वीरो (for वीरान्). —[d]) Dn1 राजन् (for बाणैर्).

7 [a]) B1. 2 (marg.). 5 स हताश्वाद् (for हताश्वात्तु). —[b]) K5 D5 महारथः; S महाम(G5 °द्यु)तिः (for °भुजः). — K2 om. 7[cd]. —[d]) B2 स (for च). Ś1 K1. 3. 4 D1 आदधे (for आददे). S अ(T G2–4 चा)न्यदादाय कार्मुकं.

8 [a]) Ś1 B3 Dc1 Dn1 एकं (for एक-). —[b]) Ś1 lacuna; G5 तावुभौ (for भ्रातरौ). — Ś K (except K5) D1 om. (hapl.) 8[c]–9[b]. —[d]) K5 Dn1 D2. 4. 5. 7. 8 नरर्षभौ; B Dc1 Dn2 D3. 6 मुहुर्मुहुः (for पुनः पुनः).

9 Ś K (except K5) D1 om. 9[ab] (cf. v. l. 8). —[a]) K5 B Dc1 Dn D3. 6 (before corr.). 7. 8 G2 श्यालौ; D2. 4. 5. 6 (by corr.) शालौ (for स्यालौ). —[b]) K5 सौबलौ; Dn2 D3. 6 M3–5 भ्रातरौ; G3 lacuna (for राजानौ). —[c]) Ś1 K5 B2. 4. 5 Dn1 D1. 2 विजघ्नतुः; S तौ ज° (for निज°). B1 निजघ्नतुर्भृशं पार्थम्. —[d]) D3 S (except T G2) -बलाविव (for -बला°).

10 [a]) N (except Ś1 K1) T G1–4 M -लक्षौ (for -लक्ष्यौ). G5 तौ लब्धलक्षौ गांधारौ. —[b]) K5 D5 दृह- (D5 °हे)तां; B2 Dc1 Dn1 D4. 7. 8 आहतां; Dn2 D3. 6 S जघ्नतुः; Cd अहतां (as in text). —[c]) Ś2 K1–4 अमोघौ; K5 B2. 3. 5 Dc1 Dn D3. 5. 8 S नैदाघ- (D3 °घौ); D4 निदाघे (for निदाघ-). T G2–5 M3–5 मेघौ (for मासौ). —[d]) Ś1 (before corr.) K2–4 B

संश्लिष्टाङ्गौ स्थितौ राजञ्जघानैकेषुणार्जुनः ॥ ११
तौ रथात्सिंहसंकाशौ लोहिताक्षौ महाभुजौ ।
गतासू पेततुर्वीरौ सोदर्यावेकलक्षणौ ॥ १२
तयोर्देहौ रथाद्भूमिं गतौ बन्धुजनप्रियौ ।
यशो दश दिशः पुण्यं गमयित्वा व्यवस्थितौ ॥ १३
दृष्ट्वा विनिहतौ संख्ये मातुलावपलायिनौ ।
भृशं मुमुचुरश्रूणि पुत्रास्तव विशां पते ॥ १४
निहतौ भ्रातरौ दृष्ट्वा मायाशतविशारदः ।
कृष्णौ संमोहयन्मायां विदधे शकुनिस्ततः ॥ १५
लगुडायोगुडाश्मानः शतघ्न्यश्च सशक्तयः ।
गदापरिघनिस्त्रिंशशूलमुद्गरपट्टिशाः ॥ १६
सकम्पनर्ष्टिनखरा मुसलानि परश्वधाः ।
क्षुराः क्षुरप्रनालीका वत्सदन्तास्थिसंधिनः ॥ १७
चक्राणि विशिखाः प्रासा विविधान्यायुधानि च ।
प्रपेतुः सर्वतो दिग्भ्यः प्रदिग्भ्यश्चार्जुनं प्रति ॥ १८
खरोष्ट्रमहिषाः सिंहा व्याघ्राः सृमरचिल्लिकाः । C. 7.1320 B 7.30.19 K. 7.30.19

(except B_2) Dc_1 $D_{1.2.4.5}$ G_4 M_4 घर्मांशु(K_4 °सु)-भिर्; K_1 च मांशु° (sic); G_5 (*inf. lin. sec. m.*) वर्षांबु° (for घर्माम्बु°).

11 D_3 om. 11. —^{ab}) D_5 रथस्थौ च (for तौ रथस्थौ). S तौ स्यालौ तव (G_1 $M_{1.2}$ तदा रण-) दुर्धर्षौ समाने स्यंदने स्थितौ. —^{c}) $Ś_1$ संश्लिष्यावस्थितौ राजन्; $Ś_2$ $K_{1.2.4}$ D_1 °ष्य भ्रातरौ राजन्; S संस्पृशंतौ तदान्योन्यं. —^{d}) K_3 T G_{2-4} M_{3-5} पुनः (for [अ]र्जुनः).

12 ^{a}) D_3 रथस्थौ च नरव्याघ्रौ; S तौ रथात्सहसा वीरौ. —^{b}) Ś K (except K_5) D_1 लोहितांगौ (for °ताक्षौ). —^{c}) Dn_2 $D_{3.6}$ S निहतौ; Bom. ed. राजन्सं- (for गतासू). $Ś_2$ Dn_2 पतितौ (for पेततुर्). Dn_2 $D_{3.6}$ भीमौ; S भूमौ (for वीरौ). —^{d}) $Ś_2$ सोदरावु; $K_{2.4.5}$ B_1 Dn $D_{4.5.7}$ सौदर्यावु (for सोद°). Ca एकलक्षणं; Cd °णौ (as in text). Dc_1 (before corr.) $D_{3.6}$ सोदर्यौ (Dc_1 °र्या-) विक(D_3 °ह्व)लेक्षणौ.

13 ^{a}) $M_{1.2}$ ययोर् (for तयोर्). Ś K_{1-3} D_1 भूमौ (for भूमिं). Bom. ed. तयोर्भूमिं गतौ देहौ. —^{b}) Bom. ed. रथाद् (for गतौ). S -व्यथौ (for -प्रियौ). —^{d}) S विकिरंतौ स्वमुत्तमं.

14 ^{a}) Dn_2 $D_{3.6}$ तौ दृष्ट्वा (for दृष्ट्वा वि-). Ś K (except K_3) $D_{1.4.5.7.8}$ तु; T $G_{3.4}$ तौ (for वि-). $G_{1.5}$ $M_{1.2}$ संखे; G_3 M_3 संघे (for संख्ये). —^{c}) S सर्वे (for भृशं). K_5 अस्राणि (for अश्रूणि). —^{d}) $K_{1.2}$ D_4 पुत्रस् (for पुत्रास्).

15 ^{a}) T G_{2-5} तौ; G_1 $M_{1.2}$ स (for नि-). —^{b}) Dn_2 D_5 -विशारदौ (for °रदः). —^{d}) K_1 शाकुनिस्. $Ś_2$ K (except K_5) D_1 G_5 तदा (for ततः). G_2 शकुनिर्निदधे ततः.

16 ^{a}) Dn_2 नाराचाः सगुडाश्मानः; $D_{3.6}$ लांगला लगुडा°; S असंख्येया घनात्मानः (T_1 °या दृढात्मानः; T_2 $G_{3.4}$ °या दृढात्मानः; G_2 न्याद्रयात्मानः M_1 °या जनाश्वानः; M_3 °या घनाश्मानः; $M_{4.5}$ °यानथाश्मानः). —^{b}) $D_{2.4.5}$ (marg. corr. as in text).7 शतघ्नश्च (D_2 °घ्नं च); $D_{3.6}$ G $M_{1.2}$ °घ्नीश्च; T_2 °घ्निश्च (for °घ्न्यश्च). $Ś_2$ शतघ्नयः; D_6 सशक्तुः (sic); S सकिंकिणीः (T °णिः) (for सशक्तयः). —^{c}) $Ś_2$ K_{2-4} G_1 $M_{1.2}$ -निस्त्रिंशाः (for -निस्त्रिंश-). —^{d}) K_1 $D_{4.8}$ -पट्टिशः; K_2 S पट्ट(K_2 °ट्टि)साः (for -पट्टिशाः). $Ś_1$ -शूलपट्टिशमुद्गराः.

17 ^{a}) $D_{7.8}$ सं- (for स-). $Ś_1$ K_4 D_1 शरशक्त्यृ-(K_4 D_1 °क्त्य)ष्टिनखरा; $Ś_2$ सकमितृष्टि°; K_1 ***सर्ष्टि°; K_3 ****नृष्टि°; S शक्त्यृ(T $G_{2.3.5}$ °क्त्य)-ष्टिप्रासनखर- (G_1 $M_{1.2}$ °रा). —^{b}) Ś K_2 D_1 मुसु-लानि; $K_{1.5}$ Dc_1 Dn D_{3-8} मुशलानि ($D_{3.6}$ °सि-); B_{1-3} मुषलानि; B_4 मुसलादि- (for °लानि). Some MSS. परस्वधाः. —^{c}) Dn_1 क्षुर-; $D_{4.7.8}$ क्षुरान् (for क्षुराः). K_2 क्षुराग्र-; Dc_1 D_5 क्षुरप्रा (for क्षुरप्र-). $D_{7.8}$ -नालीकान्; G_1 M -नाळीका (for -नालीका). $D_{3.6}$ क्षुरप्रहरणा(D_3 °ना)लीक- (D_6 °कान्). —^{d}) Dn_2 [आ]यस- (for वत्स-). K_2 B Dc_1 (before corr.) Dn $D_{1-3.6}$ T_1 -दंतास्थि-; K_5 (before corr.) -दंता सु-; $D_{7.8}$ -दंतांस्थि-; M_{3-5} -दंतास्त्र- (for -दन्तास्थि-). B Dc_1 Dn_2 D_1 S -संधयः; $D_{3.6}$ -वंधयः (for -सन्धिनः).

18 ^{a}) $D_{7.8}$ चित्राणि (for चक्राणि). K_5 $D_{3.6}$ विवि(D_6 °व)धाः; D_4 शिखिना (for विशिखाः). K_1 प्रासो; $D_{3.6}$ पाशा (for प्रासा). S कुंतप्रा(G_1 $M_{1.2}$ °ताः प्रा-; G_5 °तं प्रा)समहाशक्त्यो. —^{b}) Dn_1 [अ]पि (for च). —^{c}) S आपेतुः (for प्र°). B_4 D_1 शतशो (for सर्वतो). G_5 दिग्भिः (for दिग्भ्यः). —^{d}) $Ś_2$ विदिग्भ्यश्च (for प्रदि°). $D_{3.6}$ चार्जुनं केशवं प्रति.

19 Dn_1 om. (hapl.) 19^{a}–20^{b}. —^{a}) G_5 खरोष्ट्रा

Ś. 7. 1323
B. 7. 30. 19
K. 7. 30. 19

ऋक्षाः सालावृका गृध्राः कपयोऽथ सरीसृपाः ॥ १९
विविधानि च रक्षांसि क्षुधितान्यर्जुनं प्रति ।
संक्रुद्धान्यभ्यधावन्त विविधानि वयांसि च ॥ २०
ततो दिव्यास्त्रविच्छूरः कुन्तीपुत्रो धनंजयः ।
विसृजन्निषुजालानि सहसा तान्यताडयत् ॥ २१
ते हन्यमानाः शूरेण प्रवरैः सायकैर्दृढैः ।
विरुवन्तो महारावान्विनेशुः सर्वतो हताः ॥ २२
ततस्तमः प्रादुरभूदर्जुनस्य रथं प्रति ।
तस्माच्च तमसो वाचः क्रूराः पार्थमभर्त्सयन् ॥ २३
तत्तमोऽस्त्रेण महता ज्योतिषेणार्जुनोऽवधीत् ।
हते तस्मिञ्जलौघास्तु प्रादुरासन्भयानकाः ॥ २४
अम्भसस्तस्य नाशार्थमादित्यास्त्रमथार्जुनः ।
प्रायुङ्क्ताम्भस्ततस्तेन प्रायशोऽस्त्रेण शोषितम् ॥ २५
एवं बहुविधा मायाः सौबलस्य कृताः कृताः ।
जघानास्त्रबलेनाशु प्रहसन्नर्जुनस्तदा ॥ २६
तथा हतासु मायासु त्रस्तोऽर्जुनशराहतः ।

(for खरोष्ट्र). — b) K2 व्याघ्र- (for व्याघ्राः). K1 सिमिर-; K3 सुमिर-; K4 D1 सिमिरि-; K5 शंबर; B8 (marg as in text) सूकर-; Dc1 (before corr.) D4.8 T समर- (for सृमर-). Ś1 B3 (marg.) D2 -झिल्लिकाः; K1 -चल्ल°; K2.4 D7 -चिल्ल°; K3 -चल्लि°; K5 -बिल्लुका; B1.5 -चर्चिकाः; B2 -विंद°; B3 -चिह्न°; B4 -चित्र°; Dc1 -निल्ल°; Dn2 D8 -विल्ल°; D3 -वल्लि°; D5 G1-3 M3.4 -भल्ल°; D6 *ल्लि°; T G4.5 M1.2.5 -भल्लु° (for -चिल्लिकाः). — c) Ś2 K1-3 D1 वृक्षाः; K4 वृकाः (for ऋक्षाः). Ś3 K4.5 B Dc1 Dn2 D1-8 शालावृका; K3 स्याला° (for साला°). G1 M1.2 काकाः (for गृध्राः). — d) B Dc1 Dn2 D3.6 G5 कपयश्च; T G1-4 M कपिश्वान- (for कपयोऽथ).

20 Dn1 om. 20ab (cf. v. l. 19). — a) Ś2 [अ]पि (for च). — b) Ś2 K1.4.5 D5 क्षुभितानि; D4 विविधानि; D7.8 बहुलानि; S विक्षिप्तानि (for क्षुधितानि). — Ś2 om. 20cd. — c) B1 Dc1 संक्षुब्धानि (for संक्रुद्धानि). K4.5 Dn1 D1 S अभि(G5 °पि)धावंति (K5 °वो; Dn1 D1 °त); B3.4 अभ्यवर्तंत (for °धावन्त). — d) Dn2 वसाश्रवाः (sic) (for वयांसि च).

21 B1.3 (both marg.) repeat 21a–22b after 33. — a) M4 व्यसृजन् (for विसृ°). S2 अस्त्र- (for इषु-). — d) S (except T2 G4) प्रहसंस् (for सहसा). G1 M तानताडयत्.

22 For the repetition in B1.3, cf. v. l. 21. — a) Ś K D (except Dc1 D2) वीरेण (for शूरेण). — b) B4 Dn1 T G2 दृढं (for दृढैः). B5 प्रवरैः सायकोत्तमैः; Dn2 D3.6 सायकैः(D6 °क)प्रवरैर्दृढैः. — c) Ś K D (except Dc1 D2) T G3.4 विनदंतो (for विरुवन्तो). K4 Dn1 महानादान्; K5 °राज (for °रावान्). — d) K5 G1.5 M1.2 विनेदुः (for विनेशुः). Ś K D (except Dc1 D1) बहवो (for सर्वतो). G1 M1.2 गताः (for हताः).

23 a) Dn2 D3.6 S प्रादुरासीद् (for °रभूद्). — b) Dn2 D3.6 S अर्जुनस्याभितो रथं. — d) B1.2 (marg. as in text) 4.5 अकुत्सयन्; G5 महद्भयं (for अभर्त्सयन्). — After 23, N ins.:

229* तत्तमो भैरवं घोरं भयकर्तृ महाहवे ।

[K3.4 B1 उत्तमो (for तत्तमो). Ś2 भयकर्तृकमाहवे (for the post. half).]

24 a) N उत्तमास्त्रेण (for तत्तमो°). K2 सहसा; B3 समरे (for महता). G4 तत्तमोस्त्रं महास्त्रेण. — b) K3 B3.4 G5 ज्यौतिषेण; K5 D2.5.6 ज्योतिष्केण; Dn1 D7.8 ज्यो(D7 द्यो)तिषा च; D4 °षा सा (? सो) (for °षेण). Ś K Dn1 D1.2.4.5.7.8 [अ]वधीत्ततः (Dn1 D5 °मः; D2.4.7 °दा) (for [अ]र्जुनोऽवधीत्). — c) B1.5 transp हते and तस्मिन्. D3.6 जलौघस्; D4.7.8 जलास्त्रं (for जलौघास्). — d) Dn2 D3.4.6-8 प्रादुरासीद् (for °रासन्). Ś K Dn1 D2.4.5.7.8 भयावहाः (D4.7.8 °हं); D1 **वहाः; D3.6 यथा तमः (for भयानकाः).

25 a) Ś K (except K5) D1 तत्र (for तस्य). — c) Ś1 प्रायाद्; K1.2 Dc1 (before corr.) D5 प्रायुक्त; Dn2 D3.6 मुमोच (for प्रायुङ्क्त). S तदा (G2.5 M3-5 °द)स्त्रेण (for ततस्तेन). — d) S प्राग्व्यक्ते(T °क्के)न शोषितं.

26 a) K1.2 D4.5 G5 माया (for मायाः). — b) S सौबलेन. K1 Dn D4 कृताकृताः (for कृताः कृताः). — c) D5 आशु; D7.8 अस्त्रं (for अस्त्र-). Dc1 D5 आजौ (for आशु). — d) G1 चार्जुनो (for अर्जुनस्). S [ऽ]ब्रवीत् (for तदा). D5 अर्जुनः प्रहसंस्तदा. — After 26, S ins.:

अपायाजवनैरश्वैः शकुनिः प्राकृतो यथा ॥ २७
ततोऽर्जुनोऽस्त्रविच्छ्रैष्ठ्यं दर्शयन्नात्मनोऽरिषु ।
अभ्यवर्षच्छरौघेण कौरवाणामनीकिनीम् ॥ २८
सा हन्यमाना पार्थेन पुत्रस्य तव वाहिनी ।
द्वैधीभूता महाराज गङ्गेवासाद्य पर्वतम् ॥ २९
द्रोणमेवान्वपद्यन्त केचित्तत्र महारथाः ।
केचिद्दुर्योधनं राजन्नर्द्यमानाः किरीटिना ॥ ३०
नापश्याम ततस्त्वेतत्सैन्यं वै तमसावृतम् ।
गाण्डीवस्य च निर्घोषः श्रुतो दक्षिणतो मया ॥ ३१
शङ्खदुन्दुभिनिर्घोषं वादित्राणां च निस्वनम् ।
गाण्डीवस्य च निर्घोषो व्यतिक्रम्यास्पृशद्दिवम् ॥ ३२
ततः पुनर्दक्षिणतः संग्रामश्चित्रयोधिनाम् ।
सुयुद्धमर्जुनस्यासीदहं तु द्रोणमन्वगाम् ॥ ३३
नानाविधान्यनीकानि पुत्राणां तव भारत ।
अर्जुनो व्यधमत्काले दिवीवाभ्राणि मारुतः ॥ ३४
तं वासवमिवायान्तं भूरिवर्षशरौघिणम् । C. 7. 1337 B. 7. 30. 26 K. 7. 30. 36

230* दुर्द्यूतदेविन्गान्धारे नाक्षान्क्षिपति गाण्डिवम् ।
ज्वलिताग्निशितांस्तीक्ष्णाञ्शरान्क्षिपति गाण्डिवम् ।

[(L. 1) G_1 $M_{1.2}$ -देवि (for -देविन्). T G_{2-4} M_5 गांडिवः; G_5 पांडवः (for गाण्डिवम्). —(L. 2) M_{3-5} ज्वलनो (for ज्वलितान्). G_5 ज्वलिताग्निशिखांस्तीक्ष्णान् (for the prior half). T G_{2-4} M_5 गांडिवः.]

27 ^{a}) D_2 $G_{1.4}$ तदा (for तथा). — ^{b}) B_2 (marg) G_1 $M_{1.2}$ ततो (for त्रस्तो). K_1 -शराहताः; Dn_2 $D_{4.7.8}$ °र्दितः; $M_{4.5}$ -शरैर्हतः (for -शराहतः). — ^{c}) Dn_1 अपायाच्छकुनिस्त्रस्तो. — ^{d}) Dn_1 वेगेन (for शकुनिः). Ś प्रहतो (for प्राकृतो).

28 ^{a}) $K_{1.4}$ श्रेष्ठं; K_5 B शैक्ष्यं; Dn शीघ्रं; D_3 शैघ्रं; D_6 श्रेष्ठो; S शौर्यं (for श्रैष्ठ्यं). — ^{b}) B_1 विभुः; Dn_2 T $G_{1.3.4}$ M रिपून्; $G_{2.5}$ रिपोः (for

29 ^{a}) Dn_2 आ- (for सा). S वध्यमाना (for हन्य°). — ^{b}) K_3 B (except B_1) Dc_1 Dn $D_{1.3.6}$ तव पुत्रस्य वाहिनी.

30 ^{a}) K_1 [उ]पपद्यंत; Dn_1 G_5 (by corr.) [अ]भ्य°; G_5 (before corr.) [अ]भ्यपश्यंत (for [अ]न्वपद्यन्त). — ^{b}) D_4 तव (for तत्र). B Dc_1 S नरर्षभाः (for महारथाः). — ^{c}) Dn_2 $D_{3.6}$ संख्ये (for राजन्). — ^{d}) Dn_2 $D_{3.6}$ S ताड्यमानाः (for अर्द्य°).

31 ^{a}) $K_{1.2}$ Dc_1 Dn_1 $D_{4.7.8}$ नापश्यामस् (for °श्याम). K_3 B Dc_1 Dn_2 $D_{1.2}$ त्वेनं; $D_{3.6}$ तेन; D_4 श्वेतं; $D_{7.8}$ चैनं (D_8 °वं) (for त्वेतत्). S तत एनं न पश्यामि. — ^{b}) Dn_1 सैन्यं च; $D_{4.7.8}$ सैन्येन; D_5 तत्सैन्यं (for सैन्यं वै). $D_{5.7.8}$ रजसा (for तमसा). K_1 सैन्यं वै तत्समावृतं; K_3 B Dc_1 Dn_2 सैन्ये वै (Dc_1 वा) रजसावृते (K_3 Dn_2 °तं); $D_{3.6}$ S तीव्रेण रज($G_{1.2}$ $M_{1.2}$ तम)सावृते ($D_{3.6}$ °तं). — D_6 om. 31^{c}–32^{b}. — ^{c}) K_5 गांजीवस्य (for गाण्डी°). D_8 स्वनिर्घोषः; G_5 M_{3-5} तु नि° (for च नि°).

32 D_6 om. 32^{ab} (cf. v. l. 31). — ^{a}) $D_{4.5.7.8}$ -निर्घोषो; G_3 -निर्घोरं (for -निर्घोषं). — ^{b}) Ś K (except K_4) $B_{1.4}$ Dc_1 D_3 $G_{1.2.5}$ $M_{3.4}$ निःस्वनं; $D_{2.4.5.7.8}$ नि(D_4 निः)स्वनः (for निस्वनम्). — ^{c}) K_3 $B_{2.5}$ D_1 G_5 M_3 तु (for च). $Ś_2$ निर्घोषं; Dc_1 निर्घोषा (for निर्घोषो). — ^{d}) Dc_1 [अ]स्पृशन्दिवं; $D_{4.7.8}$ [अ]विशद्दिवं; T G (except G_5) $M_{1.2}$ दिवं स्पृशन् (T $G_{2.3}$ °त्) (for [अ]स्पृशद्दिवम्).

33 ^{b}) S संग्रामे (for संग्रामश्च). $Ś_1$ Dn_2 T G_{3-5} -योधिनः; G_1 M -योधिभिः (for -योधिनाम्). G_2 संग्रामस्तुमुखो [? लो] महान्. — ^{c}) K_3 B Dc_1 Dn_2 D_6 चार्जुनस्य; $D_{4.8}$ त्वर्जु° (for अर्जु°). Ś $K_{1.2.4.5}$ $D_{1-3.5}$ सुयुद्धस्या(K_5 °श्वा)र्जुनस्यासीद्; Dn_1 संक्रुद्धस्या°. — ^{d}) Ś K_{1-3} D_1 आहंतुं; D_6 दहंतं; T $G_{1.3-5}$ M अहं च (for अहं तु). Ś K $D_{1.4.6-8}$ अभ्यया(D_6 °गा)त्; B_5 Dn_2 $D_{2.3.5}$ अभ्यगां ($D_{2.5}$ °यां); Dn_1 $G_{1.5}$ $M_{1.2}$ अन्वगाः (Dn_1 °गात्); Bom. ed. अन्वियां (for अन्वगाम्). G_2 संग्रामे चित्रयोधिनः (cf. 7. 29. 33^{b}). — After 33, $B_{1.3}$ (both marg.) repeat 21^{a}–22^{b}; while after 33, N ins.:

231* यौधिष्ठिराण्यनीकानि प्रदहन्ति ततस्ततः ।

[$B_{4.5}$ Dn_2 यौधिष्ठिराण्यनीकानि (for the prior half). Dn_1 D_2 om. (hapl.) from प्रदहन्ति up to कानि (in 34^{a}). Ś K_{1-3} $D_{4.7.8}$ प्रदहंतं; K_5 दहंतं तं; B_4 प्रहरंति; D_5 प्रदहंतस् (for प्रदहन्ति). B_3 पुनस् (for ततस्).]

34 Dn_1 D_2 om. 34^{a} (cf. v. l. 231*). — ^{a}) G_2 सैन्यानि (for [अ]नीकानि). — ^{b}) S त्वदीयानि विशां पते. — ^{d}) B_3 Dc_1 Dn_1 D_4 T G $M_{1.2}$ दिव्य- (Dn_1 दिवा-; G_5 महा)भ्राणीव मारुतः.

C. 7. 1337 B. 7. 30. 35 K. 7. 30. 36 महेष्वासं नरव्याघ्रं नोग्रं कश्चिदवारयत् ॥ ३५
ते हन्यमानाः पार्थेन त्वदीया व्यथिता भृशम् ।
स्वानेव बहवो जघ्नुर्विद्रवन्तस्ततस्ततः ॥ ३६
तेऽर्जुनेन शरा मुक्ताः कङ्कपत्रास्तनुच्छिदः ।
शलभा इव संपेतुः संवृण्वाना दिशो दश ॥ ३७
तुरगं रथिनं नागं पदातिमपि मारिष ।
विनिर्भिद्य क्षितिं जग्मुर्वल्मीकमिव पन्नगाः ॥ ३८
न च द्वितीयं व्यसृजत्कुञ्जराश्वनरेषु सः ।
पृथगेकशरारुग्णा निपेतुस्ते गतासवः ॥ ३९
हतैर्मनुष्यैस्तुरगैश्च सर्वतः
शराभिवृष्टैर्द्विरदैश्च पातितैः ।
तदा श्वगोमायुबडाभिनादितं
विचित्रमायोधशिरो बभूव ह ॥ ४०
पिता सुतं त्यजति सुहृद्वरं सुहृ-
त्तथैव पुत्रः पितरं शरातुरः ।
स्वरक्षणे कृतमतयस्तदा जना-
स्त्यजन्ति वाहानपि पार्थपीडिताः ॥ ४१

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि एकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥

35 35^{ab} = 7. 27. 11^{ab}. — b) B (except B1) Dc1 G5 -वर्षं (for -वर्षं-). Ś K D1. 4 -शरौघिनं (for °घिणम्). — c) D1. 2 महेष्वासा (for °ष्वासं). Ś1 Dc1 (before corr.) D6 नरव्याघ्र; K4 °व्याघ्रो; D2 °व्याघ्रा (for °व्याघ्रं). — 35^{d} = 7. 27. 11^{d}. — d) K5 नोग्रे; B4 G1 नोग्रः (for नोग्रं). K2 G5 किंचिद्; D2 केचिद् (for कश्चिद्). D2 अवारयन्; G5 M5 न्यवारयत् (for अवा°).

36 a) Ś1 अपोह्यमानाः; Ś2 K (except K5) D1 अ(D1 आ)युद्ध° (for ते हन्य°). — c) D5. 8 बहुशो (for बहवो).

37 a) Dn2 D3. 6 S अर्जुनेन (for तेऽर्जु°). S [इ]षवो (for शरा). — c) K4 B1 सलभा (for शलभा). K5 D5 निष्पेतुः; D4 ते पेतुः (for संपेतुः). — d) D7 दिशः (for दश).

38 a) Dc1 Dn2 D4 T G (except G4) M1. 2 तुरंगं. — b) Ś K (except K5) D1 अथ (for अपि). — c) Ś1 विमथ्य च; Ś2 K1. 3. 4 D1 विनद्य (K1 °त्य) च; S ते निर्भिद्य (for विनि°). D5 क्षयं (for क्षितिं). — d) T G M1. 2. 4. 5 सु(M4. 5 स)पुंखाः कर्दमं यथा; M3 सपुंखा इव कर्दमं.

39 a) K1 D2. 5 व्यसृजन्; T G5 विसृजत् (for व्यसृ°). — b) Ś K1. 2. 4 Dn1 D1. 3. 5. 6 -रथेषु (for -नरेषु). B2 Dn1 D3. 6 T G1. 3. 4 M च; G5 वा (for सः). D4. 7. 8 कुंजराश्वरथं प्रति. — c) S व्यक्तम् (for पृथग्). D3. 4. 6 एव (for एक-). K5 Dn1 D2. 5 -शराभग्ना; D3. 6 -शरैर्भुन्ना (for -शरारुग्णा). — d) D6 पेतुस्ते तु (for निपेतुस्ते).

40 a) Ś K (except K5) D1 ततो; T G2–5 रथैर् (for हतैर्). K1 मानुषैस् (for मनुष्यैस्). K1 तुरुयैश् (submetric); B Dc1 द्विरदैश् (for तुरगैश्). D4 तु (for च). Dc1 Dn D3. 6 सर्वशः (for °तः). — b) K1 -वर्षैर्; K4. 5 -मृष्टैर्; B Dc1 Dn2 D2. 3. 6 -सृष्टैश्; D4 -वृष्ट- (for -वृष्टैर्). B Dc1 च हयैर् (for द्विरदैश्). Ś2 च सर्वतः; B Dc1 निपातितैः (for च पा°). S शराभिसृष्टैश्च गजैर्निपातितैः. — c) K2. 3 Dc1 तदाशु; D3. 7. 8 तदा च; D4 तदा हि; S सृगाल- (for तदा श्व-). Ś1 -वडाभि-; Ś2 K2 D1 -वटाभि-; K1 -वयाभि-; K3–5 B Dc1 Dn2 D2. 3. 5 T2 G2 -बलाभि; D6 -वृकाभि-; D8 -बटाभि-; T1 -वलाभि-; G1. 3. 4 M -वळाभि-; G5 -बळाभि- (for -बडाभि-). Ś2 -नर्दितं (for -नादितं). — d) K3 आयोप-; K4 आयोधि- (for आयोध-). D4 -शरैर् (for -शिरो). Ś2 K1. 3 Dn1 D2. 3. 6 T G2. 3 M5 lacuna; B Dc1 Dn2 D8 तत् (for ह).

41 a) K5 त्यजति सुतं (by transp.). Dc1 पुत्रं (for सुतं). T G1–4 M सखा सखायं; G5 सखा सखं तथा (for सुहृद्वरं सुहृत्). — b) K1 पुत्राः; M2 पुत्रं (for पुत्रः). Ś K (except K5) D1 शराहतः (K1 °ताः); B5 °र्दितः; T G2–5 M4 °तुरं (for °तुरः). — c) Ś K1. 3 D1 अरक्षणे (for स्वर°). S (except G2) -मनसस् (for -मतयस्). G1. 5 M तथा (for तदा). K1 जनस्; D4. 5 S (except G2) नरास् (for जनास्).

३०

धृतराष्ट्र उवाच ।
तेष्वनीकेषु भग्नेषु पाण्डुपुत्रेण संजय ।
चलितानां द्रुतानां च कथमासीन्मनो हि वः ॥ १
अनीकानां प्रभग्नानां व्यवस्थानमपश्यताम् ।
दुष्करं प्रतिसंधानं तन्ममाचक्ष्व संजय ॥ २
संजय उवाच ।
तथापि तव पुत्रस्य प्रियकामा विशां पते ।
यशः प्रवीरा लोकेषु रक्षन्तो द्रोणमन्वयुः ॥ ३
समुद्यतेषु शस्त्रेषु संप्राप्ते च युधिष्ठिरे ।
अकुर्वन्नार्यकर्माणि भैरवे सत्यभीतवत् ॥ ४
अन्तरं भीमसेनस्य प्रापतन्नमितौजसः ।
सात्य[illegible]व शूरस्य धृष्टद्युम्नस्य चाभिभो ॥ ५
द्रोणं द्रोणमिति क्रूराः पाञ्चालाः समचोदयन् ।
मा द्रोणमिति पुत्रास्ते कुरून्सर्वानचोदयन् ॥ ६
द्रोणं द्रोणमिति ह्येके मा द्रोणमिति चापरे ।
कुरूणां पाण्डवानां च द्रोणद्यूतमवर्तत ॥ ७ C. 7. 1350 B. 7. 31. 7 K. 7. 31. 7

Colophon. — *Sub-parvan:* Editions संशप्तकवध. — Day of Droṇa's Generalship: Ś1 K2 द्वितीयदिवसः (K2 °सं); K1, 3 D1 द्वितीययुद्धदिवसः. — *Adhy. name:* K5 Dn1 D2, 5 गांधारपराजये (Dn1 °यः) (K5 adding वृषकाव्त्र[? च]लवधः); G1 M1, 2 शकुनिपराजयः. — *Adhy. no.* (figures, words or both): B1, 2 Dn1 D2, 8 S 29 (as in text). — *Śloka no.:* Dc1 41; Dn1 38.

30

1 b) G4 -पुत्रेषु (for -पुत्रेण). — c) D8 प्रस्थितानां; D6 प्रद्रुतानां (for द्रुतानां च). — d) D3, 6 G1 M1, 2 आसन् (for आसीन्). Ś1 हि नो मनः; K2, 5 मनो हि नः; Dn2 D3, 6 S मनांसि वः (for मनो हि वः).

2 b) B Dc1 Dn2 D2, 3, 6 Ca. d अवस्थानम्; D4, 7, 8 ह्यवस्था°; S अधिष्ठा° (for व्यवस्था°). B5 प्रपश्यतां. — After 2ab, B1, 3 Dc1 (marg. *sec. m.*) Dn2 D3, 6 ins.:

232* अतः परं रणे सूत किमकुर्वन्त मामकाः ।

[Dn2 च ते (for रणे). B1 मानवाः (for मामकाः).]

— c) K4 -संधानां; Ca. d -संधानं (as in text).

3 ab) S ते तथा (G5 °दा) हतभूयिष्ठास्तव प्रियहितैषिणः. — c) D8 रथ-; T G2–5 सर्वे; G1 M सर्व- (for यशः). S लोकस्य (for लोकेषु). — d) K1–3 B5 क्षरंतो; T G2, 3, 5 रक्षणे; G4 रक्षिणो (for रक्षन्तो). Dn1 S (except G5) अभ्ययुः (for अन्वयुः).

4 a) B4 चास्त्रेषु (for शस्त्रेषु). — b) B5 संप्राप्तेषु (for °प्ते च). D5 प्रियकामा विशां पते (= 7. 30. 3b); Cv as in text. — d) Ś2 K (except K5) D1 अभीरुवत्; S अविक्रमाः (for अभीतवत्).

5 a) D4, 7, 8 अनीके (for अन्तरं). — b) D3, 6 पातयन्; D4 प्रापितं (for प्रापतन्). — c) D4, 7, 8 चापि (for चैव). B Dc1 वीरस्य (for शूरस्य). S सत्यकस्य च वीर(G1 M1, 2 भीम)स्य. — d) Ś2 K5 D2, 5 चाभिभोः; K1 B Dc1 Dn2 D3, 6 वा (K1 चा) विभो; D1, 7, 8 चाभिभौः (D1 °भौ); S पार्थिव (T G2–4 °वाः; G5 °वः) (for चाभिभो).

6 a) B2 (marg. as in text) Dc1 S क्रुद्धाः (for क्रूराः). — b) Some MSS. पंचालाः (for पाञ्चालाः). D3, 6 समघोषयन्; D4, 7, 8 °नोदयन्; M3–5 °चूचुदन् (for °चोदयन्). — c) S ते पुत्राः (by transp.). — d) D6 om. (hapl.) from कुरू up to कुरू (in 7c). Ś2 K1 अचोदयत्; K5 D3–5, 7, 8 अनोदयन् (D3 °त्) (for अचोदयन्). S स्वसैन्यं समचोदयन् (G1, 5 [before corr.] M1, 2 °चूचुदन्); G5 (by corr.) शूराः सैन्यमचूचुदन्.

7 D6 om. up to कुरू (cf. v. l. 6). — a) S पांडवा द्रोणमि(G5 °न्याम इ)त्येव (T G2–4 °वं). — b) Dn2 वा (for च). — c) T G2–4 पांडवानां कुरूणां च. — d) Ś1 K4 द्रोणे; K1–3 द्रोणो; T2 G3, 4 द्रोणं; G5 द्रोणाद् (for द्रोण-). G1 M1, 2 -भूतम्; G5 युद्धम् (for -द्यूतम्). Dn1 D5 अवर्तयत्; Dn2 तदाभवत् (for अवर्तत).

8 a) B Dc1 D1 T G1, 3, 4 M प्रमथते; B2

C. 7. 1351 B. 7. 31. 8 K. 7. 31. 8

यं यं स्म भजते द्रोणः पाञ्चालानां रथव्रजम् ।
तत्र तत्र स्म पाञ्चाल्यो धृष्टद्युम्नोऽथ धीयते ॥ ८
यथाभागविपर्यासे संग्रामे भैरवे सति ।
वीराः समासदन्वीरानगच्छन्भीरवः परान् ॥ ९
अकम्पनीयाः शत्रूणां बभूवुस्तत्र पाण्डवाः ।
अकम्पयंस्त्वनीकानि स्मरन्तः क्लेशमात्मनः ॥ १०
ते त्वमर्षवशं प्राप्ता ह्रीमन्तः सत्त्वचोदिताः ।
त्यक्त्वा प्राणान्न्यवर्तन्त घ्नन्तो द्रोणं महाहवे ॥ ११
अयसामिव संपातः शिलानामिव चाभवत् ।
दीव्यतां तुमुले युद्धे प्राणैरमिततेजसाम् ॥ १२
न तु स्मरन्ति संग्राममपि वृद्धास्तथाविधम् ।
दृष्टपूर्वं महाराज श्रुतपूर्वमथापि वा ॥ १३
प्राकम्पतेव पृथिवी तस्मिन्वीरावसादने ।
प्रवर्तता बलौघेन महता भारपीडिता ॥ १४
घूर्णतो हि बलौघस्य दिवं स्तब्ध्वेव निस्वनः ।
अजातशत्रोः क्रुद्धस्य पुत्रस्य तव चाभवत् ॥ १५

(marg.) G2.5 प्रथमतो (for स्म भजते). K4 द्रोणं; Dn2 D3.6 वीरः (D3 °राः) (for द्रोणः). — b) B3.4 D1.2.6 पंचालानां; S पांडवानां (for पाञ्चालानां). B2 D2.6 रथध्वजं; Dn1 °धर्मं; D4 °व्रजे (for °व्रजम्). — c) K1 lacuna; K2 B2.3.5 Dc1 D2 T G1.3 M स; B1 Dn1 D1 G4.5 तु; G2 च (for स्म). Ś1 S पांचालो. — d) K2.5 B5 Dn D2.5.8 [ऽ]न्य (Dn2 व्य-; D2 न्य) वर्तत; B1-4 Dc1 [ऽ]भ्यधावत; D1 [ऽ]प्यधीयते; D3.4.6.7 S विधी° (for ऽथ धी°).

9 a) Ś2 K5 Dn1 D2.4.7.8 तथा (for यथा-). Ś K1.3 D1 -भागे; D4 S -भाग्य- (for -भाग-). B4 -विपर्यासैः; D6 °न्यासे (for °र्यासे). — c) K4 समावदन्; Dn2 G5 °द्यन्; D4 °ददन् (for °सदन्). — d) Dc1 T G2-4 नागच्छन् (for अग°). G1 M भैरवं (for भीरवः). Ś1 वरान् (for परान्). Ś2 K1-4 D1.4.7.8 नर्द(D1.4.7.8 कुर्व)तो भैरवान्रवान् (K4 om. रवान्); K5 Dn1 D2.5 कुर्वंतो भैरवं रवं; Dn2 अगच्छन्भीरवो रणात्; D3.6 गच्छंतो वैरिणो रणात्; G5 अपगच्छंति भीरवः.

10 a) Ś1 om. (hapl.) from नीयाः up to अकम्प (in 10c). Ś2 अकंपनीयान्; K1 °नीयः (for °नीयाः). G2 शूराणाम् (for शत्रूणां). — b) S अभवंस् (for बभूवुस्). — c) D5 कंपयंतस् (for अकम्पयंस्). B4 S अनीकानि (for त्वनी°). Ś2 K (except K5) D1 तवानीकानि वर्धंतः (K4 °ते).

11 a) Dn2 तत्र; T G (except G1) ते हि (for ते तु). B1.5 तेमर्षवशमापन्ना. — b) Ś K1-4 D1 सत्य- (Ś °त्त्व) वादिनः; K5 Dn1 D3-8 सत्त्वनोदिताः; M3-5 सत्यविक्रमाः (for सत्त्वचोदिताः). — c) D6 G5 प्राणा. B3 T G1-4 M (except M4) अवर्तंत; Dn1 G5 निवर्तंत (for न्यव°). — d) B3 transp. द्रोणं and घ्नन्तो. D3.6 घ्नंतं (for घ्नन्तो). Dn2 T G2-5 निघ्नंतो (Dn2 घ्नंतो वै) द्रोणमाहवे.

12 a) K1.3 Dn2 D1.3.5.6 आयसाम् (for अय°). D4 संपाताः; S संघातः (G1 M1.2 °ताः) (for संपातः). — b) D6 शिलायाम्; T1 शीलानाम् (for शिला°). — c) K5 T G1 M1.2 दिव्यतां; G5 (inf. lin.; sec. m.) जीव्यतां (for दीव्यतां). K5 Dn1 D1.5.7.8 तुमले. — d) G5 (inf. lin.; sec. m) परैर् (for प्राणैर्).

13 a) K5 S नानु- (for न तु). — b) S वृद्धाश्चापि (for अपि वृद्धास्). D3.6 तरस्विनः (for तथाविधम्). — cd) 13c corrupt in B4. Dn2 च (for वा). S ये पूर्वंदेवैर्देवानामपश्यन्पूर्व (G1.5 M1.2 °न्युद्ध) मद्भुतं (M3 °माहवे; M4.5 [inf lin.] °माहवं).

14 a) K2 Dn D2.3 T G (except G1) M3-5 प्र- (D2.3 M3.4 प्रा) कंपते च; K5 D6 प्रा (K5 प्र) कंपतेव; B3 Dc1 D4 प्रकंपि (D4 °प) तेव (for प्राकम्प°). — b) S तत्र (for तस्मिन्). — c) B Dc1 D2 निवर्तता; D3.4.6-8 प्रावर्तत; T G1-4 M विवर्तता; G5 व्यवर्तता (for प्रव°). S जनौघेन (for बलौ°).

15 a) Ś2 K1-3 B1 D4.7 घूर्णितो. K3 B Dc1 D3 [ऽ]पि (for हि). K1 बलौघेस्य (for °घस्य). Dn2 S बलौघस्य च भीमस्य (Dn2 ततस्तूर्णं); D3.6 स बलौघस्ततस्तूर्णं. — b) K1 D3 स्तब्धेन; Dn2 D3.6 गां चैव; T G3.4 स्तब्ध्वैव (for स्तब्ध्वेव). Some MSS. निःस्वनः. — c) Ś K (except K3) Dn D1.4.5.7.8 अजायताशु (for अजातशत्रोः). N तस्यै (D7.8 नः सै) न्यम् (for क्रुद्धस्य). — d) N आविवेश सुभै (Ś1 °शाथ भै-; Dn2 °श स भै-; D3 °श तु भै) रवः (K4.5 Dn D2.4.5.7.8 °वं).

16 a) Dn2 D3.6 T G2-5 च (for तु). D2 समपीड्यत पांडुनाम्. — c) G1 M3 संघे; G5 M1.2 संख्ये

समासाद्य तु पाण्डूनामनीकानि सहस्रशः ।
द्रोणेन चरता संख्ये प्रभग्नानि शितैः शरैः ॥ १६

प्रमथ्यमानेषु द्रोणेनाद्भुतकर्मणा ।
पर्यवारयदासाद्य द्रोणं सेनापतिः स्वयम् ॥ १७

तदद्भुतमभूद्युद्धं द्रोणपाञ्चाल्ययोस्तदा ।
नैव तस्योपमा काचित्संभवेदिति मे मतिः ॥ १८

ततो नीलोऽनलप्रख्यो ददाह कुरुवाहिनीम् ।
शरस्फुलिङ्गश्चापार्चिर्दहन्कक्षमिवानलः ॥ १९

तं दहन्तमनीकानि द्रोणपुत्रः प्रतापवान् ।
पूर्वाभिभाषी सुश्लक्ष्णं स्मयमानोऽभ्यभाषत ॥ २०

नील किं बहुभिर्दग्धैस्तव योधैः शरार्चिषा ।
मयैकेन हि युध्यस्व क्रुद्धः प्रहर चाशुगैः ॥ २१

तं पद्मनिकराकारं पद्मपत्रनिभेक्षणम् ।
व्याकोशपद्माभमुखं नीलो विव्याध सायकैः ॥ २२

तेनातिविद्धः सहसा द्रौणिर्भल्लैः शितैस्त्रिभिः ।
धनुर्ध्वजं च छत्रं च द्विषतः स न्यकृन्तत ॥ २३

सोत्प्लुत्य स्यन्दनात्तस्मान्नीलश्चर्मवरासिधृक् ।
द्रोणायनेः शिरः कायाद्धर्तुमैच्छत्पतत्रिवत् ॥ २४ C. 7. 1367 B. 7. 31. 24 K. 7. 31. 24

(for संख्ये). — d) S [अ]मितैः (for शितैः). D4.7 भग्नानि निशितैः शरैः.

17 a) T प्रभग्नमानेषु (for प्रमथ्य°). — c) D8 प्रत्यवारयद्; M3.4 पर्यधावयद् (for °वारयद्). — d) Ś1 D4 G4 सेनापतिं (for °पतिः). Ś1 तदा; D3.6 तथा (for स्वयम्).

18 a) S तद्युद्धमभवद्घोरं. — b) K2.3 B2.5 Dn2 D1–4.6.7 S -पांचालयोस् (for -पाञ्चाल्ययोस्). B3 ऽपि; B4.5 Dn2 D1.6 तथा; S प्रभो (for तदा). — c) K5 तस्यौपमः (for तस्योपमा). K1.5 G5 कश्चिद् (for काचिद्). — d) K5 B D (except D1) इति मे निश्चिता मतिः; S शक्या (T G2.5 °क्त्या) वक्तुं विशेषतः.

19 a) Ś K Dn1 D2–8 तथा (for ततो). Cv as in text. — b) S प्रादहत (for ददाह). — c) Dc1 D5 -स्फुलिंग- (for -स्फुलिङ्गश्). K1.2 चापाग्निर्; G4 कोपार्चिर् (for चापा°). — d) B1.2 Dc1 Dn1 महत्; Dn2 D3.6 T2 G3.4 शुष्क-; T1 G1.2.5 M शुष्कं (for दहन्). Ś1 कक्ष्यम्; G5 वनम् (for कक्षम्).

20 a) G5 दहंतं तान्यनीकानि. — K4 D1 om. 20^{c}–21^{d}. — c) Ś K1.2.5 Dn2 D3.6 G1 पूर्वाभिलाषी (K5 °षी); Dn1 पूर्वमाभाष्य; G5 स्मिताभिभाषी (for पूर्वा°). Ś K1–3 D5.6.8 सुश्लक्ष्णः; Dn2 श्लक्ष्णः स (for सुश्लक्ष्णं). — d) S इदं वचनमब्रवीत्.

21 K4 D1 om. 21 (cf. v. l. 20). — a) Ś2 बहुधा; K5 Dn D3.5.6.8 पुरुषैर् (for बहुभिर्). Dc1 भग्नैस् (for दग्धैस्). — b) M3–5 transp. तव and योधैः. G1.3.4 M यौधैः (for योधैः). S (except M3–5) शताधिकैः (for शरार्चिषा). — c) M1 (before corr.).2 मयैनेन (for °केन). B1 S [ए]व; Dn1 [इ]ह; D8 च (for हि). D4 युद्धस्तत् (for युध्यस्व). — d) Ś K1–3 D4.7.8 चाशुगान्; B Dc1 चाशु मां; Dn2 चाशु वै; D3.6 चाहवे (for चाशुगैः). T G2–5 संक्रुद्धः प्रहराशुगैः.

22 K5 om. 22^{a}–23^{b}. — b) Ś2 पद्मपत्रायतेक्षणं; D4 पद्म**निभे°. — c) B (except B3) Dc1 Cd व्याकोष-; T G3 व्या(G3 सा)क्रोश- (for व्याकोश-). Ś2 K1 B2 (orig.) Dn2 T G2.3.5 M4 Cd.v -पद्माभि- (for -पद्माभ-). B Dc1 D3.6 -मुखो; Cd -मुखं (as in text). Ś1 K2 व्याकोशपद्मवदनं (K2 °सुमुखं). — d) B1.2.4 D3 शायकैः; S पत्रिभिः (for सायकैः).

23 K5 om. 23^{ab} (cf. v. l. 22). — a) B1 D3 [अ]भि-; B4 [अ]पि (for [अ]ति-). S प्रहसन् (for सहसा). Dn2 तेन विद्धस्तु सहसा. — b) Dn2 D5.7 M3 द्रोणिर्; D4 *णिर् (for द्रौणिर्). B5 Dn1 G2–4 transp. शितैः and त्रिभिः. Dn2 D4.7.8 सितैस्; G1 M त्रिभिस् (for शितैस्). B1.5 (marg.) शरैः (for त्रिभिः). — c) B4 सत्वं (for छत्रं). D5 ध्वजं छत्रं धनुश्चैव. — d) K1.2 संन्यकृंतत; K5 स न्य(? नि)कृष्टवान्; Dc1 Dn1 स (Dn1 सं-) निकृंतत; D4.7 सत्यकृंततः (for स न्यकृन्तत).

24 a) Ś1 D6 M3–5 आप्लुत्य (D6 °तः); K5 B2–4 Dc1 Dn1 D8 स प्लुतः (Dn1 D8 °त्य); B1.5 स द्रुतः; Dn2 सोद्रुवत् (for सोत्प्लुत्य). Ś2 K1–4 D1 सोवप्लुत्य रथात्तस्मात्. — b) Ś K2.3 -धृत्; K1.4 B Dc1 D1.2 G1 M1.2 -भृत् (for -धृक्). — c) Ś2 K B Dn D2.3.6 द्रौणायनेः (for द्रोणा°). — d) Ś1 कर्तुम्; K2 D1 हंतुम् (for हर्तुम्). K5 Dn इच्छत् (for ऐच्छत्). K4.5 पतत्रवत्; Cd पतत्रि° (as in text).

C. 7. 1358 B. 7. 31. 25 K. 7. 31. 25 तस्योद्यतासेः सुनसं शिरः कायात्सकुण्डलम् ।
भल्लेनापाहरद्द्रौणिः स्मयमान इवानघ ॥ २५
संपूर्णचन्द्राभमुखः पद्मपत्रनिभेक्षणः ।
प्रांशुरुत्पलगर्भाभो निहतो न्यपतत्क्षितौ ॥ २६
ततः प्रविव्यथे सेना पाण्डवी भृशमाकुला ।
आचार्यपुत्रेण हते नीले ज्वलिततेजसि ॥ २७
अचिन्तयंश्च ते सर्वे पाण्डवानां महारथाः ।
कथं नो वासविस्त्रायाच्छत्रुभ्य इति मारिष ॥ २८
दक्षिणेन तु सेनायाः कुरुते कदनं बली ।
संशप्तकावशेषस्य नारायणबलस्य च ॥ २९

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥

३१

संजय उवाच ।
प्रतिवातं तु सैन्यस्य नामृष्यत वृकोदरः ।
सोऽभिनद्बाह्लिकं षष्ट्या कर्णं च दशभिः शरैः
तस्य द्रोणः शितैर्बाणैस्तीक्ष्णधारैरयस्मयैः ।

25 a) K2 [उ]द्वतासेः; K4 [उ]धतांसः (corrupt); Dn1 [उ]द्यतांसं (for [उ]द्यतासेः). Ś1 नीलस्य; D3 सुभ्रुवं; S चरतः (for सुनसं). — b) D7 सुकुंडलं. — c) Dc1 Dn2 D4. 7 G1. 5 M [अ]पहरद् (for [अ]पा°). K1 D1 द्रोणिः; D4 द्रोणः (for द्रौणिः). — d) K4 अनघः.

26 a) Ś1 Dc1 Dn1 D8 M5 स (for सं-). Ś1 Dn2 D3. 4. 7. 8 G1 M1. 2 -चंद्राभि-; D6 -चंद्राति- (for -चन्द्राभ-). D4. 7. 8 -मुखं; G2 -निभः (for -मुखः). Ś2 K1. 2. 4 D1 सं(K1 D1 स)पूर्ण(K1 °र्णे)चंद्रप्रतिमः. — c) D7 पांशुर् (for प्रांशुर्). Ś1 B3. 4 D2 S -पत्राभो (for -गर्भाभो). — d) Dn1 निहितो (for निहतो). D4. 7. 8 व्यपतत् (for न्यप°). Ś2 S भुवि (for क्षितौ).

27 a) Dn1 तस्य (for ततः). K2 G1 M सा (for प्र-). Dn1 -व्यथिता; D4. 7. 8 -भग्ना सा; T G2–4 -व्यथते (for -विव्यथे). — b) K5 Dn D2. 3. 5. 6 अर्दिता; S आतुरा (for आकुला). — d) Ś2 K1. 2. 4 B Dc1 Dn1 D1 ज्वलन- (for ज्वलित-).

28 a) S ते यतंते यथा(G1 M परं)शक्त्या. — b) S रथर्षभाः (for महारथाः). — c) Ś K1. 4 D1 नोपायवित् (for नो वासविस्). D5. 6 G5 प्रायात् (for त्रायात्). Cv कथं वो वास्वस्तिनायात् (sic). — d) K4 D1. 2 G5 इव (for इति). K4 D1. 7 मारिषः.

29 a) S पक्षेण (for सेनायाः). — b) Ś K (except K5) D1. 4 महत् (for बली). — c) Some MSS. संसप्तकावशेषस्य.

Colophon. — *Sub-parvan:* Editions संशप्तकवध. — *Day of Droṇa's Generalship:* Ś2 K1. 2 द्वितियदिवसः; K3 द्वितीययुद्धदिवसः. — *Adhy. name:* K5 Dn1 D2. 5 T G (except G4) M1. 2 नीलवधः. — *Adhy. no.* (figures, words or both): K2 B1. 2 Dn1 D2 S 30 (as in text); K5 28. — *Śloka no.:* Dn1 29.

31

1 a) S सैन्यानां. — b) D4 नामर्षत (for नामृष्यत). — c) Ś1 D2. 5. 7. 8 सोभ्यहन् (D2 °द्); K5 Dn1 °भ्यघ्नन्; B1–4 Dc1 सोहनद्; D4 सोभ्यनद्; S अभि(G4 °ह)नद् (for सोऽभिनद्). B5 Dn2 D3–6 सोभ्याहनद्गुरुं षष्ट्या (Dn2 D3 वृद्धं). — d) D5 निशितैः (for दशभिः). S शरैः कनकभूषणैः. — After 1, B2 ins. line 2 of 233*.

2 B4 om. (hapl.) 2–4; B3 reads 2–4 on marg. — a) M3. 4 द्रौणिः (for द्रोणः). K4. 5 शतैर्; D4. 6. 7. 8 सितैर्. — b) K5 D5 अयोमुखैः; B (B4 om.) Dc1 Dn2 D3. 6 अजिह्मगैः; D2 अयोमयैः; S सुतेजनैः (G1 M °जितैः) (for अयस्मयैः). — d) Ś K2. 5 Dn2 D1. 3–5. 7. 8 मर्माणि. D3 [प्]वं (for [आ]शु). K3 तं (for ह). D6 मर्माण्येवाजघान ह; S मर्मण्यभ्य (T G2–4 M3 °ण्यभि-; G5 °स्वभ्य)हनद्बली. — After 2, B (B4 om.) Dc1 Dn2 D3–6 ins.:

233* आनन्तर्यमभिप्रेप्सुः षड्विंशत्या समार्पयत् ।
पुनश्चाग्निसमस्पर्शैराशीविषविषोपमैः ।

जीवितान्तमभिप्रेप्सुर्मर्मण्याशु जघान ह ॥ २
कर्णो द्वादशभिर्बाणैरश्वत्थामा च सप्तभिः ।
षड्भिर्दुर्योधनो राजा तत एनमवाकिरत् ॥ ३
भीमसेनोऽपि तान्सर्वान्प्रत्यविध्यन्महाबलः ।
द्रोणं पञ्चाशतेषूणां कर्णं च दशभिः शरैः ॥ ४
दुर्योधनं द्वादशभिर्द्रौणिं चाष्टाभिराशुगैः ।
आरावं तुमुलं कुर्वन्नभ्यवर्तत तान्रणे ॥ ५
तस्मिन्संत्यजति प्राणान्मृत्युसाधारणीकृते ।
अजातशत्रुस्तान्योधान्भीमं त्रातेत्यचोदयत् ॥ ६
ते ययुर्भीमसेनस्य समीपममितौजसः ।
युयुधानप्रभृतयो माद्रीपुत्रौ च पाण्डवौ ॥ ७
ते समेत्य सुसंरब्धाः सहिताः पुरुषर्षभाः ।
महेष्वासवरैर्गुप्तं द्रोणानीकं बिभित्सवः ॥ ८
समापेतुर्महावीर्या भीमप्रभृतयो रथाः ।
तान्प्रत्यगृह्णादव्यग्रो द्रोणोऽपि रथिनां वरः ॥ ९
महाबलानतिरथान्वीरान्समरशोभिनः ।
बाह्यं मृत्युभयं कृत्वा तावकाः पाण्डवान्ययुः ॥ १०
सादिनः सादिनोऽभ्यघ्नंस्तथैव रथिनो रथान् । C. 7. 1383 B. 7. 32. 11 K. 7. 32. 11

[B3 Dn2 D3.6 transp. lines 1 and 2. — (L. 1) B5 Dc1 Dn2 D5 समर्पयत्; D3 समाछंत (for °पंयत्). — B1–3 Dc1 D4.5 om. line 2. B2 ins. line 2 after stanza 1.]

3 B4 om. 3 (cf. v. l. 2); B3 reads it on marg. — ^{b}) D2.5 [अ]पि (for च). — ^{c}) T G2–5 षष्ट्या (for षड्भिर्). — ^{d}) K5 भीमम् (for एनम्). Dc1 Dn1 D4–6 अवाकिरन्; Bom. ed. अथाकिरत् (for अवा°). S त एनं (G5 °तं) समवारयन्.

4 B4 om. 4 (cf. v. l. 2); B3 reads it on marg. — ^{a}) Ś2 बाणैः; D4 lacuna (for सर्वान्). — ^{b}) K1 प्रतिविध्य; Dc1 D4.7.8 प्रति(Dc1 °त्या)विध्यन् (for प्रत्य°). — D5 om. 4^{c}–5^{b}. — ^{c}) Ś2 K1 D4.7 पंचशता (for पञ्चा°). S भल्लैः (for [इ]षूणां). — ^{d}) S कर्णं षट्त्रिंशता शरैः.

5 D5 om. 5^{ab} (cf. v. l. 4). — ^{b}) K2.5 B1 Dn1 D7.8 द्रोणं; D1 G5 द्रोणिं (for द्रौणिं). Ś2 K2.5 B1 Dc1 (by corr.) Dn1 D1.2.4.7.8 चाष्टभिर्; K1 चाशु°; K3 B4 S अष्टा°; K4 त्वष्टा°; B3 (marg. as in text) पंचा° (sic); Dn2 वै षड्भिर् (for चाष्टाभिर्). Dn2 D2.3 एव च (for आशुगैः). D6 द्रौणिमष्टमितैः शरैः. — The portion of the text from 7. 31. 5^{c} up to 7. 33. 7^{b} in Ś2 is lost on missing folios. — ^{c}) K4 D1 M3.4 आरवं (for आरावं). K5 Dc1 D2,4,5,7.8 तुमलं; Dn1 विपुलं (for तुमुलं). — ^{d}) D4 अभ्यवर्तंत. S अभ्यवर्षत्स तान्पुनः.

6 Ś2 missing (cf. v. l. 5). — ^{a}) Dn2 संजयति (for संत्यजति). — ^{b}) Dn2 D6 मृत्योः (for मृत्यु-). K (except K5) D1.4 -साधारणे; S °रणं (for °रणी-). S गते (for -कृते). — ^{c}) K1.3 Dc1 T G2–5 M1.2 स्वान् (for तान्). S (except G1) वीरान् (for योधान्). — ^{d}) B4 lacuna; D6 (by corr.) पातेति (for त्रातेति). D4.6–8 [अ]नोदयत् (for [अ]चोद°).

7 Ś2 missing (cf. v. l. 5). — ^{a}) S [ऽ]गच्छन् (for ययौ). — ^{c}) S सौभद्रो युयुधानश्च. — ^{d}) T G1–3.5 M1.2 भ्रातरौ; G4 M3–5 भारतौ (G4 °त) (for पाण्डवौ).

8 Ś2 missing (cf. v. l. 5). — ^{a}) Ś1 K1–3 D1 भीममेत्य (for ते स°). Dn2 स-; D4 च; S (except G5) तु (for सु-). T G1.3.4 M संयत्ताः; G5 संयुक्ताः (for -संरब्धाः). — ^{b}) T G2–4 समंतात्; G5 सचित्ताः (for सहिताः). — ^{c}) Ś1 K3.4 B4 गुप्ता; D2 गुप्तैर् (for गुप्तं). — ^{d}) K5 Dn2 T1 G5 बिभत्सवः.

9 Ś2 missing (cf. v. l. 5). — ^{a}) M2 समापेतं (for °पेतुर्). Dn1 महावीरा; S नरव्याघ्रा (for महावीर्या). — ^{b}) Dn2 D3.6 भीमवेगा महारथाः. — ^{c}) Dn2 D3.6 अत्युग्रो (for अव्यग्रो). G5 प्रत्यगृह्णात्तथाव्यग्रो. — ^{d}) Ś1 बलिनां; D6 धन्विनां (for रथिनां).

10 Ś2 missing (cf. v. l. 5). — ^{ab}) K3.5 B Dc1 Dn2 D1.3.6 महारथानतिबलान् (for ^{a}). K5 B Dc1 Dn D2.3.5.6 -योधिनः (for -शोभिनः). S प्रत्यदृश्यंत पार्थानां स्वेषामपि महारथाः. — ^{c}) K4 B2 D1.2 त्यक्त्वा; Cd कृत्वा (as in text). — ^{d}) Ś1 K Dn2 D1.3–6 पांडवास्तावकान्य(Ś1 K1.2 °कानि)युः; D2.7.8 पांडवांस्तावका ययुः; Bom. ed. तावकान्पांडवा ययुः. Cd cites ययुः (as in text); Cdp वयुः.

11 Ś2 missing (cf. v. l. 5). — ^{a}) K (except K5) D1 न्यघ्नंस्; Dn1 जघ्नुस्; T G2.3 [ऽ]भ्यापन्

C. 7.1384 B. 7.32.12 K. 7.32.12 आसीच्छक्त्यसिसंपातो युद्धमासीत्परश्वधैः ॥ ११
निकृष्टमसियुद्धं च बभूव कटुकोदयम् ।
कुञ्जराणां च संघातैर्युद्धमासीत्सुदारुणम् ॥ १२
अपतत्कुञ्जरादन्यो हयादन्यस्त्ववाक्शिराः ।
नरो बाणेन निर्भिन्नो रथादन्यश्च मारिष ॥ १३
तत्रान्यस्य च संमर्दे पतितस्य विवर्मणः ।
शिरः प्रध्वंसयामास वक्षस्याक्रम्य कुञ्जरः ॥ १४
अपरेऽप्यपराञ्जघ्नुर्वारणाः पतितान्नरान् ।
विषाणैश्चावनिं गत्वा व्यभिन्दन्रथिनो बहून् ॥ १५
नरान्त्रैः केचिदपरे विषाणालग्नसंस्रवैः ।
बभ्रमुः शतशो नागा मृद्नन्तः शतशो नरान् ॥ १६
कांस्यायसतनुत्राणान्नराश्वरथकुञ्जरान् ।

(sic); G_4 ह्यापन् (for ऽभ्यघ्नंस्). G_1 M सादिनोभ्य-द्रवन्सादीन्. —^{b}) S (except G_2) अभ्यघ्नन् (for तथैव). G_1 $M_{1.2}$ रथीन् (for रथान्). —^{c}) $Ś_1$ K_3 $D_{1.4}$ शक्त्यभि-; K_1 $D_{7.8}$ शक्त्याभि-; K_4 शक्तिनि-; B_2 (marg.) Dn_1 शक्त्यष्टि- (for शक्त्यसि-). Dn_2 -संपातैर् (for -संपातो). S असिशक्त्य($G_{1.5}$ M °क्त्यृ)-ष्टिसंघातैर्. —^{d}) S चा(M_{2-5} त्वा)सीत् (for आसीत्). Some MSS. परस्वधैः.

12 $Ś_2$ missing (cf. v. l. 5). —^{ab}) K_2 B_1 (marg.)$._{2-5}$ Dc_1 प्रकृष्टम्; Dn_2 D_8 निसृष्टम्; D_8 निक्षष्टम् (sic) (for निकृष्टम्). Dn_2 अभि-; $D_{3.6}$ अपि (for असि-). D_8 (by corr. *sup. lin. sec. m.*) तद् (for च). K_5 कटकोदयं (for कटु°). S प्रवृद्ध-(G_1 M_1 °त्त-; M_2 °ष्ट)मासीत्तद्युद्धं प्रवृत्तं रोमहर्षणं. — After 12^{ab}, Dc_1 ins.:

234* कुञ्जराणां च संपातो बभूव कटुकोदयः ।

—^{c}) S तु (for च). B_1 संहातैर्; B_{2-4} S संपातैर्; Dc_1 संपाते (for संघातैर्). —^{d}) S आ($M_{1.2}$ अ)सं-गस्तुमुलोभवत्.

13 $Ś_2$ missing (cf. v. l. 5). —^{a}) K (except K_5) D_1 आपतत्; T $G_{1.3.4}$ $M_{1.2.5}$ अपतन् (for अपतत्). S (except G_2) अन्ये (for अन्यो). —^{b}) Dn_1 [ऽ]पि (for तु). S ह(G_5 M_{3-5} भ)यादन्ये प्रदु-द्रुवुः. —^{c}) K_5 D_5 रणे; B_1 नाना-; Dc_1 S नरा (for नरो). K_3 $B_{2.4}$ $D_{2.3}$ बाणवि-; Dc_1 रणे वि- (for बाणेन). K_1 संभिन्नो; Dc_1 D_4 निर्भिन्ना; S संविद्धा (for निर्भिन्नो). B_3 नाराचबाणनिर्भिन्नो; B_5 न(? ना)राचेन विनि°. —^{d}) Dn_2 $D_{3.6}$ भारत (for मारिष). S रथादन्येपतन्क्षितौ.

14 $Ś_2$ missing (cf. v. l. 5). —^{a}) $D_{3.7}$ तथा (for तत्र). T G_2 समामर्दे (G_2 संमर्दित-) रथाश्चापि; $G_{1.3.4}$ M संममर्द रथाश्चापि; G_5 स ममर्द रथैः क्षिप्रं. —^{b}) K_5 $D_{2.5}$ G_1 M [अ]पि वर्मिणः; Dn_2 विवर्मिणः; $D_{3.6}$ विचर्म(D_6 °र्मि)णः; T $G_{3.4}$ [अ]पि वर्स्मनि; G_2 [अ]पि वर्स्मनः (for विवर्मणः). G_5 रथाश्चापि समंततः. —^{d}) D_3 आहत्य; D_8 आहत्य; G_1 M आनम्य (for आक्रम्य). M कुंचरान्. — After 14, M_4 reads 17^{cd}.

15 $Ś_2$ missing (cf. v. l. 5). —^{a}) D_2 चापरान्; G_5 M_{3-5} [ऽ]पि प°; $M_{1.2}$ स्यप° (for ऽप्यप°). S मृद्नन् (for जघ्नुर्). B Dc_1 Dn_2 $D_{3.6}$ अपरांश्चापरेमृद्नन्. —^{b}) K_1 $D_{2.4}$ वारणान्; B_5 वारणैः; G_1 M कुंजराः (for वारणाः). K_1 पातितान् (for पति°). $K_{1.3}$ D_2 G_5 रथान् (G_5 °त्); K_4 Dn_2 वरान् (for नरान्). $Ś_1$ वारणात्पतिता नराः; B_4 अपरे वारणान्वरान्; D_5 वारणानपि तान्रणे. — K_1 om. (hapl.) 15^c–16^d. D_3 om. 15^c–16^b. D_4 om. (hapl.) 15^c–17^b. K_4 reads 15^c–17^b on marg. —^{c}) Dn_2 D_8 चावनीं; S धरणीं (for चावनिं). T $G_{3.4}$ भित्त्वा (for गत्वा). —^{d}) $Ś_1$ व्यभिंदन्; K_2 भिंदंतो; K_4 विदरं; K_5 Dc_1 Dn_2 D_5 व्य(K_5 वि)मृंदन्; B_1 व्यभिनद्; D_6 प्रभिन्न-; $D_{7.8}$ विभिंदन् (for व्यभिन्दन्). $Ś_1$ $K_{2.3}$ D_1 बभ्रुः; K_4 भुवि (for बहून्). S रुवंतो (T G_{2-4} रवंतो; G_1 M_1 रुवंते; M_2 रुदंते) भैरवान्नवान्.

16 $Ś_2$ missing (cf. v. l. 5). K_1 D_4 om. 16; D_3 om. 16^{ab} (for all, cf. v. l. 15). K_4 reads 16 on marg. —^{ab}) $Ś_1$ $K_{3.4}$ D_1 नरा($K_{3.4}$ °रां)श्च (for नरान्त्रैः). $Ś_1$ -संश्रवैः (by corr. °वाः); K_3 B_4 Dc_1 Dn_1 -संश्रयैः; D_5 -संचयैः; D_6 -संहतैः; D_7 -संशयः (for -संस्रवैः). S नरान(M_{3-5} आदाया)न्ये विषाणाग्रै-र्लग्नासृग्भिः क्षतैः परैः (T_1 G_2 क्षितैः परैः; M_{3-5} क्षतान्परान्). —^{c}) Dc_1 $D_{3.6}$ बभूवुः (D_6 °सुः); S भ्रमंति (for बभ्रमुः). K_3 B Dn_2 D_1 समरे; S रुषिता (for शतशो). D_5 G_1 $M_{1.2}$ नागान्. —^{d}) B_5 समरे (for शतशो). B_5 बहून्; $D_{2.7}$ T_1 परान्; T_2 $G_{3.4}$ वरान् (for नरान्).

17 $Ś_2$ missing (cf. v. l. 5). D_4 om. 17^{ab} (cf. v. l. 15). K_4 reads 17^{ab} on marg.) $Ś_1$ $K_{1.2}$ कांस्यायत-; $K_{4.5}$ B Dc_1 Dn $D_{1-3.6}$ कार्ष्णायस-; D_5 (before corr. as in text; marg. *sec. m.*) तान्या°

पतितान्पोथयांचक्रुर्द्विपाः स्थूलनडानिव ॥ १७
गृध्रपत्राधिवासांसि शयनानि नराधिपाः ।
ह्रीमन्तः कालसंपक्काः सुदुःखान्यधिशेरते ॥ १८
हन्ति स्मात्र पिता पुत्रं रथेनाभ्यतिवर्तते ।
पुत्रश्च पितरं मोहान्निर्मर्यादमवर्तत ॥ १९
अक्षो भग्नो ध्वजश्छिन्नश्छत्रमुर्व्यां निपातितम् ।
युगार्धं छिन्नमादाय प्रदुद्राव तथा हयः ॥ २०
सासिर्बाहुर्निपतितः शिरश्छिन्नं सकुण्डलम् ।
गजेनाक्षिप्य बलिना रथः संचूर्णितः क्षितौ ॥ २१
रथिना ताडितो नागो नाराचेनापतद्व्यसुः ।
सारोहश्चापतद्वाजी गजेनाताडितो भृशम् ॥ २२
निर्मर्यादं महद्युद्धमवर्तत सुदारुणम् ।
हा तात हा पुत्र सखे क्वासि तिष्ठ क्व धावसि ॥ २३
प्रहराहर जह्येनं स्मितक्ष्वेडितगर्जितैः । C. 7. 1396 B. 7. 32. 24 K. 7. 32 24

(for कांस्या°). Ś1 K1 D1 -तनुत्राणा; D7. 8 °त्रांश्च (for °त्राणान्). — ^{b}) K (except K5) D1 -यूथपान् (for -कुञ्जरान्). — M4 reads 17^{cd} after 14. — ^{c}) Dc1 D5 पातितान्; Dc1 (before corr.) पातिताः (for पतितान्). M3 प्रोथयांचक्रुर् (for पोथ°). — ^{d}) K4. 5 B Dc1 Dn D1–3. 6 -नलान्; D5 -नलानि; D7 -नगान्; D8 -नगानि (for -नडान्). D5. 8 च (for [इ]व). D4 द्विपाः स्थलगतानिव; S वारणा व(T G2–4 M3. 4 प)रवारणाः (G2. 5 °णान्). — After 17, Dn2 ins.:

235* अनीकानां प्रभग्नानामवस्थानमपश्यताम् ।
दुष्करं प्रतिसंधानं भुवि चासीत्तदा नृप ।

18 Ś2 missing (cf. v. l. 5). — ^{a}) Ś1 K1. 4 Dn D1–3. 6 M5 -पत्राणि; T G2. 3 -पत्रासि- (G2 °स्थि-) (for -पत्राधि-). G1 M1. 2 दुःखेन शरजालानां (G1 °लेषु); Cd as in text. — ^{b}) Ś1 घनाधिपाः; K5 Dn1 D2–4. 6–8 जना(D6 °या)धिपाः; S [अ]त्र पार्थिवाः (for नराधिपाः). — ^{c}) B5 T G2–4 M श्रीमंतः (for ह्री°). K2 -संयुक्ताः; K3. 4 B Dc1 Dn2 D1. 2. 4. 7. 8 -संपर्कात्; K5 Dn1 D5 S -संप्राप्ताः (for -संपक्काः). — ^{d}) K1. 2 स्वदुःखान् (K2 °नि); K3 सुदुःखान्; D2 सुखदुःखानि (hypermetric); T G1–4 M सु(M3–5 स)दुःखम् (for सुदुःखानि). Ś1 K1–3 B2 [अ]द्य (K3 °भ्य-; B2 °ध्य) शेरते; B1. 3–5 Dc1 Dn1 अध्यशेरत; D1. 6 [अ]नुशेरते (D6 °त); D4 [ए]व शेरते; G2 M3–5 [अ]तिशेरते (for अधिशेरते). B2 (marg.) D3 सुखदुःखाय (D3 °न्य-) शेरते.

19 Ś2 missing (cf. v. l. 5). — ^{a}) Ś1 K1 B2 (marg. as in text) Dc1 Dn1 हतं; K3 हंत (for हन्ति). Ś1 स्म तु; Dn2 D3. 6 तत्र; D5 चात्र; S स्माथ (for स्मात्र). — ^{b}) B2 Dc1 रणेन (for रथेन). K4 रथेनाभ्येति वर्तते; K5 D1 °नाभ्यनिवर्तते; B1 °नान्येभ्यवर्तत; Dn2 D3 4. 6–8 °नाभ्येत्य संयुगे; T G3–5 रणे(G5 °थे)नान्यमवर्तत; G1 M रथेनाप्यनि(M3–5 °ति)वर्तिना; G2 °नान्यमभिद्रवन्. — ^{c}) K1 D4 पुत्राश्च; S पुत्रस्तु (for पुत्रश्च).

20 Ś2 missing (cf. v. l. 5). — ^{a}) B2 (marg.) रथदंड-; Bom. ed. रथो भग्नो (for अक्षो भग्नो). B1 रथश्च (for ध्वजश्च). — ^{b}) Dn2 ऊर्ध्वं; D3. 6 चैव (for उर्व्यां). — ^{c}) G3. 4 युगार्धश्च (for °र्धं). — ^{d}) S प्राद्रवंत हयाः क्वचित् (G1 M1. 2 हया द्रुतं; G2 भयानकं; M3–5 हया भृशं).

21 Ś2 missing (cf. v. l. 5). — ^{a}) S सासिर्निपतितो बाहुः. — ^{c}) Dn1 आक्रम्य; G1 M आरुज्य (for आक्षिप्य). G1 M संभग्नो (for बलिना). — ^{d}) K1 Dn2 रथाः संचूर्णिताः क्षितौ.

22 Ś2 missing (cf. v. l. 5). — ^{b}) B2–5 Dc1 Dn2 D3 S क्षितौ (for व्यसुः). B1 नाराचैर्वापतत्क्षितौ. — ^{c}) Ś1 K (except K5) D1 त्वपतद्; S प(G5 M3. 4 पा)तितो (for चापतद्). — ^{d}) K1 D4. 7. 8 ताडितो; B1 [अ]भ्यापतद्; B2–5 Dc1 D1 [अ]भ्याहतो; T G2–4 [आ]पीडितो; G5 [आ]पतितो (for [आ]ताडितो).

23 Ś2 missing (cf. v. l. 5). — ^{a}) K5 महा-; D2 अभूद्; D4 भवद् (for महद्). — ^{b}) G5 मावर्तत (for अव°). K5 Dn D2. 3. 5. 6 आसी(Dn1 मह)द्घोरसुदारुणं; T G1–4 M वर्तते भृशदा°. — Dc1 reads 23^{c}–24^{d} after मातङ्गो न्य (in 30^{c}). — ^{c}) D4 हता हता (for हा तात हा). — ^{d}) G5 क्वाधि- (for क्वासि). Dn2 D3. 6 पुत्र (for तिष्ठ). Dn2 D3. 6 G1 M (M5 *inf. lin.* as in text) प्रधावसि (for क्व धा°).

24 Ś2 missing (cf. v. l. 5). For the sequence in Dc1, cf. v. l. 23. — ^{a}) S हंतास्मि (for जह्येनं). — ^{b}) D3. 6 अस्मिन्; T G2–4 M नद- (M1 °दन्); G5 नाति- (for स्मित-). Ś1 D3. 6 -क्ष्वेलित-; S (except G2 M2) -क्ष्वेळि(G3–5 °ळ)त- (for -क्ष्वेडित-). T G2–4

C.7.1396 B.7.32.23 K.7.32.24 इत्येवमुच्चरन्त्यः स्म श्रूयन्ते विविधा गिरः ॥ २४
नरस्याश्वस्य नागस्य समसज्जत शोणितम् ।
उपाशाम्यद्रजो भौमं भीरून्कश्मलमाविशत् ॥ २५
आसीत्केशपरामर्शो मुष्टियुद्धं च दारुणम् ।
नखैर्दन्तैश्च शूराणामद्वीपे द्वीपमिच्छताम् ॥ २६
तत्राच्छिद्यत वीरस्य सखड्गो बाहुरुद्यतः ।
सधनुश्चापरस्यापि सशरः साङ्कुशस्तथा ॥ २७
प्राक्रोशदन्यमन्योऽत्र तथान्यो विमुखोऽद्रवत् ।
अन्यः प्राप्तस्य चान्यस्य शिरः कायादपाहरत् ॥ २८
शब्दमभ्यद्रवच्चान्यः शब्दादन्योऽद्रवद्भृशम् ।
स्वानन्योऽथ परानन्यो जघान निशितैः शरैः ॥ २९
गिरिशृङ्गोपमश्चात्र नाराचेन निपातितः ।

-गर्जितं; G1 M -गर्जं(M1.2 °र्जि)तः (for -गर्जितैः). —[c]) K3.5 D2.8 उच्चरंति; B2 °रन्द्दयः; Cd °रन्त्यः (as in text). Ś1 K1.2.4 D1 च; D3.6 तु (for स्म). S इत्येवमुच्चै(T G3.4 °मूचु-; G2 °मुच्च)रत्यर्थं. —[d]) D4 M1.2

25 Ś2 missing (cf. v. l. 5). —[b]) D3.6 समापद्यत शोणितं; S समंतादतिशो° (M3–5 °पि शो°). Cd cites सम° (as in text). —[c]) K (except K3) B5 Dc1 Dn1 D1.2.4.5.8 G1 उपशा(K1 Dn1 D4 °श्या)-म्यद्; G4.5 M1.2 उपा(G4 °प)शम्यद्; M3–5 °शमद् (for °शाम्यद्). K2 भीमं (for भौमं). —[d]) Ś1 Dc1 Dn2 D3.5 भीरुं; M2 भीमं (for भीरून्). — After 25, N (Ś2 missing; Dn1 after 27[ab]) ins.:

236* चक्रेण चक्रमासाद्य वीरो वीरस्य संयुगे ।
अतीतेषुपथे काले जहार गदया शिरः ।

[(L. 1) Dn2 चक्रे चक्रं समासाद्य (for the prior half). D4.7 वीरा (for वीरो). —(L. 2) K4 B3 D1 अतीतेषु-; B2 °तेश- (sic); Dn2 °तेस्व-; D8 °ते कु- (for °तेषु-). D5 यथा; D6 गते (for -पथे). Cd cites prior half as above; Cv अतीतेषूपथेः काले. Ś1 K1.2.4 D1 जघान (for जहार).]

26 Ś2 missing (cf. v. l. 5). —[a]) K1.2.4 B2 Dc1 D2.3.6 -परामर्षो (for °मर्शो). —[b]) Dn2 D1.3.5.6 सु- (for च). —[c]) D3.6 भुजैर् (for नखैर्). Dn1 च दन्तैर् (by transp.). Ś1 K1–3 B3 Dn1 D2.4.5.7.8 च वीराणाम्; K4 शरीराणाम् (for च शूराणाम्). —[d]) K4 D5 G5 अद्विपे; T G2.3 Cv अद्वी(G3 Cv °द्वि)पैर् (for अद्वीपे). K4 D5 T G3.5 द्विपम्; Cd द्वीपम् (as in text). Dn2 D8 अद्वीपमिच्छतां (submetric); G4 corrupt.

27 Ś2 missing (cf. v. l. 5). —[a]) K3 B Dc1 S शूरस्य (for वीरस्य). — After 27[ab], Dn1 ins. 236*. K4 om. (hapl.) 27[c]–30[b]. —[c]) B2 सधनुः सशरश्चापि; D4.5 सधनुश्चापरश्चापि. —[d]) B2 सरथः (for सशरः). Ś1 चांकुशस् (for साङ्कु°). Dn2 D7.8 तदा (for तथा).

28 Ś2 missing (cf. v. l. 5). K4 om. 28 (cf. v. l. 27). —[a]) K3.5 B1 D1 G2 आक्रोशद्; G2 प्राक्रोशम् (for °शद्). K1 Dn2 अन्येत्र; K5 B1 T G2–5 अन्यत्र; G1 M अन्यो वै (for अन्योऽत्र). — D1 om. 28[b]–29[c]. —[b]) K1.2.5 Dn2 D2.3.6 [ऽ]-भवत् (for ऽद्रवत्). S तमन्योभि(T1 G2 M3.4 °न्यो °वि)मुखोद्रवत्. —[c]) B1.3 Dn2 D4.5.8 अन्य- (for अन्यः). T G2–5 ततः प्राप्तः स (G5 °प्तोपि) चाप्यन्यः; G1 M असंप्राप्तस्य तं देशं (G1 M1.2 चाप्यन्यः). —[d]) K1 Dn1 D2 अपातयत् (for °हरत्).

29 Ś2 missing (cf. v. l. 5). K4 om. 29 (cf. v. l. 27). D1 om. 29[abc] (cf. v. l. 28). —[a]) Bom. ed. स शब्दमद्रवच्चान्यः. —[b]) B (except B4) Dc1 [ऽ]त्रसद् (for ऽद्रवद्). — For 29, S subst.:

237* भीतश्चान्य उदक्रोशदन्यो भीत उपाद्रवत् ।
असंप्राप्तस्य तं देशमन्यो जीवितमाददे ।

[(L. 1) T G3 भीताश्; M3–5 भीरुश् (for भीतश्). G5 भीतश्चान्यमपक्रोशद् (for the prior half). M3–5 भीतम् (for भीत). —(L. 2) G4 असत्प्राप्तस्य; G5 समप्राप्तस्य; M3.4.5 (*sup. lin.*) असंभ्रांतस्य (for °प्राप्तस्य). G1.4 M1–3 संदेशम् (for तं देशम्).]

30 Ś2 missing (cf. v. l. 5). K4 om. 30[ab] (cf. v. l. 27). —[a]) K1 Dn1 G1 M -शृंगोपमाश् (for °पमश्). Ś1 K1.2 D3.6 चान्यो; Dn2 चान्ये; T G3.4 चित्रैर्; G1 M चित्रा (for चात्र). G5 अपरैर्-परश्चित्रैर्. —[b]) S बाणैः (G1 M नरैः) शूरैर् (for नाराचेन). K1 Dc1 Dn G1 M निपातिताः. —[c]) After मातङ्गो न्य, Dc1 reads 23[c]–24[d], reading the rest of stanza 30 on marg. G1 M मातंगा न्यपतन्भूमौ. — D8 om. (hapl.) 30[d]–31[c]. —[d]) D5 (before corr.) -वेग; Cd -रोध (as in text). Ś1 (marg.) [अं]भसि; Ca. d [उ]ष्णगे (as in text).

मातङ्गो न्यपतद्भूमौ नदीरोध इवोष्णगे ॥ ३०
तथैव रथिनं नागः क्षरन्गिरिरिवारुजत् ।
अध्यतिष्ठत्पदा भूमौ सहाश्वं सहसारथिम् ॥ ३१
शूरान्प्रहरतो दृष्ट्वा कृतास्त्रान्रुधिरोक्षितान् ।
बहूनप्याविशन्मोहो भीरून्हृदयदुर्बलान् ॥ ३२
सर्वमाविग्नमभवन्न प्राज्ञायत किंचन ।
सैन्ये च रजसा ध्वस्ते निर्मर्यादमवर्तत ॥ ३३
ततः सेनापतिः शीघ्रमयं काल इति ब्रुवन् ।
नित्याभित्वरितानेव त्वरयामास पाण्डवान् ॥ ३४
कुर्वन्तः शासनं तस्य पाण्डवेया यशस्विनः ।
सरो हंसा इवापेतुर्घ्नन्तो द्रोणरथं प्रति ॥ ३५
गृह्णीताद्रवतान्योन्यं विभीता विनिकृन्तत ।
इत्यासीत्तुमुलः शब्दो दुर्धर्षस्य रथं प्रति ॥ ३६
ततो द्रोणः कृपः कर्णो द्रौणी राजा जयद्रथः ।
विन्दानुविन्दावावन्त्यौ शल्यश्चैनानवारयन् ॥ ३७
ते त्वार्यधर्मसंरब्धा दुर्निवार्या दुरासदाः । C. 7. 1411 B. 7. 32. 39 K. 7. 32. 39

31 Ś2 missing (cf. v. l. 5). D3 om. 31^{abc} (cf. v. l. 30). G1 M om. 31. K3 om. 31^{ab}. —^{a}) Ś1 रथैश्च; K1. 2. 4 रथेन; D6 रथाश्च (for तथैव). K1. 5 Dn रथिनां (Dn2 °नो) (for रथिनं). Dn2 नागाज्. —^{b}) K3 Dc1 क्षरद्; D3. 6 गिरिं (for क्षरन्). B2 गिरिम् (for गिरिर्). B1. 3. 4 [अ]सृजत्; B2 [अं]ब्रुजं; B3 (marg.). 5 Dc1 [अ]त्यजत्; Dn1 D2. 5. 7 [आ]रुजन्; D3. 6 [अ]व्रजत्; T G3. 4 [आ]व्रजन्; G2. 5 व्रजन् (for [अ]रुजत्). D4 क्षरन्गिरिवरारुजः. —^{c}) Ś1 अत्यतिष्ठत्; K3 B5 D2. 5. 6 अभ्य°; K4 D1 अप्य°; K5 अवा°; B2 अध्या° (for अध्य°). Ś1 K2. 4. 5 Dn1 D1. 5 तदा (for पदा). K1 D7 अध्यतिष्ठत्तदा भूमौ; T G3–5 बले(G5 बंधे)नापातयद्भू(T G5 °न्भू)मौ. —^{d}) D6 सदश्वं (for सहाश्वं). K5 Dc1 D5 सहाश्वः सहसारथिः.

32 Ś2 missing (cf. v. l. 5). B1. 3 read 32^{ab} twice. —^{a}) Dn2 एवं बहुविधाकारान्. —^{b}) K5 Dn D2. 3. 5. 6 कृतास्त्रान्युद्धदुर्मदान्; D4. 7. 8 °व्रणदीक्षितान्. —^{c}) Ś1 K (except K5) D1 भयेन; M3–5 लघून् (for बहून्). K5 B1–3 D2. 7. 8 अन्वाविशन्; B4 अन्व°; B5 चैवा°; Dn1 D4. 5 अन्यान्विशन्; Dn2 D3. 6 हत्वाविशन्; T G3. 4 अत्या°; G1. 2. 5 M अभ्या° (for अप्या°). M3. 4 मोहं. —^{d}) K5 D5 भीतान् (for भीरून्).

33 Ś2 missing (cf. v. l. 5). G1 M om. 33. —^{a}) K1. 4 आविघ्नम्; Dn2 आभिन्नम्; D7 आविज्ञम् (for आविग्नम्). —^{b}) K (except K5) B1 Dn1 D1. 4–6 T G2–5 प्रज्ञायत (for प्राज्ञा°). —^{c}) K3. 5 B D (except D1) T1 G2 सैन्येन (for सैन्ये च). K3–5 B Dc1 Dn1 D2. 3. 5 ध्वस्तं; T G2–5 ग्रस्ते (for ध्वस्ते).

34 Ś2 missing (cf. v. l. 5). —^{c}) G5 -त्वरितं नैष (for °तानेव). K5 Dn1 एवं (for एव). D4. 7. 8 निर्यं हि प्रेरितानेव; T G3. 4 निर्यातेति च तानेवं. —^{d}) K5 Dn D5 चो(K5 नो)दयामास (for त्वर°). B2 पार्थिवान् (for पाण्ड°).

35 Ś2 missing (cf. v. l. 5). G1 M1. 2 om. 35. —^{a}) D3. 5 कुर्वंतः; S (G1 M1. 2 om.) कुर्वाणाः (for कुर्वन्तः). D4 शाश्वतं (for शासनं). —^{b}) B Dc1 S (G1 M1. 2 om.) पांडवा बाहुशालिनः (G4. 5 M3–5 °षा-ळिनः). —^{c}) Dc1 उत्पेतुर् (for आपे°). Dn2 सहस्रा-निव संनिष्पेतुर् (hypermetric). —^{d}) K1 भ्रमंतो (hypermetric) (for घ्नन्तो). M3–5 घ्नंतो द्रोणं महारथाः.

36 Ś2 missing (cf. v. l. 5). D3 om. (hapl.) 36. —^{a}) Ś1 [आ]नयत; K1. 3 द्रावत; K2 [अ]भिद्रवत (hypermetric); B1 द्रवत (for [आ]द्र°). T G2–5 प्रतिगृह्णीत जहि तं (T °हित); G1 M गृह्णीत जहि (M3–5 वापि) तान्यो(M3. 5 °न्यौ)धान्. —^{b}) Ś1 K1. 3. 4 व्य(K1. 3 वि)पेत; B5 विभीत; D4. 7. 8 वृणीत; D6 मा भैष्ट; Ca. d विभीता (as in text). Dn2 न्यव- (for विनि-). K4. 5 D7. 8 -कृंततः (for -कृन्तत). Dn1 अन्ये तमभिकृंतत; S छिंधि भिंधि (G5 छिन्नसंधि) ह(G1 M घ्न)ताहत (T °तः; G1 M °नः). —^{c}) K5 Dc1 Dn1 D4. 5. 7 8 तुमलः. S इति शब्दो महानासीद्. —^{d}) Dc1 दुर्धरस्य; Dn1 °र्षश्च; S आचार्यस्य (for दुर्धर्षस्य).

37 Ś2 missing (cf. v. l. 5). —^{a}) G1 M द्रो-(M3. 4 द्रौ)णिः (for द्रोणः). —^{b}) D1 om. (hapl.) from णी up to द्रो (in 38^{c}). K2 Dc1 D5–7 द्रोणी; S स च (for द्रौणी). D4 राजन् (for राजा). —^{c}) K5 Dc1 बिंदानुबिंदावावंत्यौ. —^{d}) B D (except D5; D1 om.) T G2–5 चैतान् (for चैनान्). K1. 4. 5 B (except B2) Dn D2. 4. 5. 7 T G3. 4 अ(B1. 4. 5 Dn2 न्य)वारयत् (for °यन्).

38 Ś2 missing (cf. v. l. 5). D1 om. up to द्रो

C. 7. 1411
B. 7. 32. 40
K. 7. 32. 39

शरार्ता न जहुर्द्रोणं पाञ्चालाः पाण्डवैः सह ॥ ३८
ततो द्रोणोऽभिसंक्रुद्धो विसृजञ्शतशः शरान् ।
चेदिपाञ्चालपाण्डूनामकरोत्कदनं महत् ॥ ३९
तस्य ज्यातलनिर्घोषः शुश्रुवे दिक्षु मारिष ।
वज्रसंघातसंकाशस्त्रासयन्पाण्डवान्बहून् ॥ ४०
एतस्मिन्नन्तरे जिष्णुर्हत्वा संशप्तकान्बली ।
अभ्ययात्तत्र यत्र स्म द्रोणः पाण्डून्प्रमर्दति ॥ ४१
तं शरौघमहावर्तं शोणितोदं महाह्रदम् ।
तीर्णः संशप्तकान्हत्वा प्रत्यदृश्यत फल्गुनः ॥ ४२
तस्य कीर्तिमतो लक्ष्म सूर्यप्रतिमतेजसः ।
दीप्यमानमपश्याम तेजसा वानरध्वजम् ॥ ४३
संशप्तकसमुद्रं तमुच्छोष्यास्त्रगभस्तिभिः ।
स पाण्डवयुगान्तार्कः कुरूनप्यभ्यतीतपत् ॥ ४४
प्रददाह कुरून्सर्वानर्जुनः शस्त्रतेजसा ।
युगान्ते सर्वभूतानि धूमकेतुरिवोत्थितः ॥ ४५
तेन बाणसहस्रौघैर्गजाश्वरथयोधिनः ।

(cf. v. l. 37). —a) D4.7 ते शौर्य-; T G3–5 भवार्य-; G1 M1.2 त आर्य-; G2 M3–5 अनार्य- (for ते त्वार्य-). Ś1 K1.2 -धर्माः; S -कर्म- (for -धर्म-). —b) Ś1 K3 B Dc1 दुर्निवारा (for °वार्या). D5 दुरात्मनः; S निवारिताः (for दुरासदाः). —c) D5 (by corr.) शराचिता; S शूरत्वान्न (for शरार्ता न). D5 (before corr.).7 द्रौणिं (for द्रोणं). Dn2 D3.6 (before corr.) शरार्ताश्चाययुर्द्रोणं. —d) K4 पांचाल्यैः; B4 पंचालाः (for पाञ्चालाः). S सह पाण्डवैः (by transp.).

39 Ś2 missing (cf. v. l. 5). —a) K1.2.4.5 Dn D3.4.6–8 [ऽ]भि(Dn2 D3.6 °ति)संरब्धो; K3 B4.5 Dc1 D2 [ऽ]तिसंक्रुद्धो; S भृशं क्रु° (for ऽभिसंक्रु°). —b) K5 विसृजत्; S व्यसृजत् (T G2 M3.4 °न्) (for विसृजन्). —c) B4 -पंचाल- (for -पाञ्चाल-). —d) S कुर्वन्विशसनं महत्.

40 Ś2 missing (cf. v. l. 5). —a) K4 D4 M3 -निर्घोषं; G5 -निःशब्दः (for -निर्घोषः). —b) K Dn1 D1.2.4.5.7.8 भारत (for मारिष). —c) G3 वस्त्र- (for वज्र-). K5 B Dc1 Dn2 D2.3.5.6 -संह्राद-; Dn1 G1 M -संपात-; T G2–5 -संकाश- (for -संघात-). T G2–5 M3–5 -निर्ह्रादस्; G1 M1.2 -सदृशस् (for -संकाशस्). —d) K3 B Dc1 मानवान्; T G3 सृंजयान्; G2 अहिका(? ता)न्; G4 तर्जयन्; G5 आत्मजान् (for पाण्डवान्). Ś1 D7 बहु; Dn1 बली (for बहून्). K5 D2.5 त्रासयन्पांडवीं चमूं; G1 M °यन्सर्वमानवान्.

41 Ś2 missing (cf. v. l. 5). —b) B3.4 Dn1 D2 जित्वा; G5 हित्वा (for हत्वा). Some MSS. संसप्तकान्. K1.2.5 B Dc1 Dn D2.3.5.6 बहून्; T G M1.2 पुनः; M3–5 रणे (for बली). —c) Dn2 D3.6 [अ]सौ (for स्म). —d) K1 स मर्दति; D5 प्रमार्जति; S प्र(T G2–4 वि)मृद्गति (for प्रमर्दति).

42 Ś2 missing (cf. v. l. 5). —a) B Dc1 Dn2 T G2 तान् (for तं). K3 B4.5 Dc1 शरौघान् (for शरौघ-). K2 -महावेगान्; K3 B Dc1 T G2 °वर्तान्; Dn2 -समावर्तान् (for -महावर्तं). G1.3–5 M तां शरौघमहावर्तां. —b) Dn2 D3.4.6–8 S शोणितौ(G4.5 °तो)घ- (for °तोदं). Dn2 -महाह्रदान्; D2 °प्लवे; D6 °द्रुतं; S -महा(T2 G3 -वहां; G1 M -ह्रदां)नदीं (for महाह्रदम्). K2 B Dc1 शोणितोदान्महाह्रदान् (B3 °द्रुमान्). —c) D6 तीव्रः (for तीर्णः). Some MSS. संसप्तकान्. —d) K4.5 B D फाल्गुनः; G2 पांडवः (for फल्गुनः).

43 Ś2 missing (cf. v. l. 5). —a) T G2.5 लक्ष्मीवतो (for कीर्तिमतो). —b) D7.8 -तेजसं (for -तेजसः). —c) K5 D4.5.7.8 G1 M अपश्यामस् (for °श्याम). D6 दीप्यमानेन पश्याम.

44 S2 missing (cf. v. l. 5). —a) Some MSS. संसप्तक-. —b) Ś K (except K3) D1 [आ]शु (for [अ]स्त्र-). — D4 om. 44c–45d. —c) Dn2 D3.6 स पांडवो युगार्काभः (Dn2 °तार्कः). —d) B5 कौरवान् (for कुरूनपि). D2 अति (for अभि). K2.4 कुरूनप्यभ्यभी(K2 °पी)तवत्; K5 D5.8 °नप्यभ्य(D8 °भ्यप्य)पीपतत्; Dc1 °नप्यभ्रतापतत्; Dn1 °नभ्यतिपातयत्; Dn2 D3.6 °नुद्दिश्य (Dn2 °नद्यस्य) तावकान्; D7 °नेष्यत्यतीतपत्; T G2–5 °नभ्यागमज्जवात्; G1 M °नभ्यपतज्जवात्. Cd cites अभ्यती° (as in text).

45 Ś2 missing (cf. v. l. 5). D4 om. 45 (cf. v. l. 44). —a) S स (G2 सं) ददाह (for प्रद°). —b) D3.6 सर्व- (for शस्त्र-). K1 -तेजसः (for -तेजसा). —c) D7.8 युगांतमिच्छन्भूतानि. —d) Ś K Dn1 D1.2.5.7.8 [उ]दितः (for [उ]त्थितः).

46 Ś2 missing (cf. v. l. 5). —b) D3.6 प्रस्ताश्च (D3 °श्व-) (for गजाश्व-). K5 Dn1 D2.4.5.7.8 -सादिनः

ताड्यमानाः क्षितिं जग्मुर्मुक्तशस्त्राः शरार्दिताः ॥ ४६
केचिदार्तस्वरं चक्रुर्विनेदुरपरे पुनः ।
पार्थबाणहताः केचिन्निपेतुर्विगतासवः ॥ ४७
तेषामुत्पततां कांश्चित्पतितांश्च पराङ्मुखान् ।
न जघानार्जुनो योधान्योधव्रतमनुस्मरन् ॥ ४८
ते विशीर्णरथाश्वेभाः प्रायशश्च पराङ्मुखाः ।
कुरवः कर्ण कर्णेति हा हेति च विचुक्रुशुः ॥ ४९
तमाधिरथिराक्रन्दं विज्ञाय शरणैषिणाम् ।
मा भैष्टेति प्रतिश्रुत्य ययावभिमुखोऽर्जुनम् ॥ ५०
स भारतरथश्रेष्ठः सर्वभारतहर्षणः ।
प्रादुश्चक्रे तदाग्नेयमस्त्रमस्त्रविदां वरः ॥ ५१
तस्य दीप्तशरौघस्य दीप्तचापधरस्य च ।
शरौघाञ्शरजालेन विदुधाव धनंजयः ।
अस्त्रमस्त्रेण संवार्य प्राणदद्विसृजञ्शरान् ॥ ५२
धृष्टद्युम्नश्च भीमश्च सात्यकिश्च महारथः ।
विव्यधुः कर्णमासाद्य त्रिभिस्त्रिभिरजिह्मगैः ॥ ५३ C. 7. 1427 B. 7. 32. 56 K. 7. 32. 53

(for -योधिनः). —^{c}) B2.4.5 Dn2 D3.6 अर्द्यमानाः (for ताड्य°). Ś1 जघ्नुर् (for जग्मुर्). —^{d}) K4 D1 कुश- (for मुक्त-). K5 B3–5 Dn2 -केशाः (for -शस्त्राः). S मुक्तशस्त्रशरासनाः.

47 Ś2 missing (cf. v. l. 5). —^{a}) Dn2 D3.6 ते तदा (for केचिद्). K2 B5 Dn2 D2.3.5.6 स्वनं; K5 -स्वनांश् (for -स्वरं). —^{b}) Dn2 विनेशुश् (for °दुर्). Dn2 च परे; D5 चापरे (for अपरे). Dn2 D3.6 जनाः (for पुनः). —^{c}) M4 -बाणगताः (for °हताः). Dn2 D3.6 पार्थेनाभि(Dn2 °न नि)हताः केचिन्. —^{d}) S च (for वि-). D4.7.8 निपेतुर्गतचेतसः.

48 Ś2 missing (cf. v. l. 5). —^{a}) K1 अन्यतमान्; K3.5 B D1.5 T G M1.2 उत्पतितान्; Dn2 D2.3.6 M3–5 °ततः (for °ततां). —^{b}) Ś1 D2 पततां च; K1.4 Dn1 D1.4 पततांश्च; D3.6 पातितांश्च (for प°). Ś1 पराङ्मुखं; T G2–5 °क्रमात् (for °ङ्मुखान्). —^{c}) K4 D1 M4.5 नाजघान; T2 G2.5 निज° (for न ज°). G1 M1.2 यौधान्; M3–5 वीरो (for योधान्). —^{d}) M यौधवृत्तमनुस्मरन्.

49 Ś2 missing (cf. v. l. 5). —^{a}) K5 B Dc1 Dn D2.3.5.6 विकीर्ण- (Dn1 °र्णा); T G2–5 M3–5 च जी(M3–5 शी)र्ण- (for विशीर्ण-). K4.5 B4 D2 -रथाश्विन्नाः; Dc1 °श्वेताः (for °श्वेभाः). —^{b}) K5 Dn D3.5.6 प्रययुश्च; B3 प्रायशोऽस्य (for °शश्च). —^{c}) K4 B3 om. कुरवः. —^{d}) T G2–5 हा हा हे(G2.4 चे)ति (for हा हेति च).

50 Ś2 missing (cf. v. l. 5). —^{a}) K2 आधिरथम्; D7 °रथि-; T G2–5 आतिरथिर् (for आधि°). D7 चक्रंदं; G5 (before corr.) आक्रांतं; G5 (by corr.) आक्रोशं (for आक्रन्दं). B5 D3.4 तमाधि(D4 °ति)रथिनाक्रंदं; D6 (by corr.) °रथिनां क्रंदं. —^{b}) D3 शरणैषिणं (for °षिणाम्). —^{d}) G1 M1.2 [आ]भिमुखो (for [अ]भि°).

51 Ś2 missing (cf. v. l. 5). —^{a}) D3.6 -रथि- (for -रथ-). —^{b}) D4 T G2–4 -हर्षणं (for -हर्षणः). Ś1 (before corr.) सर्वभारसहोरणः; Ś1 K (except K5) D1 सर्वभारसहोऽर्जुनः (Ś1 °ने). — After 51^{ab}, D6 ins.:

238* रामशिष्यो महाबाहुर्धन्विनां मानहा सदा ।

—^{c}) Ś1 K1–4 B3.5 D8 तथा(B5 °मा-; D8 °द)ग्नेयम्; K5 D4 तदा(D4 °था)ज्ञेयम् (for °ग्नेयम्).

52 Ś2 missing (cf. v. l. 5). —^{a}) G5 -रथौघस्य (for -शरौ°). — Ś1 K1.3.4 D1 om. (hapl.) from 52^{b} up to the prior half of 239*. —^{b}) T G2–5 -रथस्य (for -धरस्य). —^{c}) Dn2 शरौघं (for शरौघाञ्). S वारुणेन तदा(T G2–4 °न तद्-; M3–5 °नैव चा)स्त्रेण. —^{d}) K2 B2.3 Dn1 D2.4.5.7.8 विदुद्राव; Dn2 D3.6 विव्याध च; Cd विदधार (for विदुधाव). — After 52^{cd}, N (Ś2 missing) ins.:

239* तथैवाधिरथिस्तस्य बाणाञ्ज्वलिततेजसः ।

[Ś1 K1.3.4 D1 om. the prior half. K2 D4 -रथस्; Dc1 -रथेस् (for -रथिस्). D3.6 बाण- (for बाणाञ्). K (except K5) D1 ज्वलन- (for ज्वलित-).]

— G5 om. 52^{e}–54^{b}. —^{f}) K1.2 Dn1 प्रणदद्; D3.5.6 प्रा(D3 प्र)णुदन्; G1 M1.2 विनदन्; M3–5 व्यनदद् (for प्राण°). D3.4.6 G1 M1.2 व्य(D4 वि)सृजत्; M3.4 विदधन्; M5 विधमन् (for विसृजन्).

53 Ś2 missing (cf. v. l. 5). G5 om. 53 (cf. v. l. 52). —^{a}) D4 स- (for च). —^{b}) T G (G5 om.) M1.2 सत्यकश्च (for सात्यकिश्च). M2 महारथं; M5 °रथाः (for °रथः). —^{c}) D6 विव्यथुः; T G2 विव्याध;

C. 7. 1426 B. 7. 32. 56 K. 7. 32. 56 अर्जुनास्त्रं तु राधेयः संवार्य शरवृष्टिभिः ।
तेषां त्रयाणां चापानि चिच्छेद विशिखैस्त्रिभिः ॥ ५४
ते निकृत्तायुधाः शूरा निर्विषा भुजगा इव ।
रथशक्तीः समुत्क्षिप्य भृशं सिंहा इवानदन् ॥ ५५
ता भुजाग्रैर्महावेगा विसृष्टा भुजगोपमाः ।
दीप्यमाना महाशक्त्यो जग्मुराधिरथिं प्रति ॥ ५६
ता निकृत्य शितैर्बाणैस्त्रिभिस्त्रिभिरजिह्मगैः ।
ननाद बलवान्कर्णः पार्थाय विसृजञ्शरान् ॥ ५७
अर्जुनश्चापि राधेयं विद्ध्वा सप्तभिराशुगैः ।
कर्णादवरजं बाणैर्जघान निशितैस्त्रिभिः ॥ ५८
ततः शत्रुंजयं हत्वा पार्थः षड्भिरजिह्मगैः ।
जहार सद्यो भल्लेन विपाटस्य शिरो रथात् ॥ ५९
पश्यतां धार्तराष्ट्राणामेकेनैव किरीटिना ।
प्रमुखे सूतपुत्रस्य सोदर्या निहतास्त्रयः ॥ ६०
ततो भीमः समुत्पत्य स्वरथाद्वैनतेयवत् ।
वरासिना कर्णपक्षाञ्जघान दश पञ्च च ॥ ६१
पुनः स्वरथमास्थाय धनुरादाय चापरम् ।
विव्याध दशभिः कर्णं सूतमश्वांश्च पञ्चभिः ॥ ६२
धृष्टद्युम्नोऽप्यसिवरं चर्म चादाय भास्वरम् ।
जघान चन्द्रवर्माणं बृहत्क्षत्रं च पौरवम् ॥ ६३

G3.4 विव्याथ (for विव्यधुः).

54 Ś2 missing (cf. v. l. 5). G5 om. 54^{ab} (cf. v. l. 52). — ^{ab}) B2 D4.7 च (for तु). M3–5 transp. राधेयः and संवार्य. — ^{d}) Dn1 निशितैस् (for विशिखैस्). D4 शरैः (for त्रिभिः). G1 M छि(M3–5 भि)त्त्वा भल्लैस्त्रिभिस्त्रिभिः.

55 Ś2 missing (cf. v. l. 5). — ^{a}) Ś1 Dn1 D3.5.6 ते नि(Dn1 D3 तेन)कृत्तायुधाः शूरा. — ^{b}) S निर्विषा इव पन्नगाः. — ^{c}) K5 Dc1 (marg. *sec. m.*) D5 S (except M1.2) अश्व; D6 शर- (for रथ-). Dn1 T1 G2 -शक्तिः; T2 -शक्ति (for -शक्तीः). — ^{d}) S भुजैः (for भृशं). K1.4 Dn1 सिंह (for सिंहा). M3–5 [उ]न्नदन्.

56 Ś2 missing (cf. v. l. 5). — ^{a}) Ś1 K1.3.4 तं; B1.3 (marg. as in text).5 Dn2 D2.6 तैर्; Dn1 D3 ते (for ता). S ता भु(G1 M1.2 तैर्भु)जाग्राभि(T G2 °ग्रवि)र्निर्मुक्ता. — ^{b}) B4 D1 निसृष्टा; S निर्मुक्त- (for विसृष्टा). — ^{d}) K2.4.5 B1.3.5 D4 G2 आधिरथं; G3–5 आतिरथिं (G4 °थं) (for आधि°).

57 Ś2 missing (cf. v. l. 5). — ^{a}) D4 M1.2 नानिकृत्य; D7.8 ताश्चि° (for ता नि°). K4.5 B1.2.5 Dc1 D1.5.7.8 शि(D1 श-; D7.8 सि)तैर्भल्लैस्; B4 D2 शरव्रातैस्; Dn1 D4 शरैर्भल्लैस्; S शरैस्तीक्ष्णैः (for शितैर्बाणैस्). — ^{b}) S सिंहनादं चकार ह. — K4 Dn1 D1.4 om. (hapl.) 57^{c}–59^{b}; B1 reads the same on marg. — ^{c}) K1.2 बलवत् (for °वान्). — ^{d}) K1 [अ]वसृजञ् (for विसृ°).

58 Ś2 missing (cf. v. l. 5). K4 Dn1 D1.4 om. 58 (cf. v. l. 57). B1 reads 58 on marg. — ^{b}) T G3–5 आयसैः (for आशुगैः). — ^{c}) M3–5 चापि (for बाणैर्). — ^{d}) D3.6 विशितैस् (for निशि°). K5 B2.5 D5 T1 G2 M3–5 शरैः (for त्रिभिः).

59 Ś2 missing (cf. v. l. 5). K4 Dn1 D1.4 om. 59^{ab} (cf. v. l. 57). B1 reads 59^{ab} on marg. — ^{d}) Dc1 Dn1 D3 विपाठस्य; D7.8 विपावस्य (sic); T G2–5 द्विधा तस्य; G1 वीराधस्य; M1.2 विराटस्य; M3–5 विद्धा तस्य (for विपाटस्य). Dn2 शिरस्तदा; G2 शिरोधरात् (for शिरो रथात्).

60 Ś2 missing (cf. v. l. 5). — ^{a}) D4 पपात; D7.8 पततां (for पश्यतां). D1 धार्तराष्ट्रस्य. — ^{b}) S एवमेते (G1 M °व) (for एकेनैव). — ^{c}) Dn2 D3.6 वर्तमानस्य (for सूतपुत्रस्य). — ^{d}) K5 Dn D5 सौदर्या. D4.7.8 शौर्योदार्यहतास्त्रयः.

61 Ś2 missing (cf. v. l. 5). — ^{a}) S तदा(G1 M1.2 °मा-; M3–5 °था)प्लुत्य (for समुत्पत्य). — ^{c}) D4 रथासिना; D5 वराशिना (for °सिना). S जघान सूतपुत्रस्य. — ^{d}) Dn1 जवनान्; S बांधवान् (for जघान).

62 Ś2 missing (cf. v. l. 5). D7.8 om. 62–63. — ^{a}) Ś1 K (except K5) Dn D1.3.4.6 ततः (for पुनः). K5 च; B1 स; D1.2 G2 तु (for स्व-). — ^{b}) S वीर्यवान् (for चापरम्). Dn2 D3.6 पश्चादादाय कार्मुकं. — D6 repeats 62^{cd} after 66^{ab}. — ^{c}) K5 कीर्णं; D4 तूर्णं (for कर्णं). — ^{d}) Dn1 D5 M4 सप्तभिः (for पञ्च°).

63 Ś2 missing (cf. v. l. 5). D7.8 om. 63 (cf.

ततः स्वरथमास्थाय पाञ्चाल्योऽन्यच्च कार्मुकम् ।
आदाय कर्णं विव्याध त्रिसप्तत्या नदन्रणे ॥ ६४
शैनेयोऽप्यन्यदादाय धनुरिन्द्रायुधद्युति ।
सूतपुत्रं चतुःषष्ट्या विद्ध्वा सिंह इवानदत् ॥ ६५
भल्लाभ्यां साधुमुक्ताभ्यां छित्त्वा कर्णस्य कार्मुकम् ।
पुनः कर्णं त्रिभिर्बाणैर्बाह्वोरुरसि चार्पयत् ॥ ६६
ततो दुर्योधनो द्रोणो राजा चैव जयद्रथः ।
निमज्जमानं राधेयमुज्जह्रुः सात्यकार्णवात् ॥ ६७

धृष्टद्युम्नश्च भीमश्च सौभद्रोऽर्जुन एव च ।
नकुलः सहदेवश्च सात्यकिं जुगुपू रणे ॥ ६८
एवमेष महारौद्रः क्षयार्थं सर्वधन्विनाम् ।
तावकानां परेषां च त्यक्त्वा प्राणानभूद्रणः ॥ ६९
पदातिरथनागाश्वगजाश्वरथपत्तयः ।
रथिनो नागपत्त्यश्वै रथपत्ती रथद्विपैः ॥ ७०
अश्वैरश्वा गजैर्नागा रथिनो रथिभिः सह ।
संसक्ताः समदृश्यन्त पत्तयश्चापि पत्तिभिः ॥ ७१ C. 7. 1446 B. 7. 32. 75 K. 7. 32. 74

v. l. 62). —^{c}) T G2–5 रथवरश्च (G2 °राच्) (for ऽप्यसिवरं). —^{b}) T G3–5 चापं; G2 गदां (for चर्म). Ś1 B2 भासुरं; B1 सुप्रभं; D6 भास्करं (for भास्वरम्). —^{d}) B1–3 बृहत्क्षेत्रं; D3.6 °च्छत्रं (for °त्क्षत्रं). B Dn2 D3.6 S नैषधं; Dc1 (before corr.) पौध्रुधं (sic) (for पौरवम्).

64 Ś2 missing (cf. v. l. 5). —^{a}) D1 आसाद्य (for आस्थाय). —^{b}) B5 पांचालानां (for °ल्योऽन्यच्). S पांचाल्यो(T G3–5 °ल्लो)न्यच्छरासनं. — K4 D1 om. (hapl.) 64^{c}–66^{b}. —^{d}) Dn1 S शरैः (for रणे).

65 Ś2 missing (cf. v. l. 5). K4 D1 om. 65 (cf. v. l. 64). —^{a}) Dn2 सैनेयो (for शैनेयो). D4.7.8 [अ]न्यम् (for [अ]न्यद्). —^{b}) K1.5 B D (D1 om.) S धनुरिंद्र(K5 B2–5 °द्रु)समद्युतिः. —^{c}) Dn2 D8 सूर्य-; D4 तव (for सूत-). —^{b}) K1 Dc1 D4.8 G5 [आ]नदन्; K5 D2.5 T G1–4 M [उ]न्नदन् (T G1.2 °त्) (for [अ]नदत्).

66 Ś2 missing (cf. v. l. 5). K4 D1 om. 66^{ab} (cf. v. l. 64). After 66^{ab}, D6 repeats 62^{cd}. —^{d}) Ś1 K (except K5) B2.3 D1 चार्दयत्; D5 ताड° (for चार्प°).

67 Ś2 missing (cf. v. l. 5). —^{ab}) S राजा द्रोणश्च (by transp.). —^{c}) Dn1 कर्णं ते (for राधेयम्). —^{d}) Ś1 K (except K2) D1 T1 आजह्रुः; Dc1 (before corr.) D4–7 उज्जहुः (for उज्जह्रुः). T G2–5 समरार्णवात्; G1 M सत्यकार्णवात् (M1.2 °न्) (for सात्य°). — After 67, N (Ś2 missing) ins.:

240* पत्त्यश्वरथमातङ्गास्त्वदीयाः शतशोऽपरे ।
कर्णमेवाभ्यधावन्त त्रास्यमानाः प्रहारिणः ।

[(L. 1) D4 नृप (for ऽपरे). —(L. 2) Ś1 K D1.2.7.8 [अ]भ्यवर्तंत (K5 D7.8 °तस्); D5 °पद्यंत (for °धावन्त). K1–3 D1 भ्राम्यमाणाः; K5 त्रस्यमानाः; B2.3 Dc1 Dn2 D3.6 त्रासया(B3 °मा)नाः; Dn1 त्रातुकामाः (for त्रास्यमानाः).]

68 Ś2 missing (cf. v. l. 5). —^{b}) D4 [ऽ]र्जुनस्. —^{d}) G (except G3) M1.2 स(G4 सा)त्यकं (for सात्यकिं). K5 जग्मतू रणे; S जुगुपुस्तदा(G4 °था) (for जुगुपू रणे).

69 Ś2 missing (cf. v. l. 5). —^{a}) D6 M3.5 एव (for एष). G2 M4.5 -रौद्रं (for -रौद्रः). —^{b}) Dn2 D3.6 प्रहारः (for क्षयार्थं). —^{d}) D3.6 रणे; G5 M3–5 रणं (for रणः).

70 Ś2 missing (cf. v. l. 5). B2 reads 70^{a}–71^{b} on marg. —^{a}) K2 -रथि- (for -रथ-). Ś1 K Dn2 D1.2.4–8 -नागौघैर्; B1.3–5 T -नागाश्वा; B2 Dc1 -नागाश्व-; Dn1 -नागौघो; D8 -नागैर्वा (for -नागाश्वैर्). —^{b}) N (Ś2 missing) -पत्तिभिः (for -पत्तयः). — D8 om. (hapl.) 70^{c}–71^{d}. —^{c}) K4 नागपत्यैश्च (for °पत्त्यश्वै). —^{d}) T G1–4 M1.2 गजाः; G5 गज-; M3 रथाः; M4.5 अश्वाः (for the first रथ-). D4 -पत्यै; S पत्ति- (for -पत्ती). T G2–5 -ध्वजैः (for -द्विपैः).

71 Ś2 missing (cf. v. l. 5). D8 om. 71 (cf. v. l. 70). B2 reads 71^{ab} on marg. —^{a}) M3–5 अश्वा अश्वैर् (by transp.). G5 अश्वान् (for अश्वा). K4 D4.7 गजा (for गजैर्). D7 नागै; G4.5 नागान् (for नागा). —^{c}) B5 M4 संयुक्ताः; T G2–5 संपन्नाः (for संसक्ताः). K4 D1 समसज्जं(K4 °ज्यं)त; Dn2 D2.5 चैव दृश्यंते (D2 °त) (for समदृश्यन्त). K5 संसक्तान्येव दृश्यंते. —^{d}) T चाभि (for चापि).

72 Ś2 missing (cf. v. l. 5). —^{a}) K4.5 D1

C. 7. 1447
B. 7. 32. 72
K. 7. 32. 73

एवं सुकलिलं युद्धमासीत्क्रव्यादहर्षणम् ।
महद्भिस्तैरभीतानां यमराष्ट्रविवर्धनम् ॥ ७२
ततो हता नररथवाजिकुञ्जरै-
रनेकशो द्विपरथवाजिपत्तयः ।
गजैर्गजा रथिभिरुदायुधा रथा
हयैर्हयाः पत्तिगणैश्च पत्तयः ॥ ७३
रथैर्द्विपा द्विरदवरैर्महाहया
हयैर्नरा वररथिभिश्च वाजिनः ।
निरस्तजिह्वादशनेक्षणाः क्षितौ
क्षयं गताः प्रमथितवर्मभूषणाः ॥ ७४
तथा परैर्बहुकरणैर्वरायुधै-
र्हता गताः प्रतिभयदर्शनाः क्षितिम् ।
विपोथिता हयगजपादताडिता
भृशाकुला रथखुरनेमिभिर्हताः ॥ ७५
प्रमोदने श्वापदपक्षिरक्षसां
जनक्षये वर्तति तत्र दारुणे ।
महाबलास्ते कुपिताः परस्परं
निषूदयन्तः प्रविचेरुरोजसा ॥ ७६

Cd सुकल्पि(K4 Cd °ल्लि)तं; Dc1 स्वकालकं; G5 सुतुमुलं; Ca सुकुलितं (for सुकलिलं). — ^{b}) G5 -भीषणः (for -हर्षणम्). Dn1 अभवल्लोमहर्षणं. — ^{c}) S सहा(T G2-5 °ह)भीतैर् (for महद्भिस्तैर्). Dn1 अनीकानां; D4 अभी **; D5. 8 अतीतानां (for अभी°). — After 72, S ins.:

241* संरम्भेणाभिसंसृज्य निघ्नतामितरेतरम् ।
कुरूणां पाण्डवानां च द्रोणार्जुनसमागमे ।

[(L. 1) G2 -संगम्य; M3-5 -संसृत्य (for -संसृज्य). G5 निवातम् (for निघ्नताम्). — (L. 2) G4 पांडवानां कुरूणां च (for the prior half).]

73 Ś2 missing (cf. v. l. 5). D4 partly corrupt. — ^{a}) G5 M3. 4 रथा (for हता). Dc1 D3. 6 रथनर- (for नररथ-). — ^{b}) B Dc1 S -पत्तिवाजिनः (T G3-5 °भिः; M1. 2 °नं) (for -वाजिपत्तयः). — K5 om. (hapl.) 73^{cd}. — ^{c}) D1 om. (hapl.) from रथिभि up to निरस्तजि (in 74^{c}). Ś1 K1. 2 Dn1 D5 उ(Ś1 ग)दायुधै (for °युधा). Ś1 lacuna; K1 तथा; D3. 6 T G3-5 रथैर् (for रथा). — ^{d}) K1 D5 हया हयैः (by transp.). B5 Dn2 D3. 6 S -गणाश्च पत्तिभिः (for -गणैश्च पत्तयः).

74 Ś2 missing (cf. v. l. 5). D1 om. up to निरस्तजि (cf. v. l. 73). — ^{a}) B2 महाहवे; S °रथा (for °हया). — ^{b}) K1. 5 नर- (for वर-). — After 74^{ab}, S reads 75. — ^{c}) Ś1 K1. 4 D1 -दशनैः क्षताः (for -दशनेक्षणाः). K4 क्षतं (for क्षितौ). — ^{d}) K1 गतः (for गताः). T G2-5 खंडित- (for प्रमथित-). D6 -चर्म- (for -वर्म-). K1 -भूषणः.

75 Ś2 missing (cf. v. l. 5). S transp. 75^{ab} and 75^{cd}. — ^{a}) B (except B4) Dc1 Dn D3. 4. 6-8 च तथा परे; G2-4 तथा वरैर्; M4 रथा परैर् (for तथा परैर्). B5 परवर्णैर् (for बहुकरणैर्). M3-5 उदायुधैर् (for वरा°). — ^{b}) Ś1 Dn2 हया (for हता). T G3. 4 भटाः; G1. 5 M गजाः; G2 हयाः (for गताः). K4 -दर्शिताः; D8 -दर्शिनः (for -दर्शनाः). B3. 4 Dn2 क्षितौ. — ^{c}) Ś1 विमोहिता; K5 विपाटिता; D4 **थिता; G1 M निपोथिता; G5 निपातिता (for विपोथिता). T G2-5 गजहय- (for हयगज-). Dn2 D6 -पीडिता; S -ताडनैर् (for -ताडिता). — D4 om. (hapl.) 75^{d}. — ^{d}) K1 D5 -क्षुर-; K3 B1-4 Dc1 D2. 8 T G1. 3-5 M -मुख-; K5 D7 -कुल-; B5 G2 -वर-; D1 lacuna (for -खुर-). K4 भृशाकुला रथनेमिभिः खुरैः; Dn2 D3. 6 भृशं नराश्वरथखुरनेमिभिः कृताः (D3 क्षताः; D6 [marg.] हताः).

76 Ś2 missing (cf. v. l. 5). — ^{a}) Ś1 K1. 2 D1 -राक्षि- (for -पक्षि-). — ^{b}) D4 तत्र वर्तति (by transp.). — ^{c}) G1 M परिकुपिताः (for ते कुपि°). — D2 om. (hapl.) 76^{d}-77^{a}. — ^{d}) Ś1 K1. 3 D1 निषेधयंतः; B1. 2 G1 M निसूद°; B4 सुमृद्न° (for निषूद°). S प्रचरंस्युदायुधाः (for प्रविचेरुरोजसा). — After 76, S ins.:

242* महाबले क्षुब्धमहार्णवोपमे
महेन्द्रसद्मातिथितां यियासवः ।

[(L. 2) G5 -सद्माभिमतं; M3-5 -वासातिथितां (for सद्मा°).]

77 Ś2 missing (cf. v. l. 5). D2 om. 77^{a} (cf. v. l. 76). — ^{a}) S तथा (T G3 °दा) (for ततो). D3. 6 भृशं (for बले). Dn2 D3. 6 संलु(D3 °तु)लिते; T G2-4 भृशमुदिते; G1 M1. 2, 5 भृशलुलिते; G5 प्रति-

ततो बले भृशलुलिते परस्परं
निरीक्षमाणे रुधिरौघसंप्लुते ।
दिवाकरेऽस्तंगिरिमास्थिते शनै-
रुभे प्रयाते शिबिराय भारत ॥ ७७

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि एकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥ समाप्तं संशप्तकवधपर्व ॥

३२

संजय उवाच ।
पूर्वमस्मासु भग्नेषु फल्गुनेनामितौजसा ।
द्रोणे च मोघसंकल्पे रक्षिते च युधिष्ठिरे ॥ १
सर्वे विध्वस्तकवचास्तावका युधि निर्जिताः ।
रजस्वला भृशोद्विग्ना वीक्षमाणा दिशो दश ॥ २
अवहारं ततः कृत्वा भारद्वाजस्य संमते ।
लब्धलक्ष्यैः परैर्दीना भृशावहसिता रणे ॥ ३
श्लाघमानेषु भूतेषु फल्गुनस्यामितान्गुणान् ।
केशवस्य च सौहार्दे कीर्त्यमानेऽर्जुनं प्रति ।
अभिशस्ता इवाभूवन्ध्यानमूकत्वमास्थिताः ॥ ४ C. 7. 1457 B. 7. 33. 5 K. 7. 33. 5

युयुधे; $M_{3.4}$ भृशमुल्लुळिते (for भृशलुलिते). —^{b}) K (except K_3) $B_{1.5}$ $D_{3.4.6}$ निरीक्ष्यमाणे (for निरीक्ष°). $Ś_1$ $K_{1.2.4}$ B_4 Dn $D_{1.3.4.6-8}$ रुधिरेण (for रुधिरौघ-). S -संवृ(G_5 °पृ)ते (for -संप्लुते). —^{c}) Dn_1 -गतम् (for -गिरिम्). M_{3-5} दिवाकरे संगमिते शनैः शनैर्. —^{d}) K_5 इयातां (for प्रयाते). T_2 G_2 पार्थिव (for भारत).

Colophon. $Ś_2$ missing. — *Sub-parvan:* Editions संशप्तकवध. — *Day of Droṇa's Generalship:* $Ś_1$ द्वितीयमह्नः; K_{1-3} D_1 द्वितीययुद्धदिवसे समाप्तः; K_5 द्वितीयो युद्धदिवसः; $B_{1.4}$ द्वितीयदिनयुद्धं; $B_{2.3}$ (both marg.) Dc_1 Dn_2 $D_{2.5-7}$ द्वितीययुद्धदिवसः; Dn_1 D_4 द्वितीये दिवसयुद्धे; D_3 (marg. *sec. m.*).8 द्वितीयो (D_8 °य·) दिवसः; T $G_{2.3.5}$ द्वितीयापहारः समाप्तः; M_{3-5} द्वितीयाह्निकं समाप्तं. — *Adhy. name:* K_5 संकुलयुद्धवर्णनं; G_1 $M_{1.2}$ संकुलयुद्धं (G_1 adding द्वितीयेहनि समाप्तः). — *Adhy. no.* (figures, words or both): K_5 29; B_{1-3} Dn_1 S 31 (as in text); $D_{2.5}$ 30; D_8 33. — *Śloka no.:* Dn_1 77.

32

☞ $Ś_2$ is missing for this adhy. (cf. v. l. 7. 31. 5).

1 Dn_1 om. the ref. —^{b}) $Ś_1$ K_{1-3} Dn D_{1-8} पांडवेन; $K_{4.5}$ B Dc_1 T G_2 $M_{1.2}$ फाल्गुनेन (for फल्गुनेन). —^{c}) G_5 तु (for च). K_1 मोघसंकाशे; K_4 मेघसंकल्पे; D_4 [अ]मोघ°.

2 ^{a}) D_4 सा च (for सर्वे). S वि(G_5 स)शस्त्र- (for विध्वस्त-). K_1 D_5 -कवचा. —^{b}) K_1 युद्ध- (for युधि). —^{c}) K_5 Dn_1 रुधिराक्ता; M_{3-5} विमनस्का; Cd रजस्वला (as in text). Dn_2 $D_{3.4.8}$ भयोद्विग्ना (for भृशो°). —^{d}) $K_{1.2}$ Dn_2 $D_{1\,3-6}$ वीक्ष्यमाणा.

3 ^{a}) T $G_{1.2\,4.5}$ अपहारं; G_3 अपाहारं (for अव°). S शनैः (for ततः). —^{c}) All MSS. (except $Ś_1$; $Ś_2$ missing) लब्ध(Dn_2 om. लब्ध; D_8 लब्धं)लक्षैः. K_1 दीनान्; K_5 $B_{3.5}$ Dc_1 Dn_1 $D_{2.4}$ हीना; B_2 (marg. as in text) वीरा (for दीना). —^{d}) S भृशापहसिता रणे.

4 ^{a}) $K_{2.3}$ Dn_1 $D_{3.4}$ G_2 श्लाघ्यमानेषु. K_5 Dn_1 $D_{2.3.5.6}$ वीरेषु (for भूतेषु). —^{b}) $K_{4.5}$ B Dc_1 Dn_2 $D_{1-4.6-8}$ फाल्गुनस्य; Dn_1 D_5 पांडवस्य; G_1 M अर्जुनस्य (for फल्गुनस्य). S अमितैर्गुणैः. —^{c}) T $G_{3.4}$ M_5 तु (for च). —^{e}) Dn_1 reads from वन् up to ब्रवीत् (in 5^{b}) on marg. $Ś_1$ (*sup. lin.*) D_3 अभिशप्ता; B_1 (marg.; orig. as in text) शापाभिभूत; B_5 अविशस्ता; $D_{7.8}$ अभिशक्ता; $M_{1.2}$ अपि शस्ता; Ca. d अभिशस्ता (as in text). K_1 इवाभूत्वा; Dn_2 $D_{2.6}$ S °भांति; $D_{4.7.8}$ इव बभुर्. —^{f}) B_2 $D_{4.7\,8}$

C. 7. 1457
B. 7. 33. 5
K. 7. 33. 5

ततः प्रभातसमये द्रोणं दुर्योधनोऽब्रवीत् ।
प्रणयादभिमानाच्च द्विषद्वृद्ध्या च दुर्मनाः ।
शृण्वतां सर्वभूतानां संरब्धो वाक्यकोविदः ॥ ५
नूनं वयं वध्यपक्षे भवतो ब्रह्मवित्तम ।
तथा हि नाग्रहीः प्राप्तं समीपेऽद्य युधिष्ठिरम् ॥ ६
इच्छतस्ते न मुच्येत चक्षुःप्राप्तो रणे रिपुः ।
जिघृक्षतो रक्ष्यमाणः सामरैरपि पाण्डवैः ॥ ७
वरं दत्त्वा मम प्रीतः पश्चाद्विकृतवानसि ।
आशाभङ्गं न कुर्वन्ति भक्तस्यार्याः कथंचन ॥ ८
ततोऽप्रीतस्तथोक्तः स भारद्वाजोऽब्रवीन्नृपम् ।
नार्हसे मान्यथा ज्ञातुं घटमानं तव प्रिये ॥ ९
ससुरासुरगन्धर्वाः सयक्षोरगराक्षसाः ।
नालं लोका रणे जेतुं पाल्यमानं किरीटिना ॥ १०
विश्वसृग्यत्र गोविन्दः पृतनारिस्तथार्जुनः ।
तत्र कस्य बलं क्रामेदन्यत्र त्र्यम्बकात्प्रभोः ॥ ११
सत्यं तु ते ब्रवीम्यद्य नैतज्जात्वन्यथा भवेत् ।

S (except T1) आगताः (for आस्थिताः). — After 4, D4. 7. 8 ins.:

243* निस्तेजसो विमनसो निर्वीर्या निष्पराक्रमाः ।
ये प्रधाना हतास्तेषां वैराग्यं समुपाश्रिताः ।
नार्जुनश्च समो वीर्ये श्लाघ्यमानाः पुनः पुनः ।

[(L. 3) D7. 8 नार्जुनस्य सखा वीर्ये (for the prior half). D8 श्लाघमानाः.]

On the other hand, D6 ins.:

244* राजानो राजपुत्राश्च सर्वे दुर्योधनादयः ।

5 Dn1 reads 5^{ab} on marg. D8 reads 5^{ab} twice. — For 5^{ab}, S subst.:

245* ततो दुर्योधनो राजा द्रोणं दीनोऽभ्यभाषत ।

— c) T G2–4. 5 (*inf. lin.*) अतिमानाच्; G5 अतिनामाच् (for अभिमानाच्). — d) K1 द्विषद्घृत्या (sic). — e) B Dc1 Dn D1. 2 -योधानां; D6 -देवानां; T G2–5 -सैन्यानां; G1 M -यौधानां (for -भूतानां). — f) K4 Dn D1. 3. 5. 6 वाक्यमब्रवीत्; S द्रोणमब्रवीत् (for वाक्यकोविदः). — After 5, D4. 7. 8 ins.:

246* कृपकर्णमुखादीनां प्रणयान्निष्ठुरं वचः ।

6 Before 6, B1. 3–5 Dn2 D6 S ins. दुर्योधन उवाच. — a) K1 वश्यपक्षे; D3. 6 शत्रु° (for वध्य°). — b) B Dc1 Dn1 भवतो द्विजसत्तम. — c) K1–4 यथा (for तथा). B2 G2 [अ]पि; G5 न (for हि). G5 चाग्रहीः. D5 पार्थं; S प्राप्य (for प्राप्तं). — d) K5 समीपे यद्; D3. 6 समीपेषु (for °पेऽद्य).

7 a) G5 इच्छतोपि. T G1–4 M इच्छतो न हि (G3 ह) ते मुच्येच्. — b) S -विषयगो (G1. 5 M °तो) (for -प्राप्तो रणे). — c) K4 निघृक्षतो; D7 जिघृक्ष्यतो. K (except K1) B2 Dn D3–5. 8 रक्षमाणः. — d) S ससुरैर् (for सामरैर्). D1 G1 M पांडवः.

8 a) Ś1 K3–5 Dn D1. 4. 5. 7. 8 मयि; D3. 6 तु मे (for मम). — b) D3 विप्लुतवान्; Ca. d विकृत° (as in text). — d) Ś1 भवंतो हि (for भक्तस्यार्याः). T G1–4 M आर्या भक्तस्य सत्तम (G1 M1. 2 °माः; G2 °मः); G5 आर्या आचार्यसत्तमाः.

9 Before 9, T G M1. 2 ins. संजयः. — a) B1 [ऽ]प्रीणस्; Dc1 हीनस् (for ऽप्रीतस्). K2–5 B1. 2. 4. 5 D2 सन्; S तु (for स). Dn2 D3. 6 तथा चो(Dn2 प्रो)क्तो (for तथोक्तः स). Dn1 ततस्तथोक्तः प्रीतः सन्. — D5 reads 9^{b}–10^{a} on marg. — b) Ś1 K (except K5) D1 भृशं; Dc1 नृप; Dn D3. 6 इदं; S वचः (for नृपम्). — c) D3. 6 नाशंसे; G5 मार्हसे (for नार्हसे). K1. 4 नान्यथा; K2 मा यथा; K3 B4 Dn2 D3. 6 मां तथा; K5 मां वृथा (for मान्यथा). K5 कर्तुं; Dn1 मंतुं; D2. 5 शप्तुं (for ज्ञातुं). — d) D4. 7. 8 घटमाने. Ś1 प्रियं; G5 (by corr.) प्रिय.

10 D5 reads 10^{a} on marg. — a) D5 नाळं; Cd नालं (as in text). S पार्थे (for लोका). Dn2 D3. 6 हतुं (for जेतुं). — d) D5 रक्षमाणं (for पाल्यमानं).

11 a) Dn2 D3 विश्वधृग् (for °सृग्). — b) K1. 2. 4. 5 Dn2 D1 पूतनारिस्; B Dc1 D3. 6 G3 पूतनानीस्; D8 पृतनानि; T G1. 2. 4. 5 M पृतनायां (for पृतनारिस्). D3. 6 ततोर्जुनः; G5 जनार्दनः (for तथार्जुनः). — c) M5 ततः (for तत्र). T G2. 4. 5 कस्तद् (for कस्य). D5 बळं क्रामेद्; G1 M भवेच्छक्तिर् (for बलं क्रामेद्). — d) K2 अन्यथा; M3–5 अन्यतस् (for अन्यत्र). K4. 5 B1–3 Dc1 D1. 2. 4. 5. 7. 8 G1. 3. 4 M1. 2 प्रभो; Dn1 ऋते; G2 विभोः (for प्रभोः).

अद्यैषां प्रवरं वीरं पातयिष्ये महारथम् ॥ १२
तं च व्यूहं विधास्यामि योऽमेद्यस्त्रिदशैरपि ।
योगेन केनचिद्राजन्नर्जुनस्त्वपनीयताम् ॥ १३
न ह्यज्ञातमसाध्यं वा तस्य संख्येऽस्ति किंचन ।
तेन ह्युपात्तं बलवत्सर्वज्ञानमितस्ततः ॥ १४
द्रोणेन व्याहृते त्वेवं संशप्तकगणाः पुनः ।
आह्वयन्नर्जुनं संख्ये दक्षिणामभितो दिशम् ॥ १५
तत्रार्जुनस्याथ परैः सार्धं समभवद्रणः ।
तादृशो यादृशो नान्यः श्रुतो दृष्टोऽपि वा क्वचित् ॥ १६
ततो द्रोणेन विहितो राजन्व्यूहो व्यरोचत ।
चरन्मध्यंदिने सूर्यः प्रतपन्निव दुर्दृशः ॥ १७
तं चाभिमन्युर्वचनात्पितुर्ज्येष्ठस्य भारत ।
बिभेद दुर्भिदं संख्ये चक्रव्यूहमनेकधा ॥ १८
स कृत्वा दुष्करं कर्म हत्वा वीरान्सहस्रशः । C. 7. 1472 B. 7. 33. 20 K. 7. 33. 20

12 ^{a}) K4 Dn2 D1. 3. 6 ते तु (by transp.); B1 तेहं; B4 तात. — ^{b}) K1 T G2–4 न ते; G1. 5 M न तज् (for नैतज्). Dn2 नैतत्त्वयि; D3. 6 न तत्त्वद्य (for नैतज्ज्ञातु). — ^{c}) Ś1 K1. 3. 4 D1 अन्येषां; Dc1 अद्यैकं; Dn1 यद्यैषां (for अद्यैषां). B1–4 Dc1 कंचित्; B5 Dn2 D6 किंचित् (for वीरं). — ^{d}) M4 वारयिष्ये (for पात°). B1 महाहवे (for °रथम्).

13 ^{a}) K5 Dn1 D5 T G4. 5 चक्र-; G3 पद्म-; M1. 2 कं च (for तं च). D5 विधास्यामो. — ^{b}) K1 योभीत्यस् (sic) (for योऽभेद्यस्). S अभे(G4 ग्रह)द्यममरैरपि. — ^{c}) S साधु (for राजन्). — ^{d}) S सोर्जुनस् (for अर्जु°).

14 ^{a}) Dn2 नष्टज्ञातम्; D8 न त्वज्ञातम् (for न ह्यज्ञातम्). S अजितं (G3 °ज्ञातं) न च नासह्यं (G1 M1. 2 नासंह्यं; G5 वासव्यस; M3–5 नासाध्यं). — ^{b}) D7 संखे; S युद्धे (for संख्ये). — ^{c}) Dn2 D3. 6 S ह्यवाप्तं (M1 °हुं); D4 ह्यपत्यं; D7 ह्यपात्तं (for ह्युपात्तं). K2. 3 B2 (marg.). 3–5 Dc1 Dn2 D2. 8 सकलं; K5 Dn1 D4. 7. 8 शिववत्; B1. 2 अचलं; D5 शिखिवत्; D6 सबलं (for बलवत्). — ^{d}) Ś1 K1 B3. 5 Dc1 D1 सर्वं ज्ञानम्; B4 अस्त्रज्ञानम्; D2 सर्वं जातम् (for सर्वज्ञानम्). Dn2 D3. 6 सर्वास्त्रममितं शुभं; S अस्त्रग्रामं समंततः (G1 M1. 2 ततस्ततः). Ca. d cite इतस्ततः (as in text).

15 Before 15, G2 ins. संजयः. — ^{a}) Dn2 ह्येवं (for त्वेवं). K1. 3. 4 D1 इति द्रोणे वदत्येव (K3. 4 °वं). — ^{b}) K4. 5 D (except D1) संसप्तक-. Ś1 -बलात्; K1–4 D1 -बलाः (for -गणाः). D4 ततः (for पुनः). — ^{c}) B1. 5 D5 S आह्वयंतो. G1 M1–3 संखे; G4 संघे (for संख्ये). — ^{d}) S अनयन् (G5 °याद्) (for अभितो).

16 G5 damaged. — ^{a}) B2. 4 Dc1 Dn2 D3. 6 ततो; B5 तथा (for तत्र). D3. 8 M3–5 [अ]पि (for [अ]थ). D8 [अ]परैः (for परैः). — ^{b}) T G3. 4 समं (for सार्धं). D4 ततः (for रणः). — ^{c}) G5 transp. तादृशो and यादृशो. — ^{d}) Ś1 K B2 Dc1 Dn1 [ऽ]थ वा; D4. 7. 8 मया (for ऽपि वा). S पुनः (for क्वचित्).

17 D4 om. 17^a–18^b. — ^{a}) B (except B4) Dc1 तत्र (for ततो). D3. 6 रचितो (for विहितो). — ^{b}) K3–5 B2 D2. 3. 6 S व्यूहो राजन् (D6 °ज्ञो) (by transp.); Dn2 व्यूहराजो; D1 राजव्यूहो. B4 व्यराजत; D6. 7 व्यरोचतत् (sic). — ^{c}) B1. 2. 4 Dc1 Dn D3. 6. 7 S (except T1 G5) शरन्; B3. 5 सरन् (for चरन्). G4 मध्यंदिनः. — ^{d}) K2 D5. 7. 8 प्रपतन्निव; D6 प्रतपत्तं च; S निर्दहन्निव (for प्रतप°). Dc1 M2 दुर्दशः; Dn2 D3. 6 दुःसहं (for दुर्दृशः).

18 D4 om. 18^{ab} (cf. v. l. 17). — ^{a}) Ś1 K1. 2. 4 D1 वचसा (for वचनात्). — ^{b}) S धर्मवित् (for भारत). — D7 om. 18^c–19^d. — ^{c}) D4 दुर्भिदां; G5 दुर्हितं. G1. 4. 5 M1–4 संखे. — ^{d}) G1. 2 M पद्मव्यूहम् (for चक्र°). S अभीतवत् (for अनेकधा).

19 D7 om. 19 (cf. v. l. 18). — ^{a}) K2 D8 दुष्कृतं (for दुष्करं). — After 19^{ab}, S ins.:

247* राजपुत्रशतं हत्वा कौसल्यं च बृहद्बलम् ।
महारथं शल्यपुत्रं लक्ष्मणं च तव प्रियम् ।

[(L. 1) G2–4 कौसलं.]

T G2 cont.: G3 M5 ins. after 19:

248* निहतः पुरुषव्याघ्रः पुत्रो गाण्डीवधन्विनः ।

[G3 सुतो (for पुत्रो). G2 -धन्वनः.]

— ^{c}) B3–5 Dn2 D3 षट्सु. S षड्भिर्वीरैः सुसंसक्तो (T G3. 4 सुसंवृत्तो; G2 ससंयुक्तो; G5 सुसंयुक्तो). — ^{d}) M1 हतः (for गतः). — After 19, K3 Dn2 D3. 6 ins.:

249* सौभद्रः पृथिवीपाल जहौ प्राणान्परंतप ।

[Dn2 D3 परंतपः.]

C 7.1472 B. 7.33.20 K. 7.33.21 षट्सु वीरेषु संसक्तो दौःशासनिवशं गतः ॥ १९
वयं परमसंहृष्टाः पाण्डवाः शोककर्शिताः ।
सौभद्रे निहते राजन्नवहारमकुर्वत ॥ २०

धृतराष्ट्र उवाच ।

पुत्रं पुरुषसिंहस्य संजयाप्राप्तयौवनम् ।
रणे विनिहतं श्रुत्वा भृशं मे दीर्यते मनः ॥ २१
दारुणः क्षत्रधर्मोऽयं विहितो धर्मकर्तृभिः ।
यत्र राज्येप्सवः शूरा बाले शस्त्रमपातयन् ॥ २२
बालमत्यन्तसुखिनं विचरन्तमभीतवत् ।
कृतास्त्रा बहवो जघ्नुर्ब्रूहि गावल्गणे कथम् ॥ २३
बिभित्सता रथानीकं सौभद्रेणामितौजसा ।
विक्रीडितं यथा संख्ये तन्ममाचक्ष्व संजय ॥ २४

संजय उवाच ।

यन्मां पृच्छसि राजेन्द्र सौभद्रस्य निपातनम् ।
तत्ते कार्त्स्न्येन वक्ष्यामि शृणु राजन्समाहितः ।
विक्रीडितं कुमारेण यथानीकं बिभित्सता ॥ २५
दावाग्न्यभिपरीतानां भूरिगुल्मतृणद्रुमे ।
वनौकसामिवारण्ये त्वदीयानामभूद्भयम् ॥ २६

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२

20 b) Ś1 K (except K5) B Dc1 Dn2 D1-8 शोककर्षिताः. — c) Dc1 सौभद्रो निहतो राजन्. — d) S अपहारम् (for अव°). K5 B1.5 Dn2 D3-8 अकुर्महि (D4 °हे); B2.3 Dc1 स्म कुर्महे; B4 प्रकुर्महे; D2 अकुर्वहि (for अकुर्वत). — After 20, S (except G2) ins. an addl. colophon [*Adhy. name:* G1 M1.2 तृतीयाह्निकसंक्षेपः. — *Adhy. no.:* G1.3-5 M 32]. — After the addl. colophon, S reads 7. 33. 1-11 followed by 251*.

21 M2 om. the ref. G5 damaged. — b) K2 B5 प्राप्त- (for [अ]प्राप्त-). — c) S निप(G1 M1-3 °पा)तितं (for विनिहतं). Ś1 दृष्ट्वा (for श्रुत्वा). — d) S दृढं (for भृशं). M3 om. from मे up to बाले (in 22d). S (M3 om.) दूय(G5 °यं)ते.

22 M3 om. up to बाले (cf. v. l. 21). — b) K5 क्षत्रकर्तृभिः; G2 वध°; Cd कर्म°; Ca धर्म° (as in text). G5 (marg. as in text) सहितो वशकर्तृभिः. — c) D2 राज्ये भवं; G1 M (M3 om; M5 *sup. lin.*) धर्मेप्सवः (for राज्येप्सवः). — d) K1.2.4.5 B1-3.5 Dc1 Dn D1.2.6-8 शस्त्राणि (K2.4 D1.6 °नि) (for शस्त्रम्). K1.4.5 B1.4 D1.6.8 G1 M अपातयत्. D3-5 बा(D4 ब)लेष्वस्त्राण्यपातयन्.

23 b) S (except T1) प्रहरंतम् (for विचरन्तम्). M4 om. भीतवत्. — c) K1 कृतास्त्र-. B3 बहुशो (for बहवो). — d) Ś1 K (except K5) D1.3.6 गावल्गने. Ś1 हि तत् (for कथम्).

24 G5 damaged. — a) K5 रणानीकं; T2 तदा°; G1.5 M1.2 यथा° (for रथा°). — b) Ś1 सौभद्रेन. — c) D5 T2 G1-3 M चिक्रीडितं (D5 °ते); G4 चिकीर्षितं. Ś1 K (except K5) D1 सर्वे; G1.4 M1-4 संखे (for संख्ये).

25 M2 om. the ref. — a) G1 M यन्मा (for यन्मां). S संग्रामे (for राजेन्द्र). — b) S सौभद्रं (M3-5 °द्र-) विनिपातितं (T1 M3-5 °पातनं). — c) Ś1 K1.2.5 D1 तु (for ते). S तत्ते(G4 तं ते)हं संप्रवक्ष्यामि. — d) D4 reads शृणु राजन् twice. — e) S चि(T2 G5 वि)क्रीडितं कुमारस्य. — f) B5 रथानीकं (for यथा°). K1 विवित्सता; D4 बीभत्सता; T1 G2 बिभत्सतः; T2 G1.3.5 M बिभित्सतः (for बिभित्सता). — After 25, N (Ś2 missing) ins.:

250* आरुग्णाश्च यथा वीरा दुःसाध्याश्चापि विप्लवे ।

[Cd cites आरुग्णाः. D2.5 जयेप्सवः (for [अ]पि विप्लवे). Ś1 B1.2 Dc1 दुश्च्यावाश्च्या(Dc1 °श्चा)वयिष्यता (B1.2 °यिष्णवः; Dc1 °यिप्सवः); K1 चुच्यर्धः श्रावयिष्यतः; K2 दुर्धर्षान्नेवधिष्ठितः; K3 च्युच्यर्धाश्चावयिष्यतः; K4 वश्यर्धोध्युवयिष्यतः; K5 D4.7.8 दुश्चाव्याश्चाव(D4 °व्य)यिष्णुना; B5 दुःसाध्याश्चावयिष्णवः; Dn1 दुश्चावाश्चात्र जिष्णुना; D1 वश्यर्धाः व्यावयिष्यतः (for the post. half).]

26 a) K1.5 D1.4.7.8 G5 दा(K1 द)वाग्निभिः; K4 दावाग्न्यस्य-; T G1.2 M1.3-5 दवाग्न्यभि- (M2

३३

संजय उवाच ।
समरेऽत्युग्रकर्माणः कर्मभिर्व्यञ्जितश्रमाः ।
सकृष्णाः पाण्डवाः पञ्च देवैरपि दुरासदाः ॥ १
सत्त्वकर्मान्वयैर्बुद्ध्या प्रकृत्या यशसा श्रिया ।
नैव भूतो न भविता कृष्णतुल्यगुणः पुमान् ॥ २
सत्यधर्मपरो दाता विप्रपूजादिभिर्गुणैः ।
सदैव त्रिदिवं प्राप्तो राजा किल युधिष्ठिरः ॥ ३
युगान्ते चान्तको राजञ्जामदग्न्यश्च वीर्यवान् ।
रणस्थो भीमसेनश्च कथ्यन्ते सदृशास्त्रयः ॥ ४
प्रतिज्ञाकर्मदक्षस्य रणे गाण्डीवधन्वनः ।
उपमां नाधिगच्छामि पार्थस्य सदृशीं क्षितौ ॥ ५
गुरुवात्सल्यमत्यन्तं नैभृत्यं विनयो दमः ।
नकुलेऽप्रातिरूप्यं च शौर्यं च नियतानि षट् ॥ ६
श्रुतगाम्भीर्यमाधुर्यसत्त्ववीर्यपराक्रमैः । 7.1468 7.34.7 7.33.29

°ध्यवि-). Dn1 D8 -परितानां. — ^{b}) Ś1 K (except K5) D1 -तृणोदके; Dn2 -लताद्रुमे (for -तृणद्रुमे). — ^{c}) D4 वनौकसानां चारण्ये.

Colophon om. in Ś1 K1–3 D4.7.8: Ś2 missing. — *Sub-parvan*: K5 B1.2.4 Dn1 D2.5 अभिमन्युवध. — *Day of Droṇa's Generalship*: D1 द्वितीयो युद्धदिवसः; T2 G3.4 तृतीयेह्नि. — *Adhy. no.* (figures, words or both): B1.2 Dn1 D2 32; S 33. — *Śloka no.*: Dn1 28.

33

1 Ś2 is missing up to पराक (in 7^{b}) (cf. v. l. 7. 31. 5). Ś1 K1–3 D7 om. the ref. Dn1 धृतराष्ट्रः; S (except G2) जनमेजयः (for संजयः). S reads 1–11 followed by 251* after the addl. colophon following 7. 32. 20. — ^{a}) S समरोद्युक्त(G2.5 °रे युक्त)-कर्माणः (G4 °णं). — ^{b}) K4 B3–5 Dn2 D8 कर्माभि- (for कर्मभिर्). K5 D3.4.6.7 वि(D7 व्य)जितश्रमाः; B4 व्यंजितश्रियः; Dc1 व्यंजिताश्च ये; G1 M वि(M3–5 व्यं)जितेंद्रियाः. — ^{d}) Ś1 K D (except Dc1) सुदुर्जयाः (K1 °यः) (for दुरासदाः).

2 Ś2 missing (cf. v. l. 1). For the sequence in S, cf v. l. 1. — ^{a}) S शश्वत्- (for सत्व-). D4.7.8 -कर्माश्रयैर् (for °न्वयैर्). B2 (marg. as in text) धृत्या. — ^{b}) K1–3.5 नीत्या च; K4 D1.5 नीत्याथ; B Dc1 Dn D2–4.6–8 कीर्त्या च (for प्रकृत्या). Dn2 D3.6 वयसाश्रिताः (Dn2 D3 °सा श्रिया). — ^{c}) Dn1 D5 transp. नैव and भूतो न. S न भूतो भविता वापि. — B4 om. (hapl.) 2^{d}–3^{a}. — ^{d}) B2 नैव (for कृष्ण-). Dn1 -पराक्रमः (for -गुणः-पुमान्).

3 Ś2 missing (cf. v. l. 1). For the sequence in S, cf. v. l. 1. B4 om. 3^{a} (cf. v. l. 2). — ^{a}) D3.6 स तु (for सत्य-). B1.3.5 Dc1 D5 -धर्मरतो. B1 (marg.).3.5 Dc1 Dn D2.3.5.6 दांतो (for दाता). S सत्यधर्मतपोदानैर्. — ^{b}) S द्विज- (for विप्र-). — ^{c}) K5 Dn1 D2.4.7.8 S सदेहस् (D8 G1.5 M2 °वस्); Cd सदैव (as in text). Dn1 यातो (for प्राप्तो). — ^{d}) K5 D2.5 transp. राजा and किल. S (except G5) काले (for किल).

4 Ś2 missing (cf. v. l. 1). For the sequence in S, cf. v. l. 1. — ^{a}) D4.7 राजा (for राजन्). S चां (G5 वां)तकश्चै(G3 °कं चै)व. — ^{b}) D4 जामद * श्च. S कीर्तिमान् (G2 om. न्) (for वीर्यवान्). — ^{c}) B Dc1 Dn2 D2.3.5.6 M2 रथस्थो (for रण°). — ^{d}) D3.6 कस्यैते; D4 कः * * (for कथ्यन्ते).

5 Ś2 missing (cf. v. l. 1). For the sequence in S, cf. v. l. 1. — ^{b}) D3 गांडिव-. K1.4.5 Dn1 T G2.3.5 -धन्विनः. — ^{c}) K4 उपमा. — ^{d}) K4 सदृशी. Dn2 D3.6 यः पार्थः सदृशः क्षितौ.

6 Ś2 missing (cf. v. l. 1). For the sequence in S, cf. v. l. 1. — ^{a}) B1 अत्यर्थं (for अत्यन्तं). — ^{b}) Ś1 मौर्वं (*sup. lin.* नाद)त्यं; K3 नैनृत्यं; K4 D1 नानृतं; D3 नैपुण्यं; Ca नैऋत्यं; Cd नैभृत्यं (as in text). — ^{c}) K2 Dn D3 G2 [ऽ]प्रतिरूपं (Dn1 °प्यं); T G3.4 [ऽ]प्याभिरूप्यं; G5 [ऽ]प्यभिरूप्यं; M1.2 [ऽ]प्रातिभाव्यं (for ऽप्रातिरूप्यं). Cd युगांतेऽप्रातिरूप्यं. — ^{d}) D6 वै (for च). G3 विनयानि (for नियतानि).

7 For the sequence in S, cf. v. l. 1. Ś2 resumes from मैः (in 7^{b}). — ^{a}) Ś1 K (except K3) Dn

C. 7. 1468 B. 7. 34. 7 K. 7. 33. 29 सदृशो देवयोर्वीरः सहदेवः किलाश्विनोः ॥ ७
ये च कृष्णे गुणाः स्फीताः पाण्डवेषु च ये गुणाः ।
अभिमन्यौ किलैकस्था दृश्यन्ते गुणसंचयाः ॥ ८
युधिष्ठिरस्य धैर्येण कृष्णस्य चरितेन च ।
कर्मभिर्भीमसेनस्य सदृशो भीमकर्मणः ॥ ९
धनंजयस्य रूपेण विक्रमेण श्रुतेन च ।
विनयात्सहदेवस्य सदृशो नकुलस्य च ॥ १०

धृतराष्ट्र उवाच ।
अभिमन्युमहं सूत सौभद्रमपराजितम् ।
श्रोतुमिच्छामि कार्त्स्न्येन कथमायोधने हतः ॥ ११
संजय उवाच ।
चक्रव्यूहो महाराज आचार्येणाभिकल्पितः ।
तत्र शक्रोपमाः सर्वे राजानो विनिवेशिताः ॥ १२
संघातो राजपुत्राणां सर्वेषामभवत्तदा ।

D1. 2. 4. 6–8 -माधुर्यगांभीर्य- (K4 °र्यं; D4 °र्या). B4 om. माधुर्य-. G1 -रूपं च (for -माधुर्य-). — ^{b}) Ś2 Dn1 S -सत्त्वरूप-; K3 -सत्यवीर्य-; K5 -रूपवीर्य-; B Dc1 D6 -सत्यरूप- (for -सत्त्ववीर्य-). — ^{c}) D8 सदृयो (for सदृशो). — ^{d}) G5 किलाजुनाः

8 For the sequence in S, cf. v. l. 1. — ^{a}) G2. 5 गीताः (for स्फीताः). — ^{b}) S (except G5) पांडवेयेषु (for °वेषु च). — ^{c}) D3. 4. 7. 8 G1 5 M1. 2 अभिमन्योः. D3 किलैकत्र; D4 °कस्य; D6 °कात्र (for °कस्था). — ^{d}) D4 दृश्यंते च (hypermetric) (for दृश्यन्ते). Ś1 ते न संशयः; Ś2 गुणसंश्रयः; K (except K5) D1 न हि संशयः; S ते (G4 ये) गुणाः शुभाः (for गुणसंचयाः).

9 For the sequence in S, cf. v. l. 1. — ^{a}) K3 B4 D8 वीर्येण (for धैर्येण). — ^{b}) K5 D2 सः (for च). — M3 om. (hapl.) 9^{c}–10^{b}. — ^{c}) S (M3 om.) कर्मणा (for °भिर्). — ^{d}) G1. 5 M (M3 om.) सदृशं. Ś2 K1–3 D1 -विक्रमः (K1 °माः) (for -कर्मणः).

10 For the sequence in S, cf. v. l. 1. M3 om. 10^{ab} (cf. v. l. 9). — ^{b}) D3. 6 श्रमेण; T G2–4 शुभेन (for श्रुतेन). — G3 om. (hapl.) 10^{cd}. — ^{c}) D3. 6 नयेन; S (G5 om.) विनये (for °यात्). — ^{d}) G1. 2 M सदृशं.

11 For the sequence in S, cf. v. l. 1. Dn1 S om. the ref. — ^{a}) B2 सौते (for सूत). D3. 6 हतं तात; S द्विज(M4 नर-)श्रेष्ठ (for अहं सूत). — ^{b}) D2 सौभद्रेयं पराजितं. — ^{d}) D5 हतं. — After 11, S ins.:

251*　　वैशंपायनः ।
　　अभिमन्युं हतं श्रुत्वा धृतराष्ट्रो जनेश्वरः ।
　　विस्तरेण महाराज पर्यपृच्छत्स संजयम् ।

12 After the ref. N ins.:

252*　स्थिरो भव महाराज शोकं धारय दुर्धरम् ।
　　महान्तं बंधुनाशं ते कथयिष्यामि तच्छृणु ।

[(L. 1) B Dc1 Dn2 D3. 6 स्थिरी-. D8 om. (hapl.) from शोकं up to महाराज in (12^{a}). — (L. 2) B1–3 Dc1 D2. 5 तं (for तत्).]

— ^{a}) S पद्मव्यूहो. — ^{b}) K1. 4 ह्याचार्येण. T G M1. 2 रणे कृतः; M3–5 निवेशितः (for [अ]भिकल्पितः). M5 (*sup. lin.*) रणे द्रोणेन कल्पितः. — ^{c}) S पत्रो(M3–5 [M5 *inf. lin.* °त्रो] °द्मो)पमाः (for शक्रो°). — ^{d}) S स (for वि-). D3. 6 सुवर्णविकृतध्वजाः (= 13^{d}). — After 12, N ins.:

253*　अणुस्थानेषु विन्यस्ताः कुमाराः सूर्यवर्चसः ।

[K2 B3–5 Dc1 Dn1 Ca. d अवस्थानेषु; K5 D2 अरास्था°; B1. 2 अथ स्था°; B1 [marg.] अक्षगर्भेषु; Dn2 आवस्थानेषु; D3. 4. 6 आरस्था°; D7. 8 आशास्था° (for अणुस्था°). B4 देव*** (for सूर्यवर्चसः).]

On the other hand, T G1–4 M ins. after 12: G5 after 16:

254*　केसराणि च पद्मस्य सुकुमाराणि भारत ।
　　कुमारा राजलोकस्य निक्षिप्ताः केसरोपमाः ।
　　कर्णिकास्थो महाराज तस्य दुर्योधनोऽभवत् ।

[(L. 1) G5 पत्रस्य (for पद्मस्य). G5 रक्षिता (for भारत).]

— After 254*, S reads 17–20.

13 Ś K1. 3. 4 D1 om. 13^{a}–14^{b}. — ^{a}) S संघाता. — ^{b}) S (except T1) अभवन्. — ^{c}) D3. 6 -संश्रयः (for -समयाः). S चासन् (for सर्वे). — After 13^{c}, D4 reads 14^{bs} for the first time, repeating it in its proper place. — ^{d}) Dn2 om. (hapl.) from सुवर्ण up to सर्वे (in 14^{d}). S (except T1) -कवचध्वजाः (for -विकृत°).

कृताभिसमयाः सर्वे सुवर्णविकृतध्वजाः ॥ १३
रक्ताम्बरधराः सर्वे सर्वे रक्तविभूषणाः ।
सर्वे रक्तपताकाश्च सर्वे वै हेममालिनः ॥ १४
तेषां दशसहस्राणि बभूवुर्दृढधन्विनाम् ।
पौत्रं तव पुरस्कृत्य लक्ष्मणं प्रियदर्शनम् ॥ १५
अन्योन्यसमदुःखास्ते अन्योन्यसमसाहसाः ।
अन्योन्यं स्पर्धमानाश्च अन्योन्यस्य हिते रताः ॥ १६
कर्णदुःशासनकृपैर्वृतो राजा महारथैः ।
देवराजोपमः श्रीमाञ्श्वेतच्छत्राभिसंवृतः ।
चामरव्यजनाक्षेपैरुद्यन्निव भास्करः ॥ १७
प्रमुखे तस्य सैन्यस्य द्रोणोऽवस्थितनायके ।
सिन्धुराजस्तथातिष्ठच्छ्रीमान्मेरुरिवाचलः ॥ १८
सिन्धुराजस्य पार्श्वस्था अश्वत्थामपुरोगमाः ।
सुतास्तव महाराज त्रिंशत्त्रिदशसंनिभाः ॥ १९ C. 7. 1504 B. 7. 34. 23 K. 7. 34. 12

14 For the repetition in D4, cf. v. l. 13. Ś K1. 3. 4 D1 om. 14ab; Dn2 om. up to सर्वे (for both, cf. v. l. 13). D4 om. 14c. — a) D3. 8 ते रथाश्ववराः सर्वे. — b) D7 सर्व- (for सर्वे). K5 Dn1 रत्नविभूषणाः; S कनक° (G1 M कांचन°) (for रक्तवि°). — After 14ab, D4 ins.:

255* ते रथाश्ववराः सर्वे सर्वे रक्तविभूषणाः ।

— d) D3 च हैम-; T G M1. 2 कनक-; M3-5 कांचन- (for वै हेम-). — After 14, N ins.:

256* चन्दनागुरुदिग्धाङ्गाः स्रग्विणः सूक्ष्मवाससः ।
सहिताः पर्यधावन्त कार्ष्णिं प्रति युयुत्सवः ।

[(L. 1) K4. 5 Dn1 D2. 5 चंदनागरु-. Ś K1-4 D1. 2. 5 सर्वे वै (for स्रग्विणः). Ś1 सूर्यवर्चसः (for सूक्ष्मवाससः). — B3 reads line 2 on marg. — (L. 2) Ś1 पर्यवत्स्यंत; Ś2 K1-4 Dn2 D1. 3. 5-7 पर्यवर्तंत; K5 Dn1 प्रत्यवर्तंत; Dc1 प्रत्यधावंत; D4 पार्थ वर्तेत; D8 सर्ववर्तंत (sic) (for पर्यधावन्त).]

15 b) G3 बभूव (for °वुर्). Ś1 दृढधन्वनां; T G2. 3. 5 रथधन्विनां (for दृढधन्विनाम्). — d) D7 G1 M लक्षणं (for लक्ष्मणं). D4 प्रतिदर्शनं; D7. 8 शुभलक्षणं (for प्रियदर्शनम्).

16 a) Ś1 K1. 2 Dn2 D4 M3-5 अन्योन्यं. — b) Ś1 K1. 2. 4 D1 ह्यन्योन्य-; Dn2 D4 M3. 4 अन्योन्यं (for अन्योन्य-). B5 -समदर्शनाः; Dn2 ते महारथाः (for -समसाहसाः). — c) B3 D8 अन्योन्य- (for °न्यं). K4 स्पर्धमानस्य; S अन्व(T G3. 4 °स्य)वर्तंत (for स्पर्धमानाश्च). — d) Ś1 K1. 2. 4 D1 ह्यन्योन्यस्य; B2. 3 Dc1 [अ]प्यन्योन्यस्य (for अन्योन्यस्य). B1 Dc1 हितैषिणः (for हिते रताः). S अन्योन्यकृत(G5 °न्यं कृत)निश्रमाः. — After 16, N ins.:

257* दुर्योधनस्तु राजेन्द्र सैन्यमध्ये व्यवस्थितः ।

[Ś1 राजेंद्रः. Ś K2 मध्ये; K1. 3 तंब-; K4 D2 तुंड-; K5 तुंग-; Dn2 चक्र-; D3. 4. 6 तत्र; D5 कुंड-; D7. 8 तुंब- (for सैन्य-).]

On the other hand, G5 ins. 254* after 16.

17 S reads 17-20 after 254*. — a) D7. 8 -दुर्योधन- (for -दुःशासन-). — b) T G3-5 युतो (for वृतो). D5 राजन् (for राजा). — c) Dn2 D3 -राजसमः; D4 lacuna (for -राजोपमः). — d) K1 -छत्रैश्च (for -छत्राभि-). G1 M1. 2 शत्रुजिच्छत्रुसंवृतः. — e) K3 चामरैर् (for चामर-). D1 -व्यजनापेक्षैर्; D3. 6 -व्यजनछत्रैर्; T2 G1. 3. 4 M -व्यजनोत्क्षेपैः (for °नाक्षेपैर्). — f) Ś1 (sup. lin. as in text) भासयन्; S समुद्यन् (for उदयन्).

18 For the sequence in S, cf. v. l. 17. — a) T G3 व्यूहस्य; G2. 4. 5 (inf. lin. as in text, sec. m.) M3-5 शूरस्य (for सैन्यस्य). — b) K5 D6 द्रोणावस्थित-; B1. 4. 5 द्रोणो वा स्थित-; T G2-4 द्रोणोपस्थित-; M3-5 द्रोणो विस्मित- (for द्रोणोऽवस्थित-). B Dc1 Dn D2. 3. 6 G5 -नायकः; T G1-4 M -सायकः (for -नायके). Ś2 K1-4 D1 द्रोणो (Ś2 °णे) राजन्यवस्थितः. — c) K3 D3. 4. 6. 8 [अ]तिष्ठन् (for °ष्ठत्). — d) S गिरिर् (for श्रीमान्).

19 For the sequence in S, cf. v. l. 17. — a) D4 repeats from पार्श्वस्था up to संनिभाः (in 19d) after 20abc. — b) D1. 8 अश्वत्थामा. — d) D6 त्रिंशस्; Cd त्रिंशत् (as in text). Dn1 S -विक्रमाः (for -संनिभाः).

20 For the sequence in S, cf. v. l. 17. For the repetition in D4, cf. v. l. 19. — a) D3 गंधारराजः. K5 Dn1 शकुनिः (for कितवः). S शकुनिः कृतवर्मा च. — b) K5 Dn1 ततः; B5 सुतः; S शलः (for तथा). — D2 om. (hapl.) 20cd. — c) B5 पृष्ठतः (for पार्श्वतः). — d) D4 राजंस्तत्र (for व्यराजन्त).

C. 7. 1504 B. 7. 34.23 K. 7. 34.12 गान्धारराजः कितवः शल्यो भूरिश्रवास्तथा । पार्श्वतः सिन्धुराजस्य व्यराजन्त महारथाः ॥ २०

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥

३४

संजय उवाच ।

तदनीकमनाधृष्यं भारद्वाजेन रक्षितम् ।
पार्थाः समभ्यवर्तन्त भीमसेनपुरोगमाः ॥ १
सात्यकिश्चेकितानश्च धृष्टद्युम्नश्च पार्षतः ।
कुन्तिभोजश्च विक्रान्तो द्रुपदश्च महारथः ॥ २
आर्जुनिः क्षत्रधर्मा च बृहत्क्षत्रश्च वीर्यवान् ।
चेदिपो धृष्टकेतुश्च माद्रीपुत्रौ घटोत्कचः ॥ ३
युधामन्युश्च विक्रान्तः शिखण्डी चापराजितः ।
उत्तमौजाश्च दुर्धर्षो विराटश्च महारथः ॥ ४
द्रौपदेयाश्च संरब्धाः शैशुपालिश्च वीर्यवान् ।
केकयाश्च महावीर्याः सृञ्जयाश्च सहस्रशः ॥ ५
एते चान्ये च सगणाः कृतास्त्रा युद्धदुर्मदाः ।

— After 20, N (D2 after 20^{ab}) ins.:

258* ततः प्रववृते युद्धं तुमुलं लोमहर्षणम् ।
तावकानां परेषां च मृत्युं कृत्वा निवर्तनम् ।

[(L. 1) Dn1 प्रवर्तते; Dn2 प्र*वृते (for प्रववृते). K5 Dn1 D4. 5. 7. 8 तुमलं (for तुमुलं). Ś1 D1 रोम- (for लोम-). — (L. 2) Dn1 मृत्योः (for मृत्युं). Cd cites post. half as above.]

Colophon om. in S. — *Sub-parvan:* Ś K1-3 B1-4 D (except Dc1 D4) अभिमन्युवध. — *Day of Droṇa's Generalship:* Ś1 K1. 3 D1 तृतीययुद्धदिवसः; K2 तृतीये. — *Adhy. name:* K5 दुर्गकर्मणि; Dn1 व्यूहरचनं. — *Adhy. no.* (figures, words or both): B1. 2 Dn1 D3 33 (as in text); D2 31. — *Śloka no.:* Dn1 24.

34

1 ^{a}) G2 तदानीकम्. K5 अनाद्दश्यं. — ^{c}) Ś2 K1. 3 Dn2 D3. 4. 6 समभिवर्तंत; D5 S °भ्य(G5 °भि)-धावंत (for °भ्यवर्तन्त).

2 ^{a}) S सत्यकः सात्यकि(T2 G3. 4 °स्वत)श्चैव. — ^{c}) B1 कुंतीभोजश्च- (for कुन्ति°). — D4 om. (hapl.) 2^d–4^a. — ^{d}) K1 D5 G5 महारथाः.

3 D4 om. 3 (cf. v. l. 2). Ś K3. 4 D1 om. (hapl.) 3–4. Dn2 repeats 3^{abc} followed by 4^a–5^c after 5^{abc}. — ^{a}) S दुर्जयः (for आर्जुनिः). B1 क्षेत्रवर्मा; B2 D5. 7. 8 G1 M क्षत्रवर्मा; B4 क्षेत्रधर्मा. K2 om. च. D3. 6 कैकेयाश्चित्रवर्मा च. — ^{b}) B1 बृद्ध- (for बृहत्-). — ^{c}) B4 चेद्यो; S (except G2) चेदिको (for चेदिपो). — ^{d}) D7. 8 M4 माद्रीपुत्रो. D6 धनंजयः (for घटोत्कचः). T G3–5 माद्रीपुत्रघटोत्कचाः (G5 °चौ).

4 For the repetition in Dn2, cf. v. l. 3. Ś K3. 4 D1 om. 4 (cf. v. l. 3). D4 om. 4^a (cf. v. l. 2). — ^{a}) S पांचाल्यः (G1. 2 M1–4 °ल्रः) (for विक्रान्तः). — ^{b}) K1 D4 च (D4 वा) पराजितः; Dn2 (both times) M3–5 च महारथः (for चापराजितः). — ^{c}) B4 G1 M1. 2 विक्रांतो (for दुर्धर्षो). — ^{d}) D5 महारथाः.

5 For the repetition in Dn2, cf. v. l. 3. G5 damaged. — ^{a}) K1 संरब्धः; S दुर्धर्षाः (for संरब्धाः). — ^{b}) Ś1 K1. 2 Dc1 D3 शैशुपालश्च; G5 **पालश्च (for °पालिश्च). — K4 G5 om. (hapl.) 5^c–7^b; B3 reads the same on marg. D1 reads 5^c–7^b twice. — ^{c}) Ś1 Dc1 D4. 7 कैकयाश्च; K5 B2. 3 Dn1 D3. 5. 6. 8 कैकेयाश्च (for केकयाश्च). D4 om. from महा up to धाव (in 6^c). Dn2 केकयाश्चित्रवर्मा च.

6 For the repetition in D1, cf. v. l. 5. K4 G5 om. 6 (cf. v. l. 5). D4 om. up to धाव (cf. v. l. 5). B3 reads 6 on marg. — ^{a}) Ś1 सगुणाः; Ś2 K1 S (G5 om.) बहवः (for सगणाः). — ^{b}) S (G5 om.) सगणा (for कृतास्त्रा). — ^{c}) S (G5 om.) सहसा

समभ्यधावन्सहसा भारद्वाजं युयुत्सवः ॥ ६
समवेतांस्तु तान्सर्वान्भारद्वाजोऽपि वीर्यवान् ।
असंभ्रान्तः शरौघेण महता समवारयत् ॥ ७
महौघाः सलिलस्येव गिरिमासाद्य दुर्भिदम् ।
द्रोणं ते नाभ्यवर्तन्त वेलामिव जलाशयाः ॥ ८
पीड्यमानाः शरै राजन्द्रोणचापविनिःसृतैः ।
न शेकुः प्रमुखे स्थातुं भारद्वाजस्य पाण्डवाः ॥ ९
तदद्भुतमपश्याम द्रोणस्य भुजयोर्बलम् ।
यदेनं नाभ्यवर्तन्त पाञ्चालाः सृञ्जयैः सह ॥ १०
तमायान्तमभिक्रुद्धं द्रोणं दृष्ट्वा युधिष्ठिरः ।
बहुधा चिन्तयामास द्रोणस्य प्रतिवारणम् ॥ ११
अशक्यं तु तमन्येन द्रोणं मत्वा युधिष्ठिरः ।
अविषह्यं गुरुं भारं सौभद्रे समवासृजत् ॥ १२
वासुदेवादनवरं फल्गुनाच्चामितौजसम् ।
अब्रवीत्परवीरघ्नमभिमन्युमिदं वचः ॥ १३
एत्य नो नार्जुनो गर्हेद्यथा तात तथा कुरु ।
चक्रव्यूहस्य न वयं विद्म भेदं कथंचन ॥ १४
त्वं वार्जुनो वा कृष्णो वा भिन्द्यात्प्रद्युम्न एव वा ।
चक्रव्यूहं महाबाहो पञ्चमोऽन्यो न विद्यते ॥ १५
अभिमन्यो वरं तात याचतां दातुमर्हसि । C. 7. 1522 B. 7. 35. 16 K. 7. 35. 16

स्याभ्यवर्तत. — d) K5 सहस्रशः (for युयुत्सवः).

7 For the repetition in D1, cf. v. l. 5. K4 G5 om. 7^{ab} (cf. v. l. 5). B3 reads 7^{ab} on marg. — a) K5 Dn1 D2 च (for तु). B Dc1 Dn2 D3 S (G5 om) समीपे वर्तमानां(D3 यतमान)स्तान्; D6 समे*जन-मानस्तान्. — b) Ś2 च; K1 [ऽ]ति (for ऽपि). — c) Ś K1. 2 Dn2 D1. 6 शरौघेन. — d) D4 सहसा (for महता). D7 समवारयेत्; S प्रत्यवारयत् (for समवारयत्).

8 Ś2 om. 8^{ab}. G5 damaged. — a) K1. 2. 5 B Dc1 Dn D3–8 Cd महौघः; D2 महौघं. K1 T G2–4 सलिलस्यैव. — Dc1 om. 8^{cd}. — c) S तं तु (for द्रोणं). K5 Dn2 G1. 3. 5 M1–4 नात्यवर्तत (for नाभ्य°). — d) K1 Dn1 D7. 8 जलाशयः.

9 a) D8 बाध्यमानाः (for पीड्य°). S तीक्ष्णैर् (for राजन्). — b) Ś1 (*sup. lin.* as in text) द्रोणाचार्य-. — c) S नाशक्नुवन् (for न शेकुः प्र-). K5 Dn1 समरे (for प्रमुखे).

10 a) B3 तत्राद्भुतम् (for तद°). Dn1 D4. 5 M2 अपश्यामो. — c) Dn1 यदैनं; D4 येनैवं; D6 यच्चैनं (for यदेनं). K5 B1 G1 M [अ]त्यवर्तत (for [अ]भ्य°). — d) B4. 5 D6 पंचालाः; Dn1 पांचाल्याः. K2 सह संजयैः (by transp.); B2 S पांडवैः सह.

11 a) M3 तदायांतम्. Ś1 K1. 3. 4 Dc1 D1 अति-क्रुद्धं (Ś1 °द्धो); T G2–5 अभिक्रुद्धो. — b) B2 (marg.) मत्वा (for दृष्ट्वा). — D2 om. (hapl.) 11^{c}–12^{b}. — d) D5 प्रतिवारणे.

12 D2 om. 12^{ab} (cf. v. l. 11). — a) D8 ततुंम् (for तु तम्). B3 S तद(G5 °दा)न्येन (for तमन्येन). — b) S भेत्तुं (for द्रोणं). Dc1 Dn2 D3. 6–8 दृष्ट्वा (for मत्वा). — c) B1. 2 अविसह्यं; Dn2 अवि*ह्यं; D3 °शह्यं (for °षह्यं). — d) G5 (*inf. lin.*) सभद्रे. D4 समवारयन् (for °सृजत्).

13 a) D6 अनवरः; S °वमं; Cd °वरं (as in text). — b) Ś2 फल्गुणाच्; K1 D2. 6 फाल्गुणाच्; K4. 5 B Dc1 Dn D1. 3–5. 7. 8 फाल्गुनाच् (for फल्गुनाच्). M3. 5 अर्जुनस्यामितौजसं.

14 Before 14, S ins. युधिष्ठिरः. — a) K5 एतान्; B3 (marg. as in text) अद्य; D3. 6 पुत्र; Cd एत्य (as in text). D7. 8 मे; Cd नो (as in text). K1 D2. 5 गर्ह्येद्; Dn2 गर्हे. — c) D5 चक्रव्यूहे तु; T G M1. 2 द्रोणानीकस्य; M3–5 पद्मव्यूहस्य (for चक्रव्यूहस्य) G1 M1. 2 भेदं वै (for न वयं). D8 चक्रस्य न वयं पुत्र. — d) B4 Dn2 D2–4. 6. 8 G2 विद्मो भेदं; G1 M1. 2 न च विद्मः (for विद्म भेदं).

15 a) K5 अर्जुनो; B3 Dn1 D5. 8 चार्जुनो. — b) Ś2 Dn2 D4 भिद्यात्; D1 विंद्यात्; D3. 6 भिद्येत् (for भिन्द्यात्). Dn1 D8 च (for वा). — c) T G M1. 2 द्रोणानीकं; M3–5 पद्मव्यूहं (for चक्रव्यूहं). K5 मम बले (for महाबाहो). — d) K1 पंचमोन्ये. K4. 5 पंचमो नात्र विद्यते; B Dc1 Dn1 G5 °मो नोपपद्यते.

16 b) D3. 6 याचतो; S याचे त्वां. — c) Dn2 वै (for च). S पितृभ्यो (G5 °णां) मातुलेभ्यश्च. — d) Dc1 D8 [अ]पि (for [ए]व). S सैन्ये मे यश्चैव भारत.

C. 7. 1522
B. 7. 35. 16
K. 7. 35. 16 पितॄणां मातुलानां च सैन्यानां चैव सर्वशः ॥ १६

धनंजयो हि नस्तात गर्हयेदेत्य संयुगात् ।
क्षिप्रमस्त्रं समादाय द्रोणानीकं विशातय ॥ १७

अभिमन्युरुवाच ।

द्रोणस्य दृढमव्यग्रमनीकप्रवरं युधि ।
पितॄणां जयमाकाङ्क्षन्नवगाहे भिनद्मि च ॥ १८
उपदिष्टो हि मे पित्रा योगोऽनीकस्य भेदने ।
नोत्सहे तु विनिर्गन्तुमहं कस्यांचिदापदि ॥ १९

र उवाच ।

मिन्ध्यनीकं युधा श्रेष्ठ द्वारं संजनयस्व नः ।
वयं त्वानुगमिष्यामो येन त्वं तात यास्यसि ॥ २०
धनंजयसमं युद्धे त्वां वयं तात संयुगे ।
प्रणिधायानुयास्यामो रक्षन्तः सर्वतोमुखाः ॥ २१

भीम उवाच ।

अहं त्वानुगमिष्यामि धृष्टद्युम्नोऽथ सात्यकिः ।
पाञ्चालाः केकया मत्स्यास्तथा सर्वे प्रभद्रकाः ॥ २२
सकृद्भिन्नं त्वया व्यूहं तत्र तत्र पुनः पुनः ।
वयं प्रध्वंसयिष्यामो निघ्नमाना वरान्वरान् ॥ २३

अभिमन्युरुवाच ।

अहमेतत्प्रवेक्ष्यामि द्रोणानीकं दुरासदम् ।

17 [a]) $D_{7.8}$ हि वस्; S न न($M_{1.2}$ त)स् (for हि नस्). — [b]) B_2 न गर्हेदेत्य; Dn_1 गर्हेदेत्य न (for गर्हयेदेत्य). K_5 Dn_1 संगरात्; D_7 संयुगे (for संयुगात्). — [c]) K_5 Dc_1 Dn_1 $D_{5.8}$ T_2 $M_{3.4.5}$ (*sup. lin.* as in text) समाधाय; D_7 °ध्याय; G_5 °साद्य (for °दाय). — [d]) G_1 $M_{1.2}$ पद्मव्यूहं (for द्रोणानीकं). $Ś_2$ $K_{1.4}$ D_4 विनाशय; D_1 विनातय (for विशातय).

18 After the ref., $K_{1.2}$ ins.:

259* शृणु राजन्महाबाहो वचनं मम सुव्रत ।
पुरा गर्भगते वापि चक्रव्यूहप्रवेशनम् ।
मुखात्कृष्णस्य राजेन्द्र श्रुतमस्मि मया प्रभो ।
तस्माद्व्यूहं प्रविश्यामि चक्राख्यं नृपसत्तम ।

— [a]) B_4 व्यूहम् (for दृढम्). $K_{4.5}$ B_8 Dn_1 $D_{2.5}$ T_1 मस्युग्रम् (for मव्यग्रम्). — [b]) $D_{3.7}$ अनीकं (for अनीक-). S महत् (for युधि). — [c]) $Ś_1$ हितम्; $Ś_2$ K (except K_3) D (except Dc_1 D_1) सिद्धिम् (for जयम्). S अन्विच्छन् (for आकाङ्क्षन्). — [d]) $D_{1.8}$ अवगाह्य (for °गाहे). $Ś_1$ D_4 भिनद्मि वः (D_4 वा); K_3 lacuna; K_4 D_1 महारथ (D_1 °थः); T जवेन च; G_4 [ऽ]भिनाम च; G_5 हिनद्मिव (for भिनद्मि च). G_3 न च गाहे हिनापि च (sic).

19 [a]) $Ś_1$ D_1 उपदिष्टं. — [b]) N योगो($Ś_2$ $K_{1.3.4}$ D_1 °गा)नीकवि($Ś_1$ °नि)भ्रातने; G_4 योनीकस्य च भेदने. — [c]) K_5 Dn_1 D_5 च; B_4 D_2 हि; $D_{3.6}$ [ऽ]पं (for तु). $D_{1.8}$ नोत्सहेत. B_2 (marg; orig. as in text) निवर्तितुम् (for विनिर्गन्तुम्). S नोत्सहे प्रतिनिर्गन्तुम्.

20 The portion of the text from 7. 34. 20[a] up to बालम in 7. 41. 1[a] is lost in $Ś_2$ on missing folios. T_1 om. the ref. — [a]) K_1 D_4 भिद्यानीकं; B_4 D_2 भित्त्वा°; B_5 भग्ना°; D_6 विध्य° (for भिन्ध्य°). Bom. ed. युधां (for युधा). S भिंधि व्यूहं युधि श्रेष्ठ. — [c]) K_2 G_5 तु; $D_{3.4.6}$ G_1 च; Cd त्वा (as in text). — $Ś_1$ $K_{3.4}$ D_1 om. (hapl.) 20[d]–22[a]; K_3 reads the same on marg. — [d]) D_5 उप·; S पुत्र (for तात). G_1 $M_{1.2}$ योत्स्यसि (for यास्यसि).

21 $Ś_2$ missing (cf. v. l. 20). $Ś_1$ $K_{3.4}$ D_1 om. 21 (cf. v. l. 20). K_2 reads 21 on marg. — [a]) S धनंजयस्य प्रतिमं. — [b]) S त्वां यांतं (G_5 त्वयास्मिन्) (for त्वां वयं). Dn_2 $D_{3.4.6}$ कर्मणा (for संयुगे). — [c]) K_5 $D_{6.7}$ प्रनिधाय (for प्रणि°). $D_{7.8}$ [अ]भियास्यामो; T $G_{3–5}$ गताः सर्वे; G_1 M [अ]ग्रताः (G_1 $M_{1.2}$ °तः) सर्वे (for [अ]नुयास्यामो). G_2 प्रणिधायाभ्रतः सर्वे. — [d]) Dn_2 $D_{4.6}$ सर्वतोदिशं; D_8 °तोदिशः (for °तोमुखाः). S अनुयास्याम पृष्ठतः.

22 $Ś_2$ missing (cf. v. l 20). $Ś_1$ $K_{3.4}$ D_1 om. 22[a] (cf. v. l. 20). K_2 reads 22[a] on marg. B_2 reads the ref. on marg. — [a]) D_5 त्वां तु (for त्वानु-). S अहं त्वामनुयास्यामि. — [b]) B_5 हि; D_8 [ऽ]पि; S च (for ऽथ). $M_{3–5}$ सात्यकः. — [c]) B_4 D_8 पंचालाः. Dn $D_{3.4–8}$ कैकया. T $G_{3.5}$ M_3 मात्स्यास् (for मत्स्यास्). — D_7 reads 22[d]–23[b] on marg

23 $Ś_2$ missing (cf. v. l. 20). D_7 reads 23[ab] on marg. (*sec. m.*). — [a]) K (except K_5) D_1 तथा

पतंग इव संक्रुद्धो ज्वलितं जातवेदसम् ॥ २४
तत्कर्माद्य करिष्यामि हितं यद्वंशयोर्द्वयोः ।
मातुलस्य च या प्रीतिर्भविष्यति पितुश्च मे ॥ २५
शिशुनैकेन संग्रामे काल्यमानानि संघशः ।
अद्य द्रक्ष्यन्ति भूतानि द्विषत्सैन्यानि वै मया ॥ २६

युधिष्ठिर उवाच ।

एवं ते भाषमाणस्य बलं सौभद्र वर्धताम् ।
यस्त्वमुत्सहसे भेत्तुं द्रोणानीकं सुदुर्भिदम् ॥ २७
रक्षितं पुरुषव्याघ्रैर्महेष्वासैः प्रहारिभिः ।
साध्यरुद्रमरुत्कल्पैर्वस्वग्न्यादित्यविक्रमैः ॥ २८ C. 7. 1536 B. 7. 35. 30 K. 7. 35. 30

(for त्वया). — ^{b}) Dn2 D3.4.6 तेषां (for the second तत्र). S त्वया सह (for पुनः पुनः). — ^{d}) Ś1 D5 G1 M2 निघ्नमानान्; K5 Dn1 विनिघ्नाना (for निघ्नमाना) Ś1 वरं वरान्; Dn2 परांश्च तान्; D6 T G1–4 M2 परान्प(D6 G2 °न्व)रान् (for वरान्वरान्).

24 Ś2 missing (cf. v. l. 20). — After the ref., K1.2 ins:

260* यातोऽहमर्जुनाद्राजन्सुभद्रायां तथैव च ।
महद्बलेन संपूर्णं पश्यध्वं पौरुषं मम ।
सर्वान्हनिष्यामि कुरून्द्रोणमुख्यान्नराधिप ।
यैः कृतं दुष्कृतं कर्म पाण्डवानां महात्मनाम् ।
ज्येष्ठा माता मदीया यत्सभां नीता दुरासदैः ।
दुःशासनेन च तदा पापेन दुष्टकर्मणा ।
पाञ्चालीं प्रति राजेन्द्र यत्कृतं दुष्टकारिभिः ।
तत्सर्वं चाद्य तद्व्यूहे दर्शयिष्यामि लाघवात् ।

[(L. 2) K2 मम पौरुष (by transp.). — (L. 5) K2 सभापते (for दुरासदैः). — (L. 6) K2 पापिना (for पापेन). — (L. 7) K2 पांचालीं.]

— ^{a}) D4 एव तत् (hypermetric); T G2–4 एकः; G1 M एनं; G5 एकं (for एतत्). K1.3 D4 प्रवक्ष्यामि (for प्रवे°). — ^{b}) S सुदुर्भिदं (for दुरासदम्). — K5 D7.8 om. (hapl.) 24^{cd}. — ^{d}) Dn1 D3.5 S (except G2) ज्वलंतं (for ज्वलितं). — After 24, K4 reads 26^{cd} for the first time, repeating it in its proper place.

25 Ś2 missing (cf. v. l. 20). K4 om. 25^{ab}. — ^{a}) D4 गमिष्यामि (for करि°). K5 Dn1 अहं तत्कर्म कर्ताद्य. — K3 om. 25^{b}–26^{b}. — ^{b}) S क्षमं (for हितं). D5 तद् (for यद्). Dn1 युद्धं द्वयोर् (for यद्वंश°). Cv as in text. — Ś1 om. 25^{c}–26^{b}. — ^{c}) K2 reads from लस्य up to संघशः (in 26^{b}) on marg. K1.2 B Dc1 च यत्प्रीतिं; K4 D1 महत्प्रीतिं; K5 T G2–5 च मे (K5 या) प्रीतिं (for च या प्रीतिर्). — ^{d}) K1.2 S करिष्यामि; K4.5 B Dc1 D1 करिष्यति (for भवि°).

26 Ś2 missing (cf. v. l. 20). Ś1 K3 om. 26^{ab} (cf. v. l. 25). K2 reads 26^{ab} on marg. — ^{a}) S समरे (for संग्रामे). — S transp. 26^{b} and 26^{d}. — ^{b}) Dn2 D8 कल्यमानानि; D1 कल्प° (for काल्य°). K1 सर्वशः (for संघशः). — After 26^{ab}, K1 ins.:

261* दुस्थानि सर्वसैन्यानि मत्कथा*****।

— K4 reads 26^{cd} for the first time after 24. — ^{c}) K5 अपि (for अद्य). D4 द्रक्षंति. K2 अभिरक्ष्यंति. K5 संग्रामे; S राजानः (for भूतानि). K4 (second time) B Dc1 D1 द्र(K4 D1 व)क्ष्यंति सर्वभूतानि. — K3 om 26^{d}. — ^{d}) K1 lacuna; T G3 द्विषद्- (for द्विषत्-). Ś1 K4 (first time) मम तेजो ह्यनुत्तमं. — K4 Dn2 D1.3 (marg.).6 G1 M1.2.3–5 (last three first time) ins. after 26: T G2–5 M3–5 (last three second time) after 7. 35. 7:

262* नाहं पार्थेन जातः स्यां न च जातः सुभद्रया ।
यदि मे संयुगे कश्चिज्जीवितो नाद्य मुच्यते ।
यदि चैकरथेनाहं समग्रं क्षत्रमण्डलम् ।
न करोम्यष्टधा युद्धे न भवाम्यर्जुनात्मजः ।

[(L. 1) D3 संजातो (for जातः स्यां). G1 M1.2.3–5 (last three both times) सुतः (for जातः). T G2–5 M3–5 (last three second time) तु (for स्यां). — (L. 2) Dn2 D8 जीवतो. D8 तत्र (for नाद्य). D6 च जीवतोद्य प्रमुच्यते; T G M1.2.3–5 (last three both times) जीवमानस्य जीवति (for the post. half). — (L. 3) M3–5 (all second time) वा (for च). — (L. 4) K4 मृधा (for [अ]ष्टधा). D3.6 T G M1.2.3–5 (last three both times) न कुर्मि (D3 °र्वें) शतधा युद्धे (for the prior half).]

27 Ś2 missing (cf. v. l. 20). — ^{a}) D6 (*sec. m.*) मा (for ते). K1.3 भाष्यमाणस्य. — ^{c}) K4 यत्तुम्; B3.4 यं त्वम्; Dn2 D1.3.6 G3.4 यस्त्वम्; D8 स त्वम् (for यस्त्वम्). Dn2 जेतुं; D7.8 योद्धुं (for भेत्तुं). K3 B2 यत्समुत्सहसे भेत्तुं. — ^{d}) Ś1

C.7.1337
B.7.23.21
K.7.35.21

संजय उवाच ।
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा स यन्तारमचोदयत् ।
सुमित्राश्वान्रणे क्षिप्रं द्रोणानीकाय चोदय ॥ २९

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥

३५

संजय उवाच ।
सौभद्रस्तु वचः श्रुत्वा धर्मराजस्य धीमतः ।
अचोदयत यन्तारं द्रोणानीकाय भारत ॥ १
तेन संचोद्यमानस्तु याहि याहीति सारथिः ।
प्रत्युवाच ततो राजन्नभिमन्युमिदं वचः ॥ २
अतिभारोऽयमायुष्मन्नाहितस्त्वयि पाण्डवैः ।
संप्रधार्य क्षमं बुद्ध्या ततस्त्वं योद्धुमर्हसि ॥ ३
आचार्यो हि कृती द्रोणः परमास्त्रे कृतश्रमः ।

K_{1-4} $D_{1.3.4.6}$ सुदारुणं; K_5 B D_{c1} Dn $D_{2.5.7.8}$ दुरासदं (for सुदुर्मिदम्).

28 Ś$_2$ missing (cf. v. l. 20). —^{b}) $K_{4.5}$ महारिभिः; B D_{c1} °बलैः; D_{n1} वरासिभिः; T $G_{1.3-5}$ M महारथैः; G_2 महास्रभिः (for प्रहारिभिः). —^{c}) D_5 साध्यं (for साध्य-). $B_{4.5}$ D_2 -तुल्यैर् (for -कल्पैर्). —^{d}) Ś$_1$ S (except G_2) वस्वश्व्या(Ś$_1$ °स्व्या)दित्य-; D_1 वश्वश्व्यादित्य- (for वस्वश्व्या°). D_{c1} -वर्चसैः (for -विक्रमैः). D_{n2} $D_{3.4.6}$ वस्वादित्यपराक्रमैः. — After 28, K_4 D_1 read 7. 35. 1 for the first time, repeating it in its proper place.

29 Ś$_2$ missing (cf. v. l. 20). Ś$_1$ K_{1-4} $D_{1.3}$ om. (hapl.) 29. —^{a}) K_5 D_{n1} स तस्य (for तस्य तद्). —^{b}) K_5 D_{n1} $D_{5.7.8}$ M_{3-5} स्व-; B_2 G_5 सं- (for स). —^{c}) K_5 रथे (for रणे). —^{d}) K_5 $D_{7.8}$ नोदय; B_5 प्रेरय; D_{n1} नोदयः; D_6 नोदयत् (for चोदय).

Colophon om. in Ś$_1$ K_{1-3} D_3. Ś$_2$ missing. — *Sub-parvan :* K_5 $B_{1.2.4}$ Dn $D_{2.5.7.8}$ अभिमन्युवध. — *Day of Droṇa's Generalship :* D_1 तृतीययुद्धदिवसः. — *Adhy. name :* D_2 अभिमन्युप्रतिज्ञा. — *Adhy. no.* (figures, words or both): $B_{1.2}$ D_{n1} T G $M_{1-3.5}$ 34 (as in text); M_4 24. — *Śloka no. :* D_{c1} 29; D_{n1} 28.

35

This adhy. is missing in Ś$_2$ (cf. v. l. 7. 34. 20).

1 K_4 D_1 read 1 for the first time after 7. 34. 28. —^{a}) K_4 (second time) B_3 D_{n1} सौभद्रस्य; K_5 °द्रश्च; $B_{4.5}$ D_1 (second time) °द्रस्तद् (for °द्रस्तु). $D_{7.8}$ वचनं (for तु वचः). Ś$_1$ $K_{1-3.4}$ D_1 (last two first time) तस्य तद्वचनं श्रुत्वा. —^{b}) S (except G_2) भारत (for धीमतः). —^{c}) Ś$_1$ अचोदयत्स; K_4 (first time) प्रचोदयत; K_4 (second time) D_{6-8} अनो°; T G M_{3-5} अचोदयच्च (G_1 °यति; M_{3-5} °यत्स्व-); $M_{1.2}$ संचोदयेति. —^{d}) $K_{1-3.4}$ (second time) D_1 (both times) मारिष; K_4 (first time) मारिषः; G_1 $M_{1.2}$ मा वह; $M_{3.4}$ मानद; M_5 मां नय (for भारत).

2 ^{a}) Ś$_1$ K (except K_5) D_1 अथ (for तेन). D_{n1} D_{6-8} संनोद्यमानस्. —^{c}) K_5 D_5 महाराज (D_5 °जन्) (for ततो राजन्).

3 Before 3, S ins. सुमित्रः. —^{b}) D_{n2} $D_{3.4.6}$ निहितस्; G_1 अहि° (for आहि°). $D_{6.8}$ तव (for त्वयि). —^{c}) K_2 समं; B_4 क्षणं; T G_{2-5} M_{3-5} [अ]सकृद्; G_1 $M_{1.2}$ सकृद् (for क्षमं). —^{d}) D_{n2} D_{2-6} तत्र (for ततस्). Ś$_1$ K Dn D_{1-6} त्वं कर्तुम्; $D_{7.8}$ G_5 संकर्तुम् (for त्वं योद्धुम्).

4 $D_{4.7}$ om. (hapl.) 4^{b}–5^{a}. —^{b}) Dn $D_{3.6}$ परमास्त्रः (D_{n1} °स्त्र-) (for °मास्त्रे). —^{c}) D_{n2} -संबद्धस (for -संवृद्धस). —^{d}) K_5 $B_{1.2.4}$ D_{c1} D_{n1} D_2 चायुद्ध-; D_8 वायुद्ध- (for च युद्ध-). — For 4, S subst. :

263* द्रोणो हि कृतवान्यत्नं शस्त्रास्त्रकृतनिश्रमः ।
त्वं तु बालः स बलवान्संग्रामाणामकोविदः ।

अत्यन्तसुखसंवृद्धस्त्वं च युद्धविशारदः ॥ ४
ततोऽभिमन्युः प्रहसन्सारथिं वाक्यमब्रवीत् ।
सारथे को न्वयं द्रोणः समग्रं क्षत्रमेव वा ॥ ५
ऐरावतगतं शक्रं सहामरगणैरहम् ।
योधयेयं रणमुखे न मे क्षत्रेऽद्य विस्मयः ।
न ममैतद्द्विषत्सैन्यं कलामर्हति षोडशीम् ॥ ६
अपि विश्वजितं विष्णुं मातुलं प्राप्य सूतज ।
पितरं चार्जुनं संख्ये न भीर्मामुपयास्यति ॥ ७
ततोऽभिमन्युस्तां वाचं कदर्थीकृत्य सारथेः ।
याहीत्येवाब्रवीदेनं द्रोणानीकाय माचिरम् ॥ ८
ततः संचोदयामास हयानस्य त्रिहायनान् ।
नातिहृष्टमनाः सूतो हेमभाण्डपरिच्छदान् ॥ ९
ते प्रेषिताः सुमित्रेण द्रोणानीकाय वाजिनः ।
द्रोणमभ्यद्रवन्राजन्महावेगपराक्रमाः ॥ १० C. 7. 1548 B. 7. 36. 11 K. 7. 36. 13

[(L. 1) G5 यत्नः; M2 व्यक्तं (for यत्नं). (L. 2) G2 सु- (for स).]

5 D4. 7 om. 5[abc] (cf. v. l. 4). — [b]) S तं सारथिमथाब्रवीत्. — [c]) D8 ह्ययं (for न्वयं). S विस्मयः को हि मे द्रोणे. — [d]) B3. 5 G5 समक्षे; D8 4. 7. 8 समग्र-; D6 समंत्रं; T G3–4 समग्रे; G1 M समरे (for समग्रं). Ś1 K (except K5) Dn2 D3. 4. 6–8 बलम्; B3. 5 क्षेत्रम्; S क्षत्र (for क्षत्रम्). Dc1 Dn1 D1–8 M1 च (for वा). — After 5, Dn2 D6 S ins.:

264* व्यवसायो हि मे योद्धुं रणोत्सवसमुद्भवः ।

[G1. 3 M योयं; G4 यूयं; G5 योधं (for योद्धुं). Dn2 D6 T योयं मे (for मे योद्धुं). G2. 5 M1. 2 -समुद्यतः (for °द्भवः).]

6 [a]) Ś1 K (except K3) D1 3–5. 7. 8 ऐरावण- (for °वत-). — [b]) D5 सर्वदेवगणैः सह; S सहामरगणं गणे. — After 6[ab], Dn2 S ins.:

265* अथवा रुद्रमीशानं सर्वभूतगणैर्वृतम् ।
[Dn2 -गणार्चितं (for -गणैर्वृतम्).]

On the other hand, D6 ins. 266* after 6[ab]. — [c]) D5 योधयेहं. D4 रणमुख्ये. S युद्धेयमद्य (G2. 5 °त्र) समरे. — K1. 3 om. 6[d]. — [d]) D7. 8 किमु (for न मे). D3 यंतोद्य; D6 यत्रोद्य; T G3–5 क्षत्रेत्र (for क्षत्रेऽद्य). D3 विस्मयं. K4 D1 नापार्त्वे (D1 नोपेक्ष्या) द्रोणविक्रमे (sic). — Dn2 S ins. after 6[cd]: D6 after 6[ab]:

266* यच्चैतत्पश्यसे सूत सयोधाश्वरथद्विपम् ।

[Dn2 यानेतान्; D6 यान्वेतान् (for यच्चैतत्). D6 पश्य मे (for पश्यसे). M3–5 सैन्यं (for सूत). G1 M सयौधाश्व-. G1 M3–5 -नर- (for -रथ-). Dn2 D6 सरथाश्वगजान्नृपान् (for the post. half).]

— [e]) D4 om. न. D3 न ममेह; T समयाद्य; G1. 3. 4 M1. 2. 5 न ममाद्य; G2. 5 तन्ममाद्य; M3. 4 न मामद्य (for न ममैतद्). — [f]) Ś1 K1. 3 अर्धति; K4 नार्हति; G1 5 M1. 2 नार्हति (for अर्हति).

7 [a]) D1. 6 जिष्णुं; D5 कृष्णं (for विष्णुं). Dn1 S अपि तं विष्णुमजितं (G2 °तुलं). — [b]) S संयुगे (for सूतज). — [c]) K2 D4 वार्जुनं. B2–4 Dc1 युद्धे; T G2–5 लोके; G1 M3. 4 संखे; M1. 2 सूत (for संख्ये). — [d]) G4 हि (for भीर्). D4 उपयास्यति; S °सर्पति (for °यास्यति). — T G M1. 2. 3–5 (last three second time) ins. 262* after 7: M3–5 (all first time) after 7. 34. 26. — After the above S cont.:

267* एवमप्युच्यमानः स सारथिस्तं पुनः पुनः ।
वीर ते तेन मा युद्धमिति सौभद्रमब्रवीत् ।
[(L. 1) M3–5 तु (for स).]

8 [a]) K3 B3. 4 Dc1 S अभिमन्युश्च (T G1. 3–5 M °स्तु) (for ततोऽभिमन्युस्). G1 M1. 2 तद्वाक्यं; M4 तां** (for तां वाचं). — [c]) G1 M1. 2 प्रयाहीति (for याहीत्येव). Dn2 D5. 6 चैनं (for एनं). — [d]) D8 om. (hapl.) from माचिरं up to नीकाय (in 10[b]). D6 हृदानीकाय (for द्रोणा°).

9 D8 om. 9 (cf. v. l. 8). — [a]) K3 B4 Dn1 D2. 4. 7 सं(D4 स)नोदयामास; D6 संबोधया° (for संचोदया°). — [b]) K3 B Dn1 S हयानाशु; D3 हयांस्तस्य (for हयानस्य). D3. 6 G1 M1. 2. 5 त्रिहायणान्. — [d]) D3. 6 हेमदंड- (for °भाण्ड-).

10 D8 om. up to नीकाय (cf. v. l. 8). — [a]) D3. 6 प्रेरिताः. — [b]) Dn2 om. (hapl.) from नीकाय up to सर्वे (in 11[b]). D5 भारत (for वाजिनः). — [c]) K4 D1 अभ्याद्रवन्; D4. 5 M1. 2 अभ्यद्रवद्. — [d]) Ś1 D2 -पराक्रमं; Dc1 °क्रम; D3 -पदक्रमाः (for -पराक्रमाः). S महावेगा महाबलाः.

C. 7. 1548 B. 7. 36. 11 K. 7. 36. 14 तमुदीक्ष्य तथा यान्तं सर्वे द्रोणपुरोगमाः ।
अभ्यवर्तन्त कौरव्याः पाण्डवाश्च तमन्वयुः ॥ ११

स कर्णिकारप्रवरोच्छ्रितध्वजः
सुवर्णवर्मार्जुनिरर्जुनाद्वरः ।
युयुत्सया द्रोणमुखान्महारथा-
न्समासदत्सिंहशिशुर्यथा गजान् ॥ १२

ते विंशतिपदे यत्ताः संप्रहारं प्रचक्रिरे ।
आसीद्गाङ्ग इवावर्तो मुहूर्तमुदधेरिव ॥ १३
शूराणां युध्यमानानां निघ्नतामितरेतरम् ।
संग्रामस्तुमुलो राजन्प्रावर्तत सुदारुणः ॥ १४
प्रवर्तमाने संग्रामे तस्मिन्नतिभयंकरे ।
द्रोणस्य मिषतो व्यूहं भित्त्वा प्राविशदार्जुनिः ॥ १५
तं प्रविष्टं परान्घ्नन्तं शत्रुमध्ये महाबलम् ।
हस्त्यश्वरथपत्त्यौघाः परिवव्रुरुदायुधाः ॥ १६
नानावादित्रनिनदैः क्ष्वेडितोत्क्रुष्टगर्जितैः ।
हुंकारैः सिंहनादैश्च तिष्ठ तिष्ठेति निस्वनैः ॥ १७
घोरैर्हलहलाशब्दैर्मा गास्तिष्ठैहि मामिति ।
असावहममुत्रेति प्रवदन्तो मुहुर्मुहुः ॥ १८

11 Dn2 om. up to सर्वे (cf. v.l 10). [a]) Ś1 K1.3 Dn1 D5 तमुद्वीक्ष्य; S तं तु (G5 om. तु) दृष्ट्वा (for तमुदीक्ष्य). Ś1 K2-4 D1.7 तदायांतं; K1 तमायांतं; D4 महायातं; D3 तमायंतं; T G2-5 प्रयांतं तु; M4.5 [अ](M5 [उ])पयांतं तु (for तथा यान्तं). — [b]) K5 Dn1 -पुरःसराः; D2 -पराक्रमाः; S -मुखा रथाः (for -पुरोगमाः). — [c]) Ś1 K (except K5) D1 अभ्यद्रवंत; D4.8 °वर्तंत (for °वर्तन्त). — [d]) D2.4 तमभ्ययुः.

12 G5 damaged. — [b]) K5 Dn Ca. d -वर्णामरणो; D3.4.6 -चर्मामरणो (for -वर्मार्जुनिर्). Ś1 K3-5 Dn D1-4.6 अर्जुनात्मजः; K1 °त्मजाः; B Dc1 °वरः (for °द्वरः). — [d]) Ś1 समासृधे; K1 °दधे; K2.4 Dn D1.2.4.5 °ददे; K5 D7.8 °ययौ; B4 °दधत्; D3.6 °द्रवत् (for °सदत्). B Dc1 S द्विपान् (for गजान्). — After 12, Dn2 ins. an addl colophon.

13 Before 13, Dn2 ins. संजय उवाच. G5 damaged. — [a]) M3.4.5 (*sup. lin.*) संयति- (for विंशति-). K5 -पदीं; Dn1 D2.3.6 -पदं; Dn2 -मुदा; D4 -परे; D5 -पदैर् (for -पदे). K5 Dn1 D2-4.6 गत्वा; Dn2 lacuna; D5 यात्वा; G1 M1.2 स्थित्वा (for यत्ताः). — [b]) B4 सं*हारं; G5 (marg. as in text) समकारम् (for संप्रहारं). S अकुर्वंत (for प्रचक्रिरे). — [d]) K2 B Dc1 Dn2 D3.4.6.8 उदधाविव; D7 उदये रवेः (for उदधेरिव).

14 [b]) D3 इतरेतरे. — [c]) K5 Dc1 Dn1 D2.4.5.8 तुमलो. — [d]) D4 सुदारुणं.

15 [a]) K5 Dn1 D2.5 विवर्तमाने; S विमथ्यमाने (for प्रवर्त°). — [b]) D4.7.8 अभि- (for अति-). — [d]) D6 प्रविशद्; S व्यचरद् (for प्राविशद्). D2 भित्त्वाविषत दारुणं. — After 15, D6 S ins.:

268* तदभेद्यमनाधृष्यं द्रोणानीकं सुदुर्जयम् ।
भित्त्वार्जुनिरसंभ्रान्तो विवेशाचिन्त्यविक्रमः ।

[(L. 1) T G3.4 M1.2 तम् (for तद्). D6 महीक्षितां; M1.2 सुदुर्जयः (for सुदुर्जयम्). — (L. 2) D6 विध्ये सानल्पविक्रमः (for the post. half).]

16 [a]) B3 तं प्रहृष्टं; B4 संप्रविष्टं. B Dc1 T G2 विनिघ्नंतं; Dn2 परिघ्नंतं; D7.8 पराक्रांतं; G1.3-5 M अरातिघ्नं (for परान्घ्नन्तं). D4 ततः प्रविष्टमरीन्घ्नंतं (hypermetric). — [b]) D4 महाबल. S जिघांसंतः (T G2 M3-5 °तं) सहस्रशः. — [c]) K1 -पत्त्यौघः; Dn2 -पत्योघाः. S रथाश्वेभपदात्यौ(G4.5 M4.5 °त्यो)घाः. — [d]) D6 अपचक्रुर् (for परि°). Dn2 D3.4.6 सुदारुणाः (for उदायुधाः).

17 [a]) S ततो (for नाना-). Dn2 D3.4.6 -संनादैः (for -निनदैः). — [b]) Ś1 क्ष्वेलितोत्क्रुष्ट-; Dc1 D7.8 क्ष्वेडिताक्रुष्ट; G1.3.4 M क्ष्वेळितोत्कृष्ट-; G2.5 क्ष्वेळि-(G2 °डि)तोद्घुष्ट-. K1 -निर्जितैः; D3.6 -नादितैः (for -गर्जितैः). Ca as in text. Cd cites क्ष्वेडितं, उत्क्रुष्टं and गर्जितं. — [c]) T G1.3.5 भीत्कारैः; G2 फट्कारैः; G4 फीत्कारैः; M1.2 भींकारैः; M3 फिट्कारैः; M4.5 फीट्कारैः (for हुंकारैः). — [d]) D7.8 निस्वनः; T G3.4 M3-5 च स्वनैः (for निस्वनैः).

18 [a]) Ś1 हरहराशब्दैर् (for हलहला°). — [b]) Ś1 K B2.3 Dn1 D1.3-5.7.8 T G2-4 तिष्ठेति; B1.3 G1.5 M1.2 तिष्ठेहि; Dn2 तिष्ठत (for तिष्ठैहि). Cd. cites तिष्ठ (as in text). K1-4 नादितैः; K5 मामितः; Dn2 D3.6-8 मां प्रति (for मामिति). — [c]) K1.3 D1 मे

बृंहितैः शिञ्जितैर्हासैः खुरनेमिस्वनैरपि ।
संनादयन्तो वसुधामभिदुद्रुवुरार्जुनिम् ॥ १९
तेषामापततां वीरः पूर्वं शीघ्रमथो दृढम् ।
क्षिप्रास्त्रो न्यवधीद्व्रातान्मर्मज्ञो मर्मभेदिभिः ॥ २०
ते हन्यमानाश्च तथा नानालिङ्गैः शितैः शरैः ।
अभिपेतुस्तमेवाजौ शलभा इव पावकम् ॥ २१
ततस्तेषां शरीरैश्च शरीरावयवैश्च सः ।
संतस्तार क्षितिं क्षिप्रं कुशैर्वेदिमिवाध्वरे ॥ २२
बद्धगोधाङ्गुलित्राणान्सशरावरकार्मुकान् ।
सासिचर्माङ्कुशाभीशून्सतोमरपरश्वधान् ॥ २३
सगुडायोमुखप्रासान्सर्ष्टितोमरपट्टिशान् ।
सभिण्डिपालपरिघान्सशक्तिवरकम्पनान् ॥ २४
सप्रतोदमहाशङ्खान्सकुन्तान्सकचग्रहान् ।
समुद्गरक्षेपणीयान्सपाशपरिघोपलान् ॥ २५	C. 7. 1563 B. 7. 36. 25 K. 7. 36. 29

पुत्रेति; B3–5 D2.3.6 अमित्रेति; T G2–5 M1.2 अमुष्येति; G1 अमृष्येति; M3–5 उपेष्येति (for अमुत्रेति). Cd cites अन्वत्र (for अमुत्र). — d) Ś1 K1.3.4 D1 प्रवदंतं; Dn D3.5.6 प्रब्रुवंतो; D4.7.8 प्रावदंत (for प्रवदन्तो). S प्रवदंति महीक्षितः.

19 a) K1–3 B Dc1 Dn D2.3.5.7.8 Cd सिंजितैर्; K4.5 D6 संजितैर्; D4 सिं*तैर्; Cd शिञ्जितैर् (as in text). M3.5 हाहैः (for हासैः). — b) Ś1 कर-; K1 Dc1 D2 क्षुर- (for खुर-). B4 om. खुरनेमि. Dn2 D3.4.6 तथा (for अपि). — c) D6 वसुधाश्च. S ते नादयंतो बहुधा. — d) D6 चाभिदुद्रुवुर्; S ह्यभि° (G5 श्यभि°) (for अभि°).

20 a) Ś1 K1.3 B4 वीर. — b) Dn2 सर्वं-; T G2–5 M3–5 शीघ्रं (for पूर्वं). Dc1 शीघ्रपूर्वम्; Dn1 मृदुपूर्वम् (for पूर्वं शीघ्रम्). G5 भृशं (for दृढम्). — c) D8 व्यवधीद् (for न्यव°). K1 D2.6 भ्रांतान्; K3 भ्रातान्; K4 B (except B2) D4 राजन्; D3.5 भ्रातॄन्; D8 भ्रांतो (for व्रातान्). S क्षिप्रं तान (G1 M °न्य)हनद्व्रातान् (T G2–4 °द्यातान्).

21 a) Dn2 D2.3.6 तु; D5 [अ]पि; S हि (for च). K3 B Dc1 विवशा; K5 च रथा; D4 तु तदा (for च तथा). — b) K (except K5) D1 शिलीमुखैः; Dn2 D7.8 सि(Dn2 श)तै शरैः (for शितैः शरैः). — c) B4 सुबहुशः (for तमेवाजौ).

22 b) D7.8 तथा (for च सः). — c) B3–5 आतस्तार; Dn2 सस्तवार; D5 G5 स तस्तार; M3–5 संतस्तान; Cd संप्रस्तावः (sic) (for संतस्तार). Ś1 K Dn1 D1.2.5.7.8 तदा भूमिं (for क्षितिं क्षिप्रं). — d) Ś1 K (except K5) D1 भूमिम्; B5 Dc1 D3.6 M5 वेदीम् (for वेदिम्).

23 a) Ś1 -त्राणाः. — b) Dn D3.4 सशरान्वर- (for °रावर-). Ś1 -कार्मुकाः. B Dc1 D2 G1.2.5 M सशरासन(B2 [marg] °वर)सा(B2.4.5 °शा)यकान्; T G3.4 सकुंतान्सकचग्रहान्. Cd cites शरावरं. — After 23ab, T G3 read 25c–26b. — c) K1.2 D1.7.8 सासिचक्रां(D7.8 °वज्रां)कुशाभीशून्; K3 B Dc1 Dn1 D2.4.5 °च(D4 °व)र्मांकुशाभी(B1–3 °शान्से)षून्; Dn2 D3.6 °चर्मांकुशधरान्; G3.4 °चर्मांकुशाभीराः (G4 °भीमन्); M3.4 °चर्मांकुशाभीरून्. — d) K5 D (except D1 7) -परस्वधान्.

24 D4 om. (hapl.) 24a–25b. K5 reads 24 after 26ab. — a) K1–4 D1.3 लगु(K1 °घु)डायोमुखप्रासान्; K5 B Dc1 सगदायोगुड°; Dn1 D5 लगुडायोगुडायासा(D5 °पाशा)न्; Dn2 गदायोलगुडप्रासान्; D2 लकुरायोगुड°; D3.6 सगदालगुड°; S गदाखड्गहुळप्रा(G3 °बहुप्रा-; G4 M2 °गुळप्रा-; M4 °हुळत्रा)सान्. — b) Ś1 K1.2.4 D1 सासि-; K5 Dn1 D3.5.6.8 सार्ष्टि-; T G2–5 यष्टि- (for सर्ष्टि-). K1.2 D1 S -पट्टि(S °ट्ट)सान्. — c) Ś1 सदिंडिपाल-; K4 Dn2 D3 सभिंड्य(Dn2 D3 °ड)पाल-; B Dc1 Dn1 सभिंदिपा(Dn1 °मा)ल-; D5.7.8 सभिंडिमाल- (for °पाल-). Cd cites भिंदिपालो. — d) Ś1 K1–4 D3 -परि-; K5 Dn2 D2.5.7.8 -शर- (for -वर-). T G1–4 M1.3–5 सशक्तिनखरान्वरान् (T G3 °न्बहून्); G5 °नखतोमरान्; M2 °नवरासरान्.

25 For the sequence in T G3, cf. v. l. 23. D4 om. 25ab (cf. v. l. 24). — b) Ś1 K (except K5) D1 सशरान्; Dn2 D3.6 सकुंत- (for °तान्). K4 D1 सगदाग्रहान्; K5 Dn2 D6.8 M3 कवच° (for सकच°). — K5 om. (hapl.) 25cd. — c) Ś1 -क्षपाणकान्; K1–3 D3.5.7.8 -क्षेपणीकान्; K4 D1.3.6 °णिकान्; B1.4 °णीकान्; Dn2 °निकान्; D4 °णिका (for °णीयान्). — d) D7.8 सप्रास-; S सपाशान् (for °श-). K1 Dn1 D5 S (except T G2) -परिघोपमान् (for °पलान्).

26 For the sequence in T G3, cf. v. l. 23.

C. 7.1564 B. 7.36.26 K. 7.36.20 सकेयूराङ्गदान्बाहून्हृद्यगन्धानुलेपनान् ।
संचिच्छेदार्जुनिर्वृत्तांस्त्वदीयानां सहस्रशः ॥ २६
तैः स्फुरद्भिर्महाराज शुशुभे लोहितोक्षितैः ।
पञ्चास्यैः पन्नगैश्छिन्नैर्गरुडेनेव मारिष ॥ २७
सुनासाननकेशान्तैरव्रणैश्चारुकुण्डलैः ।
संदष्टौष्ठपुटैः क्रोधात्क्षरद्भिः शोणितं बहु ॥ २८
चारुस्रङ्मुकुटोष्णीषैर्मणिरत्नविराजितैः ।
विनालनलिनाकारैर्दिवाकरशशिप्रभैः ॥ २९
हितप्रियंवदैः काले बहुभिः पुण्यगन्धिभिः ।
द्विषच्छिरोभिः पृथिवीमवतस्तार फाल्गुनिः ॥ ३०
गन्धर्वनगराकारान्विधिवत्कल्पितान्रथान् ।
वीषामुखान्वित्रिवेणून्न्यस्तदण्डकबन्धुरान् ॥ ३१
विजङ्घकूबराक्षांश्च विनेमीननरानपि ।
विचक्रोपस्करोपस्थान्भग्नोपकरणानपि ॥ ३२

—^{b}) K1 हृव्य-; D3.6 दिव्य; G1.5 M पुण्य- (for हृद्य). D3.6 -लेपितान्. — After 26^{ab}, K5 reads 24. —^{c}) Dn1 D4.5 S (except G1 M1.2) स चिच्छेद. B2 व्यूढां; Dc1 युद्धे; D4 व्रातं; G5 वृत्तं (for वृत्तांस्). K1.3.4 संचिच्छेदार्जुनसुतस्.

27 ^{a}) D4 भुजैः (hypermetric) (for तैः). Ś1 सरद्भिर्; K1.3.4 D7 शिरोभिर् (for स्फुरद्भिर्). Dn2 D3.6 महावेगैः; S मही भाति (for महाराज). —^{b}) S बृहद्भिर् (for शुशुभे). Ś1 Dn2 D3.6 रुधिरोक्षितैः; B Dc1 Dn1 भृशं सु(Dc1 स)लोहितैः; D2 लोहितोक्षिता; D4 °ताक्षितैः (for °तोक्षितैः). —^{c}) Ś1 पांचालैः (for पञ्चास्यैः). —^{d}) K1 गरुडेनैव; Dn2 गारुडेनेव. K5 Dn D2–6 मेदिनी; D1.7.8 मारिषः (for मारिष).

28 ^{a}) Ś1 सुनसारुण-; K1.2 Dn D6–8 सुनसानन-; D4 सुनासैर्नर-; D5 सुनासावर-; G5 सुनासामुख- (for सुनासानन-). —^{b}) Ś1 K (except K5) D1 अरुणैश्च; D5 सव्रणैश्च (for अव्रणैश्च). —^{c}) S (except T G2) संदष्टोष्ठ-. K4 कोपात् (for क्रोधात्). —^{d}) Dn2 सरद्भिः. K (except K5) D1 रुधिरं; B4 शोणितं (for शोणितं). S असृगार्क्तैः (T G2–5 °गक्तैः) समंततः.

29 ^{a}) Dn1 चारुस्रङ्-; D2 सचारु-; G1 M1.2 रुक्मस्रङ्- (for चारुस्रङ्-). G M -मकुटोष्णीषैर् (G1 M1.2 °ष-). —^{b}) G5 मणिरत्नैर्. K5 B4 D2.4.5.7.8 -विभूषितैः (D7 °तः) (for -विराजितैः). —^{c}) D4 त्रिना*. S (except T G2) विनाळनाळिनाकारैर्. —^{d}) D2 -रवि-प्रभैः (for -शशि°). D5 निशाकरसमप्रभैः.

30 ^{a}) G1.5 M1.2 हितं (for हित-). Dn1 -प्रियघैः (for -प्रियंवदैः). —^{c}) S जगतीम् (G5 °तिम्) (for पृथिवीम्). —^{d}) K3 B4.5 Dn1 स वै तस्तार (for अवत°). K1 M2 फल्गुनिः.

31 ^{a}) K1 -नगराकाराद्. —^{b}) Ś1 गिरिवत्; B3.5 Dc1 D3.4 विविधान् (for विधिवत्). — After 31^{ab}, D7.8 S ins.:

269* समास्थितान्योधवरैर्दान्ताश्वान्साधुसारथीन् ।
विपताकाध्वजच्छत्रान्वितूणीरायुधानपि ।
विसूताश्वरथाभीशून्विशम्यायोक्त्रदण्डकान् ।

[(L. 1) D7.8 समन्वितान् (for समास्थि°). S (except G3–5) यौधवरैर्. D7.8 व्यताश्वान् (for दान्ता°). —(L. 2) D7.8 T G2 M5 विपताक-; G1 M1–4 °ताकान्. D7.8 -ध्वजच्छत्रान्. D7 *तूणीराचरानपि; D8 वितूणीरां वरानपि (for the post. half). —(L. 3) D7 विसूताश्व; D8 विमूताश्व- (for विसूताश्व-). D7.8 T G2 -युगाहीनान् (for -रथाभीशून्). G3–5 विसूता(G5 °ध्यता)न्विरथान्भीशून् (for the prior half). D7.8 विशाल्यायोक्त्रकंटकान् (for the post. half).]

—^{c}) Ś1 K1.3.4 D1 रथायुगान्; K2 Dn2 D4.5 ईं-(D5 इ)षायुगान्; K5 Dn1 D2 ईं(Dn1 इ)षामुखान्; B1.3 वीशामुखान्; B2.4 वीशायुगान्; B2 (marg.) विशामुखान्; D7.8 चापमुक्तान्; G2 M1.2 त्रिषामुखान् (for वीषामुखान्). Ś1 K1.3 D1 नेत्रवेणून्; K2 B1.3 Dn2 द्विन्त्रि°; K5 वित्र°; Dn1 D2.4 वेत्र°; D8 चित्र°; S वित्रिदंडान् (for वित्रिवेणून्). D3.6 ईंषायुगांश्च त्रिवेणून्. —^{d}) K2–5 B5 Dc1 Dn D3.5.6 न्यस्त-; D1 मस्ता- (sic); D4 प्रस्त-; D7.8 ध्वस्त- (for न्यस्त-). Ś1 नव्यस्थाचंडकंधुरान्; K1 न्यवस्थादंडकंबुरान्; S ध्वस्तोप(G1 M2 °जाप-; M1.3–5 °स्ताव)-स्करबंधुरान् (M3.4 °धनान्).

32 M3–5 om. 32. —^{a}) D1 -कूबराक्षांश्च. Ś1 विजंघकूवरक्षणान्; K1 विजवकूवराक्षांश्च (sic); K2 विजंघान्कूवरा°; K5 Dn1 विजंघकूबराक्षोणीन्; B Dc1 D6 विजंघाकूबरांस्तत्र; Dn2 D4 विजंघान्कूबरांस्तत्र; D2 विनेमिकूबरारक्षान्; D3 विजघान कूबरांस्तत्र (hypermetric); D5.8 वि(D8 नि)जघान्कूबरानक्षान्; D7 विजंघाकूबराक्षांश्च. —^{b}) D2.5 अपरानपि; D7.8 च नराधिप; T G2–4 च

प्रशातितोपकरणान्हतयोधान्सहस्रशः ।
शरैर्विशकलीकुर्वन्दिक्षु सर्वास्वदृश्यत ॥ ३३
पुनर्द्विपान्द्विपारोहान्वैजयन्त्यङ्कुशध्वजान् ।
तूणान्वर्माण्यथो कक्ष्या ग्रैवेयानथ कम्बलान् ॥ ३४
घण्टाः शुण्डान्विषाणाग्रान्क्षुरपालान्पदानुगान् ।
शरैर्निशितधाराग्रैः शात्रवाणामशातयत् ॥ ३५

वनायुजान्पार्वतीयान्काम्बोजारट्टबाह्लिकान् ।
स्थिरवालधिकर्णाक्षाञ्जवनान्साधुवाहिनः ॥ ३६
स्वारूढाञ्शिक्षितैर्योधैः शक्त्यृष्टिप्रासयोधिभिः ।
विध्वस्तचामरकुथान्विप्रकीर्णप्रकीर्णकान् ॥ ३७
निरस्तजिह्वानयनान्निष्कीर्णान्त्रयकृद्धनान् ।
हतारोहान्भिन्नभाण्डान्क्रव्यादगणमोदनान् ॥ ३८ C. 7. 1576 B. 7. 35. 38 K. 7. 36. 43

न्यरानपि (for अनरानपि). K3 B Dc1 Dn2 D3 विनेमि (Dn2 D3 °मी) दृश(D3 °शं)नानपि; D6 विनीमीददशानपि; G1 M1 2 विनेमीनाम्यरानपि; G5 विनैमि*नारानपि. — G4 om. (hapl.) 32^{cd}. — ^{c}) M2 विचक्रोपस्करोपस्वरान्. — D4 reads 32^{d}–34^{c} twice. — ^{d}) D2 नष्टोपकरणान् (for भग्नो°). K5 Dn1 अथ (for अपि). D5 भग्नोपकरणानि च; T G2. 3 5 विकी(G2 5 °क)र्णान्बंधुरानपि; G1 M1. 2 विकर्षोद्बंधुरानपि.

33 For the repetition in D4, cf. v. l. 32. — ^{a}) Ś1 K1–4 D1 प्रमथ्नतोपि करि(K4 °र)णो; K5 B2–5 प्रशातितोपस्तरणान्; Dn2 D2. 3. 4 (both times) 7 प्रशांति(Dn2 °सारि-; D7 °याति)तोपकरणान्. — ^{b}) G1. 2 हतयौधान्.

34 For the repetition in D4, cf. v. l 32. — ^{b}) Ś1 K1. 3. 4 वर्जयश्चंकुशध्वजान्. — ^{c}) B1–3 तूणा; B5 Dc1 Dn2 D3. 6 तूग-; S तूणी- (G3 °णि-) (for तूणान्). Dn2 D3 चर्म्याण्यथो (D3 °था). K2 Dn D3. 4 (both times). 6 कक्षान्; K4. 5 B3. 5 Dc1 कक्षा; B1. 3 कक्ष- (for कक्ष्या). — D6 om. 34^{d}–36^{c}. — ^{d}) K1 शैवयोनथ; B D2 ग्रैत्रेयान्यथ; Dc1 D1. 5 ग्रैवेयाण्य(D1 °व)थ; D4 अवनेपाल (for ग्रैवेयानथ). D7. 8 S रक्त- (D7. 8 G5 रत्न-; M2 रक्ष)कंबला(D7. 8 G5 M1. 2 °ला)न् (for अथ कम्बलान्). Dn2 D3 ग्रैवेया(D3 °यां)श्च सकंबलान्.

35 D6 om. 35 (cf. v. l. 34). D5 om. 35^{ab}. — ^{a}) K1 वाणुशुंडान्; K4. 5 B1 Dc1 घंटाः शुंडा; B3. 5 G1 M1. 2 घंटाः कुंभान् (B3. 5 सुंडान्); Dn1 चंडशुंड-; D2 घंटाचंड-; D4 पांडून्मुंड-; D7. 8 घंटामुंडान्; T G2–5 घंटाकर्णान्; M3–5 कंठांगुष्ठान् (for घण्टाः शुण्डान्). — ^{b}) K1. 2 D1 खुरपालान्; K3 B3. 4 छत्रमालाः (K3 °लान्); K4 वह्नपालान्; K5 B2. 5 Dn1 D2. 3 S क्षुरमालाः (B2 °ल-; B3 [marg.]; Dn1 D3 T G1–5 °ला; D2 °लां; M3–5 °लान्); B1 Cd खुरमालाः (Cd °ळाः); Dc1 स्फुरमाणान्; Dn2 जरमाला; D4 कुंतमाला; D7. 8 क्षरमालाः (for क्षुरपालान्). K1 पदातिगान् (for °नुगान्). — D2 om. 35^{cd}. — ^{c}) Ś1 D1 -धारोग्रैः. K1 स्थिरवालधिकर्णाक्षाजव (hypermetric) (cf. 36^{c}); S शरैर्निकृत्य सौभद्रः. — ^{d}) K5 Dc1 अपातयत्; D4 अशातयन्; D5 G3 अयातयत्; G5 अशातयात् (for अशातयत्).

36 D6 om. 36^{abc} (cf. v. l. 34). — ^{a}) B D3 M1. 2 वाना(B1. 2 °णा)युजान्; D1. 7 वनायुज्यान्; Ca. d वना° (as in text). Dn2 पारसीकान् (for पार्वतीयान्). — ^{b}) Ś1 D1 कांभोजारट्ट-; K3–5 B Dc1 Dn2 D2. 3. 8 G2 कांबो(Dn2 om. बो)जानथ (D8 °रद-). D4 om. रट्ट. Ś1 D7 -बाह्लिजान् (for °कान्). — ^{c}) K5 D3. 4 छिन्न- (for स्थिर-). G1 M -बालधि-. K5 -कर्णास्यान्. Dn1 छिन्नवालान्विकर्णास्यान्. — ^{d}) Ś1 K (except K5) Dn1 D1–4 6 साधुवाहनान्; D7. 8 G1 M1. 2 °वाहितान्; T G3. 4 सायुधानपि (for साधुवाहिनः).

37 ^{a}) Ś1 K3 lacuna; K1 अ**न्; K2 B2. 4 Dn2 D2. 5 आरूढान्; K4 D1 सरथान्; Dn1 G5 सारूढान् (for स्वारूढान्). Ś1 K1 D4 विक्षितैर्; K3. 4 D1. 2 विक्षतैर् (for शिक्षि°). G1 M यौधैः (for योधैः). — ^{b}) Dc1 शक्त्यर्ष्टि-. Dn1 -पाशयोधिभिः; S -प्रासपाणिभिः (for -प्रासयोधिभिः). K1 शक्तयष्टिप्राशयोधिभिः; Dn2 D3. 6 पाशशक्त्यृष्टियोधि(Dn2 °षि)भिः; D4 पाश*क्त्यृष्टतोमरैः; D5 प्रासशक्त्यर्ष्टियोधिभिः. — ^{c}) D8 विस्रस्त- (for विध्वस्त-). Ś1 K B1. 2. 3 (last two also as in text) D (except Dc1) -चारुमुकुटान्; G2. 5 -चामरकुशान् (for -चामरकुथान्). — ^{d}) B Dc1 S विप्रविद्ध-; D4. 6 °कीर्णान्; D5 विनिकीर्ण- (for विप्रकीर्ण-). M3. 4 -प्रकार्णिकान्. Ca cites प्रकीर्णकं; Cd प्रकीर्ण.

38 ^{a}) M1. 2 -जिह्व- (for -जिह्वा-). S -दशनान् (G5 -श्रवणान्) (for -नयनान्). D7 -नयनाजिह्वान्. — ^{b}) K5 Dn1 निरस्तांत्र-; Dn2 D3. 6 विशीर्णांत्र-; D7 *कीर्णांत्र- (for निष्कीर्णान्त्र-). Ś1 D4 -श(D4 -य)कृद्धना(D4 °ता)न्; K1. 2. 4 D1 -यकृद्रणान् (K2 [marg.] °द्युतान्); Dn2 -यकृद्युजान्; D5. 8 -शकृद्धुयतान् (hyper-

C. 7. B. 7. . 39 K. 7. . 44

निकृत्तवर्मकवचाञ्शकृन्मूत्रासृगाप्लुतान् ।
निपातयन्नश्ववरांस्तावकान्सोऽभ्यरोचत ॥ ३९
एको विष्णुरिवाचिन्त्यः कृत्वा प्राक्कर्म दुष्करम् ।
तथा विमथितं तेन त्र्यङ्गं तव बलं महत् ।
व्यहनत्स पदात्योघांस्त्वदीयानेव भारत ॥ ४०
एवमेकेन तां सेनां सौभद्रेण शितैः शरैः ।
भृशं विप्रहतां दृष्ट्वा स्कन्देनेवासुरीं चमूम् ॥ ४१
त्वदीयास्तव पुत्राश्च वीक्षमाणा दिशो दश ।
संशुष्कास्याश्चलन्नेत्राः प्रस्विन्ना लोमहर्षणाः ॥ ४२
पलायनकृतोत्साहा निरुत्साहा द्विषज्जये ।
गोत्रनामभिरन्योन्यं क्रन्दन्तो जीवितैषिणः ॥ ४३
हतान्पुत्रांस्तथा पितॄन्सुहृत्संबन्धिबान्धवान् ।
प्रा त समुत्सृज्य त्वरयन्तो हयद्विपान् ॥ ४४

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि पञ्चत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥

metric); T G1–4 M -यकृत्प्लिहान्; G5 -यव*हान् (for -यकृद्धनान्). B8 निष्कीर्णान्प्रजहुः स्वनान्. — ^{c}) N (Ś2 missing) भि(Dc1 Dn2 D3. 4. 6 छि)न्नघंटान् (Dn1 D5 °कंठान्) (for भिन्नभाण्डान्). — ^{d}) K1. 3. 4 D1 -मोदनान्; B Dc1 -भोजनान्; Dn2 D3 4. 6 -सेवितान्; D8 -मोदितान्; G2. 5 -मोदकान् (for -मोदनान्).

39 D7. 8 om. (hapl.) 39^{ab}. — ^{a}) K1 3 निवृत्त-; Dn2 D3. 5 निकृंत-; D4 निष्कृंत- (for निकृत्त-). K2 -वर्मकदलीन्; K4. 5 B2–5 Dc1 Dn2 D2, 3. 5. 6 -चर्मकवचान्; B1 -चर्मकदलीन्; T G2–5 -कदलीवर्मान्; G1 M -वर्मकदलीन् (for -वर्मकवचान्). — ^{b}) K4 स्रवन् (for शकृन्-). Ś1 -मूत्रासृगाकुलान् (for °प्लुतान्). — ^{c}) Ś1 K Dn1 D1. 2. 5. 7. 8 ना(D5. 7 न)गगणां(D2 °नां)स्; B3 अश्ववीरांस् (for अश्ववरांस्). Dn2 D3. 4. 6 विशी(D4 °र्ती)र्णनयनापांगांस्. — ^{d}) K4 5 B Dc1 D2 5 स व्यरोचत; Dn2 D3. 4. 6 सोऽभ्यवर्तत; S सोत्यरोचत (for सोऽभ्यरोचत). Dn1 तावकानां व्यरोचत.

40 ^{a}) K1. 3. 4 B5 D1 [अ]चिंत्यं; D4 [आ]दित्यः (for [अ]चिन्त्यः). — ^{b}) Dn2 S कृतवान् (for कृत्वा प्राक्). K3. 4 D1–6 कृत्वा कर्म सुदुष्करं (K4 °ष्कृतं). — ^{c}) B4 D1 निर्मथितं; Dn2 D3. 4. 6 [अ]भिमथितं; D7. 8 प्रम° (for विम°). D4 तत्र; D8 गतं (sic) (for तेन). — ^{d}) B1. 3. 4 त्र्यंशं; Dc1 D2 राजन्; D7 त्र्यंगं; D8 तथा; Ca d त्र्यङ्गं (as in text). Ś1 K1. 2. 4 कौरवाणां; B2 Dn2 त्रस्तं तव; Dn1 अंगेनेव; D3. 6 त्रस्तं सर्वं; D5 ***व; S चतुरंगं (G2. 5 °ग) (for त्र्यङ्गं तव). D8 बलं महान्; M3–5 महद्बलं (by transp.). — After 40^{cd}, N (Ś2 missing) ins.:

270* यथासुरबलं घोरं त्र्यम्बकेनामितौजसा ।
कृत्वा कर्म रणेऽसह्यं परैरार्जुनिराहवे ।

[(L 1) K5 यथा चांध-; D7 यथोसुर- (for यथासुर-). D8 अंबिकेन. B2 बलीयसा (for [अ]मितौजसा). — (L. 2) K1. 2. 4 D1 तथा (for रणे). B2 यातं (for ऽसह्य). D3. 4 शरैर् (for परैर्).]

— D6 reads 40^{ef} twice. — ^{e}) K2. 5 Dc1 Dn1 D2. 5. 6 (first time). 7. 8 अभिनत्स; B Dn2 D3. 4 व्यभि°; S न्यहनत्तान् (for व्यहनत्स). K2 Dn1 D4. 5. 6 (first time). 7. 8 T G1–4 M1. 2 पदात्यौघां(K2 °घा)स्; D2. 3 °न्योघांस् (for °त्योघांस्). Ś1 K4 D1 जघान रथसैन्यौघं (Ś1 °सत्योघांस्); K1 ******त्येषां; D6 (second time) तृणमुद्वेजयामास. — ^{f}) D7. 8 चैव; T G2–4 अपि; G5 चापि (for एव). Ś1 K1–4 Dn2 D1–5 6 (first time). 7. 8 सर्वशः (for भारत). K5 त्वदीयान्येव भारत; Dn1 त्वदीयांश्च सहस्रशः.

41 ^{a}) B5 एतेन (for एकेन). B1 S ते (for तां). Dn1 दृष्ट्वा; T2 G1–5 सेना (for सेनां). — ^{b}) D4, 7 सितैः; D8 [अ]मितैः; T G3. 4 [अ]चिता; G1 M [अ]मितैः; G2 [अ]चितैः; G5 [अ]जिता (for शितैः). — ^{c}) D4 वि*हतां; G3. 4 विप्रहतान्. Ś1 K4 D1 घोरां; Dn1 सेनां (for दृष्ट्वा). K1 lacuna from तां up to सुरीं (in 41^{d}). — ^{d}) D5 स्कंदेनैव. Ś1 K4 D1 दृष्ट्वा युद्धे महाचमूं (D1 °शमं).

42 ^{b}) K1 Dc1 D2. 3. 5–8 वीक्ष्यमाणा. — ^{c}) Ś1 संशुष्कास्याश्चलन्नश्राः. — ^{d}) Ś1 K4 B (except B2) S रोमहर्षणाः (K4 °र्षिणाः; T G2. 3 °र्षिणः); K1 lacuna; K2 (marg.) लोमहर्षणः; Dn1 D2. 5 लोमहर्षिणः.

43 ^{a}) Dn D3. 4. 6 -परोत्साहा; G4 -गतो° (for -कृतो°). — ^{c}) Dn2 D3. 4. 6 वेदनां चक्रुरन्योन्ये. — ^{d}) K (except K5) D1 जीवितेप्सवः.

44 ^{a}) Ś1 (*sup. lin.* as in text) तथा शत्रून्; K5

३६

संजय उवाच ।

तां प्रभग्नां चमूं दृष्ट्वा सौभद्रेणामितौजसा ।
दुर्योधनो भृशं क्रुद्धः स्वयं सौभद्रमभ्ययात् ॥ १
ततो राजानमावृत्तं सौभद्रं प्रति संयुगे ।
दृष्ट्वा द्रोणोऽब्रवीद्योधान्पर्याप्नुत नराधिपम् ॥ २
पुराभिमन्युर्लक्ष्यं नः पश्यतां हन्ति वीर्यवान् ।
तमाद्रवत मा भैष्ट क्षिप्रं रक्षत कौरवम् ॥ ३
ततः कृतज्ञा बलिनः सुहृदो जितकाशिनः ।
त्रास्यमाना भयाद्वीरं परिवव्रुस्तवात्मजम् ॥ ४
द्रोणो द्रौणिः कृपः कर्णः कृतवर्मा च सौबलः ।
बृहद्बलो मद्रराजो भूरिर्भूरिश्रवाः शलः ॥ ५
पौरवो वृषसेनश्च विसृजन्तः शिताञ्शरान् । C. 7. 1590 B. 7. 37. 6 K. 7. 37. 6

B Dc1 Dn D2–7 पितॄन्भ्रातॄन् (for तथा पितॄन्). T G M1. 2 हतान्भ्रातॄन्पितॄन्पुत्रान्; M3–5 हतान्भ्रातॄनपि पितॄन्. —^{b}) S प्रियान् (for सुहृत्-). B Dc1 बंधून्संबंधिनस्तथा. —^{c}) D4 प्रातिष्ठंते. S उत्सृज्योत्सृज्य गच्छंति. —^{d}) Dn2 D3. 6 चो(D6 नो)दयंतो (for त्वर°). B5 रथान्द्वि-यान्; D2. 4, 5 7. 8 हयान्द्विपान्. S सौभद्रशरपीडिताः.

Colophon Ś2 missing. — *Sub-parvan:* Ś1 K1. 3. 5 B1. 2. 4 Dc1 Dn D1. 5 6 G1 M1. 2 अभिमन्यु(D5 om. मन्यु)वध (Dn2 D6 °युद्ध). — *Day of Droṇa's Generalship:* K1–3 तृतीययुद्धदिवसे. — *Adhy. name:* K5 Dn1 व्यूहप्रवेशे सेनाक्षोभः (Dn1 °भंगः); D2 अभिमन्युव्यूहप्रवेशः; D4 चक्रव्यूहसंग्रामनिवर्तनः; D5 सेनाप्रवेशे चक्रव्यूहभंगः; D7 8 चक्रव्यूहः. — *Adhy. no.* (figures, words or both): B1. 2 Dn1 S 35 (as in text); D2 32. — *Ślokā no.:* Dc1 47; Dn1 45.

36

☞ This adhy. is missing in Ś2 (cf. v 1. 7. 34. 20).

1 1^{ab} is mostly damaged in G5. —^{a}) B4 प्रभिन्नां; D2 तु भग्नां (for प्रभग्नां). — D6 om. (hapl.) 1^{b}–2^{a}. —^{d}) K4 अन्वयात्; B1–3 Dc1 अभ्यगात्; D1 अन्वियात् (for अभ्य°).

2 D6 om. 2^{a} (cf. v. l. 1). D4 reads 2 twice. —^{b}) Dn2 D3. 6 सौभद्रेणैव संयुगे; S °द्रेण युयुत्सया. —^{c}) Dn2 D3. 6 दृष्ट्वाब्रवीत्ततो द्रोणः; S द्रोणो दृष्ट्वाब्रवीद्वीरान्. —^{d}) Ś1 पर्याप्नत; K1. 3. 5 B1. 3 Dc1 Dn1 D1. 5. 7. 8 °प्नुत; K4 °यत; B3. 4 °प्नांस्तान्; B5 °प्नुतान्; Dn2 D3. 4 (first time). 6 पुनरेव; D2 परीप्सध्वं; D4 (second time) पर्याप्नं तं (for °प्नुत). K2 G2. 5 M4. 5 नराधिपाः; B2. 4. 5 Dn2 D3. 4 (first time) 6 °धिपान्; Dn1 नरद्विपान् (for नराधिपम्).

3 ^{a}) Ś1 K1–4 D1 सर्वेषां; Dn D3. 4 लक्षंतः; D2 लक्ष्यघ्नः; D6 लक्षतः; D7 लाक्ष्यंतः; T G3. 4 लक्षं तं; Some MSS. लक्षं नः; Cd लक्ष्यं नः (as in text). — M2 om. from. 7. 36. 3^{b} up to 7. 37. 13^{b}. —^{b}) K5 Dn1 D2. 5 कौरवं; Cd वीर्यवान् (as in text). —^{c}) D3 अस्माद्द्रवत; D5 तथाद्र°; S (except M3. 4; M2 om) अभिद्र°. — After 3, K2 (marg.) ins.:

271* अभिमन्युरसौ वीरो विष्णुतुल्यपराक्रमः ।
सौभद्रो अयमायातो अस्माञ्जेतुं महाबलः ।

4 M2 om. 4 (cf. v. l. 3). —^{a}) K1 प्रतिज्ञा (for कृतज्ञा). S (M2 om.) कृ(G5 त)तज्ञानबलोत्सेधाः (G1 M1 °त्साहाः). —^{b}) G3. 4 M1 सुकृतो (for सुहृदो). Dn2 D3. 4 6 शूराः (D3 सर्वे) शत्रुनिबर्हणाः. —^{c}) Ś1 भ्राम्यमानाद्; K1 भ्राम्यमानं; K3 D1 त्रास्यमानं; D7 त्रायमाणा; D8 आ(*sup. lin.* त्रा)स्यमाणा; G4 त्रास्यमान-; M3–5 त्रातुकामा; Ca. d त्रास्यमाना (as in text). K4 om. from भया up to शलः (in 5^{d}). Ś1 भयं; G4 -हया (for भयाद्). Dn2 S (M2 om.) वीराः (for वीरं). G5 (*inf. lin.*) त्रातुमभ्यागता वीरं. —^{d}) K1. 2 D1 समंततः (for तवात्मजम्).

5 K4 M2 om. 5 (cf. v. l. 4, 3). —^{a}) D3 चैव (for कर्णः). —^{b}) Ś1 K1–3 Dn1 D1. 2. 5. 7. 8 [अ]थ; G1 M1. 3 स- (for च). —^{c}) Dn1 बृहद्बलौ; D5 °द्रथो. D7. 8 महाराजो (for मद्र°). —^{d}) K1 Dn1 D4. 7 G5 भूरि- (for भूरिर्).

6 M2 om. 6 (cf. v. l. 3). —^{b}) Dn1 T G2–5 transp. शितान् and शरान्. Dc1 D6–8 सितान् (for शि°). —^{d}) B5 समवारयन्; D7. 8 सेनया किरन् (for समवाकिरन्). S (M2 om.) घ्नंतो लोकमहारथाः.

C. 7. 1590 B. 7. 37. 6 K. 7. 37. 6 सौभद्रं शरवर्षेण महता समवाकिरन् ॥ ६
संमोहयित्वा तमथ दुर्योधनममोचयन् ।
आस्याद्ग्रासमिवाक्षिप्तं ममृषे नार्जुनात्मजः ॥ ७
ताञ्शरौघेण महता साश्वसूतान्महारथान् ।
विमुखीकृत्य सौभद्रः सिंहनादमथानदत् ॥ ८
तस्य नादं ततः श्रुत्वा सिंहस्येवामिषैषिणः ।
नामृष्यन्त सुसंरब्धाः पुनर्द्रोणमुखा रथाः ॥ ९
त एनं कोष्ठकीकृत्य रथवंशेन मारिष ।
व्यसृजन्निषुजालानि नानालिङ्गानि संघशः ॥ १०
तान्यन्तरिक्षे चिच्छेद पौत्रस्तव शितैः शरैः ।
तांश्चैव प्रतिविव्याध तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ११
ततस्ते कोपितास्तेन शरैराशीविषोपमैः ।
परिवव्रुर्जिघांसन्तः सौभद्रमपलायिनम् ॥ १२
समुद्रमिव पर्यस्तं त्वदीयं तद्बलार्णवम् ।
अभिमन्युर्दधारैको वेलेव मकरालयम् ॥ १३
शूराणां युध्यमानानां निघ्नतामितरेतरम् ।
अभिमन्योः परेषां च नासीत्कश्चित्पराङ्मुखः ॥ १४
तस्मिंस्तु घोरे संग्रामे वर्तमाने भयंकरे ।
दुःसहो नवभिर्बाणैरभिमन्युमविध्यत ॥ १५
दुःशासनो द्वादशभिः कृपः शारद्वतस्त्रिभिः ।

7 M_2 om. 7 (cf. v. l. 3). —^{a}) $K_{1.2.4}$ D_1 तमथो; Dn_2 $D_{3.4.6}$ S (M_2 om.) संग्रामे (for तमथ). —^{b}) Dn_1 D_4 अमोचयत्; Dn_2 अचोदयन्; $D_{2.5}$ अपालयन्; $D_{3.6}$ अवारयन् (D_6 °त्); G_1 अमोदयन्. —^{c}) $D_{3.4.6}$ आस्ये (for आस्याद्). K_4 [उ]त्क्षिप्तं; G_5 क्षिप्रं; $M_{3.4}$ क्षिप्तं (for [आ]क्षिप्तं).

8 M_2 om. 8 (cf. v. l. 3). —^{a}) D_7 स तान् (hypermetric) (for तान्). Ś1 $K_{1.2.4.5}$ शरौघेन; Dn_2 °घेण (sic). —^{d}) $K_{1.2}$ अथोनदत्; K_3 D_1 अथोन्नदत्.

9 M_2 om. 9 (cf. v. l. 3). —^{a}) Ś1 $D_{7.8}$ नादं तथा; K_{1-4} D_1 नादमथो; K_5 G_2 $M_{3.4}$ नानदतः; $D_{2.5}$ नादं महत्; G_1 नादनतः; G_5 नाननदः (for नादं ततः). K_1 दृष्ट्वा; Dn_1 कृत्वा (for श्रुत्वा). —^{b}) Dc_1 D_4 G_3 सिंहस्यैव.

10 M_2 om. 10 (cf. v. l. 3). —^{a}) D_6 तमेनं; T $G_{3.4}$ तदैनं; $G_{2.5}$ तदेनं; Cv त एनं (as in text). —^{c}) K_5 Dn_2 D_{3-6} T G_{2-4} विसृजन् (for व्य°). —^{d}) Ś1 K_{1-4} D_1 सर्वशः; K_5 Dn $D_{2.5}$ भागशः (for संघशः). $D_{4.7.8}$ सिंहनादमथानदन् (cf. 8^d).

11 M_2 om. 11 (cf. v. l. 3). —^{a}) D_4 om. from च्छेद up to कोपितास्तेन (in 12^a). —^{b}) K_4 ते निशितैः; D_2 तु नि°; $D_{7.8}$ तव सितैः. Dn_2 त्रिभिः (for शरैः). — After 11, S (M_2 om.) ins.:

272* ततो रथाः पदात्योघाः कुञ्जराः सादिनश्च ह ।

[G_1 $M_{3.4}$ रथ- (for रथाः). T G_2 पदात्यौघाः. M_1 तथा (for च ह).]

12 M_2 om. 12 (cf. v l 3). D_4 om. 12^a (cf. v. l. 11). —^{a}) Dn_2 कंपितास् (for को°). S (M_2 om) कोपितास्तेन शू(G_5 वी)रेण. —^{c}) Dn_2 $D_{3.6}$ जिगीषंतः; D_4 जिगीषंतः (for जिघांसन्तः). —^{d}) K_1 अपलायनं; D_2 °राजितं; D_4 °लायितं; M_5 °लायिनः.

13 M_2 om. 13 (cf. v. l. 3). —^{a}) $B_{3.5}$ पर्यंतं; B_2 (gloss [m.]: उत्क्रान्तमर्यादम्) पर्यस्तं (as in text). S (M_2 om.) समुद्रव(M_3 °द्रप)दपर्यंतं. —^{b}) $B_{1.3}$ Dc_1 Dn_2 तु; $B_{2.4.5}$ D_2 $G_{2.5}$ तं; D_3 त्वद्- (for तद्). —^{c}) Ś1 ददार (for दधार). B Dc_1 S (M_2 om.) दधारैकोर्जुनिर्बाणैर्. —^{d}) K_{1-3} D_1 मकराकरं; K_4 भरतकरं (sic); K_5 B Dc_1 भरतर्षभ; T G M_{3-5} [उ]द्वृत्तमर्णवं (for मकरालयम्). M_1 वेलोद्वृत्तमिवार्णवं.

14 M_2 om. 14 (cf. v. l. 3). —^{a}) T $G_{2.3.5}$ धीराणां; G_4 वी° (for शू°). —^{d}) Dc_1 कोन्यः (for कश्चित्).

15 M_2 om. 15 (cf. v. l. 3). —^{a}) Dn_1 तस्मिन्घोरे च; Dn_2 $D_{3.4.6}$ घोरे तस्मिंस्तु (D_4 °स्मिन्सु-) (by transp.); $D_{7.8}$ तस्मिन्सुघोरे; S (M_2 om.) वि- (G_5 नि)मध्यमाने. —^{b}) S (M_2 om.) तस्मिन्नति- (for वर्तमाने). Ś1 K D_{1-8} भयावहे; Dn_1 [ऽ]तिदारुणे; Dn_2 महाभये (for भयंकरे). —^{c}) Dn_2 G_2 दशभिर् (for नव°). — D_3 om. (hapl.) 15^d–18^a. —^{d}) Ś1 K_{1-4} D_1 अभिद्यत (for अविध्यत).

16 D_3 M_2 om. 16 (cf. v. l. 15, 3). —^{a}) D_3 [ऽ]थ दशभिः (for द्वाद°). — D_8 reads 16^{bc} on marg. —^{d}) B Dn_2 $D_{3.6}$ शितैर्; $D_{2.7}$ सितैर् (for शरैर्). — After 16, Dn_1 reads 19.

द्रोणस्तु सप्तदशभिः शरैराशीविषोपमैः ॥ १६
विविंशतिस्तु विंशत्या कृतवर्मा च सप्तभिः ।
बृहद्बलस्तथाष्टाभिरश्वत्थामा च सप्तभिः ॥ १७
भूरिश्रवास्त्रिभिर्बाणैर्मद्रेशः षड्भिराशुगैः ।
द्वाभ्यां शराभ्यां शकुनिस्त्रिभिर्दुर्योधनो नृपः ॥ १८
स तु तान्प्रतिविव्याध त्रिभिस्त्रिभिरजिह्मगैः ।
नृत्यन्निव महाराज चापहस्तः प्रतापवान् ॥ १९
ततोऽभिमन्युः संक्रुद्धस्ताप्यमानस्तवात्मजैः ।
विदर्शयन्वै सुमहच्छिक्षौरसकृतं बलम् ॥ २०
गरुडानिलरंहोभिर्यन्तुर्वाक्यकरैर्हयैः ।
दान्तैरश्मकदायादं त्वरमाणोऽभ्यहारयत् ।
विव्याध चैनं दशभिर्बाणैस्तिष्ठेति चाब्रवीत् ॥ २१
तस्याभिमन्युर्दशभिर्बाणैः सूतं हयान्ध्वजम् ।
बाहू धनुः शिरश्चोर्व्यां स्मयमानोऽभ्यपातयत् ॥ २२
ततस्तस्मिन्हते वीरे सौभद्रेणाश्मकेश्वरे ।
संचचाल बलं सर्वं पलायनपरायणम् ॥ २३
ततः कर्णः कृपो द्रोणो द्रौणिर्गान्धारराट्शलः ।
शल्यो भूरिश्रवाः क्राथः सोमदत्तो विविंशतिः ॥ २४ C. 7. 1609 B. 7. 37. 25 K. 7. 37. 25

17 D8 M2 om. 17 (cf. v. l. 15, 3). — ^{a}) Ś1 K1-4 D1.3.4.6 च विंशत्या; B2.3 Dc1 Dn1 D2.7 च (Dn1 D2 तु; D7 त्रि-) सप्तत्या. — ^{b}) B4 कृतधर्मा. D3.4.6 तु; M4 [अ]थ (for च). — B4 om. (hapl.) 17^{cd}. — ^{c}) B3 षड्भिर् (for [अ]ष्टाभिर्). — ^{d}) S (M2 om.) पंचभिः (for सप्तभिः).

18 M2 om. 18 (cf. v. l. 3). D8 om. 18^{a} (cf. v. l. 15). — ^{b}) K5 D2.5 आयसैः (for आशुगैः). — ^{d}) Ś1 K1-4 D1 शितैः; K5 Dn D2-6 शरैः; D8 सितैः; G1 M1 नृप; G2 पुनः (for नृपः).

19 M2 om. 19 (cf. v. l. 3). Dn1 reads 19 after 16. — ^{a}) D4 चाभि- (for प्रति-). — ^{c}) S (M2 om.) महारंगे (for °राज). — ^{d}) S (M2 om.) रणाजिरे (for प्रतापवान्).

20 M2 om. 20 (cf. v. l. 3). — ^{a}) Dn2 D2.3.5.6 तथा (for ततो). D4 अभिमन्युः सुसंक्रुद्धस्. — ^{b}) K2.5 B Dc1 Dn D2-8 G5 Ca d त्रास्यमानस्; T G1.2.4 M3-5 ताड्य°; G3 ताम्य° (for ताप्य°). G1 तवात्मजान् (for °त्मजैः). — ^{c}) B2 (marg.) Dc1 (marg.) Dn D3.6-8 व्यदर्शयद्वै; Dc1 (orig.) विदर्शयद्वै; S (M2 om.) विदर्शयिष्यन्. D4 व्यदर्शयत्सुमहासत्वा (hypermetric). — ^{d}) B1 शिक्षौरस्य-; B2 (marg.) शिक्षोरस्य-; B4 शिक्षाविद्या-; B5 Dn1 शिक्षाभ्यास-; Dn2 corrupt; D3 छित्त्वा रोष-; D4 क्षेपं (submetric); D6 क्रूरवोरस-; S (M2 om.) शिक्षाबल- (for शिक्षौरस-). D5 -बलं कृतं (for -कृतं बलम्). Ca. d शिक्षौरस्यकृतं बलं.

21 M2 om. 21 (cf. v. l. 3). — ^{b}) Dn1 D3.4.6 M3-5 यंतृ-; Cd यन्तुर् (as in text). S (M2 om.) प्रेष्य- (G1 M1 प्रेष-; G4 प्रेक्ष्य); Cd वाक्य- (as in text). — After 21^{ab}, S (M2 om.) ins.:

273* अभ्यद्रवत तं कार्ष्णिमश्मकेन्द्रः कृतत्वरः ।

[G2 अभ्यद्रवत्ततः (for °त तं) and कृतश्रमः (for °त्वरः).]

— ^{c}) S (M2 om.) अश्वां (G5 °श्वा)श्च (for दान्तैर्). K2-5 Dn2 D2-7 S (M2 om.) [अ]श्मकदायादस् (G5 °मादाय); D8 °दायादैस्. — ^{d}) B (except B4) Dc1 त्वरमाणम्. K1.3 [ऽ]त्य(K3 °भ्य)पाहरत्; B Dc1 अ- (B4 ह्य)वारयत्; Dn2 D3 ऽयवार°; D4 [ऽ]भ्यवारयन्; D8 [ऽ]भ्यदारयत्; T G3.4 M1.4.5 [ऽ]भ्यवा°; G5 समभ्ययुः. — K1.3 om. (hapl.) 21^{e}-22^{d}; K2 reads it on marg. — ^{e}) K2 B4 विव्याध दशभिर्बाणैस्. — ^{f}) K2.4 B4 D1 G2 तिष्ठ (for बाणैस्).

22 K1.3 M2 om. 22 (cf. v. l. 21, 3). K2 reads 22 on marg. — ^{b}) K2 हयान्रथं; B1 D4 हयान्ध्वजान्; B4 हयं ध्वजं; G1.5 M1.3-5 ध्वजं हयान् (by transp.). — ^{d}) Ś1 K4 [ऽ]भ्यपाहरत्; D3.7.8 ऽन्यपातयत्; D6 नि°; G1.5 M1 [ऽ]भ्यघातयत्; G3.4 ह्यपात° (for ऽभ्यपात°).

23 D8 M2 om. 23 (for M2, cf. v. l. 3). — ^{a}) Dn1 शूरे (for वीरे). — ^{b}) K4 सौवीरेण (for सौभद्रेण). — ^{c}) D1 सर्वे; S (M2 om.) तुभ्यं (G5 तूर्ष्णीं) (for सर्वं).

24 M2 om. 24 (cf. v. l. 3). — ^{ab}) M1 कर्णकृपौ. D5 G1.2 M1 transp. द्रोणो and द्रौणिर्. Ś1 K3 Dc1 D2 बलः (for शलः). — B4 om. 24^{c}-25^{b}. — ^{c}) G5 क्रुद्धः; M (M2 om.) चैव (for क्राथः). — ^{d}) K4.5 सौमदत्तो (K4 °त्तिर्). K1 विशां पतिः (for विविंशतिः).

25 M2 om. 25 (cf. v. l. 3). B4 om. 25^{ab} (cf.

C. 7. 1610 E. 7. 37. 25 K. 7. 37. 23 वृषसेनः सुषेणश्च कुण्डभेदी प्रतर्दनः ।
वृन्दारको ललित्थश्च प्रबाहुर्दीर्घलोचनः ।
दुर्योधनश्च संक्रुद्धः शरवर्षैरवाकिरन् ॥ २५
सोऽतिक्रुद्धो महेष्वासैरभिमन्युरजिह्मगैः ।
शरमादत्त कर्णाय परकायावभेदनम् ॥ २६
तस्य भित्त्वा तनुत्राणं देहं निर्भिद्य चाशुगः ।
प्राविशद्धरणीं राजन्वल्मीकमिव पन्नगः ॥ २७
स तेनातिप्रहारेण व्यथितो विह्वलन्निव ।
संचचाल रणे कर्णः क्षितिकम्पे यथाचलः ॥ २८
अथान्यैर्निशितैर्बाणैः सुषेणं दीर्घलोचनम् ।
कुण्डभेदिं च संक्रुद्धस्त्रिभिस्त्रीनवधीद्बली ॥ २९
कर्णस्तं पञ्चविंशत्या नाराचानां समर्पयत् ।
अश्वत्थामा च विंशत्या कृतवर्मा च सप्तभिः ॥ ३०
स शरार्दितसर्वाङ्गः क्रुद्धः शक्रात्मजात्मजः ।
विचरन्दृश्यते सैन्ये पाशहस्त इवान्तकः ॥ ३१
शल्यं च बाणवर्षेण समीपस्थमवाकिरत् ।
उदक्रोशन्महाबाहुस्तव सैन्यानि भीषयन् ॥ ३२
ततः स विद्धोऽस्त्रविदा मर्मभिद्भिरजिह्मगैः ।
शल्यो राजन्रथोपस्थे निषसाद मुमोह च ॥ ३३
तं हि विद्धं तथा दृष्ट्वा सौभद्रेण यशस्विना ।

v. l. 24). —[a]) Ś1 K Dn1 D1.5.6.8 बृहत्सेनः (for वृषसेनः). Dn1 D4.6.7 सुखेणश्च; D5 सुसेनश्च. —[b]) D4 कुंडमेही; G4 °भेदिः. Dn1 D2.5 T G2–4 M1.5 प्रमर्दनः (for प्रतर्दनः). —[c]) K1 वृंदाकारी; K2 °करो; Dn2 वृक्षादत्थ°; G3–5 बृंदारको. Dn2 कौललिश्च; S (M2 om; G2 damaged) लिलिंध्र(G5 °लस्र)श्च (for ललित्थश्च). —[d]) Ś1 K B2 (marg.) Dn D1–6.8 सुबाहुर् (for प्र°). —[e]) Dn1 तु (for च). —[f]) B1.2 Dn G1.4 M1.3.4 अवाकिरत्.

26 M2 om. 26 (cf. v. l. 3). —[c]) K5 Dn1 D2.5 मुमोच (for आदत्त). —[d]) Ś1 K B4 Dn1 D1.5.7.8 वर्म- (for पर-). B1.5 D2 G2 पर(D2 वर्म)-कायावभेदिनं; B3 Dn2 D3.6 °कायविभेद(Dn2 °दि)नं.

27 M2 om. 27 (cf. v. l. 3). —[a]) D7 सर्वं; D8 स च (for तस्य). K5 Dn1 छित्त्वा (for भित्त्वा). —[b]) D3.4.6 S (M2 om.; G5 damaged) कर्णं (for देहं). D4.8 चाशुगैः. —[c]) K4 Dn2 D6 प्रविशद्. B4 वेगाद् (for राजन्).

28 M2 om. 28 (cf. v. l. 3). —[a]) K5 Dn1 G5 [अ]भिप्रहारेण; T G3.4 विप्रकारेण; G2 हि प्रहारेण (for [अ]तिप्र°). —[b]) B1.2 D7.8 विज्वलन् (for विह्व°). —[c]) K4 D1 संचचार; D4 स चचाल. K5 G5 ततः; T G1–4 M (M2 om.) तथा (for रणे). —[d]) D8 क्षितिपंके (for °कम्पे).

29 M2 om. 29 (cf. v. l. 3). —[a]) K5 B Dc1 D2.5 G1.2.5 M1 तथान्यैर्; Dn2 D3.4.6 अन्यैश्च (for अथान्यैर्). Dn2 विविधैर् (for निशितैर्). —[b]) K1.4.5 D4.5.7 सुखेणं; B3 सुसेनं; Dn2 D8 सुखेनं. —[c]) K4.5 B3.4 Dn2 D3.5.6 कुंडभेदं (K4 °दीं); Dn1 कुंडीभेदं; D4 कुंभभेदिं (for कुण्ड°). —[d]) S (M2 om.) न्यहनद् (for अवधीद्).

30 M2 om. 30 (cf. v. l. 3). —[a]) K5 D5 S (M2 om.) तु (for तं). — D8 om. (hapl.) 30[bc]. —[b]) Ś1 K4.5 B Dc1 Dn1 D2.5–8 समार्पयत्; K1–3 समर्द°; Dn2 अतर्द°. —[c]) S (M2 om.) सप्तत्या (for विंशत्या).

31 M2 om. 31 (cf. v. l. 3). —[a]) K1–4 B3–5 Dn1 D1 G3.4 शराचित-; T G1.2.5 M (M2 om.) °र्पित- (for °र्दित-). —[c]) Ś1 B Dc1 ददृशे (for दृश्यते). Ś1 K1–4 D1 सर्वैः; B1 संख्ये (for सैन्ये).

32 M2 om. 32 (cf. v. l. 3). —[a]) S (M2 om.) स शल्यं (for शल्यं च). B Dc1 Dn2 D3.4.6 शर- (for बाण-). —[b]) D5 शरवर्षैर् (for समीपस्थम्). —[c]) D4 om. from उदक्रोश up to राज (in 33[c]).

33 M2 om. 33 (cf. v. l. 3). D4 om. up to राज (cf. v. l. 32). —[a]) Ś1 त्रिविधं (for ऽस्त्रविदा). —[b]) D7.8 मर्मविद्भिर् (for °भिद्भिर्). S (M2 om.) मर्मभेदिभिराशुगैः. —[c]) B1 transp. शल्यो and राजन्. G1 M (M2 om.) राजा (for राजन्). —[d]) K1.3.4 D5.6 (by corr.; orig as in text) G5 M4 मुमोच ह; K2 °ह ह; Dn1 °ह सः; D4 °ह वा (for °ह च).

34 M2 om. 34 (cf. v. l. 3). —[a]) K3 B2–5 Dc1 S (M2 om.) हि दृष्ट्वा; K5 Dn1 D2.5 तु विद्धं; B1 दृष्ट्वा हि (for हि विद्धं). Ś1 शल्यं दृष्ट्वा; K1.2.4 भृशं दृष्ट्वा; K3 B Dc1 S (M2 om.) तथा विद्धं; D1 भृशं विद्धं (for तथा दृष्ट्वा). —[c]) K1 संप्राद्रवंश्चमूः सर्वा;

संप्राद्रवच्चमूः सर्वा भारद्वाजस्य पश्यतः ॥ ३४
प्रेक्षन्तस्तं महाबाहुं रुक्मपुङ्खैः समावृतम् ।
त्वदीयाश्च पलायन्ते मृगाः सिंहार्दिता इव ॥ ३५
स तु रणयशसाभिपूज्यमानः
पितृसुरचारणसिद्धयक्षसंघैः ।
अवनितलगतैश्च भूतसंघै-
रतिविबभौ हुतभुग्यथाज्यसिक्तः ॥ ३६

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि षट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥

३७

धृतराष्ट्र उवाच ।
तथा प्रमथमानं तं महेष्वासमजिह्मगैः ।
आर्जुनिं मामकाः सर्वे के त्वेनं समवाकिरन् ॥ १
संजय उवाच ।
शृणु राजन्कुमारस्य रणे विक्रीडितं महत् ।
बिभित्सतो रथानीकं भारद्वाजेन रक्षितम् ॥ २ C. 7. 1624 B. 7. 38. 2 K. 7. 38. 2

D7. 8 °वंश्च सैन्यानि· — d) B6 चाग्रतः (for पश्यतः).

35 M2 om. 35 (cf. v. l. 3). — a) Ś1 संप्रेक्ष्य तं; K1–4 D1 पश्यंतस्तं; K5 Dn1 अप्रेक्षंतो; B1. 3 Dc1 अवैक्षंत; B2. 5 तं प्रैक्षंत; B4 तं प्रेक्ष्य तं; Dn2 D3. 6. 8 अप्रैक्षंत; D7 अप्रेक्ष्यंस्तं; D4 संप्रेक्ष्य तु; D5 संप्रैक्षंस्ते; D7 अप्रैक्षं तु; G1 M1 तं प्रेक्षंतं; M3–5 प्रेक्षंति स्म (for प्रेक्षन्तस्तं). S (M2 om.) महेष्वासं (M3–5 °सा) (for महाबाहुं). — b) K5 Dn1 D2 समावृताः; D5 शरावृताः; T G2–5 M3. 5 समर्पितं; G1 M1 समर्पिताः; M4 सहार्पितं (for समावृतम्). — c) Dn2 तु (for च). K1. 2. 5 D1 त्वदीयाश्च (K2 °श्च)-पलायंत; K3 B Dc1 D2 °याः प्रपलायंते (K3 °त; Dc1 °तो); K4 Dn1 D5 T G1–4 M3–5 °या व्यपलायंत (Dn1 D5 M3. 4 °ते); D3. 4 6 G5 M1 °यास्त्व (D4 °याभि-; G5 M1 °या ह्य)पलायंत. — d) G2 3. 5 M3–5 यथा (for इव). D8 मृगाः सिंहा इवार्दिताः. — After 35, K2 (marg.) ins.:

274* एकोऽनेकाञ्जघानाशु प्राणिनामन्तको यथा ।
कालाग्निसदृशो वीर्ये मातरिश्वेव वै जवे ।
युध्यमानो महाबाहुः शक्रतुल्यपराक्रमः ।
जघान समरे सर्वान्नानाशस्त्रविशारदान् ।
इतीव तेषां समरे महात्मा [5]
प्रतापवान्वीतिवतां वरिष्ठः ।
युद्धे च तस्मिन्स महाबलो रिपूं-
श्चकार सर्वानिषुभिः प्रदग्धान् ।

On the other hand, S (except M2; M2 om.) ins. after 35:

275* सौभद्रशरनिर्भिण्णाः समरेऽमरविक्रमाः ।
एवं शल्यो विसृष्टिस्तव पौत्रेण भारत ।

[(L. 1) G1 M1 -संभग्नाः; G5 -निर्भग्नाः (for -निर्भिण्णाः). M4 रण- (for ऽमर-).]

36 M2 om. 36 (cf. v. l. 3). — a) K4 -युज्यमानः (for -पूज्य°). S (M2 om) विपुलबलयशाः सु(G1 M1. 3–5 स)पूज्यमानः. — b) Dn2 D3. 4 पितृमुनि-; S (M2 om.) सुरमुनि- (for पितृसुर-). K1–3. 5 B2–4 Dc1 Dn1 D5 -यक्षसिद्ध-; T G2–5 M3–5 सिद्धसाध्य- (for °यक्ष-). D6 पितृमुनिचारणछत्रसिद्धैः. — d) Ś1 D3 अभि; D4. 7. 8 इति (for अति-).

Colophon om. in M2. Ś2 missing. — *Subparvan:* Ś1 K1–3. 5 B Dc1 Dn1 D1. 3. 5–8 अभिमन्युवध. — *Day of Droṇa's Generalship:* K1. 3 तृतीययुद्धदिवसे; K2 तृतीयदिवसे; G2 तृतीयेह्नि. — *Adhy. name:* K5 Dn1 D2. 5 कौरवपराजयः; Dn2 अभिमन्युयुद्धं; D4 चक्रव्यूहे अभिमन्युयुद्धं; G4 युद्धकांडं. — *Adhy. no.* (figures, words or both): B1. 2 Dn1 S (M2 om) 36 (as in text). — *Śloka no.* Dc1 Dn1 37.

37

☞ This adhy. is missing in Ś2 (cf. v. l. 7. 34. 20).

1 M2 om. 1c–13b (cf. v. l. 7. 36. 3). — a) Ś1 तदा; B3 (marg.) ततः (for तथा). K5 Dc1 Dn1 D5. 8 प्रमथ्यमानं; D4 G5 प्रथम° (by metathesis); T G2–4 प्रथत°. K1(marg.). 3–4 D1 तैर् (for तं).

C. 7. 1625
B. 7. 38. 3
K. 7. 38. 3

मद्रेशं सादितं दृष्ट्वा सौभद्रेणाशुगै रणे ।
शल्यादवरजः क्रुद्धः किरन्बाणान्समभ्ययात् ॥ ३
स विद्ध्वा दशभिर्बाणैः साश्वयन्तारमार्जुनिम् ।
उदक्रोशन्महाशब्दं तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत् ॥ ४
तस्यार्जुनिः शिरोग्रीवं पाणिपादं धनुर्हयान् ।
छत्रं ध्वजं नियन्तारं त्रिवेणुं शम्युपस्करम् ॥ ५
चक्रे युगेषां तूणीराननुकर्षं च सायकैः ।
पताकां चक्रगोप्तारौ सर्वोपकरणानि च ।
व्यधमल्लाघवात्तच्च ददृशे नास्य कश्चन ॥ ६
स पपात क्षितौ क्षीणः प्रविद्धाभरणाम्बरः ।
वायुनेव महाचैत्यः संभग्नोऽमिततेजसा ।
अनुगाश्चास्य वित्रस्ताः प्राद्रवन्सर्वतोदिशम् ॥ ७
आर्जुनेः कर्म तद्दृष्ट्वा प्रणेदुश्च समन्ततः ।
नादेन सर्वभूतानि साधु साध्विति भारत ॥ ८
शल्यभ्रातर्यथारुग्णे बहुशस्तस्य सैनिकाः ।
कुलाधिवासनामानि श्रावयन्तोऽर्जुनात्मजम् ॥ ९

— b) K3 महेष्वासैर्; K5 B4.5 D2.5 °सान्. — c) S (except G1 M1; M2 om.) मामकः (for °काः). B Dc1 D2 S (M2 om.) संख्ये (G1.2.4 M1 °ख्ये) (for सर्वे). — d) Dn1 चैनं; D4 च तं; D7.8 नूनं (for स्वेनं). B Dc1 Dn2 D2.5 G1 M1 समवारयन्. T G2–5 M3–5 कस्तत्र समवारयत्.

2 M2 om. 2 (cf. v. l. 1). — b) G1.3 M1 चिक्रीडितं. — c) K1 D5 बिभत्सतो; K5 बिभित्सितो; T G3.5 बीभ°. K5 रणानीकं; D4 रणेनीकं (for रथा°). — d) K4 भरद्वाजेन.

3 M2 om. 3 (cf. v. l. 1). — a) D2 महीशं (for मद्रेशं). — b) D7.8 S (M2 om.) शरैः (for रणे). — d) S (M2 om.) बाणैः (for बाणान्). Dn2 तमभ्ययात्; D3.4.6 समभ्यगात्; G1 M1 तमभ्यगात्.

4 M2 om. 4 (cf. v. l. 1). — a) S (M2 om.) आ(G2.3.5 अ; M3–5 सो)र्जुनिं दशभिर्विद्ध्वा. — b) K4 (also as in text) आहवे; Dn1 आर्जुनिः; S (M2 om.) आशुगैः (for आर्जुनिम्). — c) D7.8 महाराज (for °शब्दं). S (M2 om.) शरैः (G1 M1 विद्ध्वा; G5 शनैः) क्रोश(M3–5 °धा)न्महाशब्दम्.

5 M2 om. 5 (cf. v. l. 1). — a) K4 शिरोग्रीवा-; D6.7 S (except G2 M1; M2 om.) °वां. — b) D7.8 पाणिपाद-. — c) S (M2 om.) ध्वजं छत्रं (by transp.). Dn1 च (for नि-). — d) D1.4 त्रिवेणु-; Ca. d °णुं (as in text). K1 om. the portion of the text from शम्यु up to संब (in 7. 38. 12c). Ś1 B2 (marg.) Dn2 D2.4.6–8 तल्पमेव च (D4 वा); K2–4 D1 ध्वजमेव च; K5 B Dc1 Dn1 D3 तुल्यमेव च (for शम्युपस्करम्). D5 त्रिवेण्वाकल्पमेव च. Ca. d cite तल्पं. — After 5, K1 reads 7. 39. 9b–7. 40. 3d.

6 K1 M2 om. 6 (cf. v. l. 5, 1). — a) Ś1 K3 Dc1 D3.4.6 चक्रं (for चक्रे). K3 B5 Dn2 D3.4.6 युगं च; B1.2.4 युगेशे; Dc1 युगेषा-; G2 युगे च (for युगेषां). K3 D2.4 तूणीरं. B3 चक्रेष्वासनतूणीरान्. — b) Ś1 Dn1 अनुकर्षंश्च; K3 D2 ह्यनुकर्षं. D3 स (for च). B1.2.4.5 D3 शायकैः; Cv सायकैः (as in text). — d) D4 om. from णानि च up to प्रविद्धाभर (in 7b). — e) Dn1 अधमल्; T G2 व्यथमल्; G5 व्यधि°. D3.6 लाघवं (for °वात्). K5 D7.8 तं च; D3.6 G2 तत्र; D5 T G1.3–5 M (M2 om.) तस्य (for तच्च). D2 व्यधमल्लाघवेनास्त्रं. — f) K5 Dn1 नापि; B1–3.5 Dc1 [ऽ]स्य न; B4 स न; T G M1 नात्र (for नास्य). K3 Dn2 D2.7.8 किंचन; D5 कंचन (for कश्चन).

7 K1 M2 om. 7 (cf. v. l. 5, 1). D4 om. up to प्रविद्धाभर (cf. v. l. 6). — a) Dn2 D3.6 क्षितिं (for क्षितौ). — c) B1 D7.8 G1 वायुनैव. Ś1 K2 महावृक्षः; K3 B Dc1 D3.4 °शैलः; K4 °कक्षे; K5 °ञ्शैलः; Dn1 D2.5.7.8 महांश्चैत्यः; D1 महाकक्षः (for °चैत्यः). Cd cites चैत्यः. — d) D1 प्रभग्नो; D4 समग्नो (for संभग्नो). S (M2 om.) समूलश्चारुवेदिकः. — e) Ś1 K2–5 Dn1 D1.5.7.8 चापि; B4 D2 तस्य (for चास्य). — f) S (M2 om.) विद्रुताः (for प्राद्रवन्). B Dc1 M1 सर्वतोदिशः.

8 K1 M2 om. 8 (cf. v. l. 5, 1). M3.4 om. (hapl.) 8ab. — a) T G1 M1.5 तत्तु (M1 तं तु) कर्मार्जुनेर्दृष्ट्वा. — b) B Dc1 Dn2 D2–4.6 संप्रणेदुः (for प्रणेदुश्च). D7.8 सौभद्रं सर्वतो रणे; T G M1.5 प्रणेदुः सर्वतोदिशं (G1.3.5 M1 °शः). — c) T G2–5 M5 स्वरेण; G1 M1.3.4 तारेण (for नादेन).

9 K1 M2 om. 9 (cf. v. l. 5, 1). — a) Dn1 तस्य (for शल्य-). Dn1 [आ]भग्ने; D7.8 [आ]रुग्ने (for °रुग्णे). K5 शल्यभ्रातर्यथोभग्ने; Dn1 D3 °भ्रातृरथे (D3 °वरे)रुग्ने; D4 °स्य भ्रातरौ (sic); D7

अभ्यवर्तन्त संक्रुद्धा विविधायुधपाणयः ।
रथैरश्वैर्गजैश्चान्ये पादातैश्च बलोत्कटाः ॥ १०
बाणशब्देन महता खुरनेमिस्वनेन च ।
हुंकारैः क्ष्वेडितोत्क्रुष्टैः सिंहनादैः सगर्जितैः ॥ ११
ज्यातलत्रस्वनैरन्ये गर्जन्तोऽर्जुननन्दनम् ।
ब्रुवन्तश्च न नो जीवन्मोक्ष्यसे जीवतामिति ॥ १२
तांस्तथा ब्रुवतो दृष्ट्वा सौभद्रः प्रहसन्निव ।
यो यः स्म प्राहरत्पूर्वं तं तं विव्याध पत्रिभिः ॥ १३
संदर्शयिष्यन्नस्त्राणि चित्राणि च लघूनि च ।
आर्जुनिः समरे शूरो मृदुपूर्वमयुध्यत ॥ १४
वासुदेवादुपात्तं यद्यदस्त्रं च धनंजयात् ।
अदर्शयत तत्कार्ष्णिः कृष्णाभ्यामविशेषयन् ॥ १५ C. 7.163 B. 7.38.16 K. 7.38.16

°आतृवरे भग्ने; G1 M1 °भ्रातस्तथा रुग्णे; G5 °भ्रातुर्यथा-भग्ना. — b) T G2 M1. 4. 5 हताशा; G3–5 हताश्वा (for बहुशस्). Dn2 D3. 4. 6 T G1–4 M1. 4. 5 तव; G5 हत- (for तस्य). M3 हताः शात्रवसैनिकाः. — d) D4 [ऽ]र्जुनात्मजाः; T G3–5 यथार्जुनिं; G2 [ऽ]र्जुनिं प्रति; M3–5 युधार्जुनिं.

10 K1 M2 om. 10 (cf. v. l. 5, 1). — a) B Dc1 G1 M1 अभ्यधावं(M1 °व)त; Dn1 D4 °वर्तत; T G2–5 M3–5 °द्रवन्सु- (for °वर्तन्त). D3. 6 सहसा (for संक्रुद्धा). — b) K2 3 D1. 7. 8 M1. 3–5 अन्ये; Dc1 Dn2 D3 चान्यैः; Dn1 D4. 6 T G अन्यैः; D5 चैव (for चान्ये). — d) K4. 5 Dn1 D2. 4 5. 7. 8 पदातैश्च; B Dc1 पत्तिश्चान्ये; Dn2 D3 प्रा(D3 प्र)यात्यन्ये; T G2–5 M1 पादाताश्च; G1 M3–5 पदाताश्च. K2–4 Dn1 D1. 4. 6–8 बलोत्कटैः (K4 °रैः); Dc1 °क्षताः; S (M2 om.) मदोत्कटाः (for बलो°).

11 K1 M2 om. 11 (cf. v. l. 5, 1). — b) Ś1 B4 D2 G2 रथ-; B3 क्षुर- (for खुर-). Before -स्वनेन, D4 ins. -स्वनेमि-. D4 वा (for च). — c) D3 क्ष्वेडिताक्रुष्टैः; S (M2 om; G5 damaged) क्ष्वेळितोत्क्रुष्टैः. — d) Ś1 K2–4 Dn2 D1. 6–8 च गर्जितैः; K5 T G2–4 सुग°; M1 स्वनैर्जितैः. D3 सिंहनादेन गर्जितैः.

12 K1 M2 om. 12 (cf. v. l. 5, 1). — a) Dc1 Dn1 ज्यातलप्र-; D7. 8 तलशब्द- (for ज्यातलत्र-). K2 D5 -स्वनै(D5 °रै)रन्यैर्; S (M2 om.) -स्वनैश्चैव (for °रन्ये). — b) Ś1 गर्जंतोर्जुनिमन्वयुः. — c) S (M2 om.) ब्रुवाणाश्च (for ब्रुवन्तश्च). Dc1 (before corr. as in text) मे (for नो). — d) K4. 5 Dn1 D3. 4. 6. 8 मोक्षसे; G5 मोक्ष्यस्ये. B (B5 marg. as in text) Dc1 Dn2 D2–6 T G1. 2. 4. 5 M5 जीविताद् (for जीवताम्). K4 Dc1 D1. 5 अपि (for इति). B2 ins. on marg. the following gloss: ❀ जीवन् न मोक्ष्यसे किं तु जीविताद् जीवनात् मोक्ष्यसे । नोऽस्माकं जीवनाद्धेतोर्न मोक्ष्यसे । यद्वा नोऽस्माकं मध्ये जीवितात् कस्माच्चिदेकस्माजनात् त्वं जीवन् न मोक्ष्यसे इत्यर्थः । ❀

13 K1 om. 13 (cf. v. l. 5). D1 M2 om. 13ab (for M2, cf. v. l. 1). — a) S (M2 om.) द्रवतो (M1 °वितं) (for ब्रुवतो). — b) K5 D2. 5 सौभद्रः परवीरहा. — c) K2 यः सु-; K5 Dn1 यः सं-; B2 यश्च; Dc1 यस्य; D4. 6 योस्य; D7. 8 यस्तु; T G2–5 M3–5 योस्मै; G1 योस्मिन्; M1. 2 ह्यस्मिन् (for यः स्म). K5 Dn D2 5 व्याहरत्; B3. 4 D3. 6 G1. 5 M3 प्रहरन्; D4 व्यहरत्; T G2–4 प्रहरेत्; M1 2 प्रहरन् (for प्राहरत्). Ś1 यो योस्मै प्राह संहारं; K3 damaged; K4 D1 यो योब्रवीदिदं नूनं. — d) B5 च (for the second तं). T G2 विव्याथ.

14 K1 om. 14 (cf. v. l. 5). — a) G2 M1. 2 स (for सं-). Dn1 संदर्शयंस्तथास्त्राणि. — b) K2. 5 B1. 4. 5 Dn1 D2. 7. 8 विचित्राणि; D5 विविधानि (for चित्राणि च). Ś1 K2–5 Dn2 D2. 4 5. 7. 8 बहूनि च; Dn1 समंततः (for लघूनि च). — c) Ś1 K2. 4 D1 M3 वीरो (for शूरो). D3. 6 समरे तत्र तैः शूरैर्. — d) S अयोध(G3. 4 °पोथ)यत् (for अयुध्यत).

15 K1 om. 15 (cf. v. l. 5). — a) K2 Dn1 D1 T G2–4 M3–5 उपादत्तं (G3. 4 °त्त); K5 Dn2 D2 उपात्तं च; G5 अवाप्तं यत् (for उपात्तं यद्). — b) K3. 4 B Dc1 अस्त्रं यच्च; K5 Dn D2. 4 यद्यदस्त्रं; D5 यदस्त्रं यच्च (hypermetric); T G2–4 M3–5 यदस्त्रं यद्; G1 5 M1. 2 तदस्त्रं यद् (for यदस्त्रं च). — c) K2. 5 D2. 4. 5. 7. 8 अदर्शयत्ततः (K5 °त्र) कार्ष्णिः; Dn2 अदर्शीत्तु तत्कार्ष्णिः; S सर्वं सं(G1 M1. 2 तत्सर्वं)दर्शयन्कार्ष्णिः. — d) K2. 5 अवशेषयन्; K3 Dn2 D3. 4. 6 अविशेषयत्; B2 S अवि(M1 °पि)शेषतः; B2(marg.). 3–5 अविशेषवत्; D7. 8 स विशेषयन् (D8 °त्). Ś1 कृष्णार्जुन (lacuna); Ś1 (marg.) K4 D1 इषून्वै विसृजन्बहून्.

16 K1 om. 16 (cf. v. l. 5). — a) B4 Dn2 D3 Cv दूरमस्य; M1. 2 °मन्युद् (sic) (for °मस्यन्). Cd

C. 7. 1638
B. 7. 38. 17
K. 7. 38. 17

दूरमस्यन्गुरुं भारं साधयंश्च पुनः पुनः ।
संदधद्विसृजंश्चेषून्निर्विशेषमदृश्यत ॥ १६
चापमण्डलमेवास्य विस्फुरद्दिक्ष्वदृश्यत ।
तमो घ्नतः सुदीप्तस्य सवितुर्मण्डलं यथा ॥ १७
ज्याशब्दः शुश्रुवे तस्य तलशब्दश्च दारुणः ।
महाशनिमुचः काले पयोदस्येव निस्वनः ॥ १८
ह्रीमानमर्षी सौभद्रो मानकृत्प्रियदर्शनः ।
संमिमानयिषुर्वीरानिष्वासांश्चाप्ययुध्यत ॥ १९
मृदुर्भूत्वा महाराज दारुणः समपद्यत ।
वर्षाभ्यतीतो भगवाञ्शरदीव दिवाकरः ॥ २०
शरान्विचित्रान्महतो रुक्मपुङ्खाञ्शिलाशितान् ।
मुमोच शतशः क्रुद्धो गभस्तीनिव भास्करः ॥ २१
क्षुरप्रैर्वत्सदन्तैश्च विपाठैश्च महायशाः ।
नाराचैरर्धनाराचैर्भल्लैरञ्जलिकैरपि ॥ २२
अवाकिरद्रथानीकं भारद्वाजस्य पश्यतः ।
ततस्तत्सैन्यमभवद्विमुखं शरपीडितम् ॥ २३

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥

भावं (for भारं). Ś1 रतं तस्यांकुरं हारं; K2 D7. 8 दूरमभ्युद्यतं भारं; K4 D1 दूरं तस्यांगसंहारं. — b) Ś1 K4 D1 सादयंश्च; K2. 3 B4. 5 साध्वसं च; Cd साधयंश्च (as in text). — c) K4. 5 Dn D3-5. 7. 8 S संदधन् (for °धद्). Dn1 D4. 5 चेष्टन् (for चेषून्). — d) D7. 8 अयुध्यत; G1 M1. 2 अपश्यत (for अदृश्यत).

17 K1 om. 17 (cf. v. l. 5). — a) Dn1 D7. 8 G2 M5 चापं; G1 M1. 2 धनुर्- (for चाप-). Ś1 बाणानभ्यस्यतस्तत्र; K3 damaged; K4 D1 भास्क(D1 °स्व)रं वलमेवास्य. — b) K2-5 Dn1 D1. 5 वि(K3 प्र)स्फुरन् (for °रद्). D4 विस्फुरन्निव दृश्यते; S स्फुरदेव (G1 M1. 2 °न्नेव) प्रकाशते. — c) D1 सुदीप्तश्च. K2 शरत्काले सुदीप्तस्य; B Dc1 Dn2 D2-4. 6 सु(D6 सं)दीप्तस्य शरत्काले; D5 तमो घ्नंतं सुदीप्तं च. — d) D2 तथा (for यथा). Ś1 सवितुरिव दुःसहं.

18 K1 om. 18 (cf. v. l. 5). — a) T G2-4 श्रूयते (for शुश्रुवे). Ś1 K4. 5 Dn1 D1. 5. 7. 8 चास्य; K2 वास्य (for तस्य). — b) D5 सु- (for च). S भारत (for दारुणः). — d) Dn1 यथोदस्य; S नीर(G5 जल)दस्य (for पयो°). Some MSS. निःस्वनः.

19 K1 om. 19 (cf. v. l. 5). — a) B3 (marg.) Dn2 D3 G4 श्रीमान् (for ह्री°). Dn2 D3. 4. 6 दुर्धर्षो (for सौभद्रो). G5 (before corr.) ह्रीयमानमसौ भद्रो. — M3-5 om. 19cd. — c) B5 स स मानयिषुर्; Dn1 सात्विः साध°; Dn2 D3. 8 M1. 2 स मिमान°; D5 स मिमार°; D8 स भ्रमार°. — d) Ś1 इष्वासांश्चापि; K3. 4. 5 B Dc1 Dn1 D1. 3. 5 इष्वसैश्चापि; K2 ***श्चापि; Dn2 D3. 4. 6 G1 M1. 2 महेष्वासान्; D7. 8 विश्वासांश्चापि (for इष्वासांश्चापि). G1 M1. 2 अदृश्यत (for अयुध्यत).

20 K1 om. 20 (cf. v. l. 5). Ś1 K2-4 D1 om. (hapl.) 20ab. — b) Dn2 D3. 4. 6 समजायत (for °पद्यत). — c) T G3. 4 वर्षाभ्यतीतो. K5 बलवान् (for भग°).

21 K1 om. 21 (cf. v. l. 5). — a) S विपाठान् (for विचित्रान्). K3 B5 D1 सुबहून्; B1 बहुशो; B2-4 Dc1 Dn2 D3. 6 बृहतो; D4 बहवो; S विशिखान् (for महतो). — b) S स्वर्ण (for रुक्म-). Dn1 D4. 7. 8 शिलासितान्. — c) S सहस्रशोमुचत्क्रुद्धो. — d) G5 गभस्तीव दिवाकरः.

22 K1 om. 22 (cf. v. l. 5). — a) Ś1 क्षुरप्र-. G4 अर्धदंतैश्च (for वत्सदन्तैश्च). — b) Ś1 D5. 6 विपाटैश्च. D4 महारथाः; G5 °रथः (for °यशाः). — c) Dn2 चार्धनाराचैर्; D2 अतितीक्ष्णैश्च. — d) K5 D2 आंजलिकैर्; D3. 6 चांज°. B1 तथा (for अपि). — After 22, K5 Dn1 ins.:

276* तांस्तथा द्रवतो दृष्ट्वा सौभद्रः प्रहसन्निव ।

23 K1 om. 23 (cf. v. l. 5). — a) S अभ्यद्रवद् (for अवाकिरद्). — c) Ś1 partly damaged. S तत्सैन्यमभवत्सर्वं (M1. 2 °त्सैन्यं).

Colophon om in K1. Ś1 missing. — *Subparvan:* Ś1 K2. 3. 5 B Dc1 Dn1 D1. 2. 5-8 अभिमन्युवध. — *Day of Droṇa's Generalship:* K2 तृतीय-

३८

धृतराष्ट्र उवाच ।
द्वैधीभवति मे चित्तं ह्रिया तुष्ट्या च संजय ।
मम पुत्रस्य यत्सैन्यं सौभद्रः समवारयत् ॥ १
विस्तरेणैव मे शंस सर्वं गावल्गणे पुनः ।
विक्रीडितं कुमारस्य स्कन्दस्येवासुरैः सह ॥ २
संजय उवाच ।
हन्त ते संप्रवक्ष्यामि विमर्दमतिदारुणम् ।
एकस्य च बहूनां च यथासीत्तुमुलो रणः ॥ ३
अभिमन्युः कृतोत्साहः कृतोत्साहानरिंदमान् ।
रथस्थो रथिनः सर्वांस्तावकानप्यहर्षयत् ॥ ४
द्रोणं कर्णं कृपं शल्यं द्रौणिं भोजं बृहद्बलम् ।
दुर्योधनं सौमदत्तिं शकुनिं च महाबलम् ॥ ५
नानानृपान्नृपसुतान्सैन्यानि विविधानि च ।
अलातचक्रवत्सर्वांश्चरन्बाणैः समभ्ययात् ॥ ६
निघ्नन्नमित्रान्सौभद्रः परमास्त्रः प्रतापवान् ।
अदर्शयत तेजस्वी दिक्षु सर्वासु भारत ॥ ७ C. 7. 1652 B. 7. 39. 7 K. 7. 39. 7

दिवसे; K3 तृतीययुद्धदिवसे. — *Adhy. name:* K5 सेनाभंगः; Dn2 अभिमन्युयुद्धं; D4 चक्रव्यूहे अभिमन्युयुद्धं. — *Adhy. no.* (figures, words or both): B1. 2 Dn1 T G M1–4 37 (as in text); D2 34; M5 38. — *Śloka no:* Dc1 23; Dn1 24.

38

☞ This adhy. is missing in Ś2 (cf. v. l. 7. 34. 20).

1 K1 om. up to संब in 12^{c} (cf. v. l. 7. 37. 5). —^{a}) D2 मच्चित्तं (for मे चित्तं). —^{b}) S शुचा (G4 भिया) (for ह्रिया). D5 बुद्ध्या; G5 (marg. as in text) दिष्ट्या (for तुष्ट्या). Dn2 D3. 4 तु (for च). —^{c}) K4 Dc1 D6 तत् (for यत्). — After 1^{c}, D7. 8 ins.:

277* मम पौत्रो जिघांसति ।
यथा चैव हि यत्सैन्यं.

—^{d}) Ś1 K2 (*inf. lin.* as in text). 3–5 Dn1 D1. 2 5 समपद्यत; Dn2 D3. 6 °बाधत; D7. 8 °धावत (for °वारयत्). — For 1^{cd}, S subst.:

278* यत्सैन्यं मम पुत्रस्य मम पौत्रः प्रबाधते ।
[T G2. 3 समं (for the second मम).]

2 K1 om. 2 (cf. v. l. 1). —^{ab}) D7. 8 [अ]थ (for [ए]व). K2 transp. शंस and सर्वं. A few MSS. गावल्गने. T G2–5 M3–5 कथं (for पुनः). —^{c}) K5 Dn1 D2. 5 आक्रीडितं; S चि° (for वि°). —^{d}) Ś1 partly damaged. G4 स्कंदस्यैव. Dn1 [अ]-मरैः (for [अ]सुरैः).

3 K1 om. 3 (cf. v. l. 1). —^{a}) K5 अहं (for हन्त). Ś1 Dn1 D7. 8 कथयिष्यामि; D4 सर्वं प्रवक्ष्यामि (hypermetric); T G2–4 वर्तयिष्यामि; G1 M [ऽ]हं प्रवक्ष्यामि (for संप्र°). —^{b}) Dn1 संमर्दम् (for वि°). —^{d}) K4 यदा (for यथा). Ś1 K2–4 D7 तुमुलं; Dn1 D3. 4 तुमलो; D8 तुमलं. Ś1 K2–4 D2. 5. 7. 8 रणे (for रणः). S रणे चि(G5 वि)क्रीडितं महत्.

4 K1 om. 4 (cf. v. l. 1). —^{a}) S महोत्साहः (for कृतो°). —^{b}) D2 अरिंदम; D3. 4. 6 अरिंदमः; D7 अविद्यमान्; D8 कृत्वा सर्वान् (for कृतोत्साहान्). —^{c}) Ś1 रथिनो; K2. 4 D1 सरथो (for रथस्थो). —^{d}) K3 D8 अभ्यहर्षयत्; K4 अपि हर्षयत्; B1. 3 Dc1 अभ्यकर्ष(B1 °वर्त)त; S अभ्यधाव(M3–5 °बाध)त (for अप्यहर्षयत्). K5 Dn D2–6 चरन्बाणैः समभ्ययात्.

5 K1 om. 5 (cf. v. l. 1). D7. 8 om. 5^{ab}. —^{b}) M3–5 भूरिं (for भोजं). —^{c}) G2 दुःशासनं (for दुर्योधनं). K5 G2. 5 सोमदत्तं; M1. 2 सोमदत्तिं. —^{d}) K5 Dn1 D2. 5 महारथं; Dn2 D3. 4. 6 °रथः (for °बलम्). S शकुनिं सुबलात्मजं.

6 K1 om. 6 (cf. v. l. 1). —^{a}) Dn1 G1 M1. 2 नानानृपसुतान्संख्ये (Dn1 °तांस्तत्र). — D4 om. 6^{c}–7^{b}. —^{c}) K2 आलात-. Ś1 सैन्यांश्च (for सर्वांश्च). —^{d}) B Dc1 सम(B1. 2. 5 °मा)र्पयत्; T G1–4 M अवाकिरत् (T G3. 4 °न्); G5 समाकिरन् (for समभ्ययात्). K5 Dn1 D3. 6 तावकानभि(D3 °भ्य-; D6 °थ)हर्षयन्; Dn2 D2. 5 तावकानभ्यव(D2 °क)र्षत.

7 K1 om. 7 (cf. v. l. 1). D4 om. 7^{ab} (cf. v. l.

C. 7. 1833 B. 7. 39. 8 K. 7 तद्दृष्ट्वा चरितं तस्य सौभद्रस्यामितौजसः ।
समकम्पन्त सैन्यानि त्वदीयानि पुनः पुनः ॥ ८
अथाब्रवीन्महाप्राज्ञो भारद्वाजः प्रतापवान् ।
हर्षेणोत्फुल्लनयनः कृपमाभाष्य सत्वरम् ॥ ९
घट्टयन्निव मर्माणि तव पुत्रस्य मारिष ।
अभिमन्युं रणे दृष्ट्वा तदा रणविशारदम् ॥ १०
एष गच्छति सौभद्रः पार्थानामग्रतो युवा ।
नन्दयन्सुहृदः सर्वान्राजानं च युधिष्ठिरम् ॥ ११
नकुलं सहदेवं च भीमसेनं च पाण्डवम् ।
बन्धून्संबन्धिनश्चान्यान्मध्यस्थान्सुहृदस्तथा ॥ १२
नास्य युद्धे समं मन्ये कंचिदन्यं धनुर्धरम् ।
इच्छन्हन्यादिमां सेनां किमर्थमपि नेच्छति ॥ १३
द्रोणस्य प्रीतिसंयुक्तं श्रुत्वा वाक्यं तवात्मजः ।
आर्जुनिं प्रति संक्रुद्धो द्रोणं दृष्ट्वा स्मयन्निव ॥ १४
अथ दुर्योधनः कर्णमब्रवीद्बाह्लिकं कृपम् ।
दुःशासनं मद्रराजं तांस्तांश्चान्यान्महारथान् ॥ १५
सर्वमूर्धावसिक्तानामाचार्यो ब्रह्मवित्तमः ।
अर्जुनस्य सुतं मूढं नाभिहन्तुमिहेच्छति ॥ १६

6). — ^{b}) K5 Dn1 D5.7.8 परमास्त्रं; B Dc1 Dn2 D1-3.6 °स्त्रैः. D5 प्रदर्शयन् (for प्रतापवान्). — ^{c}) S प्रत्य(G2 अभ्य-; G5 अत्य)दृश्यत (for अदर्शयत).

8 K1 om. 8 (cf. v. l. 1). — ^{a}) D6 T G1-3 M1.2.5 तं (for तद्). K5 यस्य (for तस्य). — ^{b}) D2.5 महात्मनः (for [अ]मितौजसः). Ś1 सौभद्रस्यामिततेजसः (sic). — ^{d}) D4 lacuna; T G2 M1.2 त्वदीयानां.

9 K1 om. 9 (cf. v. l. 1). — ^{b}) S महारथः (for प्रतापवान्). — ^{c}) Dn2 प्रहर्षोत्फुल्लनयनः. — ^{d}) Dc1 आसाद्य (for आभाष्य). S सस्मितं (for सत्वरम्).

10 K1 om. 10 (cf. v. l. 1). — ^{a}) K2-4 B4 Dc1 Dn D1-3.5-7 घटयन्; K5 भेदयन्; D4 आदायन्; D8 यदयन् (for घट्ट°). B3 (marg. as in text) G3.4 वर्माणि (for म°). — ^{b}) K4 मारिषः. B Dc1 पुत्रस्य तव भारत; S पुत्रस्योद्वैस्तवा(T1 °था)भिभो (T2 G3.4 °भोः). — ^{c}) S तदा (T1 G2 °तो) (for रणे). — ^{d}) D8 तथा (for तदा). Dc1 D4 -विशारदः. S रणे रणकृत(M5 °तं)व्रणं (G5 M3-5 °तं).

11 K1 om. 11 (cf. v. l. 1). — ^{a}) B1 एवं (for एष). — ^{b}) B4 प्रथितो; D2 अग्रणी (for °तो).

12 K1 om. up to संब (cf. v. l. 1). — ^{ab}) Dn1 transp. सहदेवं and भीमसेनं. G2.5 धनंजयं (for च पाण्डवम्). — ^{c}) K1 reads the portion from धिनश्चान्या up to महाबाहु (in 7. 39. 9^{a}) after 7. 41. 4. S संबंधिबां(M3-5 °धीन्वां)धवांश्चान्यान्. — ^{d}) G1 मध्यमान् (for °स्थान्). D1 तदा; G2.5 सदा (for तथा).

13 For sequence in K1, cf. v. l. 12. — ^{a}) G2.5 नायुध्यस्समरे चैनं. — ^{b}) D7.8 कंचिदुर्व्यां; G2.5 कश्चिदन्यो (for कंचिदन्यं). — ^{c}) K4 G1 M1.2.4 हन्यास् (for °द्). — ^{d}) T G2-5 M5 (*sup. lin* as in text) इह (for अपि).

14 For sequence in K1, cf v. l. 12. Before 14, S (except G2.5) ins. संजयः. — ^{a}) D3 प्रति-; T G2.5 M4.5 प्रिय-; G3.4 M3 [अ]प्रिय- (for प्रीति-). — ^{b}) D5 वाक्यं श्रुत्वा (by transp.); G5 damaged; M3-5 श्रुत्वा वाचं. — ^{c}) Ś1 K5 D7 आर्जुनें; K1 °नौ; K3 °न्यै; D8 °नेर् (for °निं). Ś1 K1.3-5 Dn1 D2.5.7.8 भृश- (for प्रति). D6 सक्रोधो. S भृशामिमन्युः संरब्धो. — ^{d}) T G3 महाबलः (for स्मयन्निव).

15 For sequence in K1, cf. v. l. 12. — ^{a}) T G1-3 M ततो (for अथ). — ^{b}) K4.5 D5.7.8 नृपं; D1 नृपः; D3.4.6 प्रति (for कृपम्). S अब्रवीत्प्रहसन्निव. — ^{c}) G5 damaged; M2 मद्रराजांस्. — ^{d}) K5 B2 तांस्तानन्यान्; B1 G1.2.5 M2 तांश्चान्यांश्च; B4 Dn1 D2 तांस्तथान्यान्; D5 तांश्चान्यान्स; T तां*श्चान्यान्; G4 स्तानन्यान् (sic); M3-5 तांश्चैवान्यान् (for तांस्तांश्चान्यान्).

16 For sequence in K1, cf. v. l. 12. Before 16, G5 ins. दुर्योधनः. — ^{a}) K5 B Dc1 Dn D2-4 -मूर्धाभिषिक्तानाम्; G5 damaged. — ^{b}) G5 damaged. G2 [स]त्रवित्तमः (for ब्रह्म°). — After 16^{ab}, Dn2 reads 18^{ab} for the first time, repeating it in its proper place. G2 ins. after 16^{ab}:

279* अभिमन्युं महासत्त्वं श्लाघते वन्दिनो यथा ।
तस्मात्संपश्यतस्तस्य द्रोणाचार्यस्य धीमतः ।

— ^{c}) B Dc1 मूढो; Dn2 शूरं (for मूढं). — G2.5 om (hapl.) 16^{c}-19^{c}. — ^{d}) K1 नाभिहर्तुम्; K3 B Dc1 Dn2 नायं हंतुम् (for नाभिहन्तुम्). D3.4.6 नायं

न ह्यस्य समरे मुच्येदन्तकोऽप्याततायिनः ।
किमङ्ग पुनरेवान्यो मर्त्यः सत्यं ब्रवीमि वः ॥ १७
अर्जुनस्य सुतं त्वेष शिष्यत्वादभिरक्षति ।
पुत्राः शिष्याश्च दयितास्तदपत्यं च धर्मिणाम् ॥ १८
संरक्ष्यमाणो द्रोणेन मन्यते वीर्यमात्मनः ।
आत्मसंभावितो मूढस्तं प्रमथ्नीत माचिरम् ॥ १९
एवमुक्तास्तु ते राज्ञा सात्वतीपुत्रमभ्ययुः ।
संरब्धास्तं जिघांसन्तो भारद्वाजस्य पश्यतः ॥ २०
दुःशासनस्तु तच्छ्रुत्वा दुर्योधनवचस्तदा ।
अब्रवीत्कुरुशार्दूलो दुर्योधनमिदं वचः ॥ २१
अहमेनं हनिष्यामि महाराज ब्रवीमि ते ।
मिषतां पाण्डुपुत्राणां पाञ्चालानां च पश्यताम् ।
ग्रसिष्याम्यद्य सौभद्रं यथा राहुर्दिवाकरम् ॥ २२
उत्क्रुश्य चाब्रवीद्वाक्यं कुरुराजमिदं पुनः ।
श्रुत्वा कृष्णौ मया ग्रस्तं सौभद्रमतिमानिनौ ।
गमिष्यतः प्रेतलोकं जीवलोकान्न संशयः ॥ २३ C. 7. 1669 B. 7. 39. 24 K. 7. 39. 24

वै हंतुमिच्छति; T G1. 3. 4 M न हिनस्ति न चेच्छति.

17 For sequence in K1, cf. v. l. 12. G2. 5 om. 17 (cf. v. l. 16). — [a]) T G4 समरं (for °रे). K3 B4 Dn2 युध्येद् (for मुच्येद्). — [b]) D4 ततः को (for अन्तको). — [c]) B4 Dn2 अन्यः; D3. 6 बालः; Cd अङ्ग (as in text). K4 अप्यान्यो; D3. 6 एवासौ (for एवान्यो). Ś1 किमंगदतुलोता (*sup. lin.* °त्व)न्यो (sic); K1. 3 किमंग*****.

18 For sequence in K1, cf. v. l. 12. G2. 5 om. 18 (cf. v. l. 16). Dn2 reads 18[ab] for the first time after 16[ab]. — [a]) B1 M3–5 सुतस्. B1 ह्येष; Dc1 T G3. 4 चैष (for त्वेष). — [b]) M1. 2 शिष्यं त्वाम् (for शिष्यत्वाद्). D5 अपि रक्षति; M3–5 अभिरक्षितः. Dn2 (second time) मन्यते नाततायिनां. — [c]) Ś1 (before corr.) B Dc1 शिष्याः पुत्राश्च (by transp.); D3 पुत्राः शिष्यश्च; G3 पुत्राश्शिष्याश्च. Ś1 (*inf. lin.* by corr.) पुत्राच्छिष्याद्धि दयितस्; K1–3 D1 पुत्रा(K2 °त्र)श्च शिष्यो दयित(K3 °ता)स्. — [d]) Ś1 K1–4 D1 तत्समं; D4 धर्मिणे (for °णाम्).

19 For sequence in K1, cf. v. l. 12. G2. 5 om. 19[abc] (cf. v. l. 16). — [a]) G3. 4 संरक्ष्यमाणा. — [b]) G3. 4 मन्यंते. — [c]) S (G2. 5 om.) आत्मसंभावितं मूढं. — [d]) K5 T संप्रमथ्नीत; B2 तत्प्र°; G1. 3. 4 M संप्रमृह्णीत; G2 संप्रमृह्य; G5 संप्रमुक्त.

20 For sequence in K1, cf. v. l. 12. — [a]) K1 D4 उक्त्वा (for उक्तास्). K4 D1 तेन राज्ञा; K5 Dn1 तु ते वीराः; Dn2 ततो राज्ञा; D5 तु ते शूराः; S तु राजानः (for तु ते राज्ञा). — [b]) G5 सत्वती-. D3 अभ्ययात्; G3 अन्वयुः (for अभ्ययुः). — [c]) Ś1 K1–4 D1 सहितास् (for संरब्धास्). B3 सं-; B4 Dc1 D2. 7 ते; M3–5 तु (for तं). — [d]) S सैनिकाः (G2. 5 संमतं) (for पश्यतः).

21 For sequence in K1, cf. v. l. 12. — [a]) Dn2 D5. 6 च (for तु). — [c]) Ś1 K2 B4 -शार्दूल; D7. 8 °लं (for °लो). — For 21, S subst.:

280* दुःशासनस्तु संरब्धं ज्ञात्वा भ्रातरमग्रजम् ।
तान्निवर्त्य रथोदारानथ भ्रातरमब्रवीत् ।

[(L 2) Prior half damaged in G5.]

22 For sequence in K1, cf. v. l. 12. — [b]) D7. 8 S राजन्सत्यं (for महाराज). Dn2 D3. 4. 6 ब्रवीहि मां (for °मि ते). — [c]) S मिषतां पांडवेयानां. — [d]) A few MSS. पंचालानां. D5 महात्मनां (for च पश्यताम्). — [e]) D6 om (hapl) from सौभद्रं up to ग्रस्तं (in 23[c]). T G1 3. 4 M ग्रसि(G3 °ही)ता ह्यसि (G1 M1. 2 °तास्म्यद्य) सौभद्रं; G2 °ता सैंहिकेयोस्मि; G5 °ता ह्यासिता ह्यसि (sic). — [f]) K4 D1 पांचालानां च पश्यतां (= 22[d]); S स्वर्भानुरि(G2. 5 सौभद्रमि)व भास्करं.

23 For sequence in K1, cf. v. l. 12. D6 om. 23[abc] (cf. v. l. 22). Dn2 om. 23[ab]. — [a]) K1. 4 D1. 3 उत्क्रम्य; K5 उत्कृष्य; D4 उत्कुष्य; D5 उत्कुश्य. S राजन् (for वाक्यं). — G4 om. 23[b]. — [b]) Ś1 K1. 5 D4. 5. 7. 8 S (G4 om.) वचः (for पुनः). — [c]) K4 D1 तस्थौ (for कृष्णौ). G1 M1. 2 transp. कृष्णौ and ग्रस्तं. — [d]) Ś1 B1 अभि-; K4 Dn1 D1 M2 इति (for अति-). Dc1 Dn D3. 4. 6–8 -मानिनं (for °नौ). B4 सौभद्रमपलायिनौ. — [e]) G1 M1. 2 प्रयास्यतः (for गमिष्यतः). D6 (marg.) पर- (for प्रेत-). — [f]) K5 Dn1 मर्त्य-; M3–5 इह- (for जीव-). K1–4 D1 जीवलोकस्य पश्यतः.

24 For sequence in K1, cf. v. l. 12. — [a]) Dn2 तांश्च (for तौ). D5 तु श्रुत्वा; T G3. 4 श्रुत्वा

C. 7. 1370 B. 7. 39. 25 K. 7. 33. 25 तौ च श्रुत्वा मृतौ व्यक्तं पाण्डोः क्षेत्रोद्भवाः सुताः ।
एकाह्ना ससुहृद्वर्गाः क्लैब्याद्धास्यन्ति जीवितम् ॥ २४
तस्मादस्मिन्हते शत्रौ हताः सर्वेऽहितास्तव ।
शिवेन ध्याहि मा राजन्नेष हन्मि रिपुं तव ॥ २५
एवमुक्त्वा नदन्राजन्पुत्रो दुःशासनस्तव ।
सौभद्रमभ्ययात्क्रुद्धः शरवर्षैरवाकिरन् ॥ २६
तमभिक्रुद्धमायान्तं तव पुत्रमरिंदमः ।
अभिमन्युः शरैस्तीक्ष्णैः षड्विंशत्या समर्पयत् ॥ २७
दुःशासनस्तु संक्रुद्धः प्रभिन्न इव कुञ्जरः ।
अयोधयत सौभद्रमभिमन्युश्च तं रणे ॥ २८
तौ मण्डलानि चित्राणि रथाभ्यां सव्यदक्षिणम् ।
चरमाणावयुध्येतां रथशिक्षाविशारदौ ॥ २९
अथ पणवमृदङ्गदुन्दुभीनां
क्रकरमहानकभेरिझर्झराणाम् ।
निनदमतिभृशं नराः प्रचक्रु-
र्लवणजलोद्भवसिंहनादमिश्रम् ॥ ३०

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अष्टात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥

तु (for च श्रुत्वा). Dn2 हता (for मृतौ). —^{b}) Ś1 K Dn1 D1. 2. 5. 7. 8 पांडोः पुत्रा मयात्तव (K5 Dn1 D2. 5 °तः); D4 पांडोः क्षत्राहमासुता (sic). —^{c}) Dn2 एकांगा; D2 एकांता; D3. 6 पांचालाः (for एकाह्ना). B3 एकात्मानः सुहृद्वर्गाः; D4 एकांगाः सुहृद्वर्माण (sic); S सुहृद्गणास्तदेकाग्राः (G1 M1. 2 °दैकाह्ना; M3–5 °थैकाह्ना). —^{d}) K2 क्लेशाद्; D7 क्लैश्यद् (for क्लैब्याद्). S त्यक्ष्यंति (for हास्यन्ति).

25 For sequence in K1, cf. v. l. 12. —^{a}) D7. 8 पुत्रो; G1 M1. 2 राजन् (for शत्रौ). —^{b}) Ś1 G1 M1–4 सर्वाहितास्. D4 सर्वेपि निहतास्ततः. — Ś1 om. (hapl.) 25^{c}–26^{b}. K1–4 D1 om. (hapl.) 25^{cd}. —^{c}) B1. 2. 5 ध्याय मां; B4 मां ध्याहि; Dn2 D3. 6 ब्रूहि मां; D4 ब्रूहि मे. K5 B3 Dc1 Dn1 D2. 5. 7. 8 G2–5 मां (for मा). —^{d}) B4 रिपूंस्; Dn2 D2. 5 पुरस् (for रिपुं).

26 For sequence in K1, cf. v. l 12. Ś1 om. 26^{ab} (cf. v. l. 25). —^{a}) K5 B1. 3–5 Dn2 D2. 7 [अ]नदद्; D8 M3–5 ततो; T G M1. 2 तदा (for नदन्). —For 26^{ab}, K1–4 D1 subst.:

281* दुःशासनस्तथेत्युक्तो भ्रात्रा तव सुतस्तदा ।

— D8 om. (hapl.) 26^{d}–28^{a}. —^{d}) K2. 4 B1 (marg.). 2 D3 T G1. 3. 4 M3. 4 अवाकिरत्.

27 For sequence in K1, cf. v. l. 12. D8 om. 27 (cf. v. l. 26). Dn1 om. 27^{a}–28^{a}. —^{a}) K1–4 B D1. 3. 7 अतिक्रुद्धम् (for अभि°). —^{b}) S (except G5) धार्तराष्ट्रम् (for तव पुत्रम्). D2. 4. 5 आरिंदम; D6 7 S °दमं. —^{c}) S राजन् (for तीक्ष्णैः). —^{d}) Ś1 K1–4 D1 सम(Ś1 °मा)र्दयत्; K5 B (except B5) Dc1 Dn2 D2. 5 G3. 4 समार्पयत्.

28 For sequence in K1, cf. v. l. 12. Dn1 D3 om. 28^{a} (cf. v. l. 27, 26). —^{a}) G3. 4 दुःशासनं (for °नस्). —^{c}) D5 संक्रुद्धम् (for सौभद्रम्). T G1. 3. 4 M अभिमन्युं च सौभद्रम्; G2. 5 दुःशासनश्च (G5 °नं च) सौभद्रं. —^{d}) T G1. 3. 4 M3–5 तथा; M1. 2 तदा (for रणे). Ś1 अभिमन्युं ततो रणे; K1–4 D1 धनंजयसुतं रणे; G2. 5 सौभद्रश्चापि तं तथा.

29 For sequence in K1, cf. v. l. 12. —^{a}) Dc1 D1. 6. 8 M3–5 मंडलानि विचित्राणि. —^{c}) B2 (marg. as in text) द्रवमाणाव्; D1. 3. 6 त्वर°; D4 भ्रम° (for चर°). B2 (marg.) अदृश्येतां (for अयुध्येतां). —^{d}) D7. 8 रथे; M1. 2 रणे (for रथ-). D3. 6 -युद्ध- (for -शिक्षा-). K4 -विशारदैः.

30 For sequence in K1, cf. v. l. 12. —^{b}) Ś1 K1 D1 क्रकव-; K2 B Dc1 Dn1 D2–7 T G2–5 M1 क्रकच-; K3–5 B2 (marg.) D8 क्रकच-; Dn2 क्रकण-; M2 क्रुद्धच- (for क्रकर-). Dn1 D5 -भेरी- (for -भेरि-). K4 -जर्जराणां; K5 B2. 3 S (except G5) -झर्झरीणां; Dn1 -झिल्लिरिणां; D2. 5 -झ(D5 -झि)ल्लरीणां (for झर्झराणाम्). —^{c}) K5 Dn1 D7. 8 S जनाः (for नराः).

Colophon. Ś2 missing. — *Sub-parvan:* Ś1 K1–3 B Dc1 Dn1 D1. 3. 7. 8 अभिमन्युवध. — *Day of Droṇa's Generalship:* K1. 3 तृतीययुद्धदिवसे; K2 द्वितीयदिवसे; T G3 तृतीयेह्नि. — *Adhy. name:* K5 D2 अभिमन्यु-

३९

संजय उवाच ।

शरविक्षतगात्रस्तु प्रत्यमित्रमवस्थितम् ।
अभिमन्युः स्मयन्धीमान्दुःशासनमथाब्रवीत् ॥ १

दिष्ट्या पश्यामि संग्रामे मानिनं शत्रुमागतम् ।
रं त्यक्तधर्माणमाक्रोशनपरायणम् ॥ २

यत्सभायां त्वया राज्ञो धृतराष्ट्रस्य शृण्वतः ।
कोपितः परुषैर्वाक्यैर्धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
जयोन्मत्तेन भीमश्च बह्वबद्धं प्रभाषता ॥ ३

परवित्तापहारस्य क्रोधस्याप्रशमस्य च ।
लोभस्य ज्ञाननाशस्य द्रोहस्यात्याहितस्य च ॥ ४ C. 7. 1682 B. 7. 40. 6 K. 7. 40. 8

दुःशासनयुद्धं; Dn2 D6 T G3 अभिमन्युयुद्धं; D4 चक्रयुद्धे अभिमन्युयुद्धं; G2 अभिमन्युदुःशासनसमागमः. — *Adhy no.* (figures, words or both): B1. 2 39; Dn1 S 38 (as in text); D2 35; D8 40. — *Śloka no.:* Dc1 Dn1 30.

39

☞ This adhy. is missing in Ś2 (cf. v. l. 7. 34. 20). For the sequence in K1, cf. v. l. 7. 38. 12.

1 After the ref., S ins.:

282* ततः समभवद्युद्धं तयोः पुरुषसिंहयोः ।
तस्मिन्काले महाबाहुः सौभद्रः परवीरहा ।
सशरं कार्मुकं छित्त्वा लाघवेन न्यपातयत् ।
दुःशासनं शरैर्घोरैः संततक्ष समन्ततः ।

[(L. 3) T G2 व्यपातयत्.]

— a) K1 D5 -विक्षित-; G5 -वीक्षित-. K5 Dn D3. 4. 6 T G -गात्रं (for -गात्रस्). K5 च (for तु). — b) Ś1 K1–3 D1. 7 प्रत्यमित्रान्; B2 °मित्र- (for °त्रम्). Ś1 K1–3 D1 अवस्थितः; B2 -व्यवस्थितान्; D7 अवस्थितान्. — c) K1 स्वयं श्रीमान्; K2 Dn1 स्मयञ्श्रीमान्; S महाराज (for स्मयन्धीमान्).

2 b) B4 D1. 6–8 शूरम् (for शत्रुम्). — c) D4. 6 G2. 5 -कर्माणम्; M1. 2 -व° (for -ध°). — K4 om. 2d. — d) G5 विक्रोशन- (for आ°).

3 a) Ś1 K1. 2. 4 D1. 3 तदा; T तथा (for त्वया). Dn2 यत्सभां त्वपरा राज्ञो; D3 पूर्वं सभायां यद्राज्ञो. — b) T G2–5 धार्तराष्ट्रस्य (for धृत°). K1 B4 D7. 8 T G2–5 M3 पश्यतः (for शृण्वतः). — After 3ab, K2 ins.:

283* अक्षकूटं समाश्रित्य सौबलस्याभवद्बलम् ।
शृणु मे वचनं तात पितृव्योऽसि महामते ।
सौहृदं पृष्ठतः कृत्वा सर्वैरेव दुरात्मभिः ।
भुक्तं राज्यमिदं मूढैः सर्वधर्मबहिष्कृतैः ।
सुहृद्भिर्भुज्यते राज्यं सुहृद्भिर्भुज्यते सुखम् ।
विना सुहृद्भिर्भोगाश्च ऐहिकामुत्रिकं च यत् ।
मिथ्याभूतं च तत्सर्वं सुहृद्भिर्वर्जितं तदा ।
दुर्द्यूतदेवना यूयं पापिष्ठाः पापवञ्चकाः ।
तेषां त्वमग्रणीः पाप येन सा द्रुपदात्मजा ।
आनीता च सभां साध्वी तस्येदं कर्मणः फलम् ।
दर्शयिष्यामि सर्वेषां कुरूणां च दुरात्मनाम् ।

— c) K1 Dn1 D7. 8 G3. 4 पुरुषैर् (for प°). — c) Ś1 लोकोन्मत्तेन; K Dn1 D2. 5. 7. 8 बलो°; D6 त्वयो° (for जयो°). Dn1 भीमस्तु; Dn2 D3. 4. 6 °स्य; D8 भीमेन (for भीमश्च). S जयोन्मादे(T G2 °यध्याजे-; G3–5 °योध्याजे)न संरब्धं. — f) K5 [अ]भद्रं; M1. 2 [अ]बंधं; Ca d [अ]बद्धं (as in text). K5 B5 D2. 5 G5 प्रभाषितः; Dn D3. 4. 6 T G1–4 M °षितं. Ś1 बह्वभद्रमभाषत; K1–4 D1 बह्वभद्रं च श्रावितः. — After 3, K5 Dn D2. 4–6 S ins. (cf. 283*, line 1):

284* अक्षकूटं समाश्रित्य सौबलेन दुरात्मना ।

[M3 युधिष्ठिरः; M4 (*sup. lin.*) महात्मना (for दुरा°). K5 Dn D2. 5 सौबलस्याबलं बलं; D4 सौबल*** बलं; D6 सौबलस्य पलायिनः (for the posterior half).]

— K5 Dn1 D2. 4–6 cont.: Ś1 K1–4 B Dc1 D1. 3. 7. 8 ins. after 3 (cf. 5cd):

285* तत्त्वयेदमनुप्राप्तं तस्य कोपान्महात्मनः ।

[Dn1 त्वयेदमिह संप्राप्तं (for the prior half). Ś1 कोपात्तस्य (by transp.); D6 तत्कोपाद्वै. D6 महात्मनां.]

4 D6 om. (hapl.) 4–5. — b) Ś1 K1–3 D1 [अ]पशमस्य; D3 [अ]पगमस्य; D4 प्रथमस्य; G3. 5 [अ]तिश° (for [अ]प्रश°). — c) G3. 5 लोकस्य (for लोभस्य). S -हीनस्य (for -नाशस्य). — d) K5 Dn D5 मोहस्य; D4 लोभस्य (for द्रोहस्य). K1. 4 D1

C. 7. 1682 B. 7. 40. 6 K. 7. 40. 8 पितॄणां मम राज्यस्य हरणस्योग्रधन्विनाम् ।
तत्त्वामिदमनुप्राप्तं तत्कोपाद्वै महात्मनाम् ॥ ५
सद्यश्चोग्रमधर्मस्य फलं प्राप्नुहि दुर्मते ।
शासितास्म्यद्य ते बाणैः सर्वसैन्यस्य पश्यतः ॥ ६
अद्याहमनृणस्तस्य कोपस्य भविता रणे ।
अमर्षितायाः कृष्णायाः काङ्क्षितस्य च मे पितुः ॥ ७
अद्य कौरव्य भीमस्य भवितास्म्यनृणो युधि ।
न हि मे मोक्ष्यसे जीवन्यदि नोत्सृजसे रणम् ॥ ८
एवमुक्त्वा महाबाहुर्बाणं दुःशासनान्तकम् ।
संदधे परवीरघ्नः कालाग्न्यनिलवर्चसम् ॥ ९
तस्योरस्तूर्णमासाद्य जत्रुदेशे विभिद्य तम् ।
अथैनं पञ्चविंशत्या पुनश्चैव समर्पयत् ॥ १०
स गाढविद्धो व्यथितो रथोपस्थ उपाविशत् ।
दुःशासनो महाराज कश्मलं चाविशन्महत् ॥ ११
सारथिस्त्वरमाणस्तु दुःशासनमचेतसम् ।
रणमध्यादपोवाह सौभद्रशरपीडितम् ॥ १२
पाण्डवा द्रौपदेयाश्च विराटश्च समीक्ष्य तम् ।
पाञ्चालाः केकयाश्चैव सिंहनादमथानदन् ॥ १३

[अ]भिहतस्य; Ca. d [अ]त्याहि° (as in text). Ś1 प्रद्रोहस्याहितस्य च; S कृत्स्नस्यापनयस्य च.

5 D6 om. 5 (cf. v. l. 4). — a) G4 राज्ञश्च (for राज्यस्य). — b) D3. 4 हरणाच्च (for °णस्य). Ś1 -धन्वनां (for -धन्विनाम्). S दुर्जयस्योग्रधर्मिणां. — c) K2 B1. 3. 5 Dc1 D2. 5 तत्त्वया; B2. 4 तत्तु वा; G1. 3 M तं त्वाम् (for तत्त्वाम्). D4 अनुप्राप्य. — d) Ś1 कोपात्तेषां; K5 Dn1 D2. 4 तेषां कोपान्; B4 Dc1 प्रकोपाद्धि (Dc1 °द्धै); S तस्य कोपान् (G2. 5 °पं) (for तत्कोपाद्वै). D2 S महात्मनः.

6 a) G2. 5 सत्यं; M3–5 साक्षात् (for सद्यश्च). K2. 3 चाग्रम्; K4. 5 Dn1 D1. 7. 8 चाद्यम्; Dc1 D6 6 चेदम्; D4 चैतद्; T G2–5 कृतस्य; G1 M कृतम् (for चोग्रम्). D2 सद्यश्चायासधर्मस्य. — b) K5 D2. 5 G1 M आप्नुहि; T G2–5 आप्स्यसि (for प्राप्नुहि). — c) Dn2 D6 6 शासिष्यामि (for °तास्मि). S पातितास्म्य- (G2. 5 °तयिष्ये)द्य पापं (T G3 4 °प) त्वां.

7 d) Dn1 कोपितस्य (for काङ्क्षि°). M3–5 जये (for च मे). K5 रिपुः (for पितुः).

8 a) D2 अथ (for अद्य). K1–3 Dn D1–4. 8 कौरव; S तातस्य (for कौरव्य). — b) K5 भविता ह्यनृणो. S भुवि (for -युधि). — c) M3–5 त्वं (for मे). Some MSS. मोक्षसे.

9 Before 9, S (except M1. 2) ins. संजयः. — K1 reads the portion from 9^{b} up to 7. 40. 3 after 7. 37. 5. — c) K4 T G2. 3. 5 -वीरघ्नं. — d) K4 कालाग्निनल-; T G2–3. 5 M3–5 °ग्निसम- (for °ग्न्यनिल-).

10 For sequence in K1, cf. v. l. 9. — a) B4 D3. 6 स शरस् (for तस्योरस्). — b) Ś1 D7. 8 जत्रुदेशं. D2. 5 विभज्य (for विभिद्य). Ś1 सः; Dn2 D3. 6 च (for तम्). — For 10^{ab}, S subst.:

286* तेन तं जत्रुदेशे वै विद्ध्वा परपुरंजयः ।

[G1 M ततस् (for तेन). M1. 2 शत्रुदेशे (for जत्रु°).]

— After 10^{ab}, N (Ś2 missing) ins.:

287* जगाम सह पुङ्खेन वल्मीकमिव पन्नगः ।

— c) D5 तथा (for अथ). — d) Ś1 K3. 5 B D (except D1) एव; S अन्यैः (for चैव). Ś1 D4 समार्दयत्; K1–4 Dn2 D1 समर्द°; K5 B Dn1 D2 M5 समार्प°; D3. 6 समार्छ° (for समर्प°). — After 10, N (Ś2 missing) ins.:

288* शरैरग्निसमस्पर्शैराकर्णसमचोदितैः ।

[K5 Dn1 D6–8 -नोदितैः (for -चो°).]

11 For sequence in K1, cf. v. l. 9. — b) K5 Dn1 S स्यंदनोपस्थ आ(K5 Dn1 °स्थमा)विशत्. — K2 reads 11^{cd} on marg. — c) G1 दुर्योधनो (for दुःशासनो). — d) S कश्मलापह(M1. 2 °पहृ-; M3–5 °भिहृ)-तो भृशं. Cd cites कश्मलं (as in text).

12 For sequence in K1, cf. v. l. 9. — a) B1. 3 Dc1 G1 M1. 2 तं (for तु). — b) K4. 5 D2. 5 S अचेतनं. — c) Dn1 D4 अथोवाह (for अपो°).

13 For sequence in K1, cf. v. l. 9. G4 reads 13^{a}–15^{b} twice. — b) Dn2 D7. 8 तत् (for तम्). S (G4 both times) विराटः सह सृंजयैः. — c) A few MSS. पंचालाः. K5 Dc1 D5. 7. 8 कैकयाश्च; Dn D3. 4. 6 सृंजयाश्च. — d) K1–3 D1. 5 अथोन्नदन्.

वादित्राणि च सर्वाणि नानालिङ्गानि सर्वशः ।
प्रावादयन्त संहृष्टाः पाण्डूनां तत्र सैनिकाः ॥ १४
पश्यन्तः स्मयमानाश्च सौभद्रस्य विचेष्टितम् ।
अत्यन्तवैरिणं दृप्तं दृष्ट्वा शत्रुं पराजितम् ॥ १५
धर्ममारुतशक्राणामश्विनोः प्रतिमास्तथा ।
धारयन्तो ध्वजाग्रेषु द्रौपदेया महारथाः ॥ १६
सात्यकिश्चेकितानश्च धृष्टद्युम्नशिखण्डिनौ ।
केकया धृष्टकेतुश्च मत्स्यपाञ्चालसृंजयाः ॥ १७
पाण्डवाश्च मुदा युक्ता यु गमाः ।
अभ्यवर्तन्त सहिता द्रोणानीकं बिभित्सवः ॥ १८
ततोऽभवन्महद्युद्धं त्वदीयानां परैः सह ।
जयमाकाङ्क्षमाणानां शूराणामनिवर्तिनाम् ॥ १९
दुर्योधनो महाराज राधेयमिदमब्रवीत् ।
पश्य दुःशासनं वीरमभिमन्युवशं गतम् ॥ २०
प्रतपन्तमिवादित्यं निघ्नन्तं शात्रवान्रणे ।
सौभद्रमुद्यतास्त्रातुमभिधावन्ति पाण्डवाः ॥ २१ C. 7. 1700 B. 7. 40. 25 K. 7. 40. 25

14 For the sequence in K1, cf. v l. 9. For the repetition in G4, cf. v. l 13. — b) S (G4 both times) दृष्टवत् (for सर्वशः). — c) K2 5 Dn D1. 4-6 T G3. 4 (both times). 5 M3-5 प्रवादयंत (K5 Dn D4 T M3-5 °त:); G1 प्रावादयंत:; G2 प्रसादयंत:; M1 2 प्राग्वादयंतः (for °वादयन्त).

15 For the sequence in K1, cf. v. l. 9. For the repetition in G4, cf. v. l. 13. — a) B Dc1 अपश्यन्; D4. 6 पश्यतः; D5 पश्यत; D7 8 पश्यंति (for °तः). S (G4 both times) स्मयमानाः स्म (G1. 2 M1. 2 °नाश्च) पश्यंति. — b) K4 D1 च चेष्टितः (D1 °तं). — c) Dn2 D3. 4. 6 S (except G5) दृष्ट्वा (for दृप्तं). — d) Dn2 D3. 4. 6 दुष्टं; S (except G5) दृप्तं (M1. 2 °प्त-) (for दृष्ट्वा). K4. 5 D1. 4. 6 शत्रु- (for शत्रुं).

16 For the sequence in K1, cf. v. l. 9. — b) K5 Dn1 S प्रतिमाश्चाश्विनोः शुभाः. — c) G1 M1. 2 नादयंतो (for धार°). Dn2 ध्वजाग्र्यांश्च; D1 7. 8 °ग्र्येषु; S रथाग्र्ये (G1. 5 M1. 2 °ग्रे) षु. — d) G1 M1. 2 द्रौपदेयान्महारथान् (G1 °थाः).

17 For the sequence in K1, cf v. l 9. — a) M3. 4 सत्यकिश्च. — c) K2 Dn2 D3. 7 कैकया; K5 B1. 3 Dc1 Dn1 D2. 4. 5. 8 कैकेया; D6 कैकेयो. — d) K3. 4 B (except B2) D6. 7 मत्स्याः (for मत्स्य-). S पांचाला मत्स्यसृंजयाः.

18 For the sequence in K1, cf. v. l. 9. — a) D8 पांचालाश्च; G3 पांडवेया (for °वाश्च). — c) B Dc1 S अभ्यद्र (G5 °धा) वंत (for °वर्तन्त). Ś1 मुदिता; K4 Dn1 D3 सहसा; B Dc1 त्वरिता; T G2-5 संहृष्टा; G1 M संक्रुद्धा (for सहिता).

19 For the sequence in K1, cf. v. l. 9. — a) Ś1 K1-4 D1 तत्राभवन्; S अथा° (for ततोऽभ°). K4. 5 B Dc1 D4 महा- (for महद्). — c) D5 चाकांक्षमाणानां (for आ°). — d) D8 अभि- (for अनि-). S अतिघोरमभीतवत्. — After 19, N (Ś2 missing) ins.:

289* तथा तु वर्तमाने वै संग्रामेऽतिभयंकरे ।

[Ś1 K3. 4 D1 7. 8 तथाभि-; K1 युद्धेभि-; K5 D2 तथाति-; B2. 4 तेषां तु; Dn1 तथा च (for तथा तु).]

20 For the sequence in K1, cf. v. l. 9. — a) Ś1 K1 3 D1 महाराजो (for °ज). S अथ दुर्योधनो राजा. — b) D8 इति च (for इदम्).

21 For the sequence in K1, cf. v. l. 9. — a) K3 प्रपतंतम्. M1. 2 आयांतं (for आदित्यं). — b) S निघ्नंतं क्षत्रियर्षभान्. — After 21ab, N (Ś2 missing; B3 on marg.) ins.:

290* अथ चैते सुसंरब्धाः सिंहा इव बलोत्कटाः ।

[Ś1 K1-4 Dn1 D7. 8 अपि; B5 तथा (for अथ). K5 Dn1 D5 चैनं सु-; B1 चैतेषु; D4 वैनं सु- (for चैते सु-). K5 Dn1 D6 मदो (D6 °हो) त्कटाः.]

— c) Dn D2. 3. 5-8 G1 M मुदितास्; T G2-5 अभितस् (for उद्यतास्). K1 सौभद्रस्तु तं त्रातुम् (submetric). — d) Ś1 K2 B (except B4) Dc1 Dn2 D2-6 अभ्यधावंत (D5 °ति). — After 21, K2 ins.:

291* ततः कर्णो ययौ राजन्नभिमन्युजिघांसया ।
बालोऽयं युध्यमानोऽयं मया योद्धुमिहेच्छति ।
एनं वधिष्यामि रिपुं यथा वृत्रं शचीपतिः ।
एवमुक्त्वा तु राधेयो रथारूढो महारथः ।
ययौ योद्धुं महावीरः कुरूणां तत्र पश्यताम् ।
प्रध्माप्य शङ्खं राधेयो महामेघौघनिस्वनम् ।
रथेनाभ्यपतद्वेगादादित्यसदृशेन वै ।
धनुषा पूर्यमाणेन मौर्वीगुणविभूषिणा ।

C. 7. 1701
B. 7. 40. 25
K. 7. 40. 26

ततः कर्णः शरैस्तीक्ष्णैरभिमन्युं दुरासदम् ।
अभ्यवर्षत संक्रुद्धः पुत्रस्य हितकृत्तव ॥ २२
तस्य चानुचरांस्तीक्ष्णैर्विव्याध परमेषुभिः ।
अवज्ञापूर्वकं वीरः सौभद्रस्य रणाजिरे ॥ २३
अभिमन्युस्तु राधेयं त्रिसप्तत्या शिलीमुखैः ।
अविध्यत्त्वरितो राजन्द्रोणं प्रेप्सुर्महामनाः ॥ २४
तं तदा नाशकत्कश्चिद्द्रोणाद्वारयितुं रणे ।
आरुजन्तं रथश्रेष्ठान्वज्रहस्तमिवासुरान् ॥ २५
ततः कर्णो जयप्रेप्सुर्मानी सर्वधनुर्भृताम् ।
सौभद्रं शतशोऽविध्यदुत्तमास्त्राणि दर्शयन् ॥ २६
सोऽस्त्रैरस्त्रविदां श्रेष्ठो रामशिष्यः प्रतापवान् ।
समरे शत्रुदुर्धर्षमभिमन्युमपीडयत् ॥ २७
स तथा पीड्यमानस्तु राधेयेनास्त्रवृष्टिभिः ।
समरेऽमरसंकाशः सौभद्रो न व्यषीदत ॥ २८
ततः शिलाशितैस्तीक्ष्णैर्भल्लैः संनतपर्वभिः ।
छित्त्वा धनूंषि शूराणामार्जुनिः कर्णमार्दयत् ।
स ध्वजं कार्मुकं चास्य छित्त्वा भूमौ न्यपातयत् ॥ २९
ततः कृच्छ्रगतं कर्णं दृष्ट्वा कर्णादनन्तरः ।

शरैरग्निशिखाकारैराशीविषसमप्रभैः ।

22 For the sequence in K1, cf. v. l. 9. — a) Ś1 K1. 3–5 Dn D1–5 शितैर्बाणैर्; D6–8 सितैर्बाणैर् (for शरैस्तीक्ष्णैर्). K2 विव्याध निशितैर्बाणैर्. — b) S महारथं (M4 °थः) (for दुरासदम्). — B3 reads 22cd on marg. — c) Dn1 अभ्यवर्तत; D2 °वर्षत; S °वर्षत्सु- (for °त). K5 Dn1 संग्रामे; G4. 5 -संक्रुद्धं. — d) K1 स तस्य (for पुत्रस्य). K5 Dn1 S प्रिय- (for हित-).

23 For the sequence in K1, cf. v l. 9. — a) Ś1 D8 तत्र (for तस्य). — b) S विष्टभ्य (for विव्याध). — c) B Dc1 Dn2 D3. 4. 6 शूरः; S शूरं (for वीरः). — d) S सौभद्रं प्रत्ययु(G1 M °वि)ध्यत.

24 For the sequence in K1, cf. v. l. 9. — a) Dn2 D3. 4. 6 च (for तु). — b) D8 सप्तत्या त्रि- (for त्रिसप्तत्या). S शिलाशितैः (for शिलीमुखैः). — c) Ś1 D5 त्वरितं; Dn2 D3. 4. 6 कुपितो (for त्वरितो). — d) K1. 2 B3. 5 D5 S द्रोण- (for द्रोणं). Dn1 G1 M महारथं; D4 G3 °रथाः; T G2. 4. 5 °रथः (for °मनाः).

25 For the sequence in K1, cf. v. l. 9. — a) D7. 8 न (for तं). B4 D1. 2. 5. 6 S तथा (for तदा). Ś1 राजन् (for कश्चिद्). — b) G1 M1. 2 द्रोणं (for द्रोणाद्). B Dc1 Dn2 D3. 4. 6 रथी (B4 बली) (for रणे). — c) B4 रारुजंतं. Ś1 D3. 4. 6–8 रथश्रेष्ठं (for °श्रेष्ठान्). — d) G2. 5 वज्रहस्त (for °स्तम्). N (Ś2 missing) वज्रहस्तात्मजात्मजं (D2 °न्महात्मनः).

26 For the sequence in K1, cf. v. l. 9. — a) Dn2 जयं (for जय-). — b) K1 तेषां (for मानी). K5 B3. 4 Dn D3. 4. 6 -धनुष्मतां (for °भृताम्). S राजन्सैन्ये पराजिते. — d) S परमास्त्राणि (for उत्त°).

27 For the sequence in K1, cf. v. l. 9. — b) Dn2 D3. 4. 6 राधेयस्तु (for रामशिष्यः). D5 परमास्त्राणि दर्शयन्. — c) S समेत्य (for समरे). D3. 6 T G2–4 M1. 3–5 शत्रुं; M2 शत्रुर् (for शत्रु-). D3. 6 उद्धर्षम् (for -दुर्धर्षम्). K5 Dn1 दुर्धर्षं समरे शत्रुम्.

28 For the sequence in K1, cf. v. l. 9. D5 om. 28. — a) K4. 5 Dc1 D1 तदा (for तथा). B3 Dc1 च (for तु). D4 पीड्यमानस्तु राधेये. — b) D7. 8 राधेयशर-; G5 °यास्त्र- (for °येनास्त्र-). — d) K1 D4 सौभद्रेण (for °द्रो न). K4 व्यषीदितः; B1–3. 5 Dc1 Dn2 D3 6 व्यसीदत; D2 व्यशी°; S विषीदति.

29 For the sequence in K1, cf. v. l 9. — b) B Dc1 D2 आनत- (for संनत-). Ś1 सौभद्रो नतपर्वभिः. — c) D3 6 भित्त्वा (for छित्त्वा). S वीराणाम् (for शू°). — d) D1. 3 S अर्दयत् (for आ°). — After 29cd, N (Ś2 missing) ins.:

292* धनुर्मण्डलनिर्मुक्तैः शरैराशीविषोपमैः ।
सच्छत्रध्वजयन्तारं साश्वमाशु स्मयन्निव ।
कर्णोऽपि चास्य चिक्षेप बाणान्संनतपर्वणः ।
असंभ्रान्तश्च तान्सर्वानगृह्णात्फल्गुनात्मजः ।
ततो मुहूर्तात्कर्णस्य बाणेनैकेन वीर्यवान् । [5]

[(L. 3) D3. 4. 6 एवास्य (for ऽपि चास्य). Dn2 D3. 4. 6 नाराचान् (for बाणान्सं-). D2 -पर्वभिः. — (L 4) K1 असभ्रांतांश्च. D4. 5 गृह्णीयात् (for अगृह्णात्). Some MSS. फाल्गुनात्मजः.]

On the other hand, S ins. after 29cd:

293* तस्मै चिक्षेप निशितं शरं परमसंहितम् ।

सौभद्रमभ्ययात्तूर्णं दृढमुद्यम्य कार्मुकम् ॥ ३०
तत उच्चुक्रुशुः पार्थास्तेषां चानुचरा जनाः ।
वादित्राणि च संजघ्नुः सौभद्रं चापि तुष्टुवुः ॥ ३१

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि एकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥

४०

संजय उवाच ।
सोऽभिगर्जन्धनुष्पाणिर्ज्यां विकर्षन्पुनः पुनः ।
तयोर्महात्मनोस्तूर्णं रथान्तरमवापतत् ॥ १
सोऽविध्यद्दशभिर्बाणैरभिमन्युं दुरासदम् ।
सच्छत्रध्वजयन्तारं साश्वमाशु स्मयन्निव ॥ २
पितृपैतामहं कर्म कुर्वाणमतिमानुषम् ।
दृष्ट्वार्दितं शरैः कार्ष्णिं त्वदीया हृषिताभवन् ॥ ३
तस्याभिमन्युरायम्य स्मयन्नेकेन पत्रिणा ।
शिरः प्रच्यावयामास स रथात्प्रापतद्भुवि ॥ ४
कर्णिकारमिवोद्धूतं वातेन मथितं नगात् ।
भ्रातरं निहतं दृष्ट्वा राजन्कर्णो व्यथां ययौ ॥ ५
विमुखीकृत्य कर्णं तु सौभद्रः कङ्कपत्रिभिः ।
अन्यानपि महेष्वासांस्तूर्णमेवाभिदुद्रुवे ॥ ६
ततस्तद्विततं जालं हस्त्यश्वरथपत्तिमत् । C. 7. 1720 B. 7. 41. 7 K. 7. 41. 7

— ^{e}, N (Ś2 missing) वीरश्च (for चास्य). — ^{f}) G4 शत्रून् (for भूमौ). B3. 4 अपातयत् (for न्य°).

30 For the sequence in K1, cf. v. l. 9. — ^{ab}) Dn2 कर्णो. S transp. कर्णं and दृष्ट्वा. Dn2 दृष्ट्वा तु तदनंतरं; D4 दृष्ट्वा कर्णनंतरजः सुहृत्. Cd cites अनन्तरः (as in text). — ^{c}) D3 कर्णं (for तूर्णं). — ^{d}) S आयम्य (for उद्यम्य).

31 For the sequence in K1, cf. v. l. 9. — ^{a}) Ś1 ते चुक्रुशुः; K5 तु चु° (for उच्च°). S सर्वे (for पार्थास्). — ^{b}) Dn1 अनुचरा (for चा°). D4 तेषां चारु वरानुजाः; S पार्थाः सानुचरास्तथा (G1 M °दा). — ^{c}) T G2–4 [अ]थ; G3. 5 M [अ]भि- (for च). — ^{d}) Dn1 G1 M1. 2 आभि-; D4 अपि (for चापि).

Colophon. Ś2 missing — *Sub-parvan:* Ś1 K1–3 B1–4 Dc1 Dn1 D1. 4 5. 7. 8 अभिमन्युवध. — *Day of Droṇa's Generalship*: K1. 3 तृतीययुद्धदिवसे; K2 तृतीयदिवसे. — *Adhy. name:* K5 कर्णदुःशासनपराजयः; Dn2 D6 अभिमन्युयुद्धं; D2. 5 दुःशासनकर्णपराजयः; D4 चक्रव्यूहः. — *Adhy. no.* (figures, words or both): B1. 2 Dn1 S 39 (as in text); D5 36. — *Śloka no.:* Dc1 Dn1 37.

40

☞ This adhy. is missing in Ś2 (cf. v. l. 7. 34. 20). For the sequence in K1, cf. v. l. 7. 39. 9.

1 ^{a}) Ś1 B5 सोतिगर्जन्; Dn2 D3. 4. 6 सोपि राजन्; S सोभ्यगच्छद्. — ^{d}) B2 Dn1 D4. 5 [अ]पातयत्; D6 [अ]वारयत्; Cv [अ]वापतत् (as in text).

2 D4 om. 2^{c}–4^{a}. — ^{c}) B5 D6 सध्वजच्छत्रयंतारं. — ^{d}) K1 साश्ववाहं; G2 कार्ष्णिमाशु (for साश्वमाशु).

3 D4 om. 3 (cf. v. l. 2). — ^{b}) S [अ]पराजितं (for [अ]तिमानुषम्). — ^{c}) K4 D7. 8 S [अ]र्पितं (for [अ]र्दितं). — ^{d}) K1–3 D1. 7. 8 हर्षिता (for हृषिता).

4 D4 om. 4^{a} (cf. v. l. 2). — ^{a}) D8 [आ]नम्य (for [आ]यम्य). — ^{b}) K5 स्मयन्नेव पतत्रिणा; S स्मयन्नि(G1 M1–4 °न्ने)व महारथः. — ^{cd}) Ś1 B Dc1 Dn D3–6 तद् (for स). K1–4 D1 सकुंडलशिरः कायात्पातयामास भूतले.

5 ^{a}) B [आ]धूतं (for [उ]द्धूतं). — ^{b}) K1–4 [उ]न्मथितं; K5 B2 D2 S पतितं; B1. 3–5 [आ]पतितं; Dn2 D3. 4 मृदितं; D5 पातितं (for मथितं). D7. 8 द्रुमं; S भुवि (for नगात्). — After 5^{ab}, S ins.:

294* कर्णानुजं च संप्रेक्ष्य तावका व्यथिताभवन् ।

— ^{d}) D2. 5 राधेयस्तु (for राजन्कर्णो). S कर्णश्चासीत्पराङ्मुखः. — After 5, K2 ins. a passage given in App. I (No. 6).

6 Before 6, K2 ins. संजय उवाच. D4 om. 6^{b}–7^{b}. — ^{cd}) S अन्यांश्च परमेष्वासांस्तूर्णं कर्णमुपाद्रवत्.

C. 7. 1720 B. 7. 41. 7 K. 7. 41. 7 झषः क्रुद्ध इवाभिन्ददभिमन्युर्महायशाः ॥ ७
कर्णस्तु बहुभिर्बाणैरर्द्यमानोऽभिमन्युना ।
अपायाज्जवनैरश्वैस्ततोऽनीकमभिद्यत ॥ ८
शलभैरिव चाकाशे धाराभिरिव चावृते ।
अभिमन्योः शरै राजन्न प्राज्ञायत किंचन ॥ ९
तावकानां तु योधानां वध्यतां निशितैः शरैः ।
अन्यत्र सैन्धवाद्राजन्न स कश्चिदतिष्ठत ॥ १०
सौभद्रस्तु ततः शङ्खं प्रध्माप्य पुरुषर्षभः ।
शीघ्रमभ्यपतत्सेनां भारतीं भरतर्षभ ॥ ११
स कक्षेऽग्निरिवोत्सृष्टो निर्दहंस्तरसा रिपून् ।
मध्ये भारतसैन्यानामार्जुनिः पर्यवर्तत ॥ १२
रथनागाश्वमनुजानर्दयन्निशितैः शरैः ।
स प्रविश्याकरोद्भूमिं कबन्धगणसंकुलाम् ॥ १३
सौभद्रचापप्रभवैर्निकृत्ताः परमेषुभिः ।
स्वानेवाभिमुखान्घ्नन्तः प्राद्रवञ्जीवितार्थिनः ॥ १४
ते घोरा रौद्रकर्माणो विपाठाः पृथवः शिताः ।
निघ्नन्तो रथनागाश्वाञ्जग्मुराशु वसुंधराम् ॥ १५
सायुधाः साङ्गुलित्राणाः सखड्गाः साङ्गदा रणे ।

7 D4 om. 7^{ab} (cf. v. l. 6). — ^{a}) D2. 5 तु (for तद्). K5 Dn1 D2. 5 विविधं; T G2–5 विहित (for विततं). Ś1 K Dn D1–3. 5–8 सैन्यं (for जालं). Dc1 ततस्त्वद्धितसंजातं. — ^{cd}) N (Ś2 missing) क्रुद्धोभिमन्युरभिनत्तिग्म(Dn2 D3. 6 °त्तीव्र)तेजा महायशाः (Ś1 K1. 2 D3 °रथः). Ca. d cite तिग्मतेजैः.

8 ^{d}) B4 Dn2 D7. 8 T G2 [अ]भज्यत; D3 [अ]विध्यत (for [अ]भिद्यत). — After 8, T G M3. 4 ins.:

295* तिष्ठ कर्ण महेष्वास कृप दुर्योधनेति च ।
द्रोणस्य क्रोशतो राजंस्तदनीकमभज्यत ।

9 ^{a}) S [आ]काशं (for °काशे). — ^{b}) G2 [अ]भि (for [इ]व). T G3–5 संवृतं; G1 M पर्वतं (for चावृते). — ^{c}) S छन्नं (for राजन्). — Ś1 K1. 3. 4 D1 om. (hapl.) 9^{d}–10^{c}. — ^{d}) K3. 5 Dn1 D5 S प्रज्ञायत (for प्राज्ञा°).

10 Ś1 K1. 3. 4 D1 om. 10^{abc} (cf. v. l. 9). D6 om. 10^{abc}. — ^{a}) K2 Dn D2. 4. 5. 7. 8 च (for तु). D3 परेषां तु; G1. 3–5 M तु यौधानां (for तु योधानां). — ^{b}) D2. 5 M1. 2 विध्यतां (for व°). — ^{c}) T G2–5 M3–5 नान्यत्र (for अन्यत्र). — ^{d}) Dn2 D3 [अ]शिष्यत (for [अ]तिष्ठत). Ś1 कश्चिन्न स तात व्यतिष्ठत (sic); K4 ना स कश्चन तिष्ठते; K5 न स किंचिदधिष्ठते; D4. 6 न कश्चिदवशिष्यते; T G2–5 M3–5 कश्चित्तत्राव(T °त्राव्य-; G3. 4 °त्राप्य)तिष्ठति.

11 ^{b}) D5 प्रदध्मौ (for प्रध्माप्य). Ś1 B4 Dn2 D3–6 पुरुषर्षभ; K5 भरतर्षभः (for पुरुषर्षभः). S प्रध्माप रणमूर्धनि. — ^{d}) S पितृनंदनः (for भरतर्षभ).

12 K2 (marg) Dc1 S repeat 12 after 21^{ab}. — ^{a}) Ś1 D1 स कक्ष्येग्निर्; K2 Dc1 S (all second time) कक्षमग्निर्. Ś1 K1. 2 [उ]त्कृष्टो (Ś1 °ष्टं); K3. 5 D1 [उ]त्क्रुष्टो (for [उ]त्सृष्टो). — ^{b}) G2–4 (all second time) [अ]रिवाहिनीं (for तरसा रिपून्). — ^{c}) D7 8 भरतसैन्यानाम्. — K4 om. 12^{c}–13^{d}. — ^{d}) K2 (marg.) Dc1 S (all second time) प्रत्यदृश्यत.

13 K4 om. 13 (cf. v. l. 12). — ^{a}) Dn2 D3. 4. 6 रथाश्वनागांश्च समरे; S रथाश्वनागमनुजान्. — ^{b}) Dn1 मर्दयन्; Dn2 D3. 4. 6–8 G3. 4 निर्दहन्; T G2 निर्दयन्; G5 निर्भिदन् (for [अ]र्दयन्). Ś1 K1–3 D1 निर्दहन्निव पावकः. — ^{c}) K2 B3–5 G3. 4 संप्रविश्य (for स प्र°). — ^{d}) Dn2 D3. 4 6 कबंधशत- (for °गण-).

14 ^{a}) Ś1 (*sup. lin.* as in text) -निर्भिन्नैर्; Dn1 -निनदैर् (for -प्रभवैर्). — ^{b}) Dn2 D3. 5. 6 निकुंताः; D2 निक्षताः (for निकृत्ताः). T G3. 4 तव सैनिकाः (for परमेषुभिः). — ^{c}) Dn2 D6 T G2–5 [अ]भिमुखा (for °खान्). Dn1 D4 जघ्नुः (for घ्नन्तः). — ^{d}) K1–4 D1 जीवितेप्सवः (for °तार्थिनः). Dn1 प्राद्रवंतस्ततस्ततः.

15 ^{a}) D3. 6 घोर- (for घोरा). Ś1 K Dn1 D2. 5. 7. 8 ते रौद्रा घोरकर्माणो. — ^{b}) D3 वियाताः (for विपाठाः). B Dc1 Dn2 बहवः (for पृथवः). Ś1 शराः; K4. 5 Dn1 D7. 8 सिताः (for शिताः). — ^{c}) Ś1 रथि-; G1 M1. 2 वर- (for रथ-). — ^{d}) Dn2 समाजग्मुर् (for जग्मुराशु).

16 ^{a}) Dn2 सतनुत्राणाः; D3. 4. 6 सतल° (for साङ्गुलि°). — ^{b}) B सगदाः; D4 सशंखाः (for सखड्गाः). D2. 3. 5. 8 S सगदा (for साङ्गदा). — ^{c}) Ś1 K Dn1 D1. 2. 5. 7. 8 अदृश्यंत भुजाश्छिन्ना.

दृश्यन्ते बाहवश्छिन्ना हेमाभरणभूषिताः ॥ १६
शराश्चापानि खड्गाश्च शरीराणि शिरांसि च ।
सकुण्डलानि स्रग्वीणि भूमावासन्सहस्रशः ॥ १७
अपस्करैरधिष्ठानैरीषादण्डकबन्धुरैः ।
अक्षैर्विमथितैश्चक्रैर्भग्नैश्च बहुधा रथैः ।
शक्तिचापायुधैश्चापि पतितैश्च महाध्वजैः ॥ १८
निहतैः क्षत्रियैरश्वैर्वारणैश्च विशां पते ।
अगम्यकल्पा पृथिवी क्षणेनासीत्सुदारुणा ॥ १९

वध्यतां राजपुत्राणां क्रन्दतामितरेतरम् ।
प्रादुरासीन्महाशब्दो भीरूणां भयवर्धनः ।
स शब्दो भरतश्रेष्ठ दिशः सर्वा व्यनादयत् ॥ २०
सौभद्रश्चाद्रवत्सेनां निघ्नन्नश्वरथद्विपान् ।
व्यचरत्स दिशः सर्वाः प्रदिशश्चाहितान्रुजन् ॥ २१
तं तदा नानुपश्याम सैन्येन रजसावृतम् ।
आददानं गजाश्वानां नृणां चायूंषि भारत ॥ २२
क्षणेन भूयोऽपश्याम सूर्यं मध्यंदिने यथा । C. 7. 1738 B. 7. 41. 25 K. 7. 41. 26

17 ^{a}) T ऋष्ट्यश्च; G_{2-4} M ऋष्ट्यश्च; G_{5} यष्ट्यश्च (for शराश्च). Dn_{2} D_{4-6} चापासि- (for चापानि). K_{5} खड्गानि; $D_{2.7.8}$ खड्गांश्च (for खड्गाश्च). — ^{b}) D_{4} वा (for च). — ^{d}) $Ś_{1}$ भूमावापुः; $K_{1.3.4}$ भूमिमापुः; K_{2} Dn_{2} $D_{3.4\ 6-8}$ भूमौ पेतुः (for भूमावासन्).

18 ^{a}) K_{1} Dn_{2} अयस्का(Dn_{2} °क)रैर्; $K_{3.4}$ अपस्कारैर्; K_{5} Dn_{1} $D_{2.5}$ सूपस्करैर्; D_{6-8} उपस्करैर्; S अवस्करैर्; Ca उपस्कारैर्; Cd अपस्करैर् (as in text). — ^{b}) B_{4} -दंडैश्च (for -दण्डक-). Dn_{2} [आ]सीद्धूरतिबंधुरैः; Cv as in text. — ^{c}) S चित्रैर् (for चक्रैर्). — ^{d}) B [आ]युधैः (for रथैः). $Ś_{1}$ K Dn D_{1-8} भग्नै($Ś_{1}$ K_{1-4} D_{1} भिन्नै-; K_{5} चक्रै)श्च परमायुधैः; Dc_{1} भल्लैश्च बहुधायुधैः; Bom. ed. बहुधा पतितैर्युगैः. — ^{e}) D_{8} चैव; S चान्यैः (for चापि). B Dc_{1} शक्तिचापासिभिश्चैव; Dn_{2} $D_{3.4.6}$ शक्तिभिश्चासिभिश्चैव. — ^{f}) G_{1} M पातितैश्च (for प°). D_{2} स-; D_{5} सु- (for च). — After 18, N ($Ś_{2}$ missing) ins :

296* चर्मचापधरैश्चापि व्यवकीर्णैः समन्ततः ।

[K_{2} -पाश- (for -चाप-). K_{5} Dn_{1} $D_{2.5.7.8}$ -वरैश्च; $B_{2.4}$ -शरैश्च (for -धरैश्च). Bom. ed. चैव (for चापि).]

19 ^{a}) $D_{2.5}$ निर्भिन्नैः (for निहतैः). S शूरैः (for अश्वैर्). — ^{b}) S कुंजरैश्च (for वारणैश्च). — ^{c}) K_{2} अगम्यरूपा; D_{4} °वर्त्मा (for °कल्पा). — ^{d}) S वीक्षिता (for क्षणेन). Dn_{2} $D_{3.4.6}$ समाकुला (for सुदारुणा). Dn_{1} क्षणेन समपद्यत.

20 ^{a}) D_{4} नृपपुत्राणां (for राज°). — ^{b}) Dn_{2} $D_{3.4.6}$ क्रोशताम् (for क्रन्दताम्). S नदतां च तदा रणे. — ^{c}) $Ś_{1}$ महाक्रंदो; $K_{4.5}$ Dn_{2} $D_{5.6}$ S (except G_{3-5}) महान्शब्दो (for महाशब्दो). — ^{d}) S क्रंदतामितरेतरं (= 20^{b}). — ^{e}) $K_{1.3.4}$ शब्दो भरतश्रेष्ठस; S स शब्दः खं नरव्याघ्रः. — ^{f}) K_{2} D_{5} व्यनादयन्; Dn_{2} $D_{3.6}$ व्यदारयन् (for व्यनादयत्). S सहसाभिव्यनादयत्.

21 ^{a}) $Ś_{1}$ $K_{1.3}$ $D_{2.5}$ स्वाद्रवत्; $D_{7.8}$ तावर्क्षी (for चाद्रवत्). S क्षिप्रमभ्यपतत्सैन्यं. — ^{b}) $Ś_{1}$ K $D_{1.7.8}$ निघ्नन्वै सुमहाबलः (K_{5} °लैः); B_{1-4} घ्नन्नगाश्वरथद्विपान्; Dn $D_{2-4.6}$ विनिघ्नन्वै महाबलः; D_{5} विनिघ्नंस्त्वरयन्परान्. — After 21^{ab}, K_{2} (marg.) Dc_{1} S repeat 12. — B_{4} om. 21^{cd}. — ^{c}) $Ś_{1}$ व्यद्रवत्स; K_{1} व्यचरंतं; K_{5} विचरन्स; $B_{1-3.5}$ Dc_{1} विचरंतं; D_{6} व्यचरन्स (for °रत्स). S स दिशो विचर(G_{5} °दिश)न्सर्वाः (T G_{2-5} °र्वान्). — ^{d}) Dn_{2} द्रवन्; $D_{7.8}$ हनन्; G_{5} व्रजन् (for रुजन्). $B_{1-3.5}$ Dc_{1} D_{8} प्रदिशश्चापि भारत.

22 ^{a}) $K_{1-3.5}$ G_{1} M_{3-5} नान्वपश्याम; Dc_{1} नानुपश्येम; Dn_{1} $D_{1.5}$ $M_{1.2}$ नान्वपश्यामः (for नानुपश्याम). Dn_{2} तं तदानीमपश्याम; D_{2} नाददानं च पश्यामः. — ^{b}) D_{2} सैन्ये च; T G_{2-5} स्वसैन्ये (for सैन्येन). K_{5} $D_{2.5.6}$ S रजसावृते (for °वृतम्). — ^{c}) $Ś_{1}$ आदधानं (for आददानं). — ^{d}) D_{3} प्राणं (for नृणां). D_{4} वायूंषि; T G_{2-4} आयूंषि (for चायूंषि).

23 ^{a}) $K_{1.3}$ B_{2} भूयोपश्यामः; Dn $D_{2.4-8}$ भूयः पश्यामः (Dn $D_{7.8}$ °मि); T G_{2-5} चाभिपश्यामः; $M_{1.2}$ चान्वपश्याम (for भूयोऽपश्याम). G_{1} M_{3-5} तं क्षणेनान्वपश्याम. — ^{b}) $Ś_{1}$ सूर्यो (for सूर्यं). Dn_{1} D_{4} मध्यदिने; D_{3} मध्ये दिने (for मध्यंदिने). — $Ś_{1}$ K_{1-4} $D_{1.7.8}$ om. 23^{c}–24^{b}. — ^{c}) G_{4} अभिमन्युर् (for °मन्युं). — ^{d}) K_{5} Dn_{1} $D_{3.4.6}$ द्विषद्बलं; $D_{2.5}$ महाबलं (for द्विषद्गणान्). Dn_{2} विनिघ्नन्वै महाबलः.

24 $Ś_{1}$ K_{1-4} $D_{1.7.8}$ om. 24^{ab} (cf. v. l. 23). — ^{a}) $G_{1.2.4.5}$ M संख्ये (G_{4} °घे) (for संख्ये). — ^{d}) S सेनामध्ये (for सैन्यमध्ये). $Ś_{1}$ $B_{1.4}$ $D_{7.8}$ व्यराजत;

C. 7. 1739 B. 7. 41. 26 K 7. 41. 27 अभिमन्युं महाराज प्रतपन्तं द्विषद्गणान् ॥ २३
स वासवसमः संख्ये वासवस्यात्मजात्मजः ।
अभिमन्युर्महाराज सैन्यमध्ये व्यरोचत ॥ २४

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥

४१

धृतराष्ट्र उवाच ।
बालमत्यन्तसुखिनमवार्यबलदर्पितम् ।
युद्धेषु कुशलं वीरं कुलपुत्रं तनुत्यजम् ॥ १
गाहमानमनीकानि सदश्वैस्तं त्रिहायनैः ।
अपि यौधिष्ठिरात्सैन्यात्कश्चिदन्वपतद्रथी ॥ २
संजय उवाच ।
युधिष्ठिरो भीमसेनः शिखण्डी सात्यकिर्यमौ ।
धृष्टद्युम्नो विराटश्च द्रुपदश्च सकेकयः ।
धृष्टकेतुश्च संरब्धो मत्स्याश्चान्वपतन्रणे ॥ ३
अभ्यद्रवन्परीप्सन्तो व्यूढानीकाः प्रहारिणः ।
तान्दृष्ट्वा द्रवतः शूरांस्त्वदीया विमुखाभवन् ॥ ४
ततस्तद्विमुखं दृष्ट्वा तव सूनोर्महद्बलम् ।
जामाता तव तेजस्वी विष्टम्भयिषुराद्रवत् ॥ ५
सैन्धवस्य महाराज पुत्रो राजा जयद्रथः ।

K1–4 Dc1 D1 व्यवस्थितं (Dc1 °तः) (for व्यरोचत). — After 24, S ins.:

297* यथा पुरा वह्निसुतः सुरसैन्येषु वीर्यवान् ।

Colophon. Ś2 missing. — *Sub-parvan:* Ś1 K B D1. 5–8 अभिमन्युवध; D3. 4 अभिमन्युयुद्ध. — *Day of Droṇa's Generalship:* K1. 2 तृतीययुद्धदिवसे. — *Adhy. name:* K4 सेनाविमर्दः; D2 सेनाप्रमर्दनं; D5 सेनाप्रतर्दनं. — *Adhy. no.* (figures, words or both): B1. 2 Dn1 S 40 (as in text); D3 37; D8 41. — *Śloka no.:* Dn1 26.

41

☞ Ś2 resumes from त्यन्त सु (in 7. 41. 1).

1 b) Ś1 अवाप्य; K2 सुजवीर्य- (hypermetric); K4 D1 अहार्य-; B Dc1 स्वबाहु-; Dn2 D4 स्ववीर्य-; D8 अवीर्य-; D5 सुवीर्य- (for अवार्य-). S प्रहरंतमभीतवत्. — c) Ś2 K1–3 D1. 2. 7. 8 युद्धे सु- (for युद्धेषु). G1 M युद्धेष्वकुशलं.

2 b) Ś2 K2. 4 D1 तैस्; B Dc1 D5 च (for तं). S किशोराश्वैस् (for सदश्वैस्तं). — c) Ś2 K (except K5) D1 अस्माद्; Dn1 D2 S अस्ति; Dn2 D8 अन्यो; D4 अभि (for अपि). — d) Ś K D (except Dc1) बली (for रथी). S एकोप्यन्व(G3. 4 °को नान्व-; G5 °कोप्यद्य; M1. 2 °को ऽप्यन्व-; M8 °को ऽप्यन्य)पतद्रथी.

3 d) D3 om. द्रुपदश्च. K1 सकेकयाः; K2 महारथः; K5 B1–3. 5 Dn D2. 3. 5–8 सकैकयः; B4 सकेशवः; Dc1 D4 सकैकयाः (for सकेकयः). S द्रुपदः केकयास्तथा. — e) Ś K (except K5) D7. 8 संक्रुद्धो (for संरब्धो). — f) K5 D3. 4 मत्स्यश्च; D8 मत्स्यांश्च. K1 [अ]नुपतन्; K3 B2. 4. 5 Dn2 [अ]भ्यपतन् (B2. 5 °तद्); B1 Dn1 D3–6 [अ]न्वपतद्; G5 न्यपतन् (for [अ]न्वपतन्). M3–5 रथैः (for रणे). D2 मत्स्यश्चैवान्वपद्यत. — After 3, N ins.:

298* तेनैव तु पथा याताः पितरो मातुलैः सह ।

[Ś2 D4. 6. 8 यथा (for पथा). K2 B Dc1 Dn2 यांतः; D4. 6 यांतं (for याताः).]

4 a) S अन्वधावन् (for अभ्यद्रवन्). — b) Ś1 व्यूढानीकान्. — d) G4. 5 (*sup. lin.* as in text) [अ]भिमुखा (for वि°). D3. 4 ययुः (for [अ]भवन्).

5 a) D2. 5 तु; D3. 6 तां; M3–5 तान् (for तद्). Dn2 D4 विद्रुतं; D3. 6 विद्रुतां; M3–5 विमुखान् (for विमुखं). — b) D3. 6 सेनां (for सूनोर्). B2 Dn2 D2–4. 6–8 महाबलं (D3. 6 °लः) (for महद्बलम्). — d) K3 B4. 5 Dc1 संस्तंभयिषुर्; B1–3 विस्तंभ°; D2 विष्टंभयितुम् (for विष्टम्भयिषुर्). Ś2 K2. 3. 5 Dn1 D1. 2. 7. 8 आव्रजन्; Dn2 D3. 6 आगमत्

स पुत्रगृद्धिनः पार्थान्सहसैन्यानवारयत् ॥ ६
उग्रधन्वा महेष्वासो दिव्यमस्त्रमुदीरयन् ।
वार्धक्षत्रिरुपासेधत्प्रवणादिव कुञ्जरान् ॥ ७
धृतराष्ट्र उवाच ।
अतिभारमहं मन्ये सैन्धवे संजयाहितम् ।
यदेकः पाण्डवान्क्रुद्धान्पुत्रगृद्धीनवारयत् ॥ ८
अत्यद्भुतमिदं मन्ये बलं शौर्यं च सैन्धवे ।
तदस्य ब्रूहि मे वीर्यं कर्म चाग्र्यं महात्मनः ॥ ९
किं दत्तं हुतमिष्टं वा सुतप्तमथ वा तपः ।
सिन्धुराजेन येनैकः क्रुद्धान्पार्थानवारयत् ॥ १०
संजय उवाच ।
द्रौपदीहरणे यत्तद्भीमसेनेन निर्जितः ।
मानात्स तप्तवान्राजा वरार्थी सुमहत्तपः ॥ ११
इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेभ्यः प्रियेभ्यः संनिवर्त्य सः ।
क्षुत्पिपासातपसहः कृशो धमनिसंततः ।
देवमाराधयच्छर्वं गृणन्ब्रह्म सनातनम् ॥ १२ C. 7. 1754 B. 7. 42. 14 K. 7. 42. 16

(for आद्रवत्). K1 विष्टरस्त्वयिपुराव्रजन्; K4 विष्टंभव-पुराव्रजन्; D4 वि*ष्टभयि*रागमत्.

6 a) S तु यो राज्ञः (for महाराज). — b) Ś1 राजपुत्रो; D3.6 पुत्रो राजन् (for पुत्रो राजा). — c) Dn1 पुत्रगर्द्धिनः. — d) D3.6 G1 M1.2.4.5 न्यवारयत् (for अवा°).

7 a) B1 वार्धक्षेमिर्; B2 °क्षेत्रिर्; M3 °क्ष*र् (for °क्षत्रिर्). Ś K Dn D1.3.4.6–8 महातेजाः; B1.2 Dc1 G1 M3 Cd अपासेधत्; D2.5 महाराज; T G2–5 M5 अवासेधत्; M1.2 अबाधेत (for उपासेधत्). — d) Ś D7 प्रपाणादिव; K1.3.4 D1 प्रयाणा°; K5 प्रयानामिव; B1.2 (orig. as in text) D3 Ca प्रपानादिव; Dn प्रया(Dn1 °पा)ता°; D3.4.6 मृगाणामिव; T G2–5 M3–5 प्रभिन्नानिव; M1.2 स प्रभिन्नानि; Cap Cd प्रवणादिव (as in text). B1–4 Dc1 Dn2 D3.6 कुंजरः; B5 D4.7 8 कुंजरं. D2.5 सैन्यमध्ये व्यरोचत; G1 प्रभिन्नानि पंजरान् (submetric).

8 D4.6 om. (hapl.) 8b–9a; D5 reads the same on marg. (sec. m.). — b) Ś K D (except Dc1; D4.6 om.) संजयार्पितं. — c) T G3.4 यदेतत् (for °कः). Dn1 पुत्र (for क्रुद्धान्). — d) Ś K B Dc1 Dn2 D2.3.5 पुत्रप्रेप्सून्; Dn1 प्रेप्सून्क्रुद्धान्; D7.8 सह-सैन्यान्; T G5 पुत्रगृद्धीन्.

9 D4.6 om. 9a (cf. v. l. 8). D5 reads 9a on marg (sec. m). — a) K5 B D (D4.6 om.) अहं (for इदं). G5 अद्भुतबलं मन्ये. — c) B Dc1 S तस्य प्रब्रूहि; Dn2 तस्य ब्रूहि च; D4 तद्*ब्रूहि (for तदस्य ब्रूहि). S रूपं (for वीर्यं). — d) Dn1 चास्य; D2 S चोग्रं; D4.7 वाग्र्यं (for चाग्र्यं).

10 a) Ś1 K1 किं हुतमिष्टं (for हुतमिष्टं वा). — b) Ś1 किं तप्तम्; B5 सुदीप्तम्; T G3–5 स्वधी(G5 °धा)-तम्; G2 M स्वाधीनम् (G2 M4 °तम्) (for सुतप्तम्). Dn2 D5 पुनः (for तपः). — After 10ab, S ins.:

299* दमो वा ब्रह्मचर्यं वा सूत यच्चास्य सत्तम ।
देवं कतममाराध्य विष्णुमीशानमग्निजम् ।

[(L 1) G4 तपो (for दमो). G1 M क्षमा वा सूतस-त्तम (for the post. half). — (L. 2) G5 दैवं. G5 अब्जजं; M3 अग्रजं (for अग्निजम्).]

— D4 om. (hapl.) 10c–11d. — c) Ś1 K5 Dn1 D2.3.7.8 सिंधुराजो हि (for °जेन). S सिंधुराट्तनये सक्तान्. — d) D2 T G2 क्रुद्धः. Dc1 अवारयन्. Bom. ed. पांडवान्समवारयत्. — After 10, S ins.:

300* नैवं कृतं महत्कर्म भीष्मेणाज्ञासिषं तथा ।
सिन्धुराट्तनयस्त्वेको यथा पार्थानवारयत् ।

[(L. 1) G1 M अहं (for महत्). T G2 M3–5 पुरा (for तथा).]

11 D4 om. 11 (cf. v. l. 10). — a) D2 यत्तो; D3.6–8 यत्तु (for यत्तद्). — b) D5 तर्जितः; D7 वर्जितः (for नि°). — c) Dn2 अतः स; D3 अतः सु-; D6 आर्तः सु-; D7.8 S मानात्सं- (for मानात्स). Dc1 D7 S राजन् (for राजा). — d) M3–5 फलार्थी (for वरार्थी). Ś1 सुमहत्तमः.

12 b) K4 om. प्रियेभ्यः. Ś K (except K5) Dn1 D1.2.7.8 संनिवार्य सः; B4 D4 संनि(D4 °न्य)वर्तत. — c) Dn1 reads from सहः up to दयाम् (in 13b) on marg. — e) D4 om. माराधयच्छर्वं. G1 M1.2 आरा-धयेत्. D3 6–8 G1 सर्वं; Cd शार्वं (as in text). — f) K4 D7 गृह्णन्; D3 सर्वं; G5 गुणाद्; Cd गृणन् (as in text).

C. 7. 1784 B. 7. 42. 14 K. 7. 42. 16

भक्तानुकम्पी भगवांस्तस्य चक्रे ततो दयाम् ।
स्वप्नान्तेऽप्यथ चैवाह हरः सिन्धुपतेः सुतम् ।
वरं वृणीष्व प्रीतोऽस्मि जयद्रथ किमिच्छसि ॥ १३
एवमुक्तस्तु शर्वेण सिन्धुराजो जयद्रथः ।
उवाच प्रणतो रुद्रं प्राञ्जलिर्नियतात्मवान् ॥ १४
पाण्डवेयानहं संख्ये भीमवीर्यपराक्रमान् ।
एको रणे धारयेयं समस्तानिति भारत ॥ १५
एवमुक्तस्तु देवेशो जयद्रथमथाब्रवीत् ।
ददामि ते वरं सौम्य विना पार्थं धनंजयम् ॥ १६
धारयिष्यसि संग्रामे चतुरः पाण्डुनन्दनान् ।
एवमस्त्विति देवेशमुक्त्वाबुध्यत पार्थिवः ॥ १७
स तेन वरदानेन दिव्येनास्त्रबलेन च ।
एकः संधारयामास पाण्डवानामनीकिनीम् ॥ १८
तस्य ज्यातलघोषेण क्षत्रियान्भयमाविशत् ।
परांस्तु तव सैन्यस्य हर्षः परमकोऽभवत् ॥ १९
दृष्ट्वा तु क्षत्रिया भारं सैन्धवे सर्वमर्पितम् ।
उत्क्रुश्याभ्यद्रवन्राजन्येन यौधिष्ठिरं बलम् ॥ २०

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि एकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥

---

13 Dn1 reads 13^{ab} on marg. — ^{a}) K1 D7 भक्त्यानुकंपी. — ^{b}) S तस्मिन् (for तस्य). Dn2 D3.8 ततोदयं; D4 त***; G1 M1.2 M5 (*sup. lin.*) महादयां; M3.4 महोदयाः (M4 °यां) (for ततो दयाम्). D2 तस्याथ विदधे दयां. — For S subst. for 13^{cdef}, cf. v. l. 15. — ^{c}) Ś1 चास्य; Ś2 K4 D1 तस्य; K1.3 [ऽ]स्याथ; D5 त्वथ (for ऽप्यथ). D5 वै प्राह (for चैवाह). — ^{f}) B यमिच्छसि; Dc1 यदी° (for किमि°).

14 For S subst. for 14, cf. v. l. 15. — ^{a}) K1-3 उक्त्वा (for उक्तस्). — ^{cd}) Ś1 Dn1 transp. प्रणतो and प्राञ्जलिर्. Ś1 नियतात्मवाक्.

15 K4 transp. 15^{ab} and 15^{cd}. — ^{b}) Dn2 D3-6 भीमवेग- (for °वीर्य-). — D1 om. 15^{cd}. — ^{c}) Dc1 (marg.) D2.5.7.8 वारयेयं (for धा°). B वारयेयं रथेनैकः; Dc1 (orig.) वारयन्नथघोषेण; Dn2 D3.4.6 व- (D6 वा)रयेयं (D6 °येहं) रणे ह्येकः. — For 13^{c}–15^{c}, S subst.:

301* तस्य चाल्पेन कालेन नियमेन सुतोषितः ।
प्रीतो महेश्वरस्तस्मै वरं चैवं ददौ तदा ।
स तु वव्रे वरं तत्र पाण्डवेयानहं रणे ।
वारयेयं रथेनैकः.

[(L. 2) M1.2 तस्यै (for तस्मै). T G2-5 चेमं (for चैवं).]

— ^{d}) D8 समग्रान्; M3 समंताद् (for समस्तान्). K5 मे मतिः (for भारत).

16 For subst. for 16, cf. v. l. 17. K5 ins. after 17^{ab}: D7.8 after 16^{ab}:

302* यमाहुरजितं संख्ये शङ्खचक्रगदाधरम् ।
विष्णुसहस्रमूर्धानं स कृष्णः पाति फाल्गुनम् ।

— ^{c}) Ś2 K (except K5) ददानि (for °मि). D7.8 तस्माद् (for सौम्य).

17 ^{a}) B Dc1 Dn2 D3-6 वारयिष्यसि. — After 17^{ab}, K5 ins. 302*. D3.4 om. 17^{cd}. — ^{d}) D7.8 T G3 [अ]युध्यत; Cd [अ]बु° (as in text). D7.8 सैंधवः; T G3 पांडवान् (for पार्थिवः). — T ins. after 17: G1.2.4.5 M subst. for 16–17: G3 subst. for 16^{a}–17^{b}:

303* तेनोक्तस्तमृते पार्थं शर्वस्तस्मै वरं ददौ ।
एकाहमिति राजेन्द्र तत्रैवादर्शनं गतः ।

[(L 1) T जयस् (for शर्वस्). — (L. 2) T G3 ययौ (for गतः).]

18 ^{b}) D7.8 दैवेन (for दि°). D8 -फलेन (for -बलेन). S परमास्त्रबलेन च. — ^{c}) K5 B4.5 Dc1 Dn2 D4-6 S एकः संवा (Dc1 Dn2 स वा)रयामास.

19 ^{b}) D2 T G2.4.5 क्षत्रिया भयमाविशन्. — ^{c}) D3.4.6 परेषां; D8 परांश्च (for परांस्तु). Ś1 K1.2.4 Dc1 तव तु (Dc1 नु) (by transp.). D1 सैन्यानि; M3-5 सैन्यानां (for सैन्यस्य). — ^{d}) Ś1 D4 G4 प्रहर्षः (G4 सहर्षः) परमोभवत्.

20 ^{a}) Dn2 D2.5 च (for तु). — ^{b}) D7.8 सत्यम्; S महद् (for सर्वम्). — ^{c}) K1.3 Dn1 D2.5 उत्कृष्य; K4 D1 उत्कुष्य; Dn2 उत्क्रम्य (for उत्क्रुश्य). D3.4.6 दुद्रुवु (for [अ]भ्यद्रवन्). — ^{d}) G5 अग्रे (for येन).

४२

संजय उवाच ।
यन्मा पृच्छसि राजेन्द्र सिन्धुराजस्य विक्रमम् ।
शृणु तत्सर्वमाख्यास्ये यथा पाण्डूनयोधयत् ॥ १
तमूहुः सारथेर्वश्याः सैन्धवाः साधुवाहिनः ।
विकुर्वाणा बृहन्तोऽश्वाः श्वसनोपमरंहसः ॥ २
गन्धर्वनगराकारं विधिवत्कल्पितं रथम् ।
तस्याभ्यशोभयत्केतुर्वाराहो राजतो महान् ॥ ३
श्वेतच्छत्रपताकाभिश्चामरव्यजनेन च ।
स बभौ राजलिङ्गैस्तैस्तारापतिरिवाम्बरे ॥ ४
मुक्तावज्रमणिस्वर्णैर्भूषितं तदयस्मयम् ।
वरूथं विबभौ तस्य ज्योतिर्भिः खमिवावृतम् ॥ ५
स विस्फार्य महच्चापं किरन्निषुगणान्बहून् ।
तत्खण्डं पूरयामास यद्व्यदारयदार्जुनिः ॥ ६
स सात्यकिं त्रिभिर्बाणैरष्टभिश्च वृकोदरम् ।
धृष्टद्युम्नं तथा षष्ट्या विराटं दशभिः शरैः ॥ ७
द्रुपदं पञ्चभिस्तीक्ष्णैर्दशभिश्च शिखण्डिनम् ।
केकयान्पञ्चविंशत्या द्रौपदेयांस्त्रिभिस्त्रिभिः ॥ ८
युधिष्ठिरं च सप्तत्या ततः शेषानपानुदत् । C. 7. 1771 B. 7. 43. 9 K. 7. 42. 9

Colophon. *Sub-parvan :* Ś$_{1}$ K$_{1-3}$ B D$_{c1}$ D$_{n1}$ D$_{1. 3. 4. 6-8}$ अभिमन्युवध (D$_{6}$ °युद्ध). — *Day of Droṇa's Generalship :* K$_{1. 3}$ तृतीययुद्धदिवसे; K$_{2}$ तृतीयदिवसे. — *Adhy. name :* K$_{5}$ D$_{2. 5}$ जयद्रथवरप्रदानं; D$_{4}$ चक्रव्यूहं. — *Adhy. no.* (figures, words or both): B$_{1. 2}$ D$_{n1}$ S 41 (as in text); D$_{2}$ 38.

42

1 ^{a}) Ś$_{1}$ K$_{1. 3. 5}$ B D$_{c1}$ D$_{n}$ D$_{1-6. 8}$ T G$_{2-5}$ यन्मां. S सौहार्दात् (for राजेन्द्र). — ^{b}) Ś K (except K$_{5}$) D$_{1}$ चेष्टितं (for विक्रमम्). — ^{c}) T G$_{2-4}$ शृणु तत्सहसा राजन्; G$_{1}$ M शृणु तस्य यथा राजन्; G$_{5}$ शृणु तत्त्वं यथा सर्वं. — ^{d}) S क्रुद्धान्पार्थानवारयत्.

2 ^{a}) D$_{7. 8}$ उत्तमाः (for तमूहुः). B$_{2}$ वाजिनो (for सारथेर्). D$_{3}$ वाक्यात्; G$_{5}$ मत्या (sic) (for वश्याः). — ^{b}) T सैंधवं. — ^{c}) D$_{n2}$ D$_{3. 4. 6}$ क्रममाणा; Ca. d विकुर्वाणा (as in text). D$_{n2}$ D$_{3}$ वृहंतोश्वा (D$_{n2}$ °श्वान्). — ^{d}) Ś$_{2}$ K (except K$_{5}$) D$_{1}$ मन.पवनरंहसः; D$_{n2}$ हेषतो वातरं°; D$_{3. 4. 6}$ वहंतो वातरं°.

3 ^{c}) Ś$_{2}$ D$_{n2}$ [अ]प्यशोभयत्; K$_{2}$ [अ]भिशो°; K$_{5}$ T G$_{2-5}$ स्वशो°; D$_{c1}$ [अ]त्यशो°; D$_{n1}$ D$_{2. 5}$ ध्यशो°; D$_{1}$ [अ]भ्यासोभवत्; D$_{3. 6}$ ह्यशोभयत्; D$_{4}$ [अ]थ शोभते; D$_{7. 8}$ न्यस्तोभवत्; G$_{1}$ M [अ]न्वशोभयत् (for [अ]भ्यशोभयत्). K$_{5}$ D$_{3}$ केतुं. — ^{d}) Ś K$_{1. 3}$ D (except D$_{c1}$) वराहो; K$_{4}$ lacuna.

4 ^{a}) B$_{3}$ ध्वजच्छत्र- G$_{1}$ M$_{1. 2}$ -पताकेन (for °काभिश्). — ^{b}) K$_{5}$ D$_{n1}$ -व्यजनैरपि (for °नेन च). — ^{c}) D$_{5}$ om. स. D$_{4}$ om. (hapl.) from राजलिङ्गै up to विबभौ (in 5^{c}). T G$_{2. 4}$ M$_{3-5}$ युद्ध-; G$_{1. 3. 5}$ M$_{1. 2}$ युधि (for राज-). — ^{d}) T G$_{1-4}$ M चारुश्च (T G$_{2}$ °रुश्च; G$_{1}$ M °रु च) प्रत्यरोचत; G$_{5}$ चारुभिः प्रत्यदृश्यत.

5 D$_{4}$ om. up to विबभौ (cf. v. l. 4). — ^{a}) K$_{4}$ D$_{1}$ मुक्तामणिव(K$_{4}$ °वैं)ज्रस्वर्णैर्; S मुक्तावज्रैः (G$_{3}$ °क्तवज्रः) स (G$_{4}$ च) मणिभिर्. — ^{b}) Ś$_{2}$ D$_{2. 5}$ तमयस्मयं; K$_{4}$ यदय°; D$_{3}$ तदुय°; G$_{5}$ तद*° (for तदय°). — ^{c}) G$_{1}$ M स्यंदनं (for वरूथं). D$_{1}$ तात (for तस्य). — ^{d}) D$_{4}$ repeats ज्योतिर्भिर्. D$_{7. 8}$ द्योतिभिः. S खमिवाचितं.

6 ^{a}) G$_{1. 5}$ M विष्फार्य. B$_{1. 3}$ महाचापं. — ^{c}) K$_{5}$ तत्षंडं; D$_{4}$ तं शंखं (for तत्खण्डं). — ^{d}) K$_{3-5}$ यद्यद्दारयद्; D$_{c1}$ यद्दा°; D$_{1}$ यं व्यदा°; D$_{5}$ यद्विदा°; D$_{8}$ यद्यादा° (for यद्व्यदा°). S यदार्जुनिरदारयत्.

7 ^{a}) D$_{n2}$ D$_{3. 4. 6}$ सात्यकिं च; S स सत्यकं. — ^{b}) K$_{3. 5}$ B D$_{c1}$ D$_{3. 6-8}$ G$_{1. 2. 5}$ M अष्टाभिश्. — ^{c}) S (except G$_{1}$) पुनः (for तथा).

8 ^{a}) D$_{5}$ दशभिस् (for पञ्च°). — ^{b}) B$_{4}$ D$_{1}$ सप्तभिश्; D$_{5}$ पंच° (for दश°). — ^{c}) K$_{4. 5}$ B$_{1-3. 5}$ D कैके(B$_{2}$ D$_{1. 7}$ °क)यान्. D$_{2. 5}$ पंचसप्तत्या.

9 ^{a}) B D$_{c1}$ D$_{7. 8}$ तु (for च). D$_{4}$ विंशत्या (for सप्त°). — ^{b}) D$_{n1}$ शेषान्सर्वान्; S विद्धा शिष्टान् (for ततः शेषान्). D$_{n2}$ D$_{3. 5. 6}$ उपानुदत्; D$_{7. 8}$ उपा-

C. 7. 1771 B. 7. 43. 9 K. 7. 42. 9 इषुजालेन महता तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ९
अथास्य शितपीतेन भल्लेनादिश्य कार्मुकम् ।
चिच्छेद प्रहसन्राजा धर्मपुत्रः प्रतापवान् ॥ १०
अक्ष्णोर्निमेषमात्रेण सोऽन्यदादाय कार्मुकम् ।
विव्याध दशभिः पार्थं तांश्चैवान्यांस्त्रिभिस्त्रिभिः ॥ ११
तस्य तल्लाघवं ज्ञात्वा भीमो भल्लैस्त्रिभिः पुनः ।
धनुर्ध्वजं च छत्रं च क्षितौ क्षिप्रमपातयत् ॥ १२
सोऽन्यदादाय बलवान्सज्यं कृत्वा च कार्मुकम् ।
भीमस्यापोथयत्केतुं धनुरश्वांश्च मारिष ॥ १३
स हताश्वादवप्लुत्य छिन्नधन्वा रथोत्तमात् ।
सात्यकेराप्लुतो यानं गिर्यग्रमिव केसरी ॥ १४
ततस्त्वदीयाः संहृष्टाः साधु साध्विति चुक्रुशुः ।
सिन्धुराजस्य तत्कर्म प्रेक्ष्याश्रद्धेयमुत्तमम् ॥ १५
संक्रुद्धान्पाण्डवानेको यद्धारास्त्रतेजसा ।
तत्तस्य कर्म भूतानि सर्वाण्येवाभ्यपूजयन् ॥ १६
सौभद्रेण हतैः पूर्वं सोत्तरायुधिभिर्द्विपैः ।
पाण्डूनां दर्शितः पन्थाः सैन्धवेन निवारितः ॥ १७
यतमानास्तु ते वीरा मत्स्यपाञ्चालकेकयाः ।

द्रवत् (for अपानुदत्). Ś K_{1-4} D_1 ततः शेषानु(K_2 °न)गान्नुदन् ($K_{3.4}$ °त्).

10 ^{a}) D_7 अथोस्य. K_5 Dn $D_{3.4.7.8}$ सितपीतेन. — ^{b}) D_6 आच्छिद्य; S उद्दिश्य (for आदिश्य). — ^{c}) T $G_{3.4}$ राजन् (for राजा). — ^{d}) $Ś_1$ धर्मराजः (for °पुत्रः).

11 ^{a}) D_8 चक्षुर् (for अक्ष्णोर्). Dn_2 निमिष- (for निमेष-). S -मात्रात्तु (for -मात्रेण). $D_{2.5}$ तत्क्षणात्सोन्यदादाय. — ^{b}) $D_{7.8}$ आदत्त (for आदाय). $D_{2.5}$ बल(D_2 °ल)वाञ्श्चा(D_2 °ना)शु कार्मुकं. — ^{c}) D_8 विव्याज्*. Dn_2 M_5 पार्थांस्. — ^{d}) K_1 चैकान्यांस्; G_5 ताञ्श्न्यांस् (for चैवा°). K_2 om. (hapl.) from त्रिभिः up to भल्लै (in 12^{b}).

12 K_2 om. up to भल्लै (cf. v. l. 11). — ^{a}) D_1 तत्तस्य (by transp.). $Ś_2$ $K_{1.3.4}$ D_1 वीक्ष्य; G_5 श्रुत्वा (for ज्ञात्वा). — ^{b}) G_5 भीमैस् (for भल्लैस्). $K_{3.5}$ T G_{1-4} M त्रिभिः; G_5 शरैः (for पुनः). — ^{d}) G_5 छित्त्वा भूमौ न्यपातयन्.

13 ^{a}) T G_{2-5} बलवत् (for °वान्). — ^{b}) B_4 $D_{1.2.4.5.7}$ सज्जं. S महद्धनुः (for च कार्मुकम्). — ^{c}) K_4 B Dc_1 [अ]पातयत्; D_6 पोथ°; S [उ]न्माथ° (for [अ]पोथ°). K_5 B_3 (marg.) Dn_1 $D_{2.5}$ विरथं भीमकर्माणं. — ^{d}) G_5 चाश्वांश्च (for अ°). K_5 B_3 (marg.) Dn_1 $D_{2.5}$ भीमं चक्रे महारथं (Dn_1 D_5 °थः).

14 ^{c}) $Ś_1$ सात्यकेरग्रतस्तस्थौ; S स(G_5 सा)त्यकस्याप्लुतो यानं. — ^{d}) G_1 $M_{1.2}$ गिर्यग्राद् (for °ग्रम्). K_1 $B_{1.2}$ D_8 केशरी.

15 ^{b}) Bom. ed. वादिनः (for चुक्रुशुः). — The portion of the text from 15^{e} up to 7. 44. 7^{d} is lost in $Ś_2$ on missing folios. — ^{d}) $K_{3.4}$ $B_{1.5}$ Dn $D_{1.4.8}$ T G_{2-5} श्रद्धेयम् (for [अ]श्र°). $K_{4.5}$ B Dc_1 Dn_1 अद्भुतं (for उत्तमम्). $D_{2.5}$ पूजयंतो (D_2 °रयंस्ते) मुहुर्मुहुः. — After 15, G_1 M ins.:

304* विव्यधुः शरवर्षेण समन्तान्नृपसत्तमाः ।
संछाद्यमानो बहुभिः पाण्डवानां महारथैः ।
न विव्यथे महाराज दिव्यमस्त्रमुपाश्रितः ।
छित्त्वा च ताञ्शरान्राजञ्शरवर्षैः पृथग्विधैः ।
छादयामास तान्सर्वांस्तदभूद्रोमहर्षणम् । 5

[(L. 3) G_1 अपाश्रितः (for उपाश्रितः).]

16 $Ś_2$ missing (cf. v. l. 15). D_8 om. 16^{c}–17^{b}. — ^{c}) K_2 सर्वकर्माणि; G_5 सर्वभूतानि (for कर्म भूतानि). — ^{d}) G_5 कर्म तत्र (for सर्वाण्येव). Dn_2 [अ]भिपूजयन्; D_2 [अ]भ्यपूरयत् (for °पूजयन्).

17 $Ś_2$ missing (cf. v. l. 15). D_8 om. 17^{ab} (cf. v. l. 16). — ^{b}) K_2 $D_{3.5.7}$ सोत्त(D_5 सोंत)रायोधिभिर्; K_5 B_2(marg. as in text).$_3$ Dc_1 Dn_1 सों(K_5 सों)तरायुधिभिर्; D_2 सोंतरा बहुभिर्; Ca सोत्तरयोधभिर्; Cd सोत्तरायुधिभिर् (as in text). B_3 D_5 नृपैः; G_1 $M_{1.2}$ गजैः (for द्विपैः). — ^{c}) S आवृतः (for दर्शितः). — ^{d}) K_4 निवारितं; S च धन्विना (for निवारितः).

18 $Ś_2$ missing (cf. v. l. 15). K_4 D_1 om. (hapl.) 18^{a}–19^{b}. — ^{a}) K_5 जितमानास्; D_4 पत° (for यत°). — ^{b}) D_2 मत्स्याः; D_{5-7} मत्स- (for मत्स्य-). K_3 D_3 -पंचाल-. $K_{2.5}$ D (except Dc_1; D_1 om.) -कैकयाः. S पांचाला म(T मा)त्स्यकेकयाः. — ^{c}) D_2 [अ]भ्यपीड्यंत; D_4 [अ]न्वपश्यत; D_6 [अ]न्वपद्यंते (for [अ].

पाण्डवाश्चान्वपद्यन्त प्रत्यैकश्येन सैन्धवम् ॥ १८
यो यो हि यतते भेत्तुं द्रोणानीकं तवाहितः ।
तं तं देववरप्राप्त्या सैन्धवः प्रत्यवारयत् ॥ १९

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥

४३

संजय उवाच ।
सैन्धवेन निरुद्धेषु जयगृद्धिषु पाण्डुषु ।
सुघोरमभवद्युद्धं त्वदीयानां परैः सह ॥ १
प्रविश्य त्वार्जुनिः सेनां सत्यसंधो दुरासदाम् ।
व्यक्षोभयत तेजस्वी मकरः सागरं यथा ॥ २
तं तथा शरवर्षेण क्षोभयन्तमरिंदमम् ।
यथाप्रधानाः सौभद्रमभ्ययुः कुरुसत्तमाः ॥ ३
तेषां तस्य च संमर्दो दारुणः समपद्यत ।
सृजतां शरवर्षाणि प्रसक्तममितौजसाम् ॥ ४
रथव्रजेन संरुद्धस्तैरमित्रैरथार्जुनिः ।
वृषसेनस्य यन्तारं हत्वा चिच्छेद कार्मुकम् ॥ ५
तस्य विव्याध बलवाञ्शरैरश्वानजिह्मगैः । C. 7. 1787 B. 7. 44. 6 K. 7. 44. 6

न्वपद्यन्त). — d) Ś1 प्रत्येकस्यैष; K1. 3 °कस्तेन; K2 °कं तेन; K5 Dn1 D8 प्रतिशोकुर्नं; B1 (marg.). 3. 5 Dc1 प्रत्येकैकेन; B1 (also marg). 4 एकैकश्येन; Dn2 D4. 5. 7. 8 S प्रत्येकं चैव; D2 प्रत्यषेधत्स; D8 प्रत्येकास्तेन; D6 प्रत्यैकाग्रेण; Cd (gloss: प्रत्येकशः) प्रत्यैकश्येन (as in text).

19 Ś2 missing (cf. v. l. 15). K4 D1 om. 19ab (cf. v. l. 18). — a) D4 यत्नं; D7. 8 हंतुं (for भेत्तुं). — b) K5 Dn1 D2. 5. 7. 8 समाहितः (for तवा°). — c) K1 तदेव; K3 B Dc1 Dn2 D3. 4. 6 तमेव (for तं देव-). K4 -वरप्राप्तः; K5 Dn1 -वरं प्राप्य; Dn2 D3. 6 वरं प्राप्तः (for -वरप्राप्त्या). S तं तं देवाद्वरं (G4 तं तदेवावरं) प्राप्य.

Colophon. Ś2 missing. *Sub-parvan.*: Ś1 K1-3 B Dc1 Dn D1. 3. 4 6-8 अभिमन्युवध (Dn2 °युद्ध). — *Day of Droṇa's Generalship*: K1-3 तृतीयदिवसे; G2 तृतीयेह्नि. — *Adhy. name*: K5 D5 पांडवसेनापराजयः; D2 जयद्रथयुद्धे पांडवसेनापराजयः; D4 चक्रव्यूहं; G2 सैंधववरनिरूपणं. — *Adhy. no.* (figures, words or both): B1. 2 Dn1 S 42 (as in text). — *Śloka no.*: Dn1 19.

43

☞ This adhy. is missing in Ś2 (cf. v. l. 7. 42. 15).

1 B2 reads the ref. on marg. — a) M3 संजयेन (for सैन्धवेन). Dc1 हि रुद्धेषु; Dn2 D3. 4. 6 निरस्तेषु; D1 विरुद्धेषु; D7. 8 निरुद्धेन (for निरुद्धेषु). — b) B4 D1 T G2. 3 M5 (*inf. lin.* as in text) जयगृध्निषु; D2 °गर्द्धिषु; D4. 6 G4 °गृध्रिषु; D7 °ग्रद्धिषु (for °गृद्धिषु). D7 om. पाण्डुषु. — c) Ś1 K1. 2 D1 तद् (for सु-).

2 G5 om. 2a–8c. — a) K3 B Dc1 [अ]थार्जुनिः; D2 7. 8 T G2 M3-5 चार्जुनिः; Dn1 आर्जुनिः (for त्वा°). — b) K1 D3. 4 दुरासदं; K2 Dn1 D2 G1 M °सदः; D5 °सनां (for °सदाम्). — c) Dn1 अक्षोभयत; G1 M1. 2 विक्षो°; G3 व्यक्षोभयति (for व्यक्षोभयत). — d) T G2. 4 transp. मकरः and सागरं.

3 G5 om. 3 (cf. v. l. 2). — a) Dn2 D2 तत् (for तं). S (G5 om.) शरजालेन (for °वर्षेण). — b) S (G5 om.) छादयंतम् (for क्षोभ°). K4 अरिंदमः. — c) D2. 5 यथाप्रधानं. — d) Ś1 K5 B1-3 Dc1 Dn D2-8 नरसत्तमाः; K1-4 D1 तत्र कौरवाः; B4. 5 रथसत्तमाः (for कुरु°).

4 G5 om. 4 (cf. v. l. 2). — a) D4 वरं मर्दो (for च सं°). — d) T G2-4 संसक्तम् (for प्रस°). D4 अमितौजसं.

5 G5 om. 5 (cf. v. l. 2). — a) Ś1 K1-4 D1 राजव्रजैस्तु (Ś1 °जेन); B3 Dc1 S (except G1; G5 om.) रथव्रातेन (for °व्रजेन). T G2-4 संयुक्तस्; G1

C. 7. 1787 B. 7. 44. 6 K. 7. 44. 6 वातायमानैरथ तैरश्वैरपहृतो रणात् ॥ ६
तेनान्तरेणाभिमन्योर्यन्तापासारयद्रथम् ।
रथव्रजास्ततो हृष्टाः साधु साध्विति चुक्रुशुः ॥ ७
तं सिंहमिव संक्रुद्धं प्रमथ्नन्तं शरैररीन् ।
आरादायान्तमभ्येत्य वसातीयोऽभ्ययाद्द्रुतम् ॥ ८
सोऽभिमन्युं शरैः षष्ट्या रुक्मपुङ्खैरवाकिरत् ।
अब्रवीच्च न मे जीवञ्जीवतो युधि मोक्ष्यसे ॥ ९
तमयस्मयवर्माणमिषुणा *आशुपातिना ।
विव्याध हृदि सौभद्रः स पपात व्यसुः क्षितौ ॥ १०
वसात्यं निहतं दृष्ट्वा क्रुद्धाः क्षत्रियपुंगवाः ।
परिवव्रुस्तदा राजंस्तव पौत्रं जिघांसवः ॥ ११
विस्फारयन्तश्चापानि नानारूपाण्यनेकशः ।
तद्युद्धमभवद्रौद्रं सौभद्रस्यारिभिः सह ॥ १२
तेषां शरान्सेष्वसनाञ्शरीराणि शिरांसि च ।
सकुण्डलानि स्रग्वीणि क्रुद्धश्चिच्छेद फाल्गुनिः ॥ १३
सखड्गाः साङ्गुलित्राणाः सपट्टिशपरश्वधाः ।
अदृश्यन्त भुजाश्छिन्ना हेमाभरणभूषिताः ॥ १४
स्रग्भिराभरणैर्वस्त्रैः पतितैश्च महाध्वजैः ।

M1. 2 संरुद्धैस् (for संरुद्धस्). — b) K2. 5 B2. 4 D2 M1. 2 तथार्जुनिः (for अथा°).

6 G5 om. 6 (cf. v. l. 2). B5 om. 6–8. — a) S (except M4; G5 om.) तं च (for तस्य). K4 वि*ध; D5 M3 (*inf. lin.* as in text) चिच्छेद; T G2 विव्याथ (for विव्याध). — b) S (G5 om.) तस्य चाश्वान् (for अश्वैर°). — c) S (G5 om.) तैरश्वैर् (for अथ तैर्). — d) S (G5 om.) निःसंज्ञोपहृ(G3 °ह्·; M1. 2 °हृ)तो रणात्.

7 B3 G5 om. 7 (cf. v. l. 6, 2). — a) Ś1 D1 अभिमन्युर्. — b) D6 यत्ता (for यन्ता). Dn2 चोत्सारयद्; D3. 6 [अ]वासारयद्; D7 [अ]पसा°; S (G5 om.) निःसा° (for [अ]पासा°). G4 द्रढं (for रथम्). Ś1 K3. 4 D1 यंतारं वारयन्न(Ś1 हरयद्र·; K3 वारयद्र)-थात् (K4 °थं); D4 युतासारजयद्रथं. — c) D4 अथ पार्थास् (for रथव्रजास्). M4 तथा (for ततो). Dn2 D3. 5. 6. 8 दृष्ट्वा (for हृष्टाः).

8 B5 om. 8 (cf. v. l. 6). G5 om. 8a (cf. v. l. 2). — a) T G2–4 तं तु सिंहमिव क्रुद्धं. — b) D4 M2 प्रथमंतं; D6 G1. 3. 4 M1. 3–5 प्रमथंतं (for प्रमथ्नन्तं). K1 इषून्; K2–4 Dn2 D1 रिपून्; D7 असीन् (for अरीन्). — c) K1. 3 D1 आरादावर्तम्; D4. 7 °यंतम् (for °यान्तम्). S आलोक्य (for अभ्येत्य). — d) B (B5 om.) Dc1 वशातीयो. Dn1 रथं; D3. 6 रणं (for द्रुतम्). S वसातिः सोभ्ययाद्द्रुतं.

9 a) K5 Dn1 रणे (for शरैः). D7. 8 दृष्ट्वा (for षष्ट्या). — b) M1. 2 रुग्म- (for रुक्म-). K4 M1 इवाकिरत्; D2. 4–6 M2 अ(M2 इ)वाकिरन् (for अवाकिरत्). — c) D8 om. जीवन्. — d) K1 Dn1 G1 M1. 2 जीवितो. S वीर (for युधि). K1. 4. 5 B2. 5 Dc1 Dn D1–6 युधिर्मोक्षसे (Dc1 °सि); D8 मोक्ष्यसे यथा (for युधिमोक्ष्यसे).

10 a) Dn1 तं तथास्मय-; D3. 4. 6 तमयोमय- (for तमयस्मय). — b) Ś1 K1–3 D1 [अ]भ्याशुपातिना; K4 [अ]भ्यासपा°; K5 S त्वाशु°; B Dc1 Dn2 दूरपा°; Dn1 [अ]प्याशुपा°; D2 प्रांशुपा°; D3. 4 शस्त्रपा°; D5 ह्याशुपा°; D6 शस्त्रघा°; D7 न्याशुपा°; D8 [अ]त्याशुपा° (for *आशुपा°). — c) S transp. विव्याध (T G2 °थ) and हृदि. — d) S ममार च (for व्यसुः क्षितौ). Cd cites व्यसुः (as in text). Ś1 निपपात क्षितौ व्यसुः.

11 a) K3 B1. 4 वासत्यं; B2. 3 Dc1 वाशात्यं; B5 D3. 4. 6 वासात्यं; D1. 2 वशात्यं; D7 दसात्यं; S वसातिं (for वसात्यं). K5 Dn1 D5 वसातीयं हतं दृष्ट्वा (Dn1 श्रुत्वा). — b) Dn1 क्षुद्राः (for क्रुद्धाः).

12 Dc1 om. 12ab. — a) S (except T G2) विष्फारयंतश्च. — c) Ś1 K5 D7 T G घोरं; M3 राजन् (for रौद्रं).

13 a) Ś1 सरसनान्; B5 सकवचान्; Dn1 महेष्वासान्; Dn2 D3. 6 अशेषांश्च; D4 चेष्वसनान्; Cd सेष्वसनान् (as in text). T G2–4 तेषां शरानि(G3 °श्चि)ष्वसनान्; G5 तेषां शरौघानिष्वासान्. — d) Ś1 फल्गुनिः; D5 पांडविः (for फाल्गुनिः).

14 a) K5 सषड्गः. — b) K1 D1 सपट्टिस-; K5 Dn1 सप्रासाः स-; S सपट्टासि- (G1 M °ट्टस-) (for सपट्टिश-). K5 -परिच्छदाः; B1 D -पर(D1 °रि)स्वधाः; T G2 परश्वथाः (for -परश्वधाः). — c) B2–5 Dc1 D1 अपश्यंत; D3 आदृश्यंत; G5 अदृश्यत (for अदृश्यन्त). — d) Dn1 हेमभारेण; D5. 7. 8 हैमाभरण-; S नानाभरण- (M3–5 °भूषण-) (for हेमाभरण-).

ः ॥ १५

अपस्करैरधिष्ठानैरीषादण्डकबन्धुरैः ।
अक्षैर्विमथितैश्चक्रैर्भग्नैश्च बहुधा युगैः ॥ १६

अनुकर्षैः पताकाभिस्तथा सारथिवाजिभिः ।
रथैश्च भग्नैर्नागैश्च हतैः कीर्णाभवन्मही ॥ १७

निहतैः क्षत्रियैः शूरैर्नानाजनपदेश्वरैः ।
जयगृद्धैर्वृता भूमिर्दारुणा समपद्यत ॥ १८

दिशो विचरतस्तस्य सर्वाश्च प्रदिशस्तथा ।
रणेऽभिमन्योः क्रुद्धस्य रूपमन्तरधीयत ॥ १९

काञ्चनं यद्यदस्यासीद्वर्म चाभरणानि च ।
धनुषश्च शराणां च तदपश्याम केवलम् ॥ २०

तं तदा नाशकत्कश्चिच्चक्षुर्भ्यामभिवीक्षितुम् ।
आददानं शरैर्योधान्मध्ये सूर्यमिव स्थितम् ॥ २१ C. 7. 1802 B. 7. 44. 21 K. 7. 44. 21

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४३

15 ^{a}) D$_{8}$ अग्रिमाभरणैर्वस्त्रैः. —^{b}) K$_{3}$ B$_{4}$ पातितैश्च; B$_{1}$ पत्तिभिश्च (for पतितैश्च). B$_{4}$ महाभुजैः; Dn$_{1}$ °रथैः (for °ध्वजैः). S (except G$_{4}$) पतितैर्विविधैर्ध्वजैः. —^{c}) D$_{2.5}$ वर्मभिश्च महार्हैश्च; D$_{7.8}$ चर्मभिर्वर्मभिर्हारैर्. — D$_{4}$ om. (hapl.) 15^{d}. —^{d}) G$_{1.3-5}$ M मकुटैश्च (for मुकु°). G$_{5}$ चित्र- (for छत्र-).

16 ^{a}) Ś$_{1}$ K$_{3.5}$ B$_{2}$ (marg.). $_{3.4}$ Dc$_{1}$ Dn$_{1}$ D$_{5.7.8}$ उपस्कारैर्; B$_{5}$ Dn$_{2}$ D$_{3}$ अयस्करैर्; T G$_{2-5}$ M अवस्क- (G$_{2}$ M$_{1.2}$ °स्का)रैर् (for अप°). —^{b}) Ś$_{1}$ ईषादंडैक-बंधुरैः. —^{c}) T G$_{1-3}$ M transp. अक्षैर् and चक्रैर्. G$_{4}$ lacuna; G$_{5}$ अश्वैर् (for चक्रैर्). —^{d}) B$_{4}$ युधैः; S ध्वरैः (for युगैः). Ś$_{1}$ K D (except Dc$_{1}$ D$_{3}$) भग्नैश्च

17 G$_{4}$ om. (hapl.) 17^{a}–18^{b}. —^{a}) K$_{5}$ D$_{2.5}$ अनुकर्ष- (for °कर्षैः). S (G$_{4}$ om.) पा(G$_{1}$ प)दातैरनु-कर्षैश्च. —^{c}) Dn$_{1}$ ध्वजैर्भग्नैश्च (for रथैश्च भग्नैर्). D$_{5}$ रथैश्च पतितैर्नागैर्. —^{d}) D$_{4.5}$ हयैः; G$_{1}$ M भग्नैः (for हतैः). T G$_{2.3.5}$ पादातैश्चास्तृता मही.

18 G$_{4}$ om. 18^{ab} (cf. v. l. 17). —^{a}) Ś$_{1}$ K$_{1.2.4}$ हतैश्च (for निहतैः). —^{c}) Ś$_{1}$ जयागतैर्; K$_{1-4}$ D$_{1}$ जयेच्छुभिर्; B$_{1}$ Dc$_{1}$ D$_{4.7.8}$ जयगृध्रैर्; D$_{2}$ जयगर्ध्यैं (for जयगृद्धैर्). S हतैर् (G$_{2}$ M$_{1.2}$ °यैर्) (for वृता). K$_{5}$ Dn$_{1}$ ततो गृध्रावृता भूमिर्. —^{d}) D$_{7.8}$ समदृश्यत; S (अ)प्रियदर्शना (for समपद्यत).

19 ^{c}) K$_{1}$ D$_{3}$ क्रोधस्य (for क्रुद्धस्य). —^{d}) D$_{1}$ सर्वम् (for रूपम्).

20 ^{a}) K$_{5}$ Dn$_{1}$ D$_{2}$ एव (for अस्य). T G M$_{3-5}$ यद्धि तस्या(G$_{5}$ °स्रा)सीद्; M$_{1.2}$ यद्धि यत्तस्य (for यद्य-दस्यासीद्). —^{c}) G$_{5}$ सुधनुश्च (for धनुषश्च). —^{d}) Dn$_{2}$ तदा पश्याम (for तदप°). Ś$_{1}$ K$_{1.3}$ om. श्याम केवलम्. K$_{4}$ तदपश्यत्तदाहृतं; T G$_{2-4}$ M$_{3-5}$ तत्तदेवाव-दृश्यते (M$_{3-5}$ °त); G$_{1}$ M$_{1.2}$ तत्तदेवास्य दृश्यत; G$_{5}$ तत्तदेवाथ दृश्यते.

21 ^{a}) Ś$_{1}$ Dn$_{2}$ तत्; D$_{8}$ lacuna (for तं). G$_{5}$ नाशकन्. S द्रष्टुं (for कश्चिच्). —^{b}) Dn$_{1}$ D$_{6}$ अपि (D$_{6}$ °धि)वीक्षितुं; S कश्चिदाहवे (for अभिवीक्षितुम्). —^{c}) K$_{3.4}$ G$_{5}$ आदधानं. G$_{1.3}$ M यौधान्. —^{d}) Ś$_{1}$ D$_{5}$ [उ]दितं; Dn$_{1}$ D$_{2.7.8}$ [उ]त्थितं; T G$_{2-4}$ [आ]स्थितं (for स्थितम्).

Colophon. Ś$_{2}$ missing. *Sub-parvan :* Ś$_{1}$ K$_{1-3.5}$ B Dc$_{1}$ Dn D$_{1.3.4.6-8}$ अभिमन्युवध (Dn$_{2}$ D$_{3.6}$ °युद्ध). — *Day of Droṇa's Generalship :* K$_{1.3}$ तृतीययुद्ध-दिवसे; K$_{2}$ तृतीयदिवसे. — *Adhy. name :* K$_{5}$ D$_{2}$ कौरव(K$_{5}$ °वी)सेनामर्दनं; D$_{5}$ सेनाप्रमर्दनं. — *Adhy. no.* (figures, words or both): B$_{1.2}$ Dn$_{1}$ S 43 (as in text); D$_{2}$ 40. — *Śloka no.:* Dn$_{1}$ 21.

४४

C. 7. 1803
B. 7. 45. 1
K. 7. 45. 1

संजय उवाच ।
आददानस्तु शूराणामायूंष्यभवदार्जुनिः ।
अन्तकः सर्वभूतानां प्राणान्काल इवागते ॥ १
स शक्र इव विक्रान्तः शक्रसूनोः सुतो बली ।
अभिमन्युस्तदानीकं लोडयन्बह्वशोभत ॥ २
प्रविश्यैव तु राजेन्द्र क्षत्रियेन्द्रान्तकोपमः ।
सत्यश्रवसमादत्त व्याघ्रो मृगमिवोल्बणम् ॥ ३
सत्यश्रवसि चाक्षिप्ते त्वरमाणा महारथाः ।
प्रगृह्य विपुलं शस्त्रमभिमन्युमुपाद्रवन् ॥ ४
अहं पूर्वमहं पूर्वमिति क्षत्रियपुंगवाः ।
स्पर्धमानाः समाजग्मुर्जिघांसन्तोऽर्जुनात्मजम् ॥ ५
क्षत्रियाणामनीकानि प्रद्रुतान्यभिधावताम् ।
जग्रास तिमिरासाद्य क्षुद्रमत्स्यानिवार्णवे ॥ ६
ये केचन गतास्तस्य समीपमपलायिनः ।
न ते प्रतिन्यवर्तन्त समुद्रादिव सिन्धवः ॥ ७
महाग्राहगृहीतेव वातवेगभयार्दिता ।
समकम्पत सा सेना विभ्रष्टा नौरिवार्णवे ॥ ८
अथ रुक्मरथो नाम मद्रेश्वरसुतो बली ।

44

1 Ś2 is missing up to 7. 44. 7 (cf. v.l. 7. 42. 15). B1 reads the ref. on marg. —^{a}) Ś1 K1.4 D1 G5 आदधानस्. G5 स (for तु). —^{b}) D2 आयुश्च (for आयूंषि). K1 D6 भवदार्जुनिः (for [अ]-भव°). D8 आयुष्यं च तदार्जुनिः. —^{d}) Ś1 द्रोणरूप; K1.3 **काल; K4 D1 काले काल; S साक्षात्काल (for प्राणान्काल). D3.6 इवागतः; G5 इवांतकः (for इवागते).

2 Ś2 missing (cf. v. l. 1). —^{a}) S -सम- (for इव). D3.6 स शक्रेण समः शूरः. —^{c}) D2 ततोनीकं; G5 तदा सैन्यं (for तदानीकं) —^{d}) S लोळयन् (for लोड°). K1.2 B1–3 D5 बहू (K1 D5 °हु) शोभत (for बह्वशो°).

3 Ś2 missing (cf. v. l. 1). —^{a}) D5 स प्रविश्य; D7.8 संप्रविश्य (for प्रविश्यैव). —^{b}) B1 क्षत्रियेष्वंतकोपमः; T G2–5 क्षत्रियाणां यमोपमः (G5 भयंकरः); G1 M क्षत्रियानंतकोपमः. —^{d}) G1.5 M1.2 मृग. Ś1 K1–3 D1 इवोद्गतं; K5 Dn1 D2 °द्धतं (K5 °द्धतः); Dn2 D3.6 G2 M3–5 °ल्बणः; D5 °दितं; G5 इवारणं (sic) (for इवोल्बणम्).

4 Ś2 missing (cf. v. l. 1). —^{a}) B1 च क्षिप्ते; Dn2 D3.4.6 विक्षिप्ते (for चा°). —^{b}) D4 reads महा twice. —^{c}) K B2.3.5 Dc1 D1 S (except G1 M1.2) विविधं; D2 विमलं; D5 विमळं (for विपुलं). D5 खड्गम् (for शस्त्रम्). —^{d}) S अभिद्रवन्.

5 Ś2 missing (cf. v. l. 1). —^{c}) Dn2 D3.4.6 त्वरमाणाः (for स्पर्धमानाः). T G2–4 जवाद्यांति; G1.5 M इवायांति (for समाजग्मुर्). —^{d}) Ś1 महार्जुनिं; K (except K5) D1 सहार्जुनिं; D5 रणेर्जुनिं (for ऽर्जुनात्मजम्).

6 Ś2 missing (cf. v. l. 1). —^{b}) K5 D2.5 विद्रुतानि (for प्र°). G1 M [अ]मितौजसां (for [अ]भिधावताम्). —^{c}) K2 B (except B4) Dc1 Dn D2.5 जग्राह; D1 जग्रासत्; S अग्रसत् (for जग्रास). —^{d}) B4 क्रुद्धो (for क्षुद्र-). Dn1 यथा (for इव). K1.3.4 D1 [आ]हवे; D7 [अ]र्णके (for [अ]र्णवे).

7 Ś2 missing (cf. v. l. 1). —^{a}) K5 D2.5 केचिदागतास्; T G2–4 M3–5 ये समागतास्; G1 M1.2 केचनागतास् (for केचन गतास्). D5 G1 M1.2 तत्र (for तस्य). —^{b}) S (except G1) अनि(G2 परि)वर्तिनः (for अपलायिनः). — G5 om. 7^{c}–9^{b}. —^{c}) D2 S (G5 om.) न ते प्रतिनिवर्तंते; D5.8 न ते प्रत्यभिवर्तंत. —^{d}) Ś1 K1.2 D1 समुद्रम्. Ś1 निम्नगाः; Cd सिन्धवः (as in text).

8 Ś2 resumes. G5 om. 8 (cf. v. l. 7). —^{a}) D4 -गृहीतेन. —^{b}) Ś2 K1.3.4 D1 हतवेगा; Dn1 हतभग्ना; G1 M वायुवेग- (for वातवेग-). —^{c}) M3–5 ते (for सा). —^{d}) B1–3.5 Dc1 विभ्रांता; B4 विक्रांता; M3–5 वित्रस्ता (for विभ्रष्टा). K3.4 D1 इवाहवे; Dc1 (marg. as in text) इवांतरे. — For 8^{cd}, T G1–4 M1.2 subst.:

305* संत्रस्ता वाहिनी तुभ्यं नौरिवासीन्महार्णवे ।

9 G5 om. 9^{ab} (cf. v. l. 7). —^{c}) Ś1 अत्रासयन्;

त्रस्तामाश्वासयन्सेनामत्रस्तो वाक्यमब्रवीत् ॥ ९
अलं त्रासेन वः शूरा नैष कश्चिन्मयि स्थिते ।
अहमेनं ग्रहीष्यामि जीवग्राहं न संशयः ॥ १०
एवमुक्त्वा तु सौभद्रमभिदुद्राव वीर्यवान् ।
सुकल्पितेनोह्यमानः स्यन्दनेन विराजता ॥ ११
सोऽभिमन्युं त्रिभिर्बाणैर्विद्ध्वा वक्षस्यथानदत् ।
त्रिभिश्च दक्षिणे बाहौ सव्ये च निशितैस्त्रिभिः ॥ १२
स तस्येष्वसनं छित्त्वा फाल्गुनिः सव्यदक्षिणौ ।
भुजौ शिरश्च स्वक्षिभ्रु क्षितौ क्षिप्रमपातयत् ॥ १३
दृष्ट्वा रुक्मरथं रुग्णं पुत्रं शल्यस्य मानिनम् ।
जीवग्राहं जिघृक्षन्तं सौभद्रेण यशस्विना ॥ १४
संग्रामदुर्मदा राजन्राजपुत्राः प्रहारिणः ।
वयस्याः शल्यपुत्रस्य सुवर्णविकृतध्वजाः ॥ १५
तालमात्राणि चापानि विकर्षन्तो महारथाः ।
आर्जुनिं शरवर्षेण समन्तात्पर्यवारयन् ॥ १६
शूरैः शिक्षाबलोपेतैस्तरुणैरत्यमर्षणैः ।
दृष्ट्वैकं समरे शूरं सौभद्रमपराजितम् ॥ १७
छाद्यमानं शरव्रातैर्हृष्टो दुर्योधनोऽभवत् ।
वैवस्वतस्य भवनं गतमेनममन्यत ॥ १८
सुवर्णपुङ्खैरिषुभिर्नानालिङ्गैस्त्रिभिस्त्रिभिः । C. 7. 1821 B. 7. 45 19 K. 7. 45. 19

K2 Dn D3 G3–5 M1. 2 आश्वासयत् (for °यन्).

10 D7 om. 10^{a}–11^{b}. Before 10, G1 ins. रुक्मरथः. — ^{a}) D4 वै (for वः). — ^{b}) S न मामेषो- (G1. 5 M नैष माम)भिवर्तते. — ^{c}) D4 5 हनिष्यामि (for ग्रही°).

11 D7 om. 11^{ab} (cf. v. l. 10). — ^{a}) K4 D1 T G1. 2 M स (for तु). Dc1 (marg. *sec. m.* as in text) उक्तस्तु. — ^{c}) S महता (for [उ]ह्यमानः).

12 ^{b}) Ś K (except K5) D1. 2. 5 भित्त्वा (for विद्ध्वा). — ^{c}) K1 त्रिभिश्च (for त्रिभिश्च). — ^{d}) G5 तु (for च). D4 शरैः (for त्रिभिः). — After 12, S ins :

306* सोऽभिमन्युस्ततस्तस्य छित्त्वा प्रणदतो बली ।

[G4 तस्य (for ततस्). G4 छित्त्वा; M4. 5 तेन (for तस्य). G1 M विद्ध्वा; G4 बाहू (for छित्त्वा).]

13 ^{a}) Ś1 स तस्येष्वसनेनेछित्वा; S तस्य सेष्व(G5 °ष्वा)सनं सव्यं. — ^{b}) S दक्षिणं च ससायकं. — ^{c}) Ś1 स्वभ्रवक्षि; K5 D2. 5 [अ]भिमन्युं (K5 D2 °न्युः); Dc1 [अ]स्य धनुः; Dn1 [अ]क्षिभ्रुवौ; Dn2 तस्याक्षि; D3. 6 संछित्वा; D8 T G2 स्वक्षिभ्रू (for स्वक्षिभ्रु).

14 ^{a}) K5 D (except Dc1 D1. 8) भग्नं; S राजन् (for रुग्णं). — ^{b}) D6 मानितं; G5 मानिनः. — ^{c}) D7 जिघृक्षाणं (for °क्षन्तं). — ^{d}) S निपातितं (for यशस्विना).

15 ^{a}) Ś1 संग्रामे. K5 -दुर्मना (for °दा). G1 M शल्यपुत्रे हते राजन्. — ^{b}) G1 M1. 2 ससत्वराः (for प्रहारिणः). — ^{d}) D4 स्व*र्ण; M3. 5 (*sup. lin.*; orig. as in text) विचित्र- (for सुवर्ण-). G1 M -कवच- (for -विकृत-).

16 ^{a}) S अति- (for ताल-). The portion of the text from चापानि up to तं वि (in 7. 47. 14^{c}) is lost in D4 on missing folios. — ^{b}) M2. 4 5 (*sup. lin.* as in text) विष्फार्यन्तो (for विकर्षन्तो). Ś1 Dn D1–3. 5–8 T G3–5 महाबलाः (for °रथाः). — ^{c}) K2 D2. 6. 7 अर्जुनिं; Dn1 आगत्य (for आर्जुनिं). T G2–5 M3. 4 (*inf. lin.*). 5 रथ(M3. 4 शर)वंशेन (for शरवर्षेण). — ^{d}) G1 M1. 2 समवारयन् (M1 °यत्) (for पर्यवारयन्).

17 D4 missing (cf. v. l. 16). — ^{a}) Ś1 K (except K5) D1 शरैश्चैव (for शूरैः शिक्षा-). Ś1 शरैः सारफलोपेतस्. — ^{b}) K2 B2. 3 अभ्यम(B3 °व)र्षणैः; S अत्य(G1 M1. 2 °भ्य)मर्षिभिः (for अत्यमर्षणैः). Dn2 तरुण*त्यमर्षणैः. — G4 om. (hapl.) 17^{c}–19^{b}. — ^{d}) Dn1 अपलायिनं; S (G4 om.) परिवारितं (for अपराजितम्).

18 D4 missing (cf. v. l. 16). G4 om. 18 (cf. v. l. 17). — ^{a}) Ś K1. 2 Dn2 D1 अर्द्यमानं; K2 पीड्य°; D3 अर्द°; D6 अर्द्यमाणं (for छाद्यमानं). — ^{b}) Ś1 K1 दृष्ट्वा (for हृष्टो). Ś1 K1. 4 D1 [ऽ]ब्रवीत् (for ऽभवत्). — ^{c}) K5 D3 भुवनं; B (except B4) Dc1 च गृहं (for भवनं). — ^{d}) G5 दृष्ट्वा (for गतम्). N (D4 missing) ह्येनम्; G5 गतम् (for एनम्).

19 D4 missing (cf. v. l. 16). G4 om. 19^{ab} (cf. v. l. 17). — ^{a}) D5 विविधैर् (for इषुभिर्). — ^{b})

C. 7. 1821 B. 7. 45. 19 K. 7. 45. 19 अदृश्यमार्जुनिं चक्रुर्निमेषात्ते नृपात्मजाः ॥ १९
सयूताश्वध्वजं तस्य स्यन्दनं तं च मारिष ।
आचितं समपश्याम श्वाविधं शललैरिव ॥ २०
स गाढविद्धः क्रुद्धश्च तोत्रैर्गज इवार्दितः ।
गान्धर्वमस्त्रमायच्छद्रथमायां च योजयत् ॥ २१
अर्जुनेन तपस्तप्त्वा गन्धर्वेभ्यो यदाहृतम् ।
तुम्बुरुप्रमुखेभ्यो वै तेनामोहयताहितान् ॥ २२
एकः स शतधा राजन्दृश्यते स्म सहस्रधा ।
अलातचक्रवत्संख्ये क्षिप्रमस्त्राणि दर्शयन् ॥ २३
रथचर्यास्त्रमायाभिर्मोहयित्वा परंतपः ।
बिभेद शतधा राजञ्शरीराणि महीक्षिताम् ॥ २४
प्राणाः प्राणभृतां संख्ये प्रेषिता निशितैः शरैः ।
राजन्प्रापुरमुं लोकं शरीराण्यवनिं ययुः ॥ २५
धनूंष्यश्वान्नियन्तॄंश्च ध्वजान्बाहूंश्च साङ्गदान् ।
शिरांसि च शितैर्भल्लैस्तेषां चिच्छेद फाल्गुनिः ॥ २६
चूतारामो यथा भग्नः पञ्चवर्षफलोपगः ।

Ś$_1$ -वर्णैस् (for -लिङ्गैस्). Ś$_1$ D_7 सुतेजितैः; Ś$_2$ K_{1-3} Dn_2 $D_{1.3.6}$ सुतेजनैः; D_2 सुतेजसैः; D_5 सहस्रशः; D_8 सुपूजितैः (for त्रिभिस्त्रिभिः). — ^{c}) D_8 G_1 $M_{1.2}$ चार्जुनिं. Ś$_1$ अदृश्यं कुरुतार्जुनिं च (hypermetric). — ^{d}) Ś$_1$ K_1 नृपात्मजः; Dc_1 °त्मजं.

20 D_4 missing (cf. v. l. 16). — ^{a}) D_8 तं वै; D_6 तं च; G_1 $M_{1.2}$ चैव (for तस्य). — ^{b}) Ś K_{1-3} D_1 तच्च; B_2 G_1 $M_{1.2}$ चापि; B_3 Dc_1 बत; $D_{2.6}$ तत्र; D_3 तस्य (for तं च). Ś$_2$ K (except K_5) D_1 भारत (for मारिष). — K_1 om. (hapl.) 20^c–21^d. — ^{c}) Ś$_1$ आच्छितं; Dn_2 आर्दितं (for आचितं). Dn_1 तस्य पश्याम; $D_{5.7.8}$ समपश्यामः; S प्रत्यप(G_5 °ह)- श्याम (for समप°). D_3 आच्छादितमपश्यामः. — ^{d}) Ś$_2$ $K_{3.4}$ D_1 पर्वतं; Dn_1 श्वाविद्धं; D_8 चाविद्धं; S (except G_5) Cv श्वाविडं (for श्वाविधं). Ś K_2 D_1 K_5 Dn_1 $D_{2.3.7.8}$ शलभैर्; B_3 (marg; orig. as in text) कश्मलैर्; B_3 (also marg.) शशकं; Cv शबलैर्; Ca. d शललैर् (as in text).

21 D_4 missing (cf. v. l. 16). K_1 om. 21 (cf. v. l. 20). — ^{a}) B (except B_4) Dc_1 Dn_2 क्रुद्धस्तु; D_5 क्षुधितस् (for क्रुद्धश्च). S स गाढमिषुभिर्विद्धस्. — ^{b}) D_7 [अ]र्पितः; T G $M_{1.2}$ श्वसन् (for [अ]- र्दितः). M_{3-5} तोत्रैरिव गजः श्वसन्. — ^{c}) $K_{4.5}$ गंधर्व- मस्त्रम्; D_6 गांधर्वंशस्त्रम्. S गांधर्वीमस्त्रमायां च. — ^{d}) D_8 अस्त्रमायां; M_{3-5} रक्षोमायां (for रथ°). Ś$_2$ om. च. N (D_4 missing; K_1 om.) भारत (for योजयत्).

22 D_4 missing (cf. v. l. 16). — ^{a}) S ये(G_1 $M_{1.2}$ यो)र्जुनेन (for अर्जु°). — ^{b}) T $G_{3.4}$ समाहृते; $G_{1.2}$ M निराहृते; G_5 [ऽ]पि चाहृतैः (for यदाहृतम्). — ^{c}) K_3 D_3 तुंबरु-; Dc_1 Dn_1 $D_{2.5}$ तुंबर- (for तुम्बुरु-). S तुंबुरुप्रमुखैर्दत्ते. — ^{d}) K_1 ततो (for तेन). $K_{1.2}$ B_2 Dn_1 अमोहयित; K_5 मोहयत (for अमो°). S ताभ्यां तान्मोहयान्रि($G_{1.2.5}$ $M_{1.2}$ °द्रि)पून्.

23 D_4 missing (cf. v. l. 16). — ^{a}) B_4 Dn D_3 G_1 एकधा; T G_{2-5} M एकस्तु ($M_{1.2}$ °श्च) (for एकः स). — ^{b}) Dc_1 अदृश्यत; Dn_2 दृश्यते च (for दृश्यते स्म). — ^{c}) D_8 अला* (for अलात-). T G_{2-4} सर्वं; $G_{1.5}$ M क्षिप्रं (for संख्ये). — ^{d}) S अमस्त्र(G_5 °ण्य)स्त्राण्यदर्शयत् (T G_2 M_1 °यन्).

24 D_4 missing (cf v. l. 16). — ^{a}) $D_{3.6}$ रथ- वर्यास्त्र- (for °चर्यास्त्र-). T G_{2-5} -मायाभ्यां (for -माया- भिर्). — ^{b}) Ś$_1$ K_{1-3} Dn_1 D_5 परंतप. — ^{c}) K_5 शतशो (for °धा). S [अ]नीकं (for राजञ्). — ^{d}) Dn_1 महीभृतां (for °क्षिताम्). S क्षत्रियाणां भयं दधत्. — After 24, S ins.:

307* भिन्नानीकाश्च दिङ्मूढा भूयः संत्रस्तचेतसः ।
भल्लैरुत्कृत्तशिरसः परलोकमथाविशन् ।

[$G_{1.4.5}$ M भीतानीकाश् (for भिन्ना°).]

25 D_4 missing (cf. v. l. 16). — ^{a}) $D_{3.6}$ श्रेष्ठ; $G_{1.2}$ M संखे; G_4 संघे (for संख्ये). — ^{b}) M_{3-5} प्रेषितैश्च शितैः (for °ता नि°). G_1 $M_{1.2}$ प्रेषितैरनिवर्तिनां. —B_5 om 25^c–26^d. — ^{c}) T G_{2-5} M_{3-5} प्र(G_3 प्रा)- यांति (for प्रापुर्). D_5 वरान् (for अमुं). Ś$_1$ लोक-; D_5 सर्वान् (for लोकं). G_1 $M_{1.2}$ शरैर्हियंतोमुं लोकं. — ^{d}) $B_{1.2}$ $G_{3.4}$ M_3 [अ]वनीं; D_5 क्षितिं (for [अ]- वनिं). $M_{1.2}$ शरीरैरवनिं ययुः.

26 D_4 missing (cf. v. l. 16). B_5 om. 26 (cf. v. l. 25). Before 26, G_2 ins. संजयः. — ^{a}) K_5 Dn_1 $D_{7.8}$ धनूंष्यस्त्राणि यंतृंश्च. — ^{b}) D_1 संगतः (for साङ्गदान्). — ^{c}) $K_{4.5}$ B_3 Dc_1 Dn_2 $D_{7.8}$ $G_{1.5}$ $M_{1.2}$ च सितैर्; $D_{3.5}$ निशितैर् (for च शितैर्). S बाणैस् (for भल्लैस्). — ^{d}) K_3 फल्गुनिः.

राजपुत्रशतं तद्वत्सौभद्रेणापतद्धतम् ॥ २७
क्रुद्धाशीविषसंकाशान्सुकुमारान्सुखोचितान् ।
एकेन निहतान्दृष्ट्वा भीतो दुर्योधनोऽभवत् ॥ २८
रथिनः कुञ्जरानश्वान्पदातींश्चावमर्दितान् ।
दृष्ट्वा दुर्योधनः क्षिप्रमुपायात्तममर्षितः ॥ २९
तयोः क्षणमिवापूर्णः संग्रामः समपद्यत ।
अथाभवत्ते विमुखः पुत्रः शरशतार्दितः ॥ ३०

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४

४५

धृतराष्ट्र उवाच ।
यथा वदसि मे सूत एकस्य बहुभिः सह ।
संग्रामं तुमुलं घोरं जयं चैव महात्मनः ॥ १
अश्रद्धेयमिवाश्चर्यं सौभद्रस्याथ विक्रमम् । C. 7. 1834 B. 7. 46. 2 K. 7. 46. 2

27 D4 missing (cf. v. l. 16). — a) Ś1 K2 D1 चूत(Ś1 °ता)राजो; K1 3 सूतराजो; B3 5 वृतारामो; Dc1 D6 चूतारामा; D2 5 (marg ; *sec. m.*) वेलारामो; D5 भूतारामो; D8 चुतारामो; M3. 4 चूतारामे (for चूतारामो). Cd cites चूडावान् (meaning आम्रोद्यानं). Dc1 Dn1 D6 अम्राः. — b) K3–5 B2–4 Dn1 G2. 4. 5 M5 पंचवर्षः (Dn1 °र्षाः); M3. 4 °वेषः (for °वर्ष-). K1 Dc1 Dn1 D6 ·फलोपगाः (K1 °माः). — c) G5 ·कुलं (for ·शतं). — d) Ś1 [अ]र्थवद्; Ś2 K1–3 D1 [अ]स्त्रविद्; K5 Dn D2. 3. 6–8 [अ]भवद् (for अपतद्). K3 हितं (for हतम्). K4 सौभद्रेणास्तु वीक्षतं; D5 °ण तदा हृतं; T G1. 2. 5 M Bom. ed. °ण निपातितं.

28 D4 missing (cf. v. l. 16). — b) D6 तान् (for सु·). — c) K1 D6 निहितान्. — d) Ś K1. 2 ह्रीतो; D7. 8 [अ]प्रीतो (for भीतो).

29 D4 missing (cf. v. l. 16). — b) Ś K Dn D1. 5 चाभिनत्ततः; B1–3. 5 Dc1 चावमज्जतः; B4 D3 6 चाभि(B4 °पि)मज्जतः; D2 चाभि*त्ततः; D7. 8 निहतांस्ततः (for चावमर्दितान्ः). — c) Ś1 कृष्णम्; Ś2 K1. 2. 4 D1 कार्ष्णिम् (for क्षिप्रम्). — d) K1 D1 उपयातम्; K2 B1 (marg.) D6–8 M3 उपायां(B1 D7. 8 °या)तम् (for उपायात्तम्). Ś1 अरिंदमः; Ś2 K1. 3. 4 D1 अमर्षणः; D8 अमर्षितं; G5 अमर्षतः (for अमर्षितः).

30 D4 missing (cf. v. l. 16). — a) K5 Dn D3. 6. 8 S अपूर्वः (G5 °र्वं) (for °र्णः). b) G1. 5 M2 संग्रामं. B Dc1 G1 M1. 2 तुमुलोभवत्; Dn1 प्रत्यपद्यत; T G3–5 M3–5 समभू(G5 अभव)न्नृप (for समपद्यत). — c) Dc1 G1 M1. 2 अथाभवत्स; D2 अभवत्ते हि; D7. 8 अथाभवंस्ते. K1. 2 D7. 8 M4 विमुखाः. — d) K2 D7. 8 पुत्राः. K1 ·शताहताः; K2 ·शरार्दिताः; K5 ·शतान्विताः; Dn1 D5 ·शताचितः; D7. 8 ·शतार्दिताः; M3 ·शरार्दितः (for ·शतार्दितः). B4 पुत्रः शतशरार्दितः.

Colophon. D4 missing. — *Sub-parvan:* Ś1 K1–3. 5 B Dc1 Dn D1. 3. 6–8 अभिमन्युवध (Dn2 D3. 6 °युद्ध). — *Day of Droṇa's Generalship:* Ś2 तृतीयदिने; K1–3 तृतीययुद्ध(K2 om. युद्ध)दिवसे; G2 तृतीयेह्नि. — *Adhy. name:* K5 राजपुत्रसैन्यमर्दनः; D2. 5 राजपुत्राणां वधः (D5 मर्दनं). — *Adhy. no.* (figures, words or both): B1. 2 Dn1 44 (as in text); D2 41. — *Śloka no.:* Dn1 30.

45

☞ This adhy. is missing in D4 (cf. v. l. 7. 44. 16).

1 a) G5 सूत त्वम् (for मे सूत). — b) Ś K1–3 त्वेकस्य; D1 ह्येकस्य (for एकस्य). — c) Dn1 D5. 7. 8 तुमलं. Dc1 संग्रामे तुमलं क्षयं.

2 a) Ś K1. 3. 4 दृष्ट्वा; B1–3 Dc1 मन्ये (for तेषां).

C. 7. 1835 B. 7. 46. 2 K. 7. 46. 2 किं तु नात्यद्भुतं तेषां येषां धर्मो व्यपाश्रयः ॥ २

दुर्योधनेऽथ विमुखे राजपुत्रशते हते ।
सौभद्रे प्रतिपत्तिं कां प्रत्यपद्यन्त मामकाः ॥ ३

संजय उवाच ।

संशुष्कास्याश्चलन्नेत्राः प्रस्विन्ना लोमहर्षिणः ।
पलायनकृतोत्साहा निरुत्साहा द्विषज्जये ॥ ४

हतान्भ्रातॄन्पितॄन्पुत्रान्सुहृत्संबन्धिबान्धवान् ।
उत्सृज्योत्सृज्य समियुस्त्वरयन्तो हयद्विपान् ॥ ५

तान्प्रभग्नांस्तथा दृष्ट्वा द्रोणो द्रौणिर्बृहद्बलः ।
कृपो दुर्योधनः कर्णः कृतवर्माथ सौबलः ॥ ६

अभिद्रुताः सुसंक्रुद्धाः सौभद्रमपराजितम् ।
तेऽपि पौत्रेण ते राजन्प्रायशो विमुखीकृताः ॥ ७

एकस्तु सुखसंवृद्धो बाल्याद्दर्पाच्च निर्भयः ।
इष्वस्त्रविन्महातेजा लक्ष्मणोऽऽर्जुनिमभ्ययात् ॥ ८

तमन्वगेवास्य पिता पुत्रगृद्धी न्यवर्तत ।
अनु दुर्योधनं चान्ये न्यवर्तन्त महारथाः ॥ ९

— ^{d}) S transp. येषां and धर्मो. $D_{7.8}$ कृष्णो (for धर्मो). Ś K_{1-4} D_{1} व्यवस्थितः (for व्यपाश्रयः).

3 ^{a}) $B_{1-3.5}$ Dc_{1} Dn_{1} $D_{2.5}$ T $G_{1.2.4.5}$ M तु; B_{4} G_{3} च; D_{7} [ऽ]पि (for ऽथ). — ^{b}) G_{5} राजन्भ्रातृशताहते. — ^{c}) D_{6} (marg.) प्रतिवृत्तिं; Ca. d °पत्तिं (as in text). — After 3, $D_{2.5}$ ins.:

308* मूलं हि सर्वधर्माणां दैवतं स्वर्गवासिनाम् ।
स कृष्णो दैवतं येषां किं तेषां दुःखसंभवः ।
कर्मणां प्रतिपन्नेऽर्थे कालेन परिणामिते ।
का चिन्ता महती भूप चिन्तया बाध्यते जडः ।
क्रियोपक्रमितः पूर्वं परिणामदृशः सुखम् [5]
त्यागं विना महाराज समाधानं न विद्यते ।
भवांस्तद्रहितो राजञ्शृणुष्वाचरिते फलम् ।

[(L. 3) D_{2} प्रतिपन्नेथ. — D_{5} om. lines 5–7.]

4 After the ref., G_{1} M ins.:

309* तावकास्तव पुत्राश्च वीक्षमाणाः परस्परम् ।

[G_{1} $M_{1.3}$ दिशो दश (for परस्परम्).]

— ^{a}) $Ś_{1}$ चलन्नाक्षाः (sic); $Ś_{2}$ K_{1-3} D_{1} भग्नशस्त्राः (for चलन्नेत्राः). K_{4} संशुष्कास्यामनिशस्त्रा (sic); G_{1} $M_{1.2}$ शुष्कास्याचलनेत्रास्याः. — ^{b}) $Ś_{2}$ K_{1-3} $B_{1.2}$ (marg. as in text).$_{4.5}$ $D_{1.3.5.8}$ G_{5} लोमहर्षणाः; D_{2} T G_{1-4} M रोमहर्ष(D_{2} °र्षि)णाः. — ^{c}) D_{2} -परान्दृष्ट्वा (for -कृतोत्साहा). — ^{d}) D_{2} कृतोत्साहा (for निरु°). — After 4, G_{1} M ins.:

310* गोत्रनामभिरन्योन्यं क्रन्दन्तो जीवितैषिणः ।

5 ^{a}) G_{5} हतभ्रातृपितापुत्रान्; $M_{1.2}$ हतान्भ्रातॄंश्च पुत्रांश्च. — ^{b}) S संबंधीन्बां(G_{5} संबद्धा बां)धवानपि.

— ^{c}) K_{5} B_{3} Dc_{1} $D_{7.8}$ S गच्छंति; B_{2} संप्रेक्ष्य; Dn_{1} संजग्मुस्; Dn_{2} वान्वीयुस् (for समियुस्). B_{1} समीयुरुत्सृज्योत्सृज्य. — ^{d}) K_{3} $M_{1.2}$ हतद्विपान्; B_{2} हयान्द्विपान्; Dn_{1} $D_{5.7.8}$ G_{5} रथद्विपान् (for हयद्विपान्).

6 ^{a}) B_{2} $D_{3.6}$ ततो; Dn_{2} D_{2} तदा (for तथा). S तां प्रभग्नां चमूं दृष्ट्वा. — ^{b}) Dn_{2} $D_{2.5}$ महा- (for बृहद्-). — ^{d}) B_{2} Dn_{2} $D_{3.6}$ G_{5} च; D_{2} स (for [अ]थ). — After 6, G_{1} $M_{1.2}$ ins.:

311* तथा सर्वे समभ्येत्य सौभद्रं द्रुतमर्पयन् ।
तथा विनिहतां दृष्ट्वा तव सेनामनाथवत् ।

7 G_{1} M om. 7^{ab}. — ^{a}) $B_{1.3.5}$ Dc_{1} अभ्यद्रवन्सुसंक्रुद्धाः; $B_{3.4}$ अभ्यधावंत सं° (B_{4} °वन्सुसं°); T G_{2-4} अभिभूतास्तु सं°. — ^{b}) T G_{2-5} अपलायिनं (for °राजितम्). — ^{c}) Ś K D (D_{4} missing) तु (for ऽपि). G_{1} M त्वदीयास्तव पुत्राश्च. — ^{d}) G_{1} M प्रायशो विमुखाभवन्. — After 7, S ins.:

312* सौभद्रेण महाराज शक्रप्रतिमतेजसा ।

8 ^{a}) B_{2-4} च (for तु). — ^{b}) K_{1} हर्षाच्; Dn_{1} रूपाच् (for दर्पाच्). G_{5} बाह्यादस्त्राप्रतीभयः (corrupt). — ^{c}) Dn_{2} एकोस्त्रविन्; D_{7} इष्वस्त्रयोर् (for °विन्). S इष्वस्त्रकुशलः शूरो. — ^{d}) Dn_{2} $D_{3.6}$ आर्जुनिं लक्ष्मणो. G_{1} $M_{3.4}$ लक्षणो (for लक्ष्मणो). K_{5} अभ्यगात्.

9 K_{5} om. 9. — ^{a}) Ś K (K_{5} om) D_{1} एवान्वग्; $D_{3.6}$ अन्वगाच्च; $D_{7.8}$ °गाद् (for °गेव). Cd (also) cites अनुकः; Cd अन्वक् (as in text). — ^{b}) Ś D_{1} -गृद्ध्रो (for -गृद्धी). K_{4} निवर्तत; Dn_{1} व्यवर्तत; $D_{3.6}$ निवर्तयत्; $D_{7.8}$ निवारयन् (D_{8} °त्) (for न्यवर्तत). — ^{c}) Ś $B_{1.3}$ (marg.) अथ; D_{8} तत्र (for अनु). — ^{d}) S संनिवृत्ता (for न्यवर्तन्त).

तं तेऽभिषिषिचुर्बाणैर्मेघा गिरिमिवाम्बुभिः ।
स च तान्प्रममाथैको विष्वग्वातो यथाम्बुदान् ॥ १०
पौत्रं तु तव दुर्धर्षं लक्ष्मणं प्रियदर्शनम् ।
पितुः समीपे तिष्ठन्तं शूरमुद्यतकार्मुकम् ॥ ११
अत्यन्तसुखसंवृद्धं धनेश्वरसुतोपमम् ।
आससाद रणे कार्ष्णिर्मत्तो मत्तमिव द्विपम् ॥ १२
लक्ष्मणेन तु संगम्य सौभद्रः परवीरहा ।
शरैः सुनिशितैस्तीक्ष्णैर्बाह्वोरुरसि चार्पितः ॥ १३
संक्रुद्धो वै महाबाहुर्दण्डाहत इवोरगः ।
पौत्रस्तव महाराज तव पौत्रमभाषत ॥ १४
सुदृष्टः क्रियतां लोको अमुं लोकं गमिष्यसि ।
पश्यतां बान्धवानां त्वां नयामि यमसादनम् ॥ १५
एवमुक्त्वा ततो भल्लं सौभद्रः परवीरहा ।
उद्बबर्ह महाबाहुर्निर्मुक्तोरगसंनिभम् ॥ १६ C. 7. 1848 B. 7. 45. 16 K. 7. 46. 16

10 ^{a}) Ś2 K3 D1 ते ते; K1 ततो (for तं ते). K1–3 Dn2 D1. 7. 8 -सिषिचुर् (for -षिषि°). S तं तु वै सिषिचुर्बाणैर्. — ^{c}) Ś K (except K5) Dn2 D1–3. 6–8 G3. 4 तु (for च). — ^{d}) K4 इव (for यथा).

11 S reads 11 after 17^{cd} followed by a repetition of 12^{ab}. — ^{a}) D2 G6 पौत्रस् (for पौत्रं). Ś1 च तव; Bom. ed. तव च (for तु तव). — ^{b}) G1 M लक्षणं. — ^{d}) S प्राहिणोद्यमसादनं.

12 For the repetition in S, cf. v. l. 11. — ^{a}) K4 D1 -संपन्नं; G1 (second time) -संरब्धं (for -संवृद्धं). — ^{b}) S (first time) देवैरपि दुरासदं. — ^{c}) T G2 कार्ष्णि (for कार्ष्णिर्). — After 12, K2 (marg.) ins.:

313* अब्रवील्लक्ष्मणः क्रुद्धमार्जुनिं परमास्त्रवित् ।
शृणु वाक्यं महाबाहो अभिमन्यो महाबल ।
गच्छ त्वं पाण्डवाञ्शीघ्रं मा युद्धं कुरु सुव्रत ।
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा अभिमन्युः प्रतापवान् ।
उवाच लक्ष्मणं क्रुद्धः प्रहसन्निव भारत । [5]
गमिष्यामि चिरं भ्रातः सर्वानेतान्निहत्य वै ।
पाण्डवान्प्रति चाद्यैव इति सत्यं वदामि ते ।

— After 313*, K2 (marg.) reads 15 for the first time, repeating it in its proper place; while S ins. after 12:

314* सिंहशावो वने यद्वत्पुण्डरीकशिशुं यथा ।

13 ^{a}) G1 M लक्षणेन. B5 च (for तु). B2 लक्ष्मणेन पदं पश्यन्. — ^{b}) T G2–5 सौभद्रः शुभलक्षणः. — ^{c}) T G2–5 चैव; G1 M पीतैर् (for तीक्ष्णैर्). B2 शरैस्तीक्ष्णैः सुनिशितैस्तीक्ष्णैर् (sic). — ^{d}) Ś1 चार्दयत्; Ś2 K1. 3. 4 B2 Dn D1 चार्दितः; K5 B4 D5 (before corr.). 7. 8 T G2–5 चार्पयत् (for चार्पितः).

14 K2 repeats 14^{a} after 15. — ^{a}) S समक्रुध्यन् (for संक्रुद्धो वै). Ś K (K2 both times) B5 D (except Dc1; D4 missing) महाराज (for °बाहुर्). — K2 reads 14^{b} after the second occurrence of 14^{a}. — ^{b}) B2 गजाहत (for दण्डा°). Ś2 द्विपः; M3 [अं]तकः (for [उ]रगः). M5 (*sup. lin.* as in text) दंडपाणिरिवांतकः. — K2 om. 14^{c}. — ^{c}) S महाबाहुस् (for °राज).

15 Before 15, G1 M3–5 ins. अभिमन्युः. K2 (marg.) reads 15 for the first time after 313*. — ^{a}) B5 अदृष्टः; Dn1 D2. 5–7 G5 सुहृष्टः; Dn2 स दृष्टः (for सुदृष्टः). K2 (first time) लोके (for लोको). — ^{b}) N (except D7. 8; D4 missing; K2 [both times] ह्यमुं; S यम- (for अमुं). — ^{c}) T G2–4 पार्थिवानां (for बान्ध°). Ś2 K1. 2 (both times) D7 त्वा; T G (except G5) M1. 2 च (for त्वां). — ^{d}) G5 -शासनं (for -सादनम्). — K2 repeats 14^{a} after 15 and, reading 14^{b} thereafter, ins.:

315* तस्य चातिक्रमं दृष्ट्वा लक्ष्मणो युद्धकोविदः ।
युद्धं चक्रे तदा तेन शस्त्रास्त्रैर्मतिमान्नृप ।
तयोर्युद्धमतीवासीद्बुधाङ्गारकयोरिव ।
अन्योन्यं *जिघांसतोर्बलवासवयोरिव ।
शरजालैर्महाघोरैर्विव्यधुस्ते परस्परम् । [5]
लक्ष्मणो निशितैर्बाणैर्दशभिश्च स्तनान्तरे ।
आजघानार्जुनिं चैव तथा विद्धोऽभिमन्युना ।
पञ्चभिः पञ्चभिर्बाणैर्निजघ्ने रथवाजिनः ।
सारथिमिषुणैकेन ध्वजं चैकेषुणाहनत् ।
त्रिभिर्बाणैर्धनुश्छित्त्वा आर्जुनिः सुमहाबलः [10]

16 ^{a}) K2 अतितीक्ष्णं; G1 M1. 2 एतदुक्त्वा; G3 एवमुक्तस् (for एवमुक्त्वा). G1. 5 M1. 2 बाणं (for भल्लं). — ^{c}) B3 (marg.) ऊर्ध्वबाहुर्; D2 उज्जहार;

C. 7. 1849
B. 7. 46. 17
K. 7. 46. 17

स तस्य भुजा[illegible]क्तो लक्ष्मणस्य सुदर्शनम्
सुनसं सुभ्रु केशान्तं शिरोऽहार्षीत्सकुण्डलम्
लक्ष्मणं निहतं दृष्ट्वा हा हेत्युच्चुक्रुशुर्जनाः ॥ १७
ततो दुर्योधनः क्रुद्धः प्रिये पुत्रे निपातिते ।
हतैनमिति चुक्रोश क्षत्रियान्क्षत्रियर्षभः ॥ १८
ततो द्रोणः कृपः कर्णो द्रोणपुत्रो बृहद्बलः ।
कृतवर्मा च हार्दिक्यः षड्रथाः पर्यवारयन् ॥ १९
स तान्विद्ध्वा शितैर्बाणैर्विमुखीकृत्य चार्जुनिः ।
वेगेनाभ्यपतत्क्रुद्धः सैन्धवस्य महद्बलम् ॥ २०
आवव्रुस्तस्य पन्थानं गजानीकेन दंशिताः ।
कलिङ्गाश्च निषादाश्च क्राथपुत्रश्च वीर्यवान् ।
तत्प्रसक्तमिवात्यर्थं युद्धमासीद्विशां पते ॥ २१
ततस्तत्कुञ्जरानीकं व्यधमद्धृष्टमार्जुनिः ।
यथा विवान्नित्यगतिर्जलदाञ्शतशोऽम्बरे ॥ २२
ततः क्राथः शरव्रातैरार्जुनिं समवाकिरत् ।
अथेतरे संनिवृत्ताः पुनर्द्रोणमुखा रथाः ।
परमास्त्राणि धुन्वानाः सौभद्रमभिदुद्रुवुः ॥ २३
तान्निवार्यार्जुनिर्बाणैः क्राथपुत्रमथार्दयत् ।

D6 उद्धवर्षं; Ca. d उद्धबर्हं (as in text). Ś2 D2 महाबाहो (for °बाहुर्).

17 ^{b}) G1 M लक्षणस्य. D2 लक्ष्मणं शुभदर्शनं. — ^{c}) S (except T G3) सुनासं. D3. 5 शु(D3 सु)भ्र- (for सुभ्रु). — After 17^{cd}, S reads 11 followed by a repetition of 12^{ab}. — ^{e}) G1 M लक्षणं. Dn1 श्रुत्वा (for दृष्ट्वा). — ^{f}) D2 हत (for हा हा). — After 17, K2 D7. 8 ins.:

316* स भ्रातृभ्राजपुत्रांश्च कुमारस्यानुयायिनाम् ।
जघान बाणैः सौभद्रः सहस्राणि चतुर्दश ।
अष्टौ रथसहस्राणि सप्त नागशतानि च ।

[(L. 1) K2 अनुयायिनः (for °यायिनाम्).]

18 ^{a}) K5 राजा (for क्रुद्धः). — ^{b}) Ś1 D1 प्रिय- (for प्रिये). — ^{c}) B1 Dn2 D2. 7. 8 S Cd घ्नत (for हत). K1 चुक्रुशुः; D2 (marg.) संक्रोधी (for चुक्रोश). — ^{d}) Ś1 क्षत्रियः; Ś2 K2 क्षत्रियाः; D2 चुक्रोश (for क्षत्रियान्). Ś2 B1. 3 Dc1 क्षत्रियर्षभ; K1. 2 भरतर्षभ (K2 °भः); Dn1 पुरुषर्षभः (for क्षत्रिय°).

19 ^{b}) D7. 8 द्रोणिश्चैव; G1 M अ(G1 M1. 2 ह्य)-श्वत्थामा (for द्रोणपुत्रो).

20 ^{a}) Ś K1–4 D1. 3. 6–8 तांस्तु; K5 Dn D2. 5 तांश्च (for स तान्). Ś1 भित्त्वा (for विद्ध्वा). Dn1 D7. 8 सितैर् (for शितैर्). — ^{b}) D7. 8 सोर्जुनिः (for चार्जुनिः). — ^{c}) Dn2 D5 T G M1. 2 [अ]भ्यद्रवत्; D3. 6 [अ]प्यपतत् (for [अ]भ्य°). — ^{d}) T G2–4 M5 (*sup. lin.* as in text) सैंधवं च (for °वस्य). D2 T G2–4 महाबलं; D3. 6 बृहद्बलं (for महद्बलम्).

21 ^{b}) G4 कृतानीकेन (for गजा°). S दंसिताः. Ś K (except K5) D1 सौभद्रस्य महात्मनः (Ś2 °बलाः). — ^{c}) Ś1 K2 कलिंगास्; Dn2 D1 कालिंगा(D1 °ग)श्च् (for कलिङ्गाश्च्). Ś1 तु (for च). Ś K2 D1 निषादश्च (for °दाश्च). — ^{d}) K1 Dc1 G2 -पुत्राश् (for -पुत्रश्). — ^{ef}) K5 B Dc1 Dn1 D2 प्रततम् (for प्रसक्तम्). Dn2 D6–8 अत्यंतं (for अत्यर्थं). S तैर्नदद्भिर्यथादित्यो घनैश्छन्नो विशां पते.

22 ^{a}) D2. 5 स (for तत्). — ^{b}) D2 व्यथयद् (for व्यधमद्). — ^{c}) Ś2 मघौ; K4 Dn1 D1–3. 5. 6. 8 वायुर्; K5 यस्तो (sic); B1 (marg.) वहो; B1 (also marg.) गच्छन्; B3. 4 वहन्; T G3. 4 [अ]खिलान्; G1 M1. 2 विवस्वान् (hypermetric); G5 लिखं (sic) (for विवान्). Ś1 K1–3 B5 Dn2 G2 यथाविधानि(B5 Dn2 G2 °धाग्नि)त्यगतिर्. — ^{d}) K1. 3 om. जलदान्. Ś2 [ऽ]परान्; K1 D1 [ऽ]परे; Dc1 युधि; D5 रणे (for ऽम्बरे).

23 ^{a}) D7. 8 तथा (for ततः). Ś1 G5 क्रुद्धः; Ś2 K1. 3 D (D4 missing; Dc1 D5 [by corr.]) T G2–4 M5 क्राथं (for क्राथः). B1 -शतैर् (for -व्रातैर्). B4 ततः शरशतव्रातैर्. — ^{b}) Ś K1. 5 D (except D1. 2; D4 missing) T G2–5 M5 आर्जुनिः (for आर्जुनिं). B3. 4. 5 G1. 3. 5 M समवारयत् (for °किरत्). — ^{d}) Dn2 तथा (for रथाः). — Ś2 K1. 4 D1 om. 23^{ef}. D6 om. 23^{e}—24^{b}. K2 reads 23^{ef} on marg. — ^{e}) K2 B1 (marg. as in text). 2 Dc1 S (except G5) Cd तन्वानाः; D7. 8 कुर्वाणाः (for धुन्वानाः).

24 D6 om. 24^{ab} (cf. v. l. 23). — ^{b}) S अपोथयत् (for अथार्द°). — ^{c}) Ś1 K1. 2. 4 D1 श्रा(K4 स)-रौवेन (for °ग्रेण). Ś K D1. 2. 6. 7 S अग्र(Ś2 °प्य)मे-

शरौघेणाप्रमेयेण त्वरमाणो जिघांसया ॥ २४
सधनुर्बाणकेयूरौ बाहू समुकुटं शिरः ।
छत्रं ध्वजं नियन्तारमश्वांश्चास्य न्यपातयत् ॥ २५

कुलशीलश्रुतबलैः कीर्त्या चास्त्रबलेन च ।
युक्ते तस्मिन्हते वीराः प्रायशो विमुखाभवन् ॥ २६

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५

४६

धृतराष्ट्र उवाच ।
तथा प्रविष्टं तरुणं सौभद्रमपराजितम् ।
कुलानुरूपं कुर्वाणं संग्रामेष्वपलायिनम् ॥ १
आजानेयैः सुबलिभिर्युक्तमश्वैस्त्रिहायनैः ।
प्लवमानमिवाकाशे के शूराः समवारयन् ॥ २

संजय उवाच ।
अभिमन्युः प्रविश्यैव तावकान्निशितैः शरैः ।
अकरोद्विमुखान्सर्वान्पार्थिवान्पाण्डुनन्दनः ॥ ३
तं तु द्रोणः कृपः कर्णो द्रौणिश्च सबृहद्बलः ।
कृतवर्मा च हार्दिक्यः षड्रथाः पर्यवारयन् ॥ ४ C. 7. 1864 B. 7. 47. 4 K. 7. 47. 4

येन (for °मेयेण).

25 [a]) D5 -केयूरो (for -केयूरौ). — [b]) D5 बाहुः; G3 बाहौ (for बाहू). K1 D3 सु- (for स-). G1. 3. 4 M -मकुटं (for -मुकुटं). — [c]) Dc1 ध्वजं छत्रं (by transp.); M1. 2 छत्रध्वजं. Ś K Dn D1–3. 5–8 सच्छत्र- (D3 °छिन्न)ध्वजयंतारं. — [d]) Ś K B4 D (except Dc1; D4 missing; D7 om.) रथं (for अश्वांश्च). Bom. ed. चाश्वान् (for चास्य). D7. 8 निपातयत्.

26 D3 om. 26. — [a]) B4. 5 -श्रुति- (for -श्रुत-). S -धनैः (for -बलैः). — [b]) S कांत्या (for कीर्त्या). K1 T G2–4 शस्त्र-; D2 चास्य (for चास्त्र-). — [c]) K5 D2. 3. 5 युद्धे (for युक्ते). D3. 6 ह्यस्मिन्; G1 तस्य (for तस्मिन्). G3 मृते (for हते). T G2–4 M3–5 शूराः; G5 M5 (*sup. lin.*) शूरे (for वीराः). — [d]) Dn2 D3. 6 ययौ (for [अ]भवन्).

Colophon. D4 missing. — *Sub-parvan :* Ś K (except K4) B Dc1 Dn1 D1. 3 अभिमन्युवध. — *Day of Droṇa's Generalship :* Ś2 तृतीयदिने; K1. 3 तृतीययुद्धदिवसे; K2 तृतीये दिवसे. — *Adhy. name :* K5 D5 लक्ष्मणवधः; Dn2 D3. 6 अभिमन्युयुद्धं; D2 क्राथवधः. — *Adhy. no.* (figures, words or both): B1. 2 Dn1 S 45 (as in text); D2 42. — *Śloka no. :* Dn1 27.

46

☞ This adhy. is missing in D4 (cf. v. l. 7. 44. 16).

1 [a]) Ś2 यथा; B5 अथ (for तथा). K4 त्वरितं (for तरुणं). — [b]) S सौभद्रं रथिनां वरं. — [c]) S (except G1 M1. 2) कुलानुरूपकर्माणं. — [d]) Bom. ed. [अ]पराजितं (for °लायिनम्).

2 [a]) Ś K1. 2 आजानीयैः; Dn1 आजानयैः; Dn2 D1. 6 Cd अजानेयैः (for आजा°). B2 च; Dn स- (for सु-). Ś1 T G2–5 -बहुभिर् (for -बलि°). — [b]) K3. 5 B Dc1 Dn1 D2. 5 S यां(D2 या)तम् (for युक्तम्). D3. 6 G1 M1. 2 त्रिहायणैः. — [c]) S अनीकानि (for इवाकाशे). — [d]) Ś1 वीराः (for शूराः). K4. 5 B (except B4) Dc1 Dn1 D2. 5. 8 S पर्यवारयन् (for सम°).

3 [a]) Ś K1. 3 D1. 7 [ए]नांस्; K4 Dn2 D3. 8 [ए]तांस्; K5 Dn1 M3–5 [ए]वं (for [ए]व). — [cd]) Bom. ed. transp. विमुखान् and पार्थिवान्. D5 (by corr., *sec. m.* as in text) तावकान् (for पार्थिवान्); S बलवान्पांडवात्मजः.

4 [a]) Dn1 तं च; D3 ततो; S पुनर् (for तं तु). — [b]) K5 चाथ; T G2–4 सह- (for च स-).

C 7.1865 B. 7.47. 5 K. 7.47. 5

दृष्ट्वा तु सैन्धवे भारमतिमात्रं समाहितम् ।
सैन्यं तव महाराज युधिष्ठिरमुपाद्रवत् ॥ ५
सौभद्रमितरे वीरमभ्यवर्षञ्शराम्बुभिः ।
तालमात्राणि चापानि विकर्षन्तो महारथाः ॥ ६
तांस्तु सर्वान्महेष्वासान्सर्वविद्यासु निष्ठितान् ।
व्यष्टम्भयद्रणे बाणैः सौभद्रः परवीरहा ॥ ७
द्रोणं पञ्चाशता विद्ध्वा विंशत्या च बृहद्बलम् ।
अशीत्या कृतवर्माणं कृपं षष्ट्या शिलीमुखैः ॥ ८
रुक्मपुङ्खैर्महावेगैराकर्णसमचोदितैः ।
अविध्यद्दशभिर्बाणैरश्वत्थामानमार्जुनिः ॥ ९
स कर्णं कर्णिना कर्णे पीतेन निशितेन च ।
फाल्गुनिर्द्विषतां मध्ये विव्याध परमेषुणा ॥ १०
पातयित्वा कृपस्याश्वांस्तथोभौ पार्ष्णिसारथी ।
अथैनं दशभिर्बाणैः प्रत्यविध्यत्स्तनान्तरे ॥ ११
ततो वृन्दारकं वीरं कुरूणां कीर्तिवर्धनम् ।
पुत्राणां तव वीराणां पश्यतामवधीद्बली ॥ १२
तं द्रौणिः पञ्चविंशत्या क्षुद्रकाणां समर्पयत् ।
वरं वरममित्राणामारुजन्तमभीतवत् ॥ १३
स तु बाणैः शितैस्तूर्णं प्रत्यविध्यत मारिष ।
पश्यतां धार्तराष्ट्राणामश्वत्थामानमार्जुनिः ॥ १४
षष्ट्या शराणां तं द्रौणिस्तिग्मधारैः सुतेजनैः ।
उग्रैर्नाकम्पयद्विद्ध्वा मैनाकमिव पर्वतम् ॥ १५

5 M_3 om. 5^c–6^b. — ^{a}) K_5 श्रुत्वा (for दृष्ट्वा). G_5 च (for तु). — ^{b}) K_5 Dn_1 समर्पितं (for समाहितम्). — ^{c}) $D_{7.8}$ सैन्यास् (for सैन्यं). — ^{d}) S (except G_1; M_3 om.) अभिद्रवत् (for उपा°).

6 M_3 om. 6^{ab} (cf. v. l. 5). — ^{a}) $Ś_2$ $D_{3.6}$ अपरे; K_4 D_1 इति ते; G_5 अपि ते (for इतरे). $Ś_1$ राजन्; Dn_1 D_5 S (M_3 om.) वीरा (for वीरम्). — ^{b}) K_5 अतिमात्रं समर्पितं; Dn_1 अभ्यवर्षञ्शितैः शरैः; S (M_3 om.) रथव्याघ्रास्त्वयोध(G_5 °पोथ-; M_4 °वार)यन्. — ^{d}) $B_{1.4}$ महाबलाः; S वधैषिणः (for महारथाः).

7 ^{a}) T G_{2-4} महेष्वासः (for °ष्वासान्). — ^{b}) K_5 पारगान्; D_5 [अ]धिष्ठितान्; $D_{7.8}$ [अ]नुष्ठि° (for निष्ठि°). D_2 सर्वान्दिव्यास्त्रनिष्ठितः. — ^{c}) Dn_2 $D_{3.6}$ व्यदारयद् (for व्यष्टम्भ°). — ^{d}) S मुहूर्तमिव (G_5 °र्तमपि; $M_{3.4}$ °र्तादिव) भारत.

8 ^{a}) K_2 $D_{2.5}$ $M_{1.2}$ पंचशता (for पञ्चा°). $K_{3.5}$ B D (except D_1; D_4 missing) [अ]विध्यद् (for विद्ध्वा). — ^{b}) S त्रिंशता (for विंशत्या). — ^{d}) S शितैः शरैः (for शिलीमुखैः). Dn_1 षष्ट्या बाणैः कृपं यथा.

9 G_5 om. 9–10. — ^{a}) $M_{1.2}$ रुम्म- (for रुक्म-). S (G_5 om.) प्रसन्नाग्रैर् (for महावेगैर्). — ^{b}) K_5 Dn_1 -पूरितैः; D_{6-8} -नोदितैः (for -चोदितैः). $Ś_1$ आकर्णमथ चोदितैः; S (G_5 om.) °मभिनिःसृतैः. — ^{c}) B_5 (marg.) अभिक्ष्यद् (for अविध्यद्).

10 10^a = 7. 47. 1^a. G_5 om. 10 (cf. v. l. 9). D_2 om. 10^c–11^b. — ^{a}) T G_{2-4} कर्णं च (for स कर्णं). — ^{b}) G_1 $M_{1.2}$ तीक्ष्णेन (for पीतेन). B_4 G_2 च शितेन (for निशि°). D_5 ह (for च).

11 D_2 om. 11^{ab} (cf. v. l. 10). — ^{a}) B_3 Dc_1 घातयित्वा; G_4 ताप° (for पात°). D_5 तु तस्य (for कृपस्य). — ^{b}) Ś $K_{1.4}$ D_1 ततोसौ; S उभौ च (for तथोभौ). $Ś_1$ प्रार्ष्टि-; K_1 प्रार्षि-; D_1 प्रार्ष्णि-; $G_{1.5}$ M प्राष्टि-; $G_{3.4}$ प्राष्टि- (for पार्ष्णि-). — ^{c}) D_2 कर्णं च नवभिर्बाणैः.

12 ^{a}) G_{3-5} बृंदारकं. — ^{b}) D_5 प्रीति- (for कीर्ति-). — ^{c}) S (except G_1 $M_{1.2}$) शूराणां (for वीराणां). — ^{d}) D_{6-8} बलं; S पुनः (for बली).

13 ^{b}) $Ś_1$ K_1 क्षुद्रकानां. Ś K_{1-3} सम($Ś_1$ °मा)-र्दयत्; $K_{4.5}$ B (except B_3) Dc_1 $D_{1.6}$ (before corr.) समार्प° (for समर्प°). — D_3 om. (hapl.) 13^{cd}. — ^{c}) K_5 Dn_1 $D_{2.5.6}$ एवं बल(D_2 वश)म्; T G_{2-5} परं परम्; G_1 M_{3-5} बलं परम् (for वरं वरम्). — ^{d}) Dn_2 $D_{3.6}$ पातयंतम् (for आरुजन्तम्).

14 ^{a}) D_7 om. from स तु up to धारैः (in 15^b). $D_{3.6}$ बाण- (for बाणैः). $D_{2.5.8}$ सितैस्; $D_{3.6}$ -शतैस् (for शितैस्). $Ś_2$ तीक्ष्णैः; K_2 कर्णं (for तूर्णं). — ^{b}) $D_{5.8}$ प्रत्यविध्यत्स्तनांतरे; G_5 °ध्यदभीतवत्.

15 D_7 om. up to धारैः (cf. v. l. 14). — ^{a}) S तं द्रौणिर्वि(G_2 द्रोणं वि)शिखैः षष्ट्या. — ^{b}) K_{1-4} D_1 विष्वग्वातैः; K_5 Dn $D_{2.3.5.6}$ G_1 M तिर्यग्धारैः; Dc_1 D_8 तिर्यग्बाणैः; T G_{2-5} तीक्ष्णधारैः (for तिग्म°). $D_{2.5.8}$ सुतेजसैः. — ^{c}) $Ś_2$ K_1 Dn_2 $D_{1.3.6-8}$ विद्धो;

स तु द्रौणिं त्रिसप्तत्या हेमपुङ्खैरजिह्मगैः ।
प्रत्यविध्यन्महातेजा बलवानपकारिणम् ॥ १६
तस्मिन्द्रोणो बाणशतं पुत्रगृद्धी न्यपातयत् ।
अश्वत्थामा तथाष्टौ च परीप्सन्पितरं रणे ॥ १७
कर्णो द्वाविंशतिं भल्लान्कृतवर्मा चतुर्दश ।
बृहद्बलस्तु पञ्चाशत्कृपः शारद्वतो दश ॥ १८
तांस्तु प्रत्यवधीत्सर्वान्दशभिर्दशभिः शरैः ।
तैरर्द्यमानः सौभद्रः सर्वतो निशितैः शरैः ॥ १९
तं कोसलानामधिपः कर्णिनाताडयद्धृदि ।
स तस्याश्वान्ध्वजं चापं सूतं चापातयत्क्षितौ ॥ २०
अथ कोसलराजस्तु विरथः खड्गचर्मधृत् ।
इयेष फाल्गुनेः कायाच्छिरो हर्तुं सकुण्डलम् ॥ २१
स कोसलानां भर्तारं राजपुत्रं बृहद्बलम् ।
हृदि विव्याध बाणेन स भिन्नहृदयोऽपतत् ॥ २२
बभञ्ज च सहस्राणि दश राजन्महात्मनाम् ।
सृजतामशिवा वाचः खड्गकार्मुकधारिणाम् ॥ २३
तथा बृहद्बलं हत्वा सौभद्रो व्यचरद्रणे ।
विष्टम्भयन्महेष्वासान्योधांस्तव शराम्बुभिः ॥ २४ C. 7. 1884 B. 7. 47. 24 K. 7. 47. 24

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥

K5 विध्यन्; D2 धीमान्; D5 वीरं (for विद्धा). — d) Dn2 D3. 6 मैनाक इ(D3 °कमि)व पर्वतः.

16 a) G3 द्रोणं (for द्रौणिं). — b) S तिर्यग्धारैर्महायशाः. — c) S महारंगे (for °तेजा). — d) T G2–5 M3–5 आप्त-; G1 M1. 2 आशु- (for अप-).

17 a) D3. 6 शर- (for बाण-). S तस्मिन्द्रोणः शितान्बाणान्. — b) Ś D6 -गृध्रो; K1–3 Dn D1. 3. 7. 8 -गृद्धो; D2 G5 -गृध्नुर्; D5 -गृध्व (sic); G3 -गृध्नी; G4 -गृध्नि (for -गृद्धी). G1 M1. 2 न्यवारयत् (for न्यपात°). — c) S पुनः (for तथा). K5 Dn1 D2. 5 [अ]ष्टौ तु; B1–3 Dc1 S षष्टिं (for [अ]ष्टौ च). — d) S बधात् (for रणे).

18 a) K1 द्वाविंशतं; D2. 5. 6 द्वाविंशतिर्; S द्वात्रिंशतं (G1 M1. 2 °तो) (for द्वाविंशतिं). Ś K (except K5) D1 बाणान् (for भल्लान्). — b) Bom. ed. च विंशतिं (for चतुर्दश). — c) D2. 7. 8 च (for तु). Dn2 D3. 6 पंचाशतं च (Dn2 तु) कौशल्यः.

19 a) T G M1. 2 प्रत्य(G1 M1. 2 °त्या)क्षिपत्; M3–5 प्रत्याहनत् (for प्रत्यवधीत्). — Ś K (except K5) D1 om. (hapl.) 19cd; B3 reads it on marg. — c) K5 Dn1 D5. 7. 8 तैर(Dn1 सम)र्द्यमानं सौभद्रं; S बध्यमानः स(G5 M4. 5 °नस्तु) सौभद्रो. — d) S रुद्रः क्रुद्धः पशूनिव.

20 a) N (except Ś K2. 3; D4 missing) कोशलानाम्; T G2. 5 कौसला° (for कोसला°). B1 D3. 6 S (except G1 M1. 2) अधिपं. — b) D2 कार्ष्णिमाताडयद्युधि; T G2–5 कर्णिनापातयद्रथात्. — c) S तस्याश्वानार्जुनिश्चापं. — d) G2 रथात् (for क्षितौ).

21 a) Some MSS. कोशल- (for कोसल-). S को(T G2. 4. 5 कौ)सलानामधिपतिर्. — b) S (except G5) चर्मखड्ग- (by खड्गचर्म-). Ś1 K1 Dn2 D7. 8 T G1. 2 M1. 2 -धृक्; K5 B Dc1 Dn1 D2. 3. 5. 6 M3–5 -भृत् (for -धृत्). — c) S (except G5) चार्जुनेः (for फाल्गुनेः). G1 M कोपात् (for कायात्). — d) D1 हंतुं (for हर्तुं).

22 a) Dn1 तं (for स). Some MSS. कोशलानां. Bom. ed. आधिपं (for भर्तारं). B S कोस(B कोश-; T G1. 2. 4. 5 M4 कौस)लानां तु (B4. 5 स) भर्तारं. — b) Ś1 (*sup. lin.* as in text) महाबलं (for बृहद्बलम्). — c) S हृद्यवि(G4 प्रत्यवि-; M1. 2 हृदि वि)ध्यत्पृ(M1. 2 °न्पृ)षत्केन (G3. 4 °ण). — d) G1. 3. 4 M1. 2 सं (for स). B1–3 Dc1 Dn2 T G M1. 2 छिन्न- (for भिन्न-).

23 a) Ś2 K1–4 स बभंज; T G2. 4. 5 M3–5 अभज्यंत; G1 M1. 2 अभंजंत; G3 अभवंत (for बभञ्ज च). D2 स (for च). — b) D2 तत्र (for दश). K2 B Dc1 Dn2 D3. 6 राज्ञां (for राजन्). — c) D3 सृजतामसिधारां च.

24 a) D7 om. from चरद् up to कर्णो (in 7. 47. 1).

४७

C. 7. 1885
B. 7. 48. 1
K. 7. 48. 1

संजय उवाच ।
स कर्णं कर्णिना कर्णे पुनर्विव्याध फाल्गुनिः ।
शरैः पञ्चाशता चैनमविध्यत्कोपयन्भृशम् ॥ १
प्रतिविव्याध राधेयस्तावद्भिरथ तं पुनः ।
स तैराचितसर्वाङ्गो बह्वशोभत भारत ॥ २
कर्णं चाप्यकरोत्क्रुद्धो रुधिरोत्पीडवाहिनम् ।
कर्णोऽपि विबभौ शूरः शरैश्चित्रोऽसृगाप्लुतः ॥ ३
तावुभौ शरचित्राङ्गौ रुधिरेण समुक्षितौ ।
बभूवतुर्महात्मानौ पुष्पिताविव किंशुकौ ॥ ४
अथ कर्णस्य सचिवान्षट् शूरांश्चित्रयोधिनः ।
साश्वसूतध्वजरथान्सौभद्रो निजघान ह ॥ ५
अथेतरान्महेष्वासान्दशभिर्दशभिः शरैः ।
प्रत्यविध्यदसंभ्रान्तस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ६
मागधस्य पुनः पुत्रं हत्वा षड्भिरजिह्मगैः ।

—^{b}) K$_{4}$ विचरद्; D$_{5}$ व्यद्रवद्; D$_{8}$ व्याचरन् (for व्यचरद्). D$_{8}$ इव (for रणे). —^{c}) B$_{2}$ विस्तंभयन्; B$_{3-5}$ Dn$_{1}$ D$_{5.8}$ T G$_{2-5}$ व्यष्टंभ° (for त्रिष्टम्भ°). B$_{5}$ D$_{1}$ महेष्वासो (for °ष्वासान्). —^{d}) Dn$_{1}$ पुत्रांस् (for योधांस्). S मोहयन्निव भारत.

Colophon om. in D$_{7}$. D$_{4}$ missing. —*Sub-parvan:* Ś K$_{1-3.5}$ B Dc$_{1}$ Dn$_{1}$ D$_{1.3.5.8}$ अभिमन्यु-वध. —*Day of Droṇa's Generalship:* Ś$_{2}$ तृतीय-दिने; K$_{1.3}$ तृतीययुद्धदिवसे; K$_{2}$ तृतीये दिवसे; G$_{2}$ तृतीयेह्नि. —*Adhy. name:* K$_{5}$ D$_{2.5}$ G$_{2}$ बृहद्बलवधः; Dn$_{2}$ D$_{8.6}$ अभिमन्युयुद्धं. —*Adhy. no.* (figures, words or both): B$_{1.2}$ Dn$_{1}$ S 46 (as in text). —*Śloka no.:* Dc$_{1}$ Dn$_{1}$ 24.

47

1 D$_{4}$ missing up to तं वि (in 14^{e}) (cf. v. l. 7. 44. 16). D$_{7}$ om. 1^{a} (cf. v. l. 7. 46. 24) Ś$_{2}$ om. the ref. —^{a}) = 7. 46. 10^{a}. Ś कर्णं (for कर्णे). S ततः कर्णं समासाद्य. —^{b}) S रणे (for पुनर्). T G$_{1.2}$ विव्याथ. —^{c}) Dn$_{1}$ D$_{1}$ पंचशता. B$_{2}$ D$_{7}$ एवम् (for एनम्). —^{d}) B$_{4}$ Dn$_{2}$ S इव (for भृशम्).

2 D$_{4}$ missing (cf. v. l. 1). D$_{5}$ reads 2^{ab} on marg. —^{a}) T -विव्याथ (for -विव्याध). —^{b}) Ś$_{1.2}$ (*sup. lin.*) K$_{1.2}$ D$_{1}$ तरङ्गिर्; Ś$_{3}$ (orig) स्तनङ्गिर् (for ताव°). —^{c}) B Dc$_{1}$ Dn D$_{8.6}$ T G$_{3.4}$ शरैर्; G$_{2}$ रथैर्; G$_{5}$ स वै (for स तैर्). K$_{5}$ B$_{3}$ Dn$_{1}$ D$_{2}$ आवृत-; T G$_{2-4}$ विकृत्त-; G$_{1.5}$ (before corr.) विचित्रः; G$_{5}$ (by corr.) विध्वस्त-; M$_{1.2.4.5}$-(orig.) प्रविद्ध- (for आचित-). M$_{3.5}$ (*sup lin.*) स तैर्विद्धो महाबाहुर्. —^{d}) D$_{7}$ om. from शोभत up to चित्राङ्गौ (in 4^{a}). Dn$_{1}$ मारिष (for भारत).

3 D$_{4}$ missing (cf. v. l. 1). D$_{7}$ om. 3 (cf. v. l. 2). —^{a}) G$_{5}$ तं चैव (for कर्णं च). S युद्धे (for क्रुद्धो). —^{b}) D$_{3.8}$ रुधिरापीड- (for °रोत्पीड-). Ś$_{1}$ -वाहनः; B$_{4}$ -धारिणं (for -वाहिनम्). S रुधिरौघपरिप्लुतं. —^{c}) D$_{8}$ स कर्णोपि (for कर्णोऽपि वि-). T G M$_{1.2}$ कर्णस्त्वति(G$_{1}$ M$_{1.2}$ °स्तु वि)बभौ तस्मात्; M$_{3-5}$ कर्णश्च विबभौ तत्र. —^{d}) K$_{5}$ D$_{8}$ (by corr.) G$_{1}$ M$_{3-5}$ छिन्नो; G$_{3.4}$ चित्रैर्; G$_{5}$ (marg.) विद्धो (for चित्रो). K$_{5}$ Dn$_{1}$ [ऽ]ति भारत; G$_{3.4}$ अभिप्लुतः; M$_{2}$ [ऽ]सृगाप्लुतं (for °प्लुतः). — After 3, S ins.:

317* संध्यानुगतपर्यन्तः शरदीव दिवाकरः ।

[G$_{1}$ M$_{3-5}$ संध्यानुराग-; Cv संध्यानुगत- (as above).]

4 D$_{4}$ missing (cf. v. l. 1). D$_{7}$ om. 4^{a} (cf. v. l. 2). —^{a}) K$_{5}$ B Dc$_{1}$ Dn$_{1}$ तौ तथा; S तौ तदा (for तावुभौ). Ś$_{1}$ -दिग्धांगौ; Ś$_{2}$ -भिन्नांगौ (for -चित्राङ्गौ). —^{b}) G$_{5}$ रुधिरौघपरिप्लुतौ. —^{c}) S बभतुः कर्णसौभद्रौ.

5 D$_{4}$ missing (cf. v. l. 1). —^{a}) D$_{3.6}$ विवि-धान् (for सचिवान्). —^{b}) S रथांश्च (for शूरांश्च). —^{d}) Dn$_{1}$ तान् (for नि-). S सौभद्रो न्य(T G$_{4}$ ह्य-; G$_{2}$ [ऽ]भ्य)हनद्बली.

6 D$_{4}$ missing (cf. v. l. 1). —^{a}) K$_{5}$ B D (except D$_{1}$; D$_{4}$ missing) T G$_{5}$ तथा (for अथ). G$_{2}$ उत्तरान् (for इत°). —^{c}) S अवित्रस्तस् (for असं-भ्रान्तस्).

साश्वं ससूतं तरुणमश्वकेतुमपातयत् ॥ ७
मार्तिकावतकं भोजं ततः कुञ्जरकेतनम् ।
क्षुरप्रेण समुन्मथ्य ननाद विसृजञ्शरान् ॥ ८
तस्य दौःशासनिर्विद्धा चतुर्भिश्चतुरो हयान् ।
सूतमेकेन विव्याध दशभिश्चार्जुनात्मजम् ॥ ९
ततो दौःशासनिं कार्ष्णिर्विद्ध्वा सप्तभिराशुगैः ।
संरम्भाद्रक्तनयनो वाक्यमुच्चैरथाब्रवीत् ॥ १०
पिता तवाहवं त्यक्त्वा गतः कापुरुषो यथा ।
दिष्ट्या त्वमपि जानीषे योद्धुं न त्वद्य मोक्ष्यसे ॥ ११
एतावदुक्त्वा वचनं कर्मारपरिमार्जितम् ।
नाराचं विससर्जास्मै तं द्रौणिस्त्रिभिराच्छिनत् ॥ १२
तस्यार्जुनिर्ध्वजं छित्त्वा शल्यं त्रिभिरताडयत् ।
तं शल्यो नवभिर्बाणैर्गार्ध्रपत्रैरताडयत् ॥ १३
तस्यार्जुनिर्ध्वजं छित्त्वा उभौ च पार्ष्णिसारथी ।
तं विव्याधायसैः षड्भिः सोऽपक्रामद्रथान्तरम् ॥ १४
शत्रुंजयं चन्द्रकेतुं मेघवेगं सुवर्चसम् ।
सूर्यभासं च पञ्चैतान्हत्वा विव्याध सौबलम् ॥ १५
तं सौबलस्त्रिभिर्विद्ध्वा दुर्योधनमथाब्रवीत् । C. 7. 1900 B. 7. 48. 16 K. 7. 48. 16

7 D4 missing (cf. v. l. 1). — a) Ś K1–4 D1. 7. 8 ततः; K5 B5 तथा; B2 [आ]त्मनः; D2 निजं (for पुनः). Dn2 सूत्रं (for पुत्रं). — d) T G3. 4 मत्स्यकेतुम्; G2 अश्म° (for अश्व°). S अपोथयत्; G5 (*sup. lin.*) अबोध° (for अपात°).

8 D4 missing (cf. v l. 1). — a) Ś1 G3. 4 मार्तिकावत(G3. 4 °थ)कांभोजं; K1 3. 4 D1 सांतिकावत (K4 D1 °ति)कं भोजं; K5 Dn1 D5 मा(Dn1 म)र्ति-कावतिकं भोजं; D2 आर्तिकावतिकांबोजं; D7. 8 मल्लिका-वतकांबोजं. — b) S पुनः (for ततः). — After 8^{ab}, M3–5 ins.:

318* मगधाधिपतेश्चापि जयत्सेनस्य वै शिरः ।

[M4 वा (for वै).]

9 D4 missing (cf. v. l. 1). — a) K1. 3 D1 दुःशासनिर्.

10 D4 missing (cf. v l. 1). — a) K1 दुःशा-सनिं; Dn1 दौःशासनं. — c) T G1–4 M संरंभ- (for संरम्भाद्). G5 संरक्तनयनो वाक्यम्. — d) G5 इदमुत्त-रमब्रवीत्.

11 D4 missing (cf. v. l. 1). — a) D2 कृत्वा (for त्यक्त्वा). — b) D3 om. (hapl.) from गतः up to दुक्त्वा (in 12^a). D7 ततः (for गतः). — c) D5 विध्वा (for दिष्ट्या). D3. 6 इह; D7 असि (for अपि). — d) D2 योद्धुस्त्वं (for योद्धुं न). K3. 4. 5 Dn1 D1. 3. 5–7 मोक्षसे.

12 D4 missing (cf. v. l. 1). D3 om. up to दुक्त्वा (cf. v. l. 11). — b) Ś2 कंदार- (for कर्मार-). Ś1 कार्ष्णिरपरिमार्जितं; D7 कार्मुकं परिमार्ज्यं तत्; D8 कार्मुकं परि***. — c) Dn1 [अ]सौ (for [अ]स्मै). — d) Ś K Dn1 D3. 7. 8 द्रोणस्; Dn2 D5 द्रोणिस् (for द्रौणिस्). D2. 3. 6 G3–5 M

13 D4 missing (cf. v. l. 1). — a) S धनुश् (for ध्वजं). — K1. 3. 4 D1 om. (hapl.) 13^b–14^a; K2 reads it on marg. Dn1 D3. 6 om. (hapl.) 13^{cd}. — c) S दशभिर् (for नव°). — d) S (except G5) गृध्र- (for गार्ध्र-). Ś -पक्षैर् (for -पत्रैर्). — Ś K2 (marg.). 5 B Dc1 Dn2 D1. 2. 5. 7. 8 ins. after 13: Dn1 D3. 6 after 13^{ab}:

319* ह्यसंभ्रान्तवद्राजंस्तदद्भुतमिवाभवत् ।

14 D4 missing up to तं वि (cf. v. l. 1). K1. 3. 4 D1 om. 14^a (cf. v. l. 13). K2 reads 14^a on marg. — a) B1–3 S धनुश् (for ध्वजं). — b) Ś K1–4 B1–3 D1. 3. 6 हत्वा च; K5 B4. 5 Dn D5. 7. 8 हत्वोभौ; Dc1 (by corr. *sec. m.*) D2 तथोभौ; M3–5 उभौ तौ (for उभौ च). S (except T G2) प्राष्ठि- (for पार्ष्णि-). — c) Ś [आ]यतं; B3 (marg. as in text) [आ]युधैः; D1 यतं; D3. 4. 6 रणे (for [आ]यसैः). K1 तं विव्याधयितुं खड्गैः. — d) Ś1 सोथाक्रामद्; Ś2 सोद°; B Dc1 D1 T G1–4 M4. 5 सोपा° (for सोऽप°). K5 D7. 8 रथांतरे; D4 रथांतरा.

15 a) G5 शत्रुसैन्यं च केतुं च. — b) B (except B4) Dc1 महामेघं; G1. 3. 4 M मोघवेगं; G5 मोघमेकं (for मेघवेगं). — c) Ś K1. 3 D1 सूर्यवासं; K5 सूर्याभासं (for सूर्य°). — d) D7. 8 पंचभिः (for सौब-

16 a) Ś1 K1 तं सौभद्रस्; Ś2 G1 M1. 2 सौबलस्तं

C. 7. 1801 B. 7. 48. 17 K. 7. 48. 17 सर्व एनं प्रमथ्नीमः पुरैकैकं हिनस्ति नः ॥ १६
अथाब्रवीत्तदा द्रोणं कर्णो वैकर्तनो वृषा ।
पुरा सर्वान्प्रमथ्नाति ब्रूह्यस्य वधमाशु नः ॥ १७
ततो द्रोणो महेष्वासः सर्वांस्तान्प्रत्यभाषत ।
अस्ति वोऽस्यान्तरं कश्चित्कुमारस्य प्रपश्यति ॥ १८
अन्वस्य पितरं ह्यद्य चरतः सर्वतोदिशम् ।
शीघ्रतां नरसिंहस्य पाण्डवेयस्य पश्यत ॥ १९
धनुर्मण्डलमेवास्य रथमार्गेषु दृश्यते
संदधानस्य विशिखाञ्शीघ्रं चैव विमुञ्चतः ॥ २०
आरुजन्निव मे प्राणान्मोहयन्नपि सायकैः ।
प्रहर्षयति मा भूयः सौभद्रः परवीरहा ॥ २१
अति मा नन्दयत्येष सौभद्रो विचरन्रणे ।
अन्तरं यस्य संरब्धा न पश्यन्ति महारथाः ॥ २२
अस्यतो लघुहस्तस्य दिशः सर्वा महेषुभिः ।

(by transp.). K5 Dn1 हत्वा (for विद्धा). — ^{c}) K1. 5 G3 एवं; Dn1 D7. 8 एव; D2 एतं (for एनं). K4. 5 B1 D4 प्रमथ्नीम; B4 D2. 5. 7 विमथ्नीमः; S प्रमृद्नीम (G1 M1. 2 °मः) (for प्रमथ्नीमः).

17 ^{ab}) D4 om. from द्रोणं up to ततो (in 18^{a}). Dn1 अब्रवीच्च (for अथाब्रवीत्). B1. 2. 5 तथा; B4 पुनर्; D4 त्वं*; S ततो (for तदा). D7 8 कर्णो द्रोणं (by transp.). N (D4 om.) G5 रणे (for वृषा). — ^{c}) G5 परान् (for पुरा). G1 M ह्यस्मान् (for सर्वान्). S प्रमृद्नाति (for प्रमथ्नाति). — ^{d}) K5 त्वं ब्रूह्य (sic) (for ब्रूह्यस्य).

18 D4 om. up to ततो (cf. v. l. 17). D5 repeats 18^{ab} after 20. — ^{a}) D3. 4. 6 G1. 5 M1. 2 महेष्वासान् (for °ष्वासः). — ^{c}) K (except K5) D1 अस्ति वा; Dn1 अस्यतो (for अस्ति वो). K4 B5 D2. 5 किंचित् (for कश्चित्). S नास्य (G5 °त्र) बाणांतरं कश्चित्. — ^{d}) Dn2 om. (hapl.) from प्रपश्यति up to वास्य (in 20^{a}). Ś K1. 3 प्रपश्यतु; K3. 4 Dc1 D2 °श्यत; D1 5 °श्यतः; G5 (*sup. lin.* as in text) प्रशंसति; Bom. ed. [अ]थ पश्यत (for प्रपश्यति).

19 Dn2 om. 19 (cf. v. l. 18). Ś K (except K5) D1 om. 19. — ^{a}) D7 om. (hapl.) from पितरं up to संदधानस्य (in 20^{c}). B1 Dc1 (marg. *sec. m.*) अण्वस्य; D4 अन्विस्य (corrupt); G5 अन्वास्य; Cv अन्यस्य; Ca. d अन्वस्य (as in text). D4 वि*रं; Ca. d पितरं (as in text). Dc1 D2 ह्यस्य; G5 चा*; Cv यस्य (for ह्यद्य). Dn1 क्रुद्धस्य तरसा चास्य; T G1-4 M अस्यतो (M1. 2 अन्वास्य) विवरं (G1 °विधं) चास्य; Bom. ed. अण्वप्यस्यांतरं ह्यद्य. — ^{c}) D2. 6. 8 G5 शीघ्रता. — ^{d}) S पांडवस्ये(G5 °स्यै)व (for °वेयस्य). Dn1 D3-6. 8 G1-4. 5 (before corr.) M पश्यतः; G5 (by corr.) दृश्यते (for पश्यत).

20 Dn2 om. 20^{a} (cf. v. l. 18); D7 om. up to संदधानस्य (cf. v. l 19). — After 20^{ab}, M3-5 ins.:

320* तमो घ्नतः सुदीप्तस्य सवितुर्मण्डलं यथा ।

— ^{c}) B1 संददानस्य. — ^{d}) K (except K5) D1 S प्रमुंचतः; D7. 8 [अ]धिमुं° (for विमु°). — After 20, Ś2 K (except K5) ins.:

321* विकर्षतो धनुः श्रेष्ठं नान्तरं दृश्यते हि वै ।

while D5 repeats 18^{ab} after it.

21 Dn2 om. 21^{a}-23^{b}. — ^{a}) B Dc1 D1. 3. 4. 6-8 अपि (for इव). — ^{b}) K4. 5 Dn1 D2. 5 T G1-4 M इव; D8 मम (for अपि). G5 मोहयित्वा हि (for °यन्निव). B (except B3) D3 शायकैः; Dn1 चाशुगैः; S सैनिकान् (for सायकैः). — ^{c}) D3. 4. 6 G1-3 M संहर्षयति; D5 (by corr. *sec m.*) प्रधर्ष°; T G4 संघर्ष° (for प्रहर्ष°). N (except Ś2 K1. 3; Dn2 om.) T G2-4 मां; M1. 2 मे (for मा). T G1-4 M वीरः (for भूयः). G5 संघर्षति महावीरः. — G4 om. 21^{d}. K1. 3 read 21^{d}-22^{a} twice.

22 For the repetition in K1. 3, cf. v. l. 21. Dn2 om. 22 (cf v l 21). — ^{a}) K5 B Dc1 Dn1 D3. 4. 7 मां (for मा). Ś1 K2. 3 (first time). 4 D1 G1 M1. 2. 4 Cv अतिमानं ददात्ये(K3 °दत्ये-; G1 M1. 2. 4 °धत्ये)ष; Ś2 K1 (first time) T G2-5 M3 5 अभि(K1 G5 M3. 5 °ति)मानं दधात्ये(K1 °दात्ये)ष; D5 अभि(by corr. °ति)मानं करोत्येष. — ^{b}) K1. 3 विचरद्; D1 व्यचरन्. — ^{c}) D4 तस्य; D5 चास्य (for यस्य). D6 संधानं (for संरब्धा). — ^{d}) D6 पश्यन्ति न (by transp.).

23 Dn2 om. 23^{ab} (cf. v. l. 21). — ^{b}) D7. 8 शरा परमदारुणान्. — ^{c}) D8 G5 निर्विशेषं (for न वि°).

न विशेषं प्रपश्यामि रणे गाण्डीवधन्वनः ॥ २३

अथ कर्णः पुनर्द्रोणमाहार्जुनिशरार्दितः ।
स्थातव्यमिति तिष्ठामि पीड्यमानोऽभिमन्युना ॥ २४

तेजस्विनः कुमारस्य शराः परमदारुणाः ।
क्षिण्वन्ति हृदयं मेऽद्य घोराः पावकतेजसः ॥ २५

तमाचार्योऽब्रवीत्कर्णं शनकैः प्रहसन्निव ।
अभेद्यमस्य कवचं युवा चाशुपराक्रमः ॥ २६

उपदिष्टा मया *अस्य पितुः कवचधारणा ।
तामेष निखिलां वेत्ति ध्रुवं परपुरंजयः ॥ २७

शक्यं त्वस्य धनुश्छेत्तुं ज्यां च बाणैः समाहितैः ।
अभीशवो हयाश्चैव तथोभौ पार्ष्णिसारथी ॥ २८

एतत्कुरु महेष्वास राधेय यदि शक्यते ।
अथैनं विमुखीकृत्य पश्चात्प्रहरणं कुरु ॥ २९

सधनुष्को न शक्योऽयमपि जेतुं सुरासुरैः ।
विरथं विधनुष्कं च कुरुष्वैनं यदीच्छसि ॥ ३०

तदाचार्यवचः श्रुत्वा कर्णो वैकर्तनस्त्वरन् । 7. 1916 7. 48. 31 7. 48. 31

— ^{d}) K_{1} Dn $D_{4.6}$ (before corr. as in text) G_{5} -धन्विनः (for -धन्वनः).

24 ^{b}) D_{5} अथ (for आह). $Ś_{1}$ B D_{c1} T G_{2-5} -शराहतः (for °र्दितः). — ^{d}) G_{5} ताड्यमानो (for पीड्य°).

25 ^{c}) T G_{2-5} क्षिपंति; Cd क्षिण्वन्ति (as in text). — ^{d}) K_{5} Dn_{1} शराः पावकवर्चसाः; T $G_{1-3.5}$ M पौराः पौ(G_{5} °रा: पु-; M_{3-5} °त्राः पौ)त्रमघं (T $G_{2.3}$ °मुखं) यथा; G_{4} स्तेकास्तु द्वि ** यथा. — After 25, $D_{7.8}$ ins.:

322* ह्रीमस्त्वारिक्षितिपालानां पश्यतामद्य च द्विज ।
न मेऽङ्ग हीयते किंचिन्न वै वागेति मां तथा ।
कुमारवरवीरस्य संतप्तपरमेषुभिः ।
बाणैरच्छिन्ननिर्मुक्तैः शल्यैरन्तर्गतं मम ।
विचिन्वद्भिरिवासून्मे शरीरं न विभाव्यते । [5]
कः किं किं स धनुर्वेदो येनैकेन वयं जिताः ।

[(L. 2) D_{7} इह ते (for हीयते).]

26 ^{a}) D_{2} तं चाचार्यो (for तमा°). K_{5} Dn द्रोणः (for कर्णं). — ^{b}) G_{1} M प्रहसञ्शनकैरिव (M_{3-5} °दं). — ^{c}) D_{3} पश्य; D_{6} यस्य (for अस्य). S अभेद्यं कवचं चास्य. — ^{d}) D_{3} युधि (for युवा). Ś K_{1-3} Dn_{1} D_{2} चा(K_{3} शा)स्य (for चाशु-). S युवा च लघुविक्रमः.

27 ^{a}) S (except G_{5}) उपदिष्टं (for °दिष्टा). $Ś_{1}$ विद्या; $Ś_{2}$ K B_{1-3} D_{c1} $D_{1.2.6-8}$ T G_{2} ह्यस्य; $B_{4.5}$ Dn $D_{3.5}$ G_{5} चास्य; D_{4} यस्य; $G_{1.3.4}$ M [अ]प्यस्य (for *अस्य). — ^{b}) Ś -धारिणः; K (except K_{5}) D_{1} -धारिणी (K_{2} °णा); D_{4} -धारणात्; S -धारणं (for -धारणा). — ^{c}) Ś K_{1-3} एव (for एष). S तदेष निखिलं वेत्ति. — ^{d}) S (except G_{5}) युवा (for ध्रुवं). — After 27, $D_{7.8}$ ins.:

323* ज्यालक्षणं मया चेह नोपदिष्टं तु फल्गुने ।

28 ^{a}) $Ś_{1}$ ह्यस्य; K_{5} च तद्; T G_{2-5} नास्य; G_{1} $M_{1.2}$ त्वद्य (for त्वस्य). — ^{b}) T G_{2-5} वा (for च). K_{5} सुसंहितैः (for समा°). G_{1} M अस्यतो हि (M_{5} °तोस्य) महात्मनः. — After 28^{ab}, G_{5} reads 31^{c}–32^{b}. G_{5} om. 28^{c}–29^{d}. — ^{c}) $Ś_{1}$ अभी*वो; $B_{1-3.5}$ D_{c1} (before corr.) D_{3-6} अभीषवो; D_{2} अभितश्च (for अभीशवो). B_{4} D_{c1} (by corr.) Dn_{2} अभीषूंश्च हयांश्चैव; S (G_{5} om.) अस्यतो लघुहस्तस्य. — ^{d}) K_{2} पार्ष्टि-; K_{3} प्रार्ष्टि-; K_{4} पार्ष्ट्रि-; $G_{1.5}$ प्राष्ठि-; $G_{3.4}$ प्राष्टि- (for पार्ष्णि-). M_{4} -सारथिं (for -सारथी).

29 G_{5} om. 29 (cf. v. l. 28). G_{2} om. 29^{ab}. — ^{a}) D_{5} एवं (for एतत्). K_{4} महाराज (for महेष्वास). — ^{b}) $Ś_{2}$ K (except K_{5}) D_{1} $G_{3.4}$ शक्यसे; Dn_{1} मन्यसे; $D_{3.6}$ शक्य(D_{6} °क्ष)से (for शक्यते). — ^{c}) $Ś_{2}$ Dn_{2} विरथीकृत्य. — ^{d}) S (G_{5} om.) ततः (for पश्चात्).

30 ^{b}) $Ś_{1}$ जेतुं सर्वैः (for अपि जेतुं). — ^{d}) D_{c1} (by corr. as in text) $D_{2.4.5}$ यदिच्छसि (for यदी°). — After 30, $D_{7.8}$ ins.:

324* विलक्षकरणं वा(? ना)दं विमुञ्चन्नग्रतो नृप ।
संधानकृतलक्षस्य किंचिद्व्याक्षिप्तचेतसः ।

[(L. 1) D_{8} -करं (submetric) (for -करणं). D_{7} वृष (for नृप).]

On the other hand, T G_{2-5} ins. after 30:

325* पुरः स्थितेन केनापि दुःशक्यो जेतुमार्जुनिः ।

31 ^{a}) $D_{3.6}$ इति (for तद्). — After 31^{ab}, $D_{7.8}$ ins.:

326* दृष्ट्वा सौभद्रमस्यन्तमुच्चैः शब्दमकुर्वत ।

C. 7. 1816 B. 7. 48. 32 K. 7. 4. 31 अस्यतो लघुहस्तस्य पृषत्कैर्धनुराच्छिनत् ॥ ३१
अश्वानस्यावधीद्भोजो गौतमः पार्ष्णिसारथी ।
शेषास्तु छिन्नधन्वानं शरवर्षैरवाकिरन् ॥ ३२
त्वरमाणास्त्वराकाले विरथं षण्महारथाः ।
शरवर्षैरकरुणा बालमेकमवाकिरन् ॥ ३३
स छिन्नधन्वा विरथः स्वधर्ममनुपालयन् ।
खड्गचर्मधरः श्रीमानुत्पपात विहायसम् ॥ ३४
मार्गैः स कैशिकाद्यैश्च लाघवेन बलेन च ।
आर्जुनिर्व्यचरद्व्योम्नि भृशं वै पक्षिराडिव ॥ ३५
मय्येव निपतत्येष सासिरित्यूर्ध्वदृष्टयः ।
विव्यधुस्तं महेष्वासाः समरे छिद्रदर्शिनः ॥ ३६
तस्य द्रोणोऽच्छिनन्मुष्टौ खड्गं मणिमयत्सरुम् ।
राधेयो निशितैर्बाणैर्व्यधमच्चर्म चोत्तमम् ॥ ३७
व्यसिचर्मेषुपूर्णाङ्गः सोऽन्तरिक्षात्पुनः क्षितिम् ।
आस्थितश्चक्रमुद्यम्य द्रोणं क्रुद्धोऽभ्यधावत ॥ ३८
स चक्ररेणूज्ज्वलशोभिताङ्गो
बभावतीवोन्नतचक्रपाणिः ।
रणेऽभिमन्युः क्षणदासुभद्रः

नष्टलक्षः कुमारोऽयं हन्यतां हन्यतामिति ।
तस्य चिन्तयमानस्य अभिमन्योर्महात्मनः ।

— G_5 reads 31^{e}–32^{b} after 28^{ab}. — ^{d}) S (except G_5) पृष्ठतो (for पृषत्कैर्). $D_{2.4.5}$ $G_{1.5}$ M अच्छिनत्.

32 For sequence in G_5, cf v. l. 31. — ^{a}) K_2 S द्रोणो (for भोजो). — ^{b}) $Ś_1$ $K_{2.3}$ प्रा(K_2 पा)र्ष्टि-; S (except T G_2) प्राष्ठि- ($G_{3.4}$ °ष्टि-) (for पार्ष्णि). — ^{c}) K_5 Dn_1 $D_{2.5}$ द्रोणस्; G_5 (marg.) द्रौणिस् (for शेषास्). K_5 च; S (except G_5) तं (for तु). $D_{7.8}$ -चर्माणं (for -धन्वानं). — ^{d}) D_5 G_5 अवाकिरत्.

33 K_1 om. (hapl.) 33. D_1 repeats 33^{ab} after 33. — ^{a}) T G_{2-5} तदा (for त्वरा-). — ^{c}) T G_{2-5} शरवर्षेण महता. — ^{d}) G_5 बाणैर् (for बालम्). D_6 एवापि; $G_{4.5}$ पुनम् (for एकम्). D_4 समाकिरन् (for अवा°).

34 D_1 om. 34^{ab}. — ^{a}) S (except M_5) सं- (for स). D_2 छिन्नधन्वापि विरथः. — ^{b}) Dn_1 -संस्मरन् (for -पालयन्). T G_{2-4} हताश्वो हतसारथिः. — ^{c}) S शीघ्रम् (for श्रीमान्). — ^{d}) $K_{1.4.5}$ Dc_1 Dn $D_{1-3.5}$ G_1 $M_{1.2}$ विहायसा; K_2 D_4 °यसः; G_2 damaged (for विहायसम्). — After 34, $D_{7.8}$ ins.:

327* मण्डलानि सुशिक्षाभिर्गतप्रत्यागतानि च ।

35 B_4 om. 35^{a}–36^{c}. — ^{ab}) Dc_1 Dn_2 $D_{2.5}$ च; D_7 तु (for स). K_3 $D_{3.4}$ केशिकाद्यैश्; K_4 B_5 Dn_2 D_6 कौशि°; Dn_1 D_5 कैश° (for कैशि°). S बललाघवशिक्षाभिः कै(T $G_{3.5}$ कौ)शिकानां च (G_5 °कश्येन) विद्यया. — ^{c}) K_2 आरुजद् (for आर्जुनिर्). $Ś_1$ K (except K_5) D_1 व्यरुज($Ś_1$ °च)द् (for व्यचरद्). S भृशं क्रुद्धोर्जुनिर्व्योम्नि — ^{d}) S व्यचरत् (for भृशं वै)

36 B_4 om. 36^{abc} (cf. v. l. 35). — ^{a}) Dn_1 D_4 मध्येव (D_4 °वा); $D_{3.6}$ मध्ये च (for मय्येव). Dn_2 एव (for एष). S मयि खाभि(T $G_{3.4}$ किं नि)पतेदेष. — ^{c}) Ś K D (except Dc_1) G_1 M_{3-5} महेष्वासं (for °ष्वासाः). — ^{d}) S विवरे (for समरे). Ś K (except K_5) D_1 समरे छिन्नधन्वि($K_{1.2}$ D_1 °न्व)नं.

37 ^{b}) S K (except K_5) Dc_1 -वरत्सरुं; $D_{2.5}$ -मयच्छरं; D_3 -मयं शरैः; $D_{7.8}$ -मयत्सरं (for °त्सरुम्). G_5 खड्गचर्मणि च त्सरुं. — After 37^{ab}, N ins.:

328* क्षुरप्रेण महातेजास्त्वरमाणः सपत्नजित् ।

[Dn_1 -वेगस् (for -तेजास्). Dn_2 स्फुरमाणं (for त्वरमाणः).]

— ^{c}) G_2 damaged; G_5 कालेयो (for राधेयो). G_1 M दशभिर् (for निशितैर्). — ^{d}) S सुप्रभं (for चोत्तमम्).

38 ^{a}) D_3 व्यसिचर्मेषुपूर्वांगः; D_4 व्यासिवर्मा षुपूर्णांगः; T $G_{3.4}$ व्यसिचर्मा निघूर्णांगः; $M_{1.2}$ व्यसिचर्मेषु चूर्णांगः. — ^{b}) B Dc_1 च्युतः क्षितिं (Dc_1 °तौ); Dn_2 $D_{3.4.6}$ पपात ह (Dn_2 यत्) (for पुनः क्षितिम्). — ^{d}) K_3 क्रोधो (for क्रुद्धो). K_1 (before corr. as in text) [ऽ]त्यधावत; $K_{4.5}$ D_1 [ऽ]भ्यभाषत (for °धावत).

39 ^{a}) K_5 Dn_1 $D_{2.3.5.6}$ -रेणूत्कर- (for °ज्ज्वल-). B_4 -चित्रितांगो (for -शोभि°). S स चक्रपाणिर्ज्व(T $G_{1.2.5}$ °ण्युज्ज्व-; $M_{1.2}$ °णी ज्व)लद्दीप्तगात्रो. — ^{b}) $B_{4.5}$ [उ]ज्वल-; D_2 [आ]हृत- (for [उ]न्नत-). T G_3 -पत्रिणा सः; G_1 M -वक्त्र(M_5 °क्र)नासः ($M_{1.2}$ °सं); G_2 -पत्रराडिव; G_4 -पत्रिणा समः; G_5 -पक्षिनासं (for

स वासुभद्रानुकृतिं प्रकुर्वन् ॥ ३९
सुतरुधिरकृतैकरागवक्त्रो
भ्रुकुटिपुटाकुटिलोऽतिसिंहनादः ।
प्रभुरमितबलो रणेऽभिमन्यु-
र्नृपवरमध्यगतो भृशं व्यराजत् ॥ ४०

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥

४८

संजय उवाच ।
विष्णोः स्वसानन्दिकरः स विष्ण्वायुधभूषितः ।
रराजातिरथः संख्ये जनार्दन इवापरः ॥ १
मारुतोद्धूतकेशान्तमुद्यतारिवरायुधम् ।
वपुः समीक्ष्य पृथ्वीशा दुःसमीक्ष्यं सुरैरपि ॥ २
तच्चक्रं भृशमुद्विग्नाः संचिच्छिदुरनेकधा । C. 7. 1929 B 7. 49. 3 K. 7. 49. 4

-चक्रपाणिः). D8.6 विभाति चक्रोद्य(D8 °द्य)तचक्रपाणिः. — c) K2 B Dc1 Dn D1 क्षणमास भ(K2 Dc1 [marg. *sec. m.*] Dn2 D1 °रौ)द्रः; K4 क्षणः सत्यरौद्रः (sic); K5 D8.5.7.8 क्षितिमास रौ(D8 भ)द्र.; D2 धृतिमान्सु-रौद्रः; D4 क्षणदाभिचंद्रः; S बलवान्सुभद्रजः (G1 M1. 2.4.5 °भद्रः) (for क्षणदासुभद्रः). — d) K2 4.5 B D (except D1) S -देवानु- (for -भद्रानु-). K4 -कृतिर् (for -कृतिं). K4 Dc1 D1.7 T G2–5 M8–5 विकुर्वन्; D4 प्रकुर्वंत (for °र्वन्).

40 a) K1.5 B5 D8.5–8 श्रुत-; B1 द्रुत-; B8 Dc1 Dn1 क्षत-; D1 G1 सुत-; D2 G8 सृत- (for स्रुत-). D2.5 -कृतोत्कराग-; D4 -स्रुतैक°; T G1–4 M -कृतांगराग- (G4 °ज-); G5 -कृतारुणांग- (for -कृतैकराग-). B Dc1 D8 वस्त्रो; T G1–4 M1.2.5 -वक्त्रं; G5 -रागं (for -वक्त्रो). — b) Ś1 Dn2 भ्रकुटि-; Dc1 D8–7 भृ° (for भ्रु°). Ś1 K4.5 B (except B2) D1.4 -पुटा-कुलितो (for °कुटिलो). D4 नृ- (for ऽति-). S भ्रुकु-टिपुटाकुटिलाति(G2 °द्रि-; M8–5 °भि)सिंहनादं. — c) D4 प्रभुरमितबलोभिमन्युवीरो; S वपुरमितबलं रणेभि-मन्योर्. — d) D6 (marg. as in text) पृष (for नृप-). D2 -रण- (for -वर-). Ś K1–8 D1.8.4 व्यराजतेति; K4 व्यराजत्; B Dc1 विराजते स्म; D6 भृशं व्यराजतेति; D7.8 व्यराजतोग्रः (for भृशं व्यराजत्). T G1–4 M न नृपबलं सहतेप्यरि(T G2–4 °ते व्यति)प्रणुन्नं; G5 नृपबल-संहननेप्यरिप्रणुन्नं.

Colophon om. in S. — *Sub-parvan* : Ś K1.8.5 B Dc1 Dn D1.4.5.7.8 अभिमन्युवध. — *Day of Droṇa's Generalship* : Ś2 तृतीयदिने; K1–8 तृतीययुद्ध-दिवसे; D1 तृतीयेहनि. — *Adhy. name* : K5 धनुर्ज्या-छेदनं; Dn1 ज्याछे°; D2.8 अभिमन्युयुद्धं; D4 चक्रव्यूहे धनुर्ज्याछेदनं; D6 अभिमन्युयुद्धे धनुर्ज्याछेदनं. — *Adhy. no.* (figures, words or both): B1 Dn1 47 (as in text), D2 44. — *Śloka no.* : Dn1 40.

48

1 S om. the ref. — a) Dn1 विष्णु- (for विष्णोः). Dn2 D8.4.6 S स्वसुर् (for स्वसा-). K (except K1) B2.8 Dc1 (before corr. as in text) Dn1 D1–5.7.8 नंदकरः (for -नन्दि°). B1.4.5 Dc1 (by corr.) विष्णोः स्वस्रानंदकरः. — b) D2 T G2–5 -भूषणः (for °षितः). Dn1 विष्ण्वायुधविभूषितः. Cd cites विष्ण्वायुधं. — D7.8 om. 1c–2b. — c) G1 M -रथांगेन (for -रथः संख्ये). T G2 रंगे; G8–5 युद्धे (for संख्ये). — d) S स विष्णु-रिव फाल्गुनिः.

2 Dc1 D7.8 om. 2ab (for D7.8, cf. v.l. 1). — a) D2 मारुतोद्धृत-; G1.8.4 M1.2 °ताधूत- (for °तोद्धूत-). — b) Ś1 B Dn D2–6 G2 उद्यतासि- (for °तारि-). Ca d cite अरिं. T G8.4 उद्यतासुकरायुधं; G5 उद्यतं सुमहा°. — cd) Ś1 D6 दुःसमीक्षं; K1 D4 °मीक्ष्य; Dn2 दुर्निरीक्ष्यं (for दुःसमीक्ष्यं). S अभिमन्योर्वपुर्युद्धे सुरैरपि निरीक्षितं. — After 2, S ins. :

329* यदि पाणितलादेतच्चक्रं मुच्येत फाल्गुनेः ।
वरदानान्मातुलस्य विष्णोश्चक्रमिवापतेत् ।

[(L. 1) G5 मुंचेत (for मुच्येत). T G2–5 M5 (also

C. 7. 1929
B. 7. 49. 3
K. 7. 49. 4

महारथस्ततः कार्ष्णिः संजग्राह महागदाम् ॥ ३
विधनुःस्यन्दनासिस्तैर्विचक्रश्चारिभिः कृतः ।
अभिमन्युर्गदापाणिरश्वत्थामानमाद्रवत् ॥ ४
स गदामुद्यतां दृष्ट्वा ज्वलन्तीमशनीमिव ।
अपाक्रामद्रथोपस्थाद्विक्रमांस्त्रीन्नरर्षभः ॥ ५
तस्याश्वान्गदया हत्वा तथोभौ पार्ष्णिसारथी ।
शराचिताङ्गः सौभद्रः श्वाविद्वत्प्रत्यदृश्यत ॥ ६
ततः सुबलदायादं कालकेयमपोथयत् ।
जघान चास्यानुचरान्गान्धारान्सप्तसप्ततिम् ॥ ७
पुनर्ब्रह्मवसातीयाञ्जघान रथिनो दश ।
केकयानां रथान्सप्त हत्वा च दश कुञ्जरान् ।
दौःशासनिरथं साश्वं गदया समपोथयत् ॥ ८
ततो दौःशासनिः क्रुद्धो गदामुद्यम्य मारिष ।
अभिदुद्राव सौभद्रं तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत् ॥ ९
तावुद्यतगदौ वीरावन्योन्यवधकाङ्क्षिणौ ।
भ्रातृव्यौ संप्रजह्राते पुरेव त्र्यम्बकान्तकौ ॥ १०
तावन्योन्यं गदाग्राभ्यां संहत्य पतितौ क्षितौ ।
इन्द्रध्वजाविवोत्सृष्टौ रणमध्ये परंतपौ ॥ ११

as above) फाल्गुनिः.]

3 b) K5 D5.7.8 संचिच्छेदुर्; D4 संविच्छेत्तुर् (for संचिच्छिदुर्). — c) Ś1 तदा; Ś2 K (except K5) D1 तथा (for ततः). Dc1 D3.6 महारथसुतः कार्ष्णिः; S स्वरथात्तुमुलात्का(G1 M1.2 °त्तुमुलां का·; M3–5 °त्तु पुनः का)र्ष्णिः. — d) B M1 स; T G M2–5 स्वां (for सं·). S पुनर् (for महा·). Dn1 D4 जग्राह महतीं (D4 सहसा) गदां.

4 a) Ś1 ·स्यंदनः सोथ; Ś2 K1–3 D1 °नगतैर्; D7.8 °नास्त्र(D8 °इच)स्तो (for °नासिस्तैर्). — B5 om. 4c–7d. — d) Ś2 K5 B (B5 om.) D (except D1) मार्दयत्; S भ्यथात् (for माद्रवत्).

5 B5 om. 5 (cf. v. l. 4). — a) T G2–4 गदां समुद्यतां दृष्ट्वा. — c) K4.5 Dn2 D4.5 M1.2.5 अपक्रामद्. — d) Ś K1–3 B1.3 Dc1 D4 नरर्षभ; T G M3–5 रथर्षभः (for नर°).

6 B5 om. 6 (cf. v. l. 4). — a) D6 जघ्ने (for हत्वा). — b) Ś K (except K5) D1 [अ]सौ (for [उ]भौ). Ś1 K3 D1 प्रार्ष्टि·; K1 प्रार्ष्णि·; K2 पार्ष्ट्रि·; K4 पार्ष्टि·; G1.5 M प्राष्ठि·; G3.4 प्राष्टि· (for पार्ष्णि·). — c) M4 स शराचितसर्वांगः. — d) K1 क्काविद्यत् (sic); D2.6 G5 श्वाविद्धत् (G5 °द्धे); D8 चाविद्धः; D4 स्वात्पतत् (for श्वाविद्वत्). Cd cites श्वावित्. Ś2 K B4 D1.2.7.8 संप्रदृश्यत (K1 D2.7.8 °ते); Dn2 D3.4.6 G5 सम° (for प्रत्य°). Dn1 श्वावित्तुल्यश्च दृश्यते; D5 श्वाविद्धः संप्रवर्तते; T G2–4 M4 श्वाविडे(G2 °डि)व स दृश्यते; G1 M1–3.5 स श्वाविडिव दृश्यते.

7 B5 om. 7 (cf. v. l. 4). — a) Ś2 K1.3 सुव·(Ś2 °प)र्णं· (for सुबल·). — b) K4.5 B4 Dn1 D1.5 कालिकेयम्; T G2–5 कोपवेगम्; G1 M कोपावे(M3–5 °द्वे)गम् (for कालकेयम्). D2 अयोधयत् (for अपोथ°). — G5 om. (hapl.) 7c–8f. — c) K5 अस्य (for चास्य). — d) B3 (marg.) D4 S (G5 om.) ·विंशतिं; D6 ·सप्तभिः (for ·सप्ततिम्).

8 G5 om. 8 (cf. v. l. 7). — a) Dn2 lacuna; D4 ब्राह्म·; T G2–4 M5 बहून्; Bom. ed. चैव (for ब्रह्म·). Dc1 ·वशातीयान्. — b) S (G5 om.) [अ]तिरथान् (for रथिनो). D3.6 जघानारीननेकधा. — c) K5 B3–5 Dn2 D2.7.8 कैकयानां; Dc1 Dn1 D3.6 कैके° (for केक°). Ś1 पंच (for सप्त). — d) Ś2 K5 B2 D (except D1) S (G5 om.) दश च (by transp.). — e) Dn2 T G2–4 M3–5 दौःशासने (for °सनि·). D2 दौःशासनिमथेष्वासं. — f) D2 समयोधयत् (for °पोथयत्).

9 b) B2 Dn D3.4.6 G5 आदाय (for उद्यम्य). G5 सत्वरः (for मारिष). — c) S सोभिदुद्राव (for अभि°). — d) G5 सौभद्रश्चापि तं रणे.

10 b) G5 अन्योन्यं. Ś1 G5 ·जय· (for ·वध·). — c) B (except B5) Dc1 भ्रातरौ (for भ्रातृव्यौ). — d) K1 मुखे* (for पुरेव). K5 B D (except D1) पुरेव त्र्यंबकांधकौ.

11 a) D2 गदायासाद्; G5 °भ्यां तु (for °ग्राभ्यां). — b) K5 Dn D2–6 आहत्य; S ताडितौ (for संहत्य). Ś1 K4 B1.2 Dc1 Dn1 D3.6–8 [अ]पततां (for पतितौ). — After 11ab, D7.8 ins.:

330* ततो महीतलात्कार्ष्णिर्विषपीत इव स्खलन् ।
समभ्यधावद्दष्टौष्ठो दौःशासनिमथ क्षितौ ।

दौःशासनिरथोत्थाय कुरूणां कीर्तिवर्धनः ।
प्रोत्तिष्ठमानं सौभद्रं गदया मूर्ध्न्यताडयत् ॥ १२
गदावेगेन महता व्यायामेन च मोहितः ।
विचेता न्यपतद्भूमौ सौभद्रः परवीरहा ।
एवं विनिहतो राजन्नेको बहुभिराहवे ॥ १३
क्षोभयित्वा चमूं सर्वां नलिनीमिव कुञ्जरः ।
अशोभत हतो वीरो व्याधैर्वनगजो यथा ॥ १४
तं तथा पतितं शूरं तावकाः पर्यवारयन् ।
दावं दग्ध्वा यथा शान्तं पावकं शिशिरात्यये ॥ १५
विमृद्य तरुशृङ्गाणि संनिवृत्तमिवानिलम् ।
अस्तं गतमिवादित्यं तप्त्वा भारतवाहिनीम् ॥ १६
उपप्लुतं यथा सोमं संशुष्कमिव सागरम् ।
पूर्णचन्द्राभवदनं काकपक्षवृताक्षकम् ॥ १७
तं भूमौ पतितं दृष्ट्वा तावकास्ते महारथाः ।
मुदा परमया युक्ताश्चुक्रुशुः सिंहवन्मुहुः ॥ १८
आसीत्परमको हर्षस्तावकानां विशां पते ।
इतरेषां तु वीराणां नेत्रेभ्यः प्रापतज्जलम् ॥ १९
अभिक्रोशन्ति भूतानि अन्तरिक्षे विशां पते ।
दृष्ट्वा निपतितं वीरं च्युतं चन्द्रमिवाम्बरात् ॥ २०
द्रोणकर्णमुखैः षड्भिर्धार्तराष्ट्रैर्महारथैः । C. 7. 1948 B. 7. 49. 22 K. 7. 49. 22

सोऽपि वेगवतीं गृह्य गदामुद्यम्य चार्जुनिम् ।
किंचिच्छ्वासस्तु सौभद्रो दौःशासनिमताडयत् ।
तावुभौ भ्रातरावेवं गतौ वैवस्वतक्षयम् । [5]

[After line 3, D7. 8 read 12^{cd}.]

— ^{d}) D7. 8 S शत्रु- (for रण-). D2. 5 परंतप.

12 ^{a}) D7. 8 शोचयंतो महीपालान्; S ताप(G1 पोत-; M1-3. 5 [*sup. lin.*] शोच-; M4 पात)यित्वा महीपालान्. — ^{b}) K4 D8 -वर्धनं; D7. 8 M -वर्धनौ (for -वर्धनः). — After 12^{ab}, D7. 8 S ins.:

331* देवकल्पो महेष्वासः क्षत्रं दग्ध्वा महायशाः ।

[D7. 8 M1. 2 देवकल्पौ महेष्वासौ (M1. 2 °सं) (for the prior half).]

— S om. 12^{cd}; D7. 8 read it after line 3 of 330*. — ^{c}) Ś1 B2. 3. 5 Dc1 D8 प्रतिष्ठमानं; K5 B2 (marg.) Dn1 D2. 4. 5 उत्ति° (for प्रोत्ति°). — D4 om. 12^{d}–13^{c}.

13 D4 om. 13^{abc} (cf. v. l. 12). — ^{b}) K5 वि- (for च). — After 13^{ab}, K2 (marg.) ins. a passage given in App. I, No. 7. — ^{c}) S विम(G4. 5 °मा)-ना (for विचेता). — ^{d}) D4 om सौभद्रः. — ^{e}) Dn2 D6-8 विनिहितो. S अभिमन्युर्हतो राजन्.

14 ^{a}) G5 चमूः. — ^{b}) Some MSS नळिनीम्. — ^{c}) G2 तदा (for हतो). K5 Dn1 हतो विरुरुचे वीरो; T G1. 3-5 M अशोभ निहतो वीरो. — ^{d}) D6 व्याघ्रैर्; G2 वन्यैर् (for व्याधैर्). Dn1 व्याघ्रैरिव गजो वने.

15 ^{a}) K5 S वीरं; Dn2 घोरं (for शूरं). Dn2 समवारयन् (for पर्य°). — ^{c}) S (except T G5) वनं (for दावं). — ^{d}) G5 पावकं गमयंति च.

16 ^{a}) K1 D2 G5 विसृज्य; B1 विमृज्य (for विमृद्य). B2 नग-; D7 तरुणं (hypermetric) (for तरु-). G5 -गात्राणि (for -शृङ्गाणि). — ^{b}) Dn2 D2. 4. 6-8 G3 M4. 5 (*sup. lin.* as in text) [अ]नलं (for [अ]निलम्). B1 संनिवर्त्यमिवात्यये; D5 विनिवृत्तं यथानलं; G5 शांतज्वालमिवानलं. — Dn2 repeats 16^{c} after 16^{d}.

17 Dn2 om 17^{a}–18^{b}. — ^{a}) Cd उपप्लुतं (as in text). — ^{c}) G2 मुखेन पूर्णचंद्राभं. — ^{d}) Ś2 Dc1 Cv काकपक्षावृताक्ष(Cv °लि)कं; K5 Dn1 D3. 5-8 °पक्ष(D3. 6. 7 °क्षा)वृताक्षिकं; D4 °पक्षधराक्षिकं; T G2. 3. 5 °पक्ष(G5 °क्षा)वृताळिकं; G1. 4 M °पक्षवृ(G1 M1. 2 °धृ)ताळकं. — After 17, D7. 8 ins (the gloss):

332* काकपक्षाङ्कितकेशं पौगण्डमिति संज्ञितम् ।

18 Dn2 om. 18^{ab} (cf. v. l. 17). — ^{a}) G5 भूमौ नि- (for तं भूमौ). D6 पातितं. — ^{d}) G5 विनेदुः (for चुक्रुशुः). T G1-4 M सिंहवच्च(G3 M1. 2 °च्च; M3-5 °द्वि)नदन्मुहुः.

19 ^{b}) G5 महात्मनां (for विशां पते). — ^{c}) Dn1 पांडवानां (for इतरेषां). G5 सैन्यानां (for वीराणां). — ^{d}) K2 नेत्राभ्यां; D3. 6 नेत्रतः.

20 ^{ab}) T G2-4 अति- (for अभि-). T G2-4 अंतरिक्षे (for अन्त°). N अंतरिक्षे तु (Ś1 Dc1 D2 °रिक्षे च; B °रीक्षे च; D5 °रीक्षे तु) भूतानि प्राक्रोशंत (K5 °ति) विशां पते. — K2 om 20^{cd}. — ^{c}) D4 दृष्ट्वानु-; S

C.7.1948 B.7.49.22 K.7.49.22 एकोऽयं निहतः शेते नैष धर्मो मतो हि नः ॥ २१
तस्मिंस्तु निहते वीरे बह्वशोभत मेदिनी ।
द्यौर्यथा पूर्णचन्द्रेण नक्षत्रगणमालिनी ॥ २२
रुक्मपुङ्खैश्च संपूर्णा रुधिरौघपरिप्लुता ।
उत्तमाङ्गैश्च वीराणां भ्राजमानैः सकुण्डलैः ॥ २३
विचित्रैश्च परिस्तोमैः पताकाभिश्च संवृता ।
चामरैश्च कुथाभिश्च प्रविद्धैश्चाम्बरोत्तमैः ॥ २४
रथाश्वनरनागानामलंकारैश्च ।
खड्गैश्च निशितैः पीतैर्निर्मुक्तैर्भुजगैरिव ॥ २५
चापैश्च विशिखैश्छिन्नैः शक्त्यृष्टिप्रासकम्पनैः ।
विविधैरायुधैश्चान्यैः संवृता भूरशोभत ॥ २६
वाजिभिश्चापि निर्जीवैः स्वपद्भिः शोणितोक्षितैः ।
सारोहैर्विषमा भूमिः सौभद्रेण निपातितैः ॥ २७
साङ्कुशैः समहामात्रैः सवर्मायुधकेतुभिः ।
पर्वतैरिव विध्वस्तैर्विशिखोन्मथितैर्गजैः ॥ २८
पृथिव्यामनुकीर्णैश्च व्यश्वसारथियोधिभिः ।

तं दृष्ट्वा (for दृष्ट्वा नि-). D6 -पातितं. B (except B4) शूरं (for वीरं). D2 5 दृष्ट्वाभिमन्युं पतितं. — d) D5 सूर्यम् (for चन्द्रम्).

21 a) Dn1 -कृपैः (for -मुखैः). — b) Dn1 D5 दुरात्मभिः (for महारथैः). — c) D7. 8 एतैर्यन् (for एकोऽयं). D4 om. (hapl.) from शेते up to निहते (in 22a). T G3 संख्ये; G1. 2. 5 M संखे; G4 संघे (for शेते). — d) K5 Dn1 सनातनः; D5 मतो मम (for मतो हि नः). S (except M3–5) नैतद्धर्म्यं मतं हि नः.

22 D4 om. up to निहते (cf. v. l. 21). — a) Ś K1–3 D1. 3. 6–8 विनिहते; Dn2 निपतिते (for तु निहते). Ś K1. 4. 5 Dn1 शूरे (for वीरे). — d) K5 Dn1 -ग्रह- (for -गण-).

23 a) K5 B (except B4) Dc1 Dn2 D2. 4. 6 G1 M1. 2 संकीर्णा; T G2–5 सं(G5 स्वा)स्तीर्णा (for संपूर्णा). — b) B4 रुधिरौघैः; G1 M1. 2 °रैश्च (for °रौघ-). B1–3. 5 Dc1 D2. 5 रुधिरौघैश्च संप्लुता. — c) B4 शूराणां (for वीराणां). — d) D3 राजमानैः (for भ्राज°).

24 a) Dn2 om. (hapl.) from परिस्तोमैः up to लंकारैश्च (in 25b). — b) K4 om. from श्च संवृता up to शोभत (in 26d). D3. 6 संचिता (for संवृता). — c) S (except G5) कशाभिश् (for कुथा°). Cd cites कुथाभिः (as in text). — d) Ś K (K4 om.) Dc1 Dn1 D4. 6 प्रवृद्धैश् (for प्रवि°). Ś K1–3 चांबरोपमैः; Dc1 च नरोत्तमैः (for चाम्ब°).

25 Dn2 om. up to मलंकारैश्च; K4 om. 25 (for both, cf. v. l. 24). — a) B4 Dn1 तथाश्व- (for रथा°). Ś K1–3 -वर-; D1 -चर-; T G3 -रथ-; G4 -गज- (for -नर-). — c) Bom. ed. सु- (for च). M3–5 क्षिप्तैर्; Cd पीतैर् (as in text). — d) D4 नियुक्तैर् (for निर्मु°). Dn1 S उरगैर् (for भुज°).

26 K4 om. 26 (cf. v. l. 24). — a) Ś2 K1. 3 D1 स- (for च). B4 D2. 5 विविधैश्; S बहुभिश् (for विशिखैश्). — b) D5. 7 शक्त्यर्ष्टि-; G3–5 शक्त्यष्टि- (for शक्त्यृष्टि-). Dn2 D4 -प्राश- (for -प्रास-). K5 Dn2 S -तोमरैः (for -कम्पनैः). — c) K1 B (except B2) D1. 3 T G2 M3 चायुधैश् (for आयु°). D5 छिन्नैः (for चान्यैः). Dn2 D3 4. 6 अस्त्रैश्च विविधैश्चान्यैः (Dn2 °धै राजन्). — d) D3. 6 संभृता (for संवृता). D5 पतितैर्भूर्व्यशोभत. — After 26, S ins.:

333* निष्टनद्भिरतीवार्तैरुद्वमद्भुधिरस्रवैः ।
नरैः पतद्भिः पतितैरवनिस्त्वधिकं बभौ ।

[(L. 1) G5 अन्यैर् (for आर्तैर्). G3–5 उद्वहद्- (for उद्वमद्-). T G2 -रुधिरास्रवैः; M1. 2 °रानवैः (sic) (for °रस्रवैः). —(L. 2) T G2 नरैश्च पतितैर्धीरैर् (for the prior half).]

27 a) K4 कुथाभिश् (for वाजि°). S निहतैः (for निर्जीवैः). — b) Ś1 Dc1 (marg. *sec. m.*) D7. 8 श्वसद्भिः; Ś2 श्वपद्भिः; K4 5 B स्रवद्भिः; Dc1 (orig.) क्षवद्भिः; Dn1 पतद्भिः; D2 पश्यद्भिः; G1 M शयानैः (for स्वपद्भिः). B शोणितं क्षितौ; D4 °तेक्षिणैः; D3 °तो-क्षितौ (for °तोक्षितैः). D5 शयद्भिः शोणितोदकैः; T G2–5 हेमभांडपरिच्छदैः.

28 a) Dc1 Dn2 च (for स-). — b) Ś K1. 3. 4 D1 सवर्मभु(K4 D1 °ध्व)ज-; Dn1 सचर्मायुध-; D3. 6 सव(D6 °ध)र्माङ्कुत-; D7. 8 सच(D8 °व)र्मांकुश- (for सवर्मायुध-). D2 सर्वैः सायुधकेतुभिः. — D6 om. (hapl.) 28c–29b. — d) G5 विशिखैर्मथितैर्गजैः.

29 D6 om. 29ab (cf. v. l. 28). — a) Dn1 तैर्

ह्रदैरिव प्रक्षुभितैर्हतनागै रथोत्तमैः ॥ २९
ैश्च हतैर्विविधायुधभूषणैः ।
भीरूणां त्रासजननी घोररूपाभवन्मही ॥ ३०
तं दृष्ट्वा पतितं भूमौ चन्द्रार्कसदृशद्युतिम् ।
तावकानां परा प्रीतिः पाण्डूनां चाभवद्व्यथा ॥ ३१
अभिमन्यौ हते राजञ्शिशुकेऽप्राप्तयौवने ।
संप्राद्रवच्चमूः सर्वा धर्मराजस्य पश्यतः ॥ ३२
दीर्यमाणं बलं दृष्ट्वा सौभद्रे विनिपातिते ।
अजातशत्रुः स्वान्वीरानिदं वचनमब्रवीत् ॥ ३३
स्वर्गमेष गतः शूरो यो हतो नपराङ्मुखः ।
संस्तम्भयत मा भैष्ट विजेष्यामो रणे रिपून् ॥ ३४
इत्येवं स महातेजा दुःखितेभ्यो महाद्युतिः ।
धर्मराजो युधां श्रेष्ठो ब्रुवन्दुःखमपानुदत् ॥ ३५
युद्धे ह्याशीविषाकारान्राजपुत्रान्रणे बहून् ।
पूर्वं निहत्य संग्रामे पश्चादार्जुनिरन्वगात् ॥ ३६
हत्वा दशसहस्राणि कौसल्यं च महारथम् ।
कृष्णार्जुनसमः कार्ष्णिः शक्रसद्म गतो ध्रुवम् ॥ ३७
रथाश्वनरमातङ्गान्विनिहत्य सहस्रशः । C. 7. 1965 B. 7. 49. 39 K. 7. 49. 40

(for च). — [b]) K_5 Dn_1 $D_{2.5}$ ह्यसु-; G_5 अश्व- (for ह्यश्व-). K_5 Dn_1 D_5 -वाजिभिः (for योधिभिः). — [c]) G_5 प्रस्फुरितैर्; $M_{1.2}$ प्रभुक्षुतैर् (sic) (for प्रक्षुभितैर्). — [d]) Ś K B_4 D (except Dc_1 D_8) M_8 ह्रत- (for हत-). Ś K (except K_5) Dn_2 $D_{1.3.4.6-8}$ ह्रवोत्तमैः (for रथो°).

30 [d]) $M_{1.2}$ भवेन् (for [अ]भवन्).

31 [a]) G_5 (marg. as in text) सदृशं (for पतितं). — [b]) $Ś_2$ -प्रभं (for -द्युतिम्). — [d]) D_2 त्वभवद्; $D_{3.5.6}$ अभ° (for चाभ°). Ś K (except K_5) D_1 पांडवानां व्यथाभवत्; S आसीत्पांडुषु च व्य($M_{3.5}$ [*inf. lin.*] चान्य)था.

32 [d]) $Ś_1$ K (except K_5) D_1 धीमतः; S मारिष (for पश्यतः).

33 [a]) D_6 (by corr. as in text).$_7$ दीर्वमानं (D_7 °णं) (for दीर्यमाणं). D_8 तु तद् (for बलं). — [c]) Ś K B_4 D (except Dc_1 Dn_1) G_4 तान् (for स्वान्). — After 33, K_2 ins.:

334* अस्तं गतोऽयं द्युमणिस्तापयित्वा महाबलः ।
सौभद्रः शत्रुदमनः किं जातं न विद्म वै ।
एवं ब्रुवाणो नृपतिः सैन्येन महता वृतः ।
व्यूहद्वारं समासाद्य बाष्पपूर्याकुलेक्षणः ।
तच्छ्रुत्वा च हतं पुत्रं कौरवैर्जिह्मकारिभिः । [5]
लोकैः संकथितं सर्वमभिमन्योः पराक्रमम् ।
श्रुत्वा च तैर्हतं वीरं धैर्यमालम्ब्य सत्वरम् ।
परमं सत्वमालम्ब्य प्रत्युवाच युधां वरः ।

[(L. 2) The post. half is submetric.]

34 Before 34, G_1 M ins. युधिष्ठिरः. — [a]) Dc_1 D_6 G_4 एव (for एष). $Ś_1$ D_2 वीरो (for शूरो). — [d]) K_5 B Dc_1 D_5 वयं (for रणे). S जेष्यामो वै (M_{3-5} विजेष्यामो) वयं परान्.

35 D_6 om. 35. — [a]) Ś K (except K_5) B_{1-3} Dc_1 Dn_2 $D_{1.3.5}$ सु- (for स). $K_{1.3}$ -महत्- (for महा). S इत्येभ्यो दुःखनी(G_5 °भी)तेभ्यो. — [b]) S महाप्राज्ञो महाद्युतिः (G_5 °बलः). — [c]) S युधि; Ca, d युधां (as in text). — [d]) $Ś_2$ K (except K_5) $D_{1.7}$ ध्रुवं; T G_{2-4} भृशं (for ब्रुवन्). $Ś_2$ $D_{1.3.5.7.8}$ उपानुदत्.

36 M_8 om. 36. — [a]) $D_{7.8}$ युधि (for युद्धे). S (M_8 om.) [ऽ]पि (for हि). — [b]) Ś K (except K_5) Dn_2 $D_{1.3.5.6}$ रणे रिपून्; $D_{7.8}$ रणाजिरे; S (except $M_{4.5}$; M_8 om.) बहून्रणे (by transp.). — [c]) Dn_1 $D_{3.6}$ सर्वान् (for पूर्वं). — [d]) Ś $K_{1.3}$ D_1 अप्ययगात्; K_2 Dn $D_{2-7.8}$ (marg.) अभ्ययगात्; $K_{4.5}$ B_5 D_8 अभ्ययात्; $B_{3.4}$ G_2 अन्वयात् (for अन्वगात्).

37 B_5 om. 37[ab]. — [b]) Some MSS. कौशल्यं. D_5 महाबलं; T G_{2-4} बृहद्बलं (for महारथम्). — [c]) K_5 Dn_1 श्रीमान् (for कार्ष्णिः). — [d]) D_4 शिव- (for शक्र-). $B_{4.5}$ D_4 -लोकं (for -सद्म).

38 [a]) $D_{7.8}$ तथाश्व- (for रथाश्व-). Dn_1 $G_{1.4}$ M नराश्वरथमातंगान्; G_5 नरवाजिरथानागान्. — [b]) B_4 हत्वा घात-; B_5 निहंताथ; D_5 विनिवृत्य; S निहत्य च (G_5 स) (for विनिहत्य). — [c]) $D_{7.8}$ अभिवृत्तः (for अवितृप्तः). Dn_2 $D_{3.6}$ संग्रामे. B_5 विदसः स तु

C. 7. 1958 B. 7. 49. 39 K. 7. 49 40

अवितृप्तः स संग्रामादशोच्यः पुण्यकर्मकृत् ॥ ३८
वयं तु प्रवरं हत्वा तेषां तैः शरपीडिताः ।
निवेशायाभ्युपायाम सायाह्ने रुधिरोक्षिताः ॥ ३९
निरीक्षमाणास्तु वयं परे चायोधनं शनैः ।
अपयाता महाराज ग्लानिं प्राप्ता विचेतसः ॥ ४०
ततो निशाया दिवसस्य चाशिवः
शिवारुतः संधिरवर्तताद्भुतः ।
कुशेशयापीडनिभे दिवाकरे
विलम्बमानेऽस्तमुपेत्य पर्वतम् ॥ ४१
वरासिशक्त्यृष्टिवरूथचर्मणां
विभूषणानां च समाक्षिपन्प्रभाम् ।
दिवं च भूमिं च समानयन्निव
प्रियां तनुं भानुरुपैति पावकम् ॥ ४२

गजैरनेकैरिव वज्रपातितैः ।
सवैजयन्त्यङ्कुशवर्मयन्तृभि-
र्निपातितैर्निष्टनतीव गौश्चिता ॥ ४३
हतेश्वरैश्चूर्णितपत्त्युपस्करै-

संग्रामाद्; T G1–4 M अतृप्यन्ने(G1 M1. 2 °न्नै)व सं°; G5 व्यायच्छन्नेव सं°. — d) S अगच्छत्पुण्यलोकजित्. — After 38, K2 (marg.). 5 Dn D2. 4–6 ins.:

335* गतः पुण्यकृतां लोकान्भास्वरान्पुण्यनिर्जितान् ।

[Dn1 D4. 5 -कृतालँ(for -कृतां). D4 स्ववीर्य-; Bom. ed. शाश्वतान् (for भास्वरान्). D6 भास्वराद्वीर्यनिर्जितान् (for the post. half).]

K2 cont.:

336* पुत्रशोकात्परं नास्ति दुःखमन्यन्महत्तरम् ।
ऐहिकामुत्रिको दाता फलस्यान्यो न विद्यते ।
स पुत्रो निहतो मेऽद्य नाहं जीवितुमुत्सहे ।
किं मया जीवितेनार्थः सौभद्रेण विना भुवि ।

while K5 cont.:

337* अक्षयां गतिमासाद्य स गतः शाश्वतीः समाः ।

— After 335*, Dn2 D4 ins. an addl. colophon [*Sub-parvan:* Dn2 अभिमन्युवध. — *Day of Droṇa's Generalship:* D4 तृतीयो दिवसः. — *Adhy. name:* D4 चक्रव्यूहे अभिमन्युयुद्धं].

39 Before 39, all MSS. (except G1 M1–4) ins. संजय उवाच. — a) S प्रवरान्. — b) Dn2 D3. 6 -पूरिताः (for -पीडिताः). — c) K1 [अ]त्युपायाम; B Dn1 D1. 7. 8 T G1. 2. 5 M1. 2 [अ]भ्युपायामः; Dn2 D2. 5 °पेयामः (for °पायाम).

40 a) Ś2 K B (except B4) Dn1 D1. 4–7 T G2. 4 निरीक्ष्यमाणास् (for निरीक्ष°). Ś2 च (for तु). — b) S परस्य (for परे च). Ś K B2 D1. 7. 8 M1. 2 शरैः (for शनैः). Dn2 D3. 4. 6 पूर्ण(D4 पर)मायोधनं शरैः. — c) Ś2 K1–3 D1 अभि(Ś2 °ति)तप्ता; D3. 5. 7. 8 अपायाता (D8 °त); S अप(T G2–4 °पा)याम (for °याता). — d) Dn1 याता; D2 प्राप्य (for प्राप्ता).

41 a) K2 D7. 8 निशायां (for निशाया). Ś2 चाद्भुतः; Dn1 D4. 6–8 वाशिवः; T G3. 4 चाशिवं; G1 M1. 2. 4 चाशिवाः (for चाशिवः). — b) K4 B4. 5 Dc1 Dn2 D1–3. 6 -रुतैः; K5 Dn1 -स्वनः; D4 -नुतः; G1 M1. 2 -रुताः; G4 -रवः (for -रुतः). Ś K (except K5) B1–3 Dn2 D1. 6 संनि(K1 °ति)रव-र्तत (for संधि°). — d) Dn1 विलंब्यमाने; D3 विलंघ°; D8 विबभ्र°; G1. 3. 4 M विळंब° (for विलम्ब°). D7. 8 उपैति (for उपेत्य).

42 a) S (except G5) शरासि- (for वरासि-). Dc1 -शक्त्यृष्टि ; D7. 8 शक्त्य(D8 °क्त्यृ)ष्टि-; G3–5 -शक्त्यष्टि- (for -शक्त्यृष्टि-). G5 -वरूथि- (for -वरूथ-). K5 Dn2 D3. 4 M5 -वर्म(D4 °र्मि)णां (for -चर्मणां). — b) D2 तथा मणीनां; T G3 विभूषितानां (for °षणानां). K5 G1. 4 M समाक्षिपत्. Ś K (except K2) Dn2 D1. 3. 4. 6 G5 प्रभाः. — c) D2 समापयन्; Cd °नयन् (as in text). — d) G5 पावकीं (for °कम्). T G1–4 M प्रियां तनुं स्वां रविरेति पावकीं (G4 °कं; M4. 5 °किं).

43 a) D5 (marg. *sec. m*) महार्ह- (for °भ्र-). G5 -तुंगशृंगैर् (for -शृङ्गसंनिभैर्). — b) B Dc1 द्विपैर् (for गजैर्). Ś2 D2 अनीकैर् (for अने°). Ś K1. 3. 4 शत (for इव). D7.8 रणे कौशिक- (for अनेकैरिव). T G1–4 M अने(M1–3. 5 °नी)कपैर्वज्रहतैरिवाद्रिभिः; G5 अनेकशो वज्रहतैर्यथाद्रिभिः. — c) B3. 5 Dc1 D2 -चर्म-

भैः ।
महारथैर्भूः शुशुभे विचूर्णितैः
पुरैरिवामित्रहतैर्नराधिप ॥ ४४
रथाश्ववृन्दैः सहसादिभिर्हतैः
प्रविद्धभाण्डाभरणैः पृथग्विधैः ।
निरस्तजिह्वादशनान्त्रलोचनै-
र्धरा बभौ घोरविरूपदर्शना ॥ ४५
प्रविद्धवर्माभरणा वरायुधा
विपन्नहस्त्यश्वरथानुगा नराः ।
महार्हशय्यास्तरणोचिताः सदा
क्षितावनाथा इव शेरते हताः ॥ ४६
अतीव हृष्टाः श्वसृगालवायसा
बडाः सुपर्णाश्च वृकास्तरक्षवः ।
वयांस्यसृक्पान्यथ रक्षसां गणाः
पिशाचसंघाश्च सुदारुणा रणे ॥ ४७
त्वचो विनिर्भिद्य पिबन्वसामसृ-
क्तथैव मज्जां पिशितानि चाश्नुवन् ।
वपां विलुम्पन्ति हसन्ति गान्ति च C. 7. 1976 B. 7. 50. 10 K. 7. 50. 10

(for -वर्म-). K4 Dn1 T G2 M5 (*sup. lin.*) -यंत्रि-भिर्; D5 -पत्ति° (for -यन्तृ°). Ś2 K1–3 सर्वैजयंत्य: (Ś2 °ती-; K1 °त्याः) कुथवर्मयंतृ(Ś2 °त्रि)भिर्. — d) Dn1 नष्टवति; D2 निष्कवति; D4 निस्वनति; D5 विष्टमति; Cd निष्टनति (as in text). K1-3 चिताः; B2. 5 चितान्; B4 युता (for चिता).

44 a) G5 घूर्णित- (for चूर्णित-). K1 *अयस्करैर्; K3 **पस्करैर्; S -चक्रकूबरैर् (for -पत्युपस्करैर्). — c) Cd गौः (for भूः). D2 [ऽ]तिचूर्णितैः (for विचू°). S महारथैर्भग्नविचू(G4 °र्भग्नविघू-; G5 °स्तैः प्रविघू)र्णितैर्मही. — d) B3 Dn2 सुरैर् (for पुरैर्). Dn2 नरेश्वरैः; D5. 6 नराधिपैः; S चिता बभौ (for नराधिप).

45 a) K5 Dn1 D2. 5 तथाश्व-; B1–3 Dc1 वराश्व-; T G2–4 गजाश्व-; G1. 5 M नराश्व- (for रथाश्व-). K5 वृतैः (for हतैः). — D8 om. (hapl.) 45^{bcd}. — b) Ś K1. 3. 4 Dn D3–7 G1 M1. 2 प्रवृद्ध-; T G3. 4 प्रसिद्ध-; Ca. d प्रविद्धं (for प्रविद्ध-). Ś K B2. 3 D (except Dn1 D2; D8 om.) G5 M3–5 -भांडा(D4 -माला)स्तरणैः (for °भरणैः). Cd cites भांडं. — c) Ś1 D4 -दशनांत- (for °नान्त्र-). — d) T G1. 3–5 M -दर्शिभिः; G2 -रूपिभिः (for -दर्शना). D3. 4. 6 धरा बभौ द्यौरिव रूपदर्शि(D4 °र्शं)नी.

46 a) Ś2 K1 D1. 3. 6 प्रवृद्ध- (for प्रविद्ध-). D1. 3 -चर्माभरणा (for -वर्मा°). D3. 6 युधां वरा; D4 G3. 4 युधांवरा; T G2 यथांबरा (for वरायुधा). K2–4 B Dc1 Dn2 D2, 5. 7. 8 G1. 5 M प्रवि(K4 D5 °वृ-; D8 °सि)द्धवर्मा(K4 °चर्मा-; D2. 5 °बाणा)भरणांबरा युधा (D8 M4. 5 °धैर्); K5 Dn1 प्रविद्धवर्मांबरभूषणायुधा. — b) D2 विशस्त-; D5 विषण्ण- (for विपन्न-). D8 -खुरानुगा (for -रथा°). T G2–4 हताः (for नराः). — c) K4 B Dc1 Dn1 G5 तदा; D2. 5 तथा; D6 नृपाः (for सदा). G1 M महार्हशय्यास्तरणैः सदोचिताः. — d) T G2–4 नृपाः (for हताः).

47 a) Dn1 D3. 7. 8 च; D1 स्वि- (sic) (for श्व-). Some MSS. -शृगाल-. S दिनक्षये हि श्वसृ(G1 M1. 2 °यो हि श्वसृ-; G3 °येसि श्वशृ-; G4 °ये च श्वशृ-; G5 °ये तत्र शृ)गालवायसा. — b) Ś1 वसाः; Ś2 K1–3 वटाः; K4 D1 वृकाः; B1 D4 व्यालाः; B2. 3. 5 Dc1 D6 बलाः; B4 रणाः; Dn1 बकाः; Dn2 वडाः; D2 वयः; D3 वलाः; D8 बटाः; S Cd व(T G2 Cd ब)ळाः (for बडाः). Ś1 सुपर्णाथ; B °र्णाः स- (for °र्णाश्च). K4 बडास्; D1 वटास्; M1. 2 वृतास् (for वृकास्). — c) M1. 2 वयस्तु (for वयांसि). K5 [अ]सृक्प्राप्य च; Dc1 D2. 4 °क्पा(Dc1 °का-; D4 °क्यो)ण्यथ; Dn1 °क्प्राणि च; D1 S °क्पास्त्वथ; D7. 8 °क्पानप- (for °क्पान्यथ). Ca cites अमृतपावे; Cd असृक्पाकिः (sic). — d) Ś K1 -मेघाश्च (for -संघाश्च). K4 सुदारुणे रणे; S नदंति भैरवं (for सुदारुणा रणे).

48 G5 om. 48^{ab}. — a) D4 ततो; D6 वक्षो; D8 त्वचा (for त्वचो). S (G5 om.) विभिंदंति (for विनिर्भिद्य). Ś1 तथामिवान् (sic); B2 (marg.). 3 Dn2 D3. 4. 6 पपुर् (for पिबन्). D2 वसाः पृथक्; D3. 6 वसासृजं (for °मसृक्). K5 Dn1 S (G5 om.) पिबंत्यसृग्वसां (M3–5 °सा) (for पिबन्वसामसृक्). — b) K1 Dn1 D5 मज्जा-; B Dc1 Dn2 D3. 4. 6 मज्जाः; D2 मत्ताः (for मज्जां). K5 पिशिताशिनो (for °तानि च). Dn2 D3. 4. 6 [अ]भक्षयन्; D1. 3 वाश्नुवन् (for चाश्नु°). S (G5 om.) वमंति मज्जां (M1. 2 °ज्जाः) पिशितान्यदंति च. — c) Ś B2 D1 वपा; K1–3 वटा; Dn1 वसां; D7. 8 वपुर्; M3–5 तथा (for वपां). B2 स्र

C. 7. 19 6
B. 7. 50. 10
K. 7. 50 10

प्रकर्षमाणाः कुणपान्यनेकशः ॥ ४८

शरीरसंघाटवहा असृग्जला
रथोडुपा कुञ्जरशैलसंकटा ।
मनुष्यशीर्षोपलमांसकर्दमा
प्रविद्धनानाविधशस्त्रमालिनी ॥ ४९

महाभया वैतरणीव दुस्तरा
प्रवर्तिता योधवरैस्तदा नदी ।
उवाह मध्येन रणाजिरं भृशं
भयावहा जीवमृतप्रवाहिनी ॥ ५०

पिबन्ति चाश्नन्ति च यत्र दुर्दशाः
पिशाचसंघा विविधाः सुभैरवाः ।
सुनन्दिताः प्राणभृतां भयंकराः
समानभक्षाः श्वसृगालपक्षिणः ॥ ५१

तथा तदायोधनमुग्रदर्शनं
निशामुखे पितृपतिराष्ट्रसंनिभम् ।
निरीक्षमाणाः शनकैर्जहुर्नराः
*समुत्थितारुण्डकुलोपसंकुलम् ॥ ५२

अपेतविध्वस्तमहार्हभूषणं
निपातितं शक्रसमं महारथम् ।
रणेऽभिमन्युं ददृशुस्तदा जना
व्यपोढहव्यं सदसीव पावकम् ॥ ५३

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥

(for वि-). K5 Dc1 Dn2 D4.6 वयांसि लुंपंति (for वपां विलुम्पन्ति). K4 lacuna; B1-3 Dn2 D4.6 राक्षसाः; T G3.4 भांति च (for गान्ति च). D3 वयांसि लुंपंति च राक्षसाः पुनः; G1 M1.2 हसंति नृत्यंति नदंति गांति च. —d) K4 D4 प्रहर्षमाणाः; D2 चकर्ष° (for प्रकर्ष°). Ś2 B (except B5) Dn2 D3.6 कुनपानि (for कुण°). Cd. cites कुणपान्. D1 अनीकशः; D5 अशेषतः (for अनेकशः).

49 G3 damaged up to रथोडुपा (in 49b). —a) N (except Ś1) G4 -संघात- (for -संघाट-). N (except Dn1) ह्यसृग्जला; T G4.5 [अ]प्यसृ°; G2 ह्यसृ° (for असृ°). —b) K1-3 रथोज्ज्वला; D4 रथो द्रुमा (for रथोडुपा). D2 -संकुला (for -संकटा). —c) Dn1 -शीर्षोत्पल- (for °पल-). —d) Ś K (except K5) B3 Dn1 D4.5 प्रवृद्ध- (for प्रविद्ध-). D7.8 -नागायुध- (for -नानाविध-). K5 -वस्त्र-; B2 -यंत्र- (for -शस्त्र-). D6 द्या(? -द्यो)तिनी (for -मालिनी). G1 M1.2 प्रविद्धहारावलिफेनमालिनी.

50 a) B4.5 D1.2 S भयावहा (for महाभया). K5 G5 सुदुस्तरा; D7 च दु°; M1.2 विदु° (for [इ]व °). —b) Ś2 K3 प्रवर्तते (for °र्तिता). G1.3.4 M ध- (for योध-). —c) D2 मध्ये च (for मध्येन). Ś K1.3 रणाजिव(Ś2 °रा)द्; K2.4 B Dc1 D1.2.5.8 Cd °जिरे (for °जिरं). —d) Dn2 भयावही; S °नका (for °वहा). Dn2 lacuna; S मी(T G3-5 दी)न- (for जीव-).

51 a) Ś1 मश्नांति (sic); Ś2 K1.3 D1 ग्रस्यंति; K2 Dn1 D3.4 S च स्नांति (for चाश्नन्ति). S तत्र (for यत्र). Ś1 B4 D1 M4 दुर्दशः; Ś2 दुस्पृंगाः; K2 Dn1 D6 दुर्दंशाः (for दुर्दशाः). —b) G1 M विविधाति-; Bom. ed. तु नुदंति (for विविधाः सु-). —c) Ś2 K1.2 Dn2 D3.4.6 सुनिर्मिताः; K3.4 B1 D2 सुनिंदिताः (D2 °तां) (for सुनन्दिताः). B4.5 Dn1 क्षयंकराः (for भयं°). —d) Ś Dc1 D2 -भक्ष्याः; D5 -पक्षाः; D7.8 -वक्षाश्च; S -भक्ताश्च (for -भक्षाः). D7.8 S च (for श्व-). Some MSS. -शृगाल-. Ś K Dn2 D1-3.5-8 -पक्षिणां; Dn1 -वायसैः; G1 M3-5 -पक्षिभिः (for -पक्षिणः).

52 a) K4 तथा (for तद्). —b) Ś K (except K5) Dn2 D1.3.4.6 -वर्धनं (for -सांनिभम्). —c) Ś

४९

संजय उवाच ।
तस्मिंस्तु निहते वीरे सौभद्रे रथयूथपे ।
विमुक्तरथसंनाहाः सर्वे निक्षिप्तकार्मुकाः ॥ १
उपोपविष्टा राजानं परिवार्य युधिष्ठिरम् ।
तदेव दुःखं ध्यायन्तः सौभद्रगतमानसाः ॥ २
ततो युधिष्ठिरो राजा विललाप सुदुःखितः ।
अभिमन्यौ हते वीरे भ्रातुः पुत्रे महारथे ॥ ३
द्रोणानीकमसंबाधं मम प्रियचिकीर्षया । C. 7. 1915 B. 7. 51. 4 K. 7. 51. 5

K1. 2. 4 Dn2 D1–3. 5 निरीक्ष्यमाणाः. K5 T G2–5 मुहुर् (for जहुर्). Dn1 D7. 8 T G1–5 जनाः (for नराः). — d) Ś1 समुत्थितोकुंडकुलोपसंकुलं; Ś2 K1–3 °स्थितं कुं- (Ś2 *sup. lin.* मुं) डकुलोपसंकुलं; K4 B Dn2 D1. 3. 6 °स्थितानेक (B °ता नृत्त-; Dn2 °तोद्वृत्त-; D3 °ता वृत्त-; D6 °ता मृत) कबंधसंकुलं; K5 Dn1 समुत्थितोरुंडकुलोप°; Dc1 D4 °च्छ्रि (D4 °स्थि) तोवृत्तक (D4 °नृत्यक) बंधसंकुलं; D2. 5 °च्छ्रितं भीरुकुलोपसंकुलं; D7. 8 °स्थितं रुंडकुलो (D8 कुंडलौ) घसंकुलं; T G2–5 °स्थितोरुंडगणाभि (G2 °रणीव-; G5 °कुणाप) संकुलं; G1 °स्थितोरुंडपकौणपाकुलं; M1. 2 °स्थिते कुंडकुणीवसंकुलं; M3–5 समुत्थितोरुंडगणैश्चसंकुलं.

53 b) D5 महारणे; Bom. ed. °बलं (for °रथम्). — c) K5 G2 जनास्तदा (by transp.). — d) T G1. 5 M यथोढहर्म्यं; G2 यथा स°; G3. 4 यथोक्त° (for व्यपोढ°).

Colophon. — *Sub-parvan* : N (except K4 D4) T G3–5 अभिमन्युवध. — *Day of Droṇa's Generalship* : Ś1 तृतीयदिने; K1. 3 तृतीययुद्धदिवसे; K2 तृतीये दिवसे; K5 D2. 5 तृतीयो युद्धदिवसः (K5 adds समाप्तः); B4 तृतीयदिनयुद्धं; Dn1 तृतीयदिवसयुद्धं समाप्तं; D4 तृतीयो दिवसः; T G3. 4 तृतीयेह्नि **** तृतीयापहारः समाप्तः; G2 तृतीयापहारः समाप्तः; M3–5 तृतीयाह्निकं समाप्तं. — *Adhy. name* : D4 चक्रव्यूहे अभिमन्युवधः; D5 संग्रामभूमिवर्णनं. — *Adhy. no.* (figures, words or both): B1. 2 Dn1 G2. 5 48 (as in text); D2 46; T G1. 3. 4 M 47. — *Śloka no.*: Dn1 53.

49

1 a) Dc1 च (for तु). Ś K D (except Dc1) हते तस्मिन्महावीर्ये (Ś2 °रे); T G2–5 निहते पांडवास्तत्र. — b) D7. 8 -यूथगे (for °पे). — d) Ś2 K1–3 D2 S विक्षिप्त-; D8 निक्षिप्य (for निक्षिप्त-).

2 In Ś2, the portion from 2 up to 7. 50. 52 is lost on missing folios. Ś1 K (except K5) D1 om. 2ab. — a) D7 उपविष्टाः स्म (for उपोपविष्टा). T G2–4 राजानः. — b) T G1–4 परिवव्रुर् (for °वार्य). — c) Bom. ed. युद्धं (for दुःखं). — d) Ś1 -चेतसः (for -मानसाः).

3 Ś2 missing (cf. v. l. 2). — a) S तत्र (for राजा). — c) G5 महा- (for हते). M4 पुत्रे (for वीरे). — After 3, S ins.:

338*　　　युधिष्ठिरः ।
एष कर्णं कृपं शल्यं राजानं च सुयोधनम् ।
द्रोणं द्रौणिं महेष्वासं तथैवान्यान्महारथान् ।

[T1 G1 M1. 2 om. the ref. — (L. 1) G5 जित्वा (for कर्णं).]

— After the above, G4 cont. 339*.

4 Ś2 missing (cf. v. l. 2). G5 M3–5 repeat 4ab after 339*. — a) K5 Dn1 D5 सुसंबाधं (for असं°). T G1–3. 5 M ins. after 4ab: G4 cont. 338*:

339* हत्वा शत्रुगणान्वीर एष शेते निपातितः ।
कृतास्त्रान्युद्धकुशलान्महेष्वासान्महाबलान् ।
कुलशीलगुणैर्युक्ताञ्शूरान्विख्यातपौरुषान् ।
द्रोणेन विहितं व्यूहमभेद्यममरैरपि ।
अदृष्टपूर्वमस्माभिः पद्मं चक्रायुधप्रियः ।　[5]

[G4 om. lines 1–3. — (L. 1) G1 M भित्त्वा (for हत्वा). G5 वीरान् (for वीर). G5 महारथः (for निपातितः). — M3 om. lines 2–3. — (L. 2) T G2. 3 महारथान् (for °बलान्). — (L. 3) T G3 -शीलैर् (for -शील-). M5 युधि (for शूरान्). — (L. 5) G3 अष्टाभिः (for अस्माभिः). G2 पद्म- (for पद्मं). G3. 4 -प्रियं; G5 -प्रभः (for -प्रियः).]

— After the above, G5 M3–5 repeat 4ab. — c)

C. 7. 1935 B. 7. 51. 4 K. 7. 51. 8 भित्त्वा व्यूहं प्रविष्टोऽसौ गोमध्यमिव केसरी ॥ ४
यस्य शूरा महेष्वासाः प्रत्यनीकगता रणे ।
प्रभग्ना विनिवर्तन्ते कृतास्त्रा युद्धदुर्मदाः ॥ ५
अत्यन्तशत्रुरस्माकं येन दुःशासनः शरैः ।
क्षिप्रं ह्यभिमुखः संख्ये विसंज्ञो विमुखीकृतः ॥ ६
स तीर्त्वा दुस्तरं वीरो द्रोणानीकमहार्णवम् ।
प्राप्य दौःशासनिं कार्ष्णिर्यातो वैवस्वतक्षयम् ॥ ७
कथं द्रक्ष्यामि कौन्तेयं सौभद्रे निहतेऽर्जुनम् ।
सुभद्रां वा महाभागां प्रियं पुत्रमपश्यतीम् ॥ ८
किं स्विद्वयमपेतार्थमश्लिष्टमसमञ्जसम् ।
तावुभौ प्रतिवक्ष्यामो हृषीकेशधनंजयौ ॥ ९
अहमेव सुभद्रायाः केशवार्जुनयोरपि ।
प्रियकामो जयाकाङ्क्षी कृतवानिदमप्रियम् ॥ १०
न लुब्धो बुध्यते दोषान्मोहाल्लोभः प्रवर्तते ।
मधु लिप्सुर्हि नापश्यं प्रपातमिदमीदृशम् ॥ ११
यो हि भोज्ये पुरस्कार्यो यानेषु शयनेषु च ।

T हित्वा (for भित्त्वा). T G3.4 M [अ]नीकं; G5 मध्यं (for व्यूहं). —^{d}) K1 B D8 केशरी. — After 4, S ins.

340* चिक्रीडितं रणे तेन निघ्नता वै परान्वरान् ।

5 Ś2 missing (cf. v. l. 2). —^{a}) Ś1 K B4 Dn2 D1.3–8 तस्य (for यस्य). —^{b}) S (except G5) प्रत्यनीकं (for °नीक-). T G3.4 स्थिता (for -गता). —^{c}) D5 वै; G1 M हि (for वि-). B4 Dn2 D3.6 -न्यवर्तंत; B5 D4.5 -निवर्तंत (for °र्तन्ते). —^{d}) K2 हतास्त्रा (for कृ°).

6 Ś2 missing (cf. v. l. 2). —^{a}) D2.5.8 अत्यंत (for अत्यन्त-). S अत्यंतवैरी चास्माकं. —^{b}) D8 दुःस-हनः (for दुःशासनः). —^{c}) S क्षिपन्नभिमुखं (M3–5 °खः) संख्ये (G1 M °खे). —^{d}) S निःसंज्ञो (for विसंज्ञो).

7 Ś2 missing (cf. v. l. 2). —^{a}) D4 अतीर्त्वा (for स तीर्त्वा). T G1–3 M स कथं प्राप्य दुष्पारं (T G2.3 °ष्प्रापं); G4.5 कथं प्राप्य सुदुष्प्रापं. —^{b}) K2.5 B2 T G1–3 M1–3 द्रोणानीकं (for °नीक-). K4 -महा-रथं (for °र्णवम्). — After 7^{ab}, S ins.:

341* शूरग्राहाकुलं भीमं तीर्त्वा चैनमभीतवत् ।

[G5 च तम् (for चैनम्).]

—^{c}) T G2–5 प्राप्तो (for प्राप्य). G5 दौःशासनिः. S पापं (G5 °पो) (for कार्ष्णिर्). —^{d}) Ś1 K4 B4.5 प्राप्तो; K1 याति; Dn2 D2–6 गतो (for यातो).

8 Ś2 missing (cf. v. l. 2). —^{a}) D7.8 S किं स्विद् (for कथं). Ś1 K1.3.4 D1 द्रक्ष्याम; D7.8 S वक्ष्यामि (for द्रक्ष्यामि). T G3–5 सौभद्रे (for कौन्तेयं). —^{b}) ॰ᵒ Dn2 D2.6 पतिते (for निहते). T G3.5 निहते चार्जुनं प्रति. —^{c}) K4 D1 च; D6 वै (for वा). Dc1 महाबाहुं (sic) (for °भागां). S किं वा सुभद्रां वक्ष्यामि. — After 8, S ins.:

342* हतवत्सां यथा धेनुं तद्दर्शनकृतोन्मुखीम् ।

[G2 हृत- (for हत-). G5 हतवत्सा यथा धेनुस् (for the prior half). G5 -कृतोन्मुखी; M1.2 -समुन्मुखीं (for -कृतो°).]

9 Ś2 missing (cf. v. l. 2). —^{a}) T G M3–5 वक्ष्यामि (for वयम्). M1.2 किं स्विद्वक्ष्यति मे पार्थो. —^{b}) Ś1 K5 B2 (marg).3 Dc1 D2.5.7.8 T G M1.2 अक्लिष्टम्; M3–5 अनि° (for अश्लि°). —^{c}) D2.4 -वक्षामो; D5 (by corr. as in text) S -वक्ष्यामि (for -वक्ष्यामो). —^{d}) T G2–5 प्रियं पुत्रमपश्यतौ (G4.5 °तां); G1 M प्रियं (M5 °य-) पुत्र(M1 °त्रं)विना-कृतौ.

10 Ś2 missing (cf. v. l. 2). —^{a}) S ह्येवं (G1 M1–4 °व) (for एव). —^{b}) D7.8 युधि (for अपि). —^{c}) T G3.4 प्रियकारो (for °कामो). D4 प्रिय**** कांक्षी.

11 Ś2 missing (cf. v. l. 2). —^{a}) Dn2 दोषं; D5 G2 मोहाद् (for दोषान्). —^{b}) Ś1 K B4 Dn2 D1–3.6–8 लोभान्मोहः (Ś1 K1.2.4 D1.2 °हात्); Dc1 T G3.4 मोहाल्लोभात्; D5 दोषान्मोहः; G2 दोषाल्लोभात् (for मोहाल्लोभः). —^{c}) Ś1 T G2–4 इव (for हि न). D8 S [अ]द्राक्षं (D8 °क्षमं) (for [अ]पश्यं). —^{d}) G5 (*sup. lin.* as in text) प्रवदाद् (for प्रपातम्). K B1.4 Dn D1.3.4.6–8 अहम्; B3.5 Dc1 D2 इमम् (for इदम्).

12 Ś2 missing (cf. v. l. 2). —^{a}) T G3.4

भूषणेषु च सोऽस्माभिर्बालो युधि पुरस्कृतः ॥ १२
कथं हि बालस्तरुणो युद्धानामविशारदः ।
सदश्व इव संबाधे विषमे क्षेममर्हति ॥ १३
नो चेद्धि वयमप्येनं महीमनुशयीमहि ।
बीभत्सोः कोपदीप्तस्य दग्धाः कृपणचक्षुषा ॥ १४
अलुब्धो मतिमान्ह्रीमान्क्षमावान्रूपवान्बली ।
वपुष्मान्मानकृद्वीरः प्रियः सत्यपरायणः ॥ १५
यस्य श्लाघन्ति विबुधाः कर्माण्यूर्जितकर्मणः ।
निवातकवचाञ्जघ्ने कालकेयांश्च वीर्यवान् ॥ १६
महेन्द्रशत्रवो येन हिरण्यपुरवासिनः ।
अक्ष्णोर्निमेषमात्रेण पौलोमाः सगणा हताः ॥ १७
परेभ्योऽप्यभयार्थिभ्यो यो ददात्यभयं विभुः ।
तस्यास्माभिर्न शकितस्त्रातुमद्यात्मजो भयात् ॥ १८
भयं तु सुमहत्प्राप्तं धार्तराष्ट्रं महद्बलम् ।
पार्थः पुत्रवधात्क्रुद्धः कौरवाञ्शोषयिष्यति ॥ १९
क्षुद्रः क्षुद्रसहायश्च स्वपक्षक्षयमातुरः ।
व्यक्तं दुर्योधनो दृष्ट्वा शोचन्हास्यति जीवितम् ॥ २०
न मे जयः प्रीतिकरो न राज्यं C. 7. 2002 B. 7. 51. 21 K. 7. 51. 25

[ऽ]स्मौ भोज्ये; G1. 2. 5 भोज्येषु; M भोज्ये हि (by transp). D3. 6 [ऽ]प्रभुक् (for पुरस्-). — ^{b}) T G3. 4 धनेषु (for यानेषु). S (except G4) वसनेषु (for शय°). — ^{c}) G5 सोस्माकं (for °भिर्). — ^{d}) G5 बुद्धि- (for युधि).

13 Ś2 missing (cf. v. l. 2). — ^{a}) D3. 6 तरुणैर् (for तरुणो). Ca. d cite बालस्तरुणः (as in text). — ^{b}) D8 अविशारदैः. — ^{d}) D4 क्षेमुम् (for क्षेमम्).

14 Ś2 missing (of. v. l. 2). — ^{a}) B5 न (for नो). K1 B2. 5 (marg.) Ca. d एनं; K5 D6 S (except G2) एवं; B (except B5) एतां; Dn2 एकं (for एनं). — ^{b}) Dn2 D3. 4. 6 मह्याम् (for महीम्). S अधि- (for अनु-). Ś1 अनुमिमीमहि; K1. 8 D1 °शमीमहि; Cd अनुसंधीमहि; Ca अनुशयीमहि (as in text). — ^{c}) D5 G1 M1-3 क्रोध- (for कोप-). Ca क्रोधदीप्तस्य. Cd cites क्रोध°. — ^{d}) K1 रुद्धाः (for दग्धाः). D2. 4. 5 (by corr. *sec. m.*). 7. 8 कृष्णस्य; T G3. 4 क्रूरेण; G5 क्रुद्धस्य (for कृपण-). ❀ Ca. d कृपणचक्षुषा दग्धा इत्यन्वयः. ❀

15 Ś2 missing (cf. v. l. 2). — ^{a}) G1 M धृतिमान् (for मति°). K1. 5 D2. 5 T G2. 5 श्रीमान्; Dn1 शूरः; D7 lacuna (for ह्रीमान्). — ^{b}) K4 D1 रूपवान्; Dn2 **वान्; G5 सत्यवान् (for क्षमा°). K4 D1. 5 बलवान्; B4 कोप° (for रूप°). — ^{c}) K1. 3 दानकृद्; K4 D1 दीन°; T G2-5 नय° (for मान°). — ^{d}) K5 B1. 3. 5 Dc1 Dn1 D2 S -पराक्रमः (for °यणः).

16 Ś2 missing (cf. v. l. 2). — ^{a}) S श्लाघंते यस्य विबुधाः. — ^{b}) S कर्मभिर्भीमकर्मणः. — ^{c}) S योघ्नन् (G1. 4. 5 M4 °त्) (for जघ्ने).

17 Ś2 missing (cf. v. l. 2).

18 Ś2 missing (cf. v. l. 2). — ^{a}) B2 अन्येभ्यो (for परे°). K (except K5) D1 तु; T G2-4 हि (for ऽपि). Dc1 भयार्तेभ्यो (for [अ]भयार्थिभ्यो). — ^{b}) S दद्याद् (for ददाति). B3 प्रभुः (for विभुः). S यो दद्यादभयं प्रभुः (G5 °ति). — ^{c}) S न च (G5 च न) कृतं (for न शकितस्). — ^{d}) Ś1 K4. 5 B अपि (for अद्य). Ś1 K (except K5) D1 बलात्; B4 Dn2 D3. 4. 6 रणे; Bom. ed बली (for भयात्). T G2-4 M3-5 पुत्रत्राणं भयादिह; G1. 5 M1. 2 त्राणमस्मान्महाभयात्.

19 Ś2 missing (cf. v. l. 2). B5 om. 19-21. — ^{a}) Dc1 च (for तु). — ^{b}) D2 धार्तराष्ट्र- (for °राष्ट्रं). K1 महद्भयं; K2 B4 D4 महाबलं (for महद्बलम्). B1-3 Dc1 Dn2 D3. 6 धार्तराष्ट्रान्महाबलान्; S धार्तराष्ट्र- (G4 °ष्ट्रं)बलं महत्. — ^{d}) S शात्रवान् (G3. 5 °वं) (for कौर°). B1-3 सादयिष्यति; Dn शोष°; D6 (by corr.) योध°; S शम° (for शोष°).

20 Ś2 missing (cf. v. l. 2). B5 om. 20 (cf. v. l. 19). — ^{b}) Ś1 स (for स्व-). G2 -भयम् (for -क्षयम्). Ś1 K B3 (marg. as in text). 4 D (Dc1, marg. *sec. m.*) -क्ष(D2 -भ)यकारकः (Ś1 °कं) (for °मातुरः). — ^{c}) Ś1 (*sup. lin.*) पार्थ (for व्यक्तं). D7. 8 राजा (for दृष्ट्वा). — ^{d}) Ś1 मोहाद्; K1. 3 मुहुर्; K4 D1 मुह्यन्; Cd शुचा (for शोचन्).

21 Ś2 missing (cf. v. l. 2). B5 om. 21 (cf. v. l. 19). — ^{b}) D8 वा (for च). K Dc1 Dn[illegible]. 3-6

C. 7. 2002
B 7. 51. 21
K. 7. 51. 25

न चामरत्वं न सुरैः सलोकता
इमं समीक्ष्याप्रतिवीर्यपौरुषं
निपातितं देववरात्मजात्मजम् ॥ २१

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि एकोनपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ४९

M4 5 सलोकतां; M3 स लोकः (for सलोकता). — *) D8. 6 इतं (for इमं). B1. 3 प्रवीक्ष्य; B2 (marg.) प्रतीक्ष्य; B2 (marg. also) निरीक्ष्य; D2. 5 च वीक्ष्य (for समीक्ष्य). Dc1 Dn1 D4 G3. 4 -वार्य- (for -वीर्य-).

Colophon. Ś1 missing — *Sub-parvan :* N (except K4 B4 Dc1 D8; Ś1 missing) अभिमन्युवध (D4 prefixing चक्रव्यूहे). — *Day of Drona's Generalship :* K1. 3 तृतीयमहः (K3 adds समाप्तं); K2 तृतीयदिवसे. — *Adhy. name :* K5 B4 Dn1 D2. 4 5 T G1–3 M1. 2 युधिष्ठिरप्र(K5 B4 G2 °वि)लापः. — *Adhy. no.* (figures, words or both): B1. 2 Dn1 G2. 5 49 (as in text); T G1. 3. 4 M 48. — *Śloka no.* : Dn1 21.

☞ After adhy. 49, most MSS. insert nineteen adhyāyas, giving the legends of Mrtyu (Bom. ed. adhy. 52–54) and of Sṛñjaya and his son Suvarṇasthīvin (*ibid.* adhy. 55), and the rather lengthy episode of Ṣodaśarājakīya (*ibid.* adhy. 56–71); all of which are omitted here and given as additional passages in App. I (no. 8), on the evidence of ŚK MSS, in which they are entirely absent. These legends and episodes are found in the Śānti (Crit ed. adhy. 29; 30–31; 248–250), where they are all given by ŚK. It should also be noted that internal evidence also proves that these passages are later additions in the Drona. In the legend of Mrtyu, for instance, Dronaparvan indulges in *phala-śruti* (Bom. ed. 7. 52 22–25; 54 54), which are not found in the Śānti. In the Ṣodaśarājakīya, the two lists of the "sixteen kings" in the two Parvans do not entirely agree, and the sequence slightly differs. The Śānti has Aṅga Jayadratha and Sagara, for whom the Drona substitutes Paurava and Rāma Jāmadagnya (ignored by the Śānti) as one who is not yet dead, but 'will die' (*marisyati*), — all of which constitutes an interesting additional evidence that the Drona addition is post-Śānti (see Sukthankar, *Epic Studies*, no. VI, *Annals*, B. O. R. I., xviii, pt. 1, pp. 1–76). See also the critical note on 12. 29. 12 (of the Rājadharma sub parvan) given by S. K. Belvalkar, editor of the Śāntiparvan, on pp. 649-650 of that edition, and on 12. 248–250 (of the Mokṣadharma sub-parvan).

☞ Editions end the Abhimanyuvadha parvan at this place. In the Critical Edition it ends with 7. 51. See note at the end of that adhy.

support of all Sanskritists, and of all who are interested in the furtherance of this supremely important work, which none could do better than he. . . . In every respect, therefore, this monumental work will reflect the utmost credit on its editor and his assistants, and on the great Indian people who may justly regard it as a matter of national pride. . . . When completed, this edition of the Mahābhārata will occupy a place in the history of Sanskrit scholarship with which only one other work—the lexicon of Boehtlingk and Roth—can hope to vie in magnitude and importance."
—Professor Dr. FRANKLIN EDGERTON (Yale University, New Haven).

His Excellency Sir ROGER LUMLEY, Late Governor of Bombay: "Since its foundation more than a quarter of a century ago, the Bhandarkar Oriental Research Institute has rendered great service to the cause of Oriental learning, and deeply enriched the tradition of Indian Scholarship. As President of the Institute, I am proud of the noteworthy contributions which have been made to the study of India's literary heritage under its auspices. . . . I give my best wishes to the Institute for the future, and I shall look forward in particular to the day when its great work for the Mahābhārata has been successfully completed."

His Excellency LORD WILLINGDON, Late Viceroy of India: "With the recollection of the close association which I had with the early fortunes of the Bhandarkar Institute in years gone by and of my personal friendship with that great scholar and gentleman Sir Ramkrishna Bhandarkar during the years I was Governor of Bombay, I am grateful for this opportunity of sending my warmest greetings to all those who have laboured so well to bring it to its present state of efficiency.

As its first president, I am proud to feel that it is fully justifying the hopes and aspirations of its founder, and is proving a worthy memorial to a great citizen, a great student of Oriental Research and above all to one who spent his life working for the educational advancement of his fellow countrymen.

I much hope before long to come and see for myself the practical evidence of its progress, and in the meantime wish the Bhandarkar Oriental Research Institute all possible success in the coming years".

Sir JOHN FORSDYKE K. C B., Director and Principal Librarian, BRITISH MUSEUM, London: "The British Museum sends its warmest congratulations to the Bhandarkar Oriental Research Institute. The founding of the Institute was a landmark in the development of Oriental studies in India, and during these 25 years great enterprises have been planned and rapidly carried towards completion. First among these is the monumental edition of the Mahābhārata, without doubt the most important advance in Sanskrit scholarship in this period, and a model for the critical treatment for which the bulk of Sanskrit literature still waits."

Resolutions of the Indian Section of the 17th International Congress of Orientalists at Oxford (1928): 1. "That this Congress is gratified to find that the preparation of a critical edition of the Mahābhārata, a work of such tremendous importance for the future of Sanskrit research, has been undertaken by the Bhandarkar Oriental Research Institute, and congratulates the Institute on the first fruits of its labours, the first fascicule of the critical edition, which was published in July 1927."

2. "That in view of the eminently satisfactory manner in which the work is being done by the Institute, this Congress is of opinion that the MS. collations made and the funds collected for the critical edition of the epic planned by the Association of Academies be now utilized for purposes of the critical edition being prepared in India, without prejudice to the original project of the Association of Academies."

3. "That this Congress therefore recommends that: (*a*) such collations of the Mahābhārata text as have already been prepared by the Association of Academies be placed, on loan, at the disposal of the Bhandarkar Oriental Research Institute, and (*b*) such funds as were collected by the Association of Academies for Mahābhārata work be now utilized for doing further collation from the Mahābhārata MSS. preserved in the European libraries, these collations being in due course likewise made available for the purposes of the work of the critical edition undertaken by the Bhandarkar Oriental Research Institute."

☞ It is in the spirit of this resolution that the Trustees of the Mahābhārata Fund in Great Britain have made from the Fund donations of £ 2,490

The Critical and Illustrated Edition of THE MAHĀBHĀRATA

VOLUMES ALREADY PUBLISHED

	Deferred Prices‡ Non-members	Members Rs.
Vol. I-ĀDIPARVAN (1), Ed. V. S. Sukthankar; Fasc. 1-7; pp. CXVIII + 996	36-8	33-0
Vol. II-SABHĀPARVAN (2), Ed. F. Edgerton; Fasc. 13-14; pp. LXVII + 517	14-8	13-0
Vol. III and IV-ĀRAṆYAKAPARVAN (3), Ed. V. S. Sukthankar; Fasc. 11-12; pp. XLII + 1117	20-8	18-0
Vol. V-VIRĀṬAPARVAN (4), Ed. Raghu Vira; Fasc. 8; pp. LX + 362	13-0	12-0
Vol. VI-UDYOGAPARVAN (5), Ed. S. K. De; Fasc. 9-10; pp. LIV + 739	22-0	20-0
Vol. VII-BHĪṢMAPARVAN (6), Ed. S. K. Belvalkar; Fasc. 15-16; pp. CICV + 802	20-8	18-0.

VOLUMES IN PRESS OR IN PREPARATION

Vol. X-KARṆAPARVAN (8), Ed. P. L. Vaidya; pt. 1, Fasc. 20 (out); 27	30-8	27-0
Vol. XIII-ŚĀNTIPARVAN (12), Ed. S. K. Belvalkar; Rājadharma, Fasc. 18-19 out	42-0	37-8
Vol. XIV-ŚĀNTIPARVAN (12), Ed. S. K. Belvalkar; Āpaddharma, Fasc. 21 out	14-0	13-0
Vol. XV-ŚĀNTIPARVAN (12), Ed. S. K. Belvalkar; Mokṣadharma, Fasc. 22-23 out	36-8	33-0
Vol. XVI-ŚĀNTIPARVAN (12), Ed. S. K. Belvalkar; ditto, Fasc. 24 (out); 26	50-0	45-0
Vol. XII-SAUPTIKAPARVAN (10), Ed. H. D. Velankar and STRĪPARVAN (11), Ed. V. G. Paranjpe; Fasc. 17	10-0	9-0
Vol. VIII and IX-DROṆAPARVAN (7), Ed. S. K. De; Fasc. 25 (out); 27-29	42-0	37-8
Vol. XI-ŚALYAPARVAN (9), Ed. R. N. Dandekar; Fasc. 28, 30	27-0	24-8
Vol. XVIII-ĀŚVAMEDHIKAPARVAN (14), Ed. R. D. Karmarkar	25-0	22-8
Vol. XVII-ANUŚĀSANAPARVAN (13)	45-0	40-8
Vol. XIX-ĀŚRAMAVĀSAPARVAN (15), MAUSALAPARVAN (16), MAHĀPRASTHĀNIKAPARVAN (17), and SVARGAPARVAN (18)	16-0	14-8
Vol. XX and XXI-PRATĪKA INDEX	35-0	32-0
* * * * * * * * *		
§ Vol. XXII and XXIII-HARIVAṀŚA	60-0	54-0
§ Vol. XXIV-EPILOGUE	50-0	45-0

‡ *Bound Volumes at Rs. 6 to 8 extra each.*

CURRENT RATES OF SUBSCRIPTION*

Kind of Binding	For Non-members		For Permanent Members	
	Advance Payment (i)	Deferred Payment (ii)	Advance Payment (iii)	Deferred Payment (iv)
Cloth	Rs. 525	Rs. 575	Rs. 475	Rs. 525
Paper	Rs. 450	Rs. 500	Rs. 400	Rs. 450

N. B.— Subscribers on the Deferred Payment Plan have to deposit Rs. 25/- out of the price for registration of the order. — *Postage extra in all cases.*

* Parts not sold singly, except the Bhagavadgītā portions from Vol. VII: Price (Paper) Rs. 7-8.

† Concessions to trade at 20% on the deferred price charged to non-members; (but at 12½% on the advance price charged to permanent members).

§ The two Harivaṁśa Volumes and the Volume of Epilogue fall outside the above set.

This current price-list (Sept. 1953) cancels all previous lists.

Printed and Published by The Bhandarkar Institute Press, Poona 4.